

ACADEMIA ROMÂNĂ

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

XLVII

2010

BUCUREȘTI

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

Tom XLVII, 2010

S U M A R

STUDII ȘI ARTICOLE

ISTORIA CULTURII

CLAUDE GILBERT-DUBOIS, <i>Mythes, fêtes et rites. De la déraison dans la Rome antique ...</i>	1
OLIMPIA MITRIC, <i>O însemnare necunoscută a Mitropolitului Petru Movilă, din anul 1629, în biblioteca Mănăstirii Putna</i>	17
CĂTĂLINA VELCULESCU, <i>Diaconstvele de la Alba Iulia și liturghierul lui Antim Ivireanul</i>	23
SORIN GRIGORUȚĂ, <i>Un doctor ieșean din a doua jumătate a veacului XVIII: Dracache Depasta</i>	33
LEONIDAS RADOS, <i>Primele studenți ale Facultății de Litere de la Universitatea din Iași</i>	49
DUMITRU IVĂNESCU, <i>Proiectul unei universități românești la Sibiu în 1864</i>	73
ALEXANDRU ZUB, <i>Nicolae Iorga și istoriologia umană</i>	77
DAN PRODAN, <i>Gheorghe I. Brătianu și Franz Babinger. Convergențe</i>	81
MIHAELA TEODOR, <i>„Studii și Cercetări Istorice” în perioada 1945-1948 în noi documente de arhivă</i>	97
GABRIEL CATALAN, <i>Despre sovietizarea arhitecturii românești (1947-1955)</i>	107
MIHAI CHIPER, <i>Memoria culturală – istoria și implicațiile unui concept</i>	119

RELAȚII INTERNAȚIONALE

ALEXANDRU SIMON, <i>Populație și cruciadă în Moldova: primăvara anului 1475</i>	143
CĂTĂLINA CHELCU, <i>„Fiindu atunci (...) legați cu prieteșugu”: note de terminologie medievală</i>	149
VENIAMIN CIOBANU, <i>Tentative de „integrare” a Europei Orientale în „structurile” Europei Occidentale în primul sfert al secolului XVIII</i>	159
ADRIAN-BOGDAN CIOBANU, <i>Ruși și români: diplomație și relații matrimoniale în a doua jumătate a secolului XIX</i>	181
HADRIAN G. GORUN, <i>Regatul României între Aliați și Puterile Centrale la începutul anului 1918</i>	193
BOGDAN-ALEXANDRU SCHIPOR, <i>Marea Britanie, Franța și problema „cordonului sanitar”</i>	205
OANA GABRIELA LĂCULICEANU, <i>Securitatea colectivă în strategia micilor puteri. Considerații pe marginea cazului românesc și a celui danez</i>	215
FLORIN ANGHEL, <i>Locuri ale memoriei în disputele diplomatice. Domeniul regal de la Balci în negocierile româno-bulgare din vara anului 1940</i>	239
PAUL NISTOR, <i>Diplomații României comuniste în America. Proiecte de propagandă și informare (1950)</i>	253

II

ECONOMIE ȘI SOCIETATE

MARIUS CONSTANTIN CHELCU, <i>O scrisoare din târgul Piatra de acum două veacuri: contribuții la istoria orașului</i>	263
ANDREI FLORIN SORA, <i>Vers une «communauté» des fonctionnaires publics: l'associationnisme des agents de l'État dans la Grande Roumanie</i>	283
DUMITRU ȘANDRU, <i>Viața economică din Delta Dunării în perioada interbelică</i>	301

NUMISMATICĂ

LILIA DERGACIOVA, ANDREI CRIVENCO, <i>Monede medievale moldovenești din colecții particulare din Republica Moldova (IV)</i>	321
VIOREL M. BUTNARIU, <i>Grossus argenteus triplex în Moldova (I)</i>	327

DOCUMENTE

PETRONEL ZAHARIUC, „Nu am trecut cu vederea”. Câteva hrisoave de danie ale domnilor Moldovei pentru mănăstirea Xenofon de la Muntele Athos	353
MIHAI-ȘTEFAN CEAUȘU, <i>Noi contribuții documentare privitoare la anul revoluționar 1848 în Moldova</i>	363
DUMITRU VITCU, <i>Valoarea istorică a unui document statistic din anul 1858</i>	377
CĂTĂLIN TURLIUC, <i>Tineretul „României democrat-populare”: Rezistență și conformism social</i>	407

RECENZII

SILVIU VĂCARU, <i>Diecii Țării Moldovei în prima jumătate a secolului al XVII-lea (Sorin Grigoruță)</i>	417
CONSTANTIN HLIHOR, <i>Politica de securitate în mediul internațional contemporan, vol. I, Domeniul energetic (Cătălin Turliuc)</i>	420
SORIN IFTIMI, <i>Cercetări privitoare la istoria bisericilor ieșene (Mihai Mârza)</i>	421
UTE SCHMIDT, <i>Bessarabien. Deutsche Kolonisten am Schwarzen Meer (Flavius Solomon)</i> ..	423
UNIUNEA POLONEZILOR DIN ROMÂNIA (ed.), <i>We wspólnocie narodów i kultur. W kręgu relacji polsko-rumuńskich. Materiały z symposium / Comunitatea popoarelor și culturilor. În lumea relațiilor polono-române. Materialele simpozionului <din anul 2007> (Olimpia Mitric)</i>	424
GH. CLIVETI, <i>Prolegomene la studiul relațiilor internaționale. Epoca modernă (Veniamin Ciobanu)</i>	426
ȘTEFAN LEMNY, <i>Les Cantemir: L'aventure européenne d'une famille princière au XVIIIe siècle, Éditions Complexe (Ioana Feodorov)</i>	429
MIHAELA-ELENA CIOCOIȚEI, <i>Valori universale ale operei lui Dimitrie Cantemir (Zamfira Mihail)</i>	432
Pr. IOAN CANCIUC, <i>Protopopiatul Darabani. Contribuții monografice asupra așezărilor, bisericilor și învățământului (Sorin Grigoruță)</i>	435
MIHAI COJOCARIU, <i>Zimbrul și Vulturul. Cercetări privitoare la unirea Principatelor (Gheorghe Cliveti)</i>	436

NOTE BIBLIOGRAFICE

LIVIU PILAT, <i>Între Roma și Bizanț. Societate și putere în Moldova (secolele XIV-XVI)</i> (Petronel Zahariuc)	439
G. MIHAILĂ (ediție îngrijită, traducere, studiu introductiv și note de), „ <i>Letopisețul de când s-a început Țara Moldovei</i> ” – <i>Letopisețul lui Ștefan cel Mare</i> – (Olimpia Mitric)	440
NICOLAE SABĂU, <i>Metamorfoze ale barocului transilvan</i> , vol. II (Ion I. Solcanu)	441
MIHAI-ȘTEFAN CEAUȘU, <i>Un iluminist bucovinean: boierul Vasile Balș (1756-1832)</i> (Petronel Zahariuc)	442
ALEXANDRINA IONIȚĂ, <i>Cartea franceză în Moldova până la 1859, partea I și partea a II-a</i> (Olimpia Mitric)	444
GEORGE CRISTEA, <i>Regi și diplomați suedezi în spațiul românesc. Secolele XVII-XX</i> (Veniamin Ciobanu)	445
CLAUDIU-LUCIAN TOPOR, <i>Germania, România și războaiele balcanice (1912-1913)</i> (Ionuț Nistor)	446
I. CAPROȘU și E. CHIABURU (ed.), <i>Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei. Un Corpus</i> , volumul I: 1429-1750, volumul II: 1751-1795, volumul III: 1796-1828 (Olimpia Mitric)	448
ELENA CHIABURU, <i>Carte și tipar în Țara Moldovei până la 1829</i> (Olimpia Mitric)	449
CORNELIU ISTRATI (ed.), <i>Catagrafia fiscală a Moldovei din anul 1831</i> (Cătălina Chelcu) ...	450
BARRY BUZAN, RICHARD LITTLE, <i>Sistemele internaționale în istoria lumii.</i> <i>Reconfigurarea studiului relațiilor internaționale</i> (Veniamin Ciobanu)	451
ION AGRIGOROAIEI, <i>România în relațiile internaționale 1916-1918</i> (Cătălin Turliuc)	452
DUMITRU CERCEL, <i>Sovietization in Romania. Political Opposition to Communist Power, 1944-47</i> (Cătălin Turliuc)	453
SERGIU MUSTEAȚĂ (coord.), <i>Predarea istoriei. Îndrumar metodic pentru profesori</i> (Cătălina Chelcu)	454

REVISTA REVISTELOR

„Revista română de istorie a cărții”, III-IV, nr. 3 (2006) / 4 (2007) (Olimpia Mitric)	457
„Argesis. Studii și comunicări”, serie nouă, tom XVI, 2007 (Ionel-Claudiu Dumitrescu)	459
„Buletinul Muzeului Militar Național <i>Regele Ferdinand I</i> ”, serie nouă, tom 5, 2007 (Ionel-Claudiu Dumitrescu)	459
„Cahiers du Monde russe. Russie, Empire russe, Union soviétique, États indépendants”, XLVIII (1), 2007 (Adrian-Bogdan Ceobanu)	460
„Museum. Studii și comunicări”, VIII, 2008 (Ionel-Claudiu Dumitrescu)	461
„Buletinul Muzeului Militar Național <i>Regele Ferdinand I</i> ”, serie nouă, tom 6, 2008 (Ionel-Claudiu Dumitrescu)	462
„Acta Bacoviensia”. Anuarul Arhivelor Naționale Bacău, III, 2008 (Silviu Văcaru)	462
„Historia Urbana”, XVI, 2008, nr. 1-2 (Marius Constantin Chelcu)	463
„Studii și materiale de istorie medie”, XXVI, 2008 (Marius Constantin Chelcu)	465
„Buletin Istoric”, nr. 9 (2008), 2008 (Silviu Văcaru)	467
„Acta Moldaviae Septentrionalis”, VII-VIII, 2008-2009 (Marius Constantin Chelcu)	468
„Acta Bacoviensia”. Anuarul Arhivelor Naționale Bacău, IV, 2009 (Marius Constantin Chelcu)	470
„Studii și materiale de istorie medie”, XXVII, 2009 (Marius Constantin Chelcu)	471

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

<i>Activitatea Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” în anul 2009</i> (Bogdan-Alexandru Schipor)	475
---	-----

ABREVIERI	489
------------------------	-----

SOMMAIRE

ETUDES ET ARTICLES

HISTOIRE DE LA CULTURE

CLAUDE GILBERT-DUBOIS, <i>Mythes, fêtes et rites. De la déraison dans la Rome antique ...</i>	1
OLIMPIA MITRIC, <i>Une note inconnue du Métropolitain Petru Movilă, de l'année 1629, dans la bibliothèque du monastère de Putna</i>	17
CĂTĂLINA VELCULESCU, <i>Diaconstvele de Alba Iulia et le missel d'Antim Ivireanul</i>	23
SORIN GRIGORUȚĂ, <i>Un docteur de Iași dans la seconde moitié du XVIIIe siècle: Dracache Depasta</i>	33
LEONIDAS RADOS, <i>Les premières étudiantes de la Faculté de Lettres de l'Université de Iași</i>	49
DUMITRU IVĂNESCU, <i>Le projet d'une université roumaine à Sibiu en 1864</i>	73
ALEXANDRU ZUB, <i>Nicolae Iorga et l'historiologie humaine</i>	77
DAN PRODAN, <i>Gheorghe I. Brătianu et Franz Babinger. Convergences</i>	81
MIHAELA TEODOR, <i>«Studii și Cercetări Istorice» dans la période 1945-1948 dans de nouveaux documents d'archives</i>	97
GABRIEL CATALAN, <i>Sur la soviétisation de l'architecture roumaine (1947-1955)</i>	107
MIHAI CHIPER, <i>La mémoire culturelle – l'histoire et les implications d'un concept</i>	119

RELATIONS INTERNATIONALES

ALEXANDRU SIMON, <i>Population et croisade en Moldavie dans le printemps de 1475</i>	143
CĂTĂLINA CHELCU, <i>«Étant alors (...) liés par accointances»: notes de terminologie médiévale</i>	149
VENIAMIN CIOBANU, <i>Tentatives d'«intégration» de l'Europe Orientale dans les «structures» de l'Europe Occidentale dans le premier quart du XVIIIe siècle</i>	159
ADRIAN-BOGDAN CIOBANU, <i>Russes et Roumains: diplomatie et relations matrimoniales dans la seconde moitié du XIXe siècle</i>	181
HADRIAN G. GORUN, <i>Le Royaume de la Roumanie entre les Alliés et les Pouvoirs Centraux au début de l'année 1918</i>	193
BOGDAN-ALEXANDRU SCHIPOR, <i>La Grande Bretagne, la France et le problème du «cordon sanitaire»</i>	205
OANA GABRIELA LĂCULICEANU, <i>La Sécurité collective dans la stratégie des petits pouvoirs. Considérations sur le cas roumain et le cas danois</i>	215
FLORIN ANGHEL, <i>Lieux de mémoire dans les disputes diplomatiques. Le domaine royal de Baltchik dans les négociations roumano-bulgares de l'été de 1940</i>	239
PAUL NISTOR, <i>Les diplomates de la Roumanie communiste en Amérique. Projets de propagande et information (1950)</i>	253

ECONOMIE ET SOCIÉTÉ

MARIUS CONSTANTIN CHELCU, <i>Une lettre de la ville de Piatra d'il y a deux siècles : contributions à l'histoire de la ville</i>	263
ANDREI FLORIN SORA, <i>Vers une « communauté » des fonctionnaires publics: l'associationnisme des agents de l'État dans la Grande Roumanie</i>	283
DUMITRU ȘANDRU, <i>La vie économique du Delta de Danube dans la période de l'entre-deux guerres</i>	301

NUMISMATIQUE

LILIA DERGACIOVA, ANDREI CRIVENCO, <i>Monnaies médiévales moldaves des collections particulières de la République de Moldavie (IV)</i>	321
VIOREL M. BUTNARIU, <i>Grossus argenteus triplex en Moldavie (I)</i>	327

DOCUMENTS

PETRONEL ZAHARIUC, <i>«Nous n'avons pas négligé». Quelques chartes de don des Princes de Moldavie au monastère de Xénophon du Mont Athos</i>	353
MIHAI-ȘTEFAN CEAUȘU, <i>Nouvelles contributions documentaires sur l'année révolutionnaire de 1848 en Moldavie</i>	363
DUMITRU VITCU, <i>La valeur historique d'un document statistique de 1858</i>	377
CĂTĂLIN TURLIUC, <i>La jeunesse de la «Roumanie démocrate populaire»: Résistance et conformisme social</i>	407

COMPTES RENDUS	417
----------------------	-----

NOTES BIBLIOGRAPHIQUES	439
------------------------------	-----

REVUES	457
--------------	-----

VIE SCIENTIFIQUE	475
------------------------	-----

ABREVIATIONS	489
--------------------	-----

CLAUDE-GILBERT DUBOIS

MYTHES, FÊTES ET RITES.
DE LA DÉRAISON DANS LA ROME ANTIQUE

«Faire la fête», suivant une expression courante, est, de nos jours et dans notre type de fonctionnement social, un acte de subversion dans une société fortement cadenassée par une logique de l'utilité, subordonnée au principe économique de rentabilité, soumis à son tour à une finalité de profit matériel et financier. C'est là le *logos*, la logique de l'univers du capital. Or, la «fête» brise les cadences du travail, par une parenthèse de repos (c'est un jour «chômé»), par une revendication de liberté (elle appartient, comme on dit, au «temps libre»), et éventuellement par une manifestation volontaire d'illogisme, de paradoxe, de déraison et de folie, qui est une pied-de-nez envoyé, pendant un temps déterminé, à la logique oppressive du quotidien.

La question est alors de savoir si la revendication de rupture, qui est la caractéristique du temps festif, doit être récusée ou refusée, au nom du «toujours semblable» qui innerve la vie quotidienne, et du «toujours plus» qui est le moteur de la productivité. L'expérience montre que la nature humaine manifeste, consciemment ou clandestinement, un besoin d'échappatoire à ce «Dieu! Que la vie est quotidienne», rengaine des jours sans joie¹. Si on interdit cette indispensable fugue hors du commun des jours, la nature se venge, et la folie ou la déraison, dont on supprime les manifestations expressives sous forme ludique, pénètre avec fracas ou insidieusement, dans la logique sociale sous forme de folie réelle et d'actes de déraison réellement, et non symboliquement, déraisonnables. C'est ce que veut signifier, en particulier, la vengeance de Dionysos, quand il est interdit d'entrée dans la cité.

Les Grecs, puis les Romains ont bien connu ce problème de la valeur thérapeutique et cathartique de la fête, dont l'existence est nécessaire au bon fonctionnement de la société. C'est pourquoi, face aux exigences de rupture, ils ont répondu par l'institution de ruptures officialisées, organisées et balisées de jours festifs. Face aux excès introduits dans les fêtes par la confusion entre le substitutif et le subversif, la représentation et ses dérives où les sens abusés prennent le symbolique pour du réel, entraînant des actes réellement dangereux de déraison, ils ont réagi, sauf cas extrêmes, par une régulation et une dérivation vers la représentation symbolique, un déplacement, plutôt que par une interdiction, une censure qui, ne pouvant le neutraliser, stimulerait plutôt le réfoulé.

¹ Il s'agit d'un vers de Jules Laforgue, remis à la mode en son temps par le général De Gaulle, qui le prononçait, dit-on, les jours où il n'y avait pas de grand problème, digne de sa stature, à régler.

Les sociétés modernes, celles du moins qui sont placées sous l'autorité gouvernementale du capitalisme moderne, ont essayé de réintégrer les fêtes dans le temps rentable de l'économie de profit, en faisant de ce qui est considéré par elles comme une survivance ou un archaïsme, un obstacle injustifié au rendement, des moteurs supplémentaires de consommation et des *stimuli* d'excédents du marché, sur le principe du «consommer plus pour produire encore plus». Noël devient la vitrine de vente des enseignes lumineuses, des guirlandes en matière synthétique, des CD et DVD, et des jouets importés de Chine, le jour de l'An celui des SMS par Orange, Bouygues ou Telecom, et des cartes postales en trois dimensions, et le jour de Toussaint a failli être remplacé par un Halloween artificiellement réinventé et exporté, activant le marché des masques en matière plastique colorée. Le problème est qu'il faudrait, pour la réussite de l'entreprise, que les consciences acceptent de se laisser réduire à un rôle de consommatrices d'objets éphémères, qu'elles abandonnent toute propension à cultiver l'ordre des valeurs symboliques, et que le pouvoir d'achat des consommateurs suive les courbes montantes des profits du capital. Il ne semble pas que ce temps soit désormais advenu.

*

* *

Notre mot français «La fête», en tant que substantif, s'exprime en latin par un mot rare et généralement employé au pluriel: *feriae*. Ce substantif a donné *feria* chez nos voisins, chez nous «frairie» dans certains emplois locaux, et l'adjectif «férié», usité presque exclusivement dans «jour férié». Notre «fête» vient d'un adjectif qui désigne en latin le jour «férié», *dies festus*. *Festus* veut dire qu'on ne travaille pas ce jour-là; c'est un jour chômé, qui n'est pas le propre de toutes les fêtes. Un compilateur latin, au nom approprié de Festus, dit que certaines fêtes étaient célébrées un jour chômé, et d'autres sans arrêt du travail quotidien: «*Aliae feriae erant sine die festo, ut nundinae, aliae cum festo, ut Saturnalia*»². Les premières sont plutôt des célébrations. Les vraies fêtes supposent une rupture dans la trame de la quotidienneté, un temps d'arrêt dans la chaîne des jours de travail. C'est la première qualité de la fête: la rupture du temps par le repos. C'est ce qu'on appelle aujourd'hui «le temps libre», et la liberté du temps induit d'autres qualités de cette vie libre en marge de la vie habituelle.

L'adjectif *festus* dérive d'un autre adjectif, plus ancien, qui en assure son armature: *fas*, «propice», ou «faste» au sens de «jour faste», dont le contraire est *nefas*, «qui porte malheur», «néfaste». Les jours de fête sont des jours fastes, où l'on prie les dieux d'être favorables. Ce sont des jours de cérémonies propitiatoires, de prières faites aux dieux pour leur demander leurs faveurs. *Fas* est précisément en rapport avec le verbe archaïque et réservé, *fari*, qui signifie «parler solennellement» quand on est un dieu ou un personnage auguste. La parole des dieux, lorsqu'elle est donnée, devient *fatum*, le destin, qui est promesse d'accomplissement inéluctable. Les jours de fête sont des jours où les dieux donnent l'autorisation de faire ce qu'ils n'autorisent pas en temps normal, des dérogations au *fatum*, dans la mesure du moins de leur pouvoir. La fête, c'est, deuxième coupure dans le temps normal, après le repos, une liberté dérogatoire cautionnée par accord divin.

Fas a fourni deux lignées d'adjectifs dérivés. La première est celle de *festus* (fête, festif, festival, festivité) dont nous venons de parler, qui induit repos et liberté. L'autre

² Citation fournie par A. Ernout et A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, Klincksieck, 1951, article «feriae», p. 403. C'est à cet ouvrage que nous empruntons la plupart de nos informations sur l'étymologie des mots grecs et latins.

est celle de *fastus*, qui signifie «orgueilleux, présomptueux», avec des sens d'abord négatifs, qui se purifient progressivement en «fastueux», spectaculaire, grandiose, ostensible. La fête, c'est un déploiement de décors somptueux, de dépenses somptuaires. C'est une parade de dépenses et de spectacles: jeux, cirque, théâtre, banquets. Et puis ce sens retombe dans la négativité quand, par une nouvelle dérivation, on passe de *fastus* à *fastidiosus*. A la fin, tout cela est fatigant, fastidieux. La fin des jours de fête traîne avec elle une lassitude, une mélancolie. Elle finit par rendre «las comme après de grandes débauches», pour reprendre une expression de Flaubert dans son roman latino-carthaginois de *Salammbô*.

Ainsi, l'histoire du réseau lexical qui désigne «la fête», dans la Rome antique, dévoile ses degrés divers et hiérarchisés de manifestation. Elle révèle tout ce qu'elle contient en elle de ludique et de festif (repos et liberté), de risques et de dérives (faste trop fastueux qui entraîne le dégoût comme dans les fêtes du *Satiricon* de Pétrone), mais aussi ses rapports avec la vie civique et nationale (elle se célèbre sur la place ou dans des lieux publics, en présence des autorités) et, au dessus de la cité, le lien qui l'unit au divin et au sacré (avec ses célébrations d'un dieu ou d'un événement surnaturel, avec ses rites propitiatoires et l'appel à la faveur des dieux).

Les fêtes, qu'elles soient religieuses ou profanes, se centrent autour d'un personnage ou d'un fait mythique. Sous la république romaine, plutôt puritaine en ses débuts, on dénombrait déjà cependant 45 jours de fêtes religieuses et 60 jours de jeux publics. Sous l'empire, comme nous le révèle Ovide dans ses *Fastes*, il y eut jusqu'à 175 jours de jeux publics. De ce nombre considérable, nous ne retiendrons que ceux qui se signalent par un culte particulier de l'excès et de la dérive, que ce choix soit volontaire et partie constituante de la fête, mais pas toujours bien contrôlé, et appelant par là un contrôle ou une répression des pouvoirs publics, ou qu'il soit le produit d'une dérive elle-même incontrôlable, qui suscite des scandales et des indignations.

Nous retiendrons parmi ces fêtes, pour leur caractère d'illustration exemplaire, les «Lupercales» ordonnées autour d'un génie ancien dénommé *Faunus Lupercus*, les «Bacchanales» en l'honneur du dieu grec Dionysos importé en Italie sous le nom de Bacchus (avec leur prolongement latéral, les «Matralia»), et les «Saturnales», où se concentrent tous les défoulements de fin d'année astronomique et agraire.

Les Lupercales

C'est sans doute la fête romaine dont les origines sont les plus anciennes et les plus étroitement liées à des traditions indigènes qui se perdent dans la nuit des temps. Cet archaïsme persévérant fait que les rites s'en sont perpétués sous leur forme primitive, mais hors de leur cadre originel, se sont enrichis de sens nouveaux au cours de leur histoire, en sorte qu'à la fin ils n'ont plus de sens clair, en raison de la superposition de sens multiples, sauf celui d'exprimer une tradition liée à l'identité et à l'histoire légendaire de la ville.

La fête a lieu originellement le 15 février, puis elle s'est étendue sur plusieurs jours. Il semble qu'il s'agissait au départ d'une fête de purification: février est le mois des «fièvres» (*februarius*). Des hommes faisaient en courant le tour du mont Palatin pour préserver le lieu des mauvaises effluves de février³.

³ Sources d'informations: Grimal, p. 265 (art. «Luperques»), 213 («Hirpi sorani») et 362 («Pan»); Bonnefoy, I, 400-401, (art. «Faunus»).

Ce rite élémentaire s'est assez vite enrichi de données d'ordre agricole exprimées par des gestes symboliques: les hommes sont assimilés à des loups (*lupi*, *luperci*), armés de fouets à lanières en peau de bouc, avec lesquels ils frappent tous ceux qu'ils trouvent sur leur chemin. Cette flagellation a le pouvoir de rendre fertiles les femmes. Ce rapport entre les hommes armés de fouets et les femmes rendues fertiles renvoie à des données propres aux éleveurs et caractéristiques du phénomène imaginaire de métamorphose par renversement (une *apocatastasis*): le loup prédateur, destructeur du troupeau, se transforme, dans ces gestes symboliques, en bouc producteur, qui fertilise les femelles du cheptel. Il s'agit donc d'un «mimodrame apotropaïque», c'est-à-dire d'une représentation qui mime, pour l'annuler, le risque de prédation des troupeaux par les animaux sauvages, et d'un «mimodrame propitiatoire», qui exprime un vœu en mettant en scène la métamorphose des loups en mâles fertilisants.

Pour renforcer ce caractère propitiatoire, on faisait appel à une divinité protectrice dont on s'attachait les faveurs par le sacrifice d'un animal. La divinité est *faunus*, un faune, génie qui hante les lieux sauvages, bosquets et forêts, mi-humain mi-caprin, affublé parfois de l'adjectif *bicornis* (à deux cornes), ou *lupercalis* (lié aux hommes-loups). Une hypothèse étymologique associe le «faune» à la «faveur» (*faunus*, *favere*) qu'est ici la protection des troupeaux assurée par cette divinité sauvage, dieu-loup, devenue dieu-bouc, protecteur du troupeau. Cette explication serait confortée par une autre étymologie qui associe *faunus* au mot grec *thérion*, la bête sauvage. Par la suite, le faune va s'enrichir d'une légende qui le rattache aux dieux olympiens, par contamination avec l'histoire d'un autre génie, le «sylvain» (*silvanus*, génie forestier et bocager) et du dieu grec Pan.

Pan est lui aussi un être chimérique, qui tient de l'humain et du caprin. Il passe pour être le fils d'Hermès et d'une «dryade», la fille de Dryops, le roi des chênes, qui le situe toujours dans le réseau forestier et bocager. Sa laideur le fait rejeter par sa mère. Par contre, son père souhaite le présenter aux dieux de l'Olympe. Mais il n'obtient d'eux qu'un rire irrésistible à la vue de cet enfant grotesque (Victor Hugo reprend l'épisode, en le magnifiant, dans son poème du «Satyre») ⁴. Le rire et la joie vont donc être associés à Pan, ainsi que tous les plaisirs sensuels (d'où la signification érotique du «satyre»). Mais ce rire reste à double tranchant: il y a aussi en lui du sauvage et du grotesque. Il fait peur. Il sera intégré plus tard dans le cortège de Bacchus, où il rejoint Silène et d'autres figures grotesques de satyres. Son nom, *Pan*, qui veut dire «tout», sera associé aux joies collectives (il réjouit le cœur de «tous»), puis à tout sentiment collectif, avec son double aspect de liesse, parce qu'il fait rire, et de terreur, parce qu'il fait peur (c'est de son nom qu'on a tiré la «peur panique» ou simplement la «panique»).

A Rome, le maître du collège des prêtres appelés «Luperques» immolait une chèvre dans la grotte appelée Lupercal, au pied du mont Palatin, puis touchait sur le front les autres prêtres avec le couteau ensanglanté. La tache de sang était alors essuyée avec une touffe de poils ou un flocon de laine imbibés de lait. Les Luperques devaient à ce moment pousser un éclat de rire. On se trouve là dans une apparence d'absurdité. Il faut interpréter pour comprendre. L'éclat de rire peut être celui des Olympiens lorsqu'on leur présente le bébé-faune. Cette scène mythique évoque la naissance d'un petit chevreau, devenant lui-même par déplacement métonymique un enfant humain. Le lait renvoie à l'allaitement maternel, qui remplace le sang menstruel, imprimé d'abord sur le front des prêtres, effacé lors de la période de gestation. Toute cette théâtralité

⁴ *La Légende des siècles*, XXII.

symbolique complexe et ce ritualisme au sens obscur pourrait donc être une cérémonie propitiatoire pour la fertilité des femelles du troupeau et des femmes de la tribu.

Ces rites, comportant des hommes-loups, ont une autre illustration avec les *Hirpi sorani*, les «loups du mont Soracte», au nord de Rome. Ces prêtres célébraient des cérémonies au cours desquelles ils dansaient, pieds nus, sur des charbons ardents. Le mythe originel d'explication de cette coutume incongrue est le suivant. Alors que les habitants de Soracte célébraient un hommage à *Dis Pater* (dieu du monde souterrain assimilé à Pluton, mais également dieu des bonnes récoltes dont il favorise la germination en terre), des loups étaient survenus et avaient dévoré les morceaux de viande placés sur le feu pour le sacrifice. Les hommes avaient poursuivi la meute et avaient vu les loups disparaître dans une cavité, d'où étaient sorties des vapeurs qui asphyxièrent les poursuivants et provoquèrent une épidémie dans la région. L'oracle, consulté pour mettre fin au fléau, dit que pour apaiser les dieux, il fallait se transformer en loups et vivre de rapines. La cérémonie, qui mime un retour à l'âge où l'humanité vivait de prédation, revêt donc un caractère apotropaïque: les hommes qui dansent sur les braises se transforment symboliquement en loups qui viennent piller la viande sur les brasiers. L'oracle veut dire que, si les hommes ne passent pas par cette phase de prédation, fondée sur la chasse, ils ne pourront accéder à la phase d'économie de production agricole, fondée sur le travail de la terre, donnée par le dieu qui fait germer les plantes. Il s'agit donc d'un rappel, qui amène les hommes à revenir symboliquement, à une situation antérieure, s'ils veulent obtenir effectivement et pour le présent les faveurs du dieu de l'agriculture pour de bonnes récoltes, dans une économie de production.

Sur ce fond pastoral, à caractère général, viennent se greffer, dans les fêtes des Lupercales romaines, des données propres à la légende d'origine de Rome. La grotte du Lupercal, au pied du mont Palatin, était identifiée comme celle où se trouvait la louve qui avait recueilli et élevé Romulus et Rémus. Le tour fait en courant du mont Palatin mimait dans ce cas la prise de possession du lieu sacré par Romulus. Il est un fait que cette fête du Lupercal, sans doute en raison des données historiques qu'elle symbolisait, a longtemps survécu à la mort de la Rome antique. Un décret des papes Gélase ou Félix l'aurait abolie, pour y substituer la fête de la Saint-Valentin, qui rejoint d'une certaine manière les fêtes de la fertilité.

Les Lupercales peuvent paraître comme des vestiges, au sens aboli, de croyances primitives, accompagnées de rites à l'apparence absurde. Ces hommes hirsutes, qui courent par les rues, un fouet en main pour fustiger les passants peut paraître comme une déchaînement de folie. En réalité tous les ingrédients d'une célébration festive s'y trouvent réunis pour énoncer un message très cohérent: on y trouve des éléments ludiques et érotiques, des jeux à faire peur aux enfants, comme en a relevé l'ethnologue Julio Caro Baroja, à propos de coutumes de Carnaval dans un village de Navarre. Là-dedans se jouent des actes en rapport avec la vie économique, pour faire fuir les fléaux et les prédateurs et obtenir de bons rendements. Au-delà, ou plutôt au-dessus, se trouvent évoquées les racines mêmes de la vie collective romaine, l'origine de la ville, ses jumeaux fondateurs, et les dieux qui, par un *fatum*, une volonté énoncée, ont voulu que Rome fût Rome. C'est presque toute l'*Énéide* de Virgile qui est contenue dans ces gestes primaires. Ceux-ci n'apparaissent comme des délires qu'à ceux qui n'ont pas les clés de déchiffrement de cette langue archaïque et cryptée.

Les Bacchanales

Le nom de ces fêtes vient du dieu grec Dionysos, importé en Italie sous le nom de Bacchos (un de ses hétéronymes, qui évoque la danse), et latinisé en Bacchus. Le nom de Dionysos a reçu deux explications. L'une est généalogique et géographique: *Dios* («de Zeus») est le nom de son père, et *Nysos* viendrait du mont Nysa, où il a passé son enfance. L'autre est biographique et symbolique: *dios* serait une altération de *dissos*, «deux fois», en raison du caractère très particulier de sa naissance, et *nysos* du verbe *nissô*, «couler», qui renvoie à ses nombreux naufrages et disparitions en mer. Cette deuxième explication reçoit un sens dérivé: Dionysos est le dieu du dédoublement de personnalité (*dios*). Il est le modèle symbolique de toutes les formes de schizes ou de fractures psychologiques, et le verbe plonger (*nissô*) évoque le naufrage de la conscience qui sombre dans la folie. Dionysos est en effet une divinité très inquiétante, dont l'arme principale est de provoquer délires, hallucinations et crises de folie, que confirment ses autres noms, Bacchos (la danse ou la gesticulation) et Iacchos (le cri). Pourtant il est aussi le dieu de la gaîté, de la liesse, de la joie collective que donne l'ivresse.

En 1982, le sociologue Michel Maffesoli, spécialisé dans l'imaginaire de la vie quotidienne, a fait paraître un livre intitulé *L'Ombre de Dionysos*⁵. Il s'agit là d'une analyse de l'imaginaire qui inspire les réunions du vendredi soir, entre jeunes gens, qui s'enivrent à mort et se livrent à des jeux, souvent dangereux, dont on ne peut départager la part du ludique, de la violence et des défis contre la mort. Ces réunions, qui étaient alors encore peu répandues en France, se sont développées et ont donné lieu à de nouvelles analyses.

Il apparaît, d'après ces études, que l'objectif recherché par les participants est double (*dissos*): c'est d'une part une recherche de «dépersonnalisation»; de sortie hors de soi, ou d'*ek-stasis*, de «déstabilisation» vécue comme extatique, et d'autre part un effort de réintégration dans une personnalité «autre» (un «enstase» ou reconstruction). C'est le principe, ramené à une démarche psychologique, de la «nouvelle naissance» des *born again*, qui ont pour modèle l'extase de saint Paul et le «dépouillement du vieil homme», obtenu non par un processus spirituel, mais corporel, par ingestion de substances chimiques.

L'autre objectif poursuivi est la «fusion»: fusion avec la communauté (n'être rien, qu'un membre de la bande ou du clan), et fusion dans l'environnement. C'est le rêve de réintégration dans le Grand Tout (*Pan*) qui inspire aussi les mystiques dérivées de l'Orient qui s'expriment, par Schopenhauer interposé, chez Wagner (la «mort d'amour», *Liebestodt* d'Isolde) et le décadentisme fin de siècle (les expériences sophistiquées de Des Esseintes, et le «sentiment océanique» évoqué par André Gide). En arrière-plan de ce défi qui consiste à aller jusqu'à la ligne de démarcation entre la vie et la mort, dans un entre-deux imaginé où vivre avec intensité se confondrait avec mourir avec éclat, se situe sans doute le vieux fantasme selon lequel il n'y a pas de plus grande jouissance que de frôler le contact avec la mort. Sade en avait donné un modèle avec ses strangulations et pendants à finalité érotique⁶, que semblent reprendre les jeux dangereux, en vogue dans les collèges, du «foulard» ou de la «tomate».

⁵ Voir bibliographie, n° 6.

⁶ Sade, *Justine ou les malheurs de la vertu*, Paris, J. J. Pauvert, 1957, chap. «Roland», p. 320-323.

On remarquera que ces deux objectifs, qui ont une apparence fort ambitieuse, «devenir autre» (comme le disait Rimbaud) et «fusionner dans le tout» (à la manière des rêveries de Rousseau et de «la philosophie de la nature» du XVIIIe siècle allemand, reprises dans le romantisme) peuvent être considérés sous un angle très critique, au nom de la santé de la conscience. Devenir autre, c'est «s'aliéner». L'aliénation est l'autre manière, réaliste, positive et critique, de voir l'extase. Quant à fusionner, c'est se dissoudre dans un état où fusion peut être confusion. Le prétendu itinéraire de surhumanisation y apparaît, par renversement d'image, comme une descente aux enfers, c'est-à-dire, une tentative suicidaire par attirance de la mort.

Pour en revenir à l'Antiquité, c'est sous ce double aspect, exaltant et aliénant, qu'ont été vues les cérémonies et manifestations bachiques, en l'honneur du dieu du dédoublement Dionysos. Vues de l'intérieur, extatiques et mystiques, elles suscitent la recherche d'un état qui se veut supérieur à la conscience commune; vues avec distance, délirantes et confusionnelles, elles donnent lieu à des excès et à des troubles de la conscience individuelle et de l'ordre public.

*

* *

C'est bien ainsi, dans une dangereuse ambiguïté, que ces fêtes ont été perçues à Rome, où elles furent interdites, puis restaurées. Elles avaient fait leur apparition, importées de Grèce, au 3e siècle avant notre ère. Il s'agissait au départ de pratiques de purification et d'exorcisme: apaiser la fureur des Bacchantes (appelées aussi «Ménades», les folles), sortes de démons féminins qui semaient le désordre dans la nature en se livrant à des excès incontrôlés. Pour pallier le désordre de ces créatures imaginaires, on utilisait une méthode homéopathique: des femmes se réunissaient, et parodiant dans un mime la furie des génies maléfiques, détournaient des lieux leur fureur. C'est une technique «apotropaique» (de détournement) très répandue. C'est pourquoi, dans cette méthode de détournement par moyens mimétiques, le culte de Bacchus était surtout célébré par des femmes, et avait de ce fait – par sa sélectivité – un caractère ésotérique. Au début en effet, seules les femmes étaient admises et se réunissaient la nuit dans un bois appelé *stimula*. Puis, sur décision d'une prêtresse nommée Paculia Annia, les hommes furent admis. Le caractère nocturne et protégé des célébrations, leur aspect ésotérique et leur caractère initiatique, attisa les rumeurs et les soupçons des autorités. On parlait d'orgies nocturnes, et même de meurtres rituels, accusations répandues spécifiquement sur les groupes qui se séparent de la communauté civile (on trouvera les mêmes rumeurs appliquées aux groupes des premiers chrétiens).

Un scandale éclata dans l'année 186 av. J.-Chr., qui ressemble à certaines affaires récentes concernant des groupes sectaires. Une femme, mère de famille, qui participait à ces cérémonies, voulut y introduire son fils, un jeune homme appelé Publius Aebutius, pour le détourner de l'influence qu'exerçait sur lui une jeune femme, du nom d'Hisपाला Fecenia (nous connaissons tous ces détails par la relation qu'en a faite l'historien Tite-Live)⁷. Celle-ci, une «repentie», (dirions-nous aujourd'hui) lui raconte ce qui se passe dans le groupe. Le jeune homme le rapporte au consul Postumius. Celui-ci fait mener une enquête, qui conclut à l'existence dans le groupe d'éléments subversifs qui fomentaient des projets de complots contre l'État. Le groupement fut dissous, le culte interdit; il y eut quelques exécutions. On ne parla plus du culte de Bacchus jusqu'à son rétablissement par César.

⁷ Tite-Live détaille l'affaire dans la quatrième «décade» (livre XXXIX) de son *Histoire romaine*. La décision du sénat (sénatusconsulte) mettant fin aux réunions bachiques a été retrouvée en 1640.

Rome ne plaisait pas avec tout ce qui concernait la sécurité de l'État. On était, après la fin des guerres puniques, en conflit avec la Macédoine, alliée à Antiochus III, le séleucide qui avait rétabli son pouvoir de la Syrie à la Bactriane. Or c'est de ces terres qu'était venu en Italie le culte de Dionysos, qui jouissait dans toute la Grèce, et notamment à Athènes, d'une popularité liée aux célébrations des jeux et représentations dramatiques organisées en cérémonies publiques à caractère patriotique. Les *anthestéries*, ou «fêtes du renouveau» célébraient le dieu en février-mars. On promenait sa statue sur un char recouvert de plantes vertes, lierre et myrte, qui lui étaient dédiées. Le char avait la forme d'un navire (par allusion à ses nombreux naufrages, et à son retour sur terre, après son sauvetage par les Néréides). La *basilissa*, épouse de l'archonte-roi, se rendait dans son temple, appelé le *boukolion*, pour mimer avec lui une union symbolique, qui devait assurer la fécondité des récoltes.

Dionysos était également célébré sur scène par des pièces de théâtre ou des spectacles féeriques, au cours de fêtes appelées les *Dionysies*. On distinguait les Dionysies «rurales» (en décembre-janvier) et les «Lénéennes» (de *Lénaï*, autre nom des Bacchantes), qui se célébraient en ville (en janvier-février), comme prémices aux «Grandes Dionysies», elles aussi urbaines, de mars-avril. On se rendait en un lieu de la montagne appelé Éleuthères («Libreville») pour chercher le dieu dit «Dionysos Eleutheros» (le Libérateur). On introduisait sa statue dans son temple, près du théâtre qui portait son nom, sur le flanc de l'Acropole. En l'honneur de Dionysos avaient été institués des concours de tragédies, de dithyrambes (hymnes consacrés au dieu), ainsi que des drames satyriques. Ces représentations avaient lieu en présence de toute la population, qui restait plusieurs jours en ville en participant aux festivités organisées par les autorités. À la fin de ces journées, des prix étaient remis aux lauréats, sous la garde du dieu.

Parallèlement à ces célébrations publiques, existaient des célébrations à caractère secret, des cérémonies à «mystères» appelées *teletai*. L'office s'effectuait par mise en transe et figuration de possession par le dieu. C'est ce mode de célébration qui avait été introduit, puis interdit, à Rome.

*

* *

Toutes ces manifestations, les plus officielles comme les plus secrètes, amènent à s'interroger sur leur signification, et par là sur la situation du mythe dionysien dans la religion gréco-latine. Cette signification se révèle, entre autres, à partir de la manière dont est constitué le cortège du dieu, et d'après les épisodes mythifiés de sa légende, et les effets attendus par les fêtes constituées en son honneur.

Le cortège de Dionysos fait apparaître des personnages symboliques, qui représentent sous une forme apprivoisée, domestiquée, socialisée, l'ensemble des pulsions qui, sans contrôle, mettraient en danger l'équilibre psychologique de la vie individuelle et l'ordre établi dans la vie sociale et l'organisation politique. On y trouve en effet des bêtes sauvages (*théria*), comme des panthères et des tigres (qui ont fait penser à une origine orientale du mythe). Mais elles sont domestiquées et tirent le char du dieu. Il y a également un âne, symbole de l'ignorance, de la sottise et de l'entêtement (c'est ainsi qu'il est vu par Aristophane dans sa comédie satirique des *Grenouilles*). Mais il représente aussi les qualités contraires: le sens de l'écoute (à cause de ses grandes oreilles) et de la patience. On disait que l'âne avait appris à Dionysos la taille de la vigne car, contrairement aux chèvres, qui broutent sans discernement, lui ne mange que ce qui ne nuit pas au développement de la plante. L'âne est aussi le symbole du novice à initier:

grossier, ignorant, lubrique, il reste néanmoins plein de ressources, lorsqu'on a réussi à éduquer ses pulsions primaires. L'âne (*onos*) allégorise un degré de l'initiation dyonisiaque. Apulée, dans son roman initiatique de l'*Âne d'or*, donne à l'animal un rôle essentiel pour l'introduction aux mystères d'Isis, et Lucien de Samosate en fait un porteur de bonne nouvelle (*evangelion*). Dans le cortège de Dionysos, l'âne est la monture du vieillard Silène.

Silène est un satyre âgé, représenté de manière dérisoire comme un homme ivre, tenant une coupe à la main; et chevauchant cette monture. Les silènes sont des personnages grotesques et débraillés: mais à celui-ci l'âge a fait perdre les folies de jeunesse. Il a acquis expérience et sagesse. Il passe pour avoir été le précepteur de Dionysos, après avoir donné de bons conseils au roi Midas (celui qui avait des oreilles d'âne).

Les Ménades (*Mainades*, les créatures de la Folie, *mania*), appelées aussi Bacchantes, se divisent en deux groupes: les Bacchantes célestes dansent et jouent de la cithare et du tambourin, pour exprimer le rythme de la vie à l'état brut (à la manière des *apsara* hindoues, associées aux nuages), celle des sens en liberté, hors de tout encadrement législatif ou rationnel. Les Bacchantes terrestres, femme réelles, les imitent dans les processions en l'honneur du dieu. Là encore on trouve la démonstration d'une volonté de régulation de l'irrationnel, par l'intégration dans le cortège du dieu.

En somme le cortège de Dionysos est une sorte de procession de cirque ambulant, avec sa ménagerie de passions enchaînées, dont l'existence doit être reconnue et honorée, à défaut de quoi elles se vengent. Elles doivent avoir droit de cité, mais avec des précautions pour éviter leurs débordements. Le cortège de Dionysos est une parade de monstres qu'il faut maîtriser, et pour les maîtriser il faut leur donner en pâture un ersatz des passions humaines, dans des mimodrames et des psychodrames, dont la scène théâtrale est la meilleure porteuse. Cette monstration est par là même une démonstration, qui a sa logique: en montrant ce qu'ils sont, on montre aussi comment s'en servir pour éviter qu'ils ne se servent tout seuls, faisant de l'usage un abus. Ce fait permet de rappeler que Dionysos, dieu de l'ivresse et des fureurs en tout genre, est aussi le petit fils d'Harmonia, la dernière née de l'union discordante, mais qui peut être concordante, de l'Amour et de la Guerre, du couple d'Aphrodite et d'Arès. La fille d'Harmonia, Sémélè, a rompu les amarres de l'harmonie maternelle: elle a voulu jouer à un jeu extrême, en demandant à Zeus de se montrer à elle dans toute sa gloire. Zeus s'est montré à elle comme maître de la foudre, et elle a été foudroyée. Harmonia n'avait pour frères que des jumeaux aux vertus antithétiques, comme chaque particule de matière porte en elle son antimatière ou son négatif (Éros et Antéros, Deïmos et Phobos). Harmonia n'a pas d'antithétique visible: elle a pourtant une jumelle qu'elle ne fait pas voir, c'est *Hybris*, l'Excès. Lorsque Dionysos ira rechercher sa mère Sémélè aux Enfers, il ressuscite *Hybris*, car il convient de ne pas ignorer son existence, mais de la conduire par la main, de la ménager, si on ne veut pas «déménager», comme on dit, pour «déraisonner», de la maîtriser, si on ne veut pas qu'elle nous maîtrise, de la conduire si on ne veut pas sombrer dans l'inconduite.

*

* *

Cette leçon – n'ignorez pas qu'il y a en l'homme une part d'inhumanité, mais sachez vous servir d'elle pour l'humaniser –, qui rappelle le dialogue entre Macbeth et son épouse, ces deux être humains aux frontières de l'inhumanité, sur le seuil à ne pas franchir si l'on veut rester humain, ressort également de la vie du dieu, telle qu'elle est

racontée dans la mythologie grecque, qui renvoie constamment aux rapports complexes de la raison et de la déraison.

La folie est un leit-motiv intermittent et récurrent de la vie du dieu. Sémélè, prise d'un accès d'orgueil, se fait foudroyer par Zeus, son père, lors du sixième mois de gestation. Le père, obéissant à des sentiments plus raisonnables, le garde enfermé trois mois dans sa cuisse avant de le mettre, contre toute loi naturelle, au monde (on remarquera qu'il en sera de même, pour sa fille, la déesse de la raison, Athéna, née de sa tête). Dès sa naissance, le jeune Dionysos est en proie à la jalousie et à la vengeance d'Héra, l'épouse frustrée de Zeus. Pour le protéger, Zeus donne l'enfant à Hermès qui le donne à Athamas, roi de Béotie, qui le donne en nourrice à sa deuxième épouse, Ino. Hermès demande à Ino de l'habiller en fille (pour déjouer la quête d'Héra): ce vêtement féminin pourrait être l'indice d'une origine phrygienne de la légende. Toujours pour le faire échapper à la vengeance d'Héra, Zeus conduit son fils dans la montagne de Nysa. Il échappe ainsi, pour un temps, à la poursuite d'Héra. A défaut de trouver sa victime, Héra frappe de folie, en raison de leur complicité, Ino, soeur de Sémélè, et Athamas, qui tuent, dans une crise de fureur hallucinatoire provoquée, leurs propres enfants en les prenant pour des animaux sauvages. Ino se précipite dans la mer avec son fils, mais elle est sauvée, et devient, sous le nom de Leucothée ((la déesse blanche) avec son fils, qui prend le nom de Polémon, le secours des marins perdus en mer. On retrouve là la thématique de l'*apocatastasis*, la métamorphose par renversement.

Dans le pays montagneux de Nysa (situé en Afrique ou en Asie, en tout cas loin de portée) Zeus transforme son fils en chevreau et le fait élever par des génies féminins, des nymphes qui deviendront les Hyades, constellation céleste. Dionysos, devenu adulte, découvre l'usage du vin, mais sans en connaître les effets. Héra, qui l'a enfin trouvé, le frappe de folie. Il vient en Phrygie, participe aux mystères de Cybèle et d'Attis, et guérit de son mal. Dionysos est reçu en Thrace. Le roi de Thrace, Lycurgue, essaie de le capturer sans succès, mais il capture des Bacchantes. Celles-ci se délivrent et rendent le roi fou. Dans un accès de démence, il se coupe la jambe et démembre son fils, croyant voir en eux des ennemis. Lorsqu'il revient à la raison, l'oracle lui révèle que son pays, où les habitants sont frappés de stérilité, ne retrouvera sa fécondité que par sa mort. Ses sujets l'exécutent en le démembrant. Dionysos passe en Inde et ramène de ce pays le principe de son escorte. Revenu en Grèce, en Béotie, il introduit à Thèbes la fête des Bacchanales, que le roi Penthée veut interdire. Dionysos rend folle sa mère, Agavé (soeur de Sémélè et d'Ino) qui tue son fils en croyant avoir affaire à un lion (c'est le thème de la tragédie d'Euripide, *les Bacchantes*). Il rend folles les filles du roi d'Argos, qui se croient transformées en vaches. Devenues carnivores, elle dévorent leurs propres enfants. Voulant se rendre à Naxos, il loue les services de pirates qui veulent le revendre comme esclave en Asie. Il rend fous les pirates qui se précipitent dans la mer. Métamorphosés en dauphins, ils comprennent leur faute et se font les sauveteurs des marins.

*

* *

Quel enseignement peut-on retirer de ce monceau d'informations hétéroclites, d'où se dégagent pourtant quelques constantes.

On notera d'abord l'importance de l'instabilité, dans l'ensemble des légendes. L'élément marin, fluide, est très présent; les vêtements les plus divers sont portés, qui changent l'identité; les métamorphoses (le chevreau, les dauphins, la déesse blanche) participent communément à la vie. Dans les accès de folie, qui sont renversement

d'identité, on note l'importance du leurre: on prend un objet pour un autre; l'ambiguïté des perceptions modifie les formes, les altère, pour créer une confusion. Les moteurs principaux de l'histoire sont: instabilité, altération, aliénation, confusion.

Parmi ces altérations, la folie, récurrente comme punition, apparaît soit comme le châtiment des complices de la soustraction de l'enfant au regard d'Héra, déesse de la stabilité et de la fidélité, soit comme le châtiment de personnalités arrogantes, trop sûres d'elles-mêmes, comme le furent Sémélè, Lycurgue ou Penthée. La moralité qui en ressort est: «Prenez garde, vous qui faites les fanfarons de la lucidité; la folie est en attente comme une mendicante aux portes de la raison. Si vous ne lui accordez pas une aumône, si vous ne faites pas attention à sa présence, elle va bondir et vous saisir». La nuit est blanche et noire: «Ténèbres, ma lumière», dit l'Ajax de Sophocle devenu fou. Toute conscience est blanche et noire, comme la terre a son temps diurne et nocturne, comme tout objet à son ombre, comme tout endroit à son envers, comme tout être a son non-être existant en lui et actif. On ne peut pas, par acte de raison, évacuer la folie: elle se venge. Il faut l'appriivoiser et lui donner sa place par des concessions raisonnées.

Il est toutefois un autre principe de précaution, c'est de ne pas laisser les forces dionysiaques agir en liberté et prendre le dessus des règles et des lois. Dionysos, le dieu dispensateur de folie, se venge en ouvrant les vannes si on veut le réprimer. Il faut l'admettre, lui reconnaître des droits, et par là éviter ses débordements. Son rôle est négatif s'il engendre des fêtes, non contrôlées, qui entraînent le désordre et la répression. Son rôle est positif, s'il est apprivoisé et honoré, et donne lieu à des représentations tragiques ou comiques, des mimes de la folie humaine, qui racontent en images et en paroles ses faits et ses méfaits, comme si la cité se regardait dans un miroir par son activité culturelle de représentation d'elle-même, et par là prenait ses distances avec elle (ce sont les fonctions mimétiques et cathartiques du drame représenté).

*

* *

En définitive, Dionysos, fils aimé de son père, mais non reconnu par ses frères (Il est le seul dieu, fils de Zeus, qui n'entre pas dans le groupe des Olympiens), est une représentation de l'Autre, de l'altérité, de tout ce qui est en nous et n'est pas reconnu comme tel. Il exprime la demande que soit reconnu, dans la vie psychique individuelle, tout ce qui est en moi et n'est pas reconnu comme moi. Il demande à être intégré dans la vie collective de la cité, en elle, ce qu'elle réfuse au premier abord. L'attitude à l'égard de ce moi qui n'est pas reconnu comme moi, de ce nous qui n'est pas reconnu de nous, de cet *alter ego*, dont la reconnaissance crée une altération de l'*ego*, mais dont la non-reconnaissance condamne l'*ego* à l'aliénation, ne peut être reçu que très précautionneusement. Si je le réfuse et refuse sa reconnaissance, il se venge en se faisant reconnaître, en me faisant révéler malgré moi cet autre en moi que je ne veux pas accepter. Il me fait devenir autre par altération. Mais si je le laisse pénétrer librement en moi et s'exprimer en toute liberté, si je lui lâche la bride, il prend possession de moi. Cette possession est une autre forme d'aliénation.

La théorisation de ce phénomène, et la recherche d'une thérapeutique est présente dès l'Antiquité: c'est la théorie des *maniai* ou *furores*, de nature érotique, bachique, poétique ou prophétique. L'âme est possédée par un dieu extérieur, transportée hors de son siège, et inspirée pour procéder à des actes relatifs à la nature du dieu qui s'installe en elle. La mythologie germanique y ajoute la possession par la fureur guerrière: le *wüten*, qui met les combattants hors d'eux pour alimenter leur énergie dans le combat. La mythologie chrétienne a repris ce thème de la possession, en insistant sur son

ambiguïté: l'âme est saisie par l'esprit saint, et dans des trances qui manifestent son état de grâce, exprime la présence de Dieu qui a pris possession d'elle. Mais l'inverse est possible: l'âme est transportée par un démon, qui l'habite et lui fait proférer des paroles et accomplir des actes contre-nature. C'est pourquoi les institutions ont utilisé le principe de précaution à l'égard de ces manifestations du sacré qui peuvent se révéler des stratagèmes du démon. Le montanisme, qui a attiré quelques esprits prédisposés au 2e siècle, a fini par être condamné. Les manifestations de l'Esprit, dans des trances collectives, qui s'expriment par exemple dans les groupes religieux afro-américains, sont regardées avec méfiance, ainsi que les mouvements dits «charismatiques», retours plus ou moins édulcorés du «chamanisme», qui affectent régulièrement toutes les Églises. Pourtant ces manifestations revêtent un caractère révélateur et cathartique, lorsque le sens de la représentation est bien vécu comme tel et non confondu avec une présence réelle: c'est ce qu'expriment les études ethnologiques consacrées à ces phénomènes apparentées au chamanisme par des disciples de Marcel Mauss, Marcel Griaule ou Jean Rouch, le réalisateur des *Maîtres fous*.

L'histoire posthume du dionysisme, sous des formes variées selon les cultures, a démontré sa permanence et son universalité. Ses manifestations peuvent prendre un caractère ésotérique et réservé. Un encadrement s'impose alors dans les règles initiatiques d'intronisation et de progression, comme ce fut le cas à Athènes pour les «mystes» initiés aux mystères d'Éleusis, dédiées à la Grande Déesse Déméter, qui en retiraient un respect accru. Les manifestations exotériques, officialisées et intégrées dans la vie de la cité, constituent un moyen de se protéger de la folie. En la mimant, en la représentant dans des tragédies, en en faisant des psychodrames cathartiques, on désamorce ses effets nocifs. C'est ce qu'a voulu signifier l'introduction des jeux et des fêtes en faveur de Dionysos. Les Romains, qui ont récusé le mimodrame dionysiaque, ont institué plus tard des jeux du cirque où la folie meurtrière, le *furor* qui rejoint le *wüten* des peuples barbares, se donne à voir littéralement, dans des mises à mort réelles, combats de gladiateurs, exposition aux fauves, et autres supplices spectaculaires qui sont passés à côté du sens, en exploitant la littéralité des pulsions de mort, et ont ignoré la fonction du symbolique, dont est porteur le mythe dionysien. Les effets de la non-reconnaissance de la part dévolue au dionysiaque ont été pires.

Appendice aux Bacchanales: les *Matralia*

En marge des manifestations festives ou religieuses en rapport avec Bacchus, la fête des *matralia* célébrée à Rome le 11 juin, revêtait un caractère étrange⁸. Les matrones romaines apportaient au temple de *Mater matuta* (la déesse-mère du matin, première étrangeté, car l'Aurore est plutôt jeune fille que mère) des enfants, pour qu'elle leur donne sa bénédiction et assure leur bonheur. Rien que de très banal, certes, dans cette demande de protection divine. Mais une nouvelle étrangeté vient de ce que les enfants ne pouvaient pas être ceux des mères qui les apportaient, mais ceux de leurs soeurs, leurs nièces et neveux. En outre, les femmes faisaient entrer dans le temple une servante qu'elles battaient de verges, puis renvoyaient hors du lieu, en dehors de toute raison visible.

⁸ Principale source d'information: Bonnefoy, II, 344-345, qui donne toutes précisions sur les sources (Ovide, *Fastes*, et Dumézil, *La Religion romaine archaïque*, 1974).

Ovide, dans ses *Fastes*, a fourni une explication de ces rites étranges. Il s'agirait d'une fête de dévotion à l'égard d'Ino, soeur de Sémélè, et nourrice de Bacchus. Ino s'est vue confier la garde de l'enfant de sa soeur, caché dans sa famille et poursuivi par la vengeance d'Héra. La colère d'Héra, ne pouvant s'exercer sur l'enfant recherché, qui lui échappe, lui fait maltraiter les enfants de ceux qui le protègent. Mettant les deux époux du couple protecteur en état de confusion mentale, elle leur fait tuer leurs propres enfants. Ino tue, dans une crise de folie, son fils Mélicerte, et se jette avec son cadavre dans la mer. Les divinités marines, prises de pitié, sauvent la mère et ressuscitent l'enfant. Ino devient alors Leucothée, la déesse blanche, que l'on peut assimiler à l'Aube, et son fils, sous le nom de Polémon, devient le protecteur des marins, auquel sont dédiés les «jeux isthmiques» de Corinthe. On assiste une nouvelle fois à une métamorphose par renversement.

Ovide explique le fait que les enfants soient des neveux, comme le fut Dionysos, et qu'Ino, en tant que Leucothée, peut être assimilée à *Mater matuta*, la déesse du matin. Il n'explique pas la maltraitance apparente de la servante ni le fait que l'Aube, perçue traditionnellement comme jeune fille, soit ici mère allaitant un enfant. Ce rituel a donné lieu, dans les temps modernes, à une nouvelle analyse effectuée par Georges Dumézil, spécialiste du comparatisme dans l'univers des mythologies indo-européennes. Dans le *Rig-véda* des Hindous, la déesse Aurore est représentée allaitant et léchant un petit enfant. Cet enfant est celui de sa soeur, la Nuit (on trouve le même type de parenté dans la deuxième énigme posée à Oedipe par le Sphinx de Thèbes), qu'elle élève en commun avec elle. Cela permet d'expliquer que l'Aube, représentée généralement comme une jeune fille vierge depuis Homère chez les Grecs, peut être «mère» substitutive et mériter son nom de *Mater matuta*. D'autre part, l'Aurore est représentée comme *gradiva*, en marche, et foulant de son pied des personnages incarnant les forces de la nuit, ignorance, danger, ténèbres. C'est cette identification aux forces négatives de la Nuit que représenterait la scène de la servante battue et chassée par l'Aube et le dieu-enfant, que les deux soeurs se repassent pour exprimer la continuité dans leurs effets positifs de préservation de la vie. Pour Dumézil, la fête romaine répondrait au maintien d'un rite, avec occultation du mythe archaïque qui le sous-tend.

Les Saturnales

Le dieu Saturnus est un dieu italique très ancien⁹. Son nom est en rapport avec le verbe «*sero, satum*», qui veut dire «semer, ensemençer». Le dieu des semailles est par là celui des richesses agricoles et alimentaires (*satur*, repu, saturé, *satura*, potée, d'où pot-pourri ou rhapsodie littéraire). Il est représenté avec une serpe à la main, instrument de récolte, qui est l'acte dernier résultant de l'ensemencement. Ce dieu agraire était honoré par des jours de fête, après la rentrée des moissons, quand on commençait à utiliser les réserves, en fin décembre.

Ce dieu local vit sa légende s'enrichir par contamination avec le Titan du panthéon grec Kronos (écrit avec un K initial). La légende remodelée de Saturne dit que Kronos, ayant été chassé de Grèce, lors de la prise de pouvoir par son fils Zeus l'Olympien, était venu se réfugier en Italie, sur le site du Capitole romain. Il fonda là une colonie appelée *Saturnia*, où il fut reçu par un dieu encore plus ancien, Janus, le Portier. Le dieu Kronos, devenu Saturnus, apprit aux hommes l'usage de la serpe ou de la faucille qui est son attribut emblématique de représentation.

⁹ Grimal, p. 415; Bonnefoy, I, 89 (art. «Frères Arvaes»).

L'assimilation de Saturne à Kronos, père de Zeus, renvoyé après avoir été détrôné, fait de lui un *deus otiosus*, dieu mis en retraite, non belliqueux, qui se livre dans sa retraite à la culture de la terre qu'il apprend aux hommes en ces temps reculés appelés «l'âge d'or». Kronos ayant été lui-même assimilé, par ressemblance phonétique, à Chronos, le Temps, Saturne, dieu du temps qui ravage, change alors la serpe pour la faux, et redevient destructeur et mélancolique, perdant, au profit d'une conception destructrice du Temps, les qualités du Saturnus primitif d'Italie. Il passe de l'état de *fastus*, prodigue de richesses, à celui de *fastidiosus*, pénible à supporter.

Les Saturnales, fêtes dédiées au dieu Saturne, se déroulaient du 17 au 21 décembre. Elles furent prolongées jusqu'au 24. Elles s'accompagnaient d'une célébration de la *libertas*, l'acte d'affranchissement des esclaves, qui entraient dans la caste des «hommes libres», *liberi*. Il est possible que cette fête de la liberté renvoie aussi au dieu Liber, qui avait ses propres fêtes, les *Liberalia*. Liber en effet a été assimilé à Dionysos, ou à Silène, le satyre âgé (*Pater Liber*) qui l'accompagne.

Ces fêtes de la liberté (*libertas decembris*) s'accompagnaient de rites célébrés à l'intérieur des *gentes*, les familles dans leur plus large acception. On élisait un esclave, qui recevait le titre de *saturnalis princeps* («le roi des Saturnales») et avait le droit de jouer au maître et de donner des ordres.

Ces fêtes de décembre, précédant immédiatement le solstice d'hiver (placé le 25 décembre suivant le calendrier julien) apparaissent comme un défoulement ordonné, destiné à libérer, pendant un temps déterminé, les règles de vie en vigueur tout au long de l'année astronomique qui s'achève, juste avant le renouveau des jours. On admet un moment (qui resté déterminé en durée et en extension des droits) où on se libère de la rigueur habituelle de la vie. Cette libération est signifiée par un geste rituel: la statue du dieu Saturne, entourée de bandelettes, est déliée et installée à l'extérieur, à la porte de son temple, pendant tout le temps des fêtes. Dans la ville, des rites et offrandes propitiatoires au dieu, pour l'obtention de bonnes récoltes, précédaient un banquet général offert par l'État.

Ces manifestations de liberté s'exprimaient par d'autres gestes symboliques, de la part des participants. On abandonnait le port de la toge, tenue de rigueur, pour la *synthesis*, un vêtement bariolé de diverses couleurs. On portait le *pileus libertatis*, le «chapeau de liberté», bonnet phrygien dont on coiffait les esclaves lors de leur affranchissement. On se barbouillait le visage de suie en se livrant à des facéties.

En raison de leur nature libérale, ces fêtes donnèrent lieu à des débordements, dont rendent compte des auteurs comme Sénèque (Ier siècle), Lucien (2e siècle) et Macrobie (4e siècle), ces deux derniers ayant écrit des dialogues intitulés *Saturnales*, dont l'action se déroule au cours de ces fêtes.

Les *Saturnales* s'achevaient la veille du solstice d'hiver, jour où les soldats, adeptes de la religion de Mithra, importée du front d'Orient, célébraient, par le sacrifice d'un taureau, la naissance du dieu. Cette fête fut officialisée sous Aurélien, comme jour de *sol invictus*, du «soleil renaissant», divinité protectrice de l'Empire qui synthétisait la croyance mithriaque et le culte de Jupiter-Apollon, ou Jupiter-Hercule, le dieu Père et Fils, censé guider par son messenger ailé, le *genius*, les décisions de l'Empereur. Venaient ensuite les *Sigillaires* (les «sceaux d'argile»), où l'on offrait des bougies (*cerei*) ou de petits objets de terre cuite (*sigillaria*) aux enfants.

Les *Saturnales* furent abolies lorsque la religion chrétienne prit possession de l'Empire (en 380). Comme elles résistaient, elles furent décrétées cérémonies diaboliques et passibles de sanctions très fortes (édit de Constantinople, 392). Pour compenser leur

effacement, elles furent remplacées par la fête des Innocents, qui dévia en «fête des fous»¹⁰, au cours du Moyen Age, accompagnée d'actes de permissivité ou d'extravagance, reprenant ainsi la thématique des Saturnales, et par les parodies carnavalesques, avant le Carême, qui ouvre une période d'austérité¹¹. Cette reviviscence, sous d'autres noms, à l'intérieur d'une autre mythologie, montre la nécessité qu'éprouve toute société, organisée et encadrée par des règles, d'avoir des moments d'échappement libre, eux-mêmes protégés par ces parapets qu'on appelle des «garde-fous». Lorsque le *limes*, la frontière de régulation est franchie, les représentants de l'ordre civil interviennent pour maintenir la subversion à l'intérieur des limites permises. Mais le droit de rire et de jouer, sous cette forme contrôlée, reste une nécessité pour toute société qui veut respecter la vie en tous ses états.

Conclusion

Nietzsche a dit, selon Jean Duvignaud, qui le cite: «Autour du héros tout se fait tragédie: autour du demi-dieu, tout se fait satyrique. Et autour du dieu, tout se fait, comment dire?, peut-être monde»¹². Dans l'échelle montante des identités que reconnaît Nietzsche à Dionysos – héros, demi-dieu et dieu –, on peut lire les strates diverses du décor où évolue la fête, sur la scène du monde. Elle exprime, en des temps où l'agriculture est la première des activités, le cycle des saisons associé aux diverses étapes de l'ensemencement, de la moisson et des récoltes. C'est ce qu'expriment ses dates et ses gestes symboliques de fertilisation. Introduite dans la ville, elle en célèbre l'histoire et les grandes dates de sa croissance et de son évolution. Elle emprunte alors sa matière à la mythologie nationale qu'elle veut célébrer en images vivantes et en tableaux animés. Plus haut encore et dans un degré d'universalité plus marqué, elle ponctue la marche de la vie organisée comme un discours en prose dans ses jours ordinaires, auquel elle apporte, par intermittences rythmées, son grain de poésie. Si nous avons retenu surtout de Dionysos sa part d'ombre, c'est parce que, comme dans la question posée à Oedipe par le Sphinx¹³, les deux soeurs, le jour et la nuit, sont inséparables. Il n'est pas vrai qu'elles ne se voient jamais; elles procèdent l'une de l'autre. Qui veut enlever à la nuit sa part de créativité – l'enfant d'une nuit d'Idumée – risque fort, par aveuglement, de s'interdire l'accès à la lumière. Le mode d'expression de l'oracle constitue par ailleurs une parfaite illustration du parcours qui fait passer de l'incompréhensible (*l'anoëtos*) à l'affabulation symbolique (le *mythos*), pour dévoiler, en fin d'enquête, sa cohérence de sens (sa logique, son *logos*). Il se présente comme une énigme, à première vue indéchiffrable (deux soeurs énigmatiques, anonymes et inconnues). Il se dévoile en une narration symbolique, où les mots de l'énigme recouvrent d'autres noms plus appropriés (le Jour et la Nuit), et donne un sens cohérent à la formulation première, en réintégrant le lecteur dans un univers qu'il connaît. Il en est de même pour ces rites et fêtes au sens énigmatique qui ne dévoile sa cohérence

¹⁰ Harvey Cox, *The Feast of Fools. A Theological Essay on Festivity and Fantasy*, Cambridge (USA), Harvard University Press, 1969.

¹¹ Claude-Gilbert Dubois (sous la direction de), *Carnavalesques*, Bordeaux, LAPRIL-Bordeaux-III, 1980, coll. «Eidolon», n° 13.

¹² Duvignaud, p. 7.

¹³ Il s'agit de la deuxième énigme posée à Oedipe: «Ce sont deux soeurs; elles sont filles l'une de l'autre, et elles ne se voient jamais. Qui sont-elles?». La réponse est: «le Jour (*Hémèra*, féminin en grec) et la Nuit». Cf. Claude-Gilbert Dubois, «*Nox / Lux*, l'épreuve de force entre l'ombre et la lumière», Paris, *Phréatique*, n° 78-79, automne 1996, p. 31-41.

qu'après une enquête archéologique et herméneutique. Au symbole imagé de la vérité qui sort toute nue du puits, on peut opposer l'idée, développée par Mallarmé dans sa poétique, selon laquelle «toute vérité aime à se recouvrir d'arcanes». C'est le cas dans les exemples cités, qui ne dévoilent leur cohérence de sens que par un parcours de l'illogisme à la logique, de la littéralité au symbolisme caché, à travers le gué d'une «mytho-logique»¹⁴.

Bibliographie

Ouvrages généraux

1. Bonnefoy, Yves (sous la direction d'), *Dictionnaire des mythologies*, Paris, Flammarion, 1981, 2 vol.
2. Eliade, Mircea, *Histoire des croyances et des idées religieuses*, trad. franc., Paris, Payot, 1976-1983, 3 vol., chap. I, XV et II, XX.
3. Grimal, Pierre, *Dictionnaire de la mythologie grecque et romaine*, Paris, P.U.F., 1951

Études particulières

4. Duvignaud, Jean, *Fêtes et Civilisations*, Genève, Weber, 1973.
5. Isambert, François-André, *Le Sens du sacré: fête et religion populaire*, Paris, Éd. de Minuit, 1982 (2e éd., 1988).
6. Maffesoli, Michel, *L'Ombre de Dionysos: contribution à une sociologie de l'orgie*, Paris, Méridiens (Anthropos), 1982.
7. Porte, Danièle et Teyssyre, Michèle, *Fêtes romaines antiques*, Clairsud, 2001.
8. Rouch, Jean, *Les Maîtres fous*, documentaire cinématographique d'ethnologie, 1954.
9. Sauzeau, Paul (sous la direction de), *Bacchanales*, actes des colloques «Dionysos» de Montpellier (1996-1998), Montpellier, P. U. Paul Valéry, coll. «Cahiers du Gita», n° 13.
10. Ternes, Charles-Marie et Motte, André, *Dieux, fêtes, sacré dans la Grèce et la Rome antique* (actes du colloque de Luxembourg, 24-28 octobre 1999), Brepols, 2003.

MYTHS, HOLIDAYS, AND RITES IN ANCIENT ROME

(Summary)

Keywords: Bacchus (Bacchanalia), Dionysos, Ecstasy, Feast, Game, Lupercalia, Rites, Rome, Saturnus (Saturnalia), Sense (and Nonsense), Unreason (Madness)

Daily life, in Rome, during Antiquity, was punctuated by very numerous feasts and games, which often had a commemorative function. But, as the event which founded the commemorative act had come out of the collective memory, the rite which preserved the recollection appeared as having lost all meaning. So it is necessary to trace back to the founding event of the feast or game, in order to discover, under the apparent nonsense (*anoëtos*) the mythic affabulation (*mythos*) giving a sense (*logos*) or restoring a meaning, to incongruous ritual gestures. Three cases are here considered: *Lupercalia*, *Bacchanalia* (with their particular prolongation, *Matralia*) and *Saturnalia*.

¹⁴ Cette étude est la transcription écrite aménagée d'une communication orale, faite au cours des journées organisées par l'ACCHLA, à Bordeaux, en juin 2009.

OLIMPIA MITRIC

**O ÎNSEMNARE NECUNOSCUTĂ
A MITROPOLITULUI PETRU MOVILĂ, DIN ANUL 1629,
ÎN BIBLIOTECA MĂNĂSTIRII PUTNA**

După cum se cunoaște, biblioteca Mănăstirii Putna păstrează un prețios tezaur de valori bibliofile, constituit din colecțiile de manuscrise slavone și românești, de carte tipărită veche, românească și slavonă.

Începând cu a doua jumătate a secolului XIX, teologi, istorici și filologi, deopotrivă români și străini, interesați de vechea cultură românească, ne-au lăsat dovezile cercetărilor lor în această bibliotecă: de la mențiuni cu privire la existența unor titluri, la volume și studii închinat cărții vechi. Fără îndoială, cele mai cunoscute sunt renumitele manuscrise slavone din bogata producție a scriptoriului putnean, din vremea lui Ștefan cel Mare; urmează prețioasele condici alcătuite și scrise de Vartolomei Măzăreanu; pomelnicele mănăstirii și Sihăstriei Putnei, opera ieromonahului Nathanail Dreteanul; unele cărți românești vechi cu însemnări marginale¹.

Mai puțin cunoscută este colecția de cărți slavone; ea cuprinde 42 de volume tipărite în centre tipografice din Zabludow, Kiev, Lvov și Moscova. Cea mai veche carte, o frumoasă *Evanghelie învățătoare*, din anul 1569, cumpărată „de la popa Matei din Orhei, cu un ughi”, provine din tipografia de la Zabludow (gubernia Grodzieńska, Lituania). S-a demonstrat că textul acestei Evanghelii a stat la baza traducerii *Evangheliei cu învățătură*, tipărită de diaconul Coresi, la Brașov, în anul 1581². De formate și tematică variată (literatură patristică, omiletică și liturgică, hagiografii, învățături morale, scrieri filosofice, epistole), cărțile slavone sunt bogat ornamentate și ilustrate prin contribuția unor gravori iscusiți. Din rândul autorilor, traduși ulterior și la noi, îi amintim pe Ioanikie Galeatovski, arhimandritul Cernigovului (cu *Cheia înțelesului, Mesia cel drept*) și Tuptalo Dimitrii, mitropolitul Rostovului (cu *Viețile sfinților*).

¹ Pentru întreaga bibliografie, a se vedea: Paulin Popescu, *Manuscrise slavone din Mănăstirea Putna*, în BOR, 1962, nr. 1-2, p. 105-145; nr. 7-8, p. 688-711; Claudiu Paradais, *Comori ale spiritualității românești la Putna*, Iași, 1988, p. 343-486; Olimpia Mitric, *Cartea românească veche în județul Suceava (1643-1830). Catalog*, vol. I-IV, Suceava, 1992-1995; ed. a II-a revăzută și adăugită, Suceava, 2005; idem, *Cartea românească manuscrisă din nordul Moldovei*, București, 1998, p. 190-234; idem, *Manuscrise românești din Moldova. Catalog*, vol. II, Iași, 2007, p. 25, 284-308.

² K. I. Koliada, *Ivan Feodorov i knigopečatanie nekotorych stran vostočnoj Evropy*, în „Vestnik istorii Mirovoj kul'tury”, nr. 1, Moscova, 1958 (articol tradus în românește în „Probleme de istorie. Traduceri din revistele sovietice de istorie”, III, 1958, p. 32-54); P. Olteanu, *Les originaux slavo-russes des plus anciennes collections d'homélies roumaines*, în Rsl, IX, 1963, p. 176-187 (după *Crestomația limbii române vechi*, volumul I (1521-1639), coordonator Alexandru Mareș, București, 1994, p. 30, nota 79).

De mare importanță sunt însemnările marginale și ex-librisurile, în limbile română și slavonă, ce însoțesc filele acestor cărți. Astfel, pe un exemplar din *Cuvântările Sf. Ioan Gură de Aur* (Kiev, 1624)³, ce a aparținut, după cum vom vedea, mănăstirii Sucevița (ctitoria cea mai importantă a Movileștilor), am identificat, în partea inferioară a primelor file r. ale cărții, dispusă în două rânduri pe fiecare filă (mai exact, pe p. 3-15, întrucât cartea are numerotate paginile), însemnarea ce face obiectul acestui articol. Avem a face cu o însemnare dedicatorie, din anul 1629, scrisă cu cerneală neagră (astăzi, ușor rădăcinie), în limba slavonă, nesemnaltă până în prezent, a lui Petru Movilă, pe atunci conducătorul Lavrei Pecerska din Kiev și în plină ascensiune a activității publicistice, dacă este să ne referim numai la această latură a activității sale prodigioase. Lipsa primei file cu începutul însemnării, în care apărea și numele lui Petru Movilă, ne-a determinat să acordăm mare atenție particularităților grafice ale textului, pe care l-am comparat cu alte însemnări și ex-librisuri autografe cunoscute ale mitropolitului din volumele ce ne-au stat la îndemână⁴; edificator a fost și autograful ierarhului, de pe fila unui manuscris grecesc⁵, ce cuprinde sintagma „рѣкою власною” (cu mână proprie), prezentă și în însemnarea noastră (fig. 1). Pe alocuri apăsate și amplificat, scrisul elegant al ilustrului teolog prezintă câteva caracteristici (unele proprii), ce atrag atenția, în mod deosebit, precum: hastele inferioare și superioare ale unor litere ce depășesc rândul; litera **т** suprascrisă, în poziție finală; tendința de evitare a ovalului, de pildă, la litera **р**.

În transcrierea textului însemnării, în concordanță cu metoda folosită în lucrările de specialitate, am păstrat cuvintele prescurtate marcate prin tître, iar literele suprascrise au fost coborâte între paranteze rotunde. De asemenea, s-au introdus majuscule și s-a folosit punctuația modernă.

Redăm în continuare textul însemnării (cu marcarea dispunerii elementelor prin bare), urmat de traducere: [...] воеводи(х) Зе(м)лъ Мо(л)да(в)ски(х), мл(с)пїю вѣѣго, великїи а(р)хїма(н)дри(т) спїи великии чѣдопво(р)нои / Ла(в)ри Печа(р)скии Кїевскии и въсѣа Россїи, дарова⁶ въ спїи() монасти(р)и Сѣчеви(ц)кїи родителїи / свои(х), Симеона Могїи, воевода и г(с)п(д)ра Зе(м)ли Мо(л)да(в)скии и Сѣрвелахїи, и г(с)пжи е(г) Меланїи, / м(с)при своє(), въ Мо(л)довахїи, сѣщенїи въ предѣлѣ Сѣча(в)ско(м), въ памѣ(т) сѣбѣ и родителе(м) свои(м), / да никтоже ѡбо дрѣзне(т) по(д) клѣ(т)вою спїи(х) [...] или сѣбѣ присвоипи. Писа(н) в великии Лаврѣ Печа(р)скии Кїевскии, рѣкою власною. Лѣ(т) ѡ(т) / създанїа мира 3РЛЗ, ѡ(т) въплъщенїа Іѣ Хѣа 1ХХѠ м(с)ца ге(н) 3 ДНѠ (fig. 2).

[...] al voievozilor Țării Moldovei, din mila lui Dumnezeu, mare arhimandrit al sfintei mari făcătoare de minuni Lavra Pecerska din Kiev și a întregii Rusii, a dăruit⁷ în sfânta mănăstire Sucevița a părinților săi, a lui Simion Movilă, voievod și domn al Țării

³ Colligat cu volumul *Apocalipsul cu tâlcuirea lui Andrei, arhiepiscopul Cezareii* (Kiev, 1625), Inv. 427, cota 1472.

⁴ Archim. Ghenadie Enăceanu, *Din istoria bisericească a românilor. Extracțe din Jurnalul „Biserica Ortodoxa Romana”, pre anul al VII. 1883. Petru Movilă*, București, 1882, p. 87; Dr. Nestor Vornicescu, *Sfântul ierarh Petru Movilă Mitropolitul Kievului, al Galiției și a toată Ucraina. Monografie hagiografică, Tipărită în urma hotărârii Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, din anul mântuirii 1996, ziua 26, luna octombrie*, Craiova, 1999, p. 283, 287, 288.

⁵ Victor Brădulescu, *Miniaturi și manuscrise din Muzeul de Artă religioasă*, București, 1939, planșa IX.

⁶ Cuvânt barat de o linie.

⁷ Idem nota 6.

Moldovei și al Ungrovlahiei, și a doamnei sale, Melania, mănăstirii sale, în Moldovlahia, aflându-se la hotarul Sucevei, pentru pomenirea sa și a părinților săi, ca nimeni să nu îndrăznească sub blestemul sfinților [...] sau să-și însușească. A fost scris în marea Lavră Pecerska din Kiev, cu mână proprie. Anul de la facerea lumii 7137, de la întruparea lui Iisus Hristos, 1629, luna ianuarie ziua 7.

După cum se poate observa, textul nostru mai prezintă o discontinuitate: a fost decupat rândul ce cuprindea tocmai obișnuita formulă de blestem la adresa celor ce-ar îndrăzni să înstrăineze cartea de la mănăstirea Sucevița, indiferent prin ce mijloace.

Astăzi, în biblioteca mănăstirii Sucevița se mai păstrează și alte cărți imprimate la Kiev, în strânsă legătură cu activitatea mitropolitului Petru Movilă⁸, și nu excludem posibilitatea ca unele să fi făcut parte chiar din aceeași donație, însă numai exemplarul de la Putna poartă însemnarea de danie autografă. De bună seamă, comunitatea monahală avea nevoie de aceste cărți; Moldova era încă lipsită de activitate tipografică, iar în Țara Românească, din anul 1558, nu se tipărise nici o carte. De aceea, ajutorul de la Kiev va fi binevenit pe tot parcursul secolului XVII⁹.

Mai precizăm că volumul kievean nu conține alte înscrisuri marginale, care ne-ar fi putut lămurii și asupra împrejurărilor în care a ajuns la Putna.

Această însemnare, neașteptată, se alătură celorlalte autografe cunoscute – nu prea multe – ale marelui cărturar și ierarh român. Deocamdată, mai putem spera că, dintre foile răzlețe din bibliotecă sau dintr-un oarecare registru din bogata arhivă a mănăstirii Putna, s-ar putea ivi, cândva, și fila cu începutul ei.

UNE NOTE INCONNUE DU MÉTROPOLITE PETRU MOVILĂ, DE L'ANNÉE 1629,
DANS LA BIBLIOTHÈQUE DU MONASTÈRE PUTNA
(Résumé)

Mots clés: note dédicatoire, la langue slavone, Petru Movilă, monastère Putna

Dans l'article ci-joint, l'auteur présente une note dédicatoire autographe dans la langue slavone de l'année 1629, pas signalée jusque maintenant, de Petru Movilă (théologien orthodoxe, personnalité complexe culturelle, le fils de Simion Movilă, prince régnant, à tour de rôle, en Valachie et en Moldavie), à cette époque-là, l'abbé de Lavra Pecerska de Kiev. La note a été identifiée sur les feuilles d'un livre slavon (*Cuvântările Sf. Ioan Gură de Aur // Les discours de Saint Jean Bouche d'Or*, imprimé à Kiev en 1624), donné au monastère Sucevița, la fondation la plus importante de la famille de Movilă. Aujourd'hui, le livre se trouve dans la bibliothèque du Monastère Putna.

La transcription du texte, suivie par la traduction, a été réalisée en concordance avec la méthode utilisée dans les ouvrages de spécialité.

⁸ Un alt volum colligat cuprinzând *Cuvântările Sf. Ioan Gură de Aur* (ed. 1623, 1624) și *Apocalipsul cu tâlcuirea lui Andrei, arhiepiscopul Cezareii* (1625) (Inv. 201); *Învățăturile avvei Dorothei* (1628) traduse din limba greacă de către Petru Movilă, împodobite cu stema arhimandritului, iar prefața îi este dedicată: „Lui Petru Movilă, fiu al voievodului Țării Moldovei” (Inv. 196); *Evanghelie învățătoare* (1637), cu prefața scrisă de mitropolitul Petru Movilă (Inv. 202); *Trebnicul* (16 decembrie 1646), marea operă, în trei părți, a mitropolitului, care-i semnează și predoslovia; împodobit cu stema Movileștilor este cercetat și astăzi de cei doritori a afla desfășurarea amănunțită a ritualului ortodox (Inv. 187).

⁹ V., de exemplu, Gabriel Ștrempel, *Sprîjinul acordat de Rusia țiparului românesc în secolul al XVII-lea*, în „Studii și cercetări de bibliologie”, I, 1955, p. 15-42. Republicat în „Revista română de istorie a cărții”, III-IV, nr. 3 (2006)/4 (2007), p. 238-255.

Fig. 2

CĂTĂLINA VELCULESCU

DIACONSTVELE DE LA ALBA IULIA ȘI LITURGHIERUL LUI ANTIM IVIREANUL *

Prima dintre cele trei cărți tipărite de călugărul Macarie la începutul secolului XVI în Țara Românească este un liturghier slavon, „o traducere din grecește, considerată o formă rară între liturghiile slavone”¹.

Urmează liturghiile în slavonă ale lui Șerban, fiul lui Coresi, dar și controversatul liturghier tradus în română al lui Coresi însuși².

Odată cu molitvelnicul slavon tipărit la Câmpulung în anul 1635 și cu liturghierul slavon tipărit la Mănăstirea Dealu în anul 1646, în istoria culturii din țările române intră un model nou pentru aceste cărți de cult: tipăriturile imprimate la Kiev de Petru Movilă, chiar și înainte de a fi uns mitropolit, continuând desigur ca întâi-stătător al Bisericii din Ucraina³.

Manuscrise cu liturghiere în slavonă (sau greacă) au existat într-un număr mult mai mare decât diferitele ediții⁴.

Când anume, în ce manuscris se va fi făcut prima încercare de a traduce „indicațiile de regie” (tipicul, *rubricum*) în limba română, nu se poate încă preciza. Dar între manuscrisele devenite celebre, cu indicațiile de mișcare și comentarii traduse în limba română, se numără fără îndoială *Slujebnicul* comandat de mitropolitul Ștefan al Ungrovlahiei la mijlocul secolului XVII (ms. rom. 1790 la BAR București) și un manuscris similar care a aparținut cândva lui Timotei Cipariu (ms. rom. 1216 de la filiala BAR Cluj). Specificul acestor manuscrise îl dă (în afară de ilustrarea de primă mână) prezența unor paralele în greacă la anumite pasaje repetitive din slavonă. Nu au fost încă găsite copii după textele din cele două manuscrise, în schimb unele dintre imaginile „mari” din ms. 1790 se regăsesc stângaci imitate într-un slujebnic cu text

* Documentarea pentru acest articol a fost posibilă datorită unei burse de cercetare oferite de asociația *VESTIGIA. Manuscript Research Centre*, de la Universitatea din Graz (Austria).

¹ Bibliografie și scurtă prezentare la Constantin Teodorovici, *Macarie ieromonahul*, în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979 (în continuare, *Dict. 1900*), p. 526-527; *Liturghierul lui Macarie. 1508-2008*, Arhiepiscopia Târgoviștei. Biblioteca Academiei Române, 2008; ****Manuscris trilingv. Preliminarii la o editare*, București, 2010 (în continuare, *Ms. trilingv*), p. 16-17 etc.

² Ion Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia română veche 1508-1830*, vol. I București, 1903 (în continuare, *BRV*); Alexandru Mareș (ed.), *Liturghierul lui Coresi*, București, 1969; bibliografie și scurtă prezentare la Constantin Teodorovici, *Coresi diaconul*, în *Dict. 1900*, p. 217-219.

³ Bibliografie și scurtă prezentare la Zamfira Mihail și Ovidiu Olar în *Ms. trilingv*, p. 72-95, 173-182.

⁴ Bibliografie și scurtă prezentare la Zamfira Mihail în *Ms. trilingv*, p. 183-206. Zamfira Mihail ne-a atras atenția că fiecare preot se cuvine să ia cu sine în mormânt exemplarul de *Liturghier* pe care îl primește la hirotonire. Circulația acestei cărți nu poate fi deci definită după numărul exemplarelor păstrate.

românesc și cu unele paralele în limba greacă, din ultimul an al secolului XVIII, tot din Țara Românească (ms. rom. 1384 de la BAR București)⁵.

Mitropolitul Teodosie⁶, urmașul lui Ștefan I, a inițiat tipărirea în 1680, la **București**, a unui liturghier cu rugăciunile în slavonă, dar cu tipicul tradus (se subliniază: din greacă!) în limba română. Editorii nu au preluat textul deja tradus din manuscrisul de lux al lui Ștefan I (ms. 1790), mai mult încă, nici nu mai apelează la *Liturghierul* slavon al lui Petru Movilă. În prefața semnată de mitropolitul Teodosie, se formulează clar opțiunea categorică pentru păstrarea rugăciunilor în slavonă: ***Iară Liturgia toată a o prepune pre limba noastră și a o muta, nice am vrut, nice am cutezat*** (subl. n.); *drept mărturisesc pentru multe alte pricini ce m-au împins, săvâi că și pentru scurtă limba noastră ce iaste; o am făcut și pentru lipsa dascăliilor (cum am zis) ce nu sânt întru ticălos rodul nostru, și pentru neînțelegerea năroadelor, tainele ce sânt și ce însemnează, și și pentru neobiciiaul beserecii noastre ce până astăzi n-au ținut*⁷.

În *Predoslovie către cititoriu*, iscălită de ieromonahii Inochentie-corectorul și Chiriace-tipograful, se formulează cerința imperioasă de a se folosi ca izvor pentru indicații **doar o sursă grecească**: „multe izvodituri [...] **sunt afară de treabă, căci nu urmează izvodului grecesc**”; „având tipicul și alte rânduiale pre limba rumânească curățită **numai precăt iaste în izvodul grecesc**.”⁸ (subl. n.)

Înțelegem că ignorarea *Slujebnicului* lui Ștefan se datorează nu neapărat necunoașterii manuscrisului⁹, ci și unei concepții diferite despre cel mai indicat izvor tipiconal. Probabil că autorii *Predosloviei* citate polemizează aici chiar cu folosirea edițiilor de la Kiev ale lui Petru Movilă. Acești autori amintesc (polemic!) *Ierarhia îngerească* a lui Dionisie Areopagitul și fac afirmații rafinate de typologie biblică¹⁰. S-ar putea ca semnatarii (Inochentie și Chiriace) să fi tradus integral textul prefeței lor, dar s-ar putea și să fi alcătuit, așa cum se obișnuia, o parafrază a vreunui model. Nu se poate încă preciza cât constituie partea lor originală de contribuție, dar se poate afirma că au alcătuit unele din cele mai frumoase pagini în limba română, din secolul XVII.

Textul liturghierului mitropolitului Teodosie se găsește, cu unele modificări, în edițiile de la **Buzău** – anul 1702, și de la **Iași** – 1715. Între modificările cele mai

⁵ Vezi Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, București, 1981 (în continuare, Mircea Păcurariu, *Istoria*), p. 148, 150; *Ms. trilingv*, cu citarea bibliografiei anterioare. În *Slujebnicul* de la București (1790), textul liturghiilor este urmat de un molitvelnic complex, unde nu doar tipicul, ci și unele rugăciuni sunt traduse în limba română.

⁶ Vezi Mircea Păcurariu, *Istoria*, p. 126-141.

⁷ *BRV*, I, p. 234 (cu actualizarea ortografiei). Interesantă este legenda despre împăratul Artaxerxe și săracul care îi dăruiește apă, măcar atâta câtă poate căra cu pumnul (loc. cit. p. 235).

⁸ *BRV*, I, p. 236.

⁹ Necunoaștere reală, așa cum ar reieși din afirmația făcută în *Epistola dedicatorie*, semnată de Teodosie: *Nu mai mult alta am făcut (săvâi că gândim că altă dată ca aciasta nu s-au făcut) fără cât tipicul ei tot di pe izvod grecesc pre orânduiala lui pre limba noastră am întors* (*BRV*, I, p. 234). Rămâne totuși de văzut dacă afirmația: *altă dată ca aciasta nu s-au făcut* – se referă în general la traducerea tipicului în limba română sau doar la traducerea acestui tipic din greacă în română.

¹⁰ Problema îl preocupa în epocă și pe mitropolitul Dosoftei. *Psaltirea în versuri*. 1673, ediție N.A. Ursu, Iași, 1974 (în continuare: Dosoftei. *Psaltirea*), p. 17-23, 191-203, 319, 337-338, 357-359, 419-421, 571-573, 603-615, 621-623, 911-913, 921-925, 937, 955, plus comentariile din subtitlurile la mulți dintre psalmi.

În vremea exilului în Polonia, mitropolitul Dosoftei „a tradus din grecește în slavo-rusă” una din lucrările fundamentale pentru alegoria spirituală (din care o parte este typologia biblică): *Istorie bisericească și privire mistică*, de Gherman I, patriarhul Constantinopolului. Puțin mai târziu – 1697 – va fi tipărită la Iași *Tălcuirea Sfintei Liturghii*, „tradusă din grecește în românește” de Ieremia Cacavela. Vezi Mircea Păcurariu, *Istoria*, p. 105, 108. În aproximativ aceeași perioadă (anul 1700), Dimitrie Cantemir avea să scrie despre *Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago*.

interesante considerăm a fi introducerea pasajului critic *De proscomidia diaconilor*, preluat de liturghierele românești anterioare din edițiile lui Petru Movilă, deci tocmai din sursa considerată neindicată de alcătuitoarii liturghierului **București 1680**¹¹.

Înainte cu un an de apariția liturghierului mitropolitului Teodosie, deci în anul **1679**, fusese imprimată la Iași *Dumnăzâiasca liturghie* a mitropolitului **Dosoftei**, cu text integral românesc și cu o demonstrație, în prefață, nu doar a acceptabilității, ci chiar a necesității cunoașterii textelor liturgice în limba vorbită¹².

După inițiativa lui Coresi (care are doar Ioan Hrisostom), aceasta era prima traducere nu doar a tipicului, ci și a rugăciunilor. Deși reeditat în anul **1683**, liturghierul lui Dosoftei nu se impune ca normă tipăriturilor ulterioare, poate și din cauza atitudinii violent negative a Patriarhiei din Constantinopol față de mitropolitul refugiat în Polonia.

Se pare că doar liturghierul lui **Antim** Ivireanul (tipărit în anul **1706** la Râmnic, ca parte a lucrării intitulată *Euchologhion*, reeditat în anul **1713** la Târgoviște) este primul text integral românesc preluat, cu oarecare schimbări, până în zilele noastre de diferitele ediții de liturghiere ortodoxe¹³.

Pr. conf. dr. Dumitru A. Vanca a cercetat și editat recent *Rânduiala diaconstvelor*, tipărită la Alba Iulia, în anul 1687. Cartea a fost tradusă din slavonă, după cum se spune în foaia de titlu, dar nu se spune și de cine – s-ar presupune: de protopopul Ioan Zoba din Vinț. *Textul cuprinde Sfânta și Dumnezeiasca Liturghie a Sfântului Ioan Gură de Aur, Rânduiala Vecerniei, a Miezuopticiei și a Utreniei. [...] Această lucrare nu este o simplă colecție de ectenii, [...] ci un mic Liturghier.*"¹⁴

În studiul său, părintele Dumitru Vanca demonstrează convingător cât de apropiată este traducerea românească a tipicului din *Diaconstve* (anul 1687) de aceea din liturghierul de la anul **1680, București**.

Noi semnalăm că traducerea românească a rugăciunilor rostite de diacon, de strană sau de preot¹⁵, se apropie în chip evident de traducerea folosită de **Antim** Ivireanul în liturghierul său (**1706, 1713**). Pasaje întregi se suprapun perfect, dar există și diferențe care merg de la inversări de cuvinte, la unele formulări diferite sau chiar la sintagme care lipsesc (vezi Anexa).

Să privim mai îndeaproape posibilele legături între *Diaconstve* și **Antim 1706 & Antim 1713**.

Tipograful care lucrează în 1687 la *Diaconstve* se numește Chiriac, **s-ar părea** același Chiriac care a tipărit **București 1680**¹⁶. Să ne amintim că, la București, Chiriac

¹¹ *Ms. trilingv*, p. 23-25.

¹² Ediție N.A. Ursu, Iași, 1980. Rodica Șuiu, *Dosoftei, mitropolitul*, în *Dicț. 1900*, p. 296-302; N. A. Ursu, Nicolae Dascălu, *Mărturii documentare privitoare la viața și activitatea Mitropolitului Dosoftei*, Iași, 2003; N.A. Ursu, *Contribuții la istoria culturii românești în secolul al XVII-lea. Studii filologice*, Iași, 2003; etc.

¹³ Mircea Păcurariu, *Istoria*, p. 148, 151; N.A. Ursu, *Notă asupra ediției*, în *Dosoftei, Dumnăzâiasca Liturghie. 1679*, București, 1980, p. XLIX. Bibliografie și scurtă prezentare în *Ms. trilingv*, p. 25-26. Să ne amintim că Antim a tipărit în anul 1699 *Mărturisirea ortodoxă* a lui Petru Movilă.

¹⁴ Dumitru A. Vanca, *Rânduiala Diaconstvelor. Liturghia românilor ardeleni în sec. XVII*, Alba Iulia, 2009 (în continuare, Vanca, *Diaconstve*), mai ales p. 35 ș.u. Mulțumesc Părintelui Vanca pentru frumoasa carte pe care mi-a dăruit-o.

¹⁵ Majoritatea acestora sunt rugăciunile rostite cu voce tare, astfel încât să fie auzite de credincioși. Totuși *Tatăl nostru*, rostit de oameni, și *Crezul*, rostit de strană, rămân în slavonă, precum și alte mici pasaje (*Diaconstve*, p. 123, 131). Rugăciunilor de taină ale preotului li se indică uneori primele 2-3 cuvinte, în majoritatea cazurilor în slavonă, doar cu foarte puține excepții în română (vezi p. 125: *Popa dzice în taină: Așijderea și potiriul după cină grăind*).

¹⁶ *BRV*, I, p. 237, 251, 280, 296, 340; *BRV*, IV (I. Bianu, Dan Simonescu, București, 1944), p. 25-26; Mircea Păcurariu, *Istoria*, p. 91, 124, 134, 174, 247; Doru Bădără, *Tiparul românesc la sfârșitul secolului al*

semnează, împreună cu un corector Inochentie, remarcabilul cuvânt către cititori despre care am vorbit mai înainte. Să fi contribuit ei înșiși la traducerea tipicului imprimat în **1680**? Remarcăm un fapt grăitor pentru procedeul traducerilor, retraducerilor și remaniierilor după izvoare diferite¹⁷: la București se susține cu tărie că pentru tipic s-a folosit un izvor grecesc, singurul tip de izvor considerat acceptabil. La Alba Iulia se indică un izvor din „limba sloveniască”, pentru un text apropiat – *Diaconstve*, 1687 –, dar nu identic (după cum demonstrează părintele Dumitru Vanca). Probabil că editorii au în amândouă locurile dreptate. Oricum, în Transilvania se pare că, mai presus de orice, izvoarele slavone garantau „pravoslavia”.

Am văzut că mitropolitul Teodosie era categoric împotriva traducerii rugăciunilor. A lucrat oare Chiriac, om cult, după câte se vede, și la o traducere a rugăciunilor rostite cu glas tare? A lucrat oare singur sau în colaborare cu alți „oameni învățați”? Poate doar a preluat o astfel de traducere?

Dacă acel Chiriac de la București este „Moldoveanul”, s-ar putea să fi adus cu el convingerea, exprimată și demonstrată de Dosoftei, că traducerea chiar și integrală a textelor liturgice nu reprezintă deloc un păcat – dimpotrivă. Dar sub ascultarea mitropolitului Teodosie, nu era de conceput o tipărire în traducere românească a rugăciunilor. Până și episcopul Mitrofan, discipol al lui Dosoftei, a trebuit să renunțe în cariera sa muntenească la o asemenea năzuință¹⁸.

La un moment dat, Chiriac trece – se pare – Carpații (din ce cauză? cu ce scopuri? chemat de cine?) și ajunge să colaboreze cu protopopul Ioan Zoba din Vinți¹⁹. Dar este Chiriac de la Alba Iulia același cu Chiriac de la București?

Deocamdată avem o singură certitudine: textele rugăciunilor liturgice din *Diaconstve* se apropie într-un chip care reclamă toată atenția noastră de textele corespunzătoare din **Antim 1706 & Antim 1713**.

Se pot formula mai multe ipoteze.

a. Cineva – poate chiar tipograful numit Chiriac – a venit în Transilvania cu o traducere manuscrisă a rugăciunilor rostite cu voce tare. Era această traducere forma finală (făcută la București) sau a mai contribuit și Ioan Zoba din Vinți la îmbunătățirea ei?

b. Aparține traducerea din *Diaconstve* – dimpotrivă – numai lui Ioan Zoba din Vinți sau poate altui transilvănean?

Convingerile protopopului ardelean, ca și ale altor clerici ortodocși din Transilvania, despre necesitatea trecerii textului liturghiilor (cel puțin al celei mai frecvent oficiate: Ioan Hrisostom) în limba română – difereau de convingerile mitropolitului Teodosie din Țara Românească, de aceea a și fost posibilă tipărirea cărții din 1687. Încă din anul 1675, sinodul de la Alba Iulia, condus de mitropolitul Sava Brancovici, consfințise „decizia ca slujba să fie făcută integral în limba română”²⁰.

XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, Brăila, 1998, p. 120, 172; Vanca, *Diaconstve*, p. 35, 38, 49-50, 52-53, 172-173; Alin Mihai Gherman, *Locul unui text în istoria literaturii*, în Vanca, *Diaconstve*, p. 14-15.

¹⁷ Zamfira Mihail, *Retranslating, a Method employed in Romanian Religious Literature*, în *Mnogokratnitate prevodi v južnoslavjanskoto srednovekovie*, vol. coord. de Lora Taseva etc., Sofia, 2006, p. 491-502.

¹⁸ Mircea Păcurariu, *Istoria*, p. 172-177.

¹⁹ Pentru puncte noi de vedere asupra acestuia, vezi Ana Dumitran, Ioan Mircea, Gudur Botond, *Noblețe prin cultură*, în „Acta Musei Apulensis”, 2000, nr. 2, p. 11-21; Vanca, *Diaconstve*, p. 37-51.

²⁰ Scurtă prezentare și bibliografie la Ana Dumitran, *Românii din Transilvania între provocările Reformei protestante și necesitatea reformării ortodoxiei (mijlocul sec. XVI - sfârșitul sec. XVII). Contribuții la definirea conceptului de reformă ortodoxă*, în „Annales Universitatis Apulensis. S. Historica”, 2002, p. I, p. 58 ș.u.; Vanca, *Diaconstve*, p. 17-25, 40-42.

Se impune compararea rugăciunilor liturgice din *Diaconstve*, pe de o parte cu manuscrise din Transilvania anterioare anului 1687, pe de alta – cu același tip de manuscrise din Țara Românească și – de ce nu? – din Moldova.

Cum a ajuns la cunoștința lui Antim Ivireanul traducerea tipărită în *Diaconstve*?

A circulat oare această cărțuție la sud de Carpați?

Sau poate că în cercul cărturarilor din jurul mitropoliei de la București se păstra vreo copie manuscrisă a traducerii rugăciunilor liturgice, traducere plecată apoi la Alba Iulia?

Liturghierul lui **Antim** a fost tipărit întâia oară la Râmnic, în **1706**, pe vremea când el era acolo episcop, dar la București era încă mitropolit Teodosie, adversarul de până aci al traducerii rugăciunilor. S-ar părea că Antim a folosit – pentru textele de tipic – și ediția **București 1680** (sau **Buzău 1702?**) a liturghierului lui Teodosie, dar într-un mod diferit de felul cum au făcut-o editorii de la Alba Iulia. Pentru rugăciuni a folosit probabil un text apropiat sau identic cu *Diaconstve* – 1687, aducând modificări, ca și în cazul tipicului. Viitor mitropolit, ca urmaș al lui Teodosie, Antim făcuse un gest de curaj atunci când impusese ca episcop o înnoire fundamentală: **tipărirea** traducerii rugăciunilor liturgice, traducere care apăruse la el într-un stadiu nou față de părțile corespunzătoare din *Diaconstve*, pentru că dăduse formă românească și rugăciunilor de taină²¹. Antim a mai trăit încă 10 ani (din care ultimii opt ca mitropolit!) după prima ediție a liturghierului său (integral tradus – pe care l-a și reeditat în anul **1713**), timp în care și-a susținut gestul înnoitor²².

S-ar putea că textul traducerii în română (parțiale sau totale) (a) rugăciunilor să fi circulat în copii manuscrise chiar și anterior tipăririi. Vor fi fost oare preoți (poate Antim însuși) care să fi rostit **acest** text la oficiere, folosind copiile manuscrise, chiar și înainte de „autorizarea” prin tipărire?

Editarea și cercetarea *Diaconstvelor* deschide un orizont nou pentru cercetarea modului cum s-a generalizat oficierea liturghiei în limba română. Acest proces pare a fi fost mai degrabă rezultat al muncii mai multor cărturari (răspunzând unei dezvoltări firești a cultului), decât rezultat al unei / unor inițiative particulare, uneori dictatoriale, altele – dimpotrivă – binevoitoare.

În același timp nu trebuie să neglijăm nici opoziția tenace la înnoiri, manifestată de personalități precum Dositei sau Hrisant – patriarhi ai Ierusalimului, cu lungi șederi în țările române – dar și de anonimi mai mult sau mai puțin incuți, precum acel personaj care notează cu slove chirilice nervos și neîngrijit trasate: **Să se știe că această Liturghie nu este bună** (subl. n.). Însemnarea se găsește pe un exemplar de la **BAR** din **Antim 1713**, adică pe forma de liturghier integral tradus în română, formă care va deveni textul „oficial” al Bisericii Ortodoxe!

Să nu uităm însă că, „în anul 1698, Patriarhul Dositei al Ierusalimului îndemna pe Mitropolitul Ardealului, Atanasie Anghel (n.n.: cu prilejul hirotonirii ca arhiereu, la București), să se nevoiască *cu deadinsul* ca slujba de toate zilele *să se citească toată pre limba slovinească sau elinească, iar nu românește* (subl. n.) *sau într-alt chip*”. Vezi Iustin, Mitropolit al Moldovei și Sucevei, *Cuvânt înainte*, în Dosoftei, *Psaltirea*, p. XXI. Vezi și Mircea Păcurariu, *Istoria*, p. 269, 298-299.

²¹ Totuși nu putem uita că Teodosie l-a recomandat pe Antim ca urmaș al său. Dar ce reacție va fi avut bătrânul Teodosie la apariția volumului **Antim 1706**?

²² Retipărirea în anul **1716** la **Iași** (cu blagoslovenia lui Hrisant Nottara, patriarh al Ierusalimului, cunoscut adversar al lui Antim) a liturghierului lui Teodosie – **București 1680** (unde doar tipicul era tradus în română) – apare ca un gest polemic față de (re)editarea **Antim 1713** (traducere integrală, și a rugăciunilor de taină, în limba română).

Anexă

Diaconstve

(p. 146) *Pre cea svântă, curată, pre binecuvântată, slăvită, Biruitoarea noastră, de Dumnădzău Născătoare și pururea Ficioară Mariia, cu toți svinții pomenindu-o, înșine pre noi și unul pre altul și toată viața noastră lui Hristos Dumnădzău să o dăm.*

Preotul dzice văzглашенia:

Că ești Dumnădzău bun și iubitoriu de oameni și Ție mărire trimitem [...]

Antim 1713

(f. 13) *Pe prea sfânta, curata, prea blagoslovita, slăvita stăpâna noastră, de Dumnezeu Născătoare și pururea Fecioară Mariia, cu toți sfinții pomenindu-o, pre noi înșine și unul pre altul și toată viața noastră lui Hristos Dumnezeu să o dăm.*

Strana: Ție Doamne.

Și preotul văzглашенia:

Că Dumnezeu bun și iubitoriu de oameni ești și Ție mărire înălțăm [...]

Diaconstve

(p. 152) *Ascultă-ne (pre noi), Doamne, Mântuitorul nostru (carele ești) nădejdea tuturor marginilor pământului și celora ce sânt pre mare departe. Milostive, să fii milostiv noao pentru păcatele noastre și ne miluiaște pre noi. Că ești Dumnădzău milostiv și de oameni iubitoriu și Ție mărire trimitem, Părintelui și Fiiului și Duhului Svânt, acum și pururea și în vécii vécilor.*

Antim 1713

(f. 15) *Auzi-ne pre noi Dumnezeule, Mântuitorul nostru, nădejdea tuturor marginilor pământului și a celora ce sânt pre mare departe. Și, milo(15v)stive stăpâne, milostiv să fii noao pentru păcatele noastre și ne miluiaște pre noi. Că milostiv și iubitoriu de oameni Dumnezeu ești și Ție mărire înălțăm, Tatălui și Fiiului și Sfântului Duh, acum și pururea și în vécii vécilor amin.*

Diaconstve

(p. 161) *Încă ne rugăm pentru toți frații noștri și pentru toți pravoslavnicii creștini. Văzглашенie: Că ești milostiv și iubitoriu de oameni [...]*

Sv[i]nței deoființă și făcătoarei de viață și nedespărțitei Troițe [...]

Antim 1713

(f. 17) *Încă ne rugăm pentru toți frații noștri și pentru toți pravoslavnicii creștini.*

Că milostiv și iubitoriu de oameni ești [...]

Sfintei și cei deoființă și făcătoarei (f. 17v) de viață și nedespărțitei Troițe.

Diaconstve

(p. 92) Diaconul sau preotul: *Cu pace Domnului să ne rugăm.*

[...]

Diaconul: Pentru pacea cea de sus și pentru mântuirea sufletelor noastre, Domnului să ne rugăm.

Pentru pacea a toată lumea și pentru bună tocmirea svintelor besérerecilor a lui Dumnădzău și pentru adunarea tuturor, Domnului să ne. (sic)

Pentru svânta casa aceasta și pentru cei ce întră într-însa cu credință și cu bună cucerie și (p. 94) cu frica lui Dumnădzău, Domnului să ne ru. (sic)

[...]

(p. 96) *Pentru ca să ne izbăvim noi din toată scârba, mânia și nevoia, Domnului să ne rugăm.*

Antim 1713

(f. 36) *Iară diaconul: Cu pace Domnului să ne rugăm.*

Pentru pacea de sus și pentru mântuirea sufletelor noastre, Domnului să ne rugăm.

Pentru pacea a toată lumea și pentru bună starea sfintelor lui Dumnezeu besérecii și pentru unirea tuturor, Domnului să ne rugăm.

Pentru sfânta besérecă aceasta și pentru cea ce cu credință și cu bună cucernicie și cu frica (36v) lui Dumnezeu întră într-însa, Domnului să ne rugăm.

[...]

Pentru ca să ne izbăvim noi de tot necazul, mânia și nevoia, Domnului să ne rugăm.

Diaconstve

(p. 102) *Prea înțelepciune dreaptă să ascultăm svânta Evanghelie. Pace tuturor. [...]*

Diaconul: De la (imerec)svânta Evanghelie cetenie [...]

Iară diaconul începe așa: Să dzicem toți din tot sufletul și din tot gândul nostru, să dzicem toți.

Strana: Doamne miluiaște. Doamne a toate țiitoriule, Dumnădzăul părinților noștri, rugămu-ne Ție ascultă-ne și ne mi(p. 104)luiaște.

Miluliaște-ne pre noi, Doamne, după mare mila Ta, rugămu-ne Ție, ascultă-ne și ne miluiaște.

[...]

(Încă ne rugăm pentru bun credincios și iubitoriul de Hristos, domnul nostru (imerec). [...])

Antim 1713

(f. 40v) *Cu înțelepciune dreaptă să ascultăm sfânta Evanghelie. [...]* *Pace tuturor. [...]*

Iară diaconul zice: De la (cutarele) a sfintei Evanghelii cetenie. [...]

Diaconul [...]: Să zicem toți din tot sufletul și din tot cugetul nostru, să zicem.

(f. 41) *Strana : Doamne miluiaște-ne. Doamne a tot stăpânitoriule, Dumnezeuul părinților noștri, rugămu-ne Ție auzi-ne și ne miluiaște.*

Miluliaște-ne pre noi, Dumnezeule, după mila Ta, rugămu-ne Ție, auzi-ne și ne miluiaște.

[...]

Încă ne rugăm pentru bun credinciosul și iubitoriul de Hristos, domnul nostru (cutare). [...]

Diaconstve

(p. 106) *Că ești milostiv și iubitoriu de oameni Dumedzău și Ție mărire trimitem, Părintelui și Fiiului și Duhului Svânt, acum și pururea și în vécii vécilor.*

Antim 1713

(f. 41v) *Că milostiv ești și iubitoriu de oameni Dumnezeu și Ție mărire înălțăm, Tatălui și Fiiului și Sfântului Duh, acum și pururi și în vécii vécilor.*

Diaconstve

(p. 110) *Strana [...]: Doamne miluiaște.*

Credincioșii – pentru cei chemați să ne rugăm, ca Domnul să-i miluiască pre dânșii.

Să chéme pre dânșii cu cuvântul adevărului.

Să le descopere lor Evanghelia dreptății.

Să înpreunăde pre dânșii cu svânta Sa săbornică și apostoliască Besérecă.

Mântuiaște, miluiaște, foloséște și ne feréște pre noi, Doamne, cu darul Tău cel bun.

Cei chemați capetele voastre Domnului plecați.

Strana: Ție Doamne.

[...]

Ca să mărescă și aceia, cu noi, preacinstitul și de mare cuviință numele Tău [...].

Antim 1713

(f. 41v) *Strana: Doamne miluiaște.*

Cei credincioși pentru cei chemați să ne rugăm, ca Domnul să-i miluiască pre dânșii.

Să-i chame pre dânșii cu cuvântul adevărului.

Să le descopere lor Evanghelia dreptății.

Să-i înpreune pre dânșii cu sfânta Sa săbornicească și apostolească Besérică.

Mântuiaște, miluiaște, apăra și îi păzéște, (f. 42) Dumnezeule, cu darul Tău.

Cei chemați capetele voastre Domnului să le plecați.

Strana: Ție Doamne.

[...]

Ca și aceștea înpreună cu noi să mărescă preacinstitul și de mare cuviință numele Tău [...]

Diaconstve

(p. 112) [...] *Diaconul le dzice:*

Pentru pacea cea de sus și pentru mântuirea sufletelor noastre, Domnului să ne rugăm.

Pentru pacea a toată lumea și pentru bună tocmirea svintelor beséricilor a lui Dumnedzău și pentru adunarea tuturor, Dom. (sic)

Pentru svânta casa aceasta și pentru cea ce întră într-însa cu credință și cu bună cucerie și cu frica lui Dumnădzău, Dom. (sic)

Pentru ca să ne izbăvim noi din toată scârba, mâniia, și nevoia, Dom. (sic)

Foloséște, mântuiaște, miluiaște, și ne feréște pre noi, Doamne, cu darul Tău cel bun. Prea înfelepciune.

Antim 1713

(f. 42v) [...] *Diacon zice:*

Pentru pacea de sus și pentru mântuirea sufletelor noastre, Domnului să ne rugăm.

Pentru pacea a toată lumea și pentru bună starea sfintelor lui Dumnezeu besereci și pentru unirea tuturor, Domnului să ne rugăm.

Pentru sfânta besereca aceasta și pentru ceia ce cu credință și cu bună cucernicie și cu frica lui Dumnezeu întră într-însa, Domnului să ne rugăm.

Apără, mântuiaște, miluiaște și ne păzește pre noi, Dumnezeule, cu darul Tău. Înțelepciune.

DIACONSTVELE DE ALBA IULIA ET LE MISSEL D'ANTIM IVIREANUL
(Résumé)

Mots clés: missel; rubricum (typikon) traduit; prières traduites; traductions et retraductions; sources grecques versus sources slavonnes

Dumitru A. Vanca, prêtre, docteur en théologie et chargé de cours à la Faculté de Théologie Orthodoxe d'Alba Iulia, a fait des recherches et a récemment édité *Rânduiala diaconstelor* – le Missel des diacres – imprimé à Alba Iulia en l'an 1687. Dans son étude, Père Dumitru Vanca démontre de manière convaincante combien la traduction en roumain du typicon des *Diaconstve* (l'an 1687) ressemble à de celle du missel de l'an 1680, București. Nous faisons remarquer que la traduction roumaine des prières entonnées par le diacre, le chœur ou le prêtre se rapproche clairement de la traduction utilisée par Antim Ivireanul – d'Ivir – dans son missel (1706, 1713). Des passages entiers se superposent parfaitement, mais il y a aussi des différences qui vont de l'inversion des mots au changement de formulation ou à la suppression de syntagmes. L'impression et l'étude des *Diaconstve* ouvrent une nouvelle perspective à la recherche concernant la manière dont l'office de la liturgie en roumain s'est généralisé. Ce processus semble avoir été plutôt le résultat du travail de plusieurs érudits (qui répondaient ainsi au développement naturel du culte) que celui de quelque(s) initiative(s) privée(s).

SORIN GRIGORUȚĂ

**UN DOCTOR IEȘEAN
DIN A DOUA JUMĂTATE A VEACULUI XVIII:
DRACACHE DEPASTA**

În încercarea de a reconstitui câteva aspecte referitoare la începuturile asistenței medicale în Moldova, am întâlnit numele a doi doctori ce se aseamănă în mod vădit. Era vorba de doctorul Dăpaste, menționat la Iași în 1741, iar mai apoi, peste mai bine de două decenii, în 1763, de doctorul Drăcachi Dăpaste. Fără a avea la momentul respectiv suficiente informații, ne-am limitat la a aminti prezența celor doi medici în Moldova la jumătatea secolului XVIII, fapt ce ne-a fost util în încercarea de a demonstra că, treptat, doctorii deveneau personaje tot mai des întâlnite în orașele moldave și mai cu seamă la Iași¹. Se impunea însă o analiză mai atentă asupra celor două personaje, iar datele strânse în acest scop ne permit acum formularea unor prime ipoteze.

Păstrând ordinea cronologică, ne vom referi, în cele ce urmează, la primul doctor Dăpaste menționat, cel care la 1741 era nevoit să elibereze casele în care locuia în Iași, case ce aparțineau lui Manolache Costache mare spătar². Considerăm că acest doctor va fi fost Petru Depasta³ (Πετρος Δεπάστος⁴), întâlnit în istoriografie și ca Petrache Depastas⁵ sau Petrache Depaste⁶. Este vorba despre unul din medicii lui Constantin Mavrocordat, cunoscut mai ales prin cronică închinată patronului său⁷. Analizându-i opera în *Istoria literaturii române*, N. Iorga îl consideră pe Depasta ca fiind cel de-al

¹ Sorin Grigoruță, *Aspecte privitoare la începuturile asistenței medicale în orașele Moldovei și Țării Românești*, în *AIIX*, XLVI, 2009, p. 219-226.

² *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. V, *Acte interne (1741-1755)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Ed. „Dosofoei”, 2005, p. 44 (în continuare, *Documente Iași*).

³ Constantin Erbiceanu, *Cronicari greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, postfață de Andrei Pippidi, cuvânt introductiv și arbore genealogic de Constantin Erbiceanu, ed. anastatică, București, Ed. Cronicar, 2003, p. 295; N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, vol. I, *Epoca lui Dimitrie Cantemir, epoca lui Chesarie de Rîmnic*, ed. îngrijită de Barbu Theodorescu, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1969, p. 374.

⁴ Tudor Dinu, *Η εικόνα του ηγεμόνος στον Βίο του Κωνσταντίνου Μανροκορδάτου του Πέτρου Δεπάστος Πελοποννησίου* (Imaginea principelui în Viața lui Constantin Mavrocordat de Petros Depastas din Peloponez), în volumul *Ο Ελληνικό κόσμος ανάμεσα στην εποχή του διαροπισμού και στον εικοστό αιώνα. Πρακτικά του Γ' Πανερωπαϊκού Συνεδρίου Νέου Ελληνικών Σποθδών*, Atena, Ed. Ellinika Grammata, 2008, p. 115-125.

⁵ I. C. Filitti, *O pagină din istoria medicinei în Muntenia, 1784-1828*, extras din „Revista Științelor Medicale”, București, 1929, p. 201.

⁶ Pompei Gh. Samarian, *Medicina și farmacia în trecutul românesc*, vol. I, 1382-1775, Călărași, 1935, p. 125.

⁷ *Cronicul lui Petru Depasta Peloponesianul asupra vieții domnitorului Constantin Necolai Mavrocordat*, în Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 295-335.

doilea scriitor grec de la curtea lui Constantin Mavrocordat⁸ și afirma că ar fi făcut studii în Italia⁹. Printre puținele informații privitoare la viața și activitatea doctorului-filosof¹⁰ se regăsește și mențiunea întâlnită la Constantin Dapontes, care amintește că, la 8 octombrie 1739, dată la care Constantin Mavrocordat era domn în Muntenia, Memich Pașa a trimis domnului o scrisoare prin care-l ruga să-i împrumute doctorul său. A fost trimis doctorul Petrache Depaste¹¹, care pare să-și fi dus sarcina la bun sfârșit deoarece, la 1 noiembrie 1739, după ce medicul revenise de la Silistra, seraschierul oferea domnului drept răsplată un cal, iar prin intermediul unei scrisori își exprima gratitudinea pentru sprijinul primit¹².

Doctorul Depasta avea să-l însoțească pe domn când acesta era nevoit să renunțe la tronul Țării Românești pentru cel al Moldovei, despre prezența sa la Iași aflând din jurnalul de călătorie redactat de Markos Antonios Karsaitis. În dreptul zilei de 10 octombrie 1742, Karsaitis lăsa și câteva impresii în urma întâlnirii cu doctorul Depasta: „m-am dus să-l vizitez pe domnul Depasta, al doilea medic al Alteței Sale, om de mare erudiție și foarte drag domnului și care era întreținut cu un salariu de 320 groși pe lună. Am rămas cu el până seara, conversația fiindu-mi foarte plăcută”¹³. Tot de la tânărul „călător” corfiot aflăm despre unul dintre rolurile doctorului Depasta la curtea lui Constantin Mavrocordat, el fiind cel care adeseori citea domnului¹⁴.

Petru Depasta a fost unul din martorii momentelor de glorie, dar și decădere ce au caracterizat domnia lui Constantin Mavrocordat. Din cronica sa, putem observa că a împărtășit soarta domnului mazil din 1749, doar că Depasta rămânea la Constantinopol, pe când Mavrocordat pleca în surghiun în insula Lemnos. Dar nici separarea de „cârmaciul domniei pierdute, în care rezima și bizuirea pentru fericirea vieții” sale nu avea să-i aducă liniștea dorită, „căci acusatorii și batjocoritorii noștri [...], cu grămada aruncându-se asupra noastră nu încetau a ne acuza și batjocori”¹⁵. Suportând cu greu umilințele și presiunile la care era supus, doctorul Depasta avea să meargă la Lemnos, să-și vadă protectorul și să discute împreună eventuale soluții, așteptând vremuri mai bune pentru amândoi¹⁶. Chiar dacă Mavrocordat avea să se reîntoarcă pe tronurile de la București și Iași, informațiile despre medicul său lipsesc cu desăvârșire. Se pare însă că și-a însoțit sprijinitorul la București, unde a rămas și după moartea lui Mavrocordat. Acolo avea să-și găsească el însuși sfârșitul în anul 1770, fiind îngropat în biserica Mitropoliei. O însemnare din 5 septembrie 1776, datorată lui Samuil eclesiarhul Mitropoliei, atestă faptul că „la părețile despre namiezi, la fereastra din mijloc” se află „mormântul lui Petre Dăpasta doftorul”¹⁷.

Pe lângă Nicolae Iorga, asupra cronicii lui Petru Depasta și-au concentrat atenția și Vlad Georgescu, în lucrarea privitoare la *Ideile politice și iluminismul în principatele*

⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 372.

⁹ *Ibidem*, p. 375.

¹⁰ Ιατροφιλοσοφου – el însuși se intitulează astfel la începutul cronicii sale (C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 295).

¹¹ Constantin Dapontes, *Éphémérides Daces ou chronique de la guerre de quatre ans (1736-1739)*, publiée, traduite et annotée par Émile Legrand, tome deuxième, Paris, 1881, p. 372.

¹² *Ibidem*, p. 392.

¹³ *Călători străini despre țările române*, vol. IX, îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Ed. Academiei Române, 1997, p. 288 (în continuare, *Călători străini*).

¹⁴ *Ibidem*, p. 289.

¹⁵ C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 321

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ BOR, XIV, 1890, p. 67.

române¹⁸, dar și Ștefan Lemny¹⁹, pentru ca, mai recent, Tudor Dinu să analizeze *Imaginea principelui în Viața lui Constantin Mavrocordat de Petros Depastas din Peloponez*²⁰.

Acestea sunt puținele informații pe care le-am descoperit până acum despre doctorul Petru Depasta. Nu știm încă dacă și cu cine a fost căsătorit, însă există unele opinii conform cărora un fiu al său „ajunge mai târziu boier mare în Moldova, pe când o fiică se mărită cu un boier muntean”²¹. Mai exact decât I. C. Filitti, autorul acestei ipoteze, N. Iorga precizează că „în 1783 întâlnim pe un Depaste vel spătar care pare a fi același cu Dracache Depaste”²².

Dacă despre fiica doctorului Petru Depasta, despre care vorbește I. C. Filitti, informațiile descoperite sunt relativ puține și nu foarte relevante, cu totul altfel se prezintă însă lucrurile în cazul celui alt personaj amintit, anume Dracache Depasta. Fără a descoperi până acum dovada certă a filiației ce-i leagă pe cei doi, considerăm însă că este foarte probabil ca într-adevăr acest Dracache Depasta să fie fiu al doctorului-filozof de la curtea lui Constantin Mavrocordat, deși nici alte ipoteze nu pot fi excluse.

Din punct de vedere etimologic, prenumele Dracache s-a format din cuvântul grecesc δράκον, care se traduce prin șarpe mare, balaur²³, derivat cu sufixul cu valoare diminutivă -ache²⁴. Acest sufix a pătruns în limba română din neogreacă spre sfârșitul secolului XVI, însă în cazul de față este vorba probabil de chiar numele grecesc și nu de un derivat autohton²⁵. Despre numele Depasta putem doar presupune că și-ar avea originea în grecescul δέπας – pahar²⁶.

Prima mențiune privitoare la Dracache Depasta este de la 18 septembrie 1763, dată la care „Iordache Bălăsachi căminar vinde doftorului Drăcachi Dăpaste casele de aici din târgul Iași ce se hotărăsc cu mănăstirea Dancu și cu dumnealui stolnicul Ștefan Ruset, cu loc cu tot, drept 1.500 lei”²⁷. Actul de vânzare făcea însă o precizare, prin care a șasea parte din această sumă era dată de către vânzător daniel doctorului Drăcachi, „fiindcă dumnealui ne-au făcut mult bine și ajutor, ostenindu-se cu noi în câte rânduri ne-am bolnăvit, au sărit și ne-au ajutat și ne-au căutat la toate boalele noastre”, doctorul plăti astfel doar 1.250 lei²⁸. Acest ultim aspect avea să dea naștere unei controverse, iscate peste doi ani între Ioan Cantacuzino spătar și Toader Cantacuzino ban, pe de o parte, și doctorul Depasta, pe de altă parte, privind suma care s-a plătit pentru casele postelnicului Bălăsachi. Neînțelegerea, ce avea să-și găsească soluționare abia prin „giudecata preaosfinții sale părintelui mitropolitului și dumnilorsale veliților boieri”²⁹, ne permite să aflăm mai amănunțit care a fost desfășurarea evenimentelor. Se pare că soția postelnicului Bălăsachi se îmbolnăvise tocmai când acesta trebuia să plece la

¹⁸ Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în principatele române 1750-1831*, București, Ed. Academiei, 1972.

¹⁹ Ștefan Lemny, *Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc*, București, Ed. Meridiane, 1990, p. 171, 181, 198.

²⁰ Tudor Dinu, *op. cit.*

²¹ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 201.

²² N. Iorga, *op. cit.*, p. 375.

²³ G. Ioanidu, *Dicționarul elino-românesc*, tradus după al lui Scarlatu D. Bizantie, București, 1864, p. 604.

²⁴ Zizi Ștefănescu-Goangă, *Sufixul -ache*, în *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. III, București, Ed. Academiei Române, 1962, p. 119.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ G. Ioanidu, *op. cit.*, p. 507.

²⁷ *Documente Iași*, VI, *Acte interne (1756-1770)*, 2004, p. 471.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, p. 587.

Constantinopol, așa că postelnicul s-a văzut nevoit să cheme pe Dracache Depasta „ca să facă osteneală și silinți ca un doftor la boala postelnicesei”, să o supravegheze și să o îngrijească până la întoarcerea sa. Revenit de la Țarigrad abia după trei luni, nu știm din ce motiv, Iordache Bălăsache se hotărăște să vândă casele de lângă mănăstirea Dancu, tocmai lui Dracache Depasta. Numai că, la tocirea prețului, doctorul a subliniat intervalul mare de timp în care a avut grijă de postelniceasă, fapt pentru care se aștepta la o răsplată de 500 sau chiar 600 de lei³⁰. Însă postelnicul Bălăsache nu s-a dovedit atât de recunoscător și cu atât mai puțin generos față de doctorul Depasta, oferindu-i acestuia doar o reducere de 250 de lei din prețul cerut, sumă „cu care s-a mulțumit și doftorul, având trebuință de casă”³¹.

Fără a ști cu certitudine, putem totuși presupune un eventual motiv ce-l va fi determinat pe doctorul grec să aibă o așa mare trebuință de casă: întemeierea unei familii. Despre cununia sa aflăm datorită obiceiului domnilor fanarioți de a avea o evidență cât mai precisă a veniturilor și cheltuielilor domniei. Mai exact, în sama visteriei Moldovei pe anul 1763, la rubrica destinată cheltuielilor cu botezuri și cununii, este însemnată, printre altele, suma de 184 lei, necesară la cununia doctorului Dracache³². Nu era însă precizat numele soției doctorului, Al. Raicoviceanu și C.I. Bercuș afirmând că a fost o „moldoveancă”, fără a oferi însă detalii³³. Abia dintr-un document de peste alte două decenii, din 25 august 1785, aflăm cine a fost moldoveanca cu care s-a căsătorit doctorul Drăcache Depasta³⁴. Este vorba de Ecaterina Rosetti, fiica lui Iordache Rosetti (Baston) și a Catrinei Costandachi³⁵. Deoarece Iordache Rosetti a încetat din viață la 4 aprilie 1751³⁶, fiii săi își împart averea la 17 iulie 1758³⁷. Fiind necăsătorită la acea vreme, Ecaterina primește o serie de podoabe, veșminte și „toate alăturile care trebuiesc”, iar „pentru telegarii cu calul de mire și mărgăritare și așternut și altele ce n-au ajuns s-au socotit din parte a trei fraților și i s-au dat satul Brățișanii pe Ciuhur”³⁸. Aceasta era zestrea cu care Ecaterina Rosetti a contribuit la bunăstarea noii familii ce avea să se întemeieze câțiva ani mai târziu. Se pare că această zestre s-a dovedit un bun punct de plecare, averea familiei sporind. În aceeași samă a visteriei pe 1763, doctorul Dracache, enumerat printre boierii greci³⁹, era scutit pentru 500 de stupi, 1.000 de vedre de vin, 600 de oi, la care se adăugau 1.000 de oi „dar de la gospod”⁴⁰. În

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² Gh. Ghibănescu, *Sama visteriei Moldovei din 1763 (iunie-decembrie)*, în *IN*, fasc. 5, 1925, p. 99; N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, București, 1903, p. 85.

³³ Al. Raicoviceanu, C.I. Bercuș, *Un medic din secolul al XVIII-lea, amator de istorie și poezie: doctorul Iacob Dracachi – alias Dracu Sutz, extras din „Viața Medicală”*, XV, nr. 8, 1968, p. 563.

³⁴ *Documente Iași, VIII, Acte interne (1781-1790)*, 2006, p. 397.

³⁵ R. Rosetti, *Familia Rosetti, I, Coborâtorii moldoveni ai lui Lascaris Rousaitos*, București, 1938, p. 102.

³⁶ *Ibidem*, p. 78.

³⁷ Idem, *Cronica Bohotinului*, București, 1905, p. 88.

³⁸ *Ibidem*. Redăm în întregime fragmentul care menționează din ce era compusă zestrea Ecaterinei: „ce s-au venit în partea Catrinei fată mare: o cunună de aur cu rubinuri, un inel, două tâmbare, unul de lastră cu cacom, unul de canovată cu carsac, două rochii, una de vilacoasă în sătronce și una de lastră, o păreche de pantofi poleită cu zăvat, o părechi șărgi de aur cu mărgăritare, toate alăturile cele ce trebuiesc, o leftică cu hamurile ei de șase telegari, două sălașuri de țigani, anume Alecsandru cu țiganca, un făt, Toader holteiu, să-i dea țigancă din partea lui Lascarache ce au primit mai mult, 12 boi, șase vaci, 70 matce, 60 oi, iar pentru telegarii cu calul de mire și mărgăritare și așternut și altele ce n-au ajuns s-au socotit din parte a trei fraților și i s-au dat satul Brățișanii pe Ciuhur”.

³⁹ N. Iorga, *Documente Callimachi*, II, p. 85.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 102.

anul următor, 1764, numele doctorului Dracache se regăsește din nou în sama visteriei, de această dată însă între marii boieri, beneficiind de șase liude scutelnici⁴¹.

În ceea ce privește activitatea profesională și relațiile doctorului Dracache Depasta cu domnii care s-au perindat pe tronul de la Iași nu deținem informații concrete. De asemenea, este dificil de stabilit cu exactitate când a început colaborarea sa cu spitalul Sf. Spiridon, cert fiind doar faptul că la 1 ianuarie 1772 se menționează plata a 1.380 lei doctorului Dracache; această sumă reprezenta: 500 lei „leafa anilor trecuți, bez ce au mai luat rânduri și 820 lei pe un an 1771”⁴². Acestora li se adăugau 40 lei pe luna decembrie 1770, „înnoind măriia sa feldmarșal hrisovul”, și alți 30 lei ce-i primise anterior, el fiind cel care a intermediat oferirea peșcheșurilor reprezentanților administrației ruse⁴³. Se pare că și-a continuat fără întrerupere activitatea la spitalul Sf. Spiridon până în anul 1776⁴⁴, inclusiv, primind o retribuție lunară de 70 lei. Era cel mai bine plătit dintre doctorii spitalului⁴⁵. Acest fapt îi permite să adune venituri importante, la care se adăugau bineînțeleș și altele, obținute din eventualele îngrijiri acordate familiilor boierilor și negustorilor înstăriți din Iași. De fapt, se știe că era permis medicilor domnești și celor de la spitalul Sf. Spiridon să-și ofere serviciile și orășenilor ce-și permiteau acest lucru⁴⁶.

Situația materială, pregătirea intelectuală, dar și înrudirea cu familia Rosetii, par să-l fi adus pe doctorul Dracache Depasta în sfera deținătorilor puterii, încă din iunie 1776 fiind menționat ca al treilea spătar⁴⁷, pentru ca din februarie 1777 să-l întâlnim în documente cu rangul de mare spătar⁴⁸. Acesta s-a dovedit a fi doar punctul de plecare pentru noul boier, ce avea să urce în ierarhia dregătoriilor moldovene și să ajungă mai apoi mare vornic (1785-1796), iar în cele din urmă mare logofăt de Țara de Sus (1796-1803).

Numai că acest *cursus honorum* al doctorului Dracache Depasta nu a fost caracterizat de o evoluție lină, ci a cunoscut chiar de la început impedimente majore. Căftănit ca spătar în timpul domniei lui Grigore al III-lea Ghica, noul boier avea să fie atras în frământările interne ce cuprinseseră o parte a boierimii moldovenești, frământări ce au îmbrăcat uneori forme conspirative, în care N. Iorga avea să identifice chiar idei de inspirație francmasonică⁴⁹.

La 29 septembrie 1777, un grup de boieri moldoveni a fugit la Hotin, punându-se sub protecția pașei. Conștient de eventualul pericol reprezentat de aceștia, domnul încearcă să afle detalii în legătură cu cele întâmplate, convocând la spătărie câțiva

⁴¹ Gh. Ghibănescu, *Sămile visteriei Moldovei pe 1764, seria a II-a*, în *IN*, fasc. 9, 1931-1933, p. 48.

⁴² *Documente Iași, VII, Acte interne (1771-1780)*, 2005, p. 21.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 294.

⁴⁵ Așa cum am precizat, pe parcursul activității sale la spitalul Sf. Spiridon, doctorul Drăcache Depasta a fost răsplătit cu 70 de lei pe lună. Ceilalți medici erau plătiți cu sume mai mici, după cum urmează: doctorul Fotache – 50 lei/lună, doctorul Pandele – 40 lei/lună, doctorul Ianacache – 30 lei/lună (*Documente Iași*, VII, p. 84, 145, 198, 294).

⁴⁶ Doctorii spitalului au permisiunea ca atunci „când le va prisosi vreme peste obicinuita slujbă a spitalului și s-ar întâmpla să-i cheme vreun bolnav de aice din oraș, să aibă voie să meargă și nici atunci să nu aibă vreo supărare de către doctorii domniei” (*ibidem*, VI, p. 219).

⁴⁷ *Călători străini...*, vol. X/1, vol. îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (redactor responsabil), București, Ed. Academiei Române, 2000, p. 208.

⁴⁸ *Documente Iași*, VII, p. 311, 312.

⁴⁹ N. Iorga, *Francmasoni și conspiratori în Moldova secolului al XVIII-lea*, extras din *AARMSI*, seria III, tom VIII, 1928, p. 1-4; Leonid Boicu, *Principatele române în raporturile politice internaționale (secolul al XVIII-lea)*, Iași, Ed. Junimea, 1986, p. 209; Al. Duțu, *Mișcarea iluministă moldoveană de la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în *SRDI*, nr. 5, XIX, 1966, p. 911-928.

boieri, responsabili probabil cu strângerea de informații⁵⁰. Reprezentantul acestora pare a fi tocmai spătarul Depasta, care mărturisește domnului că el nu crede să se fi petrecut un asemenea fapt, sau, cel puțin, el nu a avusese știri în acest sens⁵¹. Toate eforturile domnului de a-i readuce pe fugari se loveau de refuzul acestora. Bucurându-se și de ajutorul lui Constantin Moruzi, la acea vreme mare dragoman al Porții, ei aveau să-și finalizeze acțiunea la 1 octombrie 1777 (stil vechi), când Grigore al III-lea Ghica își găsea sfârșitul în casele Beilicului din Iași⁵².

Dacă avusese sau nu spătarul Depasta știre despre fuga boierilor și nu îl informase pe domn nu știm, iar în lipsa unor date precise nu putem formula nici măcar ipoteze. Unele semne de întrebare s-ar putea totuși ridica, dacă ținem cont de faptul că, la mai puțin de un an, Dracache Depasta se afla în aceeași tabără cu boierii ce plănuiseră înlăturarea lui Grigore al III-lea Ghica și care, de această dată, complotau împotriva noului domn, Constantin Moruzi. Numai că grupul de boieri condus de Manolachi Bogdan și Ioniță Cuza, sprijiniți de boierii Iordache Dărmănescu⁵³, Manolachi Romano, Iordachi Cantacuzino, logofătul Constantin Roset-Bălănescu și un armaș din familia Balș⁵⁴ avea să fie deconspirat, iar pedeapsa domnului s-a dorit a fi exemplară. Prinși și închiși în beciurile palatului domnesc, participanții la conspirație erau supuși unui sever interogatoriu, condus de spătarul Constantin Caragea⁵⁵. Rezistând cu greu bățăilor, Iordache Dărmănescu îl denunța pe vornicul Manolache Bogdan, care, după mai multe zile de cercetare, recunoștea că arzul trimis la pașa de Bender fusese scris de el, pentru ca alături de fostul spătar Ioniță Cuza să semneze și în numele celorlalți boieri amintiți⁵⁶. Drept urmare, s-a hotărât condamnarea la moarte a boierilor Manolache Bogdan și Ioniță Cuza⁵⁷ și izolarea la mănăstire a lui Iordache Dărmănescu⁵⁸. Gravitatea

⁵⁰ Veniamin Ciobanu, *Jurnal ieșean la sfârșit de veac (1775-1800)*, Iași, Ed. Junimea, 1980, p. 124.

⁵¹ *Ibidem*, p. 125; Εφημερίδες ιδιοχειράς Κωνσταντίνου Καρατζά του παύου, în *Documente privitoare la istoria românilor, texte grecești privitoare la istoria românească, culese și publicate cu introducere și indicele numelor* de A. Papadopolu-Kerameus, București, 1909, p. 80; *Efemeridele scrise cu mâna sa de banul Constantin Caragea 1777-1811*, în *Scrieri și documente grecești privitoare la istoria românilor din anii 1592-1837*, culese și publicate în tomul XIII din *Documente Hurmuzaki* de A. Papadopolu-Kerameus, traduse de G. Murnu și C. Litza, București, 1914, p. 70 (în continuare, *Efemeridele...*).

⁵² Nicolae Grigoraș, *Beilicul din Iași și asasinarea domnitorului Grigore al III-lea Ghica (1 octombrie 1777)*, în *CI* (serie nouă), VI, 1975, p. 101-122.

⁵³ Al Dușu îl încadrează pe Iordache Dărmănescu în „grupul de bibliofili” moldoveni, observând că unii dintre cei mai importanți reprezentanți ai acestui grup, printre care și Iordache Dărmănescu, se regăsesc printre conspiratorii împotriva domnilor fanarioți (Al. Dușu, *op. cit.*, p. 915-917). Același era observat și de Maria Magdalena Székely, care sublinia rolul important reprezentat de circulația cărților și a traducerilor ca factori de introducere în principatele române a noilor ideile revoluționare din Occident, idei atât de prezente în cadrul acestui grup de intelectuali moldoveni din care făcea parte și Iordache Dărmănescu (Maria Magdalena Székely, *Conspirateurs et „initiés” dans la Moldavie du XVIIIe siècle*, extras din *RER*, XIX-XX, 1995-1996, p. 280).

⁵⁴ N. Iorga, *Francmasoni...*, p. 1; *idem*, *Din originile politicianismului român: o acțiune de opoziție pe vremea fanarioților*, extras din *AARMSI*, seria III, tom VIII, 1928, p. 4; Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 132.

⁵⁵ Încă de la 11 iunie 1778, Constantin Caragea a fost numit spătar de către Constantin Moruzi, având datoria „supravegherii tălmăcirii gazetelor, precum și luarea rapoartelor de la cei ce erau trimiși în deosebite locuri pentru cercetare” (P. P. Panaitescu, *Un manuscript al „Efimeridelor” lui Constantin Caragea banul*, extras din *BCMI*, vol. 3, 1924, p. 27).

⁵⁶ V. A. Urechia, *Memoriu asupra perioadei din istoria românilor de la 1774-1786 însoțit de documente cu totul inedite*, București, 1893, p. 174-175; Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 132-133.

⁵⁷ Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 209.

⁵⁸ N. Iorga, *Francmasoni...*, p. 2. Cu toate că inițial Dărmănescu a fost osândit la tăierea mâinii și exil, în urma rugăciunilor boierilor pedeapsa a fost transformată în trimitere la ocnă, iar ulterior „i-a scăzut pedeapsa și l-au trimis tot acolo, dar la mănăstire”.

faptei dar și severitatea pedepsei, aveau să impresioneze pe contemporani, o însemnare de pe un *Apostol* dat de paharnicul Constantin Balș schitului de la Rădeni, fiind grăitoare „însăși am însemnat că la velen 1778 august 18 s-au tăiet capul lui Manolache Bogdan biv vel vornic și a lui Ioniță Cuza biv vel spătar, vineri spre sâmbătă, noaptea pe la zece ceasuri de noapte în turnul din curte dinspre Bahlui”⁵⁹.

În ceea ce-i privește pe ceilalți boieri participanți la conspirație, informațiile păstrate sunt contradictorii. Un prim scenariu poate fi regăsit într-o notă a lui Kaunitz, din 28 octombrie 1778, care preciza că pentru Iordache Cantacuzino pedeapsa a constatat în trimiterea la ocnă, iar pentru boierului Roset-Bălănescu și doctorul Depasta s-a luat măsura confiscării averilor și trimerii acestora către camera turcească din Constantinopol. Toți boierii implicați au fost considerați trădători ai Porții, pedeapsa fiind confirmată de sultan⁶⁰. O a doua descriere a evenimentelor aparține spătarului Constantin Caragea care, în ale sale *Efemeride*, preciza „în ziua de joi, 15 august, mitropolitul și toți boierii țării au rugat pe Domn pentru eliberarea boierilor închiși, adică logofătul Roset Bălănescu, spătarul Gheorgachi Cantacuzino și spătarul Dracachi Depasta, iar auzind rugămintea lor i-a eliberat”⁶¹. Fiind tentați să dăm crezare spătarului Caragea, implicat în mod direct în cercetarea faptelor, nu putem ști cu certitudine dacă această eliberare nu va fi fost urmată totuși de confiscarea averii sau cel puțin a unei părți a acesteia.

Nu ne sunt cunoscute motivele participării spătarului Dracache la conspirația împotriva domnului, dar se pare că, pe lângă averea confiscată, doctorul avea să piardă și dregătoria pe care abia o obținuse⁶². Ce va fi făcut în acest interval și ce a determinat reabilitarea sa ulterioară este cu neputință de știut, dată fiind lipsa informațiilor. Dar se pare că prin intermediul unor împrumuturi⁶³ și probabil datorită gestionării eficiente a bunurilor rămase în urma confiscării averii, doctorul Depasta reușește să revină în elita conducătoare a țării, deținând dregătoria de mare vornic. Astfel, la 25 august 1785, Dracache Depasta își sporea stăpânirea din vecinătatea mănăstirii Dancu, cumpărând împreună cu soția sa o casă pe locul mănăstirii, lipită „de locul ogrăzii dumisale”⁶⁴. Acestora li se adaugă și unele stăpâniri ce revin soției sale la Bohotin⁶⁵, dar și moșiile

⁵⁹ Al. H. Simionescu, *Mănăstirea Agafton din județul Botoșani*, Botoșani, 1929, p. 32. S-au păstrat și alte însemnări asemănătoare, însă redăm doar un singur exemplu: „la 1778, august 18, vineri noapte spre sâmbătă s-au tăiet Manolache Bogdan vel vornic și Ioan Cuza biv vel spătar în Iași, în bașca dennăuntru din curte, fiind acolo închiși într-aceia noapte. Și tăindu-li-să capitele, li-au pus pe laviță la poarta curții, săzându de dimineață păr-la amiazăzi, văzându-le tot norodul, în zilele mării sale Constantin Moruz voivod. Și s-au tăiet de un Pavăl căpitan de la Cosăuț ot Soroca, fiind închiș în temniță cu pricină de vinovății călcării de hotar” (*Însemnări de pe manuscrise și câți vechi din Țara Moldovei*, un *Corpus* editat de Ioan Caproșu și E. Chiaburu, vol. II (1751-1795), Iași, Casa Editorială Demiurg, 2008, p. 292); acestor însemnări se adaugă și numeroase variante ale unor stihuri asupra pieirii vornicului Manolachi Bogdan și a spătarului Ioan Cuza (Dan Simonescu, *Cronici și povestiri românești versificate (secolele XVII-XVIII)*, București, Ed. Academiei Române, 1967, p. 196-220).

⁶⁰ Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 209.

⁶¹ *Efemeridele...*, p. 80; V. A. Urechia, *op. cit.*, 1893, p. 175; Veniamin Cioabănu, *op. cit.*, p. 135.

⁶² Pornind de la mărturiile avute la îndemână, am putut constata că, până în anul 1785, Dracache Depasta nu mai poate fi identificat între boierii ce dețin dregătoria.

⁶³ *Documente Iași*, VIII, p. 160. Într-un inventar din 1783 al averii Bisericii catolice din Iași apare menționat boierul spătar Depaste, cu o datorie de 11 piaștri.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 397.

⁶⁵ R. Rosetti, *Cronica Bohotinului*, p. 117. În urma împărțirii averii răposatului vornic Ștefăniță Ruset, „142 stânjeni, 3 palme și 4 parmaci din Bohotin revin clironomilor lui Iordache Ruset. Dumnealui banului Neculai Ruset, cu sora dumisale Catrina Depărtoaea, cumnata dumisale dumneaei băneasa Safta Rusătoea a banului Ștefan Rusăt, fratele dumisale Neculai Rusăt și nepotul de frate al dumisale banului Neculai, dumnealui căminarul Răducanul Rosăt”. Trupul de moșie Frăținești este inclus astăzi în satul Grozești, din comuna cu același nume din județul Iași; de aceeași comună aparține și satul actual Colțul Cornii, ce se identifică cu moșia menționată în documentul de împărțire a stăpânirilor răposatului vornic Ștefăniță Ruset

Brătășeni și Copcenii din ținutul Iași, pe Ciuhur⁶⁶, și moșia Filipeștii⁶⁷ din ținutul Suceava⁶⁸.

Avea să dețină dregătoria de vornic vreme îndelungată, de această dată bucurându-se și de continuitate, indiferent de schimbările de domn survenite pe tronul de la Iași. Din cele prezentate până acum, Dracache Depasta se dovedește a fi un om al timpului său, perfect adaptat societății în care trăia și integrat în rândul „noii boierimi”⁶⁹ ieșene. Există totuși un aspect care-l particularizează. După cum am precizat deja, doctorul Depaste a fost cel desemnat să ofere unele „peșcheșuri” reprezentanților administrației ruse, în semn de recunoștință pentru înnoirea hrisoavelor spitalului Sf. Spiridon, prin care erau reconfirmate drepturile acestuia de a-și încasa veniturile și de a beneficia de scutirile acordate în trecut de domnii țării⁷⁰. De asemenea, tot el, de această dată ca al treilea spătar, avea să fie alături de hatmanul Vasile Razu, pentru a întâmpina, la 14 iunie 1776, pe prințul Nicolae Vasilevici Reprin, la revenirea acestuia în Iași. Aducând o scrisoare din partea domnului Grigore al III-lea Ghica, cei doi boieri moldoveni rămâneau alături de ambasador, fiind invitații acestuia la masă⁷¹. Nimic neobișnuit în cele două situații în care Dracache Depasta, poate pentru pregătirea sa intelectuală superioară, pare să joace și un mic rol în relațiile diplomatice moldo-ruse.

Cu totul altfel se prezintă însă situația câțiva ani mai târziu, la începutul ultimului deceniu al secolului XVIII, când, conștientizând probabil avantajul dat de participarea la administrarea statului și de cunoașterea limbii grecești, boierul ieșean Dracache Depasta pare să-și dorească ceva mai mult decât îi permiteau statutul social și situația financiară de care se bucura. O dovadă a acestui fapt poate fi desprinsă din corespondența consulului rus în Principate, Ivan Ivanovici Severin⁷². Într-o scrisoare din 17 noiembrie 1793, acesta relatează ambasadorului extraordinar al Rusiei la Poartă⁷³ despre lipsa unor persoane de încredere care să-i furnizeze „informații temeinice”⁷⁴. Tocmai de aceea îl recomandă

(*Tezaurul Toponimic al României. Moldova*, vol. I, *Repertoriul istoric al unităților administrativ-teritoriale 1772-1988*, partea I, A. *Unități simple (Localități și moșii) A-O*, București, Ed. Academiei, 1991, p. 266, 499).

⁶⁶ Astăzi cele două foste moșii sunt reunite în cadrul comunei Brătușeni, raionul Edineț din Republica Moldova (Vladimir Nicu, *Localitățile Moldovei în documente și cărți vechi. Îndreptar bibliografic*, vol. I, A-L, Chișinău, Ed. Universitas, 1991, p. 45).

⁶⁷ Fosta moșie Filipeștii este astăzi inclusă în satul Roșiorii din comuna Forăști, județul Suceava (*Tezaurul Toponimic al României. Moldova*, vol. I, *Repertoriul istoric al unităților administrativ-teritoriale 1772-1988*, partea 2-a, A. *Unități simple (Localități și moșii) P-30 Decembrie*, București, Ed. Academiei, 1992, p. 1004).

⁶⁸ Teodor Codrescu, *Uricariul*, VI, Iași, 1875, p. 254. Printr-un hrisov din 10 ianuarie 1804 de la Al. Constantin Moruzi voievod se întărește stăpânirea boierului Dracachi Roset pe moșiile Brătășenii și Copcenii de la ținutul Iași pe Ciuhuru și pe moșia Filipești din ținutul Suceava, ce i le-au lăsat daniel matusă-sa Ecaterina, soția logofătului Dracachi Dăpasti.

⁶⁹ Prin „noua boierime” ne referim la formula introdusă de Gh. Platon și Alexandru-Florin Platon, prin care cei doi autori doreau să exprime transformarea suferită de boierime pe parcursul secolului fanariot și modul în care acest grup, ce nu era caracterizat nici de „puritate etnică” și nici de „unitate ideologică”, a reușit să se adapteze noilor cerințe impuse de „viața modernă” (Gh. Platon, Alexandru-Florin Platon, *Boierimea în Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluție socială și politică (Date statistice și observații istorice)*, București, Ed. Academiei Române, 1995, p. 89-90).

⁷⁰ *Documente Iași*, VI, p. 356, 361-365, 516-517, 713-718; *ibidem*, VII, p. 279; *ibidem*, VIII, p. 387-393.

⁷¹ *Călători străini...*, X/1, p. 208.

⁷² *Ibidem*, p. 651. Ivan Ivanovici Severin (1751-1799) este al doilea consul rus în țările române, succesor al lui Laskarev. Șederea sa în Principate, începută la 6 februarie 1783, a fost întreruptă de războiul austro-ruso-turc (1787-1791). După încheierea ostilităților a revenit, de această dată cu sediul principal la Iași, unde și-a asigurat sprijinul mai multor informatori.

⁷³ *Ibidem*, p. 622. Este vorba despre contele Alexandru Andreievici Bezboroko.

⁷⁴ *Ibidem*. Aceași scrisoare și în *Documente privind istoria României*, colecția Eudoxiu de Hurmuzaki (serie nouă), vol. I, *Rapoarte consulare ruse (1770-1796)*, sub îngrijirea acad. A. Oțetea, București, Ed. Academiei, 1962, p. 523.

în acest sens pe „marele prieten, vornicul Depasta, om înzestrat” și care, „deja de multă vreme îmi oferă serviciile sale în folosul cauzei noastre”⁷⁵. În încercarea de a câștiga bunăvoința lui Severin, se pare că Dracache Depasta îi mărturisise că se bucura de încrederea ambasadorului rus la Poartă, care îi promisese, în schimbul serviciilor oferite, o pensie anuală de 1.200 ruble „din partea dărniceii Majestății Sale imperiale”. Severin însuși o considera necesară „pentru mai bună răsplată și atașare a lui” de interesele Rusiei⁷⁶. De când era Dracache Depasta spion rus încă nu știm, la fel cum nu putem spune dacă atitudinea adoptată de boierul moldovean va fi fost determinată de simțăminte filoruse sincere sau doar de motivațiile financiare. Însă putem desprinde alte elemente utile încercării noastre de creionare a principalelor trăsături ce l-au caracterizat pe urmașul doctorului filozof de la curtea lui Constantin Mavrocordat.

Pe lângă cunoștințele de limbă franceză, pe care le putem bănuși, dacă ținem cont că majoritatea informațiilor primite de consulul rus erau în această limbă, doctorul Depasta pare să fi fost un bun cunoscător al limbii latine. În noiembrie 1794, el era însărcinat de către domn⁷⁷ ca împreună cu Grigore Sturdza și secretarul Panagioti Kodrica să îl examineze pe A. Winghamowski, profesor de limba latină la Iași încă de la 1 noiembrie 1793⁷⁸.

Alte aspecte ce ne ajută la conturarea unei imagini cât mai precise a personajului nostru le aflăm de la un alt spion rus, al cărui nume nu ne este încă cunoscut, dar care pare a fi relativ apropiat de boierul Depasta, pe care-l vizitează uneori: „ieri, fiind la logofătul Depasta și povestindu-i despre circumstanțele întrevederii mele cu domnul”; „alaltăieri am ajuns la ușa lui Depasta. Era ora cinei”; „întâmplarea a făcut să cinez astăzi la boierul Depasta”⁷⁹. De la același apropiat al boierului Depasta aflăm că acesta din urmă nu accepta vizita viceconsulului francez la Iași, Joseph Parant⁸⁰, sub pretextul epidemiei de ciumă, activă atunci în oraș⁸¹. Motivul real era însă altul, Dracache Depasta fiind, ca și alți boieri ieșeni, „dezgustat pentru modul în care se comportă” Parant. Nuanțând apoi, face precizarea că Parant îi este „indiferent”, dar cu toate acestea, preferă să îl evite deoarece nu vrea „să fie compromis în circumstanțele politice de astăzi”⁸².

De asemenea, Dracache Depasta pare a fi foarte bine informat în legătură cu evoluția evenimentelor politico-militare din vecinătatea țărilor române, dar nu numai. Edificatoare în acest sens este reacția sa cu privire la știrea adusă la Iași în seara zilei de 24 mai 1798, despre o apropiată capitulare a Vidinului condus de Pazvantoglu, capitulare pe care Depasta nu o consideră posibilă, ținând cont de „starea tristă a armatei turce, unde disoluția este atât de mare”⁸³. Previziunea lui Depasta, bazată probabil pe informații obținute din mediul rusesc, interesat în întreținerea discordiei dintre Poartă și Pazvantoglu⁸⁴, avea să se dovedească corectă. În 1799, pe fondul izbucnirii războiului

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ La acea vreme Mihail Suțu.

⁷⁸ *Documente privind istoria României*, serie nouă, I, p. 609.

⁷⁹ *Ibidem*, vol. IV, *Rapoarte consulare ruse (1797-1806)*, sub îngrijirea acad. A. Oțetea, București, Ed. Științifică, 1974, p. 69, 163, 183.

⁸⁰ Biografia sa în *Călători străini...*, X/2, p. 1295-1301.

⁸¹ *Documente privind istoria României*, serie nouă, IV, p. 163.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ *Ibidem*, p. 175.

⁸⁴ Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 61.

cu Franța, sultanul se vedea nevoit să-l recunoască pe Pasvantoglu ca pașă de Vidin⁸⁵. Mai mult decât atât, la începutul lui august 1798, Depasta discuta cu Parant – a cărui companie pare să nu mai fi fost la fel de compromițătoare ca în urmă cu trei-patru luni – despre necesitatea campaniei lui Napoleon în Egipt și, în general, despre circumstanțele respectivului război. Dorind să fie cât mai convingător în argumentația sa, viceconsulul francez compară intervenția Franței în Egipt cu faptul că, adeseori, medicul trebuie să forțeze bolnavul să ia medicamentele necesare⁸⁶. Parant uitase însă că avea în față tocmai un medic, care nu ezită să-i răspundă: „dar dacă acest medic, fără a fi chemat, vine să deranjeze bolnavul și să-l forțeze să ia aceste medicamente; nu merită el oare să primească câteva bastoane?”⁸⁷.

Trecând însă de la exprimările metaforice la îndeletnicirea primară a logofătului Depasta, se pare că acesta nu renunțase întru totul la practicarea medicinei. Pe fondul epidemiei de ciumă, cunoștințele sale se dovedeau probabil utile cel puțin familiei și apropiaților. Acest fapt ne este confirmat de informațiile dintr-o listă a diferitelor daruri primite de persoanele apropiate de cauza rusă, printre numele menționate regăsindu-se și cel al personajului nostru. La 25 ianuarie 1797, el a primit un pfund⁸⁸ de ceai și unul de revent⁸⁹. Această din urmă plantă, cunoscută astăzi sub denumirea de rubarbă⁹⁰, considerăm că va fi fost utilizată de Depasta, printre altele, pentru acțiunea sa purgativă: vorbim de vremuri în care substanțele purgative și luarea de sânge erau încă văzute ca remedii împotriva epidemiei⁹¹.

Revenind însă la boierul Depasta, apartenența la protipendada ieșeană și deținerea dregătoriei de mare logofăt puteau să-l coste chiar viața, în contextul manifestărilor antifanariote și al incursiunilor cetelor de haiduci prin țară și în Iași⁹². Casa boierului a fost prădată în noaptea de 31 aprilie / 1 mai 1799, el scăpând cu greu doar datorită intervenției rapide a oamenilor săi⁹³.

Un moment însemnat în cariera fostului doctor a fost reprezentat de desemnarea sa, la acea vreme ca fost mare logofăt, alături de mitropolitul Iacov Stamate, beizadeaua Scarlat Ghica și același Grigore Sturdza, fost mare vistiernic, pentru preluarea Epitropiei Școlilor din orașul Iași, la 18 martie 1800⁹⁴. Cei menționați au datorat ca „împreună

⁸⁵ Robert Mantran (coord.), *Istoria Imperiului Otoman*, trad. de Cristina Bîrsan, București, Ed. Bic All, 2001, p. 364, 366.

⁸⁶ *Documente privind istoria României*, serie nouă, IV, p. 195.

⁸⁷ *Ibidem*. Discuția dintre cei doi a fost reprodusă și de Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 169.

⁸⁸ Pfund – unitate de măsură a greutateii, 1 pfund – aprox. 0,5 kg.

⁸⁹ *Documente privind istoria României*, serie nouă, IV, p. 13.

⁹⁰ Revent – plantă erbacee cu frunze mari și flori mici, verzui, cu rădăcina și rizomul cu un gust foarte amar, întrebuințată în medicină ca purgativ; rubarbă (conform *Dicționarului explicativ al limbii române*, ed. a II-a, București, Ed. Univers Enciclopedic, 1996, p. 923; *Dicționarul plantelor de leac*, ed. a 2-a revăzută, București, Ed. Călin, 2003, p. 174).

⁹¹ Gustav Orraeus, *Istoria ciumei de la Iași din anul 1770*, în *Călători străini...*, X/1, p. 62.

⁹² Al. Vianu, *Manifestări antifanariote în Moldova la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în *SRdI*, nr. 4, XV, 1962, p. 919-923. Situația grea ce caracteriza populația Moldovei spre sfârșitul veacului XVIII – pe fondul epizootiei din anii 1793-1794, a epidemiei de ciumă și a secetei prelungite, la care se adăugau dărilor din ce în ce mai mari și mai numeroase – a dus la o serie de manifestări împotriva boierilor și a domnilor fanarioți. O jalbă datată 1 martie 1799, aruncată în curțile mai tuturor marilor boieri din Iași, avertiza că, dacă nu vor acționa, vor avea de suferit „răsplătirea cuviincioasă cu toate chipurile și felurile ci nebunia ne va povăui spre pilda și a altor urmași ai voștri”. Avertismentul avea să fie pus în cele din urmă în practică, mai multe nopți la rând fiind jefuite prăvălii, biserici și case boierești, cazul boierului Depasta nefiind așadar unul singular.

⁹³ *Documente privind istoria României*, serie nouă, IV, p. 249.

⁹⁴ *Documente Iași, X, Acte interne (1796-1800)*, 2007, p. 288.

adunându-vă la un loc să faceți cuviincioasă cercetare pentru stare școalelor”, urmând ca rezultatele analizei lor să fie trimise în scris domnului. Dând dovadă de promptitudine, cei trei boieri, împreună cu mitropolitul, întocmeau până la 28 aprilie raportul cerut. Însoțit de o serie de propuneri, acesta a prins formă în *anaforala mitropolitului Iacob II Stamate privitoare la școlile din Moldova*⁹⁵. Care va fi fost rolul precis avut de logofătul Depasta la întocmirea acestui raport este greu de spus, mai ales că semnătura sa și a mitropolitului par să fie ulterioare redactării anaforei, cerneală fiind diferită de cea cu care a fost scris textul și de semnăturile beizadelei Scarlat Ghica și a lui Grigore Sturdza⁹⁶. Acest detaliu poate contribui la sprijinirea unei ipoteze conform căreia analiza cerută de domn ar fi fost în fapt realizată de Scarlat Ghica și Grigore Sturdza, și abia apoi prezentată logofătului Depasta și mitropolitului Iacob Stamate. Fiind de acord, cei doi semnavă la rândul lor raportul.

Revenind la familia pe care Dracache Depasta și-o întemeiasă alături de Ecaterina Rosetti, se pare că cei doi soți nu au avut copii, iar dacă au avut totuși, aceștia vor fi murit de mici⁹⁷. În sprijinul acestei afirmații vine și faptul că cei doi au botezat pe cel de-al doilea fiu al lui Neculai Rosetti, fratele Ecaterinei, numindu-l Dracache⁹⁸. De asemenea, după moartea vornicului Dracache Depasta, moștenitoare a averii sale a rămas o nepoată de soră a sa, Mărioara Depaste⁹⁹. Această ultimă informație, coroborată cu o alta, din 1 ianuarie 1775, potrivit căreia în luna decembrie a anului anterior mănăstirea Sf. Spiridon a dat 15 lei milă „surorii doftorului Dracachi”¹⁰⁰, ne îndreptățește să presupunem că Dracache Depasta avusese totuși o soră. Nu știm însă dacă este vorba de cea despre care amintea I. C. Filitti că s-ar fi căsătorit cu un boier muntean¹⁰¹. Nu putem exclude o asemenea posibilitate, însă se ivește totuși o neclaritate determinată de faptul că această nepoată a fostului doctor, Mărioara Depaste, poartă numele de fată al mamei sale. Eventuala explicație a acestei situații ar putea fi reprezentată de decesul tatălui său sau de o eventuală despărțire a celor doi soți.

Nici despre sfârșitul lui Dracache Depasta nu știm multe aspecte, ultimele informații certe fiind din ianuarie 1803 când, alături de alți boieri, logofătul Depasta semnează anafora Divanului Moldovei privitoare la fixarea dărilor în raport cu cele din 1783¹⁰². Moartea sa a survenit așadar după ianuarie 1803 și înainte de 5 decembrie a aceluiași an, dată la care casele sale sunt scoase la sultan mezat¹⁰³.

Nu știm ce a determinat moartea logofătului Depasta, dar putem presupune că aceasta va fi survenit din cauza vârstei înaintate, fapt conștientizat probabil și de bătrânul boier care, din dorința de a pune ordine în cele ce vor rămâne după trecerea sa

⁹⁵ N. C. Enescu, *Data anaforei Mitropolitului Iacob II Stamate privitoare la școlile din Moldova*, în *MMS*, 47, p. 192-203; Teodor Codrescu, *Uricariul*, III, Iași, 1853, p. 12-22; *Documente Iași*, X, p. 300.

⁹⁶ N. C. Enescu, *op. cit.*, p. 197.

⁹⁷ *Documente Iași*, VI, p. 471. În zăpădă de vânzare a caselor sale de lângă mănăstirea Dancu doctorului Dracache Depasta, căminarul Iordache Bălăsache precizează „să-i fie dumisale și fiilor dumisale casele moșie în veci”. Este foarte posibil însă ca aceasta să fie o formulă de cancelarie și să nu reflecte neapărat realitatea.

⁹⁸ R. Rosetti, *Familia Rosetti*, I, p. 152. Acest Dracache Rosetti s-a născut la 1771, ca fiu al lui Neculai Rosetti și al Ecaterinei Lupu Costache, fiind căsătorit cu Zoe Sturza, fiica logofătului Dimitrie Sturza.

⁹⁹ ANI, *Documente*, XXXV/23.

¹⁰⁰ *Documente Iași*, VII, p. 142.

¹⁰¹ I.C. Filitti, *op. cit.*, p. 201.

¹⁰² *Documente privind istoria României*, serie nouă, IV, p. 471.

¹⁰³ ANI, *Documente*, XXXV/22. Această ultimă informație este desprinsă dintr-un document care, împreună cu alte șase, prezintă foarte detaliat care a fost evoluția stăpânirii logofătului Depasta pe locul de lângă mănăstirea Dancu, nepierzând însă din vedere situația aceluiași perimetru după decesul acestuia.

la cele veșnice, lasă prin diată casele sale nepoatei ce-i purta numele, Mărioara Depaste¹⁰⁴. Numai că moartea survenită poate mai curând decât ar fi dorit boierul ieșean îl împiedica să-și achite o serie de datorii, ceea ce-i va face pe clironomii săi să nu aibă prilej de bucurie pentru moștenirea primită: erau însărcinați prin hotărârea Divanului să plătească datoriile rămase în urma moșului lor¹⁰⁵. Nu știm la ce sumă se vor fi ridicat aceste datorii, însă par să fi fost destul de însemnate, dacă ținem cont că Mărioara Depaste și soțul său, banul Teodor Bașotă¹⁰⁶, nu au avut altă soluție pentru a le plăti decât scoțând casele moștenite la vânzare prin sultan mezat¹⁰⁷. Acestea nu s-au vândut în cele 40 de zile rânduite cât au fost strigate la sultan mezat „pi toate ulițele și în divanul domnesc”, perioada mărindu-se până la 10 luni și 16 zile. Intervalul atât de mare i-a determinat pe moștenitorii logofătului Depasta să caute alte soluții pentru achitarea datoriilor, ei aflând în cele din urmă sprijinul financiar necesar la visterniceasa Ecaterina Ianculeu, numită de Mărioara Depaste „mătușa mea”¹⁰⁸. Într-adevăr, cu toate că este îndepărtată, legătura de rudenie între cele două există, Catinca Ianculeu fiind căsătorită cu Lascarache Rosetti¹⁰⁹, văr al Ecaterinei Rosetti Depasta. Și pentru că casele logofătului Depasta se învecinau cu locul stăpânit de visterniceasa Ianculeu, aceasta avea să le cumpere la sultan mezat prin intermediul vechilului Dimitrie Manu, cu prețul de 13.600 lei¹¹⁰. Însă, văzând „greutatea casei” Mărioarei Depaste, Catinca Ianculeu dăruiește rudei sale încă 1.400 lei, „peste haraciul ce s-au făcut în Divan”, astfel că valoarea totală vânzării a ajuns la 16.000 lei¹¹¹. După primirea deplină a banilor,

¹⁰⁴ *Ibidem*, doc. 23.

¹⁰⁵ *Ibidem*, doc. 22.

¹⁰⁶ Mărturiile păstrate cu privire la acesta sunt pe cât de puține, pe atât de contradictorii. Cei câțiva istorici care s-au preocupat de trecutul familiei Bașotă nu oferă detalii suficiente pentru a obține o imagine clară asupra personajului în discuție. Încercând să coroborăm diferitele opinii cu cele câteva documente avute la îndemână, putem afirma despre Teodor Bașotă că a fost fiul lui Ioan Bașotă șetrar (călugărit Iorest) și a Saftei Bogdan, nepot al lui Pătrașco Zosin Bașotă mare stolnic. Căsătorit de două ori, Teodor Bașotă a avut de soție pe Mărioara Depaste, nepoata de soră a doctorului Dracache Depasta, și apoi pe Zoe Calmuțchi (călugărită Asinefta), din cele două căsătorii având următorii copii: Constantin (nobil basarabean din 1821), Anastasia (căsătorită cu medelnicerul Nicolae Aslan), Ilinca (căsătorită cu clucerul Iordache Cariomfil), Maria (căsătorită cu comisul Ioan Mavromati), Ecaterina (căsătorită cu Ioan Bantăș). În Moldova, Teodor Bașotă a fost șetrar, ulterior ban, pentru ca apoi să treacă în Basarabia, unde îl găsim atestat la 1814, pentru ca în 1817 să fie menționat în lista nobililor basarabeni. Ultima mențiune cunoscută cu privire la banul Teodor Bașotă este din 1821, când, răposat fiind, este distins pentru merite „cu gradul rosienesc de Consilier de Curte”. A fost ctitorul schitului cu hramul Adormirea Maicii Domnului, din apropierea satului Bălușeni, a cărui pisanie păstrează data de 1 august 1779. Tot la Bălușeni avea să fie și înmormântat (Gh. Ghibănescu, *Bașoteștii și Pomârla (studiu genealogic și istoric)*, Iași, 1929; *Familii boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. I (Abaza-Bogdan), coord. și coautor Mihai Dim. Sturdza, București, Ed. Simetria, 2004; Artur Gorovei, *Folticenii. Cercetări istorice asupra orașului*, Fălticeni, 1938; idem, *Artistul Matei Millo (însemnări biografice)*, extras din *AARMSL*, seria III, tom VI, București, 1932; Gheorghe G. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, vol. I, *Actele comisiei pentru cercetarea documentelor din Basarabia la 1821*, București, 1940, vol. II, București, 1943; N. Iorga, *Basarabia noastră. Scrisă după 100 de ani de la răpirea ei de către Ruși*, Vălenii de munte, 1912; Alexandru Lapedatu, *Documente și lămuriri istorice cu privire la desfacerea proprietăților moldovene de peste Prut după pierderea Basarabiei 16/28 mai 1812 - 2/14 mai 1814*, extras din „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, București, 1916; Radu Rosetti, *Arhiva senatorilor de la Chișinău și ocupația rusească de la 1806 la 1812*, vol. III, *Amănunte asupra Moldovei de la 1808 la 1812*, extras din *AARMSI*, seria II, tom XXXII, București, 1909; Ioana Cristache-Panait și Titu Elian, *Bisericile de lemn din Moldova*, în *BMI*, 2, 1972, p. 39-59).

¹⁰⁷ ANI, *Documente*, XXXV/22, 23.

¹⁰⁸ *Ibidem*, doc. 24.

¹⁰⁹ R. Rosetti, *Familia Rosetti*, I, p. 83. Cei doi au avut patru fete: Margioala, Smaranda, Pulheria și Ileana.

¹¹⁰ ANI, *Documente*, XXXV/22.

¹¹¹ *Ibidem*, doc. 25.

clironomii răposatului logofăt Depasta au dat Catincăi Ianculeu, după obicei, pe lângă zăpădul de vânzare „și toate scrisorile casei și a locului”, enumerarea acestora permițându-ne să observăm care a fost evoluția stăpânirii acestui loc până la tranzacția de față.

Un aspect precizat și în cuprinsul actelor de vânzare și mai apoi de întărire și pe care îl vom menționa și noi se referă la „o parte de loc, în dosul caselor” logofătului ce fusese al mănăstirii Dancul. Pentru această parte, Dracache Depasta plătitese bezmăn mănăstirii Dancul în timpul cât o stăpânise, iar acum aceasta nu făcea obiectul vânzării de față, ea revenind mănăstirii¹¹². Totuși, situația acestui loc a rămas incertă, ea fiind definitivată abia în urma unei judecăți între egumenul mănăstirii Dancu și visterniceasa Ianculeu, judecată în urma căreia locul a rămas în stăpânirea mănăstirii¹¹³.

Am văzut astfel, pe baza puținelor mărturii păstrate, câteva aspecte din viața și activitatea doctorului Dracache Depasta. La finalul acestui studiu, cu speranța de a clarifica câteva aspecte și nu de a le complica mai mult, vom prezenta un alt personaj, doctorul Iacob Dracache. Pe parcursul documentării noastre, am întâlnit în câteva rânduri acest nume¹¹⁴, pentru ca la un moment dat să identific chiar un articol, aparținând lui Al. Raicoviceanu și C. I. Bercuș, intitulat *Un medic din secolul al XVIII-lea, amator de istorie și poezie: doctorul Iacob Dracachi – alias Dracu Sutz*¹¹⁵. Parcurgând cu atenție rândurile dedicate doctorului Iacob Dracache, am putut observa că, în mare măsură, informațiile prezentate coincid cu cele expuse mai sus cu privire la viața doctorului Dracache Depasta. Tocmai de aceea am urmărit trimerile bibliografice ale autorilor citați pentru a putea desluși această incertitudine. Dacă în mai toate sursele folosite am putut întâlni doar formula „doctorul Dracache”, excepție face un pasaj preluat de la V. A. Urechia, care în al doilea volum al *Istoriei Românilor* preciza: „Dintre oamenii mai învățați de la curtea lui Grigore Ghica putem cita, după seama de care ne ocupăm pe doctorii Drăcace Iacob, Caragea și Fotache și pe dascălul Teodoru”¹¹⁶. Informația este luată de Urechia din Sama visteriei Moldovei pe anul 1776, numai că o privire mai atentă asupra acestui document, coroborată cu identificarea celorlalte personaje, ne oferă o altă interpretare. Astfel, doctorul Caragea menționat pare a fi Iacob Caragea, fiu al postelnicului Gheorghe Caragea, ce a studiat medicina la Universitatea din Leyden, Olanda¹¹⁷. Este menționat și în Sama visteriei cu 4 luni scutelnici în lunile septembrie, octombrie și noiembrie ale anului 1776¹¹⁸. Celălalt doctor amintit, Fotache, este de asemenea cunoscut, numele său fiind adeseori întâlnit în listele de cheltuieli ale spitalului de pe lângă mănăstirea Sf. Spiridon¹¹⁹. Celor doi li se

¹¹² *Ibidem*, doc. 26. „... să strânge la sultan mezat pe obicei arătatele case cu locul lor, afară de o parte de loc în dosul casălor ci este a mănăstirii Dancului pe care este grajdul și răposat logofătul acea parte de loc au avut-o cu bezmăn de la mănăstire”.

¹¹³ *Ibidem*, doc. 27.

¹¹⁴ V. Râșcanu, Gh. Năstase, Șt. Bîrsan, Gh. Băileanu, *Istoricul spitalului orășenesc clinic de adulți din Iași în cadrul evolutiv al fostelor Așezăminte Sf. Spiridon*, vol. I, București, Ed. Medicală, 1956, p. 46; Eugen Tărcoveanu, Ion Chiriac, Mihai Lițu, Oana Epure, *Epitropia „Sfântul Spiridon” Iași. De la origini la glorie, desființare și noi începuturi*, vol. I, Iași, 2000, p. 38.

¹¹⁵ Al. Raicoviceanu, C. I. Bercuș, *Un medic din secolul al XVIII-lea, amator de istorie și poezie: doctorul Iacob Dracachi – alias Dracu Sutz*, extras din „Viața Medicală”, XV, nr. 8, 1968.

¹¹⁶ V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. II, seria 1774-1786, București, 1891, p. 272. Același fragment poate fi regăsit și în *Istoria Școalelor* întocmită de autorul citat (V. A. Urechia, *Istoria Școalelor de la 1800-1864*, tomul I, București, 1892, p. 43).

¹¹⁷ Pompei Gh. Samarian, *Medicina și farmacia în trecutul românesc*, vol. II, 1775-1834, București, 1938, p. 25; Paul Pruteanu, *Medici în Moldova înainte de Regulamentul Organic*, în *Din istoria medicinei românești și universale*, sub îngrijirea V. L. Bologa, București, Ed. Academiei, 1962, p. 235.

¹¹⁸ Ioan Caproșu, *Sama visteriei Moldovei din 1777 (I)*, în *ArhGen*, IV (IX), nr. 1-2, 1997, p. 129, 137, 144.

¹¹⁹ Paul Pruteanu, *op. cit.*, p. 237.

mai adaugă un alt doctor, ce pare să fi scăpat lui V.A. Urechia, anume doctorul Pandeli, care la rândul său beneficia de 4 liudi scutelnici¹²⁰. Însă despre doctorul Dracache Iacob nu am găsit nici o însemnare în paginile sămii visteriei. Este într-adevăr întâlnit numele Dracache¹²¹, dar se pare că este vorba de spătarul Iordache Dracache, căftănit la data de 9 ianuarie a anului 1776¹²².

De aceea, credem că e foarte posibil ca în lucrarea lui Urechia să se fi strecurat o eroare de redactare în enumerarea doctorilor de la curtea lui Grigore Ghica, formula corectă fiind de fapt aceasta: doctorii Drăcache, Iacob Caragea și Fotache. Această ipoteză a fost într-o oarecare măsură observată și de Victor Gomoiu, care, în al său repertoriu al medicilor preciza, pornind de la aceeași enumerare întâlnită la Urechia: „dacă numele Iacob și Iordache indică una și aceeași persoană? Sau dacă numele de Iacob trebuie anexat lui Drăcache, lui Fotache, sau altcuiva? Nu știm”¹²³. Se pare că prenumele Iacob trebuia adăugat „altcuiva”, anume doctorului Caragea.

Și pentru a conferi și mai multă credibilitate celor susținute de noi, vom adăuga un ultim argument pe care-l considerăm hotărâtor. Revenind la documentul din 1805, prin care se întărea Catrinei Ianculeu cumpărarea caselor de lângă mănăstirea Dancul, acolo se amintește de zăpăsil prin care, la 18 septembrie 1763, „răposat Iordachi Bălăsachi biv vel postelnic, fiind atunce căminar, împreună cu soția lui au vândut acesti casă răposatului logofăt Dracachi Depaste, fiind atunce *doftor* (s.n.)”¹²⁴.

Ne considerăm astfel îndreptățiți a conchide, pe baza surselor avute la îndemână, că, de la începutul deceniului șapte al secolului XVIII și până spre începutul secolului următor, avem atestat la Iași pe doctorul Drăcache Depaste, probabil fiu al doctorului Petru Depaste, autor al cronicii privitoare la viața lui Constantin Mavrocordat. Căsătorit pe la 1762 cu Ecaterina Rosetti, doctorul Dracache Depasta avea să fie atras ulterior în ierarhia dregătoriilor moldovene, pentru început ca spătar, apoi ca vornic și în cele din urmă ca logofăt al Țării de Sus. Implicat, mai mult sau mai puțin direct, în conspirații împotriva domnilor Grigore al III-lea Ghica și Constantin Moruzi, Dracache Depasta se prezintă ca un oportunist, ce vizează atingerea scopurilor propuse – ascensiunea în ierarhia dregătoriilor moldovene și sporirea veniturilor – fără a ține însă cont de mijloacele necesare. Profitând de apartenența la protipendada ieșeană și implicit de accesul relativ facil la deciziile domnului și sfatului său, personajul nostru nu pregetă în a-și pune serviciile în sprijinul Rusiei, devenind în scurt timp „marele prieten” al consulului acesteia la Iași, Severin. În același timp însă, apetența pentru lux, caracteristică marii boierimi a vremii¹²⁵, sesizabilă într-o oarecare măsură și în cazul logofătului Depasta¹²⁶, însoțită probabil de lipsa chibzuinței în administrarea veniturilor

¹²⁰ Ioan Caproșu, *op. cit.*, p. 131.

¹²¹ *Ibidem*, p. 127, 135, 142.

¹²² Idem, *Sama visteriei Moldovei din 1777 (II)*, în *ArhGen*, V (X), nr. 1-2, 1998, p. 210.

¹²³ V. Gomoiu, Gh. Gomoiu, Maria V. Gomoiu, *Repertoriul medicilor, farmaciștilor, veterinarilor din ținuturile românești (înainte de anul 1870)*, București, 1938, p. 201.

¹²⁴ ANI, *Documente*, XXXV/25.

¹²⁵ Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident. Țările Române la începutul epocii moderne (1800-1848)*, trad. din lb. franceză Maria Carpov, ed. a VII-a, București, Ed. Humanitas, 2009, p. 119-120. „Boierii fanarioți ajunși în urma bagajelor domnitorului, și veniți anume ca să se căpătuiască, sunt, la început, ispițiți de lux; doresc, deși nu sunt cu adevărat bogați, dar numai ca să fie la înălțimea mândriei trezite de rangurile date de domnitor, să se întrecă în lux cu boierii pământeni.”

¹²⁶ Acest fapt poate fi sesizat din cele câteva mărturii păstrate cu privire la personajul nostru, din notele informatorului mai sus-menționat. Reiese că logofătul avea câțiva servitori, deținea o casă cu etaj, mai tot timpul deschisă prietenilor și chiar străinilor (*Documente privind istoria României*, serie nouă, IV, p. 69, 163, 183, 195).

obținute, par să-i fi adus acestuia o serie de datorii, care, neachitate în timpul vieții, au rămas în sarcina moștenitorilor săi.

De asemenea, pornind de la aceleași surse, considerăm că doctorul Dracache Depasta este singurul din Moldova celei de-a doua jumătăți a secolului XVIII ce poartă acest nume. Doctorul Iacob Dracache este un personaj ce nu poate fi atestat istoric, fiind doar o creație istoriografică, rezultată din alăturarea întâmplătoare a numelor a două persoane diferite, după cum am încercat să demonstrăm în rândurile de mai sus.

UN DOCTEUR DE IASI DANS LA SECONDE MOITIE DU XVIIIe SIECLE:
DRACACHE DEPASTA
(Résumé)

Mots clés: médecin, grand chancelier, espion, régime Phanariote

Selon notre avis, grâce à cette analyse détaillée de la vie et de l'activité du docteur Dracache Depasta, nous avons réussi à faire ressortir une image relativement exacte d'un personnage peu connu dans l'histoire de la Moldavie de la seconde moitié du XVIIIe siècle. Attesté comme docteur à Iași dès le début de la septième décennie du XVIIIe siècle jusque vers le début du siècle suivant, le docteur Dracache Depasta a épousé en 1762 environ Ecaterina Rosetti, la fille de Iordache Rosetti (Baston). Le docteur Dracache Depasta a été progressivement attiré par et engagé dans la hiérarchie des hautes dignités moldaves, où il a commencé par occuper la fonction de porte-épée, ensuite de premier boyard et finalement de grand chancelier du nord de la Moldavie. L'implication, plus ou moins directe, dans les conspirations contre les princes régnants Grégoire III Ghica et Constantin Moruzi, nous donne de Dracache Depasta l'image d'un opportuniste, dont le seul désir est d'atteindre ses buts – l'ascension dans la hiérarchie des hautes dignités moldaves et son enrichissement personnel.

Si on se fie aux mêmes sources, le docteur Dracache Depasta est le seul dans la Moldavie de la seconde moitié du XVIIIe siècle qui a porté ce nom, tandis que le docteur Iacob Dracache est un personnage dont l'attestation historique est impossible et qui est probablement une simple création historiographique, le résultat de l'association accidentelle des noms de deux personnes différentes.

LEONIDAS RADOS

PRIMELE STUDENTE ALE FACULTĂȚII DE LITERE DE LA UNIVERSITATEA DIN IAȘI

Preliminarii europene

Procesul admiterii femeilor în învățământul înalt a comportat, dincolo de diferențele cronologice (unele surprinzătoare)¹ între un stat sau altul, în funcție de propria construcție educativă, asemănări în privința etapelor de parcurs. Importante sunt, fără îndoială, și modificările operate în mentalități, la nivelul structurilor sociale și acceptarea, în urma presiunilor exercitate de mișcarea feministă, a principiului co-educației, adică a învățământului mixt și a dreptului egal al sexelor la educație superioară.

Din acest punct de vedere, universitatea a deținut un rol aparte, risipind una dintre preconcepțiile societății, aceea că femeia este inferioară fizic și implicit intelectual bărbatului². După ce s-a demonstrat că cele două sexe sunt, în condiții similare, egale, societatea a propulsat în prim-plan o altă idee, aceea că femeia instruită ezită să-și găsească perechea și se îndepărtează de îndatoririle sale casnice în cadrul familiei. Ambele concepții au fost în măsură a împiedica sau a limita, în a doua jumătate a secolului XIX, accesul sexului frumos în universități și a nega dreptul femeii la instrucția înaltă³.

În Europa, prima femeie înscrisă la studii superioare regulate a fost Nadejda Souslova, care a audiat vreme de trei ani, între 1861 și 1864, cursurile Academiei medico-chirurgicale din St. Petersburg. În 1865 o găsim înscrisă deja la Universitatea

¹ În această ecuație, delimitarea clasică Occident-Orient, cu referire la spațiul european, trebuie privită cu prudență, pentru că, în unele cazuri, universități mai tinere din Răsăritul Europei (este și cazul Universității din Iași) au devansat cu decenii centre de tradiție din Apus în privința înscrierii fetelor.

² Promovată tacit de Biserică vreme de secole, teoria inferiorității femeii și-a aflat adepți care au argumentat-o științific sub forma inferiorității fizice (un corp mai mic decât al bărbatului, mai puțin rezistentă la eforturi deosebite) din care rezultă inferioritatea ei morală și intelectuală. Paul Julius Möbius și Cesare Lambroso au efectuat studii comparative ale trupurilor bărbătești și feminine și au conchis că femeia este cu adevărat o ființă inferioară, situată pe o scară evolutivă undeva între copil și bărbat. Cel din urmă sublinia faptul că infantilismul, derivat din însăși poziția femeii, se extinde la mai toate funcțiile acesteia. O altă opinie avea Mantegazza, care atribuia ipotetic, în lipsa verificărilor de laborator, superioritatea intelectuală a bărbatului nu atât diferențelor de greutate corporală și a creierului, ci dinamismului molecular al celulelor nervoase și gradului de sinergie atins de centrul cerebral. Cf. Calypso Corneliu-Botez, *Problema feminismului. O sistematizare a problemelor ei*, în „Arhiva pentru știință și reforma socială”, nr. 1-3, 1920, p. 30-31.

³ Pe lângă problemele care țin de mentalități, procesul a întâlnit și obstacole instituționale, la fel de greu de depășit. Este vorba despre însăși structura învățământului secundar pentru fete, care se limita adesea la o educație în cel mai bun caz de nivelul gimnaziului, cu accent pe artele frumoase, muzică, pictură, literatură, neglijându-se cu deosebire științele exacte. Pentru accesul pe băncile facultăților era însă nevoie de titlul de bachelareat (sau, în unele zone, măcar de absolvirea liceului), lucru foarte greu de realizat de către tinerele fete.

din Zürich, Elveția, acceptată de comunitatea academică locală în urma unor aprinse dezbateri. În numai doi ani ea obține titlul de doctor în medicină, precedentul zurichez obligând și celelalte *alma mater* elvețiene a-și preciza poziția. De altfel, în literatura de specialitate se consideră că acerba concurență între Zürich și Berna a dat naștere unor evoluții favorabile curentului feminist, căci Universitatea din Berna nu putea ignora avantajele financiare (taxele studențești) ale unei atitudini mai maleabile⁴. Nu este mai puțin adevărat faptul că peste 80% din studente erau străine (provenite în special din Rusia) pentru care autoritățile universitare nu solicitau dovada absolvirii studiilor secundare sau examene de admitere, iar tinerele elvețience nu au profitat de această deschidere câtă vreme sistemul de educație secundară pentru femei era inadecvat⁵.

Rând pe rând, marile universități recunosc dreptul fetelor la educație înaltă și urmează exemplul instituțiilor elvețiene. Bunăoară, Universitatea din Londra se deschide studentelor în 1878, dar cele două instituții celebre și exclusiviste, Oxford și Cambridge, chiar dacă înmatriculau studente, le refuză inițial gradele de Bachelor of Arts și Master of Arts (după cum s-a petrecut în medievalitate cu o categorie aparte de studenți, anume servitorii aristocraților instruiți acolo). Oxfordul a renunțat mai repede la limitări, sub presiunea unei societăți feministe, „Association for the Education of Women”, care reușește să deschidă toate examenele și gradele pentru populația feminină a universității⁶.

La Universitatea din Paris debutul îl face Emma Chenu, înscrisă la Științe în 1867, urmată de alte patru studioase înmatriculate în 1868 la Medicină; Literele înregistrează prima studentă la 1871, iar Dreptul, abia în 1885. Nu a fost vorba de o acceptare a dreptului feminin la instrucție superioară fără incidente. Mai mult, după cum sublinia Carole Lécuyer, două termene sunt folosite cu predilecție pentru a descrie în epocă apariția studentelor: „invazie” și „revoluție”, pentru că tinerele „invadează” un teritoriu rezervat până de curând bărbaților și „revoluționează” moravurile educației tradiționale⁷.

Tot în anii '80 începe feminizarea universităților în Belgia, într-o epocă în care existau patru universități (Bruxelles, Louvain, Liège, Gand) la o populație de șase milioane de locuitori. În 1878 institutoarei Emma Leclercq i s-a refuzat în mod repetat înmatricularea la Facultatea de Științe a Universității din Bruxelles, dar, doi ani mai târziu, autoritățile universitare sunt obligate să recunoască dreptul femeilor la instrucție înaltă și, în toamna aceluiași an, trei tinere, Emma Leclercq, Marie Destrée și Louise Popelin, s-au înscris la Facultatea de Științe⁸.

⁴ Natalia Tikhonov, *Migration des étudiants et féminisation de quelques universités européennes. A la recherche d'une convergence*, în Hartmut Rüdiger Peter, Natalia Tikhonov (Hrsg.), *Universitäten als Brücken in Europa*, Frankfurt am Main-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Wien, 2003, p. 47-48; idem, *Enseignement supérieur et mixité: la Suisse, une avant-ambiguë*, în *La mixité dans l'éducation. Enjeux passés et présents* (sous la direction de Rebeca Rogers), ENS Editions, 2004, p. 38.

⁵ Natalia Tikhonov, *Les universités suisses, pionnières de l'introduction de la mixité dans l'enseignement supérieur (1870-1930)*, în *École et mixités* (sous la direction de Annik Houel et Michelle Zancanini-Fournel), Presses universitaires de Lyon, 2001, p. 29. Vezi și *A History of the University in Europe* (General editor Walter Rüegg), vol. III, *Universities in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries (1800-1945)*, Editor Walter Rüegg, p. 69, 247.

⁶ Cf. Tereza Strătilescu, *Studii asupra educației în Marea Britanie*, în „Buletinul oficial al Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice”, vol. IV-V, 1895-1896, p. 542. Studiul era o îndatorire a fostei studente de la Iași pentru bursa de doi ani în Marea Britanie, primită de la ministerul de profil în 1893.

⁷ Carole Lécuyer, *Une nouvelle figure de la jeune fille sous la IIIe République: l'étudiante*, în „CLIO. Histoire, femmes et sociétés” [En ligne], 4/1996, p. 2-3, varianta electronică. Vezi și Michèle Tournier, *L'Accès des femmes aux études universitaires en France et en Allemagne de 1861 à 1964*, Thèse de troisième cycle, Université Paris VII, 1972, lucrare pe care nu am avut însă ocazia să o consultăm.

⁸ Natalia Tikhonov, *Migration des étudiants*, p. 44.

Spre deosebire de celelalte mari culturi europene, Germania era dominată de un spirit ceva mai conservator în privința rosturilor femeii în societate, așa că studentele nu sunt acceptate decât târziu, în aprilie 1900, când Georgine Sexauer, de origine germană, este înmatriculată la Facultatea de Filosofie a universității din Heidelberg⁹.

În Europa de Sud-Est cea mai veche universitate era aceea din Atena, fondată în 1837, și organizată după sistemul german, instituție care se pretează din plin (nu doar datorită apropierii geografice, culturale și a eforturilor de modernizare, ci și a mentalităților asemănătoare) unei comparații cu Universitatea din Iași, motiv pentru care vom insista în câteva fraze. La fel ca în cazul Universității din Iași, chestiunea acceptării femeilor la universitatea elenă a intrat în dezbaterile publice la finele anilor 1870. Formal, instituția nu era închisă sexului frumos (în Regulamentul din 1837 nu apare nicio interdicție în acest sens, după cum nici în statutele Universității de la Iași sau în Legea Instrucțiunii din 1864 nu se face referire la gen), dar existau probleme în asigurarea condițiilor de înscriere: dovada absolvirii gimnaziului, care era însă eliberată exclusiv de gimnaziile publice, acolo unde studiau numai băieții. Fetele care urmau ciclul secundar, învățau în instituții private speciale, care nu erau echivalente gimnaziilor, de unde imposibilitatea înscrierii la Universitate. Există varianta examenelor de diferență sau echivalare, dar majoritatea școlilor de fete nu aveau programa completă, astfel încât elevele nu se puteau prezenta la examene de echivalare în gimnaziile publice așa cum o făceau elevii care învățau în sistemul privat. Spre deosebire însă de Iași, cel mai important factor care bloca la Atena accesul tinerelor la instrucția înaltă era complexul de mentalități tradiționale transmis Greciei moderne (asemănător cu cel românesc, dar mult mai inflexibil), care dădea femeii un anumit rol în sistemul social și care făcea aproape imposibilă acceptarea sexului frumos la Universitate¹⁰.

Pentru cazul grecesc, definitorie a fost dorința de instrucție înaltă a unor tinere provenite din elită, refuzate de Universitatea din Atena și care se orientează spre studii în străinătate, de unde se întorc licențiate, ceea ce determină autoritățile universitare din țară să se adapteze noului curent și să accepte, după 1890, cu mare greutate și sporadic – nu trebuie uitat că modelul predilect în funcționarea instituției elene a fost cel german, foarte reticent la ideea instrucției superioare pentru femei – prezența studentelor¹¹.

⁹ Ea era urmată de alte trei tinere nemțoaice (Rahel Coitein, Irma Klauser și Else von der Leyen), înscrise la Facultatea de Medicină în același semestru (*ibidem*, p. 48).

¹⁰ În acest context complicat, deputatul Th. Zervos anunța legislativul elen în 1879 de intenția câtorva absolvente de ciclu secundar de a se înscrie la Universitate, unde nu au fost acceptate de autorități, deoarece școala lor (vestita Arsakeio) nu era recunoscută ca gimnaziu. De aceea, el venea cu inițiativa legislativă de a considera amintita instituție echivalentă cu gimnaziul, astfel încât absolventele să se poată înscrie la universitate „pentru învățarea oricărei științe”. Evident, propunerea sa este respinsă. A trecut aproape un deceniu, timp în care chestiunea a fost dezbătută în opinia publică (bunăoară feministă Kalliroi Parren întreprindea în „Revista doamnelor” o critică sistematică a concepției care nega dreptul femeii la educația superioară) și astfel prima cerere oficială și concretă este înaintată în 1887 de o absolventă de la Arsakeio pentru înscrierea la Medicină, și aceasta refuzată, din același considerent al insuficienței studiilor, la care se adăuga o motivație etică, fapt care a provocat un protest al unui grup de studenți, care considera jignitor pentru Universitate refuzul principiului co-educației la nivel superior. Vezi lucrarea reputatului istoric elen Kostas Lappas, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19^ο αιώνα* (Universitate și studenți în Grecia secolului XIX), Atena, KNE, 2004, p. 251-253.

¹¹ *Ibidem*, p. 254.

Realitățile mediului ieșean. De la „porumbița albă și ignorantă” la bacalaureată și studentă

Inspirându-se din mișcarea feministă europeană și americană, dezideratele feminismului românesc începuseră a se concretiza în ultimele două decenii ale secolului XIX: în primul rând, emanciparea economică a femeii și abia apoi dreptul la instrucție egală cu bărbatul; evident, nu se pune încă problema drepturilor politice. Formulăm un truism când afirmăm că, la acea vreme, singurele ipostaze în care societatea masculină românească vedea femeia erau acelea de mamă și de soție¹².

Dealtfel, suportul publicistic, ingredient indispensabil al mișcării feministe, a lipsit până la finele deceniului opt. Cea dintâi revistă feministă din România apărea la București, în 1878, sub denumirea de „Femeia română”, dar cu excepția unor articole vagi care prezentau discuțiile despre oportunitatea înființării liceelor de fete, implicațiile pot fi considerate mai degrabă modeste¹³.

Activista Sofia Nădejde, unde dintre cele mai sonore și imperturbabile voci în apărarea drepturilor sexului feminin, nota la 1881 că „fiecare știe că chestiunea femeii la noi e cu totul nouă și câțiva ani în urmă nici nu se auzise de ea, cu tot zgomotul ce se făcea în alte țări și mai cu seamă în America”¹⁴. La fel de adevărat este că feminismul a prins greu în România, fiind desconsiderat chiar de unele reprezentante ale sexului frumos¹⁵. De la conducerea revistei „Dochia”, Adela Xenopol descria la 1896 fenomenul în aceiași termeni: „la noi nu numai că nu a provocat acel entuziasm nebun, ce atât de ușor se aprinde la noutățile venite din Apus sau de peste ocean, dar încă femeile de acolo sunt discreditate aici la noi pentru motivul că sunt emancipate”¹⁶. Situația rămânea foarte asemănătoare și la 1912, când Alex. Velculescu nota că neîncrederea, ironia și rea-voința sunt ingredientele care însoțesc imaginea feminismului în societatea românească¹⁷.

La Iași, prima mișcare feministă propriu-zisă este cea inițiată de Cornelia Emilian (soția profesorului ardelean de la Universitate, Ștefan Emilian) la 1886, având drept motor societatea „Reuniunea femeilor române”. Ea fondează și prima școală profesională de fete („Școala Reuniunii femeilor române”) în încercarea de a le învăța pe tinere meserii care să le asigure independența economică, punct central al strategiei

¹² Asupra chestiunii vezi Ionela Băluță, *Discours d'homme, paroles de femme. De la construction et de l'incorporation de l'habitus féminin – la fin du XIXe siècle roumain*, în *AUB. Istorie*, XLVIII, 1999, p. 9-22.

¹³ Vezi, spre exemplu, ciclul *Instrucțiunea femeii*, în „Femeia română”, an I, 5 ianuarie 1878, care continuă și în numerele viitoare. Nu este însă de mirare impactul minor al textelor de aici, câtă vreme la 1904 o altă revistă feministă care apărea la București („Jurnalul femeii”) avea o atitudine mai moderată, făcându-se remarcată chiar o anumită oscilație în direcție, care pune mai mult accent pe elementele de modă decât pe cele care țin de instrucție.

¹⁴ Sofia Nădejde, *Către femei*, în „Contemporanul”, an I, 1881-1882, nr. 1, p. 2-6. Peste trei ani ea nota, indignată de lipsa de reacție a societății, că „de mult tăcerea domnește despre chestiunea femeilor; nimeni nici nu ne ocărăște, nici nu ne laudă. Nimic nu omoară mai mult o chestie [...] decât tăcerea”. Idem, *Despre femei*, în „Contemporanul”, an III, 1883-1884, p. 666-674.

¹⁵ Discutând într-o seară de noiembrie 1895 cu Teohari Antonescu, Matilda Poni (soția profesorului Petru Poni), referindu-se la „inteligenta femeilor”, recunoștea că „oricâtă încredere aș avea în femeie [...] n-aș chema un doctor femeie”. Cf. Teohari Antonescu, *Jurnal 1893-1908*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Lucian Năstăsă, Cluj-Napoca, Editura Limes 2005, p. 166.

¹⁶ Adela Xenopol, *Emanciparea femeii*, în „Dochia”, an I, 1896, nr. 1, p. 4-5.

¹⁷ Alex. Velculescu, *Feminismul*, în „Drepturile femeii”, an I, 1912, nr. 2, p. 16-18. Ceea ce nu scutea feminismul românesc, chiar așa rudimentar cum era, de unele izolări de gen și radicalisme neproductive, vinovate de îndepărtarea unor bărbați altminteri câștigați de respectiva filosofie. Vezi idem, *Bărbații și feminismul*, în „Drepturile femeii”, an I, 1912, nr. 6, p. 23-25.

feministe. Aceeași militantă pentru drepturile sexului frumos înființează, în 1895, „Liga femeilor române”, care își propunea să lupte pentru drepturile politice și civile. Organizația beneficia și de o publicație („Buletinul Ligii”), dar în 1897, la numai doi ani vechime, atât societatea cât și organul ei de presă și-au încetat existența¹⁸.

Dezideratele feministe erau susținute în capitala Moldovei de organizația socialistă, unde Sofia Nădejde, membră marcantă a socialiștilor de aici, se arăta câștigată de cauza emancipării economice a femeilor și a dreptului la educație solidă¹⁹. Astfel, oficiosul socialiștilor (revista „Contemporanul”) abundă în articole unde inimoasa Sofia Nădejde încerca să combată teorii precum acelea care susțineau inferioritatea intelectuală a femeii sau neonorarea obligațiilor familiale de către femeia instruită²⁰.

Feminismul românesc insistă la un moment dat pe necesitatea instruirii femeilor, dorind a înlătura stereotipurile considerate jignitoare ce însoțeau imaginea sexului frumos („păpușă nevinovată”, „bibelou”, „porumbiță albă și ignorantă” etc.) și a limita treptat numărul „buruienilor”, adică al fetelor crescute în sistemul tradițional, în care tânăra avea destinul prestabilit de familie²¹.

Într-adevăr, sistemul educației secundare pentru femei era unul învechit și limitativ în întreaga Europă. Acesta era învinuit că pune doar obstacole în calea instrucției tinereilor dornice de învățătură, care trebuie să urmeze „o cale piezișă”²² pentru a-și definitiva educația: să absolve institute private, să dea apoi diferențe la liceele de stat, după care să susțină bacalaureatul și abia la final să urmeze cursurile superioare.

În plus, sistemul pensioanelor tradiționale (cu unele excepții notabile) era la fel de criticat pentru educația „de tot superficială” dată fetelor, care primesc „numai un lustru sub care stau ascunse impresiile rele primite de la niște crescători interesați, lacomi a se îmbogăți”²³. Sofia Nădejde sintetiza în puține cuvinte orizontul educativ al fetelor în ultimele decenii ale secolului XIX: „în ce constă educația noastră? În a vorbi franțuzește, danță, cântă, în a face oarecari întorsături de fraze comice, dar fără niciun fond

¹⁸ Calypso Corneliu-Botez, *Problema feminismului. O sistematizare a problemelor ei*, în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, nr. 1-3, 1920, p. 79.

¹⁹ Chiar opinia publică din acea perioadă lega discuțiile despre emanciparea femeii de ideile socialiste. „Degeaba ne tot bate capul socialității, că femeia e una cu bărbatul, că trebuie să aibă drepturi egale, că spusele lor sunt spuse de teoreticieni”, afirma chiar Al. Philippide într-o șuetă, în fața unei țuici, cu Teohari Antonescu. Vezi Teohari Antonescu, *op. cit.*, p. 244.

²⁰ Vezi, bunăoară, în afara articolelor deja amintite: *Emanciparea femeii*, în „Contemporanul”, an I, 1881-1882, p. 364-370, un răspuns dat d-lui Teiuleanu; *Răspuns d-lui Maiorescu în chestia creierului la femei*, „Contemporanul”, an I, 1881-1882, p. 873-881; *Robirea femeii și emanciparea ei*, „Contemporanul”, an V, 1886, nr. 1, p. 19-25. Nu are rost să insistăm suplimentar. Mai multe date se pot consulta, cu prudența cuvenită și după înlăturarea balastului ideologic comunist, lucrările: V. Botez, L. Pop, *Literatura pentru emanciparea femeii la „Contemporanul”*: Sofia Nădejde, în „Studii și cercetări științifice. Filologie”, an VIII (1957), fasc. II, p. 293-308; Victor Vișinescu, *Sofia Nădejde*, București, Editura politică, 1972; Sofia Nădejde, *Scrisori*, ediție de Victor Vișinescu, Iași, Editura Junimea, 1978 (mai ales bibliografia operei). Interesant este că, în ciuda evoluției realităților românești și mondiale, ambele teorii persistau încă în apropierea Primului Război Mondial, chiar într-un mod illogic, când temerea privind inferioritatea intelectuală a femeii fusese infirmată deja de zeci de generații de bacalaureate, absolvente de studii superioare și licențiate. Vezi, în acest sens, recapitularea problemelor feminismului românesc în articolul programatic *Mișcarea feministă*, în „Drepturile femeii”, an I, 1912, nr. 1, p. 1.

²¹ „Buruiana este o fată pe care o pui într-un pension [...] și uitată acolo până la vârsta de 18 ani” sau cea care rămâne lângă mama sa, este plimbată cu trăsura, dusă în vizite, „care citește jurnale, răsfoiește romane, convorbește cu bărbații și damele întocmai ca mama ei”. Cf. Stela Fabian, *Creșterea fetelor*, în „Jurnalul femeii”, an I, 1904, nr. 1, p. 2.

²² Cf. Valeriu Hulubei, *A sosit timpul*, în „Dochia”, an I, 1896, nr. 8, p. 101-104.

²³ Nelly Cornea, *Chemarea femeii*, în „Dochia”, an II, 1897, nr. 3, p. 38-40.

serios; poate pe lângă acestea se mai adaugă câteva rudimente de matematică, științe naturale, istorie, geografie”²⁴.

Teama societății era ca femeia instruită să nu-și părăsească îndatoririle casnice, să refuze căsătoria și creșterea copiilor. Răspunsul nu întârzia nici el, vocile feministe afirmând că „o cultură asemănătoare pregătește suflete asemănătoare”, mai compatibile pentru o căsnicie durabilă²⁵ sau că femeia ocupată cu propria instrucție „nu ar mai fi sclava modei, nu ar mai fi sclava amorurilor, căci [...] nu ar mai avea vreme să se gândească ce conchete să mai facă, cum l-ar captiva pe cutare”²⁶.

Se știe că într-o primă fază, la cumpăna deceniilor 8-9 ale secolului XIX, societatea considera destul de excentrică dorința fetelor de a deveni bacalaureate. Dacă legislația și reglementările în vigoare nu făceau referire la sexul studenților, pentru a fi înmatriculate în registrele facultăților, studentele aveau nevoie de titlul de bacalaureat, lucru valabil și pentru colegii de sex masculin.

Titlul de bacalaureat se obținea în urma unui epuizant examen care se întindea pe mai multe zile și se desfășura la universitate. Existau două secțiuni, literară și științifică, iar fetele, după cum arată documentele de arhivă, le aleg pe ambele de cele mai multe ori. Probele scrise se dădeau la latină, română, matematică și franceză, în urma cărora se selectau candidații admiși să dea probele orale la un evantai mai larg de obiecte: elină, latină, franceză, română, filosofie, istorie, geografie, matematică (algebră și geometrie), științe fizice și științe naturale; pentru promovare, media generală trebuia să fie minim șase.

După ce Olga Secară, prima femeie ce a trecut cu succes examenul de bacalaureat la Universitatea din Iași (1881), a preferat să se înscrie la Facultatea de Medicină a Universității din București²⁷, în sesiunea iunie 1883 s-au înscris la examenul de bacalaureat 43 de candidați, între care o altă reprezentată a genului feminin, Tereza Strătilescu. Un sfert dintre aceștia au prezentat adeverințe de pauperitate, fiind astfel scutiți de plata taxelor care se ridicau la 30 lei pentru o secțiune, sau 50 de lei pentru ambele²⁸. Câțiva ani mai târziu, în sesiunea iunie 1888, s-au prezentat la bacalaureat 53 de candidați (între care șase fete), dintre care 12 au fost respinși la proba scrisă, restul de 41 fiind admiși la proba orală; doar 37 au fost proclamați bacalaureați, între aceștia numărându-se și cinci fete, dintre care patru viitoare studente la Facultatea de Litere (Cleopatra Atanasiu, Aspasia Negruzzi, Constanța Burada și Natalia Davidel)²⁹. Proporția de fete declarate admise crește doi ani mai târziu, căci în sesiunea septembrie 1890 promovau 44 de candidați, dintre care opt fete³⁰.

Firește, bacalaureatul nu a fost scutit nici atunci de incidente de parcurs, de varii intervenții și „favorizări”, mai ales că multe dintre candidate erau fiice sau nepoate de profesori universitari (Elisa și Elena Densușianu, Octavia Moroianu, Lucia Culianu, Clemansa Climescu, Lucia și Margareta Poni etc.)³¹; despre deficiențele sistemului și o

²⁴ Sofia Nădejde, *Către femei*, p. 2-6.

²⁵ Cf. Valeriu Hulubei, *op. cit.*, p. 101-104.

²⁶ Adela Xenopol, *Educațiunea femeii*, în „Dochia”, an II, 1897, nr. 2, p. 18-20.

²⁷ Tereza Strătilescu, *Universitatea din Iași*, în „Unirea femeilor române”, nr. 3, 1911, p. 194.

²⁸ ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza». Rectorat”, dosar 504/1883, ff. 4-8.

²⁹ Idem, dosar 581/1887-1888, ff. 4-7.

³⁰ Idem, dosar 590/1890-1891, f. 4.

³¹ Pe Lucia Poni o favorizase la scris și la oral în 1895 Teohari Antonescu, fapt care i-a atras, foarte oportun de altfel, bunăvoința familiei fetei, într-un moment în care tânărul profesor avea nevoie de sprijinul lui Petru Poni (pe atunci Ministru al Instrucțiunii) la publicarea fără amânări a concursului pentru catedră. Vezi Teohari Antonescu, *op. cit.*, p. 165-167.

anume selecție a bacalaureatelor în funcție de starea materială și de „protecțiuni” se vorbea – poate prea categoric – în presa vremii, atât cea feministă, cât și cea socialistă³².

După ce reședa bacalaureatului a fost cucerită de tinere, a urmat instrucția înaltă. Acceptarea dreptului femeii la studii superioare s-a făcut treptat, mentalitățile fiind influențate de condițiile concrete din societate și din sistemul de educație și invers. Într-o primă fază se considera, cum am văzut, că titlul de bacalaureat este culmea unui *cursus studiorum* feminin. Apoi, societatea a acceptat prezența sexului frumos pe băncile universității și de regulă fetele urmau unul-doi ani anumite cursuri universitare până ce își găseau un post de profesor, renunțând la statutul de student. Abia peste mai bine de un deceniu se înregistrează primele licențiate. Așadar, o evoluție în trepte, temporizată în mod aproape egal de limitele mentalității vremii și de neajunsurile educației secundare feminine.

Cele mai vechi informații despre interesul genului feminin pentru cursurile universitare de la Iași datează de la începutul deceniului șapte, când B. P. Hasdeu nota, într-o foaie ieșeană, că „până și damele s-au apucat să urmeze nu numai la prelegeri libere, ci chiar la cursul universitar de istorie, înflăcărându-se de dorința de a auzi în ce mod *populele se resbelesc*”³³. Există, mai ales până în deceniul X al secolului XIX, practica legală a înscrierii fetelor ca audiente, fapt pentru care era necesar doar un certificat de absolvire a studiilor secundare; studentele beneficiau de permisiunea de a audia cursurile, nu însă de a se prezenta la examenele parțiale. În fapt însă, audiențele erau acceptate chiar și la examene, mai ales acolo unde existau indicii că tinerele vor promova bacalaureatul, pentru a fi înmatriculate apoi în registre ca studente „ordinare” sau „regulate”³⁴.

Dar cum se explică tentația fetelor către studiile universitare și ce anume a spart monopolul masculin în acest domeniu? Încercând a afla răspunsul, Tereza Strătilescu, ea însăși revenită în universitate după o pauză de câțiva ani de la absolvirea studiilor Facultății de Litere pentru a-și susține licența (1892, în premieră ieșeană), ajungea la concluzia că nu atât ambiția fetelor de a-și demonstra capacitatea intelectuală – și, cu atât mai puțin, căutarea unui potențial soț în rândul studenților – pot explica acest curent, ci speranța unei cariere în sistemul de învățământ. Dacă elementele ce țin de

³² Nelly Cornea nota în articolul menționat mai sus (*Chemarea femeii*) că fetele „sărace neavând protecții nici nu prea reușesc la bacalaureat și concursuri”. La fel, un personaj care prefera pseudonimul Veritas descria cu evidentă ironie condițiile bacalaureatului din 1886, unde cei 92 de candidați (între care 13 fete) copie cu binecuvântarea profesorilor, încât ajunge la ideea că „niciodată n-a fost mai ușor de a copia ca anul acesta”, unde se fac intervenții, unde chiar tineri profesori universitari „mai buni la inimă și cu cărțile la îndemână” trimit temele „în locul nenorociților candidați”. Toată derularea examenului, dar și rezultatul final, cu o promovabilitate fără egal până atunci, conducea la o singură concluzie: „unii dintre profesori aveau rude ori ființi recomandate îndeosebi”. Cf. Veritas, *Bacalaureat, nu glumă*, în „Contemporanul” an V, 1886, p. 431-444. Amintirile lui N. Iorga, el însuși candidat la examenul de bacalaureat de la Universitatea din Iași în 1889 schimbă registrul, insistând pe subiectivismul dascălilor la examenul oral sau pe ruralitatea unor examinatori precum Gheorghe Erbiceanu, profesor de elină la Seminarul Socola (altminteri prezent în mai toate comisiile de bacalaureat ale perioadei, așa cum o dovedesc documentele de arhivă), care „din mă și din tu nu ne scoate”. Vezi N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. I, *Copilărie și tinerețe*, Chișinău, Universitas, 1991, p. 146.

³³ Vezi B. P. Hasdeu, *Literatura. Mișcarea literelor în Eși*, în „Lumina”, nr. 12, 1863, p. 12.

³⁴ Cazul Cleopatrei Atanasie este emblematic în acest sens; înscrisă ca audientă la Litere în 1883 (după ce audiasă *de facto* cursurile din anul 1882-1883), tânăra promovează diverse examene parțiale, dar își trece bacalaureatul abia în 1888, pentru a se reînscris la amintita facultate în toamna aceluiași an, de data aceasta ca studentă regulată. La fel, pe 9 octombrie 1894 bunăoară, Consiliul Facultății de Litere hotără că pot fi admise trei audiente pe baza certificatelor de șapte clase liceale, urmând a fi înscrise ca studente regulate imediat ce vor prezenta diploma de bacalaureat. Vezi ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza»”. Facultatea de Litere și Filozofie”, dosar 35/1894-1895, f. 15.

contractarea unei căsătorii pot fi înlăturate fără probleme, nu același lucru se poate spune despre influența noii mode a epocii sau despre ambiția personală; în plus, în cazul tinerelor din familiile de vază, nu putem exclude nici presiunea familiei care dorea să nu rămână mai prejos în educația fiicelor decât alte familii concurente. Lucrurile sunt valabile mai ales pentru prima perioadă, de până la 1895, când prezența fetelor provenite din zone sociale înstărite este mai consistentă³⁵.

Pe de altă parte, în epocă profesia de „dascăliță” era pentru tinere una dintre ocupațiile cele mai dezirabile și, în plus, unanim acceptate de societate³⁶. Chiar curentul feminist vedea în profesorat (alături de telegrafie) o oportunitate de luat în seamă pentru emanciparea economică a sexului frumos³⁷.

Referindu-se la procesul intrării fetelor în universitate, Ion Simionescu accentua meritul pensionului Humpel³⁸ în această ecuație, dar menționa și mișcarea femeilor spre independență economică și cultură personală, drept de vot etc., aprinsă de revista „Contemporanul” și de cei din jurul publicației. Dar, continua explicația I. Simionescu, „brazda trasă dintr-un avânt de emancipare a fost continuată mai mult din necesitate decât din trebuință pentru o cultură superioară”³⁹, referindu-se la înăsprirea treptată a condițiilor pentru ocuparea unei catedre în învățământul secundar și la concurența din ce în ce mai acerbă de la examenul de capacitate pentru viitoarele profesoare.

Vorbind și ea despre cronologia pătrunderii genului feminin în Universitatea din Iași, Tereza Strătilescu nota că, în 1883, cinci fete din pensionul Emiliei Humpel trec bacalaureatul, iar trei dintre ele se înscriu la cursurile superioare⁴⁰. Lucrurile sunt însă mai complexe, căci trebuie să avem în vedere și instituția audientelor. Așa cum arată „Anuarul Universității” și documentele de arhivă, prima studentă a fost Ana Mănăstireanu-Botta, înscrisă – e drept, ca audientă – la Litere în anul academic 1879-1880⁴¹. Era urmată, în 1882-1883, de un trio egal distribuit pe facultăți: Cleopatra Atanasiu (la Litere, tot audientă), de Elena Arapu (la Științe) și Anastasia M. Enea (la Medicină)⁴², abia după

³⁵ Referindu-se la realitățile începutului de secolul XX, o fostă studentă (chiar așa semnează, dorind a-și păstra anonimatul) nota că mai toate colegile sale erau nevoiașе și aveau drept scop profesoratul, căci niciuna nu s-a înscris la Universitate din ambiție sau din dorința excentrică de instruire. Cf. O fostă studentă, *Amintiri din Universitate 1900-1903*, în „Unirea femeilor române”, nr. 4, 1911, p. 311.

³⁶ Marta Trancu, viitor medic de renume (este considerată prima femeie chirurg din România), povestea cum în 1888, la absolvirea externatului de fete din Iași, familia sa își puna întrebarea dacă este oportun ca tânăra să devină învățătoare sau poate urma liceul. Vezi Marta Trancu Rainer, *File de jurnal. Mărturii*, Cuvânt introductiv, selecție de texte și note de Mihai Neagu Basarab, București, Editura Eminescu, 1982, p. 26.

³⁷ Vezi Adela Xenopol, *Funcționarismul și profesoratul*, în „Dochia”, an I, 1896, nr. 1, p. 19-21. Autoarea compara chiar importanța economică a profesiei de educator, pentru femei, cu cea a profesiei de funcționar, pentru bărbați.

³⁸ Pensionul fusese deschis în 1872 de Emilia Humpel, sora lui Titu Maiorescu, bucurându-se treptat de faima unei școli cu instrucție mai riguroasă pentru fete.

³⁹ I. Simionescu, *Cultura universitară pentru femei*, în „Unirea femeilor române”, nr. 4, 1911, p. 298.

⁴⁰ Tereza Strătilescu, *Universitatea din Iași*, p. 194.

⁴¹ Și A. D. Xenopol o considera pe Ana Mănăstireanu-Botta prima studentă a Universității din Iași. Vezi studiul său *Istoricul Universității din Iași*, în „Anuarul general al Universității din Iași, tipărit cu prilejul jubileului de cincizeci de ani”, Iași, 1911, p. X-XXXI. Citând date de arhivă (Registrul de înscrieri al Facultății de Științe), istoricul D. Berlescu notează faptul că și Sofia Nădejde, cunoscuta militantă socialistă, a cerut înscrierea sa în anul școlar 1879-1880 la Facultatea de Științe, însă nu a fost acceptată, din motive necunoscute. Din păcate, informația nu a putut fi verificată, fondul „Facultatea de Științe” aflându-se în mare parte în curs de legare. Vezi D. Berlescu, *Universitatea din Iași de la 1860 la 1918*, capitol din lucrarea *Contribuții la istoria Universității din Iași 1860-1960*, volumul I, București, 1960, p. 193.

⁴² Datele sunt selectate din „Anuarul Universității din Iași pe anul școlar 1895-1896, precedat de o privire retrospectivă asupra învățământului superior din Iași”, Iași, 1897.

aceea venind seria amintită de Tereza Strătilescu. Facultatea Juridică a fost evitată de sexul frumos, motivele ținând de lipsa perspectivei de a găsi un loc de muncă. Primele două studente înscrise la această facultate (Tereza Strătilescu, 1883-1884 și Maria Alevra, 1889-1890)⁴³ nici nu au frecventat în fapt cursurile, preferând Facultatea de Litere, unde își vor obține și licența, peste ani⁴⁴. An de an numărul studentelor sporește, ajungând, la facultăți precum Literele și Științele, să-l egaleze spre începutul secolului XX pe cel al studenților; cu toate acestea, prezența fetelor în noua calitate, atent valorizată de societate, și-a păstrat o vreme aerul de inedit⁴⁵.

Situația Facultății de Litere

Facultatea de Litere a fost cea mai frecventată de tinerele dornice de o instrucție înaltă deoarece, fără un efort prea mare, absolvirea ei și mai târziu obținerea licenței putea netezi calea spre o carieră didactică. Cu toate acestea, facultatea nu avea o situație înfloritoare, parte din cauza insuficienței catedrelor, parte din pricina efectivului redus de studenți și a absenteismului, afecțiuni de care sufereau atât profesorii, cât și studenții.

În noiembrie 1876, I. Caragianni prezenta Rectorului raportul studiilor la Facultatea de Litere, acțiune pe care o vedea drept „o sarcină plăcută dacă starea școlii [...] ar fi înfloritoare”, devenită, în situația dificilă vizibilă pentru lumea, o obligație „penibilă”. Lipsa catedrelor, efectivul redus de studenți și slaba frecventare a cursurilor de către aceștia, numărul mic de examene promovate erau indicate drept cauze ale stării de fapt extrem de neplăcute ce caracteriza în acei ani facultatea⁴⁶. Nici măcar bursierii, cei care contează în fapt ca prezență la ore și trecerea examenelor, nu reușesc să depună toate examenele anuale (numite și parțiale), iar Consiliul Facultății, luând în considerare „condițiile precare ale studenților și nevoile vieții”, a decis, de teama depopulării, să fie mai indulgent cu bursierii și „să nu întindă coarda prea tare”⁴⁷.

La 1878, primul Regulament al Facultății de Litere stipula că există o singură secție cu o durată de studiu de trei ani, unde se predau următoarele discipline: Filosofia și istoria filosofiei, Literatura elină și istoria literaturii eline, Literatura latină și istoria literaturii latine, Istoria universală critică, Istoria românilor și literatura română, Istoria literaturilor moderne. În 1883 se adăuga o catedră de istoria patriei (A. D. Xenopol), iar în anul următor apare o alta de istorie antică, epigrafie și geografie (P. Râșcanu). An de an numărul catedrelor sporește, astfel că în 1893 lui Al. Philippide i se încredința o catedră de filologie română, iar în 1894-1895 apăreau o catedră de arheologie (Teohari Antonescu) și o conferință de istoria filosofiei contemporane (P. P. Negulescu), transformată în catedră doi ani mai târziu.

⁴³ *Ibidem*, p. 69 și 71.

⁴⁴ La sfârșitul secolului XIX, în anul școlar 1899-1900, numărul studentelor aflate în cei trei ani ai Facultății de Drept era de șapte, dintr-un total de 225 de studenți (inclusiv 43 de studenți „vechi”). Vezi „Anuarul Universității din Iași 1899-1900”, p. 103-105.

⁴⁵ Elena Negruzzi, prima femeie avocat din Moldova, sintetiza în câteva cuvinte, alese cu grijă, percepția tinerelor ajunse în lumea universitară de la finalul secolului XIX, asupra noului univers deschis în fața ochilor: „Studentă! Ce magic și încântător suna acest titlu de glorie la urechea tinerelor eleve ieșite de pe băncile școlii”. Ella Negruzzi, *Amintiri din viața de studentă*, în „Unirea femeilor române”, nr. 4, 1911, p. 303.

⁴⁶ Potrivit raportului, în anii 1873-1876 s-au înscris doar opt (1873-1874), cinci (1874-1875) și șase (1875-1876) studenți regulați în anul întâi. Vezi ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza»”. Facultatea de Litere și Filozofie”, dosar 16, ff. 24-27 (după noua paginăție).

⁴⁷ ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza»”. Facultatea de Litere și Filozofie”, dosar 16, ff. 24-27 (după noua paginăție).

După ani extrem de dificili, în care facultatea a funcționat la limita legalității (neavând programa completă) și a trecut chiar prin pericolul desființării sau a „unificării” la București, ultimul deceniu al secolului XIX a adus cu sine o îmbunătățire sensibilă și o anumită stabilitate. Dintr-un raport din 3 ianuarie 1892 al Facultății de Litere către Rectorat, unde se prezenta situația anului școlar 1890-1891, aflăm că în perioada 1888-1891 s-au înscris la Litere 102 studenți (47 în 1888-1889, 30 în anul următor și doar 25 în 1890-1891). Doar 53 dintre cei 102 studenți s-au prezentat la examene (au fost 214 examene, din care 205 reușite și 9 amânări). În aceeași ordine de idei, șapte absolvenți s-au prezentat la examenul general de licență, dar numai cinci au fost admiși⁴⁸. Constatăm că următorii trei ani vin cu o sporire a populației studențești, care urcă la 125, și cu o îmbunătățire a frecvenței cursurilor și participării la examene. La acest din urmă capitol evoluția este notabilă, căci din cele 413 examene (cifra aproape dublă față de perioada anterioară), 383 au fost promovate; același lucru se observă la licență, unde s-au înscris 20 de candidați, 18 reușind și numai doi fiind amânați⁴⁹.

Potrivit Regulamentului din 1888 (abrogat în 1897), Facultatea de Litere avea două secții, istorico-filosofică și istorico-literară (numite însă adesea filosofică și literară), obiectele de urmat fiind la rândul-le comune sau speciale (specifice fiecărei secții). Cele comune erau în număr de patru: Istoria românilor și literatura română; Interpretarea din autorii latini; Istoria critică universală; Psihologia cu Pedagogia și Didactica. Dacă la prima secție se audiau cursurile speciale de Estetică, Morală, Logică și Istoria filosofiei, la cea de-a doua studenții frecventau cursurile de Literatura elină și istoria ei, Literatura latină și istoria ei, Epigrafia orientală și latină, Limba și literatura franceză cu privire la celelalte literaturi neolatine⁵⁰.

În continuare, spre exemplificare, „Programa” Facultății de Litere pe anul 1884-1885⁵¹ (tabelul 1) și, pentru a se observa evoluția, „Programa” Facultății de Litere pe anul 1895-1896⁵² (tabelul 2).

Tabelul 1. „Programa” Facultății de Litere pe anul 1884-1885

Obiectele	Profesorii	Zilele și orele
Istoria românilor	A. D. Xenopol	Luni și Sâmbătă 9,30-11
Istoria și literatura latină	Aron Densușianu	Sâmbătă 1-2 p.m., Miercuri și Vineri 3-4 p.m.
Istoria literaturilor neolatine	Șt. Vârgolici	Marți, Joi, Sâmbătă 2-3 p.m.
Istoria și literatura elină	I. Caragianni	Marți, Joi, Sâmbătă 3-4 p.m.
Psihologia, Pedagogia și Estetica	C. Dimitrescu	Marți și Sâmbătă 4-5 p.m.
Literatura română	A. Vizanti	Luni și Miercuri 2-3 p.m., Marți 11-12 dimineața
Filosofia și istoria filosofiei	C. Leonardescu	Marți, Joi, Sâmbătă 8-9 p.m.
Istoria universală critică	N. Ionescu	Luni, Miercuri 11-12 a.m.

⁴⁸ Idem, dosar 30/1888-1889, f. 119.

⁴⁹ Idem, dosar 35/1894-1895, f. 28.

⁵⁰ Cf. „Anuarul Universității din Iași 1895-1896”, p. 179-190 și lucrarea editată de Ministerul Instrucțiunii Publice și a Cultelor, *Colecțiunea regulamentelor, legilor, programelor și diferitelor decizii și dispozițiuni generale ale acestui departament de la 1864 la 1901*, adunată și publicată sub îngrijirea domnilor C. Lascăr și I. Bibiri, București, Imprimeria Statului, 1901 (în continuare, Lascăr-Bibiri), p. 441-444.

⁵¹ Cf. ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza»”, Facultatea de Litere și Filozofie”, dosar 22/1883-1884, f. 5.

⁵² Cf. „Anuarul Universității din Iași 1895-1896”, p. 136.

Tabelul 2. „Programa” Facultății de Litere pe anul 1895-1896

Obiectele	Profesorii	Zilele și orele
Istoria românilor	A. D. Xenopol	Luni 10-11, Marți 10-11
Istoria și literatura latină	Aron Densușianu	Miercuri 9-10, Vineri 9-11
Istoria literaturilor neolatine	Anton Naum (suplinitor)	Miercuri 4-5 p.m., Sâmbătă 2-3 p.m.
Istoria și literatura elină	I. Caragianni	Luni, Miercuri, Vineri 2-3 p.m.
Psihologia, Pedagogia și Estetica	C. Leonardescu	Luni 9-10, Joi 10-11
Literatura română	A. Vizanti	Miercuri, Sâmbătă 10-11
Filologia română	Al. Philippide	Luni, Miercuri, Vineri 3-4 p.m.
Logica, Estetica și Istoria filosofiei	C. Leonardescu	Marți, Joi, Sâmbătă 9-10
Istoria universală critică	A. D. Xenopol	Marți, Joi, 3-4 p.m.
Istoria filosofiei conemporane	P. P. Negulescu	Luni, Vineri 4-5 p.m.
Istoria veche cu științele auxiliare	P. Râșcanu	Marți, Joi, Sâmbătă 4-5 p.m.
Arheologie	Teohari Antonescu	Luni, Joi 8-9

Reacția locală la fenomenul apariției studentelor

Care a fost reacția mediului academic ieșean, știut fiind faptul că în numeroase universități europene acceptarea studentelor s-a făcut cu mare greutate? La Paris bunăoară, atitudinea profesorilor față de prezența studentelor a fost mai degrabă una de respingere, mai ales la început. Nu este lipsit de importanță faptul că Paul Sunday, profesor la Sorbona, nota spontan, iritat de prezența damelor într-un câmp rezervat sexului puternic: „Pas de femmes!... La science se fait entre hommes”⁵³.

Intrarea fetelor în Universitatea din Iași nu a produs cutremure în lumea academică, una din explicații, pe lângă spiritul locului, fiind aceea că în Occident fenomenul era deja pe cale de a primi o rezolvare pozitivă. Din datele noastre reiese că profesorii au acceptat relativ ușor, fără convulsii în spațiul public, prezența studentelor, unii mai optimiști crezând chiar în rolul benefic pe care l-ar juca ele în purificarea „moravurilor școlare” ale băieților⁵⁴; s-a dovedit însă că „minunea” nu a ținut decât în primii ani și, în loc ca fetele să-i corecteze pe colegi în meteahna copiatului la examene, și-au însușit-o cu naturalețe și rapiditate, începând cu bacalaureatul.

În saloane și la diverse ocazii mondene sau științifice discuțiile abordau și teme precum capacitatea intelectuală a sexului frumos, oportunitatea urmăririi studiilor supe-

⁵³ Chiar la 1911 mai existau dascăli care nu acceptau ușor „invazia” feminină în educația superioară. Jules Wogue redactase un articol acid în „Le Matin” (*Du rôle des femmes dans l’université actuelle*), unde ajungea la concluzia că studentele au depășit în aspirațiile lor o limită acceptabilă: „Qu’était-il jusqu’ici? Rien! Qu’aspire-t-il à être? Trop!” Cu toate astea, studenții acceptă mai ușor noua realitate, nu fără excepții însă, precum aceea din 1893 când, bazându-se pe teoria superiorității intelectuale masculine și văzându-se confrunțați cu studentele la examene, studenții protestează. Se adaugă ironiile, comentariile răutăcioase, alte gesturi stângace menite să atragă atenția studentelor asupra lor, specifice mai degrabă gimnaziului decât universității. Vezi Carole Lécuyer, *Une nouvelle figure de la jeune fille sous la IIIe République: l’étudiante*, în „CLIO. Histoire, femmes et sociétés” [En ligne], 4/ 1996, p. 5-6.

⁵⁴ „Profesorii ne-au primit bine la Universitate, ba unii chiar cu oarecare optimism”, își amintea peste ani Tereza Strătilescu (*op. cit.*, p. 197).

rioare de către femei, principiul egalității sexelor⁵⁵. Rămâne antologică dezbaterea însemnată (în trei ședințe) ținută la „Societatea literară și științifică din Iași” (cea care se dorea o continuatoare a spiritului „Junimii”) sub președinția lui Grigore Cobălcescu (poate chiar în 1889), cu privire la drepturile femeii. Constantin Meisner susținea că femeia își are rostul său în interiorul casei și ar trebui „să lase școala și universitățile”, în vreme ce Ioan Găvănescul credea contrariul. Se pare că cel care a domolit oarecum zelul scepticilor a fost președintele Cobălcescu, personaj care, după ce înclinase la început în favoarea primei opinii formulate, își arăta spre final ezitarea: „acum însă văd că argumentele d-voastră m-au surprins, așa că mă simt încurcat și nu mai știu ce să cred”⁵⁶.

La fel, filologul Al. Philippide credea că femeia nu poate fi egala bărbatului și că rostul ei este să fie condusă de partener; în schimb, la facultate se comporta normal cu tinerele studente, fără a le jigni⁵⁷, cum o făcea de pildă elenistul Ion Caragianni, cu aluziile sale obscene⁵⁸. De altfel, Sofia Nădejde acuza deschis corpul didactic superior de intenția stăvilirii procesului de pătrundere a studentelor în universitate căci, observa ea, „de pe catedra Universității, profesori meniți a arunca lumină și a sfărâma prejudecățile care încheașă societatea, în loc se silesc a le hrăni și a le da material nou”⁵⁹.

Cu toate acestea, impresia generală și, mai important, chiar aceea a grupului de studente, era că profesorii s-au manifestat destul de liberal în chestiunea prezenței tinerelor, iar eventualele ironii și „cinisme” ale celor mai reticenți treceau de regulă neobservate⁶⁰. Deși an după an populația feminină de la Litere (dar și de la Științe sau Medicină) înregistrează o semnificativă creștere numerică, iar lumea le privea cu îngăduință, încurajare și optimism.

Raportarea la profesori și la colegi. Implicarea în viața publică

Personalul didactic al facultății era perceput de studente prin prisma propriilor relații și experiențe avute cu aceștia. Este dificil a generaliza, mai ales că valoarea dascălilor nu părea pentru toate fetele aceleași, mai ales că unii dascăli le erau cunoscuți încă din timpul studiilor secundare, în vreme ce alții erau mai puțin prezenți în viața instituției. Cu certitudine, în primii ani se remarcă la studente „un sfânt respect pentru Universitate și profesori”, e drept că nu fără nuanțări. Era admirat un bătrân profesor de istorie cu păr alb și ochi albaștri (P. Râșcanu), neimplicat politic, cunoscut fostelor eleve

⁵⁵ Vezi, bunăoară, discuția lui Teohari Antonescu cu fiica cea mică a lui Aron Densușianu, Elena, viitor medic și chiar prima femeie cadru didactic la Facultatea de Medicină. Teohari Antonescu, *op. cit.*, p. 195-196.

⁵⁶ Scena era povestită de Gr. Buțureanu. Vezi Teohari Antonescu, *op. cit.*, p. 103.

⁵⁷ După incidentul petrecut la pensionul Humpel, când Philippide, exasperat de gălăgia fetelor, a ieșit din sala de curs înjurând birjărește și a refuzat a mai ține ore acolo (mai mult, i-a trimis un bilet doamnei Humpel, notând „m-am săturat de femeia română”), tinerele nu au putut acuza cu nimic comportamentul dascălului. Vezi Teohari Antonescu, *op. cit.*, p. 138 și Eleonora Strătilescu, *Amintiri din Universitatea de Iași (1893-1897)*, în „Unirea femeilor române”, nr. 4, 1911, p. 320.

⁵⁸ Caragianni afirmase în repetate rânduri că „femeilor nu li se șade să învețe” sau că „femeile oricum ar fi fost, femei rămân” și, de față cu studenta Ana Conta, sora filosofului Vasile Conta, fost Ministru al Instrucțiunii, făcuse o aluzie „pornografică”, ceea ce o îndreptățea pe militanta socialistă să considere „explicațiile științifice” ale lui Caragianni vrednice „de ședințele de pe la hăznăli” și să condamne virulent un asemenea comportament, plauzibil a fi imitat și de studenți. Sofia Nădejde, *Șicane bărbătești*, în „Contemporanul”, an III, p. 312-315.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ Tereza Strătilescu, *op. cit.*, p. 196. De un asemenea „spirit pe seama fetelor” se făcea vinovat și Teohari Antonescu, care subliniasă că „în teatrul vechi numai sclavii și femeile erau excluse”, dar și-a dat seama repede de greșeală, odată cu dispariția studentelor din amfiteatre. Teohari Antonescu, *op. cit.*, p. 99.

încă din liceu⁶¹, a cărui bunătate senină, gravitate și învățătură subjugau imediat populația studențească. El nu lipsea niciodată de la cursuri, nu întârzia și se dedica în totalitate propriului curs și obligațiilor didactice. O fire opusă avea celălalt dascăl de istorie (A. D. Xenopol), vesel, spiritual, glumeț, dar la fel de stimat. Orele sale, deși extrem de relaxante, semănând mai degrabă cu o recreație, impresonau profund pe cei aflați în bănci și îi apropiau de profesorul cu suflet cald, incapabil de invidie, mai ales că acolo unde dascălul observa un talent, îl sprijinea și încuraja în evoluția sa⁶².

Între profesorii de la Litere se remarcă și Al. Philippide, considerat de studenți drept un erudit filolog⁶³ sau chiar cel mai valoros reprezentant al Universității⁶⁴, cu respect pentru muncă, un model de conștiințiozitate care își ținea regulat orele, spre deosebire de alți colegi de profesorat. Tocmai acești profesori „mândri”, care veneau doar la trei-patru cursuri pe trimestru, erau înfierați cu tărie și îndepărtați dintre amintirile plăcute ale vieții de studentă la Universitate, cu argumentul că tineretul universitar ieșean avea nevoie mai cu seamă de educatori, decât de „simpli transmițători de știință”⁶⁵.

La fel de sigur este că Ioan Caragianni, Andrei Vizanti și Aron Densușianu nu se numărau printre favoriții corpului studențesc feminin. Primul, din pricina atitudinii sale zeflemiste la adresa fetelor, dar și a cursului total neatractiv⁶⁶, cel de-al doilea din cauza absențelor sale și a cunoștințelor rudimentare⁶⁷, iar ultimul, din cauza intransigenței și a severității sale considerate „îngrozitoare”⁶⁸.

La mijlocul ultimului deceniu al secolului XIX ajunsese la cunoștința studențimii ieșene că la Litere vor veni doi tineri conferențieri, numiți politic de capitală, pentru a combate mișcarea socialistă din rândurile tineretului studios. Studenții se indignază „legitim” și, nemulțumiți că le sunt destinați dascăli fără experiență, boicotează cursurile celor doi⁶⁹. Era vorba despre Teohari Antonescu și P. P. Negulescu, ambii protejați lui Titu Maiorescu, în fapt tineri foarte capabili, selectați de marele junimist, trimiși cu burse de stat la studii în străinătate pentru a fi destinați la întoarcere carierei universitare. Dacă primul nu părea conștient inițial de pericolul reacției studențești la asemenea zvonuri, privind cu detașare problema (deși pe parcursul primelor luni constata cu accese de panică golirea sălii de curs), cel de-al doilea își mărturisea, încă înainte de începerea predării, temerea ca studenții „să nu-i facă manifestație”⁷⁰. Mai

⁶¹ Istoria sa este una atipică; fost elev la Ecole de Hautes Etudes din Paris, Râșcanu preda la cursul secundar și îi mai ținea orele lui N. Ionescu (Istoria universală critică) în timpul absențelor acestuia. Vezi Ion Găvănescu, *Istoricul Facultății de Litere și Filosofie din Iași*, în „Anuarul general al Universității din Iași tipărit cu prilejul jubileului de cinci-zeci ani”, Iași, 1911, p. CII.

⁶² Eleonora Strătilescu, *op. cit.*, p. 317.

⁶³ *Ibidem*, p. 319.

⁶⁴ O fostă studentă, *op. cit.*, p. 308.

⁶⁵ Tereza Strătilescu, *op. cit.*, p. 203.

⁶⁶ Eleonora Strătilescu, *op. cit.*, p. 318.

⁶⁷ O fostă studentă a lui Vizanti își amintea că, „în timp de trei ani cât am urmat cursurile la Universitate, n-a fost decât o singură dată”, astfel încât se întreba legitim „cum oare acest individ ajunsese profesor universitar”? Vezi Ella Negruzzi, *op. cit.*, p. 305.

⁶⁸ Eleonora Strătilescu, *op. cit.*, p. 316 și Ella Negruzzi, *op. cit.*, p. 306. Despre corpul didactic al Facultății de Litere de la Iași, vezi amintirile, destul de subiective, ale unui fost student: N. Iorga, *op. cit.*, p. 155-178.

⁶⁹ „Ce ne trimet profesori așa tineri? Lasă-i să mai învețe, să se maturizeze și să-și ia catedra prin concurs cu alții de seama lor, nu prin protecție”, sunt cuvintele care se aflau pe buzele studenților. Eleonora Strătilescu, *op. cit.*, p. 320. Aceasta deși conducerea Facultății anunțase, pe 9 octombrie 1894, că studenții sunt obligați să urmeze conferințele celor doi. Vezi ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza»”. Facultatea de Litere și Filozofie”, dosar 35/1894-1895, f. 15.

⁷⁰ Teohari Antonescu, *op. cit.*, p. 91.

conștiincioase și chiar „dornice de nou”, studentele se prezentau regulat la ore, audiind cu atenție cursurile celor doi profesori boicotați de băieți, ceea ce face ca, treptat, lui Teohari Antonescu și P. P. Negulescu să le fie recunoscute meritele și să fie acceptați chiar și de către cei mai reticenți dintre colegii fetelor⁷¹.

Pe fondul atmosferei suficient de relaxate din Universitate, atitudinea studentelor a fost, în general, decentă, în perioada care ne privește. Excesele de machiaj sau vestimentație, flirturile erau, se pare, excepții, fetele „vinovate” fiind marginalizate și îndepărtate din grup de colegele lor⁷². Studentele nu veneau la școală „nici cu capete încărcate de păr fals, nici cu obraji zugrăviți, nici cu buze boite”, își amintește Tereza Strătilescu, pentru că, subliniază ea, în nici un caz cochetăria nu are ce căuta la Universitate, unde se presupune că indivizii se adună pentru scopuri mai înalte, intelectuale și morale⁷³.

Pe de altă parte, faptul că în cursul secundar elevii și elevele cunoșteau evoluții separate, făcea prezența sexului opus pe băncile Universității să capete și alte valențe, în afară de colegialitatea academică⁷⁴. Fetele aduc un parfum de erotism, devin un element perturbator, ca „obiect al dorinței”, stârnind curiozitatea studenților⁷⁵, care nu știu de multe ori cum să reacționeze și le privesc la început (în anul I) cu rezervă, pentru că nici ei, nici ele nu fuseseră pregătiți pentru o adevărată camaraderie⁷⁶. În general exista o stimă reciprocă între studenți și studente, iar fetele cereau colegilor o comportare civilizată, cu norme stricte care nu permiteau, notează Eleonora Strătilescu, ca unei domnișoare să i se vorbească cu pălăria în cap sau, mai rău, cu un picior pe bancă⁷⁷.

Nicolae Iorga își amintea de „atenția firească” acordată de studenți colegelor („mielușelele pentru care suspinam noi în bănci”) și de intuiția corectă a Regelui Carol I, aflat într-o vizită la Iași, care, uitându-se întâi la studente, apoi la studenți, concluziona că „tumnealor sunt ca să nu înfețe tumnealor”⁷⁸. În aceste condiții, idilele născute între studenți nu constituiau, în ciuda obiceiului de a fi trecute în registrul discreției, fapte rarissime⁷⁹. Ocaziile pentru începutul unei relații între colegi erau diverse, dar cele mai

⁷¹ Eleonora Strătilescu, *op. cit.*, p. 320.

⁷² Mai ales că pentru a se „modi” studentele nu aveau nici timp, nici bani. Cf. O fostă studentă, *op. cit.*, p. 308.

⁷³ Tereza Strătilescu, *op. cit.*, p. 202.

⁷⁴ Lucrul era constatat în analizele vieții universitare chiar în preajma Primului Război Mondial, așa încât trebuie să admitem că situația era cu atât mai complexă la finele secolului XIX, când studentele aduceau cu ele un aer de noutate absolută. Vezi, bunăoară, Petre C. Sergescu, *Organizarea vieții universitare la noi. Raport prezentat congresului general studențesc de la Galați în 1915*, Turnu-Severin, Tipografia Luiza I. Niculescu, 1915, p. 8.

⁷⁵ Lucrul nu era valabil doar pentru studenți, unul dintre motivele pentru care tinerele sunt sfătuite în toată Europa să vină la ore în ținute decente fiind acela de a permite profesorului să se concentreze asupra îndatoririlor sale și nu asupra farmecelor feminine. La Universitatea din Iași, dascălul cel mai sensibil din acest punct de vedere se dovedea a fi Teohari Antonescu, așa cum lesne se poate constata din lectura interesantelor sale amintiri, citate adesea aici. Felul în care urmărea cu privirea fetele, fixațiile față de studentele mai atractive, de la Constanța Climescu la Eleonora Strătilescu etc., complexe născute de aici, dau întreaga măsură în care un bărbat aflat la catedră, deci într-o poziție de autoritate, putea fi destabilizat de prezența sexului opus.

⁷⁶ Și aici situația este una comună întregii Europe. În intervenția sa de la Congresul feminist de la Paris, din 1896, Leopold Lacour milita pentru aplicarea principiului coeducației, arătându-se încrezător că acesta va funcționa și aici, la fel ca în SUA, susținând că „din coeducație se naște în școlari solidaritatea sexelor, țintă la care trebuie să tindă lumea, înlăturând cât mai curând antagonismul de azi”. Cf., Valeriu Hulubei, *Activitatea feministă în Occident*, în „Dochia”, an I, 1897, nr. 9, p. 119.

⁷⁷ Eleonora Strătilescu, *op. cit.*, p. 313.

⁷⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 154-155.

⁷⁹ În scurtă și furtunoasă etapă a studiilor universitare, studentul amintit mai sus, devenit peste ani *factotum* în domeniul istoriografiei, făcuse o pasiune, împărtășită și de notorietate, pentru Ecaterina Botez, o

productive par a fi drumețiile sau excursiile studențești, destul de frecvente spre finele secolului XIX⁸⁰. Cu toate acestea, tentația unei căsătorii, cel puțin în timpul studiilor, era destul de redusă întrucât, după cum povestește una dintre studente, colegii (destul de imaturi de altfel) nu erau nici ei înstăriți și „a face o căsătorie cu un student înseamnă a trage dracul de coadă”⁸¹.

Altfel, studentele absentau mai puțin decât băieții⁸², deși unele erau înscrise, după moda impusă de colegi, la două-trei facultăți sau secții. Fetele stăteau separat de băieți în bănci, ele în față, ei în spatele sălii. Segregarea era acuzată cu deosebită maturitate de una dintre fostele studente, care observa cu părere de rău și, totodată, cu realism că „un spirit de corp, cum e prin alte țări”, nu se regăsește în universitățile românești și nici în viitor situația nu se va schimba. Dar nici în interiorul grupului feminin lucrurile nu stăteau mai bine: „Nici pe noi fetele nu ne unea nimic, n-aveam nicio întrunire în care să se fi stabilit niște legături mai strânse. Nicio excursie în comun, nimic. Studenții mai dădeau câte un bal, la care însă noi studentele nu mergeam, cele mai multe neavând cu cine merge și parcă așa, singure, nu ne venea la socoteală”⁸³.

Cu naivitatea, entuziasmul și dinamismul tinereții, studentele sunt atrase, alături de colegi, în zona adiacentă politicii sau în proiecte generoase, care vizau fie obiective specifice studențești, fie ceva mai largi, cu penetrare în structurile sociale defavorizate economic sau cultural.

Era normal ca, atâta vreme cât prezența studentelor constituia o excepție, vocea lor să fie destul de ștersă în spațiul public. Din 1885 însă numărul tinerelor sporește constant și încep să fie implicate inclusiv în această zonă. Una din primele mărturii privește vizita Regelui Carol I la Iași, din primăvara lui 1887, ocazie ce a prilejuit agitație în rândul studenților manipulați politic. Astfel, o parte a studențimii își exprima intenția de a manifesta împotriva păstrării liberalilor la putere, în vreme ce altă parte se declara contra acestui lucru. Cei din urmă au publicat o moțiune, semnată și de câteva studente, fapt care a determinat, se pare, protestul unor profesori, care le considerau pe fete incapabile a se pronunța asupra spațiului politic. Potrivit acestor voci, fetele ar fi beneficiat de „grația” dascălilor la intrarea în Universitate și erau amenințate că „de nu se vor astâmpăra, le vor arăta ușa”⁸⁴.

colegă mai în vârstă de la Litere. Chiar se referea, peste ani, la amorul din facultate („cu o colegă blondă”) ca fiind „mai în pragul uneia din obișnuitele căsătorii de studenți”. N. Iorga, *op. cit.*, p. 167. Lucrurile nu evoluează fericit întrucât A. D. Xenopol, care juca pe atunci rolul protectorului strălucitului său student, intervine ferm și provoacă ruperea relației, găsind-o pe fată nedemnă de atenția viitorului savant. Vezi Lucian Nastasă, *Intimitatea amfiteatrelor. Ipostaze din viața privată a universitarilor „literari” 1864-1948*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2010, p. 160.

⁸⁰ Amintim cazul lui Garabet Ibrăileanu, care a cunoscut-o pe Elena Carp în 1895, cu ocazia unei asemenea ieșiri pe Ceahlău; galantul, dar timidul june o însoțește apoi în toamna aceluiași an pe Elena la Congresul studențesc de la Câmpulung-Muscel unde viitorii soți părăsesc lucrările pentru lungi plimbări în doi, întorcându-se în Iași nu împreună cu ceilalți membri ai delegației, ci după încă o excursie la Rucăr (*ibidem*, p. 132).

⁸¹ O fostă studentă, *op. cit.*, p. 308.

⁸² Mai rezervate decât studenții, fetele de la Litere se prezentau la cursuri chiar atunci când colegii lor inițiau proteste și boicotau orele; așa s-a petrecut în martie 1899, când studenții se aflau într-o grevă motivată de propunerile legislative relative la recrutare, dar și de prevederile proaspătului „Regulament de ordine și disciplină a studenților universitari”. Atunci a fost nevoie de toată puterea de convingere a lui Teohari Antonescu, dascăl care, afișând „un aer serios”, le-a spus studentelor care se mai prezentau la cursuri că „ar fi de datoria dv. să nu veniți cât timp studenții stau la o parte”. Teohari Antonescu, *op. cit.*, p. 236.

⁸³ O fostă studentă, *op. cit.*, p. 311.

⁸⁴ Sofia Nădejde, *Studentele*, în „Contemporanul”, an V, 1887, nr. 11, p. 477-478.

Evenimentul – o premieră pentru spațiul universitar ieșean – a aprins vreme de câteva zile înflăcărarea unor profesori, căci studentele apar descumpănite, singura care intervine în favoare lor fiind Sofia Nădejde, dealtfel cea care povestește întregul episod. Militanta socialistă le transmitea fetelor că legea le conferă același drept ca și băieților pentru a urma cursurile universitare. În mod logic, dacă ultimii au permisiunea de a se exprima politic, lucrul ar fi valabil și pentru colegele lor; în plus, ezitarea studentelor de a-și folosi drepturile ar echivala cu înjosirea „înaintea studenților, a societății și chiar a lor însele”⁸⁵.

Dar orientarea predilectă nu este spre politic, ci spre sfera socio-culturală, acolo unde studentele simțeau că își pot aduce aportul. Astfel, Eleonora Strătilescu intră în rândurile societății „Datoria”, fondată de studenții strânși în jurul lui C. Stere, în scopul ridicării maselor prin cultură. Membrii săi țineau conferințe publice, organizau școli pentru adulți (cum era cea din Tătărași), dar cum studenții nu aveau suficientă experiență, iar mediul ieșean nu era pregătit pentru o asemenea evoluție, eșecul a fost total, societatea desființându-se în scurtă vreme⁸⁶.

O experiență apropiată are și Elena Negruzzi, care, alături de alți colegi și colege, ia parte la fondarea unei societăți studențești intitulată sugestiv „Carmen Sylva”. O delegație alcătuită din doi studenți și o studentă iau drumul Bucureștilor, unde obține o audiență la Regină și, ulterior, sprijinul și patronajul acesteia. Societatea scoate și o revistă omonimă care, după bunul obicei al locului, nu mai ajunge la al doilea număr. Cum lipseau fondurile pentru plata chiriei sediului și entuziasmul membrilor scade zi după zi, „Carmen Sylva” este desființată, tabloul donat de Regină cu ocazia audienței de la București fu dăruit Universității⁸⁷, iar fondurile împărțite cantinelor școlare⁸⁸.

Tinerele de la Universitatea din Iași s-au implicat și în agitația „problemei evreiești”, mai ales că Moldova, și în special Iașul, care adăpostea o numeroasă comunitate evreiască, a fost cu predilecție teatrul acestor manifestări. Studenții și studentele participau, din naivitate sau din ceea ce ei înțelegeau a fi patriotism, la mișcarea antisemită dirijată de politicieni sau de unii profesori ai Universității din „capitala culturală” a țării. Un asemenea moment a fost consumat la Iași, pe 16 mai 1899, gestionat fără maturitatea necesară de „Comitetul național al studenților”, care a răspândit un violent manifest antisemit chemând populația să se adune și să ia poziție pentru apărarea românismului. Adunarea a degenerat și au urmat scene de vandalizare și jaf, asemănătoare evenimentelor din 1897 de la București⁸⁹.

⁸⁵ Sofia Nădejde nota că studentele sunt datoare să protesteze împotriva felului excepțional în care sunt privite, căci în lipsa unei reacții energice „vor compromite viitorul unui șir întreg de studenți” și le sugera să constituie nucleul în jurul căruia „să lupte toate femeile pentru drepturi” (*ibidem*, p. 478).

⁸⁶ Viitoarea profesoară își amintește că a fost invitată ea însăși să țină o astfel de conferință populară prin Tătărași, dar, în ciuda eforturilor colegilor săi de a aduna public, nu s-a bucurat decât de prezența a doi auditori „cu nasurile roșii” care ascultau fără interes istoria lui Ion Vodă cel cumplit. Greșeste însă numele societății în însemnările sale (o numește „Dreptatea”), ceea ce indică totuși faptul că episodul a fost privit mai mult ca un moft de tinerețe (Eleonora Strătilescu, *op. cit.*, p. 314). La școala din Tătărași preda lecții de igienă și medicinista Marta Trancu, însă ea se bucura de un public mai „restrâns” decât colega sa de la Litere, căci se deplasa „cu planșele la subțioară, până în Tătărași” pentru un singur bătrân. Vezi Marta Trancu Rainer, *op. cit.*, p. 30.

⁸⁷ Ella Negruzzi, *op. cit.*, p. 304.

⁸⁸ Despre scurta activitate a asociației, vezi „Anuarul Universității din Iași 1898-1899”, p. 116-117.

⁸⁹ Carol Iancu, *Evreii din România (1866-1919). De la excludere la emancipare*, traducere de C. Litman, ediția a II-a revizuită și adăugită, București, Hasefer, 2006, p. 256.

Viața academică. Ritmuri ale prezenței feminine la Facultatea de Litere

Mai ales la început, mediul academic ieșean arăta prudență și observa discret modul în care studentele făceau față cerințelor vieții universitare și dimensiunile efortului lor de a ține pasul cu majoritatea colegilor⁹⁰. Oricum, se pare că solicitările nu erau chiar atât de mari, cursurile universitare apropiindu-se ca dificultate de cele secundare, mai ales la Facultatea de Litere; în plus, programul era mai relaxat, pentru că aveau obiecte mai puține, dascălii absentau mai mult și, destul de grav pentru calitatea educației superioare, „modul de lucru” părea același la liceu și la universitate⁹¹.

Într-un singur loc fetele erau evident dezavantajate față de colegii lor, anume la Seminarul Pedagogic (apărut târziu, la 1899, organizat de Ioan Găvănescul pe baza Legii Haret), unde nu aveau permisiunea de a ține ore. Numai studenții puteau exersa activitatea de predare, în vreme ce fetele doar asistau, fapt ce le pune teoretic într-o poziție de inferioritate în viitorul lor profesional. Aceasta doar în teorie, pentru că în fapt Seminarul, destul de „slab în Iași”, nu avea resurse care să permită tuturor studenților, fie ei de sex masculin, să capete experiență didactică, iar orele de predare erau oricum extrem de puține⁹².

Pregătirea examenelor la Litere (între 6 și 10 pe sesiune, în funcție de epocă⁹³) nu părea foarte dificilă, spre deosebire de Științe sau Medicină, acolo unde studenții „rădeau de ușurința examenelor celor de la Litere”. Eleonora Strătilescu povestea că la Facultatea de Litere era suficient să vii regulat la cursuri, să iei notițe și nu trebuia decât să citești caietul de notițe în chiar ziua precedentă examenului (la unele discipline nici măcar atât) pentru a primi „trei bile albe”⁹⁴. Nu erau necesare lecturi suplimentare, iar pentru studentul care citea în plus, deși devenea respectat de colegi, dragostea de lectură putea fi fatală la examen, îndeosebi la filosofie, unde putea ajunge „la divergență de opinii” cu profesorul⁹⁵.

Conform Regulamentului din 1888, la examenele anuale se prezentau serii de cel mult patru studenți, iar comisia de examinare cuprindea trei profesori⁹⁶. Fiecare comisie avea de examinat candidați la mai multe examene, în funcție de profesorii prezenți. Bunăoară, la comisia stabilită pentru 12 iunie 1892 și alcătuită din A. D. Xenopol, C. Leonardescu și P. Râșcanu se prezentau studenți care susțineau examene la Istoria romanilor, Istoria grecilor, Istoria românilor, Istoria filosofiei grecești și Istoria filosofiei contemporane⁹⁷. Orele se stabileau în general în funcție de sesiune, vara fiind

⁹⁰ Circumspecția era una legitimă, care nu pune neapărat sub semnul întrebării egalitatea intelectuală a celor două sexe, ci avea în vedere precaritatea învățământului secundar pentru fete în ultimele decenii ale secolului XIX, situația în care se afla, de altfel, întreaga Europă. În legătură cu acuta interogație dacă femeia poate asimila o instrucție înaltă, profesorul I. Simionescu remarcă, la 1911, faptul că atât colegile din studenție, cât și studentele sale i-au demonstrat cu prisosință că femeile au aceleași însușiri necesare asimilării cunoștințelor și pregătirii examenelor și aceeași răbdare la lucrările practice (I. Simionescu, *Cultura universitară pentru femei*, în „Unirea femeilor române”, nr. 4, 1911, p. 298).

⁹¹ Eleonora Strătilescu, *op. cit.*, p. 315.

⁹² O fostă studentă, *op. cit.*, p. 309.

⁹³ Regulamentul Facultății de Litere din 1888 stabilea două sesiuni ordinare pentru examenele anuale, anume 10-30 iunie și 10-30 octombrie; pentru situații speciale, se putea aproba și o sesiune între 10-25 ianuarie. Cf. Lascăr-Bibiri, p. 441-444.

⁹⁴ La Litere, sistemul de notare era cu bile (albe, roșii, negre, căzut fiind cel care primea – la examenele parțiale – două bile negre), spre deosebire de celelalte facultăți, care adoptaseră sistemul punctelor.

⁹⁵ Eleonora Strătilescu, *op. cit.*, p. 315.

⁹⁶ Potrivit propunerilor pentru modificarea Regulamentului, la mijlocul deceniului X, Facultatea dorea să scadă numărul profesorilor din comisiile examenelor parțiale la doi, pentru simplificarea procedurilor. Vezi ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza». Facultatea de Litere și Filozofie”, dosar 36/1895-1896, ff. 46-47.

⁹⁷ Idem, dosar 30/1888-1889, f. 158.

preferate serile (de regulă la orele 20), pentru a evita căldura excesivă, iar toamna, diminețile sau amiezele (orele 9 sau 14).

Examenalele sunt acele momente adânc întipărite în memoria studentelor, trăite diferit de fiecare dintre ele. Toți studenții însă, indiferent de sex, se temeau de examenele la latină cu Aron Densușianu, socotit „teroarea studențimii” și vestit pentru exigența sa, deși dascălul le permitea studenților să consulte la examenul de latină inclusiv manualele și dicționarele. Elena Negruzzi își amintea perfect examenul, căci profesorul a căzut-o doar pe ea, dintre toate vechile colege de pension, strategic așezate alături. Dacă la început resimțea acut rușinea nepromovării la latină, timpul și experiența școlară i-au închis rana: „de atunci am văzut că adesea se cade... fără rușine”⁹⁸. Același examen la limba și literatura latină, susținut cu un dascăl „veșnic mânios”, și-l amintea cu frisoane și Eleonora Strătilescu, care, contrariată de faptul că se putea cădea fie că lucrezi serios, fie că nu, exclama iritată: „Grele timpuri! Bine că au apus!”⁹⁹. Împotriva exceselor profesorului ardelean au putut reacționa studioșii de la secțiunea istorico-filosofică; ei au solicitat Decanatului în 1895, printr-o cerere semnată în egală măsură de băieți și fete, reducerea examenelor de la trei la unul singur, argumentând faptul că examenele ar reprezenta „o sarcină pe cât de grea, pe atât de nefolositoare”¹⁰⁰.

Pentru a fi admise la examene, studentele, la fel ca și colegii lor, trebuiau să prezinte inscripțiunile pe anii respectivi, adică lista cursurilor audiate, cu semnăturile titularilor. Așadar exista obligativitatea frecventării orelor de către studioși, numai că aceasta nu a pus total stavilă absenteismului. În plus, numeroase cereri de dispensă pentru prezența la ore sunt înaintate Decanatului, în principal pe motiv de boală (însoțite de un certificat medical) sau, mai rar, pe motivul mutării în altă localitate ori chiar a lipsei timpului, în acest din urmă caz petenta fiind obligată să lucreze pentru a se întreține¹⁰¹. Firește, nu lipsea nici obiceiul copierii la examene, care trecea peste deosebiri de gen, fiind adoptat în egală măsură de studenți și studente. Lucrul era recunoscut de foste studente, precum Tereza Strătilescu (cu mențiunea că ele personal nu au copiat), dar este probat și de documentele de arhivă¹⁰².

Registrul se schimba oarecum pentru examenul de licență (numit și general), care putea fi susținut oricând în timpul anului școlar și unde se cerea o comisie alcătuită din cel puțin cinci membri. Regulamentul din 1888 modifica accentele și întârea latura teoretică și metodică¹⁰³. Astfel, candidații de la secția istorico-filosofică susțineau trei

⁹⁸ Ella Negruzzi, *op. cit.*, p. 306.

⁹⁹ Eleonora Strătilescu, *op. cit.*, p. 316.

¹⁰⁰ ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza». Facultatea de Litere și Filozofie”, dosar 37/1895, f. 23. În aceeași zi (12 decembrie) s-a întrunit Consiliul Facultății, care a discutat chestiunea, dar nu a putut ajunge la un acord (erau prezenți A. D. Xenopol, Al. Philippide, Aron Densușianu, C. Leonardescu, I. Caragianni și Teohari Antonescu), hotărârea fiind amânată *sine die*. ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza». Facultatea de Litere și Filozofie”, dosar 36/1895-1896, f. 29.

¹⁰¹ Nu ne mai referim la dispensele pe caz de boală, foarte numeroase, dar amintim cazul Eleonorei Neagu, care solicită dispensa pentru audierea cursurilor pe motiv că se mută în capitală, iar aprobarea cererii i-ar permite să dea examenele rămase într-o sesiune extraordinară. Dispensă cerea și Sarah Schwartz, studentă în anul III și orfană de tată, pentru a se putea prezenta la postul de institutoare pe care îl obținuse în provincie, argumentând că ea a rămas singurul sprijin material al mamei. Vezi ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza». Facultatea de Litere și Filozofie”, dosar 45/1899, ff. 90 și 121.

¹⁰² Pe o cerere semnată de Sarah Schwartz, privind eliberarea unui certificat din care să reiasă examenele trecute, necesară probabil pentru obținerea unui post în învățământ, secretarul universității notase în dreptul examenului la elină că „s-a prezentat, a copiat la înscris și s-a retras la oral”. Vezi ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza». Facultatea de Litere și Filozofie”, dosar 45/1899, f. 7.

¹⁰³ Vezi Ion Găvănescu, *Istoricul Facultății de Litere și Filosofie din Iași*, p. CXXX și D. Berlescu, *op. cit.*, p. 159.

probe scrise în maxim trei zile: o disertație dintr-un subiect luat din obiectele speciale, apoi expunerea analitică a operei unui filosof „de care candidatul s-a ocupat mai special” și, în sfârșit, „o lucrare asupra metodului de a predă în școlile secundare”. Probele orale cuprindeau un examen din filosofii greci, latini sau moderni „de care candidatul va declara în petiție că s-a ocupat mai special” și un alt examen din doctrinele filosofice contemporane; examinarea unui student nu putea depăși două ore¹⁰⁴. Pentru licența la secția istorico-literară, cele trei probe scrise cuprindeau o disertație dintr-un subiect luat din obiectele speciale¹⁰⁵, o retroversiune din limba română în limba elină și, în fine, o „compunere latină”. Probele orale cuprindeau un examen din autorii români, latini și greci și altul dintre obiectele speciale, specifice secției (literatura elină și istoria ei; literatura latină și istoria ei; epigrafiă orientală și latină; limba și literatura franceză cu privire la celelalte literaturi neolatine), „de care candidatul s-a ocupat mai special”¹⁰⁶.

Dacă primii licențiați ai Facultății de Litere apar destul de târziu, în 1881-1882, aceștia fiind Ioan Zaremba și Al. Philippide¹⁰⁷, licențiatele întârzie încă un deceniu¹⁰⁸. În 1892 își trece licența Tereza Strătilescu, întoarsă la universitate „după ani de părăsire”, cu motivația clară „de a duce la capăt lucrul început”¹⁰⁹, ea fiind urmată mai apoi de alte studioase la fel de ambițioase: Maria Alevra, Ana Conta, Lucreția Feștilă, Laura Zaharia, Maria Prodrom, Eleonora Strătilescu și Elisa Densușianu¹¹⁰; evident, cu trecerea anilor, procentul de licențiate crește, fără a se apropia totuși prea mult de cel al licențiaților¹¹¹.

Precaritatea metodelor de predare și învățare la Facultatea de Litere era probată de fostele studente care alegeau să își continue studiile peste hotare. Eleonora Strătilescu ajunge în spațiul german pentru studii de filosofie (își va susține și doctoratul acolo), dar a fost nevoită să se înscrie în primul an din pricina cunoștințelor superficiale, deși la Iași

¹⁰⁴ Lascăr-Bibiri, p. 441-444. Facultatea propunea în noiembrie 1895 o modificare, introducerea în plus a unui „examen general” de istoria universală și a românilor. Vezi ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza»”, Facultatea de Litere și Filozofie”, dosar 36/1895-1896, ff. 46-47.

¹⁰⁵ La 1895 facultatea propunea o modificare, anume ca teza să trateze un subiect din istoria universală sau a românilor. ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza»”, Facultatea de Litere și Filozofie”, dosar 36/1895-1896, ff. 46-47.

¹⁰⁶ Lascăr-Bibiri, p. 441-444.

¹⁰⁷ Ion Găvănescul, *op. cit.*, p. CVI.

¹⁰⁸ Cu toate acestea, Facultatea de Litere stătea cel mai bine la acest capitol, devansând celelalte facultăți. Exemplul Terezei Strătilescu era urmat la Științe de Maria Cocea, licențiată în fizică la 1893-1894 și de Eliza Botez, considerată prima femeie doctor în Medicină (1895-1896). Universitatea din București o devansase pe cea din Iași cu vreo câțiva ani, căci în 1883 era declarată prima licențiată în Litere, patru ani mai târziu prima licențiată în Științe, iar în 1890, prima femeie medic. Vezi Adina Berciu-Drăghicescu, Ovidiu Bozgan, *O istorie a Universității din București, 1864-2004*, București, Editura Universității din București, 2004, p. 87.

¹⁰⁹ Tereza Strătilescu, *op. cit.*, p. 196.

¹¹⁰ Conform datelor culese din Anuarele Universității. Ne-am oprit cu enumerarea la anul școlar 1896-1897. Dintre absolvenții despre care s-au păstrat mărturii și au dorit să se prezinte la licență, Maria Nicolau este singura – după date noastre – care optează pentru susținerea licenței la Universitatea din București. Vezi cererea adresată Decanatului la 16 aprilie 1900. Cf. ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza»”, Facultatea de Litere și Filozofie”, dosar 45/1899, f. 93.

¹¹¹ În 1895-1896, între cei opt licențiați se numără două femei, deci în proporție de 25%, mult mai mică decât cea de 38% reprezentând studentele aflate în facultate în același an (25 de fete dintr-un total de 63 de studenți). Vezi lista studenților în „Anuarul Universității din Iași 1895-1896”, p. 142. Disproporția se păstrează în anul următor, când din cei 12 licențiați, patru sunt femei (așadar tot 25%), în schimb proporția studentelor aflate în facultate crește la 46% (din cei 102 de înmatriculați, 47 sunt femei). Vezi „Anuarul Universității din Iași 1896-1897”, p. 67 și 72.

absolvisc *cum laude*. Plăcut impresionată de „miile de studenți serioși, atenți și muncitori” de la universitatea germană, conchide că cele două sisteme de educație erau despărțite de o prăpastie, căci acolo se lucra mult și conștiincios atât acasă, cât și la seminarii, locul unde, prin discuțiile savante și profunde, se elabora știința¹¹².

Pe de altă parte, studentele mai silitoare, averse de învățătură, de noi provocări intelectuale se înscriu la două sau chiar trei facultăți dintre care una era, în mod necesar, Facultatea de Litere. Faptul acesta ne spune multe despre concepția generală a societății și despre mentalitățile vremii cu privire la rolul femeii de făptură delicată, apropiată mai ales de literatură și arte. Dacă tânăra alegea un domeniu rezervat până atunci bărbaților, ca dreptul, medicina sau științele exacte, era de preferat să-și recâștige din feminitate prin urmarea cursurilor de la Litere și astfel să restabilească echilibrul natural. Dar această explicație, legată de imaginarul perioadei, se coroborează cu alta, mai concretă, care ține de realitatea de la Litere, o facultate ce putea fi absolvită fără mari eforturi. În epocă se pare că era preferată Facultatea de Științe, dar studiile mai riguroase și solicitante de acolo determină fetele să se orienteze în anii următori spre Litere. Pe Tereza Strătilescu o găsim înscrisă la Științe (dar și la Drept) în 1883-1884, pentru ca în anul următor să aleagă Literele; Elena Proca se înscrie la Științe în 1885-1886 și în anul următor la Litere. În 1888-1889 Literele cunosc o adevărată migrație, când patru studente înmatriculate la Științe (Elvira Zamfirescu 1885-1886, Lucia Manolescu 1886-1887, Elena Buznea în același an și Natalia Davidel în 1887-1888) aleg și studiile literare¹¹³.

Spre deosebire de curentul general, tinerele de origine evreiască aleg îndeosebi facultăți precum Medicina sau Științele, cu studii mai aplicate. Mai ales prima opțiune le oferea posibilitatea să aibă ulterior o carieră liber-profesionistă, pe care politicianul o putea îngredi mai greu. Oricum, ambele facultăți contribuiau la formarea unui capital intelectual lesne transportabil în orice altă parte a lumii, facilitare ce nu putea fi oferită de absolvirea Literelor¹¹⁴.

Urmarea mai multor facultăți nu era singurul exces al vremii care privea populația feminină a Universității din Iași. Unele studente nu aveau, cu siguranță, calitățile necesare studiilor superioare și ar fost mult mai utile societății dacă s-ar fi orientat spre o meserie practică pentru care era suficient liceul sau școala profesională și care le-ar fi asigurat în condiții decente mult-râvnita independență economică¹¹⁵. Tereza Strătilescu avertiza că pentru fetele de condiție modestă Universitatea nu este soluția cea mai sigură; dacă ele sunt și fără posibilități intelectuale, studenția pare pierdere de vreme și, mai grav, aceste tinere cu o pregătire superficială riscă a compromite viața culturală românească, lucru perfect valabil și pentru colegii lor din aceeași categorie¹¹⁶. Ideea era

¹¹² Eleonora Strătilescu, *op. cit.*, p. 321-322.

¹¹³ Lista este lungă și poate continua. Important este că școala nu era atât de solicitantă și permitea, celor mai conștiincioși, urmarea cursurilor a două facultăți sau secții, în condițiile în care destule ore nu se țineau din pricina absențelor profesorilor sau studenților.

¹¹⁴ O înscriere accidentală la Litere era repede corijată, cum este cazul Albertinei Segall, o evreică diligentă, dar de condiție modestă, care a ales inițial această facultate în 1892-1893, pentru a se orienta în același an către Medicină, pe care a și absolvit-o șase ani mai târziu, fiind proclamată în februarie 1899 doctor (cu teza *Ablațiunea ovarelor ca tratament al fibroamelor uterine*). ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza». Rectorat”, dosar 644/1898-1899, ff. 387 și 389. Vezi și Iancu Brauștein, *Evreii în prima universitate din România*, Catalogul documentelor aflate în Fondul Rectorat de la Arhivele Naționale, Direcția Județeană Iași 1860-1948, Iași, Editura Dan, 2001, nr. curent 1751-1752.

¹¹⁵ Asupra acestui concept, vezi Emilia Humpel, *O pătrime de secol*, în „Unirea femeilor române”, nr. 1, 1909, p. 13-17 și Ana Conta-Kernbach, *Cele mai recente deziderate privitoare la organizarea învățământului profesional pentru fete*, în „Buletinul oficial al Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice”, nr. 8, 1893, p. 1-4.

¹¹⁶ Tereza Strătilescu, *op. cit.*, p. 204.

asumată și de anonima ce se ascundea sub cuvintele „o fostă studentă”, pentru care îndeletniciri precum croitorese, modiste etc. ar fi mai potrivite acestei categorii; tinerele erau însă lipsite de o vină evidentă, pentru că nu se puteau împotrivi ambiției părinților, care își doreau ca fiicele să ajungă neapărat profesoare¹¹⁷.

Teoretic, studiile superioare nu erau gratuite în universitățile române, după cum nu erau gratuite nicăieri în Europa. Există însă o modă a certificatelor sau adeverințelor de pauperitate, pe care le prezintă în exces atât studenții care ar fi fost îndreptățiți, cât și copiii funcționarilor, preoților, medicilor, profesorilor, chiar avocaților etc. O colectare agresivă a taxelor ar fi adus cu sine riscul depopulării Universității, așa încât problema era tratată cu multă îngăduință pe plan local. Marea majoritate a studenților era totuși obligată să achite numeroase asemenea impuneri (taxe „de școlaritate”, de examene parțiale, de licență, de eliberare a certificatelor și atestatelor etc.)¹¹⁸.

În același timp, Universității din Iași i se acordau destule burse de la Ministerul Instrucțiunii, dar ele erau rezervate exclusiv studenților¹¹⁹, colegele lor nefiind admise nici înainte, dar nici după Legea Haret (1898), pe considerentul că „aceste burse țin locul bursei fostei Școli Normale Superioare”, unde fetele nu erau primite¹²⁰. În schimb, ele aveau acces la bursele acordate de Fundația universitară „Carol I”, de Academia Română (din fondul Vasile Adamache, după 1892)¹²¹. De departe, studentele Facultății de Litere erau cele mai defavorizate, căci beneficiau (și aceasta doar în cazuri de rezultate excepționale la învățătură) doar de cele câteva burse „Carol I”.

Trebuie spus că exista o oarecare diversitate socială în procesul admiterii studenților, în sensul că aflăm tinere provenite din familii cu oarecare posibilități materiale (fiice de profesori, de funcționari, de medici etc.), alături de fete sărace¹²², care își achită

¹¹⁷ O fostă studentă, *op. cit.*, p. 309.

¹¹⁸ În ciuda solicitărilor de la centru, taxele nu s-au încasat niciodată conform proiecțiilor bugetare, dar nici nu a scăzut numărul solicitărilor de scutire de la plata lor. În 1886-1887 spre exemplu, casieria universității încasase taxe de numai 1.493 lei, sumă în care intrau și taxele de bacalaureat (ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza». Rectorat”, dosar 566/1886-1887, f. 113). În anul următor reușise să colecteze un total de 2.439 lei, deși taxele rămăseseră la același nivel: 2,5 sau 5 lei pentru un examen, 25 de lei pentru înmatriculare și 10 lei, 94 de lei sau 117 lei pentru eliberarea diplomei de bacalaureat, respectiv licență sau doctorat (idem, dosar 583/1888, f. 43-44). Tot astfel, în 1892-1893 Universitatea ar fi trebuit să colecteze din „taxe de inscripțiuni, examene și diplome la facultate” suma de 6.000 lei, dar la 29 mai 1893 Rectoratul era anunțat că, din datele provenite de la Ministerul de Finanțe, nu s-a adunat decât jumătate din această sumă (idem, dosar 607/1892-1893, f. 223).

¹¹⁹ Arhivele au păstrat însă un început de timidă contestare a sistemului bursei de stat, dascălilor de la Litere, sistem discriminator față de aproape jumătate din populația studențească a facultății. Membrii în comisia examinatoare pentru cele nouă burse destinate Facultății de Litere (I. Caragianni, Aron Densușianu și Al. Philippide) se întrebau retoric, la 9 noiembrie 1898, dacă pot accepta și trei studenți între candidați, fiind de părere că, atâta vreme cât Ministerul nu a specificat dacă aceste burse sunt rezervate doar băieților, pot fi admise „deocamdată și studenți la concurs”. ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza». Facultatea de Litere și Filozofie”, dosar 42/1898, f. 142.

¹²⁰ ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza». Rectorat”, dosar 651/1899, f. 165.

¹²¹ În anul universitar 1896-1897, aflăm între bursierele Fondului Adamachi pe Elena Cancicov de la Științe, iar de la Medicină, pe Marta Trancu, Aspasia Macarovici, Lucreția Moțoc, Maria Anastasescu. Doi ani mai târziu nu mai găsim decât o bursă „Carol I” pentru Litere (împărțită între Iosefina Cazaciuc și Erifilia Liatriș) și alte trei burse pentru Medicină (Elena Vereanu din anul I, Olimpia Ciudin din anul II și Ecaterina Ladico din anul III). Consiliul Universității recomandase în ședința din 7 octombrie 1898 atât pe Iosefina Cazaciuc, cât și pe Erifilia Liatriș, studenți la Litere, pentru bursa „Carol I” în valoare de 100 de lei, pentru că „ambele petiționare... sunt calificate ca studenți asidue la facultate și având în vedere că ambele sunt lipsite de mijloace”. ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza». Facultatea de Litere și Filozofie”, dosar 42/1898, f. 110.

¹²² În general, studentele de condiție modestă aveau o existență mai dificilă decât colegii lor; trebuiau să lucreze pentru a se întreține, dar nu erau acceptate în popularele slujbe de funcționari, ca în cazul studenților, și unde efortul era mai redus, ci doar sporadice ore de meditații în familiile înstărite.

cu greu taxele școlare (atunci când nu sunt scutite de aceste obligații financiare, pe baza certificatelor de pauperitate), pentru care promovarea socială avea o importanță ce nu mai trebuie argumentată. În schimb, nu găsim studenți din familiile situate în vârful piramidei sociale sau economice, din diverse motive, cel mai important fiind acela că amintita elită a părăsit în mare parte Iașul după unificarea administrativă din 1862, pentru a se stabili în București. Bineînțeles, ca în multe alte locuri, nu întotdeauna tânărul își alege singură facultatea pe care să o urmeze, ci ține cont mai ales de voința părinților, aceia care o susțin în școală, după cum alegerea putea fi influențată și de experiența fraților mai mari care trecuseră prin Universitate.

Ritmurile și fluctuațiile prezenței fetelor în Universitatea din Iași sunt revelatoare pentru acceptarea principiului co-educației. Firește, în ecuație trebuie incluse și alți parametri sau variabile, precum situația învățământului secundar și capacitatea acestuia de a pregăti elevele pentru bacalaureat, starea materială a familiilor din care provin studențele etc. Până în 1894-1895 (inclusiv) întâlnim aproximativ 150 de înscrieri feminine la Universitate (3 la Drept, 74 la Litere, 61 la Științe și 12 la Medicină) dintr-un total de 2.373 de înmatriculări (a se vedea fig. 1); evident, înscrierile studentelor încep, nu odată cu înființarea instituției, ci în cazul colegilor, ci din anul școlar 1879-1880.

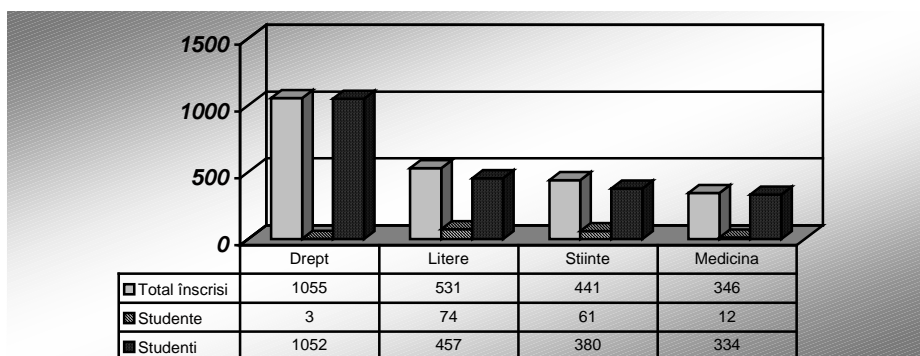

Fig. 1. Înscrieri la Universitatea din Iași până în 1894-1895 (inclusiv)

Ne vom ocupa mai amănunțit însă de Facultatea de Litere. Până în 1894-1895 (inclusiv), avem informații pentru un număr de 74 studenți dintr-un total de 531 studenți, deci o proporție de aproape 14%. Proporția crește constant în anii următori (augmentarea începuse de altfel încă din 1885-1886): în 1895-1896 se ridică la 38% (25 de studenți din totalul de 63 studenți), iar în 1896-1897, ajunge la 48% (47 de studenți din totalul de 102 de studenți).

Tabelul 3. Numele studentelor Facultății de Litere a Universității din Iași (1879-1894)

Anul școlar	Numele studentelor
1879-1880	Ana Mănăstireanu-Botta
1882-1883	Cleopatra Atanasiu
1883-1884	Ana Conta
1884-1885	Tereza Strătilescu
1885-1886	Agripina Gh. Buțureanu, Elena G. Holban, Elena G. Tiron, Ecaterina Varlaam
1886-1887	Agripina Andriescu, Elena Ciucă, Elena Sevastos-Diodorica, Elena Proca, Ecaterina Cernat, Beatricea Vicol, Octavia Moroianu
1887-1888	–
1888-1889	Ortansa Ardeleanu, Ecaterina Botez, Natalia Davidel, Elena Buznea, Elvira Zamfirescu, Lucreția Teodorini, Lucia Manolescu
1889-1890	Maria Alevra, Eliza Densușianu, Aglae Alevra, Aspasia Negrutzi, Maria C. Botez, Eliza C. Botez, Dea Suțu
1890-1891	Sofia Muzicescu, Elisa Diamandi, Lucreția Feștilă, Maria Neculau, Lucreția Panaitescu, Profira Cristescu
1891-1892	Olga Buznea, Evanghelina Bușilă, Mira Moisiu, Angelica Holban
1892-1893	Albertina Segall, Maria Prodrom, Ana Damfi, Laura Zaharia, Lucia Culianu, Eufrosina Navasart, Angelina Holban
1893-1894	Lucreția Apostoliu, Eleonora Strătilescu, Viorica Botez, Matilda Castano, Elena Corodeanu, Elena Lepadatu, Elena Densușianu, Ecaterina Valdman, Elvira Panaitescu, Natalia Ionescu, Maria Anastasescu, Virginia Pilat
1894-1895	Maria Livescu, Henrieta Hențescu, Ecaterina Ladico, Elena Nanu, Aneta Săvulescu, Florica Botez, Maria Lăzărescu, Aspasia Săghinescu, Victoria Constantinescu, Adela Borcea, Adela Vărlănescu, Natalia Zapan, Maria Drăgănescu, Mina Gheorghiu, Maria Caroi, Victoria Tereuzescu

Concluzii

Învingând concepții precum acelea că femeia este inferioară fizic și intelectual bărbatului sau că femeia instruită se îndepărtează de îndatoririle sale casnice, tradiționale, în cadrul familiei, idei argumentate inclusiv de renumiți oameni de știință din a doua parte a secolului XIX, fenomenul intrării studentelor la Universitatea din Iași s-a petrecut într-o oarecare sincronie cu evoluțiile europene în acest registru.

Un rol esențial în acceptarea tinerelor l-a jucat faptul că la Iași procesul era văzut ca o nouă realitate (sau modă) europeană, dar nu trebuie să uităm insistența susținerii, de către organizația socialistă din oraș, destul de activă și cu influență, a dreptului la instrucție egală, sau chiar spiritul local, mai conciliant și, totodată, mai puțin efervescent decât în alte zone.

Mediul academic ieșean se manifesta inițial cu prudență, observând discret modul în care studentele făceau față obligațiilor vieții universitare; se știe că solicitările nu erau exagerate, cursurile de la Litere apropiindu-se ca dificultate de cele secundare (inclusiv ca metodologie de lucru), în vreme ce programul era mai relaxat decât la liceu. Astfel, după ezitarea firească din primii ani, când se constată un oarecare decalaj între comportamentul academic al sexelor, tinerele vor dovedi aceleași calități și defecte întâlnite în cazul colegilor.

Pe de altă parte, dacă ritmurile admiterii studentelor în Universitate sunt relevante pentru acceptarea de către societatea ieșeană (și, în general, românească) a principiilor

co-educației, numărul ridicat al prezențelor feminine de la Facultatea de Litere, îndeosebi spre finele secolului XIX, când tinde a-l egala pe cel al colegilor de sex opus, indică foarte clar preferința pentru profesia de dascăl în sistemul învățământului secundar. Nu se poate explica altfel opțiunea pentru studiile „literare”, mai ales că șansa obținerii unei burse era, indiscutabil, mai redusă decât în cazul altor specializări academice, precum Științele și Medicina, unde fundații private suplineau, într-o oarecare măsură, absența burselor de stat pentru femei. Firește, nu excludem în această ecuație alți factori, la fel de credibili, precum orizontul de așteptare al societății masculine cu privire la domeniul cultural (științific) cel mai adecvat activității feminine sau compatibilitatea sporită a cursurilor de la Litere cu universul spiritual al tinerelor de la finele secolului XIX.

FIRST FEMALE STUDENTS IN THE FACULTY OF LETTERS
OF THE UNIVERSITY OF IAȘI
(Summary)

Keywords: University, female student, Faculty of Letters, academic specializations, traditional duties

The process of female students' admission in the University of Iași is generally synchronous with the similar processes elsewhere in Europe, with two major preconceptions to overstep: the woman would be intellectually inferior to the man and the instructed woman would neglect her traditional duties as part of the family. In the case of the city of Iași, the admission of the young women to University was facilitated by the local less effervescent environment, and by the general impression that this was to represent the new European tendency, an opposition to the trend being meaningless. We should also mention here the wide support that the first female students enjoyed in the pages of the *Contemporanul*, the magazine of the socialist organization of Iași, or in the pages of the feminist publications all over the country.

If in Switzerland the first female students' series is dated back to 1865, the first female student registered in the archives of the University of Iași is Ana Mănăstireanu-Botta, enrolled as an auditor in the Faculty of Letters in 1879-1880; after her, in the years to come, followed other mates in Sciences, Medicine and Letters. From this point of view, the local University stands higher than other institutions, especially from the German world, where the process of female students' admission was delayed until the beginning of the 20th century; this is a telling element for how hard the principle of co-education and equal rights to higher studies has been accepted.

For the period until 1894-1895 (included) we have data regarding a number of 74 female students in Letters, out of a total amount of 531 students, that is a rate of 14%. The rate consistently rises in the following years: 38% in 1895-1896 (25 female students out of 63 students) and 48% in 189-1897 (47 female students out of 102 students).

The high number of female students in the Faculty of Letters, especially at the end of the 19th and the beginning of the 20th century, when it almost equals the men's number, clearly betokens a preference for the profession of teacher in the secondary education system; there is no other explanation for the massive inclination to this specialization, especially as the chance to get a scholarship here was smaller than it was in the case of other academic specializations, like Sciences and Medicine. We will surely not exclude from this equation other variables, such as the horizon of expectations of the male society or the increased compatibility of the lectures delivered in the Faculty of Letters with the spiritual universe of the young women at the end of the 19th century.

DUMITRU IVĂNESCU

PROIECTUL UNEI UNIVERSITĂȚI ROMÂNEȘTI LA SIBIU ÎN 1864

Înființarea unei universități românești în Transilvania habsburgică a fost cerută la 3/15 mai 1848 pe Câmpia Libertății de la Blaj. Punctul 13 al *Petiției naționale*¹ adresată împăratului și semnată, printre alții, de episcopii Șaguna și Lemenyi, dar și de Simion Bărnuțiu, George Bariț, A. T. Laurian, I. Popazu, I. Bologa, exprima această dorință, reluată ulterior, la 1 septembrie 1849, când o delegație a reprezentanților națiunii române, în frunte cu cei doi episcopi, Șaguna și Șuluțiu, alături de care se aflau T. Cipariu, A. T. Laurian, Avram Iancu, Simion Bărnuțiu și I. Maiorescu, a solicitat Ministerului Cultelor și Instrucțiunii din Viena să deschidă la Blaj o facultate juridică pentru români, pe lângă cea de filosofie și de teologie existentă².

Pretențiile românilor aveau multiple justificări. Dacă școli superioare ungurești existau, iar la Sibiu o Academie de drept în limba germană funcționa din 1844, pentru români, populația majoritară a provinciei, cu toate promisiunile făcute de autoritățile habsburgice, o instituție de învățământ superior întârzia să ia naștere. Mai trebuie spus că, mai ales după 1850, numărul elevilor români a crescut considerabil; celor două licee românești existente la Blaj și Beiuș li s-au adăugat alte două în Brașov și Năsăud. De asemenea, nu trebuie omis faptul că liceele maghiare din Arad, Tg. Mureș și Carei sau cele săsești din Bistrița, Sibiu și Orăștie erau frecventate și de tineri români, ca să nu mai vorbim de acele școli maghiare și germane care aveau catedre de limbă română, precum erau liceele catolice din Sibiu, Brașov, Timișoara, Oradea, Cluj, Sighet și Satu Mare³. Aceste sute de elevi de origine română aveau nevoie de o universitate în care să se predea în limba lor.

Dacă primele demersuri n-au avut succes, un altul s-a produs în 1850, când o delegație reprezentând pe românii transilvăneni, în frunte cu Andrei Șaguna⁴, i-a cerut împăratului să accepte, sub autoritatea statului, înființarea la Cluj de această dată, a unei facultăți juridice. În același an, sinodul Bisericii ortodoxe ardeleni, avându-l lider pe Șaguna, revine asupra problemelor învățământului românesc de toate gradele, inclusiv cel universitar, printr-un memoriu având aceeași destinație⁵. Din nefericire, efectul nu a

¹ „Foaia pentru minte”, 1848, nr. 20; vezi și Onisifor Ghibu, *Universitatea Daciei Superioare*, în vol. *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul*, p. II, București, 1929, p. 851; N. Albu, *Problema facultății juridice pentru românii din Transilvania după revoluția din 1848-1849*, în *SUBB*, seria Historia, fasc. I, 1968, p. 60; Vasile Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertate națională, 1848-1881*, București, 1877, p. 109.

² Onisifor Ghibu, *op. cit.*, p. 852.

³ I. Breazu, *Succesul sistemului etimologic în Transilvania*, Sibiu, 1944, p. 5-6.

⁴ „Transilvania”, 1884, p. 83; vezi și Onisifor Ghibu, *op. cit.*, p. 852; N. Albu, *op. cit.*, p. 81.

⁵ Onisifor Ghibu, *op. cit.*, p. 853.

fost cel scontat de români. Anul 1850 a însemnat redeschiderea Academiei de drept din Sibiu, cu limba de predare germană, ale cărei cursuri, întrerupte de revoluție, au continuat până în 1872, iar universitatea românească a rămas un deziderat pentru revendicări ulterioare.

Eșecurile repetate ale românilor în problema unei universități proprii în Transilvania i-au convins pe unii dintre liderii lor că soluția poate fi găsită dincolo de Carpați. Bărnăuțiu, Laurian, Aron, Maiorescu ș.a. au ajuns în Principatele Române. Bărnăuțiu a fost ales rector al Universității ieșene, Laurian decan al Facultății de litere de la Universitatea din București, funcție deținută fără întrerupere timp de 18 ani, iar Aron și Maiorescu au devenit profesori de istorie la aceeași facultate. Și numărul exemplurilor poate continua. Printre cei care au preferat să rămână în Ardeal, Avram Iancu, la 20 decembrie 1850, când își redacta testamentul, lăsa „toată averea mișcătoare și nemișcătoare să treacă în folosul națiunii, pentru ajutor la înființarea unei Academii de drepturi”⁶. Iar doi ani mai târziu, la 15 august 1852, îi scria, plin de speranțe, din Câmpeni, lui Bărnăuțiu: „Am înțeles că împăratul se va învoi ca la toamnă să ne înființăm Academia”⁷. Aceasta era singura soluție, credea și Papiu Ilarian, pentru că numai astfel „dreptul și politica cu folos pentru națiune, numai la universitatea națională se pot învăța”⁸.

Autoritățile austriece, așa după cum am văzut, nu au respectat promisiunile făcute imediat după revoluție, în anii 1849-1852. Introducerea unui regim liberal în Imperiu a făcut posibilă reluarea, la începutul deceniului 7 a secolului XIX, a problemei unei instituții de învățământ românesc. Adunarea națională ținută la Sibiu în 1861 a cerut, printre altele, urgenta înființare a unei Academii juridice. Mult mai tranșantă a fost însă rezoluția Adunării din 1863, care, la punctul 11, a pretins „înființarea unei Universități peripatetice (cu catedre paralele, românești și germane) pentru provincia întreagă”⁹, susținută de stat.

Stăruințele românești păreau să aibă succes. Ziarul sibian „Hermannstädter Zeitung” publica, la 25 august 1863, următoarea informație: „Allgemeine korrespondenz află că M.S. Împăratul, prin înaltă rezoluție, încuviințează ridicarea unei Academii (ungurești) de drept la Cluj și totodată s-a îndurat a accepta să se facă pregătirile pentru ridicarea unei Universități peripatetice în Sibiu și proiectele corespunzătoare pentru transformarea Academiei de acolo în astfel de universitate să se aștearnă Majestății Sale; urmează ca docenții de la Academia de drept din Sibiu și din Cluj, care sunt gata a ține unele colegii și în limba română, trebuie să li se încuviințeze remunerații de la 200 până la 250 fl.”¹⁰. Așadar, proiectul unei universități transilvănene, în care limba română să aibă aceleași drepturi cu limba germană, părea realizabil, iar în afară de aceasta se preconiza ca și la Academia de drept să se predea unele cursuri în limba română.

Măsura luată îi mulțumea pe români dar i-a indispus pe sași, care ceruseră ca Universitatea Ardealului să fie la Sibiu și să se predea în limba germană, în timp ce românii militau mai mult pentru Cluj, unde ar fi acceptat ca prelegerile să fie în română și germană sau în română și maghiară. Neînțelegerile provocate de această măsură îl determină pe ministrul austriac al Instrucțiunii și Cultelor, Thun, să declare că statul nu poate face pentru fiecare națiune câte o universitate și, în consecință, după ce în 1850

⁶ „Transilvania”, 1885, p. 78; vezi și Simion Retegan, *Satul românesc din Transilvania, ctitor de școală, 1850-1867*, Cluj-Napoca, 1994, p. 12.

⁷ Scrisoare publicată de Gh. Bogdan Duică în „Gândul românesc”, 1933, nr. 3-4.

⁸ Al. Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, I, Viena, 1852, p. 245-246.

⁹ T. V. Păcățianu, *Cartea de aur*, vol. II, p. 208, 777; vezi și Onisifor Ghibu, *op. cit.*, p. 853.

¹⁰ Onisifor Ghibu, *op. cit.*, p. 853.

aprobare redeschiderea Academiei juridice germane de la Sibiu, în 1863 a acceptat înființarea unei asemenea instituții ungurești la Cluj, românii amânându-li-se, *sine die*, înfăptuirea proiectelor.

Până la instaurarea regimului dualist din 1867, studiile de specialitate nu mai înregistrează alte inițiative românești pentru organizarea învățământului superior transilvănean. Și totuși, românii n-au renunțat la idee. Speranțele lor au găsit înțelegere și sprijin material la românii de peste Carpați. În 1864, Calinic Miclescu, mitropolitul Moldovei, cerea Ministerului Instrucțiunii Publice și al Cultelor de la București un ajutor bănesc pentru studenții ardeleni și pentru înființarea unei Academii române de drept în Transilvania¹¹. Trebuie precizat că demersul său era rezultatul unei lungi corespondențe purtate cu Ștefan Emilian, profesor la Universitatea din Iași, și cu George Barițiu.

Ștefan Emilian, profesor de matematici la Liceul românesc din Brașov, în intervalul 1850-1858, unde l-a cunoscut și pe George Barițiu, a devenit ulterior profesor de geometrie descriptivă la Universitatea din Iași, catedră pe care a ocupat-o din 1860 și până în 1892. Mare admirator a lui George Barițiu și susținător al cauzei românilor transilvăneni, a purtat o lungă corespondență cu liderul ardelean, unele din scrisorile lor având ca temă organizarea învățământului superior pentru românii din Transilvania. Dorind să sprijine acest proiect, Ștefan Emilian s-a adresat mitropolitului Moldovei, Calinic Miclescu, una din personalitățile marcante ale clerului din Principatele Unite, iar pentru a-l convinge de adevărata stare de lucruri din Transilvania, profesorul ieșean i-a pus la dispoziție copii după scrisorile lui Barițiu, foarte bogate în astfel de date, care s-au păstrat în arhiva Mitropoliei Moldovei¹².

Într-una dintre scrisori, trimisă din Viena, la 11/23 decembrie 1863, George Barițiu oferă numeroase informații despre demersurile făcute de români, după revoluția pașoptistă, în vederea organizării învățământului superior românesc în Transilvania. Tot de aici aflăm că la acea dată 96 de studenți români urmau studii la Academia juridică germană din Sibiu, iar alți 32 la cea maghiară din Cluj. Cum fondarea unei universități presupunea existența unor sume importante de bani, de care românii nu dispuneau, și a cel puțin 20 profesori, pentru început proiectul se rezuma la întemeierea unei facultăți juridice la Sibiu, cu patru ani de studii, așa numita Academie juridică. În acest sens, era solicitat un ajutor, timp de patru ani, câte 500 de galbeni, pentru stipendierea a zece studenți în drept și pregătirea a patru profesori¹³. După un interval de patru ani, fondurile ce soseau din Principatele Unite urmau a fi gestionate de „Asociația pentru literatura română și cultura poporului român”. Este sigur că o sumă importantă de bani a ajuns în Transilvania, pentru că la adunarea generală a Asociației ținută la Cluj, în 22 august 1867, Iacob Mureșanu, director al Liceului românesc din Brașov și redactor al „Gazetei Transilvaniei”, referindu-se la înființarea unei Academii române de drept invoca contribuțiile primite de la „frații din afară, făcute spre scopul acesta”¹⁴.

Chiar dacă prima universitate românească nu s-a putut realiza sub Monarhia de habsburg, anul 1864 reprezintă un moment important al solidarității românești, determinat atât de regimul liberal din imperiu, cât și de cel reformat patronat de Al. I. Cuza în România.

¹¹ N. Albu, *op. cit.*, p. 85.

¹² ANI, fond Mitropolia Moldovei și Sucevei, dosar 79A, f. 2-2v., 77v.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ „Transilvania”, Brașov, 1868, p. 152; vezi și Onisifor Ghibu, *op. cit.*, p. 854.

LE PROJET D'UNE UNIVERSITÉ ROUMAINE À SIBIU, EN 1864
(Résumé)

Mots clés: la Révolution de 1848, les roumains de Transylvanie, Université, Métropolitaine de Moldavie

À l'occasion de la Révolution de 1848, les roumains de Transylvanie ont demandé aux autorités autrichiennes la création d'une université. Projetée initialement à Blaj, ensuite à Cluj et enfin à Sibiu, l'université roumaine aurait pu se réaliser en 1864 avec le support des co-nationaux se trouvant au-delà des montagnes. Des informations inédites valorisées dans le présent article prouvent le fait que le Métropolitain de Moldavie, Calinic Miculescu, a joué un rôle très important dans la collection d'importantes sommes d'argent afin de matérialiser ce projet.

ALEXANDRU ZUB

NICOLAE IORGA ȘI ISTORIOLOGIA UMANĂ

S-ar putea spune că, după o perioadă de exces analitic, stând sub semnul specializării și al fragmentarismului, secolul XX a redescoperit gustul sintezei și că cel puțin în istoriografie s-a ajuns, sub acest unghi, la rezultate remarcabile. Deja la 1900, Henri Berr încerca să determine prin *Revue de synthèse historique* o revizuire a statutului istoriei ca știință, preconizând o reconciliere a perspectivei universaliste cu aceea a recuperării micrografice a faptelor. Erudiția se cuvenea îndreptată spre filosofia istoriei și spre sinteză.

Formula *sintezelor erudite* ajunge curând o deviză a domeniului¹, una care nu și-a pierdut încă actualitatea. Ceea ce nu înseamnă că disputa a luat sfârșit. O pendulare între excesul analitic și o sinteză fără suport stă în chiar firea istoriei ca disciplină, dacă nu a cunoașterii umane însăși. Renan intuise deja, pe urmele lui Michelet², că dinamica spiritului e o mișcare în trei timpi, de la ansamblul confuz la analiza părților și de aici la recuperarea sintetică a întregului³.

De fapt, e vorba de o mișcare în spirală, unde analiza și sinteza coexistă și dețin pe rând primatul, însă la un nivel superior. Dominația excesivă a spiritului analitic a putut crea la un moment dat impresia de criză iremediabilă în istoriografie. Cine nu-și amintește de pesimismul coroziv afișat de un Paul Valéry cu privire la capacitatea acestei discipline de a ieși din zona mitologicului? Istoricul n-ar fi decât un producător de mituri, iar știința lui un produs dintre cele mai periculoase socialmente. Nu era decât firesc ca elanul spre sinteză să sufere. „Spaima față de marea istorie a ucis marea istorie”, observa Edmond Faral, în 1942, la cinci ani după ce N. Iorga lansase, inaugurând Institutul de istorie universală, ideea unei „istoriologii”, care să trateze întreaga materie în „unitatea absolută a vieții omenești”, întemeindu-se pe similitudini, paralelisme, repetiții istorice⁴.

Un atare proiect nu era imprevizibil, căci autorul publicase deja o masivă istorie universală, *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité* (4 vol., 1926-1928), în a cărei prefață își motiva astfel inițiativa: „După ce a profesat istoria timp de treizeci de ani, după ce a scris istoria națiunii sale, pe aceea a Imperiului Bizantin, a Imperiului Otoman, autorul acestei lucrări nu crede a depăși limitele discreției prezentând, mai întâi în lucrări izolate în românește, apoi în această retopire în franceză, un sistem”⁵.

¹ Henri Berr, *La synthèse en histoire*, Paris, 1911 (1953).

² Apud *Interdisciplinaritatea în științele umane*, București, 1986, p. 69.

³ E. Renan, *L'avenir de la science*, Paris, 1890, p. 301.

⁴ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. III, București, 1944, p. 216, 217.

⁵ Idem, *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité*, I, Paris, 1926, p. V.

Sistemul propus atunci nu voia să pară original, dar el cuprindea elementele de bază ale viitoarei istoriologii. Și acolo Iorga vorbea de permanențe, analogii, repetiții, componente statice și dinamice, corespondențe etc. și mai ales de nevoia ca circumscrierea unui fapt sau grup de fapte să aibă în vedere întreaga realitate actuală ce corespunde aceleia a trecutului studiabil⁶.

În lipsa unei experiențe practice, a unei implicări în viața curentă, istoricul risca să nu înțeleagă mecanisme de un interes vital în sinteza întreprinsă. Metoda de urmat ar fi deci una regresivă, de la *hic et nunc* spre ceea ce a fost, iar plonjeul în viața populară cea mai adâncă o exigență de comprehensiune și o garanție de realism. Dacă nu-i e permis să se complacă în simpla factologie, istoricul nici nu trebuie să cantoneze, ca Lamprecht, în *metaistorie*, înțeleasă ca edificiu situabil deasupra istoriei⁷. El se cuvine să identifice liniile ce străbat întreaga dezvoltare a omenirii, așa cum încercase Iorga însuși în sinteza amintită. Istoria, în opinia sa, păstrează acea ambiguitate originară pe care termenul însuși îl conține, desemnând deopotrivă realitatea factologică și reflecția subiectivă asupra ei. *Qui fecere și qui facta aliorum scripsere* din formula salustiană se regăsesc, la el, într-o fertilă comuniune.

Din sfera realității imediate, istoricul se îndreaptă deci spre un moment sau altul din trecut, gestul său recuperator căutând să îmbrățișeze cât mai mult din teritoriul acestuia. Dacă nu poate stabili *legi*, ca în cutare doctrină simplistă, dacă nu se poate mulțumi să degaje *serii*, ca în „frumoasa operă” a lui Xenopol, el poate ajunge, în schimb, „la similitudini, la paralelisme, la repetiții istorice, elementele înseși din care se alcătuiește istoriologia”⁸.

Nu încapă dubiu că atunci când inaugura Institutul de istorie universală, la 1 aprilie 1937, Iorga avea deja în minte planul sintezei pentru care pleda. Căci referindu-se atunci la *Essai de synthèse* el declara că are intenția să o prefacă într-o „mare istorie universală în românește”⁹. Principalele lui demersuri oarecum teoretice din perioada care a urmat se și îndreaptă spre fundamentele noii sinteze. În septembrie 1938, vorbea la Congresul de la Zürich despre *permanențe* ca temei al sintezei, „care în forma ei cea mai nobilă și cea mai grea se poate numi *istoriologie*”¹⁰. La 31 octombrie, același an, se ocupa, la un curs introductiv, de concepția istorică¹¹, făcând aproape concomitent și o expunere despre evoluția istoriei universale¹², pentru ca în anul următor să-și deschidă cursul de la Academia de Comerț cu o prelegere în care definea istoria în sensul sintezei deja preconizate.

Istoriologia lui Iorga ține în fond de acea „revizuire generală a istoriei” ce se opera în timpul său, adesea cu rezultate spectaculoase. Mărturisea atunci că, de când și-a pus în gând să scrie „o a doua istorie universală”, citea mai tot cu atenția îndreptată spre amănuntele revelatoare¹³. Mai pe larg s-a referit apoi la noua sinteză, concepută în multe volume, cu ocazia dării de seamă asupra unei lucrări de Corrado Barbagallo¹⁴. Nu s-a putut concentra însă asupra ei decât după scoaterea lui de la catedră, în cele câteva

⁶ *Ibidem*, p. VII-VIII.

⁷ *Idem*, *Generalități...*, p. 216.

⁸ *Ibidem*, p. 217.

⁹ *Ibidem*, p. 216.

¹⁰ *Ibidem*, p. 239.

¹¹ *Ibidem*, p. 257-271.

¹² *Ibidem*, p. 273-291.

¹³ *Ibidem*, p. 336.

¹⁴ *RI*, 1939, nr. 12.

luni dinaintea dispariției sale intempestive și tragice. Atunci a scris lămuririle prelininare și a redactat provizoriu fragmente din primul volum. Textul prefetei a văzut lumina tiparului curând, prin grija lui N. Bănescu¹⁵, fiind inclus ulterior în noua ediție a *Generalităților*¹⁶.

Abia peste un bun sfert de secol aveau să se tipărească însă fragmentele în cauză, cu lămuriri asupra concepției și identificarea unor idei ce vesteau sistemul respectiv chiar și mai înainte de *Essai de synthèse*¹⁷. Deja în *Observațiile unui nespecialist asupra istoriei antice* (1916) se pot decela sugestii consensuale, după opinia prefațatorului, D.M. Pippidi, dar nu încapă îndoială că asemenea sugestii se pot discerne oarecum în lecția inaugurală din 1894 și mai ales în discursul de recepție academică din 1911, unde citim: „Există o *singură* dezvoltare, și toate manifestările de viață se prind într-însă, apărând fiecare la locul ei, hotărât de sensul acelei mișcări, de momentul ivirii faptelor și situațiilor, și având fiecare spațiul pe care-l cere însemnătatea reprezentativă sau însemnătatea activă a acelor fapte și situații”¹⁸. El a vorbit atunci de „mediul firesc de universalitate umană” la care se cuvine trimis orice fapt, orice crâmpei de istorie, a vorbit de „liniile comune” ce persistă de-a lungul duratei, de întemeierea reconstrucției istorice pe comparatism¹⁹ etc., elemente regășibile și în alte scrieri ale savantului, sistematizate apoi definitiv în prefața *Istoriologiei umane*.

Cerând ca „peste despărțiri neorganice” să se caute „perfecta și admirabila unitate” a lumii, Iorga gândea în sens istoriologic²⁰. La fel gândea și atunci când a preconizat ca istoria contemporană să explice „formarea omului modern”, să pună în lumină „elementele din care s-a alcătuit el: straturi mai vechi, aporturi mai nouă”, trecând de la o țară la alta, spre a le fixa contribuția efectivă, măsura în care ele au sporit „capitalul uman”, zestrea milenară a lumii²¹. Sunt idei pe care le regăsim, subliniate, în prefața la *Istoriologia umană* asupra căreia moartea l-a surprins lucrând.

Preocuparea istoricului era să grupeze în noua sinteză elementele de construcție după felul cum ele participă la „acel mare lucru, cel mai mare din toate, care e viața omenească însăși”²². Superbă ambiție! Nu fapte, nu evenimente, nu eroi, nu imperii, ci viața umană în nesfârșita-i complexitate se cuvenea deci zugrăvită de către istoric, iar în această privință unele sugestii, puține, îi veneau de la înaintași ca L. Ranke, J. Michelet, H. Gelzer, Ed. Meyer. Se depărta astfel, explicit, de „știința istorică” profesată de un A.D. Xenopol sau de un Aloys Meister, pentru a concepe o vastă sinteză, în care „elementele caracteristice” sunt folosite într-o *construcție dinamică*, spre a contura până la urmă însăși „tragedia acestui neam omenesc”²³. Rostul său, ca istoric, era să surprindă „viața” în curs, pornind de la evenimente, situații, psihologii a căror „taină” trebuia să o dezvăluie. Știa bine că nu e ușor și că erudiția, oricât de vastă, nu ajunge pentru aceasta. Era nevoie încă de un discernământ specific și de acel har narativ, dincolo de care edificiul nu rezistă. „Aș fi vrut, din partea mea, să am mai mult talent *poietic* pentru a fi

¹⁵ Academia Română, *Buletinul Secțiunii Istorice*, XXII, 1, p. 5-12.

¹⁶ Iorga, *op. cit.* p. 341-348.

¹⁷ D.M. Pippidi, *Cuvânt înainte la Materiale pentru o istoriologie umană*, de N. Iorga, ed. Liliana N. Iorga, București, 1968, p. VI.

¹⁸ Iorga, *Generalități...*, p. 90.

¹⁹ *Ibidem*, p. 91, 96.

²⁰ *Ibidem*, p. 172.

²¹ *Ibidem*, p. 193.

²² *Ibidem*, p. 343.

²³ *Ibidem*, p. 344.

mai aproape de adevăr”²⁴. Cu această mărturisire paradoxală, care mai scandalizează încă spiritele atașate excesiv pozitivismului, își încheia N. Iorga explicațiile preambulare la noua sinteză. În introducerea propriu-zisă, el căuta chiar să revendice precursori întru istoriologie, urcând în timp până la Polybiu și Plutarh, legându-și apoi demersul mai ales de perspectiva dinamică a creștinismului și de ideea filosofică leibniziană²⁵. *Materialele* înseși, câte au putut fi recuperate și strânse în volum, exemplifică în mod convingător viziunea istoriologică a marelui cărturar, a cărui existență fabuloasă se încheie cu această nouă pledoarie *sui generis* pentru unitatea și umanitatea istoriei.

Nu putem urmări aici relația dintre istoriologia lui Iorga și alte demersuri contemporane. Ramón Menéndez Pidal preconiza și el o istorie totală, A. J. Toynbee una bazată pe religii, în timp ce H. Pirenne făcea din comparatism condiția oricărei sinteze în acest domeniu. Tinzând să devină progresiv o dialectică a permanențelor, istoria nu se mai putea impune decât prin metoda comparativă și prin spiritul său integrator, metodă și spirit atât de bine ilustrate de istoriologia savantului român. S-a pledat în același timp pentru o „istorie totală” (H. Berr) și se va insista asupra „globalității” în istorie (L. Febvre, A. Toynbee, Ch. Samaran, H.I. Marrou, F. Braudel, P. Chaunu etc.), desigur că fără iluzii cu privire la exhaustivitatea ei. Ceea ce interesează însă e spiritul „totalizant” (R. Mandrou) în care se concepe tot mai mult reconstrucția istorică.

Istoriologia propusă de N. Iorga, la timpul său, e o operă de pionier și de mare maestru al sintezei, una asupra căreia s-ar putea reveni cu folos*.

NICOLAE IORGA ET L'HISTORIOLOGIE HUMAINE (Résumé)

Mots clés: historiologie, synthèse, condition humaine

Titre d'une nouvelle synthèse, pour laquelle N. Iorga travaillait au moment de sa mort tragique, *Historiologie humaine* est un syntagme définissant toute une pensée, dont l'actualité nous semble évidente. L'historiologie proposée par le grand lettré roumain reste un territoire à explorer *en historien*.

²⁴ *Ibidem*, p. 348.

²⁵ *Idem*, *Materiale...*, p. 9, 10.

* Text prezentat radiofonic în 1990. A se vedea, pentru aceeași temă, Alexandru Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, 1989, p. 247-255; *idem*, *Sinteza dinamică a istoriei: N. Iorga*, în vol. *Biserică, societate, identitate. In honorem Nicolae Bocșan*, Cluj, 2007, p. 599-604.

DAN PRODAN

GHEORGHE I. BRĂȚIANU ȘI FRANZ BABINGER. CONVERGENȚE

Între activitățile științifică și didactică ale celor doi istorici, medievistul universalist român Gh. I. Brătianu¹ și orientalistul-turcolog german Franz

¹ Bibliografia consacrată lui Gh. I. Brătianu, fără a fi exhaustivă, oferă totuși o imagine generală coerentă asupra omului, profesorului universitar, istoricului, academicianului, parlamentarului. Cele mai importante repere bibliografice sunt: Emil Turdeanu, *L'oeuvre de G. I. Brătianu*, în *RER*, t. VII-VIII, 1961, p. 137-152; Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei române*, București, 1976, p. 334-359; idem, *Gh. I. Brătianu (1898-1953)*, în *SAI*, nr. XXXVII-XXXVIII, 1978, p. 169-173; idem, *L'historiographie roumaine et l'école des „Annales”*. *Quelques interférences*, în *AUB, Istorie*, XXVIII, 1979, p. 32-40, *passim*; Ștefan Ștefănescu, *Gh. I. Brătianu*, în *EIR*, coord. Șt. Ștefănescu, București, 1978, p. 72-73; Valeriu Râpeanu, *Gh. I. Brătianu*, în Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, Ed. Eminescu, 1980 (LXXVI+295 p.), p. V-LXXVI; idem, *Cultură și istorie*, II, N. Iorga, Gh. I. Brătianu, București, Ed. Cartea Românească, 1981, p. 123-216; N.S. Tanașoca, *Reconsiderarea operei lui Gh. I. Brătianu*, în „Transilvania”, IX, nr. 12/1980, Sibiu, p. 13-14; Pompiliu Teodor, *La „Revue Historique du Sud-Est Européen” et le modèle des „Annales”*, în *RRH*, XX, no. 4/1981, Bucarest, p. 773-782; idem, *Gh. I. Brătianu – istoricul*, I. *Dimensiunile operei*, în *AIIAI*, XX, 1983, p. 233-247; idem, *Gh. I. Brătianu – istoricul*, II. *Concepție și metodă istorică*, în *AIIAI*, XXI/1, 1988, p. 233-245; idem, *Gh. I. Brătianu, istoric al relațiilor internaționale*, în *RI*, s.n., nr. 1-2/1993, p. 33-42; idem, *Gh. I. Brătianu. Istoric și om politic*, în „Tribuna”, V, nr. 6/1993, Cluj-Napoca, p. 1, 3; Al. Zub, *De la istoria critică la criticism. Istoriografia română la finele secolului XIX și începutul secolului XX*, București, Ed. Academiei, 1985, p. 159-163, 266-267; idem, *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, Ed. Junimea, 1989, *passim*; Vasile Cristian, *Istoria la Universitatea din Iași*, Iași, 1985, p. 104-108; Lucian Nastasă, *Gh. I. Brătianu la Congrese internaționale de istorie*, în vol. *Românii în istoria universală*, coord. I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian, II, Iași, 1987, p. 731-740; St. Brezeanu, *Gh. I. Brătianu și istoria medievală*, în Gh. I. Brătianu, *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, ediție îngrijită, prefată, studiu și note de St. Brezeanu, traducere de Mariana Rădulescu, București, E.Ș.E., 1988 (212 p.), p. 8-45; Victor Spinei, *Geneza sintezei lui Gh. I. Brătianu despre spațiul pontic*, în Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, traducere de Michaela Spinei, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și bibliografie de V. Spinei, vol. I, București, Ed. Meridiane, 1988, p. 5-71, ed. a II-a, 1999, p. 13-50; *Confluențe istoriografice românești și europene. 90 de ani de la nașterea istoricului Gh. I. Brătianu*, coord. V. Spinei, Iași, 1988, X+549 p.; Calistrat Argatu, *O vastă sinteză istoriografică (Gh. I. Brătianu)*, în „Steaua. Revista Uniunii Scriitorilor”, XL, nr. 10/1989, Cluj-Napoca, p. 44-45, 60; Șerban Papacostea, *Gh. I. Brătianu – evocare*, în *RI*, s.n., II, nr. 1-2/1991, p. 105-107; idem, *Gh. I. Brătianu, istoricul și omul politic*, în *RI*, s.n., IV, nr. 1-2/1993, p. 19-32; idem, *Un program de curs universitar al lui Gh. I. Brătianu*, în *RI*, s.n., nr. 1-2/1993, p. 175-176; Irina Guțu, *Istoricul martir Gh. I. Brătianu, cu pana, cu arma și viața pe frontul adevărului*, în *RIM*, nr. 3/1991, București, p. 34-36; Constantin Bălan, *Gh. I. Brătianu*, în *RA*, LXX, nr. 4/1993, p. 434-447; I. A. Pop, *Adunările de stări ale Transilvaniei în viziunea lui Gh. I. Brătianu*, în „Steaua”, XLIV, nr. 10/1993, p. 10-12; Andrei Pippidi, *Un livre qui n'a jamais existé*, în *RER*, XVII-XVIII, 1993, p. 37-71; Al. Florin Platon, „La Mer Noire” et „La Méditerranée”: *parallélisme et convergences*, în *RER*, XVII-XVIII, 1993, p. 73-82; idem, *Două concepții istorice înrudite: Fernand Braudel și Gheorghe I. Brătianu*, în *AIIX*, t. XXXIX-XL, 2002-2003, p. 613-629; V. Spinei, *Reprezentanți de seamă ai istoriografiei și filologiei românești și mondiale*, Brăila, Ed. Istros, 1996 (415 p.), *sub voce*; Aurel Pentelescu, *Zona Mării Negre în viziunea lui Gh. I. Brătianu*, în *RIM*, nr. 5-6/1997, p. 51-55; Al. Zub, *Gh. I. Brătianu*, în *DL*, IX, nr. 3/1998, Iași, p. 1-2; *ibidem*, în *RR*, IV, nr. 1/1998, Bucharest, p. 1-7;

Babinger², profesori universitari și colaboratori la Facultatea de Litere și Filozofie a Universității „Cuza Vodă” din Iași (în deceniile III-V ale secolului XX), de la a cărei înființare se împlinesc 150 de ani, există puncte de convergență. Identificarea și prezentarea lor vor contribui la lămurirea unor aspecte deloc sau puțin cunoscute ale evoluției istoriografiilor română și germană, ale racordării scrisului istoric românesc la curente, tendințele și cerințele istoriografiei mondiale, în deceniile III-V ale secolului XX.

Nu cunoaștem încă anul în care cei doi istorici s-au întâlnit direct, personal, prima dată. Este posibil ca ei să se fi cunoscut într-unul din anii intervalului temporal 1920-1935, când ambii s-au impus în lumea Muzei Clio ca istorici de talie europeană. Ori Brătianu și Babinger s-au văzut abia din octombrie 1935, când turcologul german și-a început activitatea didactico-științifică în cadrul Institutului pentru studiul Europei Sud-Estice

Incursiuni în opera istorică a lui Gh. I. Brătianu, Studii și interpretări istorice, coord. P. Teodor și R. Mârza, Cluj-Napoca, 1999, 132 p.; ****Comemorarea a 50 de ani de la moartea lui Gheorghe I. Brătianu*, în „Erasmus”, 2003-2005, nr. 14, București, p. 14-20; Aurel Pentelescu, *În fața istoriei. Gheorghe I. Brătianu (1898-1953)*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 2003, 212 p.; Gheorghe I. Brătianu în dosarele securității. Documente. Perioada domiciliului obligatoriu. Arestarea. Detenția. Moartea, selecția documentelor, studiu introductiv, note și addenda: Aurel Pentelescu, Liviu Țăranu, prefața: Dinu C. Giurescu, Ed. Enciclopedică, 2006, 337 p.; Iulian Pruteanu-Isăcescu, Gh. I. Brătianu – Membru al Academiei Române, în „Chronos”, I, 2003, nr. 1, Iași, p. 5-15; idem, Gh. I. Brătianu (1898-1953). 110 ani de la naștere / 55 de ani de la moarte, în „Chronos”, VI, 2008, nr. 2, p. 48-55; Liviu Țăranu, Ultimii ani de viață ai istoricului Gh. I. Brătianu, în *Experimentul Ploiești*, vol. V, *Opresiunea culturii tradiționale române în timpul dictaturii comuniste*, Pitești, 2006, p. 233-238; Aurel Pentelescu, Liviu Țăranu, *Martiriul și moartea unui savant – Gheorghe I. Brătianu (1898-1953)*, în „Orizont XXI. Revistă de istorie”, II, 2007, nr. 5, Pitești, p. 39-51; Constantin Bușe, *Omagiu unui mare istoric adus înaintașului său de geniu. Gh. I. Brătianu despre N. Iorga și opera sa*, în *Nicolae Iorga. 1871-1940. Studii*, vol. I, București, 2006, p. 9-17; idem, Gh. I. Brătianu despre N. Iorga, în *Nicolae Iorga. 1871-1940. Studii și documente*, vol. II-2, coordonatori C. Bușe și C. Găucan, București, 2006, p. 49-74; Raluca Tomi, *Institutul de Istorie Universală „Nicolae Iorga” în anii directoratelor Gheorghe I. Brătianu (martie 1941 - septembrie 1947) și Andrei Oțetea (octombrie 1947 - iulie 1948)*, în *Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, 1937-1948*, coord. Raluca Tomi și Bogdan Popa, Cuvânt înainte: Ovidiu Cristea, București, Ed. Oscar Print, 2009 (319 p.), p. 105-163; *Bibliografia istorică a României, X, 1999-2004*, București, Ed. Academiei Române, 2005, p. 22-23; *XI, 2005-2006*, București, Ed. Academiei Române, 2007, p. 8-9; *XII-I, 2007-2008*, coord. Stelian Măndruț, București, Ed. Academiei Române, 2009, p. 10-11.

² Despre viața și opera orientalistico-turcologică ale lui Franz Babinger vezi: Fr. Babinger, *Schriftenverzeichnis, 1910 bis 1961*, München, 1962, 51 p.; idem, *Ergänzung 1961-1968*, München, 1968, 9 p.; H. J. Kissling, *Franz Babinger (1891-1967)*, în *SOF*, XXVI, 1967, p. 375-379; H. W. Duda, *Franz Babinger*, în „Almanach der Österreichischen Akademie der Wissenschaften”, CXVIII, 1968, Wien, p. 317-323; Mihail Guboglu, *Franz Babinger*, în *SAO*, VII, 1968, Bucarest, p. 233-235; Dan Prodan, *Din tradițiile orientalisticii românești. Franz Babinger și Institutul de Turcologie de la Iași (1940-1945)*, în *CLSO*, nr. 2, 1993, coordonatori M. Maxim și B. Murgescu, București, p. 164-201; idem, *Franz Babinger – turcolog celebru și agent secret?*, în *MI*, s.n., XXVIII, nr. 4(325)/aprilie 1994; idem, *Mid-17th Century Transylvania and Franz Babinger. On a Berât and an ‘Ahdnâme handed to Prince Gheorghe Rákóczi II in 1649*, în *TR*, III, nr. 2/ Summer 1994, Cluj-Napoca, p. 127-134; Cristina Feneșan, *Franz Babinger: ein deutscher Beitrag zur rumänischen Osmanistik*, în *RÉSEE*, XXXII, no. 3-4/1994, p. 313-322; Dan Prodan, *Studiile lui Franz Babinger referitoare la istoria românilor și a relațiilor româno-otomane în evul mediu (secolele XIV-XVII)*, în „Hierasus”, X, 1996, Botoșani, p. 119-170; idem, *Preocupări de orientalistico-turcologie în România, în perioada 1875-1950. Considerații introductive*, în *AMS*, I, 1999, Botoșani (p. 7-82), p. 33, 35-36, 39, 55-59, 72, 77; idem, *Învățămintul universitar turcologic în România în secolul al XX-lea*, în *SAI*, LXV, 2000 (p. 237-248), p. 240-242; idem, *Franz Babinger și Nicolae Iorga. Corespondență*, în *AILX*, XXXVI, 1999, p. 171-202; idem, *Nicoară Beldiceanu par rapport à Franz Babinger*, în „Romano-Turcica”, I, 2003, Bucarest-Istanbul, Ed. Isis; idem, *Franz Babinger en Roumanie (1935-1943). Étude et documents*, Istanbul, Ed. Isis, 2003, 337 p.; idem, *Preocupări de orientalistico-turcologie în România de la Marea Unire la instaurarea regimului comunist (1918-1948)*, în *AMS*, III, 2004, p. 153-166; idem, *Considerații generale referitoare la evoluția turcologiei românești la sfârșitul secolului al XIX-lea și în prima jumătate a celui următor*, în vol. *Studii și cercetări de turcologie contemporană. Omagiu profesorului Mihai Maxim*, coordonator Călin Felezeu, Cluj-Napoca, Ed. Tribuna, 2004, p. 162-165; Dan Prodan, *Inventarele inedite ale Bibliotecii Institutului de Turcologie de la Iași (1940-1945)*, I-II, în *AILX*, t. XLIII-XLIV, 2006-2007, p. 691-708; t. XLV, 2008, p. 431-446.

din București³, înființat și condus de Nicolae Iorga. Indirect însă, cei doi istorici s-au cunoscut prin intermediul articolelor, studiilor și sintezelor elaborate de ei înșiși, referitoare la spațiul geografico-istoric oriental ponto-mediteranean / bizantino-otoman, între secolele III-XVII.

1. *Sferele temporale de activitate științifico-didactică* a celor doi istorici au fost identice: epoca medie universală, cu extensii către antichitate și epoca modernă (Gh. I. Brătianu) sau doar către secolele XVII-XX (Fr. Babinger). *Arealele geografice* studiate de cei doi savanți au avut ca element comun Europa centrală și estică, de la Marea Baltică la mările Mediterană și Neagră, și Orientul Apropiat: Nordul Africii, Anatolia, Siria, Palestina, Arabia, Irak, Iran. Gh. I. Brătianu a studiat și evoluțiile istorice din Europa vestică (Anglia, Franța, Spania, Portugalia) și, sumar, din Orientul Mijlociu și Îndepărtat. Fr. Babinger s-a specializat în istoria, cultura și civilizația „Orientului” islamic turco-otoman: Europa centrală și sud-dunăreană, Anatolia, Siria, Palestina, Egipt, Mesopotamia, Persia Akkoyunlu și safavidă. Nu intenționez să analizez în această contribuție „cazurile particulare”, punctuale, ale activității științifice ale celor doi istorici, studii care oricum exced unitatea tempo-geografică delimitată anterior.

În concepția istorică a lui Gh. I. Brătianu, „Orientul” includea continentul Asia și teritoriile est-europene aparținând în secolele XIV-XX unor state islamice (Imperiul Otoman și *Hānat*-ele tătaro-mongole): Europa sud-dunăreană și teritoriile nord-pontice, caucaziene și caspice. Fluxurile și refluxurile religioase în aceste ultime teritorii au inclus însă o anumită ambiguitate în sfera de cuprindere geografică a termenului „Orient”, în accepțiunea lui Brătianu⁴.

Datorită specializării sale (orientalist-turcolog), Franz Babinger a decupat Orientul islamic din vasta arie geopolitică a Orientului, primul areal incluzând „ces pays orientaux qui furent entièrement ou partiellement colonisés par les mahométans”⁵. Istoricul german a avut astfel în vedere: Europa sud-dunăreană (Ungaria centrală și sudică, Serbia, Bulgaria, Bosnia, Herțegovina, Grecia, Albania, Macedonia, Dobrogea), Anatolia, Siria, Palestina, Africa nordică, Irak, Iran, vestul Indiei, regiunile nord-pontice și caucaziene⁶.

Semnificația geografico-istorică pe care Brătianu a dat-o termenului „Orient” și Babinger celui de „Orient islamic” corespundea accepțiunii larg însușite și utilizate în lumea științifică și în cancelariile politice în deceniile III-V ale secolului XX⁷.

³ ANR, DMB, fond Ministerul Educației Naționale, d. 729/1938, f. 10; D. Prodan, *Fr. Babinger și N. Iorga. Corespondență*, p. 192.

⁴ A. Pippidi, *Un livre qui n'a jamais existé*, p. 43.

⁵ Fr. Babinger, *Quelques problèmes d'études islamiques dans le Sud-Est européen*, în „L'Europe Orientale”, VII-année, no. 34, Paris, p. 95.

⁶ *Ibidem*, p. 96.

⁷ Edward W. Said, *Orientalism. Western conceptions of the Orient*, ed. I, New York, Pantheon Books, 1978, 370 p.; idem, *Orientalism. Concepțiile occidentale despre Orient*, traducere Ana Andreescu, Doina Lică, Timișoara, Ed. Amarcord, 2001, 399 p.; Larry Wolff, *Inventarea Europei de Est. Harta civilizației în epoca luminilor*, traducere din limba engleză de Bianca Rizzoli, București, Ed. Humanitas, 2000, 544 p.; Maria Todorova, *Balkanii și balcanismul*, traducere din limba engleză de Mihaela Constantinescu și Sofia Oprescu, București, Ed. Humanitas, 2000, 400 p.; Giorgios Prevelakis, *Balkanii. Cultură și geopolitică*, cu un cuvânt-înainte al autorului la ediția în limba română, traducere, note și postfață: Nicolae-Șerban Tanașoca, București, Ed. Corint, 2001, 207 p.; Sophie Bessis, *L'Occident et les autres. Histoire d'une suprématie*, Paris, Editions La Découverte et Syros, 2002; idem, *Occidentul și Ceilalți. Istoria unei supremații*, prefața Anton Caragea, traducerea Narcisa Șerbănescu, București, Edit. Runa, 2004, p. 19-107.

2. Gh. I. Brătianu și Fr. Babinger, savanți aparținând aceleiași generații⁸, au fost *ilustri reprezentanți* ai noilor școli istorice apărute în România și Germania prin 1930, influențate într-o anumită măsură de curentul istoric francez al Școlii de la „Annales”. Însă trebuie să precizăm că, în deceniul 1920-1930, în contribuțiile științifice ale celor doi istorici identificăm elemente de noutate (de concepție, de metodă, de abordare a izvoarelor istorice etc.) convergente celor postulate de reprezentanții Școlii de la „Annales”. Acestea sunt simultaneitățile de manifestare istoriografică, pe fondul evoluției curentului critic pozitivist, încă de la începutul secolului XX.

Brătianu a aparținut generației de tineri istorici români de la 1930 (alături de C.C. Giurescu, P.P. Panaitescu etc.), împreună alcătuind „școala nouă” de istorie, a cărei publicație științifică a fost „Revista Istorică Română” (apărută în 1931). Această grupare dizidentă de istorici a promovat un hipercriticism multidirecțional, față de: operele reprezentanților generației de la 1900 (în special N. Iorga), editarea izvoarelor istorice și interpretarea acestora, cercetarea istorică și modalitățile de realizare a acesteia. Ei au insistat în mod deosebit asupra lărgirii tematicii, perioadelor și spațiilor istorice abordate, a restituției faptelor, proceselor și evoluțiilor istorice cât mai obiectiv, impersonal și „rece”, fără sentimente, antipatii sau simpatii personale⁹.

Având ca solidă temelie spiritul „Analelor”¹⁰ și programul „noii școli” românești de istorie de la 1930¹¹, Gh. I. Brătianu a lansat una din cele mai îndrăznețe și mai ambițioase inițiative din sfera cercetărilor și studiilor de istorie medie universală din perioada interbelică: conceptualizarea, elaborarea și publicarea unei *noi istorii a evului mediu european*, cu extensie orientală. Această proiectată sinteză trebuia să impună o lărgire a orizontului și a opticii concepției istorice despre perioada respectivă, o repolarizare a centrelor de putere de unde putea fi abordată și analizată evoluția istorică complexă a spațiului european-oriental.

Cu o germinație de un deceniu, focalizând și preocupările tinerilor săi colaboratori români (M. Berza, D.M. Pippidi, A.B. Duff, C.I. Andreescu), istoricul român a făcut publică inițiativa sa în 1937¹². Acest proiect a constituit și subiectul comunicării lui Brătianu la al VIII-lea Congres internațional de științe istorice (Zürich, august-septembrie 1938)¹³. Pentru materializarea îndrăznețului său proiect, Brătianu a mizat pe colaborarea științifică a istoricilor consacrați din diferite țări europene, plus a colaboratorilor săi români¹⁴.

⁸ Franz Babinger s-a născut la 15 ianuarie 1891, iar Gheorghe I. Brătianu la 21 ianuarie/3 februarie 1898.

⁹ Al. Zub, *De la istoria critică la criticism*, p. 274-276; idem, *Istorie și istorici în România interbelică*, p. 170-175; L. Boia, *Evoluția istoriografiei române*, p. 234-238; idem, *L'historiographie roumaine et l'école des „Annales”*, p. 31-40; Ștefan S. Gorovei, Petrea Țurlea, Lucian Năstasă, „Școală nouă” de istorie. *Mărturii documentare*, I, în *AIIR*, XXII/1, 1985, p. 335-376; II, XXIII/1, 1986, p. 355-396.

¹⁰ L. Boia, *Tradition historiographique roumaine et „nouvelle histoire”: l'oeuvre de G. I. Brătianu*, în vol. *Confluente istoriografice românești și europene...*, Iași, 1988, p. 3-12; P. Teodor, *Gh. I. Brătianu și spiritul „Analelor”*. *Analogii, sincronism și convergențe*, în același volum, p. 25-46.

¹¹ C. C. Giurescu, *Cuvânt înainte*, în *RIR*, I, 1931, p. 4-5; și contribuțiile citate *supra* la nota nr. 9.

¹² Gh. I. Brătianu, *Une nouvelle histoire de l'Europe au Moyen Âge*, București, 1937, 21 p.; V. Spinei, *Gh. I. Brătianu – între vocația istoriei și tentația vieții politice*, în vol. *Confluente istoriografice...*, p. 312-313; A. Pippidi, *op. cit.*, *passim*; Doru Bădără, *Gh. I. Brătianu și proiectul „unei noi istorii a Europei în Evul Mediu”* (*Gh. I. Brătianu et le projet „d'une nouvelle histoire de l'Europe au Moyen Âge”*), în „*Analele Brăilei*”, III, 1999, nr. 3, Brăila, p. 371-383; în limba franceză în *NedH*, X, 2000, p. 155-169.

¹³ Gh. I. Brătianu, *Une nouvelle histoire de l'Europe au Moyen Âge. La fin du monde antique et le triomphe de l'Orient*, în „*Revue belge de philologie et d'histoire*”, XVIII, fasc. I, 1939, Bruxelles, p. 252-266.

¹⁴ A. Pippidi, *op. cit.*, p. 58-59, 62-63.

Propunând ca centru de greutate al spațiului european–vest-asiatic–nord-african *zona pontică-anatoliană–est-mediteraneană* cu axa, sinuoasă de altfel, Kiev-Constantinopol-Antiohia-Alexandria, Gh. I. Brătianu a precizat că „de prea multă vreme istoria evului mediu a fost văzută numai de la Roma, Aachen sau Paris. Au fost aduse unele corective, privind-o din unghiul Veneției sau al orașului Palermo. Aici (în noua concepție și sinteză istorică propuse de savantul român – n.n., D.P.) va trebui să o privim din Constantinopol mai întâi, dar tot atât de bine din Anatolia și din Alexandria, mai târziu din Kiev sau din Sarai, fără a neglija din acest punct de vedere linia de apărare a creștinătății în zorile timpurilor moderne, ce se sprijinea pe Cracovia, Suceava sau Budapesta”¹⁵.

Această atitudine trebuia adoptată, deoarece ignorarea sau minimalizarea rolului istoric al Europei orientale și al Orientului în Evul Mediu nu mai trebuia să persiste în istoriografia aceluia interstițiu. „Întrucât, a argumentat medievistul român, trebuie să dăm Orientului ce este al Orientului, cu riscul de a exagera și de a părea plini de partipriuri sau de un complex de superioritate”¹⁶.

Privind istoria Evului Mediului european-oriental de la Constantinopol, Alexandria și Antiohia, Gh. I. Brătianu a propus noi repere și diviziuni cronologice ale respectivei epoci istorice, stabilite pe baza evenimentelor complexe, pe diferite planuri, derulate în Balcani și Orientul Apropiat și propagate în Europa. Astfel, structura temporală și tematică a proiectatei sinteze istorice oferă informații prețioase în acest sens. Ampla monografie trebuia să aibă titlul *Histoire de l'Europe au Moyen Âge, 293-1566* și să fie alcătuită din trei volume: I. *Sfârșitul lumii antice și hegemonia Orientului (293-641)*; II. *Orient și Occident, creștinătatea și islamul (641-1095)*; III. *Formarea lumii moderne și lupta statelor creștine împotriva Orientului turc și mongol (1095-1566)*¹⁷.

Brătianu a explicat noile repere și diviziuni cronologice propuse. În anul 293 d.Hr. împăratul roman Dioclețian a instituit sistemul de conducere al *tetrarhiei*, în urma aplicării căruia „Imperiul (Roman) se transformă definitiv, după multe încercări anterioare, în monarhie orientală; (...) atunci începe cu adevărat hegemonia Orientului (asupra Occidentului european – n.n., D.P.)”¹⁸. O hegemonie politică, militară, economică, cultural-artistică, ce se va accentua în secolele IV-VII. Apariția religiei islamice și expansiunea arabă în deceniile III-IV ale secolului VII d.Hr. au inaugurat o nouă etapă în istoria antichității târzii a Europei și a Orientului Apropiat, au dus la individualizarea a trei factori de putere: *Orientul islamic*, *Bizanțul grec* și *Occidentul latin*. Dar în acest nou echilibru complex, politico-militar, religios, economic, cultural-ideologic etc., pe cât de precar pe atât de necesar, superioritatea Orientului arabo-islamic a fost evidentă.

Cruciadele europene, inițiate religios în 1095, împotriva Orientului Apropiat arabo-türco-islamic și expansiunea politico-militaro-comercială a republicilor maritime italiene în Mediterana estică și Marea Neagră, cu urmările lor multiple în Europa, au inaugurat *a treia și ultima perioadă* în istoria medievală a bătrânului continent și a Levantului. Campaniile militare amintite au constituit un adevărat flux european asupra țărmurilor Orientului Apropiat islamic, ce a determinat o revenire, după opt veacuri, a centrului de greutate al lumii medievale în Occident. Chiar și după această reșezare a

¹⁵ Gh. I. Brătianu, *Une nouvelle histoire*, 1937, p. 8.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, *passim*; V. Spinei, *op. cit.*, p. 313.

¹⁸ Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 8-9.

centrelor de putere, evoluțiile istorice din Europa orientală și din Orientul Apropiat au rămas la fel de importante.

Lupta popoarelor din Europa orientală și central-sudică, printre care și românii, împotriva expansiunii mongolo-tătare și turco-otomane, formă de apărare de la „distanță” a civilizației occidentale, a fost o constantă a istoriei Europei în ultima etapă a Evului Mediu. Limita cronologică finală a amintitei epoci istorice a fost, în concepția lui Gh. I. Brătianu, sfârșitul (1566) îndelungatei domnii a sultanului Süleymân I **Kânûnî**-Magnificul, în timpul căruia Imperiul otoman a atins apogeul puterii și expansiunii sale tricontinentale. Aceste evoluții complexe din sud-estul Europei și din Orientul Apropiat, cu centrul de putere la Istanbul, s-au suprapus peste cele din Occident, respectiv „intrarea în scenă a capitalismului financiar și cu expansiunea forțelor economice noi, după cucerirea Mexicului și a Perului”¹⁹.

Un alt element de noutate propus de savantul român a fost *extensia și accentuarea analizei* evoluțiilor istorice economice, sociale, cultural-ideologice, religioase etc. în detrimentul celor politico-evenimentuale. În acest sens, Brătianu a precizat: „Ar fi poate mai interesant și mai fructuos să se dea o amploare mai mare fenomenelor de istorie economică și socială și de a integra în narațiunea faptelor și evenimentelor istoria civilizației și a gândirii, a literelor și a artelor. Metoda ar permite să concilieze două tendințe opuse care par să se afirme azi cu mai multă vigoare în câmpul studiilor istorice: cea a istoriei instituțiilor și a faptelor sociale, în chip necesar colective și impersonale, și cea a personalităților care și-au pus pecetea geniului și a temperamentului lor asupra secolelor și le-au văzut născându-se și acționând”²⁰.

Din cele trei volume proiectate ale sintezei cunoaștem astăzi în detaliu doar „tabla de materii” (cuprinsul tematic) a primului volum și numele posibilor colaboratori la acest tom²¹. Cunoaștem, de asemenea, numele unor colaboratori, pentru diferite capitole tematice, la volumul al II-lea. Planul tematic al acestuia nu a fost găsit, deocamdată, printre documentele lui Gh. I. Brătianu sau ale tinerilor săi colaboratori²².

Despre volumul al III-lea al lucrării, în afară de titlu și orizontul geografico-cronologic, nu cunoaștem deocamdată nimic. Dar, cu titlul de ipoteză de lucru, lansez supoziția că, pentru elaborarea unităților tematice (capitole, subcapitole etc.) referitoare la istoria, cultura și civilizația turcilor otomani, definirea conceptelor operaționale, descoperirea, editarea, conservarea și interpretarea izvoarelor istorice arabo-persano-otomane, metodologia cercetării turcologice etc., putea fi solicitată colaborarea științifică a orientalistului-turcolog *Franz Babinger*. Această colaborare era îndreptățită, plecând de la următoarele premise: contribuțiile științifice turcologice ale lui Babinger; prietenia sa cu Brătianu; activitatea sa științifico-didactică în România, la București (1935-1937) și la Iași (1937-1943)²³; includerea sa în comitetul director (extern) de coordonare a elaborării și publicării sintezei *Histoire de l'Europe au Moyen Âge*²⁴.

Dar un complex de cauze a împiedicat materializarea grandiosului proiect. Potrivit formulei lui Andrei Pippidi, „un livre qui n’a jamais existé”!

Dacă eforturile constante ale lui Gh. I. Brătianu în vederea elaborării și editării sintezei amintite s-au soldat cu un eșec, putem spune că travaliul său pentru finalizarea

¹⁹ *Ibidem*, p. 11.

²⁰ *Ibidem*, p. 12.

²¹ A. Pippidi, *op. cit.*, p. 44-47, 52-53, 62-63, 67-71.

²² *Ibidem*, p. 62-63.

²³ D. Prodan, *Din tradițiile*, 1993, p. 185-195.

²⁴ A. Pippidi, *op. cit.*, p. 59.

monografiei referitoare la *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*²⁵ a fost o reușită. Însă una parțială, pentru că nu a avut bucuria să vadă personal această sinteză tipărită.

Întindere de apă între Europa sud-estică și Orientul Apropiat anatolian, Marea Neagră „s-a dovedit în mai mare măsură un factor de apropiere și de unitate între ținuturile al căror litoral îl mărginește, decât o barieră ce izolează popoarele și civilizațiile”²⁶. Mergând mai departe cu analiza rolului și locului Mării Negre în istoria universală de-a lungul timpului, Gh. I. Brătianu a apreciat că „ea merită, tot atât de mult ca și alte mări mai deschise curentilor din larg, numele de «placă turnantă» a marelui trafic și a schimburilor internaționale. Acest caracter de zonă de tranziție și de răscruce între Europa și Asia îl imprimă popoarelor și statelor stabilite pe litoralul ei”²⁷.

Mării Negre în Evul Mediu, cu limitele și perioadele cronologice fixate încă din 1937-1938, medievistul român i-a consacrat cea mai mare parte a monografiei, respectiv: cartea a II-a²⁸, a III-a²⁹ și a IV-a³⁰. Concluzia la care a ajuns Brătianu, originală și îndrăznească, sublinia realitatea că Marea Neagră făcea parte integrantă din megacontinentul euro-asiatic, având o istorie proprie, strâns legată de cea a arealului terestru al cărui prelungire maritimă era. Pe de altă parte, strict geografic, ea delimita Europa sud-estică de Orientul Apropiat anatolian, dar, în același timp, era o zonă de interferență europeană-orientală, o „intersecție” de căi maritime și o bază de opțiuni politico-militare, economico-comerciale, cultural-artistice etc.

Autorul s-a oprit cu analiza sa în jurul anului 1500, când procesul de transformare a Mării Negre din „mare internațională” în „lac otoman” era, în linii generale, încheiat. O continuare a sintezei *Marea Neagră*, intitulată sugestiv *Chestiunea Orientului*, din secolul XVI și până la sfârșitul celei de-a doua conflagrații mondiale, nu a mai fost elaborată de Brătianu, datorită conjuncturii politice din România după 1947 și arestării abuzive a istoricului de către autoritățile comuniste.

Deși elaborată cu peste jumătate de veac în urmă, monografia lui Brătianu despre *Marea Neagră* este încă actuală prin concepție, interpretare și concluzii, chiar dacă izvoarele istorice europene folosite au fost insuficiente, iar cele otomane inaccesibile. Prin lucrarea sa clasică, încă unică în peisajul istoriografic referitor la această temă³¹, Brătianu a umanizat Marea Neagră, transformând-o într-un partener al oamenilor din acel vast areal, când prietenos, calm și liniștit, când agitat, furtunos și amenințător.

Tot în deceniul V al secolului XX, în Franța, istoricul Fernand Braudel a elaborat și a tipărit o monografie consacrată unei alte mări: *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*³². Contribuția savantului francez, sinteză

²⁵ Gh. I. Brătianu, *La Mer Noire. Des Origines à la Conquête Ottomane*, München, Societas Academica Dacoromana, 1969, traducere românească de Michaela Spinei, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și bibliografie de Victor Spinei, 2 vol., București, Ed. Meridiane, 1988; ed. a II-a, Iași, Ed. Polirom, 1999, 503 p.

²⁶ Idem, *Marea Neagră*, 1999, p. 52.

²⁷ *Ibidem*, p. 61.

²⁸ *Ibidem*, p. 151-246.

²⁹ *Ibidem*, p. 247-346.

³⁰ *Ibidem*, p. 347-442.

³¹ O abordare complementară a realizat Halil Inalcik, *Sources and Studies on the Ottoman Black Sea, I. Customs Register of Caffa, 1487-1490*. Harvard University Press, 1995.

³² Ediția I, Paris, 1949; ed. a II-a, Paris, 1963; ed. a III-a, Paris, 1976; ed. a IV-a, Librairie Armand Colin, Paris, 1979, fiind tradusă în limba română: *Mediterrana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, 6 vol., traducere de Mircea Gheorghe, prefată de Alexandru Duțu, București, Ed. Meridiane, 1985-1986.

paradigmatică în domeniul istoriei mărilor, completa în mod necesar monografia, exemplară și ea, a medievistului român, alcătuind împreună o „radiografie istorică” a întinderii de apă ce scălda sudul Europei de la Strâmtoarea Gibraltar până la Munții Caucaz. Au fost subliniate deja paralelismele și convergențele între cele două monografii semnate de Gh. I. Brătianu și F. Braudel³³. *Marea Neagră* a lui Brătianu rămâne un proiect finalizat al medievistului român în domeniul studiilor sale orientale.

Ca o recunoaștere a valorii științifice și metodologice a contribuțiilor sale istorice orientalistice, Gh. I. Brătianu a fost delegat să participe și a reprezentat Universitatea din Iași la Congresul al XX-lea al orientaliștilor, desfășurat la Bruxelles între 5-10 septembrie 1938, sub președinția lui Vallée Pousin, membru al Academiei regale belgiene³⁴. Nu cunoaștem încă titlul comunicării prezentate de istoricul ieșean și nici ecourile acesteia în critica de specialitate.

*

* * *

Format la școala orientalistă germană de la începutul secolului XX și aparținând grupului tinerilor orientaliști germani de la Berlin, *Franz Babinger* și-a desfășurat activitatea științifică și didactică universitară în amintitul oraș în perioada 1920-1935. Cu îndrăzneală și spirit novator, Babinger a abordat noi domenii și teme de cercetare orientalistă, cu un orizont geografico-cronologic tot mai larg: istoria, cultura și civilizația unor regiuni unde s-a răspândit și s-a înrădăcinat islamismul; evoluția orientalisticii în general, a turcologiei în special, în Europa, în epocile modernă și contemporană; izvoarele istorice otomane-orientale: descoperire, conservare, editare, interpretare și utilizare științifică³⁵.

În două contribuții paradigmice, elaborate și publicate la 15 ani diferență între ele, referitoare la studiile islamice în Asia Mică și Europa sud-dunăreană otomană, pilonii otomanismului timp de șase secole, Fr. Babinger a expus ideile sale referitoare la subiectul amintit. Discursul științific și metodologic al turcologului german propunea colegilor de breaslă o nouă abordare a problemei, începând cu redefinirea statutului orientalisticii și individualizarea conceptuală, geografică și cronologică a ramurilor acesteia, în special a turcologiei. Apoi trebuiau eliminate orice idei preconcepționale sau păreri subiective referitoare la turco-otomani și religia islamică. Aceste două entități trebuiau studiate inter- și pluridisciplinar, acordându-se atenție tuturor categoriilor de izvoare istorice și utilizării combinate a acestora, conform metodologiei cercetării și deontologiei profesionale.

Se impunea concentrarea eforturilor orientaliștilor pentru identificarea, conservarea, traducerea și editarea izvoarelor istorice islamico-otomane în *corpusuri* tematice (documentare, cronistice, epigrafice, numismatice etc.), conform ultimelor cerințe științifico-metodologice în domeniu și în condiții grafice deosebite. Formarea viitorilor orientaliști trebuia să se realizeze prin activități didactice universitare și post-universitare, prin cercetări sistematice în Orientul islamic și în zonele învecinate. Cercetarea științifică turcologică în echipe interdisciplinare constituite trebuie să o înlocuiască treptat pe cea individuală care, oricât de rodnică ar fi fost, se dovedea totuși insuficientă. Necesitatea înființării unor institute de turcologie sau de studii sud-est europene, care să se ocupe cu „problemele epocii turcești”, devenea astfel evidentă. În cadrul acestor

³³ Alexandru Florin Platon, *op. cit.*, 1993, p. 73-82; Aurel Pentelescu, *op. cit.*, 1997, p. 51-55.

³⁴ ANR, DJI, fond U.I., F.L.F., d. 3/1938 (*Corespondență*), ff. 51-52.

³⁵ Dan Prodan, *Franz Babinger en Roumanie*, p. 31.

instituții, o bibliotecă de specialitate oferea celor interesați servicii de informare științifică și de formare profesională.

Franz Babinger a propus extinderea cercetării științifice a islamismului și a statelor islamice de la manifestările politico-militaro-diplomatice la cele religioase-ideologice-culturale. La această direcție de cercetare era necesar să se adauge studierea fondului local, autohton preislamic, cât și a influențelor și preluărilor reciproce: cuceriri băștinași creștini – cuceritori musulmani³⁶.

Turcologul german a elaborat diverse contribuții în direcțiile de cercetare enumerate anterior, de la simpla prezentare de o pagină a unei lucrări de specialitate până la sinteza de 500 de pagini. Majoritatea acestora abordează aspecte inedite sau puțin cercetate de orientaliști, de la evoluții politico-diplomatice și conflicte militare la erezii religioase islamice, orientări și manifestări ideologice, opere istoriografice, creații culturale. Programul de cercetare turcologică formulat și realizat de Fr. Babinger se circumscrie direcției trasate de Școala franceză de la „Annales”, putând fi considerat varianta germană orientalistico-turcologică a acesteia. De altfel, programul de cercetare sintetizat și asumat de Școala de la „Annales” se regăsea, mai mult sau mai puțin coerent și încheat, în istoriografiile naționale ale perioadei interbelice, din majoritatea țărilor europene.

Contribuțiile lui Fr. Babinger reflectau nivelul dezvoltării istoriografiei turcologice din perioada interbelică. Savantul german nu a scris o istorie a Imperiului Otoman, pentru că cerințele și stadiul turcologiei interbelice nu permiteau încă o abordare complexă a acestei problematice. Era perioada unor acumulări istoriografice calitative și cantitative, care vor pregăti terenul sintezelor de istorie otomană elaborate de colective de autori în perioada postbelică. Altfel spus, perioadele berlineză (1920-1935) și românească (1935-1943) ale activității turcologice a lui Babinger s-au situat între sinteza otomană elaborată de N. Iorga³⁷ și cea alcătuită de istoricii turci³⁸.

Babinger a elaborat peste 400 de contribuții punctuale spațio-temporale sau referitoare la evoluții zonale seculare. A abordat problema izvoarelor istoriei otomane, descoperind, publicând și analizând documente, cronică, descrieri și jurnale de călătorie, inscripții etc. Cea mai importantă realizare rămâne, peste decenii, *monografia istoriografiei otomane* (secolul XIV – începutul secolului XX)³⁹. Turcologul german nu a reușit însă să completeze *G.O.W.* cu propria sa *Geschichte der osmanischen Literatur*, sinteză ce trebuia să abordeze scrisul otoman din punct de vedere al fenomenului literar-artistic și ideologic-propagandistic⁴⁰.

Deși a scris numeroase articole referitoare la „probleme otomane”, mărunte, de amănunt, Franz Babinger a avut totuși, precum Gh. I. Brătianu, *vocația sintezei istorice*. A elaborat sintezele referitoare la istoriografia otomană (*G.O.W.*) sau la unele personalități ale istoriei otomane (șey-ul Bedr ed-dîn Mahmūd⁴¹, sultanul Mehmed II

³⁶ Franz Babinger, *Der Islam in Kleinasien. Neue Wege der Islamforschung*, în ZDMG, LXXVI, Jahrg., 1922, Leipzig, p. 126-152; idem, *Quelques problèmes d'études islamiques dans le Sud-Est européen*, în „L'Europe Orientale”, VII-e année, no. 34, 1937, p. 95-110.

³⁷ N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches, nach der Quellen dargestellt*, I-V. Bandes, Gotha, 1908-1913.

³⁸ *Osmanlı Tarihi (Istoria otomană)*, vol. I-IV (elaborate de I. H. Uzunçarşılı), Ankara, 1947-1959; vol. V-VII (elaborate de E. Z. Karal), Ankara, 1955-1962.

³⁹ Fr. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig, 1927, 477 p.

⁴⁰ *Ibidem*, p. VII.

⁴¹ Idem, *Scheich Bedr ed-dîn, der Sohn der Richters von Simāw*, în *Der Islam*, XI. Band, 1921, Berlin, p. 1-106.

Fătih⁴²). Turcologul german nu a finalizat însă proiectata și anunțată sa *Istorie a literaturii otomane*, și nici colaborarea sa la *Histoire de l'Europe au Moyen Âge*, inițiată de Brătianu, nu s-a materializat. Poate Babinger ar fi oferit astfel liniile generale ale unei sinteze istorice otomane (prima parte, secolele XIII-XVI) la nivelul informațional și conceptual-metodologic al anului 1940. În perioada 1962-1969 au fost publicate cele trei volume ale culegerii de studii turcologice ale lui Franz Babinger, intitulată *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante*. Prin structură și titlu, această culegere poate fi considerată o istorie a Europei sud-dunărene și a Orientului Apropiat otomane, în locul sintezei pe care Babinger nu a scris-o niciodată.

Precum Gh. I. Brătianu, care a vizitat Turcia și cea mai mare parte a litoralului Mării Negre și Peninsula Balcanică, Franz Babinger a călătorit, ca un adevărat *Globetrotter*, pe jos, călare, cu automobilul, cu trenul sau cu avionul prin întregul spațiu istoric fost otoman: Europa central-sudică, Anatolia, Orientul Apropiat.

3. Ambii savanți au înțeles că istoria Europei centrale și estice, în general, a românilor, în particular, începând cu secolul XIV, nu se mai poate scrie obiectiv și integrator fără a nu lua în considerație istoria turcilor otomani. *Istanbul* a fost un centru de putere iar *Imperiul Otoman* un factor de putere de importanță mondială, adânc implicat în marile decizii și evoluții istorice universale între secolele XVI-XIX. Pentru a studia istoria otomanilor și a relațiilor complexe româno-otomane (secolele XVI-XIX), Brătianu și Babinger au înțeles necesitatea și au sprijinit procesul universitar didactic de formare a unor turcologi români (istorici, filologi, etno-folcloriști) în România și de specializare ulterioară a acestora în Turcia sau într-o țară europeană cu vechi tradiții didactico-științifice în această ramură orientalistă. Profesori universitari la Iași și București, Gh. I. Brătianu (catedra de istorie medie universală) și Franz Babinger (catedra de istorie otomană și a relațiilor româno-otomane) au atras atenția studenților și celor interesați asupra izvoarelor istorice (documente, cronici, jurnale de călătorie, inscripții etc.) și a bibliografiei orientalo-otomane, au încercat să-i facă curioși pe aceștia în legătură cu istoria otomanilor și a Orientului Apropiat.

O altă caracteristică comună a concepțiilor istorice ale celor doi savanți a fost conștientizarea necesității și promovarea cercetării științifice în echipe inter- și pluridisciplinare de specialiști, în cadrul unor institute de profil. Brătianu a propus înființarea unui *Institut românesc de cercetări istorice și arheologice la Istanbul*, în 1933. El a argumentat astfel demersul său: „Dacă este vorba să organizăm mai temeinic cercetarea trecutului național și a legăturilor atât de strânse ce le-au avut țările noastre cu Răsăritul apropiat, e un centru care se impune de la sine atențiunii cercetătorilor, atât prin situația sa geografică cât și prin rolul său în istoria medievală și modernă a Europei orientale: am numit *Constantinopolul*. (...) Din toate punctele de vedere, înființarea unui institut românesc de cercetări la Constantinopol se impune ca o necesitate a dezvoltării și progresului științei noastre istorice, [deoarece] istoria Imperiului Otoman constituie (...) un domeniu de cel mai mare interes pentru toți istoricii perioadei moderne și contemporane (subl. n., D.P.)”⁴³. Idei ce se regăsesc și în proiectul de Istorie

⁴² Idem, *Mehmed der Eroberer und seine Zeit. Weltenstürmer einer Zeitenwende*, ed. I, München, 1953, XVI+592 p.; ed. a II-a, München, 1959; traducerea franceză: *Mahomet le Conquérant et son temps. Une peur du monde au tournant de l'histoire*, Paris, 1954, 636 p.; traducerea italiană: *Maometto il Conquistatore e il suo tempo*, Torino, 1957, 797 p.; traducerea engleză de W. Hickman, *Mahomed the Conqueror and his Time*, New York, 1978.

⁴³ Gh. I. Brătianu, *Pentru un Institut românesc de cercetări istorice și arheologice la Constantinopol*, în *RIR*, III, 1933 (p. 317-323), p. 318, 320-321; idem, *De la nécessité d'un Institut roumain d'histoire et d'archéologie à Constantinople*, în idem, *Études byzantine d'histoire économique et sociale*, Paris, 1938, p. 275-279.

a Europei în Evul Mediu a lui Brătianu din 1937-1939. Din varii motive, institutul românesc la Istanbul nu a fost înființat.

Mai mult succes a avut Brătianu la Iași, unde a înființat, în cadrul Facultății de Litere și Filosofie în 1935, *Institutul de Istorie Generală*, al cărui director a fost în perioada 1935-1940⁴⁴. Sub egida institutului a fost publicată lucrarea lui G.D. Balasceaf⁴⁵, pe care Brătianu a prefăcut-o. După transferul său la Universitatea din București (de la 1 octombrie 1940) și după moartea lui N. Iorga, Brătianu a devenit director al *Institutului de Istorie Universală „N. Iorga”* (1941-1947)⁴⁶. La publicația acestui institut a colaborat și Fr. Babinger, prezentând opiniile sale despre Istria în secolele XVI-XVII⁴⁷.

Franz Babinger a avut o contribuție importantă la înființarea *Institutului de Turcologie* din cadrul Facultății de Litere și Filosofie de la Iași, la 1 aprilie 1940. Această instituție a funcționat „în vreme de război” între anii 1940-1945. Turcologul german a alcătuit programul de activitate didactico-științifică și schema organizatorică ale institutului (aprilie-mai 1939), al cărui director de studii a fost în perioada 1940-1945⁴⁸. În cadrul institutului, Babinger a editat monografiile istorice⁴⁹ și izvoare biografice otomane⁵⁰.

În cadrul eforturilor sale susținute de a pune bazele unui învățământ superior orientalist-turcologic în România, N. Iorga l-a invitat oficial și l-a angajat cu contract pe turcologul german Fr. Babinger, în august 1935, la *Institutul pentru studiul Europei Sud-Estice* din București, pentru a desfășura o activitate didactico-științifică de profil⁵¹. La 30 septembrie 1937, amintitul contract a expirat, nefiind reînnoit. În aceste condiții, Gh. I. Brătianu și-a manifestat interesul ca Babinger să colaboreze oficial cu institutul ieșean pe care-l conducea. Între timp, cei doi istorici medievali exprimaseră puncte de vedere istorice comune și deveniseră prieteni.

Încă din iunie 1937, ca urmare a propriei sale propuneri scrise, Gh. I. Brătianu a fost însărcinat, de Consiliul Profesoral al F.L.F. din Iași, „de a invita pe D-ul profesor Franz Babinger, cunoscut orientalist german, (...) să facă unele prelegeri la Facultatea noastră asupra *Istoriei Imperiului Otoman*, ale cărei izvoare le cunoaște atât de desăvârșit”⁵². Dar turcologul german nu a putut onora această primă invitație a istoricului ieșean. După încetarea colaborării cu institutul lui Iorga, Brătianu i-a propus lui Babinger angajarea cu contract la amintita facultate ieșeană, pentru a desfășura o activitate didactico-științifică turcologică. Având acceptul lui Babinger, Brătianu i-a propus oficial decanului F.L.F. din Iași, la 27 octombrie 1937, angajarea cu contract a savantului german la acea facultate „(...) pentru a face un curs regulat din această

⁴⁴ V. Spinei, *Gh. I. Brătianu...*, 1988, p. 311; Al. Zub, *Istorie și istorici*, 1989, p. 181, 326.

⁴⁵ G. D. Balasceaf, *Împăratul Mihail VIII Paleologul și statul oguzilor pe țărmul Mării Negre*, ed. Gh. I. Brătianu, Iași, 1940.

⁴⁶ V. Spinei, *op. cit.*, p. 328-332.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 330; Fr. Babinger, *Histria (Istros) au XVIe siècle*, în *RHSEE*, XVIII/1, 1941, p. 137-139; idem, *Histria (Istros) au XVIIe siècle*, în *RHSEE*, XVIII/2, 1942, p. 449-450.

⁴⁸ Dan Prodan, *Din tradițiile...*, 1993, p. 179-195.

⁴⁹ M. M. Alexandrescu-Dersca, *La Campagne de Timūr en Anatolie (1402)*, București, Imprimeria Națională, VIII+180 p.+1 hartă.

⁵⁰ *Die Vita (Menāqibnāme) des Schejchs Bedr ed-din Mahmūd, gen. Ibn Qādī Samauna, von Chalil bin Ismā'il...*, I. Teil: *Urtext...*, herausgegeben von Fr. Babinger, O. Harrassowitz, Leipzig, 1943, 124 p.

⁵¹ Vezi *supra* nota nr. 3; Giafranco Giraudo, *Hammer-Purgstall, Iorga, Babinger. Un piccolo divertissement*, în *Quaderni Nicolae Iorga. Atti del Convegno italo-romeno N. Iorga*, Bucarest, 2000, p. 128-134; republicare în *Quaderni della Casa Romana di Venetia*, 2001, no. 1, p. 128-134.

⁵² ANR, DJI, fond U.I., F.L.F., d. 5/1937, f. 45; Dan Prodan, *Din tradițiile...*, p. 172.

materie (Istoria Imperiului Otoman – n.n., D.P.), cu specială privire la legăturile turcilor cu țările noastre; în această direcție a publicat chiar în limba noastră o serie de lucrări”⁵³.

Acceptând propunerea lui Gh. Brătianu la 30 octombrie 1937⁵⁴, decanul Iorgu Iordan l-a invitat oficial la 11 noiembrie pe Franz Babinger să predea la facultatea ieșeană „un curs asupra istoriei Imperiului Otoman, cu specială privire la legăturile turcilor cu țara noastră”⁵⁵. După asigurarea fondurilor necesare salarizării savantului german⁵⁶, la 12 noiembrie 1937 s-a încheiat contractul de colaborare didactico-științifică turcologică între Franz Babinger și Gh. I. Brătianu, ca director al Institutului de Istorie Generală din cadrul F.L.F. de la Iași⁵⁷.

După intervenții și discuții ce au durat șapte luni, Ministerul Educației Naționale a aprobat introducerea cursurilor și seminariilor prof. Franz Babinger în statele de funcții ale F.L.F. din Iași, asigurând și salariul lunar al turcologului german⁵⁸. În aceste condiții, la 1 iulie 1938 s-a încheiat contractul de colaborare didactico-științifică între M.E.N. și Fr. Babinger. Ministerul amintit a încredințat turcologului german „ținerea unui curs asupra istoriei Imperiului Otoman, cu specială privire la legăturile turcilor cu țara noastră (...) la Facultatea de Litere a Universității din Iași și în cadrul Institutului de Istorie Generală al acestei Universități (subl. D.P.)”⁵⁹. Consiliul Profesoral al F.L.F. din Iași a hotărât, la 22 noiembrie 1937, ca „D-l Prof. Gh. I. Brătianu să prezinte publicului pe D-l Prof. Franz Babinger, în ziua deschiderii cursului său”⁶⁰, evenimentul petrecându-se în una din zilele săptămânii 23-28 noiembrie 1937.

În perioada 1940-1943, în relațiile prietenești, de colaborare, dintre Gh. I. Brătianu și Franz Babinger au intervenit elemente noi, ce au sporit intensitatea acestor legături. Astfel, la 1 aprilie 1940 și-a început activitatea didactico-științifică *Institutul de Turcologie* de la Iași, turcologul german fiindu-i director de studii⁶¹. Gh. I. Brătianu s-a transferat, de la 1 octombrie 1940, la F.L.F. din București, ca profesor titular la catedra de istorie universală⁶², de la 1 martie 1941 a fost numit director al Institutului de Istorie Universală „N. Iorga” din capitală⁶³, iar în perioada decembrie 1941 - 1 decembrie 1943 a îndeplinit „cu deosebită destoinicie”, funcția de decan al F.L.F. din București⁶⁴.

În cadrul activității efective (1940-1943) a Institutului de Turcologie, s-au derulat demersuri oficiale pentru transferarea sa de la Facultatea de Litere din Iași la cea similară din București. Astfel, în a doua decadă a lunii octombrie 1941 Brătianu a solicitat decanului F.L.F. din București, prof. Alexandru Marcu, discutarea în cadrul ședinței Consiliului Profesoral a propunerii sale de transferare a amintitului institut de la Iași la București. Petentul a argumentat că „(...) în capitala țării (Institutul de Turcologie) ar putea concentra și îndruma mult mai bine activitatea tuturor cetățenilor

⁵³ *Ibidem*, f. 45; Dan Prodan, *op. cit.*, p. 172.

⁵⁴ ANR, DAICB, fond M.E.N., d. 729/1938, f. 9.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 11.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 12.

⁵⁷ *Ibidem*, ff. 8-8v., 1-1v., 7-7v.

⁵⁸ ANR, DJI, fond U.I., F.L.F., d. 13/1943, f. 250.

⁵⁹ ANR, DJI, fond U.I., F.L.F., d. 1/1938, ff. 209-209 v.; Dan Prodan, *op. cit.*, p. 173-174.

⁶⁰ ANR, DJI, fond U.I., F.L.F., d. 8/1939, ff. 57-57 v.; idem, DAICB, fond M.E.N. d. 729/1938, ff. 3-3v., 4-4 v.; Dan Prodan, *op. cit.*, p. 174-175.

⁶¹ ANR, DJI, fond U.I., R., d. 1966/1940, ff. 239, 240; d. 2101/1941, f. 153; fond U.I., F.L.F., d. 2/1940, ff. 84, 87.

⁶² V. Spinei, *Gh. I. Brătianu...*, p. 324.

⁶³ *Ibidem*, p. 328.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 332.

care ar dori să se specializeze în studiul acestei probleme (de turcologie)”. Brătianu atrăgea atenția asupra „(...) importanței ce o prezintă pentru toate ramurile învățămîntului nostru istoric existența unui asemenea Institut (de Turcologie – n.n., D.P.)”⁶⁵.

Consiliul Profesorat al facultății bucureștene, în ședința din 22 octombrie 1941, a avizat favorabil această propunere, fiind susținută de C.C. Giurescu, N. Bănescu, Al. Rosetti, T. Capidan, V. Grecu, împotriva pronunțându-se doar I. Petrovici⁶⁶. Ca urmare, Decanatul a intervenit la ministerul tutelar pentru rezolvarea cererii în cauză. De asemenea, a înaintat dosarul problemei, în noiembrie 1941, Decanatului similar de la Iași, pentru consultare și precizarea poziției oficiale⁶⁷.

Întrunit în ședință la 3 decembrie 1941, Consiliul Profesorat al F.L.F. din Iași a analizat dosarul problemei transferului și s-a pronunțat „(...) împotriva transferării la București a Institutului de Turcologie”, motivând temeinic această poziție⁶⁸. Respectiva hotărâre a fost comunicată oficial ministerului tutelar la 4 decembrie 1941⁶⁹. Aceeași poziție a adoptat Consiliul Profesorat al facultății ieșene și la 16 iunie 1943, precizând că „nu vede oportunitatea imediată a unui transfer al acestui Institut (de Turcologie – n.n., D.P.) la Facultatea de Litere și Filosofie din București. (...) D-l Prof. Fr. Babinger, Directorul Institutului de Turcologie, și-a exprimat dorința de a rămâne deocamdată la Iași”⁷⁰. Decizia a fost comunicată forurilor tutelare: Rectoratului⁷¹ și ministerului⁷².

În aceeași lună, în iunie 1943, Fr. Babinger a fost mobilizat din nou în armata germană, părăsind România pentru totdeauna. Problema transferului și-a pierdut astfel actualitatea.

Propunerea transferului a fost o inițiativă comună Brătianu-Babinger, în care demersul sau acceptul turcologului german a avut un rol important. Babinger se deplasa săptămânal la București, unde efectua cercetări la instituțiile depozitare de bibliografie și izvoare istorice otomane. În mediul intelectual bucureștean, activitatea didactico-științifică turcologică în cadrul institutului cu acest profil s-ar fi desfășurat în condiții mult mai bune decât la Iași. Ambii istorici implicați în problema transferului au subliniat în mod expres această realitate. Iradierea preocupărilor de turcologie la nivel național s-ar fi realizat mai intens de la București. Pe de altă parte, Babinger ar fi fost mai aproape de prietenul și colaboratorul său Brătianu, bucureștean din octombrie 1940.

4. Considerații bilanțiere

4.1. Unitățile de timp istoric abordate științifico-didactic de Brătianu și Babinger au fost identice: epoca medie universală, cu extensii către antichitate și epoca modernă (universalistul român) sau către secolele XVIII-XX (turcologul german). Interdependența și intercondiționarea istorică universal-națională au fost bine reprezentate în concepțiile și contribuțiile istorice ale celor doi savanți. Spațiile geografice studiate de cei doi istorici au avut ca element comun Europa centrală și estică, de la Marea Baltică la mările Mediterană și Neagră, și Orientul Apropiat islamic.

⁶⁵ ANR, DJI, fond U.I., R., d. 11/1941, f. 133; document publicat și de Lucian Nastă în grupajul epistolar „Școala nouă” de istorie. *Mărturii documentare (III)*, în *AILAI*, XXIV/2 1987, p. 429-430.

⁶⁶ ANR, DJI, fond U.I., F.L.F., d. 340/1939-1943, f. 233; copie în idem, DJI, fond U.I., F.L.F., d. 11/1941, f. 134.

⁶⁷ ANR, DJI, fond U.I., F.L.F., d. 11/1941, ff. 132, 133, 134.

⁶⁸ *Ibidem*, d. 13/1943, ff. 312-313.

⁶⁹ *Ibidem*, d. 12/1941, f. 151.

⁷⁰ *Ibidem*, d. 13/1943, f. 431, 429; d. 3/1943, f. 258; idem, fond U.I., R., d. 2251/1943, f. 55.

⁷¹ Idem, fond U.I., F.L.F., d. 6/1943, f. 186; fond U.I., R., d. 2251/1943, f. 773.

⁷² Idem, fond U.I., R., d. 2251/1943, f. 773; pentru întregul „dosar” al transferului, vezi și Dan Prodan, *Din tradițiile...*, p. 196-197.

4.2. Gh. I. Brătianu și Fr. Babinger, savanți aparținând aceleiași generații, au fost iluștri reprezentanți ai noilor școli istorice germinate anterior și individualizate în România și Germania prin 1930, influențate într-o anumită măsură de curentul istoric francez de la „Annales”. Având ca solidă bază teoretică spiritul „Analelor” și programul „noii școli” românești de istorie de la 1930, Brătianu a lansat una din cele mai îndrăznețe și mai ambițioase inițiative din sfera cercetărilor și studiilor de istorie medie universală din perioada interbelică: conceptualizarea, elaborarea și publicarea unei noi istorii a Evului Mediu european, cu extensie orientală: *Histoire de l'Europe au Moyen Âge, 293-1566*. Contând pe colaborări științifice interne și internaționale, Brătianu a făcut publică inițiativa sa în 1937-1938. Sinteza a fost concepută în trei volume: I. *Sfârșitul lumii antice și hegemonia Orientului (293-641)*; II. *Orient și Occident, creștinătatea și islamul (641-1095)*; III. *Formarea lumii moderne și lupta statelor creștine împotriva Orientului turc și mongol (1095-1566)*. Dar cauze obiective și subiective au împiedicat materializarea acestui îndrăzneț proiect istoriografic.

Brătianu a elaborat monografia, publicată postum, referitoare la *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, în care a realizat o „radiografie” geografico-istorică a acestei întinderi de apă, subliniind tranșant caracterul ei de „placă turnantă”, de zonă de tranziție și de răscruce între Europa și Asia. Sinteza istoricului român este contemporană și soră bună cu o altă contribuție paradigmatică în domeniu, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II (1949)*, elaborată de Fernand Braudel.

Pe baza unui program de cercetări științifice și activității didactice turcologice bine conceput și articulat (1922, 1937), Franz Babinger a elaborat în perioada interbelică peste 250 de contribuții turcologice referitoare la Europa sud-estică și Orientul Apropiat islamice între secolele XIV-XX. Lucrările turcologice ale lui Babinger aveau aspecte cantitative diferite, de la recenzia de carte de 2 pagini până la sinteza istorică de 500 de pagini. Precum Gh. I. Brătianu, turcologul Babinger a avut vocația sintezei istorice. Astfel a elaborat sinteze referitoare la evoluția istoriografiei otomane (*Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, 1927), la șeyh-ul Bedr ed-dîn Mahmūd (*Scheich Bedr ed-dîn, der Sohn des Richters von Simāw*, 1921), la sultanul Mehmed II Fătiș (*Mehmed der Eroberer und seine Zeit. Weltenstürmer einer Zeitenwende*, 1953). Culegerea de studii turcologice *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante* poate fi considerată ca o sinteză a lui Babinger despre istoria, cultura și civilizația islamică din teritoriile precizate în titlu.

4.3. Brătianu și Babinger au înțeles necesitatea și au sprijinit procesul universitar didactic de formare a unor turcologi români (istorici, filologi, etno-folcloriști) în România și de specializare ulterioară a acestora în Turcia sau într-un centru turcologic european. De asemenea, ei au promovat cercetarea științifică turcologică în echipe inter-și pluridisciplinare de specialiști, în cadrul unor institute de profil. Astfel, Brătianu a propus înființarea unui *Institut românesc de cercetări istorice și arheologice* la Istanbul (1933), inițiativă nematerializată însă. Brătianu a înființat totuși la Iași *Institutul de Istorie Generală* (1935), al cărui director a fost în perioada 1935-1940. Aceeași funcție Brătianu a îndeplinit-o la *Institutul de Istorie Universală „N. Iorga”* din București (1941-1947).

Gh. I. Brătianu a inițiat și sprijinit efectiv invitarea și angajarea cu contract a lui Fr. Babinger la F.L.F. din Iași, pentru a susține cursuri și seminarii tematice, referitoare la istoria *Imperiului Otoman și a relațiilor otomano-române (secolele XIV-XVII)*. În paralel cu activitatea la catedra universitară (1937-1943), Babinger a fost inițiatorul

logistic (1939) și directorul de studii al *Institutului de Turcologie* de la Iași (1940-1945). Inițiativa comună Brătianu-Babinger de transferare a acestui institut de la Iași la București (1941-1943) nu s-a realizat.

Abrevieri

ANR, DAICB	Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Iași;
ANR, DJI	Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Iași;
ANR, DMB	Arhivele Naționale ale României, Direcția Municipiului București;
AMS	<i>Acta Moldaviae Septentrionalis</i> , Botoșani;
CLSO	<i>Caietele Laboratorului de Studii Otomane</i> , București;
DL	<i>Dacia Literară</i> , Iași;
EIR	<i>Enciclopedia Istoriografiei Românești</i> , București;
F.L.F.B.	Facultatea de Litere și Filosofie – București;
F.L.F.I.	Facultatea de Litere și Filosofie – Iași;
RIM	<i>Revista de Istorie Militară</i> , București;
RRH	<i>Revue Roumaine d'Histoire</i> , Bucarest;
RR	<i>Romanian Revue</i> , Bucarest;
SAO	<i>Studia et Acta Orientalis</i> , Bucarest;
TR	<i>Transylvanian Review</i> , Cluj-Napoca;
U.B.	Universitatea din București;
U.B.R.	Universitatea din București – Rectoratul;
U.I.	Universitatea din Iași;
U.I.R.	Universitatea din Iași, Rectoratul;
ZDMG	<i>Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft</i> , Leipzig.

GHEORGHE I. BRĂȚIANU AND FRANZ BABINGER. COMMON POINTS (Summary)

1. *The historical time units* scientifically and didactically analyzed by Brătianu and Babinger were identical: the universal medieval epoch with extensions to the antiquity and modern epoch (the Romanian universalist) or to the XVIIIth-XXth centuries (the German turkologist). The historical interrelationship and interconditioning between the universal and the national were very well represented in the historical concepts and contributions of the two scholars. The geographical spaces investigated by the two historians had a common factor: *the Central and Eastern Europe*, from the Baltic Sea to the Mediterranean and Black Seas, and the Islamic Near East.

2. *Gh. I. Brătianu and Fr. Babinger*, scholars of the same generation, were famous representatives of the *New History schools*, previously germinated and individualised in Romania and Germany around the 1930s and being influenced to a certain point by the French historical current from the “Annales” and the program of the Romanian “New School” of History from 1930, Brătianu began one of the most daring and ambitious initiatives from the domain of research and studies of the universal medieval History of the inter-war period: the conceptualisation, elaboration and publishing of a new history of the European middle age, with Eastern extension: *Histoire de l'Europe au Moyen Âge, 293-1566*.

Relying upon internal and international scientific contributions, Brătianu published his initiative/project in 1937-1939. The synthesis was divided into three volumes: I. *La fin du monde antique et l'hégémonie de l'Orient (293-641)*; II. *L'Orient et l'Occident, le Christianisme et l'Islam (641-1095)*; III. *La formation du monde moderne et la lutte des états chrétiens contre l'Orient turc et mongol (1095-1566)*. However, objective and subjective causes have prevented materialization of this daring historiographical project.

Brătianu drew up a monograph, posthumously published, referring to the *La mer Noire. Des origines à la conquête ottomane*, in which he realized a geographical and historical “radiography” of this enormous stretch of water, directly underlining its character of “revolving plate”, of transition and turning-point between Europe and Asia. The synthesis of the Romanian historian is contemporary and “a good sister” to another paradigmatical contribution in the domain, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (1949), written by **Fernand Braudel**.

Having as basis a very well drawn up and articulated research program and also didactical activities in turkology, **Franz Babinger** elaborated during the inter-war period over 250 turkological scientific papers referring to the South-East Europe and the Islamic Near East between the XIVth-XXth centuries. Babinger's turkological papers had different quantitative aspects, from the two pages book review to the 500 pages historical synthesis. The same as Gh. I. Brătianu, Babinger had the gift of historical synthesis. So, he elaborated synthesis referring to the evolution of the Ottoman historyography (*Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, 1927), to the Seyh Bedr ed-dîn Mahmūd (*Schejch Bedr ed-dîn, der Sohn des Richters von Simāw*, 1921) or to the Sultan Mehmed the IInd Fātih (*Mehmed der Eroberer und seine Zeit. Weltstürmer einer Zeitenwende*, 1953). The collection of turkological studies *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südösteuropas und der Levante* (1962-1969) can be considered to be a Babinger's synthesis on the Islamic History, culture and civilization living on the territories mentioned in its title.

3. Brătianu and Babinger have understood the necessity and have supported the *didactical university process of formation* in Romania of Romanian turkologists (historians, philologists, etno-folklorists) and their subsequent specialization in Turkey or other European turkological centers. Also, they have promoted turkological scientific research in inter- and multi-disciplinary teams of specialists, as part of some specialized institute. Thus, Brătianu suggested the foundation of a *Romanian Institute for historical and archeological research* in Istanbul (1933), an initiative which wasn't materialized, though. However, Brătianu founded in Iași the *Institute of General History* (1935), the director of which he was between 1935 and 1940. Brătianu had same role at the *Institute of Universal History “N. Iorga”* from Bucharest (1941-1947).

Gh. I. Brătianu initiated and supported the *invitation* and hiring with a contract of *Franz Babinger* at Faculty of Philology and Philosophy from Iași, in order to give thematical lectures and seminars referring to the History of the Ottoman Empire and the relationship between the ottomans and the Romanian people (XIVth-XVIIth centuries).

At the same time with his activity at the University of Iași (1937-1943), Babinger was the material initiator (1939) and the head of studies of the *Institute of Turkology* from Iași (1940-1945). The common initiative Brătianu-Babinger to transfer the Institute from Iași to Bucharest (1941-1945) couldn't be realized.

MIHAELA TEODOR

„STUDII ȘI CERCETĂRI ISTORICE” ÎN PERIOADA 1945-1948 ÎN NOI DOCUMENTE DE ARHIVĂ

„Studii și Cercetări Istorice”, continuarea buletinului „Cercetări istorice. Revistă de istorie românească” a Seminarului de Istoria Românilor întemeiat de Ilie Minea în 1925, a fost în perioada 1925-1948 una dintre principalele reviste de specialitate din România. Revista s-a transformat, sub direcția profesorului Alexandru Boldur, într-o publicație periodică oficială a Institutului de Istorie Națională „A. D. Xenopol” din Iași, începând cu volumul XVIII (1943)¹, volum dedicat memoriei profesorului Ilie Minea. „Studii și Cercetări Istorice” a cunoscut un final nefericit, fiind suprimată în martie 1948, alături de alte reviste culturale și științifice din perioada interbelică, în contextul înnoirii culturale și al reorganizării vieții științifice românești.

Apariția ultimelor două volume ale buletinului s-a realizat într-o perioadă deosebit de dificilă, având în vedere situația economică grea a instituțiilor de cultură, dar mai ales prefacerile politice din perioada postbelică. Cu efortul susținut al directorului Al. Boldur și al comitetului de redacție, așa cum dovedesc documentele de arhivă găsite în fondul Ministerul Propagandei Naționale din Arhivele Naționale Istorice Centrale, rezultatele cercetării colectivului Institutului de Istorie Națională „A. D. Xenopol”, din perioada 1944-1947, au putut fi publicate în cele două volume, XIX/1946 și XX/1947 (vol. II și III din seria nouă).

Dosarul nr. 1091² din fondul amintit conține mai multe documente, cereri și adrese, înaintate de conducerea Institutului de Istorie Națională „A. D. Xenopol” din Iași către Direcția Presei din cadrul Ministerului Propagandei Naționale (Ministerul Informațiilor), în perioada noiembrie 1945 - martie 1948, în vederea obținerii aprobării pentru apariția volumelor XIX-XXI din „Studii și Cercetări Istorice” a agrementului Comisiei Aliate de Control (Sovietică), dar și a autorizației de apariție permanentă.

După semnarea Convenției de Armistițiu, s-a impus obligația obținerii autorizațiilor speciale de apariție, eliberate de Cenzura Militară Centrală a Presei³ și, în plus, a

¹ Dorina N. Rusu, *Cercetări istorice, 1925-1947. Bibliografie*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982, p. X-XI. Volumul XVIII sau volumul I seria nouă a apărut în 1943 în Iași la tipografia Liga culturală, având 516 pagini. În 1943, sub direcția lui Al. Boldur, revista era pregătită pentru publicare de comitetul format din: secretari de redacție, N. Grigoraș, D. Constantinescu și A. Andronic; membri, Paul Nicorescu, Emil Diaconescu, L. T. Boga, Nicolae Corivan și Dan Simionescu.

² Dosarul nr. 1091 din partea structurală Presă Internă a fondului Ministerul Propagandei Naționale, având 113 file, conține cereri, adrese, memorii și fișe de publicații ale mai multor ziare și reviste, trimise în perioada 1945-1948 către Direcția Presei, pentru obținerea aprobării de apariție. Documentele din dosar sunt ordonate cronologic și în ordine alfabetică, literele S și T. Dosarul a fost văzut în perioada 1968-1990 de către șase cercetători, dar până acum nu cunoaștem să fi apărut vreun studiu sau articol despre documentele referitoare la „Studii și Cercetări Istorice”, filele 31-44.

³ Înainte de 23 august 1944, Serviciul Central al Cenzurii funcționa pe lângă Marele Stat Major – autoritatea care exercita cenzura preventivă asupra presei, prin acordarea autorizațiilor de apariție. Acest organism a

agrementului C.A.I.C. (Sovietică), care superviza aceste autorizații. Comisia Aliată de Control (Sovietică) avea posibilitatea de a refuza aprobarea apariției și de a retrage autorizațiile de funcționare emise de către autoritățile românești în cazul publicațiilor care dăunau relațiilor cu Națiunile Unite. Conform Convenției de armistițiu, articolul 16, toate publicațiile, de orice natură, erau trimise la C.A.I.C. (Sovietică) pentru obținerea agrementului după ce, în prealabil, era obținută aprobarea cenzurii militare române, și abia apoi puteau fi tipărite.

Cele 13 documente, cereri și adrese, fișa de publicație și memorii ale Institutului „A.D. Xenopol” și adrese de răspuns ale Direcției Presei sunt dovada situației deosebit de dificile în care au apărut publicațiile culturale și științifice în perioada 1944-1948, când s-au pus bazele aparatului birocratic de cenzură și propagandă comunist. Principalele obstacole în calea apariției unei publicații erau: îndeplinirea tuturor formalităților necesare obținerii aprobării Direcției Presei și a agrementului C.A.I.C. (Sovietică), obținerea vizei „bun de imprimat” de la cenzură, obținerea hârtiei necesare tipăririi și găsirea tipografiei.

Până la 6 martie 1945, circuitul unei cereri de autorizare a apariției unei publicații periodice era: înaintarea cererii către Cenzura Militară Centrală a Presei pentru aprobare, apoi cererea împreună cu fișa specială de publicație erau trimise către Direcția Presei și Informației din cadrul Ministerului Afacerilor Străine pentru a fi solicitat agrementul C.A.I.C. (Sovietică). Cererea, tradusă în limba rusă, era înaintată către șeful Biroului Cenzurii de pe lângă C.A.I.C. (Sovietică)⁴, cel care își dădea acordul asupra apariției publicației și elibera autorizațiile permanente. Pentru a simplifica formalitățile, care îngreunau apariția publicațiilor periodice necotidiene, Direcția Presei propunea, în ianuarie 1945, Comisiei Aliate de Control (Sovietică), ca publicațiile științifice notorii să urmeze regimul publicațiilor neperiodice⁵. Acest regim era diferit de cel al publicațiilor periodice: cererea de autorizare se trimitea la Secția politică din cadrul C.A.I.C. (Sovietică) prin Direcția Presei, însoțită de trei exemplare ale cărții tipărite, urmând ca aprobarea să fie dată și cenzura să fie făcută de către cenzorii sovietici, care-și rezervau dreptul de suprimare a cărții întregi sau numai a unor pasaje. Aceste reguli au fost schimbate după reaparitia Ministerului Propagandei, în martie 1945, având ca titular pe Petre Constantinescu-Iași⁶. Reînființarea ministerului și reorganizarea sa vizau o

continuat să funcționeze până în octombrie 1944, sub conducerea colonelului G. Stavrică, apoi a fost reorganizat. Printr-o decizie a Președinției Consiliului de Miniștri, din 19 octombrie 1944, se hotărâu primele norme relative la reorganizarea cenzurii militare a presei (Deciziunea Președinției Consiliului de Miniștri, nr. 38 din 19 octombrie 1944, publicată în *MOF*, partea I, an. CXII, nr. 243, din 20 octombrie 1944, p. 6770-6771): centralizarea serviciului cenzurii presei din fostul Minister al Propagandei, care funcționa provizoriu în cadrul Direcției Presei și Informațiilor din Ministerul Afacerilor Străine, într-un serviciu unic, pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri, sub numele de Cenzura Militară Centrală (Deciziunile de numire a președintelui Cenzurii Centrale Militare și a membrilor comitetului consultativ, ale Președinției Consiliului de Miniștri, nr. 44 și respectiv 43, din 2 noiembrie 1944, publicate în *MOF*, partea I, an. CXII, nr. 255, din 3 noiembrie 1944, p. 7073).

⁴ Cererile pentru obținerea agrementului erau înaintate în 1944 către maiorul S. Dangulov, prim adjunct al Consilierului politic de pe lângă C.A.I.C. (Sovietică) și consilier de presă de pe lângă Legația Sovietică. Acesta a fost înlocuit în 1945 de maiorul Levin, șeful Biroului Cenzurii de pe lângă C.A.I.C. (Sovietică), pentru ca în 1946 șeful acestui birou să fie numit maiorul A.S. Cebanenco.

⁵ ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale. Presă Internă (în continuare prescurtat M.P.N.), dosar nr. 1065, f. 1; este o adresă a Directorului Presei din Ministerul Afacerilor Străine, R. Hillard, din 30 ianuarie 1945, către Comisia Română pentru aplicarea Armistițiului în care se cerea o intervenție pe lângă C.A.I.C. (Sovietică), în vederea modificării regimului aprobării publicațiilor periodice necotidiene.

⁶ Idem, fond M.P.N. Studii și documentare, dosar nr. 320, f. 1-5, Decret-Lege pentru înființarea Ministerului Propagandei Naționale, copie nesemnată datată 19 martie 1945. Ministerul a fost condus între aprilie 1945 și noiembrie 1946 de Petre Constantinescu-Iași, vicepreședinte al PNP. În martie 1946, s-a

regrupare a tuturor serviciilor de control și de cenzură a presei, dispersate în subordinea diverselor instituții.

Prin decizia ministrului Propagandei din 19 martie 1945, se institua o nouă comisie pentru avizarea autorizațiilor de apariție a publicațiilor, în cadrul Direcției Presei, prin preluarea vechii comisii de pe lângă Cenzura Militară. Colonelul magistrat Traian Ulea, șeful Cenzurii Centrale Militare a Presei, rămânea președinte al noii comisii, iar ca membri erau numiți Al. Bogdan, ziarist și secretar de presă în Direcția Presei, și Ștefan Tita, ziarist. Începând cu martie 1945, autorizațiile de apariție vor fi aprobate doar de către comisia de autorizații⁷ din cadrul Direcției Presei, direcție condusă de Grigore Preoteasa, autorizațiile eliberate de Cenzura Militară sau, ocazional, de prefecturi, nemaifiind valabile.

Aceeași Direcție a presei se ocupa de obținerea agrementului C.A.I.C. (Sovietică) și de cenzura presei. Cenzura Centrală Militară a Presei trecea, prin decizia ministrului Propagandei, în subordinea acestei Direcții, urmând să aibă ca principală atribuție cenzura preventivă a presei⁸. Pretextul centralizării cenzurii presei și a controlului asupra apariției tuturor publicațiilor era cel al executării stricte a articolului 16 din Convenția de Armistițiu și al păstrării ordinii interne și a siguranței statului. Până la începutul anului 1946 pentru cenzură, materialul imprimat era trimis, în trei exemplare, de către publicațiile periodice Direcției Presei, cenzura făcându-se la nivel central și fiind supervizată de Biroul de cenzură de pe lângă C.A.I.C. (Sovietică).

Formalitățile de aprobare și cenzura publicațiilor periodice necotidiene erau foarte dificile, întârziind apariția celor mai multe publicații cu caracter pur științific, fără substrat politic. Acestea erau și condițiile în care au apărut ultimele două volume ale buletinului „Studii și Cercetări Istorice”.

În noiembrie 1945, directorul Institutului de Istorie Națională „A. D. Xenopol”, Al. Boldur, trimitea prima cerere pentru obținerea aprobării de apariție a buletinului și a agrementului C.A.I.C. (Sovietică) către Direcția Presei din Ministerul Propagandei Naționale și – după cum vom afla din cererile ulterioare – începea demersurile pentru obținerea autorizației permanente de apariție. Cererea⁹ Institutului, aflat sub autoritatea Ministerului Culturii Naționale și al Cultelor și a Universității „Cuza Vodă” Iași, este datată 24 noiembrie 1945, semnată fiind de Al. Boldur și N. Iordăchescu, directorul și respectiv secretarul Institutului și al buletinului. De pe antetul cererii este tăiată adresa sediului temporar din timpul refugiei, „Zlatna, Jud. Alba, casa Farmaciei”, ceea ce dovedește că Institutul își reluase activitatea în Iași – considerăm noi încă de la începutul anului 1945 – și își reorganizase sediul în cadrul Universității din Iași, strada Carol, nr. 24, după cum dovedește fișa de publicație anexată cererii.

Conducerea Institutului anunța Ministerul de hotărârea de a relua editarea buletinului său, „Studii și Cercetări Istorice”, amintind, în același timp, trecutul publicației:

transformat în Ministerul Informației și din noiembrie 1946 până în aprilie 1948 a fost condus de Octav Livezeanu, membru al Frontului Plugarilor. La 13 aprilie 1948, ministerul este reorganizat și devine Ministerul Artelor și Informațiilor, fiind condus până la desființarea sa, în mai 1949, de Octav Livezeanu.

⁷ Idem, fond M.P.N. Personal, dosar nr. 164, f. 110, decizia nr. 2939 de instituire a unei noi comisii de autorizare a apariției publicațiilor. Decizia a fost publicată în *MOF*, partea I, an. CXIII, nr. 67, din 22 martie 1945, p. 2146.

⁸ Idem, fond M.P.N. Presă Internă, dosar nr. 877, f. 88-89. Decizia nr. 3395 din 20 martie 1945 a ministrului Propagandei Naționale, P. Constantinescu-Iași, de reorganizare a Cenzurii Centrale Militare, publicată în *MOF*, partea I, an. CXIII, nr. 67, din 22 martie 1945, p. 2146.

⁹ Idem, fond M.P.N. Presă Internă, dosar nr. 1091, f. 31, cererea nr. 53 din 24 noiembrie 1945 a Institutului de Istorie Națională „A.D. Xenopol” Iași către ministrul Propagandei Naționale.

înregistrarea la registrul publicațiilor de pe lângă Tribunalul Iași, secția III, nr. 3/1943¹⁰ și specificația că acest volum era o continuare a revistei „Cercetări istorice” a profesorului I. Minea. În cerere sunt date și informații despre ultimul volum apărut, vol. XVIII, care fusese editat în noiembrie 1943. Volumul XIX era – potrivit cererii – pe cale să apară în noiembrie 1945, lipsindu-i doar autorizația de apariție. Odată cu solicitarea de aprobare au fost trimise pentru cenzurare și trei exemplare din noul volum, așa cum prevedeau regulile în vigoare, unul dintre ele fiind trimis prin Direcția Presei la Biroul de cenzură de pe lângă C.A.I.C. (Sovietică).

Acest nou volum era consacrat – după cum afirmă directorul Al. Boldur în adresa către ministrul Propagandei – „colaborării științifice ruso-române în domeniul științei istorice”. Noua orientare a revistei către colaborarea ruso-română, subliniată în cerere pentru a fi ușor vizibilă celor în măsură a da aprobarea, este o dovadă a înțelegerii, de către conducerea buletinului și a Institutului, a noii situații politice din România. În acea perioadă, publicațiile periodice dedicate colaborării româno-ruse beneficiau de o aprobare rapidă și de ajutorul Direcției Presei pentru obținerea agrementului C.A.I.C. (Sovietică), exemplul publicației oficiale a A.R.L.U.S., „Veac Nou”, fiind concludent. Profesorul Al. Boldur a reluat în prefața volumului XIX din 1946 a buletinului „Studii și Cercetări Istorice” ideea „apropierii între știința istorică română și sovietică” ca o prioritate a cercetării istorice ieșene postbelice, schițând chiar un program de colaborare în acest sens.

Cererea de aprobare era însoțită, potrivit regulilor stabilite de Direcția Presei, de fișa de publicație¹¹, conținând următoarele date generale: titlul – „Studii și Cercetări Istorice”; localitatea și adresa exactă – Iași, Carol nr. 24, Localul Universității; numele proprietarului – Institutul de Istorie Națională „A. D. Xenopol”; numele directorului – Al. Boldur, profesor la Facultatea de Litere Iași; numele redactorului sau girantului responsabil – în dreptul acestei rubrici nu apare nici o mențiune; numărul de înregistrare la tribunal și tipografia – Tribunalul Iași, secția III, no. 3/1943 și Tipografia Alexandru Terek Iași, deși volumul XIX va apărea în București la Tipografia Cărților Bisericești; vechimea și periodicitate publicației (zilnic, săptămânal, lunar, bilunar, trimestrial etc.) în dreptul căreia apare mențiunea: de două ori pe an – aceasta fiind intenția conducerii Institutului; calitatea și numărul abonaților, arealul de difuzare, rubrică la care este trecută informația „difuzare direct specialiștilor, prin schimburi și prin librării”, nefiind o publicație adresată publicului larg; date despre aspectul tehnic și formatul revistei.

La rubrica privind componența corpului redacțional și numele colaboratorilor permanenți, precum și calitatea acestora (redactori, reporteri etc.) apare doar mențiunea „personalul științific al Institutului de Istorie Națională «A. D. Xenopol» și diferiți specialiști din învățământul superior, profesori secundari etc.”, fără a fi numiți principalii colaboratori. Se cunoaște faptul că, în perioada 1945-1947, buletinul era editat, sub conducerea lui Al. Boldur, de un comitet de redacție format din: N. Iordăchescu și A. Andronic ca secretari de redacție, P. Nicorescu, D. Simionescu, N. Corivan, N. Grigoraș și D. Constantinescu, toți cadre didactice ale Universității din Iași, ca membri ai comitetului¹².

¹⁰ *Ibidem*, dosar nr. 1088, f. 10, model de decizie de înscriere a unei publicații în Registrul publicațiilor de pe lângă Tribunal, în care erau trecute datele publicației: titlul, periodicitate și tiraj, proprietar, director și redactor responsabil, sediul, scopul apariției, tipografia.

¹¹ *Idem*, fond M.P.N. Presă Internă, dosar nr. 1091, f. 33, fișa de publicație a buletinului „Studii și Cercetări Istorice”. Deși fișa nu este datată, considerăm că aceasta a fost trimisă în noiembrie 1945, odată cu prima cerere.

¹² Dorina N. Rusu, *op. cit.*, p. XII-XIII.

Fișele speciale cerute de către Direcția Presei pentru evidența publicațiilor conțineau două rubrici în care se solicita specificarea caracterului publicației (religios, literar, politic, economic, etc.) și a culorii sau apartenenței politice (indep., FND, PCR, PSD, PNL etc.). În funcție de caracterul și culoarea politică, publicația primea cu rapiditate sau nu primea autorizație, i se aproba cota de hârtie cerută și chiar i se livra, sau se intervenea imediat pe lângă C.A.I.C. (Sovietică) pentru obținerea agreementului. Caracterul științific al buletinului Institutului „A. D. Xenopol” și lipsa unei culori politice explică greutatea cu care i s-a aprobat cererea de apariție, în pofida colaborării științifice ruso-române pe care o promova.

În fișa de publicație a buletinului „Studii și Cercetări Istorice” apar și date despre cantitatea aproximativă de hârtie necesară. Conducerea Institutului „A. D. Xenopol” cerea, în noiembrie 1945, o cotă de 45.000 coale, prin Rectoratul Universității Iași, fără a specifica tirajul publicației. Nu este cunoscută cota de hârtie repartizată, pe fișa de publicație fiind trecută mențiunea „așteptăm răspunsul”, dar credem că aceasta nu a coincis cotei cerute de vreme ce volumul XIX nu a apărut decât cu 252 de pagini față de cele 516 de pagini ale volumului din 1943. Comisia centrală de repartizare a hârtiei produsă în țară din cadrul M.P.N.¹³, reorganizată prin decizie a ministrului în martie 1945, având ca președinte pe Gh. Stancu, repartiza cotele de hârtie de ziar pe județe. La nivelul județelor erau organizate de către prefecturi comisii locale de repartizare a hârtiei, încă din mai 1945. Componenta acestor comisii era stabilită pe criterii politice. Președinte al comisiei era prefectul județului, reprezentant al guvernului FND; câte un delegat al fiecărui partid politic din cadrul FND, un delegat al ziarelor neutre și un delegat al lucrătorilor tipografi formau comisia. În comisiile de repartizare a hârtiei nu erau incluși reprezentanți ai partidelor istorice și nici reprezentanți ai sindicatelor profesionale. În aceste condiții, fixarea corectă a cotelor de hârtie putea fi pusă la îndoială, fapt care a determinat, în foarte multe cazuri, protestul publicațiilor. Astfel sunt explicabile situațiile în care revistele culturale și științifice, fără apartenență politică „justă”, nu beneficiau de o cantitate suficientă de hârtie care să le permită apariția în condiții normale.

Un alt obstacol în calea apariției celor mai multe dintre revistele științifice era obținerea cu greutate a agreementului C.A.I.C. (Sovietică), atât pentru apariția temporară, cât mai ales pentru apariția permanentă. Conducerea buletinului „Studii și Cercetări Istorice” cerea, încă din 1945, intervenția Direcției Presei pe lângă C.A.I.C. (Sovietică) pentru obținerea agreementului. Pe cererea din 24 noiembrie apare, scrisă de mână, rezoluția Direcției Presei în acest sens: „s-a intervenit la C.A.I.C. (Sovietică) cu (adresa – n.ns.) nr. 2738”, rezoluție datată 29 noiembrie 1945¹⁴. Intervenția Direcției Presei pe lângă C.A.I.C. (Sovietică), credem noi, a rămas fără răspuns. Aflăm, din cererile pentru editarea volumului următor, că agreementul pentru apariția permanentă nu s-a obținut, șeful Biroului Cenzurii din cadrul C.A.I.C. (Sovietică), maiorul Levin, și-ar fi pus apostila de cenzurare, „bun de imprimat”, direct pe volumul trimis odată cu cererea de aprobare, dar urmând ca un răspuns oficial să fie dat ulterior. Răspunsul C.A.I.C. (Sovietică) nu a mai fost trimis, și credem că nici nu a fost emis, de vreme ce, în 1946, Institutul „A. D. Xenopol” face noi demersuri pentru obținerea agreementului în vederea

¹³ A.N.I.C., fond M.P.N. Personal, dosar nr. 160, f. 3, decizia nr. 320 din 12 aprilie 1945, de numire a președintelui comisiei de repartizare a hârtiei produsă în țară din cadrul Direcției Presei din M.P.N. În locul lui Mircea Brătucu a fost numit Gh. Stancu, în baza legii de organizare a M.P.N. din 22 martie 1945.

¹⁴ Data exactă a adresei Direcției Presei este indescifrabilă pe cererea din 24 noiembrie 1945. O dată corectă o aflăm din adresa din 20 iunie 1946 a aceleiași Direcții către Biroul Cenzurii de pe lângă C.A.I.C. (Sovietică).

apariției permanente. Răspunsul Direcției Presei la cererea din 24 noiembrie 1945 nu s-a păstrat la dosar și aflăm din cererile din cursul anului 1946 că pentru volumul XIX s-a obținut doar aprobarea „directă” – credem noi verbală – a directorului Gr. Preoteasa, ceea ce a permis editarea volumului XIX în prima jumătate a anului 1946.

Odată apărut acest volum, Institutul de Istorie Națională „A. D. Xenopol” reia demersurile pentru a obține aprobarea de apariție pentru volumul XX și autorizația permanentă, cererea fiind înaintată către biroul regional Iași la 12 iunie 1946¹⁵, în conformitate cu noile dispoziții. În 1946, odată cu reorganizarea la 1 martie a Ministerului Propagandei, denumit de acum înainte Ministerul Informațiilor¹⁶, se înființează Serviciul Regionalelor, urmărindu-se instituirea unui control mai strict asupra presei din provincie. Serviciul Regionalelor, condus de G. Ivașcu, avea în subordine cenzori și personal administrativ, bine organizat la nivel local, pentru a putea ține evidența publicațiilor. Odată cu organizarea birourilor regionale, cererile de autorizație se trimiteau de către acestea la Direcția Presei, în schimb, cenzura materialului se făcea la nivel local, materialul cenzurat fiind păstrat la dosarul personal al publicației cenzurate. Birourile regionale nu puteau elibera autorizații de apariție, nu puteau suprima sau suspenda organe de presă, puteau da doar avertismente, fiind obligate a semna toate abaterile de la reguli către Direcția Presei.

Începând cu martie 1946, circuitul unei cereri de aprobare se modifică, publicațiile din provincie înaintând cererile către Direcția Presei prin intermediul birourilor regionale de cenzură, însoțite de fișa de publicație. În cazul buletinului „Studii și Cercetări Istorice”, dosarul conține doar cererea de aprobare, nu și fișa de publicație, aceasta din urmă fiind anexată doar cererii din 1945. În adresă sunt repetate informațiile despre trecutul revistei, înregistrarea la Tribunalul Iași, dar sunt date și informații despre condițiile de apariție ale volumului XIX și despre situația volumului XX. Primele articole din acest ultim volum fuseseră deja trimise Tipografiei Terek din Iași pentru a fi culese, apoi biroului regional de cenzură pentru a fi verificate.

Cererea Institutului este trimisă către Direcția Regionalelor din Ministerul Informațiilor de către consilierul de presă din Regionala Iași, C. Nicuță, împreună cu adresa¹⁷ din 14 iunie 1946 în care se cere aprobare de apariție a volumului XX din „Studii și Cercetări Istorice” și nu autorizație permanentă. Consilierul regional informează forurile superioare că volumul XX al buletinului se dorea a fi tipărit la Iași, fiind deja prezentate biroului de cenzură local două articole pentru a primi „bun de imprimat”; acesta intervine pentru aprobarea buletinului cerând un răspuns favorabil: „vă rugăm să binevoiți a dispune să se rezolve favorabil cererea de mai sus, având în vedere caracterul științific al acestei reviste”. În aceste condiții, consilierul cere și instrucțiuni privind cenzura preventivă a publicațiilor necotidiene, în care sunt incluse și publicațiile științifice, dată fiind modificarea normelor de cenzurare după transformarea ministerului¹⁸.

¹⁵ A.N.I.C., fond M.P.N. Presă Internă, dosar nr. 1091, f. 36, Adresa nr. 106 din 12 iunie 1946 a Institutului de Istorie Națională „A. D. Xenopol” Iași către Direcția Presei din Ministerul Informațiilor pentru obținerea aprobării de apariție a volumului XX din buletinul „Studii și Cercetări Istorice”.

¹⁶ Legea de organizare a Ministerului Informațiilor, nr. 130 din 5 martie 1946, publicată în *MOF*, partea I, an. CXIV, nr. 54, din 5 martie 1946, p. 2151.

¹⁷ A.N.I.C., fond M.P.N. Presă Internă, dosar nr. 1091, f. 35, adresă a consilierului de presă din Regionala Iași, C. Nicuță, nr. 168 din 14 iunie 1946, către Direcția Regionalelor din Ministerul Informațiilor, prin care se solicită aprobare de apariție pentru volumul XX din „Studii și Cercetări Istorice”.

¹⁸ Idem, fond M.P.N. Propagandă, dosar nr. 2915, f. 80-81, instrucțiuni trimise de Serviciul Regionalelor din cadrul Ministerului Informațiilor către birourile regionale privind cenzura presei din provincie. Aceste indicații erau: nu se permiteau atacuri împotriva guvernelor marilor Națiuni Unite și nici critici la

Directorul Al. Boldur insistă în cererea din 12 iunie asupra faptului că începuse, încă din noiembrie 1945, demersul necesar obținerii autorizației de apariție permanentă. Dorind „să înscrie revista «Studii și Cercetări Istorice» pe lista publicațiilor periodice (permanente – n.ns.)”, Al. Boldur obținuse promisiunea verbală a Directorului Presei. Până în iunie 1946, nu i se comunicase, în mod oficial, numărul autorizației. În aceste condiții, directorul Institutului cerea consilierului regional să intervină pentru a i se comunica numărul autorizației, crezând că aceasta fusese emisă deja. Pentru aprobarea definitivă sau autorizația permanentă era obligatoriu ca, odată cu cererea de autorizare, să fie trimis și un memoriu asupra istoricului, caracterului și intențiilor publicației, a activității politice și publicistice din trecut a directorului și colaboratorilor principali ai publicației. Aceste memorii cuprindeau aproximativ aceleași date ca fișa de publicație¹⁹: titlul, localitatea, adresa, culoarea politică, autorizația existentă, numele directorului și redactorului responsabil, numele colaboratorilor și ocupația, trecutul publicației, activitatea în timpul și înaintea colaborării româno-germane, caracterul și tirajul, sancțiunile primite. În dosarul buletinului „Studii și Cercetări Istorice” nu s-a găsit un astfel de memoriu. Fie el a existat și nu s-a păstrat, fie nu a fost trimis Direcției Presei. Sau, cel mai probabil, Direcția Presei nu a cerut publicației completarea dosarului în vederea emiterii autorizației permanente.

Adresa biroului regional, împreună cu cererea originală a Institutului, odată ajunsă la București la Serviciul Regionalelor, este înaintată, la 17 iunie 1946, cu o adresă²⁰ de însoțire a directorului Regionalelor, G. Ivașcu, către directorul Presei, Gr. Preoteasa. La Direcția Presei urma să fie decisă situația cererii Institutului „A. D. Xenopol”, din 12 iunie, de către comisia de autorizatii. Această decizie a fost luată la 19 iunie și transmisă direct Institutului de Istorie Națională, fără a mai parcurge acel traseu greoi al birocrăției comuniste. Adresa²¹ Direcției Presei, din 19 iunie, semnată de Gr. Preoteasa, dădea cererii Institutului un răspuns ambiguu, rezolvând problema apariției volumului XX, dar nu și pe cea a autorizației permanente: „vi se admite tipărirea volumului XX, între timp urmând a se face formele legale pentru obținerea agreementului Comisiei Aliate de Control”. Într-adevăr, Directorul Presei intervine, la 20 iunie, printr-o adresă²² către noul șef al Biroului Cenzurii de pe lângă C.A.I.C. (Sovietică), maiorul A.S. Cebanenco, pentru obținerea agreementului. Se cerea comunicarea rezultatului cu privire la cererea pentru autorizația permanentă a buletinului „Studii și Cercetări Istorice”, al cărui ultim număr se afla la tipar cu avizul Direcției Presei.

Cererea Direcției Presei rămânând fără răspuns, justifică repetarea adresei către C.A.I.C. (Sovietică) la 3 iulie 1946²³, în care se cerea, din nou, emiterea agreementului pentru apariția buletinului „Studii și Cercetări Istorice” sub formula: „Direcțiunea Presei

adresa Convenției de Armistițiu; se cerea controlul știrilor transmise prin radio; nu se permiteau atacuri sau critici ale actelor de guvernare; nu se permitea punerea în discuție a hotarelor României; nu erau admise atacurile antisemite sau rasiste; nu se admitea propaganda fascistă sau susținerea regimurilor fasciste din alte țări; nu puteau fi tipărite știri cu caracter militar – decât cele transmise pe cale oficială –, iar declarațiile membrilor guvernului trebuiau să fie autentice și autorizate de ei personal pentru a fi tipărite.

¹⁹ Idem, fond M.P.N. Presă Internă, dosar nr. 1088, f. 29-30 model de memoriu.

²⁰ *Ibidem*, dosar nr. 1091, f. 34, adresa nr. 29 din 17 iunie 1946 a Serviciului Regionalelor către Direcția Presei.

²¹ *Ibidem*, f. 37, adresă de răspuns nr. 496 din 19 iunie 1946, a Direcției Presei la adresa Institutului de Istorie Națională „A. D. Xenopol” Iași.

²² *Ibidem*, f. 38, adresă din 20 iunie 1946 a Direcției Presei către Biroul Cenzurii de pe lângă C.A.I.C. (Sovietică).

²³ *Ibidem*, f. 39, adresa din 3 iulie 1946 a Direcției Presei Biroul Cenzurii de pe lângă C.A.I.C. (Sovietică).

avizează favorabil și vă roagă a-i comunica dacă Comisia Aliată de Control are de făcut vreo obiecțiune în cauză”. De data aceasta, C.A.I.C. (Sovietică) a emis acordul pentru apariția buletinului, fără a specifica dacă este de acord cu apariția permanentă, după cum aflăm din adresa de răspuns trimisă de Direcția Presei către Institutul de Istorie Națională „A.D. Xenopol” din Iași, la 11 iulie 1946²⁴. Conducerea instituției era anunțată de soluționarea favorabilă a cererii din 12 iunie 1946: „Direcțiunea Presei a aprobat continuarea apariției buletinului” sub direcția lui Al. Boldur în baza acordului C.A.I.C. (Sovietică). După toate aceste demersuri, a fost posibilă tipărirea și punerea în circulație, în 1947, a volumului XX al buletinului „Studii și Cercetări Istorice”, ultimul din seria nouă, deși acest lucru nu era anticipat de către directorul revistei, care a considerat aprobarea din 11 iulie drept autorizație de apariție permanentă.

Anul 1947, a adus o nouă modificare a regimului publicațiilor din România. Odată cu reorganizarea Ministerului Informațiilor, sarcina principală a structurilor acestui minister era, de acum înainte, „ridicarea nivelului politic și cultural al presei din capitală și din provincie”²⁵ prin diverse metode: controlul zilnic al presei, prelucrarea politică a direcțiilor publicațiilor, organizarea de conferințe de presă, ameliorarea aparatului de cenzură, strângerea colaborării cu sindicatele profesionale, organizarea de cursuri și școli de gazetari, centralizarea informațiilor oficiale, instituirea controlului asupra serviciilor de presă din diversele instituții și ținerea unei evidențe stricte a publicațiilor autorizate să apară. Se impunea, după semnarea Tratatului de pace, o reorganizare a serviciului de cenzură a presei, care presupunea supravegherea și controlul total al presei și publicațiilor din țară, și eliminarea acelor publicații fără „ținută democratică”. Limitarea prin cenzură a libertății presei, sub motivul împiedicării oricăror manifestări nedemocratice ale „elementelor extremiste de dreapta, legionare și profasciste”, a continuat până la distrugerea publicațiilor de tradiție.

Politica de supraveghere ideologică a permis, în timpul anului 1948, suprimarea celor mai multe dintre ziarele și revistele culturale și științifice din perioada interbelică. În spiritul acestei strategii culturale, Ministerul Informațiilor dispunea, în februarie 1948, obligația înnoirii autorizațiilor de apariție pentru toate publicațiile periodice. Această regulă viza instituirea unei evidențe corecte a publicațiilor din țară și eliminarea celor nedorite, printr-o metodă simplă, refuzul înnoirii autorizației.

Institutul de Istorie Națională „A.D. Xenopol” trimitea, la 14 februarie 1948, prin biroul regional Iași, o adresă²⁶ către Ministerul Informațiilor prin care solicita, în conformitate cu ultimele instrucțiuni, înnoirea aprobării de apariție a buletinului „Studii și Cercetări Istorice”. Noua conducere a Institutului, directorul Al. Boldur fiind schimbat din funcție și înlocuit de Ion Radu Mircea, considera aprobarea nr. 1277 din 11 iulie 1946 ca autorizație permanentă și nu avea nici o intenție de a mai face demersurile pentru aprobarea apariției volumului XXI, dovadă surpriza și tonul revoltat cu care a primit instrucțiunile Direcției Presei. Aflăm că acest volum se afla deja dat la tipar în momentul sosirii ultimelor instrucțiuni privind „reorganizarea” vieții culturale și

²⁴ *Ibidem*, f. 40, adresa nr. 1277 din 11 iulie 1946 a Direcției Presei către Institutul de Istorie Națională „A.D. Xenopol” Iași privind aprobarea apariției volumului XX din „Studii și Cercetări Istorice”.

²⁵ *Idem*, fond M.P.N. Studii și documentare, dosar nr. 333, f. 15, plan de lucru stabilit pe perioada 1 noiembrie 1947 - 1 aprilie 1948 de către Direcția Presei prin care se propunea ridicarea nivelului politic și cultural.

²⁶ *Idem*, fond M.P.N. Presă Internă, dosar nr. 1091, f. 41, adresă a Institutului „A.D. Xenopol” către ministrul Informațiilor, din 14 februarie 1948, prin care se cere înnoirea autorizației de apariție a buletinului.

științifice românești: „Dispozițiunile Dvs de sistare a tipăririi ne-au surprins la coala 10-a deja tipărită din vol. XXI”.

În acel moment, revista se afla sub conducerea a două comitete: comitetul „supra-redacțional”, cum este numit în cerere, cel care se ocupa de partea științifică și comitetul redacțional tehnic. Cererea cuprinde informații privind numele, funcția, gradul didactic și apartenența politică a fiecărui membru al comitetului „supra-redacțional”: D. Tudor, prof. univ. suplinitor, membru P.C.R.; Gh. Agavriloaiei, prof. univ. suplinitor, membru P.C.R.; C. Nicuță, asistent definitiv, membru P.N.P., fostul consilier al Biroului Regional Iași; N. Corivan, prof. univ. suplinitor și conf. definitiv, membru P.N.P.; N. Grigoraș, șef lucrări definitiv, membru P.C.R.; D. Ciurea, prof. univ. suplinitor și conf. definitiv, membru P.N.P.; G. Istrate, asistent provizoriu, membru P.C.R.; A. Andronic, asistent provizoriu, membru P.C.R. Acest comitet era compus din profesori, conferențieri, șefi de lucrări și asistenți ai Facultății de Litere din Iași, majoritatea având calitatea de suplinitor. Erau nou promovați în funcții, ca urmare a măsurilor de epurare și „democratizare” a învățământului superior. Comitetul redacțional tehnic era format, totuși, din vechii colaboratori ai directorului Al. Boldur: N. Corivan, redactor șef; A. Andronic, redactor principal; N. Grigoraș, redactor adjunct.

Cererea pentru aprobarea apariției, semnată de N. Corivan și N. Grigoraș, a ajuns prin Direcția Județenelor, fostul Serviciu al Regionalelor, la Direcția Presei din Ministerul Informațiilor. Aceasta era însoțită de o copie a adresei²⁷ Consiliului Cultural Iași, fosta Regională Iași, datată 15 martie 1948. Consilierul regional, Constantinescu, și secretarul cultural, Boghiceanu, anunțau că avizul biroului județean pentru apariția buletinului „Studii și Cercetări Istorice” era favorabil. Acest aviz fusese dat de biroul Iași în urma referatului cenzorului, Scheghrer Otto, după consultarea „forurilor culturale județene competente”, adică a Județenei de partid. Structurile locale de presă și propagandă ale P.C.R. supervizau activitatea birourilor Ministerului Informațiilor din teritoriu, a Consiliilor Culturale.

Consilierul regional solicita reînnoirea autorizației de apariție pentru buletinul Institutului „A.D. Xenopol”. Pentru că solicitarea din 15 martie nu a primit răspuns, Consiliul Cultural Iași a reînnoit adresa²⁸ către Direcția Presei la 19 martie 1948. Abia la 25 martie 1948 a fost trimis un răspuns oficial Institutului. Adresa²⁹ Direcției Presei, semnată de G. Ivașcu, noul director al presei, anunța conducerea Institutului că „Direcțiunea Presei, în conformitate cu dispozițiunile în vigoare, nu reînnoiește autorizația de apariție a revistei «Studii și Cercetări Istorice» din Iași”. Fără o motivație întemeiată, buletinul era suprimat printr-o formulă vagă, „respectarea dispozițiilor în vigoare”, dispoziții care vizau aplicarea politicii de înnoire culturală. În aceste condiții, materialele deja trimise spre publicare au fost editate, în același an, ca broșuri separate, sub titlul Publicațiile Institutului de Istorie Națională „A. D. Xenopol”.

Atât cererile repetate de înnoire a aprobării de apariție din perioada februarie-martie 1948, cât și răspunsul negativ nejustificat dovedesc modul arbitrar în care au fost suprimate foarte multe dintre revistele culturale și buletinele științifice românești, în cadrul proiectului comunist de reorganizare și reînnoire a vieții culturale. Dintr-o

²⁷ *Ibidem*, f. 42, copie a adresei nr. 1377 din 15 martie 1948, a Consiliului Cultural Iași către Direcția Județenelor pentru Direcția Presei din Ministerul Informațiilor.

²⁸ *Ibidem*, f. 43, adresei nr. 2421 din 19 martie 1948, a Consiliului Cultural Iași către Direcția Presei din Ministerul Informațiilor.

²⁹ *Ibidem*, f. 44, adresă nr. 1195 din 25 martie 1948 de răspuns a Direcției Presei la cererea Institutului din 14 februarie 1948, refuzul înnoirii autorizației de apariție pentru „Studii și Cercetări Istorice”.

situație a publicațiilor periodice din Iași, trimisă la 16 noiembrie 1948 de către Serviciul Cultural Iași către Direcția Presei din Ministerul Artelor și Informațiilor³⁰, aflăm că, în 1948, pentru două dintre revistele ieșene nu s-a mai dat aprobare pentru reapariție: „Vremea Școlii”, revista învățătorilor din Iași și „Studii și Cercetări Istorice”. În adresa Serviciului Cultural Iași găsim și mențiunea „nu apare nici o revistă literară”, ceea ce dovedește distrugerea publicisticii literare ieșene care era, în perioada interbelică, foarte bine reprezentată. Dintre revistele și buletinele științifice ieșene din perioada interbelică au supraviețuit următoarele: „Buletin d’Ecole Polytechnique de Jassy”; „Buletinul Institutului de Filologie-Română «Al. Philippide»”; „Annales scientifiques de L’Université de Jassy”; Revista „V. Adamachi”; „Revista de Neurologie, Psihologie și Endocrinologie”; „Revista de Pediatrie”; „Revista Medico-Chirurgicală” și revista „Mitropolia Moldovei”.

Suprimarea buletinului „Studii și Cercetări Istorice” și aprobarea Buletinului Institutului de Filologie-Română „Al. Philippide”, având ca redactor responsabil pe Gh. Agavriloaiei, fost membru al comitetului „supra-redacțional” al buletinului Institutului „A.D. Xenopol”, anunțau dispariția Institutului ca instituție de sine stătătoare odată cu reforma învățământului și cu reorganizarea Academiei Române în 1948. Planul de reorganizare prevedea strângerea institutelor de cercetare românești, după model sovietic, în institute mari, centralizate și cu activitate planificată, puse în subordinea Academiei Române. În aceste condiții, Institutul de Istorie Națională „A. D. Xenopol” devine, începând cu anul 1949, secție a Institutului de Istorie și Filologie a Academiei R.P. Române – Filiala Iași. Începând cu anul 1950, o serie a buletinului „Studii și cercetări științifice” a fost editată de Filiala Iași a Academiei Române, ca serie comună tuturor specialităților, din care s-a desprins, în 1954, seria de științe sociale. Abia în 1956 se editează o serie a buletinului de istorie, cu apariție bianuală, căreia i-a succedat, în 1964, Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”. Din 1990, acesta apare sub numele Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”.

«STUDII ȘI CERCETĂRI ISTORICE» DANS LA PERIODE 1945-1948
DANS DE NOUVEAUX DOCUMENTS D’ARCHIVES
(Résumé)

Mots clés: «Studii și Cercetări Istorice», la censure, la revue supprimée, la nouvelle politique culturelle.

La publication périodique officielle de l’Institut d’Histoire Nationale «A. D. Xenopol», «Studii și Cercetări Istorice», a été une des principales revues roumaines de spécialité de la période d’entre les deux guerres mondiales. Les documents trouvés dans les Archives Nationales Historiques Centrales le fonds Ministère de la Propagande Nationale sont la preuve de la situation plus que difficile dans laquelle ont apparus les deux derniers volumes de la revue, le XIX-ème et le XX-ème. En mars 1948, dans le contexte du début de la politique de régénération culturelle et de réorganisation de la vie scientifique roumaine du nouveau régime, la revue a été supprimée en même temps que plusieurs publications périodiques culturelles et scientifiques roumaines.

³⁰ Idem, M.P.N. Presă Internă, dosar nr. 1130, f. 57-58, adresa nr. 1690 din 16 noiembrie 1948 a Serviciului Cultural Iași către Direcția Presei din Ministerul Artelor și Informațiilor cu situația publicațiilor periodice din Iași.

GABRIEL CATALAN

DESPRE SOVIETIZAREA ARHITECTURII ROMÂNEȘTI (1947-1955)

Atenția de care s-a bucurat arhitectura încă de la începutul regimului comunist (regimului de „democrație populară”) a fost maximă datorită importanței sale sociale deosebite.

Pentru a descrie specificul acestei arte, G. M. Cantacuzino, unul dintre cei mai de seamă arhitecți români, scria în 1947-1948: „Dintre toate artele în arhitectură se poate urmări mai clar interdependența între societate și creația operei de artă, în primul rând fiindcă arhitectura este cea mai tehnică dintre arte și totodată cea mai socială, având drept menire a crea, a armoniza și a organiza cadrul social”¹. Și tot el, parcă prevăzând evoluția atitudinii arhitecților sub comunism, adăuga: „Artistul cel adevărat știe să-și găsească libertatea fără a înfrunta legile comunității în care trăiește”².

Reorganizarea domeniului era presantă. La 10 noiembrie 1947, Societatea Arhitecților Români s-a afiliat la Asociația Generală a Inginerilor din România, arhitecții fiind asimilați cu tehnicienii, apoi organizația și-a modificat statutul, a înființat un cerc de studii și un centru de documentare pentru arhitectură și urbanism în care 30 de arhitecți prestau 60 de ore de muncă voluntară, a organizat conferințe, a editat un buletin (cu apariție sporadică), a inițiat colaborări cu A.R.L.U.S., Institutul pentru Știință și Tehnică de la Societatea Politehnică, Consiliul Național de Cercetări Științifice al Academiei Române³.

În 1948, Societatea Arhitecților din România și Colegiul Arhitecților Români sunt desființate, publicațiile editate de acestea își încetează apariția, iar arhitecții devin membri ai Asociației Științifice a Inginerilor și Tehnicienilor.

Chestiunea reconstrucției țării și a implementării unui conținut principal, nou (comunist adică), vechilor forme tradiționale devine prioritatea teoretică cea mai stringentă, la care aderă practic toți arhitecții români, mulți cerând un program unitar, mijloace și metode standard, coordonate de stat⁴.

¹ *Artistul și libertatea*, în „Simetria. Caiete de artă și critică”, VIII, 1947, p. 103.

² *Ibidem*, p. 107.

³ Vezi *Darea de seamă asupra activității Societății Arhitecților, pe anul 1947*, pe care am studiat-o, laolaltă cu alte articole, studii, colecții de reviste și volume de specialitate, grație ajutorului generos al d-lui arh. dr. Peter Derer, președintele Uniunii Arhitecților din România, căruia îi mulțumim și pe această cale atât pentru accesul la bibliotecă și arhiva U.A.R., cât și pentru informațiile furnizate direct.

⁴ Vezi U.N. Semenov, *Bazele de proiectare pentru reconstrucția orașelor*, în „Problemele actuale ale urbanismului”, Moscova, nr. 1/1947, tradus în „Revistele Tehnice AGIR, seria Arhitectură-Construcții Civile”, nr. 3/1949, p. 113; apud Oliver Velescu, *Ideologia „Restructurării urbane”. 1944-1972 (I)*, în „Arhivele Totalitarismului”, nr. 4/1997, p. 72.

Modelul sovietic se impune și în arhitectură: „A clădi cu toată experiența trecutului pentru a depăși acest trecut, iată care a fost principiul dominant al școlii arhitecților din U.R.S.S. [...] Efortul arhitecților din U.R.S.S. e o temă demnă de a fi meditată de către amatorii de modă, de improvizații și de sloganuri”⁵. Sub acest pretext ideologic, studenții sau tinerii absolvenți arhitecți învățau aproape numai de pe cursuri sovietice și erau trimiși la studii de specializare exclusiv în Uniunea Sovietică.

Ulterior, din 1948 începând, realismul socialist este agresiv promovat, fiind condamnate, inclusiv în primele cursuri universitare de specialitate, diversele forme „amăgitoare și goale de conținut” ale cosmopolitismului arhitectonic: constructivismul, funcționalismul, formalismul, purismul și nudismul⁶.

Deși este invocată ca scuză necesitatea „satisfacerii materiale a nevoilor practice urgente”, sunt criticate chiar și realizările din primii ani de după 23 august 1944 deoarece „a[u] continuat să dăinuiește aproape toate trăsăturile caracteristice curentelor moderniste de tip cosmopolit”, fiind parțial neglijate „problemele ideologice legate de conținutul și forma în arhitectură”⁷.

Prioritățile ideologice din acea perioadă impuneau condamnarea oricăror rămășițe și influențe burgheze ale arhitecturii occidentale calificate drept: „decadente, capitaliste, imperialiste, cosmopolite și inumane”, formele avangardiste și cubismul fiind vehement respinse.

Așa se explică de ce în 1951 pentru sectorul arhitectură nu a fost acordat Premiul de Stat pe anul 1949 (prima ediție) nici uneia din lucrările prezentate / realizate, primele proiecte de construcții premiate fiind, la sfârșitul anului 1952, Casa Scânteii (arhitecții Horia Maicu și Nicolae Bădescu) și termocentrala Doicești (colectivul condus de arhitectul Aurel Doicescu), lucrări realizate în anii 1950 și 1951⁸.

Printre construcțiile demne de remarcă ale perioadei 1944-1949/1950 (unele începute chiar mai înainte) se numără: lucrările legate de refacerea și dezvoltarea transporturilor (viaductul Caracău, 8 poduri peste Mureș refăcute, 2 tuneluri de cale ferată pe linia Războieni-Cluj și căile ferate Bumbești-Livezeni și Salva-Vișeu; aerogara Băneasa – arh. Mircea și Cleopatra Alifanti, Nicolae Bădescu, Ascanio Damian, Theodor Iconomu, Pompiliu Macovei și Alexandru Șerbescu – 1948), clădirile cu caracter social-cultural ori sportiv (Teatrul de vară din Parcul Herăstrău și un club pe malul Lacului Herăstrău – 1945-1946, arh. Octav Doicescu; clubul-cantină al Fabricii de confecții A.P.A.C.A. – 1948; Spitalul de copii „Emilia Irza” de pe Bd. Lacul Tei – 1946-1949, inițial conceput ca un cămin săptămânal de copii mici, apoi mărit și adaptat în 1950, arh. Gr. Ionescu; Pavilionul Industriei Grele Sovietice, devenit apoi Pavilionul [B] de expoziții din Parcul Herăstrău – 1949-1950, arh. G. Gusti, A. Damian, H. Stern; Complexul Sportiv Floreasca din Capitală – 1948-1950, arh. Titu Evolveanu, Sofia Ungureanu și Willy Juster; Institutul de Ftiziologie din București – 1949-1950, arh. H. Marcus; Pavilioanele românești la Târgurile de la Paris și Milano – 1948, Poznan și Praga – 1949, Viena – 1950, arh. Dorian Hardt și de la Leipzig și Plovdiv – 1950, arh. Ascanio Damian; clubul funcționarilor Ministerului Agriculturii – 1948, arh. Radu Udroi; Complexul sportiv „Dinamo” de pe Șos. Ștefan cel Mare din București – 1948-1950,

⁵ G.M. Cantacuzino, *Despre o estetică a reconstrucției*, București, Editura Cartea Românească, 1947, p. 15-16.

⁶ Grigore Ionescu, *Relatare asupra istoriei arhitecturii românești din cele mai vechi timpuri până în ziua de azi*, [București], Editura de Stat pentru Arhitectură și Construcții, 1954, p. 138-139.

⁷ *Ibidem*, p. 139-140.

⁸ *** „Înălța prețuirea a Partidului și Guvernului”, în „Arhitectură și urbanism”, nr. 12 (dec.) 1952, p. 5.

arh. Harry Stern și Nicolae Medilanski; Facultatea de Drumuri și Poduri de pe Bd. Lacul Tei din București, concepută inițial cu destinația de cămin studentesc, apoi reprofilată – 1950, arh. Gr. Ionescu; Institutul de Oncologie, Spitalul „Filantropia” București și Sanatoriul de noapte din Hunedoara – 1950, arh. Henriette Gibory Delavrancea), edificiile administrative (blocul de birouri I.P.R.O.C., fost Banloc, din Calea Victoriei, București – 1943-1947, arh. O. Doicescu; Palatul Ministerului Afacerilor Externe, apoi al Președinției Consiliului de Miniștri – 1944-1945, refăcut în 1947-1948, arh. D. Marcu și Nicolae Sburcu; Palatul Direcției Generale Autonome a Căilor Ferate, azi sediul Ministerului Transporturilor – 1947, arh. D. Marcu, Ștefan Călugăreanu, Paul Miclescu; sediul C.C. al P.C.R. din Alea Modrogan, azi al M.A.E. – 1946, arh. Dorian Hardt; Banca Națională, aripa nouă cu fațada principală spre Str. Doamnei, Ministerul Finanțelor – 1940-1952, arh. Radu Dudesu și N. Cretzoiu; Institutul de proiectare pentru construcții [I.S.L.G.C.] de pe Str. Tudor Arghezi din București – 1950, arh. Horia Maicu, S. Daniel, S. Sebastian; pavilion administrativ Hunedoara – 1950, arh. Cezar Lăzărescu), cele industriale (Fabrica de confecții A.P.A.C.A. București – 1947-1948, arh. M. Alifanti, I. Ghica-Budești, V. Krohmalnic, Ascanio Damian, I. Șerban și Harry Stern; abatorul din Bacău – 1948, arh. Duiliu Marcu; reconstrucția fabricii de vagoane „Steagul Roșu” din Brașov – 1949, arh. Nora Călinescu și Constantin Pruncu; termocentrala Doicești / jud. Dâmbovița – 1950, arh. Aurel Doicescu; depoul de tramvaie Dudești / București – 1950, arh. Gr. Ionescu și Vlad Iliescu), cele cu destinație de locuință (trei blocuri cu creșă și grădiniță în extremitatea Căii Rahovei din București pentru salariații Administrației P.T.T. – 1944/1945-1948, arh. Haralamb Georgescu, emigrat în SUA în 1947; ansamblurile de blocuri cu trei etaje din cartierul Ferentari – 1946-1948, arh. Gh. Popov, H. Hornstein și V. Cristodulo; cartierele muncitorești de case sau blocuri din Hunedoara, prima localitate ce a avut un plan comunist de sistematizare – 1947-1948, arh. Gustav Gusti, Corina Gusti, Dorian Hardt, Cezar Lăzărescu [proiect inițial de G. Gusti, Anton Moisesu și Vladimir Perceac] și respectiv din Brașov, Steagul Roșu / Tractorul – 1948-1949, arh. Nicolae Nedelescu, Florin Teodorescu, Titu Elian și V. D. Marinescu)⁹.

În timpul primului plan cincinal (1951-1955), prioritățile din arhitectură au fost legate mai ales de construcțiile industriale (multe întreprinderi de utilaj greu, inclusiv un nou centru siderurgic, zeci de fabrici de confecții, încălțăminte, sticlărie, produse alimentare, termocentrale și hidrocentrale, uzine electrice, stațiuni de mașini și tractoare și centre mecanice, ferme de stat, aerogări și porturi, poduri și șosele, ateliere, garaje), iar în secundar de construirea de locuințe muncitorești (îndeosebi în București, Reșița, Petroșani – Valea Jiului, Brașov / Orașul Stalin, Ploiești – Valea Prahovei, Bacău, Oradea, Iași, Baia Mare, Craiova, Reșița, Galați, Cluj, Constanța și în orașele de pe traseul Canalului: Cernavodă, Medgidia, Poarta Albă, Năvodari) și de edificii social-culturale adiacente lor (spitale și dispensare, băi, sanatorii și maternități, creșe, grădinițe, școli, cantine, parcuri, case de cultură, teatre, cinematografe, institute de cercetări și institute universitare, posturi și studiouri regionale de radioemisie)¹⁰.

⁹ *Ibidem*, p. 140-141; Grigore Ionescu, *Arhitectura în România. Perioada anilor 1944-1969*, București, Editura Academiei RSR, 1969, p. 9-48, *passim*; Gheorghe Curinschi Vorona, *Istoria arhitecturii în România*, București, Editura Tehnică, 1981, p. 309, 327-328, 352, 372; Vasile Țelea, *Arhitectura secolului 20. Dicționar cronologic 1890-2000*, București, Editura Capitel, 2005, p. 62-66, 268-283; Pompiliu Macovei (coord.), *Arhitectura în R.P.R.*, f.l., f.e., 1952 (album).

¹⁰ *** , *Planul cincinal*, în „Arhitectura”, nr. 1 (ian.) / 1951, p. 1-2; Arh. S. Daniel, *Blocuri de locuințe la Galați*, în „Arhitectura”, nr. 6 (iun.) / 1951, p. 3-8; Conf. Arh. D. Vernescu, *Proiectarea complexă a locuințelor*

Printre construcțiile deosebite care au fost realizate sau doar proiectate în acea vreme, fiind considerate ori destinate să fie cele mai mari realizări în domeniu, se numără: Combinatul Poligrafic al Casei Scânteii (Horia Maicu, Nicolae Bădescu, Ludwig Staadeker, Mircea Alifanti ș.a. – 1955), Casa Radiofoniei (Tiberiu Ricci, Mihai Ricci, E. Beral și Leon Garcia – finalizată abia în 1960), Opera de Stat / Teatrul Muzical / Teatrul de Operă și Balet (Octav Doicescu¹¹, Valentin Iorga, Paraschiva Iubu, Nicolae Cucu, Aurel Teodorescu, Dan Slavici – 1953), Centrul Cinematografic de la Buftea (proiect tehnologic sovietic; Nicolae Cucu, Ștefan Bortnovschi – dat în folosință în 1957), Termocentrala „Gheorghe Gheorghiu-Dej” din Doicești (Aurel Doicescu ș.a. – 1950), Fabrica Electroputere din Craiova (Iosif Popescu, Victor Hagi, Gabriela Donciu și Lucian Stor – 1955), Combinatul Metalurgic Câmpia Turzii (George Cristinel – 1955), Hidrocentrala „V.I. Lenin” de la Bicaz (N. Nedelescu, T. Elian, D.V. Marinescu, Fl. Simionescu – inaugurată în 1960), Fabrica de Confecții „Gheorghe Gheorghiu-Dej” / A.P.A.C.A. (M. Alifanti, I. Ghica-Budești, V. Krohmalnic, Al. Șerbescu, A. Damian, Ignat Șerban, H.H. Stern – 1948), Clubul și Parcul Sportiv Dinamo (Harry Stern și Nicolae Medilanski – 1950), Complexul Sportiv Floreasca (Titu Evolveanu, Sofia Ungureanu și Willy Juster – 1950), Parcul de cultură și odihnă „I.V. Stalin” (extindere și modernizare – 1950), Aerogara Băneasa (Mircea și Cleopatra Alifanti, Nicolae Bădescu, Ascanio Damian, Theodor Iconomu, Pompiliu Macovei și Alexandru Șerbescu – 1948), Complexul de sporturi de iarnă de la Poiana Stalin / Brașov (Gh. Trifu și G. Porumbescu – 1951), Casa de odihnă din Snagov (Richard Bordenache – 1951), Institutul de Științe Economice și Planificare (Politehnic) din Iași (Richard Bordenache, Ștefan Catina, Nicolae Grigorcea, Anton Moisescu – 1951), Cinematograful „Înfrățirea între popoare” din Bucureștii Noi (Dan Bacalu, Nicolae Porumbescu, Traian Stănescu – 1953), Parcul de cultură și sport „23 August” (G. Filipeanu, Willy Juster, G. Aznavorian, Anton Dîmboianu – 1953), Teatrul în aer liber „N. Bălcescu” din București (Paul Em. Miculescu și Dan V. Marinescu, Victor Agent – 1953), Spitalul de copii „Emilia Irza” din București (Grigore Ionescu – 1950), Institutul de Mecanică din Brașov / Orașul Stalin (Nicolae Pruncu, Victor Sebestyén, Nicolae Kepeș – 1949-1950), Sanatoriul Olănești (Gheorghe Petrașcu, R. Alexandru, M. Horn, Liliana Dinescu ș.a. – 1950), Ambasada României la Varșovia (Marcel Locar, Ascanio Damian, Horia Maicu, Ludwig Staadeker și Robert Voll – 1952), metroul (anunțat în 1952-1953, a rămas la stadiul de proiect până în timpul lui Nicolae Ceaușescu), Canalul Dunăre – Marea Neagră (început în 1949, dar abandonat în 1953) și Canalul Dunăre – București (proiect neînceput, reluat de Nicolae Ceaușescu, dar neterminat), amenajarea și transformarea în canal navigabil a râului Dâmbovița, cu lacul artificial Ciurel (proiect început abia pe vremea lui Nicolae Ceaușescu), noul și marele centru universitar din București – zona

din bazinul carbonifer al Văii Jiului, în „Arhitectură și urbanism”, nr. 6-7 (iun.-iul.)1952, p. 3-7; Arh. Mircea Dima, Arh. Dinu Hariton, *Proiecte de locuințe muncitorești în Valea Jiului. Locuințe muncitorești din orașul Vulcan. Locuințe muncitorești din orașul Petroșani*, în „Arhitectură și urbanism”, nr. 6-7 (iun.-iul.)1952, p. 8-12; Arh. Gh. Popescu-Negreanu, Ing. N. Laszlo, *Problema industrializării construcțiilor*, în „Arhitectură și urbanism”, nr. 6-7 (iun.-iul.)1952, p. 13-14; Arh. G. Porumbescu, *Proiectarea locuințelor muncitorești de la Hunedoara*, în „Arhitectură și urbanism”, nr. 6-7 (iun.-iul.)1952, p. 15-19; Arh. Bergleiter, Arh. L. Aldan și Arh. P. Horjescu, *Locuințe muncitorești proiectate în conformitate cu H.C.M. Nr. 758/1951*, în „Arhitectură și urbanism”, nr. 6-7 (iun.-iul.)1952, p. 29-35; Arh. Cezar Lăzărescu, *Din practica proiectării orașelor*, în „Arhitectură și urbanism”, nr. 12 (dec.)1952, p. 16-25.

¹¹ Pentru acest edificiu a primit Premiul de Stat pe anul 1953, în același an fiind decorat cu Ordinul Muncii clasa a II-a (vezi Octav Doicescu, *Despre arhitectură. Scrieri, cuvântări*, București, Editura Tehnică, 1983, p. 12).

Grozăvești, conceput pe malurile Dâmboviței după modelul moscovit (Duiliu Marcu, Mihai Ricci, Sofia Ungureanu – rămas la stadiul de proiect), precum și noile cartiere muncitorești din Hunedoara, Brașov, Galați, Medgidia și București („23 August”, Ferentari, Vatra Luminoasă, Grivița Roșie, Bucureștii Noi) sau centrele civice și ansamblurile edilitate de tip sovietic din localitățile Ștefănești – Ilfov, Florica – Argeș și Tohan – Brașov¹².

Însă, cea mai mare realizare arhitecturală românească de la începuturile comunismului, care a rămas puternic întipărită în memoria colectivă, din pricina dimensiunilor monumentale, inspirate de volumele tipice arhitecturii sovietice a vremii, a fost Combinatul Poligrafic „Casa Scânteii” din București, edificiu realizat în anii 1950-1955 de către o echipă de arhitecți condusă de Horia Maicu și Nicolae Bădescu (secondați de Marcel Locar, Ludwig Staadeker, Mircea Alifanti, Valentin Iorga, Nicolae Sburcu ș.a.)¹³.

Decizia construirii unui „centru modern de industrie poligrafică” a fost luată de Biroul Politic al C.C. al P.M.R. la 25 iulie 1949, după o discuție între Stalin și Gheorghiu-Dej, amplasamentul fiind stabilit de cel din urmă pe locul unui fost hipodrom, exact în axa Arcului de Triumf. Ansamblul arhitectural respectiv, al cărui corp central are înălțimea de 103 metri, era inspirat de „clădirile înalte” de la Moscova (Universitatea Lomonosov, Hotelul Leningradskaia, clădirea Kotelnicheskaia, sediul Ministerului Afacerilor Externe, Hotelul Ucraina, clădirea Kudrinskaia), la fel ca Palatul Culturii din Varșovia, dar avea, totodată, o serie de elemente specifice arhitecturii tradiționale românești (coloane, ferestre, turnuri, ornamente interioare și exterioare), iar proporțiile nu erau la fel de gigantice¹⁴.

Colectivul de arhitecți români a vizitat de mai multe ori Moscova, sfătuindu-se cu specialiștii sovietici, o rotativă imensă a fost achiziționată din Uniunea Sovietică și inaugurată de Ana Pauker la 8 mai 1951, iar „Scânteia” s-a mutat, în octombrie 1951, în noua sa casă, după finalizarea unei părți din ansamblul arhitectonic (patrulaterul din spate); corpul central a fost terminat în 1954, dar finisajele au durat până în 1956-1957¹⁵.

¹² *** „Planul cincinal”, în „Arhitectura”, nr. 1 (ian.) / 1951, p. 1-2; Marcel Locar, *Pe drumul unei noi arhitecturi în R.P.R.*, în „Arhitectură și urbanism”, nr. 1-2 (ian.-febr.) / 1952, p. 3-16; *** „Expoziția „Arhitectura în R.P.R.” la Moscova”, în „Arhitectură și urbanism”, nr. 9-10 (sept.-oct.) / 1952, p. 3-20; *** „Hotărârea Comitetului Central al P.M.R. și a Consiliului de Miniștri al R.P.R. cu privire la construcția și reconstrucția orașelor și organizarea activității din domeniul arhitecturii”, în „Arhitectură și urbanism”, nr. 11 (nov.) / 1952, p. 1-3; *** „Hotărârea Comitetului Central al P.M.R. și a Consiliului de Miniștri al R.P.R. cu privire la planul general de reconstrucție socialistă a orașului București”, în „Arhitectură și urbanism”, nr. 11 (nov.) / 1952, p. 4-6; *** „Hotărârea Comitetului Central al P.M.R. și a Consiliului de Miniștri al R.P.R. cu privire la construirea metroului din orașul București”, în „Arhitectură și urbanism”, nr. 11 (nov.) / 1952, p. 7-8; *** „Sarcini mărețe stau în fața arhitecților”, în „Arhitectură și urbanism”, nr. 6-7 (iun.-iul.) / 1952, p. 1-2; Prof. Arh. Duiliu Marcu, *Perspective luminoase sunt deschise de Hotărârile Partidului și ale Guvernului*, în „Arhitectură și urbanism”, nr. 12 (dec.) / 1952, p. 3-4; Conf. Arh. R. Laurian, *Reconstrucția socialistă a orașului București*, în „Arhitectură și urbanism”, nr. 12 (dec.) / 1952, p. 6-15; Gr. Ionescu, *Arhitectura în România. Perioada anilor 1944-1969*, p. 10-49, *passim*; idem, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București, Editura Academiei RSR, 1981, p. 608-644, *passim*; V. Telea, *op. cit.*, p. 62-63, 65-66.

¹³ Gr. Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București, Editura Academiei RSR, 1981, p. 616.

¹⁴ Florentina Țone, *Operațiunea „Casa Scânteii”*, în „Adevărul”, 08.06.2009, p. 16; idem, *Cum s-a construit „Casa Scânteii”*, în „Adevărul”, 09.06.2009, p. 16; *** „Construcțiile înalte și metropolitanul din Moscova (prezentare)”, în „Arhitectura”, nr. 7 (iul.) / 1951, p. 18-21; Prof. Arh. Horia Maicu, *Despre folosirea moștenirii trecutului în arhitectura „Casei Scânteii”*, în „Arhitectură și urbanism”, nr. 4-5 (apr.-mai) / 1952, p. 9-14; Conf. Arh. H. Stern, *Clădirea înaltă a Universității de Stat din Moscova. O nouă cetate a științei celei mai înaintate*, în „Arhitectură și urbanism”, nr. 4-5 (apr.-mai) / 1952, p. 15-22.

¹⁵ F. Țone, *Operațiunea „Casa Scânteii”*, p. 16-17; idem, *Cum s-a construit „Casa Scânteii”*, p. 17; Prof. Arh. H. Maicu, *Despre proiectarea „Casei Scânteii”*, în „Arhitectura”, nr. 1 (ian.) / 1951, p. 3-13.

Finanțarea ridicării uriașului edificiu destinat să fie „casă de lumină pentru poporul muncitor” s-a făcut nu doar de la bugetul de stat și cu sprijin sovietic, ci și prin subscripție națională, toți „oamenii muncii” fiind obligați să contribuie „voluntar” cu sume de 20, 30 sau 100 de lei din salariu, în schimbul cărora primeau tichete valorice, oficiosul Partidului publicând zilnic articole, afișe, reportaje, anunțuri și îndemnuri în acest sens. De asemenea, pe lângă muncitori civili, pe șantierul de construcție au lucrat și militari (recruți, concentrați), iar din cauza dificultăților financiare majore, după moartea lui Stalin, s-a renunțat la unele părți din proiectul inițial (închiderea corpurilor laterale rămase în formă de „U”, sculpturi, basoreliefuri, coloane învelite în marmură, steaua roșie în cinci colțuri așezată în vârful săgeții de pe corpul central etc.), astfel încât se poate afirma că ansamblul n-a fost nici finalizat, nici inaugurat (nici cartierul de locuințe învecinat pentru salariații Combinatului Poligrafic nu a fost terminat)¹⁶.

Devenită pentru circa două decenii cea mai mare (și cea mai înaltă) construcție din Capitală, „Casa Scânteii” a reprezentat emblema arhitecturii comuniste românești, propaganda folosind-o intens (inclusiv pe reversul bancnotei de 100 de lei emise în 1952) ca imagine-simbol a realizărilor regimului „democrat-popular”¹⁷.

Trebuie remarcat faptul că au existat câteva victime reale în rândul arhitecților români sub regimul comunist, Ioan D. Enescu și G. M. Cantacuzino, care au suferit detenția politică, fiind cazurile cele mai semnificative. Însă aceștia reprezintă excepțiile. Cei mai mulți dintre colegii lor de breaslă consacrați au fost recuperați aproape total, mai devreme sau mai târziu, dar niciunul dintre ei nu a reușit niciodată să mai ajungă la nivelul profesional (inclusiv estetic) individual atins prin creațiile arhitectonice dinainte de era comunistă.

În acest sens, amintim faptul că însuși Petre Antonescu (1873-1965), cel mai titrat arhitect român de atunci, tradiționalist ca orientare artistică, a fost marginalizat constant de comuniști. Era unicul arhitect academician și fusese ales membru de onoare la 30 mai 1936 și membru titular al Academiei Române în ziua de 19 mai 1945, dar abia la data de 5 iunie 1947 și-a citit discursul de recepție *Meșteri și arhitecți în trecut*, în care elogia atât arta populară și cea medievală românească, cât și pe fondatorii școlii de arhitectură românească modernă, în frunte cu Ion Mincu. A mai reușit în perioada imediat următoare (1947-1948) să execute etajarea Primăriei Capitalei¹⁸, pe care tot el o construise în anii '30, dar a fost curând epurat, fiind exclus din noua Academie a RPR, deși – sau poate tocmai pentru că – de la 28 mai 1948 ocupase funcția de vicepreședinte al Secției literare¹⁹. În schimb, în 1949 arhitectul modernist Duiliu Marcu a devenit membru corespondent al aceluiași for cultural-științific suprem²⁰. Același Duiliu Marcu a fost desemnat de comuniști pentru a ocupa, cel dintâi, funcția de președinte al Uniunii Arhitecților din R.P.R. / R.S.R. între anii 1952 și 1966 (anul morții sale), iar în 1955 a fost promovat membru titular al Academiei²¹. De asemenea, în august 1959 era decorat

¹⁶ F. Țone, *Operațiunea „Casa Scânteii”*, p. 16; idem, *Cum s-a construit „Casa Scânteii”*, p. 16-17; Arh. C. Lăzărescu, *Din practica proiectării orașelor*, în „Arhitectură și urbanism”, nr. 12 (dec.)1952, p. 23-24.

¹⁷ F. Țone, *Cum s-a construit „Casa Scânteii”*, p. 17.

¹⁸ Cea mai probabilă explicație a menajamentelor arătate, totuși, de comuniști față de Petre Antonescu este apartenența acestuia în tinerețe la mișcarea socialistă, în timpul studiilor sale la Paris fiind membru al unei societăți a studenților români socialiști (vezi ANIC, fond I.S.I.S.P. – Fototeca Portrete, A/63).

¹⁹ Dorina Rusu, *Istoria Academiei Române în date (1866-1996)*, <ediția a II-a>, București, Editura Academiei Române, 1997, p. 265, 305, 317, 321, 364; „Simetria”, VIII, 1947, p. 185; V. Țelea, *op. cit.*, p. 272, 279.

²⁰ V. Țelea, *op. cit.*, p. 280.

²¹ D. Rusu, *op. cit.*, p. 341.

cu „Steaua R.P.R.” cl. a III-a, alături de alți intelectuali prestigioși, ca răsplată a serviciilor aduse regimului comunist²².

Ioan (sau Ion) D. Enescu, fostul președinte al Asociației Arhitecților, a murit în detenție la 21 iunie 1949, după ce trecuse prin infernul penitenciarelor Jilava, Văcărești și Aiud, fiind arestat și condamnat la 6 martie 1948 la 10 ani de temniță grea pentru că ocupase postul de subsecretar de stat la Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirii Sociale sub regimul dictaturii militare antonesciene (de la 5 iulie 1943)²³.

La rândul său, George (sau Gheorghe) Matei Cantacuzino a fost arestat în 1948, după ce „a încercat să fugă la familia sa, refugiată în Occident (cu o barcă dorea să ajungă inițial în Turcia)”, fiind condamnat în 1949 la 5 ani de închisoare / muncă silnică și închis la Jilava, Midia (Canal) și Aiud (unde „a stat 9 luni la secret”)²⁴. Apoi, a fost internat pe baza unei măsuri administrative la Penitenciarul Pitești timp de mai mult de un an (25.04.1953-21.07.1954) pe motiv că „a fost membru P.N.L. și F.R.N., a favorizat și a dat ajutor unor organizații subversive”²⁵. Cicerone Ionițoiu susține (în mod hazardat, fără dovezi, deci necredibil, considerăm noi) că G. M. Cantacuzino ar fi fost arestat din nou în 1959 și ar fi murit la Capu Midia în 1960, în timp ce site-ul Facultății de Arhitectură din cadrul Universității Tehnice „Gh. Asachi” din Iași (din 1990 până în 2003 la universitatea ieșeană a existat doar un departament de arhitectură), facultate ce poartă din noiembrie 1992 numele prestigiosului arhitect, nu amintește de vreo altă detenție politică a acestuia și înclinăm să-i dăm crezare²⁶.

Au existat și câțiva arhitecți care au emigrat în Occident înainte ca regimul comunist să se consolideze și care au cunoscut acolo atât gustul libertății (inclusiv de creație), cât și succesul profesional. Cel mai renumit dintre aceștia a fost Haralamb H. (Bubi) Georgescu (Harlan Georgescu), discipol și partener al lui Horia Creangă, care s-a stabilit în SUA în anul 1947, unde a avut o prolifică activitate în domeniu: didactică (a fost profesor asociat la Școala de Arhitectură de la Universitatea Nebraska până în 1951) și practică (proiecte și construcții moderniste deosebite, între care locuințe tip reședință, inclusiv una personală / familială, clădiri de apartamente și restaurante în California, dar și lăcașuri de cult ortodoxe precum Biserica „Sf. Maria” din Cleveland / Ohio și Catedrala „Sf. Gheorghe” din Southfield / Michigan; totuși, Casa Pasinetti din Summitridge Drive, Beverly Hills, Los Angeles / California, realizată în anii 1957-1959, reprezintă capodopera sa principală)²⁷.

Deși realizase singur sau în colaborare cu Horia Creangă mai multe lucrări importante din România interbelică (Hotelul „ARO Palace” din Brașov, Blocul „ARO” din București, mai cunoscut sub denumirea de „Patria”, Halele Obor din București, sediul

²² „Buletinul Oficial al R.P.R.”, nr. 25/17 septembrie 1959, apud Pavel Țugui, *Scriitori și compozitori în luptă cu cenzura comunistă*, București, Editura Albatros, 2006, p. 404.

²³ Cicerone Ionițoiu, *Victimele terorii comuniste. Arestați, torturați, întemnițați, uciși. Dicționar*, vol. 3, *Dicționar D-E*, lucrare revizuită de dr. Mihaela Andreiovici, București, Editura Mașina de scris, 2002, p. 220; Ion Diaconescu, *Temnița, destinul generației noastre*, București, Editura Nemira, 1998; apud Andrei Muraru (coord.), *Dicționarul penitenciarelor din România comunistă (1945-1967)*, Iași, Editura Polirom, 2008, p. 528.

²⁴ C. Ionițoiu, *op. cit.*, vol. 2, *Dicționar C*, lucrare revizuită de dr. Mihaela Andreiovici și prof. univ. Florin Ștefănescu, București, Editura Mașina de scris, 2002, p. 22.

²⁵ http://www.crimelecomunismului.ro/ro/fise_detinuti_politici/fise_detinuti/; <http://82.79.233.22/fisapenala.php?file=d%3Aweb\Fise+matricole+penale+-+detinuti+politici/C/C1.+Caba+-+Cararus\Cantacuzino+Gheorghe+N%2F1390217.JPG>, accesat 12.05.2009.

²⁶ C. Ionițoiu, *op. cit.*, vol. 2, *Dicționar C*, p. 22; http://www.ce.tuiasi.ro/~arhitect/_cantacuzino.html, accesat 10.05.2009.

²⁷ http://en.wikipedia.org/wiki/Haralamb_H._Georgescu, accesat 25.08.2009; www.georgescoart.com, accesat 29.08.2009; Corneliu Ghenciușescu, Ștefan Ghenciușescu, *Haralamb Georgescu*, în „Arhitectura”, nr. 64, mai 2008, p. 119.

Societății Române de Asigurări de Viață din București, Restaurantul „Pescăruș” din Herăstrău, Restaurantul „Mon Jardin” și Barul / Clubul de noapte „Melody” din Capitală, reședința de vară a Regelui Mihai de la Snagov și Clubul său de Yacht din Eforie), fusese membru în comitetul de redacție de la revista „Simetria” (în care a publicat o serie de articole prin care se distanța de linia moderat-conservatoare ce încă domina arhitectura vremii) și chiar primise Premiul I pentru proiectul de reconstruire a Teatrului Național din București (1946), Haralamb Georgescu (1908-1977) a rămas în România aproape necunoscut, cel puțin până în anul 2007 când a fost descoperit și mediatizat de către Tim Braseth, dezvoltatorul imobiliar american devenit noul proprietar al rezidenței Pasinetti, abia la 15 mai 2008, cu ocazia împlinirii centenarului de la nașterea lui, Universitatea Națională de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu” organizând la București, în colaborare cu The Getty Research Institute, care tocmai achiziționase arhivele personale ale arhitectului, un simpozion și o expoziție intitulată „Un arhitect român în SUA”, catalogul cu același titlu editat atunci fiind considerat în România „cea mai bună carte de arhitectură din anul 2008”²⁸.

De semnalat faptul că mulți arhitecți renumiți din țara noastră au fost marginalizați deseori, în primele două decenii de comunism românesc, mai ales, din cauza concepțiilor, simpatiilor și acțiunilor lor politice anterioare (Constantin Iotzu²⁹, Constantin Jora, Ștefan Balș, George Matei Cantacuzino³⁰, Petre Antonescu³¹), în timp ce aceia care aveau un trecut ilegalist comunist³² ori simpatii politice bolșevice (mulți erau și de origine etnică evreiască: Gustav Gusti, Micu Goldenberg, Ascanio Damian, Harry Stern, Dorian Hardt, Marcel Locar ș.a.) și/sau au devenit membri ori chiar activiști de partid au preluat frâiele și avantajele domeniului, unii dintre aceștia ajungând chiar nomenclaturiști (Pompiliu Alexandru Macovei³³, Gustav Gusti, Micu Goldenberg, alias Horia Maicu, Nicolae Bădescu³⁴, Octav Doicescu³⁵, Ascanio Damian,

²⁸ *Ibidem*; Jeffrey Head, *Haralamb Georgescu's midcentury Pasinetti house renovated*, în „Los Angeles Times”, 17.01.2009, <http://www.latimes.com/features/la-hm-pasinetti17-2009jan17.0,3386034.story>, accesat 30.08.2009; Craig Nakano, *In case you missed it: the Pasinetti house in the hills*, în „Los Angeles Times”, 26.01.2010, http://latimesblogs.latimes.com/home_blog/2010/01/pasinetti-house-los-angeles-haralamb-georgescu.html, accesat 05.02.2010.

²⁹ Fusese conducătorul Școlii de Arhitectură „Ion Mincu” din București între anii 1940 și 1944.

³⁰ Eliberat din detenție la 21 iulie 1954, s-a dedicat restaurării de monumente istorice, în special a bisericilor și mănăstirilor din nordul Moldovei, fiind angajat la Direcția Monumentelor Istorice și publicând unele cronici și articole de specialitate. În 1956 a reușit să deschidă pentru câteva zile o expoziție de pictură în sala de expoziții din Parcul Herăstrău, la deschiderea căreia a vorbit însuși Tudor Arghezi. Ulterior, și-a pierdut postul de la Direcția Monumentelor Istorice, fiind acuzat că este un inamic al poporului și a reușit să supraviețuiască din banii primiți de la mitropolitul Moldovei pentru pavilioanele ansamblului arhitectural al Palatului Mitropoliei din Iași la care a lucrat în anii 1957-1959, iar la 1 noiembrie 1960 s-a stins din viață, fiind înmormântat în cimitirul ieșean „Eternitatea”.

³¹ Decanul Institutului Național de Arhitectură din București în 1932-1939; l-a elogiad adeseori pe regele-autoritar, apoi dictator, Carol al II-lea.

³² De pildă, Nicolae Bădescu era membru de partid din 1942 – vezi *Membrii C.C. al P.C.R. 1945-1989. Dicționar*, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 87.

³³ Membru de partid din ianuarie 1945, el a devenit secretar general adjunct al ARLUS în 1946, arhitect șef al orașului București la 18 noiembrie 1952, apoi din 1958 a lucrat în diplomatie, ajungând adjunct al ministrului Afacerilor Externe în 1963-1965 și delegat permanent, cu rang de ambasador, al RSR pe lângă UNESCO din 1971; a fost și deputat în Marea Adunare Națională între 1969 și 1975, membru supleant (1965-1969) și membru al C.C. al P.C.R. (1969-1974) – vezi *Membrii C.C. al P.C.R. 1945-1989. Dicționar*, p. 369.

³⁴ Pe lângă cariera didactică și cea profesională de arhitect, el a făcut o carieră strălucită în politică, fiind numit adjunct al ministrului Construcțiilor (1957-1958), după ce fusese director general în același minister încă din 1947, fiind ales deputat al Marii Adunări Naționale (1957-1975) și membru al C.C. al P.C.R. (1965-1974) – vezi *Membrii C.C. al P.C.R. 1945-1989. Dicționar*, p. 87.

³⁵ Membru al Asociației „Amicii U.R.S.S.”, care s-a înființat în 1934.

Harry Stern, Dorian Hardt, Marcel Locar, Grigore Ionescu³⁶, Cezar Lăzărescu, Mircea Alifanti³⁷.

Treptat și în anumite limite, în funcție de caz, regimul comunist a căutat, totuși, să-i atragă spre colaborare pe toți arhitecții prin integrarea lor în sistemul centralizat de control pe care-l crease în domeniul acestei profesii și în întreaga societate, în general.

Teza stalinistă principală a esteticii epocii era sintetizată prin formula: „conținut socialist în forme naționale”, concepția realist-socialistă fiind singura acceptată, iar „glorioasa experiență arhitecturală sovietică” fiind ridicată la rang de unic model, cu acceptarea unor mici inserții ale elementelor „progresiste și democratice” provenite din arhitectura clasică și din cea tradițională (populară) națională³⁸.

Bineînțeles că acest aspect nu excludea creșterea permanentă a influenței modelului arhitectonic din U.R.S.S., ci dimpotrivă: „publicarea materialelor sovietice cu privire la arhitectură și urbanism se înscrie în politica binecunoscută de sovietizare a României” (avem în vedere îndeosebi revistele „Arhitectura i Stroitelstvo”, adică în traducere „Arhitectura și construcția”, și „Arhitectura U.R.S.S.”, diferite articole de specialitate din *Enciclopedia Sovietică*, studii, articole sau chiar volume specializate traduse în limba română), manifestată și printr-o „campanie de intimidare a corpului de arhitecți, urmată de o copiere mecanică a arhitecturii «realismului socialist»”³⁹.

³⁶ A fost primul decan al Universității de Arhitectură „Ion Mincu” din București sub comunism (1944-1952), fiind urmat de Nicolae Bădescu (1952-1953).

³⁷ Vezi interviul acordat nouă de arh. dr. Alexandru Z. Budișteanu (pensionar, 79 ani) în 1-6 mai 2007 (casetele audio, ce totalizează șapte ore de înregistrări, se află în Arhiva de istorie orală a Fundației Academia Civică din București), căruia îi sunt profund recunoscător pentru îndrumarea acordată în cursul investigațiilor mele asupra temei de față.

³⁸ Vezi „Arhitectura”, nr. 4 (apr.)/1951, p. 2; nr. 7 (iul.)/1951, p. 29-30; „Arhitectură și urbanism”, nr. 6-7 (iun.-iul.)/1952, p. 2; nr. 12 (dec.)/1952, p. 3, 15, 34.

³⁹ O. Velescu, *op. cit.*, p. 73; Prof. Arh. H. Maicu, *Arhitectura sovietică*, în „Arhitectura”, nr. 8 (aug.)/1951, p. 10-21; Arh. H. Marcus, „Arhitectura i Stroitelstvo” – *recenzie*, în „Arhitectura”, nr. 4-5 (apr.-mai)/1950, p. 176-182; idem, „Arhitectura i Stroitelstvo”, nr. 2/1950 – *prezentare*, în „Arhitectura”, nr. 1 (ian.)/1951, p. 32-38; idem, „Arhitectură și construcții”, nr. 4-11/1950 – *prezentare*, în „Arhitectura”, nr. 3 (mart.)/1951, p. 22 și urm.; *** „Arhitectura (articol din Marea Enciclopedie Sovietică – vol. III, ed. I-a, 1950, Editura Marea Enciclopedie Sovietică), în „Arhitectură și urbanism”, nr. 9 (sept.)/1951, p. 1-4; Arh. A. Moiescu, „Arhitectura URSS”, nr. 1, 2, 3/1952 (*Recenzie*), în „Arhitectură și urbanism”, nr. 4-5 (apr.-mai)/1952, p. 67 și urm.; idem, „Arhitectura URSS”, nr. 4 – *Aprilie 1952*, în „Arhitectură și urbanism”, nr. 6-7 (iun.-iul.)/1952, p. 43-47; idem, „Arhitectura URSS”, nr. 6/1952 – *Recenzie*, în „Arhitectură și urbanism”, nr. 11 (nov.)/1952, p. 34-39; idem, *Metropolitanul Moscovei*, în „Arhitectură și urbanism”, nr. 12 (dec.)/1952, p. 35 și urm.; N. Bălinkin (m.c. al Academiei de Arhitectură din U.R.S.S.), *Activitatea Academiei de Arhitectură din U.R.S.S. pe anul 1952*, în „Arhitectură și urbanism”, nr. 6-7 (iun.-iul.)/1952, p. 42; Arh. N. Sburcu, *Arhitectul rus Bajenov*, în „Arhitectură și urbanism”, nr. 11 (nov.)/1952, p. 25-33; *** „Conținut de idei și măiestrie în creația arhitectului (Traducere din „Arhitectura U.R.S.S.” nr. 3/1952), în „Arhitectură și urbanism”, nr. 6-7 (iun.-iul.)/1952, p. 36-41; Prof. Arh. Dr. L. Adler și Arh. Z. Solomon, *Problemele de arhitectură a construcțiilor industriale sovietice de după război*, în „Arhitectură și urbanism”, nr. 9 (sept.)/1951, p. 10-18; idem, *Arhitectura ansamblelor industriale în cel de al doilea și al treilea plan cincinal stalinist*, în „Arhitectura”, nr. 7 (iul.)/1951, p. 7-13 și 30-31; idem, *Reconstrucția marilor uzine în perioada celui de al doilea și al treilea plan cincinal în U.R.S.S.*, în „Arhitectura”, nr. 6 (iun.)/1951, p. 9-17; idem, *Desvoltarea arhitecturii industriale în Uniunea Sovietică*, în „Arhitectura”, nr. 4 (apr.)/1951, p. 16-22; Arh. Dr. L. Adler, Arh. Z. Solomon, Arh. A. Mihăilescu, *Arhitectura construcțiilor industriale în cursul primului plan cincinal stalinist*, în „Arhitectura”, nr. 5 (mai)/1951, p. 9-19; *** „Apariția agro-orășelor sovietice”, în „Arhitectura”, nr. 4 (apr.)/1951, p. 29; Arh. R.O. Laurian, *Arhitectura parcurilor în U.R.S.S.*, „Arhitectura”, nr. 4-5 (apr.-mai)/1950, p. 153-160; *** „Revista presei sovietice”, în „Arhitectura”, nr. 4-5 (apr.-mai)/1950, p. 189; *** „Problemele învățământului arhitecturii în desbateră sesiunii a X-a a Academiei de Arhitectură a U.R.S.S.”, în „Arhitectură și urbanism”, nr. 1-2 (ian.-febr.)/1952, p. 33-39; *** „Prezentarea revistei „Arhitectura U.R.S.S.” nr. 1 – Noembrie 1951”, în „Arhitectură și urbanism”, nr. 1-2 (ian.-febr.)/1952, p. 55-58; M. Rzanin (membru activ al Academiei de Arhitectură a U.R.S.S.), *Arhitectura în R.P.R.*, în „Arhitectură și urbanism”, nr. 9-10 (sept.-oct.)/1952, p. 21-25; S.E. Cernășev (vicepreședinte al Academiei de Arhitectură a U.R.S.S.), *Arhitectura unui popor liber*, în „Arhitectură și urbanism”, nr. 9-10 (sept.-oct.)/1952, p. 26-29.

Printre arhitecții sovietici elogiați în R.P.R. ca fiind foarte pricepuți și un exemplu demn de urmat se aflau: Joltovski, Fomin, Șciusev, Rudnev, Mordvinov, Bâcova, Taranov, Dadașev, Ghelfreich, Ioffan, Kolli, Arkin, Zaharov, Râșkov, Andreev, Trapeznikov, Pasohin, Mexențev, Uscinov, Poliacov, Baburov, Lebedev, Svaricov, Markelov, Loveiko, Zaslavski, Steller, Stramentov, Zvezdin⁴⁰.

Rolul consilierilor sovietici a fost (și în acest domeniu) esențial pentru acțiunea de sovietizare. Încă din 1949, guvernul comunist de la București cerea ajutorul „fratelui mai mare” de la Moscova pentru proiectele de (re)construire a Teatrului Național din București și a studiourilor cinematografice de la Buftea, solicitând specialiști în astfel de construcții, printre care tehnicieni, ingineri și câte un arhitect pentru fiecare din cele două obiective. Arhitectul, specialist în ambele tipuri de proiecte, trimis în R.P.R., a fost consultantul sovietic Gh. L. Lavrov. El era secondat de „tehnologi specialiști” conaționali, care urmau să ajungă în capitala României „democrat-populare” „pentru a ajuta colectivul de arhitecți și tehnicieni români la întocmirea planurilor definitive ale acestor construcții”⁴¹. Cu același prilej, executivul român adresa celui sovietic rugămintea „ca arhitecții români care lucrau la aceste proiecte să meargă în U.R.S.S. pentru a prezenta anteproiectele și a primi pe loc consultările și îndrumările necesare”, fiind propuși pentru această vizită arhitecții Pompiliu Macovei (din colectivul de lucru pentru proiectul Teatrului Național), G. Pătrașcu și Ioana Grigorescu (din colectivul de lucru pentru proiectul Studiourilor Cinematografice)⁴².

De asemenea, în martie-aprilie 1950, la propunerea responsabilului de proiect – arhitectul și inginerul Horia Maicu și în baza convenției bilaterale din 5 februarie 1950 privind detașarea specialiștilor (consilierilor) sovietici în România, autoritățile române cereau Kremlinului specialiști tehnicieni sovietici pentru lucrările de construcție a Casei Scânteii, inclusiv „cunoscători în problemele actuale de apărare pasivă”, după ce, în prealabil, un colectiv de la Comandamentul Apărării Pasive se consultase cu „tovarășii consilieri sovietici de la Comandamentul Apărării Antiaeriene a Teritoriului”⁴³.

Totodată, Ministerul Construcțiilor (și al Materialelor de Construcții) și Comitetul de Stat pentru (Arhitectură și) Construcții de pe lângă Consiliul de Miniștri cereau anual guvernului român să intervină pe lângă guvernul sovietic (direct sau prin Ministerul Comerțului Exterior) pentru a obține acordul acestuia în privința prelungirii perioadei de rămânere în R.P.R. a acestor specialiști sovietici, arhitecți și/sau ingineri constructori ca Ivan Andreevici Zvezdin și Teodor Stefanovici Kastanov sau a înlocuirii lor cu alți consilieri sovietici specializați profesional în domeniul arhitecturii, sistematizării și construcției orașelor ori ingineriei, buni cunoscători ai problemelor organizatorice și de funcționare specifice Comitetului de Stat pentru Arhitectură și Construcții al URSS și Direcției de Arhitectură a RSFSR⁴⁴.

Din anul 1948 a început acțiunea de standardizare, de tipizare în proiectare și de introducere a metodelor industriale în construcții, astfel că primele prefabricate de beton au apărut în 1949⁴⁵.

⁴⁰ Vezi „Arhitectură și urbanism”, nr. 6-7 (iun.-iul.)/1952, p. 41; nr. 9-10 (sept.-oct.)/1952, p. 6.

⁴¹ ANIC, fond C.C. al P.C.R., Secția Relații Externe, Alfabetice, dosar 6 U/1944-1951, f. 78.

⁴² *Ibidem*, f. 78-79.

⁴³ *Ibidem*, f. 108-113; Mihnea Berindei, Dorin Dobrinu, Armand Goșu (editori), *Istoria comunismului din România. Documente. Perioada Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945-1965)*, București, Editura Humanitas, 2009, p. 257 (doc. 53); Romulus Rusan (coord.), *România în timpul războiului rece. Scurtă cronologie a evenimentelor, instituțiilor și mentalităților (1945-1989)*, București, Editura Fundației Academia Civică, 2008, p. 29.

⁴⁴ Vezi, de exemplu, H.C.M. nr. 2304/11 iulie 1953, H.C.M. nr. 3014/8 septembrie 1953, H.C.M. nr. 3768/6 noiembrie 1953 și H.C.M. nr. 4029/3 decembrie 1953.

⁴⁵ Gh. Curinschi Vorona, *op. cit.*, p. 336, 342, 344-346, 348.

Planul anual de stat din 1949 a adus și înființarea Institutului de Proiectări Industriale și a Institutului de Proiectări de Construcții, iar printr-o hotărâre a Comitetului Central al P.M.R. și a Consiliului de Miniștri al R.P.R. din mai 1949 s-a decis sistematizarea și construcția unor ansambluri de locuințe în orașele dobrogene (mai ales la Cernavodă, Medgidia și Năvodari) de pe linia Canalului Dunăre-Marea Neagră, al cărui șantier tocmai se deschisese (pe care liderii comuniști români și sovietici îl concepuseră și pentru a grăbi exterminarea deținuților politici, între care s-a aflat și G.M. Cantacuzino, care a cunoscut direct acest infern numit „Canalul”)⁴⁶.

Printre contribuțiile teoretice în spiritul internaționalismului proletar și revoluționar, anticospopolitismului și marxism-leninismului în proiectare, sistematizare și urbanism, le menționăm pe cele de la prima conferință a institutelor de proiectare din 5-6 august 1949 de la București (Marcel Locar, *Aspecte ideologice în proiectare* și N. Ghica-Budești, *Problemele urbanismului*), ca și altele prezentate la diverse conferințe și congrese sau la manifestările din cadrul cercurilor și colectivelor de arhitecți din institute, întreprinderi de profil, asociații etc. (Institutul de Proiectări de Construcții – IPC, Institutul de Proiectări Metalurgice – IPROMET, Institutul de Proiectare a Construcțiilor, Lucrărilor Edilitare și Urbanism – IPCLEU, Asociația Științifică a Inginerilor și Tehnicienilor – ASIT/AST, ARLUS, Sovromconstrucția) și uneori publicate ulterior (N. Bădescu, *Impresii din călătoria de studii în U.R.S.S. – 1950, Împotriva cosmopolitismului și arhitecturii burgheze imperialiste – 1950 și Forma națională în arhitectura socialistă – 1951*; Gustav Gusti, *Trăsăturile noului oraș socialist în proiectarea urbanistică din R.P.R. – 1950 și Proiectarea economică a lucrărilor de construcții – 1951*; Horia Maicu, *Despre proiectarea Casei Scânteii – 1950*; M. Bercovici, *Realismul socialist în arhitectură – 1950*; Pompiliu Macovei, *Probleme de creație în arhitectura R.P.R. – 1952*; M. Locar, *Pe drumul unei noi arhitecturi în R.P.R. – 1952*)⁴⁷.

De-a dreptul demagogice și demne de veritabili politruci erau unele editoriale și materiale semnate de Gustav Gusti⁴⁸, Titu Evolveanu⁴⁹, Pompiliu Macovei⁵⁰, Cezar Lăzărescu⁵¹, R. Laurian⁵² și Duiliu Marcu⁵³.

În 1952, în urma altor hotărâri ale partidului-stat, datate 13 noiembrie, „cu privire la construcția și reconstrucția socialistă a orașelor și organizarea activității în domeniul arhitecturii și construcțiilor”, a fost reorganizat întreg domeniul și s-au înființat Comitetul de Stat pentru Arhitectură și Construcții⁵⁴ (din 1959, Comitetul de Stat pentru Arhitectură, Construcții și Sistematizare, prescurtat C.S.C.A.S.), cu o rețea de instituții regionale și orașenești („Secțiuni de arhitectură și sistematizare”, respectiv o Direcție pe lângă Sfatul Popular al Capitalei) în subordine; funcția de arhitecți șefi ai orașelor; un

⁴⁶ Gr. Ionescu, *Arhitectura în România. Perioada anilor 1944-1969*, p. 18-19 și 46-47.

⁴⁷ O. Velescu, *op. cit.*, p. 74; „Arhitectura”, nr. 4-5 (apr.-mai)/1950, p. 132; nr. 1 (ian.)/1951, p. 2; nr. 6 (iun.)/1951, p. 1-2; nr. 7 (iul.)/1951, p. 29-30; „Arhitectură și urbanism”, nr. 1-2 (ian.-feb.)/1952, p. 3-16 și 53-54 și nr. 9-10/1952, p. 30-58.

⁴⁸ Aniversarea a 30 de ani de luptă glorioasă a Partidului, în „Arhitectura”, nr. 5 (mai)/1951, p. 1-3.

⁴⁹ Electricizarea țării, urbanismul și arhitectura, în „Arhitectura”, nr. 5 (mai)/1951, p. 5-8.

⁵⁰ Deschiderea expoziției „Arhitectura în R.P.R.” la Moscova, în „Arhitectură și urbanism”, nr. 4-5 (apr.-mai)/1952, p. 65-66.

⁵¹ Din practica proiectării orașelor, în „Arhitectură și urbanism”, nr. 12 (dec.)/1952, p. 16-25.

⁵² Reconstrucția socialistă a orașului București, în „Arhitectură și urbanism”, nr. 12 (dec.)/1952, p. 6-15.

⁵³ Perspective luminoase sunt deschise de Hotărârile Partidului și ale Guvernului, în „Arhitectură și urbanism”, nr. 12 (dec.)/1952, p. 3-4.

⁵⁴ Anterior se numea Comitetul de Stat pentru Construcții de pe lângă Consiliul de Miniștri al R.P.R., iar președintele său era și a rămas din 1952 până în 1955 Nicolae Bădescu, cel care din 1949 era și director adjunct al Institutului de Proiectări din Ministerul Construcțiilor (vezi *Membrii C.C. al P.C.R. 1945-1989. Dicționar*, p. 87).

institut special pentru proiectarea orașelor și a construcțiilor publice și de locuit (I.S.P.R.O.R.), plus altul special înființat pentru Capitală – „Proiect București”; unul de învățământ superior – Institutul de Arhitectură (pe baza Facultății de Arhitectură a Institutului de Construcții din București) și altul de cercetare – Institutul Științific de Arhitectură (în cadrul Academiei R.P.R.), precum și Uniunea Arhitecților din R.P.R. (pe lângă care funcționau Casa Arhitectului și Fondul de Arhitectură), instituții socio-profesionale având ca scop centralizarea și controlarea întregii activități a arhitecților⁵⁵.

Pentru a stimula „întrecerea socialistă” desfășurată între institutele de proiectare din toate ramurile de producție din toată țara, la propunerea Consiliului Central al Sindicatelor din R.P.R. și a Comitetului de Stat pentru Arhitectură și Construcții, Secretariatul C.C. al P.M.R. aproba, în 1955, instituirea unui steag roșu care urma să se acorde semestrial institutelor de proiectare fruntașe⁵⁶.

În concluzie, putem afirma că și în arhitectură, la fel ca în toate artele și, în general, în toate domeniile societății românești, sovietizarea s-a produs prin aceleași practici totalitare și instituții centralizate și politizate, subordonate partidului-stat comunist, un rol esențial avându-l nu doar nomenclatura și consilierii sovietici, ci și arhitecții politrucci, câțiva chiar foști ilegaliști, care activau intens pentru trasarea și aplicarea noilor direcții și metode inspirate sau direct copiate după modelul sovietic.

ABOUT THE SOVIETIZATION OF ROMANIAN ARCHITECTURE (1947-1955) (Summary)

Keywords: architecture, socialist realism, propaganda, Soviet model

The Stalinist transformation of the Romanian culture and society was the consequence of the military Russian occupation of the country and of the political actions of the new government leaded by Romanian Communist Party, who imposed the Soviet model by force, terror and propaganda.

Since 1947/1948 the architecture are under the control of the economic and agitation and propaganda sections of the Central Committee of the Romanian Communist Party. Also, the communist government had a department of architecture, constructions and urbanism.

The socialist realism, the architectural style (for example, the block-buildings of Jiului Valley, Medgidia, Brașov and Bucharest, the bridges, the gas pipe Agnita-Botorca, the tunnels and railways like Bumbești-Livezeni, the factories, the Danube-Black Sea Channel, the National Theatre or Spark/Press House), the soviet counsellors and specialists, the anti-cosmopolite campaign, the lectures, textbooks and published works, the design offices, town planning institutes and branch associations, the exhibitions and projects, all that were presented as phenomenal achievements of the new era, according to the Soviet model.

Very few architects are suffered or died in the jail (George Matei Cantacuzino, Ioan D. Enescu), many others choose to adopt a wait and see policy and finally are marginalized (Petre Antonescu, Ștefan Balș, Constantin Iotzu, Constantin Jora), some make the choice to go in the exile (Haralamb Georgescu is the best example) but the absolute majority is formed of the Party activists and even members of the Nomenclatura, many of them with Jewish origin (Pompiliu Alexandru Macovei, Gustav Gusti, Micu Goldenberg, alias Horia Maicu, Nicolae Bădescu, Octav Doicescu, Ascanio Damian, Harry Stern, Dorian Hardt, Marcel Locar, Grigore Ionescu, Cezar Lăzărescu, Mircea Alifanti).

Like all the arts and sciences, under communism, architecture knows the same totalitarism practices and values.

⁵⁵ Gr. Ionescu, *Arhitectura în România. Perioada anilor 1944-1969*, p. 19-20; „Arhitectură și urbanism”, nr. 11 (nov.) 1952, p. 1-3.

⁵⁶ ANIC, fond C.C. al P.C.R., Cancelarie, dosar 111/1955, f. 1-5.

MIHAI CHIPER

MEMORIA CULTURALĂ – ISTORIA ȘI IMPLICAȚIILE UNUI CONCEPT

Memoria a devenit un concept fundamental al noii istorii culturale. Folosită în contexte și cu sensuri diverse, noțiunea de memorie își află un denominator comun: modalitățile prin care oamenii și societățile își construiesc un sens al trecutului¹. În ultimele trei decenii, toate grupurile sociale sau etnice au suferit o profundă schimbare în ceea ce privește relația tradițională cu trecutul lor. Schimbarea a cuprins multiple forme, depinzând de fiecare caz în parte: o critică a versiunii oficiale a istoriei, reclamarea urmelor trecutului care fuseseră șterse sau confiscate, cultul „rădăcinilor”, un interes deosebit pentru practicile comemorative și conflictele care însoțesc rolul simbolic al monumentelor, proliferarea muzeelor, un atașament pentru ceea ce în spațiul anglo-saxon desemnează *heritage*, iar în cel francofon *patrimoine*. Din punct de vedere științific, memoria a devenit un punct de întâlnire al preocupărilor antropologilor culturali, psihologilor, teoreticienilor literari, sociologilor și istoricilor, dornici să completeze un puzzle alunecos și derutant. Astfel, termeni precum „obicei”, „tradiție”, „amintire”, „uitare”, „comemorare”, „patrimoniu”, considerați altădată componente separate ale unor discipline distincte, au ajuns parte a unui proiect interdisciplinar comun, tocmai datorită cercetărilor dedicate memoriei². Aceasta ne arată că trecutul nu este fixat, stabilit o dată pentru totdeauna, ci un subiect al schimbărilor și negocierilor permanente. Atât reconstituirea evenimentelor, cât și înțelesurile acordate acestora sunt într-o permanentă stare de transformare³. Amintirea trecutului este un proces activ și constructiv, nicidecum o simplă operațiune de a regăsi și a ordona informațiile. Însuși actul aparent dezinteresat al reamintirii poate fi rezumat deseori ca o acțiune, conștientă sau nu, de a plasa o parte a trecutului în serviciul nevoilor și concepțiilor prezentului⁴.

Domeniul are propria lui istoricitate. Redescoperirea memoriei de către istorici – parte a unui *cultural turn* în istoriografie – reflectă o importantă schimbare epistemologică și o semnificativă modificare a relației dintre trecut și prezent pe care o resimt societățile. Accelerarea, fragmentarea, democratizarea și privatizarea istoriei sunt, în opinia lui

¹ Alon Confino, *Collective Memory and Cultural History: Problems of Method*, în „American Historical Review”, 1997, vol. 102, nr. 5, p. 1386; Allan Megill, *History, memory, identity*, în „History of the Human Sciences”, 1998, vol. 11, nr. 3, p. 37-38.

² Astrid Erll, *Cultural Memory Studies: An Introduction*, în *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, ed. Astrid Erll and Ansgar Nünning, Berlin / New York, de Gruyter, 2008, p. 3.

³ *Contested Pasts: The Politics of Memory*, ed. Katharine Hodgkin, Susannah Radstone, New York, Routledge, 2003, p. 23.

⁴ Barry Schwartz, *The Social Context of Commemoration: A Study in Collective Memory*, în „Social Forces”, 1982, vol. 61, nr. 2, p. 374.

Pierre Nora, responsabile pentru emergența memoriei și una dintre cele mai importante câștiguri ale dezbaterilor științifice actuale. Interesul istoricilor în problema memoriei a fost determinat, într-o măsură importantă, de cercetătorii francezi, derivând din studiile despre mentalitățile colective, care trataseră chestiuni specifice culturii populare. Pierre Nora remarcă faptul că problematica actuală a memoriei a luat locul dezbaterilor istoriografice care, în urmă cu o generație, erau preocupate de mentalitățile colective⁵.

Termenul utilizat inițial de istoriografie a fost acela de „memorie colectivă”, preluat de la sociologul francez Maurice Halbwachs⁶. El a întemeiat realmente domeniul prin lucrarea sa *Les cadres sociaux de la mémoire* (1925)⁷. Halbwachs susține că fiecare memorie individuală este susținută de grupul social din care individul face parte. În prezent, termenul „memorie colectivă” mai este încă utilizat pentru a desemna reunirea amintirilor individuale în cadrul comemorărilor oficiale, a reprezentărilor colective și trăsăturile constitutive ale identităților. Se acceptă că memoria colectivă este localizată în mărturiile personale, în istoria orală, în tradiții, mituri, limbaj, artă și cultură populară⁸. Pierre Nora conceptualizează un denominator comun pentru toate acestea: *lieux de mémoire* și îi definește exact relația cu istoria. *Memoria* publică, „un corp de credințe și idei despre trecut”, nu trebuie confundată cu *istoria*. Prima este fluidă, nestatornică, și, peste toate, contestabilă. Memoria, potrivit lui Pierre Nora, este un fenomen în permanență actual, o legătură continuă cu prezentul. Istoria, pe de altă parte, este o reprezentare statică a trecutului, o reconstrucție întotdeauna problematică și incompletă. Funcția istoriei este să reconstruiască ceea ce nu mai este. Scopul memoriei publice nu este, totuși, trecutul. Ajutând societatea să se înțeleagă, acest proces cognitiv impune numeroase discuții despre natura puterii, structura societății, despre loialitatea individuală sau de grup față de stat⁹.

Pierre Nora dezvoltă în amănunt o viziune antagonică memorie-istorie: memoria este viață, evoluează permanent, fiind deschisă unei dialectici între amintire și uitare; inconștientă de propriile deformări succesive, vulnerabilă la manipulări sau la oricare dorințe de o acapara; susceptibilă de a rămâne în amorțire mult timp, dar trezindu-se brusc în momente neașteptate. Istoria este reconstrucție, totdeauna problematică și incompletă a ceea ce nu mai este demult, este o reprezentare a trecutului¹⁰. Memoria, în măsura în care rămâne afectivă și „magică”, acceptă numai evenimentele care îi convin; alimentează evenimente care nu mai sunt în centrul atenției ori evenimente particulare și

⁵ Patrick H. Hutton, *History as an Art of Memory*, Hanover and London, University of Vermont, 1993, p. 1; apud Pierre Nora, *Mémoire collective*, în *La Nouvelle Histoire*, ed. Jacques Le Goff, Roger Chartier, Jacques Revel, Paris, 1978, p. 398.

⁶ Alon Confino aduce în discuție mai vechiul concept de „memorie socială”, utilizat pentru prima oară de istoricul de artă Aby Warburg (1866-1929), pentru a descrie transmiterea și influența motivelor și simbolurilor societăților primitive și antice asupra Renașterii din Florența. Vezi Alon Confino, *op. cit.*, p. 1390-1392. Halbwachs face distincția dintre *memoria autobiografică*, *memoria istorică*, *istorie* și *memorie colectivă*. Memoria autobiografică este memoria acelor evenimente pe care noi înșine le-am experimentat direct, în timp ce memoria istorică ajunge la noi numai prin intermediul textelor și documentelor istorice. Istoria este trecutul reamintit, cu care noi nu avem nici o relație directă, trecutul care nu mai este de multă vreme o parte importantă a vieților noastre. Dimpotrivă, memoria colectivă este o formă activă a trecutului, care ne modelează identitățile.

⁷ Pentru o prezentare detaliată, vezi Patrick Hutton, *op. cit.*, p. 73-90.

⁸ Jeffrey K. Olick, *Collective Memory: The Two Cultures*, în „Sociological Theory”, 1999, vol. 17, nr. 3, p. 336.

⁹ John Bodnar, *Remaking America: Public Memory, Commemoration, and Patriotism in the Twentieth Century*, Princeton, Princeton University Press, 1992, p. 15.

¹⁰ Pierre Nora, *Entre Mémoire et Histoire. La problématique des lieux*, în *Les Lieux de mémoire*, sous la direction de Pierre Nora, Paris, Édition Gallimard, 1997, p. 24.

simbolice, răspunzând oricărei cenzuri, oricărui mod de a fi comunicată sau încadrată ca fenomen. Istoria reprezintă un produs intelectual și secular, cerând să fie analizată și privită într-un mod critic. Memoria fixează amintirile personale în interiorul sacralului, pe când istoria este totdeauna prozaică; memoria rămâne inertă la orice, cu excepția grupului pe care îl cizează¹¹; cu alte cuvinte, așa cum spunea Maurice Halbwachs, există atâtea amintiri câte grupuri sunt, iar memoria în sine este multiplă și, în același timp, specifică, plurală și totuși individuală. Istoria aparține tuturor și nimănui în același timp, în acest mod proclamându-și autoritatea universală. Memoria se înrădăcește în concret, în spațiu și gesturi, imagini și obiecte, pe când istoria este legată puternic de continuități temporale, de progresii și relaționări între epoci. Memoria este absolută, istoria nu percepe decât ceea ce este relativ¹². Istoria este un discurs critic împotriva oricărei amintiri de tip spontan. În mod constant, istoria este suspicioasă față de memorie, misiunea ei fiind de a o anihila și distruge. Scopul sau ambiția istoriei nu este să exalte, ci mai degrabă să anihileze ceea ce s-a petrecut în realitate. O istorie critică va reuși, fără nici o îndoială, să păstreze muzee sau monumente, altfel spus materialul necesar pentru activitatea ei. Dar va neglija ceea ce pentru noi reprezintă mai exact „locurile memoriei”¹³. Așadar, memoria este selectivă, transmisă, persecutată și recuperată. Istoria este complicată, inteligentă. Memoria este experimentală, existențială, generațională, autentică, comemorată, gestuală, consumată. Istoria este abstractă, academică, construită, explicativă, interesată de cauze sau contexte.

Istoricii au tendința să discearnă între memorie și istorie prin funcțiile distincte și modurile în care acestea operează. Ceea ce diferențiază memoria de istorie nu este într-o mare măsură conținutul, cât perspectiva. Dacă obiectivul istoriei este să fie scrisă la persoana a treia, memoria este întotdeauna povestită la persoana întâi. De aceea, o memorie individuală este „povestea mea” ori „a noastră”, ori a „lor”¹⁴. Narațiunile memoriei au întotdeauna un cert caracter teleologic. În formele cele mai crude, precum și în istoriile naționale pe care le învățăm la școală, memoria colectivă promovează un episod al luptei naționale și un eventual triumf¹⁵. Faptul că memoriile sunt transmise la prima persoană arată că nu se reduc la o simplă nuanță epistemologică. Este, de asemenea, și normativă, explicând de ce memoria colectivă stabilește agenda morală a prezentului¹⁶.

Prin urmare, combinația dintre relevanța socială și provocarea intelectuală susține popularitatea acestei teme de cercetare. Dacă memoria este un concept câștigat al științelor umane, rămâne neclar până unde se poate susține metodologic această încercare. Potrivit lui Wulf Kansteiner, acest spațiu interdisciplinar poate fi chestionat luând în considerare trei dificultăți majore¹⁷. Avem în vedere, în primul rând, un apel facil și derutant la metodele psihoanalitice și psihologice derivate din studiul memoriei individuale, abordare care oferă o perspectivă greșită asupra naturii și dinamicii memoriilor colective. În al doilea rând, studiile despre memoria colectivă acordă o atenție în general redusă problemei *recepției* în termeni de metode și surse. Din acest

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, p. 25.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Ross Poole, *Memory, history and the claims of the past*, în „Memory Studies”, 2008, nr. 1, p. 159.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Wulf Kansteiner, *Finding Meaning in Memory: a Methodological Critique of Collective Memory Studies*, în „History & Theory”, 2000, nr. 41, p. 180.

motiv, studiile despre memoria colectivă nu reușesc deseori să facă lumină asupra bazei sociologice a reprezentărilor istorice. Nu în ultimul rând, trebuie avut în vedere că o parte din aceste dificultăți pot fi depășite, dacă se dezvoltă metode similare celor din studiile despre comunicare și receptarea anumitor mesaje, coduri și semnificații¹⁸.

Terminologie

Nu toți cei care au adoptat conceptul sau termenul de „memorie colectivă” îmbrățișează teoria care îl susține¹⁹. Am văzut că Pierre Nora deschide o direcție pe care o agreează mulți istorici, opunând memoria colectivă istoriei, prima acoperind aria proiectată anterior de mit. Amos Funkenstein încearcă să evite conflictul dintre memorie și istorie cu ajutorul conceptului de „conștiință istorică”, înțeles ca un mediator dintre memoria colectivă și istoriografie²⁰. Funkenstein argumentează că, împreună, memoria colectivă și istoriografia susțin ceea ce numește „conștiință istorică”, toate trei alcătuind o „mentalitate colectivă”, care se manifestă în fiecare individ. Însuși Nora vorbește despre istorie ca despre o „neîncredere perpetuă a memoriei”²¹. Tensiunea dintre memorie și istorie se păstrează chiar printre adepții lui Halbwachs²². Pentru a găsi alternative la concepția sociologică a memoriei colective, cercetătorii au inventat termeni precum: memorie comunicativă / memorie culturală (Jan Assmann)²³, memorii colecționate (James Young)²⁴, proces de amintire colectivă (David Middleton, Derek Edwards)²⁵, amintirea colectivă (Jay Winter, Emmanuel Sivan, subliniind acțiunea socială)²⁶, comemorare (John Gillis²⁷, Gerald Sider, Gavin Smith²⁸), contramemorie

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Vezi Yosef Hayim Yerushalmi, *Zakhor: Jewish History and Jewish Memory*, Seattle, University of Washington Press, 1999, p. 5-6.

²⁰ Amos Funkenstein, *Collective Memory and Historical Consciousness*, în „History & Memory”, 1989, vol. 1, nr. 1, p. 5-26.

²¹ Pierre Nora, *op. cit.*, p. 25.

²² Hutton, de exemplu, crede că Halbwachs a evitat să recunoască, referitor la opoziția dintre memorie și istorie, că înșiși istoricii sunt ghidați de o perspectivă a tradiției. Tradiția aduce amintirile vii ce o susțin în atenția istoricului. Din acest punct de vedere, Hutton susține că amintirea colectivă oferă un context în care evenimentele se desfășoară. Vezi Patrick Hutton, *The Role of Memory in the Historiography of the French Revolution*, în „History and Theory”, 1990, vol. 30, nr. 1, p. 59.

²³ Jan Assmann, *Collective Memory and Cultural Identity*, în „New German Critique”, 1995, nr. 65, p. 126-127.

²⁴ În încercarea de a evita noțiunea unei singure memorii hegemonice, James Young susține reunirea memoriilor colecționate („collected memory”), care subliniază multiplicitatea și, într-o mare măsură, marchează fragmentarea inerentă, colecționată și caracterul lor individual. *Collected memory* devine opusă memoriei colective. Vezi James E. Young, *The Texture of Memory. Holocaust. Memorials and Meaning*, New Haven, Yale University Press, 1993, p. XI.

²⁵ *Collective Remembering*, ed. David Middleton, Derek Edwards, London, Sage, 1990. Nuanțând paradigma halbwachs-iană, autorii argumentează că posibilitatea indivizilor de a înțelege memoriile lor prin intermediul conceptelor, narațiunilor și stereotipurilor este dată de parametrii moștenirii socioculturale. Amintirea colectivă poate explica modalitățile prin care comunitățile, familiile și alte grupuri, culturile sau organizațiile sunt create, susținute și transformate. De asemenea, examinează căile prin care ceea ce este de amintit sau uitat poate deveni, din punct de vedere retoric și ideologic, o responsabilitate pentru trecutul, prezentul și viitorul vieții sociale.

²⁶ Jay Winter, Emmanuel Sivan, *Setting the Framework*, în *War and Remembrance in the Twentieth Century*, ed. Jay Winter, Emmanuel Sivan, Cambridge, Cambridge University Press, 2000, p. 6-39.

²⁷ John R. Gillis, *Memory and Identity: The History of a Relationship*, în *Commemorations: The Politics of National Identity*, ed. John R. Gillis, Princeton, Princeton University Press, 1994, p. 3-24.

²⁸ *Between History and Histories: The Making of Silences and Commemorations*, ed. Gerald Sider, Gavin Smith, Toronto, University of Toronto Press, 1997.

(Michel Foucault²⁹, James Young³⁰), *heritage* (David Lowenthal³¹) *patrimoine* (Pierre Nora), conștiință istorică (Amos Funkenstein; Jörn Rüsen: *Geschichtsbewusstsein*)³², memorie istorică, reprezentări istorice (John Gillis³³, Andreas Huyssen)³⁴, memorie națională (Pierre Nora), nostalgie (Michael Roth³⁵, Charles Maier³⁶, Peter Fritzsche³⁷), memorie oficială (Henry Rousso³⁸), memorie publică și vernaculară (John Bodnar³⁹), istorie populară (Roy Rosenzweig, David Thelen)⁴⁰, post-memorie (Marianne Hirsch)⁴¹, memorie scrisă (Benedict Anderson)⁴², memorie socială (Paul Connerton⁴³, James Fentress, Chris Wickham⁴⁴, Peter Burke⁴⁵), topografie sociomentală a trecutului, tradiții mnemonice (Eviatar Zerubavel)⁴⁶, inventarea tradiției (Eric Hobsbawm)⁴⁷, memorii tranzacționale (M. Wegner)⁴⁸ sau respingând total noua terminologie în favoarea învechitului concept al „mitului” (Noa Gedi, Yigal Elam)⁴⁹. Multe dintre studii gravitează conceptual în jurul termenului de „memorie culturală”, care dezvoltă accentul pus de Halbwachs pe materialitatea memoriei⁵⁰.

²⁹ Michel Foucault, *Language, Counter-Memory, Practice*, ed. Donald F. Bouchard, Ithaca, Cornell University Press, 1977. Foucault distinge între o memorie dominantă și o contra-memorie, ca formă de rezistență.

³⁰ James Young, *Memory and Counter-Memory. The End of Monument in Germany*, în „Harvard Design Magazine”, 1999, nr. 9, p. 1-10.

³¹ David Lowenthal, *Fabricating Heritage*, în „History & Memory”, 1998, vol. 10, nr. 1, p. 5-24.

³² Amos Funkenstein, *op. cit.*, p. 5-26; *Theorizing Historical Consciousness*, ed. Peter Seixas, Toronto, University of Toronto, 2004, p. 1-20.

³³ John Gillis, *op. cit.*

³⁴ Andreas Huyssen, *Twilight Memories: Marking Time in a Culture of Amnesia*, New York, Routledge, 1995.

³⁵ Michael S. Roth, *The Time of Nostalgia. Medicine, History and Normality in 19th-Century France*, în „Time & Society”, 1992, vol. 1, nr. 2, p. 271-286.

³⁶ Charles S. Maier, *A Surfeit of Memory? Reflections on History, Melancholy and Denial*, în „History & Memory”, 1993, vol. 5, nr. 2, p. 136-151.

³⁷ Peter Fritzsche, *The Case of Modern Memory*, în „The Journal of Modern History”, 2001, vol. 73, nr. 1, p. 87-117.

³⁸ Henry Rousso, *The Vichy Syndrome: History and Memory in France since 1944*, Harvard, University Press, 1991. Pentru Henry Rousso, memoria oficială cuprinde aria comemorărilor, discursurilor guvernamentale și istoriilor oficiale. Vectorii memoriei încorporează diferite produse culturale – filme, beletristica, arta, întrucât difuzarea memoriei presupune receptarea mesajelor acesteia de către opinia publică.

³⁹ John Bodnar, *op. cit.*

⁴⁰ Roy Rosenzweig, David Thelen, *The Presence of the Past: Popular Uses of History in American Life*, New York, Columbia University Press, 1998.

⁴¹ Marianne Hirsch, *Family Frames: Photography, Narrative and Postmemory*, Cambridge, Harvard University Press, 1997.

⁴² Benedict Anderson, *Comunități imaginate*, București, Editura Integral, 2000.

⁴³ Paul Connerton, *How Societies Remember*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989.

⁴⁴ James Fentress, Chris Wickham, *Social Memory*, Oxford, Ed. Blackwell, 1992.

⁴⁵ Peter Burke, *History as Social Memory*, în *Memory: history, culture, and the mind*, ed. T. Butler, Oxford, Ed. Blackwell, 1989, p. 97-113. Când se referă la istorie, Peter Burke o definește drept „memorie socială”: o convenabilă piesă de stenografie care rezumă mai curând procesul complex al selecției și interpretării.

⁴⁶ Eviatar Zerubavel, *Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of the Past*, Chicago, University of Chicago Press, 2003.

⁴⁷ *The Invention of Tradition*, ed. Eric Hobsbawm, Terence Ranger, Cambridge, Cambridge University Press, 1983.

⁴⁸ D. M. Wegner, *Transactive memory: A contemporary analysis of the group mind*, în *Theories of group behavior*, ed. B. Mullen & G. R. Goethals, New York, Springer-Verlag, 1986, p. 185-208.

⁴⁹ Noa Gedi, Yigal Elam, *Collective Memory – What is it?*, în „History & Memory”, 1996, vol. 8, nr. 1, p. 30-50.

⁵⁰ *Vezi Acts of Memory: Cultural Recall in the Present*, ed. Mieke Bal, Jonathan Crewe, Leo Spitzer, Hanover, University Press of New England, 1999; *Cultural Memory and the Construction of Identity*, ed. Dan Ben-Amos, Liliane Weissberg, Detroit, Wayne State University Press, 1999.

Multitudinea termenilor și perspectivelor indică faptul că tema memoriei se leagă indiscutabil de problema coeziunii sociale. Funcția publică a memoriei colective, sub forma comemorărilor și muzeelor, sau evocarea amintirilor traumatizante pentru colectivitate, suscită o dezbatere aprinsă într-un spectru larg de câmpuri de analiză, în direcția științelor cognitive și politologiei, sociologiei, istoriei și alte discipline ale științelor sociale⁵¹. Iar una dintre cele mai importante contribuții ale studiilor despre memorie a fost aceea că a permis explorarea practicilor prin care se realizează construcția trecutului, printr-un proces de invenție și reasumare, influențând relațiile de putere din interiorul unei societăți. Astfel, conceptul de „politici ale memoriei” înțelege memoria ca o experiență subiectivă a unui grup social care, în mod esențial, are funcția de a susține raporturile de putere. Sintetizând, am putea spune „cine dictează cine și ce își amintește și din ce motiv”⁵². Definită în termeni ai politicii și ai utilizărilor politice, memoria colectivă ajunge un instrument facil. Ea este folosită pentru a întreține o anumită cultură politică (liberalism, socialism, regionalism, fascism) printr-un proces de antrenare și exploatare a trecutului de către partide ori lideri instituționali, alături de intelectuali, jurnaliști, oameni de stat, publiciști⁵³. Memoria mobilizată în scopuri politice poate developa „lupta pentru putere și control”. Văzute din aceasta perspectivă, conflictele politice nu sunt despre „bine” împotriva „răului”. Mai degrabă este vorba de o relație dialectică, o decizie care reflectă „o negociere a istoriei în care o narațiune este mai puternică decât cealaltă, nu pentru că este adevărată, ci pentru că este mai populară”⁵⁴.

Ruptura între memorie și istorie: critica paradigmei lui Pierre Nora

Dezvoltare a istoricismului secolului XIX, moștenirea lui Halbwachs antrenează o polemică deseori sterilă, prin dezvoltarea polarității dintre istorie și memorie⁵⁵. Studiile despre opoziția dintre istorie și memorie sunt adesea pline de contrarii binare, de o încărcătură afectivă cum ar fi opoziția bine-rău, organic-artificial, viu-mort, dedesubt-deasupra, înainte-după. E destul de neclar ceea ce termenul de „istorie” (ca singular colectiv) ar putea însemna în aceste condiții: memorie selectivă, plină de înțeles vs. totalitatea de evenimente istorice neinteligibile? Memorie lipsită de un regulament metodologic și strâns legată de ideea de identitate vs. istoriografia științifică, aparent neutră și obiectivă? O memorie autentică – produs al unei comunități restrânse vs. imagini oficiale tensionate ideologic despre memorie? Martori ai trecutului vs. istorici academici? Marea problemă a opoziției dintre istorie și memorie este, pur și simplu, o abordare nu prea productivă a reprezentării trecutului din punct de vedere cultural. E un capăt de drum pentru studiile despre memorie și în același timp un „călcâi al lui Ahile”⁵⁶.

Distincția lui Nora dintre „memorie” și „istorie”, prezentată ca o despărțire dintre premodern și modern, este, în sine, influențată de schematism. Cu toate acestea, are o afinitate cu structurile în schimbare ale temporalității analizate de istorici ai istoriei inte-

⁵¹ Jeffrey Andrew Barash, *Qu'est-ce que la mémoire collective? Réflexions sur l'interprétation de la mémoire chez Paul Ricoeur*, în „Revue de Métaphysique et de Morale”, 2006, vol. 2, nr. 50, p. 185.

⁵² Alon Confino, *op. cit.*, p. 1393.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ Joshnia Foa Dienstag, *The Pozsgay Affair: Historical Memory and Political Legitimacy*, în „History & Memory”, 1996, vol. 8, nr. 1, p. 53.

⁵⁵ Astrid Erll, *op. cit.*, p. 6.

⁵⁶ *Ibidem*.

lectuale precum Reinhart Koselleck, Richard Terdiman și James Chandler. Koselleck argumentează continua vehiculare a „noului” și a „diferitului” în ultimele trei secole cu trimitere la noțiunea de timp modern⁵⁷. În zorii modernității, „prezentul și trecutul erau prinse într-un plan istoric comun”, în care figurile Renașterii credeau despre ele că sunt animate de același univers politic și moral ca străbunii greci și romani, invocând exemple ale antichității clasice pentru a conferi sens dilemelor contemporane. Regimurile politice absolutiste ale secolelor XVII și XVIII, cu toată diversitatea lor, rămâneau limitate la un set limpede de variabile și motivații, acela că istoria era comparativ statică⁵⁸; potrivit lui Koselleck, imaginația nu putea anticipa producerea unui fapt ieșit din comun⁵⁹. Revoluția Franceză și inovațiile tehnologice au aruncat în aer logica istoriei liniare, măbind dramatic așteptarea dintre „orizontul de așteptare” și diversitatea experiențelor. Această ruptură bruscă a devenit „condiția fundamentală a relațiilor sociale” în timpurile moderne. Anticiparea viitorului a funcționat fără să se mai aibă în vedere, în primul rând, autoritatea reamintirii⁶⁰. De la începutul secolului XIX, susține Koselleck, a fost consacrată o structură modernă a temporalității, una care admitea periodicitatea în cadrul timpului liniar și recunoașterea prezentului ca o stare de tranziție către un viitor nesigur, unul care a condus la o standardizare fără precedent a experienței istorice. Contemporanii au împărtășit, pe o scară din ce în ce mai largă, certitudinea nașterii unui nou timp și, prin urmare, au putut, retrospectiv, să confere unor evenimente, precum Revoluția Franceză, o semnificație universală. A însemnat trecerea de la lipsa de cauzalitate a referințelor la *markeri* precum „1789”, „’89”, noua ordine temporală⁶¹. Un proces de lungă durată precum expansiunea controlului statului, regularizarea educației și serviciului miliar, și tehnologiile de comunicație și transport au făcut posibilă sincronizarea timpului pe spații largi⁶².

Accentul este pus pe sensibilitate și percepție, iar Koselleck subliniază categoriile imaginative care au făcut posibilă înțelegerea lor. Teoriile au fost dezvoltate de Matei Călinescu în jurul noțiunii de modernitate, definită ca „timp irepetabil”⁶³. Argumentul lui Koselleck este compatibil cu analiza lui Richard Terdiman, care promovează o metodă pentru „istoricizarea memoriei” și „teoretizarea reamintirii”⁶⁴. Terdiman afirmă că în anii ce au urmat Revoluției Franceze „oamenii au experimentat insecuritatea legăturii culturii lor cu trecutul, neliniștea legăturii cu propria lor moștenire”. O îngrijorare despre *status*-ul trecutului corespunde eforturilor intense de a-i da acestuia un sens. Terdiman se plasează aproape de Nora și se bizuie pe aceeași ruptură de bază la cumpăna secolului XIX. El enunță cu limpezime că „pierderea este ceea ce face imposibilă memoria noastră despre trecut”⁶⁵. Terdiman insistă că atât metoda istorică cât și operațiunea reamintirii sunt, în mod distinct, practici moderne care au apărut în urma crizei memoriei din secolul XIX.

⁵⁷ Reinhart Koselleck, *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*, Cambridge, MIT Press, 1985, p. 12; idem, *The Temporalisation of Concepts*, <http://www.jyu.fi/yhtfil/redescriptions/Yearbook%201997/Koselleck%201997.pdf>

⁵⁸ Reinhart Koselleck, *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*, p. 15.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 4, 15.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 18.

⁶¹ *Ibidem*, p. 19.

⁶² Peter Fritzsche, *op. cit.*, p. 94.

⁶³ Vezi Matei Călinescu, *Cinci fețe ale modernității*, București, Editura Univers, 1995, p. 24-28.

⁶⁴ Vezi Richard Terdiman, *Present Past: Modernity and the Memory Crisis*, Ithaca, Cornell University Press, 1993, p. 3-73.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 22.

În cea mai fundamentată explorare a identităților temporale în secolul XIX⁶⁶, James Chandler alături de Koselleck identifică o schimbare fundamentală în percepția timpului în jurul anului 1800. În timp ce dezbateră politică din anii 1790 tindea să se structureze în termenii unor distincții: rațiune-pasiune, libertate-sclavie, starea naturală-starea societății, dezbateră politică după Waterloo includea argumente despre evenimintele istorice, necesitățile istorice etc. Concepte milenare lăsau loc punctului de vedere conștient de realitatea schimbărilor de la o epocă la alta⁶⁷. Abilitatea contemporanilor a fost aceea de a se concepe pe sine ca produse istorice ale unei perioade specifice, deschizând astfel calea de a gândi că ei înșiși sunt agenți activi. Apoi, operațiunile naționale de „auto-datare” (self-dating) ori „redatate” (redating) implică de asemenea autocreare națională sau recreare⁶⁸. Narațiunile naționale au avut un efect crucial în recunoașterea și validarea particularităților culturale ale cetățenilor. Afirmările lui Chandler sunt extrem de provocatoare: numai printr-o construcție narativă, „istoria a găsit o cale de a se înfăptui pe sine prin ea însăși”⁶⁹.

Conștiința istorică pe care Koselleck, Terdiman și Chandler o identifică la începutul secolului XIX era bazată pe dramatizarea diferenței în timp și spațiu, permițând identificarea unor perioade și contexte distincte. În același timp, specificitatea istorică ține alături o recunoaștere reciprocă a unității între grupuri. Devine posibil de a gândi în termenii integrității unei singure generații în secolul XIX în modalități care nu erau posibile în secolul XVIII.

Trecutul – prizonier al prezentului, prezentul – moștenitor al trecutului

Barry Schwartz identifică două modele teoretice care organizează majoritatea studiilor de memorie colectivă⁷⁰. Prima direcție, deschisă de Halbwachs (1941), privește trecutul ca o construcție socială configurată de concepțiile și necesitățile prezentului⁷¹.

⁶⁶ James Chandler, *England in 1819: The Politics of Literary Culture and the Case of Romantic Historicism*, Chicago, University of Chicago Press, 1998.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 24.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 5.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 89.

⁷⁰ Barry Schwartz, *Social Change and Collective Memory: The Democratization of George Washington*, în „American Sociological Review”, 1991, vol. 56, nr. 2, p. 221-223. Schwartz argumentează, la rândul său, că opoziția radicală dintre istorie și amintire colectivă nu este una fericită, ea presupunând că ceea ce nu este „istoric” trebuie „construit”, „elaborat” ca atare; ceea ce transformă studiul memoriei colective într-un tip cinic de cercetare.

⁷¹ Aici trebuie făcută distincția între aspectul „instrumental” și „cultural” al prezenteismului, primul subliniind deliberata și adesea manipulativă „memorie a antreprenorilor”, iar ultimul inevitabila selectivitate a memoriei, dat fiind faptul că aceasta este întotdeauna regăsită și invocată în contextul cadrelor contemporane de interes. Vezi Jeffrey K. Olick, Joyce Robbind, *Social Memory Studies: From Collective Memory to Historical Sociology of Mnemonic Practices*, în „Annual Review of Sociology”, 1998, vol. 24, p. 105-140. Cazul memoriei pașoptiste prevede o bogată evidență a celor două tipuri de procese – o încercare deliberată de a mobiliza trecutul pentru scopuri prezente și mai puțin procesul deliberativ și mecanismele care guvernează selectivitatea memoriei. În același timp, cazul oferă evidența limitelor „prezenteismului instrumental”, adică limitele perspectivei analitice ce subliniază manipularea interesată a trecutului prin invenția „falselor” tradiții. Posibilitățile antreprenorilor memoriei rămân condiționate și constrânse de natura și structura „trecuturilor disponibile” (vezi Michael Schudson, *The Present in the Past Versus the Past in the Present*, în „Communication”, 1989, vol. 11, nr. 1 p. 107). Sunt trecuturi făcute „valabile” pentru a fi siguri de încorporarea lor ulterioară în tradițiile comemorative. Olick observă că prezenteismul „include nu numai istoria ce trebuie comemorată, ci și succesiunea acumulată de comemorări”. Vezi Jeffrey K. Olick, *Genre Memories and Memory Genres: A Dialogical Analysis of May, 1945. Commemorations in the Federal Republic of Germany*, în „American Sociological Review”, 1999, vol. 64, nr. 3, p. 383.

Presupoziția că trecutul este construit din punctul de vedere al nevoilor prezentului a devenit contextul teoretic al unei largi serii de cercetări despre memoria colectivă⁷². „Noi vedem memorializarea culturală ca o activitate care se produce în prezent, în care trecutul este în mod continuu modificat și rescris în timp ce continuă să influențeze viitorul”, sintetizează Mieke Bal și Jonathan Crewe perspectiva acestei direcții⁷³. Alături de alții, Hobsbawm și Ranger⁷⁴ au avut o importantă contribuție, prin sistematizarea opiniilor despre fabricarea deliberată a ritualurilor, tradiția ajungând o invenție conștient proiectată să aibă de-a face cu problemele prezentului⁷⁵. Deși au mize diferite și demonstrații foarte diverse, aceste cercetări utilizează același registru argumentativ: conținutul trecutului este prizonierul prezentului. Bine fundamentată empiric, o asemenea abordare oferă, de fapt, doar o jumătate de perspectivă⁷⁶. Teoriile construcționiste ale trecutului stabilesc, de fapt, importanța prezentului relativ la trecut. Un curent de gândire conservator, pe linia deschisă de Edmund Burke, în *Reflecții asupra Revoluției Franceze*, vede tot ceea ce avem drept o moștenire de la strămoși⁷⁷. Memoria colectivă devine, astfel, îndreptată într-o direcție diferită: trecutul este cel care influențează înțelegerea noastră, mai degrabă decât cealaltă variantă⁷⁸. Indiferent de atmosfera politică și culturală, de ideologia dominantă, fiecare societate simte nevoia unei continuități cu trecutul, relație care poate fi susținută doar prin preservarea memoriei. Continuitatea și unitatea unei societăți ar fi subminată în cazul în care credințele despre trecut ar înceta. Paradigma durkheim-iană apreciază că înțelegerea și concepția despre trecut sunt cultivate de rituri comemorative periodice, a căror funcție nu este să transforme trecutul, aservindu-l prezentului, ci de a reproduce trecutul, pentru a-l reînvia, a-i conferi o valoare exemplară⁷⁹. Memoriile stabile fortifică societățile, prin crearea unor legături între cei în viață și cei dispăruți, promovând concordia peste timp. Consensul este elastic, deoarece memoriile creează bazele pentru propria lor perpetuare. Memoriile nu sunt credibile, afară dacă ele se conformează unui corpus preexistent de convingeri despre trecut: un „trecut valabil” pe care oamenii să-l accepte ca pe un dat și care să posede o inerție de autosusținere⁸⁰. În plus, o comunitate este reală în măsura în care îndeplinește condiția de a fi o „comunitate a memoriei”, al cărei trecut este păstrat prin repovestirea aceleiași narațiuni constitutive, prin pomenirea oamenilor care au întruchipat și au exemplificat valorile ei morale⁸¹.

⁷² Barry Schwartz, *The Social Context of Commemoration: A Study in Collective Memory*, în „Social Forces”, 1982, vol. 61, nr. 2; Barry Schwartz, Yael Zerubavel, Bernice M. Barnett, *The Recovery of Masada: A Study in Collective Memory*, în „Sociological Quarterly”, 1995, vol. 27, nr. 2, p. 147-164; David R. Maines, Noreen M. Sugrue, Michael A. Katovich, *The Sociological Import of G. H. Mead's Theory of the Past*, în „American Sociological Review”, 1983, vol. 48, nr. 2, p. 161-73; David Lowenthal, *The Timeless Past: Some Anglo-American Historical Preconceptions*, în „Journal of American History” vol. 75, nr. 4, p. 1263-1280; idem, *Trecutul e o țară străină*, București, Editura Curtea veche, 2002; Howard Schuman, Jacqueline Scott, *Generations and Collective Memories*, în „American Sociological Review”, 1989, vol. 54, nr. 3, p. 359-381.

⁷³ *Acts of Memory: Cultural Recall in the Present*, p. VII.

⁷⁴ Eric Hobsbawm, Terence Ranger, *op. cit.*

⁷⁵ Barry Schwartz, *Social Change and Collective Memory: The Democratization of George Washington*, p. 221.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 222.

⁷⁷ Edmund Burke, *Reflecții asupra Revoluției din Franța*, București, Editura Nemira, 2000, p. 70-72.

⁷⁸ Barry Schwartz, *op. cit.* p. 222.

⁷⁹ Emile Durkheim, *Formele elementare ale vieții religioase*, Iași, Polirom, 1995, cap. III, *Riturile reprezentative sau comemorative*, p. 340-350. O analiză lămuritoare este oferită și de Barbara A. Misztal, *Durkheim on Collective Memory*, în „Journal of Classical Sociology”, 2003, vol. 3, nr. 2, p. 123-143.

⁸⁰ Barry Schwartz, *op. cit.* p. 222.

⁸¹ *Ibidem*.

Relația istoricilor cu memoria

Istoricii sunt interesați de memorie din două puncte de vedere diferite. În primul rând, ei au nevoie să studieze memoria ca pe o sursă istorică, să producă opinii critice despre valabilitatea amintirilor conform criticii tradiționale a documentelor istorice. În al doilea rând, istoricii privesc memoria ca pe un fenomen istoric, ce poate fi denumit drept „istorie socială a amintirii”. Dat fiind faptul că memoria socială (la fel ca memoria individuală) este selectivă, istoricii trebuie să identifice principiile selecției, să stabilească cum variază ele de la un grup social la altul și cum se modifică în timp. Fiind adaptabile, memoriile trebuie cercetate cum sunt ele formate și de către cine, precum și limitele acestei adaptabilități⁸². Pașii investigației istoriografice sunt, la prima vedere, stabiliți. Însă, tocmai pentru că-i provoacă granițele, perspectiva istoricilor asupra memoriei influențează, bineînțeles, relația studiilor despre memorie cu istoriografia „clasică”. Halbwachs a formulat un punct de vedere îndelung folosit: istoria este memorie moartă, un mijloc de a păstra trecutul cu care nu mai avem o relație experimentală directă⁸³. La suprafață, o asemenea înțelegere a distincției dintre memorie și istorie contrazice imaginea de sine a istoriografiei, de a fi cea mai importantă ori adecvată atitudine față de trecut. Pretențiile epistemologice ale istoriei sunt devalorizate în favoarea semnificațiilor memoriei. La nivel mai profund, distincția favorizează însă istoricii tradiționaliști: numai istoria este angajată în căutarea adevărului. O asemenea distincție dintre memorie și istorie poate fi înțeleasă, susțin Jeffrey K. Olick și Joyce Robbins, ca o afacere de „putere disciplinară” mai degrabă decât privilegiu epistemologic. Ce argumente se iau în calcul? Istoria este scrisă de oameni pentru scopuri particulare, iar selecția și interpretarea surselor este întotdeauna un act arbitrar. Afară de acestea, dacă experiența este întotdeauna încorporată, ea nu poate fi abordată ca un fapt istoric susceptibil să fie reconstituit fără mediere.

Acceptăm că „istoria” nu poate fi echivalentă cu „memoria.” Dar, nici nu pot fi total separate în spații sociale distincte, așa cum Nora și Ricœur susțin. Jay Winter preferă să plaseze „spațiul creativ” între istorie și memorie⁸⁴. La fel ca rememorarea, amintirea liturgică sau cea familială, amintirea istorică (*historical remembrance*) reconstruiește trecutul, dar o realizează într-o manieră în așa fel încât recunoaște influența pe care afectul o are asupra memoriei și a istoriei deopotrivă. Este o cale de mijloc între istorie și memorie. Istoria fără memorie este imposibilă, fiindu-i extrem de greu să capteze publicul. Memoria fără istorie este incapabilă să scape din miturile despre trecut. De aceea, spațiul dintre cele două este atât de viu, încât istoricii nu trebuie să prezume că ocupă o poziție *au-dessus de la mêlée*. Istoricii sunt în *mêlée*, nu în afara ei. Introduc afect și amintire în cercetarea lor, cu toate că ea este întotdeauna supusă nevoii de a dovedi și a respinge ipoteze, dacă asta spune documentul⁸⁵.

Ceea ce trebuie să limpezim, prin urmare, este rolul istoricilor, ca antreprenori ai memoriei, în procesul de reamintire socială. Cum îl definim și care îi sunt limitele? Care îi sunt implicațiile etice și responsabilitățile sociale? Evident, amintirea trecutului și scrisul despre el nu mai par niște activități inocente. Nici memoriile și nici istoriile nu pot fi considerate „obiective”. Istoricii nu sunt deasupra selecțiilor conștiente sau

⁸² Peter Burke, *op. cit.*, p. 100.

⁸³ Jeffrey K. Olick, Joyce Robbins, *Social Memory Studies*, p. 110.

⁸⁴ Jay Winter, *Historians and the politics of memory*, în „Histoire@Politique. Politique, culture, société”, 2007, nr. 2, www.histoire-politique.fr, p. 3.

⁸⁵ *Ibidem*.

inconștiente, nu sunt în afara interpretărilor și distorsiunilor. În ambele cazuri, procesul selectării, interpretării și distorsiunii sunt condiționate sau cel puțin influențate de grupurile sociale și nu reprezintă doar o activitate a individului izolat⁸⁶. Ambițiile scientiste ale istoricilor – ca rezultat al stăpânirii unor tehnici și metode de chestionare a trecutului, al utilizării unui limbaj specializat – au fost supuse unei erodări constante în ultimele decenii, fiind practic forțați să-și regândească identitatea lor profesională. În timp ce mulți cercetători încă mai pretind că, din nevoia de probitate, istoricii trebuie să se situeze într-o clară opoziție față de memorie, există motive de a pune sub semnul întrebării opoziția epistemologică dintre reprezentările academice și non-academice asupra trecutului⁸⁷. Abordările recente din interiorul istoriografiei pun la îndoială o asemenea înțelegere a relației dintre istorie și memorie. Pe măsură ce istoriografia și-a extins aria de interes de la nivelul oficial la cel social și cultural, memoria a căpătat o evidență indiscutabilă. Istoricii acceptă acum că, frecvent, memoria angajează istoria în serviciul ei. Istoricii de profesie găsesc adesea o legitimare politică pentru discursul naționalist și participă frecvent la construcția și imaginarea identităților naționale, culturale sau de grup⁸⁸. În secolul XIX, istoricii erau în fruntea acestui trend. De aici, capacitatea și posibilitatea istoricilor de a fi „obiectivi”, dar și însăși noțiunea obiectivității sunt puse, evident, în discuție, așa cum de pildă o face, într-un mod fascinant, Peter Novick⁸⁹. De altfel, pe urmele deschise de postmodernism, care a zguduit pretențiile de adevăr ale istoriografiei prin chestionarea distincției dintre cunoaștere și interpretare⁹⁰ – și, în mod derivat, dintre istorie și memorie –, filosofi au arătat că istoriografia construiește la fel de mult precum descoperă și dezvăluie „adevărurile” pe care le caută⁹¹.

„Plauzibilitatea” este „adevărul” însuși pentru public. Deși istoricii realizează că istoria atenuează adevărul, dincolo de spațiul academic această deficiență este puțin cunoscută. Credința publicului rămâne aceea că trecutul poate fi redat de niște istorici imparțiali și infailibili. Istoricii știu, de cele mai multe ori, că nu pot fi un model de virtute și repudiază pretenția de perfecțiune. Dar dezaprobarea lor eșuează în a dezavua încrederea populară în istorie, ca revelator al adevărului ultim. Credința în istorie este însemințată în procesul educativ, în care tinerii învață istoria ca pe o știință, cu subiecte limitate, având răspunsuri adevărate sau false. Multe scrieri istorice sunt redactate ca și cum autorii lor nu ar exista, ei părăind doar instrumentele docile ale unei inteligențe supreme, care le dictează adevăruri indubitabile⁹². Istoricii sunt deprinși să realizeze că nu există amănunte lăsate libere, legate numai de martori. Cei neavizați ignoră astfel rolul divers al mărturiilor și admit textele și ceea ce le spun istoricii ca fapte incontestabile. De fapt, istoricii problematizează sau pledează adesea pentru conștientizarea *bias*-ului, dar explică rar felul cum îl recunosc. Abilitatea de a vedea textele ca

⁸⁶ Peter Burke, *op. cit.*, p. 98.

⁸⁷ Wulf Kansteiner, *op. cit.*, p. 184.

⁸⁸ Jeffrey K. Olick, Joyce Robbins, *op. cit.*, p. 110.

⁸⁹ Peter Novick, *That Noble Dream: The „Objectivity Question” and the American Historical Profession*. Cambridge, Cambridge University Press, 1988.

⁹⁰ Hayden White, *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Baltimore, Johns Hopkins UP, 1973; Paul Veyne, *Writing History: Essay on Epistemology*, Manchester, Manchester University Press, 1984.

⁹¹ Vezi Georg G. Iggers, *Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*, Hanover and London, University Press of New England, 1997, p. 134-140; Jeffrey K. Olick, Joyce Robbins, *op. cit.*, p. 110.

⁹² David Lowenthal, *History and Memory*, în „The Public Historian”, 1997, vol. 19, nr. 2, p. 36.

instrumente alunecoase, evazive, variabile, slujind unor scopuri sociale ori interesele personale ale autorilor sunt chestiuni nepomenite în sistemul educativ. Din cauza unei asemenea lipse de pregătire, mulți consideră adevărul un scop bine conturat și iau propria prejudecată ca pe un fapt, condamnând punctele de vedere ca false *bias-uri*⁹³. Istoricul trebuie să-și amintească sieși că aceste înregistrări ale trecutului nu sunt acte inocente ale memoriei, ci mai degrabă încercări de a convinge, de a forma memoria celorlalți. De asemenea, el trebuie să-și însușească atitudinea unui critic literar: când citește scrierile cu caracter memorial, este ușor să uite că nu citește memoria propriu-zisă, ci reprezentarea ei scrisă.

În ce măsură istoricul este capabil și reușește să se smulgă influenței mnemonice a societății? Există răspunsuri plurale. Anita Shapira⁹⁴ răstoarnă relația dintre memorie și istoriografie din perspectiva unui pozitivism raționalist, susținând că cercetarea istorică de astăzi, în ciuda faptului că utilizează metode îmbunătățite, nu are efect asupra formării memoriei colective. Dimpotrivă, memoria colectivă influențează activitatea istoricilor. În loc să vorbească despre memoria colectivă, Shapira se referă la stereotipuri, remarcând că istoricii sunt într-adevăr predispuși sau captivi unor fixații ideologice ori imagini convenționale. Atât timp cât suportăm termenul „stereotip” mărturisim o slăbiciune, o limitare în munca unui istoric, ceva ce-l stăpânește; ceva ce niciodată nu va obține un statut de cercetare critică⁹⁵. Totuși, când introducem termenul de „memorie colectivă”, introducem în ecuație ceva care să prezinte potențial pentru cercetarea istorică. Potrivit viziunii lui Shapira, istoricii, împreună cu politicienii și elitele sociale, alcătuiesc o întreagă linie de „agenți ai memoriei”. Ei formează imaginea trecutului în concordanță cu nevoile și agoniile prezentului și, mai departe, proiectează această imagine către cercetarea istorică, care nu poate să se elibereze de ei⁹⁶. Prin urmare, putem înțelege că scrierile istoricilor pretind doar că se bazează pe o cercetare imparțială. Decât să reconstruiască un trecut, istoricii preferă să formeze o memorie istorică sigură. Din acest punct de vedere, termenul „memorie colectivă” se lasă înlocuit de „memorie istorică”.

Însă impulsul cel mai semnificativ în dezbaterile actuale despre natura și practica istoriei în secolul XX vine din afara lumii istoricilor, stimulând crearea unei diviziuni între diferite tipuri de memorie: sugestia că există o altă cale prin care memoria și transmiterea identității operează simultan și în competiție cu istoria și anume memoria colectivă⁹⁷. Pentru Susan A. Crane, diferența dintre memoria colectivă și memoria istorică marchează separația dintre experiența trăită, într-un sens bergsonian⁹⁸, și păstrarea experienței trăite, obiectivarea ei. Evită astfel marcarea unei demarcații rigide între cele două forme de conștiință istorică. Memoria istorică este o formă pentru conținutul memoriei colective, dar în același timp memoria colectivă este cadrul în care amintirea istorică se produce. Diferența dintre formă și cadru pare să rezulte din profe-

⁹³ *Ibidem*, p. 37-38.

⁹⁴ Anita Shapira, *Historiography and Memory: The Case of Latrun 1948*, în „Alpayim”, 1994, vol. 10, p. 9; apud Noa Gedi, Noa Gedi and Yigal Elam, *Collective Memory-What is it?*, în „History & Memory”, 1996, vol. 8, nr. 1, p. 41.

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 42.

⁹⁷ Susan A. Crane, *Writing the Individual Back into Collective Memory*, în *AHR*, 1997, vol. 102, nr. 5, p. 1372.

⁹⁸ Bergson înțelege memoria mai mult ca o acțiune care se petrece în prezent și mai puțin ca un element material arhivat într-un colț al creierului. Henri Bergson, *Materie și memorie*, Iași, Editura Polirom, 1996, p. 195.

sionalizarea istoriei⁹⁹. Astfel, Crane susține că dezbaterile despre valorile diferite ale memoriei colective sau istorice pot eclipsa ce este mai important în ecuație – conștiința istorică valabilă, în interiorul ambelor cadre ale memoriei. Utilă în înțelegerea perspectivei este contribuția lui Amos Funkenstein¹⁰⁰, referitoare la conștiința istorică. Pentru Funkenstein, conștiința istorică occidentală nu contrazice memoria colectivă, ci este mai curând o formă dezvoltată și organizată a ei, care aparent pune egalul între conștiința istorică și memoria istorică. Ca termen de mijloc, conștiința istorică ar trebui să denote dorința pentru experiența de a fi înțelese și interpretate istoric¹⁰¹.

A scrie istorie în afara tradiției și a influențelor memoriei

Pentru un istoric, dificultatea esențială survine din încercarea de a clarifica relația dintre memoria colectivă și înțelegerea istorică. Pentru cea din urmă, memoria este o tradiție care aduce evenimentele trecutului în sfera de activitate a istoricului. Comemorările ne determină să reconsiderăm relația dintre rememorarea trecutului și înțelegerea lui din punct de vedere istoric¹⁰². Patrick H. Hutton observă dificultatea extraordinară a istoricului de a scrie în afara unei tradiții, oferind ca exemplu moștenirea Revoluției Franceze. Imageria republicană și ritualurile civice din secolul XIX au modelat identitatea Franței moderne. Chiar dacă referințele la revoluție au dispărut din discursul politic, evenimentele și personalitățile ei au rămas un obiect de venerație, născând „locuri ale memoriei” prin intermediul cărora terminologia politicii franceze se definește încă. Din acest motiv, chiar în secolul XX, era destul de dificil să se scrie despre Revoluția Franceză fără a se adopta aceeași atitudine față de tradiția vie, prin intermediul căreia era rememorată¹⁰³. Problema relației dintre Revoluția Franceză și tradiția ei revoluționară aduce în discuție însăși natura tradiției. Dintr-o perspectivă prezenteistă, Hutton duce mai departe teoriile lui Halbwachs. În tradiție, trecutul este evaluat relativ la nevoile prezentului, pare mai sensibilă la similarități, și nu la diferențe. Cu ajutorul memoriei construiește o legătură emoțională cu trecutul, nereușind o perspectivă critică asupra lui¹⁰⁴. Pentru că folosește memoria colectivă în avantajul proiectelor prezente, tradiția devine un subiect al dezbaterilor politice. Modalitatea în care trecutul este adus la zi depinde de puterea grupului care își constituie propria memorie. Tradiția consolidează prezentul politic, este o armă formidabilă în arsenalul tacticilor de legitimare. Potrivit lui Hutton, Halbwachs sugerase că, prin intermediul tradiției lui, un grup colonizează trecutul prin plasarea imaginilor valorilor proprii, în peisajul timpului, la fel cum un stat-național colonizează un teritoriu prin arhitectura cu ajutorul căreia reconfigurează topografia. Cel mai puternic grup domină tradițiile grupurilor competitori ori le reconfigurează conform propriilor concepții¹⁰⁵. Scopul lui Halbwachs, conchide Hutton, este acela de a ne arăta cum o tradiție nedemnă de încredere poate să ajungă un ghid spre trecut. Preocupat de modalitatea în care memoria hrănește o lectură anacronică a trecutului, Halbwachs pune accentul pe diferențele dintre o înțelegere a trecutului, transmisă de tradiție și una dobândită în cursul cercetării

⁹⁹ Susan A. Crane, *op. cit.*, p. 1372.

¹⁰⁰ Amos Funkenstein, *Collective Memory and Historical Consciousness*, p. 5-26.

¹⁰¹ Susan A. Crane, *op. cit.*, p. 1373

¹⁰² Patrick H. Hutton, *op. cit.*, p. 56.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 57. O asemenea perspectivă comportă asemănări cu situația pašoptismului românesc.

¹⁰⁴ Patrick H. Hutton, *op. cit.*, p. 58.

¹⁰⁵ Halbwachs exemplifică prin politicile memoriei construcția (reinventarea) de către pelerinii creștini a relicvelor creștine medievale provenite din Țara Sfântă. Vezi Maurice Halbwachs, *On Collective Memory*, Chicago, University of Chicago Press, 1992, cap. *The Legendary Topography of the Gospels in Holy Land*, p. 193-235.

istorice¹⁰⁶. În fapt, Halbwachs alimentează o concepție susținută pe larg de istoriografie, anume că istoria începe acolo unde se sfârșește memoria. Dar împărtășesc ele un fond comun? Intenția lui Halbwachs a fost aceea de a atrage atenția asupra distorsiunilor pe care memoria le plasează în trecut. Dar, în același timp, el nu lua în calcul faptul că istoricii nu analizează fără un cadru conceptul derivat din propria tradiție istoriografică proprie. Distincțiile făcute de el între memorie și istorie sunt, prin urmare, prea strident puse în evidență, adesea fiind observată o tradiție care îi seduce pe istorici, orientându-i cu predilecție spre un anumit subiect.

Tradiția poate furniza istoricului un punct de plecare în cercetarea sa, marcând locurile unde perspectivele memoriei și istoriei se încrucișează și se suprapun. Astfel concepută, relația dintre memorie și istorie devine dialogică, nu mutual exclusivă¹⁰⁷. Important este că memoria colectivă propune un context pentru evenimente pe care istoricul le întâlnește în decursul investigațiilor sale. Un istoric, chiar cu o abordare extrem de critică a trecutului, nu reușește să ignore tradițiile prin intermediul cărora memoria evenimentelor a fost transmisă vremurilor prezente. Tradițiile pot fi modificate, dar numai rareori sunt inventate altele cu totul noi. Cu toate că „memorialiștii” revizuiesc tradiția în mod continuu, în lumina nevoilor schimbătoare ale prezentului, tradițiile duc mai departe un cadru al reamintirii evenimentelor ori al personalităților trecutului pe care le onorează. Istoricii pot învăța de la o asemenea tradiție, fără să accepte presupunerile care o susțin. Crearea sensului prin care o tradiție evoluează poate fi o sarcină preliminară, esențială pentru înțelegerea evenimentelor comemorate¹⁰⁸.

Cum trebuie să receptăm stadiul actual al istoriografiei legate de 1848? Pentru François Furet, istoriografia asociată cu o tradiție revoluționară nu poate fi o sursă de inspirație și nici un obiect al respectului comemorativ. Mai degrabă devine o povară. Furet consideră că trebuie spart cercul vicios al istoriografiei comemorative¹⁰⁹. Ghidul lui Furet pare să fi fost Tocqueville, care minimalizase semnificația revoluției ca revoltă socială și chiar negase eficacitatea insurecției populare. El observase trenduri lungi, care contribuiseră la apariția statului modern, în special la centralizarea puterii politice. Teza lui este că schimbările pe care Revoluția Franceză le-a dezvăluit s-au produs înainte ca evenimentele să se petreacă efectiv¹¹⁰. Revoltele populare au fost inconsecvente în efectele lor¹¹¹. Din acest punct de vedere, argumentează Tocqueville, revoluția privește consolidarea statului modern, nu producerea unei revoluții sociale¹¹². Astfel, prin adoptarea perspectivei lui Tocqueville, centrată pe puterea statului într-o măsură mai mare decât pe insurecția populară, Furet a fost capabil să se disocieze de tradiția istoriografică, lansată de Jules Michelet. Și aceasta în ciuda faptului că tradiția fusese înnobilită cu autoritate științifică de către François-Alphonse Aulard și succesorii săi¹¹³.

¹⁰⁶ „Memorialiștii” vor revizui imaginile cu care ei percep trecutul potrivit concepțiilor prezente. Istoricii încearcă să-și reevalueze concepțiile lor conform cu evidențele pe care le descoperă, existând însă îndoieli că s-ar putea sustrage, total, influenței tradiției. Pentru „memorialiști”, trecutul este reconstruit ca un tablou maleabil, în timp ce pentru istorici este conceput ca o explicație durabilă, bazată pe fapte empirice. Vezi Patrick H. Hutton, *op. cit.*, p. 58-59.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 59.

¹⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁹ Jack R. Censer, *The Coming of a New Interpretation of the French Revolution*, în „Journal of Social History”, 1987, vol. 21, nr. 2, p. 295-309.

¹¹⁰ Alexis de Tocqueville, *Amintiri*, traducere, studiu introductiv și note de Cristian Preda, București, Editura Nemira, 2007, p. 49-51.

¹¹¹ *Ibidem*, 176-178.

¹¹² Patrick H. Hutton, *op. cit.*, p. 65.

¹¹³ *Ibidem*, p. 66.

Tocqueville a fost capabil să își plaseze propria operă în poziția unei alternative istoriografice, una care valoriza mai mult filonul libertarian (orleanist) decât pe cel republican (jacobin)¹¹⁴. Cu toate acestea, tot el a fost obligat să explice de ce memoria revoltei popoarelor a contribuit atât de puternic la istoriografia revoluției. În consecință, el completează exegeza lui Tocqueville cu aceea a lui Augustin Cochin, un istoric uitat al începutului de secol XX, care a analizat efectele subversive ale retoricii societăților iacobine¹¹⁵. Cheia de interpretare propusă de Augustin Cochin este că jacobinismul a însemnat o nouă cale de a vorbi despre politică. Puterea lui consta în modul de a vorbi, de a aduce în dezbaterea publică un subiect anume. Aceasta este o propoziție de bază a discursului deconstrucționist pe care-l avansează Furet, în sensul că descrie iacobinismul ca pe una dintre cele mai importante moșteniri ale revoluției. Ceea ce pentru Michelet era o memorie încarnată în tradiția revoluționară, iar pentru Alphonse Aulard amintirea luptei între partide, pentru pregătirea unui nou regim, devenea în gândirea lui Furet un vocabular menit să codifice o agendă morală, valabilă în discuțiile politice ale viitorului.

Responsabilitatea față de trecut

„Prezentești” atribuie memoriei și o valoare morală. Rolul memoriei colective nu este, cum ar fi ușor de acceptat, acela de a furniza indivizilor un acces cognitiv la trecut, cum își propune istoria. Cunoașterea nu este deloc primul ei obiectiv. Ross Poole argumentează, de pildă, că prin intermediul ritualurilor comemorative, societățile întrețin posibilitatea ca responsabilitățile pentru evenimentele trecutului să poată fi transmise prezentului. Rolul memoriei nu este numai de natură epistemologică, ci și una normativă: ea informează asupra obligațiilor și responsabilităților asumate în trecut, care trebuie să inspire comportamentul prezent al societăților¹¹⁶. Prin memorie, indivizii transformă trecutul într-o prezență tangibilă, impunând-o în agenda politică și morală curentă. Dacă ei fac o promisiune, au responsabilitatea să și-o amintească și să o onoreze la un moment potrivit. Memoria este legată de acele aspecte care rămân afaceri neterminate – este cazul comemorărilor¹¹⁷. Iar conștiința indivizilor are funcția de a deplasa responsabilitățile trecutului spre dorințele prezentului. Este sarcina societății, prin educație și aculturație, de a promova o „tehnică mnemonică”¹¹⁸.

Din perspectiva responsabilităților morale, Peter Burke observă paradoxalul efect al introducerii memoriei în ecuație: istoria este uitată de învingători¹¹⁹. Printr-o formulare împotriva locurilor comune ale istoriografiei, Burke explică insistența „învinșilor” de a reține evenimentele traumatizante ale trecutului: este vorba de suferințele pe care ei nu vor să le accepte și sunt condamnați să trăiască cu ele. Sunt obligați să le pună în evidență și să mediteze cât de diferit ar fi putut fi destinul lor colectiv, dacă viața și-ar fi urmat cursul pe care ei îl prefigurau. Era situația în care se regăseau „învinșii” anului 1848, comunitățile de exilați și cercurile de intelectuali care își văzuseră proiectele zădărnicate de forțele contra-revoluționare. Istoria oficială le devenea ostilă în anii de exil. Excluși și expulzați din pozițiile dobândite, ei vor medita și vor cultiva o memorie

¹¹⁴ Alexis de Tocqueville, *op. cit.*, p. 41-43.

¹¹⁵ Patrick H. Hutton, *op. cit.*, p. 66.

¹¹⁶ Ross Poole, *op. cit.*, p. 152.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 160.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 154.

¹¹⁹ Peter Burke, *op. cit.*, p. 108.

paralelă a revoluțiilor din 1848, alta decât cea oficială. Astfel, memoriile oficiale și neoficiale ale trecutului pot fi nu doar diferite, dar și surprinzător de multe. „Memoriile neoficiale”, cărora le-a fost acordată o atenție relativ mică, devin uneori *forțe istorice* care își exercită drepturile.

O altă explicație la care ne trimite Burke ar putea fi formulată în termenii rădăcinilor culturale. Când indivizii pierd aceste rădăcini, ei resimt nevoia să le regăsească. Este o reacție vizibilă nu numai în cazurile pierderilor teritoriale, politice pe care le resimte o comunitate aflată sub ocupație, ci o atitudine a oricărui grup politic, etnic, social, ce a suferit o pierdere de statut simbolic, cultural, social sau militar. Istoria oficială presupune un act de reprimare a memoriei unor asemenea grupuri. Dată fiind multitudinea identităților sociale și coexistența memoriilor rivale, este avantajos să gândim în termeni plurali, la diferitele păreri despre ceea ce ar fi semnificativ ori demn de păstrat în memorie. Criticul literar american Stanley Fish a creat fraza „comunități interpretative” cu scopul de a analiza conflictele apărute în jurul interpretărilor textelor. Într-un mod similar, poate fi util să gândim la diferite „comunități ale memoriei” în cadrul unei societăți date¹²⁰. Este important să ne întrebăm cine vrea să își reamintească, ce anume și de ce? Care versiune despre trecut este înregistrată și păstrată? Disputele dintre istorici reflectă deseori profunde conflicte sociale¹²¹.

Transmiterea memoriei

Una dintre direcțiile de cercetare pe care istoricii au dorit să o limpezească și să o exploateze a fost adoptarea memoriei individuale de către memoria colectivă. De regulă, în cadrul demersurilor istoriografice, a fost aleasă cu predilecție paradigma Halbwachs¹²². Kansteiner consideră că memoria colectivă ar trebui conceptualizată ca un rezultat al interacțiunii dintre trei tipuri de factori istorici. În primul rând, *tradițiile culturale și intelectuale* care formează toate reprezentările noastre despre trecut, în al doilea rând *producătorii (antreprenorii) memoriei*, care adoptă selectiv și manipulează aceste tradiții, și *memoria consumatorilor* care folosesc, ignoră ori transformă asemenea artefacte în concordanță cu interesele lor¹²³. Activiștii memoriei constituie adesea puternice grupuri solidare, bazate pe experiență; ele acționează, se află în dispută, se susțin unele pe altele. La un moment dat, legăturile lor sunt suficient de puternice încât să le putem numi „înrudiri fictive”. Aceste înrudiri ale grupurilor sunt agenți-cheie ai reamintirii¹²⁴. De aici și întrebarea fundamentală: care sunt modalitățile, procesele prin care experiențele individuale ajung să facă parte din memoria colectivă? Kansteiner observă că micile grupuri ai căror membri au experimentat evenimente, de regulă traumatice, au șansa de a forma memoria națională, dacă îndeplinesc anumite condiții: posedă mijloacele de a exprima și promova perspectiva experienței lor; viziunea lor se

¹²⁰ *Ibidem*, p. 109.

¹²¹ *Ibidem*, p. 110.

¹²² Halbwachs apreciază că învățăm să ne amintim aspecte ale propriului nostru trecut numai în măsura în care învățăm că anumite obiecte sau practici publice reprezintă un trecut comun tuturor celor cu care interacționăm. Numai învățând să ne plasăm propria experiență în cuprinsul memoriei colective suntem capabili să ne amintim propriul nostru trecut. În mod evident, nu noi inventăm aceste structuri de semnificare pentru noi înșine. Le dobândim prin aculturație, educație și interacțiune cu ceilalți. Noi învățăm că „trebuie să ne amintim”. Așa cum dobândim o memorie, tot astfel învățăm ce este faptul de a ne aminti. Vezi și Maurice Halbwachs, *Memoria colectivă*, Iași, Editura Institutul European, 2007, p. 49-94.

¹²³ Wulf Kansteiner, *op. cit.*, p. 180.

¹²⁴ Jay Winter, *Remembrance and Redemption: A Social Interpretation of War Memorials*, în „Harvard Design Magazine”, 1999, nr. 9, p. 1.

conjugă cu obiectivele politice și este compatibilă social cu viziunea altor grupuri (elite politice ori partide). Evenimentele trecutului pot fi amintite într-un cadru colectiv, dacă sunt prinse în orizontul de interese al contemporanilor¹²⁵.

Astfel, în ceea ce privește relația dintre memoria individuală și cea colectivă, ajungem la problema principală: cine își amintește, individul sau grupul? Dacă memoria de zi cu zi pare localizată în mod sigur la nivelul individului, noțiunea de memorie colectivă, culturală poate fi localizată oriunde. Memoria poate fi localizată în artefacte, în monumente, ritualuri și practici sociale, în codurile de comportament, în retorica politicianilor, în cuvintele creatorilor de opinie care încearcă să mobilizeze opinia publică într-o anumită direcție¹²⁶. Pe urmele lui Halbwachs, Nancy Wood tratează memoria colectivă sau „națională” ca esențial performativă, una care se distinge prin posibilitatea că ajunge să existe la un moment dat și loc prin intermediul a diferite tipuri de activități memoriale¹²⁷. Wood utilizează termenul de „vector”, relansat de Henry Rousso¹²⁸ pentru a desemna conduita acestei performativități care poate lua forma comemorărilor, narațiunilor istorice, dezbaterilor politice, ori alte forme culturale. Media funcționează ca un vector-cheie al memoriei culturale și este cea mai prolifică sursă de imagini și narațiuni despre trecut. Putem credita presa cu capacitatea de a stimula dezbaterile publice despre memorie¹²⁹.

Relația dintre memoria privată și cea colectivă este, de fapt, transpunerea unei întrebări mai vechi într-un context nou: individul a precedat societatea sau viceversa? Se discută intens despre existența a două culturi ale memoriei¹³⁰, plecând de la deschiderea teoretică formulată de Halbwachs: memoriile individuale, determinate social, pe de o parte, și reprezentările colective, comemorative și urmele mnemonice, de cealaltă parte¹³¹. Primul fel de memorie este bazat pe principiile individualiste: memoriile individuale ale membrilor unui grup. Presupoziția principală este că indivizii sunt centrali, doar ei își amintesc, deși o pot face singuri sau împreună și oricare simboluri valabile în public sunt interpretabile numai în măsura în care se obține o reacție într-un grup de asemenea indivizi¹³². Firește, indivizii care își amintesc sunt valorizați diferit de grup, memoriile unora atrăgând atenția mai multora. Dar o parte dintre aceste strategii funcționează democratic și redistributiv; așa sunt proiectele de istorie orală, care deseori încearcă să recupereze memoriile pierdute ori neglijate. Din acest punct de vedere, al „memoriilor colectate”, noțiunea de memorie colectivă, privită ca o structură profundă, care transcende individualul, riscă să alunece într-o metafizică a mentalului colectiv¹³³.

¹²⁵ Wulf Kansteiner, *op. cit.*, p. 188.

¹²⁶ Ross Poole, *op. cit.*, p. 151.

¹²⁷ Nancy Wood, *Vectors of Memory: Legacies of Trauma in Postwar Europe*, New York, Ed. Berg, 1999, p. 2.

¹²⁸ Henry Rousso, *op. cit.*; Rousso analizează o serie de practici culturale și politice care au organizat reprezentările despre *les années noires* din perioada postbelică legându-le de dimensiunea afectivă a memoriilor despre Vichy, asumate de viața publică franceză. Russo evidențiază importanța unor „vectori” ai memoriei franceze: discursurile politice, ritualurile comemorative, filmele și noile istorii despre Vichy, mărturiile supraviețuitorilor, proceselor, nuvele.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 3.

¹³⁰ Jeffrey K. Olick, *Collective Memory: The Two Cultures*, p. 333-348.

¹³¹ *Ibidem*, p. 336. „Memoriologiștii” adoptă, evident, a doua variantă. Deși sunt obligați să admită că numai individul singur suportă constrângerea apăsării memoriei, enunțul lor este că memoriile singulare sunt, de fapt, formate într-un context social. Este exact opinia sociologului francez Halbwachs, care a elaborat teoria „cadrelor sociale ale memoriei”.

¹³² *Ibidem*, p. 338.

¹³³ *Ibidem*.

Ajungem la următorul paradox: cadrele sociale determină ceea ce-și amintesc indivizii, dar, în definitiv, numai indivizii pot fi capabili să-și amintească. Simbolurile împărtășite și structurile profunde capătă cumva propria lor viață.

Kulturelles Gedächtnis în viziunea cercului de la Heidelberg

Conceptul de memorie culturală (*Kulturelles Gedächtnis*), așa cum a fost el dezvoltat în cadrul Institutului de egiptologie din Heidelberg coordonat de Jan Assmann, a avut un succes fulgerător, devenind rapid o achiziție cu ample aplicații și servind drept centru de gravitate interdisciplinar pentru inițierea de proiecte. Din acest punct de vedere, inițiativa de la Heidelberg are multe trăsături comune cu *École des Annales*¹³⁴, comunitate de reflecție academică ce a reușit o reformulare a gândirii istoriografice și a provocat interes similar în științele sociale. Ca orice concept folosit pe scară largă, pretabil la demersuri foarte diverse, el atrage în capcana unei confuzii semantice. Limbajul, ca registru al memoriei colective, exercită o forță creativă care modelează obiectele *Kulturelles Gedächtnis*¹³⁵. Dietrich Harth observă dificultățile semantice ivite în dezbaterile care au teoretizat domeniul. *Kulturelles Gedächtnis*, elaborat în cadrul grupului de la Heidelberg, desemnează altceva decât englezescul *cultural memory*. Prin urmare, o minimă precauție necesară ar fi ca traducerea în limba română a termenului să fie însoțită obligatoriu de explicarea referințelor sau opțiunilor metodologice. Pe când în spațiul anglo-american *culture* desemnează un termen colectiv pentru idei, tradiții și artă în contextul societății și civilizației, cuvântul german *Kultur* se referă la realizările intelectuale, artistice și creative ale comunității, fiind folosit pentru a exprima un grad de dezvoltare importantă a umanității¹³⁶. Aleida Assmann¹³⁷ pleacă de la analiza memoriei culturale prin circumscrierea atentă a semanticii care fundează termenul de „cultură”: „memoria unei societăți care nu este genetic transmisă”¹³⁸, ci prin intermediul simbolurilor exterioare. Astfel, oamenii creează, prin intermediul culturii, un cadru temporal care transcende anvergura vieții individuale, realizând legătura dintre trecut-prezent și viitor¹³⁹. În reamintirea, iterarea, citirea, comentarea, critica, discuția despre ceea ce a fost depozitat în trecutul îndepărtat sau recent, oamenii participă la orizonturile extinse ale producerii de sensuri. *Gedächtnis* și *memory* nu sunt foarte diferite morfologic și etimologic, însă subtilitatea lor semantică trebuie subliniată: *memory* ca forță, proces ori loc de arhivare, se referă în primul rând la reproducerea și reamintirea cunoașterii. *Gedächtnis*, totuși, nu cuprinde doar capacitatea de a stoca ceea ce a fost învățat, ci și impresiile senzoriale și procesele mentale.

În mod asemănător, importante diferențe se observă în comparația făcută între *mémoire collective* și *Kulturelles Gedächtnis*. Maurice Halbwachs se plasa deasupra tuturor încercărilor de a pune în evidență discrepanța cognitivă dintre reconstrucția academică a trecutului și varianta sa experimentată, trăită de comunități, capabilă să ia forma tradiției. Conceptul lui Assmann se referă la condițiile intermediare și la struc-

¹³⁴ Dietrich Harth, *The Invention of Cultural Memory*, în *Cultural Memory Studies...*, ed. cit., p. 88.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 87.

¹³⁶ *Ibidem*.

¹³⁷ Aleida Assmann, *Canon and Archive*, în *Cultural Memory Studies...*, ed. cit., p. 97.

¹³⁸ Lotman Jurij M., Boris A. Uspenskij, *The Semiotics of Russian Culture*, ed. Ann Shukman, Michigan, Slavic Contributions 11, Ann Arbor: U of Michigan P, 1984, p. 3.

¹³⁹ *Kultur* trebuie înțeles ca un univers de semnificații autorizat și autoritar, codat simbolic. Memoria este un repertoriu de valori care transcend răstimpul unei vieți obișnuite și creează identitatea. Vezi Dietrich Harth, *The Invention of Cultural Memory*, p. 89-90.

turile sociale de organizare pe care grupurile și societățile le utilizează pentru a se conecta la depozitul obiectivat al reprezentărilor culturale, valabil în forme diferite (scrieri, imagini, arhitectură, liturghii) bune să construiască pattern-uri pentru auto-interpretări legitimate de trecut¹⁴⁰.

Pentru o mai bună circumscriere a *memoriei culturale* și delimitare de *memoria colectivă*, Assmann introduce termenul de *memorie comunicativă*. Ultima este asociată conceptului elaborat de Halbwachs, în timp ce *memoria culturală* în viziunea lui Assmann este o formă de memorie colectivă, în sensul în care este împărtășită de un număr de indivizi și exprimă pentru ei o colectivitate, reușind, din punct de vedere cultural, să procure o identitate. Dacă Halbwachs a fost atent să-și țină conceptul separat de zona tradițiilor, transmiterii și transferului a ceea ce astăzi se numește memorie culturală, Assmann include sfera culturală în studierea memoriei, fără a înlocui memoria colectivă, ci doar pentru a distinge între cele două *modi memoriandi*, căi de reamintire¹⁴¹.

Schema interpretativă propusă de Assmann în diferențierea memoriei comunicative de cea culturală ia în considerare cinci aspecte¹⁴²: a) conținutul: memoria comunicativă este istoria în cadrul memoriei autobiografice, trecutul recent; memoria culturală cuprinde istoria mitică, evenimentele plasate *in illo tempore*; b) formele memoriei comunicative cuprind tradițiile informale și genuri ale comunicării cotidiene despre semnificațiile trecutului, fiind caracterizată de instabilitate, dezorganizare și nespecializare, similară comunicării orale¹⁴³; prin contrast, *memoria culturală* include un înalt grad de formare și o comunicare ceremonială referitoare la corpul textelor reutilizabile, imaginilor, ritualurilor specifice fiecărei societăți în epoci diferite, a căror cultivare servește la stabilizarea și reproducerea imaginii de sine a societății¹⁴⁴; c) aspectul media: memoria comunicativă este vie, comunicată într-un limbaj vernacular, pe când cea culturală apelează la medierea prin texte, imagini, ritualuri și la un limbaj clasic și puternic formalizat; d) structura temporală: memoria comunicativă nu trece orizontul a 80-100 de ani, în limita a trei generații; prin definiție, ea este influențată de contemporanii evenimentelor în discuție; precum un patrimoniu autorizat al unei societăți, memoria culturală este una de lungă durată, se referă la un trecut „absolut” la un timp mitic, primordial, într-un orizont de până la 3.000 de ani; e) structura participării sociale este difuză în cazul memoriei comunicative, cu diferențe importante între calitatea și intensitatea amintirilor indivizilor ori a informației transmise celor tineri; nu există specialiști ai memoriei comunicative, informale, cunoașterea fiind transmisă în interacțiunile zilnice, însușită de către membrii grupului împreună cu competențele lingvistice și sociale¹⁴⁵. Participarea unui grup la memoria culturală, prin contrast, este, întotdeauna, puternic diferențiată și are o inerentă tendință spre elitism. Acest lucru se verifică în special în cadrul societăților egalitariste sau orale. Păstrarea memoriei culturale a unui grup era la începuturi sarcina poezilor, a agenților specializați, aproape forțați să-și dovedească gradul de pregătire, să treacă de examene formale, cum ar fi aptitudini lingvistice etc. Alții rămâneau sistematic excluși de la această „distinsă” cunoaștere, cum ar fi în societățile moderne clasele de jos¹⁴⁶. Analfabetismul, stăpânirea

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 91.

¹⁴¹ Jan Assmann, *Communicative and Cultural Memory*, în *Cultural Memory Studies...*, ed. cit., p. 110.

¹⁴² *Ibidem*, p. 117.

¹⁴³ Jan Assmann, *Collective Memory and Cultural Identity*, p. 126-127.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 132.

¹⁴⁵ Jan Assmann, *Communicative and Cultural Memory*, p. 117.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 116.

inadecvată a cuvântului scris și incompetența hermeneutică pot exclude largi majorități din toate categoriile sociale de la participarea la *Kulturelles Gedächtnis* și de la recompensele creării identității. Aceasta ridică întrebarea referitoare la distincțiile sociale pe care este bazată distribuția inegală a capitalului simbolic și care oferă numai câtorva grupuri posibilitatea să-și satisfacă nevoile lor de a se orienta printr-o memorie culturală ancorată instituțional, ținută în viață de constanta grijă a erudiților¹⁴⁷. Memoria culturală are întotdeauna specialiștii ei. Această rețea include preoții, profesorii, artiștii, clericii, oamenii de știință pentru agenții specializați ai memoriei¹⁴⁸.

Inadecvarea aparentă a noțiunii de memorie culturală, așa cum este ea teoretizată de Assmann, ar fi aceea că poate fi considerată operațională doar pentru perioade de timp îndelungate, plecând de la referințe istorice îndepărtate, care au testat o serie de conexiuni cu alte civilizații și culturi, fiind în centrul unor construcții intelectuale diverse de-a lungul secolelor. Cu alte cuvinte, observatorul care teoretizează noțiunea sau analizează implicațiile ei a fost capabil să vizualizeze diversitatea interacțiunilor trecutului cu diferite prezenturi istorice. Acest prag se plasează, obligatoriu, cum s-a specificat, dincolo de 80-100 de ani, adică trei generații.

Memoria culturală este, așadar, teoretizată de Assmann ca un gen de instituție. Este exteriorizată, obiectivată și depozitată în forme stabile, care pot fi transferate de la o generație la alta, de la un context la altul. Sunt luate în considerare obiectele externe purtătoare ale memoriei ce joacă un rol la nivelul memoriei individuale, fiindcă aceasta există numai printr-o interacțiune constantă, nu numai cu ceilalți, dar și cu alte „lucruri”, simboluri exterioare: artefacte, obiecte, aniversări, sărbători, simboluri, peisaje. Termenul „memorie” nu este doar „o metaforă, ci o metonimie”, bazată pe contactul dintre mintea care își amintește și obiectul amintit¹⁴⁹. Obiectele nu au memorie prin ele însele, dar ele pot activa memoria, deoarece ele poartă memoria cu care au fost investite. Caracterul instituțional nu se aplică în ceea ce Halbwachs numește memorie colectivă, iar Assmann denumesc memorie comunicativă. Memoria comunicativă este „non-instituțională”; ea nu este susținută de nici o instituție legată de învățare, transmitere și interpretare; nu este cultivată de specialiști și nu este convocată sau celebrată în ocazii speciale. Totuși, există cadre, „genuri comunicative”, tradiții de comunicare și tematizare și, deasupra tuturor, legăturile afective care susțin familiile, grupurile ori generațiile¹⁵⁰.

Diferențele dintre diferitele forme de memorie trimit la imaginarea unei structuri, ceea ce este eronat. Ele funcționează dinamic, creând tensiuni și tranziții între diferiți poli și, de multe ori, se suprapun. La toate nivelele, memoria este un sistem deschis. Cu toate acestea nu este în totalitate deschis și difuz; există, totodată, cadre care leagă memoria de orizonturi specifice ale timpului și identității la nivel individual, generațional, politic și cultural. Când această relație este absentă, nu avem de-a face cu memoria, ci cu cunoașterea. Memoria este cunoașterea cu un index al identității, este cunoașterea despre noi înșine, ceea ce, având în vedere identitatea noastră diacronică, poate fi individuală sau socotită parte a unei familii, generații, comunități, națiuni, tradiții religioase sau culturale¹⁵¹.

¹⁴⁷ Dietrich Harth, *op. cit.*, p. 93-94.

¹⁴⁸ Jan Assmann, *Communicative and Cultural Memory*, p. 114.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 111.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 112.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 113-114.

Canonul și arhiva

O contribuție teoretică importantă elaborată de cercul de la Heidelberg se referă la potențialitatea memoriei culturale. Ea devine potențială atunci când reprezentările trecutului ajung să fie stocate în arhive, biblioteci și muzee, într-o stare latentă, așteptând contextul favorabil în care să fie (re)descoperite. Două caracteristici au o semnificație structurală și trebuie menționate. Una privește tranziția de la memoria comunicativă și autobiografică la memoria culturală. Alta se referă la mutările care au loc, prin intermediul memoriei culturale, din spatele scenei, în prim-plan, de la periferie în centru, din starea de latență ori potențialitate la manifestare sau actualizare și viceversa. Aceste schimbări presupun obstacole care trebuie trecute: limita dintre memoria experimentată direct și formele mediate ale memoriei ori, mai departe, limita dintre „canon” și „arhivă”.

Dinamica memoriei culturale nu poate fi înțeleasă în absența uitării, normală la nivel individual, cât și la cel cultural. În cazul ultimului, societățile iau precauții costisitoare sub forma instituțiilor culturale. Ca și uitarea, amintirea are un rol pasiv și activ. Instituțiile memoriei active păstrează *trecutul ca prezent*, în timp ce instituțiile memoriei pasive păstrează *trecutul ca trecut*¹⁵². Tensiunea dintre trecutul trecutului și prezența lui este o importantă cale de a înțelege dinamica memoriei culturale. Aceste două moduri de manifestare a memoriei culturale sunt ilustrate de Aleida Assmann prin dispunerea obiectelor în sălile unui muzeu: cele prestigioase vor fi prezentate vizitatorilor cu intenția de a capta atenția și de a lăsa o impresia durabilă. Același muzeu poate aglomera artefacte în săli improprii și marginale ori, pur și simplu, în depozite unde publicul nu are acces. Prima variantă, memoria frecventată activ pentru a ține trecutul prezent, formează *canonul*, iar memoria stocată pasiv care prezervă trecutul trecutului este definită drept *arhivă*¹⁵³. Relația dintre cele două este mai bine prinsă în grila de lectură propusă de istoricul de artă Jakob Burckhardt pentru două categorii de artefacte provenite din perioade istorice îndepărtate: „mesajele” și „urmele”. Prin „mesaje” trebuie înțelese textele și monumentele care sunt adresate, destinate posterității, în timp ce „urmele” nu au o asemenea intenționalitate¹⁵⁴. Modificând oarecum perspectiva și generalizând distincția lui Burckhardt, putem afirma că *memoria culturală conține un număr de mesaje culturale care sunt adresate posterității pentru continua repetiție și reutilizare*¹⁵⁵. Însă numai un număr redus din categoria artefactelor culturale câștigă acest statut privilegiat printr-o procedură complexă denumită „canonizare”. La celălalt capăt al spectrului, există un depozit al relicvelor culturale. Acestea sunt neintermedate, nemediate; ele și-au pierdut adresabilitatea imediată, fiind doar decontextualitate și deconectate de la cadrele anterioare care le pot autoriza sau le pot determina semnificațiile. Ca parte a arhivei, artefactele acestei categorii sunt doar deschise unor noi contexte și predispușe la noi interpretări.

Dimensiunea activă a memoriei culturale susține identitatea colectivă, fiind construită pe un mic număr de texte normative și formative, locuri, persoane, artefacte,

¹⁵² Aleida Assmann, *op. cit.*, p. 98.

¹⁵³ *Ibidem*.

¹⁵⁴ Burckhardt privește cu neîncredere „mesajele”, fiindcă sunt de obicei scrise și puse în scenă de deținătorii puterii, considerându-le tendențioase și, prin urmare, înșelătoare. Urmele neintenționale, pe de altă parte, au calitatea de a fi mărturii ale unei epoci trecute care ne pot spune o contra-istorie față de cea oficială propagată de conducători.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 99.

și mituri care sunt intens vehiculate și comunicate în noi prezentări. Practic, memoria culturală reține și reproduce capitalul cultural al unei societăți care este continuu reciclat și reafirmat¹⁵⁶. Orice se transformă într-o memorie culturală activă trece prin rigurosul proces de selecție al „canonizării”, înțeles în sensul de „sanctificare”; pentru a conferi un statut sanctificator textelor, persoanelor, artefactelor și monumentelor, acestea trebuie extrase, diferențiate de cele considerate obișnuite, printr-o operațiune care urmărește atribuirea celor mai înalte semnificații și valori¹⁵⁷. Vorbim, implicit, de standardizarea auto-imaginilor acceptate colectiv printr-un proces de „sacralizare” (canonizare) cuprinsă în tradițiile religioase, istorice și literare. Trei nuclee aparțin memoriei culturale active: religia, arta și istoria. Ceea ce a fost demult canon religios poate fi transferat, prin intermediul artelor, în modernitatea secularizată, ajungând un canon clasic. Acest canon al artei este deschis la schimbări și la schimburi, însă rămâne o unealtă indispensabilă pentru educație; fără el, câmpul academic nu poate fi stabilit, curricula universitară nu poate completa. În plus, canonul nu este numai învățat de la o generație la alta, ci este performat pe scenele teatrelor și în sălile de concert, în sălile de expoziție unde artefactele sunt prezentate în mod repetat. Numai un foarte mic segment al vastei istorii a artelor au privilegiul unei prezentări și recepții care asigură o anumită autor și suport al statusului canonic¹⁵⁸. O a treia dimensiune a memoriei culturale active este istoria. Statele națiune produc versiuni narative ale trecutului pe care le adoptă oficial și se referă la ele ca la autobiografia lor colectivă. Istoria națională este învățată prin intermediul textelor școlare, descrise adecvat ca „arme ale instrucției în masă”¹⁵⁹. Istoria națională este, de asemenea, prezentată în arena publică în forma monumentelor și datelor comemorative. Pentru a participa la istoria națională, individul trebuie să cunoască evenimentele cheie ale istoriei națiunii, să-i îmbrățișeze simbolurile, și să se conecteze la datele festive.

În concluzie, demersului de față apreciem a fi utile considerațiile schițate de către Astrid Erll. În primul rând, Astrid Erll pledează pentru utilizarea conceptului de „memorie culturală” în locul termenului de „colectivă” ori „socială”¹⁶⁰. Media, prac-

¹⁵⁶ Memoria culturală este bazată pe două funcții separate: prezentarea unui număr restrâns de texte sacre, capodopere artistice, ori evenimente istorice cheie într-un cadru temporal; în al doilea rând, păstrează documentele și artefactele trecutului la care nu se regăsesc standardele canonului, dar nici nu sunt total neinteresante ori neimportante încât să dispară destinate unei totale uitări impuse (*ibidem*, p. 101).

¹⁵⁷ Elementele canonului au trei calități: selecția, valoarea și durata. Selecția presupune luarea deciziilor și lupta pentru putere; atribuirea valorii înzestrează aceste obiecte cu aura unui status sacrosanct; durata în memoria culturală este ținta principală a procedurii. Un canon nu este un cap de listă; este mai degrabă independent de schimbările istorice și este imun la schimbările gusturilor sociale. Canonul nu este construit în timpul fiecărei generații; dimpotrivă, el supraviețuiește generațiilor și le reinterpretează potrivit referinței lui. O asemenea interacțiune constantă cu o mică selecție de artefacte îl ține într-o circulație activă și menține, pentru acest segment restrâns al trecutului, o prezență continuă (*ibidem*, p. 100).

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 101.

¹⁵⁹ Charles Ingrao, *Weapons of Mass Instruction: Schoolbooks and Democratization in Multiethnic Central Europe*, în „Educational media, Memory and Society”, vol. 1, nr. 1, 2009, p. 180-189.

¹⁶⁰ Potrivit teoriilor antropologice și semiotice, cultura poate fi privită ca un cadru tridimensional, cuprinzând socialul (indivizii, relațiile sociale, instituțiile), cadrul material (artefacte și media) și aspectele mentale (cultural definite ca mentalități). Înțelegând din această perspectivă, memoria culturală poate servi ca un termen acoperitor, care cuprinde „memoria socială”, de la care pleacă studiul în cadrul științelor sociale, „memoria materială”, punctul de interes în studiile media și cele literare, și memoria cognitivă, teren de expertiză al psihologiei și neuroștiinței. Asemenea distincții sunt, desigur, doar teoretice. De fapt, cele trei dimensiuni sunt implicate în producerea memoriilor culturale, care transcend granițele lor. Vezi Astrid Erll, *op. cit.*, p. 4.

ticile, miturile, monumentele, istoriografia, ritualul, amintirea conversațională, configurația cunoașterii culturale pot fi subsumate termenului de memorie culturală¹⁶¹. Memoria culturală accentuează legătura cu memoria, pe de o parte, și contextul socio-cultural, pe de alta. Pentru a-i asigura cuprinderea, termenul de „cultural” trebuie înțeles în contextul tradiției germane a studiului culturii (*Kulturwissenschaft*) și pe antropologie, unde cultura este definită ca mod specific de viață al comunității, lăsată să se desfășoare în propriul univers de semnificații. Astfel, într-un sens larg, memoria culturală suportă o definiție temporară „al unui joc combinat al prezentului și trecutului într-un context socio-cultural”¹⁶². O asemenea înțelegere a termenului include un larg spectru de fenomene ca posibile obiecte ale studiilor de memorie culturală, plecând de la actele individuale de amintire într-un context social, al unui grup (familie, prieteni, partid) și ajungând până la memoria națională, cu tradițiile ei inventate sau la cea trans-națională, cum ar fi Holocaustul. Totodată, studiile despre memoria culturală nu se reduc doar la analiza acelor modalități de producere, performate prin intermediul narațiunilor, și care merg mână în mână cu modelarea identităților. Câmpul cercetării rămâne deschis analizei căilor neintenționale și implicite ale reamintirii culturale, și chiar inerent non-narative, cum ar fi corporalitatea și gesturile¹⁶³. Rezumând, memoria culturală se referă la practici organizate cultural suplinind modalități de înțelegere a lumii, capabile să furnizeze indivizilor credințe și opinii menite să le ghideze acțiunile¹⁶⁴. Memoria culturală, ca memorie care este împărtășită dincolo de căile cunoașterii istorice formale, este prinsă în mrejele produselor culturale și îmbibată de înțelesuri culturale¹⁶⁵.

Aceste forme culturale sunt distribuite prin intermediul instituțiilor și artefactelor culturale, dar memoria culturală este de asemenea cuprinsă în practicile regulatorii repetitive, precum comemorări, ceremonii, festivaluri și ritualuri¹⁶⁶. În timp ce individul este purtătorul practicilor sociale ale memoriei, memoria culturală poate exista independent de sprijinul său. Ea se referă la memoria oamenilor construită prin intermediul formelor culturale valabile pentru uzul celor interesați să-și construiască o relație cu trecutul.

¹⁶¹ *Ibidem*, p. 3.

¹⁶² *Ibidem*, p. 2.

¹⁶³ *Ibidem*.

¹⁶⁴ Barbara A. Misztal, *Theories of Social Remembering*, Maidenhead Philadelphia, Open University Press, 2003, p. 12.

¹⁶⁵ Marita Sturken, *Tangled Memories: The Vietnam War, the AIDS Epidemic, and the Politics of Remembering*, Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1997, p. 3.

¹⁶⁶ Barbara A. Misztal, *op. cit.*, p. 12.

CULTURAL MEMORY – THE HISTORY AND IMPLICATIONS OF A CONCEPT
(Summary)

Keywords: cultural memory, anthropological and semiotic theories, socio-cultural context, paradigm

The study represents a review for the Romanian public of the key points in the debates with a terminological and epistemological aspect, which took place in the past two decades, regarding the urgency of a study concerning memory in the historiography field. We will take into account the compatibilities, the consummations, as well as the dissensions or the semantic pitfalls available in three large academic directions of theoretical elaborations: the French direction – *mémoire collective* (Maurice Halbwachs, Pierre Nora, Henry Rousso, Paul Ricoeur), the Anglo-Saxon direction – *collective memory*, *cultural memory* (Barry Schwartz, Paul Connerton, Patrick H. Hutton, Jeffrey K. Olick, David Lowenthal, John Bodnar, Jay Winter, Richard Terdiman, John R. Gillis, David Lowenthal, Andreas Huyse, Eric Hobsbawm) and the German direction *Kulturelles Gedächtnis* according to Heidelberg circle (Jan Assmann și Aleida Assmann, Dietrich Harth, Jürgen Reulecke etc.). The study is proposing to analyse the break between memory and history: a critique of Pierre Nora paradigm; the past as the prisoner of the present and the present as the inheritor of the past, the relation between historians and the memory; the true meaning of posing the challenge to write history outside traditions or any influence memory would exercise. The present commentary is insisting on the considerations brought by Astrid Erll and Ansgar Nünning (Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook, 2008) and is in favour of using the concept of “cultural memory” replacing this way the term of “collective” or “social” regarding memory. According to the anthropological and semiotic theories, culture can be defined as three dimensional, involving the social aspect (the individuals, social relations, institutions), the material (artefacts and media), and mental aspects (defined culturally speaking as mentalities). If seen from this perspective, cultural memory can represent an encompassing term for the “social memory”, as a primary study source for social studies, for “material memory”, the main point of interest for the media and literary studies, as well as for cognitive memory, the terrain for psychological and neuroscience expertise. These nominations are of course only theoretical. However, the three dimensions are thoroughly involved in the creation of the cultural memory transcending thus their own limitations. Media, practices, myths, monuments, historiography, ritual, the conversational memory, the structure of cultural knowledge can all be resumed as cultural memory. Cultural memory emphasises its relation with memory on the one hand and the socio-cultural context on the other.

ALEXANDRU SIMON

POPULAȚIE ȘI CRUCIADĂ ÎN MOLDOVA: PRIMĂVARA ANULUI 1475

În decurs de mai puțin de trei ani, Veneția l-a ridicat, susținut și finanțat ca stâlp al ei în Răsărit pe Ștefan III cel Mare. Domnul Moldovei a fost adesea mai mult *atletul* ei, decât *atletul* Romei, căreia dogele și senatul venețian îi cereau să nu-i retragă căpitanului din est titlul de atlet după campania lui Mehmed II de la 1476. Asocierea dintre Veneția și Suceava s-a impregnat atât de bine în practica și conștiința politică a epocii, încât deceniul de „semi-tăcere” intervenit în relațiile dintre cele două după pacea veneto-otomană de la 1479 nu a putut să desfacă legătura. La 1492, Ștefan III a reapărut, ca și cum timpul s-ar fi oprit la 1476-1477, drept *căpitan general* al Veneției pentru părțile de la marginea orientală a Europei. Deși ambii parteneri aveau numeroase alte contacte în vecinătatea celuilalt, pentru Ștefan, Apusul, *Italia* în particular, însemna în primul rând Veneția, iar pentru republică domnul Moldovei aduna Răsăritul și mai ales divizata lume *valahă*. Relația strânsă dintre republică și domn era folosită ca argument în negocierile cu ei, inclusiv de către cei care ar fi trebuit să fie – și frecvent le și erau – adversari. Unul dintre ei a fost ambițiosul patriarhul ecumenic de Constantinopol Maximos III Christonymos¹.

El s-a adresat Veneției imediat după încheierea păcii dintre aceasta și Poartă la începutul lui 1479. Încercând să convingă Veneția să fie mai tolerantă față de creștinii de rit grec din teritoriile ei, patriarhul a insistat asupra faptului că inclusiv domnul Moldovei (al *Valahiei Mari*) a încetat recent să-i mai persecute pe armeni, odată ce sultanul otoman, cel foarte tolerant față de creștini, indiferent de Biserica lor, a intervenit în favoarea acestor armeni. Datorită contextului și mizelor demersului său, exemplul invocat de patriarh avea cel puțin un sâmbure de adevăr, la fel cum trebuie să fi avut și o altă sursă despre relațiile religioase ale lui Ștefan III. Sursa a prins glas tot în spațiul venețian. La nici două decenii de la moartea domnului, un învățat evreu din domeniul venețian al Cretei, Elie Capsali, afirma că sursa războiului dintre Ștefan și Mehmed au fost evreii. Persecuțați de Ștefan din rațiuni financiare (probabil asemănătoare cu cele care au stat la baza conflictului dintre el

¹ În general: Șerban Papacostea, *Venise et les Pays Roumains au Moyen Age*, în *Venezia e il Levante fino al secolo XV*, a cura di Agostino Pertusi, I-2, *Storia-Diritto-Economia*, Firenze, 1973, p. 599-625; Ovidiu Cristea, *Acest domn de la miazănoapte. Ștefan cel Mare în documente inedite venețiene*, București, 2004; Dan Ioan Mureșan, *Girolamo Lando, titolare du Patriarcat de Constantinople (1474-1497), et son rôle dans la politique orientale du Saint-Siège*, în „Annuario del Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica”, VIII (2006), p. 153-258 (aici p. 177-184); Al. Simon, *Să nu ucizi o pasăre cântătoare: soarta unui fortissimus rei Christiane athleta în ochii Veneției*, în *Pe urmele trecutului. Profesorului Nicolae Edroiu la 70 de ani*, editori Susana Andea, Ioan-Aurel Pop, Al. Simon, Cluj-Napoca, 2009, p. 159-169; idem, *De la porturile Italiei la porturile ungurilor. Drumurile valahe ale cruciadei în secolul XV*, în *Istoriografie și politică în estul și vestul spațiului românesc*, editori Svetlana Suveică, Ion Eremia, Sergiu Matveev și Sorin Șipoș, Chișinău-Oradea, 2009, p. 31-56.

și armeni), ei au găsit sprijin la sultan care a și pornit împotriva tiranului de la Suceava (demn de remarcat este, în acest sens, și faptul că supusul evreu al republicii venete nu menționează explicit sursa disputei dintre Ștefan III și negustorii evrei de pe teritoriile sale, ci precizează doar că domnul Moldovei le-a cerut acelor negustori să se răscumpere). Explicația cretană surprinzătoare și chiar supărătoare vine oricum să întregască o imagine interconfesională și inter-religioasă contemporană, puțin favorabilă a domnului, acuzat de opresiune (tot financiară înainte de toate) și de către huseiții, adăpostiți inițial de către el².

În fapt, disputa cu evreii, indiferent de amploarea și de urmările ei, nu făcea altceva decât să întregască o altă imagine a domnului, glorioasă mai ales în lumea de rit latin, imaginea de braț cruciat, de rit grec, al Bisericii Romei. *Ab ovo* cruciada își dezvoltase o dimensiune antisemită pregnantă. Reușitele otomane „i-au transformat” pe evrei într-o altă coloană a V-a a noii puteri, asocierea fiind deja atât de puternică la 1456, încât se vorbea despre evrei ca paznici, în numele Semilunii, ai Constantinopolului. Ștefan, noua speranță antiotomană a Romei și Veneției, putea cu greu să fie desprins de problema evreiască, întreținută de războaiele sfinte și de administrațiile creștine și musulmane. Noii și vechii cruciați aveau mare nevoie de bani. Nu toate cheltuielile puteau fi acoperite prin jafuri și accidente fericite, precum cel al corabiei cu prada personală a sultanului, care a ajuns în mâinile lui Ștefan III după căderea Caffei. Mai mult, căile de finanțare antiotomană erau complicate de disputele dintre Veneția, Ștefan și Matia Corvin, „titularul” tradițional al misiunii cruciate de la linia Dunării. Nici presiunea fiscală nu putea fi mărită la nesfârșit, chiar și pentru o cauză sfântă (*tirania*, sinonimă în limbaj medieval cel mai adesea cu *impozitarea excesivă*, a dus la abandonurile interne greu depășite de Ștefan III la 1476)³.

Nici promisiunile (coroane, teritorii, titluri) nu puteau ține loc de bani, sigur nu în mod constant. Veneția căuta astfel să găsească și să argumenteze rezolvări pe măsură,

² Mayer J. Halévy, *Les guerres de Etienne le Grand et d'Uzun Hasan d'après la Chronique de la Turquie du candiate Elie Capsali (1520)*, în „*Studia et Acta Orientalia*”, I (1957), p. 189-197 (aici p. 190-193); Maria Crăciun, *Protestantism și ortodoxie în Moldova secolului al XVI-lea*, Cluj-Napoca, 1996, p. 21, nota 27 (huseiții și Ștefan III); Al. Simon, *The Arms of the Cross: Stephen the Great's and Matthias Corvinus' Christian Policies*, în *Between Worlds, I, Stephen the Great, Matthias Corvinus and their Time* (= *Mélanges d'Histoire Générale*, New Series, I, 1), edited by László Koszta, Ovidiu Mureșan and Al. Simon, Cluj-Napoca, 2007, p. 45-86 (aici p. 48-50, 55-63); Al. Simon, *The Relations between the Ecumenical Patriarchate of Constantinople and Venice in a Venetian Document of 1480*, în *România în Europa medievală (între Orientul bizantin și Occidentul latin)*. Studii în onoarea Profesorului Victor Spinei, editori Ionel Căndea și Dumitru Țicu, Brăila, 2008, p. 587-600. Identificarea *Valahiei Mari* din scrisoarea lui Maximus a oscilat între Țara Românească, variantă susținută de Petre Ș. Năsturel (*L'attitude du Patriarcat oecuménique envers les Arméniens des Pays Roumains (fin XIVe-début XVIe siècle)*, în *L'Arménie et Byzance. Histoire et culture* (= *Byzantina Sorbonensia*, XII), Paris, 1996, p. 145-158, aici p. 150, nota 27), și Moldova, identificare sprijinită de către Andrei Pippidi (*Byzantins, Ottomans, Roumains: le Sud-Est européen entre l'héritage impérial et les influences occidentales*, Paris, 2006, p. 36-37). Din punct de vedere terminologic, balanța interpretativă înclină în favoarea Țării Românești. Până la afirmarea lui Ștefan, hegemonul valah (a se vedea Ș. Papacostea, *Politica externă a lui Ștefan cel Mare: opțiunea polonă (1459-1472)*, în *SMIM*, XXV (2007), p. 13-27, aici p. 22-25), ea era Valahia Mare. Din punct de vedere politic și contextual însă, balanța înclină spre Moldova (ulterior *Valahia Mică* avea să devină Oltenia).

³ Orientativ: Steven J. Mc Michael, *The End of the World, Antichrist, and the Final Conversion of the Jews in the Fortalitium Fidei of Friar Alonso de Espina (d. 1464)*, în „*Medieval Encounters: Jewish, Christian and Muslim Culture in Confluence and Dialogue*”, XII (2006), 2, p. 224-273; Al. Simon, *Anti-Ottoman Warfare and Crusader Propaganda in 1474: New Evidences from the Archives of Milan*, în „*Revue Roumaine d'Histoire*”, XLVI (2007), 1-4, p. 25-39; idem, *The Costs and Benefits of Anti-Ottoman Warfare: Documents on the Case of Moldavia (1475-1477)*, în „*Revue Roumaine d'Histoire*”, XLVIII (2009), 1-2, p. 42-45; idem, *Infama eliberare a Constantinopolului (august 1456)*, în *RI*, XXI (2010), 1-2, sub tipar. De remarcat este, în comparație, situația foarte bună a evreilor din Ungaria sub Matia Corvin, altfel decât în vremea celor mai mulți dintre predecesorii săi, mai ales după sfârșitul secolului XIII (Al. Simon, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin. O coexistență medievală*, Cluj-Napoca, 2007, p. 279-280). Matia avea și un corp de oaste evreiesc (cum și Ștefan III avusese un corp de oaste armean la 1476), care a defilat pe străzile Vienei la intrarea triumfală în oraș a regelui în vara lui 1485).

încă din zilele în care triumful militar de la Vaslui reverbera în Peninsula Italică (aceea care, anterior, se îndoise de victoria moldavă, date fiind și „invențiile” deja operate de Veneția în favoarea lui Ștefan III). La mijlocul primăverii lui 1475, trimisul Veneției la Roma, Paolo Mauroceno, era instruit să prezinte nu doar soluțiile militare (realiste), ci și financiare (ca bază de negociere) pentru sprijinirea atât a lui Matia Corvin, cât și a lui Ștefan, *voievodul Serbiei și Moldovei*, în lupta cu *turcii*. Ca la scara întregii Creștinătăți, evreii din Ungaria și Moldova reprezentau o rezolvare financiară foarte utilă. Mai ales că nici puterile italice, nici vecinii catolici ai lui Matia Corvin și Ștefan III nu se arătau dispuși, în ciuda înțelegerilor încheiate, să participe substanțial la lupta în numele Crucii.

[...] *Et perche stante le firmitra fra la Maiesta Imperiale* [Frederic III de Habsburg], *li Re de Polana* [Cazimir IV Jagiello] *et de Boemia* [Vladislav <II> Jagiello], *et il Re de Ungaria* [Matia Corvin] *et/ temendo loro, che ogni auctione et grandezza de forze che li habea ad dare el pon. Luy le habea ad/ volgrie contro de loro, non e da credere ch'el dicto Re* [Matia Corvin] *posse may usire del suo regno per andare contro el/ Turco, se ad questo non sia facto debito proveditione. Se ricorda che a casone, ch'el dicto Re de Ungaria/ possi andare ad resistere allo inimicho et sucorere alle cose cristiane con gente utile et experta/ ch'el pontifice* [Sixt IV] *li provedi, et manda quanto havera ricevuto delle decime de Chiexesi* [i.e. membrii clerului] *et vigessime de Zudei in/ Italia. Mediante li quali, et le decime et vigessime de <Chiexesi et de> Zudei del suo regno, el* [Matia Corvin] *possi fare quello pui numero de bona et experta gente <proveniente [?] del suo stato et de Valachia, ch'el potra/ al meno fin al numero de 25^m in zoia [...]* *dale contributione de decime et vigessime de Zudei, drino contradire li Signori de Italia, essendo [...]* *ci fermo de loro questa pocha summa, et essendo loro subvenuti dal pon delle vigessime de li seculari delli loro stati.* [pasaj din „jumătatea financiară” a instrucțiunilor date lui Paolo Mauroceno, în primăvara lui 1475, cel mai probabil în cursul lunii aprilie]

Banii pe care Matia Corvin trebuia să-i primească de la Roma pentru Ungaria și Moldova (drept al căreia suzeran, fie și numai în materie cruciată, trecea de dinainte de tratatul de la Iași, încheiat ulterior în vara aceluiași an) trebuiau suplimentați prin contribuția evreilor din ariile supuse regelui ungar. Contribuția acestora era suficient de mare ca *domnii Italiei*, reticenți față de asemenea cofinanțări, să poată păstra vigesimele supușilor lor laici⁴.

Sumele necesare plății a (cel puțin) 25.000 de soldați sub comanda lui Matia erau considerabile. Dacă aplicăm tarifele ungare medii (3 florini soldă lunară pentru un călăreț și 2 pentru un pedestraș) pentru corpuri de oaste – eminamente călare în astfel de proiecte, trimise în campanie timp de măcar trei luni – sumele depășeau 170.000 florini (ducați). Iar conform celeilalte „jumătăți” a instrucțiunilor venețiene ale lui Mauroceno, numai regele Matia Corvin urma să comande 25.000 de oșteni, alți 5.000 de luptători fiind conduși de domnul Ștefan III (necesarul financiar cruciat depășind astfel 200.000 florini).

[...] *Exercitus igitur hoc ordine conficiendus/ bellumque quatripartito inferrendum opera precium arbitrantur, quo celerrime maxima/ Europae parte pellendum hostem non dubitant.*

⁴ Archivio di Stato di Milano, Milano (ASM), Archivio Ducale Sforzesco/ Archivio Visconteo-Sforzesco (A.D.S.), Potenze Estere, *Venezia*, cart. 381, *Giugno-Dicembre 1493*, fasc. 4, *Settembre*, nn. Demn de remarcat este și faptul că „prima jumătate” a instrucțiunilor venețiene din acea primăvară pentru experimentatul diplomat Paolo Mauroceno, un apropiat al cardinalului Bessarion (a cărui nepoată s-ar părea că a fost și Maria de Mangop), a fost răcită și plasată greșit din punct de vedere al inventarului arhivistic (pentru acestea și alte date privind misiunile romane ale lui Mauroceno: Al. Simon, Cristian Luca, *Documentary Perspectives on Matthias Corvinus and Stephen the Great*, în „Transylvanian Review”, XVII (2008), 3, p. 87-88). Pentru context, a se vedea și Naghi Pienaru, *Proiectul scitic. Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Hoarda Mare*, în *RI*, serie nouă, XXIV, 2003, 5-6, p. 121-136; Eugen Denize, *Stephen the Great and his Reign*, Bucharest, 2004, p. 105-114. Pentru evreii din Țările Române, a se vedea Ș. Papacostea, *Jews in the Romanian Principalities during the Middle Ages*, în „Shvut: Studies in Russian and East European Jewish History and Culture”, XVI (1993), p. 59-71 (mai ales p. 61-65).

Polonus namque Serenissimus Rex [Cazimir IV] facile ex-/pertioribus bello Polonis ac Boemis vigintiquinque millium conflabit exercitum./ sumptoque simul Stephano Servie sive Mundavie Vayvoda cum quinque millibus./ transacto Danubio per Bulgariam per hostem invadant. Ungarie vero Serenissimus Rex [Matia Corvin]/ cum vigintiquinque millibus ex suis militia aptioribus et experist per Serviam/ et iuxta Bossinam partier aggrediantur hostem. [„jumătatea militară” a instrucțiunilor primite de către Paolo Mauroceno în latină, formă în care ele au fost prezentate în fața curiei papale, după discuțiile purtate pe baza „jumătății financiare” a instrucțiunilor sale, date de către republica venetă în italiană pentru a facilita negocierile].

Era o forță expediționară cruciată, calculată și argumentată solid. Adesea, inclusiv în paralel, se vorbea și de peste 100.000 de oameni din Regatul Ungariei, Țara Românească și Moldova, sub comanda regelui Matia Corvin. Acestui construct expediționar cruciat îi aparținea nu doar cu numele sau prin scopul comun, ci și prin structura ei financiară de susținere, domnul Moldovei. Mai mult decât utilizarea decimelor, folosirea *vigesimelor* evreilor pentru sprijinirea călăreților valahi ai lui Ștefan III arată că domnul aparținea de drept (cel puțin din punctul de vedere al Romei și al Veneției) structurii juridice politice și militare a *creștinătății* apusene, constituind vârful oriental al organismului ei cruciat⁵.

Calculule venete indică și că evreii din Moldova nu erau o realitate neglijabilă, din punct de vedere financiar (în primul rând), sau și din punct de vedere demografic (în cazul în care presupunem că, în Moldova anilor 1470, populația evreiască nu era redusă doar la o elită comercială, restrânsă însă din punct de vedere numeric). Dacă păstrăm raportul de 5 la 1 dintre oastea lui Matia și cea a lui Ștefan, conform planurilor Veneției (raport care respectă parțial și pe cel dintre populația Ungariei de cel mult 3.000.000 locuitori și cea a Moldovei de aproximativ 450.000-500.000 de suflete înainte de campania otomană de la 1476), și luăm în calcul numărul estimativ „mediu” al evreilor din regat (50.000, fiecare evreu aducând aproape 1 florin pe an în visteria coroanei), este posibil ca numărul evreilor din Moldova la 1475 să fi fost de 8.000-10.000 (de 5-6 ori mai mic decât în Ungaria). O bună parte dintre ei trebuie să fi fost originari din regatul ungar, ei fugind peste munți (practic odată cu Bogdan I) în urma persecuțiilor regelui Ludovic I de Anjou din deceniul șapte al secolului XIV. Mai mulți evrei din Moldova par să fi fost provenit din sud și din est, din spațiile supuse de puterile musulmane (și în special de sub autoritățile tătare, cu care ei au colaborat și care au controlat pentru cel puțin jumătate de secol centrele urbane de la Gurile Dunării și ale Nistrului). Un alt mare grup evreiesc din Țara Moldovei se trăgea din regatul polon, acești evrei întinzându-se spre sud odată cu rivalii lor armeni (vechii protejați ai stăpânitorilor moldavi de la începuturile statului de la est de Carpați)⁶.

⁵ ASM, A.D.S., Potenze Estere, *Illiria, Polonia, Russia, Slavonia*, cart. 640, fasc. 2, nn [aprilie-mai 1475]; Gyula Rázsó, *Military Reforms in the Fifteenth Century*, în *A Millennium of Hungarian Military History*, edited by László Veszprémy, Béla K. Király, New-York, 2002, p. 70, 76; Al. Simon, *The Walls of Christendom's Gate. Hungary's Mathias Corvinus and Moldavia's Stephen the Great Politics in the Late 1400s*, în „Quaderni della Casa Romana, Venezia, III, 2004, p. 205-224; Benjamin Weber, *Lutter contre les Turcs. Les formes nouvelles de la croisade pontificale au XVe siècle* (teză de doctorat), Toulouse, 2009 (mss), p. 296-297, 376-377.

⁶ Pentru problemele de demografie medievală românească: Ș. Papacostea, *Populație și fiscalitate în Țara Românească în secolul al XV-lea: un nou izvor*, în *RdI*, XXXIII (1980), 9, p. 1779-1786; idem, *Din nou cu privire la demografia Țării Românești în secolul XV*, în *RdI*, XXXVII (1984), 6, p. 577-581. Evreii și celelalte comunități urbane din Țările Române la Matei Cazacu, *La tolérance religieuse en Valachie et en Moldavie depuis le XIVe siècle*, în *Histoire des idées politiques de l'Europe centrale*, éditeurs Chantal Millon Delsol et Michel Maslowski, Paris, 1998, p. 109-125 (aici p. 114; din păcate, sursa pentru refugierea evreilor în Moldova în anii 1360 nu este indicată cu claritate); Laurențiu Rădvan, *At Europe's Borders: Medieval Towns in the Romanian Principalities*, Leiden-Cologne-Boston, 2010, p. 439-442. Evreii din Ungaria: András Kubinyi, *Zur Frage der Toleranz im mittelalterlichen Königreich Ungarn*, în *Toleranz im Mittelalter*, herausgegeben von

Comunitățile evreiești, eminamente urbane, puteau astfel reprezenta în jurul a 20% din totalul populației târgurilor și orașelor din Moldova (populație care, ca în restul regiunii, nu depășea 10% din totalul populației statului; aceasta dacă nu luăm în calcul, ca în cazul Ungariei spre exemplu, posibilitatea, verificată la nivel european, ca și în Moldova populația urbană să reprezinte mai curând 5-6% din totalul populației statului). O asemenea pondere i-ar fi așezat pe evrei la același nivel de putere comercială urbană cu armenii, germanii (sașii) sau *italienii* (genovezii în special) din Moldova (și probabil deasupra *valahilor* și a *ungurilor*). Textul lui Capsali are astfel o altă greutate. Evreii nu au stat la originea luptelor lui Ștefan cu Mehmed (decisive au fost disputele genoveze și valahe ale domnului, eșecurile antiotomane ale Veneției, planurile Romei și ale diasporei bizantine și acțiunile lui Uzun Hassan). În schimb, date fiind și calculele venete de după Vaslui, este de acceptat că (și) evreii, banii lor, au dat substanță conflictului dintre Ștefan III și Mehmed II în ajunul confruntării directe din vara anului 1476 (Elie Capsali accentua tocmai legătura dintre persecuția lui Ștefan și campania sultanului). Urmările interne ale situației sunt greu de estimat, deoarece, prin poziția urbană a evreilor, ea atinge direct soarta porturilor Moldovei. În iarna lui 1474-1475, ele s-au supus otomanilor. În verile lui 1475 și 1476, porturile, reluate de Ștefan după Vaslui, au rezistat. La 1484, au căzut pentru totdeauna. Lista acuzațiilor pentru acest dezastru a fost lungă de la bun început⁷.

Alexander Patschovsky und Harald Zimmermann, Sigmaringen, 1998, p. 187-206 (aici p. 191-196). Pentru populații și structuri sociale: Simon, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin*, p. 238-246, 279-280. O posibilă metodă de calculare a numărului evreilor ar fi pornind de la cei 1.000 de aspri de persoană pe care, conform lui Elie Capsali, Ștefan III i-ar fi cerut ca răscumpărare de la negustorii evrei. Suma era destul de mică, între 20 și 25 de ducăți venețieni / florini ungari (în anii 1470 cursul aspru-ducătu fluctua între 1/40 și 1/50). Dacă socotim că acel corp de oaste de 5.000 de soldați cu care, conform proiectului prezentat de Paolo Maoroceno la Roma în primăvara anului 1475, Ștefan III trebuia să participe la campania antiotomană costa spre 35.000 ducăți, și dacă luăm în calcul posibilitatea ca Elie Capsali să se fi referit la o taxă valabilă pentru toți locuitorii evrei de pe teritoriile lui Ștefan III, numărul minim al comunității evreiești din Moldova ar fi de 1.500 de suflete. Aceasta ar însemna între 3% (în cazul în care considerăm că populația urbană reprezenta 10% din populația statului moldav) și cel mult 6% (în cazul în care socotim că populația urbană constituia abia 5% din sufletele Țării Moldovei). Din punct de vedere interpretativ, ar fi probabil cea mai sigură opțiune, pusă însă sub îndoielă tocmai de caracterul tardiv (la aproape cinci decenii după evenimente) al mărturiei cronistice a lui Elie Capsali și de unitatea monetară de măsură folosită de către învățatul de pe domeniul ducatului (pentru „cursurile valutare” ale epocii: Şevket Pamuk, *Money in the Ottoman Empire, 1326-1914*, în *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, edited by Halil İnalcık, with David Quataert, Cambridge, 1994, p. 951-956; pentru „urbanizarea medievală”: Wijnand W. Mijnhardt, *Urbanization, Culture and the Dutch Origins of the European Enlightenment*, în *The International Relevance of Dutch History* (= „The Low Countries Historical Review”, CXXV, 2-3), edited by Klaas van Berkel, Leonie de Goei, Amsterdam, 2010, p. 141-177, aici p. 143-144).

⁷ Orientativ: Ş. Papacostea, *Caffa et la Moldavie face à l'expansion ottomane (1453-1484)*, în *Atti del Colloquio Genovesi nel Mar Nero durante i secoli XIII e XIV*, a cura di Ștefan Pascu, București, 1977, p. 150-152; Al. Simon, *The Limits of the Moldavian Crusade (1474, 1484)*, în „Annuario del Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica”, IX (2007), p. 193-244. Trei aspecte se cuvin surprinse. Ponderea de 20% a evreilor în totalul populației urbane a Moldovei pare să se potrivească mai mult raporturilor din secolul XIX decât imaginilor medievale convenționale ale Moldovei. În al doilea rând, altfel decât în cazul lui Ștefan, relația lui Matia cu evreii nu pare să se fi deteriorat în urma impozitării lor antiotomane. Dimpotrivă, ei au beneficiat în continuare de protecția regală. La aceasta a contribuit și faptul că tezaurul regelui și unul dintre cei mai importanți sfetnici era un evreu convertit, Johann (János) Ernuszt. În acest sens, trebuie reținut (ca al treilea aspect), că vistiernicul lui Ștefan din ultima treime a domniei, după pierderea porturilor și pacea cu Poarta (1484-1486), a fost Isac, unul dintre cei mai longevivi *magnați* moldavi (fără vreo ascendență cunoscută), ale cărui origini ne-moldave (fie evreiești, mai probabil, fie „grecești” din Crimeea) par destul de clare, la fel ca și cele maghiare ale portarului și cumnatului lui Ștefan III, Șandru / Șendrea (în acest ultim sens, vezi și Ștefan Andreescu, *Amintirea lui Ștefan cel Mare în Țara Românească*, în *RI*, serie nouă, XV, 2004, 3-4, p. 7, nota 13, pe baza analizei lui N[icolae] A[lexandru] Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963, p. 7). Astfel, și problema evreiască în Moldova lui Ștefan ca problemă antisemită trebuie privită cu prudență și echilibru. Este posibil ca după 1484 sentimentele antisemite să se fi intensificat (acesta ar putea fi sensul unei reprezentări

POPULATION AND CRUSADING IN MOLDAVIA: THE SPRING OF 1475
(Summary)

Keywords: Sultan Mehmed II, Stephen III of Moldavia, Jews, Venice, Trade, Crusading

In spring 1475, Venice was searching for solutions to finance the anti-Ottoman fights in order to make the most out of the recent Moldavian victory over the Ottoman army of Albania and also out of the very soon to be concluded Ottoman-Venetian six months. Taxes on the Jews were to be levied in order to support these fights and also in order to reduce the financial involvement of the Italian states, very reluctant otherwise to contribute with their own finances to crusading. One of the main beneficiaries of these taxes, to be levied namely in Hungary and Moldavia, was to be Stephen III of Moldavia, Venice's favorite and eastern spearhead. The taxes seem to have led to a conflict between Stephen III and the Jewish communities in Moldavia. According to a Venetian-Jewish chronicle of the early 1500s, the persecutions in Moldavia triggered Mehmed II's subsequent Moldavian campaign of 1476. Newly found sources tend to substantiate this view and the conflict whose implications touched the very delicate problem of the Moldavian harbors, apparently inhabited by a significant number of Jewish communities.

putnene de pe o dveră de la mijlocul primăverii anului imediat următor cuceririi otomane a porturilor din sudul Moldovei; a se vedea în acest context interpretativ imaginea și datele din *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, editor Mihai Berza, București, 19581, no. 89, p. 295-296).

CĂTĂLINA CHELCU

„FIINDU ATUNCI (...) LEGAȚI CU PRIETEȘUGU”: NOTE DE TERMINOLOGIE MEDIEVALĂ

În una din contribuțiile noastre privitoare la statutul juridic al instituției domniei în Moldova veacului XVII¹, am atras atenția asupra folosirii de către Grigore Ureche a termenului de „prieșug”, pentru a ilustra relațiile Moldovei cu Polonia de la întemeierea țării și până în prima jumătate a secolului XVI, identificând sensul acestui cuvânt în scrierea cronicarului. În cele ce urmează, vom semnaliza prezența lui în cronicile lui Grigore Ureche (aducând câteva îndreptări și completări la contribuția amintită), Miron Costin și Ion Neculce; în cazul celei din urmă vom reține, deocamdată, numai evenimentele petrecute în secolul XVII, urmând ca, ulterior, să extindem cercetarea asupra întregii cronici.

Potrivit *Dicționarului Limbii Române*, ediția apărută la Editura Academiei, în 1984, înțelesurile termenului *prieșug* sunt: prietenie, dragoste, iubire; există însă și un sens învechit, anume „legătură strânsă între grupuri sociale, țări, popoare, națiuni etc. bazată pe aspirații, năzuințe, interese comune, prietenie”². Este o formă a cuvântului *prijateli* (*prijaten*), de origine slavă (приятель = „prieten”), rezultând, în limba română, ca urmare a fenomenului de bilingvism, cuvântul *prieten*³. Citindu-i pe cronicari, observăm că în spatele acestei semantici se ascunde, deliberat sau involuntar, o altă realitate decât cea dovedită de alte izvoare istorice. Părtinitor s-a dovedit a fi în acest sens Grigore Ureche, cu unele acte politice, în special acelea care îl au în centru lor pe Ștefan cel Mare. În cazul lui Miron Costin, prieșugul între două persoane, în speță doi conducători de state, indică relații de bună vecinătate, încheierea unei alianțe sau a unui armistițiu. Coroborarea cu alte surse istorice dovedește veridicitatea faptului relatat de cărturar. Pe de altă parte, pentru a ilustra starea conflictuală, dușmănia, vrajba, cărturarul folosește antonimul termenului: neprieșug, neprieten.

O caracteristică întâlnită în cele trei cronici este prezența construcției „prieten”-„neprieten” când este vorba despre relații personale. Prietenia sau neprietenia avea, în epocă, substrat pecuniar sau politic. Timpul istoric în care scrie Grigore Ureche este acela al domniei celei mai stabile din veacul XVII, dar și unul în care cronicarul resimțea

¹ Cătălina Chelcu, *Statutul juridic al instituției domniei în Moldova oglindit în izvoare narative românești și străine (sec. XVII)*, în vol. *Raportul putere centrală – factori politic interni, reflex al statutului juridic al Principatelor Române (sec. XVII-XVIII)*, coordonat de Veniamin Ciobanu, Iași, Editura Junimea, 2006, p. 15-51.

² *Dicționarul limbii române* (DLR), vol. VIII, partea a 5-a, Litera P, București, 1984 (forme ale termenului: prietișug, prienteșug, priinteșug, prientineșug, priițeșug etc.).

³ Academician Al. Rosetti, *Influența limbilor slave meridionale asupra limbii române. (Sec. VI-XII)*, București, Editura Academiei, 1954, p. 42.

acut starea de neliniște și de nesiguranță a Moldovei, determinată de opresivitatea regimului suzeranității otomane după numirea lui Ștefan II Tomșa ca domn al Moldovei (1611-1615). Domniile Movileștilor – Ieremia (1601-1606) și Simion (1606-1607) – și a fiilor lor erau, pentru cronicar, doar o amintire. Dezamăgirea provocată de declinul politic și economic constituie, pentru boierul școlit în Polonia, un îndemn spre refacerea țării prin apelul la trecutul glorios al Moldovei de altădată⁴. Din stilul scriitorului se degajă o adâncă nostalgie pentru acele vremuri, al căror centru de greutate îl reprezintă domnia lui Ștefan cel Mare. Faptul recunoscut de mulți istorici, de la P. P. Panaitescu încoace, este acela cu privire la eludarea de către cronicar a unor informații dintr-unul din izvoarele pe care le folosește, anume cronica lui Ioachim Bielski – intitulată de Ureche și „letopisețul leșesc” – și înlocuirea lor cu altele, tocmai pentru a sluji acestui obiectiv⁵. Aceasta mai cu seamă atunci când este vorba de relațiile de vasalitate-suzeranitate ale domnilor români cu Republica Nobiliară, pe care Ureche le prezintă folosind termenul de „prieteșug”⁶. Astfel, depunerea de către Alexandru cel Bun a omagiului personal (jurământul vasalic) lui Vladislav Jagello – eveniment petrecut la 1 august 1404, la Camenița, după ce îi făgăduise supunere doi ani mai devreme – și reînnoit în 1407, la cererea regelui Vladislav Jagello⁷, este prezentat astfel de Ureche: „Alexandru vodă făcu prieteșug mare cu leșii și legătură tare, ca să fie la ce treabă unul pre altul să agiutorească”⁸. Era o „legătură” în baza căreia oștenii domnului moldovean vor face „mare izbândă” la Grunwald, în iulie 1410 (aflați fiind în tabăra regelui polon), împotriva cavalerilor teutoni (Ordinului Teutonic) cu care Vladislav Jagello se afla într-un permanent conflict. Tot „prieteșug cu leșii”⁹ făcuse și Iliăș, fiul lui Alexandru cel Bun, la 3 iunie 1433, atunci când s-a încheiat pacea între domnul Moldovei și rege. Iliăș pune astfel capăt acțiunilor antipolone în care fusese implicată Moldova, alături de marele duce al Lituaniei, Swidrigaillo, încă de pe vremea tatălui său. La fel este comentată de către cronicar și lupta dintre cei doi frați, Iliăș și Ștefan, pentru ocuparea tronului, fiecare încercând să și-l apropie pe regele polon pentru a-l susține: „s-au dus Iliăș la craiul leșesc, la Vladislav Jagello și au poftitu ajutoriu, să-l ducă la domnie și să i se plece toată țara”¹⁰; tot așa cum, de partea cealaltă, Ștefan nădăjduia același lucru, „făgăduindu să fie plecatu și el lui crai”¹¹. Cu același sens, al ajutorului așteptat, apare și expresia folosită de Ureche atunci când amintește de încercarea lui Iliăș de a dobândi tronul țării evadând, așa cum se știe, din castelul din Sieradz, unde era închis împreună cu familia sa și unde „nu-i sosiia pita craiului”¹². „Legătura și mai mare” cu regele polon de care pomenește Ureche¹³ se referă, de fapt, la jurământul de vasalitate depus de Iliăș la Liov, la 18 septembrie 1436, regelui polon Vladislav al II-lea, după ce cei doi frați se împacă și transformă domnia Moldovei într-o „adevărată diarhie”¹⁴. Relațiile de

⁴ P. P. Panaitescu, *Introducere la Grigore Ureche, Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1955, p. 15.

⁵ Dumitru Velciu, *Grigore Ureche*, București, Editura Minerva, 1979, p. 314.

⁶ Panaitescu, *op. cit.*, p. 16; Dumitru Velciu, *op. cit.*, p. 315.

⁷ C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun (23 aprilie 1399 – 1 ianuarie 1432)*, Iași, Editura Junimea, 1984, p. 243.

⁸ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P.P. Panaitescu, București, 1955, p. 73. C. Cihodaru: „Actul încheiat cu această ocazie este un tratat de alianță al celor două țări îndreptat împotriva dușmanilor comuni” (idem, *Alexandru cel Bun*, p. 242).

⁹ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 73-74.

¹⁰ *Ibidem*, p. 75.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, p. 76.

¹⁴ Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, București, Editura Albatros, 1976, p. 51.

vasalitate ale lui Ștefan cel Mare față de regele Cazimir al IV-lea sunt ilustrate, la cronicar, folosindu-se același termen, atât în 1459, când *condiția* recunoașterii acestei suzeranități a fost îndepărtarea lui Petru Aron de la granițele poloneze¹⁵: „Pre aceia vreme, având priiteșug cu leșii, au trimis din dobânda sa craiului leșescu, pen solii săi”¹⁶, fapt petrecut după lupta de la Baia din 1462. După înfrângerea lui Radu cel Frumos în 1473, lângă cetatea Dâmboviței – reușită încheiată și cu alungarea domnului muntean care „au năzuit la turci, ca să-și poată scoate ajutoriu de la împăratul turcilor și să-și răscumpere domniia cu puterea lui”¹⁷ – și înlocuirea lui cu Basarab Laiotă, „Ștefan vodă, dacă au sosit la scaunul său, la Suceava, au trimis la craiul leșescu sol, vestindu-i de războiu cu noroc ce au făcut împotriva Radului vodă (...). Și au trimis și la craiul din dobânda sa, nu pentru că doară i-au fostu datoriu să-i trimiță, cum zic unii că au fostu supus leșilor, ci pentru să-l aibă prieten la nevoie și la treabă ca aceia, de-i va veni asupra, cum s-au și tâmplatu că atuncia i-au venitu veste cum Radul vodă au intratu în Țara Muntenească cu oastea turcească. Și aceștia au trimis și alți soli, de au poftitu oaste într-ajutor împotriva Radului vodă”¹⁸. Ajutorul polon nu întârzie să apară, printre oștenii ce-i înfrâng pe turci la Vaslui, pe 10 ianuarie 1475, găsindu-se și cei „2.000 de leși” trimiși de regele Cazimir și conduși de Buceați¹⁹. Felul în care Grigore Ureche prezenta depunerea de către Ștefan a omagiului de vasalitate față de regele Cazimir Jagello la Colomea, la 15 septembrie 1485, a fost interpretat, de asemenea, ca o evitare premeditată de către cronicar a oricărei știri care ar fi atentat oricât de puțin la gloria și prestigiul Moldovei de odinioară²⁰. Intrarea lui Ștefan în Pocuția, în 1490, a dus la un conflict cu Ioan Albert, fiul regelui defunct Cazimir. Reacția regelui polon împotriva domnului moldovenesc solda, finalmente, cu înfrângerea oștilor polone la Codrii Cosminului. Ureche condamnă uitarea de către cel dintâi a „priiteșugului tătâne-său ce avea cu Ștefan vodă” și începerea ostilităților de către acesta, într-un moment în care stăpânirea otomană se apropiase de Moldova, mai ales după cucerirea Chiliei și Cetății Albe: „și nu făcea oaste împotriva păgânilor, carii în toate părțile fulgera și tuna cu trăsnetul armelor sale, vărsând sângele creștinilor și stropșindu volnicia tuturor, înmulțindu legea lui Moamet cea spurcată, ci gândi ca să-și arate vitejia asupra Moldovei...”²¹. Același termen, „priiteșug”, îl folosește Ureche și în cazul reînnoirii legăturii de suzeranitate cu regele polon de către Ștefăniță vodă: „au trimis solii săi, ca să-i întărească priiteșugul...”²². Dacă așa stăteau lucrurile sub raport juridic, în termeni practici tratatul era „de fapt, un tratat de prietenie, de alianță, cu obligații reciproce, între care și ajutorarea împotriva «neprietenilor»”²³.

Termenul de „priiteșug” este folosit de cronicar și în cazul acordului semnat de Ioan Zápolya și Ferdinand de Habsburg de la Oradea, la 24 februarie 1538, ce consacra dreptul de succesiune al celui din urmă la coroana ungară: „și avându nemții priiteșug cu ungurii...”²⁴. Cât privește centrul puterii noului stat, care avea să devină principat

¹⁵ *Ibidem*, p. 61.

¹⁶ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 86.

¹⁷ *Ibidem*, p. 90.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, p. 94.

²⁰ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 16; D. Velciu, *op. cit.*, p. 316.

²¹ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 100.

²² *Ibidem*, p. 136.

²³ Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 78.

²⁴ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 125.

sub suzeranitatea otomană, cu capitala la Alba-Iulia („Belgradul cel Nou” din cronică), acesta urma a fi condus de Ioan Sigismund, fiul lui Ioan Zapolya, numit de turci.

De la 1538 înainte, termenul „priiteșug” nu mai apare în cronică. Ureche știa, cu certitudine, ce se întâmplase în toamna aceluși an, „unul din anii de mare cumpănă pentru Moldova”²⁵. Pentru el, „negura” ce „toată lumea acoperea”²⁶ – adică turcii – aducea prima impunere a unui domnitor moldovean după bunul plac al sultanului. Acesta era Ștefan Lăcustă, cel pe care izvoarele diplomatice l-au reținut, așa cum și-a dorit, ca fiind fiu al lui Ștefan cel Mare. În realitate, era doar un nepot al său, Petru Rareș fiind nevoit să părăsească domnia²⁷. Cu alte cuvinte, „țara iaste suptu mâna turcului”²⁸.

Pentru Grigore Ureche, care trăiește în prima jumătate a secolului XVII, regimul nobiliar din Polonia constituia un model și pentru organizarea politică a țării sale²⁹. Polonia contemporană lui Miron Costin, cu Jan Sobieski mareșal și mare hatman de pe la 1666, apoi rege al Coroanei din 1674, avea un anume rol istoric, prin sprijinul pe care l-ar fi putut acorda Moldovei. În omul politic Miron Costin, Sobieski avea un susținător important, întrucât politica orientală a Republicii Nobiliare viza înlăturarea stăpânirii otomane printr-o ofensivă către Dunăre și chiar mai departe³⁰. Mai mult, admirația pentru familia domnitoare a Movileștilor, susținuți permanent de poloni, cu care se și înrudea prin soția sa, Ileana, fiica lui Ioan Movilă și nepoată a lui Simion vodă Movilă³¹, îi întărea speranța în ajutorul venit din partea vecinului de la nord.

Se știe că, între izvoarele istorice folosite de Miron Costin în scrierea cronicii sale se află, alături de informațiile de proveniență poloneză, și letopisețul lui Grigore Ureche, însă doar pentru fapte anterioare epocii tratate în cronică³². Plecând de la asemenea surse, Miron Costin amintește de instalarea lui Ieremia Movilă în scaunul Moldovei cu sprijinul Republicii, la sfârșitul anului 1595, după înlăturarea lui Ștefan Răzvan, adus de Sigismund Bathory, principe la Transilvania: „Vădzindu leșii c-au pus Bator de la sine domnu în Moldova și o scria leșii Muldova iaste crăiei leșești soție, după niște legături ce făcuse leșii cu vodă cel Bun la Colomiia”³³. Ideea o are, așa cum arată mai jos, de la Grigore Ureche: „precum scrie Ureche vornicul”³⁴. Înțelesul pe care îl dă P. P. Panaitescu, în acest caz, cuvântului „soție” este acela de vasală, aliată³⁵. Alăturarea celor două sensuri este însă contradictorie, pentru că, în textele medievale, cuvântul are, pe lângă accepția domestică, și înțelesul de aliat, părtaș, tovarășie³⁶, foarte

²⁵ Ștefan S. Gorovei, *Petru Rareș (1527-1538; 1541-1546)*, București, Editura militară, 1982, p. 140.

²⁶ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 64.

²⁷ Pentru condițiile impuse de sultan, la 1538, v. Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 155-157.

²⁸ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 142.

²⁹ Eugen Stănescu, *Din istoria ideilor politice în evul mediu românesc. Miron Costin și problema regiunii boieresc*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, Editura Academiei Române, 1965, p. 310.

³⁰ Tahsin Gemil, *Țările Române în contextul politic internațional (1621-1672)*, București, 1979, p. 213.

³¹ Miron Costin, *Opere*, ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P. P. Panaitescu, București, Editura de stat pentru literatură și artă, 1958, p. 356.

³² *Ibidem*, p. 350.

³³ *Ibidem*, p. 44.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ P. P. Panaitescu, *Glosar*, în Miron Costin, *op. cit.*, p. 514.

³⁶ *Micul dicționar academic (MDA)*, vol. IV, Literele Pr-Z, București, Univers Enciclopedic, 2003, p. 544. V. mai sus DLR și Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, II, București, 1997, p. 162. Termenul este unul obișnuit în textele medievale; în actele juridice, de pildă, care se încheiau între negustori sau chiar în cele de înfrățire la comiterea unor furturi (*Documente privitoare la istoria orașului Iași*, volumul V, *Acte interne (1741-1755)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura „Dosoftei”, 2001, p. 145, nr. 264 și p. 162, nr. 299).

apropiat de sensul termenului „prieteșug”. Contradicția dintre cei doi termeni reiese și mai mult în evidență dacă avem în vedere și faptul că Miron Costin aproape că reproduce informația din letopisețul lui Ureche, referitoare la relațiile Moldovei cu Polonia în momentul Colomeea 1485. Și exprimarea destul de ambiguă „niște legături”, pe care s-ar fi întemeiat condițiile juridice ale statutului de aliată, indică aceeași deformare, involuntară de această dată, a faptelor petrecute în septembrie 1485.

La Miron Costin termenul „prieteșug” (cu variantele: „prietinșug”, „prietenșug”, „priitinșug”) cuprinde o semantică mai largă decât în cazul lui Ureche: de la relații de bună vecinătate, la alianțe între state întemeiate. Menționăm faptul că alte categorii de izvoare istorice (diplomatice, narative etc.), precum și bogata literatură istoriografică au contribuit la identificarea înțelesurilor termenului respectiv în diversele situații în care este folosit de către cărturar. De pildă, bătălia de la Țuțora (septembrie 1620), dintre oastea polonă (condusă de hatmanul Zolkiewski, la care se alăturase un corp de oaste moldovean avându-l în frunte pe Gaspard Grațiani) cu turcii, își avea originea în schimbarea opțiunii politice a domnului Moldovei. El rupsesse legăturile cu Poarta și devenise, fățiș, aliat al Poloniei, facilitând astfel intrarea armatei polone în Moldova: „Leșii încă să nu lase înșelatu pre Gaspar vodă cu prietinșugul (alianța, chiar și nepecețluită) lor și să-ș tocască Jolcovschii smentelele cele dintâi, au purces și el cu oastea și au trecut Nistrul la Hotin în 22 de dzile a lui avgustu”³⁷. Speranțele turcilor în „restabilirea dominației lor exclusive în Moldova”³⁸, prin numirea ca domn a lui Gaspard Grațiani, la 4 februarie 1619, în virtutea dovezilor de „mare credință”³⁹ date cât timp fusese terghiman (adică tălmaci) la Constantinopol, se prăbușiră. Grațiani își dăduse consimțământul la proiectata coaliție antiotomană, cunoscută sub denumirea de „Milice Chretienne”⁴⁰: „îndată s-au aședzatu cu gândul spre părți creștinești”⁴¹, spune Costin. În spiritul aceluiași „prieteșug”, domnitorul moldovean facilitează intrarea armatei polone conduse de hatmanul Stanislaw Zolkiewski în Moldova. La 19 septembrie, la Țuțora, turcii înfrâng pe poloni și pe cei „600 de oameni” cu care venise „sprintin”⁴² Gaspard vodă în tabăra polonă. El va fi însă ucis de hatmanul Șeptilici și de postelnicul Goia.

Lupta de la Țuțora și asediarea, fără succes, a cetății Hotin de armata otomană condusă de însuși sultanul Osman II au lăsat urme nu numai pe teritoriul Moldovei, răvășit de război, ci și în ceea ce privește rezolvarea „problemei esențiale a contradicțiilor dintre Republica nobiliară și Poartă, anume exercitarea controlului asupra țărilor române, în primul rând a Moldovei”⁴³. Soluția găsită de cele două părți beligerante a fost, cum se știe, doar una de moment, înțelegerii din 9 octombrie 1621, mediată de Radu Mihnea, domn în Țara Românească la acea dată (căreia istoricii au numit-o fie armistițiu, fie acord, fie chiar pace⁴⁴), urmându-i o altă etapă de tratative, la începutul anului 1623. Miron Costin înfățișează amănunțit aceste evenimente; în locul lui Alexandru Iliș, fiul lui Radu Mihnea domn în Țara Românească la acea dată, este readus Ștefan II Tomșa „peste voia leșilor”, „că era în mare vrajbă cu dâșșii și pre

³⁷ Miron Costin, *op. cit.*, p. 69.

³⁸ Apud Tahsin Gemil, în Veniamin Ciobanu, *Politică și diplomatie în secolul al XVII-lea (Țările Române în raporturile polono-otomano-habsburgice, 1601-1634)*, București, Editura Academiei, 1994, p. 176.

³⁹ Miron Costin, *op. cit.*, p. 66.

⁴⁰ Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 179.

⁴¹ Miron Costin, *op. cit.*, p. 66.

⁴² *Ibidem*, p. 69.

⁴³ Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 48.

⁴⁴ Constantin Rezachevici, *Politica internă și externă a Țărilor Române în primele trei decenii ale secolului al XVII-lea (I)*, în *RdI*, 38, nr. 1, 1985, p. 25.

Radul vodă ave iar mare neprietin. Însă siliia Ștefan vodă să nu dea ceva pricină leșilor, fiindu atunci de curundu legați cu prietenșugu nou împărăției”⁴⁵. Ștefan II Tomșa este atestat domn în actele diplomatice din octombrie 1621. Costin amintește apoi și despre reluarea discuțiilor privitoare la situația provizorie – așa au considerat-o ambele părți implicate în conflict⁴⁶ – a înțelegerii dintre Polonia și Imperiul otoman. El vorbește despre încheierea unei „păci legate între Împărăția Turcului și între crăia leșască”⁴⁷ sau „cuvântul ce-l legasă <polonii> la Hotin”⁴⁸, iar ca limită temporală amintește de năvălirea în Țara Românească a tătarilor din Bugeac: „Nu așa cu multu după pacea legată între Împărăția Turcului și între crăia leșască, au lovit ordele lui <Canțemir pașa> pe la Sneatin, toată Pocutiia, fără veste și au făcut mare robiie și plean. Și după aceia pradă a leșilor, curundu au lovit și în Țara Muntenească, până la Buzău, de au făcut pradă la munteni”⁴⁹. Pustiirea țării de la sud de Carpați s-a întâmplat în toamna anului 1623⁵⁰.

Un alt exemplu, „marele prietinșug” dintre Matei Basarab și Gheorghe Rakoczi I („avea Matei vodă și cu megieșii mare prietinșug, ales cu ungurii”⁵¹), ce relevă un alt fapt dovedit și de alte surse istorice, anume alianța dintre cei doi, oficializată în vara anului 1635⁵². Nici „prieteșugul”⁵³ lui Vasile Lupu cu cazacii nu scapă cronicarului. El semnifică înțelegerea dintre Bogdan Hmielnički și Vasile Lupu petrecută într-un moment foarte greu pentru Moldova. A fost o înțelegere „sub amenințarea sabiei”⁵⁴, cum s-a spus, făcută în urma incursiunii cazacilor și tătarilor care pârjoliseră Moldova în vara anului 1650.

Precizăm faptul că în textele narrative aflate în atenția noastră apare și sensul contrar al termenului de prieteșug, adică dușman, inamic, concurent, contracandidat la obținerea domniei, adversar politic fie intern, fie extern. Cu aceste înțelesuri folosește Miron Costin cuvintele „neprieten”, „neprieteșug”. Gabriel Bethlen era „mare nepriatin leșilor”⁵⁵ din cauza ostilității manifeste față de politica antiotomană și față de alianțele polono-imperiale (habsburgice); de altfel, ia parte la campania din 1616 inițiată de Skender pașa de Silistra împotriva armatei moldo-polone; Radu vodă Mihnea era, pentru Ștefan II Tomșa, „mare neprietin” pentru că cel din urmă pierduse prima domnie din cauza uneltirilor lui Radu Mihnea la curtea sultanului; Vasile Lupu este „nepriatinul” lui Miron Barnovschi, de vreme ce îl pârșe pe nedrept la Poartă, cu prilejul reluării de către Barnovschi a domniei (1633 aprilie - iunie): că ar fi „iscoadă a leșilor”, iar „țara Moldova va fi cu leșii totuna”⁵⁶; Matei vodă Basarab este, la Costin și nu numai, „neprietenul vechiu”⁵⁷ al lui Vasile Lupu din cauza permanentelor „svade”

⁴⁵ Miron Costin, *op. cit.*, p. 86.

⁴⁶ Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 202.

⁴⁷ Miron Costin, *op. cit.*, p. 91.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 93.

⁴⁹ Miron Costin, *op. cit.*, p. 91.

⁵⁰ *Istoria României în date*, elaborată de Horia C. Matei, Florin Constantiniu, Marcel Popa, Nicolae C. Nicolescu, Gheorghe Rădulescu, sub conducerea lui Constantin C. Giurescu, București, Editura Enciclopedică Română, 1971, p. 134.

⁵¹ Miron Costin, *op. cit.*, p. 113.

⁵² La acest moment face referire Miron Costin, pentru că descrierea respectivă continuă cu prezentarea conflictului din 1636 dintre cei doi domni români.

⁵³ Miron Costin, *op. cit.*, p. 167.

⁵⁴ Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ștefan voievod (1653-1658)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2003, p. 73.

⁵⁵ Miron Costin, *op. cit.*, p. 65.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 102.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 135.

(conflicte) pe care Vasile vodă le-a pricinuit domnului de la sud de Carpați, de unde și „marele neprieteșug”⁵⁸ și „marea netocmală”⁵⁹ (neînțelegere) ce i-au despărțit pe cei doi domni.

La 1648, Miron Costin se afla încă în Polonia, martor al evenimentelor legate de răscoala lui Bogdan Hmielnițki, începută la 1648, pe care le descrie, așa cum remarcă P.P. Panaitescu, „cu amănunte ce nu se găsesc în alte scrieri”⁶⁰. De aceea, cronicarul știe, între multe altele, despre relația dintre hatmanul polon Condrațchi și Timuș Hmielnițki cu ai săi cazaci: „acestu neprietin”⁶¹ cum îl consideră hatmanul polon, din cauza beligeranței apărute în urma răscoalei căzăcești; despre relația cu polonii, Costin remarcă și un alt episod, în care hatmanul Hmielnițki se plânge hanului Crimeii de legătura cu polonii: „neprietinul tău și călcătoriul de volniciile noastre” este leahul pentru cazac⁶²; „neprietinul” fiind Islam Ghiray, aflat la conducerea hanatului Crimeii între 1644-1654, „foarte interesat în lovirea Poloniei”, ceea ce ar fi constituit o piedică în formarea unei coaliții creștine de către Polonia și Rusia. Cea din urmă își făcuse cunoscută politica ofensivă în bazinul pontic și dunărean, amenințând, astfel, stăpânirea hanului în aceste teritorii⁶³. Cei doi, Hmielnițki și Ghiray, vor încheia o alianță ce îi va duce, în primăvara anului 1648, la victorie în lupta cu polonii; Miron Costin califică înfrângerea armatei polone drept „năprasnică turburarea crăiei leșești”⁶⁴. Către sfârșitul cronicii, îl aflăm și pe Gheorghe Rakocki II drept „neprietinul”⁶⁵ turcilor care trimit, în mai 1660, o armată condusă de Săidi pașa pentru a-l înlătura de la conducerea Principatului Transilvaniei și pentru a-l impune pe protejatului lor, Acațiu Barcsai.

Deși fusese contemporan cu multe din faptele relatate sau chiar participant direct, Miron Costin era în mod vădit preocupat de obiectivitatea scrierii sale. Până la data terminării letopisețului (înainte de 31 august 1675⁶⁶), Miron Costin luase de multe ori calea armelor, precum și pe aceea a diplomației. Concomitent, urca și treptele sfatului domnesc ajungând, la 1669, al doilea în ierarhie după marele logofăt. În anul definitivării letopisețului, 1675, va ocupa și această dregătorie. Toate acestea au constituit premisele unei informări temeinice din partea cărturarului, școlit, în tinerețe, în Podolia, la colegiul iezuit de la Bar. Abundența detaliilor impresionează. De aceea, cronica lui Miron Costin rămâne o sursă fundamentală pentru deslușirea istoriei Moldovei de la mijlocul secolului XVII.

Apărut în textele scrise în limba română în secolul XVII, cuvântul „prieteșug” continuă să aibă aceeași semnificație și în literatura istorică din veacul ce urmează. *O samă de cuvinte* și *Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija-Vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat* ale lui Ion Neculce confirmă acest lucru. Au stat în atenția noastră relatările cronicarului privitoare la istoria Moldovei din a doua jumătate a secolului XVII, întemeiate, cum susține autorul, pe „niște izvoade ce au aflat la unii și alții și din auzitele celor bătrâni”, precum și pe baza propriilor constatări, fiind contemporan cu evenimentele de la a treia domnie a lui Gheorghe Duca (1678-1684).

⁵⁸ *Ibidem*, p. 112.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 113.

⁶⁰ P. P. Panaitescu, *Comentarii, variante, Interpolări și Adaosuri*, în Miron Costin, *op. cit.*, p. 356.

⁶¹ Miron Costin, *op. cit.*, p. 160.

⁶² *Ibidem*, p. 128.

⁶³ Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 127-128.

⁶⁴ Miron Costin, *op. cit.*, p. 130.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 199.

⁶⁶ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 357.

De pildă, cuvântul „priiatin” are, la Neculce, ca și la Miron Costin, în majoritatea cazurilor sensul de susținător, protector, dobândit ca urmare a interpunerii factorului pecuniar între persoane. Cu alte cuvinte este vorba despre o „prietenie” cumpărată. Ilustrativ în acest sens este un episod din domnia lui Vasile Lupu, confruntat cu apariția unui pretendent la scaunul Moldovei în persoana unui fiu al lui Radu Mihnea, care avea un „turcu mare priiatin la Poartă”. „Și să ruga acel turcu vizirului totdeauna pentru acel beizadea <fecior de domn> a Radului vodă să-l facă domnul în Moldova în locul lui Vasilie-vodă”⁶⁷. Motiv pentru care turcul devine, în relatarea lui Neculce, „nepriiatin” lui Vasile Lupu⁶⁸. Pentru rezolvarea problemei vodă apelează la „tăria pungii”⁶⁹: douăzeci de mii de galbeni de aur îl costă pe Vasile Lupu păstrarea scaunului domnesc. Iar concluzia cronicarului este una pe măsură: „Așa țin turcii prieteșugul, pentru voia banilor”⁷⁰. Atitudinea lui Neculce o percepem și ca pe un moment de răbufnire a omului ce trăia vremuri grele, vizibile mai ales prin decăderea domniei, prin înlocuirea domnilor de țară cu domni străini trimiși de la Constantinopol, prin incapacitatea acestora de a apăra țara de incursiunile polone și tătare.

Semnificația de „bună vecinătate” a termenului se întrevide și în corespondența dintre Gheorghe Ștefan și Constantin Șerban, de la începutul domniei celui din urmă. Politica celor doi a fost una oscilantă⁷¹, relația lor cunoscând multe inconsecvențe⁷² în timpul cât au domnit în Moldova, respectiv Țara Românească. Astfel că, la rugămintele lui Constantin Cantacuzino stolnicul, domnul muntean îi scrie lui Gheorghe Ștefan să-i elibereze pe rudele, pe boierii Toma și Iordache Cantacuzino, captivi la Buciu, pe malul Bistriței, împreună cu familia lui Vasile Lupu. În caz de refuz, Constantin vodă Șerban se va pregăti de război: „Iar de-i va omorî, vor strica prieteșugul, și să fie gata de războiu”⁷³. Salvatoare a fost, pentru prizonieri, scrisoarea venită de la curtea domnească din Târgoviște, pentru că trimisul lui Gheorghe Ștefan să îi ucidă, Grigore Hăbășescu mare armaș, refuzase de două ori să îndeplinească porunca.

În timpul unei noi incursiuni a regelui polon Jan Sobieski în Moldova, în noiembrie 1691, când nord-vestul Moldovei era ocupat de poloni, iar cetatea Neamțului rezista timp de trei zile, Ion Neculce se afla în Moldova; se înapoiase de un an din Țara Românească, unde stătuse împreună cu mama sa, Catrina Iordăchioaia, și cu fratele său, viitorul Iordache stolnicul⁷⁴. Cronicarul înfățișează consecințele pătrunderii „oștilor grele”⁷⁵ ale lui Sobieski și respingerea lor de către armata moldoveană condusă de Constantin vodă Cantemir, dar ajutată de tătari, aliați ai turcilor. Un amănunt interpus de cronicar în legătură cu cele întâmplate în timpul luptelor ne-a atras atenția, dat fiind subiectul pe care îl dezbatem aici – refuzul tătarilor de a-i ataca pe poloni mai sus de Crivești: „Îndemnatu-i-au Cantemir-vodă pe tătari să margă înainte că, de-r hii mârșu, i-ar hi luat pe toți de grumadzii. Numai tătarâi n-au vrut să margă”⁷⁶. Explicația o știe și o redă Ion Neculce în continuare: „Dzic că Sobiețichii s-au fostu agiunsiu cu tătari, de au

⁶⁷ Ion Neculce, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, 1982, p. 179.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 70.

⁷⁰ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 180.

⁷¹ Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 538.

⁷² *Ibidem*, p. 215.

⁷³ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 184.

⁷⁴ Gabriel Ștrempel, *Introducere* la Ion Neculce, *op. cit.*, p. 18.

⁷⁵ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 330.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 331.

fost tot una. Numai la videala leșilor s-arăta neprietin⁷⁷, pentru că „el ave prieteșug cu dânșii încă din hătmănie”⁷⁸. „Prieteșugul” de care pomenește Neculce se referă la alianța crimeeano-polonă încheiată în octombrie 1667, timp în care Jan Sobieski era mare hatman al Coroanei polone.

După cum anunțăm de la început, selectarea cuvântului „prieteșug” și a deriva-telor acestuia din cronicile lui Grigore Ureche, Miron Costin și Ion Neculce am considerat-o un bun prilej pentru a deschide o nișă spre înțelegerea felului în care acești autori au surprins modificările de statut juridic pe care le-a suferit Țara Moldovei până la sfârșitul veacului XVII. Dacă „prieteșugul” din textul lui Grigore Ureche – folosit mai cu seamă atunci când sunt invocate relațiile dintre Moldova și Polonia, până la 1538 – ascunde dorința autorului de a zugrăvi vremurile de glorie ale țării, în cuprinsul cronicilor lui Costin și Neculce termenul își lărgeste semnificația, acoperind o multitudine de situații politice sau militare. Așadar, termenul „prieteșug” are, la origine, un înțeles de alianță, diluat, însă, pe măsură ce statutul Moldovei suferă modificări din cauza accen-tuării dominației otomane.

“BEING THEN (...) BOUND BY FRIENDSHIP”: NOTES OF MEDIEVAL TERMINOLOGY
(Summary)

Keywords: friendship, meanings, chronicler's writing, 17th century Moldavia, alliance

In one of our papers on the juridical status of the institution of the princely Court in 17th century Moldavia we called attention to the term “prieteșug” (friendship) used by Grigore Ureche to illustrate the relationships between Moldavia and Poland since the foundation of the country to the first half of the 16th century, and identified the meaning of the word in the chronicler's writing. In the current text we analyze the presence of this term in the chronicles of Grigore Ureche (with some corrections and additions to the previous paper), Miron Costin and Ion Neculce; in the last example, we focused, for the time being, on the events of the 17th century, with the intention to extend the research to the whole chronicle in a future study.

The word itself appears in other medieval texts as well (juridical documents). According to the *Romanian Language Dictionary* (1984, Editura Academiei) the meanings of the word are: friendship, love, but it also has an obsolete meaning of “tight relationship between social groups, countries, peoples, nations, etc., based upon common aspirations, aims, interests, on friendship”. Behind this rich semantics, sometimes, in the case of the chroniclers' writings, deliberately or involuntarily, hides a reality that differs from the one mirrored by other historical sources. Grigore Ureche turns out to have been biased, from this point of view, as regards some political documents, especially those where Stephen the Great plays a central role. In the case of Miron Costin, the ‘prieteșug’ between two persons, two state rulers or two states in this case, indicate good neighbouring relationships, the signing of an alliance or armistice. The corroboration with other historical sources proves the veracity of the fact told by the chronicler. On the other hand, in order to illustrate a conflicting situation, enmity, dissension, the chronicler uses the antonym of the term: ‘neprieteșug’, non-friendship, non-friend.

The choice of the word ‘prieteșug’ and of its derivatives in the chronicles of Grigore Ureche, Miron Costin and Ion Neculce is, in our opinion, a good opportunity to open a niche to the comprehension of the manner in which these authors seized the modifications of juridical status that occurred in Moldavia until the end of the 17th century. If the ‘prieteșug’ of Grigore Ureche's text – mostly used when the relations between Moldavia and Poland until 1538 are brought forward – hides the author's desire to illustrate the country's glorious times, in Costin's and Neculce's chronicles the term has a wider meaning, spanning a multitude of political or military situations. We could conclude, as a result of our research, that the term ‘prieteșug’ had, originally, the meaning of alliance, which was gradually diluted, as Moldavia's status was modified while the Ottoman domination increased.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 332.

VENIAMIN CIOBANU

TENTATIVE DE „INTEGRARE” A EUROPEI ORIENTALE ÎN „STRUCTURILE” EUROPEI OCCIDENTALE ÎN PRIMUL SFERT AL SECOLULUI XVIII

În perioada delimitată de păcile de la Karlowitz (1699), care au marcat metamorfozarea „problemei otomane”, în „problema orientală”, și Congresul de la Viena (1814-1815), care a deschis o altă fază a evoluției celei din urmă, manifestarea pe plan politic și ideologic a conceptului de „Europa” s-a concretizat, înainte de toate, în tentativele de „integrare” a Europei Orientale, în „structurile” celei Apusene. Pentru Orientul European, „integrarea” însemna ieșirea din *sistemul politic otoman* – cu regulile și principiile sale, străine *spiritului european*, existent, fie și în *formă latentă*, în unele cazuri, – al popoarelor creștine, din cuprinsul Imperiului Otoman. Formele acelei „integrări” au fost, însă, condiționate de marile puteri europene, în funcție de interesele lor, în *problema orientală*. Cele propuse de Rusia erau, totuși, mai puțin acceptabile, în ansamblu, deoarece, între sistemul politico-instituțional rus și cel apusean, exista un decalaj dramatic, în defavoarea celui dintâi, fapt ce nu ar fi favorizat o evoluție normală, către o *veritabilă „integrare europeană”* a Europei Orientale, în sensul apropierii de standardele ce guvernau sistemele politico-instituționale ale statelor Europei Apusene. Calea *anexării* – viziunea feudală, preconizată și de acele state, nu era nici ea mai fericită, date fiind consecințele care ar fi *jenat* modernizarea structurilor socio-politico-economice ale popoarelor respective. Calea *modernă* a „integrării europene”, cea a acordării *independenței*, chiar și sub *protectoratul internațional*, la început, ca o formă de *tranziție*, către cea *deplină*, deși a fost avansată de unii gânditori politici ai epocii, nu era, încă, pregătită, nici la începutul secolului XIX.

Procesul de integrare a Europei Răsăritene în „structurile ordinii vest-europene” a intrat într-o nouă fază, evidentă încă în primele două decenii ale secolului XVIII. Deoarece, așa cum s-a constatat, „die großen Friedensschlüsse von 1713 bis 1721 schafften ein neues europäisches Staatensystem und leiten eine Friedenszeit ein, die, mit kleineren Unterbrechungen, bis 1740 dauert”¹.

Prima din seria păcilor încheiate în această perioadă a fost cea semnată la Utrecht, la 13 aprilie 1713, de Spania și Franța, pe de o parte, și de Anglia, Olanda, Prusia, Savoia și Portugalia, pe de altă parte. A urmat, la scurt timp, cea de a doua serie de „große Friedensschlüsse”, și anume tratatul de la Rastatt, încheiat la 7 martie 1714, între Franța și Spania, pe de o parte, și Imperiul Habsburgilor Austrieci, pe de alta, care punea capăt războiului cunoscut în istorie sub denumirea de *Războiul pentru succesiunea la tronul Spaniei*, izbucnit în anul 1701².

¹ Fritz Wagner, *Europa im Zeitalter des Absolutismus 1648-1789*, Verlag F. Bruckmann, f.a., f.l., p. 177.

² *Ibidem*, p. 160-161.

Noul echilibru de forțe stabilit de tratatele de pace încheiate între anii 1713 și 1714 a fost astfel conceput, încât nici una dintre fostele combatante nu putea pretinde „să-și impună hegemonia pe continent, nici măcar Franța sau Austria”³. De altfel, Franța nu și-a putut reveni multă vreme din epuizarea financiară, provocată de efortul de război. Slăbiciunea sa internă, inclusiv pe plan religios, era la sfârșitul războiului mult mai accentuată, decât fusese atunci când Ludovic al XIV-lea și-a inaugurat domnia personală. Astfel încât, „die Einheit Frankreichs war trügerisch”, în comparație cu cea a Marii Britanii care și-a fixat ca obiectiv prioritar consolidarea economică⁴. În ceea ce o privește pe competitora sa la hegemonia continentală, Austria, sistemul creat la Utrecht și Rastatt i-a atribuit, ce-i drept, rolul de mare putere „die gegen Frankreichs Imperialismus Posten zu stehen hatte aus ureigenen Interesse heraus”⁵. Ceea ce avea să aibă, însă, o mare relevanță pentru derularea procesului de „includere” a Răsăritului în „structurile ordinii europene”, a fost faptul că același sistem a făcut din Austria și „eine Macht mit weit entfernten Schwerpunkt im Südosten Europas” (s.n.)⁶.

După cum se știe, odată cu preluarea moștenirii Regatului Ungar, la jumătatea secolului XVI, Habsburgii Austrieci s-au văzut implicați, direct, mai întâi în problema otomană, apoi, de la începutul secolului XVIII, în *problema orientală*, problemă care, de altfel, a imprimat și *caracterul specific* al procesului de „integrare” a Răsăritului în „structurile ordinii europene”, cel puțin până la Congresul de la Viena (1814-1815), când a fost instaurată, așa cum am menționat, o nouă „ordine europeană”. Fiind vorba, deci, de o *continuitate*, întreruptă, temporar, de Războiul pentru succesiunea la tronul Spaniei, politica orientală a Imperiului a dobândit noi valențe, conferite de echilibrul de forțe realizat de păcile de la Utrecht și Rastatt. De aceea, la scurt timp după încheierea războiului, împăratul Carol al VI-lea a considerat că se creaseră condițiile pentru realizarea politicii orientale a Casei de Austria. În consecință, a denunțat tratatul de la Karlowitz, din anul 1699, și a intrat în război, împotriva otomanilor, în anul 1716, alături de Veneția, ce fusese atacată de otomani, cu doi ani mai înainte (1714), mai ales că tratatele de la Utrecht și Rastatt confirmaseră, e drept, implicit, anexarea Transilvaniei de Habsburgii Austrieci⁷.

Noul război, al doilea, pentru otomani, în ordine cronologică, din primele două decenii ale secolului XVIII, după cel purtat cu Rusia (1710-1711), s-a desfășurat pe fondul unor tentative, e drept timide, în comparație cu gravitatea și complexitatea problemelor cu care era confruntat, de modernizare instituțională a Imperiului Otoman. Primele încercări datează din anul 1703, când tronul a fost ocupat de sultanul Ahmed al III-lea, iar demnitatea de mare vizir, de Râmi Mehmed pașa, cel ce fusese plenipotențiarul otomanilor la tratativele de pace de la Karlowitz. Împreună cu sfetnicul său personal, Nefiyoglu, el a devenit conducătorul unei mișcări culturale, cunoscută în istoria otomană sub denumirea de „epoca lalelei”. În vederea cunoașterii realităților Europei apusene și a posibilităților de adaptare a realizărilor ei tehnice la specificul otoman, „ambasadori” otomani au vizitat câteva din marile capitale europene, precum Parisul, Londra, Berlinul, Viena, Madridul, Sankt Petersburgul. Acest efort de

³ *Histoire de l'Europe*, sous la direction de J. Carpentier et F. Lebrun, 1992 (ediția în limba română), București, Editura Humanitas, 1997, p. 228.

⁴ Fritz Wagner, *op. cit.*, p. 163.

⁵ *Ibidem*, p. 163.

⁶ *Ibidem*, p. 161.

⁷ Veniamin Ciobanu, capitolul I, 1699-1815, din vol. *România în relațiile internaționale, 1699-1939*, Iași, Editura Junimea, 1980, p. 19.

deschidere spre exterior și de spargere a monopolului ideologic al Islamului, în interior, prin înființarea de tipografii și fondarea de publicații periodice, a eșuat, însă, fiind curmat de o mare răscoală, izbucnită în anul 1730, în Istanbul și cunoscută în istorie ca răscoala lui Halil pașa. În urma acesteia, sultanul Ahmed al III-lea a fost detronat, iar marele vizir de atunci, Damad Ibrahim pașa, susținătorul cel mai ardent al programului în discuție, și-a pierdut viața⁸.

În acest context, planurile Habsburgilor nu puteau rămâne neobservate de către otomani, mai ales că nu era pentru prima dată când făceau cunoștință cu ele. În împrejurările deosebit de critice în care se afla Imperiul Otoman, create de condițiile ce-i fuseseră impuse la Karlowitz și care au putut fi doar într-o măsură insignifiantă îmbunătățite de păcile impuse Rusiei, în anii 1711, 1712 și 1713, amintitele planuri erau deosebit de periculoase: puneau sub semnul întrebării, într-o formă mai acută ca oricând, perpetuarea controlului exclusiv al Porții Otomane asupra Principatelor Române – Moldova și Țara Românească. Altfel spus, asupra zonei nord-dunărene, devenită, după Karlowitz și după prăbușirea Poloniei, ca mare putere europeană, singura *zonă de protecție* a intereselor Porții în Europa Est-Centrală, în fața tendințelor, tot mai evidente, ale puterilor europene de includere a ei în sfera lor de influență. Or, amintita tendință putea fi considerată, pe bună dreptate, ca o fază preliminară a instaurării, aici, a „ordinii europene”, care era în flagrantă contradicție cu „ordinea otomană”, ce ar fi fost, astfel, înlăturată, cu consecințe ușor de imaginat, chiar și pentru cercurile conducătoare otomane. De aceea, s-au grăbit să preîntâmpine pericolul, instaurând, la sfârșitul anului 1715 și la începutul celui următor, regimul fanariot și în Țara Românească, după ce, în prealabil, procedaseră, din aceleași motive, dar sub imperiul conflictului militar cu rușii, la fel, și în Moldova (1711).

Cum românii însuși își dezvăluiseră, fără echivoc, dorința ca țările lor să fie sustrase „ordinii otomane”, pentru a fi incluse în „structurile” celei europene, măsura amintită viza tocmai împiedicarea unei astfel de eventualități.

Modificarea, atât de dramatică, a statutului juridic al Principatelor Române, a căror autonomie a fost drastic restrânsă, nu numai că nu a descurajat, ci chiar a dat un nou impuls procesului de „integrare” și a acestui spațiu în structurile „ordinii europene”, dar *din perspectiva intereselor Casei de Austria*, care erau departe de a fi fost identice cu cele ale celorlalte puteri europene. De altfel, este de presupus că realizarea aceluși obiectiv ar fi oferit Habsburgilor Austrieci posibilitatea de a pune în discuție, cu mai multe șanse, însuși sistemul echilibrului european, așa cum fusese stabilit la Utrecht și la Rastatt, dacă împrejurările ar fi reclamat-o. De aceea, cred că aici este locul să se facă observația, valabilă, în linii generale, pentru întreg intervalul de timp, delimitat de păcile de la Karlowitz (1699) și Congresul de la Viena (1815), că, în ceea ce-i privește pe români, procesul de „integrare europeană” a cunoscut două mari faze, determinate de specificul statutului lor juridic: prima, *pasivă, prin excelență*, corespunzătoare, în general, primei jumătăți a secolului XVIII, a fost dominată de eforturile cercurilor conducătoare otomane de a împiedica, prin orice mijloace, *integrarea spirituală* a românilor în Europa, considerată, și nu fără temei, drept un grav pericol pentru stabilitatea pozițiilor Imperiului Otoman la Nord de Dunăre. De aceea, trebuia înlăturat, recurgându-se, în acest scop, la întreruperea forțată a contactelor, pe toate planurile, ale

⁸ Idem, *Die Europa Rezeption in den rumänischen Fürstentümern des 18. Jahrhunderts*, in Harald Hepner (Hg.), *Die Rumänen und Europa vom Mittelalter bis zum Gegenwart*, Wien-Köln-Weimar, Böhlau Verlag, 1997, p. 65-66.

spațiului românesc extracarpatic cu restul Europei, scop căruia i-a servit, în egală măsură, amintita deteriorare a statutului juridic al Principatelor, prin introducerea *regimului fanariot*. Astfel că, după anul 1711, data la care se consideră că regimul fanariot a început să funcționeze în Principate, imaginea românilor despre apartenența lor la Europa s-a estompat, treptat, fiind subminată de politica exponenților regimului fanariot, vizând integrarea Principatelor Române în sfera de cultură și de civilizație orientale. De aceea, legăturile cu Europa, deși au fost menținute, au fost mai mult *livrești*, adică, prin intermediul *cronicarilor* care și-au redactat operele, în prima jumătate a secolului. Nu mai puțin adevărat este, însă, că au existat și cercuri mai largi, aparținând boierimii instruite, ce aveau capacitatea de a evalua direcțiile de evoluție a raportului de forțe de pe Continent și să tragă concluziile care se impuneau, încercând să descifreze, astfel, viitorul țărilor lor.

Or, încă din această fază, se contura, tot mai limpede, ideea că acel viitor nu putea fi asigurat, decât dacă se sustrăgeau „ordinii otomane” și se integrau în „structurile” celei europene. Conjunctura internațională, mai ales cea din primele decenii ale secolului XVIII, nu permitea, deci, să se ia în considerare decât *calea indirectă, pasivă*, de „integrare”, prin intermediul Rusiei sau cel al Austriei. Evoluția aceluiași echilibru de forțe de pe Continent, începând, îndeosebi, cu cea de a doua jumătate a secolului XVIII, a lărgit și câmpul de acțiune a factorilor politici români care au înțeles să profite de orice împrejurare favorabilă, pentru a se implica, *activ, printr-o vastă acțiune politică și diplomatică, dar oficioasă*, în derularea procesului de „integrare” a Estului, în „structurile ordinii europene”. Căci, nici în această fază, românii nu au putut depăși *handicapul statutului juridic* al Principatelor, motiv pentru care calea lor către „integrare” în „structurile europene” trecea, în mod inevitabil, prin „furcile caudine” ale obiectivelor *politicii orientale* a Rusiei, Austriei, Franței, Angliei și, chiar, ale Prusiei⁹.

Așadar, urmărind să valorifice avantajul oferit de sistemul politic european și să profite, totodată, de eșecul tentativei lui Petru I de a sustrage, în avantajul exclusiv al Rusiei, Principatele Române din sistemul politic otoman, așa cum funcționa la Nordul Dunării, Curtea Imperială a lansat programul politicii sale orientale, vizând, într-o primă etapă, „integrarea” acelorasi Principate în sistemul său politic, deci în avantajul său exclusiv. Or, punctul de plecare în realizarea acelui vast program politic l-a constituit tocmai pericolul reprezentat de modificarea statutului juridic al Principatelor Române, starea de spirit antiotomană a locuitorilor fiind un element care, exploatat cu abilitate, putea înlesni, în mod considerabil, derularea programului. Iar acea tendință și-a găsit *expresia ideologică* în argumentele cu care s-a căutat să se fundamenteze necesitatea imperioasă a intrării Imperiului în războiul contra otomanilor, alături de Veneția. Ele ilustrează, deci, și preocuparea cercurilor conducătoare imperiale de a justifica, probabil pe plan intern, mai ales, dar și pe cel extern, implicarea Imperiului într-un alt război. Ipoteza unei astfel de intenții este sugerată de faptul că Imperiul abia ieșise din unul, destul de îndelungat – adică cel pentru succesiunea la tronul Spaniei – și fusese confruntat, concomitent, și cu o gravă criză internă. Este vorba de bine cunoscuta răscoală a nobilimii maghiare, cu sentimente antihabsburgice, sub conducerea lui Francisk al II-lea Rákóczi, denumită și „răscoala curuților”. Este, de asemenea, bine cunoscut și faptul că, în acele din urmă evenimente, au fost implicate și Principatele Române, în maniera specifică statutului lor juridic. Din inițiativa Porții Otomane, prin

⁹ Cf., pentru detalii, idem, *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană (secolul al XVIII-lea)*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1999, p. 13 și urm.

urmare, incitată, la rândul ei, de diplomația franceză, cu intenția creării unei puternice diversiuni împotriva imperialilor și pentru a-i obliga, astfel, să-și disperseze forțele pe care le utilizau pe frontul antifrancez, în războiul spaniol.

Prin urmare, este posibil ca tocmai această implicare a otomanilor în „răscoala curuților” să-i fi determinat pe cei solicitați să fundamenteze *strategia politică* a Imperiului¹⁰ să pornească de la constatarea că denunțarea de către sultan a păcii de la Karlowitz constituia doar o chestiune de timp¹¹. Pentru ca afirmația să fie cât mai convingătoare, se insista asupra specificului sistemului politico-instituțional otoman, fondat „su' pedestali di parti si torbidi e feroci”, încât, „il Turco non potrà star lungo tempo senza guerra”; așa că, „terminando la guerra con uno, e doppo incominciarela con altro” (s.n.)¹². De aici trebuia trasă concluzia, deosebit de importantă pentru strategia politică a Casei de Austria în Europa Est-Centrală, potrivit căreia războaiele externe erau pentru cercurile conducătoare otomane singurul mijloc de a le evita pe cele interne¹³. Deoarece, „i Turchi quasi tutti sono soldati, molto pochi sono quelli, che attendono alle arti, ed all'agricoltura”¹⁴. Cele două ocupații, care ar fi putut plasa și societatea otomană pe alte coordonate de evoluție, apropiate, cel puțin, de cele ale societăților europene, erau lăsate, însă, pe seama „supușilor creștini” ai Porții¹⁵.

Iată pentru ce responsabili politici orientale a Habsburgilor trebuiau să pornească, în dimensionarea acesteia, de la premisa că „la guerra dunque è vita al Turco, e la pace morte” (s.n.)¹⁶. În această perspectivă, politica imperială de „integrare”, adică, de fapt, *de anexare* a unor spații strategice din Europa Orientală, putea fi grav afectată. Mai mult decât atât, era amenințată însăși integritatea Imperiului, în granițele stabilite la Karlowitz și recunoscute, chiar dacă tacit, în unele componente ale sale, cum a fost amintita Transilvanie, de *sistemul politic european*, creat de păcile de la Utrecht și Rastatt. Căci, era limpede că otomanii, de îndată ce ar fi încheiat victorios războiul cu venețienii, ar fi declanșat altul, „e piu credibile con Cesare, per occupar l'Ongheria” (s.n.)¹⁷.

O astfel de tentativă fusese, deja, făcută, nu cu mult timp înainte, cercurile conducătoare imperiale fiind invitate, în acest mod, să-și reamintească pericolul ce planase asupra Imperiului, concretizat în sprijinul acordat de otomani lui Francisk al II-lea Rákóczi, pentru a scoate Ungaria din sistemul politic imperial¹⁸. Și, dacă, atunci, otomanii nu au mers până la capăt, explicația trebuia căutată în contradicția fundamentală care opunea *lumea creștină celei otomane*. Se sugera, în context, că otomanii nu excludeau eventualitatea, deși statele europene se aflau, la acea dată, în plin război, ca acestea să încheie, totuși, pacea, desigur, pentru a oferi Austriei posibilitatea să facă

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Fundamentarea acelei strategii a făcut obiectul unui întins memoriu, rămas anonim și fără dată certă, putând fi elaborat în perioada cuprinsă între încheierea păcii de la Rastatt (1714) și intrarea efectivă în război a Imperiului (1716), cu titlul *Riposte in sei capi divise cò commentari sopra il quesito proposto, se Cesare hà giusta e legitima causa di mover guerra al Turco, adesso che s'è pubblicata la guerra contro i Veneziani* (cf. *Documente privitoare la istoria românilor*, culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, volumul VI, 1700-1750, București, 1878, p. 141-146 (în continuare, colecția va fi citată: Hurmuzaki, *Documente...*).

¹² *Ibidem*, p. 141.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, p. 142.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Veniamin Ciobanu, *Statutul juridic al Principatelor Române*, p. 23-24.

față, cu sprijinul unei largi coaliții, ce putea fi patronată de însuși Papa, pericolului reprezentat de o nouă încercare a otomanilor de a se instala în Centrul Europei¹⁹.

O eventualitate ce era interpretată forțat, cu scopul de a risipi orice îndoială asupra adevăratelor intenții ale Porții. Întrucât, chiar și în cazul în care ar fi apărut o astfel de idee, transpunerea ei în practică era ca și imposibilă, fie numai dacă se au în vedere eforturile diplomației franceze de a determina Imperiul Otoman să atace Austria. Adevărata cauză a reținerii otomanilor a constat, așa cum o sugerează și memoriul, în perpetuarea crizei interne a Imperiului Otoman²⁰, dar, mai ales, în agravarea *crizei orientale*, determinată de tensionarea raporturilor otomano-ruse, pe fondul războiului nordic, în care erau încheștate Suedia și Rusia. Mai ales comunitatea de religie a Moscovei cu „*i Greci suoi sudditi*” exercita asupra Porții o adevărată teroare²¹.

Sub denumirea generică de „*i Greci*”, memoriul în discuție îi avea, însă, în vedere, în context, pe românii din cele două Principate care erau, în concepția vremii, de religie „greacă”, adică *ortodoxă*. Aceștia erau cei care „*assuevato nelli costumi, ed aguerrito nell'arte militare degl'Europei*”, deși, „*cosi rozso come fu prima*”, totuși, „*confederato co'l Polaco*”²², puteau răspândi, așa cum au făcut-o, nu o dată, panică printre otomani. Așadar, românii erau considerați *compatibili* cu o acțiune de „europenizare”, îndeosebi în domeniul *artei militare*, domeniu în care își etalaseră, deja, „virtuțile europene”, cu prilejul luptelor purtate, alături de polonezi, împotriva otomanilor.

„Integrarea” spațiului extracarpatic, îndeosebi, în structurile Imperiului Habsburgilor Austrieci avea, însă, o motivație ce constituia *leit-motivul* tuturor formulelor avansate, anume, de consolidare a integrității Imperiului în granițele stabilite la Karlowitz și recunoscute la Utrecht. Punctul nevralgic îl constituia Ungaria, unde stăpânirea Habsburgilor era contestată, încă, de o mare parte a ungarilor care erau dispuși să colaboreze cu otomanii, pe care îi incitau să declanșeze un nou război împotriva imperialilor, de îndată ce vor fi terminat războiul cu venețienii și vor fi reocupat insula Morea²³.

Prin urmare, turcii trebuiau împiedicați să-și consolideze pozițiile în imediata vecinătate a posesiunilor Casei de Austria. În acest context, a fost, deci, readusă în discuție problema statutului juridic al Moldovei și al Țării Românești. Acesta fusese, deja, grav deteriorat, mai ales din punctul de vedere al intereselor imperiale, prin introducerea de „*nuove costituzioni di Governo in Moldavia e Valachia*” (s.n.), adică a regimului fanariot, măsură care era conjugată „con nuove fortificazione”, adică a cetăților Bender și Hotin²⁴. De aceea, cele două cetăți reprezentau „*due punti cosi delicati, sone due cose cosi importanti, che per le circostanze e conseguenze, che portano seco, dovrebbero considerarsi con tutta considerazione e ponderazione, e non trascurarsi alla cieca*” (s.n.)²⁵. Și, pentru a sublinia, o dată în plus, obligativitatea adoptării unei atare atitudini, în context se făcea o interesantă paralelă între sistemul de fortificații construit de Franța, pe Rin, și cetățile fortificate de otomani, pe teritoriul

¹⁹ Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 142.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*; prima fusese fortificată în anul 1706, iar a doua a fost scoasă din granițele Moldovei, în anul 1713, și transformată în „raia” sau „caza”, ambele măsuri având ca obiectiv consolidarea frontierelor nord-vestice ale Imperiului otoman (Veniamin Ciobanu, capitolul I, în vol. *România în relațiile internaționale*, p. 17-18).

²⁵ Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 142.

Principatelor Române. Ideea era că, între cele două sisteme, exista o deosebire flagrantă, din punctul de vedere al valorii lor strategice. Deși, „*il Rè di Francia facesse fabricare qualche piccola torre nel Reno, che non si comprendesse nell'istromento di pace*”, reacția Europei a fost promptă și vehementă, deoarece le considera ca fiind „*la porta e la strada per condur il Rè di Francia all'aquisto della Monarchia universale*” (s.n.)²⁶. În schimb, „il Turco” construisese fortărețe puternice „ne'i confini de' Christiani”, adică la granițele răsăritene ale posesiunilor Habsburgilor, acțiune care constituia o gravă infracțiune din domeniul lui *jus publicum europaeum*²⁷. Deoarece, „*non è compreso nell'istromento di pace*” (s.n.)²⁸, adică în tratatul de pace austro-turc de la Karlowitz, ce fusese reconfirmat, în anul 1706.

Adevăratele intenții ale turcilor nu erau, însă, greu de descifrat, de vreme ce „*col pretesto di dette fortezze s'estende, ed occupa i luoghi della Moldavia, e mette Turchi per abitarli*” (s.n.)²⁹. De aceea, cu totul surprinzătoare era, în opinia celor ce au inspirat memoriul, atitudinea „creștinilor”, adică a Europei occidentale, deoarece, „*nè lo considerano, nè si curano, nè s'adormentano, come se non fosse niente*” (s.n.)³⁰.

Nemulțumirea provocată de pasivitatea Europei Occidentale față de progresele înregistrate de turci în procesul consolidării pozițiilor lor în Estul Continentului sublinia, însă, o dată în plus, ideea unei *dezvoltări neunitare* a procesului de „integrare” a Orientului European, în structurile „ordinii europene”. În consecință, împăratul trebuia să acționeze pe cont propriu și în acest domeniu, argumentele invocate, în continuare, în memoriul analizat, reliefând locul deosebit de important pe care îl dețineau Principatele Române în *problema orientală*, în general, în *sistemul defensiv imperial*, în special. Or, acesta le era conferit nu numai de poziția lor strategică, ci și de potențialul lor economic, care consta în abundența produselor alimentare – agricole și animaliere; atuuri care erau, totuși, deosebit de dăunătoare intereselor imperiale în zonă, atâta timp cât Principatele rămăneau sub controlul nemijlocit al Porții. Neputând îndeplini rolul de „contraforți” la granițele sud-estice ale Imperiului, întrebarea care se punea nu era, câtuși de puțin, retorică: anume, „*potrà allora Cesare dominare la Transilvania con quiete?*” (s.n.)³¹. Răspunsul nu putea fi decât negativ, iar constatarea, cu atât mai îngrijorătoare, cu cât prezența masivă a otomanilor la Est și Sud de Carpați constituia o amenințare directă și la mereu invocatul *statut juridic al Ungariei*. Căci, cei în drept să decidă trebuiau să-și pună o altă întrebare, decurgând din cea dintâi: „*potranno gl'Ongheri star quieti per la vicinanza del Turco essercito sempre pronto ed all'armi in queste Provincie* (Moldova și Țara Românească – n.n.), *e non ribellarsi?*” (s.n.)³². Firește că nu, și argumentele pentru susținerea negației erau suficiente și probatorii, fie numai dacă se invoca doar amintirea, încă recentă, la acea dată, a sprijinului logistic de care au beneficiat răsculații, conduși de Francisk al II-lea Rákóczi, din Principatele Române, *din dispoziția și sub directa supraveghere* a Porții Otomane.

Iată, așadar, suficiente motive care impuneau necesitatea modificării statutului juridic al Principatelor Române și ajustarea lui la parametrii corespunzătorii intereselor

²⁶ *Ibidem*, p. 142-143.

²⁷ În legătură cu acest concept și acțiunea sa în domeniul relațiilor internaționale, vezi Dieter Wyduckel, *Recht, Staat und Frieden im Jus Publicum Europaeum*, în „Zwischenstaatliche Friedenswahrung in Mittelalter und Früher Neuzeit”, Herausgegeben von Heinz Duchhardt, 1991, Böhlau, Köln, Wien, p. 185 și urm.

²⁸ Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 143.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

imperiale la Dunărea de Jos. Punctul de plecare trebuia să-l constituie însuși specificul *sistemului politic* otoman, așa cum funcționa în spațiul extracarpatic, mai precis, *esența* raporturilor româno-otomane. Aici era, de fapt, considerau autorii memoriului, „*călcâiul lui Achile*” al amintitului sistem și către *această zonă* trebuiau îndreptate eforturile de „integrare” în sistemul politic al Imperiului. Pentru că, „*i Valachi e’i Moldavi non s’erano assogettati tanto nel giogo Tiranico de’ Turchi, come gl’altri Sudditi Christiani Greci* (adică de religie ortodoxă – n.n.), *mà hanno i loro patti, le loro convezioni colla Porta Ottomanna, i loro Privileggi, e la loro libertà*” (s.n.)³³. Altfel spus, otomanii nu beneficiau de *dreptul de stăpânire* ce-l conferea ocuparea lor, *efectivă*, prin forța armelor, drept ce guverna, încă, detașat, relațiile internaționale.

În această interpretare, acele „*nuove costituzione di Governo*”, introduse de turci în Moldova și în Țara Românească, constituiau un *abuz*, comis, prin încălcarea „pactelor” și a „convențiilor” pe care le aveau cu Poarta, precum și a „privilegiilor” ce le fuseseră asigurate de către amintitele acte internaționale. Că aceasta era situația, *de drept*, autorii memoriului încercau să o dovedească, invocând interpretarea similară dată de polonezi statutului juridic al Principatelor. De aceea, „*i Polachi per l’avanti considerando meglio le cose per la loro conservazione, in tutti l’istrumenti di pace, che facevano co’i Turchi, come lo vediamo nell’istorie*”, s-au străduit și au reușit să-i determine pe turci „*di lasciar queste due Province nella loro libertà secondo gl’accordi, e patti fatti co’ Moldavi, e Valachi, quando si riservo al dominio Turco*” (s.n.)³⁴. Iar grija permanentă a diplomației poloneze a făcut ca turcii să respecte una din cele mai importante „libertăți”, decurgând din acele „acte internaționale”, adică, „*di metter sempre in detti Principati Prencipi Christiani*”, dar, mai ales, „*colla saputa del Rè di Polonia*” (s.n.)³⁵.

Îndeosebi această din urmă precizare prezintă o importanță aparte, deoarece permite sesizarea elementelor avute în vedere, pentru fundamentarea strategiei imperiale de „integrare” a spațiului extracarpatic și care a fost dezvoltată, explicit, în paginile aceluiași memoriu. Se sugera că, veghind ca domnii Moldovei și ai Țării Românești să fie numiți numai cu asentimentul regelui, Polonia își asigura mijlocul cel mai eficace de a-și exercita controlul asupra statutului lor juridic. Un precedent, deci, care nu trebuia ignorat, chiar dacă procedul nu dăduse rezultatele scontate de polonezi. Căci, eșecul nu se datorase lipsei de valoare a demersului, ci numai gravelor deficiențe ale sistemului politic-instituțional al Republicii Nobiliare Polone care a făcut inoperante toate tentativele, și din acest domeniu³⁶.

Ca urmare, apărea cu totul bizară indiferența cu care a tratat diplomația imperială această problemă, mai ales cu prilejul tratatului pe care l-a negociat la Karlowitz. Deoarece, stăpânirea de către împărat a Ungariei și a Transilvaniei reclama din partea acestuia întreprinderea tuturor măsurilor, „*accioche il Turco, ch’è suo vicino, non stabilisca ed accresca il suo dominio coll’oppressione totale di queste Province*” (s.n.)³⁷.

Ajuns în acel punct, memoriul dezvăluia adevărata rațiune a demonstrației: atitudinea Curții Imperiale era cu atât mai condamnată, cu cât, omițând să introducă, în tratatul de la Karlowitz, „vreuna menzione per sollievo di queste due Province”, ea nu numai că a ignorat asigurarea securității Transilvaniei, „come era obligata per la

³³ *Ibidem.*

³⁴ *Ibidem.*

³⁵ *Ibidem.*

³⁶ *Ibidem.*

³⁷ *Ibidem.*

vicinită di fare”, dar a uitat „*il jus, che hà Cesare sopra queste Provincie, che sono membri del Regno d’Ongheria*” (s.n.)³⁸.

Așadar, se avea în vedere, de fapt, „reintegrarea” spațiului extracarpatic, prin promovarea unor *pretenții juridice*, pe care împărații habsburgi le moșteniseră de la Coroana Ungară. Aspirația Habsburgilor rămăsese, până la acea dată, doar în stadiul de deziderat. Sistemul politic european, apărut după încheierea Războiului pentru succesiunea la tronul Spaniei, părea să asigure imperialilor victoria în războiul cu otomanii, condiția *sine qua non* a depășirii aceluia stadiu. Așa se explică, deci, insistența cu care s-a demonstrat necesitatea și justificarea, din punctul de vedere al lui *jus publicum europaeum*, a denunțării de către împărat a tratatului de la Karlowitz. Un tratat ce putea fi considerat ca fiind, deja, caduc, de vreme ce turcii înșiși îl încălcaseră, până la acea dată, prin nesocotirea multora dintre stipulațiile sale, inclusiv a celor inserate în cuprinsul articolului XI, privind interzicerea pentru părțile contractante să acorde sprijin rebelilor și răufăcătorilor sau să-i tolereze, în zonele de frontieră ce separau cele două Imperii. Or, atitudinea pe care o adoptaseră turcii față de răscoala ungarilor, condusă de Francisk al II-lea Rákóczi, probase, cu prisosință, „reaua credință” a Porții³⁹.

Suficiente motive, deci, pentru ca imperialii să nu piardă o nouă ocazie care apărea ca fiind deosebit de favorabilă înfăptuirii politicii lor orientale. Și, într-adevăr, chiar de la începutul declanșării ostilităților armate, imperialii au înregistrat succese care deschideau diplomației vieneze un larg câmp de acțiune. În orizontul apropiat se aflau Principatele Române, a căror „integrare” în sistemul politic imperial constituia, deja, prima și cea mai importantă etapă a programului imperial de politică orientală. Dintre ele, o importanță specială o avea, în împrejurările de atunci, Țara Românească, de unde prezența otomană trebuia înlăturată, cu scopul imediat al asigurării logisticii necesare armatelor imperiale. De aceea, s-a luat în considerare necesitatea instalării pe scaunul domnesc de la București a unui alt domn, în locul celui numit de sultan, în persoana lui Ioan Mavrocordat. În caz că manevra ar fi reușit, rezultatul ar fi fost modificarea radicală a statutului juridic al Principatului, în sensul că împăratul ar fi luat locul sultanului, în calitate de suzeran al domnului și, prin intermediul acestuia, ar fi controlat întregul spațiu românesc, din Sud-Estul Carpaților⁴⁰.

Mai exista, totodată, un alt motiv major care dicta măsura în discuție. El era reprezentat de noua conjunctură politică, creată în Europa de Est și de Nord-Est, în urma evoluției, atât de favorabilă pentru Rusia, a Marelui Război Nordic, dar și a aplanării conflictelor Rusiei cu Imperiul Otoman. Ambele i-au înlesnit lui Petru I să instaureze preponderența rusă în Polonia, asigurându-și, astfel, controlul asupra unei însemnate zone strategice, situată nu numai în imediata vecinătate a granițelor nord-vestice ale Imperiului Otoman, ci și a posesiunilor nord-estice ale Imperiului Habsburgilor Austrieci. Profitând, apoi, și de comunitatea de religie cu românii, era lesne de imaginat că nu ar fi așteptat decât momentul prielnic instaurării controlului rus și asupra Moldovei și a Țării Românești. Or, o astfel de eventualitate îi îngrijora, în mod deosebit, pe imperiali; deoarece, odată intrate în sfera de influență exclusivă a Rusiei, dispărea orice posibilitate de a mai fi „integrate”, într-o formă oarecare, în cea habsburgică. De aceea, într-o atare împrejurare, imperialii ar fi fost, așa cum constata ambasadorul

³⁸ *Ibidem*, p. 144.

³⁹ *Ibidem*, p. 145-146.

⁴⁰ C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt austrieci*, I, 1716-1725, București, 1913, p. 116 și urm; vezi și p. 150.

francez de la Istanbul, „*bien plus fâché que de voir ces provinces (Moldova și Țara Românească – n.n.) rester entre les mains de Turcs*” (s.n.)⁴¹, de unde mai existau speranțe să le scoată, date fiind complexitatea și profunzimea crizelor cu care era confruntat Imperiul Otoman și care, credeau imperialii, îi făceau incapabili să le opună o rezistență serioasă și de lungă durată.

Rezistența otomanilor s-a dovedit a fi fost, totuși, mai viguroasă decât se așteptau ei. Ea era stimulată nu numai de valoarea politică și strategică pe care le aveau cele două Principate, în sistemul politic otoman, ci și din sursă ideologică. În această din urmă categorie, locul principal îl deținea pretenția, potrivit căreia Imperiul Otoman era singurul moștenitor legitim al Imperiului Roman, pretenția similară a Imperiului Roman de Națiune Germană, reprezentat de dinastia Habsburgilor Austrieci, fiind considerată un fals grosolan, deci, *nulă și neavenită, de drept*⁴². De vreme ce „*Romanum imperium esse hodiernum Ottomanicum*”⁴³, tentativa lui Carol al VI-lea de a numi un domn în Țara Românească nu putea fi finalizată pe nici o cale de care ar fi putut dispune, atunci, împăratul. Curtea Imperială nu era, totuși, în postura de a renunța atât de ușor, la un plan ce deținea un loc atât de important în strategia imperială de „integrare” a Europei Orientale, motiv pentru care s-au căutat alte modalități de înfăptuire a lui. Una a fost sugerată de Eugeniu de Savoia care propunea transformarea Țării Românești într-un „stat tampon”, între Imperiul Habsburgic și cel Otoman, ca o primă etapă a procesului de instaurare a controlului imperial în această zonă. Cea de a doua a fost avansată de însuși împăratul Carol al VI-lea. Pornind, probabil, de la sugestia prințului Eugeniu de Savoia, pe care a evaluat-o, însă, în perspectiva raportului de forțe dintre Imperiul său și cel al sultanului, dar, mai ales, în cea a implicațiilor asupra sistemului politic european, instituit de păcile de la Utrecht și Rastatt, ce puteau fi generate de o eventuală instaurare unilaterală a dominației imperiale în spațiul sud-est carpatic, Carol al VI-lea a optat pentru o altă cale. Deoarece, i se părea mult mai conformă cu realitățile politice din zonă și care, în plus, constituia și un vechi deziderat al Casei de Austria, și anume, punerea Moldovei și a Țării Românești sub „suzeranitatea colectivă” habsburgo-otomană. Numai că noua conjunctură și-a pus în mod vădit amprenta asupra formulării ideii. În secolul precedent, regimul „suzeranității colective” habsburgo-otomane fusese imaginat după modelul celui polono-otoman, ce funcționase, în anumite perioade, îndeosebi asupra Moldovei și, incidental, și a Țării Românești; adică, domnii celor două țări să fi fost numiți de împărat și doar confirmați de sultan. De data aceasta, sugestia imperială conținea o nuanță semnificativă, în sensul că viitorii domni ai celor două Principate urmau *să fie aleși de către factorii politici interni, din fiecare Principat, și doar confirmați, printr-un procedeu juridic ce urma a fi stabilit, de comun acord, de către Curtea Imperială și de Poarta Otomană*⁴⁴.

Nici această formulă de compromis nu s-a dovedit, însă, viabilă, din motivele enunțate, în bună parte, în rândurile anterioare⁴⁵. De aceea, Imperiul a trebuit să accepte

⁴¹ Hurmuzaki, *Documente*, XVI, p. 403.

⁴² Hurmuzaki, *Documente*, Supliment I, p. 425.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Veniamin Ciobanu, *Statutul juridic al Principatelor Române*, p. 31-32.

⁴⁵ Altele, tot de natură ideologică, au fost sesizate de lordul Sutton, ambasadorul englez de la Constantinopol și mediator al păcii de la Passarowitz. El era convins că pretențiile imperialilor asupra întregii Țări Românești, fondate pe pretinsa apartenență a acesteia la Regatul Ungariei, erau de-a dreptul nerealiste. „Car – preciza el – *on peut être sur que dans quelque péril que les Turcs se trouvent, ils ne céderont point la Valachie*”; deoarece, explica lordul Sutton, „*la Constitution et les Maximes de leur Gouvernement, aussi bien que les égards que le Grand Seigneur et les Ministres doivent avoir pour le Peuple et les Milices, sont*

să-și împingă granițele la Nordul Dunării doar până la râul Olt, încorporând, astfel, vestul Țării Românești, adică provincia Oltenia, cu cele cinci districte ale sale, „qui sont les meilleurs et les plus Considérables de toute la Province (Țara Românească – n.n.)”⁴⁶, așa cum, pe bună dreptate, o caracteriza același foarte bun cunoscător al realităților din spațiul extracarpatic, lordul Sutton. Dar, chiar și în aceste limite, tratatul de pace pe care l-a impus Porții Otomane la Passarowitz, la 21 iulie 1718, consfințea realizarea unui important punct din programul Imperiului de „integrare” a Europei Orientale⁴⁷.

În ansamblul concepțiilor asupra necesității și modalităților de extindere a „ordinii europene” către Răsărit, care au dominat gândirea politică europeană, în primele decenii ale secolului XVIII, se cuvine a mai fi inventariată încă una, deoarece se detașează prin „utopia” sa „umanitară”. Este vorba de celebrul „*Projet de paix perpétuelle*”, redactat de nu mai puțin cunoscutul lui autor, Irénée Castel, abate de Saint-Pierre, în anul 1713. În esență, abatele de Saint-Pierre vedea „integrarea europeană” prin constituirea unei *Republici Universale*, al cărei liant principal trebuia să-l constituie o *religie universală*. Numai astfel considera că se puteau „*concilier le christianisme avec le mahométanisme, les Moscovites avec les Calvinistes*”. Ea avea să constituie, deci, rezultatul firesc al *contradicțiilor ideologice*, care aveau să zguduie, într-o primă fază a existenței sale, *Republica Universală*. Astfel că, „*on peut s'assurer que la vraie religion, qui est la seul raisonnable, deviendra peu à peu, dans la suite des siècles, la religion universelle*” (s.n.)⁴⁸.

Abatele de Saint-Pierre și-a propus să extindă „ordinea europeană”, așa cum și-o imagina el, chiar și asupra turcilor, din întreg cuprinsul Imperiului lor, și nu numai în Orientul European. În ce-i privește, mijlocul de integrare preconizat, era determinarea acestora să adopte *sistemul european de educație*, care ar fi dus, în cele din urmă, la *creștinarea* lor. Concret, turcii trebuiau să-și însușească „*les méthodes des Etats chrétiens pour l'éducation de la jeunesse et pour l'avancement des arts et des sciences*” (s.n.)⁴⁹. Ca urmare, „*l'Eglise y gagnerait, en ce que plus les Mahométans auraient de lumière, moins ils seraient attachés à leurs dogmes et plus il seraient disposez a sentir la beauté et la perfection de la religion chrétienne*” (s.n.)⁵⁰.

Proiectul lui Saint-Pierre de „integrare europeană” era, așadar, atât de *utopic*, încât nu a putut fi inclus în nici una din *ecuațiile politice* ale Cabinetelor europene, care erau preocupate numai de aflarea unor *soluții practice*, de „integrare europeană”. Rolul educației și al culturii, dar de o cu totul altă factură, decât cele preconizate de abatele de Saint-Pierre, ca mijloc de extindere a „ordinii europene” către Răsărit, a fost sesizat și la

notoirement de telle nature, qu'ils n'osent pas faire les Cessions, dont il est question, même pour prévenir les digresses les plus évidentes. Ils savent que la fureur, où le peuple s'en mettroit, seroit si grande, qu'ils s'attiroient infailliblement par là les derniers malheurs. Ils aimeront donc mieux s'exposer à toute sorte de risques dans la continuation de la Guerre, que de se précipiter certainement par des cessions qu'ils estiment honteuses, quoiqu'ils en puisse arriver à leur Empire” (s.n.) (Hurmuzaki, *Documente*, VI, p 223).

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Idem, IX₁, p. 621. „Die Friede von Passarowitz – nota Karl Pröhl – bedeutete eine erneute Schwächung der Pforte und machte Österreich zur stärksten Macht auf dem Balkan”; mai mult, chiar, „auch die französische Einfluß auf dem Balkan ging zurück”; ca urmare, „die Verhältnisse im Orient kehrten sich um, denn nun wurde des Abendland eine zunehmende Gefahr für die Pforte. Die orientalische Frage ließ die europäischen Mächte sich in geographischen Räumen engagieren, in denen sich die Osmanen nicht mehr behaupten konnten” (s.n.) (idem, *Die Bedeutung preußischer Politik in der Phasen der orientalischen Frage. Ein Beitrag zur Entwicklung deutsch-türkischer Beziehungen von 1606 bis 1871*, Peter Lang, Frankfurt am Main, Bern, New York, f.a., p. 55).

⁴⁸ T. G. Djuvara, *Cent projets de partage de la Turquie (1281-1913)*, Paris, 1914, p. 249.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*.

Curtea Imperială de la Viena. El a fost experimentat în Oltenia, anexată de la Țara Românească, în anul 1718. Este vorba de proiectul împăratului, din anul 1733⁵¹, care includea, în linii generale, măsuri care nu puteau să fie decât *benefice* pentru românii din noua provincie imperială și este ușor de presupus că ele ar fi *iradiat* și dincolo de granițele ei, în primul rând în restul teritoriului Țării Românești, rămasă în sistemul politic otoman. El a fost subminat, însă, de faptul că întregul *sistem educațional* era subordonat, *necondiționat, convertirii românilor la religia catolică*, deoarece, pentru imperiali, Europa nu putea fi decât *catolică*; un motiv care a contribuit, alături de altele – de natură fiscală și administrativă – la respingerea de către români a *modelului austriac* de „integrare europeană”.

Succesele înregistrate de austrieci în războiul cu otomanii, care le-au adus Oltenia, unde au putut face amintitul „experiment” de „integrare europeană”, deși nu acoperea anvergura *politicii orientale* a Casei de Austria, îi asigura, totuși, o poziție avantajoasă față de rivalul cel mai serios, încă de la acea dată, al acelei politici, adică Rusia. Avantajul în discuție se datora, însă, în mare măsură, faptului că Rusia era angrenată, după cum se știe, în războiul din nordul Europei care îi acaparase majoritatea covârșitoare a forțelor militare, a resurselor economice, precum și a energiilor politice și diplomatice. Deoarece, acolo avea de rezolvat una din problemele vitale, de care depindea, în mare măsură, soarta istorică a statului rus, adică accesul la Marea Baltică. Căci, așa cum s-a constatat, „Rußlands Schicksal ist mit keinem der Meere, an das es im Laufe seiner Geschichte stieß, enger verbunden gewesen als mit der Ostsee”⁵². Acolo avea de înfruntat, însă, o forță pe care țările ruse, predecesorii lui Petru I, nu reușiseră să o slăbească, într-o manieră care să le permită să-i pună în discuție hegemonia pe care o exercita în întregul bazin al Mării Baltice, și anume Suedia, devenită mare putere europeană, în urma Războiului de 30 de ani⁵³. Decizia lui Petru I de a-și concentra toate forțele în această direcție a fost determinată de convingerea, câpătată din experiența pe care o acumulase, ca membru al Ligii Sfinte, că Europa și, în special, Austria nu erau dispuse, câtuși de puțin, să-i susțină planurile de a include Rusia în relațiile comerciale continentale, prin obținerea libertății de navigație pe Marea Neagră și prin Strâmtori, obiective care au fost conjugate, la un moment dat, cu ideea de a cuceri Constantinopolul, ca obiectiv final al politicii orientale ruse. Ca urmare, importanța covârșitoare pe care o acorda Petru I comerțului extern i-a declanșat o adevărată „febră a mărilor”, sintetizată în sintagma „*Drang zum Meer*”, forțându-l, deci, să se îndrepte spre zona care oferea, la acea dată, adică sfârșitul secolului XVII și începutul secolului XVIII, condițiile cele mai favorabile realizării obiectivelor sale, adică bazinul Mării Baltice. Acolo, Suedia provocase, prin politica sa hegemonică, mari și perene rivalități, din partea Danemarcei, în primul rând, dar și a altor state riverane. Acestora li se adăugau ambițiile personale ale lui Friedrich August al III-lea, electorul Saxoniei, devenit, din anul 1697, cu sprijinul Rusiei și al Austriei, și rege al Poloniei, sub numele de August al II-lea. Iată, deci, tot atâtea „aliați naturali” pe care Rusia putea conta, deoarece avea posibilitatea de a-i manevra, potrivit propriilor sale interese, în primul rând⁵⁴. Or, acele interese țineau mult mai departe decât cele ale adversarilor baltici ai Suediei. Căci, în timp ce aceștia urmăreau doar reducerea dimensiunilor imperiului baltic suedez, Petru I

⁵¹ C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt austrieci*, vol. III, București, 1944, p. 12.

⁵² Walter Mediger, *Rußland und die Ostsee im 18. Jahrhundert*, in *JGO*, Neue Folge, Band 16, Jahrgang 1968, Heft 1, p. 85.

⁵³ *Ibidem*, p. 6.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 89-91.

considera că stăpânirea Rusiei asupra posesiunilor pe care vroia să i le anexeze, îndeosebi asupra Ingriei, rămânea discutabilă, atâta timp cât Suedia își păstra forma de guvernământ monarhică. Pentru că putea menține coeziunea internă a statului, conferindu-i, astfel, forța de a se opune, cu mai multă vigoare, atacurilor din exterior. De aceea, susținea Petru I, era în interesul aliaților ca „monarhia suedeză să fie abolită și statul suedez, despuat de cuceririle sale, să fie transformat într-o republică”⁵⁵. Întrucât, pretindea el, „*Republics were less dangerous to their neighbours*” (s.n.)⁵⁶.

Același principiu a guvernat și politica poloneză a Rusiei. Este adevărat, Polonia nutrea aceeași adversitate față de covârșitoarea dominație suedeză în spațiul baltic. Nu mai puțin reale și profunde erau, însă, și rivalitățile dintre Republica Nobiliară Polonă și statul moscovit, generate de contradicțiile dintre interesele lor și în acea zonă, astfel încât, în politica externă a Moscovei, se poate vorbi de o veritabilă „*anti-Polish fixation*” (s.n.)⁵⁷. Petru cel Mare a moștenit această stare de lucruri din raporturile ruso-poloneze și nu a ezitat să profite tocmai de Marele Război Nordic, în care a dorit să o aibă ca aliată, pentru a desăvârși procesul de decădere a Poloniei, din rangul de mare putere europeană. Deoarece, țarul considera „*als seine Lebensaufgabe: die Kräfte seines Volkes zu entbinden, damit es sich zu dem gebührenden Platz unter den europäischen Nationen erheben und die ihm zukommende weltgeschichtliche Rolle spielen könne*” (s.n.)⁵⁸.

În această perspectivă, Marele Război Nordic poate fi considerat, prin urmare, ca declanșând un alt tip de proces de „integrare” a Europei de Răsărit în structurile ordinii europene. Singularitatea consta în aceea că procesul a fost pornit din zona răsăriteană a Continentului și a vizat realizarea unor obiective specifice acesteia. O altă caracteristică, comună, însă, și celui similar, demarat din Europa Apuseană și Centrală, a fost imprimată de faptul, la fel de obiectiv ca și în celălalt caz, că procesul în discuție a trebuit să includă, în etapele sale, și zona Dunării de Jos. Deoarece, datorită poziției sale geostrategice, reprezenta o cale de uscat, pentru pătrunderea în cealaltă parte a Continentului, care nu putea fi ocolită.

În sfârșit, ceea ce singularizează, de fapt, acest proces, în comparație cu celălalt, aparținând Europei Apuse, sunt *conexiunile și interferențele* care s-au stabilit, în cadrul lui, cu eforturile conducătorilor politici ai celor două Principate – Moldova și Țara Românească – de a le „integra”, *ei înșiși*, în structurile ordinii europene. Poziția lor geografică, dar, mai ales, apartenența lor la Biserica de rit ortodox au făcut ca viziunea „integratoare” a amintirilor exponenți să fie guvernată de convingerea că numai Rusia, *marea putere ortodoxă* din Europa Răsăriteană, le putea scoate din sistemul politic otoman și să le încadreze în cel european, dar, repet, *de factură ortodoxă*.

De aceea, românii nu au agreat strategia de „integrare” a Europei Răsăritene, în structurile celei Central-Apusene, adoptată de Suedia lui Carol al XII-lea; cu atât mai mult cu cât, în acea strategie, Principatele Române trebuiau să rămână, în continuare, în sistemul politic otoman, ca o *condiție esențială* a obținerii colaborării Porții împotriva Rusiei. Tocmai din această cauză, acțiunile întreprinse de Carol al XII-lea au exercitat o puternică și durabilă influență asupra modalităților de concepere și aplicare a mijloacelor de sustragere a Principatelor Române de sub dominația otomană. Ea a fost resimțită,

⁵⁵ Ragnhild Marie Hatton, *Russia and the Baltic*, in vol. *Russian Imperialism from Ivan the Great to the Revolution*, Edited by Taras Hunczak with an introduction by Hans Kohn, New Brunswick, New Jersey, Rutgers University Press, 1974, p. 120 (în continuare, se va cita *Russian Imperialism*).

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ Walter Leitsch, *Russo-Polish Confrontation*, în *Russian Imperialism*, p. 152.

⁵⁸ Walter Mediger, *op. cit.*, p. 91.

încă de la începutul Marelui Război Nordic și a devenit tot mai prezentă în toate demersurile, *efective sau, numai, proiectate*, la București și la Iași, pentru realizarea acelui obiectiv. Altfel spus, ele au fost nuanțate, pe măsură ce politica regelui suedez contribuia, totodată, la agravarea *problemei orientale*, a cărei rezolvare, în favoarea sau defavoarea Principatelor Române, depindea, în primul rând, de rezultatul confruntării dintre Suedia și Rusia⁵⁹.

În acel context, deci, Carol al XII-lea a intrat în contact direct cu românii din cele două Principate – Moldova și Țara Românească – care, datorită motivelor enunțate, deja, în paginile anterioare, nu au agreat politica orientală a acestuia, întreaga lor activitate – politică și diplomatică – firește, *oficioasă*, desfășurată, încă în primele două faze ale Marelui Război Nordic (1700-1709), fiind stimulată de necesitatea ca Rusia să-și adjuce victoria împotriva Suediei⁶⁰.

Retragerea lui Carol al XII-lea, la Tighina (Bender), în luna iulie 1709, după dezastrul suferit la Poltava, staționarea pe teritoriul Moldovei a restului trupelor sale și ale armatei poloneze a aliatului său, regele impus de el, în anul 1704, pe tronul Poloniei, în locul lui August al II-lea, și anume, Stanisław Leszczyński, care au comis cele mai inimaginabile abuzuri, au contribuit, în mod categoric, la deteriorarea imaginii românilor despre acel „*Leu nebiruit*”, cum mai era apelat Carol al XII-lea, în epocă. În concepția românilor, capabili să înțeleagă consecințele cursului evenimentelor, declanșate de Marele Război Nordic, asupra viitorului politic al Principatelor, regele Suediei era judecat din perspectiva colaborării sale cu „dușmanul de moștenire” al *Creștinătății*, adică cu Imperiul Otoman. De aceea, geniul său militar nu avea, în ochii lor, nici o valoare, de vreme ce nu era pus în slujba *Creștinătății*, concept prin care aceștia înțelegeau nu numai *Creștinătatea de rit ortodox*, ci și cealaltă *Creștinătate*, adică întreaga *Europă*. Deoarece, el era incriminat, în egală măsură, și pentru agresiunea comisă și împotriva altor „*principi creștini*”, precum regele Danemarcei, cel al Prusiei și a lui August al II-lea, regele Poloniei⁶¹. Și nici nu puteau să aibă o altă imagine și alte sentimente, de vreme ce *agravarea problemei orientale*, de care se făcea vinovat, în mare măsură, „*Leul nebiruit*” al Nordului, s-a repercutat, în mod direct și dezastruos, asupra statutului juridic al Principatelor Române, concretizată, așa cum am menționat, în instaurarea de către Poarta Otomană a *regimului fanariot*, împiedicându-se, astfel, pentru mai bine de un secol, procesul firesc de „integrare” a spațiului românesc în structurile ordinii europene.

Tratatul de la Altranstädt, din 24 septembrie 1706, pe care Carol al XII-lea l-a impus lui August al II-lea, a modificat, cel puțin din punct de vedere juridic, raportul de forțe de pe teatrul Războiului Nordic. Deoarece, condiția cea mai încărcată de consecințe, pe acest plan, pe care fusese nevoit să o accepte August al II-lea, era cea a renunțării definitive la tronul Poloniei, în favoarea lui Stanisław Leszczyński, precum și la alianța cu Petru I⁶². În condițiile în care August al II-lea nu mai putea conta ca un

⁵⁹ Pentru detalii, vezi Veniamin Ciobanu, *Les Pays Roumains au seuil du XVIIIe siècle. Charles XII et les Roumains*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 5 și urm.

⁶⁰ Pentru detalii, vezi idem, *Politische und diplomatische Aktivitäten der Rumänen zu Beginn des 18. Jahrhunderts: Hintergründe und Zielsetzungen (1700-1709)*, in *SOF*, Band 52, 1993, p. 1 și urm.

⁶¹ Idem, *Imagini ale străinului în cronici din Moldova și din Țara Românească (secolul XVIII)*, în vol. *Identitate și alteritate în spațiul cultural românesc*, volum îngrijit de Al. Zub, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1996, p. 126 și urm.

⁶² Andrzej Kaminski, *Konfederacja sandomierska wobec Rosji w okresie poaltransztadzki 1706-1709*, Wrocław, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1969, p. 17; idem, *Początki antyszwedzkiego sojuszu. Ze stosunków polsko-rosyjskich 1704-1706*, în „*Przegląd Historyczny*”, Tom. LX, Zeszyt 2, Warszawa, 1969, p. 291.

aliat eficace, la care se adăuga pierderea Lituaniei, ca punct de sprijin în Polonia, diplomația rusă a fost silită să imagineze scenarii, pentru evitarea pericolului ca regele suedez să taie orice contact al Rusiei cu Europa. În acel context, s-a confirmat din nou faptul că atât Petru I, cât și Carol al VI-lea erau stăpâniți de aceeași idee a includerii Europei Răsăritene în structurile „ordinii europene”, și că fiecare dintre ei o imagina ca realizându-se, *în strictă corelare cu interesele lor specifice*. Acele interese erau, însă, *profund contradictorii*, tocmai în acest spațiu, ceea ce a putut contribui, alături de situația general-europeană, creată de cele două mari teatre de război – cel spaniol și cel nordic – la eșuarea tratativelor, pe această temă, între Rusia și Imperiu⁶³.

Victoria decisivă obținută la Poltava i-a permis lui Petru I să-l readucă pe tronul polon pe August al II-lea, cu care, în scopul de a-l atașa și mai strâns intereselor Rusiei, a încheiat o nouă alianță, la 20 octombrie 1709⁶⁴. O alianță care, potrivit opiniei diplomației lui Carol al XII-lea, formulată, e drept, patru ani mai târziu, prin intermediul unui memoriu prezentat de ambasadorul său la Istanbul, Thomas Funck, lui capudan pașa, în anul 1713, putea crea un nou raport de forțe în Europa Est-Centrală, deosebit de periculos nu numai pentru Suedia ci, în egală măsură, și pentru pozițiile Imperiului Otoman, în această zonă. Deoarece, acea alianță „pourrait encore être d'autant plus dangereuse que le Roi d'Auguste se trouve en même temps *Electeur et un puissant membre de l'Empire Romain*” (s.n.)⁶⁵. Reliefarea acelei duble calități era menită să avertizeze Poarta asupra faptului că August al II-lea era „obligé de devoir et d'inclination de soutenir les intérêts de L'Empereur Romain”⁶⁶, firește, pe seama celor ale Porții. Se profila, astfel, pericolul creării unei triple alianțe, formată din Polonia, Rusia și Imperiul Habsburgilor Austrieci, posibilitate ce nu trebuia cătuși de puțin ignorată, de vreme ce „l'on peut conclure de cela que ces trois alliés agiront toujours ensembles quand quelques occasions se présenteront, ou qu'on formera quelque dessein contre l'un ou l'autre de leur voisin”⁶⁷, cei vizați neputând fi alții decât Suedia și Imperiul Otoman. La data probabilă când a fost redactat memoriul, o astfel de alianță nu se constituise și, cum a demonstrat evoluția evenimentelor, nici nu se putea realiza. Aceasta nu avea, totuși, nici o importanță pentru Carol al XII-lea care urmărea să refacă vechiul sistem de alianțe, înfăptuit de cardinalul de Richelieu, în secolul precedent, așa numita „Barrière de l'Est”. Dar, dacă obiectivul urmărit de marele om politic francez era cel al consolidării poziției Franței în Europa Răsăriteană, ca o contrapondere a celei a Imperiului, Carol al XII-lea voia să-l reactiveze, în scopul promovării propriilor sale obiective de politică orientală. Ca urmare, Poarta trebuia să contribuie la scoaterea Poloniei din alianța cu Rusia, prin sprijinirea lui Stanislaw Leszczyński să revină la tronul acestei țări, în locul lui August al II-lea. Dacă se urma sugestia, Poarta „trouvera aussi un sincère amie dans la Majesté Polonoise (Stanislaw Leszczyński – n.n.) qui vivra toujours avec Elle dans une bonne intelligence”⁶⁸. Cum și regele Suediei ar fi beneficiat, în egală măsură, de restabilirea „ordinii de drept” în Polonia „l'amitié entre la Porte, la

⁶³ Franz G. Bengtson, *Karl XII. 1682-1707 (Bis zum Auszug aus Sachsen)*, traducere din limba suedeză de prof. Konstantin Reichardt, Zürich, Sperber Verlag, f.a., p. 470; Otto Haintz, *König Karl XII von Schweden. Erster Band. Der Kampf Schwedens um die Vormacht im Nord-und Osteuropa (1697-1709)*, Berlin, Zweiter Auflage, 1958, p. 159, 165-168; 174; Andrzej Kaminski, *Konfederacja sandomierska*, p. 68, 71.

⁶⁴ Walter Leitsch, *op. cit.*, p. 153.

⁶⁵ Sveriges Riksarkivet, *Turcica*, Thomas Funck Konzept, 1711-1713, vol. 12; documentele din acest fond nu sunt paginate; am respectat ortografia originală.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Ibidem*.

Pologne et la Suède tiendra toujours la balance avec l'Allemagne, et la Moscovie de ce côté là qui sont leur plus considérable voisins dans la Chretienté" (s.n.), adică în Europa⁶⁹. Pentru Poartă, câștigul ar fi constat în aceea că „la Republique Polonoise... joindra volontairement ses sabres aux ceux de l'Empire Ottomane contres les Moscovite si cela était nécessaire" (s.n.)⁷⁰.

Pentru ca argumentele lui Carol al XII-lea să fie cât mai convingătoare, memoriul lui Thomas Funck a fost însoțit de o hartă care, rudimentar schițată, sugera, totuși, disproporția flagrantă dintre Imperiul Otoman și posibila coaliție dintre „Moscovia”, Polonia și „Germania”⁷¹, dar, cu toate acestea, nu mai puteau fi luate, *atunci*, în considerare. E drept, Poarta urmărise, cu atenție, evoluția evenimentelor de pe fronturile Războiului Nordic. Deși, încă din anul 1707, a intrat în legătură directă cu Carol al XII-lea, ale cărui victorii împotriva lui Petru I nu putea decât să le salute cu satisfacție, totuși, s-a abținut să se implice direct în război, chiar dacă însuși Carol al XII-lea îi sugerase, la acea dată, așa ceva. Regele suedez a contat, totuși, pe o astfel de colaborare și s-a emis ipoteza că, dacă nu ar fi fost sigur pe diversiunea tătară, promisă de marele vizir de atunci, Ciorlulu Ali pașa, Carol nu ar fi riscat bătălia de la Poltava, deoarece era conștient de inferioritatea forțelor sale, în comparație cu cele ale lui Petru I⁷². Îngrijorarea Porții Otomane a apărut odată cu includerea, tot mai vădită, a Poloniei în sistemul politic preconizat de Petru I, în Europa Est-Centrală, deoarece își vedea amenințate, direct, pozițiile în Moldova și în Țara Românească. Reacția otomană s-a concretizat în războiul declarat Rusiei, în toamna anului 1710 (20 noiembrie), care s-a încheiat cu pacea impusă lui Petru, pe Prut, în Moldova, în vara anului următor, la 22 iulie 1711⁷³. În cazul în care s-ar fi perpetuat, pacea otomano-rusă amenința să-i zădărnicească lui Carol al XII-lea planul implicării, cu orice preț, a Imperiului Otoman în războiul său împotriva Rusiei. Iată pentru ce a refuzat să plece de la Bender (Tighina), de unde a reușit, chiar, să determine Poarta să declare, în două rânduri, consecutiv, război Rusiei. Nu, însă, cu rezultatele scontate de el. Deoarece, prima declarație de război a Porții, cea din 11 noiembrie 1711, a fost urmată, în scurt timp, datorită intervențiilor ambasadurilor Puterilor Maritime la Istanbul – Sir Robert Sutton și, respectiv, Jacob Colyer – și retrocedarea, de către Rusia, a cetății Azov, în luna februarie 1712, de o nouă pace otomano-rusă, încheiată la Istanbul, în luna aprilie 1712. La fel de puțin profitabilă pentru Carol al XII-lea a fost și cea de a doua declarație de război a Porții, din 19 noiembrie 1712, deși sultanul Ahmed al III-lea a luat în considerare o colaborare militară între Poartă și Suedia, împotriva Rusiei. Cu condiția, însă, ca regele să fi plecat, în grabă, în Pomerania, unde debarcaseră, la mijlocul lunii septembrie 1712, trupe suedeze, sub comanda generalului Magnus Stenbock, cu care trebuia să atace Rusia, dinspre nord-est, în timp ce armata turco-tătară ar fi atacat-o dinspre sud. Carol al XII-lea a descoperit, însă, un complot căruia urma să-i cadă victimă în Polonia, și a refuzat din nou, să plece. Indispoziția creată Porții, amplificată de știrea despre eșecul lamentabil înregistrat de corpul expediționar suedez în Pomerania a avut, de acea dată, urmări de-a dreptul tragice pentru Carol al XII-lea.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² Walther Björkman, *Die schwedisch – türkischen Beziehungen bis 1800*, în vol. *Festschrift Georg Jakob*. Zum siebzigsten Geburtstag 26 Mai 1932. Gewidmet von Freunden und Schülern. Herausgegeben von Theodor Menzel, Otto Harrassowitz, Leipzig, 1932, p. 13.

⁷³ Cf. Walter Leitsch, *op. cit.*, p. 153.

Luând act de noul său refuz de a părăsi teritoriul otoman, sultanul a poruncit să fie scos cu forța. Pus în fața acelei alternative, regele a luat o decizie, conformă, de altfel, trăsăturilor sale de caracter: anume, de a opune forței, forța. În acele împrejurări, a avut loc cel mai straniu episod din cursul Războiului Nordic, rămas în istorie sub denumirea de „calabalâcul de la Bender”, când ienicerii au declanșat atacul asupra reședinței oaspetelui, de până atunci, al padișahului. Cu toată bravura, fără sens, de altfel, de care a dat dovadă, Carol al XII-lea a fost „capturat” de către atacanți, la 12 februarie 1713, și transportat în localitatea Demotica din apropierea Istanbulului⁷⁴.

„Calabalâcul de la Bender” a fost urmat de o serie de evenimente majore care configurau, însă, noul raport de forțe din Europa. În primul rând, încheierea păcii de la Utrecht, din 13 aprilie 1713, care a antrenat, așa cum am menționat, o modificare radicală în structurile politice de pe Continent; apoi, capitularea lui Magnus Stenbock în fața danezilor, la 16 mai 1713, ceea ce a contribuit la consolidarea pozițiilor lui August al II-lea în Polonia și, de fapt, ale Rusiei în Europa Răsăriteană. La toate acestea, s-a adăugat puternica răscoală antiotomană, izbucnită în Mesopotamia. Ca urmare, noul mare vizir, Gin Ali pașa, care îi luase locul lui Mola Ibrahim pașa – destituit, la scurt timp, după numire, la 4 aprilie 1713, și, după aceea, ucis, datorită *atașamentului său total față de politica franceză și cea suedeză, în problema orientală, și a adversității față de Rusia* – a decis să încheie o nouă pace cu Rusia, semnată la 24 iunie 1713, la Adrianopol. Și în noul act internațional se regăseau, integral, aceleași clauze stipulate în cel de la Vadul Hușilor, din 22 iulie 1711, între care obligația Rusiei de a-și retrage trupele din Polonia, în termen de două luni, de la semnarea păcii, și de a garanta retragerea, în deplină securitate, a lui Carol al XII-lea prin Polonia, ce urma a fi asistat de o escortă otomană⁷⁵.

Nici de acea dată, Petru I nu s-a grăbit să pună în aplicare clauzele pe care le-a acceptat. Pe fondul profilării unei noi crize în raporturile otomano-ruse, Poarta a considerat că putea încerca o „veritabilă” lovitură de teatru în Polonia. Ca urmare, în luna august 1713, a decis să-l instaleze, cu forța armelor sale, pe tronul Poloniei, pe Stanisław Leszczyński, ce se afla, încă, la Bender. În compensație, aceasta ar fi trebuit să-i cedeze cetatea Camenița și Ucraina poloneză. Pe lângă efectul, pe planul raporturilor de forțe din Europa Răsăriteană, favorabil Porții, realizarea planului ar fi rezolvat și problema ce se dovedise atât de încâlcită, a retragerii, prin Polonia, a lui Carol al XII-lea⁷⁶. Proiectului otoman i s-au opus, însă, datorită implicațiilor pe care le-ar fi avut și asupra sistemului politic european, nu numai polonezii, care au refuzat să se insurecționeze împotriva lui August al II-lea, așa cum sperau Stanisław Leszczyński și sultanul, ci și Rusia, Imperiul și Puterile Maritime⁷⁷. Opoziția acestora din urmă trebuie pusă, desigur,

⁷⁴ Pentru aceste evenimente, vezi Alexandru Amira, *Cronica șederii în Bender a lui Carol al XII-lea, regele Suediei*, în N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. IX, București, 1909, p. 59 și urm.; N. Iorga, *Carol al XII-lea, Petru cel Mare și Țările noastre (1709-1714)*, în *AARMSI*, seria II, tomul XXXIII/1910-1911, 1911, p. 72 și urm.; Al. Grigorovici, *În jurul „Calabalâcului” de la Bender (febr. 1713)*, în *CC*, X/1936-1939, 1940, p. 190 și urm.; V. Mihoideu, *Carol al XII-lea la Tighina*, în *AARMSI*, seria III, tomul XXV, 1942-1943, p. 452 și urm.

⁷⁵ Veniamin Ciobanu, *Carol al XII-lea și românii / Charles XII et les Roumains*, ediție bilingvă româno-franceză, versiunea franceză de Radu Crețianu, București, Editura Domino, 1999, p. 111-112 / 265-266, și indicațiile bibliografice.

⁷⁶ Hurmuzaki, *Documente*, Supliment I, p. 428; Jósef Feldman, *Polska a sprawa wschodnia 1709-1714*, Kraków, 1926, p. 123; Władysław Konopczyński, *Polska a Turcja 1683-1792*, Warszawa, Nakładem Instytutu Wschodniego w Warszawie, 1936, p. 70-72.

⁷⁷ Hurmuzaki, *Documente*, Supliment I, p. 429; idem, IX, p. 514-515; Jósef Feldman, *op. cit.*, p. 125-126; Wl. Konopczyński, *op. cit.*, p. 72-76.

în legătură cu dorința lor de a *monitoriza* procesul de includere a Europei Răsăritene în structurile „ordinii apusene”, proces care, atât prin mijloacele preconizate, cât și prin finalitatea sa era fundamental contrar celui preconizat de Poartă, de încorporare a unei cât mai mari părți a acesteia în sistemul politic otoman. Ca urmare, probabil spre a nu oferi un nou pretext Porții, pentru o nouă agresiune, de data aceea, Petru I nu a mai întârziat ratificarea tratatului de la Adrianopol, punându-și semnătura pe el, în luna septembrie 1713⁷⁸. În consecință, Poarta a fost nevoită să ia act de noua situație și să accepte și normalizarea raporturilor cu Polonia, prin recunoașterea lui August al II-lea ca rege legitim al acesteia. Astfel că, la 22 aprilie 1714, a fost reînnoită pacea otomano-polonă de la Karlowitz, în virtutea căreia August al II-lea a fost recunoscut de Poarta Otomană ca rege legitim al Poloniei, căreia i-a mai recunoscut și stăpânirea asupra Ucrainei poloneze⁷⁹. La rândul ei, Polonia se obliga să-și însușească stipulațiile tratatului otomano-rus de la Adrianopol, privind retragerea trupelor ruse de pe teritoriul Republicii Nobiliare Polone și neamestecul țarului în treburile lor interne. S-a convenit, de asemenea, asupra condițiilor retragerii în Suedia a lui Carol al XII-lea⁸⁰.

Regele Suediei nu a mai urmat, însă, traseul prin Polonia. Plecat, la 1 octombrie 1714, din Demotica, a traversat Țara Românească, Transilvania, Ungaria și statele germane, spre Suedia. La rândul său, Stanislaw Leszczyński s-a retras tot în Suedia, dar prin Transilvania și Ungaria⁸¹. Lăsau în urma lor o amintire deloc de invidiat. Pe fondul tulburărilor provocate de Marele Război Nordic, românii din cele două Principate au intrat într-o nouă fază, cea mai dificilă din zorii istoriei lor moderne, concretizată în instaurarea de către Poarta Otomană a menționatului, deja, *regim fanariot*.

Evenimentele politice și militare care s-au derulat între anii 1709 și 1714 au demonstrat, o dată în plus, că, în conjunctura internațională de atunci, Rusia nu-și putea realiza întregul său program de *politică orientală*, ce constituia, de fapt, cum am mai menționat, o formă de concretizare a *procesului de integrare a Răsăritului în structurile „ordinii europene”*. De aceea, Rusia trebuia să-l pregătească mai temeinic, fructificând, înainte de toate, poziția pe care și-o consolidase în Polonia. În primul rând, această țară trebuia adusă în situația de a nu mai constitui, niciodată, un concurent, fie, chiar, și de rang secundar, al Rusiei în spațiul baltic, dar nici în cel pontic. Probabil și în ideea de a reduce zona teritorială de contact a Republicii Nobiliare Polone cu țărmurile Mării Baltice, Petru I a refuzat să-și respecte angajamentul, asumat, în anul 1711, ca, în cazul în care Suedia ar fi fost înfrântă, Letonia avea să revină Poloniei, sau, mai curând, lui August al II-lea, ca fief personal, pe care dorea să-l folosească, în scopul consolidării dinastiei sale, în Polonia – hotărâre pe care țarul a făcut-o publică, în anul 1718⁸².

Polonia se străduia, totuși, să-și promoveze și programul de politică orientală care viza, în continuare, restaurarea pozițiilor pe care le pierduse în spațiul extracarpatic. Se încerca să se profite de angajarea Imperiului Otoman în războiul cu venețienii și imperialii, pentru a obține, prin mijlocirea Curții de la Viena, dreptul de a anexa Moldova, invocând, în sprijinul acestei cereri, tocmai prevederile tratatului polono-otoman de la Karlowitz. În caz contrar, cercurile conducătoare poloneze ar fi acceptat și o modificare parțială a statutului Moldovei, în sensul transformării ei în „stat tampon”, între Polonia și Imperiul Otoman. Ambele obiective au rămas, însă, tot în stadiul de

⁷⁸ Veniamin Ciobanu, *Carol al XII-lea*, p. 112, 226-227.

⁷⁹ Idem, *Relațiile politice româno-polone între 1699 și 1848*, București, Editura Academiei, p. 50-52.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 52.

⁸¹ *Ibidem*, p. 53.

⁸² Walter Leitsch, *op. cit.*, p. 153.

deziderat, deoarece nici împăratul și, bineînțeles, nici sultanul nu erau favorabili vreunui proiect care viza modificarea statutului juridic al zonei Dunării de Jos, în alți parametri, decât cei preconizați de cercurile conducătoare ale statelor lor. Ca urmare, otomanii nu numai că au reușit să evite includerea în tratatul de pace de la Passarowitz a vreuneia din cererile poloneze, ci și-au consolidat poziția în Moldova, prin extinderea, în chiar anul 1718, a cazalei Hotin, constituită în anul 1713, prin includerea a încă 45 de sate moldovene, inclusiv punctul vamal de acolo. Fără rezultat au rămas și încercările Poloniei, din anul 1718, de a înființa un consulat în Istanbul, avându-se, se pare, în vedere precedentul creat de clauza din tratatul de la Passarowitz care oferea Austriei posibilitatea de a înființa consulate oriunde interesele sale comerciale în Imperiul Otoman ar fi reclamat-o. În ceea ce privește tentativa poloneză, refuzul Porții a fost justificat, prin invocarea volumului scăzut al comerțului otomano-polonez care nu necesita măsuri suplimentare de siguranță, în afara celor oferite de firmanele sultanilor⁸³.

Iată, așadar, tot atâtea motive care pot fi luate în considerare, pentru explicarea consecvenței cu care a urmărit Petru I paralizarea instituțiilor statului polonez ce trebuiau să funcționeze sub stricta supraveghere a autorităților ruse, în speță a ambasadorului rus din Varșovia. În așa fel, încât, dezastruoasele – prin efectele lor asupra ansamblului vieții statale poloneze – „libertăți de aur” ale nobilimii poloneze aveau să fie perpetuate, sub directă protecție a Rusiei. Ingerințele politice, ca și prezența militară masivă, ce nu a fost nici măcar redusă, conform prevederilor tratatelor încheiate cu Poarta Otomană, au declanșat, totuși, un val de proteste antiruse în Polonia. August al II-lea, ce fusese confruntat cu o puternică opoziție, concretizată în Confederația de la Tarnogród, constituită în anul 1715⁸⁴, a profitat de acea stare de spirit, pentru a determina retragerea trupelor ruse, făcând în acest scop apel la sprijinul împăratului Carol al VI-lea și la regele Angliei, George I⁸⁵. De altfel, Anglia urmărea cu neliniște progresele țarului în Polonia și, mai ales, intenția sa de a-și instaura controlul direct și exclusiv asupra Gdansk-ului și a Elblag-ului. Interesele Angliei în comerțul cu Gdansk-ul datau încă din prima jumătate a secolului XIV. Din anul 1700, avea un consul acolo, iar șase ani mai târziu (1706), a încheiat o convenție comercială cu orașul liber Gdansk, motiv pentru care Marea Britanie manifesta interes deosebit față de securitatea orașului, indiferent din ce parte ar fi venit amenințarea – Suedia, August al II-lea sau Rusia. Interesul activ al Angliei în zonă este ilustrat, de altfel, și de faptul că tratatul de la Utrecht (13 aprilie 1713) i-a garantat comerțul nestingherit cu Gdansk-ul, avantaj de care mai beneficiau, prin același tratat, și Franța și Spania. Războiul Nordic diminuasă, însă, considerabil comerțul său prin Gdansk, fapt ce afecta, îndeosebi, posibilitățile de procurare a materiilor prime necesare industriei sale navale. La fel de dornică era și Olanda ca să împiedice instaurarea preponderenței ruse, datorită aceluiași interes pe care le avea în comerțul baltic⁸⁶. Iată, deci, una din cauzele pentru care Anglia a dat curs solicitării lui August al II-lea, Petru I fiind nevoit să-și retragă trupele din Polonia⁸⁷.

Cedarea a fost doar circumstanțială, țarul dovedind, încă o dată, că realiza perfect importanța pe care o avea Polonia în programul său de „integrare” a Rusiei în structurile „ordinii europene”. Cum colaborarea regelui cu nobilimea era foarte periculoasă în acea

⁸³ Veniamin Ciobanu, *Relațiile politice româno-polone*, p. 55-58.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 55.

⁸⁵ Walter Leitsch, *op. cit.*, p. 154.

⁸⁶ L. R. Lewitter, *Russia, Poland and the Baltic 1697-1712*, în „The Historical Journal”, XI, 1, 1968, p. 20 și urm.

⁸⁷ Walter Leitsch, *op. cit.*, p. 154.

perspectivă, s-a grăbit să-i pună capăt, dezvăluind polonezilor negocierile secrete ale regelui lor cu regele Prusiei, Friedrich Wilhelm I, pentru o eventuală împărțire a Poloniei. Efectul a fost cel scontat, țarul redobândindu-și aureola de „protector” al Republicii Nobiliare Polone și al „libertăților de aur” ale nobilimii. Și, desigur, pentru a împiedica Prusia să intre în orice alte combinații vizând Polonia, altele decât cele urmărite de el, la 6 februarie 1720, Petru I a încheiat o înțelegere cu regele Prusiei, privind „protecția comună” a „libertăților de aur” poloneze. Tot în același scop, a cooptat și Suedia, în baza tratatului încheiat cu ea, în anul 1724, și, apoi, Curtea din Viena, prin tratatul din anul 1726⁸⁸. Totuși, Petru I nu a luat în considerare ideea împărțirii Poloniei cu vecinii săi. Din contra, „it seems that the distant goal for which Peter strove was the incorporation of the entire country into the Russian Empire. *Until this should be achieved, Poland was to remain a Russian protectorate*” (s.n.)⁸⁹.

Polonia nu a fost, totuși, singurul teren în care Rusia a intrat în contradicție cu puterile europene care aveau interese majore de apărare în spațiul nord-estic al Continentului. Urmărind, cu consecvență, programul integrării Rusiei în structurile ordinii europene, Petru I a adoptat o strategie care s-a dovedit a fi nu numai originală, ci și perspicace, pe care a aplicat-o în două din țările baltice: Estonia și Letonia. El a profitat de aversiunea populației acelor țări față de absolutismul suedez, pe care l-a înlocuit cu un regim, se poate spune, *liberal*, restituindu-le libertățile și privilegiile de care se bucuraseră înainte de anul 1680, și a evitat rusificarea acestora. Astfel, „the Baltic provinces as whole were to serve as the Russian window to the West” (s.n.)⁹⁰. Iar „its urban inhabitants would form an avant-garde through whose influence Russia itself would be transformed into a commercial and industrial state on the Western pattern” (s.n.)⁹¹.

În această perspectivă, Petru I nu se putea mulțumi doar cu stăpânirea colțului nord-estic al Mării Baltice, unde își mai crease o solidă bază de acțiune, prin protectoratul pe care l-a instaurat asupra Curlandei, în urma căsătoriei nepoatei sale, Anna, cu ducele acestei țări. Cum ducele a decedat la foarte scurt timp, după oficierea căsătoriei, care a avut loc la Moscova, Anna a început să guverneze Curlanda „in accordance with Tsar Peter’s directions”, fapt ce a sporit temerile „of a permanent Russian vassal state inside the Commonwealth” polono-lituanian⁹². El ținea, deci, mult mai departe, în sensul că urmărea să creeze o bază vestică pentru comerțul rus. Or, el a atribuit acest rol ducatului de Mecklenburg-Schwerin, preferat celui alt stat nord-german, Holstein-Gottorp, care se oferise să-i permită construirea unui canal, prin Schleswig, pentru a se lega Marea Baltică de Marea Nordului – deoarece forma „die Brücke zwischen der Ostsee und der Nordsee”, pentru comerțul și vasele ruse⁹³. Valorificând situația politică din ducat, ostilă ducelui Karl Leopold, a încheiat cu acesta, la 19 aprilie 1716, o alianță pe care a pecetluit-o, prin căsătoria ducelui cu o altă nepoată a sa, Katharina Ivanovna, și a ocupat cu trupe Mecklenburg-ul.

Reacția Angliei a fost promptă. Ocuparea Mecklenburg-ului amenința securitatea Hanovrei, fieful regelui George I. În plus, stăpânirea de către Rusia a porturilor baltice

⁸⁸ Pentru alte informații, vezi *ibidem*.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 155.

⁹⁰ Ragnhild Marie Hatton, *op. cit.*, p. 122.

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ Walter Mediger, *op. cit.*, p. 93; „Diese verführerische Angebot eröffnete Peter die Aussicht, sein Werk zu krönen, Astrahan über Petersburg und Wismar mit Hamburg das Kaspische Meer mit der Nordsee, mit dem Ozean durch eine vollkommen unter russischer Kontrolle stehende Wasserstraße zu verbinden” (*ibidem*).

dezvăluise planul lui Petru I de a controla aprovizionarea Marii Britanii cu materiile prime necesare înzestrării forțelor sale navale⁹⁴. Ca urmare, diplomația anglo-hanovriană a intrat în acțiune. Cum prezența militară rusă în Mecklenburg amenința și securitatea Imperiului, Anglia a reușit să încheie, în anul 1719, o alianță între Hanovra, Saxonia și împărat, îndreptată împotriva Rusiei și a Prusiei, cu stipularea garantării integrității frontierelor Poloniei, în cazul unei potențiale agresiuni din partea celei din urmă. În consecință, Petru I a fost nevoit să-și retragă trupele nu numai din Polonia, ci și din Mecklenburg⁹⁵. Astfel că, în ultima fază a Marelui Război Nordic, Suedia nu a mai fost adversarul real al Rusiei, ci Anglia, conflictul transformându-se „in ein Ringen Englands mit Rußland um die Gestaltung der Besitzverhältnisse in Ostseeraum, d.h. und die Kontrolle über Ausfuhr der Schiffbaumateriellen”⁹⁶.

Așadar „this general European fear of Russian expansion brought forth plans to limit Tsar Peter’s gains from Great Northern War”⁹⁷. De aceea, urmașa lui Carol al XII-lea, Ulrika Eleonora, ca și soțul său, Friedrich I, care a preluat domnia în Suedia, în anul 1720, după abdicarea Ulrikăi, au fost constrânși să încheie, între 1719 și 1720, păcile cu Hanovra, Danemarca și Prusia, în speranța că Anglia, Franța, Spania și Imperiul „would actively help in restoring a balance of power within the Baltic region”, prin recucerirea de către Suedia cel puțin a unei părți din Estonia sau Letonia, cu porturile Reval sau Riga⁹⁸. Împrejurările internaționale nu au permis, însă, contracararea programului țarului de includere a Rusiei în structurile „ordinii europene”. Suedia a fost sacrificată acelui program, pacea pe care i-a impus-o Petru I la Nystad, în luna august 1721, răpindu-i posesiunile sale baltice, în care erau incluse Estonia și Letonia, o mare parte a Kareliei și a Finlandei⁹⁹. Victoria lui Petru I a avut, însă, un revers, cu implicații profunde și deosebite asupra sistemului politic european și, implicit, asupra procesului de „integrare” a Răsăritului European, în structurile europene apusene. Deoarece, „by pushing Russia deep into Europe and excluding Sweden as a meaningful partner in the pattern of alliance, Peter permanently entangled Russia in the web of European alliances and counteralliances which was to generate war after war of no conceivable benefit to Russian national interests, but from which Russia dared not withdraw for fear of an unfavourable power alignment” (s.n.)¹⁰⁰.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 94-95.

⁹⁵ Walter Leitsch, *Der Wandel der österreichischen Russlandpolitik in den Jahren 1724-1726*, în JGO, N.F., 6, 1958, p. 42-43; vezi și Walter Mediger, *op. cit.*, p. 95.

⁹⁶ Walter Mediger, *op. cit.*, p. 95.

⁹⁷ Ragnhild Marie Hatton, *op. cit.*, p. 124.

⁹⁸ *Ibidem*.

⁹⁹ *Ibidem*; vezi și Walter Mediger, *op. cit.*, p. 95.

¹⁰⁰ Henry R. Huttenbach, *The Origin of Russian Imperialism*, în vol. *Russian Imperialism*, p. 42.

TENTATIVES D'«INTEGRATION» DE L'EUROPE ORIENTALE
DANS LES «STRUCTURES» DE L'EUROPE OCCIDENTALE
DANS LE PREMIER QUART DU XVIIIe SIECLE
(Résumé)

Mots clés: paix, question orientale, «intégration», l'Europe Occidentale

Les paix qui ont été conclues entre les années 1713 et 1721, c'est-à-dire à partir d'Utrecht et Rastadt, jusqu'à celle de Nystadt, ont marqué une période distincte de manifestation du concept de «l'intégration européenne». Cependant il est à remarquer que ce concept doit être abordé seulement de la perspective de l'évolution de la question orientale. Parce que le phénomène a imprimé un contenu spécifique tant au concept, comme aussi aux formes concrètes, politiques et idéologiques, de manifestation des tendances de soi-disant «intégration» de l'Europe Orientale dans les structures de l'Europe Occidentale.

Les protagonistes de cette «tentatives» ont été dans cette période l'Autriche et la Russie qui ont cherché de promouvoir leur propre programme de politique dans l'Europe Orientale. Entre ces deux tendances se sont trouvés les Roumains qui habitent la Moldavie et la Valachie et qui ont cherché à leur tour d'exploiter la conjoncture politique internationale pour se soustraire au système politique Ottoman afin de «s'intégrer» dans celui de l'Europe Occidentale. Parce que ils le considéraient comme le seul cadre propice pour leur futur développement historique.

ADRIAN-BOGDAN CIOBANU

RUȘI ȘI ROMÂNI: DIPLOMAȚIE ȘI RELAȚII MATRIMONIALE ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XIX

Raporturile între români și ruși în secolul XIX au constituit un subiect de cercetare constant în istoriografia românească și nu numai, care merită, în continuare, numeroase investigații din partea istoricilor. De aceea, în cele ce urmează, ne propunem să prezentăm câteva aspecte ale relațiilor matrimoniale dintre români și ruși, cu accentul pus pe diplomații acestor țări, încercând să observăm dacă în numirea agenților diplomați aceste relații de rudenie au avut vreo importanță. De altfel, acest subiect al căsătoriilor și al relațiilor matrimoniale româno-ruse a stat în atenția istoricilor¹, dar numai pentru prima jumătate a secolului XIX. Pentru acea perioadă, Paul Cernovodeanu remarcă faptul că rușii au găsit necesar să contracteze căsătorii cu pământece pentru a obține poziții înalte și mai ales influență în Principate². În majoritatea lor, ofițerii și funcționarii căsătoriți la noi erau de origine străină sau naturalizați ruși (protestanți baltici sau germani, catolici levantini sau nobili francezi, ortodocși greci sau sârbi) și mai puțin „curați ruși”³, aceștia din urmă fiind în minoritate. Mai mult, se poate observa prezența masivă a elementelor alogene în elita conducătoare a statului rus, ceea ce nu a convenit istoriografiei rusești (atât celei țariste, cât și celei sovietice), ce a încercat să minimalizeze rolul jucat de străini în cadrul Imperiului Rus. Acest aspect, al prezenței străinilor în societatea rusă, se poate observa și din studierea componenței Ministerelor din timpul lui Alexandru al II-lea, în care regăsim polonezi, sârbi, georgieni și armeni⁴.

În ceea ce privește prezența românească în Rusia, se pot distinge trei etape ale procesului de emigrare a boierilor din Moldova și Țara Românească: prima etapă, anterioară epocii lui Petru cel Mare, în care emigrarea a fost individuală și din diverse motive (cum ar fi: persecuții politice, o eventuală situație materială mai bună, nevoia de oameni în aparatul de stat rusesc: cazul lui Nicolae Miclescu), a doua etapă a avut loc în timpul domniei lui Petru I, atunci când odată cu Dimitrie Cantemir s-au refugiat în

¹ Paul Cernovodeanu, *Strategii matrimoniale ruse în societatea românească din perioada regulamentară* în *ArhGen*, anul IV (IX), 1997, nr. 3-4, Iași, p. 243-252; idem, *Ruși și români: Politică și încuscriri secolele XV-XVIII*, în *MI*, martie 1996, p. 39-44; aprilie 1996, p. 63; mai 1996, p. 69-73, p. 80; iunie 1996, p. 64-68; Emanoil Hagi-Mosco, *Căsătorii ruso-române din trecut*, în *București. Amintirile unui oraș. Ziduri vechi. Ființe dispărute*, ediție îngrijită de Paul Cernovodeanu, București, Editura Fundației Culturale Române, 1995, p. 282-294.

² Paul Cernovodeanu, *Strategii matrimoniale ruse...*, p. 244.

³ Emanoil Hagi-Mosco, *op. cit.*, p. 283.

⁴ A se vedea în acest sens William Bruce Lincoln, *The ministers of Alexander II : A survey of their backgrounds and service careers*, în *CMRS*, XVII, 1976, nr. 4, p. 467-483; Mihai-Dimitrie Sturdza (coord.), *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. I, București, Editura Simetria, 2004, p. 540-562.

Rusia aproximativ 4.000 de persoane, și cea de-a treia etapă, petrecută la sfârșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX, deschisă mai întâi de războiul ruso-turc din 1768-1774, apoi de anexarea de către Rusia a teritoriului dintre Bug și Nistru, iar în 1812 a Basarabiei⁵. Astfel încât, pe parcursul mai multor generații, unii români au reușit să se integreze treptat în societatea rusă.

Într-o primă fază, un rol însemnat în dezvoltarea relațiilor româno-ruse l-a avut înființarea consulatelor⁶ de la Iași și București, la sfârșitul secolului XVIII. Pe lângă activitatea lor politică, consulii ruși sau rude ale acestora au reușit să pătrundă prin diverse căsătorii în societatea românească. Este cazul baronului Petru Ivanovici Rückman, consul general al Rusiei în Principate (1835-1839), care s-a căsătorit cu Maria, una din fiicele boierului muntean Constantin Bălăceanu (1793-1858). Maria a fost despărțită, din motive politice, după trei ani de căsătorie, de soțul ei, Constantin Glogoveanu, tocmai pentru a se căsători cu baronul Rückman, mult mai în vârstă decât ea. Consulului rus i „s-au aprins călcăiele” după tânăra boieroaică la un bal, iar pasiunea a fost întreținută de către factorii politici interni și consfințită de Biserică⁷. Un alt diplomat rus cu legături în societatea românească a fost N. Giers⁸, consul general al Rusiei la București, care a fost căsătorit cu Olga Cantacuzino, fiica lui Gh. Cantacuzino. Ar mai fi de amintit și Wilhelm von Kotzebue (1813-1887), fratele consulului Rusiei la București, în perioada 1847-1850, Carol von Kotzebue. Wilhelm von Kotzebue, diplomat rus, scriitor, membru de onoare al Academiei Române, s-a căsătorit în 1839 cu Aspasia Cantacuzino⁹, fiica lui

⁵ Matei Cazacu, *Familles de la noblesse roumaine au service de la Russie XV-XIX siècles*, în *CMRS*, XXXIV (1-2), janvier-juin 1993, p. 211-226. Despre prezența românească în Rusia a se vedea și Gh. Bezviconi, *Români în Rusia*, în „Din trecutul nostru”, anul IV, nr. 31-34, 1936, p. 149-167; Lucian Lefter, Ludmila Bacumenco, *Neamuri de boieri români în Rusia. Între istorie și heraldică*, în *România din afara granițelor țării. Evoluție istorică și situație prezentă în perspectiva integrării României în Uniunea Europeană*, volum coord. de Mircea-Cristian Ghenghea și Iulian Pruteanu-Isăcescu, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2006, p. 45-62.

⁶ Sosit la Constantinopol pe 20 iunie 1780, pentru recunoașterea oficială și eliberarea de către Poartă a beretului corespunzător, Serghei I. Lașcariov, primul consul general pentru cele două Principate, era unul dintre protejații lui Grigori Alexandrovici Potemkin, președintele Colegiului Afacerilor Străine. Negocierile cu Poarta au fost foarte dure, astfel încât abia peste un an și jumătate, pe 2/13 februarie 1782, S.I. Lașcariov a plecat spre București înfățișându-se domnului muntean, Nicolae Caragea. După o perioadă scurtă de timp petrecută la București, consulul rus a plecat spre Iași pentru a se prezenta lui Constantin Moruzi și pentru a-l instala în calitate de viceconsul pe Ivan Salonski. Aceste consulat de la Iași și București trebuiau să fie un mijloc eficient de informare asupra situației politice și economice a Moldovei și Țării Românești (Marian Stroia, *Racordarea societății românești la modele europene: înființarea consulatelor străine în Moldova și Țara Românească*, în „Revista Institutului Diplomatic Român”, anul II, nr. II (IV), semestrul II, București, 2007, p. 403-407).

⁷ Emanoil Hagî-Mosco, *op. cit.* p. 282; Dan Dumitru Iacob, *Balurile înaltei societăți din Principatele Române*, în *Orașul din spațiul românesc între Orient și Occident. Tranziția de la medievalitate la modernitate*, editor Laurențiu Rădvan, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2007, p. 317.

⁸ N. Giers a ajuns pentru prima dată în Moldova la sfârșitul anului 1841 și a ocupat până în 1847 funcția de consul la Iași. Memoriile sale referitoare la perioada petrecută la Iași sunt interesante nu atât din punctul de vedere al comentariilor politice, cât mai ales al aspectelor referitoare la traiul dus de boieri sub protectoratul Rusiei. Editorii memoriilor sale surprindeau faptul că diplomatul rus „devenise parte a societății pe care o descria” (*The Education of a Russian Statesman: The Memoirs of Nicholas Karlovich Giers*, Edited by Charles and Barbara Jelavich, University of California Press, 1962, p. 123).

⁹ Această alianță politico-matrimonială a pornit de la surorile Molly și Emilia von Kusküll. Prima dintre ele a fost soția lui Karl von Kotzebue, în timp ce soțul Emiliei a fost Leon Cantacuzino, fiul lui Gh. Cantacuzino și al Elenei Gorceakova. Una dintre surorile lui Leon a fost Aspasia. Cele două familii s-au stabilit în Moldova în anii '30 ai secolului XIX. În anul 1839, Wilhelm von Kotzebue a sosit în Moldova și s-a căsătorit cu Aspasia Cantacuzino. Pe lângă înrudirea cu familia Gorceakov, el a devenit cumnat și cu N. Giers prin căsătoria acestuia cu sora Aspasiei. Acest aspect i-a ușurat și reintrarea în diplomație (Bogdan Popa, *Wilhelm von Kotzebue, sau despre textul literar ca argument politic*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, tom XXI, 2008, p. 20-21).

Gheorghe Cantacuzino. El a trăit la o moșie a soției sale în Moldova, până în 1857, când a reintrat în diplomația rusă¹⁰.

Un rol important, însă, în dezvoltarea relațiilor politice dintre România și Rusia l-a reprezentat înființarea agențiilor diplomatice ale acestor țări la București și Sankt-Petersburg. Astfel, în anul 1874, a luat ființă agenția diplomatică propriu-zisă a României în Rusia, în sensul că, încă din 1869, era numit un agent diplomatic, în persoana lui Ludovic Steege, pentru a reprezenta România la curțile din Berlin, Viena și Sankt-Petersburg; iar reședința o avea în capitala Prusiei. În 1874, era numit ca agent diplomatic George C. Filipescu (1840-1902)¹¹, fost adjutant al domnitorului Al. I. Cuza, apoi mareșal al Curții lui Carol I în perioada 1864-1874. El a ocupat funcția de agent diplomatic până în anul 1877. Tatăl său, postelnicul Constantin Filipescu, a fost secretarul particular al lui Pavel Kisellef și a avut ca soție pe Aristia Balș, fiica lui Constantin Balș din Moldova, cu care a avut doi copii: Maria, care a fost soția senatorului rus Catacaz, și George Constantin, care a fost căsătorit de două ori: o dată cu Natalia Ghica și a doua oară cu Lidia Hangeri¹². Despre unul dintre frații lui Constantin Filipescu, unchiul lui George, Dadu Filipescu, Constantin Bacalbașa povestea că la intrarea rușilor în București, după Războiul de Independență, „un bătrân încărcat de ani, ce fusese ofițer de cavalerie în armata moscovită”, își comandase o uniformă de colonel și îmbrăcând-o „în fiecare zi îl vedeau bucureștenii trecând pe jos pe Podul Mogoșoaiei, puțin cam încovoiat și târând piciorul”. Era privit cu mirare deoarece atât prin vârsta lui cât și prin uniformă era „un fel de strigoi care redeștepta în minți o epocă de înjosire și de toate umilințele naționale”¹³.

În legătură cu prezența lui George Filipescu¹⁴ la Sankt-Petersburg ne-a atras atenția un eveniment petrecut chiar la începutul anului 1874, atunci când, conform uzanțelor diplomatice, agentul român a făcut cerere pentru audiențe la toți ambasadorii din capitala Rusiei. Dintre cei prezenți, doar unul a refuzat să-l primească pe George Filipescu, și anume ambasadorul Imperiului otoman, Kiamyl pașa, pe motiv că el fiind ambasadorul sultanului otoman, suzeranul Țării Românești și al Moldovei, nu acceptă în aceeași calitate un alt diplomat¹⁵. În cele din urmă, după discuții între oficialitățile ruse și ambasadorul turc, Filipescu a fost primit într-o nouă audiență, care de această dată s-a desfășurat după toate regulile protocolului.

Următorul agent al României în capitala Rusiei a fost Iancu Ghica, ce a ocupat această funcție între anii 1877-1881. Acesta s-a născut la Iași în octombrie 1833 și era al doilea fiu a lui Grigore Ghica voievod din căsătoria acestuia cu domnița Elena, fiica lui Ioan Sandu Sturdza voievod. A făcut studii superioare la Geneva, iar în luna decembrie

¹⁰ Wilhelm de Kotzebue originar din provinciile baltice, vorbitor de limbă germană, a fost ministru plenipotențiar rus la Karlsruhe, Dresda și Berna, murind în Rusia, la Reval (G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 398).

¹¹ Gh. Cazan, *Înființarea reprezentanțelor diplomatice ale României la Sankt-Petersburg*, în *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. I, București, Editura Politică, 1967, p. 195.

¹² Octav-George Lecca, *Familiiile boierești române, istorie și genealogie*, ediție îngrijită de Alexandru Condeescu, București, Editura Libra, 2000, p. 281.

¹³ Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol. II (1878-1884), ediție îngrijită de Aristiția și Tiberiu Avramescu, Editura Eminescu, 1993, p. 27-28.

¹⁴ Sigiliul personal al lui George Filipescu era marcat de deviza „POTIUS MORI QUAM FOEDARI” („Mai bine moartea decât dezonoarea”). Pe hârtia de corespondență întrebuițată o stemă simplificată: „un scut oval, cuprinzând inițialele sale înlănțuite, bordure scutului imită o centură de aspectul jartierei ordinului englez anonim, pe care este înscrisă deviza; scutul este timbrat cu coroana de conte” (Cătălina Opaschi, *Sigilii și steme ale familiei Filipescu*, în *ArhGen*, III (VIII), 1996, nr. 3-4, Iași, p. 89-106).

¹⁵ Gh. Cazan, *op. cit.*, p. 197-198.

a anului 1861 s-a căsătorit cu Alexandrina Blaremburg, născută la 5 martie 1835. Mama ei, Pulcheria Ghica, fusese căsătorită cu Nicolae Mavros¹⁶, diplomat rus, de care se despărțise în 1819. Tatăl ei era colonelul Vladimir Blaremburg¹⁷, născut la Moscova, cetățean rus și ofițer în armata rusească, care se căsătorise cu Pulcheria Ghica în 1830¹⁸. Iancu Ghica a fost atașat extraordinar al guvernului român pe lângă țarul Alexandru II în timpul Războiului de Independență, iar în octombrie 1878 a fost numit șef al Legației române de la Sankt-Petersburg. A murit la sfârșitul lunii martie 1881¹⁹ în capitala Rusiei, fiind „secerat de o aprindere de plămâni provenită dintr-o răceală”, pe care o „căpătase” la înmormântarea țarului Alexandru II²⁰.

În 1881, a fost numit ca ministru plenipotențiar la Sankt-Petersburg Nicolae Kretzulescu, funcție pe care a ocupat-o până în 1886. Nici numirea acestuia în Rusia pare a nu fi întâmplătoare. Născut la 1 martie 1812, la București, acesta a urmat cursurile Facultății de medicină din Paris²¹, iar în anul 1846 s-a căsătorit cu Sofia Iacovenko, fiica lui Ignatie Iacovenko. Acesta din urmă a fost secretar al consulatului rusesc din București, apoi director al Poștelor din Principate, căsătorindu-se, în anul 1829, cu Elena Caracaș²². N. Kretzulescu a publicat în 1878 o broșură²³ în care critica felul cum acționase Guvernul, Parlamentul și reacționase presa în afacerea Basarabiei, prin articole ostile Rusiei, prin care „ne-am înstrăinat simpatiile națiunii vecine puternice”²⁴. Diplomatul susținea că politica guvernului român în acele momente a fost una „puțin serioasă”, care urma să aibă repercusiuni la viitoarele tratative. Pe parcursul șederii sale la Sankt-Petersburg, el câștigase „simpatia și încrederea împăratului Alexandru III și a ministrului său Giers”²⁵. Se pare că s-a retras din cauza unor neînțelegeri cu guvernul liberal, condus de I.C. Brătianu. Tot în această perioadă, prim-secretarul Legației Române din Rusia era Alexandru Em. Lahovary²⁶, cel care s-a căsătorit în

¹⁶ Nicolae Mavros, vorbitor de limbă rusă, franceză și greacă, a fost unul dintre cei mai activi agenți ai Rusiei de la începutul secolului XIX. (Pentru detalii legate de activitatea acestuia, a se vedea Andrei Pippidi, *Nicolae Mavros, locul său în viața politică și intelectuală*, în *SCIVA*, tom 43, București, aprilie-iunie 1992, p. 107-118).

¹⁷ După căsătoria cu Pulcheria Ghica, Vladimir Blaremburg a rămas în Țara Românească, unde a devenit mare proprietar datorită zestrei soției, ce cuprindea mai multe moșii. În timpul șederii în Valahia, el a menținut o legătură permanentă cu consulii ruși de la București, iar atașamentul față de Rusia este surprins și de faptul că cei trei fii ai săi au primit numele împăraților ruși Alexandru și Nicolae și al fratelui acestora, marele duce Constantin (Mihai-Dimitrie Sturdza, *op. cit.*, p. 558-559).

¹⁸ Radu Rosetti, *Correspondența generalului Iancu Ghica (2 aprilie 1877 - 8 aprilie 1878)*, București, Editura Cartea Românească, 1930, p. 5-6.

¹⁹ În ziua de joi, 19/31 martie, Carol I primea vestea că generalul Ghica era grav bolnav, pentru ca sâmbătă 21 martie / 2 aprilie 1881 să fie anunțată moartea acestuia (*Jurnal. Carol I al României*, vol. I, 1881-1887, traducere și studiu introductiv de Vasile Docea, Iași, Editura Polirom, 2007, p. 59).

²⁰ *Memoriile regelui Carol I de un martor ocular*, vol. XVII, București, Editura Universul, 1912, p. 74.

²¹ A. D. Xenopol, *Nicolae Kretzulescu, viața și faptele lui*, București, Editura Socec, 1915, p. 14-20.

²² Una dintre surorile Elenei Caracaș, Efimia a fost căsătorită cu ofițerul rus, Nojin (Mihai Sorin Rădulescu, *Elita liberală românească 1866-1900*, București, Ed. ALL, 1998, p. 83-84; Emanoil Hagi-Mosco, *op. cit.*, p. 285).

²³ La momentul publicării broșurii, martie 1878, se poate constata, urmărind presa vremii și discuțiile din Parlament, că părerea lui Nicolae Kretzulescu este una singulară în contradicție cu manifestațiile anti-rusești. În paginile broșurii se poate observa spiritul pragmatic al diplomatului, ce susținea că România acelor vremuri trebuia să dea dovadă de mai multă modestie și să fie mai atentă în relația cu Marile Puteri (N. Kretzulescu, *Cugetări asupra retrocedării județelor din Basarabia*, București, 1878, 11 p.).

²⁴ *Ibidem*, p. 8.

²⁵ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 134.

²⁶ Alexandru Em. Lahovary s-a născut la Paris pe 21 decembrie 1856 și a fost fiul lui Manolache Lahovary și al Olimpiei, a doua fiică a lui Apostol Arsache, lider conservator din perioada domniei lui Alexandru Ioan Cuza. În Amintirile sale diplomatice a consemnat, în legătură cu numirea socrului său, Nicolae Kretzulescu, ca ministru plenipotențiar în Rusia următoarele: „Alegerea lui N. Kretzulescu era făcută

1882 cu Ana, fiica lui Nicolae Kretzulescu. În capitala Imperiului Rus, tânărul secretar al Legației l-a cunoscut pe reprezentantul Germaniei, în Rusia și mai apoi în România, Bernard von Bülow, care conform amintirilor lui Al. Em. Lahovary „se împrietenise cu socru meu, Nicolae Kretzulescu. Bülow stima mult pe socru-meu, pentru tăria lui de caracter și avea mare încredere în judecata lui dreaptă și sigură, datorită unei lungi experiențe de om de stat”²⁷. Pentru o perioadă scurtă de timp (între 1886 și 1889), ministrul plenipotențiar al României la Sankt-Petersburg a fost Gheorghe M. Ghica, fiul lui Mihail Ghica și al Ecaterinei Faka²⁸, căsătorit cu Zoe Cantacuzino, fiica lui Grigore Cantacuzino și al Luxiței Kretzulescu. Și în familia lui Gheorghe M. Ghica (mai ales în rândul surorilor) se pot observa relații matrimoniale în mediul rusesc. Astfel, sora sa Elena (cunoscută și sub numele Dora d’Istria) a fost căsătorită cu cneazul Alexandr Kolzov-Massalski, născut la Moscova în 1826. O altă soră, Sofia, a fost căsătorită cu ofițerul rus Nikolai O’Rurke, în timp ce Olga Ghica a fost căsătorită cu Grigore Mihail Sturdza²⁹, cunoscut în anii de după Războiul de Independență ca fiind filo-rus.

În perioada anilor 1889-1895, România i-a avut ca miniștri plenipotențieri pe Emil Ghica (1848-1911) și Alexandru Catargiu. Primul dintre ei a aparținut ramurii cantacuzine, zisă Brigadier, a Ghiculeștilor moldoveni; atât tatăl său, cât și bunicul său au făcut parte din armata rusă, ca generali de brigadă. Născut la 27 decembrie 1848, la Iași, Emil Ghica a făcut studiile la Paris, iar în 1874, când a fost deschisă agenția diplomatică română din Rusia, a fost numit ca prim-secretar al agenției. A fost căsătorit cu Ecaterina, fiica generalului Ioan Emanuil Florescu și a Valentinei Bibescu. Sora generalului, Zoe, s-a căsătorit în 1849 cu generalul rus Filip baron de Krusenstern³⁰, în timp ce Emil Ghica a fost fiul lui Ion Ghica și a Efrosinei Filipescu. Fratele său, Gregore, a fost căsătorit cu Maria Keșco, al cărei tată Pavel Keșco a fost colonel rus. Mama sa, Efrosina Filipescu, a fost sora lui Dadu Filipescu și a lui Constantin Filipescu, postelnicul, deci mătușa primului agent diplomatic, George C. Filipescu³¹. Emil Ghica³² a stat în această funcție până în anul 1891, când a fost înlocuit cu Alexandru Catargiu.

cu multă chibzuială, deoarece acest om politic era pe de o parte strâns legat de N. Giers, Ministrul de Externe de atunci al Rusiei, fost Consul general la București, iar pe de alta, încă din februarie 1878, adică atunci când în opinia publică românească animozitatea împotriva Rusiei era la culme, avusese curajul să publice o broșură prin care arăta consecințele periculoase pe care le putea avea această atitudine și foloasele unei înțelegeri cu Imperiul Țarilor. Numirea lui N. Kretzulescu a fost privită la Petersburg într-un mod foarte favorabil și s-a bucurat acolo de o primire cordială...” (Alexandru Em. Lahovary, *Amintiri diplomatice: Constantinopol 1902-1906. Viena 1906-1908*, vol. I, ediție îngrijită de Adrian Stănescu și Laurențiu Vlad, Studiu introductiv, selecția documentelor, note, comentarii și indice de Laurențiu Vlad, Iași, Institutul European, 2009, p. 130-131).

²⁷ *Ibidem*, p. 79.

²⁸ Ion Mamina, *Diplomația românească modernă și reprezentanții ei – portretele unor Ghiculești*, în „Studii și Materiale de Istorie Modernă”, tom XXI, 2008, p. 79.

²⁹ Octav-George Lecca, *op. cit.*, p. 302.

³⁰ Emanoil Hagi-Mosco, *op. cit.*, p. 273.

³¹ Octav-George Lecca, *Genealogia a 100 de case din Țara Românească și Moldova*, București, 1911, p. 45b.

³² „Era un ironic și un sceptic. El privea lumea ca un mare furnicar care îl interesa, dar nu-l pasiona. Spectacolul zvârcolirilor omenești era o distracție pentru spiritul său veșnic observator și excita ironia cu care natura îl înzestraseră (...) Sub aparențele unui om obișnuit, Emil Ghica era de fapt un original. El disprețuia cultura, cultura care se toarnă în tipare uniforme și se întâlnește la toate răspântiile. El obișnuia să spuie că cetirea face pe oameni să judece prin capetele altora, în loc să judece prin prisma inteligenței și a propriei lor personalități, și n-avea decât o grijă: aceea de a păstra necontaminată de contagiunea banalităților curente ale civilizației moderne, originalitatea profundă a spiritului său. Glumeț, spiritual, el a fost pretutindeni iubit și stimat. La Belgrad, la Petersburg și mai ales la Viena, unde ne-a reprezentat atâtea vreme, el n-a lăsat în urma lui numai servicii, ci a lăsat după el simpatii și regrete („Viitorul”, nr. 1.297, 11 septembrie 1911, *apud* Ion Mamina, *op. cit.*, p. 81-82).

Numirea acestuia pare surprinzătoare din punct de vedere al relațiilor matrimoniale, însă nu și din punct de vedere politic. Născut în iulie 1839, Alexandru Catargiu³³ s-a înrolat în armată ca soldat și a ajuns până la gradul de căpitan în 1869. A demisionat din armată în 1871, devenind unul dintre cei mai activi membri ai Partidului Conservator. De altfel, perioada șederii sale la Petersburg coincide cu perioada în care s-au aflat la conducerea Guvernului junimiștii și conservatorii. Momentul venirii liberalilor la putere, în 1895, sub conducerea lui D. A. Sturdza reprezintă și momentul în care Alexandru Catargiu demisionează³⁴. Relația cu Rusia pare interesantă în condițiile în care, înainte de a fi numit ca ministru plenipotențiar, era văzut plimbându-se, pe Calea Victoriei, la braț cu Hitrowo, reprezentantul Rusiei la București, într-o perioadă în care se cerea tot mai mult demisia lui I. C. Brătianu, iar rușii „păreau că își găsiseră în conservatori prieteni de nădejde”³⁵.

Din 1895 și până în anul 1911 ministrul plenipotențiar al României în Rusia a fost Gh. Rosetti Solescu (1853-1916), fiul lui Constantin Rosetti și al Ruxandrei Ventura. Gh. Rosetti Solescu a făcut studii juridice la Paris și a intrat în diplomatie în 1880, fiind imediat înaintat secretar de clasa a II-a la Legația română din Rusia, unde nu a stat decât un an, reîntorcându-se în anii 1885-1886, în calitate de secretar de Legație clasa I, pentru ca, din 1895 să ocupe funcția cea mai înaltă³⁶. A fost căsătorit³⁷ cu Olga Nikolaevna Giers, fiica ministrului de externe N. Giers.

Ca o primă concluzie, putem afirma că în numirile reprezentanților României la Sankt-Petresburg, pe lângă considerentele de ordin politic, un rol important l-au avut și relațiile matrimoniale. Majoritatea agenților au avut contact cu familiile ruse prin diferite alianțe, dacă nu direct, atunci prin intermediul membrilor familiei, astfel încât în momentul trimiterii în misiune în capitala Rusiei cunoșteau probabil destul de bine limba rusă și mediul politic rusesc. De altfel, în momentul trimiterii rapoartelor către Ministerul Afacerilor Străine se poate observa că aceștia cunoșteau foarte bine cercurile politice rusești, oferind spre citire și pasaje întregi din ziarele rusești³⁸, evident traduse.

În ceea ce privește diplomația rusă în a doua jumătate a secolului XIX, aceasta a fost inevitabil conectată la realitățile românești, dacă e să ținem cont că domniile lui Alexandru al II-lea (1855-1881) și cea a lui Alexandru al III-lea (1881-1895) se identifică cu perioada când în fruntea Ministerului de Externe s-au aflat A. M. Gorceakov și N. Giers. Primul cunoștea situația din Principate (mai apoi România), dat fiind că sora sa, Elena Mihailovna Gorceakova, era căsătorită cu Gh. Cantacuzino, cu care a avut trei copii: Leon, Gheorghe și Olga. Cea din urmă, născută la 26 decembrie 1830/7 ianuarie 1831, era căsătorită cu N. Giers, ministrul rus de externe între 1882-1895, cu care a avut mai mulți copii: Mihail Nikolaevici Giers, ministru al Rusiei la București în perioada 1902-1912, și Olga Nikolaevna, căsătorită cu Gh. Rosetti Solescu. Totodată, nepotul de

³³ Alexandru Catargiu a fost fiul lui Costin Catargiu și al Smarandei, născută Balș (Octav-George Lecca, *Familiile boierești române...*, p. 216-217).

³⁴ Dimitrie R. Rosetti, *Dicționarul contimporanilor din România (1800-1918)*, edițiunea a II-a, îngrijită de Dan Jumară, Iași, Editura Alfa, 2004, p. 72.

³⁵ Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei I. C. Brătianu*, București, Editura Universul, 1933, p. 341.

³⁶ Dimitrie R. Rosetti, *op. cit.*, p. 219.

³⁷ Cina organizată cu ocazia căsătoriei celor doi a avut loc la 1 septembrie 1886 la Hotelul „Königsvilla”, iar printre invitați s-a numărat și Nicolae Kretzulescu (Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale – în continuare, DANIC –, fond Kretzulescu familial, dosar 139/ 1881-1886, nepaginat).

³⁸ A se vedea, în acest sens, telegramele trimise de Gh. Rosetti Solescu către ministrul român de externe pentru anii 1895-1896, în care sunt prezentate fragmente din ziare rusești precum „Новое Время”, „Гражданин”, „Новости”, referitoare la situația din Balcani, dar și știri cu privire la România (AMAE, fond Problema 21, vol. 75, f. 72-322).

frate al ministrului, Alexander Alexandrovici Giers³⁹, a fost consul al Rusiei la Iași între 1891 și 1899⁴⁰. Era un bărbat „înalt, frumos, cu o barbă mare neagră, foarte impunător”, iar în perioada cât a stat la Iași, la sediul Consulatului rus, „iarna între orele 5-7 seara se dădeau ceaiuri, la care era invitat tot ce Iașul avea pe atunci mai deosebit, servindu-se cele mai alese bunătăți, aduse direct de Giers din Rusia”⁴¹. Ar mai fi de menționat și faptul că Maria, o fată ce era „ca fratele ei frumușică, ca tatăl ei deșteaptă, și ca mamă-sa strângătoare de arginți”⁴², fiica lui Mihai Vodă Sturdza, din a doua căsătorie cu Smaranda Vgoride, s-a căsătorit în 1868 cu principele rus C. Gorceakov, fiul cancelarului.

Referindu-ne la agenția diplomatică a Rusiei la București, aceasta a fost deschisă în anul 1868 (până în acel moment a funcționat drept consulat general), iar primii săi agenți diplomatici au fost baronul Henric Henricovici Offenbergh, în perioada 1868-1872, apoi Ivan Alexeevici Zinoviev⁴³, din 1872 până în 1876. Din 1876, a fost numit ca agent diplomatic baronul Stuart, cel care a fost căsătorit cu Bazilewska. Tatăl său, Teodor, a fost căsătorit cu prințesa Ruxandra, fiica dragomanului D. Moruzi, în timp ce fratele baronului Stuart, Alexandru, nobil basarabean, a fost căsătorit cu Ecaterina G. Catargi⁴⁴. În octombrie 1878, baronul Stuart a fost numit ministru rezident al Rusiei la București, funcție pe care a deținut-o până în februarie 1879, când din cauza neînțelegerilor privind chestiunea Arab-Tabiei⁴⁵ a fost rechemat.

În locul său, a fost numit Alexandru Iacobson. Tatăl acestuia era Arnold Iacobson, pe care îl găsim în aprilie 1830 ca aghiotant al generalului Kiseleff, avansat locotenent-colonel, iar mai apoi comandant al garnizoanei rusești din București. Soția sa, Ana, născută Karpov, rusoaică, a fost prima directoare a „Pensionului Domnesc de Demoazele”, devenit în 1864 Școala Centrală de Fete. În ceea ce îl privește pe Alexandru, acesta a făcut Liceul românesc la Brăila, după care a intrat în diplomația rusească. S-a căsătorit în 1863 cu o româncă, Eliza, fiica clucerului Mihalache Pencovici, director al Poștelor din Valahia⁴⁶.

Funcția oficială (din primăvara anului 1879 și până la începutul anului 1881), ocupată de Alexandru Iacobson, a fost de însărcinat cu afaceri, fiind chemat de mai multe ori la prințul Carol I în această calitate. Ulterior, a fost numit ministru plenipotențiar prințul Leon Uruzov⁴⁷: „om civilizat și cam șters, dar foarte bogat, plăcut

³⁹ Printre activitățile sale, în perioada cât a stat la Iași, se numără și cea pentru istoria consulatului rus din localitate, aducând în acest sens precizări referitoare la data înființării acestuia și a primilor consuli din Principate (A. de Giers, *Din trecutul consulatului Rusiei în Iași*, în „Arhiva. Organul Societății Științifice și Literare din Iași”, anul VIII, noiembrie-decembrie 1897, nr. 11-12, p. 640-654).

⁴⁰ Paul Cernovodeanu, *Nikolai Karlovici Giers 1820-1895*, în „Diplomați iluștri”, vol. V, București, Editura Politică, 1986, p. 225.

⁴¹ Rudolf Suțu, *Iașii de odinioară*, vol. II, Iași, Editura Viața Românească, 1928, p. 420-421.

⁴² C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol. III, ediție îngrijită de Victor Leahu, Iași, Editura Junimea, 1973, p. 149.

⁴³ Pe parcursul șederii sale în această funcție a purtat corespondență și cu episcopul Melchisedec în diferite chestiuni (Paul Mihai, *Legăturile culturale ale episcopului Melchisedec cu Rusia. Corespondența din anii 1849-1892*, în *MMS*, anul XXXVII, nr. 3-4, martie-aprilie 1961, Iași, p. 261-296).

⁴⁴ Gh. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, vol. II, București, Imprimeria Națională, 1943, p. 163.

⁴⁵ Pe lângă acest motiv, se poate adăuga și faptul că baronul Stuart a fost chemat în februarie 1879 să ocupe funcția de director al Arhivelor Ministerului Rus de Externe (DANIC, fond Casa Regală, dosar 9/1879, f. 1-2).

⁴⁶ Alexandru V. Perietzianu-Buzău, *Un danez și un francez în armata munteană și urmașii lor*, în *ArhGen*, an 2 (VII), 1995, nr. 3-4, p. 79.

⁴⁷ Leon Uruzov a fost primit oficial de către Carol I pe 29 decembrie/10 ianuarie 1881, moment în care a ținut o „cuvântare foarte simpatcă”. Câteva zile mai târziu a fost oferit și un dineu de gală la care au

prieten, cu o soție nervoasă și capricioasă până la exces⁴⁸, dar și „om de lume și bine educat”⁴⁹. Soția sa era fiica proaspăt numitului ministru de finanțe Al. Abaza și locuia la Paris pentru a se ocupa de educația copiilor. Diplomatul german Bernard von Bülow a cunoscut-o la Paris în 1883 și a lăsat următoarea însemnare: „Monia Uruzov era foarte originală, cam excentrică, ceea ce nu e neobișnuit la rusoaice, dar era o idealistă în adevăratul sens al cuvântului. Avea o educație solidă. Nu era nici frumoasă și nici elegantă, nu era nici măcar îngrijită, așa încât nici nu putea fi vorba de a-i face curte. Soțul ei, un admirator al lui Lev Nicolaevici Tolstoi, a considerat, după ce citise Sonata Kreuzer, că e de datoria lui să înceteze să mai întrețină relații intime cu soția”⁵⁰. În 1908, pe când era reprezentantul Rusiei în Austro-Ungaria, „păstrase toată simpatia pentru România și îi plăcea să primească pe compatrioții noștri, în trecere prin Viena”⁵¹.

Revenind la familia soției prințului Uruzov, aceasta se număra printre familiile plecate (din familia Abaza nu au plecat toți, ci numai o parte) din Moldova în Rusia la începutul secolului XVIII, fiind înscrisă în partea a patra (familii de obârșie străină) din cărțile nobilimii de la Harkov. După 1850, proprietară a mai multe latifundii, familia Abaza a pătruns în marea aristocrație rusă, iar unul dintre cei mai importanți membri a fost Alexandru (1825-1895), ministru de finanțe în anii 1881-1882⁵². Prințul Leon Uruzov a stat în această funcție până spre finele anului 1886, perioadă în care am putut să-l identificăm ca secretar al Legației Ruse pe principele Moruzi, mai precis Constantin A. Moruzi (1848-1913), ce a fost și secretarul Legației ruse în capitala Suediei⁵³, după ce fusese nevoit să plece din capitala României în urma unui incident mai puțin plăcut.

În anul 1884⁵⁴, D.A. Sturdza s-a plâns însărcinatului cu afaceri al Rusiei la București, Isvolski⁵⁵, apreciat ca fiind „talpa iadului”⁵⁶, iar Nicolae Kretzulescu lui N. Giers de comportarea incorectă a secretarului Legației Ruse, principele Moruzi, astfel încât N. Giers a hotărât să-l mute pe Moruzi la Stockholm⁵⁷. Conflictul diplomatic s-a iscat în contextul manifestațiilor privind revizuirea Constituției⁵⁸, ce îl aveau în frunte pe George Bibescu, care ar fi primit și sprijin rusesc, în noaptea de 10/11 mai, când era observat acolo și secretarul Legației ruse. De altfel, un moment asemănător s-a petrecut și la începutul anului 1888, pe 14/26 martie, atunci când Palatul Regal a fost ținta unei puternice demonstrații, iar la fața locului a fost prezentă întreaga Legație Rusă, în afară de

participat aproximativ 40 de persoane (*Jurnal. Carol I al României...*, p. 47.). Născut la Varșovia, Leon Uruzov a trăit între anii 1839-1928 și a mai fost reprezentantul Rusiei în Belgia, Luxemburg, Italia, Franța și Austro-Ungaria (<http://www.rusdiplomats.narod.ru/ambassadors/urusov-lp.html>).

⁴⁸ Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, p. 189.

⁴⁹ *Memoriile regelui Carol I de un martor ocular*, vol. XVII, București, Editura Universul, 1912, p. 60.

⁵⁰ Apud *Jurnal. Carol I al României...*, p. 558.

⁵¹ Alexandru Em. Lahovary, *op. cit.*, p. 80-81.

⁵² Mihai-Dimitrie Sturdza, *op. cit.*, p. 41.

⁵³ Florin Marinescu, *Moruzi, o familie fanariotă. Evoluție istorică*, în *ArhGen*, an 2(VII), 1995, nr. 3-4, Iași, p. 52.

⁵⁴ Încă de la începutul anului 1884, ministrul plenipotențiar britanic, W. A. White, în raportul său către Conte de Granville, secretarul de stat pentru Afacerile Externe ale Marii Britanii, sugera faptul că, în România, exista convingerea conform căreia Legația rusească sprijinea opoziția, împotriva guvernului condus de I. C. Brătianu (Sorin Liviu Damean, *Diplomați englezi în România*, Craiova, Editura Universitaria, 2009, p. 103).

⁵⁵ Al. Isvolski a ocupat și funcția de prim-secretar al Legației ruse din București în perioada 8/20 ianuarie 1881- 8/20 mai 1885 (AMAE, fond Reprezentanți străini, dosar nr. 16, litera I/2, nepaginat).

⁵⁶ Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, p. 189.

⁵⁷ Gh. Cazan, *România și Tripla Alianță 1878-1914*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, p. 141.

⁵⁸ Principalele puncte au fost: modificarea legii electorale și libertatea presei. Discuțiile în contradicțoriu au dus la ruperea relației de prietenie între I.C Brătianu și C.A. Rosetti.

ministru; secretarul Legației, Lermontov, a fost chiar ușor rănit⁵⁹. Și aceste exemple pot continua, dar putem aprecia că diplomația țaristă a folosit diferite mijloace, printre care și relațiile matrimoniale de care dispuneau membrii și agenții săi, pentru a-și exercita influența în teritoriul statului român, politică de altfel fără prea multe șanse de reușită spre sfârșitul secolului XIX.

De la sfârșitul anului 1886 și până la finele anului 1891, reprezentantul Rusiei la București a fost M. Alexandrovici Hitrowo⁶⁰, care „trebuie să fi avut în vine sânge căzăcesc, pe lângă cel muscălesc sau cerkez”, în timp ce soția sa „avea un aer asiatic”. Se pare că bunicul diplomatului a fost generalul Kutuzov (1745-1813), comandant al armatei rusești în timpul războiului din anii 1806-1812, care a avut două fiice: Ecaterina și Elisabeta; cea din urmă a fost căsătorită de două ori: prima dată cu contele Tiesenhausen și apoi cu generalul Hitrowo, tatăl diplomatului⁶¹. În acea perioadă se specula faptul că Legația rusă avea cel mai frumos local, dar stăpânii „aveau ceva sălbatic și ca fizic și ca mentalitate”⁶²; iar diplomatul nu putea fi trecut cu vederea prin „tală lui înaltă, barba lungă, zburând în avântul dansului, jucând marea mazurcă poloneză cu Zoe Davila sau cu domnișoara Maria Catargi” într-un bal la palat⁶³.

Pe tot parcursul șederii sale, a încercat prin diferiți agenți să tulbure situația internă a României, așa cum s-a întâmplat în anii 1888-1889⁶⁴, când relațiile româno-ruse au fost încordate din cauza arestării și expulzării din România a unor vânzători de icoane ruși, considerați propagandiști în favoarea Rusiei țariste, ceea ce a dus la protestul Legației ruse⁶⁵. De altfel, regele Carol I îl numea „conspirator oficial, dar din cauza poziției sale nu putem să luăm nici o măsură severă”⁶⁶. Plecarea sa din acest post, la Lisabona, a fost considerată ca o „retrogradare” în adevăratul sens al cuvântului, coroborată și cu faptul că nu a mai putut fi ținut în această funcție doar prin „efortul protectorului său marele duce Vladimir”, și a unor cercuri influente din Rusia; totodată, activitatea sa nu a fost pe placul lui N. Giers⁶⁷.

Ultimul deceniu al secolului XIX îl găsește ca reprezentant al Rusiei la București pe Nicolae Antonovici de Fonthon⁶⁸. Acesta⁶⁹ era descendent al unei familii franceze de

⁵⁹ Sorin Cristescu, *Carol I și politica României (1878-1912)*, București, Editura Paideia, 2007, p. 62, 93.

⁶⁰ M. Alexandrovici Hitrowo a intrat oficial în această funcție la 3/15 noiembrie 1886 și a ocupat-o până la 2/20 aprilie 1891 (AMAE, fond Reprezentanți străini, dosar nr. 16, litera H1, nepaginat). A mai fost reprezentant al Rusiei în Portugalia, pentru o perioadă mai scurtă de timp, și apoi în Japonia (<http://www.rulex.ru/01220161.htm>).

⁶¹ Gh. Bezviconi, *op. cit.*, p. 177.

⁶² Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, p. 187.

⁶³ *Ibidem*, p. 188.

⁶⁴ Într-un raport din 13/25 aprilie 1888 al ministrului plenipotențiar britanic, Frank C. Lascelles, către secretarul de stat pentru Afacerile Externe ale Marii Britanii, Marchizul Salisbury, acesta transmitea faptul că ministrul rus era acuzat de către presă (se face referire la ziarul „Telegraful”) de propagandă religioasă în zonele rurale. În urma articolului apărut, ministrul rus i-ar fi sugerat lui P. P. Carp ca guvernul român să îl protejeze împotriva atacurilor presei. Răspunsul politicianului român a fost acela că presa din România este liberă și că guvernul nu are nici o „putere” asupra publicațiilor (Sorin Liviu Damean, *op. cit.*, p. 148).

⁶⁵ Gh. Cazan, *op. cit.*, 1979, p. 178-179.

⁶⁶ Sorin Cristescu, *Correspondența personală a regelui Carol I (1878-1912)*, București, Editura Tritonic, 2005, p. 257.

⁶⁷ AMAE, fond Reprezentanți străini, dosar nr. 16, litera H1, nepaginat (după un articol preluat din „Neue Freie Presse”, Viena, 19 aprilie 1891).

⁶⁸ A ocupat această funcție între 12/24 iunie 1891 și 1/18 noiembrie 1901 (AMAE, fond Reprezentanți străini, dosar nr. 16, litera F1, nepaginat).

⁶⁹ În anul 1898, Nicolae Antonovici de Fonthon era decanul Corpului diplomatic străin de la București și susținea că, în acel moment, Rusia și-a recăpătat influența în România, Bulgaria și în Peninsula Balcanică, în general (Sorin Liviu Damean, *op. cit.*, p. 256).

emigranți, ai cărei membri au ocupat mai multe funcții în diplomația rusească. În această familie de diplomați îl regăsim și pe Mihail Lvovici de Fonthon, căsătorit cu Anastasia, fiica lui Grigore Filipescu⁷⁰, care a fost între 1857 și 1862 guvernatorul Basarabiei.

Putem observa faptul că, referitor la diplomații ruși, relațiile matrimoniale nu au fost chiar așa de evidente ca în cazul diplomaților români, legăturile de familie mergând foarte mult înapoi spre începutul secolului XIX. Cu toate acestea, diplomații ruși cunoșteau foarte bine realitățile românești, deoarece dispuneau de o rețea bună de agenți sau de simpatizanți.

În finalul prezentării noastre, ne vom opri atenția asupra câtorva aspecte din căsătoria celor mai importanți membri ai casei regale din România, pentru a doua jumătate a secolului XIX, în speță Carol I și Ferdinand.

Într-unul din numeroasele sale studii⁷¹ referitoare la casa regală din România, Vasile Docea surprindea că după instalarea ca prinț al României a lui Carol au fost 16 tentative matrimoniale ale principelui, până la urmă fiind aleasă căsătoria cu Elisabeta de Wied în 1869. În acest sens, familia sa a dus numeroase tratative cu diverse case princiare europene. Printre posibilele soții ale lui Carol I s-a numărat, într-o primă fază, și prințesa Eugenia de Leuchtenberg, o nepoată a țarului Alexandru al II-lea și rudă apropiată a casei regale prusiene. Această căsătorie nu a mai avut loc atât din cauza ezitărilor lui Carol I, cât și din pricina atitudinii țarului, ce considera poziția lui Carol I precară, pronunțându-se pentru o amânare a negocierilor. În cele din urmă, la începutul lunii decembrie 1867, a avut loc logodna între prințesa Eugenia și prințul Alexandru de Oldenburg.

O altă variantă de căsătorie pentru Carol I a fost cea cu marea ducesă Maria, fiica țarului Alexandru al II-lea, în acest scop fiind trimisă (1868) și o misiune diplomatică⁷² la Sankt-Petersburg, formată din episcopul Melchisedec și Ioan Cantacuzino⁷³. La acea vreme, ducesa Maria avea 14 ani, astfel încât i s-a transmis lui Carol I că până la vârsta de 17 ani „se pot întâmpla multe”⁷⁴. Mai concludent ni s-a părut alt mesaj trimis de tatăl fetei: „Aș fi mândru să-mi dau fata după un Hohenzollern, dar după un vasal al Porții nu!”⁷⁵; astfel, proiectul rusec a eșuat, Carol I căsătorindu-se cu Elisabeta, iar Maria s-a căsătorit în 1874 cu Alfred, prinț de Marea Britanie și Irlanda, duce de Edinburgh, fiu al reginei Victoria. Una din fiicele ei, Maria, s-a căsătorit cu Ferdinand de Hohenzollern. Și asupra acestei căsătorii se pot face mai multe interpretări.

⁷⁰ Emanoil Hagi-Mosco, *op. cit.*, p. 285.

⁷¹ Vasile Docea, *Proiectele matrimoniale ale Principelui Carol I al României*, în *ArhGen*, an 4 (IX), 1997, nr. 3-4, Iași, p. 271-295.

⁷² Dincolo de acest aspect al unei eventuale căsătorii, misiunea diplomatică a celor doi a avut și alte semnificații. Astfel, episcopul Melchisedec a discutat cu demnitarii ruși mai ales chestiuni bisericești, în care aceștia au insistat ca statul român să rezolve diferendul cu Patriarhia de la Constantinopol. Pe de altă parte, Ioan Cantacuzino s-a ocupat de problema jurisdicției consulare, înaintându-se în acest sens chiar o convenție care să reglementeze pe bază de reciprocitate poziția supușilor celor două țări (a se vedea, în acest sens, Gh. Cazan, *Relațiile diplomatice ale României de la 1859 la 1877*, București, Editura Științifică și Pedagogică, 1984, p. 145; *Memoriile regelui Carol I al României de un Martor Ocular*, vol. I, ediție îngrijită de Stelian Neagoe, București, Editura Scripia, 1992, p. 218-225).

⁷³ Trimiterea celor doi în Rusia nu a fost întâmplătoare. Episcopul Melchisedec a studiat la Academia Teologică de la Kiev și a avut mai multe contacte culturale bisericești cu Rusia; Ioan Cantacuzino a fost căsătorit cu Maria Mavros, fiica diplomatului rus Nicolae Mavros. Căsătoriile Cantacuzinilor în mediul rus sunt însă mult mai numeroase (Ion Mihai Cantacuzino, *O mie de ani în Balcani*, București, Editura Albatros, 1996, p. 268-300).

⁷⁴ Vasile Docea, *op. cit.*, p. 288-289.

⁷⁵ Sorin Cristescu, *Carol I și politica României (1878-1912)*, p. 113.

La finalul anilor '80 și începutul anilor '90 ai secolului XIX, familia regală a fost marcată de scandalul Văcărescu, datorat idilei dintre Elena Văcărescu și principele Ferdinand. O idilă ce nu s-ar fi putut transforma în căsătorie atât datorită opoziției interne⁷⁶ cât mai ales din cauza lui Carol I, care a făcut tot posibilul pentru a o evita, trimițându-l pe Ferdinand la Sigmaringen în 1891. Pare interesantă în această conjunctură poziția reginei Elisabeta, care la început a fost de acord cu propunerea lui Carol pentru una din fiicele ducelui de Edinburgh, datorită și rudeniei rusești. Simpatiile rusești ale reginei erau „notorii” și se datorau „șederii” mai multor ani la Sankt-Petersburg, la ducesa Elena, ce era și nașa ei⁷⁷. Însă treptat, poziția Elisabetei s-a schimbat, regina susținând-o pe Elena Văcărescu și punându-se chiar problema unui eventual divorț de Carol I, cauzat de această problemă. De altfel, regina a plecat la Veneția în 1891, pe motive medicale, fiind însoțită și de Elena Văcărescu, care apoi, mai ales la insistențele lui Carol I, a plecat definitiv la Paris⁷⁸. Așadar a apărut calea liberă spre căsătoria lui Ferdinand cu Maria, moment din care și relațiile româno-ruse s-au îmbunătățit; un exemplu ar fi prima vizită oficială a lui Carol I în Rusia peste câțiva ani, în 1898.

În concluzie, se poate aprecia faptul că, în numirile agenților diplomatici ai României la Sankt-Petersburg, respectiv ai Rusiei la București, un rol important l-au avut și relațiile matrimoniale. Având legături de rudenie în societatea românească, respectiv cea rusească, diplomaților le-a fost mult mai ușor să se integreze în realitățile cotidiene ale vremii. Trebuie totuși menționat faptul că diplomații ruși au avut un mic avantaj, beneficiind de sprijinul unor personalități politice și familii din Moldova, gata să ofere oricând informații prețioase în schimbul unor „presupuse” avantaje administrative.

RUSSIANS AND ROMANIANS: DIPLOMACY AND MATRIMONIAL RELATIONS
IN THE SECOND HALF OF THE XIXth CENTURY
(Summary)

Keywords: Russian diplomacy, matrimonial relations, royal family, Romanian Principalities

The concerns between Romanians and Russians in the nineteenth century have been a constantly research point in the Romanian historiography and not only, which still deserves to be investigated by the historians. In this paperwork I would like to put forward some of the matrimonial relations aspects between Romanians and Russians, focusing on the diplomats from these countries and trying to observe if these relationships had anything to do with their nomination as diplomatic. For the first half of the nineteenth century, Russians thought to be necessary to make a match with local women to obtain high positions and especially influence in the Romanian Principalities. Following the nominations of Romanian representatives at Sankt-

⁷⁶ În presa centrală se specula chiar ideea că, în ultimele zile din viață, Mihail Kogălniceanu ar fi scris copiilor săi o scrisoare în care condamna căsătoria principelui Ferdinand cu Elena Văcărescu, considerând-o drept un dezastru „ce ar nimici munca noastră națională de 25 ani” („Voința Națională”, anul VIII, 6/18 iulie 1891, p. 1).

⁷⁷ Sorin Cristescu, *Carol I și politica României (1878-1912)*, p. 113.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 118-120.

Petersburg, we can say that besides political interests, matrimonial relations have also had an important role. The majority of the agents had a contact with the Russian families by different alliances, if not directly, through the members of families, so that when they have been sent to the Russian capital, they've already known quite well the language and the Russian political environment. Russian diplomacy from the second half of nineteenth century was connected to Romanian realities under the circumstances that Foreign Affairs ministers, A. M. Gorceakov and N. Giers, had connections with the Romanian society through matrimonial relationships. Regarding the Russian minister plenipotentiary from Romanian capital, the matrimonial relationships were not as clear as in the Romanian diplomats' case, family connections were heading back at the beginning of the nineteenth century. At the end of our research, we focused our attention on the marriages of the Romanian royal family, especially Carol I the first and Ferdinand. If Carol I had two attempts to marry women related to Alexandre the 2nd, Ferdinand married the tsar's niece, Maria.

HADRIAN G. GORUN

REGATUL ROMÂNIEI ÎNTRE ALIAȚI ȘI PUTERILE CENTRALE LA ÎNCEPUTUL ANULUI 1918

Perioada cuprinsă între toamna anului 1917 și primăvara lui 1918 a fost una deosebit de dificilă pentru România și pentru factorii decizionali de la Iași care răspundeau de destinele țării. Situația României era extrem de complicată și ingrată, întrucât oficialitățile de la Iași se confruntau cu presiuni atât din partea aliaților din Antantă, cât și din partea inamicilor. Cei dintâi manifestau exigențe ieșite din comun, susținând ducerea până la extrem a rezistenței armatei române. Germania și Austro-Ungaria exercitau presiuni în sens opus, insistând pentru încheierea păcii separate de către România. În caz contrar, Puterile Centrale amenințau cu continuarea luptei până la zdrobirea completă a statului român. România se găsea într-o situație limită, iar misiunea autorităților – care trebuiau să aleagă practic între două alternative inconvenabile – era una cu adevărat ingrată. După succesul revoluției bolșevice din Rusia, aceasta a încetat să mai reprezinte un aliat, îngroșând chiar numărul dușmanilor statului român. România se afla izolată complet de aliații săi. Franța a tins să prevină cu orice preț un armistițiu al României, care în concepția Parisului nu putea fi decât un preludiu la o pace separată. Bunăoară, la începutul lui decembrie 1917, președintele republicii franceze, Raymond Poincaré, reînnoia asigurările de prietenie pentru România, anunțând că guvernul de la Paris tocmai a deschis reprezentanților săi de la Iași credite nelimitate, în scopul ameliorării aprovizionării armatei române. Șeful statului francez și-a exprimat speranța că armata română va depune armele doar în clipa victoriei depline a Aliaților¹.

Chiar anterior defecțiunii complete a Rusiei, trupele române au fost constrânse să acopere vidul lăsat de militarii ruși prin plecările lor frecvente de pe front și să reziste singure. Președintele Consiliului de miniștri, Ion I.C. Brătianu, anunța guvernele aliate și în legătură cu jafurile comise pe teritoriul românesc de către rușii aflați în retragere².

La începutul lui decembrie 1917, regele Ferdinand a avut inițiativa convocării unui consiliu de coroană, care să examineze situația creată prin armistițiul încheiat de Rusia sovietică la Brest Litovsk. În eventualitatea în care armata rusă nu producea o defecțiune completă, s-a luat în calcul colaborarea cu efectivele ruse încă de încredere, împreună cu care forțele române urmau să se retragă pe Prut. Dacă din contră, armata rusă abandona în totalitate partea de front pe care acționa, consiliul de coroană a decis că România nu rămânea mai puțin fidelă aliaților săi. În atare împrejurare excepțională, armata avea să fie demobilizată după ce va fi distrus întregul material de război. Apoi,

¹ Raymond Poincaré, *Au service de la France*, Paris, Librairie Plon, 1928, vol. V, p. 401.

² George Cipăianu, *La răscruce (Toamna anului 1917 – primăvara lui 1918). Marea Britanie și încheierea de către România a unei păci separate*, Oradea, Editura Cogito, 1993, p. 60-61.

urma să plece împreună cu regele și curtea regală în Rusia. Întrucât nu sesizaseră încă o bolșevizare completă a trupelor ruse din Moldova, deși acestea erau reticente la ideea continuării luptei, autoritățile române presupuneau că atâta vreme cât vor fi hrănite corespunzător, respectivele trupe nu vor părăsi în întregime frontul³. Cu toate acestea, președintele Consiliului de miniștri, Ion I. C. Brătianu, a opinat că, în cazul retragerii dezordonate și ostile a armatelor ruse prin Moldova, rezistența armată a României în fața Puterilor Centrale ar cauza prejudicii enorme atât țării cât și Aliaților, putând fi fatală pentru ființa statală românească. Indirect, Antanta ar fi afectată iremediabil⁴.

Spre deosebire de guvernul său, care a avut o atitudine intransigentă, ministrul francez de la Iași, contele Charles Auguste de Saint-Aulaire, a manifestat un puternic simț al realității, apreciind că armistițiul era inevitabil, iar guvernele Antantei vor trebui prin urmare să dea circumstanțe atenuante României în starea deplorabilă în care se afla⁵. Însă miniștrii titulari ai legațiilor statelor Antantei la Iași nu erau în măsură să acționeze din proprie inițiativă, fiind obligați să se mențină în limitele directivelor care le erau trasate. Or, ele se opuneau oricărui armistițiu și păci separate. În consecință, prin încheierea armistițiului de la Focșani, guvernul României a acționat oarecum împotriva voinței Antantei. Fiind la curent cu starea de lucruri din România și de pe frontul românesc, Saint-Aulaire a atras atenția ministrului de externe Stephen Jean-Marie Pichon că, după ce a consimțit să recurgă la sacrificii imense, România nu se găsea între un inamic și un aliat, ci între doi inamici, dintre care unul reprezenta anarhia, trădarea și foametea⁶. Chiar dacă referința nu era directă, aluzia la Rusia este cât se poate de clară și de evidentă. În consecință, reprezentanții diplomației ai Antantei la Iași s-au arătat mai îngăduitori, mai permisivi față de armistițiul României decât executivele de la Paris, Londra, Washington sau Roma.

După încheierea armistițiului de la Focșani, guvernul francez și-a multiplicat eforturile pe lângă cabinetul Brătianu, pentru ca întreruperea ostilităților să nu conducă ulterior la o pace separată, întrucât Aliații ar fi pierdut concursul unui partener important. În plus, dacă Puterile Centrale ar fi izbutit să obțină pacea pe întregul front de est, și-ar fi deplasat un mare număr de trupe pe cel occidental, unde ar fi intensificat presiunea militară. Șeful diplomației franceze, Stephen Pichon, a contactat la scurt timp după încheierea armistițiului pe ambasadorii Franței de la Washington, Londra și Roma, precum și pe ministrul de la Iași, cerând ca guvernului român să i se prezinte mereu ideea rezistenței împinse până la limite extreme. În acest scop, Antanta a decis să sprijine și să susțină România prin toate mijloacele posibile. Saint-Aulaire a primit recomandarea de a se menține în legătură permanentă cu șeful misiunii militare franceze, Henri Mathias Berthelot, cu care trebuia să își concerteze toate demersurile în direcția încurajării tuturor elementelor capabile să reziste asalturilor pacifiste și destabilizatoare ale maximaliștilor⁷. Armata română trebuia reorganizată, ea constituind, conform aprecierilor diplomaților și cercurilor militare ale Antantei, singurul nucleu solid al frontului oriental⁸. Președintele Consiliului de miniștri francez, în același timp ministru de război, Georges Clemenceau, considera la 16 decembrie 1917 că, pentru a fi în stare să reziste, armata română trebuia să aibă spatele asigurat în Rusia de sud. Acesta desemna singura

³ Arhivele Naționale ale României, fond Microfilme, Belgia, rola 12, cadrul 218.

⁴ Idem, Anglia, rola 257, cadrul 411.

⁵ Archives du Ministère des Affaires Étrangères Français (în continuare, AMAEF), Série Guerre 1914-1918, Sous-Série Roumanie, Dosar 356, fila 224.

⁶ *Ibidem*, f. 264-265.

⁷ *Ibidem*, f. 284.

⁸ *Ibidem*, f. 286.

regiune de unde trupele regale ar fi fost în măsură să se aprovizioneze și eventual să se sprijine pe grupările nesupuse autorităților maximaliste⁹. Era vorba, în principal, de ofițerii încă fideli țarismului și de cazacii aflați sub autoritatea lui Kaledin.

Cel puțin la modul declarativ, Franța și-a reînnoit simpatiile pentru România, Georges Clemenceau transmițând ministrului României la Paris, Victor Antonescu, că nu se îndoia de bunele intenții ale cabinetului Brătianu¹⁰. Generalului Berthelot îi revenea misiunea de a îndepărta unele asperități care, totuși, mai persistau în raporturile dintre cabinetul Brătianu și guvernul Clemenceau. Dar, totodată, premierul român nu dorea transformarea liderului misiunii franceze din colaborator tratat cu recunoștință într-un tutore¹¹. Sondând atitudinea guvernelor Antantei în ceea ce îl privea, Brătianu s-a arătat chiar dispus să solicite regelui înlocuirea sa în cazul în care încrederea investită de către Aliați nu mai era deplină. Dar oricare ar fi fost noul președinte al Consiliului de miniștri, el trebuia să păstreze în privința chestiunilor românești o autoritate în concordanță cu gravitatea situației.

În 18 decembrie 1917, Saint-Aulaire relata că regele și guvernul român se opuneau unei păci separate. Totuși, această soluție – etichetată drept a efortului minim și care ralia majoritatea opiniei publice – ar risca să aibă câștig de cauză dacă nu era respinsă de către Aliați cu toată energia¹². Ministrul României la Paris, Victor Antonescu, a acționat pentru a conștientiza cabinetul francez asupra situației deosebit de dificile a României și pentru ca țara lui să beneficieze în continuare de susținerea Franței. Prezentând starea de lucruri din România ministrului de externe Stephen Pichon, pledoaria reprezentantului român s-a bucurat de succes. Pichon a declarat că Franța se simțea mai solidară ca niciodată cu România și regele ei. În opinia guvernului republicii franceze, oricare ar fi tragismul situației, armata română trebuia să continue să lupte apărând teritoriul țării. Regele nu trebuia să rămână în nici un caz izolat de guvernul său și de armată, chiar și în eventualitatea (doar ipotetică, ce e drept) retragerii în Rusia meridională. În caz contrar, germanii puteau proclama un alt rege¹³. În acele circumstanțe cu totul potrivnice, pentru cercurile conducătoare de la Iași esențial era să câștige timp pentru a adopta măsurile destinate să stopeze debandada care cuprinsese trupele ruse¹⁴.

Îngrijorarea Antantei a crescut înspre sfârșitul anului 1917, ultimele evenimente din Rusia amenințând să facă din această țară aliata ori mai degrabă vasala Germaniei. În atare condiții, factorii de decizie din România credeau tot mai puțin în victoria Aliaților, de aici luând naștere ezitarea de a lua hotărâri care implicau un grad de risc ridicat. Diplomația Antantei propunea desfășurarea unei vaste activități de propagandă în rândul românilor, care trebuiau convinși că triumful final va fi de partea puterilor aliate și asociate. Urma să fie analizată și posibilitatea de a trimite trupe aliate în Rusia¹⁵. Bun cunoscător al realităților românești, Saint-Aulaire a propus o soluție de compromis la 25 decembrie 1917. În cazul în care România nu ar fi în măsură să continue rezistența armată și nici să organizeze evacuarea armatei, a guvernului și a curții regale, Antanta trebuia să recunoască că aliatul său și-a onorat complet îndatoririle și că a îndeplinit cu loialitate toate angajamentele asumate¹⁶.

⁹ *Ibidem*, D. 357, f. 27.

¹⁰ AMAE, fond Paris, vol. 36, f. 52.

¹¹ *Ibidem*, f. 56-57.

¹² AMAEF, Guerre, Roumanie, D. 357, f. 40.

¹³ AMAE, fond Paris, vol. 36, f. 76.

¹⁴ AMAEF, Guerre, Roumanie, D. 348, f. 182.

¹⁵ *Ibidem*, D. 357, f. 119.

¹⁶ *Ibidem*, f. 137-138.

Premierul Brătianu și-a manifestat îngrijorarea în privința evoluției ulterioare a evenimentelor. În cazul în care acțiunea de restabilire a ordinii (prin intermediul măsurilor îndreptate împotriva trupelor ruse dedate la acte de agitație și brigandaj) ar fi fost sortită eșecului și ar fi antrenat un război între ruși și români, în mod concomitent cu un atac din partea trupelor germane, România nu ar mai fi fost capabilă de alte sacrificii utile Antantei. Era recomandabil ca aceasta din urmă să anunțe că România a întreprins tot ceea ce i-a stat în putință pentru a-și îndeplini obligațiile de aliată, în condițiile în care expunerea sa la alte privațiuni nu aducea nici un fel de avantaj nimănui, existând chiar primejdia distrugerii armatei și a dispariției statului român. Conform opiniei lui Saint-Aulaire, președintele Consiliului de miniștri al României înțelegea să obțină de la Aliați un consimțământ formal pentru o pace separată, fără a renunța la angajamentele sale¹⁷. Saint-Aulaire a atras atenția lui Brătianu asupra necesității absolute de a evita tot ceea ce ar risca să consolideze aspirațiile tot mai puternice către încheierea păcii, manifestate în țară. Un mijloc de a acționa împotriva tendințelor pacifiste consta în măsuri energice adoptate împotriva maximaliștilor¹⁸.

În principiu, guvernul Brătianu era decis să lupte până la capăt alături de Aliați, această hotărâre având menirea de a forța armata română să se retragă în Rusia pentru a continua să combată. O atare operațiune însă ar fi delicată, cu precădere iarna, căci în toată regiunea sudică a Rusiei existau doar drumuri deseori impracticabile. Mai mult, nu a fost constituit în acea regiune nici un depozit de rezerve. Armata regală s-ar putea chiar intersecta cu trupe ruse anarhice și prădalnice, rezultând eventuale conflicte armate. Oricare ar fi decizia adoptată ulterior de România, ea avea tot interesul să păstreze neafectată o armată solidă și numeroasă. În vederea garantării alimentării regulate a militarilor, Berthelot a propus crearea de stocuri de provizii în Basarabia. De asemenea, el a trimis la Kiev o misiune franceză care să intre în legătură cu autoritățile ucrainiene pentru a ameliora aprovizionarea frontului românesc¹⁹. Aflat atât sub presiunea Aliaților, care îl îndemneau la o rezistență armată dusă la extrem, cât și sub cea a Puterilor Centrale și a bolșevicilor, Brătianu și-a prezentat concepția și strategia sa într-o convorbire cu Saint-Aulaire, la sfârșitul lui decembrie 1917. Brătianu a afirmat că, în situația atât de critică a României, era esențial să câștige timp și să se abțină de la orice act care ar risca să fie interpretat de către inamic drept o provocare²⁰.

Deși mereu a combătut orice aluzie la pacea separată alături de celelalte cercuri diplomatice și militare ale Antantei, ministrul francez în România a reclamat instrucțiunile de rigoare, neobținute până în acea clipă, în cazul în care pacea separată ar fi devenit o realitate imposibil de prevenit²¹. Există posibilitatea ca puterile aliate să se afle în fața uneia dintre următoarele două variante: *pace separată legal încheiată* de către regele actual și de către un guvern desemnat de suveran sau *pace încheiată de către un guvern instalat de către germani*. Partizanii celei dintâi alternative susțineau că pacea separată legală trebuia făcută de comun acord cu Aliații, ei evitând astfel să lase câmp liber germanilor în România. În cea de-a doua eventualitate, guvernul și familia regală aveau să părăsească țara, protestând împotriva stării de fapt. Saint-Aulaire a înclinat înspre varianta secundă întrucât s-ar preveni efectul moral deplorabil pe care l-ar

¹⁷ *Ibidem*, f. 142-143.

¹⁸ *Ibidem*, f. 146.

¹⁹ *Sérvice Historique de l'Armée de Terre* (în continuare, SHAT), *Série Conseil Supérieur de Guerre*, Carton 4N40, Analiza raportului nr. 24, din 30 noiembrie 1917, al generalului Berthelot, realizată la 27 decembrie 1917.

²⁰ *Ibidem*, telegrama nr. 849, din 30 decembrie 1917, semnată Saint-Aulaire, trimisă la Ministerul Afacerilor Externe și la Comitetul de război; AMAEF, *Guerre, Roumanie*, D. 348, f. 182 și 184.

²¹ AMAEF, *Guerre, Roumanie*, D. 348, f. 192.

produce pacea legală obținută de către Germania²². Prin urmare, al doilea tip de pace, fiind opera unor complici ai Puterilor Centrale, nu ar schimba aproape nimic în situația militară din Rusia, unde deja nu mai exista o armată organizată în stare de beligeranță. Saint-Aulaire și-a dezvoltat pledoaria în favoarea continuării luptei (sau la nevoie, în favoarea încheierii păcii de către un cabinet instituit de către Puterile Centrale), subliniind că o pace care s-ar bucura de aprobarea și promulgarea regelui României ar plasa în afara cauzei aliate o armată română mai puternică ca niciodată și ar legitima într-un anumit fel starea de fapt de pe frontul oriental²³. Dacă regele Ferdinand și guvernul condus de Ion I. C. Brătianu ar fi semnat pacea cu Puterile Centrale, statul român ar fi pierdut avantajele teritoriale consimțite anterior de către Quadrupla Alianță prin convenția politică din 4/17 august 1916. România ar fi încălcat clauza cu privire la obligația de a încheia pacea numai împreună și simultan. În atare circumstanțe, Antanta putea renunța la angajamentele sale, considerându-se dezlegată de orice obligații dacă aliatul său ar fi ratificat pacea separată cu dușmanul. Era vorba de ceea ce își propuneau Puterile Centrale, anume obținerea unei păci generale pe întregul front estic, pentru ca apoi să încheie socotelile și cu puterile occidentale, adjudecându-și victoria finală. Acest obiectiv ar fi fost cu siguranță lesne de realizat prin deplasarea unor efective masive și a unei mari cantități de materiale de război pe frontul apusean.

Interesant este însă că și după ce armistițiul a devenit un fapt împlinit, diplomația franceză – care de altfel s-a plasat mereu în avangarda diplomației Antantei – încă își exprima încrederea în capacitatea combativă a românilor prin vocea lui Saint-Aulaire. Sau cel puțin dorea să acrediteze această idee, desigur supralicitând forța armatei române, a cărei aprovizionare din deficitară a devenit practic nulă, după ce puterea sovietică a trecut la interceptarea și blocarea oricărei livrări de armament, muniții și provizii. Avem de-a face însă cu o eludare a realității premeditată sau involuntară, dat fiind faptul că țara se găsea înconjurată de inamici reali (Puterile Centrale) sau prezumtivi (Rusia bolșevică) și, în același timp, izolată complet de aliați. În urma defecțiunii rusești, nici din punct de vedere al numărului efectivelor în măsură să se opună inamicului nu mai existau motive întemeiate de optimism.

La începutul anului 1918, situația era de-a dreptul îngrijorătoare. Nepărsind linia sa intransigentă pe care a urmat-o cu consecvență, Georges Clemenceau susținea că era just ca în acele momente curajul tuturor să servească scopului comun. În opinia sa, existau și speranțe de ameliorare a situației din Rusia. În atare condiții, ar fi deprimant ca România, în jurul căreia se depuneau uriașe eforturi de refacere a moralului, să recurgă la o defecțiune. Ca urmare a acestei luări de poziție, Victor Antonescu a transmis cabinetului de la Iași că „trebuie să rezistăm până la capăt și prin toate mijloacele”. Ministrul român a dobândit impresia că dacă România ar dezamăgi așteptările Aliaților, opinia publică din statele aliate ar fi influențată în rău, iar acest fapt s-ar repercuta asupra acțiunii guvernelor respective²⁴.

Generalul Berthelot a rămas de asemenea fidel opțiunii sale de a se opune oricărei păci separate: „Desigur, noi cunoaștem dificultățile României, [...] dar nu ar trebui ca bunătatea noastră să antreneze o slăbiciune culpabilă și să permitem României, acordând concesie după concesie, să încheie o pace separată fără onoare și fără luptă”²⁵.

²² *Ibidem*, f. 193.

²³ *Ibidem*, f. 195.

²⁴ *Ibidem*, f. 110.

²⁵ Jean Noël Grandhomme, Michel Roucaud, Thierry Sarmant, *La Roumanie dans la Grande Guerre et l'Effondrement de l'armée russe*, L'Harmattan, 2000, Édition critique des rapports du Général Berthelot, chef de la mission militaire française en Roumanie (1916-1918).

Contele de Saint-Aulaire a sondat chiar atitudinile unor membri marcanți ai guvernului Brătianu, precum Take Ionescu, vicepreședinte al Consiliului de miniștri. Liderul Partidului Conservator Democrat i-a declarat categoric că pacea separată a României era iminentă dacă Antanta nu îi opunea vetoul său. Quadrupla era datoră să își prezinte formal și oficial poziția împotriva unei păci separate *legale* și să invite regele și cabinetul român să întreprindă totul pentru a se retrage în Rusia cu concursul Aliaților. Această soluție încă mai părea posibilă în viziunea vicepremierului român. Partizanii păcii separate, care exploatau tăcerea Antantei din acele clipe, ar fi fost nevoiți să renunțe la acțiunile lor, în caz contrar Take Ionescu amenințând el însuși cu retragerea de la guvernare. Apoi, vicepremierul a expus cu îngrijorare toate consecințele care le-ar fi avut pentru puterile aliate o pace separată legală: efectul moral dezastruos, luarea în stăpânire a României de către Germania pe termen lung, imposibilitatea de rezistență pentru armata rusă și de reorganizare pentru cea rusă. Saint-Aulaire era conștient la rândul său de necesitatea urgentă a pronunțării vetoului Aliaților față de pacea separată legală, solicitând în acest sens permisiunea de a-l rosti în numele guvernului pe care îl reprezenta²⁶.

Discursul lui Stephen Pichon din Cameră, cu privire la România, a produs în această țară efectul cel mai benefic, conform opiniei cercurilor franceze. Declarațiile liderului de la Quai d'Orsay ar contribui la revigorarea încrederii. Reprezentantul diplomatic al Franței la Iași manifesta optimism, socotind că afirmarea publică a menținerii angajamentelor Franței era menită să îi reducă la tăcere pe aceia care pretindeau că situația din Rusia ar fi invocată de către Antanta pentru a-și eluda promisiunile. Rămânea să se stabilească faptul că puterile aliate nu aveau să își acorde acceptul pentru o pace separată legală. Era important să se pună capăt fără întârziere oricărui echivoc în această chestiune²⁷.

Ministrul de externe al Franței s-a adresat ambasadorilor de la Londra, Petrograd, Roma și Washington și ministrului de la Iași, anunțând că diplomația franceză va întreprinde totul pentru a preveni o pace separată între România și Puterile Centrale. În cazul în care situația materială a României, înconjurată fiind de dușmani, nu îi permitea să reziste până la capăt presiunilor exercitate asupra sa, Antanta trebuia să facă tot ceea ce îi stătea în putință pentru a îndepărta posibilitatea unei păci separate. Franța nu își dădea consimțământul în acest sens, iar ceilalți aliați urmau să acționeze într-un mod similar. Quai d'Orsay-ul a luat, de asemenea, în calcul ipoteza ca Aliații să asiste la o pace încheiată de către un executiv de conjunctură, impus de către germani după ce familia regală și guvernul în exercițiu vor fi părăsit în prealabil țara. Astfel, România și-ar dovedi până la capăt loialitatea față de Aliați, iar aceștia erau dispuși să îi acorde întregul sprijin pentru a obține revizuirea acestei păci provizorii, cu ocazia conferinței de la finalul conflagrației mondiale. Pichon l-a îndemnat pe plenipotențiarul francez la Iași să facă guvernului român o declarație în conformitate cu indicațiile primite de la Paris și să remită președintelui Consiliului, Brătianu, o notă care să specifice limpede că autoritățile republicii franceze respingeau orice pace separată legală. Liderul de la Quai d'Orsay a adăugat că va susține aceleași idei cu prilejul întrevederilor cu Victor Antonescu²⁸.

²⁶ Contele de Saint-Aulaire, *Confesiunile unui bătrân diplomat*, București, Editura Humanitas, 2003, p. 208-209; AMAEF, Guerre, Roumanie, D. 349, f. 31-34.

²⁷ *Ibidem*, D. 349, f. 28.

²⁸ *Ibidem*, f. 29.

Generalul Berthelot a dispus organizarea unei întruniri la care au mai participat generalii români Constantin Prezan, Constantin Iancovescu, Eremia Grigorescu, Arthur Văitoianu și Alexandru Averescu. Șeful misiunii franceze a căutat să arate că armata română era în măsură să organizeze o rezistență serioasă, cu atât mai mult cu cât, pe de o parte, trupele inamice din fața acesteia erau în dezorganizare completă, iar pe de altă parte transportul unor noi efective reclama un timp îndelungat²⁹.

Prim-ministrul Clemenceau l-a contactat, în prima decadă a lunii ianuarie 1918, pe omologul său de la Iași, dezaproband panica care cuprinsese cabinetul României, panică care putea împinge țara la pace separată: „Ne-ați solicitat încredere, iar noi v-am acordat-o fără nici o rezervă, neprecupețind nici un efort pentru a vă veni în ajutor. Noi vrem încă să menținem această încredere în pofida semnalelor Șefului Misiunii noastre militare care nădăjduim să fie exagerate. Vă cerem doar să vă gândiți bine înainte de a vă precipita în ireparabil. Ceasul la care sentimentul național rus este pe punctul de a se regăsi ar fi în mod straniu ales pentru o defecțiune românească”³⁰. Este imposibil să nu remarcăm în aceste rânduri tonul amenințător al președintelui Consiliului de miniștri al Franței. Chiar dacă nu era exprimat în mod explicit, avem de-a face cu un îndemn imperativ pentru continuarea luptei. Autoritățile de la Paris încă mai sperau să reunească în Rusia meridională toate forțele ostile comisarilor poporului și bolșevismului. Speranțele au rămas însă deșarte, iar exigențele la adresa României erau fundamentate pe o cunoaștere inexactă și defectuoasă a realităților. Sau poate că Parisul dorea un sacrificiu suprem din partea armatei române, subestimând și subevaluând aceste realități doar pentru a-și menaja propriile forțe de pe frontul de vest. Poziția radicală a lui Clemenceau l-a marcat destul de evident pe prim-ministrul Brătianu, care ulterior nu a ascuns intenția de a se retrage de la putere în cazul în care Aliații nu-i mai acordau credit, reitărând totodată vechea sa voință de a păstra colaborarea cu statele Antantei³¹. Afectat de cele declarate de președintele Consiliului de miniștri al Franței, Brătianu a condiționat continuarea colaborării cu Antanta și menținerea la guvernare de investirea sa cu o încredere permanentă. Dacă rezistența română devenea imposibilă, el prefera unei ocupații complete a țării de către germani pacea înfăptuită de către suveran și un guvern legal. Inamicul ar fi instalat un suveran docil și un cabinet favorabil, compus din principalii lor adepți, rămași la București. Fiind nevoiți să se mențină în limitele instrucțiunilor venite de la miniștrii de externe ai statelor pe care le reprezentau, agenții diplomatici ai Antantei la Iași au insistat pe lângă cercurile diriguitoare românești asupra interesului vital pe care îl avea România pentru a rezista până la capăt și a-și asigura sprijinul fără rezerve al puterilor aliate cu ocazia păcii generale. Semnalele nu erau însă prea încurajatoare, întrucât România căpătase deja sentimentul unei izolări desăvârșite. Oamenii politici români erau aproape convinși că, în starea de anarhie profundă pe care o traversa Rusia, eforturile tardive ale Aliaților pentru încheierea, în timp util, a unei baze de rezistență nu vor fi încununate de succes³².

Generalul Berthelot a continuat să se arate optimist, dar nu putem ști cu certitudine dacă era vorba de o convingere personală sau dacă doar supralicită dorințele și pretențiile superiorului său, ministrul de război Clemenceau, ale cărui recomandări imperative era obligat să le pună în practică. Șeful misiunii franceze era de părere că

²⁹ Alexandru Averescu, *Notițe zilnice din războiul (1916-1918)*, București, Editura „Cultura Națională”, 1935, p. 243.

³⁰ AMAEF, Guerre, Roumanie, D. 349, f. 38; G. Cipăianu, *op. cit.*, p. 88.

³¹ AMAEF, Guerre, Roumanie, D. 349, f. 64.

³² *Ibidem*, f. 70-74.

armata română era în măsură să reziste până la finele lunii aprilie, chiar și lipsită de concursul militarilor ruși. Berthelot a stabilit că inamicul nu ar fi fost în stare să înainteze dacă trupele aliate ar fi fost distribuite cu grijă. El considera că germanii ar fi fost nevoiți să aducă încă 10 divizii competitive pentru a lua cu asalt linia întărită a Siretului și a-i respinge pe români în Rusia³³.

În cadrul Antantei, se impunea cu pregnanță atitudinea Franței. Saint-Aulaire se plângea ministrului său de externe că dintre reprezentanții puterilor aliate în România, el continua să dețină monopolul demersurilor amenințătoare, luând astfel naștere o situație foarte dificilă pentru legația și misiunea militară franceză. Ele se expuneau resentimentelor și indignării adepților păcii al căror număr creștea progresiv³⁴.

Miniștrii aliați se pronunțau pentru trimiterea unor contingente sârbe din Rusia în Basarabia, pentru a asigura acolo paza liniilor ferate și securitatea aprovizionărilor românești. În scopul ameliorării situației, cei patru miniștri mai propuneau ocuparea bazelor navale în Rusia, instituirea unui control asupra căilor ferate care realizau legătura între respectivele baze și Rusia Meridională, dar și între ele și România. Apoi, se impunea trimiterea unor forțe aliate destul de puternice pentru materializarea celor de mai sus și pentru a se constitui nucleul trupelor ruse favorabile Antantei. În ultimul rând, agenții diplomatici ai Antantei au propus demersuri pentru ameliorarea situației în Balcani, fie prin încheierea unei păci separate cu Turcia sau Bulgaria, fie printr-o ofensivă energetică în Macedonia sau în zona europeană a Turciei. Se spera în obținerea unui nou efort din partea României, care ar fi urmat să fie combinat cu cel întreprins în sudul Balcanilor de trupele aliate. Miniștrii Antantei nu se puteau pronunța asupra posibilităților de executare și reușită a celor propuse de ei. Ei numai se mărgineau să reflecte aspectele grave legate de România, așa cum apăreau ele la fața locului și să indice mijloace susceptibile să aducă oarecare remedii³⁵.

Diplomații francezi care nu aveau cunoștință de starea de lucruri din România înclinau să manifeste o intransigență dusă la extrem. Astfel, ambasadorul Franței la Roma nu a fost de acord cu declarația lui Brătianu, potrivit căreia situația țării sale era mai critică decât a oricărei alte puteri aliate a Antantei. Camille Barrère l-a acuzat pe președintele Consiliului de miniștri român că a omis soarta Belgiei și Serbiei, state care, deși ocupate de către inamic, nu se gândiseră la o pace separată, rămânând fidele cauzei comune a Aliaților³⁶. Realitatea însă era cu totul alta, fiind reliefată de către Saint-Aulaire în corespondența sa cu Quai d'Orsay-ul: „Faptul că nici trimiterea scontată a diviziilor cehe nu mai părea posibilă dă impresia unei izolări totale și definitive. Nu economisim nici un efort pentru a reacționa contra acestui curent [pacifist – n.n.]. Dar pe de o parte evenimentele din Rusia, iar pe de alta imposibilitatea oricărui ajutor direct al puterilor aliate fac situația fără ieșire și fără precedent. Prin urmare, ea nu poate fi asimilată situației Belgiei și Serbiei, care se află în contact imediat cu Puterile aliate”³⁷.

Dificila situație în care se afla România a fost semnalată de factorii militari responsabili. Generalul Dmitri Șerbacev, comandantul trupelor ruse de pe frontul românesc, și mai ales generalul român Constantin Prezan, șeful Statului-Major al armatei, au căzut de acord, în 27 ianuarie, asupra catastrofei iminente care se abătea

³³ *General Henri Berthelot and Romania*, Edited by Glenn E. Torrey, New York, Columbia University Press, 1987, p. 140-141; *apud* G. Cipăianu, *op. cit.*, p. 64.

³⁴ AMAEF, Guerre, Roumanie, D. 349, f. 85.

³⁵ *Ibidem*, f. 75-77.

³⁶ *Ibidem*, f. 89.

³⁷ *Ibidem*, D. 358, f. 254.

asupra armatei române în ziua în care tot mai probabila pace a Ucrainei o va îndepărta de centrele sale de aprovizionare cu materiale de război și echipamente militare. Cele două personalități militare și-au afirmat voința de a acționa contra curentului pacifist din ce în ce mai activ din cadrul cercurilor oficiale, al armatei și al opiniei publice. Numai că evenimentele din Rusia și imposibilitatea oricărui ajutor direct din partea Antantei complicau situația într-un ritm accelerat și într-o manieră implacabilă³⁸. Miniștrii aliați la Iași au fost neplăcut surprinși în principal de cele spuse de Prezan, din moment ce până atunci optimismul său rămăsese inalterabil³⁹. Pentru a mai salva aparențele și pentru a imprima o anumită doză de încredere, reprezentanții puterilor aliate încercau să convingă guvernul de la Iași asupra șanselor minime de declanșare a unei ofensive austro-germane puternice pe frontul românesc⁴⁰.

La 1 februarie 1918, președintele Consiliului de miniștri, Ion I. C. Brătianu, a făcut o prezentare exhaustivă a situației generale a României. Președintele Consiliului de miniștri a constatat cu regret și amărăciune că ultimele șanse pentru ca România să rămână fidelă aliaților săi s-au risipit. „Cartea ucraineană”, jucată până atunci, nu mai putea reprezenta o soluție viabilă. Intenționând, înainte de toate, să se sustragă anarhiei bolșevice, Ucraina era dispusă să se arunce în „brațele” Germaniei. Brătianu și-a continuat pledoaria, afirmând că țara era lipsită de vecini favorabili, în timp ce numărul inamicilor crescuse: Odessa era controlată de maximaliști, iar trenurile destinate aprovizionării României nu mai soseau. Prim-ministrul român se arăta dezamăgit că aliații occidentali se rezumau la încurajări sterile. În România, domnea foametea. Mai mult, munițiile se dovedeau insuficiente pentru o campanie de lungă durată. O bună parte din materialele de război rămăsese în depozitele din Rusia și din Ucraina. Pentru a scoate țara din situația ei extrem de delicată, Brătianu a inițiat unele demersuri pe lângă generalul Berthelot spre a obține acordul tacit al Franței pentru deschiderea negocierilor cu Germania. Ca să fie mai convingător pe lângă șeful misiunii militare franceze, premierul cabinetului de la Iași s-a angajat să tergiverseze cât mai mult tratativele cu inamicul⁴¹. Situația din Rusia anihila orice speranță de rezistență și de retragere pentru trupele române. Saint-Aulaire s-a angajat ca împreună cu colegii săi aliați să intervină pe lângă Brătianu pentru a-l obliga măcar să câștige timp în tratativele provocate de Mackensen și să decline orice propunere de pace⁴².

Cursul evenimentelor s-a precipitat. În 2 februarie 1918, generalul Constantin Prezan, șeful Statului Major, a primit din partea generalului Mackensen o notificare în conformitate cu care, din pricina ruperii relațiilor României cu guvernul rus și ca urmare a plecării forțelor ruse de pe frontul românesc, menținerea convenției de armistițiu între statul român și Puterile Centrale, din 9 decembrie 1917, a devenit imposibilă. Comandantul trupelor germano-austriece a reclamat trimiterea unor delegați în vederea negocierilor, în cadrul cărora era nevoie să se țină seama de starea actuală a respectivului front. Atitudinea germanilor a fost determinată de convingerea că Ucraina fie se supunea unei păci sub dominație austriacă, fie se expunea anarhiei sub influența

³⁸ SHAT, Conseil Supérieur de Guerre, Carton 4N 40, telegrama nr. 206 din 27 ianuarie 1918, semnată Saint-Aulaire, trimisă ministrului afacerilor externe și Comitetului de război; AMAEF, Guerre, Roumanie, D. 358, f. 264.

³⁹ AMAEF, Guerre, Roumanie, D. 358, f. 264.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 276.

⁴¹ J.-N. Grandhomme ș.a., *op. cit.*, p. 407-408.

⁴² SHAT, Conseil Supérieur de Guerre, Carton 4N 40, telegrama nr. 230, din 2 februarie 1918, semnată Saint-Aulaire.

maximalistă. Președintele Consiliului de miniștri de la Iași considera că în cele două ipoteze de mai sus, Nistrul și regiunea din vecinătate se va transforma în front inamic⁴³.

Toate acestea se petreceau într-un moment în care, pe teritoriul românesc, se aflau 200.000 de soldați ruși potrivnici. Potrivit unor informații serioase și verosimile, erau pe picior de concentrare în Bucovina mai multe corpuri de armată ruse, pentru a servi drept avangardă trupelor austriece, în vreme ce o parte importantă a efectivelor românești acționa înspre Bălți și Bender, în Basarabia. Mai mult, concomitent cu atacurile sovieticilor, românii se puteau aștepta și la un atac din partea austro-germanilor.

Pornind de la aceste considerente, Ion I. C. Brătianu socotea de cuviință că aliații occidentali să nu aibă pretenții care să implice distrugerea totală a țării sale. În pofida sentimentelor de solidaritate pe care Antanta le arăta României, ea nu era în măsură să intervină cu succes la Petrograd pentru ca guvernul bolșevic să nu pună regatul român în cea mai nefastă postură. Puterile aliate trebuiau să stabilească, din punctul de vedere al intereselor generale, dacă România, plasată între frontul german și o Rusie potrivnică, ar merita „condamnata sinuciderii la care ar conduce o acțiune militară pe două fronturi”⁴⁴. În lipsa oricărei posibilități de ajutor, o atare acțiune se solda, desigur, cu o capitulare a armatei române și cu înlocuirea regelui. Pentru conferința păcii generale, cabinetul Ion I. C. Brătianu înțelegea într-o manieră cu totul legitimă să conserve drepturile dobândite⁴⁵.

Însă miniștrii aliați la Iași i-au adresat premierului Brătianu o scrisoare colectivă în care precizau: „Guvernele noastre ne-au confirmat deplina lor încredere că România, fidelă tradițiilor sale nobile și intereselor sale vitale, va continua lupta cu aceeași energie ca în trecut și nu își va separa soarta de cea a aliaților săi”⁴⁶. Reprezentanții Antantei erau însă îngrijorați de varianta în care România ar fi fost confruntată cu o ofensivă germană sau cu o ofertă avantajoasă de pace. Cel mai bun mijloc de a acționa împotriva tendințelor pacifiste ar fi fost, pe cât posibil, operațiunile militare pe celelalte fronturi⁴⁷. În primele zile ale lui februarie 1918, guvernul francez a expediat o notă pentru ambasada Angliei din Paris, prin care i-a adus la cunoștință că Franța i-a investit pe ministrul său la Iași și pe generalul Henri Berthelot cu toate atribuțiile necesare pentru a desfășura o acțiune eficace, menită să oblige Ucraina la o atitudine amicală față de România⁴⁸. Dar planurile Aliaților legate de acest aspect au eșuat, deoarece Ucraina a încetat să mai joace rolul de zonă-tampon pentru statul român de îndată ce a semnat pacea cu Puterile Centrale. Dădea astfel foștilor adversari posibilitatea de a învălui complet flancurile noastre și de a încercui în totalitate România. În 10 februarie, bolșevicii au invadat teritoriul ucrainean și au ocupat Kievul⁴⁹. De la Paris, Victor Antonescu i-a telegrafiat lui Brătianu că generalul Tabouis, reprezentant al guvernului francez pe lângă Rada de la Kiev, primise ordin să protesteze și să declare că Franța considera drept nule și neavenite toate stipulațiile respectivei convenții de pace⁵⁰.

Din alarmantă, situația a devenit de-a dreptul disperată, critică. La 7 februarie 1918, președintele Consiliului de miniștri al României îi convoca pe agenții diplomatice

⁴³ AMAE, fond Paris, vol. 37, telegrama trimisă de la Iași în 31 ianuarie 1918, semnată Brătianu; AMAEF, Guerre, Roumanie, D. 358, f. 306.

⁴⁴ AMAE, fond Paris, vol. 37, telegrama trimisă de la Iași în 31 ianuarie, semnată Brătianu.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ AMAEF, Guerre, Roumanie, D. 349, f. 180.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 181.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 319.

⁴⁹ G. Cipăianu, *op. cit.*, p. 78.

⁵⁰ AMAE, fond Paris, vol. 37, f. 124.

aliați pentru a le rezuma starea generală de lucruri. Ion I.C. Brătianu și-a informat interlocutorii că, prins între dilema păcii imediate și a războiului fără ieșire, prefera să se angajeze la tratative pentru a temporiza. În cazul în care miniștrii din cabinetul său nu aveau la tactica pe care intenționa să o adopte, nu îi rămânea altă variantă decât demisia din funcție⁵¹.

În continuare, Brătianu conchidea: „Forța lucrurilor este de așa natură încât este aproape sigur că succesorii noștri, în legătură cu alegerea cărora nu cunosc încă intenția Majestății Sale Regele, vor încerca să câștige timp prin negocieri, ceea ce atitudinea conservatorilor nu mi-a permis să încerc eu însumi [...] I-am ținut la curent pe aliații noștri în privința tuturor tratativelor de la Focșani, iar depeșele mele au indicat caracterul acestora. Totodată i-am ținut la curent asupra dificultăților noastre interne și trebuie să constat că instrucțiunile de a se opune oricăror negocieri pe care le-au primit au contribuit la imposibilitatea continuării guvernării noastre”⁵². Din ultima frază reieșea cât se poate de transparent intenția nedisimulată a lui Brătianu de a demisiona.

Quai d’Orsay-ul și guvernul francez au persistat în intransigența lor față de România. Astfel, Stephen Pichon l-a rugat pe Victor Antonescu să comunice lui Brătianu că Parisul nu putea accepta din partea României nici pace separată și nici discuții în această direcție. În condițiile în care șansele puteau fi de partea armatei române, autoritățile franceze contau pe fermitatea lui Brătianu și a cabinetului de la Iași. Pichon a recomandat ca premierul român să fie încurajat de către miniștrii aliați să reziste atât „tentațiilor de pace negândită cât și în fața unei amenințări germane”⁵³.

Evoluția evenimentelor nu lăsa să se întrevadă nimic pozitiv. Armistițiul semnat de către România pe 9 decembrie 1917, la Focșani, urma să expire la 14 februarie 1918. Dacă nu era denunțat cu șapte zile mai devreme, urma să fie prelungit automat⁵⁴. Între pacea separată, ruptura imediată cu Puterile Centrale și tratativele de pace cu scopul de a câștiga timp, Brătianu respingea categoric primele două variante, ținând eventual să păstreze puterea doar dacă membrii Consiliului de miniștri, care făceau parte din cele două partide, s-ar fi pus de acord asupra soluției discuțiilor de pertractare. El mai avea, posibil, o mică speranță legată de eventualitatea producerii unui fapt fericit, precum o ameliorare tardivă a raporturilor cu maximaliștii ori o agravare a crizei în Austria-Ungaria⁵⁵.

Cu toate acestea, miniștrii aliați la Iași au reiterat o declarație anterioară, potrivit căreia Antanta se pronunța împotriva tratativelor de pace. Agenții diplomatici ai Antantei au adăugat că, de fapt, existau numai două soluții în acel moment, pacea sau războiul, orice negociere așa-zisă *dilatorie* putând duce la încheierea păcii separate în scurt timp⁵⁶. La 9 februarie 1918, prim-ministrul României Ion I.C. Brătianu a remis demisia sa regelui Ferdinand I⁵⁷. Monarhul l-a însărcinat pe generalul Alexandru Averescu să formeze un cabinet, care s-a constituit imediat. Noul guvern nu prezenta în componență personalități de mare notorietate, dar toți membrii erau favorabili mai mult sau mai puțin păcii separate. Generalul Averescu a ținut să mărturisească, cu prilejul

⁵¹ J.- N. Grandhomme ș.a., *op. cit.*, p. 411.

⁵² *Ibidem*; AMAEF, Guerre, Roumanie, D. 349, f. 206.

⁵³ AMAEF, Guerre, Roumanie, D. 349, f. 204.

⁵⁴ G. Cipăianu, *op. cit.*, p. 81.

⁵⁵ SHAT, Conseil Supérieur de Guerre, Carton 4N40, telegrama identică nr. 248, din 8 februarie 1918 a miniștrilor Italiei, S.U.A., Franței și Angliei la Iași.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ J.N. Grandhomme ș.a., *op. cit.*, p. 412.

preluării funcției de președinte al Consiliului de miniștri, că perspectiva păcii îi părea inevitabilă și prin urmare va proceda la negocieri. Adăugând că nu își va pune semnătura pe o pace dezonorantă, el nu a menționat însă ce înțelegea prin această sintagmă⁵⁸. În cel din urmă ceas, răspunzând unei solicitări exprese a lui Saint-Aulaire, Stephen Pichon l-a autorizat pe ministrul său din capitala română să ofere asigurări guvernului român că tot ce va fi întreprins pe teritoriul invadat va fi considerat nul și neavenit. În plus, Antanta va încerca, cât îi va sta în putință, să aplaneze conflictul dintre România și comisarii poporului⁵⁹. Totul venea prea târziu, noul cabinet dându-și consimțământul pentru a participa la negocieri de pace cu Puterile Centrale.

Prins între presiuni imposibil de îndurat din partea agresorului și intransigența uneori aproape absurdă a Aliaților occidentali, guvernul Brătianu s-a văzut plasat în imposibilitatea de a-și continua activitatea. Mai mult, fostul aliat rus a devenit un inamic mai primejdios și mai imprevizibil decât însuși Puterile Centrale, iar după ce Ucraina a semnat pacea, România avea în preajma sa numai dușmani, izolarea și încercuirea fiind complete. Executivul condus de către Ion I. C. Brătianu a fost așadar nevoit să renunțe la guvernare, în favoarea cabinetului condus de către generalul Alexandru Averescu, înclinat să angajeze discuții pentru pace. În aceste circumstanțe cu totul nefaste, a fost exprimat punctul de vedere oficial al guvernelor aliate, conform căruia, în eventualitatea unei păci separate românești, clauzele acceptate prin cele două convenții din 1916 deveneau caduce.

THE ROMANIAN KINGDOM BETWEEN THE ALLIES AND THE CENTRAL EMPIRES
(THE BEGINNING OF 1918)
(Summary)

Keywords: Romania, armistice, Soviet Russia, peace, Central Empires, army, resistance, Ion I. C. Brătianu.

At the end of 1917 and at the beginning of 1918, the situation of Romanian Kingdom was particularly difficult because of unfavorable external circumstances. Under the influence of Bolshevik ideology, Russian soldiers have refused to fight since the fall of 1917. The armistice of Brest Litovsk, signed by Soviet Russia in early December 1917 placed Romania in a desperate situation. It will be surrounded by hostile forces. Ukraine, which had served as a buffer zone for the Romanian state, signed, in turn, separate peace with Central Empires, on 9 February 1918. Although the Romanian army needed military aid, war material and ammunition, and faced the pressures of Central Empires, the Allies asked for resistance. The government led by Ion I.C. Brătianu had to resign in favor of the cabinet led by Alexandru Averescu. The latter wanted to negotiate peace. In these circumstances, the Allies might give up the commitments assumed in the summer of the year 1916.

⁵⁸ *Ibidem.*

⁵⁹ AMAEF, Guerre, Roumanie, D. 349, f. 228.

BOGDAN-ALEXANDRU SCHIPOR

MAREA BRITANIE, FRANȚA ȘI PROBLEMA „CORDONULUI SANITAR”

Odată cu sfârșitul „Marelui Război”, Marea Britanie s-a întors la politica sa tradițională, de neintervenție în Europa de Est. Acest fapt nu a însemnat un abandon total al problemelor politice europene, însă britanicii au încercat să evite oferirea de garanții sau implicarea în alianțe pe bătrânul continent. Mai târziu, în anii '30, situația politică din Europa a început să se modifice, astfel încât Marea Britanie a fost nevoită să-și reconsidere tot mai mult poziția.

Europa rămânea, chiar și după încheierea Primului Război Mondial, un spațiu dominat de alianțe. Dacă Marea Britanie nu s-a implicat în constituirea acestora, Franța a făcut-o, cu precădere în estul Europei, încercând astfel să creeze un nou echilibru continental, să elimine amenințarea germană și să țină departe pericolul bolșevic. S-a născut astfel „cordonul sanitar” al Europei, în care România și Polonia jucau un rol de prim rang.

Motivația Parisului în această direcție pare destul de clară. Atunci când a izbucnit Primul Război Mondial, în 1914, marile puteri continentale din Europa erau Franța, Germania, Italia, Austro-Ungaria și Rusia, Marea Britanie fiind doar simbolic implicată. Ea trimitea în luptă, inițial, numai aproximativ o sută de mii de soldați, spre deosebire de celelalte, care au trimis milioane. Totul s-a schimbat pe măsură ce războiul s-a prelungit, britanicii constituind, la rândul lor, o armată de masă pe frontul occidental. Acest efort a venit însă prea târziu pentru a mai salva Rusia și frontul din răsărit. Dezastrul militar, amplificat de cele două revoluții din 1917, a scos Rusia din război și a dus la încetarea existenței ei ca mare putere, în avantajul Germaniei, care se confruntau acum în răsărit cu un amalgam de state mici, dincolo de care se afla neantul¹.

În acest context, Franța a luat în calcul, încă de la sfârșitul anului 1916 și începutul celui următor, contraponderea pe care o Polonie unită o putea constitui în fața Germaniei. Această idee a fost reluată în toamna anului 1917 și a rămas ca o preocupare constantă a Ministerului de Externe francez, în primul rând datorită șefului Departamentului Politic, Pierre de Margerie². La 26 noiembrie 1917, el a pregătit pentru cabinetul francez un lung memorandum, argumentând faptul că Polonia devenea tot mai mult o problemă de importanță vitală pentru aliați, în general, și pentru Franța, în

¹ A.J.P. Taylor, *Originile celui de-al doilea război mondial*, traducere și note de Lucian Leuștean, postfață de I. Ciupercă, Iași, Polirom, 1999, p. 29.

² Kalervo Hovi, *Cordon Sanitaire or Barriere de L'Est? The Emergence of the New French Eastern European Alliance Policy 1917-1919*, Annales Universitatis Turkuensis, SARJA, Ser. B OSA, Tom. 135, Turku, Turun Yliopisto, 1975, p. 72.

special. Potrivit acestui document, din punct de vedere politic, o Polonie reconstituită în urma acțiunilor aliate putea deveni, în Europa de Est, cel mai bun zid de apărare împotriva germanismului și, cu ajutorul României Mari, împotriva tentativelor de expansiune germane și austro-ungare către răsărit. Chiar și în cazul în care alianța cu Rusia se menținea în timpul războiului și după aceea, o Polonie unită, având acces la mare, ar fi constituit cea mai eficace barieră între Germania organizată și o Rusie slăbită sau poate divizată. Din aceste motive, Pierre de Margerie considera necesar ca Aliații să adopte cât mai repede cu putință o atitudine definitivă în chestiunea poloneză, eventual prin intermediul unei declarații colective³.

La 5 ianuarie 1918, Pierre de Margerie și-a reînnoit punctul de vedere în privința politicii țării sale față de Polonia, într-o declarație făcută ambasadorului Belgiei la Paris. La acea dată, guvernul francez, la fel ca și Ministerul de Externe, era convins de faptul că Rusia, care până atunci asigurase echilibrul est-european în fața Germaniei, avea să cadă ea însăși în sfera de influență germană. Pentru a preîntâmpina acest lucru, Franța trebuia să sprijine independența Poloniei. Însă o Polonie singură nu era suficient pentru a se opune Germaniei, astfel încât Franța era pregătită, în acest sens, să sprijine România, Cehoslovacia și chiar Ucraina și Bielorussia. Acest plan, aprobat nu doar de Stephen Pichon, ci și de Clemenceau și Foch, însemna practic faptul că diplomația franceză intenționa să înlocuiască alianța cu Rusia printr-un soi de „barieră estică”, având ca element de bază Polonia. Scopul principal al acestei „bariere” era acela de a se opune expansiunii germane către est și nu bolșevismului, cel puțin deocamdată⁴.

Mai mult decât atât, planurile franceze vizau încorporarea statelor baltice și a Finlandei în această „barieră estică”, obiectivul principal rămânând, la momentul respectiv, combaterea influenței germane, mai degrabă decât acela de a crea o zonă tampon eficientă împotriva Sovietelor, chiar dacă o asemenea politică implica riscul unei rivalități economice și politice cu Marea Britanie⁵.

Spre deosebire de Franța, politica tradițională a Marii Britanii a fost aceea de a evita orice implicare directă în estul Europei, însă o atitudine asemănătoare caracteriza politica Londrei față de Europa ca întreg⁶. Cu toate acestea, liderii politici ai statelor din Balcani, la fel ca și cei din Cehoslovacia sau Polonia, au căutat în permanență să obțină sprijinul britanic față de cauza lor. Lipsa entuziasmului britanic față de micile state din estul Europei se baza pe concluzia pragmatică a Londrei că, oricât de instabile erau, cele trei imperii din centrul și estul Europei – cel Austro-Ungar, cel Rus și cel Otoman – erau de preferat noilor state certărețe, agresive și instabile. Datorită acestei atitudini, statele din estul Europei au interpretat politica britanică drept una care se opunea intereselor lor, iar preocuparea predominantă a Londrei față de problemele Imperiului sau cele interne, aproape ca un semn de ostilitate. Doar niște angajamente militare directe și concrete, dublate de o implicare economică serioasă ar fi putut convinge statele din estul Europei, care se simțeau el însele lipsite de securitate și divizate, că Marea Britanie nu era ostilă intereselor lor⁷.

Pentru Marea Britanie, ca și pentru Franța, Italia ori Statele Unite, victoria a fost obiectivul esențial al războiului, indiferent de motivațiile care au determinat intrarea ei

³ *Ibidem*, p. 72-73.

⁴ *Ibidem*, p. 75.

⁵ *Ibidem*, p. 82; vezi și p. 159-165.

⁶ Anita J. Prazmowska, *Eastern Europe and the origins of the Second World War*, Macmillan Press, 2000, p. 29.

⁷ *Ibidem*, p. 31-33.

în război. Linia politică ce avea să fie adoptată ulterior nu putea fi decât rezultatul acestei victorii. Din acest punct de vedere, anul 1918 s-a dovedit decisiv. Germania, deși a reușit să învingă Rusia în est, a fost, la rândul ei, înfrântă pe frontul apusean de către puterile occidentale și forțată să încheie un armistițiu la 11 noiembrie: o situație care avea să aibă repercusiuni profunde asupra evoluției relațiilor internaționale în perioada interbelică⁸. Mai mult, în perioada confuză premergătoare Conferinței de pace de la Paris, Puterile Aliate și Asociate învingătoare au înțeles că trebuie să se grăbească, nu doar din cauza iernii care începea să se facă simțită sau din cauză că milioane de oameni sufereau de foame în diverse regiuni ale Europei, ci și pentru că influența bolșevismului, considerat a fi o maladie letală, putea să se extindă spre vest, în contextul unui vid de putere generat de prăbușirea imperiilor continentale⁹.

Spre deosebire însă de Congresul de la Viena, de pildă, la Conferința de pace de la Paris puterile învinse nu au fost admise. În consecință, lunile de negocieri și tergiversări au generat, în Germania, dar nu numai, o anumită nesiguranță și unele iluzii. Cele paisprezece puncte ale președintelui american erau deja bine cunoscute, astfel încât germanii au sperat că hotărârea finală a aliaților avea să fie una relativ indulgentă¹⁰. Tratatul de la Versailles, pe care reprezentanții Germaniei l-au semnat, în cele din urmă, la 28 iunie 1919, conținea destule prevederi dure, sau cel puțin așa păreau ele celor mai mulți dintre germani. Însă el era practic rezultatul înfruntării dintre Marea Britanie și Statele Unite, pe de o parte, a căror atitudine era influențată de faptul că mărire le separau de Germania și Franța, pe de altă parte, ale cărei temeri legate de propria securitate erau amplificate de lungimea apreciabilă a frontierei sale cu Germania. Mai mult decât atât, dacă britanicii urmăreau să obțină distrugerea flotei de război a Germaniei, în Europa ei nu aveau încredere în Franța și încercau deja să revină la tradiționalul echilibru, prin care să se asigure de faptul că nici o putere, nici măcar Franța, nu avea să domine continentul. Pe de altă parte, liderii francezi, și în special Clemenceau, care în timpul vieții sale a cunoscut două invazii germane asupra Franței, erau conștienți de faptul că, de una singură, Franța nu va avea sorti de izbândă într-un nou conflict cu Germania¹¹, iar din acest punct de vedere, intențiile Parisului de a-și face aliați la frontierele de est și de sud ale Germaniei sunt ușor de înțeles.

Dificultățile francezilor în această direcție au fost amplificate de faptul că la Paris nu s-a stabilit nimic din ceea ce ar fi putut implica Rusia. Atunci când s-a încheiat Conferința, Finlanda, de exemplu, a fost recunoscută ca stat, dar zona sa de graniță cu Rusia din Karelia era încă un câmp de luptă; situația statelor baltice nu fusese pe deplin reglementată¹², iar frontierele de est ale Poloniei nu erau fixate. Abia în octombrie 1920 a fost trasată granița finlandeză din Karelia. Cele trei republici baltice, Lituania, Letonia și Estonia au fost recunoscute oficial în 1921 și 1922, iar frontiera ruso-polonă a fost

⁸ A.J.P. Taylor, *op. cit.*, p. 28.

⁹ Sally Marks, *The Illusion of Peace. International relations in Europe 1918-1933*, London and Basingstoke Associated companies in Delhi, Dublin, Hong Kong, Johannesburg, Lagos, Melbourne, New York, Singapore and Tokyo, The Macmillan Press LTD, 1981, p. 7.

¹⁰ Henry Kissinger, *Diplomația*, traducere din limba engleză: Mircea Ștefancu, Radu Paraschivescu, București, Editura All, 1998, p. 208.

¹¹ Sally Marks, *op. cit.*, p. 11.

¹² La Ministerul de Externe al Franței a circulat un memorandum, care, plecând de la ideea că Germania a încercat, în est, să creeze mai multe state independente, care să o separe de Rusia, sugera faptul că Franța trebuie să se opună acestei încercări, prin crearea a cât mai puține state slave, dar cât mai puternice posibil. În consecință, Franța trebuia să oblige statele baltice fie să formeze împreună o alianță, fie să revină la Rusia ori Polonia sau, parțial, la amândouă. Vezi Kalervo Hovi, *op. cit.*, p. 160.

stabilită abia după conflictul dintre cele două țări, prin Tratatul de la Riga, încheiat la 18 martie 1921¹³. Mai mult decât atât, România părea să aibă, inițial, pentru Franța, doar o valoare politică relativă. Faptul că România încheiase o pace separată cu Puterile Centrale, în 1918, determinase o atitudine ambivalentă a Franței față de statul român, perpetuată chiar și după semnarea armistițiului cu Germania, de la Compiègne. Din această cauză, România nu a fost inclusă inițial în planurile Ministerului de Externe francez, care vizau crearea unei bariere împotriva Germaniei, în decembrie 1918. Treptat însă, pe măsură ce expansiunea bolșevismului spre vest se prefigura din ce în ce mai clar, odată cu limitarea posibilităților de intervenție din partea Alianțelor, România – și datorită faptului că se învecina cu Rusia – apărea tot mai clar, alături de Polonia, ca al doilea element principal al „cordonului sanitar” al Europei, în fața amenințărilor din Răsărit¹⁴.

Exista însă și o altă motivație a atitudinii franceze față de România. Un memorandum al Statului Major francez din 23 noiembrie 1918 consemna faptul că România Mare avea șanse să devină un factor de putere important în Balcani, influențând astfel și situația politică a Europei Centrale. Din această poziție, statul român, alături de Polonia și Cehoslovacia, putea contribui decisiv și la eficacitatea barierei estice contra Germaniei¹⁵.

Polonia rămânea însă „cheia de boltă” în planurile franceze care vizau această construcție politică est-europeană. Din punctul de vedere al Parisului, esențial rămânea ca statul polonez să acționeze ca un factor politic de echilibru în estul Germaniei, ca o zonă tampon între Rusia și Germania, să aibă ieșire la Marea Baltică, granițe naturale ușor de apărat, vecinătate cu România, iar eventualele diferențe de frontieră cu Cehoslovacia, Rutenia, Bielorusia ori Lituania să fie rezolvate cât mai just, astfel încât eventualele surse de conflict și animozități să fie eliminate¹⁶.

În timpul Conferinței de pace de la Paris, Franța a năzuit, totuși, mai mult decât la orice edificiu politic est-european, la obținerea unor garanții concrete de securitate din partea Marii Britanii și a Statelor Unite sau, ca alternativă, la o slăbire a Germaniei până la un nivel care să ofere certitudinea că nu va mai reprezenta pe viitor un pericol pentru statul francez. Însă atât Statele Unite, cât și Marea Britanie erau rezervate în ambele privințe. Soluția pe care Franța a adoptat-o s-a restrâns la presiunile constatăte în direcția dezmembrării statului german, în primul rând prin crearea unei zone tampon demilitarizate pe Rin, eventual prin înființarea unei republici renane. Doar așa britanicii și americanii au putut fi convinși să ofere Franței garanții. Refuzul Senatului american de a ratifica Tratatul de la Versailles le-a făcut însă caduce, Londra profitând de ocazie pentru a le retrage la rândul ei¹⁷.

Promisiunea anglo-americană a unei garanții colective a determinat însă Franța să cedeze în multe privințe. Ca urmare a insistențelor americane, sprijinite și de către Marea Britanie, Germania a pierdut puține teritorii în urma Tratatului de Pace de la Versailles, cu excepția coloniilor. Astfel, granița de sud a Germaniei nu a suferit modificări, iar în partea de nord, Germania a fost nevoită să cedeze doar o fâșie din zona Schleswig către Danemarca. În vest, districtele Eupen și Malmédy au fost cedate Belgiei și, inevitabil, Alsacia și Lorena către Franța, regiunea carboniferă Saar rămânând sub

¹³ Sally Marks, *op. cit.*, p. 23-24.

¹⁴ Kalervo Hovi, *op. cit.*, p. 176-177.

¹⁵ *Ibidem*, p. 177-179.

¹⁶ *Ibidem*, p. 175.

¹⁷ Henry Kissinger, *op. cit.*, p. 209-215.

mandatul Ligii Națiunilor pentru 15 ani, la sfârșitul cărora un plebiscit avea să-i decidă destinul. Zona renană trebuia să rămână permanent demilitarizată și sub ocupația temporară a Franței. Cele mai serioase pierderi teritoriale germane erau însă cele din est. Orașul port Memel urma să revină Lituaniei, Danzigul devinea Oraș Liber, sub mandatul Ligii Națiunilor¹⁸, o parte însemnată a Sileziei Superioare era cedată Cehoslovaciei – chiar dacă o treime din această parte a revenit, finalmente Poloniei – și, mai mult decât orice, un coridor trebuia să separe Prusia Orientală de restul Germaniei pentru a asigura accesul Poloniei la mare¹⁹. În plus, Germania urma să fie dezarmată până la un nivel la care să nu mai constituie un pericol²⁰ și să plătească o sumă exorbitantă ca reparații de război²¹ – ultima ajungând să fie o problemă dominantă a primului deceniu interbelic. Toate aceste clauze i-au determinat pe germani să considere Tratatul ca pe un adevărat *Dictat*, însă cel mai important a fost că el era încheiat de către învingători cu o Germanie unită, fapt care avea să asigure revirimentul ei ca mare putere pe scena politică europeană²².

În aceste condiții, lipsită fiind și de garanții, Franța a căutat, aproape cu disperare, o alianță cu Marea Britanie. De la Londra însă, lucrurile se vedeau cu totul altfel. Britanicii începeau să considere statul francez avid de securitate drept potențială putere dominantă în Europa, fapt care, în conformitate cu linia politică tradițională a Albionului, trebuia contracarat. Mai mult decât atât, odată obținută victoria, fiecare dintre învingători și-a urmărit propriile interese, iar din acest punct de vedere, britanicii considerau că își îndepliniseră deja obiectivele: Germania era înfrântă, preluaseră flota și coloniile acesteia, iar dominația navală a Marinei Regale în apele europene era mai mare decât fusese vreodată și, evident, mult mai clară decât în 1914²³.

Cu toate acestea, o Europă stabilă și pașnică, rămânea, și pe mai departe, un obiectiv esențial al politicii britanice, la fel ca și o colaborare limitată cu Franța, dar nu fără condiții. Iar cea mai importantă dintre condiții era aceea ca Parisul să renunțe sau să-și limiteze serios interesele de la răsărit de Rin. Marea Britanie dorea astfel să se asigure că nu va fi atrasă în vreun conflict pentru apărarea unei țări est-europene sau să

¹⁸ Asta doar la insistențele lui Lloyd-George și împotriva punctului de vedere susținut de Franța și Statele Unite, care propuseseră ca orașul, deși locuit în majoritate de germani, să fie inclus în granițele noului stat polonez. Vezi A.J.P. Taylor, *op. cit.*, p. 33.

¹⁹ Vezi *Tratat (sic!) de Pace între Puterile Aliate și Asociate și Protocol*, Semnate la Versailles la 28 iunie 1919, București, Imprimeria Statului, 1920, partea a II-a, *Fruntațiile Germaniei*, art. 27-30, p. 10-12. Vezi și partea a III-a, *Clauzele Politice Europene*, secțiunile I-XIV, art. 31-117, p. 12-37; Sally Marks, *op. cit.*, p. 11-12.

²⁰ Începând cu data de 31 martie 1920, armata germană nu trebuia să aibă mai mult de șapte divizii de infanterie și trei de cavalerie, cu un total al efectivelor care să nu depășească 100.000 de militari, dintre care 4.000 de ofițeri. I se interzicea, de asemenea, Germaniei, să dețină nave de război cu un deplasament mai mare de 10.000 de tone, submarine, aviație militară și armament ofensiv – tancuri și artilerie grea – și, în plus, statul major al armatei, instituție reprezentativă a tradiției militare prusace, a fost dizolvat. Vezi *Tratat (sic!) de Pace între Puterile Aliate și Asociate și Protocol*, Semnate la Versailles la 28 iunie 1919, partea a V-a, *Clauze Militare, Navale și Aeriene*, secțiunile I-V, art. 159-213, p. 42-51.

²¹ Inițial, în 1919, suma finală nu a fost precizată, însă ulterior, în 1921, ea a fost stabilită la 132 miliarde mărci aur (aproximativ 323 miliarde de dolari, la valoarea actuală) – vezi Henry Kissinger, *op. cit.*, p. 232-233 –, în condițiile în care rata de schimb era, în epocă, de patru mărci aur pentru un dolar și douăzeci mărci aur pentru o liră sterlină. Suma trebuia plătită atât în bani lichizi, cât și mărfuri (cărbone, cherestea, produse chimice ș.a.m.d.). Procentele care urmau să revină țărilor învingătoare au fost stabilite la Conferința de la Spa, în iulie 1920, și au fost fixate la 52% pentru Franța; 22% pentru Marea Britanie și Imperiul Britanic; 9,5% pentru Italia; 8% pentru Belgia; 3,5% pentru Iugoslavia și 5% pentru toate celelalte state. Vezi Sally Marks, *op. cit.*, p. 38-39.

²² A.J.P. Taylor, *op. cit.*, p. 31.

²³ *Ibidem*, p. 38-39.

se implice în divergențe susceptibile să apară bunăoară în cazul Sileziei Superioare, Danzigului, Poloniei sau al oricărui stat est-european cu care Franța încheiasă ori intenționa să încheie tratate²⁴.

Aceste diferențe de opinie și viziune au determinat apariția disensiunilor între cei doi foști aliați, iar la Conferința de pace Marea Britanie și Franța s-au contrat în aproape toate privințele, de la problema submarinelor la chestiunea Sileziei, de la situația Turciei la problema Tangerului sau de la reparațiile pentru Rusia la statutul zonei renane, chiar dacă uneori s-a ajuns și la consens²⁵. Stabilirea granițelor statului polonez nu a făcut excepție, deoarece, spre deosebire de Franța, Marea Britanie și Statele Unite susținuseră inițial ca frontierele Poloniei să țină cont de elementul etnic²⁶ și să-i asigure accesul la mare²⁷. Ulterior, în timp ce Franța, susținută de Italia²⁸, dorea o Polonie puternică, David Lloyd George, prim-ministrul britanic, era sigur că statul polonez putea deveni cu ușurință o entitate politică periculos de instabilă, așa încât a încercat să-l mențină cât mai mic cu putință²⁹.

Mai mult decât atât, în ceea ce privește zona baltică, britanicii considerau, cel puțin până la mijlocul anilor '20, că ambițiile franceze reprezentau principala amenințare imediată la adresa stabilității. Din punctul de vedere al Londrei, și aici, ca mai peste tot, francezii presau în direcția impunerii unei păci punitive în locul uneia care să reflecte ceea ce britanicii considerau a fi realitatea de putere. Din aceste motive, Marea Britanie s-a opus politicii franceze a „cordonului sanitar”, iar Londra nu numai că a criticat cu destulă duritate înmulțirea consilierilor militari francezi în țările din estul Europei, dar s-a și opus cu vehemență includerii statelor baltice în alianța franco-poloneză și asta pentru ca nu cumva cele trei state sau chiar Finlanda să fie atrase într-un soi de „vârtej al imperialismului pan-galic”³⁰. Mai mult chiar, câțiva membri ai misiunii militare britanice care a vizitat Finlanda în 1924, sub conducerea generalului Sir Walter Kirke, declarau că nu au făcut un secret din aversiunea lor față de francezi și chiar îi sfătuiseră pe finlandezi să-și orienteze politica externă către Germania³¹.

Cu toate acestea, la fel ca și Franța într-o anumită măsură, Marea Britanie era interesată de îngrădirea Uniunii Sovietice și a bolșevismului, însă politica Londrei în această direcție a suferit modificări importante între 1917 și 1924. Dacă la început s-a încercat eliminarea regimului bolșevic prin intervenția directă în războiul civil, alături de ajutorul oferit Estoniei, Letoniei și Finlandei pentru eliberarea propriilor teritorii de trupele sovietice sau pro-sovietice – fapt care nu avea să rămână fără consecințe și de

²⁴ Henry Kissinger, *op. cit.*, p. 228.

²⁵ Sally Marks, *op. cit.*, p. 24; vezi și p. 34-35.

²⁶ În conformitate cu punctul 13 din cele 14 ale președintelui american Woodrow Wilson. Vezi Oxford Pamphlets on World Affairs No. 6, *The Fourteen Points and the Treaty of Versailles*, by G.M. Gathorne-Hardy, Oxford at the Clarendon Press, 1939, p. 10; pentru mai multe detalii, vezi *ibidem*, p. 32-34.

²⁷ Kalervo Hovi, *op. cit.*, p. 74-75.

²⁸ Sprijinul italian pentru acest obiectiv al Franței nu a fost unul întâmplător. Prin aceasta, italienii nu doreau decât să creeze un precedent de care să se folosească în a-și susține propriile lor pretenții teritoriale. Vezi Sally Marks, *op. cit.*, p. 10.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Patrick Salmon, *Scandinavia and the Great Powers 1890-1940*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, p. 223.

³¹ Idem, *British Security Interests in Scandinavia and the Baltic 1918-1939*, în Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Baltica Stockholmiensia, 3, *The Baltic in International Relations between the two World Wars*, Symposium organized by the Centre for Baltic Studies, November 11-13, 1986, University of Stockholm, Frescati, Editors: John Hiden and Aleksander Loit, Stokholm, Almquist & Wiksell International, 1988, p. 117.

care sovieticii aveau să-și amintească în 1939 –, Marea Britanie s-a mulțumit ulterior să izoleze regimul bolșevic, exercitând presiuni asupra statelor scandinave pentru ca acestea să rupă relațiile diplomatice cu noua putere din Rusia, la sfârșitul anului 1918³².

Cu toate acestea, în pofida faptului că a condus campania de izolare a Rusiei, Marea Britanie a fost prima putere occidentală care a conștientizat necesitatea coexistenței cu Sovietele. Drumul întortocheat spre o deplină recunoaștere diplomatică a fost însă strâns legat de problema relațiilor economice anglo-sovietice, iar din acest punct de vedere, o primă etapă a debutat la începutul anului 1920, atunci când o misiune comercială britanică ajungea la Moscova și se încheie odată cu semnarea unui acord comercial³³, la 16 martie 1921. Momentul marca, în realitate, recunoașterea britanică *de facto*³⁴ a guvernului sovietic³⁵.

Ulterior, Lloyd George a încercat să amplifice și să îmbunătățească relațiile economice cu Rusia sovietică, în timpul Conferinței economice mondiale de la Genova, din 1922, având ca obiectiv principal readucerea Rusiei în structura economică europeană și împiedicarea unei eventuale apropieri sovieto-germane³⁶. Cu toate acestea, refuzul sovieticilor de a plăti datoriile acumulate în timpul războiului de Rusia țaristă față de puterile occidentale și, mai presus de toate, încheierea, la 16 aprilie 1922, a tratatului de la Rapallo³⁷, cu Germania – chiar în timp ce Conferința de la Genova era în

³² Idem, *Scandinavia and the Great Powers 1890-1940*, p. 224.

³³ Printre altele, acest document stipula faptul că cele două părți se obligau să se abțină de la orice acțiuni sau inițiative ostile celeilalte, de la o orice formă de propagandă oficială, în afara granițelor proprii, îndreptată direct sau indirect împotriva instituțiilor Imperiului Britanic sau, respectiv, a Republicii Sovietice Ruse (sic!) și, în mod particular, că guvernul sovietic se va abține de la orice încercare militară, diplomatică sau de alt gen privind încurajarea popoarelor din Asia la acțiunile ostile intereselor britanice, cu precădere în India și Afganistan. În schimb, guvernul britanic își asuma angajamente similare față de guvernul sovietic în statele care făcuseră parte din Imperiul Rus și care deveniseră acum independente. În plus, guvernul sovietic își recunoștea, în principiu, obligațiile față de civilii din Marea Britanie, care nu fuseseră încă plătiți pentru mărfuri livrate Rusiei în timpul războiului. Pentru mai multe detalii, vezi textul integral al acordului în Richard H. Ullman, *The Anglo-Soviet Accord*, Princeton University Press, 1972, p. 474-478; vezi și Alan Farmer, *Marea Britanie: politica externă și colonială, 1919-1939*, traducere Simona Ceaușu, București, Editura All, 1996, p. 28.

³⁴ A fost doar o recunoaștere *de facto*, deoarece nici Marea Britanie și nici alte state nu doreau să ofere guvernului condus de Lenin o recunoaștere *de jure*. Vezi Sally Marks, *op. cit.*, p. 44.

³⁵ Patrick Salmon, *Scandinavia and the Great Powers 1890-1940*, p. 224.

³⁶ Sally Marks, *op. cit.*, p. 44-45.

³⁷ Potrivit textului acestui tratat, Germania și Uniunea Sovietică se declarau de acord, în mod reciproc, să renunțe la pretențiile care priveau recuperarea cheltuielilor din timpul războiului sau la orice fel de pretenții vizând despăgubiri de război, să stabilească relații diplomatice și consulare și să reglementeze relațiile economice bilaterale pe baza principiului națiunii celei mai favorizate. În plus, cele două state își exprimau acordul de a preîntâmpina și de a satisface, pe cât posibil, nevoile economice reciproce, iar în plus, guvernul german se obliga să ofere întregul suport necesar firmelor private germane care puteau să sprijine nevoile economice sovietice. Tratatul propriu-zis, care cuprindea șase articole și era semnat de Rathenau și Cicerin, a fost însoțit de o *Înțelegere suplimentară*, încheiată la Rapallo, tot la 16 aprilie, dar semnată la Berlin, la 5 noiembrie 1922, între guvernul german și Ucraina, Bielorusia, Georgia, Azerbaijan, Armenia și Republica Extremului Orient (sic!) și conținea prevederi similare cu textul tratatului propriu-zis de la Rapallo. Textele tratatului de la Rapallo, precum și al *Înțelegerii Suplimentare*, pot fi consultate, în traducerea în limba engleză a Secretariatului Ligii Națiunilor – așa cum apar în *League of Nations Treaty Series*, volumul 19, 327L, 1923, p. 250 și urm., respectiv volumul 26, 327L, 1924, p. 391 și urm., la adresa de internet <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/interwar/rapallo.htm>, iar la aceeași adresă se regăsește și textul Tratatului de la Berlin, din 1926. Mai important însă decât litera tratatului de la Rapallo a fost faptul că acesta a netezit calea unei colaborări militare „clandestine”, dacă o putem numi așa, între cele două state. *Reichswehrul* – așa cum s-au numit forțele armate ale Republicii de la Weimar – a avut astfel posibilitatea să trimită în Uniunea Sovietică un număr de ofițeri, atât pentru a instrui Armata Roșie, cât și pentru a câștiga ei înșiși experiență în utilizarea și tactica armelor interzise Germaniei prin Tratatul de la Versailles, în primul rând a tancurilor și avioanelor. Vezi Oxford Pamphlets on World Affairs No. 41, *The Origins of the War*, by E. L. Woodward, Oxford at the Clarendon Press, 1940, p. 24.

plină desfășurare și adevărind astfel temerile lui Lloyd-George – au făcut ca eforturile britanice de îmbunătățire a relațiilor cu Rusia să devină, cel puțin pentru moment, inutile³⁸. În plus, se părea că sovieticii nu respectau nici măcar acordul din 1921, ei fiind acuzați în mod constant de către oficialii britanici, printre care s-a remarcat îndeosebi lordul Curzon³⁹, de încălcarea prevederilor referitoare la promovarea unei propagande ostile celeilalte părți contractante. În cele din urmă, acordul comercial din 1921 a supraviețuit datorită mai ales unor replici conciliatoare din partea sovieticilor⁴⁰.

În 1924, odată cu venirea la putere în Marea Britanie a Partidului Laburist, noul guvern, condus de Ramsey MacDonald, cel care deținea și portofoliul externelor, a recunoscut oficial Uniunea Sovietică, în februarie 1924⁴¹, și aproape imediat a demarat negocieri pentru încheierea unui nou acord comercial cu Moscova, prin care se spera că Marii Britanii avea să i se asigure o mare piață de desfacere. Proiectul acestui tratat a fost definitivat în august 1924 și prevedea, în eventualitatea unei rezolvări echitabile a problemei împrumuturilor britanice din timpul războiului, ca guvernul Majestății Sale să gireze un împrumut de 30 de milioane de lire pentru Rusia sovietică. În acest context, *The Times* și *Daily Mail* au publicat, la 25 octombrie 1924 – cu patru zile înainte de alegerile generale din Marea Britanie –, celebra scrisoare semnată de Gregori Zinoviev, pe atunci președinte al Prezidiului Cominternului și Arthur McManus, reprezentantul Partidului Comunist Britanic pe lângă Comintern, adresată Comitetului Central al Partidului Comunist Britanic, și în care erau subliniate perspectivele favorabile pe care acordul bilateral anglo-sovietic le oferea acțiunilor subversive necesare declanșării luptei de clasă în Marea Britanie⁴².

Publicarea acestui document, indiferent dacă a fost sau nu un fals, a contribuit la eliminarea posibilității încheierii unui acord cu sovieticii de către Marea Britanie, în 1924. În plus, guvernul laburist a căzut la finele aceluiași an, iar noul guvern, conservator, condus de Stanley Baldwin, a considerat amenințarea sovietică drept una reală, astfel încât a retras recunoașterea Uniunii Sovietice și a rupt relațiile diplomatice cu Moscova⁴³.

Până la sfârșitul anilor '20, alte două incidente au marcat relațiile Marii Britanii cu Uniunea Sovietică. Este vorba despre o donație substanțială a Moscovei acordată federației minerilor în timpul grevei generale din Marea Britanie, din 1926, și rezultatul unei percheziții efectuate în 1927 la birourile Societății Ruse de Cooperare din Londra – pe scurt A.R.C.O.S. –, suspectată de a fi reprezentat centrul spionajului sovietic din Marea Britanie. Venirea din nou la putere a laburiștilor, în 1929, a determinat reluarea relațiilor diplomatice și încă o dată a fost luată în discuție problema unui acord comercial, însă pentru tot restul perioadei interbelice relațiile Marii Britanii cu Moscova au fost caracterizate de răceală și neîncredere⁴⁴.

Se poate spune, așadar, că nici măcar în ceea ce privește relațiile cu Rusia sovietică, așa cum s-au desfășurat ele în anii '20, interesele Marii Britanii și ale Franței nu au fost complementare. Dacă Parisul a încercat formula „cordonului sanitar”, Marea

³⁸ Alan Farmer, *op. cit.*, p. 29.

³⁹ Patrick Salmon, *Scandinavia and the Great Powers 1890-1940*, p. 224.

⁴⁰ Alan Farmer, *op. cit.*, p. 29.

⁴¹ Patrick Salmon, *Scandinavia and the Great Powers 1890-1940*, p. 224.

⁴² Bentley B. Gilbert, *Britain Since 1918*, New York and Evanston, Harper & Row Publishers, 1967, p. 53.

Textul scrisorii poate fi regăsit în Michael Lynch, *Stalin și Hrușciov: U.R.S.S., 1924-1964*, traducerea Roxana-Aura Duma, București, Editura All, 1998, p. 93-94. Pentru alte detalii legate de acest subiect, vezi și Sally Marks, *op. cit.*, p. 57.

⁴³ Michael Lynch, *op. cit.*, p. 94.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 94-95. Vezi și Alan Farmer, *op. cit.*, p. 30.

Britanie a încercat să evite orice angajamente europene și a mizat pe posibilitatea co-existenței. Nici una dintre variante nu a reușit pe deplin, dar au contribuit semnificativ la amplificarea animozităților franco-britanice. De aceea, nu a fost poate întâmplător faptul că, la sfârșitul anului 1921, lordul Curzon declara că în aproape orice colț al globului, în Silezia sau Bavaria, în Ungaria sau în Balcani, în Maroc sau Egipt, Turcia sau Mesopotamia, reprezentanții Franței desfășurau o politică neamicală față de Marea Britanie sau interesele britanice⁴⁵.

La rândul lor, în Europa cel puțin, francezii erau neliniștiți în cel mai înalt grad de intențiile Marii Britanii privind reluarea relațiilor economice cu Germania și Rusia sovietică, în timp ce britanicii, la rândul lor, erau în egală măsură neliniștiți de anvergura forțelor aeriene și de submarinele franceze. Această stare de anxietate reciprocă mergea până acolo încât s-a pus problema, în Marea Britanie, dacă nu cumva următorul război va fi împotriva Franței. Cu toate acestea, atunci când, la sfârșitul anului 1921, britanicii examinau avantajele și dezavantajele unei alianțe cu Franța, a fost luat în calcul argumentul conform căruia, dacă Franța putea deveni următorul inamic, o alianță anglo-franceză ar fi eliminat această posibilitate⁴⁶. Aranjamentul realizat câțiva ani mai târziu, la Locarno, în aparență mulțumitor pentru toată lumea, pune capăt animozităților franco-britanice, însă în același timp a reprezentat un fel de capăt de linie pentru politica franceză a „cordonului sanitar” european, atâta vreme cât Parisul părea că obținuse, în sfârșit, garanția sprijinului britanic în cazul unui reviriment al Germaniei.

GREAT BRITAIN, FRANCE AND THE ISSUE OF THE “CORDON SANITAIRE”
(Summary)

Keywords: Great War, peace, *cordon sanitaire*, Great Britain, French-British animosities

Once the peace was signed at the end of the “Great War”, Great Britain went back to its traditional policy of non-intervention in the Eastern Europe. This fact did not imply a total abandonment of the European political problems, but the British tried to avoid to offer guaranties or to get involved into alliances on the old continent. Later, in the '30s, the political situation in Europe began to alter, so Great Britain had to reconsider its position more and more. But Europe remained, even after the end of World War I, a space dominated by alliances. If Great Britain did not get involved in their making, France did, mostly in Eastern Europe, thus trying to create a new continental balance, to eliminate the German threat and to keep away the Bolshevik menace. This is how Europe's *cordon sanitaire* was created, in which Romania and Poland played a major role. Moreover, the French plans aimed to include the Baltic countries and Finland in this “Eastern barrier”, the main objective remaining, at that time, to fight the German influence, rather than to create an efficient buffer zone against Soviet states, even if such a policy involved the risk of economical and political rivalry with Great Britain.

Unlike France, the traditional policy of Great Britain was to avoid any direct involvement in Eastern Europe, but a similar attitude characterized London's policy towards Europe as a whole. The lack of British enthusiasm towards the small states in Eastern Europe was based on the pragmatic conclusion that no matter how unstable they were the three Empires in Central and Eastern Europe were preferable to the new, quarrelsome, aggressive and unstable states.

Finally, as regards the relations with Soviet Russia, as they developed in the '20s, the interests of Great Britain and France were not complementary. If Paris tried the *cordon sanitaire* formula, Great Britain tried to avoid any European engagements and bet on the possibility of co-existence. None of the alternatives succeeded fully, but both contributed significantly to the amplification of the French-British animosities.

⁴⁵ Sally Marks, *op. cit.*, p. 34.

⁴⁶ *Ibidem*; vezi și Henry Kissinger, *op. cit.*, p. 229.

OANA GABRIELA LĂCULICEANU

SECURITATEA COLECTIVĂ ÎN STRATEGIA MICILOR PUTERI. CONSIDERAȚII PE MARGINEA CAZULUI ROMÂNESC ȘI A CELUI DANEZ

Apărută din necesitatea de a găsi o cale pentru evitarea izbucnirii unui nou război mondial, securitatea colectivă a reprezentat în perioada interbelică, cel puțin pentru unele state ale Europei, aproape unica opțiune de politică externă care părea viabilă pentru apărarea intereselor naționale.

În 1919-1920, în timpul conferinței de la Paris, a apărut ideea înființării Societății Națiunilor, concepută ca un instrument de menținere a păcii și securității internaționale, de promovare a cooperării interstatale. Principalul mijloc prin care Liga urma să asigure menținerea păcii era un sistem de securitate colectivă, cel puțin în Europa, bazat pe principiul „toți pentru unul”. Conform acestui principiu, toate statele trebuiau antrenate în garantarea reciprocă a păcii și securității internaționale. Acest concept a fost inclus atât în Pactul Societății Națiunilor, cât și în tratatele de pace.

Problema creării unui sistem de securitate colectivă a preocupat în special statele mici și mijlocii. Neavând capacitatea de a se apăra singure în fața unor posibile agresiuni din partea unor mari puteri, pentru aceste state sistemul securității colective constituia unica soluție de apărare. De aceea, statele mici și mijlocii au fost cele mai active din punct de vedere al susținerii eforturilor Societății Națiunilor de menținere a păcii. Atitudinea lor față de această problemă s-a dovedit a fi crucială atât în privința perspectivelor forului de la Geneva, cât și în privința perspectivelor păcii.

Danemarca și România făceau parte dintre aceste state, ambele fiind interesate să-și apere ființa națională și unitatea statală. Un sistem internațional ce urmărea menținerea păcii corespundea pe deplin intereselor lor naționale. Ele luptau pentru statuarea unor norme de conduită internațională, care să le asigure o dezvoltare pașnică într-o lume dominată încă de politica forței. Totodată, sperau ca prin Societatea Națiunilor să-și poată face auzite punctele de vedere de către opinia publică internațională.

Odată cu sfârșitul Primului Război Mondial au survenit și o serie de schimbări ale poziției și statutului ambelor țări în cadrul sistemului internațional, schimbări care le-au impus în atenția continentului. România dobândise un nou statut și rol pe plan european prin constituirea statului național unitar român. Țara își dublase teritoriul și trecuse de la stadiul de mică putere la acela de țară mijlocie. Ea a pătruns pe scena politică internațională alături de marile puteri, fiind percepută acum ca un partener puternic și viabil în menținerea *statu-quo*-ului internațional. Aderarea la Societatea Națiunilor era pentru România o cale de a întări garanțiile incluse în tratatele de pace referitoare la unitatea sa națională. Acest pas era cu atât mai necesar, cu cât situația sa geopolitică era foarte complicată. La scurt timp de la încheierea păcii, începuseră să se facă auzite vocile

statelor nemulțumite de noua situație creată de aceasta, voci care exprimau vădit pretenții revizioniste la adresa granițelor românești. România avea motive de îngrijorare foarte întemeiate, ea fiind una din țintele acestui curent revizionist emanat de trei dintre vecinele sale: Ungaria, Bulgaria și URSS.

La rândul său, datorită poziției sale strategice extrem de importante, Danemarca era ca și vecinele sale scandinave, interesată de susținerea acestui nou organism internațional având drept scop menținerea păcii pe continent¹. Deși a reușit să-și mențină neutralitatea în timpul Primului Război Mondial, Danemarca a simțit pentru multă vreme lipsa unor garanții efective de securitate. Pe timpul războiului a fost nevoită să cedeze cererii germane de a mina Marea Centură la 5 august 1914, la o zi după intrarea Marii Britanii în război. Astfel era blocat accesul Marii Britanii în Marea Baltică. Această măsură a fost adoptată de teama unei eventuale ocupații germane, în pofida sentimentelor de prietenie care-i legau pe danezi de Marea Britanie, tradiționalul lor partener comercial.

După război, Germania nu mai era percepută ca o amenințare iminentă. Existau însă voci care prevesteau o revenire a Germaniei la statutul său de putere dominantă în Europa. În plus, Germania era un potențial adversar al securității daneze datorită diferendului teritorial asupra Slesvigului de Nord².

Aderarea Danemarcei³ la Societatea Națiunilor era firească din moment ce apartenența la acest organism oferea securitate statelor mici. Iar Danemarca suferise mult timp datorită faptului că fusese vecinul mai mic al Germaniei, la bunul plac al acesteia și lipsită de orice sprijin extern. Intrarea în Ligă a reînnoit importanța sa în relațiile internaționale și i-a oferit prilejul de a se implica mai activ în politicile europene. Pe de altă parte, Danemarca nu putea refuza invitația de a deveni membră a Societății Națiunilor, prin excelență un instrument al marilor puteri învingătoare, care la Conferința de Pace de la Versailles susținuseră cauza daneză în privința Slesvigului de Nord. Totodată, după război, Danemarca, la fel ca și celelalte țări scandinave, a militat pentru protejarea

¹ Dacă înainte de 1910 mișcarea pentru pace din Scandinavia viza în principal crearea unei insule a păcii în Nordul Europei, consecințele Primului Război Mondial au arătat țărilor din această regiune a continentului necesitatea concentrării asupra problemei păcii mondiale și a creării unui sistem internațional mai bun. Încă din 1917, guvernele statelor scandinave au fost preocupate de posibilitatea înființării după terminarea războiului a unei organizații internaționale bazate pe principii de drept internațional. În cadrul dezbaterilor comune a fost elaborat un plan pentru o Ligă a Națiunilor, publicat în ianuarie 1919. Acesta a fost întocmit ținându-se cont de poziția specială a țărilor scandinave, ca mici puteri neutre, care doreau evitarea implicării într-un eventual conflict în Europa (Jones S. Shepard, *The Scandinavian States and the League of Nations*, New York, Greenwood Press Publishers, 1969, p. 33, 41). El prevedea crearea unei Înalte Curți de Justiție, organizarea unor conferințe internaționale periodice, crearea unor consilii de mediere și a unor comisii de studiu a problemei dezarmării și a aplicării sancțiunilor (Peter Munch, *La politique du Danemark dans la Société des Nations*, Geneve, 1931, p. 8).

² Relațiile germano-daneze deveniseră tot mai încordate în urma războiului din 1864 când Danemarca a pierdut Slesvigul și Holsteinul în favoarea Austriei și Prusiei. În urma unui plebiscit din 1920, partea de nord a Slesvigului a revenit Danemarcei. Acest fapt a fost consemnat în tratatul de pace de la Versailles, semnat de Germania cu țările Antantei și într-un tratat semnat separat, la Paris, la 5 iulie 1920 de către Danemarca și țările învingătoare în Primul Război Mondial. Germania a refuzat să recunoască oficial suveranitatea daneză asupra Slesvigului de Nord, nesemnând tratatul din iulie 1920. Acest fapt a devenit un motiv de veșnică îngrijorare pentru Danemarca în special după venirea lui Hitler la putere, când Germania avea un guvern care respingea Tratatul de la Versailles, singurul act prin care se recunoștea suveranitatea daneză asupra Slesvigului de Nord.

³ La 27 februarie 1920, Parlamentul danez a aprobat în unanimitate aderarea la Liga Națiunilor (Holbraad Carsten, *Danish neutrality – A study in the foreign policy of a small state*, Oxford, Clarendon Press, 1991, p. 54).

statutului țărilor foste neutre în lumea postbelică și a văzut în Liga Națiunilor un instrument propice pentru atingerea acestui obiectiv.

Activitatea desfășurată de România și Danemarca în cadrul organizației de la Geneva a reprezentat o componentă esențială a politicii lor externe. Geneva a devenit atunci locul unde se decidea soarta statelor mici și mijlocii. Ne propunem așadar să analizăm atitudinea celor două țări, în calitatea lor de exponenți ale statelor mici și mijlocii, raportate la Societatea Națiunilor și la principiile promovate de aceasta, în special cel al securității colective. Considerăm că modul în care state ca România și Danemarca și-au circumscris politica externă la aceste principii s-a răsfrânt în mod nemijlocit asupra eficienței și autorității Ligii Națiunilor. Acest fapt face cu atât mai interesantă relevarea factorilor care au determinat politica celor două state în cadrul forului de la Geneva.

De îndată ce marile puteri au început negocierile asupra viitoarei Societăți a Națiunilor, atât România cât și Danemarca și-au concentrat atenția asupra modalităților prin care ar fi putut influența redactarea convenției ce urma să constituie baza viitorului organism supranațional. Fiecare a conceput propriul proiect pentru Pactul Ligii care reflecta dezideratele lor în privința atribuțiilor acestei instituții. Analiza acestor proiecte indică existența unor prevederi comune, a unor interese și nevoi similare, dar și o serie de puncte de vedere diferite în ceea ce privește atitudinea celor două țări față de Liga Națiunilor. În general, așteptările lor de la forul de la Geneva corespundeau cu cele ale celorlalte state mici și mijlocii care doreau o Societate a Națiunilor puternică, eficientă, în care toate statele să fie egal reprezentate, să aibă aceleași drepturi și obligații, prin care să-și apere independența, suveranitatea și drepturile legitime.

Existau însă importante deosebiri de vederi între România și Danemarca în privința obligațiilor pe care statele membre urmau a și le asuma față de Ligă și căile de prevenire a războiului. De asemenea, cele două state aveau viziuni diferite în ceea ce privea autoritatea pe care Societatea Națiunilor urma să o exercite asupra statelor membre. Concepția daneză era similară cu cea anglo-americană, conform căreia puterea Ligii va sta în forța sa morală, în vreme ce România dorea, ca și Franța, o organizație mondială solidă, dispunând de o forță militară cu care să poată impune respectarea dreptului internațional. Aceste aspecte vor fi analizate pe larg în cele ce urmează.

1. Dezarmarea ca mijloc de asigurare a păcii

Principalele instrumente prin care Societatea Națiunilor putea asigura securitatea colectivă erau articolele 8-16 din Pactul său. Articolul 8 prevedea, în scopul menținerii păcii, necesitatea reducerii armamentelor naționale, în funcție de „situația geografică și condițiile speciale ale fiecărei țări până la minimumul necesar apărării ordinii interne”. Prevederile Pactului stipulau sancționarea eventualilor agresori prin măsuri de ordin economic și militar. Le lipsea însă un element esențial: procedura de aplicare a acelor sancțiuni. Acest fapt le reducea la niște declarații de principii având o pură valoare teoretică. În pofida scopurilor sale nobile, Pactul Societății nu stipula ilegalitatea folosirii războiului ca mijloc de soluționare a conflictelor interstatale. Astfel s-a creat în rândul statelor membre suspiciunea că sistemul instituit de Liga Națiunilor nu era destul de eficient și nu oferea garanția respectării regulamentului său de către toate statele. Ca urmare, a apărut ideea dezarmării drept soluție pentru a înlătura neîncrederea între state și a reduce astfel șansele izbucnirii unui război.

Problema dezarmării se punea însă în mod diferit pentru statele lumii. Deosebiri în acest sens existau nu numai între statele mari și cele mici, ci chiar în rândul statelor mici. Astfel, unele dintre acestea, printre care și România, se simțeau într-o stare de insecuritate și nu doreau o reducere a înarmării. Aceste state susțineau ideea organizării armatelor naționale în funcție de situația fiecărei țări, prin luarea în calcul a poziției geostrategice și a gradului de vulnerabilitate al statelor. Altele, ca Danemarca, nesimțindu-se amenințate, considerau inutile cheltuielile militare, dorind suprimarea armatelor.

Prin urmare, deși atât România cât și Danemarca au fost printre susținătorii dezarmării, ele au făcut acest lucru de pe poziții diferite. În vreme ce Danemarca susținea teza engleză conform căreia securitatea nu constituia un mijloc ci un scop, iar singurul mijloc prin care se putea obține era dezarmarea, România se pronunța în favoarea celei franceze conform căreia dezarmarea nu era posibilă fără asigurarea în prealabil a securității internaționale.

Cel care a trasat coordonatele politicii românești în direcția dezarmării a fost Nicolae Titulescu. Principiul dezarmării progresive și cel al controlului constituiau elemente inseparabile în concepția lui Titulescu asupra dezarmării, iar egalitatea în drepturi a statelor era unul dintre factorii de bază ai soluționării acestei probleme. Concepția românească asupra dezarmării a fost exprimată de D. Negulescu la prima sesiune a Adunării Generale a Societății Națiunilor. România susținea dezarmarea cu condiția ca Societatea „să dispună de un organ permanent de control și investigație pentru a se asigura de buna credință a celorlalte state”⁴. Totodată, dezarmarea trebuia să fie realizată și de statele nemembre ale Societății Națiunilor. Reprezentanții României la Conferința de la Geneva au susținut reducerea și limitarea cheltuielilor militare și a armamentului, dar numai prin luarea în considerare a situației speciale a fiecărei țări și anume poziția geostrategică, intențiile și puterea vecinilor, stabilitatea frontierelor⁵. Această opinie se datora faptului că România avea trei state vecine – Ungaria, URSS și Bulgaria – care exprimau pretenții revizioniste asupra granițelor sale și reprezentau o amenințare la adresa securității naționale. Dezarmarea trebuia abordată numai în strânsă corelație cu garanțiile de securitate și sistemul de sancționare a agresorului. Atâta timp cât frontierele îi erau contestate, România nu putea discuta cu folos despre dezarmare.

Danemarca a fost unul din susținătorii constanți ai reducerii înarmării, considerând că războiul putea fi evitat prin metode pașnice. Neutralitatea sa tradițională era considerată incompatibilă cu înarmarea și pregătirea pentru război. De altfel, toate statele scandinave considerau că armele nu erau mijloace adecvate pentru asigurarea securității. Pacea mondială depindea de abolirea vechiului sistem al „diplomației pumnului” care condusese la catastrofa din 1914. Armamentul și cursa înarmării erau adevărate amenințări pentru pacea lumii.

Politica de apărare națională daneză era o expresie a acestei concepții. Printr-o serie de legi adoptate în anii 1922, 1932 și 1937, forța de apărare a Danemarcei a fost redusă într-o asemenea măsură încât rezistența sa la un eventual atac străin a devenit imposibilă⁶. Capacitatea Danemarcei de a-și îndeplini obligațiile ca membru al Ligii Națiunilor a ajuns să fie pusă la îndoială, iar liderii săi au fost acuzați că nu au ținut seama de obligațiile internaționale ale țării lor. Politica defensivă a țării se limita la

⁴ Petre Bărbulescu, *România la Societatea Națiunilor*, București, Ed. Politică, 1975, p. 38

⁵ Mihai Iacobescu, *România și Societatea Națiunilor. 1919-1929*, București, Ed. Academiei, 1988, p. 168.

⁶ Carsten Holbraad, *Danish neutrality – A study in the foreign policy of a small state*, Oxford, Clarendon Press, 1991, p. 59.

măsuri de protejare a Copenhagăi împotriva unui posibil atac aerian și apărarea graniței de sud împotriva trecerilor ilegale. Filosofia din spatele acestei slabe politici defensive se baza pe ideea că oricât de puternică ar fi fost armata, țara nu se putea apăra singură împotriva unei agresiuni externe și nici nu putea conta pe sprijinul vreunei mari puteri. Prin urmare, orice efort de consolidare a puterii sale militare era considerat inutil de către conducătorii danezi⁷.

„Politiken”, ziarul oficial al Ministerului Afacerilor Externe danez, semnala în 1935 incapacitatea Danemarcei de a se apăra în cazul unui război dacă nu primea sprijinul marilor puteri. „Politiken” oferea exemplul României, care participase la Primul Război Mondial bazându-se pe incapacitatea Germaniei de a trimite trupe semnificative pe frontul românesc și pe sprijinul rapid al Aliaților. Rezultatul a fost o înfrângere rapidă a rezistenței românești și ocuparea teritoriului său, datorită intervenției rusești tardive. Același ziar a publicat fragmente din cartea *Regina Maria a României. Povestea vieții mele*. Concluzionând, se afirma că România fusese unul din cele mai tragice exemple din istorie care arătau ce se întâmpla statelor mici când „se joacă de-a războiul cu cele mari”⁸.

Politica de slabă apărare a Danemarcei și-ar putea găsi o justificare până la începutul anilor '30, când nu se întrevădea nici o amenințare la adresa siguranței naționale, iar măsurile de combatere a efectelor crizei economice mondiale necesitau economii ce puteau fi mai ușor realizate prin reducerea cheltuielilor militare. Din 1933 însă, ascensiunea lui Hitler la conducerea Germaniei și apariția primelor semne ale politicii sale agresive au provocat temeri în rândul danezilor care se simțeau acum direct amenințați de noul statut al vecinului lor de la sud. În aceste împrejurări, prim-ministrul social-democrat, Thorvald Stauning, a început să exprime îndoieli vizavi de viabilitatea politicii urmate până atunci în privința apărării naționale, încercând să-i aducă unele îmbunătățiri. Inițiativele sale au fost însă stopate de ministrul de externe Peter Munch, un anti-militarist radical, care considera că o întărire a forțelor militare nu ar diminua ci, din contră, ar spori vulnerabilitatea statului danez⁹. În opinia sa, transformarea Danemarcei într-un „vacuum de forță militară” i-ar fi permis să-și păstreze neutralitatea, pentru că, în caz de război, ea nu ar fi putut fi privită nici ca aliat, nici ca dușman de vreunul din beligeranți.

Lipsa de apărare a regatului danez era semnalată și de presa din România. Ziarul „Excelsior” publica în iulie 1937 un articol intitulat *O țară dezarmată – Danemarca*, în care era subliniată importanța pe care o are o armată puternică în menținerea unui stat în afara conflictelor militare. Franța lui Ludovic al XI-lea, Prusia lui Wilhelm I erau oferite drept exemple în acest sens. Articolul concluziona că „statele conduse de bărbați care cunosc bine istoria, niciodată nu vor consimți la dezarmare”¹⁰. Vizavi de această afirmație, trebuie menționat faptul că liderii danezi au condus politica externă a țării lor tocmai pe baza experienței istorice a Danemarcei din anul 1864, când aceasta a rămas singură în fața Germaniei și Prusiei, fără a primi vreun sprijin din partea vecinilor sale scandinave. Atunci devenise clar faptul că danezii nu puteau face față singuri unui atac străin, oricât de înzestrată ar fi fost armata lor.

⁷ Peter Munch, (expose par), *La Société des Nations et la question du désarmement*, 1925, p. 6.

⁸ A.D.M.A.E., fond Danemarca, vol. 1, nota nr. 800/22.04.1935, Gh. Assan pentru M.A.S., f. 190.

⁹ Carsten Holbraad, *op. cit.*, p. 67.

¹⁰ „Excelsior”, 10 iulie 1937.

2. Sancțiunile ca instrument de asigurare a securității colective

Securitatea colectivă a fost în general asociată cu politica de sancțiuni, garanții și pacte de asistență mutuală. Anumite state, printre care și cele scandinave, au considerat că securitatea lor era mai bine asigurată prin reducerea decât prin extinderea sancțiunilor prevăzute de Pactul Societății. Articolul referitor la aplicarea sancțiunilor era o sabie cu două tăișuri din punct de vedere al intereselor daneze. Relațiile danezo-germane se puteau deteriora ușor dacă Danemarca ar fi fost obligată să ia parte la sancțiuni împotriva unor agresiuni germane. Liderii danezi se confruntau cu o dilemă majoră: aceea a compatibilității între două concepte – cel al neutralității și cel al solidarității cu statele membre ale Ligii Națiunilor, care presupunea obligația de a contribui la menținerea și consolidarea ordinii internaționale¹¹.

Deșul impunerii sancțiunilor în cazul Italiei a încurajat statele pentru care participarea la sancțiuni presupunea anumite riscuri, să-și impună punctul de vedere în cadrul Ligii, declarând că-și rezervau dreptul de a hotărî dacă vor să aplice sau nu articolul 16 al Pactului. Din rândul acestor state au făcut parte Danemarca, Norvegia, Suedia, Olanda, Spania, Elveția și Finlanda. Ele și-au justificat gestul prin faptul că și alte prevederi ale Pactului, precum dezarmarea, nu fuseseră puse în aplicare¹².

Deși această declarație ar putea fi ușor înțeleasă ca o denunțare comună a Societății Națiunilor și abandonarea ei ca instrument de securitate colectivă, Danemarca nu și-a pierdut complet încrederea în forul de la Geneva, cel puțin în ceea ce privea rolul de moderator între statele membre¹³. La 15 octombrie 1937, Peter Munch a susținut în fața Folketingului danez că declarația din iulie 1936 nu însemna renunțarea la sprijinirea Ligii și nici o înlocuire a sa prin politica de neutralitate. El a arătat că acea declarație nu era decât o subliniere a principiilor aplicate de țările nordice în politica lor externă și nu constituia o bază a revizuirii politicii daneze de apărare sau inaugurarea unor acorduri politico-militare defensive¹⁴.

În iulie 1939, la câteva luni de la ocuparea Austriei de către germani, miniștrii de externe ai Danemarcei, Suediei, Finlandei, Belgiei, Olandei și Luxemburgului s-au întâlnit la Copenhaga pentru a clarifica relația lor cu Societatea Națiunilor. Reprezentanții celor șapte state au declarat că, începând din acel moment, vor considera neobligatoriu sistemul sancțiunilor prevăzute de Pactul Societății Națiunilor. A fost o denunțare colectivă a Ligii Națiunilor și o revenire la tradiționala lor politică de neutralitate¹⁵.

Atitudinea statelor nordice față de articolul 16 al Pactului a stârnit îngrijorare în cercurile geneveze, fapt sesizat de ministrul României la Geneva, George Crutzescu, într-un raport al său către Ministerul român al Afacerilor Străine din august 1938. Această atitudine nu putea decât să contribuie la o diminuare a prestigiului și așa destul de compromis al Ligii. Reacțiile pe care le putea genera gestul statelor nordice erau decisive pentru viitorul instituției de la Geneva. Crutzescu compara atitudinea țărilor nordice cu aceea a unui „om dotat cu sânge rece și prezență de spirit care în momentul

¹¹ Hans Mouritzen, *Finlandization – Towards a general theory of adaptive politics*, 1988, p. 95.

¹² Henrik S. Nissen, *Scandinavia during the Second World War*, Minneapolis, The University of Minnesota Press, 1983, p. 42.

¹³ „Curentul”, 11 iulie 1939, articolul intitulat *Ne vom menține politica noastră externă orice s-ar întâmpla*.

¹⁴ A.D.M.A.E., fond Danemarca, vol. 3, raport nr. 3961/1.11.1937, Copenhaga, de la G. Assan pentru M.A.S., f. 270.

¹⁵ Carsten Holbraad, *op. cit.*, p. 73.

când îi arde casa, în loc să încerce zadarnic a stinge un incendiu, caută să salveze ce mai e de salvat. O poate face fie coborând lucrurile încet pe scară, fie aruncându-le de la fereastră și spărgându-le în bucăți. Aceasta e calea apucată de țările nordice”¹⁶.

În timp ce statele scandinave solicitau reducerea obligațiilor prevăzute în Convenția Societății Națiunilor, țări precum Franța, Cehoslovacia și România doreau o întărire a acestor obligații. În opinia românească, securitatea nu putea fi asigurată fără aplicarea de sancțiuni, fie ele de ordin economic sau militar. Necesitatea utilizării sancțiunilor ca metodă coercitivă în vederea respectării regulamentului stabilit de Societatea Națiunilor a fost foarte sugestiv explicată de către Nicolae Titulescu prin următoarele cuvinte: „Nu există religie durabilă dacă ea nu creează un Paradis și un Infern. Dacă ești întotdeauna sigur că vei intra în Paradis, poți fi sigur că religia nu va fi niciodată respectată”¹⁷.

România considera înjuste prevederile articolului 16 al Pactului Ligii care permiteau ca unele state să-și dea parțial sau condiționat adeziunea ori chiar se puteau abține total de la acțiunea de pedepsire a agresorului. În acest caz, releva I. Gh. Duca, „nici un stat interesat în mod sincer în organizarea și menținerea păcii n-ar putea să-și asume obligațiile de reducere a armamentelor dacă nu ar obține garanții reale și eficiente de siguranță”¹⁸.

Așadar, problema sancțiunilor a reprezentat o chestiune în raport față de care România și Danemarca s-au situat la antipodi. Acest fapt s-a datorat în principal poziției lor geopolitice diferite care implica grade diferite de risc privind posibilitatea implicării într-un eventual conflict continental.

3. Susținerea aplicării principiilor Societății Națiunilor

Odată cu ieșirea Germaniei din Ligă, eșuarea Conferinței Dezarmării și denunțarea germană a clauzelor militare ale tratatului de la Versailles, speranța reducerii imediate a înarmării a pierit, iar statele mici și mijlocii au avut de înfruntat eșecul unui efort pe care-l susținuseră vreme de 15 ani.

Danemarca și România, în calitate de membre ale Consiliului Ligii, au susținut în continuare aplicarea principiilor aflate la baza Pactului Societății Națiunilor. Reînarmarea Germaniei a provocat mare îngrijorare în Danemarca, mai ales că această acțiune putea fi urmărită chiar de pe teritoriul său. Bombardierele germane întreprindeau raiduri nocturne pe deasupra orașelor daneze din Slesvigul de Nord¹⁹.

Statele scandinave au încercat adoptarea unei poziții comune față de rezoluția propusă în cadrul Consiliului Societății Națiunilor de către Anglia și Franța privind încălcarea germană a prevederilor tratatului de la Versailles. Cum Danemarca reprezenta în Consiliu toate țările scandinave, ministrul său a dorit să afle punctele lor de vedere, înainte de reuniunea Consiliului la Geneva. O conferință a miniștrilor de externe scandinavi a fost convocată la Copenhaga, pentru a discuta atitudinea ce urma a fi adoptată față de această chestiune. Încercarea de asociere a tuturor statelor foste neutre la o eventuală acțiune scandinavă a eșuat²⁰. Sandler, reprezentantul Suediei a avut o

¹⁶ A.D.M.A.E., fond Geneva, vol. 250, anexă la nota nr. 576/26.08. 1938, Geneva, G. Crutcescu pentru M.A.S., f. 41.

¹⁷ Nicolae Titulescu, *Politica externă a României 1937*, București, Fundația Europeană Titulescu, Ed. Enciclopedică, 1994, p. 254.

¹⁸ Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 160.

¹⁹ A.D.M.A.E., fond Danemarca, vol. 1, nota nr. 910/1.06. 1935, G. Assan pentru M.A.S., f. 279.

²⁰ *Ibidem*, nota nr. 724/4.04.1935, M. Romanescu pentru M.A.S., f. 161.

atitudine mai intransigentă vizavi de hotărârea germană de reînarmare, dar norvegianul Koht și ministrul danez, Peter Munch, au arătat că o condamnare fermă a Germaniei nu ar fi în interesul țărilor lor. Aceștia încă mai sperau în posibilitatea revenirii Germaniei în Societatea Națiunilor. Deoarece nu se cunoștea încă felul în care urma a fi formulată rezoluția Consiliului Ligii, miniștrii nordici nu au putut stabili cu exactitate ce atitudine urmau să adopte, astfel încât ministrului danez îi rămânea o mare libertate de decizie în exprimarea unei poziții la Geneva.

Înainte de a merge la Conferința de la Geneva, Munch a declarat că „o țară riguros neutră ca Danemarca nu vrea să supere nici una din părți” și spera într-o înțelegere din partea Angliei și Germaniei a „situației dificile a Danemarcei”²¹. În final, Munch s-a abținut de la votul asupra rezoluției adoptate în Consiliul Societății Națiunilor care condamnă reînarmarea germană. Pentru a-și justifica atitudinea, el a declarat că „jucând rolul unei curți de justiție și condamnând acțiunea Germaniei, Consiliul crea dificultăți în calea unei negocieri reușite necesare în impasul existent în politica internațională și pentru a asigura universalitatea Ligii”. În opinia sa, condamnarea Germaniei făcea imposibilă revenirea ei în cadrul Societății Națiunilor și ajungerea la un acord cu Franța și Marea Britanie²².

Organul de presă al guvernului danez, „Social Demokraten” motiva înarmarea Germaniei prin neîndeplinirea de către Aliai a angajamentului de dezarmare²³. Oricum, în urma acestui episod, deși ministrul de externe norvegian și-a exprimat aprobarea pentru abținerea de la vot a lui Munch, Suedia s-a detașat de poziția exprimată de ministrul danez, subliniind că aceasta reprezenta exclusiv punctul de vedere danez. Într-un articol din 4 aprilie 1935, ziarul suedez „Svenska Dagbladet” observa că în privința chestiunilor supuse întrunirii extraordinare a Consiliului Societății Națiunilor, Danemarca avea o „poziție specială”, întrucât făcea parte din statele direct atinse de Tratatul de la Versailles și era reprezentată în Consiliu²⁴.

Marcel Romanescu, atașatul de presă al României la Copenhaga, raportând despre eșuarea încercării de coalizare a statelor scandinave în această chestiune, afirma că aceste state se fereau să creeze impresia unei unități politice scandinave care ar fi atras atenția celorlalte țări într-un mod nedorit²⁵.

Adoptarea acestei decizii a situat Danemarca într-o poziție delicată generând discuții privind retragerea sa din Liga Națiunilor, de vreme ce apartenența la aceasta nu-i mai aducea nici o protecție. Acest lucru nu s-a întâmplat, dar ministrul său de externe, Peter Munch, a continuat eforturile de reformare a Ligii în speranța revenirii Germaniei printre membrii acesteia²⁶. Liderii politici danezi erau de părere că organizarea păcii internaționale nu era posibilă fără participarea Germaniei și soluționarea nemulțumirilor tuturor țărilor învinse în Primul Război Mondial.

Un test și mai relevant de loialitate față de principiul securității colective atât pentru România cât și pentru Danemarca a fost conflictul italo-etopian din 1935-1936. Criza etiopiană a reprezentat fără îndoială un moment crucial în evoluția internațională din ajunul celui de al Doilea Război Mondial, din cel puțin două motive: consecințele

²¹ *Ibidem*, nota nr. 737/11.04.1935, M. Romanescu pentru M.A.S., f. 189.

²² Susan Seymour, *Anglo-Danish relations and Germany*, Odense University Press, 1982, p. 68.

²³ A.D.M.A.E. fond Danemarca, vol. 1, raport nr. 710/1.04.1935, M. Romanescu pentru M.A.S., f. 143-151.

²⁴ *Ibidem*, raport nr. 730/9.04.1935, M. Romanescu pentru M.A.S., f. 170.

²⁵ *Ibidem*, nota nr. 724/29 aprilie 1935, M. Romanescu pentru M.A.S., f. 161.

²⁶ Susan Seymour, *op. cit.*, p. 68.

asupra raportului de forțe pe plan internațional și transformarea ei într-un test de eficiență a sistemului de securitate colectivă preconizat de forul genevez. Astfel se explică interesul sporit cu care statele mici și mijlocii au urmărit desfășurarea evenimentelor legate de acest conflict. Pentru un anumit grup de țări printre care atât România cât și Danemarca, victime potențiale ale unor acte agresive asemănătoare celui săvârșit de Italia împotriva Etiopiei, deznodământul conflictului a dobândit o importanță capitală. Înfrângerea Etiopiei și victoria Italiei reprezentau un precedent periculos în relațiile internaționale. Acest fapt a fost semnalat Adunării Ligii atât de către reprezentanții Danemarcei, cât și ai României, care au susținut că un stat membru al Ligii nu putea dispărea prin ocuparea teritoriului său de către un alt stat²⁷. Cele două state și-au dovedit buna credință solicitând îndeplinirea obligațiilor prevăzute de Pactul Societății Națiunilor. Guvernele lor au înțeles că încă o înfrângere pentru Ligă ar fi demonstrat în mod convingător incapacitatea acesteia de a-și îndeplini misiunea pentru care fusese creată.

Propunerea Angliei de sancționare a Italiei ca stat agresor a primit sprijinul țărilor scandinave și al altor state mici și mijlocii revoltate de politica de forță a Italiei. România a adoptat aceeași poziție demonstrându-și pe deplin fidelitatea față de Ligă în condițiile în care aliata sa, Franța, și-a exprimat o opinie diferită²⁸. În fața încălcării de către Italia a Pactului prin recurgerea la război, Adunarea Ligii a stabilit constituirea Comitetului celor șase care urma să analizeze actul săvârșit de Italia. În acest comitet, România și Danemarca au fost alături de Franța, Marea Britanie, Portugalia și Chile și au calificat acțiunea italiană drept agresiune împotriva tuturor membrilor Ligii, conform prevederilor Pactului. Comitetul a hotărât aplicabilitatea articolului 16 în privința Italiei²⁹.

La 10 octombrie 1935, s-a constituit un Comitet de Coordonare care să asigure aplicarea sancțiunilor. Atât reprezentanți ai României (Nicolae Titulescu, M. Antoniadă, Constantin Vișoianu), cât și ai Danemarcei (P. Munch și M.W. Borberg)³⁰ au fost membri ai acestui comitet. Propunerile Comitetului cuprindeau un embargo asupra exportului de arme, muniții și echipament de război destinate Italiei, anumite măsuri financiare, o prohibiție a importului de bunuri din Italia, un embargo asupra anumitor exporturi către Italia, o organizare a sprijinului mutual între statele aplicatoare ale sancțiunilor. Trebuie menționat totuși că Danemarca și-a exprimat poziția în acest caz cu destule rezerve. Atât aplicarea, cât și neaplicarea sancțiunilor împotriva Italiei puteau crea un precedent dezavantajos pentru ea. Dacă mai târziu Germania ar fi ocupat Austria, Danemarca s-ar fi văzut obligată să participe la sancțiuni împotriva sa. Pentru Danemarca ar fi fost convenabil ca, în cazul crizei abisiniene, statele vecine Italiei să fie scutite de obligația de a participa la aplicarea sancțiunilor împotriva acesteia. Se crea astfel un precedent care ar fi putut fi invocat de Danemarca în situația în care i s-ar fi solicitat mai târziu sancționarea vreunei acțiuni germane.

Problema aplicării sancțiunilor a provocat ample dezbateri în rândul opiniei publice și al presei daneze. Cerculile radicale considerau aplicarea sancțiunilor împotriva Italiei „o necesitate a politicii imperiale britanice”. Ziarul radical „Ekstrabladet”

²⁷ A.D.M.A.E. fond Danemarca, vol. 2, raport nr. 2836/21.01.1937, *Danemarca în 1936*, M. Romanescu pentru M.A.S., și Gh. Buzatu (coord.), *Titulescu și strategia păcii*, Iași, Ed. Junimea, 1982, p. 205.

²⁸ Aceasta din urmă a susținut Italia ca recompensă pentru sprijinul italian oferit invaziei trupelor franco-belgiene în Ruhr (Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 180).

²⁹ Gh. Buzatu (coord.), *op. cit.*, p. 209.

³⁰ Statens Arkiver-Rigsarkivet, København, Privatarkiver-Munch, Peter Rochegune, Pakke no. 62, Folkeforbundet, Komitee af koordinering, Geneva, 12.10.1935.

din 21 septembrie 1935 arăta că atitudinea Marii Britanii în chestiunea etiopiană se datora intereselor sale economice și nu fidelității sale față de principiile Ligii Națiunilor. Țările nordice nu trebuiau să aplice sancțiunile contra Italiei doar pentru a satisface interesele imperialiste britanice. Politica de la Geneva slujea interesele marilor puteri care dețineau puterea de decizie³¹. Ideea a fost reluată și în decembrie 1935 de „Social Demokraten”, oficiosul guvernului danez, care arăta că, sub presiunea statelor imperialiste, Liga Națiunilor era pe cale să se transforme într-un instrument de război în slujba intereselor statelor mari³². La rândul său, „Politiken” arăta că Danemarca s-ar fi putut abține de la aplicarea sancțiunilor declarându-se neutră. Se recunoștea totuși că statele care ar fi adoptat o asemenea poziție ar fi putut rămâne fără sprijinul Societății Națiunilor atunci când acesta ar fi fost necesar³³.

În pofida tuturor acestor rezerve, Danemarca a optat pentru susținerea aplicării sancțiunilor împotriva Italiei hotărâte de Adunarea Societății Națiunilor și a sistat imediat exporturile în Italia³⁴. Istoricul danez Sjøqvist explică această atitudine prin faptul că Danemarca nu dorea să se împotrivescă dorinței unei majorități de a cărei susținere ar fi putut avea nevoie mai târziu³⁵. Pe de altă parte, Danemarca vedea aplicarea sancțiunilor susținute de Marea Britanie drept o implicație a faptului că, în cazul în care Germania ar fi încercat să anexeze Slesvigul de Nord, Anglia nu ar rămâne impasibilă, ci i-ar veni în ajutor³⁶.

Decizia de mai târziu a Societății Națiunilor de a anula sancțiunile împotriva Italiei a nemulțumit profund statele mici. Reacția fostelor state neutre – Danemarca, Spania, Norvegia, Suedia, Olanda și Elveția – nu a întârziat. Reprezentanții lor au declarat în cadrul Adunării Ligii Națiunilor că aceste state „sunt dispuse să contribuie la opera comună atât timp cât Societatea va servi scopurile colectivității națiunilor și cât nu va deveni instrument al intereselor particulare” denunțând totodată „aplicarea cu eclipse” a Pactului³⁷. Aceste țări și-au proclamat dreptul de decizie asupra participării la sancțiunile impuse de Ligă. A fost un moment de cotitură în ceea ce privește atitudinea lor față de instituția de la Geneva. Opinia publică din aceste state, neîncrezătoare în eficacitatea securității colective în fața noilor realități politice, s-a întors către izolaționism³⁸. În schimb, guvernul danez și-a îndreptat atenția către cooperarea cu guvernele celorlalte state nordice pentru a păstra neutralitatea tradițională a statelor scandinave. La întâlnirile de la Oslo, miniștrii de externe ai celor patru state au hotărât ca țările lor să rămână în afara coalițiilor europene rivale și a unui posibil război.

Ocuparea zonei renane de către Germania, la 7 martie 1936, a fost o nouă încălcare a tratatului de la Versailles primită cu mare îngrijorare de atât de România cât și de Danemarca. Îngrijorarea Danemarcei se datora sentimentului de insecuritate sporit în urma încheierii acordului naval anglo-german din 18 iunie 1935³⁹. Prin acest acord,

³¹ A.D.M.A.E. fond Danemarca, vol. 1, anexa la raport nr. 1253/21.09.1935, Copenhaga, de la G. Assan pentru M.A.S., f. 481.

³² *Ibidem*, vol. 11, raport nr. 1620/1.01.1936, Copenhaga, de la M. Romanescu pentru M.A.S., f. 209.

³³ *Ibidem*, vol. 1, raport nr. 1264/27.09.1935, Copenhaga, de la G. Assan pentru M.A.S., f. 491.

³⁴ *Ibidem*, vol. 15, nota nr. 3545/12.07.1937, Însărcinatul cu Afaceri a.i. al României la Copenhaga pentru V. Antonescu, f. 51-54.

³⁵ Hans Mouritzen, *op. cit.*, p. 25-26.

³⁶ Susan Seymour, *op. cit.*, p. 61.

³⁷ Petre Bărbulescu, *op. cit.*, p. 357.

³⁸ Keith Hitchins, *The Oxford History of Modern Europe, Romania 1866-1947*, Oxford, Clarendon Press, 1994, p. 260-262.

³⁹ A.M.A.E., fond Danemarca, vol. 1, nota nr. 1131/7.08.1935, de la M. Romanescu pentru M.A.S., f. 385.

Germania obținuse dreptul de a deține o forță navală egală cu 35% din flota britanică și tot atâtea submarine câte aveau britanicii. Acordul pecetluia principiul reînarmării germane și dădea o lovitură grea Societății Națiunilor și în special statelor mici pentru care reînarmarea germană constituia un pericol real. În acest fel, Germania a devenit o putere maritimă importantă în Marea Baltică. Balanța puterii în apele teritoriale daneze fusese complet răsturnată. Această schimbare putea avea consecințe neplăcute pentru Danemarca. Până atunci, în caz de război, Danemarca și Suedia puteau decide închiderea strâmtorilor Mării Baltice pentru a evita implicarea în conflict. Acordul oferea Germaniei controlul efectiv asupra strâmtorii Kattegatului și Mării Baltice. Danemarca și apele teritoriale daneze au devenit parte a sferei de influență germane. Șansele ca Danemarca să-și poată menține neutralitatea în caz de război se diminuau astfel considerabil.

Înainte de a pleca la Geneva, unde urma să fie discutată acțiunea germană, Peter Munch i-a declarat atașatului român de presă de pe lângă legația României la Copenhaga, Marcel Romanescu, faptul că spera să-l întâlnească acolo pe Nicolae Titulescu, probabil pentru a se consulta asupra atitudinii ce trebuia adoptată vizavi de această chestiune. Munch avusese o întâlnire și cu miniștrii statelor scandinave împreună cu care ajunsese la concluzia că nu era necesară invocarea articolului 16 al Pactului, pe motiv că Germania nu invadase o altă țară. Munch declara că singurele state care ar fi trebuit să aplice sancțiuni Germaniei ar fi fost statele semnatare ale Pactului de la Locarno⁴⁰.

România a condamnat energic ocuparea zonei renane care reprezenta o încălcare flagrantă a prevederilor tratatului de la Versailles. În ședința Consiliului Ligii Națiunilor în care s-a analizat această chestiune, Nicolae Titulescu a declarat: „Dacă repudierea unilaterală a tratatelor ar putea fi acceptată fără consecințe, aceasta ar fi sfârșitul nu numai al securității colective și al Societății Națiunilor. Am intra într-o lume din care ne credeam ieșiți pentru totdeauna și care ar fi guvernată nu de forța dreptului, ci de dreptul forței...”⁴¹.

Așadar, diplomatul român a susținut necesitatea sancționării ferme a acțiunii germane. Punctului său de vedere i s-a opus cel al Danemarcei și al altor state, precum Chile și Polonia care au adoptat o atitudine mai puțin intransigentă, susținând în Consiliu o teză ce o „favoriza pe cea germană”⁴² și urmărind a satisface dorința Germaniei de începere a negocierilor asupra propunerilor sale.

În final însă, România și Danemarca au adoptat o poziție comună, votând pentru rezoluția Consiliului Ligii care declara încălcarea de către Germania a Tratatului de la Locarno prin marșul în zona renană. În acest caz, poziția Danemarcei a fost determinată și de faptul că însăși Germania recunoscuse încălcarea tratatului în cauză, astfel că ea nu-i putea suspecta pe danezi de a fi partizanii adversarilor săi⁴³.

În urma eșecurilor suferite de Liga Națiunilor în fața politicii agresive a Germaniei, liderii danezi au considerat că aceasta nu mai oferea Danemarcei nici o garanție de securitate. Prin urmare, au hotărât să se alăture Norvegiei, Suediei, Olandei, Spaniei și Elveției în încercarea de a găsi o soluție pentru ieșirea din această situație. Potrivit declarațiilor lui Peter Munch din mai 1936, față de ministrul român la

⁴⁰ A.D.M.A.E. fond Danemarca, vol. 6, telegrama descifrată nr. 1821/9.03.1936, Copenhaga, de la M. Romanescu pentru M.A.S., f. 2-3.

⁴¹ „Dimineața” din 20 martie 1936.

⁴² Petre Bărbulescu, *op. cit.*, p. 329.

⁴³ Susan Seymour, *op. cit.*, p. 68.

Copenhaga, statele respective luau în considerare chiar modificarea statutului Ligii, precum și reducerea înarmării⁴⁴.

Izbucnirea războiului sovieto-finlandez a reprezentat un moment de maximă tensiune în nordul Europei. În Danemarca, existau temeri că marile puteri occidentale ar putea profita de acest pentru a ocupa Scandinavia sub pretextul dorinței de a sări în ajutorul Finlandei. O atare întreprindere ar fi putut atrage apoi intervenția Germaniei pentru a o contracara, ceea ce ar fi putut însemna chiar ocuparea teritoriului danez⁴⁵. Cu aceste supoziții în minte, ministrul de externe danez, Peter Munch, s-a opus unei medieri a conflictului sovieto-finlandez de către Societatea Națiunilor, de teamă că aceasta ar fi putut legitima o intervenție militară vestică în Scandinavia⁴⁶.

Evoluția conflictului sovieto-finlandez era urmărită cu același interes și de către România așa cum arăta și ministrul danez la București, într-un raport către ministerul său de externe în octombrie 1939. Interesul românesc pentru această chestiune era lesne de înțeles deoarece Rusia sovietică ar fi putut oricând emite asupra Basarabiei pretenții similare cu cele referitoare la teritoriul finlandez. Exista teama că o slabă rezistență din partea Finlandei ar fi încurajat U.R.S.S.-ul să-i solicite cedarea Basarabiei⁴⁷.

Refuzul Danemarcei de a acorda sprijin Finlandei în conflictul cu U.R.S.S. a stârnit dezaprobarea regelui Carol al II-lea. În momentul invadării Danemarcei de către armata germană, acesta nota în jurnalul său: „O veche zicătoare zice: «De ce ți-e teamă nu scapi». N-au voit să ajute Finlanda tocmai de teama unei acțiuni germane și iată că n-a slujit la nimic, tot au fost atacați...”⁴⁸.

4. Sisteme regionale de securitate colectivă

a. Grupul țărilor nordice

Deși după Primul Război Mondial Danemarca și-a pus mari speranțe în Liga Națiunilor ca instrument de asigurare a securității sale, spre sfârșitul anilor '30, a înțeles că Liga nu mai era în măsură să-i ofere nici o garanție a acestei securități. De altfel, guvernul danez și-a exprimat încă de la început îndoiala că sistemul de securitate al Ligii Națiunilor va funcționa în cazul unui nou conflict între Marile Puteri. În vreme ce Liga înregistra eșec după eșec în exercitarea propriei autorități și asigurarea păcii, Danemarca încerca să-și găsească noi aliați și protectori. Evident, și-a îndreptat atenția mai întâi asupra vecinilor sale scandinave. De acestea o legau originea comună și o serie de similarități privind limba și cultura, toate datorate unei îndelungate istorii comune⁴⁹.

Avantajele oferite de cooperarea statelor nordice în timpul Primului Război Mondial a făcut dezirabilă în anumite cercuri extinderea ei și în perioada postbelică. Întâlnirile regulate ale miniștrilor de externe ai țărilor nordice, devenite o practică

⁴⁴ A.D.M.A.E., fond Danemarca, vol. 6, telegrama descifrată nr. 24899/7.05.1936, Copenhaga, de la M. Romanescu pentru M.A.S., f. 4-5.

⁴⁵ Hans Mouritzen, *Danish foreign policy 1935-1940. Concessions, invisibility and invisible concessions*, Institute of Political Studies, University of Copenhagen, 1984/1, p. 44.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 45.

⁴⁷ Statens Arkiver-Rigsarkivet, UM 1909-1945, jnr. 5 L. 46, Rumænien-Sovjetrusland, nota nr. 8/20.10.1939 de la legația daneză din București, f.f.

⁴⁸ Carol al II-lea, *Note zilnice*, vol. III, p. 588.

⁴⁹ În secolul XVI, după o lungă perioadă de conviețuire de aproape două secole în cadrul Uniunii de la Kalmar, țările scandinave au constituit două monarhii care-și vor disputa hegemonia asupra regiunii baltice. Ulterior, ele au fost înfrânte de Rusia și Prusia, pierzându-și mare parte din teritorii și influență în nordul continentului. La acea vreme, a apărut ideea realizării unei unități mai strânse între țările scandinave bazate pe originea comună și afinitățile culturale.

obișnuită în timpul Primului Război Mondial, au fost reluate în 1932 după o pauză îndelungată. Conflictul dano-norvegian privind Groenlanda a dus din nou la întreruperea lor. Au fost reluate în 1936, la inițiativa suedeză, continuând cu regularitate până în aprilie 1940⁵⁰. În cadrul acestor întâlniri, s-au depus eforturi în vederea unei mai strânse colaborări pe plan economic, prin reducerea concurenței dintre state în limite rezonabile. Neputând constitui un cerc economic închis, fiecare stat era orientat către piețele de desfacere din țările mari, dar încercau să țină cont pe cât posibil de interesele economice comune⁵¹.

Încercarea de a realiza o cooperare la nivel politic s-a lovit de reticența unora dintre state. Norvegia suspecta Suedia de dorința de a-și impune hegemonia asupra întregii Scandinavii. Temerile acesteia nu erau neîntemeiate. Suedezii priveau nordul ca o unitate strategică în cadrul căreia Suedia trebuia să dețină rolul de conducător⁵².

Unul din impedimentele unei colaborări politice mai strânse între statele scandinave îl constituia diferența de vederi personale ale miniștrilor lor de externe. Acest fapt era sesizat de către Peter Munch într-o discuție cu ministrul României la Copenhaga, Barbu Constantinescu. El îl vedea pe ministrul de externe norvegian, Mowinkel, un teoretician, cuprins de o „apatie politică nejustificată”. Munch arăta totuși că existau condiții favorabile pentru realizarea unei bune cooperări pe plan politic între țările scandinave și spera totodată la o extindere a acesteia cu toate statele care aveau interese similare cu acest grup⁵³.

De-a lungul perioadei interbelice, statele scandinave au fost percepute ca un grup omogen datorită poziției comune pe scena internațională și a ideilor similare de politică externă. Capacitatea lor de găsi soluții viabile pentru problemele lor interne făcând apel numai la metode democratice le-a adus un prestigiu sporit pe plan internațional. În ceea ce privește relațiile internaționale, statele scandinave sprijineau în mod unitar ideea de pace și justiție internațională. În anii 1925-1926, cele patru state scandinave au semnat o serie de tratate de arbitraj pentru ca disputele dintre ele să fie soluționate de către un tribunal internațional de arbitraj⁵⁴.

Liga Națiunilor a constituit un mediu propice colaborării statelor nordice. Și în cadrul acestei instituții, ele erau percepute ca un grup unitar datorită poziției comune adoptate în aproape majoritatea problemelor aflate în dezbatere. Acest fapt nu a fost însă întotdeauna valabil. În fața eșecului înregistrat de Ligă în asigurarea păcii, în iulie 1936, statele scandinave au făcut o declarație comună în privința participării la sancțiunile impuse de Ligă prin articolul 16 al Pactului, exprimându-și dreptul de a nu participa la sancțiuni împotriva vreunui agresor. Totuși atitudinile țărilor nordice vizavi de această chestiune au fost inițial diferite. Finlanda ar fi dorit menținerea caracterului obligatoriu al aplicării articolului 16 deoarece acesta o situa la adăpost de un eventual atac din partea U.R.S.S. Norvegia nu dorea participarea de nici un fel la sancțiuni. Danemarca și Suedia au adoptat o poziție moderată, pledând pentru menținerea caracterului opțional al aplicării sancțiunilor⁵⁵. Decizia finală a țărilor nordice s-a datorat conștientizării riscurilor pe care le prezenta participarea la sancțiuni.

⁵⁰ Patrick Salmon, *Scandinavia and the great powers, 1890-1940*, Cambridge University Press, p. 198.

⁵¹ A.D.M.A.E. fond Danemarca, vol. 1, nota nr. 234/20.10.1934, G. Assan pentru M.A.S., f. 35.

⁵² Patrick Salmon, *op. cit.*, p. 196.

⁵³ A.D.M.A.E. fond Danemarca, vol. 1, raport nr. 1715/15.11.1933, Copenhaga, de la Barbu Constantinescu pentru M.A.S., f. 25-28.

⁵⁴ T. K. Derry, *A History of Scandinavia – Norway, Sweden, Denmark, Finland and Iceland*, London, 1979, p. 317.

⁵⁵ Henrik S. Nissen, *op. cit.*, p. 42-43.

La începutul anilor '20, ideea unei alianțe defensive scandinave a fost îmbrățișată în special de Finlanda pentru care obținerea sprijinului Suediei împotriva Rusiei era de mare importanță. În Danemarca, în 1937, au fost de asemenea avansate în cercurile din opoziție propuneri pentru o alianță defensivă, dar au fost respinse de liderii săi politici. Peter Munch nu credea că Suedia sau Norvegia ar interveni pentru apărarea Danemarcei în cazul unei agresiuni germane.

Însă prim-ministrul danez, Th. Stauning, avea o părere diferită asupra colaborării statelor nordice. În octombrie 1933, acesta a făcut o tentativă de a atrage sprijinul vecinilor nordici pentru apărarea graniței de sud daneze în cazul unui atac german. El a declarat că aceasta era granița întregii Scandinavii și, prin urmare, un atac asupra acestei granițe ar fi însemnat o agresiune asupra tuturor statelor nordice. Apelul său la solidaritate nordică în această chestiune a întâlnit refuzul Norvegiei unde existau încă resentimente față de Danemarca datorită pierderii Groenlandei și o atitudine rezervată din partea Suediei. Ministrul de externe al celei din urmă a replicat că frontiera Nordului de care vorbea Stauning aparținea în exclusivitate Danemarcei. Edificatoare pentru concepția suedeză asupra relațiilor scandinave este declarația lui Sandler făcută ministrului român la Copenhaga, Barbu Constantinescu. El arăta că o colaborare scandinavă într-o formă diferită de cea economică și culturală, nu era în Suedia un subiect de actualitate, deși evoluția ideilor politice ale celorlalte țări nordice era interesant de urmărit⁵⁶.

La rândul ei, Norvegia avea o profundă antipatie pentru orice fel de uniune care-i amintea de secolele de supunere față de danezi și suedezi. Poziția sa geografică îi permitea să rămână neutră față de conflictele de pe continent⁵⁷. Stauning a declarat ulterior că nu se gândise la o alianță defensivă a statelor scandinave, ci doar la sprijinul moral al acestora⁵⁸. În ianuarie 1935, el a înlocuit însă retorica unității nordice cu formula „neoscandinavismului muncitoresc”, care se reducea la „o atmosferă comună de tradiții democratice, de progres social, întemeiat pe comunitatea de rasă, de aspirații, pe asemănarea limbilor nordice, pe dorința manifestă de pace și libertate”⁵⁹. Această comunitate de interese putea fi adâncită printr-o colaborare liberă în toate domeniile, dar ar fi riscat să fie compromisă dacă ar fi existat acorduri care ar fi stânjenit libertatea de acțiune a fiecăruia⁶⁰. La rândul său, Sandler a declarat, în octombrie 1936, în prezența lui Stauning că solidaritatea statelor nordice nu trebuia să însemne renunțarea la independență ci „crearea unei puteri morale întemeiate pe înrudirea limbilor și a culturilor nordice”⁶¹.

În august 1936, la întâlnirea miniștrilor de externe ai statelor nordice de la Copenhaga s-a pus pentru prima dată în mod oficial problema unui pact regional nordic sub auspiciile Ligii Națiunilor. Ideea a fost primită cu foarte puțin entuziasm. Suedia nu era dornică să se angajeze necondiționat în apărarea Danemarcei sau a oricărui alt stat nordic. Danemarca și Norvegia ar fi acceptat ideea acestui pact cu condiția includerii Marii Britanii. Doar Finlanda a susținut în mod necondiționat ideea unei cooperări

⁵⁶ A.D.M.A.E., fond Danemarca, vol. 1, raport nr. 1878/1.12.1933, Copenhaga, de la Barbu Constantinescu pentru M.A.S., f. 29-31.

⁵⁷ *Ibidem*, fond România – Arhiva politică, vol. 412, Conferința despre Țările scandinave susținută de Ion T. Magheru la M.A.S., 12.03.1935, f. 345.

⁵⁸ Patrick Salmon, *op. cit.*, p. 187.

⁵⁹ A.D.M.A.E., fond Danemarca, vol. 1, raport nr. 916/6.06.1935, G. Assan pentru M.A.S., f. 292.

⁶⁰ *Ibidem*, raport nr. 458/1.01.1935, G. Assan pentru M.A.S., f. 68-69.

⁶¹ *Ibidem*, raport nr. 1418/1.11.1935, M. Romanescu pentru M.A.S., f. 557.

militare nordice⁶². Ulterior, în martie 1937, se pare că și Stauning a ajuns la aceeași părere ca și ministrul de externe Peter Munch. Într-un discurs rostit în orașul Lund, unde era prezent și prim-ministrul suedez Per Albin Hansson, Stauning și-a exprimat dezamăgirea că o alianță între țările nordice nu era posibilă datorită intereselor geostrategice diferite ale acestora⁶³. El a avertizat că Suedia, care refuzase sprijinul Danemarcei în 1864, nu trebuia să se aștepte acum ca Danemarca să fie „câinele de pază al Nordului” în cazul unui atac german asupra graniței sale sudice⁶⁴.

Într-adevăr, dorința menținerii unei neutralități stricte în Suedia și Norvegia și necesitatea apărării cu arma în mână o frontieră amenințată în Danemarca nu erau interese comune și nici compatibile pe plan politic. Acest episod a oferit suedezilor prilejul de a arunca vina asupra Danemarcei pentru imposibilitatea realizării unei cooperări defensive nordice. Ideea a fost exprimată atât în presa suedeză, cât și în ziarul „The Times” al cărui corespondent scandinav, Thomas Barman, era influențat de ideile suedeze. Istoricul danez Sjøqvist respinge însă această acuzație, arătând că Danemarca a refuzat cooperarea defensivă nordică, pentru că nu se aștepta la nici un ajutor din partea Norvegiei sau a Suediei⁶⁵.

În pofida atitudinii glaciale a vecinilor scandinave, Munch a mai făcut în aprilie 1938, la Oslo, o încercare de a atrage sprijinul diplomatic al acestora la Berlin în cazul izbucnirii unui conflict cu Germania. Nici de data aceasta nu a primit un răspuns satisfăcător. În toamna lui 1938 și în februarie 1939, Munch a propus instituționalizarea cooperării politice nordice prin înființarea unui fel de consiliu nordic cu participare non-guvernamentală. Propunerea a întâmpinat refuzul Norvegiei și lipsă de interes din partea celorlalte țări nordice⁶⁶. Prin aceasta, Munch urmărea să creeze impresia unei solidarități nordice care ar fi putut constitui o barieră în calea unui posibil atac german asupra Danemarcei. Cât despre o alianță defensivă nordică, Munch considera că aceasta ar fi fost o provocare pentru Germania și nu reprezenta prin urmare o chestiune de interes pentru el.

Lipsa de coeziune în cadrul grupului nordic a fost evidentă în 1939, când Danemarca a fost singura țară din nordul Europei care a acceptat propunerea lui Hitler de a încheia un Pact de neagresiune. Era primul act prin care o țară nordică își asuma în mod oficial obligația de a evita implicarea în orice acțiune de securitate colectivă prevăzută în Pactul Ligii Națiunilor⁶⁷. Încercările Danemarcei de a-și convinge vecinele scandinave să accepte propunerea germană au primit refuzul acestora datorită faptului că încheierea unui astfel de pact era în contradicție cu statutul lor de țări neutre. De fapt, o politică militară unitară scandinavă ar fi adus beneficii în cea mai mare parte Danemarcei, care nu putea oferi însă compensații satisfăcătoare Suediei sau Norvegiei, în cazul în care acestea s-ar fi angajat în apărarea granițelor sale. Dezamăgirea produsă de refuzul vecinilor scandinave demonstrează, totuși, că Munch acorda o anumită importanță cooperării nordice în fața presiunilor marilor puteri. Ideea unei apărări nordice comune a mai fost adusă în discuție abia în martie 1940, dar de această dată Danemarca nu a mai fost inclusă în planurile statelor nordice deoarece era clar că autoritățile de la Copenhaga nu mai erau interesate⁶⁸.

⁶² Patrick Salmon, *op. cit.*, p. 199.

⁶³ T. K. Derry, *op. cit.*, p. 326.

⁶⁴ Patrick Salmon, *op. cit.*, p. 200.

⁶⁵ Susan Seymour, *op. cit.*, p. 60.

⁶⁶ Henrik S. Nissen, *op. cit.*, p. 49.

⁶⁷ „Curentul”, 11 iulie 1939.

⁶⁸ Susan Seymour, *op. cit.*, p. 60.

Așadar, încercarea de coalizare a statelor nordice într-un front comun în materie de politici de securitate a fost sortită eșecului datorită intereselor divergente ale acestor țări. Trebuie avut în vedere și faptul că țările nordice se aflau în sfere de influență diferite. Politica de apărare a Suediei era concentrată spre est, cea a Norvegiei spre vest, iar a Danemarcei spre sud. Ele nu dispuneau de resursele necesare constituirii unui bloc militar independent decât în asociere cu una sau mai multe mari puteri.

b. Grupul de la Oslo

O alternativă la alianța cu statele nordice în vederea întăririi securității sale era pentru Danemarca așa-numitul grup de la Oslo din care făcea parte alături de Norvegia și Suedia. Grupul se constituise în decembrie 1930 la inițiativa prim-ministrului norvegian, Johan Mowinckel. Grupul cuprindea alături de Țările scandinave, Belgia, Olanda, Luxemburg și din 1933 și Finlanda. Aceste state urmăreau eliminarea barierelor comerciale și sprijinirea eforturilor Ligii de combatere a efectelor crizei economice. Ele au stabilit bazele unei cooperări economice mutuale care, în caz de război, le-ar fi permis să-și păstreze independența economică în pofida încercărilor țărilor beligerante de a restricționa și controla comerțul neutrilor. La început, scopul primordial al acestei alianțe era, prin urmare, cooperarea pe plan economic. Avantajele nu s-au dovedit prea semnificative, mai ales pentru țările scandinave ale căror economii erau similare din punct de vedere structural, ceea ce le transforma în competitori pe piața internațională. În plus, criza economică a obligat unele state să adopte măsuri protecționiste care au cauzat neplăceri celorlalte state.

După invadarea Etiopiei de către Italia și ocuparea germană a zonei renane, când pericolul unui nou război se prefigura deja pe plan internațional, aspectele politice au devenit predominante în cooperarea grupului de la Oslo. Membrii grupului împărtășeau o serie de puncte de vedere comune în privința Societății Națiunilor. În consecință, au încercat găsirea unei soluții pentru a asigura compatibilitatea între apartenența lor la această organizație și dorința de a rămâne neutre în eventualitatea izbucnirii unui nou război. De asemenea, în urma eșecului înregistrat de Ligă în soluționarea crizei italo-etio-piene, statele de la Oslo au dezvoltat o politică unitară în privința sancțiunilor, declarând că nu mai considerau obligatorie aplicarea lor, până când nu se realiza o reformare a Pactului Ligii în vederea adaptării lui la noile realități internaționale⁶⁹. Ele și-au declarat întreg sprijinul pentru organizarea Conferinței dezarmării și au încercat să medieze relația Germaniei cu oponenții săi din dorința de a evita izbucnirea unui nou război.

Încă de la începutul anilor '30 unele state membre ale grupului, precum Belgia și Olanda, și-au manifestat interesul pentru extinderea caracterului politico-militar al cooperării membrilor grupului de la Oslo⁷⁰. Acest deziderat a fost imposibil de pus în practică datorită opoziției statelor scandinave, care au preferat întoarcerea la tradiționala lor neutralitate. Deși participarea Danemarcei la acțiunile acestui grup i-a oferit un anumit sprijin moral, pentru ministrul său de externe, Peter Munch, grupul de la Oslo nu reprezenta o alianță sau o înțelegere, ci o asociere de state pe care le lega numai dorința de pace și de neimplicare în conflictele internaționale⁷¹.

⁶⁹ Ger van Roon, *Small States in Years of Depression. The Oslo Alliance 1930-1940*, Van Gorcum, Assen, Maastricht, The Netherlands, 1989, p. 157.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 140.

⁷¹ A.D.M.A.E., fond Danemarca, vol. 7 (Presa), notă de la Legația României din Copenhaga despre Conferința statelor nordice, f. nr., pentru M.A.S., f. 129.

Grupul de la Oslo nu era atât de unitar pe cât crease impresia în rândul statelor europene. Deși toate țările din cadrul grupului își declaraseră dorința de menținere a neutralității în cazul izbucnirii unui război, nu a existat o unitate de vederi a lor în privința tipului de neutralitate care urma a fi adoptat. Astfel, Belgia susținea că în caz de război dorea să-și păstreze libertatea de decizie, dar în același timp dorea să-și respecte obligațiile față de Societatea Națiunilor, ceea ce încălca principiul neutralității absolute. Țările de Jos voiau să-și păstreze libertatea deplină⁷². Danemarca era complet dezarmată, astfel că i-ar fi fost imposibil să-și mai îndeplinească chiar și obligația de a se apăra pentru a-și menține statutul de țară neutră. Dincolo de o dorință sau alta a acestor state, menținerea neutralității lor depindea în mare măsură de situația lor geopolitică.

Coeziunea grupului de la Oslo a fost afectată și de unele acțiuni cu caracter subversiv germane. Germania considera periculoasă cooperarea tot mai strânsă a statelor de la Oslo. Aceste state erau deosebit de importante pentru economia de război a Germaniei. De aceea, a încercat să le influențeze politica folosind metode de presiune și de infiltrare în alianță, fie prin N.S.D.A.P., fie prin legături bancare, industrie, politicieni, fie prin contacte culturale, politice și militare⁷³. Cert este că din punct de vedere al politicii de securitate, statele de la Oslo nu au reușit decât o coordonare a eforturilor de apărare a statutului lor de neutralitate.

Activitatea grupului de la Oslo s-a bucurat de o atenție deosebită și în România. Semnarea Convenției de la Oslo din decembrie 1930 prin care se puneau bazele cooperării economice statelor membre era apreciată în presa românească drept „un nou pas făcut înspre mult visata federațiune europeană”⁷⁴. Dacă din punct de vedere politic, alianța de la Oslo era considerată binevenită, din punct de vedere economic constituirea ei putea avea implicații negative asupra comerțului exterior al României. Opoziția statelor de la Oslo față de adoptarea regimului de tarife preferențiale solicitate de statele agrare în 1930 pentru cerealele lor, le transforma într-un grup de state cu interese economice opuse față de cel din sud-estul Europei.

c. Mica Înțelegere și Alianța Balcanică

Liderii politicii externe românești au fost conștienți încă de la început de slăbiciunile Societății Națiunilor, dar în absența unei alternative la aceasta, au luptat pentru perfecționarea ei prin întărirea Pactului Ligii, respectarea cu strictețe a principiilor sale în speranța unei reușite a sistemului securității colective. Eșecul înregistrat de Societatea Națiunilor în confruntarea cu acțiunile agresive ale statelor ostile principiilor promovate de aceasta a fost primit nu fără dezamăgire de către opinia publică din România.

În noiembrie 1936, problema asigurării securității colective prin Liga Națiunilor a stârnit dezbateri intense în Camera Deputaților și Senatul României. O serie de politicieni și-au exprimat dezamăgirea față de incapacitatea Ligii de a-și impune autoritatea în misiunea sa pacificatoare. Romulus Seišanu condamna încrederea prea mare acordată de către liderii români forței și autorității Societății Națiunilor și securității colective, întemeiate pe „o ideologie seducătoare dar irealizabilă în practică pentru că nesocotea realitatea”. M. Manoilescu numea securitatea colectivă „o garanție generală și formală” care s-a dovedit a fi „marea iluzie de după război” și o pierdere de vreme pentru România⁷⁵.

⁷² *Ibidem*, decupaj din „Le Temps”, 26 iulie 1938, f. 228.

⁷³ Ger van Roon, *op. cit.*, p. 162.

⁷⁴ „Argus”, 12 februarie 1931, p. 1.

⁷⁵ A.D.M.A.E., fond România, vol. 357, Discursurile lui Romulus Seišanu, Gr. Iunian și M. Manoilescu din Camera Deputaților și Senat, f. 37.

De altfel, încă de la începutul anilor '20 România simțise nevoia de a crea instrumente suplimentare de securitate care să acționeze în completarea mecanismelor Societății Națiunilor. România și-a construit o rețea de alianțe, asociindu-se cu acele state mici și mijlocii ce aveau interese similare cu ea și a semnat acorduri și tratate cu statele mari care-i garantau integritatea teritorială. Această întreagă politică de alianțe era în perfectă concordanță cu principiile de securitate colectivă și regională promovate de Liga Națiunilor. Aici se înscriu cele două alianțe regionale cu caracter defensiv din sud-estul Europei, Mica Înțelegere (1921) și, respectiv, Alianța Balcanică (1934) în care România a deținut roluri-cheie.

Cele două alianțe erau definite de Nicolae Titulescu drept asocieri de state „având drept scop menținerea păcii prin crearea unei forțe colective, impunătoare, pusă în slujba practicilor internaționale cele mai corecte și mai amabile”⁷⁶. Spre deosebire de grupul de la Oslo și cel al țărilor nordice, aceste două grupări de state, din care România făcea parte, aveau un caracter politico-militar bine definit, bazat pe o serie de convenții militare încheiate între statele membre. Astfel, în cadrul Miciei Înțelegeri, au fost încheiate asemenea convenții între România și Cehia (2 iulie 1921), Cehia și Iugoslavia (2 august 1921) și România și Iugoslavia (23 ianuarie 1922). La fel, Pactul Înțelegerii Balcanice era dublat de convenții militare secrete încheiate între statele membre, ce vizau apărarea comună în cazul unei agresiuni externe. Aceste convenții stabileau un plan comun de operațiuni militare care urma a fi pus în aplicare ce către statele semnatare în caz de război. Mai mult decât atât, s-a încercat o armonizare a planurilor de operații ale Miciei Înțelegeri cu cele ale Înțelegerii Balcanice în cazul unui conflict general. Iugoslavia și România s-ar fi concentrat asupra Ungariei, iar în spațiul balcanic un rol esențial urma a fi îndeplinit de armata Turciei care trebuia să combată atacurile Bulgariei⁷⁷.

Dincolo de planurile reprezentanților statelor membre ale acestor alianțe privind cooperarea pentru menținerea *statu-quo*-ului teritorial în sud-estul Europei, cele două sisteme de alianță au fost lipsite de omogenitatea și forța necesare îndeplinirii acestui deziderat. Colaborarea României cu statele Miciei Înțelegeri a fost însă deosebit de fructuoasă în cadrul Ligii Națiunilor. Coordonarea deciziilor adoptate în privința diverselor probleme aflate pe ordinea de zi a Genevei era o practică obișnuită a delegațiilor lor. Au existat totuși momente în care reprezentanții Miciei Înțelegeri au avut puncte de vedere diferite. Astfel, față de problema reînarmării germane, România a avut o poziție mai fermă, condamnând disponibilitatea altor state, printre care și Cehoslovacia, de a acorda Germaniei drepturi egale de reînarmare.

Totodată, propunerea lui Nicolae Titulescu de extindere a Miciei Înțelegeri prin includerea Poloniei a întâlnit opoziția lui Beneș și a lui Jeftici care se temeau că, în acest fel, alianța ar fi putut dobândi un caracter anti-german⁷⁸. În urma ocupării de către armata germană a zonei demilitarizate renane, Nicolae Titulescu a simțit nevoia lansării unei declarații comune a statelor Miciei Înțelegeri și Înțelegerii Balcanice care să exprime dezaprobarea vizavi de acest act. Prin urmare, la 11 martie 1936, el a făcut o declarație angajantă în numele celor două alianțe prin care exprima hotărârea acestora de „a apăra cu toate mijloacele tratatele, inclusiv cel de la Locarno”⁷⁹. Profund

⁷⁶ N. Titulescu, *Documente diplomatice*, p. 581.

⁷⁷ Academia Română, *Istoria românilor*, vol. VIII, București, Ed. Enciclopedică, 2003, p. 490.

⁷⁸ M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 191.

⁷⁹ Ioan Talpeș, *Coordonate ale politicii militare românești 1935-1939*, în *Probleme de politică externă a României 1919-1940*, p. 142.

descurajate de spiritul concesiv al Marii Britanii și Franței față de politica agresivă a Germaniei, o parte din țările membre ale celor două alianțe au găsit prea angajantă declarația lui Titulescu. Turcia și Grecia s-au desolidarizat chiar public de conținutul ei. Acest gest a reprezentat o mare înfrângere pentru liderul politicii externe românești, care încercase să arate statelor europene solidaritatea statelor membre ale celor două alianțe sud-est europene.

Acțiunile grupurilor de state din sud-estul Europei s-au aflat permanent în atenția liderilor politici și a presei daneze. În mai 1935, ziarul „Berlingske Tidende” evidenția atitudinea fermă adoptată de aceste state, cooperarea lor în cadrul conferinței de la București, eforturile pentru menținerea tratatelor și consolidarea păcii⁸⁰.

În 1936, într-un raport al legației României la Copenhaga, se semna la cu satisfacție Ministerului român al Afacerilor Străine că Mica Înțelegere începea „să pătrundă în conștiința scandinavă”. La serbarea anuală a Societății dano-iugoslave, la care participase și ministrul român de la Copenhaga, reprezentantul Danemarcei, Hans Ulrichsen, a apreciat solidaritatea Miciei Înțelegeri și eforturile sale pentru crearea unei stabilități politice în Europa centrală. De asemenea, în noiembrie 1935 în cadrul societății dano-cehoslovace, politicianul danez I. Host, fost ministru al Danemarcei la Praga și Varșovia, susținuse o conferință „de mare succes” asupra politicii unitare a Miciei Înțelegeri⁸¹. I. Host a subliniat contribuția lui Nicolae Titulescu la organizarea eforturilor Miciei Înțelegeri de menținere a păcii în regiunea Balcanică⁸². Totodată, ministrul danez arăta lipsa de temei a opiniei potrivit căreia Mica Înțelegere ar fi reprezentat un „instrument de război”, subliniind că, dimpotrivă, „ei se datorește în primul rând menținerea păcii în Europa Centrală” și că, „asigurându-și un loc în cadrul Societății Națiunilor, izbutind să potolească în mod pașnic tendințele revizioniste, colaborând efectiv la opera de destindere a Genevei, Mica Înțelegere a cucerit pe plan mondial prestigiul de mare putere, ea meritând recunoștința tuturor spiritelor pacifice”⁸³.

În același an, cu prilejul unei întrevederi cu ministrul român al Lucrărilor Publice și Comunicațiilor Richard Franasovici aflat în vizită la Copenhaga, Peter Munch, ministrul de externe danez, îi mărturisea acestuia că se inspirase din modelul Miciei Înțelegeri în organizarea cooperării statelor nordice, prin programarea de întruniri politice anuale, dublate de conferințe economice⁸⁴.

Atitudinea adoptată de statele Miciei Înțelegeri față de sancțiunile împotriva Italiei era urmărită cu interes în Danemarca. Presa daneză semna intervenția lui Nicolae Titulescu în numele Miciei Înțelegeri, pentru ca „negocierile de pace să aibă loc la Geneva” și să nu fie lăsate în seama marilor puteri. Ziarul „Politiken” deducea de aici că Mica Înțelegere se opunea „oricărei încercări de a lua din mâinile Societății Națiunilor soluția conflictului”⁸⁵, fapt care era în asentimentul principalilor lideri danezi. Amenințarea germană asupra independenței naționale și a integrității teritoriale a țărilor balcanice era sesizată și în presa social-democrată din Danemarca. De pildă, ziarul „Social-

⁸⁰ A.D.M.A.E., fond Danemarca, vol. 1, nota nr. 855/15.05.1935, de la G. Assan pentru M.A.S., f. 232.

⁸¹ *Ibidem*, raport de la M. Romanescu, Copenhaga, pentru M.A.S., f. 595.

⁸² ANIC, fond M.P.N., Presa externă, dosarul nr. 24, Referat al Legației române din Copenhaga din 25.11.1935 pentru N. Titulescu, f. 79-80.

⁸³ *Ibidem*, f. 80.

⁸⁴ A.D.M.A.E., fond Danemarca, vol. 2, raport nr. 2836/21.01.1937 *Danemarca în 1936*, întocmit de Marcel Romanescu pentru M.A.S., f.f.

⁸⁵ A.D.M.A.E., fond Danemarca, vol. 1, raport nr. 1427/4.11.1935, Copenhaga, de la Romanescu pentru M.A.S., f. 558.

Demokraten” scria despre eforturile Germaniei de a distruge coeziunea alianțelor politice regionale din care făceau parte România și Iugoslavia, pentru a le îndepărta protectorul lor tradițional, Franța⁸⁶. Același ziar comenta despre sprijinul acordat de către membrii Gărzii de Fier politicii germane în România⁸⁷.

Deosebirea de opinii în ceea ce privește rolul Societății Națiunilor nu a alterat natura relațiilor româno-daneze. Din informațiile disponibile în arhive, rezultă că Societatea Națiunilor a constituit un cadru important de relaționare a reprezentanților României și Danemarcei. În cadrul ședințelor Societății s-au cunoscut cei doi miniștri de externe, P. Munch și Nicolae Titulescu, între care se pare că au existat relații foarte cordiale, fapt pe care-l deducem din mesajele transmise de primul lui Titulescu, prin intermediul ministrului român la Copenhaga. Cei doi miniștri au colaborat adesea la soluționarea problemelor prezente pe ordinea de zi a Societății Națiunilor. Așa de pildă aflăm dintr-un raport din 1936 al legației române de la Copenhaga despre acțiunea lor comună în vederea aplanării unui conflict apărut între Uruguay și URSS⁸⁸.

Eforturile pacifice ale diplomatului român au creat un ecou favorabil în presa daneză a timpului, care i-a consemnat adesea în termeni elogioși declarațiile și intențiile. Toate acțiunile sale în cadrul Micii Înțelegeri, organizația care se apropia foarte mult de grupul statelor nordice prin scopurile sale pacifice și ideile democratice, erau urmărite cu deosebit interes și comentate în presa daneză.

Momentul înlăturării lui Titulescu de la conducerea afacerilor externe ale României a provocat ample comentarii ale jurnaliștilor danezi. Astfel, oficiosul diplomației daneze, „Politiken”, avea pe prima pagină, la 30 august 1936, cu litere mari titlul *Fascismul pune mâna pe putere în România*. Remanierea guvernamentală din București avea caracterul unei lovituri de stat, ascensiunea fascismului conducând la retragerea forțată a șefului diplomației române. Evenimentul a primit o interpretare similară și în „Berlingske Tidende” din 31 august în articolul „Titulescu trântit printr-un complot”⁸⁹.

Activitatea diplomatică a ministrului român era prezentată în termeni laudativi în ziarul „Berlingske Aftenavis” din 31 august. Titulescu era definit drept unul din actorii principali ai scenei europene, „spiritual, impulsiv și prompt, plin de temperament, orator uluitor și un cap remarcabil”. Fusese un colaborator apreciat și un adversar de temut înlăturat ca urmare a unor divergențe de ordin intern. „National Tidende” se referea pe larg la întrevvedereea dintre Carol al II-lea și Goga, cel care a adus dosarul Titulescu întocmit de serviciile secrete germane⁹⁰.

Comunitatea de interese dintre statele mici din nordul Europei și statele din sud-estul continentului a dat naștere unor planuri de cooperare între grupul statelor de la Oslo și țările Micii Înțelegeri, inclusiv România. Astfel, în iulie 1938, în cadrul grupului de la Oslo a fost lansată ideea formării unei coaliții împreună cu alte state sau grupuri de state, în vederea asigurării unei poziții mai puternice vizavi de Marile Puteri. Printre posibili parteneri ai statelor de la Oslo se numărau țările membre ale Micii Înțelegeri, statele Baltice, Elveția și Bulgaria⁹¹. Pe de altă parte, o serie de alte state își manifes-

⁸⁶ ANIC, fond M.P.N., Presa externă, dosarul nr. 24, Referat al Legației române din Copenhaga, din 27.09.1935, pentru N. Titulescu, f. 75-77.

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ A.D.M.A.E., fond Danemarca, vol. 2, raport nr. 1664/20.01.1936, Copenhaga, de la Romanescu pentru M.A.S., f. 14.

⁸⁹ ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale, Presa externă, dosar nr. 839, Legația regală a României, Copenhaga, raport nr. 2404/31.08.1936, Romanescu, f. 4-5, 7-12.

⁹⁰ *Ibidem*, Legația regală a României, Copenhaga, raport nr. 2414/2.09.1936, Romanescu, f. 158-163.

⁹¹ Ger van Roon, *op. cit.*, p. 235.

taseră interesul pentru colaborarea cu grupul de la Oslo. Potrivit afirmațiilor ministrului danez de externe, P. Munch, la întâlnirea de la Oslo din decembrie 1939, printre acestea se număra și România⁹².

Regele Belgiei a propus o mai strânsă cooperare cu statele mici ale Europei prin crearea unei piețe comune. El făcuse o propunere în acest sens și regelui României, Carol al II-lea, în timpul vizitei acestuia la Bruxelles în 1939⁹³. La Conferința de la Bruxelles, din 22 august 1939, statele de la Oslo au lansat un apel comun de pace către statele cu intenții războinice. Inițial și România fusese invitată să participe la această conferință. Ea nu a participat în cele din urmă, datorită dorinței statelor scandinave ca apelul să fie lansat exclusiv de către statele din grupul Oslo⁹⁴.

Cu toate acestea, în noiembrie 1939, în urma unei conferințe a reprezentanților statelor de la Oslo desfășurate la Copenhaga, unul din participanții la aceasta și-a exprimat față de șeful legăției române, Emilian Berea, regretul că România, deși își anunțase dorința de a-și menține neutralitatea pe timpul războiului, nu avea o colaborare mai strânsă cu statele de la Oslo⁹⁵. Berea a transmis de îndată Ministerului român de Externe relatarea acestei discuții împreună cu ordinea de zi a conferinței amintite, care în opinia sa ar fi prezentat interes pentru România. Totodată, Berea lansa propunerea ca la următoarea întrunire a membrilor conferinței respective să fie trimis și un reprezentant al României care să culeagă informații cu privire la eforturile depuse de grupul statelor neutre de la Oslo în vederea apărării intereselor lor pe timpul războiului⁹⁶. Evident, în împrejurările dificile create de izbucnirea războiului, când la București se depuneau mari eforturi de a menține țara în afara conflictului, informațiile referitoare la strădaniile similare ale altor state mici erau de mare interes.

În momentul izbucnirii celui de al Doilea Război Mondial, România a optat pentru același statut de neutralitate pe care Danemarca îl adoptase începând din 1936. Liderul politicii externe românești de la acea vreme, Grigore Gafencu, vedea în țările nordice neutre un model de cooperare pe care ar fi trebuit să-l urmeze și statele din sud-estul Europei⁹⁷. Urmărind menținerea țării în afara conflictului, liderii români au încercat constituirea în această regiune a continentului a unui mare grup de state neutre, asemănător celui nordic. Importanța acordată grupului statelor neutre de la Oslo e dovedită de consemnarea în presa românească a tuturor conferințelor acestor state și a poziției lor față de evenimentele internaționale.

*

* *

Câteva concluzii se impun în urma acestui studiu al politicii de securitate colectivă românești și daneze de-a lungul tumultuoasei perioade interbelice.

Securitatea a reprezentat marea problemă a statelor mici și mijlocii în perioada interbelică. Principiile generale ale securității colective înscrise în Pactul Societății Națiunilor, la fondarea acesteia în 1919, au fost apreciate pozitiv de majoritatea dintre ele. La sfârșitul deceniului al treilea al secolului XX, în Europa se promovau însă, în

⁹² Ole Karup Pedersen, *op. cit.*, p. 357.

⁹³ Ger van Roon, *op. cit.*, p. 235, 284.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 287.

⁹⁵ ANIC, fond P.C.M., dosar nr. 269/1939, telegrama nr. 71111/14.11.1939, Copenhaga, de la E. Berea pentru M.A.S., f. 177.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ *Ibidem*.

domeniul securității, trei tipuri de angajamente: alianțele tradiționale, garanțiile speciale de tipul Pactului de la Locarno, medierea Ligii Națiunilor pe baza principiilor securității colective. Modul în care a fost aplicat principiul securității colective a cunoscut o serie de variații în funcție de interesele și poziția internațională a diferitelor țări. Aceasta se explică prin faptul că necesitatea securității nu era simțită într-o egală măsură de către toate statele. Astfel, necesitatea și prioritatea securității s-au manifestat diferit în cazul Danemarcei în comparație cu România. Danemarca a beneficiat de o poziție geografică avantajoasă ce-i permise să-și păstreze neutralitatea în timpul Primului Război Mondial și securitatea nu-i era pusă în primejdie de vreunul din statele vecine, cel puțin în primele două decenii postbelice. În schimb, România era înconjurată de trei state inamice care așteptau momentul prielnic pentru a-i știrbi integritatea teritorială, ceea ce explică opțiunile diferite în problema dezarmării și a sancțiunilor ca instrumente de asigurare a securității colective.

În eforturile lor pentru susținerea Societății Națiunilor în utilizarea instrumentelor de securitate colectivă, Danemarca și România au apelat la strategii diferite alese în funcție de o conjunctură sau alta. Uneori au ales o strategie dură, hotărâtă, în scopul apărării Pactului Societății Națiunilor și pentru apărarea păcii generale, din spirit de solidaritate europeană și pentru apărarea valorilor fundamentale proprii, ca de pildă în cazul crizei italo-etioپیene. Alteori au fost nevoite să apeleze la o strategie a concesiilor pentru a-și păstra valorile fundamentale legate de apărarea statului. De asemenea, o strategie a neutralității a servit aceluiași ultim scop, în cazul Danemarcei după eșuarea sistemului securității colective începând din anul 1935.

Sistemul de securitate colectivă al Societății Națiunilor a avut o serie de puncte slabe, care în cele din urmă au dus la eșuarea lui. Aceste slăbiciuni au fost sesizate încă de la început atât de România, cât și de Danemarca. De aceea, ele au încercat găsirea unor alternative la mecanismele Societății Națiunilor de asigurare a securității colective. România a pus bazele unor sisteme regionale de securitate, iar Danemarca a încercat să-și găsească aliați în rândul celorlalte state nordice pentru ca mai apoi să opteze pentru statutul de neutralitate. Însă evoluția raportului de forțe pe plan internațional și a relațiilor dintre Marile Puteri a condus în cele din urmă la izolarea politico-militară a ambelor state față de restul Europei.

Se poate considera că eșecul securității colective promovate de Societatea Națiunilor s-a datorat, într-o bună măsură, și faptului că statele mici și mijlocii, deși își puseseră mari speranțe în Societatea Națiunilor, nu au avut o politică unitară în cadrul acestei instituții. Acest fapt a avut repercusiuni negative asupra autorității Societății. De exemplu, România și-a concertat acțiunile cu cele ale Franței sprijinindu-i pozițiile adoptate și în unele cazuri chiar subordonându-se direcțiilor de exprimare ale Parisului. Aceasta s-a datorat faptului că Franța era singura mare putere în care România vedea un garant ferm al menținerii în vigoare a prevederilor Tratatelor de Pace de la Paris, ceea ce echivala cu menținerea existenței și unității sale naționale. Pentru Danemarca însă, garantul independenței sale era reprezentat de Marea Britanie și, de aceea, în politica sa externă și cea de la Societatea Națiunilor urma toate deciziile impuse de aceasta.

Totodată, în vreme ce România a condus o politică constantă vizavi de Societatea Națiunilor, susținând eforturile acesteia de menținere a păcii, Danemarca a avut o atitudine ambivalentă în ceea ce privește securitatea colectivă. Pe de o parte, spera că securitatea colectivă îi va oferi protecție împotriva Germaniei, iar pe de altă parte, se temea că obligațiile față de Ligă ar putea să o arunce într-un conflict militar. Indiferent de strategiile practicate și de modul în care au aplicat principiul securității colective,

ambele țări au sfârșit prin a fi izolate de restul continentului, lipsite de orice sprijin extern și puse în postură de a găsi în mod individual o cale de a ieși cu cât mai puține pierderi din conflictul în care aveau să fie implicate.

THE COLLECTIVE SECURITY AND THE STRATEGY OF THE SMALL POWERS.
SOME CONSIDERATIONS ON THE ROMANIAN AND DANISH CASES
(Summary)

Keywords: strategy of neutrality, collective security, Denmark's case, League of Nations

During the interwar period, the collective security represented nearly the unique option of foreign policy for certain European states, in order to secure their national interests. The establishment of the League of Nations who proposed a system of collective security as a peace keeping solution, preoccupied especially the small and medium powers who did not have necessary the force in order to defend themselves in case of an external aggression. Denmark and Romania were among these states, both of them being interested in defending their national and territorial integrity. Therefore their activity inside the League of Nations was an essential element of their foreign policy.

In this article we analyze the approach of the two countries as representatives of the small and medium powers of the principles promoted by the League of Nations, especially that of collective security. We believe that the way in which states like Denmark and Romania applied these principles had an essential impact on the efficiency and the authority of the League. This fact makes more interesting revealing of the factors which determined their policy at Geneva. The way the collective security principle was applied varied according to the different countries' interests and international position.

In their support for the use of the instruments of collective security, Denmark and Romania resorted to different strategies according the international context. In some cases they chose a determined and tuff strategy in order to defend peace and their personal values as in the case of the italo-ethiopian conflict. Other times they needed a strategy of concessions in order to keep their territorial integrity. The strategy of neutrality was also useful for the same goal, as was Denmark's case after the failure of the collective security starting from 1935.

FLORIN ANGHEL

**LOCURI ALE MEMORIEI ÎN DISPUTELE DIPLOMATICE.
DOMENIUL REGAL DE LA BALCIC
ÎN NEGOCIERILE ROMÂNNO-BULGARE DIN VARA ANULUI 1940**

1. Balcic – simbol politic și proiect cultural național identitar¹

Structurat pe de-a întregul ca un loc privilegiat al memoriei și ca un simbol politic², Balcicul și-a început povestea într-o zi destul de caldă, de octombrie, în 1924, în timpul unei excursii cu automobilul prin Dobrogea sudică: Regina Maria, însoțită de principele Nicolae, după o scurtă oprire la capul Caliacra, a ajuns, mergând pe coastă, într-o localitate lipsită până atunci de orice importanță. În memoriile sale, editate la șapte decenii mai târziu³, Nicolae nu face referire la momentul fondator: de altfel, vizitele lui la proprietățile regale de pe litoral au fost întotdeauna rare și scurte. Suverana, însă, a avut presimțirea acelei *coupe de foudre* despre care îi va marca existența. Balcicul – se confesează Regina într-un text autobiografic – „a trezit în mine un fior cu totul deosebit: am avut ca o simțire că locul acesta ori mă așteptase de totdeauna pe mine, ori că eu trăisem totdeauna în așteptarea lui”⁴.

Două dintre cele mai complete biografii occidentale dedicate Reginei Maria – alcătuite de Hannah Pakula⁵ și Guy Gauthier⁶ – au trecut cu destulă pudoare peste începuturile ctitoririi uneia dintre cele mai complete istorii simbolice interbelice. Într-o abordare analitică modernă, suverana este privită, în cheia discursului mitizant, drept „singura femeie care a cunoscut ascensiunea pe culmile cele mai înalte ale mitului”⁷,

¹ O variantă a acestui subcapitol a fost publicată, în România și în Bulgaria, sub titlul *Teritorii sacre: Balcic. Construirea unei geografii simbolice a identității naționale în perioada interbelică*, în Florin Anghel, Mariana Cojoc, Magdalena Tiță (coord.), *Români și bulgari. Provocările unei vecinătăți*, București, Editura Cartea Universitară, 2007, p. 245-256 și, respectiv, *Balchik-Building a Symbolical History of National Identity in the Romanian Inter-War Period*, în Krassimira Mutafova (ed.), *Balkanite-Ezik, Istoriia, Kultura. The Balkans-Languages, History, Cultures*, Veliko Tarnovo, University Press „St. Cyril and St. Methodius”, 2008, p. 321-329.

² În istoriografia română, acest tip de discurs este de dată foarte recentă. Un bun exemplu în acest sens: Andrei Pippidi, *Despre statui și morminte. Pentru o teorie a istoriei simbolice*, Iași, Editura Polirom, 2000.

³ Prințul Nicolae de Hohenzollern, *În umbra Coroanei României*, ediție de Gheorghe Buzatu, Iași, Editura Moldova, 1991.

⁴ Regina Maria, *Casele mele de vis*, în „Boabe de Grâu”, an I, nr. 2, aprilie 1930, p. 66-67. Relatări privind această întâlnire cu Balcicul se regăsesc și în alte două texte autobiografice ale Reginei: *Cum am ajuns la Tenha Juvah*, în „Analele Dobrogei”, Cernăuți, VIII, 1927, p. 1-4 și *Ce înseamnă marea pentru mine*, în „Cele trei Crișuri”, Oradea, XIX, iulie-august 1938.

⁵ Hannah Pakula, *Ultima romantică. Viața Reginei Maria a României*, București, Editura Lider, 2004.

⁶ Guy Gauthier, *Missy. Regina României*, București, Editura Humanitas, 2000.

⁷ Maria Bizomescu, *Un mit feminin: Regina Maria*, în Lucia Boia (editor), *Mituri istorice românești*, București, Editura Universității București, 1995, p. 171-198.

„regală și democratică”⁸ deopotrivă, „o spărgătoare de reguli care a prefigurat o lume în care femeile vor fi mai libere și conducătorii mai apropiați de cei conduși”⁹, expresie a unui „romantism extravagant”¹⁰, care a construit un *stil propriu*. „Maria – scrie Lucian Boia într-unul dintre textele sale – a combinat în România o formă specifică de *art nouveau*, îmbinând, într-o manieră foarte personală, elemente decorative celtice, bizantine și românești, scăldate în auriu, ca în bisericile rusești. Poate să placă sau nu, dar nota de originalitate e certă (s.n., F.A.)”¹¹.

Locul ales – devenit repede un simbol politic și, imediat, un centru al istoriei intelectuale interbelice – a avut șansa voinței regale. Căci, funcție de percepții interioare sau interese, Balcicul nu a fost privit, de la bun început, drept o provocare a proiectelor simbolice și național – identitare. Alte națiuni estice, centrale și sud-est europene au, la rândul lor, istorii naționale simbolice similare. Victorii și înfrângeri trecute, trădări ale puterilor mai mari, misiuni civilizatoare pentru cei care aparțineau altor confesiuni religioase și profunde sentimente de victimizare reprezintă caracteristici ale regiunii. Un astfel de exemplu îl reprezintă atitudinea polonilor față de ceea ce putem denumi *teritoriu sacru*. Părintele și codificatorul „națiunii culturale” polone a fost poetul romantic Adam Mickiewicz: mai mult din cauza lui *Vilnius (Wilno)* și nu Varșovia sau Cracovia a devenit capitală a sentimentului identitar polon¹².

Națiunile și statele „întârziate”¹³ – inclusiv românii și bulgarii, cu independență obținută abia în a doua parte a secolului XIX, – s-au format după o îndelungă pregătire a unei conștiințe naționale anticipative, diseminate prin propagandă, principalii actori fiind intelectuali și, în unele cazuri, oamenii politici. *Balcicul* – ca idee a *teritoriului sacru*, *simbolic*, reprezentând totodată și voința menținerii între frontierele din 1913/1918 – este o creație aproape exclusivă a Reginei Maria. Când a descoperit Balcicul, în 1913, pictorul Al. Szathmáry l-a găsit drept „un orașel ignorat, adâncit în somnolența uitării, pe care îl țineau în viață doar soarele și apa”¹⁴. Mai precis decât viziunea artistului, arhiepiscopul romano-catolic Raymond Netzhammer, obligat să poposească aici, nu-și reține o clipă repulsia: „la Balcic, totul era așa de scârbos și de murdar, încât furăm siliți să ne spălăm la fântâna în aer liber”¹⁵. Și Nicolae Tonitza, vizitator timpuriu care a redat locul în zeci de ipostaze pline de culoare, nu avea dubii când scria că orașului „doar pictorii i-au dat viață” căci, altminteri, „murea ca o plantă fină”¹⁶. Camil Petrescu, mare amator de vacanțe îndestulate, se dovedea șocat de „însălmântătoarea lipsă de confort a

⁸ Adrian Silvan Ionescu, *Statele Unite văzute de o regină*, în *MI*, 7 (364), iulie 1997, p. 34.

⁹ Lucian Boia, *Regina Maria*, în idem (editor), *România, țară de frontieră a Europei*, București, Editura Humanitas, 2002, p. 221.

¹⁰ Hannah Pakula, *op. cit.*, p. 5.

¹¹ Lucian Boia, *op. cit.*, p. 221. Într-o cheie identică, Lucian Boia, *Mitologie feminină. Regina Maria*, în idem (editor), *Istorie și mit în conștiința românească*, București, Editura Humanitas, 1997, p. 317-322. O biografie bine documentată, în aceleași tipare, la Nicolae Pepene, Emil Stoian, *Inima Reginei Maria*, Brașov, Editura Illustratis, 2005. Despre intenția declarată a Reginei Maria de a clădi la Balcic un castel, presa dobrogeană amintește câteva luni după excursia din toamna anului 1924: *M.S. Regina în Dobrogea*, în „Dobrogea jună”, Constanța, an XIX, nr. 165, 10 mai 1925, p. 1.

¹² O discuție relevantă în acest sens la Ilya Prizel, *National Identity and Foreign Policy: Nationalism and Leadership in Poland, Ukraine and Russia*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, p. 12-37.

¹³ Cazul polon este analizat la Irena Grudzinska Gross, *Mickiewicz și problema teritoriului sacru*, în Sorin Antohi, Vladimir Tismăneanu (coordonatori), *De la utopie la istorie. Revoluțiile din 1989 și urmările lor*, București, Editura Cartea Veche, 2006, p. 579-593.

¹⁴ Apud Balcica Măciucă, *Balcic*, București, Editura Universală, 2001, p. 42.

¹⁵ Apud Ion Dimitriu-Snagov, *Amintirile arhiepiscopului Netzhammer*, în *MI*, 6, iunie 2000, p. 80-81.

¹⁶ Apud Balcica Măciucă, *op. cit.*, p. 42.

acestui orașel”¹⁷. Într-un articol exclusiv, deloc elogios, el crede că „o cameră curată în care să te odihnești și un restaurant care să-ți dea furculiță și șervet la masă s-ar putea împăca poate cu frumusețea mării și fesurile localnice”¹⁸.

Două decenii de eforturi financiare și administrative, până în vara anului 1940, au schimbat îndeajuns arhitectura, infrastructura și viața cotidiană a Balcicului, nu puține fiind realizările de excepție. Îndeosebi sub mandatul ultimului primar român, Octavian Moșescu, lucrările edilitare conțin o notă de modernitate absolută a spațiului public: electrificarea localității, canalizare, utilități medicale și administrative¹⁹. Chiar și așa, însă, până în 1940 Balcicul a reușit să concentreze eforturile întregii elite intelectuale românești în proiectul de a configura una dintre cele mai mari realizări culturale identitare, în extrem de variate domenii artistice. Nu există nume important – sau oarecare, astăzi uitat – în anii '20 sau '30 – care să nu fi lăsat măcar o mărturie despre acest loc. Un proiect editorial relativ redus în timp – câteva numere, în 1928-1929, sub conducerea lui Octavian Moșescu – așa cum a fost cel al publicației „Coasta de Argint”, editată chiar la Balcic²⁰, a reușit să adune, fără eforturi, în ciuda aparițiilor sporadice, aproape tot ceea ce putea oferi elita momentului mai bun: Regina Maria²¹, N. Iorga²², Mihail Sadoveanu²³, Camil Petrescu²⁴, Adrian Maniu²⁵, Ion Simionescu²⁶, Emanoil Bucuța²⁷. Motivul Balcicului se regăsește, constant, în întreaga pictură românească interbelică, uneori cu reușite extraordinare²⁸. Arta plastică a găsit, acum și aici, puterea de a construi un adevărat proiect identitar, primul din istoria ei unitară: practic, translația dinspre „școala de la Baia Mare”, de la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX, la Balcic a reprezentat, între multe altele, *expresia în artă a realizărilor politice de stat*. Laolaltă, o bogată literatură de ficțiune și memorialistică a lăsat pagini inegalabile despre „orașul alb” de pe malul Mării Negre²⁹.

¹⁷ Camil Petrescu, *Balcicul*, în „Coasta de Argint”, Balcic, an I, nr. 3, 23 aprilie 1928, p. 2.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ I. Tudor, *Mari lucrări edilitare la Balcic*, „Răsăritul”, Constanța, an I, nr. 18, 20 noiembrie 1939, p. 1; *Balcicul se modernizează*, în idem, 30 noiembrie 1939, p. 1.

²⁰ O cercetare a evoluției revistei la Corina Apostoleanu, *O revistă din Dobrogea de Sud: „Coasta de Argint”*, în „Tomis”, Constanța, nr. 11, noiembrie 2003, p. 5-6.

²¹ *Câteva gânduri despre Balcic*, an I, nr. 1, 2 aprilie 1928, p. 1.

²² *Pe Coasta de Argint*, an I, nr. 1, 2 aprilie 1928, p. 2.

²³ *Bazargicul*, an I, nr. 4, 10 mai 1928, p. 1.

²⁴ *Balcicul*, an I, nr. 3, 23 aprilie 1928, p. 3.

²⁵ *Pe țărmul alb al Mării Negre*, an I, nr. 8, 1 august 1928, p. 1.

²⁶ *Balcic*, an I, nr. 6, 1 iulie 1928, p. 1.

²⁷ *Podul Balcicului*, an I, nr. 10, 30 august 1928, p. 1.

²⁸ O retrospectivă generoasă a acestor lucrări la Doina Păuleanu, *op. cit.* Vezi, la fel, H. Blazian, *Balcicul în artă*, București, Atelierele Adevărul, 1931; Florica Cruceru, *Artele în Dobrogea 1877-1940. Mărturii. Documente. Imagini*, Constanța, Editura Muntenia, 2000. Ar fi de amintit: Constantin Artachino, Hrandt Avakian, Lucia Dem. Bălăcescu, Marius Bunesco, Henri Catargi, Cecilia Cuțescu-Storck, Ștefan Dimitrescu, Micaela Eleutheriade, Dumitru Ghiață, Lucian Grigorescu, Petre Iorgulescu Yor, Iosif Iser, Kimon Loghi, Rodica Maniu Mütznér, Paul Miracovici, Samuel Mütznér, Theodor Pallady, Take Papatriandafil, Gheorghe Petrașcu, Ștefan Popescu, Vasile Popescu, Magdalena Rădulescu, Alexandru Szathmáry, Jean Al. Steriadi, Francisc Șirato, Ion Theodorescu Sion, Nicolae Tonitza, Ion Țuculescu.

²⁹ Vezi Emanoil Bucuța, *Maica Domnului de la mare*, Cella Serghi, *Pânza de păianjen*, Pia Alimănișteanu, *Dobrogea*, Oscar Walter Cizek, *Tătăroaica*. Se adaugă jurnalele lui Mihail Sebastian, *Balcica Măciucă*, Jeni Acterian, Alice Voinescu, Agatha Grigorescu Bacovia (*Terase Albe*), Cecilia Cuțescu Storck (*Fresca unei vieți*). Ion Pillat, a cărui vilă se mai păstrează și astăzi („Casa Albă”), a publicat un volum de poeme intitulat *Balcic*, tipărit de Editura Scrisul Românesc din Craiova, în primăvara anului 1940, cu ilustrații semnate de soția sa, Maria Pillat Brateș. Despre această realizare, imediat după cedarea Cadrilaterului, a consemnat Constantin Fântâneanu, *Ion Pillat – Balcic, monografie lirică*, în „Universul literar”, an XLIX, nr. 42, 12 octombrie 1940, p. 2.

Complexul regal de la Balcic – fundamentul istoriei simbolice de față – însumează ceva mai mult de 24 de hectare de construcții (inclusiv vila principală), grădini și lacuri amenajate, toate concepute de arhitectul E. Guneș. *Tenha Juvah* (*Cuibul liniștit*) este vizibilă din cea mai mare parte a orașului, în special datorită turnului îndrăzneț în formă de minaret, a fost construită (până în 1929) de către firmele italiene „Agostino Fabro” și „Giovanni Tomasini”, sub directa supraveghere a secretarului particular al Reginei, Gaetan Denize³⁰. Ei i s-au alăturat o vilă numită „Mavi Dalga” („Pavilionul Principelui Nicolae”), mai multe pavilioane – „Casa Intendentului”, „Pavilionul de odihnă”, „Pavilionul Administrației”, „Clădirea Corpului de Gardă”, „Izbânda” (salon cinematografic), „Ciuperca”, „Pavilionul Grănicerilor”, „Principesa Ileana”, „Cara Dalga” – și o „lojă romană” pe coloane de piatră³¹. Ansamblul este completat de o foarte mică biserică ortodoxă, în stil bizantin, denumită „Stella Maris”, pictată în 1930 de către Anastase Demian și Take Papadriandafil³² și unde, în 1938, a fost depusă caseta cu inima Reginei.

Personalitatea copleșitoare a suveranei, cu întreaga investiție emoțională și financiară în construirea, dezvoltarea și promovarea istoriei simbolice a domeniului regal de la Balcic, laolaltă cu infuzia de interes – în special artistic, turistic și monden – din partea celei mai rafinate elite de care dispunea societatea românească au făcut ca, încet dar sigur, orașelul de pe litoralul Mării Negre, absolut necunoscut până la mijlocul anilor '20 ai secolului trecut, să acceadă spre treptele cele mai înalte ale ierarhiei locurilor memoriei naționale. Regina Maria a exploatat, inclusiv politic, mitologia aferentă proprietății sale / locului desemnat pentru a-i sugera puterea asupra supușilor, insistând, în testamentul său, ca inima – după moarte – să îi fie depusă în capela ortodoxă minusculă a domeniului. „Cu trupul – scria suverana la 29 iunie 1933, la Tenha Juvah, în Balcic – voi odihni la Curtea de Argeș, lângă iubitul Meu soț, Regele Ferdinand, dar doresc ca inima Mea să fie așezată sub lespezile bisericii ce am clădit-o”³³. Reședința de la malul mării – simbol politic și artistic, deja – era, pe de altă parte, materializarea universului său spiritual, locul care, considera Regina, „avea ceva înrudit cu adevărata temelie a ființei mele, cu pace și frumusețe”, „locul cel înfățuit”³⁴.

Fără îndoială, om politic de prima mână, Maria a luat în calcul și obligația profundă pe care ar fi rezervat-o viitoarei României în efortul de a păstra Cadrilaterul, sau cea mai mare parte a lui, în disputa teritorială neconținută cu Bulgaria, declanșată cu și mai multă vioiciune după semnarea Tratatului de pace din 1913.

Funeraliile și ceremoniile oficiale și religioase derulate la Balcic au conturat, prin discurs și prin relevarea întregului sistem de valori simbolice, întreaga imagine a mitului

³⁰ Narcis Dorin Ion, *Castele, palate și conace din România*, vol. I, București, Editura Fundației Culturale Române, 2002, p. 141.

³¹ *Ibidem*, p. 141-142; Doina Păuleanu, *op. cit.*, p. 96; Alexandr Lambov, *Castelul de la Balcic*, Varna, Editura Slavina, f.a. (într-o limbă română rudimentară, deficitară). O prezentare română și la Regina Maria, *La palatul „Tenha – Juvah”*, în „Cele Trei Crișuri”, Oradea, XIX, iulie-august 1938.

³² Regina Maria, *Stella Maris, cea mai mică biserică din țară*, în „Boabe de Grâu”, an I, nr. 9, noiembrie 1930; Doina Păuleanu, *op. cit.*, p. 95-96. O relatare apropiată, referitoare la întregul complex de la Balcic și la ilustra lui locatară, vezi la Odette Arnaud, *Regina Maria în micul său Regat de la Balcic*, în „Dobrogea jună”, an XXXV, nr. 63, 18 iulie 1939, p. 1-2. Din punct de vedere al arhitecturii / valorii ei, complexul a fost analizat în amănunt în *Castelul Balcic*, în „Arhitectura”, nr. 1, 1941, p. 126-127 (prezentarea componentelor principale). Cadrul general poate fi relevat de Gheorghe Vâlsan, *Coasta de Argint a României*, București, Tipografia Carageale, 1930. La fel, Doina Păuleanu, *Balcicul Coastei de Argint*, în *MI*, nr. 10 (475), octombrie 2006, p. 69-73.

³³ *Testamentul Reginei Maria*, în „Universul”, nr. 205, 31 iulie 1938, p. 1.

³⁴ Nicolae Pepene, Emil Stoian, *op. cit.*, p. 141.

proiectat în timpul vieții. *Inima*, cel mai de impact simbol al unei imagini – publice și/sau politice – a devenit factorul central al acțiunii: o procesiune impresionantă, navală, a dat culoarea necesară gestului. La 29 octombrie 1938, distrugătorul „Regina Maria” (concidență?!) aducea inima suveranei la Balcic, așteptată fiind de către Regele Carol al II-lea, prințul Mihai, Mare Voevod de Alba Iulia, prințul Nicolae, prințul Anton de Habsburg, Prințesa Elisabeta și Prințesa Ileana³⁵. Ulterior, în vara anului 1940, *inima* a devenit elementul central al discursului simbolic, al argumentului în favoarea păstrării orașului, în condițiile evidentei cedări a Cadrilaterului. Astfel, la 18 iulie 1940, (la comemorarea a doi ani de la moarte) viceamiralul Petre Bărbuneanu, ignorând toate indiciile diplomatice și militare, îl asigură pe Carol al II-lea că, „în această zi de reculegere sufletească, marinarii veghează la postul de unde cea mai duioasă Regină scruta întinsul mării rugându-se pentru ei și cu adânc devotament declarăm Majestății Voastre că pământul va fi apărat pe apă cu prețul vieții noastre, ca să nu fie subjugat de graiuri străine, chiar de va fi semăna cu baionete frânte și cimitire de eroi”³⁶. Chiar înainte de finalizarea – cu rezultate previzibile – a tratatelor de la Craiova privind cedarea teritorială, media românească mai credeau că unicul argument pentru păstrarea demnității (și, inclusiv, a unor teritorii care au căpătat valoare simbolică) era acela al *inimii*.

„*Balcicul reginei Maria* – scria Romulus Dianu la 24 august 1940, în preajma cedării – este punctul nevralgic al durerii. Dintr-un golf lipsit de importanță, care niciodată nu a fost bulgăresc, ci o regiune turcească, a devenit o valoare numai prin ceea ce omul a creat revent acolo”³⁷. Un tip de ritual, neobișnuit dar complet prin forța de sugestie, este acela oficiat a doua zi după semnarea Tratatului de la Craiova, la Balcic, într-o prezență exclusivă și edificatoare: autoritățile românești care plecau definitiv, cele bulgare care erau desemnate abia, atașatii militari ai Germaniei și Italiei la București. În prezența lor, ca într-o ceremonie religioasă, caseta cu inima Reginei a fost scoasă din capela *Stella Maris*. Iar aghiotantul suveranei, generalul Eugen Zwiedinek, a urcat inestimabilul tezaur la bordul distrugătorului „Regina Maria”, același care îl adusese doi ani mai înainte³⁸.

Inima, singură, și voința politică ale Mariei au constituit debutul unei destul de îndârjite argumentații a clasei politice și a opiniei publice la ideea cedării orașului de pe malul mării, când devenise evident că nimic din Cadrilater nu mai putea fi salvat. Pentru a accentua opoziția, la Balcic se oficiau ritualuri religioase simbolice³⁹, menite a contura cât mai vizibil importanța acestui teritoriu pentru mitologia istoriei naționale. Mai mult, prezența inimii Reginei la *Stella Maris* s-a dorit arma supremă a dezbaterilor politico-diplomatice (cu Germania, Italia și Bulgaria) în favoarea păstrării orașului, în orice formulă, indiferent cât de bizară sau inconsecventă ar fi fost. Ideea, imediat răspândită în media, a fost promovată cu obstinație. Un cotidian de mare tiraj și influență scria, la 24 august 1940, că „Balcicul trebuie să rămână României, ca oraș liber, deschis, sub pavilion românesc. Poporul bulgar trebuie să fie concesiv și să respecte cauza sufletului românesc”⁴⁰. Se pretindea, chiar într-un cotidian foarte respectabil, precum „Universul”,

³⁵ *Ibidem*, p. 153. Vezi și, în epocă: *La Balcic s-a închis o inimă de Regină*, „Dobrogea nouă”, Bazargic, nr. 128, 9 noiembrie 1938; Const. N. Sarry, *Regina Maria la Tenha Juvah. Inima de la Balcic*, „Dobrogea jună”, an XXXV, nr. 64, 21 iulie 1939, p. 1.

³⁶ *Marina de gardă la inima Reginei Maria*, în „Marea Noastră”, an IX, nr. 7-8, iulie-august 1940, p. 253.

³⁷ Romulus Dianu, *Balcicul reginei Maria*, în „Curentul”, nr. 4502, 24 august 1940.

³⁸ Nicolae Pepene, Emil Stoian, *op. cit.*, p. 163.

³⁹ De exemplu: *Doi ani de la moartea Reginei Maria*, în „Dobrogea jună”, an XXXVI, nr. 73, 20 iulie 1940, p. 1.

⁴⁰ Romulus Dianu, *op. cit.*

că și Radio Sofia ar fi făcut apel, în 10 august 1940, la „datoria bulgarilor de a păstra pentru totdeauna regiuni atât de frumoase precum Balcic, Caverna și capul Caliacra”⁴¹.

„Soarta acestui orașel de ape – profetiza, în 1931⁴², Emanoil Bucuța –, care nu e românesc decât din 1913, pare pentru multă vreme hotărâtă”⁴³. Locul de excepțională rezonanță simbolică – obținut din a doua parte a anilor '20 – a conferit valențe fără precedent în negocierile diplomatice din august 1940, pentru rezolvarea diferendului teritorial româno-bulgar.

2. Balcicul în negocierile româno-bulgare din august 1940

Când, la sfârșitul lunii mai 1913, cele două Camere ale Parlamentului României au început dezbaterile acordului Marilor Puteri, urmare a încheierii Primului Război Balcanic, privind cedarea din teritoriul bulgar, către România, a orașului Silistra și a unei zone înconjurătoare de maxim trei kilometri, afectat de ineditul situației și al realităților politico-etnice, conservatorul P. P. Carp nu s-a abținut să replice, spre deliciul și exasperarea guvernanților și al opoziției: „E ridicol! Nici măcar cât moșia mea Țibănești!”⁴⁴

În august 1940, diplomația românească, devastată instituțional și strategic de ingerințele neconținute ale regelui Carol al II-lea și de prăbușirea sistemului tradițional de alianțe, implicit a frontierelor din 1918, se confrunta cu necesitatea de a păstra, teritorial, cât mai mult dintre regiunile decise a fi cedate. Între ele, se aflau Balcicul și Silistra care, laolaltă, nu ar fi reușit să compenseze proprietatea bravului om politic conservator.

Încurajată de decizia U.R.S.S. de a o sprijini dacă nu ar fi găsit înțelegere la Berlin⁴⁵, Bulgaria a pretins, încă din începutul lunii iulie 1940, rezolvarea definitivă a diferendului teritorial. Prim-ministrul Bogdan Filov, într-o prezentare a coordonatelor politicii externe a noului său cabinet, făcută presei belgiene la 16 martie 1940, insistă asupra faptului că „dorim o rezolvare numai pe cale pașnică a revendicărilor noastre”⁴⁶. În continuarea discursului lui Filov, șeful diplomației bulgare, Ivan Popov, îi declara fără echivoc, la 11 iulie 1940, lui N. Krupenski, consilier al Legației române la Sofia, că „raporturile Bulgariei cu România pot deveni foarte strânse numai cu condiția ca România să cedeze Bulgariei Dobrogea de Sud”⁴⁷. Cele două precizări – dar și multe alte semnale, de la Londra, Berlin, Roma și Moscova – îl asigurau pe ministrul de Externe, Mihail Manoilescu, de justetea absolută a strategiei predecesorului său la Palatul Sturdza, Grigore Gafencu. În mai 1940, acesta îi avertiza pe colaboratorii săi că „Bulgaria, ieri încă un vecin suspect, a cărui colaborare se putea, totuși, spera să fie câștigată sau forțată, a devenit un obstacol de netrecut”⁴⁸.

⁴¹ „Universul”, nr. 219, 11 august 1940.

⁴² Emanoil Bucuța, *Balcic*, Craiova, Editura Ramuri, 1931.

⁴³ Idem, *Orașe și locuri de artă românești. Balcic*, București, Editura Cronica, 2003, p. 45.

⁴⁴ C. Gane, *P.P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, vol. 2, București, 1936, p. 481.

⁴⁵ Rebecca Haynes, *Politica României față de Germania între 1936 și 1940*, Iași, Editura Polirom, 2003, p. 161. U.R.S.S. a propus, în fapt, o frontieră comună cu Bulgaria. Vezi, în acest sens, și Florin Constantiniu, *Uniunea Sovietică și problema Cadrilaterului (1940)*, în Florin Anghel, Mariana Cojoc, Magdalena Tiță (coord.), *op. cit.*, p. 313-318.

⁴⁶ AMAE, fond 71/1920-1944 Bulgaria, vol. 82, f. 362-366; raport nr. 798 din 18 martie 1940 de la Eugen Filotti, ministru al României la Sofia, către Grigore Gafencu, ministru de Externe.

⁴⁷ Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena. Memorii (iulie-august 1940)*, București, Editura Enciclopedică, 1991, p. 174.

⁴⁸ Grigore Gafencu, *Preliminarii la războiul din Răsărit*, București, Editura Globus, 1991, p. 215.

Berlinul a mărit presiunile diplomatice asupra României pe măsură ce momentul unei discuții cu reprezentanții Bucureștilor și Sofiei devenea iminent: la Salzburg, la sfârșitul lunii iulie 1940, Adolf Hitler a trasat definitiv contenciosul teritorial. Înainte, însă, Mihail Manoilescu știa, deja, de la ministrul său la Sofia că germanii susțineau categoric „restituirea Cadrilaterului”. Ministrul german Richtoffen nu se eschiva de la depășirea uzanțelor diplomatice în momentul în care opina că „România nu are nici un drept” asupra acestei provincii și că „situația devine critică și impune soluții cât mai grabnice”⁴⁹. În același sens, avea să fie redactată și scrisoarea lui Adolf Hitler, din 31 iulie 1940, către Ion Gigurtu și Mihail Manoilescu⁵⁰, îndemnând la cedare fără condiții.

Lipsa oricăror divergențe în opiniile Marilor Puteri (Germania, U.R.S.S., Marea Britanie, Italia) privind viitorul Cadrilaterului, alături de obsesia diplomației bucureștene de a privi exclusiv spre pericolul reprezentat de Ungaria, au convins pe primul ministru, Ion Gigurtu, alături de ministrul său de Externe, Mihail Manoilescu, să identifice, cu riscuri proprii asumate, soluții pentru păstrarea *Balcicului* (ca loc al memoriei de o valoare simbolică excepțională) și *Silistrei* (din motive strategice și istorice). Mesagerul proiectului alcătuit de Mihail Manoilescu a fost ambasadorul României la Belgrad, Victor Cădere, care, între 3 și 5 august 1940, s-a întâlnit cu majoritatea factorilor de decizie de la Sofia. Planul Bucureștilor pornea de la premisa inevitabilității pierderii Cadrilaterului și a menținerii autorității în cele două orașe: *Silistra*, drept punct nodal în infrastructură (viitoarea autostradă, proiectată, între București și Constanța, ar fi trecut prin Silistra și Călărași) și strategic de apărare, și *Balcicul*. Un plan maximal, de la care partea română ar fi dorit să plece discuțiile, prevedea păstrarea a cel mult 2.000 km² din cei peste 14.000 km² ai Cadrilaterului. *Balcicul* reprezenta, totuși, formula de compromis ce trebuia avansată în cele mai complete moduri: „am lăsa mai departe României Balcicul – îi menționa Manoilescu lui Cădere, pentru a sublinia interlocutorilor bulgari – de care este legat sentimental atâta lume, spre bucuria înșiși a bulgarilor din Balcic, care s-au deprins cu bunul trai și cu larghețea românească”⁵¹.

Răspunsul alcătuit de trimisul special, elaborat în urma lungilor discuții cu primul-ministru Bogdan Filov și cu ministrul de Externe, Ivan Popov, a fost unul intransigent, pornind de la considerentul, fundamental, al reparării unei nedreptăți. Cei doi demnitari sofioți insistau pentru frontiera anterioară anului 1913, ca „frontiera păcii definitive”, soluția fiind exclusiv aceea a restituirii integrale a Cadrilaterului⁵². Bogdan Filov admitea, limpede, că „regiunea Balcicului nu are nici o valoare deosebită pentru Bulgaria” și că orașul Constanța „are nevoie de un mai mare litoral pentru dezvoltarea sa”⁵³. Ivan Popov, la rândul său, insistă în a i se transmite omologului de la București că realitatea etnică, avantajoasă pentru bulgari, trebuia să constituie singurul argument în discuțiile referitoare la viitorul Silistrei⁵⁴. Era, fără îndoială, clipa de glorie a demnitarului bulgar: fost diplomat la Legația de la București fusese nevoit, nu o singură dată, probabil, să trimită la Sofia relatări ale opiniilor politice și publice românești referitoare la poporul său. Și, desigur, nu puține dintre aceste aprecieri vizaseră orașul Silistra, disputat – de regulă – de istoriile simbolice ale celor două țări.

⁴⁹ Mihail Manoilescu, *op. cit.*, p. 175.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*, p. 176.

⁵² AMAE, fond 71/1920-1944 Bulgaria, vol. 94, f. 322; raport nr. 2293 din 8 august 1940 de la ambasadorul extraordinar și plenipotențiar al României la Belgrad, Victor Cădere, către ministrul de Externe, Mihail Manoilescu.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*.

Eșecul misiunii diplomatice a lui Victor Cădere la Sofia – și lipsa oricărei speranțe în obținerea vreunei concesi – l-au determinat pe Mihail Manoilescu să apeleze – ca ultimă instanță – la bunăvoința omologului său german, Joachim von Ribbentrop. La 6 august 1940, la Wilhelmstrasse era trimis un *Memoriu* privind Cadrilaterul: guvernul de la București accepta, în totalitate, condițiile puse de Germania, la întâlnirea de la Salzburg, din 28 iulie, privind retragerea. În textul acestuia, nici măcar Silistra nu mai este pomenită; *Balcicul*, ca atare, cu domeniul său regal, era singura concesie cerută Reichului. De altfel, documentul face apel și la starea emoțională – „Balcicul prezintă pentru noi un interes cu totul special și nu are pentru Bulgaria nici o valoare”⁵⁵ – și la o posibilă criză politică, de vreme ce se afirmă, fără echivoc, că *România dorea să facă totul* pentru a obține satisfacție în această problemă. Cum Ribbentrop a refuzat să primească *Memoriul*, amintind, doar, că poziția germană este clarificată⁵⁶, prim-ministrul Ion Gigurtu și Mihail Manoilescu au decis, de comun acord, să încerce o soluționare directă, cu Sofia, a viitorului Balcicului.

La 12 august 1940, cei doi l-au invitat pe ministrul bulgar la București, Stoian Petrov-Ciomakov, pentru a-i comunica un mesaj pentru prim-ministrul Bogdan Filov și ministrul de Externe, Ivan Popov. Manoilescu a vorbit despre „recomandarea cu caracter de cvasi-arbitraj a Führerului”⁵⁷, în urma căreia România „consideră sudul Dobrogei ca fiind deja retrocedat Bulgariei”⁵⁸. Sofiei i se cerea, fără ocolișuri, „un gaj de prietenie”, adică să accepte să lase vecinului ei „o porțiune din Cadrilater”, mai precis Silistra și Balcic. „*Preferința noastră merge mai ales pentru Balcic*”⁵⁹ – preciza Manoilescu. *Dacă Balcicul ar rămâne României* – continua gazda lui Stoian Petrov-Ciomakov – „cedarea Cadrilaterului s-ar face într-o atmosferă de prietenie și cu solemnități menite a marca începuturile unei noi ere în relațiile noastre”⁶⁰.

Demersul a fost trimis, spre dezbateri, guvernului bulgar: după o discuție de mai bine de zece ore, poziția prim-ministrului Bogdan Filov a avut câștig de cauză, și anume lipsa oricăror rectificări de graniță în cedarea provinciei. Răspunsul, fără alte explicații, a fost primit de Manoilescu la 14 august 1940⁶¹. Regele Carol al II-lea, informat imediat de decizia guvernului bulgar, s-a arătat oarecum ușurat că a scăpat din starea de tensiune maximă – indusă și de previzibilul eșec al tratatelor cu Ungaria, de la Turnu Severin –, evitându-se un conflict, diplomatic sau chiar militar. „Mi-e teamă – scrie suveranul, la 16 august 1940, în jurnalul său – că bulgarii nu vor ceda nici asupra Silistrei, nici asupra Balcicului, ceea ce este foarte dureros, dar cam miop din partea lor. În orice caz, așa este conjunctura, cel puțin cu acești vecini de la Sud ne putem împăca, plătind scump, este adevărat, dar, în același timp, degajându-ne de o grijă pe această graniță”⁶². Nu pare a fi o mâhnire în rândurile așternute în jurnal, mai degrabă am percepe o resemnare

⁵⁵ Idem, fond 71/1939, vol. 234, f. 3-4.

⁵⁶ Mihail Manoilescu, *op. cit.*, p. 178.

⁵⁷ AMAE, fond 71 / Tratatul de la Craiova, vol. 1, f. 299; Notă asupra convorbirii dintre Ion Gigurtu, Mihail Manoilescu și Stoian Petrov-Ciomakov, 12 august 1940. Relatări, până acum inedite, asupra ultimelor încercări românești de a convinge Sofia să accepte cedarea Balcicului în favoarea României, în *ibidem*, fond Conferința păcii din 1946, vol. 119 (Victor Papacostea, *Problema frontierei româno-bulgare în Dobrogea*) și *ibidem* (Horia Grigorescu, *Revendicări românești la granița dobrogeană*). Pentru o perspectivă editată completă, *Pacea de mâine. Documente ale Comisiei constituite în vederea pregătirii conferinței de pace de după cel de-al Doilea Război Mondial (1942-1944)*, ediție de Petre Otu, București, Editura Militară, 2006.

⁵⁸ AMAE, fond 71 / Tratatul de la Craiova, vol. 1, f. 299; Mihail Manoilescu, *op. cit.*, p. 178.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ Mihail Manoilescu, *op. cit.*, p. 178.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² Carol al II-lea, *Însemnări zilnice, 1937-1951*, vol. III, București, Editura Scripta, 1998, p. 277.

degajată: regele fusese informat, evident, de decizia laconică a lui Adolf Hitler din 29 iulie 1940, potrivit căreia „Bulgaria trebuie să revină la granițele ei din 1912”⁶³.

Nu este reflectat aici nici interesul strict personal: Carol al II-lea promise, conform testamentului mamei sale, cea mai mare parte a domeniului regal de la Balcic. La 19 mai 1939, prin mijloace nu dintre cele mai politicoase, a obligat-o pe sora sa, Ileana, să cedeze, contra unei sume modice (două milioane lei), și restul proprietății, devenind singurul stăpân⁶⁴.

Resemnarea suveranului – din teama de a nu provoca Reichul după umilirea categorică aplicată Franței – explicabilă pare de înțeles în momentul începerii tratativelor de la Craiova (19 august 1940), și pentru exaltatul șef al diplomației: ministrul plenipotențiar al U.R.S.S. la București, A. I. Lavrentiev, raporta la Moscova, la 19 august, că Manoiilecu, întrebat fiind de „stadiul negocierilor româno-bulgare” a răspuns că „acestea vor începe astăzi la Craiova și problema poate fi considerată reglementată”⁶⁵.

Cele mai multe proiecte elaborate la nivelul Ministerului român de Externe prevedeau divizarea Cadrilaterului printr-o linie de frontieră în diagonală, care lăsa României spațiile nord-estice, lăsând Bulgariei părțile sud-vestice. Dacă Silistra era orașul sud-dunărean la care românii erau cel mai puțin dispuși să renunțe, Bazargicul și împrejurimile sale rurale se situau, din acest punct de vedere, la polul opus. Un document redactat la Secția 3 Operații a Marelui Stat Major român, în iulie 1940, pus în circulație de către istoricul George Ungureanu, conținea trei variante de împărțire. În toate cele trei variante, zona Bazargicul și localitatea Ecrene (de frontieră, la Sud de Balcic) reveneau Bulgariei (la fel, și orașul dunărean Turtucaia). Silistra și Căvărna rămâneau ambele în România, în toate cele trei variante. În ceea ce privește Balcicul, el ar fi rămas României doar în cea mai optimistă și mai îndrăzneată variantă de partajare a Dobrogei de Sud⁶⁶.

Eșecul categoric al Bucureștilor în a obține și cea mai neînsemnată concesie în ceea ce privește Balcicul a obligat diplomația română să discute doar despre posibilitatea de a garanta un viitor administrativ strict domeniului regal, căutând soluții ultimative, prin care să obțină, cu implicare emoțională, o rezolvare favorabilă. Manoiilecu – evident, cu acceptul regelui Carol al II-lea – a considerat că un demers direct pe lângă țarul Boris al III-lea ar putea aduce un câștig în ceea ce privește Balcicul, înainte de încheierea tratativelor de la Craiova. Astfel, la 16 august 1940, ministrul român la Sofia, Eugen Filotti, primea instrucțiuni pentru a cere o audiență urgentă la Palatul Regal în care să exprime, cât mai puțin diplomatic, îngrijorarea României privind viitorul Balcicului. Țarului trebuia să i se reamintească „amănuntul” gestului făcut de regele Carol I, „care a renunțat în 1913 la o graniță mai largă pentru a cruța castelul regal de Euxinograd”⁶⁷. Astfel, domeniul regal de la Balcic a devenit, înaintea încheierii tratativelor de la Craiova, singurul obiectiv reperabil al diplomației române în negocierea statutului frontierelor sudice.

Nu era posibilă, în zilele lui august 1940, o simplă rescriere rapidă a conceptului de loialitate național-statală pentru aceia care acceptau / acționau pentru cedarea

⁶³ Apud Tatiana Solcan, *op. cit.*, p. 259.

⁶⁴ Nicolae Pepene, Emil Stoian, *op. cit.*, p. 138.

⁶⁵ *Relațiile româno-sovietice. Documente*, vol. II, 1935-1941, ediție de Vitalie Văratice, Dumitru Preda, Stelian Obiziuc, București, Editura Fundației Culturale Române, 2003, p. 380-381.

⁶⁶ George Ungureanu, *Chestiunea Cadrilaterului. Interese românești și revizionism bulgar (1938-1940)*, București, Editura Ars Docendi, 2005, p. 68.

⁶⁷ Mihail Manoiilecu, *op. cit.*, p. 322-323.

Balcicului: s-a dovedit, acum, limita exactă a propagandei conținând sintagma *pentru todeauna* (termen permanent uzitat de câte ori se aducea în discuție viitorul teritorial al *Patriei*⁶⁸, și care se regăsește și în textul *Testamentului* Reginei). Pentru valorizarea simbolică a identității prin rezistență – în august 1940 se pot face, deja, referințe directe la acțiunile Mariei din Primul Război Mondial, de păstrare a oricărui teritoriu național – România pare pregătită să cedeze aproape orice și să convină asupra oricărei situații. Astfel, în același text din 16 august 1940, Manoilescu îi preciza, ultimativ, lui Filotti, pentru urechile țarului Boris al III-lea: „în ceea ce privește castelul regal, în cazul în care Balcicul ar fi definitiv pierdut, ar fi bine dacă ați încerca să relevați posibilitatea de a fi considerat ca o anexă a Legației române din Sofia și să se bucure de statutul de extrateritorialitate”⁶⁹.

Neacceptarea inevitabilului / ireversibilului se relevă și din schimbul de mesaje, din 20 august 1940 (data începerii propriu-zise a negocierilor bilaterale), dintre șeful delegației române la Craiova, Al. Cretzianu, și ministrul de Externe, Mihail Manoilescu. Cu totul nerealist – ca și mai târziu, la Viena, în 30 august –, ambii așteptau gestul purificator al salvării simbolului și demnității, printr-o acțiune diplomatică deja emoțională. „În problema Balcicului – telegrafia ministrul de Externe – să se insiste pe lângă partea bulgară ca orașului să i se acord un statut aparte, prin care românii să se bucure de drepturi speciale”⁷⁰. „Este de văzut dacă nu s-ar mai putea încă încerca să se creeze pentru întregul oraș Balcic o situație particulară – continua Manoilescu – făcând din acest oraș fie un condominiu, fie un oraș în care românii s-ar bucura de drepturi speciale ca într-un oraș liber, nesupus întocmai regimului bulgar.”⁷¹ „Orice gest de înțelegere cu privire la Balcic – completa Cretzianu, în aceeași zi – ar fi apreciat de noi ca o condiție esențială a prieteniei de viitor”⁷². Un raport al Marelui Stat Major – intitulat *Asupra traseului noii frontiere a Dobrogei de Sud* – dorea să întărească proiectele diplomaților. „Obligați să trasăm o altă frontieră decât cea actuală – relatează acest text –, călcăm peste evidența istorică. Totuși, sunt două puncte asupra cărora renunțarea noastră este imposibilă: Silistra și Balcicul. (...) Balcicul este strâns legat nu numai de teritoriul român, dar și de sufletul fiecărui locuitor al țării, pentru considerentul că, ales reședință a Reginei Maria, acolo este îngropată inima ei”⁷³.

Universul discursiv bipolar dominat de geografia simbolică a Balcicului – îndeosebi a domeniului regal – a individualizat, în cele din urmă, *falia*: momentul pare a fi nu neapărat rezultatul tratativelor de la Craiova cât discursul rostit de țarul Boris al III-lea, la 17 august 1940, în fața ministrului României, Eugen Filotti. Două lumi paralele rivale și o separare care construia o graniță atât fizică dar, mai ales, una psihologică – acesta este mesajul țarului către clasa politică de la București. În debutul audienței excepțional de lungi – o oră – suveranul de la Sofia a insistat asupra faptului că „are toată înțelegerea pentru poziția guvernului român”, dat fiind că, de la preluarea conducerii țării, a încercat să impună elitei politice bulgare idei care să imprime moderație și conciliere. Cererile diplomației române – de retrasare a frontierei pentru salvarea unui

⁶⁸ Despre obiectivele și mijloacele de propagandă instituționalizată, după 1939, la Mioara Anton, *Propagandă și război. Campania din Est, 1941-1944*, București, Editura Tritonic, 2007.

⁶⁹ Mihail Manoilescu, *op. cit.*, p. 322-323.

⁷⁰ AMAE, fond 71/1939, vol. 235, f. 132.

⁷¹ Corneliu Mihail Lungu, Ioana Alexandra Negreanu (red.), *România în jocul Marilor Puteri (1939-1940)*, ediția a II-a, București, Editura Curtea Veche, 2003; Declarația oficială și recomandările transmise de conducerea Ministerului Afacerilor Străine către delegația română de la Craiova, 20 august 1940, p. 354.

⁷² AMAE, fond 71/1939, vol. 237, f. 69.

⁷³ George Ungureanu, *op. cit.*, p. 143.

loc al memoriei creator de identitate – nu ar putea fi acceptate la Palatul Regal deoarece fiul – el, Boris – nu a uitat că, în 1913, tatălui său – țarul Ferdinand – i s-a făcut o nedreptate impunându-i-se o graniță, la Nord de Varna (e drept, cu Euxinograd în teritoriu bulgar), care s-a dovedit, apoi, „o eroare funestă”. „Ideea restituției integrale – a subliniat țarul, accentuând sintagma, puțin devoalată istoric, de *restituire* – a prins rădăcini în gândirea poporului bulgar, încât nici o soluție parțială nu mai este posibilă. A admite soluții intermediare, a lăsa în afară o parte cât de mică a teritoriului luat în 1913, ar crea cele mai mari primejdii pentru viitorul ambelor state”⁷⁴. Bulgaria nu dorea să renunțe la Balcic și la domeniul regal – valoarea simbolică excepțională poate fi utilizată, adesea, și de către rival / adversar – și spera „că acest lucru va fi înțeles și la București”⁷⁵. La Balcic – a promis țarul, ținând să respecte importanța sa prin situarea, în agenda discuției, pe locul cel mai de impact – și, mai ales, la castelul regal și la capela „Stella Maris”, „Bulgaria va face tot ce este dictat de respectul datorat memoriei Reginei Maria și de sentimentele de pietate ale poporului român”⁷⁶. Boris al III-lea transmitea la București mesajul lipsit de orice echivoc potrivit căruia „soluția propusă de Bulgaria este singura care poate asigura un viitor sigur pentru ambele state”⁷⁷.

Țarul și-a păstrat promisiunea, în ciuda poziției categorice a guvernului său și a incapacității cronice a elitei politice românești de a gestiona situația de criză și a găsi sprijin pentru păstrarea (propaganda carlistă utiliza permanent termenul „pentru totdeauna”) unui *spațiu sacru pentru crearea memoriei identitare*. Astfel, la 7 septembrie 1940, Svetoslav Pomenov îl înștiința pe Al. Cretzianu că guvernul sofiot (cu acordul șefului statului) a decis ca vilele construite lângă Balcic, spre Ecrene, pe malul mării, proprietate a cetățenilor români, să nu fie considerate drept proprietăți rurale și, drept urmare, să nu fie expropriate conform textului Tratatului de la Craiova⁷⁸.

În plus, după 7 septembrie 1940, domeniul regal de la Balcic a rămas în administrația Casei Regale române, sub jurisdicție bulgară⁷⁹. Deși regele Mihai I al României putea decide numirea unor administratori cetățeni români ai domeniului regal, nu obținea și dreptul de a interveni în vreun fel peste hotărârile administrației bulgare. Colonelul Gheorghe Stavăr, Carol Guttman și Constantin C. Constantinescu au rămas administratori ai domeniului până la începutul anului 1944⁸⁰. În ianuarie 1944, consulul general al României la Varna, Mihail Oncescu Beștelei, prelua și sarcina de a se ocupa de proprietatea de la Balcic. Situația financiară precară dar, mai ales, dezinteresul manifest al guvernului român pentru domeniu l-au determinat pe Oncescu Beștelei să intervină, tăios, direct la Mihai Antonescu, la 28 iunie 1944, informându-l despre batjocura aplicată de către administrația bulgară dar, mai ales, despre obtuzitatea guvernului de la București. „Este ultimul apel – insista textul raportului consulului general la Varna către ministrul român de Externe – pe care îl fac pentru salvarea acestei creații românești (domeniul regal de la Balcic – n.n., F.A.), iar cercurile răspunzătoare trebuie să înțeleagă că nu se poate administra în străinătate un bun românesc care are un buget anual de cheltuieli de circa 1.500.000 leva, fără a se trimite la timp fondurile necesare. Pe de altă parte, cum socotesc că ar fi o dezonoare de a abandona în

⁷⁴ Mihail Manoilescu, *op. cit.*, p. 322-323.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ George Ungureanu, *op. cit.*, p. 118.

⁷⁹ Narcis Dorin Ion, *op. cit.*, p. 151.

⁸⁰ Ștefania Ciubotaru, *Palatul Regal de la Balcic – „casă de vis” a Reginei Maria*, în Cristiana Crăciun, Gheorghe Zbucnea (coord.), *Unirea Dobrogei – 130 de ani*, București, Editura Semne, 2008, p. 205-206.

măinile străinilor o rezidență regală, legată de amintirea celei mai scumpe regine, am rugămintea de a interveni pentru a găsi o soluție urgentă chestiunii salvării Palatului Balcic⁸¹. Suveranul român a asistat neputincios la încartiruirea, în 1942, în vila „Isbânda” (fosta proprietate a principesei Ileana), a unor ofițeri germani (care au devastat și „Tenha Juvah”) și, în 1945, la decizia primăriei Balcicului de a arenda viile și grădinile domeniului⁸².

Din vara anului 1946, administrația domeniului a demarat ample lucrări de refacere: astfel, la 30 octombrie 1946, a intrat în reparații chiar clădirea principală, „Tenha Juvah”, continuate până în vara anului 1947. La 20 noiembrie 1947, a fost propus drept administrator al domeniului un român rămas la Balcic, Virgil Vasilescu, aflat în bune relații cu autoritățile bulgare⁸³. La acel moment, după arestarea și expulzarea tuturor lucrătorilor, lipsit complet de personal administrativ, domeniul regal de la Balcic nu mai dispunea de niciun fel de pază și, în această situație, a rămas până la sfârșitul lunii decembrie 1947, odată cu abdicarea regelui Mihai I⁸⁴.

Domeniul regal a fost cedat oficial, în mod gratuit, de către Republica Populară Română prin *Convenția specială* încheiată la Sofia, semnată la 29 mai 1948 de către Paul Cornea, consilier al Ambasadei R.P.R. la Sofia, și Karlo Lukanov, adjunct al ministrului de Externe al R.P. Bulgaria. Doar cinci camere din Palat rămăneau la dispoziția Ambasadei române. Problema imobilelor aflate în proprietatea statului român în Bulgaria – deci și a domeniului de la Balcic – s-a rezolvat diplomatic definitiv în ianuarie 1962, la Varna, când delegațiile de partid și de stat din cele două state au convenit ca R.R. Română să cedeze R.P. Bulgaria toate aceste proprietăți în schimbul sumei de 600.000 leva, din care a fost construită noua clădire a Ambasadei de la Sofia. Printr-un Decret al Consiliului de Stat al R.P. Române, nr. 1057 din 31 decembrie 1962, bunurile imobile românești, între care și domeniul de la Balcic, au fost cedate statului bulgar, cu titlu definitiv⁸⁵.

Mai trebuie amintit și amănuntul că – după ceremonia din 8 septembrie 1940, de repatriere a inimii Reginei – domeniul regal de la Balcic a intrat efectiv sub stăpânirea administrației bulgare la 23 septembrie 1940⁸⁶, la mai bine de două săptămâni după semnarea Tratatului de la Craiova. Problema domeniului – deși, la un moment dat, singurul obiect al negocierilor diplomatice bilaterale – nu se regăsește nici în textul propriu-zis al documentului, și nici în vreuna dintre anexele sale. O clarificare se găsește în nota lui Svetoslav Pomenov, președintele Delegației bulgare la Craiova, care insista pe lângă omologul său român, Alexandru Cretzeanu, să se accepte punctul de vedere potrivit căruia „în dorința de a păstra Balcicului caracterul de oraș de vilegiatură, Guvernul Regal bulgar a hotărât să nu considere vilele clădite în împrejurimile acestui oraș, și mai ales înspre Ecrene, drept proprietăți rurale, supuse exproprierii. În felul acesta, proprietarii lor, supuși români, vor putea dispune de ele după libera lor voință”⁸⁷.

Ceea ce memoria a înregistrat, în legătură cu ultima zi a stăpânirii românești asupra Balcicului, este furtuna năpraznică abătută peste oraș, în noaptea dinaintea

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² Narcis Dorin Ion, *op. cit.*, p. 151.

⁸³ Ștefania Ciubotaru, *op. cit.*, p. 208.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ Aurel Preda-Mătășaru, *Tratatul între România și Bulgaria, semnat la Craiova la 7 septembrie 1940. Trecut și prezent*, București, Editura Lumina Lex, 2004, p. 85-86.

⁸⁶ Al. Lambov, *op. cit.*, p. 33.

⁸⁷ *Tratat între România și Bulgaria semnat la Craiova la 7 septembrie 1940*, București, Imprimeriile Statului, 1940, p. 29.

predării. Balcica Măciucă, fiica ultimului primar român, Octavian Moșescu, își amintește precis: „toți românii părăsiseră orașul, care părea pustiu. În noaptea dinaintea plecării fusese o furtună, valurile se izbiseră înnebunit de stânci toată noaptea. *Era în spargerea aceea a lor un urlat de disperare, parcă și orașul îngenunchease în fața mării dezlănțuite, implorând îndurare*”⁸⁸.

Prăbușirea regimului politic al lui Carol al II-lea și intrarea României în Axă – adică schimbarea fundamentală de obiective, strategii și mijloace de politică externă, acum circumscrise intereselor germane – au determinat și o re poziționare a raporturilor cu Bulgaria. Deși nu au existat, în perioada septembrie 1940 - august 1944, momente de intimidare a legăturilor dintre București și Sofia, presiunile permanente ale Berlinului și participarea militară la războiul din Răsărit au mai îndulcit mare parte din asperitățile evidente. Țarul Boris al III-lea s-a pronunțat repetat pentru o apropiere bilaterală prin susținerea comună a intereselor economice, politice și culturale⁸⁹. Trauma – politică, strategică, financiară și psihologică – a cedării Cadrilaterului nu a fost repede, nici ușor, trecută cu vederea în reuniunile la nivelul oamenilor de stat. Noua conducere politică a României – aceea instaurată după eliminarea legionarilor de la putere, în ianuarie 1941 – nu a făcut un secret partenerilor săi strategici (Croatia) și conducătorilor Axei (Germania, Italia) că dorește *revizuirea teritorială*, după catastrofa din vara anului 1940. Aceasta deși existau deja opinii potrivit cărora ea nu ar mai fi necesară; în octombrie 1943, ministrul Culturii și Cultelor, Ion Petrovici, declara în fața presei bulgare și a omologului său de la Sofia că „dintre toate granițele noi ale României, noi o socotim pe cea din Dobrogea ca pe cea mai dreaptă și mai bună. Opinia publică din România, intelectualii și personalități conducătoare, aprobă fără rezerve întoarcerea Dobrogei de Sud la Bulgaria. Această întoarcere a fost pentru noi o mare ușurare. Acest pământ nu este românesc. În el nu trăiesc români. Marele nostru istoric N. Iorga n-a vrut niciodată să viziteze Cadrilaterul pentru că socotea că acest pământ nu este românesc. Puteți comunica că aceasta e concepția mea și aceea a tuturor din România”⁹⁰.

La reuniunea aniversară a Axei, de la Berlin, desfășurată la sfârșitul lunii noiembrie 1941, la nivelul miniștrilor de externe, în contextul victoriilor categorice de pe frontul din Răsărit și al ocupării – cu mare impact mediatic și propagandistic – de către trupele române a Odesei, Mihai Antonescu a abordat curajos pe omologii săi bulgar, Ivan Popov, și croat, Mladen Lorković. El a reluat nemulțumirea veche, insistând asupra faptului că „guvernul român contează pe o retrocedare a orașului Balcic”⁹¹. Vestea, deloc liniștitoare, a provocat imediat îngrijorarea partenerilor: Zagrebul, unul dintre cei mai apropiați aliați ai României în perioada 1941-1943, s-a oferit să medieze, cu orice riscuri, eventualele discuții dintre București și Sofia, deoarece considera că „nu ar fi oportun să se ridice astfel de chestiuni în momentul de față, când eforturile noastre comune trebuie îndreptate împotriva Ungariei”⁹². Croatia credea că putea acționa, blocând o discuție despre Balcic, împotriva „dezvoltării unor sentimente și raporturi nesincere între români și bulgari”⁹³.

⁸⁸ Balcica Măciucă, *op. cit.*, p. 143.

⁸⁹ Mioara Anton, *op. cit.*, p. 42.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 287.

⁹¹ AMAE, fond 71/1920-1944 Croatia, vol. 3, f. 44; telegrama nr. 4 din 4 decembrie 1941 de la Dimitrie Buzdugan, ministru al României la Zagreb, către Mihai Antonescu, ministru de Externe.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ *Ibidem*. Despre relațiile privilegiate dintre România, Croatia și Slovacia, în perioada 1941-1943, care puteau premerge o alianță de tipul *Micii Înțelegeri* interbelice, vezi Florin Anghel, *O alternativă de*

Eșecul de pe frontul de Răsărit – cu precădere catastrofa de la Stalingrad – și modificările geopolitice substanțiale care au urmat au anulat orice speranțe din partea Bucureștilor de a mai deschide, chiar și formal, vreun canal de negociere diplomatică privind viitorul *Balcicului*. Inapetența autorităților sovietice de ocupație – din România și din Bulgaria, din vara – toamna anului 1944 – pentru orice simbol legat de familiile regale / monarhii a reprezentat, de asemenea, un factor decisiv în inhibarea oricăror demersuri referitoare la o posibilă schimbare, fie ea doar administrativă, în ceea ce privește soarta *domeniului regal* de la malul Mării Negre.

SITES OF MEMORY IN DIPLOMATIC DISPUTES. THE ROYAL DOMAIN FROM BALCIC
IN ROMANIAN-BULGARIAN NEGOTIATIONS IN THE SUMMER OF 1940
(Summary)

Keywords: Queen Maria, Royal domain, national memory's places, Cadrilater, Summer 1940

The overwhelming personality of Queen Maria, with the whole emotional and financial investment in the construction, development and promotion of the symbolic history of the Royal domain in Balchik, together with the infusion of interest – especially artistic, touristic and of the high society – from the most refined elite that Romanian society possessed have slowly but surely made possible that the little town on the Black Sea's shore, absolutely unknown until the middle of the '20^s, got access to the highest steps in the hierarchy of the national memory's places.

Queen Maria exploited, in a political manner included, the afferent mythology of her property/the place designed to suggest her power over her subjects, and insisted, in her will and testament, that her heart – after her death – should be placed in the minuscule orthodox chapel of the domain. Undoubtedly, being a first-class politician, Maria took into account, and not lastly, the profound obligation that she would have reserved to the future Romania, in the effort to maintain the *Cadrilater*, or most of it, in the relentless territorial dispute with Bulgaria, triggered with even more vigor after the signing of the Peace Treaty of 1913.

The heart itself and Maria's political will power have constituted the beginning of a fairly bitter argumentation of the politicians and of the public opinion at the thought of ceding the town on the seashore, when it had become obvious that none of the *Cadrilater* could be saved any more. So as to strengthen the opposition, symbolic religious rituals were carried out in Balchik, meant to outline as visible as possible the importance of this territory to the mythology of national history. Furthermore, the presence of the Queen's *heart* in *Stella Maris* little church was to be the supreme weapon of political and diplomatic debates (with Germany, Italy and Bulgaria) in favour of keeping the town, in any form, regardless of how bizarre or inconstant it would have been.

The idea, immediately diffused in the media, was obstinately promoted from part of diplomats in Summer 1940, both in negotiations with Bulgarians but with Germany and Italy, too.

colaborare în interiorul Axei. Spre o nouă Mică Înțelegere, 1941-1944, în RI, 3-4, 1997, p. 233-257; idem, Diplomație clandestină. Eșecul proiectului noii Mici Înțelegeri, 1941-1943, în Iulian Oncescu, Silviu Miloiu (coordonatori), Istoria: contribuții în căutarea unui nou mesaj, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2005, p. 250-260; Petre Otu, Relații militare româno-slovace (1940-1944), în vol. Structuri politice în secolul XX, București, Editura Curtea Veche, 2000, p. 368-383; Gheorghe Zbucnea, Problema maghiară în relațiile bilaterale. Tentativa de refacere a Micii Înțelegeri și de stabilire a unei granițe comune, în vol. Structuri politice în secolul XX, ed. cit., p. 384-411.

PAUL NISTOR

DIPLOMAȚII ROMÂNIEI COMUNISTE ÎN AMERICA. PROIECTE DE PROPAGANDĂ ȘI INFORMARE (1950)

Restabilirea relațiilor diplomatice dintre România și Statele Unite, întrerupte de cel de-al Doilea Război Mondial și zdruncinate de nerecunoașterea internațională a guvernului Groza, a părut că ia un curs firesc după alegerile din toamna lui 1946. Americanii s-au mulțumit să transmită, pe diferite canale, neîncrederea lor în corectitudinea acelor alegeri, și s-au raportat într-o anumită manieră la un guvern român devenit „legitim” după un scrutin electoral, dar care „nu poate fi privit decât în lumina neregulilor ultimelor alegeri și a încălcării acordurilor de la Yalta”¹. În plus, Washingtonul începea să aibă o viziune completă asupra a ceea ce se putea întâmpla într-un Est ocupat de armatele sovietice, și încadra România în schema mai largă a zonei de securitate pe care încerca să și-o creeze URSS-ul².

Totuși, în toamna lui 1946, noul ministru român de la Washington, Mihail Ralea, se deplasa în America pentru a prelua clădirile și arhiva Legației României de la reprezentanții Suediei, care o gestionaseră până atunci. Tot Ralea lua primele măsuri organizatorice și superviza configurarea unei comunități diplomatice românești la Washington³. El va încerca să justifice în fața secretarului de stat interimar, Dean Acheson, trucarea alegerilor în România de către P.C.R. Nu se va da în lături de la acea tragicomédie cu celebrele formule „Nu ne lăsați, domnule secretar, în spatele Cortinei de Fier!”, „România are nevoie de S.U.A., iar partidele politice românești și poporul doresc relații mai bune și mai complete”⁴. Lamentațiile sale erau, probabil, doar o meditație la circumspecție pentru Departamentul de Stat, atât timp cât opinia profesioniștilor de acolo era una cât se poate de clară: „fiecare partid comunist din lume nu era doar structurat după modelul celui din U.R.S.S., dar era și instrumentul slugarnic al Moscovei”⁵.

Deși poza într-un admirator al Vestului, Mihail Ralea era gata să inițieze o diplomație ideologizată, din care nu erau excluse minciunile, șantajul, supravegherea conaționalilor aflați pe teritoriul american. Pentru 1947, cele mai importante obiective ale diplomaților români din S.U.A. au fost obținerea de credite pentru achiziționarea de cereale în contextul foametei din România și facilitarea unui vot pozitiv pentru

¹ Arhivele Naționale ale României (A.N.R.), Microfilme S.U.A., rola 666, *Memorandum of Conversation*, Department of State, p. 1.

² Beatrice Heuser, *Western containment policies in the Cold War*, New York, Routledge, 1989, p. 35-42.

³ AMAE, fond S.U.A., Telegram Washington, martie-aprilie 1948, f. 79.

⁴ *Memorandum of Conversation...*, p. 2-3.

⁵ Charles E. Bohlen, *Witness to History (1929-1969)*, New York, W.W. Norton & Company, Inc., p. 261.

admiterea în O.N.U.⁶ Pe canale „neoficiale” însă erau transmise cereri de acțiune în direcții care interesau mult mai mult pe liderii P.C.R.-ului. Astfel, deocamdată, diplomații Bucureștiului trebuiau să surprindă acțiuni americane ostile față de Uniunea Sovietică, să evalueze contextul social din S.U.A. și modul în care se putea colabora cu păturile defavorizate; și, în special, să supravegheze pe foștii reprezentanți ai clasei politice „burgheze” din România, acum emigrați peste ocean. De cealaltă parte, americanii sesizau foarte bine jocurile străinii ale noii puteri politice românești, dar continuau relațiile diplomatice pentru a-și proteja investițiile economice din România și pentru a menține un post important de observație în Balcani și Est⁷.

La doar câteva luni de la reactivare, Legația României își găsea timp să alcătuiască două rapoarte care indicau în clar preocupările „subterane” ale diplomaților români. „Raport asupra posibilităților de propagandă și informare în S.U.A.” și „Măsuri absolut necesare în vederea bunului mers al muncii Legației și consulatelor din S.U.A.”, trimise către conducerea de partid de la București, făceau o analiză a situației interne din Statele Unite și evaluau posibilitățile Legației de a stabili anumite conexiuni utile în societatea americană sau în rândurile coloniei românești din Statele Unite⁸. De observat că aceste documente nu au fost trimise către centrala Ministerului Afacerilor Străine, unde exista un ministru necomunist, Gheorghe Tătărescu, ci direct la cancelaria C.C. al P.C.R. De altfel, în aceste texte, erau semnalate și presupusele pericole care veneau pe linia P.N.L.-Tătărescu, în special cele care priveau dorința liberalilor de a prinde posturi simbolice în diplomatie, precum cele de la O.N.U. sau în Statele Unite.

Tehnicile de propagandă și informare nu erau străine epocii. Ele fuseseră puse în practică din ce în ce mai eficient începând cu Primul Război Mondial și duse spre o rafinare cinică de către sovietici și naziști în perioada interbelică. Existau deja articole și cărți care teoretizau activitățile de propagandă, cunoscându-se multiple metode practice, cu efecte verificate. Personalități precum G. Plehanov, Lenin, Stalin, Goebbels, Hitler, pentru regimurile totalitare, și Harold D. Lasswell, Edward L. Bernays, Leonard W. Doob, Harwood L. Childs, Aldous Huxley, pentru lumea anglo-saxonă, formulară deja o întreagă sferă conceptuală în jurul ideii de propagandă⁹. Și E.H. Carr, unul din fondatorii științei relațiilor internaționale în Vest, considera în 1939 că propaganda, echivalând cu puterea asupra opiniei publice, era foarte necesară guvernelor și liderilor politici. Aceasta trebuia să fie un instrument al politicii naționale și nu putea fi disociată de alte forme de putere, puse în slujba interesului național¹⁰.

Revenind la activitățile curente ale diplomaților comuniști, să prezentăm viziunea lor asupra modului în care trebuia pusă în practică o asemenea tehnică. „Raportul asupra posibilităților de informare și propagandă în S.U.A.” se deschidea cu o „scurtă privire asupra situației politice”. Românii identificau trei elemente principale care caracterizau evoluția Americii: apropierea unei crize economice severe în epoca postbelică, încercarea cercurilor imperialiste americane de a domina întreaga lume și pregătirile pentru alegerile prezidențiale din 1948¹¹. Evident, analiza diplomaților români suferea

⁶ Paul Nistor, *Înfruntând Vestul*, București, Editura Vremea, 2006, p. 149.

⁷ Joseph F. Harrington, Bruce J. Courtney, *Relații româno-americane (1940-1990)*, Iași, Institutul European, 2002, p. 79-80.

⁸ A.N.R., fond C.C. al P.C.R., Secția Relații Externe, 1947, dosar 10, f. 51-59.

⁹ Nicholas J. Cull, David Culbert, David Welch, *Propaganda and Mass Persuasion: a historical encyclopedia, 1500 to the present*, Santa Barbara, California, ABC-CLIO, Inc., 2003, p. 319-320.

¹⁰ E.H. Carr, *Propaganda in international politics*, Oxford, Clarendon Press, 1939, p. 12.

¹¹ A.N.R., fond C.C. al P.C.R., Secția Relații Externe, 1947, dosar 10, *Raport asupra posibilităților de informare și propagandă în S.U.A.*, f. 51.

de o excesivă ideologizare, iar societatea americană era văzută prin filtre marxist-leniniste. Astfel, după cum vedeau diplomații români, se constata o creștere zilnică a prețurilor articolelor de mare consum, „lupta clasei muncitoare pentru mărirea salariului și ieftinirea costului vieții și lupta cercurilor conducătoare americane, care reprezintă monopolurile și trusturile, de a-și menține profiturile enorme pe care le-au realizat în timpul războiului”¹².

În plan politic, se făcea o diferență clară între cele două partide mari ale Statelor Unite. Președintele Truman și membrii guvernului, „deși sunt oameni ai Wall Street-ului”, mai făceau unele eforturi pentru a controla prețurile, „a ieftini traiul” și chiar pentru a reduce efectele unor dure „legi anti-muncitorești” (Legea Taft-Hartley), votate de Congres. În schimb, republicanii care „erau de acord cu subvenționarea cercurilor reacționare și fascizante din Europa” ar fi mimat că doreau reducerea impozitelor¹³. Românii mai credeau că „majoritatea reacționarilor americani” se îndoiau de eficiența politicii externe a Americii și de rezultatele Planului Marshall, mai ales după pierderea Chinei și escaladarea războiului civil din Grecia.

Proiectelor americane în plan internațional li s-ar fi opus dorințele de libertate ale popoarelor, iar în plan intern s-ar fi anunțat „o colosală radicalizare a maselor americane”. Diplomații români credeau că izbucnirea unei crize violente în Statele Unite era doar o chestie de timp și aproape că vedeau întrunate pe continentul american condițiile revoluționare din Rusia Revoluției Bolșevice. Acest lucru se petrecea cu atât mai mult cu cât grupările politice americane ar fi intenționat să evite un astfel de moment chiar „printr-o serie de măsuri teroriste: legea Taft-Hartley, legea de loialitate a funcționarilor publici, activitatea comitetului antiamerican al lui Thomas și Rankin, activitatea teroristă a bandelor fasciste din statele din Sud, activitatea polițistă împotriva comuniștilor și a progresiștilor în genere, dirijată de Edgar Hoover – șeful F.B.I.”¹⁴.

După ce analiza românească aproape spunea că statul american era un stat terorist și fascist, erau descoperite și forțele binelui: unele cercuri intelectuale și de liber profesioniști, mari organizații sindicale precum C.I.O., „progresiștii de la Hollywood”, opinia publică americană. Aceste grupări veneau să confirme că exista o speranță de schimbare, chiar și în America, prin nașterea de contrareacții violente față de „măsurile teroriste” și prin organizarea unui nou curent politic. O „mișcare progresistă”, condusă de Henry Wallace, din care făcea parte și Partidul Comunist American, „a crescut în influență, prestigiu și capacitate de conducere”. Totuși, presiunile la care era supusă făceau ca o parte din activitate să fie conspirativă. Numărul membrilor partidului comunist, care se temea foarte tare de trecerea în ilegalitate, era de aproximativ 100.000, concentrați în regiunile industriale Detroit și New York. Dar se considera că împreună cu simpatizanții militanți cifra putea urca până la un milion¹⁵. Un succes al mișcării progresiste nu ar fi fost însă posibil pe termen scurt din mai multe motive: încă nu era prevăzută o eventuală candidatură a lui Henry Wallace în alegerile prezidențiale din 1948, „clasa muncitoare” era dezbinată, iar cele două mari sindicate – C.I.O. și A.F.L. – nu găsiseră încă o cale de acțiune comună. De asemenea, exista un număr mare de „progresiști” înregistrați în Partidul Democrat, iar ei nu erau prea convinși de necesitatea unui al treilea partid politic mare, cu nuanță de stânga¹⁶. Muncitorimea, așadar, și

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, f. 52.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, f. 53.

¹⁶ *Ibidem*.

intelectualii considerați progresiști intrau în atenția diplomaților veniți din sistemul sovietic. Pe ei se miza când se avea în vedere o viitoare schimbare de sistem în Statele Unite. Din miopie politică, diplomații români căutau în societatea americană germeii unui viitor stat comunist și cu ajutorul unei puternice crize economice considerau posibilă desființarea treptată a capitalismului în America.

Până la acel moment, de altfel utopic, erau trecute în revistă șansele candidaților la cursa prezidențială ce urma a fi în 1948. Cei mai importanți oameni politici care se puteau înscrie erau Taft sau Dewey de la republicani, Truman de la democrați, generalul Mac Arthur „care este sprijinit de cele mai războinice și fasciste cercuri americane”, precum și generalul Eisenhower care devenise președintele Universității Columbia și care, datorită popularității sale, avea șanse să învingă în alegeri orice alt contracandidat¹⁷. Părerea finală a raportului trimis către C.C. al P.C.R. părea una destul de solid argumentată: „Președintele Truman, în urma acțiunilor sale demagogice de aparentă opunere la legile anti-muncitorești și de campanie pentru micșorarea prețurilor și fixarea prețurilor maxime, are cele mai mari șanse de reușită”¹⁸.

Într-un alt raport, semnat Al. Lăzăreanu, și intitulat „Scurtă privire asupra situației politico-economice a Statelor Unite”, concluziile erau cam aceleași. Trecerea dificilă de la o economie de război la una de pace ar fi trebuit să aducă o criză iminentă, „poate mai puternică decât cea din 1929”. Existau, pasămite, câteva planuri și măsuri anticriză, dar ele păreau să rezolve problema internă cu riscul translării pericolelor către mediul internațional: continuarea înarmării și crearea de noi baze militare americane în lume, menținerea de forțe armate puternice care să absoarbă un număr crescut de șomeri, crearea unor debușee în străinătate pentru produsele americane¹⁹. Analizele lui Lăzăreanu sunt oarecum contradictorii, deoarece el vedea o politică de pace / război a Washingtonului care să îmbine armonios cele două situații. Referitor la măsurile anticriză pomenite mai sus, Lăzăreanu nota că, pentru a pune în aplicare primele două scopuri, „se duce campania de întreținere a unei atmosfere de nesiguranță internațională, de ațâțări anti-sovietice, de încurajare a diplomației militaristo-imperialisto-atomică”. Al treilea scop „presupune, dimpotrivă, crearea unei atmosfere de pace, de reluare normală a transporturilor și redresarea economică a țărilor distruse de război, pentru a le face capabile să plătească produsele americane”²⁰.

Într-o analiză a grupărilor care puteau fi sprijinite de diplomația Estului intrau sindicatele, Partidul Comunist și aripa de stânga a Partidului Democrat. Al. Lăzăreanu vedea o confruntare între acești „progresiști” din Partidul Democrat – Henry Wallace, senatorul Pepper, care doreau ca Statele Unite să participe la redresarea economiei mondiale, și o grupare războinică, formată mai ales din republicani (Vandenberg, Taft, Connally), care optau pentru restricționarea relațiilor economice ale S.U.A. la țările controlate de Washington. În acest context, se exprima speranța ori a câștigării șefiei Partidului Democrat de către aripa de stânga ori pur și simplu a coalizării forțelor „progresiste” într-un al treilea mare partid politic²¹. Analiza continua cu detalii foarte precise despre situația așa-zisei „clase muncitoare” din S.U.A., pe care, probabil, mizau statele aliate cu Moscova. Astfel, se alocu spații importante pentru comentarea relațiilor dintre patroni și muncitori, pentru descrierea unor greve sau pentru identi-

¹⁷ *Ibidem*, f. 53-54.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, *Scurtă privire asupra situației politico-economice a Statelor Unite*, f. 2-3.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, f. 4-6.

ficarea unor conducători trădători ai muncitorimii²². Acest tip de optică ni se pare azi nu doar impregnat de ideologie, dar și foarte rudimentară. Ea nu se aseamănă cu rapoarte diplomatice clasice, ci trimite mai mult cu gândul la o acțiune de identificare de gemeni „pro-comuniști”, care apoi să fie folosiți într-o revoluție socială pe teritoriul american.

Raportul lui Lăzăreanu transmite aproape exclusiv cazuri care să pună într-o lumină proastă statul american și care să confirme teoria îndrăgită de comuniștii de la București: superioritatea sistemului sovietic față de cel capitalist. Astfel, erau transmise cazuri sau suspiciuni de corupție din Departamentul de Stat, situații de intimidare a negrilor de către politicieni, împrumuturi internaționale oneroase. Tabloul era întregit de descrierea prigoanei dusă de stat contra comuniștilor americani: „o teroare foarte puternic resimțită este îndreptată împotriva tuturor comuniștilor, a tuturor prietenilor Uniunii Sovietice. Cine este bănuț numai că este «red», «pink» sau «pinkish» (bătând în roz) este imediat dat afară din orice funcție pe care o ocupă în stat sau în multe întreprinderi particulare. Legal, această teroare se dezlănțuie pe baza unei legi așa-zise împotriva acțiunilor antiamericane”²³.

În finalul raportului avem și câteva date despre România – post 1946. Astfel, Departamentul de Stat nu-și făcea iluzii că Maniu ar fi putut câștiga alegerile, dar i s-a transmis ambasadorului M. Ralea necesitatea de a fi acordate opoziției de la București 35-40% din mandatele din Parlament. „Dacă însă guvernul iese cu majoritatea zdrobitoare, vom fi nevoiți să rupem relațiile”, au spus americanii²⁴. Se pare însă că aceasta era doar o amenințare de fațadă și, chiar înainte de schimbarea Secretarului de Stat James Byrnes cu generalul Marshall, „amercianii nu s-au gândit niciodată în mod serios la ruperea relațiilor cu țara noastră”. În plus, ziarul „Evening Star” din Washington punea degetul pe rană și explica cum Casa Albă nu ar risca niciodată întreruperea relațiilor cu România, deoarece acest gest ar fi însemnat și pierderea unui „important post de observație în răsăritul Europei”²⁵.

Având în vedere această atmosferă din Statele Unite, considerată sumbră de către diplomații Bucureștiului, încercările de constituire a unei rețele de contacte și sprijin pe teritoriul american se făceau cu maximă precauție. Existau două riscuri. Românii puteau fi acuzați de imixtiuni în afacerile interne ale S.U.A., pe de o parte, iar pe de altă parte, i-ar fi expus la măsuri neplăcute pe cetățenii americani cu care veneau în contact. De aceea, așa cum explica și „Raportul asupra posibilităților de informare și propagandă în S.U.A.”, în urma „teroarei dezlănțuite împotriva progresiștilor americani, care au fost de multe ori acuzați de a fi agenți ai unei puteri străine”, „activitatea noastră în rândurile progresiștilor trebuie dusă cu foarte mare prudență”²⁶. Deja putem spune că se instaurase în America acea gândire maniheistă care separa Vestul și Estul în Bine și Rău, și care va da posibilitatea lumii libere să uzeze de o retorică fascinantă a libertății, în cadrul aceluiași mare „război al minții” care era înfruntarea ideologică²⁷.

Cu toată această reținere autoimpusă, contactele politice ale diplomaților români în rândul aliaților „naturali” din societatea americană au crescut treptat-treptat. Astfel, Legația României din Washington întreținea relații cu senatorii H. Wallace, Taylor,

²² *Ibidem*, f. 5-6.

²³ *Ibidem*, f. 17.

²⁴ *Ibidem*, f. 11.

²⁵ *Ibidem*, f. 10.

²⁶ *Ibidem*, *Raport asupra posibilităților de informare și propagandă în S.U.A.*, f. 54.

²⁷ Philip M. Taylor, *Munitions of the mind. A history of propaganda from the ancient world to the present day*, Manchester, Manchester University Press, 2003, p. 250-252.

Morse și deputatul Marcantonio – cei mai mulți din Partidul Democrat, „uneori direct, alteori prin secretarii lor”. O serie de legături importante au fost realizate prin intermediul avocatului Martin Popper, vicepreședintele organizației „progresiste” National Lawyers Guild. Alte relații cultivate erau cele în direcția unor profesori, scriitori și artiști americani, precum și a unor ziariști, în special de la ziare considerate mai liberale, ca „P.M.” și „Chicago Sun”. Legația nu se dădea înapoi de la a menține contacte utile „și cu unii jurnaliști mai mult sau puțin cinstiți, care lucrează la ziare conservatoare”²⁸. De altfel, utilizarea străinilor pentru a rezolva probleme care țineau de interesul Bucureștiului era o tactică veche, exersată de statul român cu succes încă în secolul XIX sau în perioada interbelică²⁹.

Activitatea zisă „de propagandă” era încă departe de a fi perfecționată și adeseori se limita la informări despre situația din România, scrise sau spuse în cheie pro-guvernamentală. În primii ani de după reactivarea Legației României din Washington s-a văzut lipsa de profesionalism a comunității diplomatice. Mulți membri nu știau limba engleză, nu aveau studii superioare sau veneau din medii obscure muncitorești. Apoi, existau mari greșeli de gramatică în rapoartele și telegramele trimise către țară. Putem spune totuși că se încerca o propagandă „albă”, în care se exagerau realizările guvernului Groza și o propagandă „neagră” care răspândea minciuni despre Iuliu Maniu, P.N.Ț. și alți adversari ai Partidului Comunist Român³⁰. Rapoartele diplomatice cuprindeau chiar mici semne de satisfacție când se reușea introducerea în presă, cu ajutorul legăturilor personale, a unor articole cu note care, fie că răspundeau acuzelor aduse de diverși jurnaliști guvernului Groza, fie că îl „demascau” pe Maniu (chiar și în „New York Times”) sau pe diplomații „burghezi” care dezertau de la Legația României, fie că reflectau recepțiile și activitățile organizate la sediul Legației³¹. Supravegherea ziarelor americane și colectarea informațiilor negative despre România, pentru a le potrivi într-un puzzle conspiraționist, dar și încercarea de a publica articole favorabile Bucureștiului, au devenit o constantă, din momentul în care toată lumea realiza influența pe care o aveau ziarele asupra purtării noului tip de război, cel rece³².

O importanță aparte pentru diplomații Bucureștiului avea colonia română din America, în jur de 140.000 persoane grupate în special în Nord, în centrele industriale. Și românii stabiliți în Statele Unite erau împărțiți în progresiști și reacționari, iar primii erau chiar folosiți în activități de propagandă a guvernului român. În special grupul „progresist” din Fraternala societăților româno-americane, care scotea ziarul „Românul American” și care avea în frunte pe George Vocilă, Harry Făinaru și Maria Mila, colabora cu Legația. Astfel, în timpul proceselor intentate liderilor P.N.Ț., „Românul American” a primit materiale de la Direcția Relațiilor cu Străinătatea, de la București, și le-a publicat pentru „a combate calomniile răspândite de reacționari”³³. Mai mult, ziarul se vindea și mai bine din momentul în care a început să preia texte și date venite din țară.

²⁸ A.N.R., fond C.C. al P.C.R., Secția Relații Externe, 1947, dosar 10, *Raport asupra posibilităților de informare și propagandă în S.U.A.*, f. 53-54.

²⁹ Nicolae Dascălu, *Propaganda externă a României mari (1918-1940)*, Editura Alternative, 1998, p. 52-54.

³⁰ Garth S. Jowett, Victoria O'Donnell, *Propaganda and Persuasion*, Newbury Park, London, Sage Publications Inc., 1992, p. 9.

³¹ A.N.R., fond C.C. al P.C.R., Secția Relații Externe, 1947, dosar 10, *Raport asupra posibilităților de informare și propagandă în S.U.A.*, f. 55.

³² John Jenks, *British Propaganda and News Media in the Cold War*, U.K., Edinburgh University Press, 2006, p. 30-34.

³³ *Ibidem*.

Un alt mijloc de propagandă erau buletinele de presă, emise și tipărite într-un număr de 200-500 exemplare, precum și buletine ale Legației, mai consistente, scoase în aproape 3.000 exemplare, și distribuite către membrii Congresului și ai Administrației, către presă, diplomați străini, reprezentanții Națiunilor Unite și ai coloniei române³⁴. Pentru propria informare, Legația alcătua un buletin de știri, doar pentru uz intern. Erau decupate zilnic 10-12 ziare mai importante, 30-40 de reviste săptămânale și lunare, dar se urmăreau și buletinele zilnice de știri ale Associated Press și France Presse³⁵. Autoinformarea se mai făcea și cu ajutorul legăturilor personale pe care diplomații le aveau în rândul politicienilor americani, al jurnaliștilor și al diplomaților străini acreditați la Washington.

Lucrurile nu mergeau tocmai bine și, în spiritul autocriticii comuniste, se recunoștea că, „în ciuda unor succese obținute în muncă, există încă foarte mari lipsuri care trebuie remediate urgent”. Lipsurile se refereau la incapacitatea organizării unei arhive politice care să cuprindă date despre evenimente și probleme politice, personalități americane cu biografiile lor, sau se refereau la reacțiile întârziate în fața dinamicii extraordinare a evenimentelor din relațiile internaționale ale vremii³⁶. Responsabilă pentru aceste probleme curente nu părea doar comunitatea diplomatică de la Washington, ci chiar centrala M.A.S. Astfel, Mihail Ralea, ministrul României în S.U.A., considera că sunt total insuficiente și neprofesioniste canalele de comunicații cu țara și chiar cifrul diplomatic era considerat unul nesigur. Suplimentar, se adunau și alte detalii negative: „Nu primim decât extrem de rar telegrame cu privire la evenimentele din țară. Nu avem posibilitatea de a urmări la Radio, deoarece posturile românești sunt prea slabe. Primim ziare neregulat și cu întârziere de 4-6 săptămâni. În aceste condițiuni a trebuit în foarte multe cazuri să ne orientăm singuri, având ca elemente numai telegramele, de multe ori denaturate, ale agențiilor străine”³⁷.

Probleme importante surveneau și din slaba finanțare a Legației de către București, precum și din trimiterea la Washington a unui personal insuficient calificat. Numărul diplomaților era prea mic față de sarcinile încredințate Legației și din acest motiv M. Ralea se plângea că era obligat la diferite activități suplimentare, care îl încărcau foarte mult³⁸. Existau și greșeli copilărești care arătau că detaliile diplomației erau în acel moment prea complexe pentru noul guvern comunist. De exemplu, documente diplomatice importante au fost expediate din România, prin poștă, fără însoțitor, și americanii „au putut pune mâna pe unele din ele”. În final, o precizare care friza ridicolul: „De asemenea, a trebuit să îndeplinesc și funcția de traducător, deoarece traducătorii trimiși de la Ministerul de Externe nu știau englezește”³⁹.

Pentru asigurarea obiectivelor profesionale fixate de București, Mihail Ralea propunea introducerea unor minime îmbunătățiri în activitatea cotidiană. Acestea priveau îndeosebi introducerea unui nou cifru, înființarea unui curier lunar între București și Washington, expedierea zilnică, prin avion, a principalelor ziare din țară, înlocuirea personalului care era „nesigur politicește”, angajarea a minimum 4 interpreți-dactilografi (pentru serviciile de presă / cultural, politic / administrativ și protocol) care să știe bine limba engleză⁴⁰. Pentru acțiuni directe de propagandă, Ralea cerea

³⁴ *Ibidem.*

³⁵ *Ibidem.*

³⁶ *Ibidem*, f. 56.

³⁷ *Ibidem.*

³⁸ *Ibidem.*

³⁹ *Ibidem.*

⁴⁰ *Ibidem.*

Bucureștiului un fond minim de 2.000 dolari pe lună, ce urma a fi administrat de serviciul de presă și cultural. Acești bani trebuiau să aibă diverse destinații, de la „micile cadouri și mese oferite ziaristilor și altor americani, pentru a putea obține de la ei diverse servicii”, până la sprijinirea ziarului „Românul American” (proiectat să iasă de măcar de trei ori pe săptămână cât ziarul concurent românesc, de dreapta, „America”). De asemenea, era prevăzută tipărirea de către Legație a unor broșuri prin care să susțină pe teritoriul american „cauza” comunismului și a civilizației românești: un buletin de informare, broșuri care să-i defăimeze pe membrii P.N.Ț. și care să prezinte „minunatele proiecte ale guvernului Groza și chiar culegeri de texte care să-i cuprindă pe scriitorii români”⁴¹.

După cum atestă documentele Legației României, Ralea și ceilalți diplomați erau obsedați de faptul că trebuiau să răspundă campaniei negative făcute Bucureștiului de emigrația română din America, prezentând „realități” atractive din noua Românie condusă de P.C.R. În viziunea noii diplomații estice, propovăduirea „adevărului” și a bunelor intenții marxist-leniniste era un crez care avea prioritate înaintea unor chestiuni curente, economice sau politice. Obsesia pentru o bună imagine a unui regim politic tânăr era vizibilă și în acest caz și ea trebuia impusă prin orice mijloc. După cum observa un autor român, propaganda era un instrument indispensabil regimului comunist din România, iar propaganda externă era „mult mai calculată, cu mai multă subversitate subtilă” decât cea internă⁴².

Un raport separat – „Măsuri absolut necesare în vederea bunului mers al muncii Legației și consulatelor din SUA” – detalia schimbările pe care le dorea șeful comunității diplomatice românești de la Washington. În primul rând, cerea înlocuirea unor diplomați și funcționari (P. Ripoșanu, Costică Negoită, Iacob Rosenthal, Violeta Zumbcov și Luca) pe motiv de incompetență sau colaborare cu americanii. Apoi, insista pentru „numirea imediată a trei tovarăși de încredere în cele trei posturi cheie ale legației și anume: a) primul consilier de legație (locțiitorul ministrului), numit de Ministerul Afacerilor Străine; b) șeful serviciului de presă și cultural, numit de Ministerul Informațiilor; c) șeful serviciului economic, numit de Ministerul Economiei Naționale”⁴³. Rezolvarea problemei personalului trebuia să fie dublată de rezolvarea chestiunilor salariale. Se doreau sume anticipate, pe 6 luni, de la Ministerul Informațiilor și Economiei, pentru salariile celor ce erau în subordinea acestor entități, precum și pentru fondurile de rulment necesare cheltuielilor de birou, deplasare, reprezentare și propagandă, pentru serviciile din America ale celor două ministere”⁴⁴.

Nu numai că diferite ministere erau angajate în activități de informare și propagandă în Statele Unite. La fel de hotărât se solicita și un nou episcop ortodox român „care să fie în stare să reunească bisericile despărțite și să îndrepte acțiunea bisericilor în sensul sprijinirii guvernului”⁴⁵. Importantă era și stabilirea unui cod mai sigur de comunicare prin telegrame. În raport se spunea clar că unele telegrame „cu un anumit semn” trebuiau predate de cei de la Externe către Președinția Consiliului de Miniștri, „la serviciul tovarășului Bodnăraș”⁴⁶. În acest fel, era asigurată legătura directă cu P.C.R.,

⁴¹ *Ibidem*, f. 57.

⁴² Tiberiu Troncotă, *România comunistă. Propagandă și cenzură*, București, Editura Tritonic, 2006, p. 23.

⁴³ A.N.R., fond C.C. al P.C.R., Secția Relații Externe, 1947, dosar 10, *Măsuri absolut necesare în vederea bunului mers al muncii Legației și consulatelor din S.U.A.*, f. 58.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

raportându-se nucleului comunist coordonator, în chestiuni sensibile care nu priveau conducerea liberală a Ministerului Afacerilor Străine.

Ultima parte a documentului ne lămurește întru totul în ceea ce privește încercarea P.C.R. de a controla Ministerul Afacerilor Străine, peste capul lui Gh. Tătărescu. Textul se referea la strategiile liberale de obținere a unor posturi importante: Franasovici la O.N.U., un consul liberal la Cleveland și un ministru în Canada (unde urma să se înființeze o reprezentanță diplomatică). În plus, peste tot Ralea vedea conspirații antisovietice și pro burgheze, numind Canada – „un important centru al intrigilor sovietice” și Clevelandul – „un centru al reacțiunii românești”⁴⁷. Sfaturile lui Lăzăreanu aveau în vedere blocarea liberalilor pe toată linia, chiar prin neînființarea unei Legații românești în Canada sau prin mutarea consulatului din nordul Statelor Unite, de la Cleveland la Detroit, deoarece „având la Detroit o mișcare de stânga mai puternică, activitatea consulului ar putea fi mai ușor supravegheată”⁴⁸.

Din câte se poate vedea în acest raport, problemele interne, de organizare a legației, erau mult mai sensibile decât cele la care ar fi trebuit să se raporteze românii, prin însăși natura meseriei de diplomat. Reprezentând o țară aflată într-o tranziție de regim, de la unul democratic și monarhic la unul republican și totalitar, Legația României era și ea cuprinsă de agitațiile reorganizării. Abia după ce P.C.R. a câștigat întreaga putere în stat, în decembrie 1947, diplomația a fost totalmente reorientată ideologic și îndreptată spre atingerea unor obiective „de clasă” și „de bloc”, cu susținerea Uniunii Sovietice și a păturilor defavorizate din Occident. Prin însăși natura contextului internațional, se ajungea la începutul Războiului Rece la un război total în diplomatie și la aplicarea dură a unor formule de metapropagandă, când tot ceea ce provenea de la inamic, sau tot ceea ce îl caracteriza pe acesta, era pus sub semnul îndoielii⁴⁹.

Deși proiectele de viitor ale Legației României din Washington erau destul de ambițioase, în primii 2-3 ani după reluarea activității diplomatice în Statele Unite nu s-au înregistrat rezultate spectaculoase. Mai multe detalii au concurat spre concretizarea acestei situații: lipsa de fonduri, amatorismul diplomaților români, inexistența unor conexiuni anterioare în societatea americană, care să fie exploatate cu succes. Din aceste motive, acțiunile românești s-au autolimitat la câteva direcții prioritare: supravegherea coloniei și a emigrației românești din S.U.A., informări referitoare la politica internă și externă a Americii, precum și a detaliilor despre activitatea O.N.U., încercări timide de a strânge relațiile cu alți diplomați de la Washington și cu elemente de stânga din societatea americană.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 59.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ Cătălin Hentea, *Propaganda fără frontiere*, București, Editura Nemira, 2002, p. 20.

THE DIPLOMATS OF COMMUNIST ROMANIA IN AMERICA.
PROPAGANDA AND INFORMING PROJECTS (1950)
(Summary)

Keywords: Romanian diplomats, Soviet Union, American society, foreign policy

For the year of 1947 the most important objectives of the Romanian diplomats in the USA were the acquiring of credits for purchasing cereal in the context of the famine in Romania and the facilitation of a positive vote for the admittance in UNO. Nevertheless, demands for taking actions were being transmitted through “unofficial” channels regarding directions in which the leaders of the PCR were most interested. Thus, the diplomats in Bucharest had to discover acts of American unfriendliness towards the Soviet Union, evaluate the social context in the USA and the way in which one could collaborate with the under-privileged masses and, especially, watch the former representatives of the bourgeoisie political class from Romania who had emigrated over the ocean. On the other side, the Americans were grasping very well the strange games played by the new Romanian political leadership but were still maintaining the diplomatic relations in order to protect their economical investments in Romania and keep an important observation post in the Balkans and the East.

Although the projects to be of the Romanian Legation in Washington were rather ambitious, during the first 2-3 years after re-starting the diplomatic activity in the United States, no spectacular results were recorded. A number of details concurred to the appearance of this situation: the lack of funds, the Romanian diplomats’ amateurism, and the inexistence of previous contacts with the American society which could have been successfully exploited. That is why the Romanian actions were limited by some main directions: watching the colony and the Romanian emigrants in the USA, delivering informative reports regarding the American domestic and external policy, as well as details about the activity of UNO, shy attempts at strengthening the relations with other diplomats in Washington and with leftist elements belonging to the American society.

MARIUS CONSTANTIN CHELCU

O SCRISOARE DIN TÂRGUL PIATRA DE ACUM DOUĂ VEACURI: CONTRIBUȚII LA ISTORIA ORAȘULUI

„Cu mult(ă) plecăciun(e) sărut cinstit(a) mâna dum(itale) cucoani spat(are).

Eu nu am putut să purced di ploai, și stându astăzi la vorbă cu unii din târgoveț(i) au arătat că au pus la cali, pornindu acaftistu, denii și alti rugăciun(i), pi la toat(e) bisericile din pregiur, și acum vei auzi și dum(neata) clopotile la bisericile din târgu. Și numai întru giudecata ci au cu dum(neata).

Și eu am fost și sînt slugă dum(itale), măcar di m-au și miluit mărie sa vodă, dar tot slugă sînt dum(itale), și încă mi să cadi a ti sluji și mai bine. Dar ca o slugă ci sînt, di vei primi dum(neata) sfătuire me, eu aş sfătui pi dum(neata) sî faci paci cu un norod, că mai bini ar fi”¹.

Astfel îi scria, la începutul secolului al XIX-lea, pitarul Costin Surtan protecto-
rului său căruia, singur recunoaște, îi era mai îndatorat decât lui vodă. Tonul emoționant al epistolei dezvăluie, întâi de toate, spaima omului atunci când, în cântărirea faptelor lumesti, este invocată mijlocirea lui Dumnezeu.

Dar cine erau părțile și cât de gravă era pricina încât, pentru lămurirea ei, judecata omenească părea neîndestulătoare?

Boierii²

Destinatarul scrisorii era boierul Dimitrie Bogdan, spătar la acea vreme. Acest coborât din familia boierilor Bogdan ar fi fost beizadea dacă visul de domnie al tatălui său nu l-ar fi curmat sabia lui Constantin Moruzi, la 18 aprilie 1778³. Și cum, în acele vremuri, de la mărire la nenorocire se trecea aproape fără băgare de seamă, la fel de repede sunase ceasul deznădejdi și pentru familia vornicului Manolache Bogdan, al cărui cap desprins de trup a fost înfățișat la poarta curții domnești din Iași spre pilda altor uneltitori. Cei trei copii, între care se număra și Dumitrache, au rămas în grija mamei, Maria, născută Costachi, și a celorlalte rude. Atunci, în timpuri de cumpănă, familia își dezvăluie adevăratul rost: dacă în acel veac domnii se perindă fără conținere pe scaunul țării, familiile boierești dau sentimentul stabilității prin solidaritățile care se

¹ ANI, Documente, CCC/59.

² Vezi spița genealogică de la sfârșitul acestui studiu.

³ Probabil Manolache Bogdan s-a crezut o clipă îndreptățit prin legăturile vechi de rudenie să pretindă scaunul Moldovei. Era, pe linie feminină, strănepotul lui Constantin Cantemir; vezi Mihai Dim. Sturdza (coordonator), *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească*, vol. I, Abaza – Bogdan, București, 2004, p. 582-583.

formează și care funcționează cu scopul de a-și conserva patrimoniul. Astfel, odraslele celui care s-a hainit împotriva domnului nu au căzut în sărăcie, ci au fost crescute și rostuite așa cum o cerea rangul. Dumitrache Bogdan, cu siguranță minor, ca și frații săi, atunci când părintele lor și-a pierdut viața, a crescut sub protecția rudelor și s-a căsătorit, la începutul celui de-al nouălea deceniu al secolului XVIII, cu Smaranda⁴, fiica lui Lascarache Ruset și a Ecaterinei Ianculeu⁵; iar din zestrea primită de la socrul său făcea parte și un loc dintre moșia Mărăței și vatra târgului Piatra⁶. Această bucată de pământ va reprezenta mărul discordiei între noul stăpân și orășeni.

Dar înainte de a continua să vorbim despre Dimitrie Bogdan și despre motivele care au condus la ascuțirea conflictului cu târgoveții, până a se ajunge la situația invocată în răvașul pe care l-am redat la început, va trebui să zăbovim mai întâi asupra ramurii Rusetștilor cu care el se va înrudi prin căsătoria cu Smaranda. În felul acesta, vom afla și cum au reușit acești boieri să se înstăpânească pe o parte din moșia târgului.

Actele cuprinse în voluminosul dosar al unui proces care se întinde pe mai bine de jumătate de secol ne dezvăluie că moșia boierească avea să se formeze până la 1790, din mai multe surse. Pământul fusese domnesc și s-a aflat în folosul târgoveților până spre mijlocul celui secol, atunci când domnia, într-un ritm accelerat, va face numeroase danii din ce-i mai aparținea în târguri și în preajma acestora⁷. În acest context, boierii din familia Ruset au căpătat o parte din moșia târgului Piatra în urma unui schimb de moșii, a unei danii domnești, precum și prin cumpărarea unor mori și livezi de la orășeni⁸.

Cea mai importantă parte a ceea ce va deveni moșia Rusetștilor de la Piatra a fost desprinsă din cea domnească a târgului de Constantin Racoviță voievod, în 1756, atunci când a dăruit-o schitului cu hramul Intrarea în Biserică a Maicii Domnului sau Vovidenia, schit aparținător mănăstirii Neamț⁹. La acel schit, din 1749, episcopul Ionichie al Romanului¹⁰ se așezase în rândul ctitorilor construind o biserică din lemn cu acest hram¹¹. Poate pentru a ne arăta cum destinul oamenilor și locurilor se pot reîntâlni peste timp, actul domnesc de miluire a fost întocmit cu învățătura marelui logofăt de atunci, Ioan Bogdan, bunicul lui Dimitrie Bogdan¹².

⁴ *Ibidem*, p. 588. Vezi și imaginea unui tablou ce o înfățișează pe vorniceasa Smaranda Bogdan.

⁵ R. Rosetti, *Familia Rosetti. Coborâtorii moldoveni ai lui Lascar Rousaitos*, vol. I, București, 1938, p. 110.

⁶ În luna noiembrie 1791, cei doi erau căsătoriți, iar socrul lui Dimitrie Bogdan, Lascarache Ruset, încerca să lămurească diferendul de hotar pe care îl avea cu târgoveții din Piatra. Locuitorii târgului refuzau să recunoască stăpânirea boierului asupra locului de pe Cuedi și pretindeau că nu a fost nicicând înstrăinat de domnie, ci s-a aflat în folosința târgoveților (ANI, Documente, CCC/35).

⁷ D. Ciurea, *Noi considerații privind orașele și târgurile din Moldova în secolele XIV-XIX*, în *AIIL*, 1970, VII, p. 43. Se menționează că și în Polonia vecină, în aceeași perioadă, veniturile unor orașe sunt preluate de particulari, acesta fiind socotit un proces de „agrarizare” a orașului.

⁸ Referiri la acest episod din trecutul orașului Piatra aflăm în studiul lui C. Șerban, *Aspecte din lupta orășenilor din Țara Românească și Moldova împotriva asupririi feudale în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, (II), B. *Lupta pentru eliberarea moșiei și vetrei orașelor din dependența feudală*, în *SRdI*, anul XIV, nr. 3, 1961, p. 644-647; precum și în recenzie semnată de I. Caproșu la Vasile Gherasim, Ionel Marin, *Piatra Neamț. Monografie*, 1972, 365 p., în *AIIL*, X, 1973, p. 515-516.

⁹ Este perioada în care acest domn dăruiește părți sau chiar întreaga vatră a unor târguri, precum Baia, Bârlad, Vaslui, Tecuci, Târgu Ocna sau Târgu Neamț, unor așezăminte monahale; vezi D. Ciurea, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 45.

¹⁰ Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, București, Univers Enciclopedic, 1996, sub voce.

¹¹ N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 600.

¹² Actul se păstrează într-o copie la ANI, Documente, CCC/2, iar numele marelui logofăt care a învățat este greșit scris: „Costandin”.

Nu după multă vreme, episcopul Ionichie va renunța la această înzestrare, considerând probabil că locul de la Piatra nu îi era folositor schitului și de aceea îl va da în schimb lui Vasile Ruset¹³. Boierul, o fire pioasă, era la rândul său ctitor și epitrop, printre altele, al așezământului Sfântul Spiridon din Iași, și cel care, după numeroase gesturi creștinești, la sfârșitul vieții se va călugări sub numele de Varlaam¹⁴. Acest schimb de moșii pare să fie primul pas făcut de Rusetști în moșia domnească a Pietrei.

În bună măsură, originea disputei cu târgoveții o aflăm în actul de danie destinat schitului Vovidenia. Acolo, locului desprins de Constantin Racoviță din moșia târgului, „pentru hrana și chiverniseala călugărilor”, nu i se preciza suprafața ci îi erau indicate doar limitele¹⁵, măsurătorile urmând să fie făcute ulterior împreună cu megieșii¹⁶.

Hotărârea lui Vasile Ruset de a clarifica și acest aspect prin aflarea întinderii în stâneni a noii sale stăpâniri va provoca, la scurt timp, dispute de hotar cu târgoveții¹⁷. În 1765, hatmanul era chemat la judecată de către aceștia, fiind acuzat că s-a întins asupra locului târgului, stăpânind fără drept și imașul dinspre moșia Mărăței. Grigore Alexandru Ghica, cerând atunci părților să se înfățișeze la proces cu actele în baza cărora își susțin pretențiile, hotărăște că dreptatea aparține târgoveților. Se dovedește că într-adevăr boierul a încălcat și locul ce mai rămăsese în folosința orașenilor, fiindcă în urma cercetărilor se constată că el stăpânește doar o bucată din moșia domnească a târgului, și anume aceea dinspre Tătărași. Totodată, i se amintește hatmanului Ruset că dijma pe care o pretinde de la târgoveți o poate strânge doar de la cei care locuiesc și se hrănesc pe locul pe care el cu drept îl stăpânește¹⁸.

În anul următor, în 1766, au fost stabilite și hotarele dintre Mărățeiii lui Vasile Ruset, în fapt a acestui loc primit în schimb de la schitul Vovidenia, și Dărmăneștii mănăstirii Bistrița¹⁹. Prin același act, erau delimitate și hotarele munților de dincolo de Bistrița, urmând ca mănăstirea să stăpânească valea Agârciei, iar hatmanul valea Doamnei²⁰. Acest loc dinspre munte îi fusese dăruit boierului de către Ioan Teodor Calimah în 1760 și reprezintă cea de-a doua sursă a formării moșiei de la Piatra a Rusetștilor²¹. Oricum, și în acest caz trasarea hotarelor a fost considerată arbitrară de către târgoveți, deoarece, susțin ei, călugării și Vasile Ruset și-au împărțit și locul pe

¹³ În izvodul scrisorilor moșiei Mărăței din ținutul Neamț este menționată o „țidulă de scrisori” (întocmită la 19 iunie 1757) dată de „Episcopia Romanului”, de fapt de către Ionichie episcop de Roman, ctitorul schitului, în urma schimbului, precum și un zapis de schimb cu aceeași dată (ANI, Documente, CCC/46).

¹⁴ Gh. Băileanu, *Fondarea Epitropiei Sfântul Spiridon*, în *CI*, V-VII, 1929-1931, p. 10-11.

¹⁵ ANI, Documente, CCC/2. În această copie este lăsat loc liber acolo unde ar fi trebuit să se indice numărul stânenilor pe care îi însuma în lung și lat locul dăruit schitului Vovidenia. O dovadă pentru faptul că locului domnesc dăruit schitului Vovidenia nu i s-au precizat și măsurile o reprezintă textul unui act de judecată din 1765, unde dania este menționată iar hotarnica este citată, inclusiv cu locurile libere din dreptul numărului de stâneni (ANI, Documente, CCC/11).

¹⁶ Acea bucată de pământ se întindea „în lat din apa Cujeiului, în jos, spre amiază-zi, pe sub dealul Pietrii, și pe de amândouă părțile Cujeiului cât ține moșia aceasta și cu vaduri de mori în Cujei. Iar lungul pe sub dealul Pietrii, până unde să sfârșăște la câmp locul gospod” (ANI, Documente, CCC/2).

¹⁷ Se păstrează copia unei scrisori a lui Ioanichie, episcopul Romanului, destinată lui Vasile Ruset. În acea scrisoare, ierarhul recunoștea că hotarele locului de la Piatra nu au fost bine delimitate (ANI, Documente, CCC/47).

¹⁸ ANI, Documente, CCC/11.

¹⁹ *Ibidem*, CCC/12. Hotarul începea din culmea unui deal, mai sus de Turturești, moșia mănăstirii Bisericiani, din locul cunoscut sub numele de „cireșii lui Zabulică”, și se îndrepta apoi spre pâraul Frâsinelului și spre Cujei, peste care trecea pentru a ajunge la Bistrița.

²⁰ *Ibidem*, CCC/12.

²¹ *Ibidem*, CCC/47.

care „l-au stăpânit strămoșii și moșii și părinții” lor²². Locuitorii din Piatra își întemeiau pretențiile asupra spațiului cuprins între văile Doamnei și Agârciei, mărturisind că înaintașii lor au făcut acolo poieni și curături cu topoarele și toate acele locuri erau numite, precizează ei, „după poreclele noastre și a părinților noștri” fiind făcute pe loc domnesc²³.

Preocuparea lui Vasile Ruset din acești ani de a-și hotărâni stăpânirile ce le dobândise în preajma târgului Piatra se explică prin dorința de a-și pune ordine în considerabila avere pe care o va împărți prin testament urmașilor și lăcașurilor ridicate prin a sa osteneală, atâta vreme cât mai era, cum singur amintește, „în cunoștință și simțire”²⁴ și înainte de a se călugări la mănăstirea Doljești²⁵.

Moșia de la Piatra va fi lăsată fiului său, Iordache Ruset²⁶, și era compusă, în 1767, din locul ce aparținuse schitului Vovidenia care se prelungea dincolo de Bistrița, cu poienile dinspre munte, dăruite de Ioan Teodor Callimah, în 1760²⁷. Lui Iordache, care era călugăr și purta numele de Iorest în momentul în care tatăl său și-a întocmit testamentul²⁸, îi încredința, pe lângă această moșie, doar câteva lucruri și o sumă de bani, amintind că s-a socotit la întocmirea diatei și ce luase el mai înainte din averea părintescă; iar de îndrăzneală să ceară mai mult urma să cadă sub pedeapsa unui aspru blestem²⁹. El nu va înstrăina locul de la Piatra lăsându-l mai departe fraților săi: inițial lui Ilie³⁰, pentru ca după moartea acestui să-i revină fratelui mai mare, Lascarache³¹, socrul lui Dimitrie Bogdan. În plus, va cumpăra, pentru a-și spori veniturile, mori și livezi care în trecut aparținuseră târgoveților. În acest fel, ajungem să vorbim și de cea de-a treia parte care compunea moșia primită zestre de Smaranda Ruset la căsătoria ei cu Dimitrie Bogdan.

Cum a ajuns călugărul Iorest Ruset să stăpânească vaduri, mori și livezi situate pe locul încă domnesc al târgului, aflăm din cuprinsul câtorva zapise.

În vremea în care tatăl boierului călugărit, hatmanul Vasile Ruset, făcea schimb de moșii cu episcopul Romanului și primea danie de la domnie o bucată de loc în munții de peste Bistrița, pe locul care mai rămăsese domnesc al târgului, orașenii își vindeau

²² *Ibidem*, CCC/17.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Ioan Caproșu, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. VI, *Acte interne (1756-1770)*, Iași, Editura Dosoftei, 2004, p. 671, nr. 768.

²⁵ Iulian Marinescu, *Două documente relative la schitul Doljești (Roman)*, în „Buletinul Comisiei Istorice a României”, VIII, 1929, p. 61-65, unde este publicat și documentul din iunie 1765, prin care Vasile Ruset este recunoscut ctitor al mănăstirii cu hramul Sfintei Treimi, alături de călugărul Dionisie Hudici.

²⁶ R. Rosetti, *op. cit.*, p. 69 și 85.

²⁷ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, VI, p. 671, nr. 768.

²⁸ În iunie 1765, la întocmirea actului destinat mănăstirii Doljești, în șirul martorilor îi aflăm și pe fiii hatmanului Vasile Ruset: Lascarache, Ilie și călugărul Iorest Ruset, vezi Iulian Marinescu, *op. cit.*, p. 64.

²⁹ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, VI, p. 671, nr. 768.

³⁰ În același pachet de documente s-a păstrat și o scrisoare, de la sfârșitul anului 1774, adresată de paharnicul Ilie Ruset unui mare dregător prin care cerea să se intervină pe lângă domnie pentru a primi isprăvnicia ținutului Neamț. Ilie promitea că dacă i se va împlini această cerere îi va da celui cu a cărui ajutor va dobândi dregătoria un heleșteu cu pește și cu moară bună, acoperită cu șindrilă, situat la coada târgului Piatra, înspre Mărăței. Heleșteul nu este altul decât acela pe care fratele său, călugărul Iorest, îl cumpărase anterior de la târgoveți (ANI, Documente, CCC/20). Tot Ilie Ruset mai cumpăra în 1776 o căsuță mică cu pivniță. Căsuța era ridicată din lemn de brad dar lipseau ușile și podelele (ANI, Documente, CCC/24). A murit fără urmași, iar stăpânirile de la Piatra au fost moștenite de fratele mai mare, Lascarache (vezi spița de la sfârșitul acestui studiu).

³¹ La 17 martie 1777 era întocmită o mărturie hotarnică pentru locul de livadă cu meri și vadul de moară din lunca Bistriței pe care Lascarache Ruset îl avea de la răposatul său frate, Iorest Ruset (ANI, Documente, CCC/25).

între ei vaduri, poieni și livezi. Astfel de lucruri a cumpărat în acei ani Zaharia Vicol logofăt din Iași, ai cărui înaintași au fost locuitori ai târgului Piatra.

În toate actele de vânzare se menționează că târgoveții au stăpânit și vând aceste livezi logofătului fiindcă le este lor „răzeș” și au fost sădite pe loc domnesc curățit de ei cu toporul „de ș-au făcut moșie cu munca și cu banii” lor acolo unde înainte a fost „pădure și schini”³². În ciuda nemulțumirilor și greutăților întâmpinate din partea unora dintre orășeni, urmași ai lui Pavăl Mazăre, logofătul își apără noile stăpâniri pe care le va rotunji prin cumpărarea și a altor livezi de la megieșii săi târgoveți³³. Cel care în anii trecuți era numit „vechi răzeș cu noi aice în târgul Pietrii” aparținea deja categoriei boierilor și, asemenea lor, era conștient de valoarea pe care o aveau înscrisurile pentru temeinicia unei stăpâniri. Logofătul va obține astfel, în 1760, o mărturie hotarnică de la Costin Darie, fost mare stolnic, și de la șoltuzul și târgoveții din Piatra pentru moșia compusă atunci din livezile și moara din toplița târgului, cumpărate în anii anteriori de la târgoveți și, de asemenea, moara cu casă, pivniță și livadă pe care logofătul o moștenise de la înaintașii săi³⁴. Niciunde în acea hotarnică nu se amintește că o parte dintre livezi și poieni se află pe loc domnesc. În plus, formula „cu tot venitul” ne sugerează că logofătului i-ar fi fost recunoscute drepturile depline asupra acestui teren. Era un prim pas spre înstrăinarea altei bucăți din locul domnesc al târgului. Nu știm dacă în urma acestei mărturii Zaharia logofăt a căpătat și o confirmare domnească pentru stăpânirile sale de la Piatra. Actele ulterioare nu amintesc acest lucru³⁵.

Această moșie, inclusiv cea moștenită de la părinții săi, o va vinde Zaharia călugărului Iorest, fiul hatmanului Vasile Ruset, care la cumpărare a beneficiat, fără îndoială, de dreptul de preemțiune pe care îl avea în calitate de megieș³⁶. Dar atât el, cât și fratele său Lascarache Ruset, socrul lui Dimitrie Bogdan, vor reclama că suferă acolo dese încălcări din partea târgoveților. Neclaritatea situației poate fi explicată doar prin statutul incert pe care l-a avut o perioadă acest loc stăpânit de Zaharia Vicol și vândut ulterior călugărului Iorest Ruset. Târgoveții continuau să-l socotească domnesc, al târgului; chiar și dregătorii îl socoteau la fel, în timp ce noii stăpâni ai vadului, morilor și poienilor de acolo încercau să obțină drepturi depline „cu tot venitul”³⁷.

Am insistat asupra conținutului acestor acte deoarece această bucată de pământ situată la vărsarea pârâului Cuejdi în Bistrița, va căpăta, odată cu extinderea teritorială a orașului, începând din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, un caracter comercial pronunțat, iar accentuarea disputei dintre orășeni și boierii pentru stăpânirea acelei zone se justifică tocmai prin sporirea importanței ei economice³⁸. Târgoveții vor susține în

³² ANI, Documente, CCC/7.

³³ *Ibidem*, CCC/7 și CCC/25.

³⁴ *Ibidem*, CCC/8.

³⁵ *Ibidem*, CCC/47. Este izvodul scrisorilor moșiei Mărăței de la ținutul Neamțului primite spre cercetare într-un proces, din 1801, cu mănăstirea Bistrița. În acea listă actul din 15 martie 1760 este menționat ca „o mărturie hotarnică de parti unui Zaharii logofăt ce ave în toplița Pietrii”.

³⁶ Vasile Ruset a fost cel care a început să cumpere livezi de la logofătul Zaharia. În 1761, hatmanul cumpăra o livadă cu meri, peri, perji, nuci și cireși pe care logofătul o cumpărase în anul precedent de la urmașii lui Neculai Motrăcală, cel care sădise livada într-o curătură făcută de el în pădure, în hotarul satului Mărăței, în coasta Pietricicăi (ANI, Documente, CCC/7 a).

³⁷ Confirmarea deplină a acestei schimbări de statut al aceluși loc va veni la sfârșitul anului 1778; atunci Constantin Dimitrie Moruzi voievod îi va întâri hatmanului Lascarache Ruset stăpânirea asupra locului de la Piatra, rămas de la fratele său, călugărul Iorest, dându-i voie „să-și ia și tot venitul din toate cele ce vor fi pe acest loc, după obicei și după hotărâre ponturilor” (ANI, Documente, CCC/27).

³⁸ Acea zonă și-a păstrat până în prezent funcția comercială dobândită la sfârșitul secolului XVIII, acolo funcționând și astăzi Piața Centrală a municipiului Piatra-Neamț. Pentru lămuririle și informațiile topografice privitoare la acea zonă îi mulțumim doamnei Lavinia Astanei.

permanență că în acel loc boierii din familia Ruset stăpânesc deplin fără a avea acest drept.

Orășenii

Conținutul acelorasi acte ni-l dezvăluie și pe celălalt actor al procesului, care va atinge punctul critic în vremea în care a fost scris răvașul adresat lui Dimitrie Bogdan.

Încercarea de reconstituire a imaginii acestui personaj colectiv, orășenii nemțeni din a doua jumătate a secolului XVIII, este mai dificilă decât aceea a redescoperirii trecutului unor personaje singulare sau a unor familii boierești. Tagma târgoveților se dezvăluie fragmentar, detaliile umbrind adesea elementele care unesc întregul. Această jumătate de veac corespunde unor schimbări ce se produc în spațiul urban. Referindu-ne doar la perspectiva socială, constatăm că în acest interval faptele pioase ale domnilor fanarioți, menite să susțină vocația filantropică a așezămintelor monahale³⁹, își află tot mai clar un adversar în atitudinea târgoveților, care se unesc în dorința de a nu mai fi înstrăinat ceea ce mai rămăsese al domniei și care era destinat folosului lor. Procesul dintre Dimitrie Bogdan și pietreni aparține unei mișcări mai ample care include, cu nuanțe diferite, toate orașele moldovenești din acea vreme. Vom vedea așadar cum ia naștere o atitudine solidară pentru a se ajunge, spre sfârșitul aceluia secol și, mai cu seamă, în cel următor, la ideea stăpânirii depline a vetrelor târgurilor de către orășeni.

Se știe că târgoveții aveau doar dreptul de folosință asupra locului domnesc aparținător târgului, nu și dreptul de stăpânire; ei erau stăpâni doar ai livezilor, poienilor și prisăcilor deschise prin defrișare sau ai morilor construite, dar nu și asupra pământului care rămânea al domniei. Aceasta fiind regula, ea ajunge uneori să nu mai fie respectată în condițiile în care domnia înstrăinează, așa cum am văzut, unor boieri sau, cel mai adesea, unor mănăstiri, veniturile pe care le obținea ca stăpân al vetrelor târgurilor și al unor terenuri arabile sau pășunilor din jurul acestora⁴⁰.

Extinderea suprafețelor cultivabile din jurul orașului prin despădurire și îndiguirea unor cursuri de apă, sunt elemente care ne sugerează o sporire a nevoilor de hrană ale populației din acel spațiu și, implicit, o creștere demografică și o expansiune teritorială a târgului Piatra încă înainte de jumătatea secolului XVIII. Această luptă pentru „cucerirea” unor noi terenuri era încurajată prin recunoașterea de către domnie a dreptului de folosință pentru cei care s-au ostenit să despădurească, să desțelenească sau să îndiguiască, același drept fiind rezervat și urmașilor lor. Obștea târgoveților era conștientă de acest drept și de aceea ținea să menționeze felul în care au fost dobândite imăsurile, livezile sau vadurile de mori atunci când o familie înstrăina către un megieș o astfel de moșie. Spre sfârșitul aceluia secol, orășenii vor spune judecătorilor că ei au avut „poieni făcute din curături pentru fânațu de la părinții și moșii lor, cum și locuri de arături” și că „această moșie a fost toată domnească, cum și târgul Pietrii domnesc”⁴¹. De cealaltă parte, replica va fi la fel de categorică, amintindu-se că: „poate părinții și moșii lor (ai târgoveților) or fi stăpânit arând și cosind, cine pe unde apucasă din

³⁹ Pentru o prezentare a formelor pe care le capătă gestul caritabil în secolul XVIII, vezi Ligia Livadă-Cadeschi, *De la milă la filantropie. Instituții de asistare a săracilor din Țara Românească și Moldova în secolul al XVIII-lea*, București, Editura Nemira, 2001, p. 99-136.

⁴⁰ Corneliu Istrati, *Condica lui Mavrocordat*, III, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2008, p. 378, nr. 2769. În 1742, erau trimise 14 porunci adresate ispravnicilor de pe moșiile domnești îndemnându-i să ia zeciuiala „din pâini, din fânețe, din grădini, din prisăci, din tot locul”, după obicei. Între aceste porunci, una era destinată și slugilor domnești din ținutul Neamț pentru a strânge dijma de la Târgu Neamț și de la Piatra.

⁴¹ ANI, Documente, CCC/32.

bătrâni, ca pe un loc domnesc, iar după ce s-au dăruit moșie de domni cui au socotit că i să cade, aceleie au rămas și moșie, și acum fiind această moșie a dumis(ale) vist(iernicului)⁴², dată cu hrisoave și alte întărituri domnești, are să o stăpânească ca pe o dreaptă moșie a dumis(ale), după cum și alții îș(i) stăpânesc moșiile fără nici o împiedecare dinspre nime⁴³.

Din această confruntare, la început difuză, caracterizată prin inconsecvența târgoveților și perseverența celor care se înstăpânesc pe terenurile unde în urmă cu câteva generații se întindea pădurea, se va ajunge la o înfruntare mai aspră în condițiile în care orășenii devin conștienți că doar solidarizarea cu scopul apărării sau dobândirii unor drepturi le va sluji interesele.

Și astfel îi aflăm pe locuitorii din Piatra, la mijlocul aceluia veac XVIII, adunați în jurul frunțașilor din rândul cărora își aleg reprezentanții. Aceștia, șoltuzul⁴⁴ și pârgarii, sunt păstrători ai sigiliului târgului, sigiliu care, în virtutea tradiției, mai are reprezentat în câmp un ȧap și legenda Печет(ъ) <Трѣг Пет>ри *Зѣ (Pecetea târgului Piatra 7005/1497)⁴⁵. Însă, din deceniul al șaptelea, acea reprezentare heraldică va lăsa locul alteia, dovedind și prin acest detaliu că viața urbană începe să traverseze o perioadă a schimbărilor. Astfel, un zăpis de vânzare din 1776 și o mărturie hotarnică din anul următor poartă amprenta unui nou sigiliu, ce înfățișează în câmp imaginea Sfântului Ioan Botezătorul flancată la stânga de ȧapul preluat din vechiul sigiliu al orașului și legendă „† Această pecete a târgului Pietri(i) de la Ștefan vod(ă) *ЗКА <7021/1513>”⁴⁶.

Trecuse multă vreme de când nu mai avea obiect rostul inițial al târgoveților, cel de întreținere a curții domnești, îndatorire care le justifica dreptul lor de a folosi pământul vetrei și hotarului târgului. Curtea domnească de la Piatra se risipise demult⁴⁷,

⁴² Este vorba de Lascarache Ruset vistiernic a cărui vechil, Ștefan Pisoschi, se judecă, în 1789, cu târgoveții pentru că cei din urmă, asimilați la acea dată ȧăranilor din Mărăȧei, refuzau să plătească dijma cuvenită stăpânului.

⁴³ ANI, Documente, CCC/32.

⁴⁴ În această perioadă, până în anul 1797, apar în această funcție Enache Șoldan (ANI, Documente, CCC/1, 3 și 4), Toader Orza (ANI, Documente, CCC/8), Vasilie (ANI, Documente, CCC/13), Ioniȧă <Șoldan> fiul lui Enache Șoldan (ANI, Documente, CCC/13 și CCC/17), Neculai (ANI, Documente, CCC/17), Cozma, fiul său, Costandin cumpăra în 1816 un loc de casă (G. T. Kirileanu, *Știri vechi din târgul Pietrii*, în „Avântul”, Piatra-Neamȧ, nr. 179, 16 iulie 1939, p. 2).

⁴⁵ Această reprezentare heraldică este asemănătoare cu cea din secolul XVII; vezi și Emil Vărtosu, *Din sigilografia Moldovei și a ȧării Românești*, în *DIR, Introducere*, vol. II, p. 478, și D. Ciurea, *Sigiliile medievale ale orașelor din Moldova*, în *SCSI*, an. VII (1956), fasc. 2, p. 162 și planșa II; în legendă apărând însă denumirea în limba română a târgului și nu în cea slavonă ca în reprezentările din secolul anterior. Pe documentele studiate de noi, acest tip de sigiliu apare imprimat în cerneala cu care au fost scrise mărturiile acordate logofătelui Zaharia în anii 1757 și 1758 (ANI, CCC/3 și CCC/4; vezi fig. 1 și 2 de la sfârșitul acestui studiu).

⁴⁶ ANI, Documente, CCC/23 și CCC/25 (vezi fig. 3 și 4 de la sfârșitul acestui studiu). Un sigiliu corespunzând întocmai cu această descriere a fost găsit la sfârșitul secolului XIX la Primăria din Piatra, împreună cu actele din arhiva Bisericii domnești și a fost semnalat și trimis Academiei Române împreună cu întreaga arhivă a acelei biserici de către V. A. Urechia, *Sigiliul târgului Pietrei (județul Neamȧ). Notiȧă istorică*, în *AARMSI*, s. II, t. X, 1887-1888, p. 236-238 (vezi fig. 6). Același sigiliu a fost aplicat și pe o mărturie a târgoveților din 16 iulie 1779 menționată de Emil Vărtosu în *op. cit.*, p. 480. Autorul bănuia, iar supoziȧia se confirmă, că tiparul sigilar era mai vechi și că ar fi fost aplicat de epitropii Bisericii domnești. Ultima afirmație este însă eronată, de vreme ce putem vorbi de epitropia acestei biserici abia după înfiinȧarea, prin decizie domnească, a acestei instituȧii. După 1797 sigiliul avându-l reprezentat pe Sfântul Ioan a fost considerat tot sigiliul târgului, dar era păstrat la Biserica domnească. Acest sigiliu a fost imprimat și pe un act din 12 septembrie 1815 prin care târgoveții mărturiseau că preotul Iordache de la biserica Sfântul Gheorghe a plătit o sumă de bani cu ocazia reînnoirii hrisovului din 1797 pe care obștea târgului îl avea de la Alexandru Callimah voievod (ANI, Documente, DCCCLXVII/6; vezi fig. 5 de la sfârșitul acestui studiu).

⁴⁷ Constantin C. Giurescu, *Tărguri sau orașe și cetăȧi moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, p. 258-260.

iar dizolvarea ocolului acelei curți s-a petrecut în ritm accelerat, în a doua parte a secolului XVI și în cel următor⁴⁸. Acum, la mijlocul secolului XVIII, pietrenii se confruntă cu amenințarea înstrăinării locului ce mai rămăsese în jur și chiar a vetrei târgului. Dorința lor de a împiedica acest lucru trebuia să se sprijine și pe alte argumente decât păstrarea unor obiceiuri. Adoptarea în stema orașului a imaginii sfântului al cărui hram îl prăznuia Biserica domnească dovedește că orășenii aflaseră calea prin care își puteau motiva cererea de a li se respecta vechile drepturi⁴⁹. Subordonarea imaginii animalului din vechiul sigiliu al târgului de către cea a patronului Bisericii domnești anticipează un fapt care se va petrece abia după două decenii, în 1797. Atunci, Alexandru Callimah voievod va dăruia orășenilor tot locul ce mai rămăsese al târgului Piatra, cu obligația din partea acestora de a purta de grijă Bisericii domnești cu hramul Nașterii Sfântului Proroc și Înaintemergător Ioan⁵⁰. Acest program mărturisit prin adoptarea unui nou sigiliu este o dovadă a existenței unei conștiințe proprii⁵¹. O conștiință ce se manifestă și atunci când orășenii se adună ca martori la vânzarea sau cumpărarea unor locuri de pe moșia târgului sau, din ce în ce mai des, atunci când cer domniei să îngreuească încercările stăpânilor din jur de a-și întinde hotarele către vatra târgului. Din cuprinsul documentelor păstrate în acest dosar aflăm de existența câtorva familii de târgoveți ce s-au aflat în acea vreme în fruntea obștii. Membrii unora din aceste familii pot fi urmăriți pe parcursul a două sau chiar trei generații. Îi amintim, pe lângă cei din familia Mazăre, și pe cei din familiile Șoldan⁵² și Orza⁵³, din rândul cărora au fost aleși șoltuzi⁵⁴. Pe preoții de la bisericile târgului regăsim, de asemenea, printre orășenii de frunte⁵⁵. Între martori aflăm mulți preoți și diaconi slujitori pe la bisericile din târg. Dintre aceștia îi amintim pe Vasile preotul de la Biserica domnească, Ion Țile și ginerele său, preotul Ion, Toader Cracalie, Ion Baronce armean, precum și diaconii Timofte, Sandu, Lupul Blaga și Toader Covrig⁵⁶. Adesea această ocupație era transmisă unora dintre urmași, dar sunt și cazuri în care fiii de preoți urmau o altă cale. Negustorul armean Mane Baronce⁵⁷

⁴⁸ Pentru înstrăinarea ocolului târgului Piatra, vezi D. Ciurea, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova. Sec. XIV-XVIII*, în *AIIAI*, 1965, II, p. 225-226, și Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 258-260.

⁴⁹ La începutul secolului XIX, atunci când vor fi cercetate toate actele vechi cu scopul întocmirii unei hărți în care să fie marcate hotarele dintre moșia Mărăței a lui Dimitrie Bogdan și locul târgului, sigiliul având în câmp chipul Sfântului Ioan va fi socotit nu al orașului ci al Bisericii domnești (ANI, Documente, CCC/51). Sunt însă și acte din aceeași perioadă în care se menționează că a fost aplicat „sigiliul târgului Sfântului Ioan”. Această formulă descrie mai bine modificarea petrecută după înființarea epitropiei, atunci când și fruntașii obștii și epitropii bisericii alcătuiesc conducerea orașului; G. T. Kirileanu, *Știri vechi din târgul Pietrii*, în „Avântul”, nr. 179, 16 iulie 1939, p. 2.

⁵⁰ *Documente privitoare la istoria economică a României, Orașe și târguri. Moldova*, seria A, vol. II, sub redacția lui Gh. Ungureanu, Gh. Dăscălescu, M. Gheorghiu, Gh. Robu, București, 1960, p. 26-27, nr. 18, text după o copie de la Arh. Naționale București. O altă copie se află și la ANI, Documente, CCC/43; în continuare, se va cita *Documente economice*, A, vol. II.

⁵¹ Pentru manifestările unei conștiințe de sine a acestei categorii, vezi la Ștefan S. Gorovei, *Cu privire la patriciatul orășenesc în Moldova medievală. Câteva observații preliminare*, în *AIIAI*, 1988, XXV, 1, p. 256.

⁵² Lordachi Șoldan, urmaș al șoltuzului Enachi Șoldan, iscălește la începutul secolului XVIII legământul prin care târgoveții jurau să rămână uniți la judecata pe care o aveau cu Dimitrie Bogdan; vezi *Documente economice*, A, vol. II, p. 44-45, nr. 29.

⁵³ Casa și puțul lui Toader Orza, șoltuzul târgului Piatra la mijlocul secolului XVIII deveniseră repere în trasarea hotarului dintre moșia lui Dimitrie Bogdan și cea a târgului (ANI, Documente, CCC/51). Tot atunci, pe urmașii săi Marin și Enache, fiii lui Mane Orza, îi aflăm printre târgoveții ce se judecă pentru încălcarea hotarelor târgului dinspre Dărmănești postelnicului lordache Darie (C. Turcu, *Pe urmele strămoșilor*, în „Avântul”, nr. 167, 23 aprilie 1939, p. 2).

⁵⁴ Vezi mai sus nota 66.

⁵⁵ Corneliu Istrati, *Condica lui Mavrocordat*, II, p. 686-687, nr. 1508.

⁵⁶ ANI, Documente, CCC/1, CCC/3, CCC/4, CCC/5, CCC/7.

⁵⁷ *Ibidem*, CCC/28. Apare și în catagrafia din anii 1772-1774 în rândul armenilor locuitori ai târgului Piatra; în *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, partea II, *Recensămintele populației Moldovei din anii*

aparținea familiei preotului Ion Baronce, iar cel puțin fiul cel mai mare al diaconului Timofte Covrig, Vasile Covrig, va fi negustor⁵⁸. Tradiția familiei cântărea mult în îmbrățișarea unor ocupații, iar o dovadă în acest sens o reprezintă existența, încă de la jumătatea secolului XVII, a unei poieni făcute de un popă Covrig⁵⁹, cu siguranță un înaintaș al diaconului din secolul următor. Transmiterea din tată în fiu a hainei preoțești a fost susținută, pe lângă tradiția familială, de avantajele fiscale de care beneficia clerul și care asigurau acestei categorii un statut special în rândul târgoveților. Înainte de a se fi înființat epitropia Bisericii domnești, clerului de acolo i-au fost acordate și confirmate periodic scutiri de dări, scutiri de care vor beneficia, în cele din urmă, toți preoții de pe la bisericile târgului⁶⁰.

Majoritatea târgoveților erau meșteri și negustori și pe aceștia îi aflăm grupați în funcție de ocupații în bresle. Avem știri, încă de la jumătatea secolului XVII, că locuitorii din Mărăței se specializaseră în prelucrarea lemnului, și avem informații despre existența atunci a unei bresle a butnarilor⁶¹. Specializarea locuitorilor din Piatra în prelucrarea lemnului a fost stimulată de materia primă ce o aveau la îndemână. Pe Bistrița se deplasau dinspre munte plutele care, după un popas, își continuau drumul până la Galați. O parte din cheresteaua transportată pe Bistrița era prelucrată la Piatra de către butnari sau alți meșteri lemnari. Iată și două exemple în care au fost implicate și personaje de care ne ocupăm în studiul de față. În 1743, înaintașul Rusetestilor, vornicul Iordachi Ruset, în calitate de ispravnic de Neamț, primea de la domnie o scrisoare prin care târgoveților din Piatra li se poruncează să facă 100.000 de șindrile pentru acoperirea mănăstirii Trei Ierarhi din Iași, iar întreaga cantitate urma să fie plătită cu 100 de lei⁶². Mai târziu, în 1772, călugărul Iorest Ruset se va judeca cu târgoveții, învinuindu-i pe aceștia că le-ar fi dat bani pentru a-i face niște catarge ce urmau a fi transportate la Galați, dar acea comandă nu i-a fost împlinită⁶³. Lemnul reprezenta materia primă și pentru meșteșugul stolerilor. Nu întâmplător stolerii apar ca martori alături de butnari avându-și probabil grupate atelierele în aceeași zonă a târgului⁶⁴.

În aceeași perioadă, aflăm despre un Arhip Gurău staroste de soronari martor la o vânzare din 1757⁶⁵. Soronarii, meșteri prelucrători ai pieilor de animale⁶⁶, din cauză că

1772-1773 și 1774, publicate de P.G. Dimitriev, Chișinău, 1975, p. 48, nr. 1 (în continuare, se va cita: *Moldova*).

⁵⁸ Cercetarea din 1774 a împărțirii între frați a averii rămase de la diaconul Timofte Covrig este făcută de breasla negustorească (ANI, Documente, CCC/18-19). Pavăl, Toader și Ioniță Covrig sunt înregistrați și în recensământul din 1774, în *Moldova*, vol. VII, partea II, p. 47, nr. 133-135. În aceeași catagrafie, un Toader Covrig apare în șirul armenilor din Piatra, vezi *ibidem*, p. 48, nr. 6.

⁵⁹ C. Stoide, *Documente și regeste nemțene de la Dabija Vodă*, în „Anuarul liceului „Petru Rareș”, Piatra Neamț, 1935-1936, p. 171-172, nr. XXVII. Poate este acel Ionașco Covrig, martor în 1650 la vânzarea către mănăstirea Bisericanii a unui loc de la Turturești din hotarul târgului (*Catalogul documentelor moldovenești*, II, p. 416, nr. 2148).

⁶⁰ Corneliu Istrati, *Condica Mavrocordat*, II, p. 686-687, nr. 1508. În anul 1742, Constantin Nicolae Mavrocordat confirmă celor doi preoți Ion și Lupul, unui diacon și unui țarcovnic de la biserica ctitorită de Ștefan vodă cel Bun scutirile de dări acordate și altor preoți. De asemenea, confirmă acelei biserici dreptul de a lua vama cea mică de la toți negustorii și mesericii și de la toți oamenii „în ziua care vor veni în ziua târgului cu negoț, sau cu băuturi, sau cu pești, sau cu alte bucate, de la toți să ia vamă pentru a fi de lumini și tămâie și de alte trebi la sfânta biserică”. Iar în catagrafia întocmită din inițiativa autorităților rusești în Piatra sunt declarate scutite opt case de preoți și șase de diaconi, vezi *Moldova*, VII, partea II, p. 47, nr. 1-14.

⁶¹ Constantin Turcu, *Breasla butnarilor din Mărăței*, în „Avântul”, nr. 156, 5 februarie 1939, p. 2.

⁶² Corneliu Istrati, *Condica Mavrocordat*, III, p. 507-508, nr. 3183.

⁶³ ANI, Documente, CCC/16.

⁶⁴ *Ibidem*, CCC/42.

⁶⁵ *Ibidem*, CCC/3, CCC/4.

⁶⁶ Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meșteșugurile în Țara Românească și Moldova în Evul Mediu*, București, Editura Academiei, 1969, p. 268, se amintește că tăbăcarii din Piatra își aveau atelierele pe malul Cuejdului.

meșteșugul lor punea probleme de salubritate, își practicau meseria la periferia orașului, în apropierea unor cursuri de apă unde erau deversate deșeurile⁶⁷. În aceleași surse aflăm și alte meserii practicate de locuitorii târgului Piatra precum morari, pitari, casapi, ciubotari, cojocari, blănari, croitori, trăistari, săpunari, olari, argintari sau pietrari⁶⁸.

Activitatea meșteșugărească s-a desfășurat în condițiile favorabile oferite de târgul de pe Bistrița, un punct de tranzit unde o parte din mărfurile și materiile prime ce veneau pe plute din amonte erau descărcate și continuau de aici să fie transportate mai departe pe căile terestre, sau după un scurt răgaz își continuau drumul pe apă⁶⁹.

Aceleași elemente au susținut și activitatea comercială. În 1774, breasla negustorească era condusă de Tudor Dagnea și era formată din ortodocși, armeni și evrei⁷⁰. Printre negustori aflăm membri ai familiilor Baroncea, Covrig sau Orza, dar majoritatea martorilor sunt menționați în acte doar cu numele de botez și felul negustoriei practicate, precum Năstase bacal, Mihalachi bacal, Tănase bacal, Paraschiv bacal, Petre crâșmar, Hriste brașovean și alții⁷¹. În astfel de cazuri, este dificil să identificăm apartenența lor confesională, ei putând fi atât ortodocși, cât și armeni⁷². Negustorii evrei țineau în același timp și de breasla jidovilor din Piatra condusă de staroști precum Herșcu⁷³ sau Leiba⁷⁴. Comunitatea evreiască nu era foarte veche, fapt dovedit și de menționarea cimitirului acesteia în hotarul locului aflat în stăpânirea Rusetestilor, la marginea de atunci a orașului⁷⁵. Am văzut că, în a doua jumătate a secolului XVIII, evreii stabiliți în Piatra exploatau morile din toplița Bistriței sau erau deținători de dugheni și crâșme, unele dintre acestea fiind construite pe locul lui Lascarache Ruset. Dintre negustori în lista celor care plăteau bezmen boierului erau menționați Solomon, Izdrail, Migdali, Calman Băcăoanu, precum și alți evrei ale căror ocupații nu sunt precizate, dar care își construiseră case pe acel loc⁷⁶.

Aceste referiri la compoziția populației urbane din Piatra în ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea ne înfățișează un corp eterogen din perspectiva ocupațiilor, al statutului social și apartenenței confesionale. În ciuda acestor diferențe, orașenii vor fi, în câteva momente, capabili de acțiuni solidare, mai cu seamă atunci când vor reclama abuzurile celor care au obținut sau urmăreau să obțină dreptul de stăpânire asupra vetrei și locurilor rămase în jurul acesteia. În mod firesc renunțarea domniei la veniturile pe care anterior le obținea de pe moșiile târgurilor prin acordarea dreptului de a strânge

⁶⁷ În recensămintele din anii 1772-1773 și 1774 apare menționat în șirul armenilor pietreni și un Toader tăbăcar, vezi *Moldova*, vol. VII, partea II, p. 48, nr. 31. Iar în 1785 un loc de livadă de pe Cuejdi, cumpărat de Hriste brașoveanul, se mărginea cu locul unui Neculai dubălar (ANI, Documente, CCC/21).

⁶⁸ *Moldova*, vol. VII, partea II, p. 45-48, precum și ANI, Documente, CCC/9, CCC/10, CCC/17, CCC/28, CCC/42.

⁶⁹ Într-o tipologie urbană având ca reper căile de transport și activitatea comercială, Piatra era considerat un „oraș de popas”; la D. Ciurea, *Noi considerații...*, în *loc. cit.*, p. 23.

⁷⁰ ANI, Documente, CCC/18-19.

⁷¹ *Ibidem*, CCC/18-19, CCC/21, CCC/31, CCC/36.

⁷² În 1774, erau înregistrate în Piatra 31 de case de armeni. Dintre acestea pe lângă familia Baroncea, de care am amintit, numeroasă era și familia Misir, vezi *Moldova*, VII, partea II, p. 48. Ei erau nu doar negustori, ci și meșteri.

⁷³ Acesta este cel care, împreună cu fratele său, Marcu, i s-a dat voie să construiască o moară pe locul socotit domnesc dar care ulterior s-a dovedit că aparține familiei Ruset (ANI, CCC/13 și CCC/16).

⁷⁴ ANI, Documente, CCC/47.

⁷⁵ *Ibidem*, CCC/11.

⁷⁶ *Ibidem*, CCC/28. În recensămintele din anii 1772-1773 și 1774 erau înregistrate 14 case de evrei. În cazul a patru capi de familie este indicat prin nume și locul de obârșie: Leiba Leahul, Leiba Agiudean, Iancul Ieșan, Izrail Botoșan. De asemenea, sunt menționate în câteva dintre cazuri și ocupațiile de băieși și croitori; în *Moldova*, vol. VII, partea II, p. 48.

aceste venituri unor boieri și, cel mai adesea, unor mănăstiri nu ar fi trebuit să afecteze starea orășenilor. Dacă teoretic aceste danii domnești nu însemnau decât o modificare a numelui stăpânului, îndatoririle orășenilor rămânând aceleași, în fapt lucrurile nu au stat întotdeauna așa. Cei care preiau de la domnie dreptul de a strânge veniturile de pe locurile târgurilor au tendința să nu respecte vechile drepturi ale orășenilor și, în plus, caută ca acele venituri să le rotunjească prin sporirea taxelor pe care târgoveții trebuie să le plătească. De cealaltă parte, orășenii devin tot mai conștienți de necesitatea asocierii lor cu scopul de a rezista acestor presiuni considerate nedreptăți și încălcări ale vechilor privilegii.

Agravarea conflictului

Între cele două părți pe care am încercat să le prezentăm anterior, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, neînțelegerile de hotar se transformă într-un proces de lungă durată, presărat cu gesturi de nesupunere și cu represalii. Inițial, îl vedem pe Lascarache Ruset preocupat să pună ordine în averea cu care urma să o înzestreze pe conia Smaranda⁷⁷ pe care o va mărita cu Dimitrie Bogdan. La fel procedase două decenii mai devreme și tatăl său, înainte de a-și întocmi testamentul și a împărți averea urmașilor.

În acei ani, vistiernicul Lascarache Ruset îl are vechil la moșia de la Piatra pe căpitanul Ștefan Pisoschi. Acesta, hotărât „să nu-l păgubească pe stăpân”, prin firea lui autoritară va abate asupra sa nemulțumirea locuitorilor din Mărăței, care se plâng că nu-i lasă să se hrănească de pe acea moșie, amintind că până atunci ei au putut cosi în poienile făcute din curături pentru fânaț de părinții și moșii lor. În plus, Ioniță⁷⁸, vornicul satului, s-a plâns că a fost bătut de vechil „fără nici o vinovăție și dreptate, din care bătaie ar fi zăcut șase săptămâni și i s-a pricinuit mare pagubă și sărăcie. Că din pricina boalei n-ar fi putut să-și caute de trebuințele sale”⁷⁹. De asemenea, i-ar fi fost uciși 20 de porci în țarină, iar lui Iordache și Neculai Bejan⁸⁰ le-ar fi întors vechilul semănăturile de porumb pentru a semăna ovăz. În privința locurilor de fânaț, Ștefan Pisoschi spune judecătorului că, atunci când el a vândut dreptul de a se aduna fânul din poienile de pe moșie, acești locuitori au fost primii întrebați dacă vor să cumpere pentru acel an, însă nu s-au învoit să plătească suma pe care ar fi dat-o alții. Ispravnicul ținutului Neamț, ascultând argumentele celor două părți, va da dreptate vechilului⁸¹.

Atât atitudinea vechilului cât și hotărârea ispravnicilor nu țineau seama de dispozițiile unui act din 1759, prin care Ioan Teodor Callimah voievod, în urma plângerilor locuitorilor din Piatra, recunoștea acestora dreptul de a-și paște vitele oriunde vor dori, numai să fie loc sterp, iar pentru cât vor ara sau cosi pe locul aflat în stăpânirea

⁷⁷ Pentru o mai bună întemeiere a acestui scop, la 10 noiembrie 1785, va primi de la Alexandru Ioan Mavrocordat voievod o carte de stăpânire pentru moșia Mărăței, împreună cu o delimitare mai clară a hotarului acesteia dinspre târgul Piatra. Ea va fi adesea menționată în actele ulterioare, vezi ANI, Documente, CCC/33; și *Documente economice*, A, vol. II, p. 14-15, nr. 9. Această întărire venea în urma unei judecări de hotar cu târgoveții.

⁷⁸ Acest Ioniță făcea parte din familia Șoldan. El dă o mărturie, în 1799, pentru hotarul dintre moșia Dărmănești și vatra târgului; G. T. Kirileanu, *Un proces de hotar la Valea Viei*, în „Avântul”, nr. 161, 12 martie 1939, p. 2, aici el semnează „Ioniță Șoldan din Mărăței, ce am fost și vornicel”.

⁷⁹ *Documente economice*, A, vol. II, p. 12-13, nr. 8.

⁸⁰ Cei doi aparțineau unei familii de târgoveți. În 1759, Toader Bejan împreună cu soția sa, Urâta, și cu fiul lor, Toader, vindeau logofătului Zaharia trei meri domnești mai sus de livada lui Neculai Vârlan (ANI, Documente, CCC/5). Acei pomi au intrat în stăpânirea Ruseteștilor în urma vânzării pe care a făcut-o logofătul Zaharia călugărului Iorest.

⁸¹ *Documente economice*, A, vol. II, p. 12-13, nr. 8.

Ruseteștilor să plătească dijmă, precum și câte 20 de parale pe an bezmen pentru locurile caselor ce le vor avea acolo⁸². Prin nesocotirea acestei prevederi, cei care, în trecut, despăduriseră locurile de fânaș și arătură primind din partea domniei încuviințarea de a le folosi atât ei, cât și urmașii lor, se văd deposezați de vechile drepturi. Stăpânul moșiei, căutând să-și sporească veniturile, încuviințează ca fânul să fie adunat de cei care oferă mai mulți bani, menționând că la această „licitație” au participat și urmașii târgoveților care în trecut au transformat acele terenuri din pădure în suprafețe arabile sau pășuni.

Dacă în privința folosirii terenurilor agricole situația, precum am văzut, este uneori tensionată, neînțelegerile vor deveni și mai profunde în jurul locului de pe malul pârâului Cuejdi, acolo unde orașenii acuză în permanență că Ruseteștii s-au extins abuziv. Tocmai într-acolo se va întinde orașul aflat în expansiune demografică și teritorială în ultimele decenii ale secolului XVIII. Veniturile moșiei boierești au sporit mai cu seamă după ce Lascarache Ruset a primit dreptul de a organiza, pe malul aceluia pârâu, târg permanent și iarmaroace. Iarmaroacele se țineau în ziua Sfinților Arhangheli și în cea a Sfinților Teodori⁸³. În aceste condiții, târgoveții vor fi obligați să-și construiască dughenile și să-și vândă produsele pe moșia boierească. Se păstrează o socoteală a bezmenului încasat din martie 1785 până în martie 1786, de la negustori pentru dughenile ridicate pe moșia sa pe prundul Cuejdiului, la Mărăței, în hotar cu vatra târgului⁸⁴.

Cu acea ocazie, alături de alți târgoveți, îi aflăm și pe Stoica, Lupul și Vasile Buțuică. Această familie de negustori se va afla în fruntea celor care, în anii următori, se vor opune stăpânilor moșiei încercând să obțină o ușurare a taxelor și, în același timp, vor cere domniei recunoașterea unor drepturi. Stoica ținuse în 1785, împreună cu Vasile Ghine, patru stâneni de loc pe prund, Lupul trei stâneni, iar Vasile avea o casă și o cârciumă pentru locul cărora plătea anual doi lei chirie⁸⁵. În anul următor, Vasile Buțuică se numără printre negustorii care se tocimesc cu Lascarache Ruset să-i plătească boierului pentru vânzarea vinului în dughenile așezate pe moșie, pe lângă chiria cuvenită locului, și o taxă pentru vânzarea băuturilor⁸⁶.

În toamna anului 1791, după căsătoria Smarandei Ruset cu Dimitrie Bogdan, diferențele dintre noul stăpân al moșiei și târgoveți izbucnesc cu mai multă înverșunare⁸⁷.

Vechil la Mărăței rămâne tot căpitanul Ștefan Pisoschi. Acesta scrie isprăvniciei că în fruntea nemulțumiților se află Buțuiceștii. Căpitanul se plânge că, de câțiva ani, târgoveții încalcă înțelegerea pe care au avut-o cu Lascarache Ruset și nu mai plătesc nimic pentru vinul pe care îl aduc și îl vând acolo. Ca răspuns la această acuzație Vasile

⁸² ANI, Documente, CCC/40. În 1792, orașenii din Piatra prezentau ca probă la judecata cu Dimitrie Bogdan și acest act. Se dovedește că acesta a suferit în două locuri adăugiri „cu alt condeiu”, unde era scris „țarina” a fost adăugat „dinspre răsărit”, iar după cuvintele „vatra târgului a rămas nedată” a fost alăturat „și Mărăței”. Documentul nu va fi considerat fals, ci doar „tocmit” în cele două locuri, el va fi luat din mână târgoveților și dat boierului pentru ca, pe viitor, partea adversă să nu-și mai întemeieze pretențiile prin acest act. În 1801, este menționat în lista documentelor moșiei Mărăței; vezi ANI, Documente, CCC/47.

⁸³ *Ibidem*, CCC/28.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ *Ibidem*, CCC/30.

⁸⁷ Ginerile vistiernicului Lascarache nu era cu totul străin de târgul Pietrei. El stăpânea, încă înainte de căsătorie, o crâșmă pe loc domnesc, de cealaltă parte a Cuejdiului, în fața moșiei cu care va fi înzestrat. În plus, credem că nu întâmplător zapisul din 1785, prin care Hriste brașoveanul cumpără o livadă cu pomi situată mai sus de locul crâșmei lui Dumitrache Bogdan, se află printre actele moșiei Mărăței. Probabil nu după multă vreme negustorul a vândut acea poiană boierului (ANI, Documente, CCC/21).

Buțuică declară că, în trecut, negustorii „de frică ar fi făcut acea tocmală și ar fi dat acel zăpis, și cum că cu câțani s-ar fi împlinit de la dâșii acel adetiu”⁸⁸.

Chiar dacă negustorii creștini, armeni și evrei formau, după cum am văzut, o singură breaslă, interesele diferite îi făceau vulnerabili, dovedindu-se uneori dezbinăți atunci când se confruntau cu presiunile stăpânului moșiei. În noiembrie 1791, vechilul va scrie caimacamilor că nu este posibilă o înțelegere cu negustorii din pricina nestatorniciei acestora, unii refuzând cu îndârjire să respecte vechile tocmeli, iar alții spunând că vor plăti întocmai taxele pentru băutura⁸⁹. Un lucru asemănător se întâmplase și cu locurile de fânaș, acolo unde unii negustori au oferit un preț mai mare decât erau dispuși să plătească urmașii celor care deschiseseră noi terenuri pentru agricultură prin defrișări. Acestora din urmă, la sfârșitul secolului XVIII, li se mai recunoaște doar dreptul de preemțiune la înțelegerea ce avea loc anual între vechilul moșiei și cei care urmau să adune fânul⁹⁰.

După cercetarea acestor pricini de către ispravnicii ținutului Neamț, apoi de către boierii caimacami ce aveau scaunul de judecată la Roman, în primăvara anului 1793, Alexandru Moruzi voievod hotărăște ca Dimitrie Bogdan, logofăt al treilea, să-și strângă venitul de pe acea moșie și să îplinească de la târgoveți și sumele pe care aceștia nu le-au plătit în anii trecuți⁹¹. Controversa nu s-au oprit în urma acestei sentințe. Dovada continuării procesului o reprezintă o carte domnească din luna ianuarie 1794, acordată de Mihai Suțu voievod vistiernicului Lascarachi Ruset. Pe acesta îl împuternicea să-și apere hotarul moșiei Mărăței, mai cu seamă dinspre locul domnesc al târgului Piatra care rămăsese nedăruit, deci tocmai acel loc de pe prund unde funcționa târgul și se organizau iarmaroacele. Boierului îi era confirmat dreptul de a-și lua zeciuiala din câmp, țarină, fânețe, stupi, livezi și grădini de negustorie și să perceapă de la negustori câte doi bani de vatra de vin și un ban de oca de rachiu⁹². Acest act ne dovedește că între stăpânii moșiei și târgoveți intervenise o nouă așezare a taxelor pentru băutura vândută acolo și, de asemenea, ne arată că Dimitrie Bogdan nu a avut controlul deplin asupra moșiei cu care fusese înzestrat.

După moartea socrului său⁹³, Dimitrie Bogdan va încerca o reșezare a veniturilor. Noua rânduială stârnește vechi neînțelegeri cu megieșii, inclusiv cu târgoveții din Piatra, așa cum se întâmplase și în trecut, când Vasile sau Lascarache Ruset și-au propus să afle și să îndrepte starea în care se găsea moșia⁹⁴. Dimitrie Bogdan poate

⁸⁸ ANI, Documente, CCC/33.

⁸⁹ *Ibidem*, CCC/34. Într-un act emis de isprăvnicia Neamțului, unde era expusă aceeași pricină, se menționează în încheiere că „unii din jidovi să primăscu să plătească adetiul numai să aibă voie a vinde” (*ibidem*, CCC/33).

⁹⁰ *Documente economice*, A, vol. II, p. 12-13, nr. 8.

⁹¹ ANI, Documente, CCC/39.

⁹² *Ibidem*, CCC/41.

⁹³ Lascarachi Ruset a murit în primăvara anului 1798; vezi R. Rosetti, *Familia Rosetti*. La 22 mai 1801, Dimitrie Bogdan anunță pe domn că el și soacra sa au judecată pentru moșia Mărăței cu mănăstirea Bistrița (ANI, Documente, CCC/45).

⁹⁴ În același interval Dimitrie Bogdan, alături de soacra sa, se va judeca pentru hotar și cu mănăstirea Bistrița. Cu acea ocazie, la 18 iunie 1801 a fost întocmit un izvod al scrisorilor moșiilor Mărăței ce le-a primit spre cercetare Manolache Fote sulger (ANI, Documente, CCC/46 și CCC/47). Cele două acte sunt aproape identice, cel de-al doilea având reprodușă la finalul listei documentelor și copia unei scrisori adresate în 1761 de Ionichie, episcop de Roman, lui Vasile Ruset. În acea scrisoare, erau descrise greutățile întâmpinate de cele două părți cu ocazia schimbului de moșii ce intervenise între ei. Episcopul amintește că locul domnesc dăruit de Constantin Racoviță schitului Vovidenia, ctitoria sa, nu a avut dintru început hotarele bine lămurite (ANI, CCC/47 și CCC/62).

cunoștea sfatul pe care bunicul său, logofătul Ioan Bogdan, l-a dat urmașilor în 1762 atunci când și-a întocmit testamentul. Bătrânul logofăt își îndemna vlăstarele astfel: „Iubiți-vă unul cu altul atât voi frați între voi, cât și pe megieșii și răzeșii voștri, să nu vă lăcomiți să luați pământul și țarina lor, ci încă de vă dă mâna să-i agiutoriți”⁹⁵. Se pare că uneori o astfel de povață creștinească era greu de urmat, mai cu seamă atunci când locuri precum cel care se afla în litigiu cu târgoveții din Piatra era aducător de venituri însemnate.

Dacă socrul său primise de la domnie încuviințarea de a organiza la Mărăței târg și iarmaroace, Dimitrie Bogdan mai adăuga un venit moșiei, primind de la Alexandru Ipsilanti, în 1801, dreptul de a încasa mortasipia, taxă percepută din vânzarea vitelor în zilele de târg și iarmaroc⁹⁶. Acest drept îl căpătase boierul ca răspuns că „i să calcă moșie fără a avea vreun folos”⁹⁷. Știm că ceva foloase avea el în condițiile în care strângea anual bezmenul pentru locurile de case și dugheni la care se adăugau și taxele pentru vânzarea băuturilor.

De cealaltă parte, în aceeași perioadă, în urma actului de la 8 mai 1797, târgoveții își vor consolida poziția în disputele pe care le aveau cu stăpânii moșiilor din jur. La acea dată, Alexandru Callimah voievod a împlinit voința mai veche a orășenilor și i-a „milostivit cu tot locul domnescu de la târgul Pietrii, atât acel cât este cu dugheni și casă pe dânsul, cât și tot locul slobod ce mai este afară de târgu”⁹⁸, cu obligația acestora de a îngriji de Biserica domnească și de clerul acesteia.

Din punct de vedere juridic, acest loc rămânea în continuare al domniei, însă actul numit „de danie și de miluire” reprezenta garanția că ce era acum dat pentru întreținerea Bisericii domnești se va conserva spre folosul orășenilor și acel venit nu va mai fi cedat, așa cum se întâmplase în trecut, unor boieri sau mănăstiri⁹⁹.

Această recunoaștere a drepturilor îi va îndemna pe orășeni să afirme tot mai răspicat că, mai înainte, Ruseteștii și mai nou ginerele lor, Dimitrie Bogdan, s-au extins abuziv asupra vetrei târgului. Litigiul privea mai cu seamă spațiul unde se ținea târgul și se organizau iarmaroacele, pe prundul de la vărsarea Cuejdiului în Bistrița, acolo de unde boierul își strângea o mare parte din venit de pe urma taxării activităților negustorești¹⁰⁰. Orășenii îl acuză pe boier că ar fi intrat pe locul domnesc al târgului cuprinzând în hotarul moșiei cu care fusese înzestrat și casele și dughenile lor după ce ar fi mutat matca pârâului Cuejdi¹⁰¹.

Pentru lămurirea situației a fost trimis hotarnic vornicul Gavril Conachi care, la 26 iunie 1805, îi scria domnului că, în urma cercetării făcute la fața locului prin confruntarea mărturiilor ambelor părți, precum și a înscrisurilor pe care acestea le au, a

⁹⁵ Mihai Dim. Sturdza (coordonator), *op. cit.*, p. 588.

⁹⁶ *Documente economice*, A, vol. II, p. 29-30, nr. 21. Anterior acest venit revenea domniei, iar acum vameșilor de la chervasara li se poruncește să nu încalce această danie.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 26-27, nr. 18.

⁹⁹ În actele de la începutul secolului următor, atunci când târgoveții vând case sau locuri din vatra târgului, se menționează că acestea se află pe loc domnesc. În 1810, atunci când sulgerul Manolache Fote cumpăra de la doi evrei trei dugheni de pe pârâul Cuejdi se menționa că acestea sunt făcute pe loc domnesc; vezi G. T. Kirileanu, *Știri vechi din târgul Pietrii*, în „Avântul”, nr. 180, 23 iulie 1939, p. 2.

¹⁰⁰ Valoarea acestui loc este amintită și într-un document. Era locul unde cu câteva decenii înainte erau doar poieni și livezi, iar locuită era doar partea dinspre Mărăței, acolo unde erau doar câteva case. Odată cu extinderea teritorială a târgului, acest loc a fost populat atât cu locuințe dar, mai cu seamă, cu dugheni și crâșme (ANI, Documente, CCC/40). În recensământul din 1774 erau înregistrate doar zece case în Mărăței de peste vale; vezi *Moldova*, VII, partea II, p. 48.

¹⁰¹ ANI, Documente, CCC/50.

constatat că acuzația târgoveților că ar fi fost mutată matca pârâului nu este întemeiată. În această soluție a cântărit felul cum s-au prezentat cele două părți la proces. S-a consemnat atunci de către judecători că mărturiile târgoveților sunt contradictorii, iar aceste nepotriviri „nascu prepus la giudecata unui cugit curat”, și „Pravila și cugetul curat nu suferă mărturii cu împotriviri unii alteia asupra pricinilor celor mai gingașe”¹⁰².

Această rezolvare și felul în care a fost ea fundamentată ne dovedește că, în ciuda evoluției spre o mai temeinică solidarizare între diferitele categorii de târgoveți, aceștia erau și la începutul veacului XIX vulnerabili în confruntarea cu stăpânii moșiilor din jur. Pentru aceștia din urmă, actele pe care le păstrau și le transmiteau de la o generație la alta dădeau un mai bun temei pretențiilor de stăpânire decât memoria colectivă a târgoveților care suferea, în timp, distorsiuni ce stârneau suspiciunea judecătorilor¹⁰³.

Bănuim că acesta este momentul în care a fost scris răvașul redat la începutul acestui text. Scrisoarea nu are dată, bănuim că a fost scrisă de pitarul Costin într-o zi ploioasă din primăvara anului 1805. Atunci preoții de la toate bisericile din târg au citit Acatistul și s-au rugat pentru apărarea credincioșilor și îndrumarea pe calea cea dreaptă a vrăjmașilor.

Autorul scrisorii îi ura în încheiere spătarului Dimitrie Bogdan să-i „lungiască milostiv(ul) Dum(ne)zău viața” și să-i dea gândul cel bun fiindcă „giudicat să rămâi <dumneata> pren rugăciuni nu-i bini”¹⁰⁴.

Nu știm cum l-a judecat Dumnezeu pe Dimitrie Bogdan în urma rugăciunilor târgoveților; cunoaștem doar că, în ciuda răspunsului negativ primit din partea judecătorilor lumești, orășenii nu vor renunța să-și caute dreptatea înfățișând de fiecare dată actul de danie pe care îl primiseră în 1797 de la Alexandru Callimah. Pentru recuperarea a tot ceea ce considerau că era din veac lăsat spre folosul lor, se vor judeca nu numai cu Dimitrie Bogdan, ci și cu alți stăpâni ai moșiilor din preajma târgului¹⁰⁵. Mai mult decât atât, ei devin conștienți că doar prin acțiuni care să le probeze coeziunea vor putea să-și susțină cererile. Pornind pe această cale orășenii, în toamna anului 1807, vor hotărî să nu mai plătească bezmen boierului pentru locul de pe malul Cujeiului. Această atitudine nu era una nouă, o adoptaseră și în trecut atunci când stăpân al Mărățeilor era socrul lui Dimitrie Bogdan dar, după cum am văzut, fără efecte din cauza dezbinării dintre membrii obștii. Acum, pentru a evita repetarea acelei situații, încheie între ei un act prin care se obligă „să stăm cu toți la un cuvânt, cu unire, la toate pricinile ce s-ar întâmpla; să sărim cu toții, unul pentru altul, netrăgându-ne într-o parte când ne-a trage la vreo judecată, pe vreunul din noi, să avem a merge și a răspunde cu toții într-un cuvânt, măcar orice s-ar întâmpla, una să fim”. Cel care ar fi încălcat acest legământ „făcând vreo iconomie de a se ajunge cu dumnealui Dimitrachi Bogdan, sau cu vechilii dumisale, dând bezmăn” urma să îndure „pedeapsa a tot târgul, a-l ucide cu pietre, și să

¹⁰² *Ibidem*, CCC/51. Cu acea ocazie a fost întocmită și o hartă în care erau marcate punctele de hotar care despărteau moșia boierească de cea a târgului.

¹⁰³ În 1806, Alexandru Moruzi voievod va hotărî ca Dimitrie Bogdan să stăpânească hotarul moșiei de la Piatra, urmând punctele stabilite prin anaforaua întocmită în urma cercetării făcute în anul precedent de vornicul Gavril Conachi (ANI, Documente, CCC/52).

¹⁰⁴ ANI, Documente, CCC/59.

¹⁰⁵ După 1797 nu doar cu stăpânul Mărățeilor au avut neînțelegeri de hotar locuitorii din Piatra, ci și cu ceilalți vecini, schitul Gârcina și cu Iordache Darie, stăpânul moșiei Dărmănești. Pe aceștia, târgoveții i-au reclamat că le-au încălcat locul numit Borzogheanul și Avramul curățit din pădure de înaintașii lor și unde ei aveau livezi. În 1799, se stabilesc hotarele dintre moșia târgului și Dărmăneștii lui Iordache Darie. Actele au fost publicate de G. T. Kirileanu, *Un proces de hotar la Valea Viei*, în „Avântul”, nr. 157-163, februarie-martie 1939.

fie sub blăstămul Sfântului Ioan și a tuturor sfinților”¹⁰⁶. Între cei care subscriu actul legământului găsim atât nume noi, dar și membri ai vechilor familii de târgoveți precum Șoldan, Buțuică și Motrăcală; aflăm negustori dar și mulți meșteri, iar după iscălituri ei sunt creștini și evrei¹⁰⁷.

Hotărârea celor două părți de a tranșa diferendul de hotar pare să conducă, în primul deceniu al secolului XIX, la soluționarea grabnică a conflictului. Nu a fost însă așa. Procesul pentru stăpânirea locului dintre Mărăței și Piatra a continuat și după ce Dimitrie Bogdan și-a înzestrat, la rândul său, cu această moșie fiica, Maria¹⁰⁸, și ginerele, Teodor Balș¹⁰⁹. Pentru ca după încă o generație Ana, căsătorită cu Iordache Costache Boldur Lătescu¹¹⁰, să moștenească de la părinții ei nu doar veniturile moșiei¹¹¹, ci și neînțelegerile de hotar¹¹². Încheierea va sosi abia după ce această nepoată a lui Dimitrie Bogdan, Ana, născută Balș, va vinde în 1867 Consiliului Comunal și negustorului Ion Gheorghiade din Tecuci moșia alcătuită din partea bezmenară cu dugheni și schele, 550 de fălci¹¹³ de arătură și fânaș, muntele Pietricica, precum și muntele Cernegura de cealaltă parte a Bistriței¹¹⁴. Ulterior, la delimitarea de stăpânire ce o vor avea cu tovarășul lor, negustorul Gheorghiade, pietrenii vor opri toată partea cu dugheni și schele și 150 de fălci de teren agricol, adică tocmai cea bucată de loc pentru care se judecaseră decenii la rând cu boierii, susținând că aceștia o uzurpaseră¹¹⁵.

Dar poate că abia în 1876 o fi auzit și Dumnezeu clopotele ce au bătut, într-o zi din primăvara anului 1805, pe la toate bisericile din Piatra, dăruindu-le urmașilor așezarea ce nu le-a putut-o da părinților.

În concluzie, iată cum, publicarea unei epistole scrisă de un dregător în primii ani ai secolului al XIX-lea și adresată boierului Dimitrie Bogdan, stăpân al unei părți a teritoriului orașului Piatra, ne-a oferit prilejul unei prezentări a evenimentelor care s-au petrecut timp de aproape un veac în spațiul urban.

Cercetarea întreprinsă acum pe baza a aproximativ șaptezeci de acte păstrate în colecția Documente de la Arhivele Naționale din Iași, prin apelul la contribuțiile anterioare legate de istoria aceluia oraș, precum și la lucrări generale pe teme de istorie urbană românească, am socotit-o necesară punând astfel în discuție câteva schimbări și evenimente care au avut loc în zorii modernității.

Vechea organizare a orașenilor, solidaritățile create anterior între aceștia, drepturile pe care ei le invocă în relațiile cu puterea centrală și cu alți stăpâni de pământ,

¹⁰⁶ *Documente economice*, A, vol. II, p. 44-45, nr. 29, unde textul a fost editat cu greșeli și omisiuni.

¹⁰⁷ ANI, Documente, CCC/54.

¹⁰⁸ Mihai Dim. Sturdza (coordonator), *op. cit.*, p. 292. În amintirile ofițerului rus Liprandi, care o văzuse la Chișinău în timpul Eteriei, ea „era o femeie de 30 de ani, destul de frumoasă, spirituală și vorbărească; vorbea bine franțuzește și era pretențioasă”. În acea societate amestecată, același ofițer spunea că lui Pușkin, aflat atunci în exilul său basarabean, „îi plăceau mult conversațiile de salon și acestea, pe atunci, se țineau numai cu ea”.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 292-296.

¹¹⁰ Mihai Dim. Sturdza (coordonator), *op. cit.*, p. 257.

¹¹¹ Alexandru I. Gonța, *Începutul industriei alcoolului în Moldova feudală*, în *AIIAI*, VIII, 1971, p. 156, menționează înțelegerea care intervine, în 1836, între negustorii așezați în târgul de la Mărăței și Iordache Costache, subliniind importanța acestor venituri pentru stăpânii unor moșii.

¹¹² *Documente economice*, A, vol. II, p. 211-212, nr. 128.

¹¹³ La 1864 falcea avea aproape un hectar și jumătate sau mai exact 14.323 m² (Nicolae Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii. Metrologia medievală pe teritoriul României*, București, Editura Științifică, 1971, p. 138).

¹¹⁴ A. Semac, *Privire în trecutul târgului Piatra*, București, 1938, p. 17.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 18.

acestea sunt doar câteva din aspectele care suferă acum modificări și nasc frământări. Renunțarea din partea domniei la rolul anterior de stăpân al teritoriului orașelor a însemnat nu doar o schimbare juridică, ci și una economică. Drepturile de stăpânire asupra orașelor acordate unor particulari (boieri sau mănăstiri) însemnau și avantaje economice, precum încasarea zecuielii de pe terenurile cultivate, a chiriilor de pe locurile de casă și prăvălii și a taxelor ce însoțeau vânzarea unor produse în târgurile permanente și periodice organizate pe terenul asupra căruia se exercita stăpânirea.

Aceste modificări și tensiunile care le însoțesc sunt consecințe ale avansului economiei din apusul și centrul Europei în defavoarea relațiilor vechi dominate de monopolul otoman. Prinși în acest proces orașenii, nu doar cei din Piatra, de la mijlocul secolului al XVIII-lea până spre jumătatea celui următor, traversează o etapă în care raportarea la ceilalți actori sociali este rediscutată, iar această reorganizare străbate un drum sinuos presărat cu incertitudini, cu invocarea repetată a trecutului și chiar cu violențe.

A TWO-CENTURY OLD LETTER FROM THE TOWN OF PIATRA:
CONTRIBUTIONS TO THE TOWN HISTORY
(Summary)

Keywords: Piatra town territory, Romanian urban history, modernity, rights of property

The publication of a letter written by a princely dignitary around the year 1800 and addressed to boyar Dimitrie Bogdan, the owner of part of the Piatra town territory, represents an opportunity to make an attentive investigation on the events occurring at that time in the urban area. The whole paper relies upon a number of seventy documents, preserved in the Documents fund of the National Archives of Iași, out of which a small part was published in a volume entitled *Documents regarding the economic history of Romania, Cities and Towns. Moldavia*, series A, vol. II, edited by Gh. Ungureanu, Gh. Dăscălescu, M. Gheorghiu, Gh. Robu, București, 1960, IX + 549 p. + 6 plates.

The research made on the mentioned fund of documents and by resorting to the previous contributions related to the history of that town, as well as to those studies elaborated on topics of Romanian urban history in general, is a necessary research, as it questions a number of changes occurring in the urban area at the beginnings of modernity.

The old organization of the townspeople, the solidarity previously created between them, the rights they invoke in their relations to the central power and to other land owner are just a few aspects that are now submitted to modifications and raise convulsions. The prince's renouncing the previous role of master of the town territories was not only a juridical modification, but also a practical, economic one. With the private individuals (either boyars or cult establishments) taking over the rights of property upon towns, economic advantages emerged; first of all, they started levying tithes on the cultivated lands, rents on the house and shop places, as well as taxes for the selling of goods in the permanent and periodical fairs.

All of these are reactions of a society confronted with the signs of modernization, in a period when the market of Moldavia must be reassessed – in the second half of the 18th century – in relation to the impulse of growth that the economy of Central and Western Europe starts to get in the confrontation to that of the Eastern Europe and of the Ottoman Empire.

Caught in this process, the townspeople of the 18th century and of the early 19th one cross a phase when the relation to the other social actors is reevaluated. This revaluation follows a sinuous, insecure path, marked by the repeated invocation of the past and even by violence.

ANEXE

Fig. 1. Sigiliul aplicat pe documentul cu data: 1757 (7265) august 30

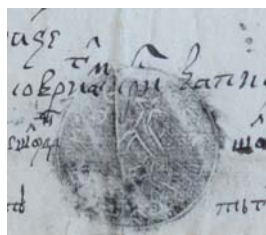

Fig. 2. Sigiliul aplicat pe documentul cu data: 1758 (7266) iunie 10

Fig. 3. Sigiliul aplicat pe documentul cu data: 1776 aprilie 20

Fig. 4. Sigiliul aplicat pe documentul cu data: 1777 martie 17

Fig. 5. Sigiliul aplicat pe documentul cu data: 1815 septembrie 12

Fig. 6. amprenta sigiliului semnalat de V. A. Urechia

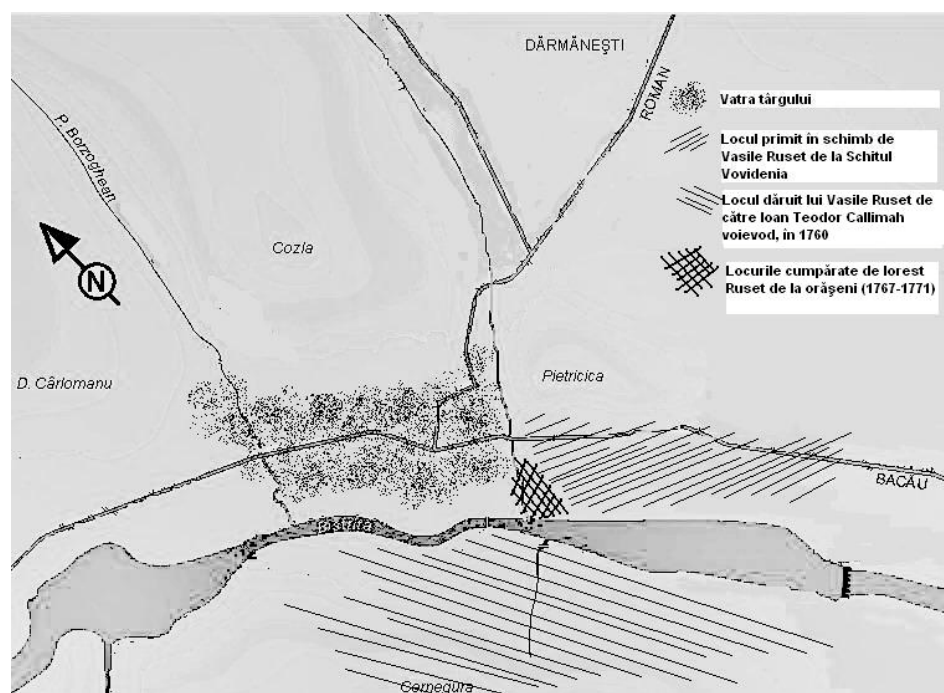
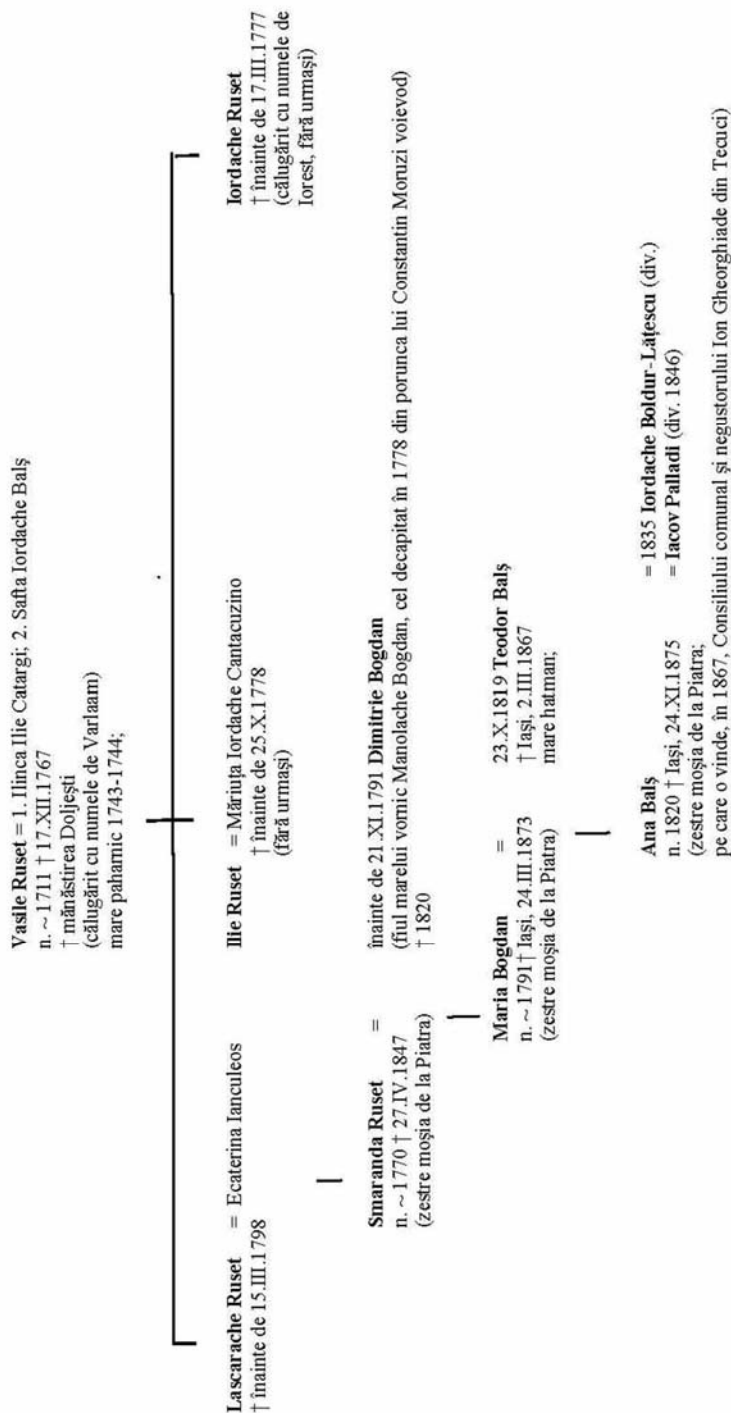

Fig. 7. Vatra orașului Piatra și suprafețele stăpânite de Rusetești în preajma anului 1800

Stăpânii Măraștelor, a locului de peste Bistrița și a unei părți din vatra târgului Piatra¹¹⁶

¹¹⁶ La baza realizării acestei spițe au stat atât informațiile cuprinse în actele folosite la realizarea acestui studiu, cât mai ales cele din lucrările: R. Rosetti, *Familia Rosetti. Coborâtorii moldoveni ai lui Lascaris Rousaitos*, vol. I, București, 1938; Mihai Dim. Sturdza (coordonator), *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească*, vol. I, Abaza – Bogdan, București, 2004; și <http://www.ghika.net/> realizat de Mona și Florian Budu-Ghyka.

ANDREI FLORIN SORA

**VERS UNE «COMMUNAUTÉ» DES FONCTIONNAIRES PUBLICS:
L'ASSOCIATIONNISME DES AGENTS DE L'ÉTAT
DANS LA GRANDE ROUMANIE**

Nous avons besoin d'un personnel bien documenté, lié non seulement par les mêmes conceptions, idées ou sentiments; dans le sillage de la nouvelle époque historique du temps présent, il est nécessaire de créer une communauté d'intérêts. Le personnel administratif nous apparaît comme une communauté théologique, qui travaille pour un but déterminé et qui veut le bien de la collectivité, en créant une communauté de sentiments et de nouvelles idées... (I. M. Dragomirescu ¹)

Le développement d'une conscience commune chez les fonctionnaires publics, leur rassemblement dans de grandes associations a provoqué l'inquiétude et le mécontentement des autorités étatiques, qui craignent que l'ordre public soit menacé et leur pouvoir atteint. Bref, on peut considérer que deux forces principales, interdépendantes, se situant en général sur des positions antagonistes, ont participé au processus de cristallisation du corps des fonctionnaires publics: le pouvoir étatique et les fonctionnaires. L'intervention de l'État était commentée par un haut fonctionnaire, C. Z. Popazolu, de la manière suivante: «il dépend beaucoup des gouvernements de former une catégorie saine et une couche protectrice et isolatrice, le corps des fonctionnaires, séparant ainsi notre puissance nationale des forces occultes et malveillantes, qui cherchent à nous affaiblir»². En ce qui concerne les fonctionnaires, Popazolu pensait que: «on ne peut pas parler de solidarité, les fonctionnaires publics ne se sont pas manifestés comme un corps, on observe seulement des groupes isolés, agissant par des actions disparates, ayant des tendances opposées, il n'y a que les parties d'un organisme et non pas l'organisme tout entier»³.

Jusqu'au lendemain de la Grande Guerre, les fonctionnaires publics se sont contentés de militer pour plus de droits, en présentant aux gouvernements des mémoires et des projets de loi pour changer leur statut ou faisant connaître leurs mécontentements dans la presse. La fin de la Première Guerre mondiale a marqué la radicalisation des agitations contre le pouvoir, notamment à gauche. Les mouvements des fonctionnaires publics se sont rapprochés de plus en plus des organisations ouvrières. Il ne s'agissait

¹ I. M. Dragomirescu, *Funcționarul public (Perseverență și devotament)*, deuxième édition, Bucarest, 1930, p. 5-6.

² C. Z. Popazolu, *Funcționarismul public sub raportul profesional, administrativ și social național*, Bucarest, 1922, p. 18.

³ *Ibidem*, p. 16.

pas seulement de l'application par les fonctionnaires des stratégies utilisées par les ouvriers (les grèves) pour obtenir plus de droits et privilèges, mais aussi de plus de liens, y compris des actions communes. Faute d'études récentes, l'historiographie sur ce sujet reste tributaire des recherches entreprises avant 1989, qui semblent trop évaluer l'influence communiste dans tout mouvement syndicaliste.

À cause du danger socialiste et de la grande révolte paysanne de 1907, a été adoptée la loi du 20 décembre 1909 contre les syndicats, les associations professionnelles des fonctionnaires de l'État, des départements, des communes et des établissements publics. Par cette loi, le gouvernement se montrait soucieux que le fonctionnement et même la souveraineté de l'État ne soient menacés à l'intérieur de l'organisme bureaucratique. Les fonctionnaires, les employés et les ouvriers, n'importe quel «salarié de l'État, des départements, des communes et des établissements publics» ne pouvaient être membres d'une association professionnelle sans l'autorisation du ministère auquel ils appartenaient, et ils n'avaient surtout pas le droit de grève⁴. Dans les archives, nous avons trouvé des déclarations par lesquelles les «employés de l'État devaient promettre qu'ils n'étaient pas et ils n'allaient pas devenir membres des associations interdites ou de celles autorisées qui ne respectaient pas leurs programmes»⁵. Par la même loi de 1909, en espérant limiter des contestations à venir, par une sorte de compensation des éventuelles contestations, la liberté du travail a été garantie. Avant 1918-1919, l'État a réussi à limiter et à contrôler les mouvements et les demandes contestatrices des fonctionnaires publics.

En 1929, le nombre total de fonctionnaires publics était d'environ 455.000 personnes, sans compter les contractuels⁶, le nombre de fonctionnaires de l'administration locale étant d'environ 110.000 personnes⁷. Beaucoup de voix admettaient que le nombre de fonctionnaires était plus grand que celui fourni par les chiffres officiels⁸.

Dans les premières années d'après la fin de la Première Guerre mondiale, l'État roumain a été confronté à une vague de revendications et de mécontentements de ceux qui considéraient que leurs efforts et privations pendant la guerre devaient être enfin récompensés. La masse des fonctionnaires, très hétérogène du point de vue du niveau d'instruction, de l'affiliation politique et du salaire, a fait connaître ses revendications. La révolution russe et les autres mouvements socialistes européens ont servi, tant aux contestataires qu'au gouvernement, comme exemples de ce qu'il pouvait se passer en Roumanie aussi. Les fonctionnaires ne légitimaient pas seulement par des raisons économiques leur activité contestatrice, mais aussi par le droit à une sorte de réparation morale de leur effort pendant la Grande Guerre, y compris leurs activités sur le front.

Dans une période de recrudescence des mouvements contestataires – des grèves des ouvriers et de certaines catégories des employés d'État – a été adoptée une nouvelle loi sur les syndicats professionnels⁹. La loi du 26 mai 1921¹⁰ précisait que les syndicats

⁴ *Codul general al României*, vol. VII, supplément III, Bucarest, 1910, p. 59-60.

⁵ Nous avons rencontré des déclarations des employés dans le corps des sergents de la ville de Turnu Severin, ANIC, fonds *Ministerul de Interne. Divizia administrației centrale* (330), dos. 4/1911, *passim*.

⁶ I. V. Gruia, *Problema reducerii numărului funcționarilor publici*, in «Revista de Drept Public», VI, 1931, p. 258.

⁷ «Revista Funcționarilor Publici», VII, 3-4, 1932, p. 3.

⁸ I. V. Gruia, *op. cit.*, p. 258.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *MOF*, no. 41, 26 mai 1921. Nous avons utilisé le texte de loi publié dans le *Codul General al României*, vol. IX-X, 1919-1922, p. 603-612.

¹¹ Dans le chapitre XII, intitulé *Dispositions transitoires* a été précisé que les précédentes formes des syndicats, «la *breasla* et la *corporația* créées par la loi sur l'organisation des métiers, du crédit et des

professionnels étaient ouverts «à tout individu et aux personnes morales, qui exercent la même profession, professions similaires ou voisines»¹¹. D'après cette loi: «les syndicats professionnels ont comme objet l'étude, la défense, elles participent à l'affermissement des intérêts professionnels, sans poursuivre des bénéfices [financiers]»¹². Pour qu'il n'y eût pas d'ambiguïtés, cette loi précisait que le droit de fonder des syndicats était également accordé aux professions libérales et à tous les travailleurs [lucrători], salariés de l'État, des départements, des communes et d'autres services publics. En ce qui concerne les fonctionnaires publics, on mentionnait que les conditions demandées pour exercer le droit d'association professionnelle des fonctionnaires publics devaient être précisées dans la future loi sur le statut des fonctionnaires¹³. Le Statut de 1923 (par le chapitre VII, les articles 24-32, de la loi sur le Statut et les articles 53-66 du Règlement), adopté peu de temps après les grèves des fonctionnaires, a tracé les nouvelles normes, en s'efforçant de maintenir le contrôle de l'État et limitant leur activité politique¹⁴. Le droit d'association des fonctionnaires publics a été reconnu et garanti avec la condition que ces formes de rassemblement aient des objectifs culturels, économiques et défende les intérêts professionnels¹⁵. Les associations des fonctionnaires publics ne pouvaient ni discuter, ni prendre des résolutions à caractère politique¹⁶. Une autre loi, appelée la loi sur les personnes juridiques du 6 février 1924 a tracé la création et le fonctionnement des associations et des fondations¹⁷, le Statut de 1923 restant valable en ce qui concernait les associations des fonctionnaires.

À la radicalisation politique, visible partout en Europe au lendemain de la Grande Guerre, se sont ajoutées les demandes formulées par les fonctionnaires roumains des nouvelles provinces intégrées en 1918, qui auparavant jouissaient d'un statut social et professionnel supérieur aux fonctionnaires du Vieux Royaume. En bénéficiant de capacités intellectuelles et souvent du soutien des politiciens de la Transylvanie, les fonctionnaires roumains ont su s'organiser très rapidement et établir des liens avec les organisations professionnelles du Vieux Royaume. En Transylvanie et en Bucovine, les fonctionnaires roumains qui avaient été actifs antérieurement dans l'administration hongroise et autrichienne constituaient un groupe réduit, mais assez homogène. Les liaisons antérieures, une culture administrative et une formation intellectuelle différentes ainsi que l'opposition vis-à-vis des fonctionnaires du Vieux Royaume ont joué un rôle important dans la fondation de journaux et d'organisations.

Dès l'instauration de l'administration roumaine en Transylvanie, les notaires et les autres fonctionnaires roumains se sont organisés dans des associations départementales et régionales. L'un des premiers organismes unitaires des fonctionnaires roumains dans les territoires nouveaux a été *La Réunion des notaires communaux et d'arrondissement de Transylvanie, Banat et des régions hongroises attachées*. Celle-ci fonctionnait déjà en 1921 et a changé son nom et son rapport géographique en devenant *l'Union générale des notaires communaux et d'arrondissement de Roumanie*. Cette association comptait

assurances ouvrières de 1912, sont supprimées». La fonction de fournir des assurances sociales aux ouvriers, confiée auparavant aux corporations, devait revenir aux Caisses d'assurances. Voir Loi du 26 mai 1921, art. 1, in *Codul General al României*, vol. IX-X, 1919-1922, Bucarest, [1922], p. 611-612.

¹¹ *Ibidem*, art. 2, p. 603.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, art. 3, p. 603.

¹⁴ «Revista Funcționarilor Publici», VI, 1931, no. 11-12, p. 15.

¹⁵ Loi du 19 juin 1923, art. 24, in *Statutul funcționarilor publici*, Bucarest, 1923, p. 8.

¹⁶ *Ibidem*, art. 26, p. 9.

¹⁷ *Codul General al României*, vol. XI-XII, 1922-1926, Bucarest, [1926], p. 244-261.

également des fonctionnaires appartenant aux minorités ethniques. À la suite de l'assemblée générale du 4 avril 1922, son présidium comprenait trois Hongrois sur 11 individus, dont un vice-président, alors que dans le conseil d'administration il y avait plusieurs Hongrois et Allemands. À partir de 1921, cette association a commencé à éditer la revue «Administrația română». En 1922, pendant quelques numéros, la revue a été publiée en roumain et en hongrois.

La radicalisation du discours est perceptible aussi dans les appellations de quelques organisations de fonctionnaires. Un tel essai, qui marque la rupture avec un passé conciliant et timide de rassemblement, est l'apparition juste après 1918 d'associations appelées *Syndicats professionnels-nationaux des salariés d'État, département et commune*, groupés dans une Union générale. Chaque syndicat avait son organisation propre et fonctionnait en conformité avec les statuts votés dans leurs assemblées générales¹⁸. L'usage en Roumanie du terme syndicat n'était pas neuf, on le rencontre dès la fin du XIXe siècle pour désigner les mouvements et les formes associatives des ouvriers et des contremaîtres du privé. Même s'il existe des rassemblements des fonctionnaires appelés par leurs membres du nom générique de syndicat, ceux-ci restent néanmoins des phénomènes limités et fortement contrôlés par l'État. Pourtant, on ne peut pas parler d'une véritable syndicalisation de la fonction publique. Apparemment, l'État n'a pas reconnu ces organisations sous cette forme et composition.

Il est certain que les dirigeants des organisations des fonctionnaires ont compris que l'action commune était nécessaire pour que leurs objectifs s'accomplissent. Les organisations des fonctionnaires des nouvelles provinces devaient tenir compte du fait que les autorités avec lesquelles il fallait négocier se trouvaient à Bucarest. Un congrès général qui essayait de rassembler tous «les fonctionnaires salariés d'État, département et commune sur l'ensemble de la Roumanie» s'est tenu à Bucarest le 18 et le 19 juillet 1920. Son principal organisateur a été l'*Union générale des Syndicats professionnels-nationaux des salariés d'État, département et commune*, mais y ont participé également les représentants de la *Société des fonctionnaires publics* et du *Syndicat général des Chemins de fer*, organisations indépendantes. Le président du Congrès, Nicolae C. Schina, un des plus connus défenseurs des droits des fonctionnaires, a vivement critiqué, y compris dans un télégramme adressé au roi, les «mesures prises par le gouvernement d'empêcher le Congrès, en faisant appel à l'armée, une mesure qui ne respectait pas la Constitution». On a critiqué aussi le ministre de l'Intérieur, Constantin Argetoianu, qui avait appelé les fonctionnaires «paresseux et fripons»¹⁹. Même si finalement la Police n'a pas réussi à empêcher ce congrès, elle a au moins pu réduire son ampleur²⁰. Toutefois, ces manifestations, ainsi que les grèves des fonctionnaires pendant l'été 1922²¹ et en avril 1923 restèrent limitées, elles ont eu un impact inférieur à ce qui s'est passé dans les pays occidentaux dans la même période.

¹⁸ *Proiectul de statut al funcționarilor*, in *Congresul general al tuturor funcționarilor publici din zilele de 18 și 19 iulie 1920*, Bucarest, [1920], p. 12. Cette brochure se trouve aux ANIC, fonds *Sindicatul funcționarilor de toate categoriile din România* (2959), dos. 3, r. 393.

¹⁹ *Télégramme à sa Majesté le Roi de la Roumanie*, in *Congresul general al tuturor funcționarilor publici din zilele de 18 și 19 iulie 1920*, Bucarest, Editura Curierul Judiciar, 1920, p. [44].

²⁰ Le Congrès devait se tenir dans le centre de Bucarest, dans une grande salle (Eforie). L'intervention de la police a provoqué le changement de la location avec la salle de la société *Locomotiva* des cheminots, devenue dans les années 1920-1930 le lieu favori de rassemblement des fonctionnaires, notamment dans le cas des mouvements antigouvernementaux.

²¹ À l'occasion des grèves déroulées pendant l'été 1922, Nicolae Schina, considéré instigateur contre l'ordre public, a été licencié de la fonction publique.

Au lendemain de la Première Guerre mondiale, une autre organisation s'est efforcée de représenter les intérêts de tous les fonctionnaires publics: *l'Union générale des fonctionnaires*, ayant son siège à Cluj²², devenue peu de temps après *l'Union générale des fonctionnaires et des retraités publics*. Au-delà de son nom, cette organisation, à l'instar des autres (*l'Union des fonctionnaires publics*²³), ne représentait, dans les années 1920, que les intérêts d'une minorité de fonctionnaires. En 1922, à la direction de l'Union des fonctionnaires publics étaient deux fonctionnaires appartenant aux minorités ethniques: Armin Grunwald en tant que président et Alexandru Hirsch, président administrateur²⁴.

Dans les années 1920 se sont développées également les organisations des retraités. Il y avait un *Cercle des retraités* («Cercul pensionarilor»), reconnu comme personne morale en 1929, mais fonctionnant depuis 1902²⁵, *l'Association solidaire des retraités civils* («Asociația solidară a pensionarilor civili») ²⁶, *la Société centrale des retraités publics* («Societatea centrală a pensionarilor publici din țară») ²⁷.

La première société de fonctionnaires (exceptant le corps enseignant) qui ait acquis la personnalité juridique, en 1883, est *la Société des fonctionnaires publics*, fondée en 1882 à l'initiative des fonctionnaires du ministère des Finances.

La Société des fonctionnaires publics était une institution bien organisée, hiérarchisée, avec un personnel nombreux et relativement bien payé²⁸. À partir des années 1920, la Société s'est dotée d'une organisation proche de celle des corporations professionnelles. Suite à la Loi sur l'organisation de la Société des fonctionnaires publics, publiée dans le Moniteur officiel le 7 avril 1931, et à ses statuts de 1932, la Société a été organisée au niveau local dans des comités départementaux, en préservant ses organes centraux à Bucarest. Ces bureaux locaux devaient avoir chacun entre 5 et 7 membres recrutés dans les administrations financières, «les inspectorats industriels, commerciaux ou miniers», les tribunaux, les préfetures, les mairies, les Chemins de fer²⁹.

La coutume d'associer comme membres honorifiques et comme présidents d'honneur des personnalités importantes, dont des membres de la famille royale, a assuré à la Société des fonctionnaires publics une certaine ouverture dans les cercles

²² *Statutele Uniunii Funcționarilor din România*, [1922]. Cette brochure se trouve aux ANIC, fonds *Sindicatul funcționarilor de toate categoriile din România* (2959), dos. 3.

²³ Cette organisation était forte en Transylvanie, ayant comme membres non seulement des Roumains, mais également des minoritaires. Nous avons trouvé des fiches d'inscription dans l'organisation, probablement de 1927, rédigées dans les langues roumaine, hongroise et allemande. ANIC, fonds *Sindicatul funcționarilor de toate categoriile din România* (2959), dos. 34, r. 393, c. 184.

²⁴ *Statutele Uniunii Funcționarilor din România*, [1922], p. 10.

²⁵ ANIC, fonds *Ministerul de Interne. Direcția generală a Poliției* (2349), dos. 16/1924, vol. I, f. 114.

²⁶ Dans les années 1920 à la tête de cette organisation était Gheorghe A. Drăghici, ancien procureur général de Cour d'appel.

²⁷ Un document interne, issu de la direction de cette société (Présentation de la société, le 1er janvier - le 31 décembre 1930), nous indique le chiffre de 1.804 sociétaires en 1929 et 1.020 en 1930. Cette chute du nombre de sociétaires a eu comme principale cause la sécession de la section de Cernăuți. À la fin de l'année 1930, la structure de cette organisation rassemblant les retraités était la suivante: le centre principal à Bucarest et des sections à Brăila, Călărași, Caracal, Câmpulung, Ismail. Voir *Dare de seamă de la 1 ianuarie 1930 la 31 decembrie 1930, prezentată la adunarea generală convocată la 1 sau 8 martie 1931*, Bucarest, 1931, p. 3, ANIC, fonds *Sindicatul funcționarilor de toate categoriile din România*, dos. 16/1924, vol. I, f. 172 r.

²⁸ En 1931 le nombre des employés payés de la Société était de 39 individus, leur salaire étant plus grand que celui payé par l'État. Le directeur général de la société touchait en 1931 un salaire de 29.200 lei par mois et un *commis (impiegtat)* – il y avait 14 – 5.000 lei par mois. «*Revista Funcționarilor Publici*», VII, 3-4, 1932, p. 22.

²⁹ «*Revista Funcționarilor Publici*», VII, no. 11-12, 1932, p. 9.

politiques. Cette entrée de leurs dirigeants dans les cercles de la haute société n'a pas seulement assuré plus de prestige, à côté des contributions des membres fonctionnaires, il y a eu également des dons et donations. Un des présidents honorifiques, Alexandru G. Cantacuzino a enrichi la société avec un immeuble à Sinaia et un autre à Bucarest. Nous rappelons aussi son imposant siège central, le Palais de la Société des Fonctionnaires publics bâti dans la Place Victoria, d'après les plans de l'architecte Nicolae Mihăescu, détruit lors du tremblement de terre de 1940³⁰. D'autres immeubles de la société destinés au repos des fonctionnaires étaient à Ciucea et à Covasna. Les membres de cette société et leurs familles sont arrivés à avoir leurs propres médecins et même leur clinique propre³¹. Parmi les sources de revenu provenant de donations ou de cotisations des membres, la Société des fonctionnaires publics a su augmenter son budget, en louant à bail une partie de l'espace dans son «palais» Place Victoria.

Même si la Société s'est proclamée le défenseur et le porte-parole des petits et des moyens fonctionnaires, les plus frappés par l'arbitraire des chefs et bénéficiant dans la majorité des cas d'un traitement insatisfaisant, ceux-ci étaient peu représentés dans le comité directeur. En 1932, la direction (qui avait comme structure un président, deux vice-présidents, dix conseillers et trois censeurs) comptait deux directeurs généraux du ministère des Finances, deux du ministère de l'Intérieur, trois du ministère de l'Industrie et du Commerce, deux inspecteurs généraux aux Chemins de fer avec la fonction de sous-directeurs, un directeur des ministères de l'Intérieur, du Travail et la Santé, des Finances et un directeur dans la mairie de Bucarest³². Dans les années 1930, la Société des fonctionnaires publics est rentrée dans l'ombre, situation due notamment au fait qu'elle n'a pas su ou n'a pas voulu devenir le véritable représentant des intérêts des tous les fonctionnaires publics, et notamment des petits fonctionnaires, qui commençaient dans cette période à lutter par tout moyen pour plus de droits. Le maintien de bonnes relations avec le pouvoir a été l'autre cause de son déclin. Dans le sillage du Statut de 1923, pour demander plus de droits il semblait nécessaire pour les fonctionnaires de développer un autre type de discours plus radical et s'adressant à la grande majorité des salariés publics. Les contacts assez réduits avec d'autres organisations de salariés publics semblent avoir contribué aussi à la perte de puissance de la Société des fonctionnaires publics. Nous ne pouvons omettre non plus le conflit interne qui a provoqué le départ vers une organisation rivale d'une des personnalités de la Société, son président de 1921-1928, Stancu Brădișteanu.

La féminisation de la fonction publique de l'entre-deux-guerres est visible aussi dans l'effort des femmes de créer des formes associatives propres³³. Notamment dans les administrations centrales des ministères, les femmes commencent à avancer dans la

³⁰ Narcis Dorin Ion, *În căutarea Micului Paris*, Bucarest, Tritonic, 2005, p. 28.

³¹ Le programme de la Clinique (ayant le siège dans la rue Buzesti, donc près du Palais de la Société) était présenté dans les années 1930 à chaque numéro dans la *Revue des Fonctionnaires Publics*, à la dernière page. Nous pouvons ainsi nous faire une opinion sur le type de maladies traitées: il y avait des docteurs pour les maladies internes, génito-urinaires, gynécologie, ORL et aussi une femme médecin pour les enfants.

³² «Revista Funcționarilor Publici», VII, 9-10, 1932, couverture II.

³³ Sur le territoire qui après la Première Guerre mondiale constituera la Roumanie, la fondation d'organisations créées par les femmes fonctionnaires pour défendre leurs propres intérêts date de la fin du XIXe. Ainsi, en Hongrie dès 1896 fonctionnait l'*Union Nationale des Femmes Fonctionnaires* (Nőtisztviselők Országos Egyesülete) qui entretenait des liens étroits avec l'*Union des féministes* avec laquelle elle a fusionné en 1919. Voir Lőnhárt Tamás, *Asociațiile femeilor maghiare din Transilvania în prima jumătate a secolului XX*, in Ghizela Cosma, Virgiliu Tăraș (dir.), *Condiția femeii în România în secolul al XIX-lea. Studii de caz*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, p. 65-66.

hiérarchie administrative et à être nommées dans des postes autrefois interdits, mais pas encore dans des hautes fonctions. En compensation, le pouvoir est détenu par les femmes dans les organisations qu'elles fondent: *l'Association des dactylographes d'État* (dirigée dans les années 1930 par Elvira «ingénieur» Teodorescu) ou *l'Association générale des femmes fonctionnaires*. Le rôle de ces organisations et de leurs dirigeantes dans la constitution d'une identité des femmes fonctionnaires, de leur encouragement à opter pour la fonction publique n'est pas négligeable. En 1922, l'accès des jeunes filles dans les services administratifs a été encouragé par la création à Bucarest d'une École de secrétaires, d'où en dix ans de fonctionnement sont sorties 1.150 filles élèves, dont 400 obtinrent un emploi dans les services de l'État³⁴.

Les objectifs étaient presque les mêmes pour toutes les organisations des fonctionnaires. Au-delà de cette effusion de mouvements associatifs des fonctionnaires et des retraités, les années 1920 n'ont pas apporté la constitution des véritables unions ou fédérations des salariés publics. Plus d'une décennie après, pour expliquer l'insuccès des grèves des fonctionnaires de 1923, ainsi que des grèves des ouvriers de 1920 et 1921, le mémoire de 1936, dont nous avons eu l'occasion de parler, mettait en cause «le manque de dirigeants clairvoyants et capables», «l'entrée dans une période de stabilité provisoire et relative» et même une «défection» des chefs³⁵. Le texte suggère qu'à partir de 1923, jusqu'à la crise économique, seules ont survécu les organisations des fonctionnaires qui n'avaient pas pris part à la grève³⁶.

Dès le début du XXe, le personnel de la Société des Chemins de fer a attiré l'attention des organes de sûreté de l'État. Pour les autres sociétés, la modalité d'organisation des cheminots était un bon exemple à poursuivre, alors que pour l'État, elle était perçue comme une atteinte à sa sûreté. La grande partie des salariés de la Société des Chemins de fer étaient encadrés dans la catégorie des fonctionnaires publics, mais ils n'ont jamais formé un corps unitaire. Cette diversité des salariés et des services administratifs représentait à une échelle réduite le corps des fonctionnaires publics et de l'administration de la Roumanie moderne. Une première tentative de rassemblement des fonctionnaires de la Société des Chemins de fer s'est produite en 1919 par la constitution de l'Union des Syndicats des ouvriers de Chemins de fer. La Fédération des associations et des syndicats professionnels de la Société des Chemins de fer s'est constituée en 1930 par l'union de neuf associations³⁷ du personnel de la Société des Chemins de fer. Un acte, dit constitutif de cette fédération des cheminots, établi en mai 1932³⁸, contient le nom et la profession des membres des organismes directeurs. Parmi les quinze membres du comité et les neuf suppléants, à l'exception de deux personnes (un médecin et un avocat) on comptait de petits et quelques moyens fonctionnaires. Le président de la Fédération était Constantin Carcali avocat, ancien chef du service contentieux des Chemins de Fer, qui, on le suppose, devait jouer un rôle d'interface avec le gouvernement. Il est intéressant de noter que Constantin Carcali (Carcalli) était

³⁴ Ghizela Cosma, *Aspecte privind mișcarea feministă din România în perioada interbelică. Anii '30*, in Ghizela Cosma, Virgiliu Tăraș (dir.), *op. cit.*, p. 88-89.

³⁵ ANIC, fonds *Sindicatul funcționarilor de toate categoriile din România* (2959), dos. 133, f. 8, r. 393, c. 807-808.

³⁶ *Ibidem*, f. 8, c. 808.

³⁷ ANIC, fonds *Federația asociațiilor și sindicatelor profesionale C.F.R.* (2987), r. 471, l'acte constitutif du 5 décembre 1930, dos. 1 (c. 263-264), le statut dans le dos. 2 (c. 267-271).

³⁸ Même si cet acte constitutif date de 1932 la Fédération était plus ancienne, *idem*, dos. 6, r. 471, c. 294-303.

un militant socialiste de longue date, même membre du Parti Communiste Roumain et à partir de 1930 membre d'une loge franc-maçonne³⁹.

À la fin des années 1920, les mécontentements des membres de ces associations envers leurs dirigeants se sont accrus. On critiquait l'assujettissement à l'autorité étatique, le manque d'unité parmi les fonctionnaires. Dans cette période s'est constituée l'Association générale des fonctionnaires publics (AGFP) formée d'anciens membres des autres organisations. Elle allait devenir plus tard un pôle à partir duquel sera fondé un grand rassemblement des fonctionnaires. Ceux qui ont eu l'idée de fonder cette société étaient des fonctionnaires supérieurs⁴⁰; son premier conseil d'administration, issu de l'assemblée générale du 12 avril 1930 incluait dans sa grande majorité des directeurs de ministères et inspecteurs généraux. Le président de la nouvelle association a été Stancu Brădișteanu, licencié en Théologie et Droit, docteur en Théologie, Lettres et Philosophie à Berlin⁴¹, directeur général au ministère de l'Instruction publique et des Cultes, ancien directeur de la Société des fonctionnaires publics. Stancu Brădișteanu a été lui aussi membre d'une loge franc-maçonne, de 1922 à 1930⁴². En 1930, dans la dignité de maître vénérable de la loge Roumanie et de vice-président actif du Conseil de l'ordre du Grand Orient de la Roumanie, Stancu Brădișteanu a présenté sa démission de ce mouvement⁴³.

La personnalité juridique de l'AGFP a été reconnue le 15 mai 1930. Les buts poursuivis par cette association étaient: la défense des droits obtenus par le Statut de 1923, des traitements qui assurent une existence paisible, une pension de retraite égale au dernier salaire, contribuer à «élever le niveau professionnel, culturel et moral de ses membres», «le développement du sentiment d'union et de solidarité entre toutes les catégories des fonctionnaires publics»⁴⁴. Toutefois, il semble qu'en 1936 l'AGFP comptait seulement 600 membres⁴⁵.

Pendant la crise économique on assiste à une radicalisation accentuée des mouvements contestataires des salariés, y compris des fonctionnaires publics. On observe même une multiplication des associations de fonctionnaires publics et de retraités. Une partie de ces formes de rassemblement ne durèrent que peu de temps, d'autres réussirent à bien s'organiser au niveau local ou même national. Ce sont surtout les retraités qui ont fondé des organisations dirigées par des individus jouissant de prestige et d'autorité dans la communauté, notamment d'anciens hauts magistrats et officiers de réserve.

Le mécontentement des fonctionnaires et des retraités s'est amplifié à la faveur des accusations de corruption contre les dirigeants du Parti National Paysan et de leurs proches, ainsi qu'à cause de l'oubli par le gouvernement des promesses faites avant d'obtenir le pouvoir. Lors d'un congrès des «fonctionnaires retraités» qui a eu lieu le 9 mars 1930, les informateurs de la Siguranța (Sûreté de l'État)⁴⁶ découvrirent la déception

³⁹ Horia Nestorescu-Bălcești, *Enciclopedia ilustrată a Francmasoneriei din România*, Bucarest, PHOBOS, 2005, vol. I, p. 222.

⁴⁰ Constantin A. Negulescu, *Istoricul Federației Generale a Asociațiilor Profesionale de Salariați Publici*, Bucarest, 1936, p. 6.

⁴¹ H. Nestorescu-Bălcești, *op. cit.*, vol. I, p. 178.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 8.

⁴⁵ ANIC, fonds *Sindicatul funcționarilor de toate categoriile din România* (2959), dos. 133, f. 12, r. 393, c. 819.

⁴⁶ Les associations et les rassemblements des fonctionnaires étaient surveillés par les organes de Sûreté, par l'inspectorat général de la police, par la gendarmerie.

de ceux qui avaient espéré une amélioration de leur statut social et professionnel suite à l'arrivée au pouvoir d'un nouveau parti: «Les deux partis qui ont fusionné [le Parti National Roumain et le Parti Paysan], qui forment aujourd'hui le gouvernement, ont déclaré que par l'adoption de la loi administrative et de la loi de police on a licencié seulement les outils du parti libéral, mais on ne tient pas compte du fait que nous n'avons pas été enrégimentés dans ce parti, nous sommes les serviteurs dévoués de l'État. Le gouvernement a été malhonnête quand il avait affirmé qu'il désirait faire des économies, en achetant en revanche des voitures et faisant augmenter le nombre des surnuméraires [«diurniști»]»⁴⁷.

Pendant l'entre-deux-guerres les organisations des agents publics, reconnues ou non, ont été sous la loupe de la police et du service de renseignement et de sécurité. Nous avons trouvé des rapports rédigés par *Siguranța* et ses informateurs même pour des organisations qui étaient proches du pouvoir. Carol II et avant 1938 les partis politiques ont essayé d'attirer à eux les fonctionnaires et leurs associations. Mais d'autre part, le but était de ne pas affermir la force «syndicale» des fonctionnaires. Sous régime autoritaire de Carol II, de 1938 à 1940, le contrôle exercé par les services de renseignements est devenu plus fort. Les délations entre les membres n'ont pas manqué. Ainsi, Zaharia Strat, membre du comité directoire du *Blocul Pensionarilor Publici* de Iasi a été enquêté comme instigateur suite à une réclamation anonyme. Il avait pris la parole pendant une séance du comité directoire en affirmant: «Nous avons de l'inflation» et dans un rapport écrit il avait mentionné: «Nous vivons des moments difficiles»⁴⁸. Pourtant, ces motifs n'étaient pas suffisants pour condamner Zaharia Strat, nous pensons que l'interrogation de celui-ci a été un moyen par lequel la *Siguranța* espérait obtenir plus d'informations sur d'autres membres. Le résultat a été un mémoire rédigé par Zaharia Strat, contresigné par le chef local de la *Siguranța*, adressé au Premier ministre⁴⁹. Ce rapport ne contenait pas de véritables délations, seulement une vive critique contre certains dirigeants de ce groupement, sans donner de noms, accusés de vouloir seulement leur succès.

Même s'ils étaient fort contestataires de la politique du gouvernement, les membres des sociétés des fonctionnaires et retraités n'ont pas renoncé à la tactique d'établir de bonnes relations avec les membres du parti au pouvoir. Les sociétés cherchaient encore le soutien parmi les politiciens gouvernementaux, politique bénéfique aux deux parties. Ces «alliances» ne représentaient pas seulement de simples tactiques, elles étaient imbriquées avec des liens personnels ou des relations anciennes. Un tel exemple est celui de l'assemblée de l'Union des fonctionnaires et des retraités publics de Cernauti, tenue le 22 mars 1931 dans la maison du sénateur Dorimedont (Dori) Popovici. Même si le sénateur, ancien ministre, était membre à partir de 1927 du Parti National Paysan⁵⁰ et l'une des figures politiques de la Bucovine, cette réunion n'a pas échappé à la police locale. Le «président des retraités du pays entier», le général Gheorghe Mărdărescu, à la retraite depuis le 1er octobre 1930, ancien ministre de la Guerre (1922-1926)⁵¹, qui avait à cette époque-là des velléités politiques, y était présent également. Si le général Mărdărescu avait demandé que les «retraités publics ou militaires reçoivent la pension de retraite en devise forte et l'augmentation du montant

⁴⁷ ANIC, fonds *Ministerul de Interne. Direcția generală a Poliției* (2349), dos. 16/1924, vol. I, f. 137 r.

⁴⁸ Idem, (2350), ds. 261/1939, f. 2.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 8-10.

⁵⁰ Ion Mamina, *Ion Scurtu, Guverne și guvernanți (1916-1938)*, Bucarest, Silex, 1996, p. 227.

⁵¹ *Ibidem*, p. 205.

des indemnisations de retraite en même temps et proportion avec celles des salaires», les sociétaires, en contrepartie, ont exprimé leur volonté d'obtenir pour lui une place dans le conseil de la ville de Cernăuți⁵². Cette réunion montre à la fois l'importance des fonctionnaires et des retraités comme réservoir électoral et leur appétit, et notamment celui de leurs dirigeants, pour obtenir des postes politiques.

L'une des possibilités par lesquelles les fonctionnaires et les retraités pouvaient obtenir des droits et des privilèges était de mener leur lutte sur le plan local ou d'envisager des droits en faveur d'une minorité. Ainsi à la suite d'une réunion des fonctionnaires de Chișinău, organisée le 15 juin 1925 par l'Association des fonctionnaires publics, les autorités locales sont intervenues auprès des boulangers afin de vendre du pain à prix préférentiel (32 lei le pain de deux kilos au lieu de 44 lei le pain de 1700 grammes)⁵³, à la coopérative des fonctionnaires, qui le distribue ensuite aux salariés publics.

Plusieurs dossiers conservés dans les Archives départementales de Brașov nous aident à saisir l'activité d'une association locale des fonctionnaires publics, filiale départementale d'une organisation nationale. Il s'agit de l'*Association des fonctionnaires administratifs du département de Brașov*. Nous avons trouvé une partie des procès-verbaux des séances de l'association⁵⁴. Une première remarque est que cette association, reconnue par les autorités centrales et locales, constituait une autre forme de contrôle de la part de l'État. Les séances de l'association se tenaient dans les locaux administratifs (à la Préfecture, dans la salle de séance de la délégation du Conseil départemental), avant ou après le travail. Sa subordination indirecte à la préfecture était renforcée par le fait que le président de l'association (ou à différentes périodes son président honorifique) était le plus important fonctionnaire dans la préfecture après le préfet et le sous-préfet: le secrétaire de la préfecture Ioan Podea⁵⁵. Il apparaît que la principale tâche de cette association était d'accorder des prêts à ses membres et notamment à sa direction. On comptait comme membres quelques dizaines de personnes, y compris des femmes. Àuprès de l'association fonctionnait aussi une bibliothèque. Dans les années 1935-1936 on y trouve comme membres de nombreux fonctionnaires minoritaires. Parmi eux une personne d'origine juive, Moise Woessel, caissier à la préfecture. Il a fait l'objet d'une poursuite judiciaire, étant emprisonné pour détournement de fonds publics. La subordination à l'État et le contrôle que l'État détenait sur l'organisation sont visibles par le fait que, pour récupérer rapidement les pertes subies, le service financier et comptable de la Préfecture a sommé l'Association de lui rendre la somme d'argent (1.140 lei – une somme dérisoire) que M. Woessel lui avait empruntée⁵⁶.

Une autre observation qui s'impose est que, pour la plupart, la direction de ces organisations a été confiée à de hauts fonctionnaires ou au moins des fonctionnaires moyens, de hauts officiers de réserve. À la tête des filiales locales des grandes associations ou des petites sociétés nous rencontrons des personnes qui jouissaient de

⁵² ANIC, fonds *Ministerul de Interne. Direcția generală a Poliției* (2349), dos. 16/1924, vol. I, f. 182 r.

⁵³ *Ibidem*, f. 107 v.

⁵⁴ AJBv, fonds *Prefectura Brașov. Serviciul administrativ*, dos. 2/1935, *passim*.

⁵⁵ La biographie de Ion Podea est assez spectaculaire: émigré aux États Unis en tant que prêtre missionnaire, suspecté de détournement de fonds, il revient après 1918 dans sa région natale, dans le département de Brașov, où il a commencé une carrière dans la fonction publique, à la Préfecture. Après 1944, il devient membre du Parti Communiste et il occupe plusieurs dignités publiques à Brașov (devenue la ville de Staline) et dans la région Staline, y compris celle de secrétaire chargé des problèmes culturels pour la région Staline. Il est l'auteur de plusieurs études historiques et ethnographiques.

⁵⁶ AJBv, fonds *Prefectura Brașov. Serviciul administrativ*, dos. 2/1935, f. 9.

prestige au niveau local, suite à leurs fonctions antérieures: d'anciens magistrats, d'anciens chefs de la police⁵⁷, des professeurs, des officiers de réserve.

Dans l'entre-deux-guerres, la presse portant sur les fonctionnaires et sur l'administration publique a connu une grande diversification, le nombre et la durée de ces périodiques a augmenté. Un des plus importants périodiques portant sur les fonctionnaires publics a été la revue mensuelle *România administrativă*, parue dès 1920, dont le siège était à Bucarest, au ministère de l'Intérieur et qui était fabriqué à Chișinău. Elle contenait des articles sur la législation, les problèmes généraux ou particuliers des fonctionnaires et de l'administration, des pages de littérature, des conseils professionnels. Les auteurs étaient des fonctionnaires du ministère de l'Intérieur. Même si les articles étaient rédigés aussi par des moyens fonctionnaires, le comité directeur était composé presque exclusivement de hauts fonctionnaires et d'universitaires⁵⁸.

Après 1918 ont parus des périodiques, à caractère régional, représentant les intérêts des fonctionnaires publics des nouveaux territoires de l'État roumain. Un tel cas est celui des publications de l'Association des fonctionnaires publics d'«Ardeal, Crișana, Maramures et Banat» qui a fait connaître ses doléances dans *Revista administrativă*, parue deux fois par mois de 1921 à 1931, démarche continuée à la fin des années 1930, par la publication de la revue *Ardealul administrativ*.

Les fonctionnaires publics ont également fait connaître leurs doléances dans les grands journaux de l'époque, essayant ainsi d'obtenir plus de soutien de la part de la population. Une telle situation s'est produite au début de l'année 1933, quand à la suite d'une nouvelle réduction de salaires, la Société des fonctionnaires publics a rédigé une déclaration de protestation par laquelle le comité directeur réaffirmait sa critique contre la baisse des salaires sans que cette décision soit accompagnée par d'autres réductions budgétaires. À la même époque, la Société des fonctionnaires publics ainsi que d'autres sociétés dénonçaient les discriminations entre certaines catégories de fonctionnaires que la loi de salarisation de 1927 plaçait sur une même échelle de traitement⁵⁹.

Au carrefour des années 1920 et 1930, dans une période d'instabilité politique et économique marquée par la perméabilité des lois, le Statut lui-même a commencé à être mis en question. Dans ces conditions s'est posée encore une fois la nécessité d'une organisation qui puisse représenter et défendre les fonctionnaires. Les dirigeants de la Société des fonctionnaires publics, la principale forme associative des salariés publics a été accusée par ceux qu'elle devait représenter et par des organisations concurrentes de se pencher plus sur des problèmes liés au crédit, à la philanthropie, au ravitaillement (par les magasins de la société)⁶⁰ et moins sur les véritables problèmes: le salaire très bas, l'insécurité professionnelle. À la fin des années 1920, plusieurs organisations de fonctionnaires, ainsi que d'anciens membres de la Société des fonctionnaires publics, ont décidé de se rassembler dans une confédération⁶¹. Cette idée n'était pas neuve⁶².

⁵⁷ Par exemple, l'Association des retraités du département et de la ville de Brasov était dirigée en 1937 par un ancien préfet de police et un ancien juge, ANIC, fonds *Ministerul de Interne. Direcția generală a Poliției* (2350), dos. 59/1937, f. 19 r.

⁵⁸ Dans le numéro de novembre 1925, donc dans la sixième année de fonctionnement, nous avons trouvé mentionné pour la première fois le comité de rédaction, la revue étant dirigée par Teodor C. Marinescu, directeur général de la direction du personnel et par les directeurs Ion C. Nicolau et Vasile C. Nicolau, tous travaillant au ministère de l'Intérieur.

⁵⁹ «Revista Funcționarilor Publici», VIII, no. 1-2, 1933, p. 3.

⁶⁰ C. A. Negulescu, *op. cit.*, p. 6.

⁶¹ De nos jours une fédération syndicale rassemble les organisations d'un même secteur d'activité (par exemple l'éducation), alors que la confédération désigne une organisation nationale regroupant des fédérations.

⁶² Un tel rassemblement avait été envisagé quelques années auparavant sous le nom de la *Fédération des sociétés et des associations des fonctionnaires*.

L'artisan de la création d'un conglomérat des organisations professionnelles des fonctionnaires a été l'*Association générale des fonctionnaires publics* (AGFP). La nouvelle entité a pris le nom de *Fédération générale des associations professionnelles des fonctionnaires publics* (FGF).

Si la naissance de l'AGFP n'a pas provoqué le souci des autorités étatiques, la situation fut différente dans le cas de la FGF. Elle est créée le 19 octobre 1930, lors d'un congrès général de l'AGFP avec tous les salariés publics de l'État, départements, communes et régies autonomes, réunion convoquée par l'AGFP. Ce congrès a été l'acte de naissance d'une fédération composée d'associations de défense des intérêts de toute catégorie de fonctionnaires publics. Il y avait plusieurs sociétés qui rassemblaient de différentes catégories d'employés des Chemins de fer, des associations de fonctionnaires de la PTT, des fonctionnaires administratifs, y compris l'Association générale des femmes fonctionnaires publics de Roumanie⁶³. Ultérieurement, à la Fédération ont adhéré d'autres organisations⁶⁴. En 1933, les associations et les syndicats des employés des Chemins de fer ont fondé leur propre fédération, mais qui a conservé de bonnes relations avec la FGF⁶⁵. En 1936, de la Fédération des associations et des syndicats des Chemins de fer⁶⁶ comptait environ 20.000 membres, d'un total de 85.000 personnes à qui elle s'adressait⁶⁷. Comme associations partenaires de la FGF, le Mémoire de 1936 identifiait la Fédération des Chemins de fer, l'Association des instituteurs, l'Association du clergé orthodoxe roumain et comme association opposée, celle des fonctionnaires administratifs ayant des titres universitaires⁶⁸.

⁶³ Lors du congrès du 19 octobre 1930 ont pris part les organisations suivantes: l'Association générale des fonctionnaires publics (AGFP), des associations des employés de la SCFR – Les Chemins de fer roumains (L'Association générale professionnelle du personnel de la SCFR «Unirea»; l'Association professionnelle des fonctionnaires titrés et bacheliers de la SCFR; «Tracțiunea», association professionnelle des mécaniciens, des chefs des dépôts de locomotives et des contrôleurs; «Cercul focarilor», association professionnelle de la SCFR; «Mișcare», association professionnelle du personnel de mouvement de la SCFR; «Stația»; l'Association professionnelle des maîtres des ateliers de la SCFR; l'Association professionnelle du personnel du matériel roulant; l'Association professionnelle «Nivel-Metru» de la SCFR; la Société «Expresul» CFR), l'Association de l'entier personnel de la PTT (Asociația întregului personal al PTT); l'Association des fonctionnaires «Cadre auxiliare»; l'Association générale des fonctionnaires administratifs d'Ardeal et de Banat; l'Union générale des notaires communaux; l'Association générale des fonctionnaires publics de Bessarabie; la Société Centrale des fonctionnaires publics de Bucovine; l'Association des fonctionnaires publics licenciés en droit «Cernăuți»; l'Association générale des femmes fonctionnaires publics de Roumanie; l'Association générale du personnel sanitaire auxiliaire titré de Roumanie et la Société des fonctionnaires publics de la Mairie de Bucarest. Cette liste est tirée de l'ouvrage de C. A. Negulescu, *op. cit.*, p. 11.

⁶⁴ L'Association du personnel inférieur forestier, l'Association du personnel inférieur des voies (les piqueurs et les cantonniers), la Fédération des conducteurs techniques; l'Association des fonctionnaires de la Coopération; l'Association du personnel auxiliaire vétérinaire; l'Union des fonctionnaires communaux avec le siège à Cernăuți, l'Association des «maîtres» civils de l'armée; l'Association des dactylographes publiques; l'Association générale des fonctionnaires du ministère des Finances, le services extérieurs, l'Association des prêteurs; etc. Voir ANIC, fonds *Sindicatul funcționarilor de toate categoriile din România* (2959), dos. 133, f. 13, r. 393.

⁶⁵ C. A. Negulescu, *op. cit.*, p. 17.

⁶⁶ La Fédération des Chemins de fer était composée par les associations et les syndicats du personnel travaillant à la SCFR. Auparavant, ceux-ci avaient été organisés dans plusieurs associations, des rassemblements en fonction de leur emploi et position dans cette grande entreprise publique. Il y avait ainsi: les associations des fonctionnaires administratifs, des médecins, des employés du trafic ferroviaire (*impiegații de mișcare*), du personnel d'entretien, des mécaniciens, des chauffeurs des chaudières (*fociști*) et des syndicats des ouvriers. La Fédération de la SCFR était coordonnée par un comité central et par le congrès, composé par les présidents et les délégués de tous les comités des cheminots, ANIC, fonds *Sindicatul funcționarilor de toate categoriile din România* (2959), dos. 133, f. 9, r. 393, c. 809.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 14, c. 821.

Lors des élections législatives de juin 1931, un des représentants des fonctionnaires Nicolae Schina, a été élu député indépendant dans le département d'Ilfov. D. V. Țoni, dirigeant de l'Association des instituteurs a été élu aussi député en 1931, dans le département de Covurlui, de la part de l'Union Nationale. D. V. Țoni était habitué avec le mandat de parlementaire obtenu lors des élections de 1922, de 1925 ou de 1927. Quelques années après un proche de la direction considérait que la présence de Nicolae Schina dans le Parlement ce «succès moral, n'a pas apporté à la Fédération et aux fonctionnaires l'avantage attendu»⁶⁹.

L'opinion de l'auteur du mémoire de 1936 (le dossier 133) selon lequel «la masse des fonctionnaires administratifs et des agents n'a pas eu d'organisations professionnelles»⁷⁰ est fausse, mais sert d'argument pour montrer la nécessité en 1936 d'une organisation militante. Il considère ensuite que la Fédération ne gardait pas le contact avec les masses⁷¹. D'autres affirmations contre les dirigeants faites dans cet exposé sont de simples allégations, par exemple l'idée que les chefs de la Fédération «se sont démasqués pour leur activité de mettre la masse des fonctionnaires au service d'un coup d'État dictatorial»⁷².

Dans le même mémoire de 1936 est faite une observation intéressante, vérifiée par la réalité. On analyse le pouvoir de la FGF et ses rapports avec les autorités étatiques. Nous avons choisi de citer le paragraphe en entier:

«La Fédération générale est toutefois une organisation forte ...

Il n'est pas sans intérêt de montrer que ce pouvoir, qui lui confère du prestige devant le gouvernement et parmi les salariés publics, est différent de celle de la Fédération de la SCFR, qui tire son autorité de son activité militante et moins suite de son programme. La puissance de la Fédération générale ne réside pas dans l'autorité de ses dirigeants, en général détestés pour leurs positions conciliantes et pour leur passé critiquable. Elle n'est pas due non plus à la qualité de ces dirigeants, des fonctionnaires supérieurs. La force de la Fédération générale est essentiellement due à la capacité de celle-ci d'exposer sinon le désir d'agir chez les masses pour l'action, au moins de bien défendre leurs intérêts d'ordre professionnel»⁷³.

Les congrès des fonctionnaires, organisés par différentes associations et sociétés ou sous la «protection» de diverses institutions de l'État, représentent une forme de cohésion professionnelle et sociale. Il semble qu'à la différence des sociétés, ces congrès ne réussissent pas à constituer des solidarités assez fortes. La période de l'entre-deux-guerres a apporté la généralisation des congrès. Il arrive que les retraités de la fonction publique organisent ce genre de réunions, leur premier congrès national datant du 8 novembre 1931⁷⁴, à Bucarest, dans le Palais de la Société des fonctionnaires publics. Citons parmi leurs «doléances»: le paiement des pensions dans les délais prévus, le même traitement pour tous les retraités, l'interdiction des faveurs dans le processus de paiement des pensions, le montant de la retraite fixé à 75 % par rapport au dernier traitement, etc. On retrouve également des objectifs impossibles comme «l'affranchissement de la domination politicienne» ou «la révision des fortunes»⁷⁵.

⁶⁹ C. A. Negulescu, *op. cit.*, p. 15.

⁷⁰ ANIC, fonds *Sindicatul funcționarilor de toate categoriile din România* (2959), dos. 133, f. 8, r. 393, c. 808.

⁷¹ *Ibidem*, f. 15, c. 822.

⁷² *Ibidem*, f. 16, c. 823.

⁷³ *Ibidem*, f. 10, c. 817.

⁷⁴ Le suivant congrès de retraités a eu lieu peu de temps après, le 25 janvier 1932.

⁷⁵ «*Revista Funcționarilor Publici*», VI, 1931, no. 11-12, p. 19.

La création de la FGF a conduit à la multiplication des congrès. Chaque année elle organisait des congrès généraux, ainsi que des congrès régionaux. L'expérience de leurs dirigeants à faire connaître leurs demandes devant le gouvernement et surtout l'activité accomplie par son président Stancu Brădișteanu ainsi que le grand nombre des organisations rassemblées ont fait que dans les années 1930, la FGF est devenue, à côté de la Société des fonctionnaires publics et de l'Union des fonctionnaires publics, plus qu'un partenaire de discussion. L'État a essayé d'exercer un contrôle et l'influence en ce qui concernait l'activité de ce grand rassemblement des fonctionnaires. Soucieux de se construire une bonne image, le roi Carol II a reçu plusieurs fois les chefs des organisations des fonctionnaires publics. Il faut tenir compte du fait que les dirigeants des mouvements de fonctionnaires n'étaient pas totalement rompus aux velléités politiques, la direction de ces sociétés pouvant constituer un tremplin social et politique. En Roumanie, on observe une situation opposée à celle constatée en France à l'époque, où «l'incapacité du système dominant à intégrer des éléments du système contestataire permit à ce dernier de se développer intégralement et d'aller jusqu'au bout de sa logique»⁷⁶.

La motion du congrès général des fonctionnaires publics tenu à Bucarest entre le 6 et le 8 décembre 1935, donc une haute instance des fonctionnaires, met en lumière des revendications qui, une fois accomplies, faisaient des fonctionnaires un État dans l'État⁷⁷. Il s'agissait aussi d'une tactique: demander plus pour obtenir ce qu'on voulait. Au congrès de 1935 on a proposé qu'à l'occasion de la rédaction du nouvel Statut, l'État tienne compte des propositions des fonctionnaires⁷⁸. La première proposition sollicitait que le futur statut concerne tous les salariés publics, y compris les fonctionnaires communaux ruraux et le personnel de service⁷⁹. On réclamait la stabilité, qui était déjà un acquis des fonctionnaires, et même, dans certaines conditions, l'immovibilité qui, en outre, devait être mentionnée dans la Constitution. Ensuite, les associations des fonctionnaires demandaient qu'elles soient cooptées dans les commissions de discipline et dans celles qui faisaient les nominations et les avancements. On estimait que: «de toute façon, il faut trouver la modalité qui permette la représentation dans le Parlement du Corps des fonctionnaires publics, afin de défendre leurs intérêts légaux et professionnels»⁸⁰. On a décidé également des mesures coercitives contre les fonctionnaires, comme la résolution de «statuer» sur le contrôle des fortunes des fonctionnaires publics, en cas de fraude prouvée les sanctions allant jusqu'à la confiscation⁸¹.

Les motions et les mémoires adressés aux autorités étatiques ont été suivis par divers projets de réforme proposés par les sociétés des fonctionnaires. Un tel projet de loi pour le statut des fonctionnaires publics a été adopté par la Fédération lors du Congrès général qui a eu lieu à Bucarest en octobre 1936⁸² dans le contexte de la mise

⁷⁶ J. Siwek-Pouydesseau, *Le corps préfectoral sous la Troisième et sous la Quatrième République*, Paris, Armand Colin, 1969, p. 112.

⁷⁷ *La motion du congrès général des fonctionnaires publics*, congrès tenu à Bucarest le 6, 7 et 8 décembre 1935, Bucarest, [1936]. Cette brochure se trouve aux ANIC, fonds *Sindicatul funcționarilor de toate categoriile din România* (2959), dos. 117.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 4-5.

⁷⁹ Le Statut de 1923 n'incluait pas ces deux catégories de salariés publics dans le corps des fonctionnaires publics.

⁸⁰ *La motion du congrès général des fonctionnaires publics...*, [1936], p. 1.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² ANIC, fonds *Sindicatul funcționarilor de toate categoriile din România* (2959), dos. 132, r. 393, c. 775-794.

en débat par le gouvernement libéral d'un nouveau projet de Statut qui devait remplacer celui de 1923. Les fonctionnaires publics, et notamment la FGF, qui s'est arrogé de justesse le titre de représentant de leurs intérêts, ont apporté de vives critiques à ce projet. Une des critiques était qu'il ne visait que les fonctionnaires administratifs, en maintenant ainsi les distinctions établies par la loi de 1923⁸³. La FGF et les autres organisations affiliées étaient mécontentes de n'avoir pas été prises par le gouvernement comme partenaire de discussions et de n'avoir pas réussi à faire entendre leur voix. Les fonctionnaires mentionnaient le précédent de 1923, quand le principal artisan du Statut, Vintilă Brătianu, avait consulté la Société des fonctionnaires publics⁸⁴.

Pendant une autre assemblée générale de la FGF, en novembre 1936, on a décidé de demander au gouvernement un salaire minimum de 2.500 lei dans toute la fonction publique, sollicitation appliquée déjà au personnel des Chemins de fer⁸⁵. Un autre reproche à l'adresse des législateurs visait le cumul, qui n'était pas définitivement supprimé par ce projet⁸⁶. À cette assemblée s'est constituée la confédération appelée le Front unique de lutte de toutes les associations des fonctionnaires publics⁸⁷. Cette forme de rassemblement se proposait de former «un front commun de lutte pour tout ce qui concerne les salariés publics»⁸⁸. Dans cette nouvelle forme de rassemblement des fonctionnaires, la FGF n'était plus qu'un membre parmi des organisations représentant le clergé orthodoxe («Corpul preoțesc»), les salariés de la PTT, les cheminots, les professeurs universitaires, les professeurs secondaires, les instituteurs (les maîtres d'école), les salariés civils de l'armée, les secrétaires d'arrondissement, les notaires, etc.⁸⁹. De cette organisation faisait également partie l'Association des retraités publics, formation dirigée par Nicolae Schina⁹⁰. Le conseil de cette confédération était composé des présidents des associations et des organisations qu'elle englobait.

Une première requête du Front unique relatif au projet de statut du gouvernement consistait à maintenir le droit des associations professionnelles d'intenter des actions en contentieux administratif afin d'obtenir l'annulation des nominations, des avancements et des mutations illégales⁹¹. La Fédération considérait que «les fonctionnaires ne pouvaient pas s'opposer aux illégalités et aux injustices de manière individuelle, parce qu'ils craignaient leurs chefs et n'avaient pas les moyens de mener à bien un procès»⁹². Une autre demande visait la rédaction de tableaux normatifs concernant la salarisation pour tous les fonctionnaires.

Les rapports du Service de renseignement mentionnent que lors du «congrès général extraordinaire des fonctionnaires publics de Roumanie» convoqué par la FGF le 15 janvier 1939, dans la salle Marna de Bucarest, les participants et les orateurs avaient affirmé leur attachement au FRN⁹³.

Les associations des fonctionnaires publics ont eu pour fonction d'offrir des aides matérielles et de contribuer à obtenir plus de droits sociaux et professionnels et de

⁸³ Idem, dos. 141, r. 394, c. 40.

⁸⁴ Ibidem, c. 39.

⁸⁵ Idem, dos. 130, r. 393, c. 768.

⁸⁶ Idem, dos. 141, r. 394, c. 41.

⁸⁷ C. A. Negulescu, *op. cit.*, p. 36.

⁸⁸ ANIC, fonds *Ministerul de Interne. Direcția generală a Poliției* (2350), dos. 207/1937, f. 28.

⁸⁹ C. A. Negulescu, *op. cit.*, p. 38.

⁹⁰ ANIC, fonds *Ministerul de Interne. Direcția generală a Poliției* (2350), dos. 207/1937, f. 76.

⁹¹ ANIC, fonds *Sindicatul funcționarilor de toate categoriile din România* (2959), dos. 141 r. 394, c. 40.

⁹² Ibidem.

⁹³ ANIC, fonds *Ministerul de Interne. Direcția generală a Poliției* (2350), dos. 207/1937, f. 164.

privilèges pour les salariés. Elles étaient également des espaces de sociabilité où on pouvait passer du temps ensemble et tisser des liens avec les autres membres. Tout cela a contribué à la cristallisation d'une communauté.

Dans les Statuts de l'Association du personnel entier des PTT (1919) comme objectifs figuraient: «l'éducation morale nationale et l'amélioration de l'état matériel de ses membres; l'amélioration de la formation professionnelle du corps des PTT et le renforcement de l'esprit d'indépendance et de solidarité» ainsi que l'objectif de «lutter pour l'obtention de nouvelles revendications et de celles qui demandent l'intervention de l'association»⁹⁴.

L'une des attributions initiales des sociétés des fonctionnaires publics a consisté à fournir des aides financières à leurs membres, dans les moments difficiles: en cas d'accident, en cas de meurtre. Dans les premières décennies du XXe siècle cette mission a évolué vers la création des établissements financiers créés par et pour les fonctionnaires. Dans l'entre-deux-guerres fonctionnait même une banque des salariés publics (Banca Salariaților Publici), qui avait son siège central à Bucarest. Dans une annonce publicitaire – parue sur la quatrième couverture d'une brochure sur la Société générale des retraités publics – étaient présentés les buts de la Banque des Salariés Publics: prêter aux salariés et aux retraités publics dans les meilleures conditions pour ceux-ci, ainsi que leur offrir des assurances-vie, ainsi que sur les risques et les biens⁹⁵.

Un autre exemple est donné par la création en 1929 dans la ville universitaire de Cluj d'un foyer destiné aux filles des salariés publics, institution fondée par l'Association des fonctionnaires administratifs de Transylvanie. Cet établissement, dirigé par un comité composé de fonctionnaires (deux sous-préfets, deux prêteurs, deux notaires), devait offrir une sorte de garantie morale aux quarante filles des fonctionnaires administratifs, étudiantes à l'Université, à l'académie commerciale ou au Conservatoire de Cluj, en assurant pour une somme inférieure aux autres résidences universitaires et foyers, de bonnes conditions et «le soin paternel»⁹⁶.

Les rapports des organisations de fonctionnaires et de retraités du service public avec le pouvoir (le gouvernement ou les pouvoirs locaux) ne touchent pas seulement l'accomplissement de demandes générales. L'obtention du soutien politique de ces organisations pouvait s'obtenir, nous l'avons vu, par la promesse de postes, même dans le Parlement, ou par des donations accordées à ses organisations et l'exemption d'impôts. Par exemple, en 1937, la mairie de la ville de Ploiesti a accordé à la filiale locale du *Blocul Pensionarilor* un terrain de 812 mètres carrés, afin de construire un foyer⁹⁷.

Parfois, le statut des associations des fonctionnaires mentionnait des signes d'identification de leurs membres: des symboles graphiques, des insignes, des devises («Tous pour un et Dieu pour tous»⁹⁸), des drapeaux. Les sociétaires de l'Association générale des fonctionnaires du Ministère des Finances, Les Services Extérieurs) avaient le droit de porter un insigne – la Croix bleue avec le chiffre de sa Majesté Royale Carol II, la Couronne Royale et les initiales de l'organisation⁹⁹. Les statuts de ces associations

⁹⁴ ANIC, fonds *Organizațiile profesionale ale salariaților P.T.T. din România* (2958), dos. 1, r. 467, c. 651-652.

⁹⁵ ANIC, fonds *Ministerul de Interne. Direcția generală a Poliției* (2349), dos. 16/1924, vol. I, f. 176 v.

⁹⁶ «Revista administrativă», IX, no. 13-14, 1er août 1930, p. [169], note.

⁹⁷ ANIC, fonds *Ministerul de Interne. Direcția Generală a Poliției* (2350), dos. 59/1937, f. 52.

⁹⁸ *Statutele Societății «Peșul» și «Vârful cu dor» a Micilor Funcționari*, 1896, p. 3.

⁹⁹ *Statutele Asociației Generale a Funcționarilor din Ministerul de Finanțe Serviciile Exterioare*, Bucarest, 1937, p. 9.

pouvaient inclure des règles de conduite à l'intérieur de la société. Ainsi, dans le projet de statut de 1919 de l'Association du personnel entier de la PTT, parmi les devoirs de ses membres, on demandait de «mépriser le parti-pris sous n'importe quelle forme et la délation, la jalousie et autres tares sociales et professionnelles»¹⁰⁰.

La presse et les associations de fonctionnaires, qui organisaient des fêtes ou d'autres types d'activités, ont contribué à la cristallisation d'un esprit de groupe et au développement d'une sorte de solidarité entre les membres d'un groupe de pairs. Michel Crozier observe que cette solidarité n'existe que dans une perspective de résistance, dirigée contre les supérieurs, contre les groupes concurrents et en même temps contre tout effort d'un ou plusieurs membres d'imposer aux autres leur direction¹⁰¹. Dans le cas des fonctionnaires roumains, la constitution d'un esprit de groupe a eu comme point de départ la solidarité décrite par Crozier, mais il faut ajouter d'autres points communs, comme le prestige de la fonction.

Néanmoins, l'organisation de fêtes, bals ou excursions n'a pas été la seule modalité d'expression des collectivités de fonctionnaires. On mentionne aussi les cycles de conférences et les séminaires sur leurs missions dans l'État ou même traitant de questions générales comme l'histoire et la civilisation, dont le rôle était éducatif. Ces formes de rassemblement cherchaient également à se faire connaître dans la communauté en organisant des fêtes ouvertes à tous. Ainsi, en 1937 auprès de la société des retraités de service public de Iasi («Blocul pensionarilor publici»), fonctionnait un chœur, composé par des hommes et des femmes retraités¹⁰².

TOWARDS A COMMUNITY OF PUBLIC CLERKS:
THE ASSOCIATIONISM OF STATE AGENTS IN GREAT ROMANIA
(Summary)

Keywords: public servant, interwar Romania, socio-history of elites, professional solidarities

This study aims to examine the organization of public employees in a social and professional framework, to study the polarization within this entity, analyze their self-image, the work of self, their fight for human and financial professionals and their relationship to politics and the country's leaders. We have analyzed the crystallization of a common identity of public officials and the evolution of distinct categories of public servants who, while being heterogeneous with respect to one another, are fairly homogeneous.

¹⁰⁰ ANIC, fonds *Organizațiile profesionale ale salariaților P.T.T. din România* (2958), dos. 1, r. 467, c. 652.

¹⁰¹ Michel Crozier, *Le Phénomène bureaucratique*, op. cit., p. 267-268.

¹⁰² ANIC, fonds *Ministerul de Interne. Direcția generală a Poliției* (2350), dos. 59/1937, f. 47.

DUMITRU ȘANDRU

VIAȚA ECONOMICĂ DIN DELTA DUNĂRII ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

90% din apele românești, împreună cu ceea ce produceau ele, reprezentau proprietatea statului¹, însă pescuitul pe scară largă se efectua, în special, de-a lungul și cu precădere în Delta Dunării. Regimul pescuitului a fost statuat pentru prima dată în anul 1896. Acesta a rămas în vigoare până în 1912, perioadă în care pescarii din Dobrogea au avut dreptul de a pescui în apele statului și de a comercializa liber peștele, în schimbul plății unei dijme. Cu începerea din acel an, comercializarea peștelui a fost monopolizată, iar pescarii s-au văzut loviți în situația lor economică prin prețurile fixate de stat pentru peștele furnizat, ceea ce a determinat pe mulți dintre ei să abandoneze această îndeletnicire².

Problemele locuitorilor din Delta s-au agravat în anii participării României la Primul Război Mondial, perioadă când, pe aproape întreaga durată a ei, Dobrogea s-a aflat sub ocupația Puterilor Centrale. Inventarul și instalațiile de pescuit au fost deteriorate, prețurile uneltelor au sporit, unele așezări pescărești au dispărut, iar puterea de cumpărare a locuitorilor din zonă s-a redus în mod drastic, ceea ce a condus la o scădere a veniturilor realizate de pe urma comercializării recoltei piscicole obținute de pescari³. În aceste condiții, în primii ani postbelici, producția s-a diminuat simțitor, pentru ca ulterior ea să cunoască o evoluție sinuoasă, cu creșteri și scăderi vertiginoase.

Despre asocierea pescarilor în cooperative de profil, prin care ei să își apere și interesele, nu se poate vorbi de fapt până după Primul Război Mondial, asemenea asociații fiind singulare. În 1916, de pildă, s-a creat, totuși, în comuna Jirlău, județul Râmnicu Sărat, o obște de arendare, care a luat cu chirie în acel an bălțile statului din localitate. S-a părea că după Primul Război Mondial, această asociație a avut o activitate profitabilă, dacă avem în vedere că în anul 1935 membrii ei au decis să o transforme în obște de cumpărare, achiziționând de la stat bălțile Jirlău, de 240 ha⁴. După Unirea din 1918, asociațiile pescărești au apărut și s-au dezvoltat aproape în exclusivitate de-a lungul și în Delta Dunării și numai în cazuri rare în alte regiuni unde existau bălți producătoare de pește.

¹ Joseph Kamil, *La cooperation en Roumanie*, Paris, 1932, p. 121.

² Vezi Arhivele Naționale București (în continuare, ANB), fond Casa regală Ferdinand, dosar 7/1925, f. 1-2; D. Șandru, V. Ciorbea, *Piscicultura în Dobrogea între cele două războaie mondiale*, în AIIAI, 1983, p. 301.

³ Valentin Ciorbea, *Evoluția Dobrogei între 1918-1944. Contribuții la cunoașterea problemelor geopolitice, economice, sociale și ale vieții politice și militare*, Constanța, 2005, p. 200.

⁴ Ion N. Țuțuianu, *Obștea „Jirlău”*, s. I, s. a, p. 13 și urm.; ANB, fond Reforma agrară din 1921, județul Râmnicu Sărat, dosar 114, f. 7-8 și 15.

La sfârșitul Primului Război Mondial, județul Tulcea avea o întindere de 862.600 ha. Din aceasta, o suprafață de 430.000 ha, adică circa 50%, o forma Delta Dunării, împreună cu marile lacuri Razelm, Dranov și Babadag, care se compunea din ape curgătoare și lacuri dulci, salmastre sau sărate⁵. Cea mai mare parte din Delta Dunării era formată din terenuri inundate ori inundabile în anii cu precipitații normale, astfel că, potrivit dispozițiilor legii de reformă agrară din 17 iulie 1921 pentru Vechiul Regat, acestea puteau fi supuse exproprierii⁶.

Terenul arabil al județului, plasat în partea sudică, reprezenta doar 27,30% din suprafața lui totală, în cifre: 235.529 ha; pădurile se întindeau pe 78.995 ha, restul fiind ocupat de pășuni, fânețe, vii și terenuri necultivabile. Cea mai mare parte din Delta Dunării, 379.000 ha, era ocupată de bălți, stufăriș, lacuri și gârle, fiind scoasă din circuitul propriu-zis al agriculturii; restul de 51.000 ha erau formate din pământuri inundabile la ape joase; cu pâlcuri de arbori pe o parte din ele, o întindere de 14.000 ha, compusă din păduri și pășuni (6.000 ha) și terenuri arabile (8.000 ha), reprezenta terenul uscat al Deltei, care era inundabil numai la ape mari⁷. Delta Dunării, împreună cu lacurile adiacente, furniza, în mod obișnuit, peste 50% din recolta de pește a Dunării românești, aceasta fiind compusă în principal din specii de mare valoare producătoare de icre negre⁸.

Pescuitul a reprezentat pentru mulți dintre locuitorii Deltei Dunării și a celor de lângă marile lacuri din Dobrogea ocupația principală și adesea singura. Concomitent, o parte dintre ei se îndeletniceau însă și cu agricultura, inclusiv cu creșterea animalelor, însă aceste ocupații erau complementare pescuitului. Deși era unul din cele mai întinse județe ale țării, cu o populație puțin numeroasă, de numai 150.000 de locuitori⁹, avantelele densității scăzute pe unitatea de suprafață pentru împrăștierea locuitorilor prin reforma agrară din 1921 erau anihilate de doi factori importanți: existența unui fond foarte redus de teren arabil și ponderea neînsemnată a marii proprietăți în structura proprietății funciare rurale din județ. Prin urmare, pescuitul rămânea o ocupație vitală pentru cei mai mulți dintre locuitorii Deltei.

În temeiul legii de reformă agrară în județul Tulcea au fost expropriate și distribuite la împrăștierea individuală a sătenilor doar 19.126 ha arabile¹⁰. Cum această întindere trebuia să asigure necesarul unui număr de 18.492 de țărani înscriși în tabele, împrăștierea s-a efectuat pe loturi mici, ca în regiunea agricolă Măcin, unde ele au fost de 0,75 ha¹¹, fără ca pe această cale să se poată distribui pământ tuturor țăranilor. Situația nu se prezenta mulțumitor nici în privința islazurilor. Prin aplicarea lucrărilor de reformă agrară statul a destinat comunelor 37.197 ha de pășune¹². Sporul relativ mare al pășunilor a asigurat multor locuitori din județ condiții mai bune pentru creșterea vitelor. Dar, ca și în cazul împrăștiării individuale, și aici unele comune nu au fost înzestrate cu islaz, în special cele din zonele de șes sau de deal ale județului, unde s-a refuzat, în marea majoritate a cazurilor, exproprierea pădurilor pentru transformarea lor în pășuni sau distribuirea la împrăștierea comunelor a poienilor din păduri¹³.

⁵ Gr. Antipa, *Pescăriile și regiunea inundabilă a Dunării în cadrul economiei naționale și mondiale*, București, 1933, p. 16.

⁶ DAD, Ședința din 31.I.1924, p. 1386-1387.

⁷ ANB, fond Reforma agrară din 1921, județul Tulcea, dosarele 7/1928-1931, f. 240; 273/1931-1934, f. 114.

⁸ D. Șandru, V. Ciorbea, *op. cit.*, p. 301.

⁹ ANB, fond Reforma agrară din 1921, județul Tulcea, dosarele 7/1928-1931, f. 240; 273/1031-1934, f. 36.

¹⁰ Idem, dosar 113/1930-1937, f. 114.

¹¹ *Ibidem*.

¹² AN Tulcea, fond Prefectura județului Tulcea, Serv. Ad-tiv, dosar 1 512/1943, f. 39.

¹³ ANB, fond Comitetul agrar, județul Tulcea, dosar 6/1932, f. 6-7 și 41.

Exproprierea și împrăștierea s-au realizat în Delta Dunării într-un număr mare de ani, aplicarea lucrărilor de reformă agrară de aici cunoscând unul din tempourile cele mai lente din țară. Cauza principală care a contribuit la amânarea înlăptuirii pe teren a reformei a fost determinată de contradicțiile manifestate între instituțiile agricole, silvice și piscicole din județ, la care au fost direct sau indirect angrenate ministerul de resort și autoritățile județene. Sunt contradicții generate de dorința funcționarilor fiecăreia dintre ele de a păstra stăpânirea asupra pământului expropriat pentru a obține beneficii personale prin exploatarea lui cu ajutorul țăranilor neîmprăștiari.

Începând din a doua jumătate a secolului XIX, în Delta Dunării au fost executate câteva lucrări de ameliorări funciare, în scopul transformării unor pământuri inundabile în terenuri cultivabile. Dintre acestea, menționăm îndiguirea la Mahmudia, județul Tulcea, de către doi ingineri asociați – un olandez (Dithmer) și un danez – a unei suprafețe de 467 ha, cunoscută și astăzi sub numele de „grădina olandezului”. Lucrarea a costat statul român 250.000 lei aur, dar ea nu și-a dovedit eficiența, în cele din urmă fiind abandonată¹⁴. În Delta Dunării, lucrări sistematice de ameliorare a zonelor piscicole au început în anul 1900, după un plan întocmit de Grigore Antipa, constituindu-se trei canale de alimentare a pescăriilor. Dar, odată cu izbucnirea Primului Război Mondial, în 1914, au fost sistate, ele fiind reluate de fapt abia în anul 1930¹⁵. Administrația Pescăriilor a întreprins lucrări de ameliorațiuni funciare în Delta Dunării independent de cele care s-au realizat de-a lungul fluviului. Începând din anul 1925, ea a inițiat un amplu program de punere în valoare a zonelor piscicole din Delta și de continuare a unor lucrări începute înainte de Primul Război Mondial. Astfel, au fost create câteva canale și stăvilare, cel mai important dintre ele fiind canalul Dranov¹⁶. După depresiunea economică din 1929-1933 s-a efectuat curățirea nămolului de pe unele gârle, operație care a condus la sporirea producției piscicole.

O parte dintre lucrările de îmbunătățiri funciare de mari proporții au fost începute însă cu doar câțiva ani înainte de izbucnirea Primului Război Mondial de syndicate ale proprietarilor funciari rurali, compuse din moșieri, țărani și comune, constituite cu scopul expres înscris în statute de a realiza asemenea operații. Regimul lor de funcționare a fost stabilit prin legea pentru ameliorări funciare din 8/21 decembrie 1910. Cunoscută și ca legea pentru punerea în valoare a pământurilor inundabile a Dunării, ea statua nu numai condițiile funcționării acestor syndicate, ci și detaliile privitoare la asanarea și amenajarea terenurilor inundabile și mlăștinoase prin intermediul syndicatelor de profil¹⁷. În temeiul acestei legi, se înființa un Serviciu special de îmbunătățiri funciare, care primea sarcina de a promova lucrările necesare ameliorării luncii inundabile a Dunării. Pentru a efectua lucrări pe terenurile care nu aparțineau statului, au fost înființate 12 syndicate hidraulice, care se conduceau după statute proprii, puse însă sub supravegherea Serviciului special de îmbunătățiri funciare. Șeful Serviciului, inginerul Anghel Saligny, a propus construirea de diguri în lunca Dunării, între Giurgiu și Brăila, cu excepția marilor lacuri, cu înălțimi care să depășească nivelul maxim al viiturilor fluviului atins în 1897. Grigore Antipa, care conducea atunci Pescăriile Statului, s-a declarat însă împotriva unei asemenea soluții. El propunea îndiguirea a

¹⁴ Radu Măndru, *Scurtă privire asupra istoricului lucrărilor de îmbunătățiri funciare*, în *Terra nostra*, vol. I, București, 1969, p. 87-88.

¹⁵ Cf. Ministerul Agriculturii și Domeniilor, *Zece ani de realizări agricole, 1930-1940*, București, p. 126.

¹⁶ Valentin Ciorbea, *op. cit.*, p. 204.

¹⁷ *MOF*, nr. 21, din 21.XII.1910. Legea a suferit unele modificări în 1914 (idem, nr. 4, din 4.VI.1914). Vezi și AN Galați, fond Camera agricolă a județului Covurlui, Comisia județeană de expropriere, dosar 25/1919, f. 46.

130.000 ha pe cuprinsul întregii lunci și doar cu diguri mai joase, pentru a permite folosirea alternativă a terenurilor în scop agricol și piscicol. Comisia consultativă a îmbunătățirilor funciare a mediat disputa, în final acordând câștig de cauză lui Anghel Saligny¹⁸.

După Primul Război Mondial, s-a manifestat în mod constant la cercurile conducătoare românești, ca și în perioada antebelică, tendința de a încuraja procesul de transformare a pământurilor inundabile, indiferent dacă acestea constituiau sau nu fond piscicol, în terenuri cultivabile. Inițiatorii reformei agrare din 1921 au înscris în art. 14 din legea din 17 iulie 1921 pentru Vechiul Regat o serie de dispoziții care încercau să determine pe proprietarii ce posedau pământuri inundabile să inițieze asanarea sau drenarea lor, pentru a fi introduse în circuitul culturii agricole, terenurile respective fiind apoi scutite de expropriere¹⁹. Prin legile din 20 aprilie 1924 și 29 decembrie 1925, care modificau o parte din prevederile legislației antebelice, se atribuiau sindicatelor hidraulice funcții importante pe linia ameliorărilor funciare²⁰. O serie de norme privitoare la execuția unor asemenea lucrări au fost înscrise și în legea regimului apelor, din 27 iunie 1924²¹. La 28 iunie 1930, legea regimului apelor, din 1924, a fost completată prin legea pentru ameliorarea terenurilor degradate²².

Ca urmare a efectuării unor lucrări, o parte din zonele inundabile ale Dunării au devenit cultivabile, încetând de a mai prezenta interes din punct de vedere piscicol²³. În Dobrogea, însă, unde pământurile inundabile aparțineau aproape în totalitatea lor statului și unde operațiile de îmbunătățiri funciare solicitau investiții deosebit de ridicate, acestea nu s-au putut executa decât pe suprafețe destul de mici, neinfluențând, de fapt, prea mult vechea structură după modul de folosință a fondului funciar. În unele localități din Delta, țăranii au căutat să își sporească veniturile prin punerea în valoare a terenurilor neproductive. Așa, de pildă, în cursul anilor 1924-1929, locuitorii comunei Chilia Veche, județul Tulcea, și-au unit forțele și au îndiguit și asanat bălțile din ostroavele Tătaru și Cernovca, pe care le dețineau în arendă de la Pescăriile Statului, pentru a le apăra împotriva viiturilor, transformându-le în pământ cultivabil. De aici reușeau să obțină, în anii agricoli normali, recolte relativ bune²⁴.

Pe ansamblu, însă, aceste lucrări efectuate de către săteni nu au fost și nici nu puteau, de altfel, să fie semnificative, datorită faptului că ele s-au executat cu forță de muncă umană și cu animalele din gospodăriile țărănești. După cum observa un cercetător britanic, specialist în demografie economică, Wilbert E. Moore, într-un studiu comandat de Societatea Națiunilor și publicat în 1945, pentru micul proprietar efectuarea drenărilor, a irigațiilor și a altor lucrări de ameliorare a solului rămâneau, practic, imposibile, din cauza lipsei de capitaluri pentru finanțarea lor²⁵. La rândul său, un alt cercetător britanic, George Clenton Logio, scria, în 1932, că, deși mică, creșterea

¹⁸ Radu Mândru, *op. cit.*, p. 88.

¹⁹ D. Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, București, 1975, p. 107-108.

²⁰ *MOF*, nr. 88, din 20.IV.1924; nr. 285, din 29.XII.1925.

²¹ Vezi Const. I. Ciulei, *Îmbunătățirile funciare și comasare pământurilor*, în „Viața agricolă”, an. XXXI, 1940, nr. 1, p. 9.

²² *MOF*, nr. 141, din 28.VI.1930.

²³ D. Șandru, *op. cit.*, p. 107-108.

²⁴ AN Tulcea, fond Consilieratul agricol al județului Tulcea, dosar 120/1930, f. 27; fond Prefectura județului Tulcea, dosar 1066/1936. Vezi și Ion Cămărășescu, *Ce putem arăta străinilor la Congresul Internațional din 1929 ?*, București, 1928, p. 20.

²⁵ Wilbert E. Moore, *Economic Demography of Eastern and Southern Europe*, Geneve, League of Nations, 1945, p. 78.

fermă a suprafeței cultivabile din România constituia o dovadă a faptului că țăranii de aici nu și-au limitat niciodată munca și că erau hotărâți să persiste până la limita capacității umane în efortul lor de a stoarce pământului mijloacele necesare pentru a-și putea asigura traiul. De altfel, efortul apărea la valoarea lui reală numai dacă erau avute în vedere instrumentele rudimentare cu care aceștia efectuau asemenea lucrări. Or, constata Clenton Logio, era mai profitabil pentru un agricultor să sporească producția la hectar decât să pună noi terenuri în circuitul culturii²⁶. Dar, în condițiile în care o mare proporție din populația rurală a țării, aflată în continuă creștere numerică, își asigura mijloacele de subzistență din cultura pământului, iar noi suprafețe de terenuri fertile nu mai erau disponibile, numeroși țărani fiind forțați de împrejurări să cultive terenuri de calitate inferioară, ale căror producții erau, în mod practic, nerentabile²⁷.

În același timp, o serie de diguri menite să contribuie la o mai bună valorificare a bălților, dar care au dus, în același timp și la asanarea unor suprafețe de pământ, au fost ridicate în zonele inundabile ale județului Tulcea de către administrația pescăriilor²⁸. Dar, aproape pretutindeni, lucrările de asanare au fost rudimentare, digurile construite de-a lungul albiei inundabile a Dunării cedând la viiturile mai mari ale fluviului, astfel că terenurile respective au continuat să rămână, în cele din urmă, în proporție de aproape 90% tot regiuni piscicole²⁹.

O atenție specială s-a acordat regiunilor inundabile ale Dunării în perioada primei guvernări național-țărăniști a lui Iuliu Maniu. Premierul a încercat să inițieze ample și complexe lucrări de ameliorări funciare pe Dunăre și în delta ei, atât pe proprietățile statului, cât și pe cele particulare, menite să asigure repunerea în circuitul culturii a pământurilor inundabile și, totodată, să conducă la sporirea producției piscicole pe terenurile neasanabile. La 19 decembrie 1928, din însărcinarea ministrului Agriculturii și Domeniilor, Ion Mihalache, directorul general al Serviciilor Speciale pentru Îmbunătățirea Terenurilor Agricole, din cadrul acelui departament, a solicitat Consulatului central al Statelor Unite ale Americii din București informații detaliate despre drenările ce se efectuaseră pe fluviul Mississippi întrucât – se motiva în cererea acestuia – guvernul român intenționa să execute lucrări similare pe Dunăre³⁰.

În primăvara anului 1929, problema a fost studiată de o comisie numită de guvern, formată din reprezentanți ai tuturor instituțiilor ce întrețineau legături directe sau indirecte cu agricultura, din cei mai buni hidrologi români și o serie de „experți mari specialiști din străinătate”³¹. Comisia a întocmit și a efectuat calcule pentru o serie de lucrări de îmbunătățiri funciare și de îndiguiri pe Dunăre³². Planurile stabilite acum reprezentau o revenire la sistemul preconizat în anul 1910, ce urmărea amenajarea unor pământuri inundabile numai pentru pescuit și a unor suprafețe piscicole pe care pescuitul să poată fi combinat cu pășunatul vitelor³³. În același timp, șeful Serviciului hidrologic din Ministerul Agriculturii și Domeniilor, inginerul Ion Vidrașcu, profesor la Școala Politehnică din București, care se pronunțase imediat după război pentru

²⁶ George Clenton Logio, *Rumania. Its History, Politics and Economics*, Manchester, 1932, p. 172 și 174.

²⁷ Hessel H. Tiltman, *Peasant Europe*, London, 1936, p. 19.

²⁸ ANB, fond Reforma agrară din 1921, județul Tulcea, dosar 423/1933-1934, f. 26-27.

²⁹ Ion Vasiliu, *Agricultura*, în *Aspecte ale economiei românești*, Consiliul Superior Economic, 1939, p. 109.

³⁰ National Archives of the United States of America, Washington, D.C., Record Group Number 59, Decimal File 1910-1929, ddc. 871.6112/2; 871.6112/3.

³¹ Gr. Antipa, *op. cit.*, p. 28.

³² M. N. Ghițescu, *Terenurile inundabile din Valea Dunării*, în „Economia națională”, an. LII, 193, nr. 9-10, p. 324-327; „Buletinul agricol și climateric”, Iași, an. I, 1932, nr. 1, p. 16.

³³ Gr. Antipa, *op. cit.*, p. 28.

repunerea terenurilor inundabile în circuitul culturii³⁴, a pregătit un proiect de lege prin care se preconiza ameliorarea complexă a circa 200.000 ha de-a lungul fluviului, prin intermediul sindicatelor particulare de îmbunătățiri funciare, cărora statul trebuia să le acorde sprijin financiar și deplină libertate de acțiune³⁵.

Paralel, guvernul a operat, prin legea promulgată la 11 iulie 1929, modificări în organizația centrală a pescăriilor, desființând Direcția Pescăriilor și creând în locul ei Administrația Pescăriilor și Ameliorațiunilor din Regiunea Inundabilă a Dunării (P.A.R.I.D.), cu autonomie mult sporită. Legea introducea dispoziții noi referitoare la ameliorări și la modalitățile de finanțare a investițiilor, astfel ca piscicultura națională „să fie ridicată în scurt timp la valoarea ei adevărată prin propriile ei puteri și fără a se recurge la nici un fel de concesiuni și monopoluri mascate”³⁶. Prin legea P.A.R.I.D.-ului, Serviciul special de îmbunătățiri funciare a fost încadrat în noua instituție. Ca urmare, lunca inundabilă a Dunării a fost împărțită în 19 zone și 66 de unități naturale. Dar lipsa unui sistem eficient de finanțare și nerespectarea de către sindicate a planurilor propuse de Comisia îndiguirilor a făcut ca lucrările efectuate să nu reziste la viituri. Pe de altă parte, includerea în P.A.R.I.D. a Serviciului de îmbunătățiri funciare mai mult a stânjenit decât a ajutat asociațiile, întrucât Administrația Pescăriilor era interesată în mod prioritar de menținerea terenurilor inundabile pentru asigurarea producției piscicole și nu de asanarea lor³⁷.

Ministrul Agriculturii și Domeniilor, Ion Mihalache, spera să asigure finanțarea acestor vaste operații din prima tranșă a împrumutului de stabilizare și de dezvoltare economică ce fusese obținută la începutul lunii februarie 1929 de la un grup financiar internațional³⁸. În acest scop, în vara anului 1929, el a solicitat pentru departamentul Agriculturii și Domeniilor o sumă de 1.200.000.000 lei, din care 100.000.000 lei urmau a fi investiți pentru punerea în valoare a regiunilor inundabile ale Dunării³⁹, cu prioritate pentru revitalizarea producției piscicole⁴⁰. Dar, din cauza dificultăților financiare întâmpinate atunci de stat, agriculturii i s-au alocat numai 500.000.000 lei. Cum în anul agricol anterior se înregistrase o recoltă slabă pe aproape jumătate din teritoriul țării⁴¹, din suma de mai sus 231.000.000 lei au fost utilizați pentru finanțarea cumpărării de semințe, iar restul de 269.000.000 lei pentru procurarea de mașini și unelte agricole⁴², astfel că, din lipsă de fonduri, proiectul nu a putut fi pus atunci în aplicare.

Deși devenise evident că, în condițiile recesiunii economice, statul nu dispunea de capacitatea de a finanța un plan de asemenea anvergură, proiectul a continuat, totuși, să mai rămână un timp în atenția guvernului. La 25 iunie 1930, a fost promulgată legea pentru ameliorarea terenurilor degradate⁴³, care completa legea regimului apelor din 27 iulie 1924, oferind o bază juridică mai largă pentru organizarea lucrărilor de îmbunătățiri funciare. Agravarea, în anii următori, a crizei din domeniul finanțelor a dus la abandonarea lui, statul limitându-se ulterior la a finanța o serie de lucrări de ameliorări funciare în Delta Dunării. Acestea erau absolut indispensabile pentru întreținerea

³⁴ Vezi Gabriel Giurgea, *Situația României de după război*, București, 1926, p. 57-58.

³⁵ „Adevărul”, din 5.IV.1929.

³⁶ Gr. Antipa, *op. cit.*, p. 29.

³⁷ Radu Mândru, *op. cit.*, p. 89-90.

³⁸ Vezi D. Șandru, *Capitalul străin în agricultura României în anii crizei economice*, în *AIIAI*, 1982, p. 434.

³⁹ „Buletinul agricol”, Craiova, an. V, 1929, n. 7-8, p. 22.

⁴⁰ „Dacia”, din 5.VII.1929.

⁴¹ Vezi ANB, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 27/1930, f. 20.

⁴² „Argus”, din 28.VI.1929.

⁴³ *MOF*, nr. 141, din 25.VI. 1930.

fondului piscicol, și la inițierea de noi studii în această direcție. Astfel, a fost începută construcția unui mare canal în insula Sf. Gheorghe, care a vizat punerea în valoare a unei suprafețe neproductive de 110.000 ha și s-au curățat de nămol gârlele Deltei Dunării. Respectiv operații, corelate cu sistemul de comercializare a peștelui impus în 1928, au contribuit la refacerea producției piscicole a Dunării, care a depășit, către sfârșitul crizei economice, nivelul antebelic, și la înmulțirea considerabilă a crapului și șalăului, specii de mare valoare alimentară și comercială⁴⁴. Dar, pe ansamblu, realizările se dovedeau insuficiente în raport cu cerințele reale. Președintele Consiliului de Administrație al Pescăriilor din zona inundabilă a Dunării, dr. Grigore Antipa, aprecia, în 1935, referindu-se la ameliorarea zonei piscicole a Deltei Dunării, că singura soluție pentru rezolvarea problemei pescuitului din această parte a țării rămânea constituirea unui fond de rulment din care să se acopere cheltuielile necesare⁴⁵.

La începutul anului 1937 a fost întocmit un plan cincinal pentru punerea în valoare a terenurilor inundabile și a produselor pescăriilor statului. Acesta relua vechiul program preconizat de Grigore Antipa la începutul secolului⁴⁶, privitor la executarea și finanțarea lucrărilor de ameliorare a zonelor piscicole și la modalitățile de exploatare, de industrializare și de comercializare a peștelui. Marele savant recomanda, totodată, extinderea lucrărilor asupra râurilor, crearea unui serviciu special al repopulării tuturor apelor țării, înființarea de stațiuni piscicole și indica modul practic de realizare a acestui program⁴⁷.

Un an mai târziu, în 1938, statul a readus la ordinea zilei vechile proiecte de ameliorare a terenurilor din apropierea apelor Dunării. Astfel, în iunie 1938, guvernul Miron Cristea a încercat să obțină colaborarea unor hidrologi din Anglia, Franța, Statele Unite ale Americii și din alte țări la punerea în aplicare a studiului lui Ion Vidrașcu, din 1929, în special pentru lucrările ce aveau în vedere construirea canalelor în zona joasă a Dunării, menite să conducă la un control științific al apei și la aplicarea ei în scopuri diverse⁴⁸, dar nici de această dată proiectul nu a putut fi pus în aplicare, din cauza lipsei mijloacelor financiare. În aceste condiții, statul s-a văzut nevoit să continue executarea sau completarea lucrărilor mai vechi de canalizare și de diferite ameliorări în regiunea piscicolă a Deltei Dunării. Pe ansamblu, lungimea canalelor artificiale create aici cu începere din anul 1903 până în 1940 a depășit 125 km⁴⁹, volumul global al lucrărilor putând fi apreciat drept mulțumitor, dacă avem în vedere posibilitățile reale ale statului și problemele economice de ansamblu cărora el a trebuit să le facă față între cele două războaie mondiale.

În perioada interbelică, problemele pescuitului în Deltă s-au aflat în permanență într-o relație directă cu împrăștierea. După intrarea în vigoare a legii de reformă agrară din iulie 1921, s-au expropriat numai porțiunile de teren din apropierea satelor propice pentru pășune și cultură, care au fost destinate fondului de împrăștiere⁵⁰. La

⁴⁴ Gr. Antipa, *op. cit.*, p. 28.

⁴⁵ Idem, *Măsurile și lucrările necesare pentru intensificarea producției pescăriilor și pentru valorificarea produselor lor*, București, 1935, p. 13.

⁴⁶ Idem, *Chestiunea planului cincinal*, în „Buletinul Administrației Generale a P.A.R.I.D.”, 1937, nr. 1, p. 15 și urm.

⁴⁷ Idem, *Țelurile politicii de stat pentru dezvoltarea, organizarea și punerea în valoare a pescăriilor României*, București, 1937, p. 14-17.

⁴⁸ National Archives of the United States of America, Washington, D.C., Record Group Number 59, Decimal File 1930-1939, doc. 871.6461/3.

⁴⁹ Ministerul Agriculturii și Domeniilor, *op. cit.*, p. 126-128.

⁵⁰ ANB, fond Reforma agrară din 1921, județul Tulcea, dosar 7/1928-1931, f. 7.

judecarea cererilor de revizuire introduse de Casa Pădurilor și Direcțiunea Pescăriilor Statului, care administrau pământurile din Deltă, împotriva hotărârilor instanțelor de fond, Comitetul agrar a admis, în cele mai multe cazuri, lucrările acestora⁵¹, dar, pe de altă parte, Ministerul Agriculturii și Domeniilor le-a lăsat în folosința organelor silvice și a Direcției Pescăriilor, care le arendau locuitorilor prin contracte anuale, pentru cultură sau pășunatul vitelor⁵².

Faptul că țăranii din Delta Dunării nu au beneficiat prin reformă decât de o întindere mică de teren arabil și că în multe localități nu se constituiseră pășuni comunale au avut ca rezultate contestarea neîntreruptă de către săteni a deciziei ministeriale și solicitarea la împrumut a pământului inundabil⁵³. Repetatele cereri ale țăranilor și Consilieratului agricol județean Tulcea au obligat, la 13 noiembrie 1928, Direcțiunea Funciară de pe lângă Casa Centrală a Împrumutului să dispună, cu ordinul nr. 39211, atribuirea imediată la împrumut a terenurilor ținute până atunci de săteni cu embatic, în conformitate cu art. 7 din legea agrară. Admitea totodată trecerea pământurilor menținute de Direcția Pescăriilor și recunoscute de aceasta ca neînundabile în proprietatea Casei Centrale a Împrumutului pentru a se opera pe ele lucrările de reformă⁵⁴. Direcția Pescăriilor s-a opus însă aplicării ordinului ministerial, motivând că nu recunoștea ca legală nici o hotărâre, întrucât la Curtea de Casație s-ar fi creat o jurisprudență potrivit căreia terenurile administrate de ea nu puteau fi expropriate. Dar conducerea Pescăriilor a refuzat să precizeze numărul deciziei Curții de Casație⁵⁵. Încurajată de acesta, Casa Pădurilor a adoptat o poziție similară.

În urma refuzului Administrației Pescăriilor și organelor silvice, Casa Centrală a Cooperăției și Împrumutului Sătenilor, Direcțiunea Funciară, a cerut din nou, prin decizia nr. 40037/1928, acestora să predea Consilieratului agricol terenul, pentru a-i da destinația hotărâtă prin decizia anterioară⁵⁶. Cele două instituții s-au conformat doar parțial ordinului ministerial. Până în februarie 1929, dintr-un total de 11.609 ha, Direcțiunea Pescăriilor predase Consilieratului agricol numai 437 ha, ce reprezentau pământurile embaticare; Casa Pădurilor însă predase o întindere mai mare: 22.896 ha expropriate de la ea⁵⁷.

Consilieratul agricol intrase pe această cale în posesia a 26.156 ha, dintre care doar 5.610 ha erau cultivabile, iar 20.546 ha erau pășuni expropriate de la proprietarii din Delta Dunării, urmând să preia și restul pământului expropriat, de 16.796 ha cultivabile și pășune⁵⁸. Dar Direcția Pescăriilor, invocând jurisprudența Curții de Casație, iar Casa Pădurilor existența arborilor pe sol, au refuzat să predea această diferență de teren, pe care îl arendau țăranilor⁵⁹.

Suprafețele de teren expropriate după 1921, în baza legii de reformă agrară, nu au fost însă distribuite imediat țăranilor și comunelor. Cu câteva excepții în care terenurile au fost date în folosință provizorie, în rest în județul Tulcea pământul expropriat pentru

⁵¹ Idem, fond Comitetul agrar, județul Tulcea, dosarele 29/1924-1926; 5/1927-1930; 3/1929-1930; 6/1932.

⁵² Idem, fond Reforma agrară din 1921, județul Tulcea, dosar 7/1928-1931, f. 12.

⁵³ *Ibidem*, f. 8 și 12; AN Tulcea, fond Prefectura județului Tulcea, Serv. Ad-tiv, dosar 312/1924, f. 94 și 108.

⁵⁴ Idem, fond Consilieratul agricol al județului Tulcea, dosar 102/1930, f. 46; ANB, fond Reforma agrară din 1921, județul Tulcea, dosar 7/1928-1931, f. 2 și 25.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 182.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 2.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 26.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 182.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 182-183.

împroprietărire a rămas până în 1929, când a început aici de fapt aplicarea operațiilor de împroprietărire, în administrația Consilieratului agricol. O altă cauză care a ținut pe loc împroprietărirea în județ trebuie căutată în sistemul de lucru al cadastrului. Inspectoratul Cadastral Constanța, care avea în sarcină executarea lucrărilor tehnice de reformă în Dobrogea, dispunea de un personal redus: nouă operatori, din care doi îndeplineau funcții de control⁶⁰. Or, numai pentru executarea lucrărilor de împroprietărire din județul Tulcea erau necesare cel puțin 5-6 echipe de operatori topometri⁶¹, adică un personal mai numeros decât avea întregul Inspectorat din Constanța.

În primăvara anului 1929, au început în satele din Delta Dunării lucrările de reformă agrară, prin punerea țăranilor îndreptățiți la împroprietărire în posesia provizorie asupra pământului⁶². Inginerii cadastrului au executat operațiunea pe baza tabelelor de împroprietărire întocmite imediat după legiferarea reformei agrare, care nu fuseseră supuse revizuirii și în care figurau, fără a avea drepturi, numeroși locuitori înscrși în Partidul Național Liberal. Mai mult, confirmând, acolo unde se executaseră, vechile lucrări de împroprietărire, ei au lăsat în stăpânirea unor funcționari ai instituțiilor dependente de Ministerul Agriculturii și Domeniilor pământul, deși aceștia stăpâneau de fapt terenuri întinse⁶³.

Pe de altă parte, operațiile de împroprietărire începute în anul 1929, pe lângă faptul că s-au desfășurat într-un ritm lent, nu s-au realizat decât pe o mică suprafață din cea destinată acestui scop. Cea mai mare parte din teren a fost dată în arendă țăranilor, Consilieratul agricol Tulcea procedând, de fapt, la fel ca și Casa Pădurilor și Direcțiunea Pescăriilor Statului, cu deosebirea că prețul arenzii era mult mai mic, de numai 85 lei pe ha⁶⁴.

Fondul funciar deținut de Consilierat era insuficient pentru împroprietărirea locuitorilor și pentru crearea pășunilor comunale. Și cum cele două instituții refuzau să se conformeze ordinului ministerial de a preda întregul pământ expropriat de la ele, la 19 februarie 1929 deputatul N. Georgescu-Tulcea a solicitat în scris Ministerului Agriculturii și Domeniilor să intervină pentru aplicarea hotărârilor sale și să ia măsuri împotriva Direcției Pescăriilor și Casei Pădurilor, care sabotau sistematic și persistent împroprietărirea „*în disprețul legilor și al hotărârilor judecătorești cu autoritate de lucru judecat*” (subl. autorului)⁶⁵. Ca urmare, la 3 aprilie 1929, ministrul Agriculturii și Domeniilor a dispus instituirea unei comisii mixte de anchetă, compusă din prefectul județului Tulcea, un delegat al Casei Centrale a Împroprietăririi, directorul Regiunii Silvice Constanța și delegatul Direcției Pescăriilor Statului. Comisia a întreprins cercetări pe teren în iunie, iulie și noiembrie 1929⁶⁶, constatând că funcționarii Administrației Pescăriilor și Ameliorațiunilor din Regiunea Inundabilă a Dunării (P.A.R.I.D.) – care fusese constituită prin legea din 11 iulie 1929 și preluase funcțiile Direcției Pescăriilor desființată acum⁶⁷ – rețineau și cultivau, direct sau prin persoane interpușe, mii de hectare de ostroave și grinduri, în timp ce localnicii erau lipsiți de

⁶⁰ *Ibidem*, f. 174.

⁶¹ *Ibidem*, f. 175.

⁶² *Ibidem*, f. 26; idem, dosar 173/1931-1934, f. 32.

⁶³ Idem, dosar 7/1928-1931, f. 175.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 36. Vezi și AN Tulcea, fond Prefectura județului Tulcea, Serv. Ad-tiv, dosar 1066/1936.

⁶⁵ ANB, fond Reforma agrară din 1921, județul Tulcea, dosar 7/1928-1931, f. 172 și 175.

⁶⁶ Idem, dosarele 112/1930-1931, f. 1; 113/1930-1937, f. 114; 273/1931-1934, f. 32; A. N. Tulcea, fond Consilieratul agricol al județului Tulcea, dosar 102/1930, f. 31-45.

⁶⁷ Const. I. Ciulei, *Îmbunătățirile funciare și comasarea pământurilor în regiunea Jijiei din nordul Moldovei*, București, 1940, p. 6.

pământ⁶⁸. Ea a decis ca 50.000 ha să treacă din folosința P.A.R.I.D.-ului în administrația Consilieratului⁶⁹.

Cum măsurile inițiate de comisie se loveau de rezistența Casei Autonome a Pădurilor Statului (C.A.P.S.) și P.A.R.I.D.-ului, ministrul Ion Mihalache a instituit, în toamna anului 1929, o nouă comisie de anchetă, sub președinția subsecretarului de stat la departamentul Agriculturii și Domeniilor, Virgil Potârcă. Aceasta, consemnând rezultatele în procesul-verbal din 3 decembrie 1929, a admis trecerea pământului Casei Pădurilor și P.A.R.I.D.-ului în administrația Consilieratului agricol pentru a fi distribuit țăranilor și comunelor. Dar nici de data aceasta P.A.R.I.D.-ul nu s-a conformat dispoziției ministeriale⁷⁰. În aceste condiții, la 23 ianuarie 1930, ministrul Agriculturii a ordonat pentru a treia oară celor două instituții să cedeze Serviciului agricol pământurile neînundabile prevăzute în procesul-verbal al comisiei de anchetă⁷¹.

La 17-18 martie 1930, P.A.R.I.D.-ul a predat, sub supravegherea membrilor comisiei, în mod definitiv, toate terenurile prevăzute în decizia ministerială din 23 ianuarie 1930, dar chestiunea nu se putea rezolva prin soluția dată⁷². Pe această bază, urmau a se distribui locuitorilor următoarele suprafețe: în comunele Pecineaga și Traian 800 ha de pășune; în Turcoaia și Carcaliu 600 ha de pășune; în Măcin 400 ha de pășune, iar la Ostrov 600 ha de islaz și teren cultivabil⁷³. Or, într-un număr de 13 comune locuitorii rămâneau total lipsiți de teren cultivabil și de pășune. În alte sate, unde se efectuase împrăștierea prin aplicarea hotărârilor instanțelor, suprafețele distribuite ca pășune erau mici în raport cu numărul vitelor existente. La Mahmudia, de pildă, unde pășunea fusese creată pe numai 461,15 ha, totalul necesar era de 713 ha⁷⁴. Împreună cu terenul cultivabil, pentru asigurarea cererilor de împrăștiere în localitate, suprafața calculată era de 2.950 ha⁷⁵. Numai pentru cele 13 comune mai erau necesare încă 7.000 ha cultivabile și circa 5.000-6.000 ha de pășune⁷⁶. În toamna anului 1930, Serviciul agricol Tulcea a procedat la împrăștierea provizorie a 868 de țărani pe o suprafață de 1.650 ha preluate de la C.A.P.S. și P.A.R.I.D. Prin terminarea operațiilor de împrăștiere în primăvara anului 1931, autoritățile de resort considerau încheiată problema împrăștiirii individuale în Delta Dunării⁷⁷.

Cu această ocazie, la ilegalitățile săvârșite în anii anteriori s-au adăugat altele izvorâte din maniera în care au lucrat operatorii cadastrului⁷⁸. Astfel, la Mahmudia, unde fuseseră expropriate prin hotărârea instanței județene 1.272 ha pentru pășunea comunală, fără a se specifica limitele geografice ale terenului, inginerii topografi au refuzat să le reconstituie prin măsurătoare, predând comunei, la 19 februarie 1931, doar 461 ha pe care le apreciau ca fiind apte pentru pășunat. Iar restul de teren l-au scos de sub expropriere, fără ca ei să fi avut această calitate juridică⁷⁹. Concomitent, unii operatori topometri au încasat peste taxa legală de măsurătoare sume de bani de la

⁶⁸ ANB, fond Reforma agrară din 1921, județul Tulcea, dosar 113/1930-1937, f. 114.

⁶⁹ Idem, dosar 113/1930-1937, f. 114.

⁷⁰ Idem, dosar 273/1931-1934, f. 32.

⁷¹ *Ibidem*; idem, dosarele 112/1930-1931, f. 1-7; 407/1933, f. 1.

⁷² Idem, dosar 273/1931-1934, f. 33.

⁷³ Idem, dosarele 112/1930-1931, f. 1-7; 407/193, f. 1.

⁷⁴ Idem, dosar 407/1933, f. 1.

⁷⁵ Idem, dosar 7/1928-1931, f. 25.

⁷⁶ *Ibidem*, f. 182-183.

⁷⁷ *Ibidem*, f. 44, 48 și 53. Vezi și dosarele 12/1930-1931, f. 15 și urm.; 113/1930-1937, f. 2.

⁷⁸ Vezi cazurile de la Jurilofca și Caramanchioi (idem, dosar 20/1929-1931, f. 9).

⁷⁹ Idem, dosarele 170/1931-1947, f. 9; 407/193, f. 1.

țărani, obligându-i totodată să le plătească întreținerea și cazarea⁸⁰. Alții au sprijinit însă cererile țăranilor de a li se majora suprafața lotului tip de împrumut, acționând împotriva Consilieratului agricol. Deși în primii ani de aplicare a reformei agrare intervenise în numeroase rânduri pentru împrumutarea țăranilor și comunelor, după ce devenise administratorul pământurilor expropriate, Consilieratul nu a predat la împrumut decât o parte redusă din teren, și aceasta numai arabilă, nu și pășuni, restul reținându-l pentru fondul de colonizare⁸¹.

La 19 ianuarie 1931, titularul Ministerului Agriculturii și Domeniilor, Virgil Madgearu, a comunicat P.A.R.I.D.-ului și C.A.P.S.-ului decizia privitoare la delimitarea vetrelor de sat din Delta Dunării, la distribuirea islazurilor către comune și la împrumutarea individuală pe loturi de câte 2 ha a locuitorilor înscrși în tabele. Se cerea ca restul suprafeței ce rămânea disponibilă din terenul predat Serviciului agricol să fie retrocedată P.A.R.I.D.-ului⁸². Dar decizia ministerială nu putea fi aplicată literalmente în privința împrumutării atât vreme cât Casa Pădurilor refuza în continuare să predea o parte din teren, motivând că era compus din pădure, deși în realitate era pășune cu arbori izolați pe ea. Iar P.A.R.I.D.-ul justifica același refuz prin necesitatea păstrării terenului pentru organizarea pescăriilor. Ambele instituții continuau să învoiască însă vitele pe pământurile reținute de ele⁸³.

Pe de altă parte, cum între decizia ministerială din 1931 – care nu o anula pe cea din 1930 semnată de Ion Mihalache – și cea din 1930 erau contradicții evidente, de ele s-a folosit P.A.R.I.D.-ul, care a păstrat posesiunea asupra restului de pământ, exploatându-l în continuare prin arendare. În aceste condiții, Direcția Aplicării Reformei Agrare i-a solicitat, cu ordinul nr. 75.710, din 2 aprilie 1931, să predea Serviciului agricol întregul teren destinat pentru împrumut⁸⁴. Dar P.A.R.I.D.-ul s-a amestecat în mod arbitrar și în administrarea terenurilor ce le predase anterior fondului de împrumut. Astfel, a stricat măsurătoarea făcută de cadastru în toamna anului 1930 în satele Carasuhat de Sus și Carasuhat de Jos, împărțind din nou, la 29 și 30 aprilie 1931, pământurile ce fuseseră distribuite țăranilor⁸⁵.

În aceste condiții, ministrul Agriculturii din guvernul Iorga-Argetoianu, G. Ionescu-Șișești, a reluat în studiu problema, dispunând, prin decizia din 11 mai 1931, să se distribuie locuitorilor 10.022,50 ha din terenul ce urma să fie preluat de la P.A.R.I.D.⁸⁶. Cele circa 10.000 ha au fost trecute în administrația Serviciului agricol la 14-15 mai 1931⁸⁷. Dar, pentru satisfacerea locuitorilor și comunelor din Delta erau necesare 16.916,35 ha. Astfel, numai pentru cei 1.411 îndreptățiți – inclusiv cei înscrși în tabelele întocmite în baza legii de împrumut cu preferință a orfanilor, invalizilor și văduvelor de război, publicată în „Monitorul oficial”, nr. 148, din 7 iulie 1930, după calculul făcut la 2, nu la 5 ha, câte fuseseră inițial stabilite pe cap de familie – era nevoie de 2.822 ha. Decizia ministerială prevăzuse crearea pășunilor în numai 14 din cele 20 de comune. Astfel, în calculul suprafeței nu fuseseră incluse pământurile necesare ca pășune pentru comunele Chilia Veche, Periprava, Sfăștovca, C.A. Roseti, Caraorman și

⁸⁰ Idem, dosarele 113/1931-1937, f. 2; 557/1937.

⁸¹ Idem, dosarele 7/1928-1931, f. 56 și urm.; 407/1933, f. 1.

⁸² Idem, dosar 271/1931-1934, f. 33.

⁸³ Idem, dosar 7/1028-1931, f. 48.

⁸⁴ *Ibidem*, f. 44, 56 și urm.

⁸⁵ *Ibidem*, f. 48.

⁸⁶ *Ibidem*, f. 56, 159 și 165.

⁸⁷ *Ibidem*, f. 159. Vezi și idem, dosar 113/1930-1937, f. 114.

Sfântu Gheorghe. Or, pentru cei peste 15.000 de locuitori din cele 20 de comune pășunea, calculată la 0,80 ha de fiecare, dădea o cotă globală de 12.093 ha. La aceasta se adăugau rezervele de interes obștesc, de 727 ha, terenul pentru majorarea sau crearea vetrelor de sat, de 1.098,35 ha, plus drumurile⁸⁸. Împroprietărirea pe baza celor 10.000 ha puneau nouă comune în situația de a nu primi islaz, pentru care necesitățile minime erau de 4.150 ha⁸⁹.

Conducerea P.A.R.I.D.-ului, deși a cedat terenul pentru împroprietărirea țăranilor și comunelor, a continuat să submineze reforma agrară. Astfel, în mai 1932, când apele Dunării erau în creștere, administratorul pescăriilor din Tulcea a deschis digul dintre localitățile Lascăr Catargiu, Pardina și Principesa Ileana, fapt ce a dus la înecarea vitelor aflate la pășunat și la inundarea gospodăriilor și culturilor locuitorilor. La ancheta inițiată ulterior de prefectul județului, administratorul a motivat acțiunea sa ca fiind determinată de necesitatea „valorificării bălților”, refuzând totodată să permită refacerea digurilor⁹⁰.

Pe de altă parte, Serviciul agricol Tulcea a predat, în noiembrie 1932, Oficiului Național al Colonizării, pentru colonizare, peste 5.900 ha de teren⁹¹. Acest fond funciar s-a realizat prin reducerea ilegală a lotului de împroprietărire din numeroase comune. Astfel, în comuna Lascăr Catargiu, embaticarilor li s-au distribuit loturi mai mici, de numai câte trei hectare, de pe urma cărei operații în localitate au rămas peste 1.000 ha ce se arendau la țăranii de către Serviciul agricol⁹². De altfel, în acel an, după datele Direcției Aplicării Reformei Agrare, în județ Serviciul agricol arenda în total 1.381 ha din pământul disponibil nepredat la împroprietărire⁹³. Deși pentru unele comune, precum Srichioi, Mihai Bravu, Turda și Jurilofca, organele agricole au admis majorarea lotului de împroprietărire de la 2 la 3 ha, refuzându-se sporirea lui la plafonul maxim de 5 ha⁹⁴, nu în toate localitățile s-a respectat această dispoziție. Astfel, la Jurilofca s-au distribuit țăranilor doar câte unul sau două ha⁹⁵. În unele cazuri, precum la Pașa Câșla și chiar la Jurilofca, s-au repartizat loturi de câte o jumătate de ha, rămânând disponibile sute de ha de teren cultivabil expropriat ce au fost distribuite Oficiului Național al Colonizării (O.N.A.C.). La 29 noiembrie 1932, prefectul județului raporta Ministerului Agriculturii și Domeniilor că măsura reducerii lotului de împroprietărire pentru țăranii din unele sate din Delta – sub pretextul că aceștia erau pescari, când în realitate se ocupau cu plugăria și cu creșterea vitelor, spre a se crea un fond de teren disponibil – nu reprezenta altceva decât un abuz din partea organelor agricole, menit să mențină în județ o stare de spirit încordată⁹⁶.

În fața unei asemenea practici, în noiembrie 1932, deputații N. Georgescu-Tulcea, D. I. Nistor și senatorii C.N. Spiru și I. Ionescu au solicitat Ministerului Agriculturii și Domeniilor să ia măsuri pentru urgentarea împroprietăririi locuitorilor și comunelor din Delta Dunării⁹⁷. Intervenția acestora a avut un oarecare efect asupra accelerării ritmului de aplicare a lucrărilor de reformă agrară. Până la 1 iulie 1933, Serviciul agricol, care

⁸⁸ Idem, dosarele 7/1928-1931, f. 159 și urm.; 113/1930-1937, f. 123.

⁸⁹ Idem, dosar 7/1928-1931, f. 165.

⁹⁰ Idem, dosar 423/1933-1934, f. 2-27.

⁹¹ Idem, dosar 303/1932-1934, f. 66.

⁹² *Ibidem*, f. 58.

⁹³ Idem, Vechiul regat, Generale, dosar 172/1932, f. 3.

⁹⁴ Idem, județul Tulcea, dosar 303/1932-1934, f. 58.

⁹⁵ *Ibidem*, f. 68.

⁹⁶ *Ibidem*, f. 57.

⁹⁷ Idem, dosar 273/1931-1934, f. 25-28 și 41.

preluate de la P.A.R.I.D., în baza deciziilor ministeriale semnate de Virgil Madgearu și G. Ionescu-Șișești, 8.641 ha, distribuite locuitorilor și comunelor 8.439 ha, restul aflându-se atunci în curs de predare⁹⁸.

Pe acest teren s-a efectuat punerea în posesie provizorie a îndreptățiților pe loturi de două ha, cu excepția comunelor Regele Carol și Principesa Ileana, unde lotul a fost stabilit la cinci ha; s-au destinat terenuri pentru majorarea sau constituirea vetrelor de sat, iar 3.632 ha s-au distribuit pentru constituirea de islazuri în 12 comune⁹⁹. De fapt, până la acea dată pășuni comunale fuseseră create în 28 de localități din Delta Dunării. În multe sate ele fuseseră formate însă din fâșii lungi de 5-6 km, cu lățimi ce variau între 10 și 30 m și numai în rare cazuri depășeau aceste lățimi. Situate în mijlocul unor porțiuni de pământ aflate în proprietatea nemijlocită a P.A.R.I.D.-ului, islazurile nu puteau fi utilizate decât dacă vitele erau învoite la pășunat și pe pământul acestei instituții, plătindu-se astfel un preț dublu. Mai mult, pășunile – create pe terenuri des inundabile – erau date nu în proprietate absolută, ci în folosința comunelor, în conformitate cu art. 28 din legea pășunilor comunale din 24 septembrie 1920, care dispunea că în zonele inundabile islazurile rămâneau în nuda proprietate a statului¹⁰⁰. În același timp, pășunile comunale create pe pământurile expropriate de la C.A.P.S. erau formate din terenuri accidentate, care, prin defrișarea arborilor, s-ar fi degradat și mai mult¹⁰¹.

După constituirea pășunilor comunale în satele din Delta Dunării, P.A.R.I.D.-ul a continuat să se amestece în administrarea acestora, sub pretextul că terenurile în cauză îi erau necesare pentru pescării. Conducerea pescăriilor a săpat o serie de canale pe pășunile comunale din ostrovul Domnița Maria, din satul Beștepe și altele, inundând nu numai islazurile, ci și loturile de cultură ale localnicilor¹⁰². În comuna I.C. Brătianu, conducerea pescăriilor a mers până acolo încât a pus stăpânire, începând cu 1928, pe o parte din islazul comunal constituit în anul 1888, pe care l-a arendat vreme de mai mulți ani țăranilor din alte localități¹⁰³. În același timp, angajații P.A.R.I.D.-ului îi împiedicau pe locuitori să își adape vitele pe terenurile pescăriilor, obligându-i să plătească taxe pentru aceasta¹⁰⁴. În aproape toate cazurile, pe pășunile comunale constituite pe terenurile expropriate de la Casa Pădurilor sursele de apă au rămas în stăpânirea C.A.P.S.-ului¹⁰⁵. Locuitorii din satele Alibechioi, Nalbant, Trestenic și altele erau nevoiți să ducă vitele la adăpat la distanțe care ajungeau la mai mulți kilometri¹⁰⁶. Ocoalele silvice amânau exploatarea arborilor de pe solul distribuit ca pășune comună, astfel că locuitorii nu puteau să introducă vitele pe ele¹⁰⁷.

Paralel, țăranii din mai multe comune ale Deltei au fost impuși, începând din anul 1933, când s-au definitivat operațiile de împrumut, la plata speșelor de măsurătoare, cu toate că ei achitaseră aceste taxe în anii 1929-1932: în acea perioadă, Serviciul agricol județean procedase la punerea sătenilor în posesia provizorie a loturilor de împrumut¹⁰⁸.

⁹⁸ Idem, dosar 299/1932-1936, f. 2.

⁹⁹ Idem, dosar 170/1931-1937, f. 9, 22-23.

¹⁰⁰ *MOF*, nr. 138, din 24.IX.1920.

¹⁰¹ ANB, fond Reforma agrară din 1921, județul Tulcea, dosar 170/1931-1937, f. 23.

¹⁰² Vezi AN Tulcea, fond Serviciul agricol al județului Tulcea, dosar 326/1934, f. 93.

¹⁰³ Idem, fond Prefectura județului Tulcea, Serv. Ad-tiv, dosarele 992/1936, f. 13; 1072/1936.

¹⁰⁴ Idem, fond Serviciul agricol al județului Tulcea, dosar 36/1934, f. 94-95.

¹⁰⁵ *Ibidem*, f. 95; idem, fond Prefectura județului Tulcea, Serv. Ad-tiv, dosar 1026/1935.

¹⁰⁶ Idem, fond Serviciul agricol al județului Tulcea, dosar 36/1934, f. 94.

¹⁰⁷ Idem, fond Prefectura județului Tulcea, Serv. Ad-tiv, dosar 899/1932, f. 22.

¹⁰⁸ *Ibidem*; idem, fond Serviciul agricol al județului Tulcea, dosar 36/1934, f. 94.

Reacția țăranilor față de această stare s-a concretizat în introducerea sistematică a vitelor pe pășunile rămase în administrația P.A.R.I.D.-ului, în trecerea la defrișarea arborilor din pădurile distribuite ca pășuni comunale și în refuzul de a plăti arenzile către administrația pescăriilor și speșele de măsurătoare¹⁰⁹. Dar dese procese intentate de cele două instituții locuitorilor și, în special, comunelor, plus amenzile la care au fost supuse, au determinat pe conducătorii comunelor să renunțe la dreptul de a administra pășunile ce le fuseseră acordate în folosință. Începând din 1932 până la 1 iunie 1933, țăranii dintr-un număr de 15 sate din Delta Dunării au refuzat să mai ia în primire islazurile, găsind condiții mai avantajoase în învoirea vitelor pe terenurile administrate de P.A.R.I.D. decât în situația ce li se crease în urma reformei¹¹⁰.

La aceeași dată, 1 iunie 1933, din suprafața predată de P.A.R.I.D., Serviciul agricol mai păstra aproape 916 ha, din care 586 le-a destinat O.N.A.C.-ului pentru împrumutarea a 32 de coloniști, din care numai doi se stabiliseră pe loturi¹¹¹. De altfel, fondul funciar vărsat în întregul județ pentru colonizare era, în august 1932, de circa 6.000 ha¹¹². Din cauza slabei calități a terenurilor, în aproape toate satele țăranii împrumutării prin colonizare le-au refuzat, întorcându-se în comunele de baștină. Astfel, deși fondul funciar destinat acestui scop era mare, până în 1930 doar 30 de țărani se stabiliseră aici¹¹³. O parte din cei colonizați, în special în comunele Ciamurlia de Jos, Caramanchioi și Lunca au luat loturile în folosință provizorie, subarendându-le localnicilor¹¹⁴. Această stare de lucruri a determinat, în decembrie 1938, Ministerul Agriculturii și Domeniilor să reia în unele localități, precum în Ceatalchioi, Lascăr Catargiu și Tulcea, terenul destinat colonizării și să îl retrocedeze Direcției Comerciale a Pădurilor¹¹⁵.

Profitând de lipsa unei evidențe precise asupra modului cum era administrat fondul de colonizare, mulți funcționari din județul Tulcea au devenit proprietari ai unor loturi de colonizare. Astfel, în primăvara anului 1933, în comuna Bașchioi (Satu Mare), unde lotul de împrumutarea fusese stabilit la numai trei ha și unde Serviciul agricol intervenise pentru a fi depozitați localnicii de terenurile ținute cu embatic de peste 50 de ani – pentru care ei plătiseră după 1921 ca rate de împrumutarea 480.000 lei – au primit pământ doi notari, un prim pretor, un perceptor și un agronom ce posedau fiecare suprafețe cuprinse între 40 și 80 ha, exploatându-le în dijmă cu țăranii din sat¹¹⁶.

După distribuirea provizorie a pământului din Delta Dunării, organele de execuție tehnică a reformei agrare nu au luat măsuri pentru definitivarea operațiunilor de împrumutarea a localnicilor. În urma memoriilor din 20 martie și 15 iunie 1934, înaintate Ministerului Agriculturii și Domeniilor de senatorul T. N. Gabrov, prin care se arătau că în comunele Jijila, Garvăn, Văcăreni, Rachelu, Ion Brătianu, Luncavița, Pisica, Turcoaia și Carcaliu țăranii și comunele nu intraseră încă în posesia terenului. Drept urmare, în septembrie și octombrie 1934 au lucrat în Delta două comisii de anchetă, prima sub îndrumarea directorului Inspectoratului agricol Constanța, cea de-a doua, din octombrie, având în componența sa pe reprezentanții P.A.R.I.D.-ului și C.A.P.S.-ului și

¹⁰⁹ *Ibidem*, f. 95; idem, fond Prefectura județului Tulcea, Serv. Ad.-tiv, dosar 899/1932, f. 39.

¹¹⁰ ANB, fond Reforma agrară din 1921, județul Tulcea, dosarele 20/1929-1931, f. 9; 170/1930-1937, f. 9, 22-23; 299/1932-1936, f. 2; 407/1933, f. 36.

¹¹¹ Idem, dosar 299/1932-1936, f. 2.

¹¹² Idem, Vechiul regat, Generale, dosar 39/1923-1933, f. 241.

¹¹³ Constantin P. Rotaru, *Reformele agrare în Dobrogea Veche (1878-1930)*, Sf. Gheorghe, 1930, p. 5.

¹¹⁴ ANB, fond Reforma agrară din 1921, județul Tulcea, dosar 303/1932-1934, f. 5.

¹¹⁵ Idem, dosar 622/1938-1940, f. 20-24.

¹¹⁶ Idem, dosar 303/1932-1934, f. 49 și 51.

pe însuși senatorul Gabrov¹¹⁷. S-a constatat cu acea ocazie că în toate comunele menționate sătenii nu intraseră în mod definitiv în stăpânirea pământului expropriat de la C.A.P.S. și P.A.R.I.D. Pretutindeni unde a executat operații tehnice, cadastrul lucrase foarte puțin. În comunele Luncavița, Rachelu și Văcăreni loturile de împrăștiere fuseseră trase la sorți, dar țăranii nu au putut să le cultive întrucât organele silvice nu ridicaseră materialul lemnos ce trebuia defrișat; opt din totalul celor nouă comune se aflau în litigii cu P.A.R.I.D.-ul, judecându-se pentru folosința terenului, din care cauză în patru din ele nu începuse parcelarea, iar în celelalte parcelarea, deși executată, nu putuse fi recepționată¹¹⁸. Serviciul agricol al județului Tulcea a solicitat Ministerului Agriculturii și Domeniilor în numeroase rânduri să ordone definitivarea parcelărilor. Cum organul tutelar nu a dat curs favorabil acestor cereri, directorul Serviciului agricol a acceptat perimetrările și parcelările provizorii și neverificate și a pus pe săteni și comunele în posesie pe baza acestor parcelări. Dar, neridicarea materialului lemnos de către organele silvice lăsa în unele localități împrăștierea fără efecte practice¹¹⁹.

În alte sate, pe măsură ce se executa punerea în posesie a sătenilor și comunelor pe terenuri de slabă calitate, ei se vedeau în mod firesc nevoiți să renunțe din această cauză la împrăștiere. A fost cazul comunelor Sarinasuf, în septembrie 1933 cu cele 200 ha islaz comunal¹²⁰, Mahmudia, în iunie 1933 și apoi în martie 1936 cu cele 410 ha de pășune¹²¹, ambele inundabile, a 55 de locuitori din Caraorman și a altor 28 din Sfântu Gheorghe în 1937, împrăștiți cu loturi de câte 2 ha pe pământuri nisipoase¹²².

Pe unele din pământurile refuzate la împrăștiere nu s-a mai aplicat ulterior exproprierea, rămânând în stăpânirea P.A.R.I.D.-ului¹²³, altele au rămas însă în administrația Serviciului agricol județean. Nu cunoaștem suprafața exactă a terenurilor retrocedate de către țărani și comune. Fapt este că în 1939, din 36 de județe care dispuneau încă de pământ pentru împrăștiere, județul Tulcea ocupa locul al doilea ca suprafață nepredată, cu 8.219 ha, întindere care depășea suma disponibilului din multe alte județe luate împreună¹²⁴.

Renunțarea comunelor din Delta Dunării la islazurile expropriate de la ocoalele silvice a complicat, în localitățile respective, problema pășunatului, mai ales cu începerea din anul 1938, după ce Casa Autonomă a Pădurilor Statului a interzis învoirea vitelor în păduri¹²⁵. În celelalte localități, s-a menținut, până în anii celui de-al Doilea Război Mondial inclusiv, sistemul învoirii duble a vitelor, atât pe pășunea comunală, cât și pe terenurile P.A.R.I.D.-ului sau în poienile de pădure deținute de C.A.P.S.¹²⁶.

Dacă problema împrăștiării individuale a țăranilor din satele Deltei Dunării poate fi considerată ca încheiată în anii celui de-al Doilea Război Mondial, în schimb cea a pășunilor comunale, în special a celor create pe terenurile expropriate de la organele silvice, se complicase prin intervenția Ministerului Agriculturii și Domeniilor din vara anului 1942. Astfel, s-a încercat anularea tuturor exproprierilor de păduri din

¹¹⁷ Idem, dosar 273/1931-1934, f. 17 și 22.

¹¹⁸ *Ibidem*.

¹¹⁹ *Ibidem*.

¹²⁰ Idem, dosar 407/1933, f. 56.

¹²¹ Idem, dosar 170/1930-1937, f. 9.

¹²² Idem, dosar 136/1931-1938, f. 3-4; AN Tulcea, fond Serviciul agricol al județului Tulcea, dosar 76/1938, f. 34, 40 și 44.

¹²³ ANB, fond Reforma agrară din 1921, județul Tulcea, dosar 407/1933, f. 35.

¹²⁴ Idem, Vechiul regat, Generale, dosar 6/1932, f. 8 și urm.

¹²⁵ AN Tulcea, fond Prefectura județului Tulcea, Serv. Ad-tiv, dosar 1144/1938.

¹²⁶ Idem, dosar 1512/1942, f. 39.

județul Tulcea. Legea pentru reforma agrară din 1921 pentru Vechiul regat interzicea exproprierea pădurilor din zonele de șes și transformarea lor în pășuni comunale. Se permitea, totuși, în baza art. 7, al. f, din aceeași lege, a se expropria pământurile pe care existau tufișuri sau arboret, considerate că nu vor putea deveni niciodată pădure compactă¹²⁷. În Delta Dunării, toate exproprierile de terenuri operate în defavoarea ocoalelor silvice s-au făcut în baza acestei excepții¹²⁸.

Cu ocazia unor cercetări întreprinse în anul 1942 de Ministerul Agriculturii și Domeniilor în județul Tulcea, organele de anchetă, influențate probabil de funcționarii ocoalelor silvice de aici, au considerat ilegale exproprierile de păduri efectuate de către instanțele reformei. Ca urmare, s-a dispus retrocedarea celor circa 20.000 ha de păduri ce fuseseră expropriate de la Casa Pădurilor. Dar Consiliul de avocați din Ministerul Agriculturii și Domeniilor a apreciat că nu se mai putea reveni asupra unor hotărâri de expropriere devenite definitive, întrucât s-ar fi încălcat autoritatea de lucru judecat¹²⁹.

Din analiza făcută de organele ministeriale în vara anului 1942, în legătură cu această problemă, rezulta că în 69 de comune din județ se expropriaseră în total 19.587 ha de pădure pentru a fi destinate ca pășuni comunale; studiile de transformare fuseseră întocmite până atunci pentru o suprafață de 6.400 ha din 26 de sate, dar acestora nu li se calculaseră încă debitele¹³⁰. În octombrie 1942, Ministerul Agriculturii și Domeniilor, însușindu-și avizul Consiliului de avocați, a dispus să lase pădurile în folosința comunelor și să le pună cât mai repede posibil în posesie, cu condiția ca administrațiile comunale să achite valoarea materialului lemnos, – care nu putea fi defrișat – valoare ce urma a fi socotită de la data în care hotărârile de expropriere deveniseră definitive¹³¹.

Pe această cale, problema pășunilor comunale în județul Tulcea și în special în satele din Delta Dunării nu a fost soluționată. Prefectul, referindu-se la stadiul reformei agrare din județ, la sfârșitul lunii decembrie 1942, menționa că pășunile fuseseră constituite pe terenurile împădurite cele mai slabe, adeseori cu un sol sărac în hrană. Și nici chiar așa nu s-a putut asigura necesarul în comparație cu numărul vitelor, din care cauză a continuat să se mențină aceeași dependență a comunelor față de C.A.P.S. și P.A.R.I.D.¹³².

Concomitent, locuitorii Deltei Dunării care își asigurau traiul cu prioritate din pescuit, s-au confruntat cu tot mai numeroase obstacole generate de noul regim de comercializare a peștelui, fapt care i-a determinat să reacționeze prin unirea lor în cooperative. Constituirea celor dintâi asociații postbelice de pescuit a reprezentat o reacție a locuitorilor din nordul Dobrogei și a celor din sudul Basarabiei, care își asigurau traiul de pe urma comercializării peștelui, în pofida încercărilor unor întreprinderi comerciale de a le exploata în mod oneros munca. La 7 iunie 1924, a fost promulgată legea privitoare la comercializarea și controlul întreprinderilor economice ale statului. În temeiul ei, concesiunea pescuitului și vânzării peștelui din Dobrogea și din sudul Basarabiei s-a acordat societății anonime, „Frigul”, din București, care plătea foarte puțin pescarilor și care desfăcea peștele pe piață la prețuri de câteva ori mai mari¹³³. Iar transportul peștelui a fost încredințat societății „Delta Dunării”, din Tulcea.

¹²⁷ *MOF*, nr. 82, din 17.VII.1921.

¹²⁸ Vezi ANB, fond Comitetul agrar, județul Tulcea, dosar 6/1932, f. 22 și urm.

¹²⁹ AN Tulcea, fond Prefectura județului Tulcea, Serv. Ad-tiv, dosar 1571/1943.

¹³⁰ *Ibidem*.

¹³¹ *Ibidem*.

¹³² *Idem*, dosar 1512/1943, f. 39.

¹³³ ANB, fond Casa Regală Ferdinand, dosar 7/1925, f. 1-2.

Societatea „Frigul” fusese fondată în anul 1919, cu un capital social de trei milioane de lei, subscris în cea mai mare parte de Banca Marmorosch Blank & Co și de câțiva membri marcanți ai Partidului Național Liberal, ca întreprindere producătoare de gheață artificială. În 1923, ea și-a dublat capitalul social și a creat o firmă subordonată ei, „Delta Dunării”, societate anonimă pentru transportul, comerțul și industrializarea peștelui, cu un capital social de 10 milioane de lei¹³⁴.

Cum legea din 7 iunie 1924 admitea anumite privilegii cooperativelor pescărești, în condițiile agravării situației economice a pescarilor, rezultată din concesionarea comercializării pescăriilor în beneficiul societății „Frigul” – syndicatele agricole locale și Centrala Cooperativelor de Producție și Consum au căutat să îi sprijine, inițiind cooperativizarea lor. Aceasta a determinat o oarecare dezvoltare a asociațiilor pescărești, care au fost create de-a lungul Dunării de Jos, la început de la Hârșova până la Reni¹³⁵, inclusiv pe lacul Brateș. Astfel, chiar în anul promulgării legii comercializării, 1924, s-au constituit 28 de cooperative pescărești¹³⁶, numărul lor sporind până în 1927 la 53¹³⁷.

Ca efect al aplicării legii pentru comercializarea și controlul întreprinderilor economice ale statului, cooperativele pescărești au fost subordonate însă societății „Frigul”. Aceasta a practicat un sistem de pescuit care amenința să ducă la exterminarea unor specii, a speculat în mod oneros atât pe pescarii cooperativizați, cât și pe cei neasociați, plătindu-le prețuri foarte mici la achiziție. În același timp, cooperativele au păgubit statul, prin faptul că nu și-au onorat obligațiile prevăzute în contractul de concesiune¹³⁸.

Nemulțumite de acțiunile societății „Frigul”, curând după recunoașterea lor legală, asociațiile de pescari din Delta Dunării și din sudul Basarabiei, în unire cu Centrala Cooperativelor de Producție și Consum, au adresat un memoriu Consiliului Tehnic de Îndrumare și Control. Cereau ca și cei 60.000 de pescari din Delta Dunării și din sudul Basarabiei să devină părtași la comercializarea pescăriilor, cu aport de capital, constând din unele vase de pescuit, vase fluviale și instalații, care se ridicau la circa 500.000.000 lei în total¹³⁹. Cum Consiliul Tehnic de Îndrumare și Control nu a dat nici un răspuns, delegații cooperativelor de pescuit și de desfacere în comun a peștelui din Dobrogea și din sudul Basarabiei în 1925 au revenit cu un nou memoriu. Solicitau, de această dată, efectuarea comercializării peștelui prin cooperativele de pescari, întrucât ei erau cei mai interesați în mod direct în operația respectivă¹⁴⁰. Aceleași doleanțe, rămase din nou fără urmări, au fost prezentate și regelui Ferdinand, tot în anul 1925, prin memoriul întocmit de delegatul cooperativelor de pescari și vânători din regiunea Deltei Dunării și Basarabia, I. Luchian¹⁴¹. Memoriul expunea o serie de doleanțe privitoare la modalitățile de valorificare și de industrializare a peștelui, care fuseseră ridicate la cele două congrese ale pescarilor desfășurate la Tulcea la 10 martie 1920 și 11 iunie 1923¹⁴².

Oricum, activitatea celor două societăți care au monopolizat achiziționarea și comercializarea peștelui, în temeiul legii din 7 iunie 1924, a avut un impact negativ nu

¹³⁴ *Indicatorul industriei românești, 1925*, București, p. 306 și 377.

¹³⁵ Joseph Kamil, *op. cit.*, p. 121.

¹³⁶ Gr. Mladenatz, *Industrializarea și comercializarea fructelor prin cooperație*, în „Economia națională”, an. XLVII, 1926, nr. 1, p. 11.

¹³⁷ *Ibidem*; Joseph Kamil, *op. cit.*, p. 121.

¹³⁸ ANB, fond Casa Regală Ferdinand, dosar 7/1925, f. 2.

¹³⁹ *Ibidem*, f. 2.

¹⁴⁰ *Ibidem*, f. 6.

¹⁴¹ *Ibidem*, f. 1-6.

¹⁴² Valentin Ciorbea, *op. cit.*, p. 203.

numai asupra locuitorilor din Delta Dunării, ci și asupra recoltării producției piscicole de aici. Provoacă, în același timp, nemulțumirea multor pescari, fapt ce a obligat autoritățile de resort să reintroducă în anul 1928 sistemul de achiziție a peștelui prin licitație publică¹⁴³.

Paralel, au fost inițiate și câteva măsuri de politică piscicolă. În martie 1927, ministrul Agriculturii și Domeniilor din guvernul generalului Al. Averescu, Constantin Garoflid, a supus dezbaterilor corpurilor legiuitoare *Proiectul de lege pentru exploatarea pescăriilor*, prin care se încerca a se pune capăt „empirismului și intereselor vremelnice ce au condus administrația și exploatarea pescăriilor”. În vederea realizării unei conduceri tehnice unitare în acest sector al economiei, Administrația Pescăriilor Statului urma să fie scoasă de sub tutela Ministerului Agriculturii și Domeniilor, devenind autonomă. Se preconiza că pescuitul să fie practicat „numai de oameni de meserie, obligați a plăti o dijmă ce varia în funcție de cantitatea și de specia pescuită”¹⁴⁴.

Nici noua formulă de achiziție introdusă în anul 1928 nu a contribuit însă la o sporire a veniturilor pescarilor, care erau diminuate pe diverse căi. Aceștia erau obligați să predea statului o dijmă, care varia între 30 și 50% din cantitatea recoltată, iar restul trebuia predat birourilor statului care vindeau peștele prin licitație comercianților. În plus, pescarii erau obligați să execute anumite lucrări de întreținere a gârlilor de alimentare cu apă. În activitatea de valorificare se interpuneau cherhanagii și colecatorii, care preluau peștele de la locuitori și îl transportau la biroul statului din Tulcea. Această rețea de intermediari conducea la o majorare de câteva ori a prețului de vânzare a peștelui. Așa, de pildă, în toamna anului 1937, pescarii din Jurilovca, județul Tulcea, primeau pentru un kilogram de pește 20 lei, timp în care el se desfăcea pe piața Constanței cu 160 lei¹⁴⁵. Grigore Antipa scria în 1935, referindu-se la cherhanagii, că aceștia se pretau la o speculă și la o cămătărie „adeseori nerușinată” a pescarilor vânători și că, pe această cale, ei absorbau, totodată, o mare parte din veniturile ce s-ar fi cuvenit „proprietății”, mai exact, statului și pescarilor¹⁴⁶.

În aceste condiții, nu păreau deloc lipsite de rațiune memoriile adresate de pescari în cursul anului 1937 atât guvernului, cât și regelui. Ei solicitau cu precădere alocarea de noi credite, menite să contribuie la îmbunătățirea procesului de valorificare a peștelui, pentru „a salva cât mai curând pescarii români de la desființare”¹⁴⁷. Dar, ca și în trecut, revendicărilor nu li s-au dat soluții practice, în ciuda faptului că transportul și comerțul peștelui continua să se efectueze în mod primitiv¹⁴⁸.

Participarea României la cel de-al Doilea Război Mondial a determinat o stagnare a lucrărilor de ameliorări funciare în regiunea inundabilă a Dunării. Cu toate că eforturile materiale ale statului erau concentrate spre susținerea frontului, executarea lor fiind, practic, imposibilă, specialiștii nu au încetat de a face propuneri în această direcție. Este de notat planul inginerului agronom Șt. Mihălcescu, din Serviciul Îmbunătățirilor Funciare din Ministerul Agriculturii și Domeniilor, pregătit pentru Congresul Uniunii Generale a Inginerilor din România, din octombrie 1941. Se preconizau lucrări

¹⁴³ Gr. Antipa, *op. cit.*, p. 27-28.

¹⁴⁴ DAD, Ședința din 28 martie 1927, p. 2089-2090.

¹⁴⁵ Valentin Ciorbea, *op. cit.*, p. 207.

¹⁴⁶ Gr. Antipa, *Măsurile și lucrările...*, p. 13.

¹⁴⁷ Apud D. Șandru, V. Ciorbea, *op. cit.*, p. 308.

¹⁴⁸ Ministerul Agriculturii și Domeniilor, *op. cit.*, p. 128.

complexe în vederea valorificării acestor terenuri, evidențiindu-se, totodată, marile avantaje ce decurgeau pentru pescuit din înfăptuirea lor¹⁴⁹.

În sectorul piscicol problemele s-au înmulțit, datorită celui de-al Doilea Război Mondial, dar și măsurilor impuse de autoritățile militare, care au limitat pescuitul la anumite zone și care au supus unor controale severe circulația ambarcațiunilor pescărești. Cum, în condițiile războiului, cererile de pește pe piața germană deveniseră din ce în ce mai mari, administrația antonesciană a încercat să asigure mijlocele necesare intensificării exploatării regiunilor piscicole. În acest scop, la cererea guvernului, conducerea Pescăriilor Statului din Regiunea Inundabilă a Dunării a redactat un program ce trebuia înfăptuit în zece ani, care privea crearea unei flote de pescuit pentru Dunăre și Marea Neagră¹⁵⁰. A fost semnată chiar o convenție cu Reich-ul, prin care acesta din urmă se angaja să construiască și să livreze României 14 vase de pescuit de coastă și de larg. Dar, în condițiile din etapa a doua a războiului mondial, când Germania hitleristă suferea eșec după eșec pe fronturile de luptă, ea nu și-a mai onorat, ca și în cazul tuturor celorlalte convenții bilaterale, angajamentele asumate. De aceea, dispozițiile acestei înțelegeri au rămas literă moartă.

În același timp, veniturile pescarilor au fost diminuate și prin politica practică de Direcția Pescăriilor. La început, aceasta încasa de la ei drept dijmă 50% din recoltă, iar măsura a fost extinsă ulterior și asupra cantității de pește considerată că trebuia să li se lase pescarilor pentru hrană. În 1926, pescarii din Sulina se plâneau prefectului că nu mai puteau face față greutăților și impunerilor și că acumulasera mari datorii¹⁵¹. Sesizată de numeroase plângeri similare, la 29 septembrie 1927, Prefectura județului Tulcea solicita Ministerului Agriculturii și Domeniilor să elimine perceperea dijmei pe cota pescuitului, întrucât „măsura pare nedreaptă, peștele de hrană a pescarului n-a fost supus niciodată vreunei condiții de dijmă (subl. autorului)”¹⁵².

După marea depresiune economică din anii 1929-1933, la fel ca și în cazul celorlalte categorii de cooperative din România, numărul asociațiilor de pescuit a fost în continuă scădere. Astfel, la 31 decembrie 1937 numai 17 unități, cu 3.273 membri, 4.504.000 lei capital și cu o cifră de afaceri de 50.787.000 lei, mai încheiasera bilanțuri. Ele se constituiseră în același an cu Federația Națională a Cooperativelor de Pescuit – Fenaco¹⁵³. La sfârșitul lui 1939, numărul lor scăzuse la 15, al membrilor la 2.307, iar capitalul, împreună cu rezervele, se cifra la 6.346.000 lei¹⁵⁴. În fine, abia la bilanțul din 1942 se înregistrează o sporire a numărului de unități, la 19, care au recoltat și au vândut în acel an pește în valoare de aproape 600.000.000 de lei¹⁵⁵.

Privite retrospectiv, cele două probleme majore ale familiilor din Delta Dunării, cea a regimului de pescuit și cea a împrumutării locuitorilor din zonă, au stat în permanență în atenția autorităților centrale și locale, ca urmare a numeroaselor memorii pe care pescarii de aici le-au depus la instituțiile de profil care aveau căderea să

¹⁴⁹ Șt. Mihălcescu, *Valorificarea terenurilor inundabile și mlăștinoase din România*, în „Buletinul Asociației Generale a Inginerilor din România”, an. XXIV, 1942, nr. 4, p. 75-78. Congresul nu a mai avut însă loc.

¹⁵⁰ *Propuneri asupra unui regim de dezvoltare a marinei comerciale și proiectul programului de vase fluviale și maritime întocmit de comisia însărcinată de Ministerul Lucrărilor Publice și Comunicațiilor*, iunie 1942, p. 10.

¹⁵¹ AN Tulcea, fond Prefectura județului Tulcea, dosar 36/1927, f. 88.

¹⁵² *Ibidem*.

¹⁵³ I. I. Tatos, *Rolul federațiilor de cooperative în valorificarea producției agricole*, în „Independența economică”, an. XXII, 1939, nr. 6, p. 52-53.

¹⁵⁴ Victor Jinga, *Problemele fundamentale ale Transilvaniei*, ediția a II-a, Brașov, 1995, p. 474-475.

¹⁵⁵ Agricola Cardaș, *Cooperația agricolă*, în „Pagini agrare și sociale”, an. XX, 1943, nr. 3, p. 77.

intervină pentru a găsi modalități de a le ameliora starea economică. Deși acestea au luat o serie de măsuri în vederea satisfacerii doleanțelor, efectele aplicării lor nu au fost spectaculoase, astfel că, în decurs de două decenii, pescarii din Delta Dunării nu au cunoscut o ameliorare profundă în standardul lor de viață.

LA VIE ECONOMIQUE DU DELTA DE DANUBE
DANS LA PERIODE DE L'ENTRE-DEUX GUERRES
(Résumé)

Mots clés: propriété de l'État, régime des eaux, pêche, mise en possession, pauvreté

L'étude part de la prémisse que 90% des eaux roumaines, avec tout ce qu'elles produisaient, représentaient la propriété de l'État, mais la pêche de masse se faisait, surtout au long du Danube et dans le Delta. Le régime de la pêche a été statué pour la première fois en 1896. Il est resté valide jusqu'en 1912, lorsque les pêcheurs de Dobrogea ont gagné le droit de pêcher dans les eaux de l'État et commercialiser librement le poisson, contre une taxe. À partir de cette année-là, la commercialisation du poisson a été monopolisée, et les pêcheurs ont été affectés économiquement par les prix établis par l'État pour le poisson fourni, ce qui a déterminé beaucoup d'entre eux de quitter cette occupation. Les problèmes des habitants du Delta se sont aggravés lors de la première guerre mondiale, quand, presque au long de toute cette période de participation de la Roumanie à la guerre, la région de Dobrogea a été occupée par les Pouvoirs Centraux. L'inventaire et les installations de pêche ont été détériorés, les prix des outils ont augmenté, certains des établissements des pêcheurs ont disparus, et le pouvoir d'achat des habitants de la zone s'est drastiquement réduit, ce qui a conduit à une descente des revenus réalisés à la suite de la commercialisation de la récolte obtenue par les pêcheurs. Dans ces conditions, dans les premières années après la guerre, la production s'est diminuée sensiblement, pour qu'elle connaisse, ultérieurement, une évolution sinueuse, avec des hauts et des bas vertigineux.

LILIA DERGACIOVA, ANDREI CRIVENCO

MONEDE MEDIEVALE MOLDOVENEȘTI DIN COLECȚII PARTICULARE DIN REPUBLICA MOLDOVA (IV)

Continuăm prezentarea de monede medievale moldovenești descoperite în interfluviul Prut-Nistru în ultimii ani¹. Piese fac parte din colecția lui A. Crivenco și nu se cunosc detalii privind proveniența. Avem în vedere nouă piese moldovenești din secolul XV (fig. 1), din care șase exemplare de la Alexandru I (cel Bun) – un groș de tip I², o jumătate de groș de tip III, patru piese de jumătate de groș de tip V –, o jumătate de groș de tip I de la Ștefan II și doi groși de tip I de la Ștefan III (cel Mare).

Piesa cea mai timpurie este un groș de la Alexandru I. După părerea lui O. Iliescu, asemenea emisiuni monetare de tip I „premergător” au fost bătute în perioada 1400-1408³, fiind foarte asemănătoare cu tipul general a emisiunilor lui Petru I și Ștefan I⁴. Piesa este foarte uzată, ceea ce nu ne permite o discuție mai amănunțită asupra ei. Este însă evident că grosul a fost bătut dintr-un aliaj inferior cu multă aramă, reflectând probabil procesul de alterare continuă a titlului de argint din care se băteau monede moldovenești, pentru a ține pasul cu procedeul asemănător practicat în Polonia⁵.

Descoperirile de monede de acest tip au fost atestate în tezaurele de la Măcin (jud. Tulcea)⁶ și Rădăuți (jud. Suceava)⁷; în descoperiri izolate, în număr semnificativ, la Suceava (jud. Suceava)⁸, Iași – str. Ștefan cel Mare⁹, – str. Anastasie Panu, hotel Moldova¹⁰,

¹ Primele două articole au prezentat colecția V. Tocmacov (cf. Lilia Dergaciova, *Monede medievale moldovenești din colecții particulare* (I), în „Revista arheologică”, Chișinău, IV, 2, 2008, p. 208-217; idem, *Monede medievale moldovenești din colecții particulare din Republica Moldova* (II), în „Acta Moldaviae Septentrionalis”, Botoșani, 2009 - mss). Al treilea articol prezintă piesele moldovenești dintr-o colecție particulară anonimă (cf. Lilia Dergaciova, N. Telnov, *Monede medievale moldovenești din colecții particulare din Republica Moldova* (III), în CN, XV, 2009 - mss).

² Tipologia emisiunilor după MBR.

³ O. Iliescu, *Moneda în România*, București, 1970, p. 27 (în continuare, Iliescu, *Moneda*).

⁴ Piese cu două flori de crin în scut pe avers, cu excepția emisiunilor cu legenda germană.

⁵ C. Kirișescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, I, București, 1997, p. 85.

⁶ Katiușa Pârvan, *Monede moldovenești descoperite în Dobrogea*, în *Istro-Pontica, Muzeul tulcean la a 50-a aniversare, 1950-2000*, Tulcea, 2000, p. 563-572.

⁷ Idem, *Monede moldovenești păstrate la Muzeul Național de Istorie a României*, în *Suceava, XXVI-XXVII-XXVIII (1999-2000-2001)*, 2001, p. 357-383.

⁸ Idem, *Monede moldovenești descoperite la Suceava* (I), în CN, VIII, 2002, p. 197-209.

⁹ CNM-II. *Monnaies et parures du Musée d'Histoire de Iași*, coord. Viorel M. Butnariu, Iași, 2001, p. 136, nr. 494, 495 (în continuare, CNM-II).

¹⁰ *Ibidem*, p. 142, nr. 595.

Cetatea Albă (Bilhorod-Dnistrovskiy, reg. Odessa, Ucraina)¹¹ și dintr-o localitate rămasă necunoscută din Moldova¹².

A doua piesă de la Alexandru I este jumătate de groș din aramă, dar cel mai probabil are un conținut de argint semnificativ. Pe revers, deasupra scutului, apare o roză. Faptul acesta ne lasă să atribuim piesa tipului II, datat 1409-1415, deoarece autorul se referă numai la piese cu cinci flori de crin în scutul de pe revers¹³. Exemplarul nostru este mai subțire decât jumătățile de groș din ultimele tipuri. Spre exemplu, în comparație cu jumătățile de groș de tip V, care sunt bătute din aramă și sunt într-adevăr groase, piesele divizionare din bilon sunt foarte subțiri și, cel mai probabil, prin diferența din componența metalului, au avut o valoare nominală egală.

Emisiunilor divizionare ale lui Alexandru I îi mai aparțin și patru jumătăți de groș, care sunt atribuite tipului V (1430). Tipul acesta a fost bătut într-o cantitate însemnată, iar piesele sunt descoperite pe teritoriul întreg al Moldovei, tinzând spre partea centrală a spațiului Carpato-Nistrean.

Urmează o emisiune de la Ștefan II. A fost executată din bilon și cel mai probabil aparține tipului I datat 1433-1435. Pe revers, are o coroană deasupra scutului, și la dreapta o siglă (P?). Prezența unor sigle la dreapta sau la stânga scutului la emisiunile lui Ștefan II a fost constatată de mai mulți cercetători. În literatura de referință, se subliniază că tipul I, al lui Ștefan II, seamănă cu emisiunile anterioare lui Alexandru I și Iliș I¹⁴. Totuși, în catalogul de referință nu găsim piese cu sigla P la dreapta scutului. Dispunem numai de desenul unei piese de un groș și jumătate (dublu groș?) la care pe avers, la stânga scutului, apare sigla P¹⁵. Faptul acesta ne duce la concluzia că moneda prezentată este o variantă inedită a tipului I.

Piese divizionare a lui Ștefan II au fost depistate numai într-un singur tezaur de la Roman (jud. Neamț, România)¹⁶. În descoperirile izolate de la Suceava (jud. Suceava, România)¹⁷, Butuceni (r. Orhei, R. Moldova)¹⁸ dispunem de nominaluri de un groș și jumătate, un groș sau jumătate de groș.

¹¹ Inedite.

¹² CNM-III. *Monnaies et parures du Musée Départemental „Ștefan cel Mare” de Vaslui*, éd. Viorel M. Butnariu, Iași, 2007, p. 126, nr. 18 (în continuare, CNM-III).

¹³ Iliescu, *Moneda*, p. 27.

¹⁴ *Ibidem*, p. 30.

¹⁵ MBR, p. 69.

¹⁶ D. Hordilă, *Tezaurul de monede medievale descoperit în 1975 la Roman*, în *MemAntiq*, XIX, 1994, p. 401-422.

¹⁷ T. Martinovici, Eugenia Neamțu, *Platoul din fața Cetății de Scaun de la Suceava*, în *MCA*, VIII, 1962, p. 752-756; Gr. Foit, *Suceava – centru de interes major pentru numismatică medievală a Moldovei*, în *Suceava*, VIII, 1981, p. 47-84 (în continuare, Foit, *Suceava – centru de interes*); B. Mitrea, *Descoperiri monetare în România (1976-1979) (XVIII-XX)*, în *Buletinul Societății Numismatice Române*, București, LXX-LXXIV (1976-1980), 124-128, 1981, p. 559-608; L. Chițescu, *Cercetări arheologice la Curtea Domnească din Suceava*, în *Cercetări arheologice*, București, I, 1975, p. 245-259; M. Gogu, *Monede medievale și moderne descoperite la Curtea Domnească din Suceava*, în *Simpozion de numismatică dedicat împlinirii a 125 de ani de la proclamarea independenței României. Chișinău, 24-26 septembrie 2002. Comunicări, studii și note*, București, 2003, p. 201-212.

¹⁸ Г. Д. Смирнов, *Археологические исследования Старого Орхья*, în *Краткие сообщения Института Археологии. Древности Северо-Западного Причерноморья*, Москва, 56, 1954, с. 24-39; Г.Ф. Чеботаренко, *Археологические раскопки на территории МССР в 1955 г.*, în *Известия Молдавского филиала АН СССР*, Кишинев, 4 (31), 1956, p. 181-185; Л. Л. Полевой, *Монеты из раскопок Старого Орхья (1947-1956)*, în *Материалы и исследования по археологии Юго-Запада СССР и Румынской Народной Республики*, Кишинев, 1960, p. 317-352; Е. Н. Абызова, П. П. Бырня, А. А. Нудельман, *Древности Старого Орхья (молдавский период)*. Кишинев, 1982.

Ultimele două piese din catalog sunt groși de la Ștefan III. După tipologia propusă de E. Oberländer-Târnoveau, ambele piese sunt de tip I, varianta 1¹⁹ și au fost bătute în prima parte de domnie a lui Ștefan III, anii 1457-1476. Ele sunt în strânsă legătură cu drumurile comerciale ale Moldovei și provin de la Baia²⁰ și Suceava²¹ (j. Suceava), Iași – Bca. Sf. Sava²², – str. Ștefan cel Mare²³, – str. Anastasie Panu, hotel Traian²⁴, M^{rea} Barnovschi²⁵ (j. Iași), Balomirești-Bâra (j. Neamț)²⁶, Bârlad²⁷ și Pogănești²⁸ (j. Vaslui), Căzănești (r. Telenești)²⁹, Lucășeuca (r. Orhei)³⁰ și Tarasova (r. Rezina)³¹, Cetatea Albă (Bilhorod-Dnistrovskiy, reg. Odessa, Ucraina)³². Amintim și tezaurele de la Butuceni (Orheiul Vechi, com. Trebujeni, r. Orhei)³³ și Novoselița (reg. Cernăuți, Ucraina)³⁴.

Astfel, cele nouă piese prezentate mai sus vin în completarea repertoriului numismatic al descoperirilor monetare din Moldova.

¹⁹ E. Oberländer-Târnoveau, *Emisiunile monetare bătute pe teritoriul Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare (1457-1504) – Analiză critică*, în CN, IX-XI (2003-2005), 2005, p. 307.

²⁰ Eugenia Neamțu, V. Neamțu, Stela Chepte, *Orașul medieval Baia în secolele XIV-XVII. Cercetările arheologice din anii 1977-1980*, Iași, II, 1984, p. 243-244.

²¹ K. Romstorfer, *Cetatea Sucevii, descrisă pe temeiul propriilor cercetări făcute între 1895 și 1904*, publicată în românește cu o notiță istorică de Alex. Lapedatu, București, 1913; Полевой, *К топографии*, p. 91-103; O. Iliescu, *Emisiunile monetare ale Moldovei în timpul domniei lui Ștefan cel Mare*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, culegere de studii îngrijită de M. Berza, București, 1964, p. 181-234 (în continuare, Iliescu, *Emisiunile monetare*); Gr. Foiț, *Suceava – centru de interes*, p. 47-84; Berciu-Drăghicescu, *Repertoriu*, p. 85, nr. 130a; B. Mitrea, I. Nestor, I. Casan și al., *Șantierul Suceava*, în SCIV, IV, 1-2, 1953, p. 346-347, 356-164; B. Mitrea, B. Cîmpina, Gh. Diaconu, *Șantierul arheologic Suceava – Cetatea Neamțului (r. Suceava, reg. Suceava)*, în SCIV, V, 1-2, 1954, p. 278-280, 285, 296; B. Mitrea, Gh. Diaconu, Mircea D. Matei, Al. Alexandrescu, N. Constantinescu, T. Martinovici, C. Nicolescu, Ș. Olteanu, *Șantierul arheologic Suceava – Cetatea Neamțului*, în SCIV, VI, 3-4, 1955, p. 757-758, 772, 782, 795; T. Martinovici, Ș. Olteanu, *Șantierul Suceava. Campania 1957*, în MCA, VI, 1959, p. 604-611.

²² CNM-II, p. 129, nr. 344.

²³ *Ibidem*, p. 137, nr. 504.

²⁴ *Ibidem*, p. 143, nr. 599.

²⁵ *Ibidem*, p. 147, nr. 653.

²⁶ Iliescu, *Emisiunile monetare*, p. 187, nr. 4.

²⁷ *Ibidem*, p. 187, nr. 5.

²⁸ CNM-III, p. 97, nr. 10.

²⁹ Нудельман, *Топография*, p. 138-139, nr. 32.

³⁰ Полевой, *К топографии*, p. 99, № 23; Нудельман, *Топография*, p. 144, nr. 43; Iliescu, *Emisiunile monetare*, p. 187, nr. 8.

³¹ М. Чокану, *Коллекция монет со средневекового поселения у с. Тарасова*, în „Stratum plus”, Санкт-Петербург, Кишинев, Одесса, Бухарест, 6 (2005-2009), 2009, с. 351-369.

³² Berciu-Drăghicescu, *Repertoriu*, p. 62, nr. 26; Н. Д. Руссев, *На грани миров и эпох. Города низовьев Дуная и Днестра в конце XIII-XIV вв.* Кишинев, 1999, p. 203-204; А. А. Нудельман, *Монеты из раскопок и сборов 1972-1973 гг.* în АИМ (1973), 1974, p. 199-203; idem, *Находки монет эпохи феодализма из раскопок и сборов 1974-1976 гг. в Днестровско-Прутском регионе*, în АИМ (1974-1976), 1981, p. 183-184; Л. Дергачева, *Тезаврация Александра Доброго в Белгород-Днестровске*, în „Tyragetia”, I [XVI], 2, 2007, p. 87-93.

³³ П. П. Бырня, Т. Ф. Рябой, *Археологические работы в Старом Орхее*, în АИМ (1983), 1988, p. 22.

³⁴ O. Luchian, *Monete de la Ștefan cel Mare găsite la Sulița Nouă (Basarabia)*, în „Cronica numismatică și arheologică”, București, 123-124, 1942, p. 66-67; Полевой, *К топографии*, p. 97-98, nr. 6; Iliescu, *Emisiunile monetare*, p. 187, nr. 10; А. А. Нудельман, *К вопросу о составе денежного обращения в Молдавии в XIV-XVI вв.* în Карпато-Дунайские земли в средних веках (по материалам кладов), Кишинев 1975, p. 103, nr. 30; Katiușa Pârvan, *Contribuții la cunoașterea monedelor lui Ștefan cel Mare (Tezaurul de la Sulița Nouă)*, în „Revista muzeelor”, București, XL, 3, 2004, p. 53-62.

CATALOG

Alexandru I (1400-1432)

Groș AE; **Suceava**

Av. [...]S[...]N[...] Cap de bour, stea cu cinci raze între coarnele recurbate; la dreapta roză, la stânga lujer (?).

Rv. [...] Scut despiciat; I trei fascii, II flori de crin.

1. [1400-1408]. 0,63 g; 19 mm; tocită, ruptă pe margine. *MBR*, nr. 352-367 (tip I).

Jumătate de groș AE; **Suceava**

Av. Cap de bour, stea cu cinci raze între coarnele convergente, la dreapta roză, la stânga semilună.

Rv. Scut despiciat; I trei fascii, II șapte flori de crin; globulă în centru.

2. [1409-1415]. 0,38 g; 12x11 mm. *MBR*, nr. 385; Iliescu, *Moneda*, p. 27 (tip II).

Rv. Scut despiciat; I trei fascii, II șapte flori de crin; globulă în centru; la dreapta sigla A.

3. [1430]. 0,67 g; 16x14,5 mm; batere dublă (Rv). *MBR*, nr. 418; Iliescu, *Moneda*, p. 28 (tip V).

4. [1430]. 0,53 g; 15 mm; tocită. *MBR*, nr. 418; Iliescu, *Moneda*, p. 28 (tip V).

5. [1430]. 0,56 g; 15x13 mm; tocită. *MBR*, nr. 418; Iliescu, *Moneda*, p. 28 (tip V).

6. [1430]. 0,62 g; 15 mm; tocită, perforată³⁵. *MBR*, nr. 418; Iliescu, *Moneda*, p. 28 (tip V).

Ștefan II (1433-1435; 1436-1442, 1442-1447)

Jumătate de groș Bi; **Suceava**

Av. Cap de bour cu stea între coarnele convergente, la dreapta roză, la stânga semiluna.

Rv. Scut despiciat, I trei fascii, II șapte flori de crin; deasupra coroană, la dreapta sigla P.

7. [1433-1435]. 0,42 g; 14x13,5 mm; tocită, batere dublă (Av)³⁶. Iliescu, *Moneda*, p. 30 (tip I).

Ștefan III (1457-1504)

Groș AR; **Suceava**

Av. +**MONETA MOL**[...]. Cap de bour, stea cu cinci raze între coarnele convergente, la dreapta semiluna, la stânga roză.

Rv. [...] **STEFANVS VO**[...]. Scut despiciat, I cruce cu brațe egale deasupra unei roze, II trei fascii.

8. [1457-1476]. 0,59 g; 14 mm; tocită parțial. *MBR*, nr. 610-623; Iliescu, *Moneda*, p. 33; Oberländer-Târnoveanu, *op. cit.*, p. 307 (tip I).

Av. + **MONETA M**[...]. Cap de bour, stea cu cinci raze între coarnele convergente, la dreapta semiluna, la stânga roză.

Rv. + **STEFANVS VOIEVODA**. Scut despiciat, I cruce cu brațe egale deasupra unei roze, II trei fascii.

9. [1457-1476]. 0,75 g; 15 mm; tocită. *MBR*, nr. 610-623; Iliescu, *Moneda*, p. 33; Oberländer-Târnoveanu, *op. cit.*, p. 307 (tip I).

³⁵ http://romaniancoins.ancients.info/moldova/Alexandru/jgt5_024.htm

³⁶ <http://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=45281>

Fig. 1. Nouă piese moldovenești din secolul XV

Abrevieri

Berciu-Drăghicescu, *Repertoriu* = A. Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul descoperirilor monetare de pe teritoriul Moldovei (secolele XIV-XVI)*, în „Caietul seminarului special de științe auxiliare ale istoriei. Opuscula bibliologica, genealogica, numismatica”, București, II, 1990

*

Нудельман, *Топография* = А. А. Нудельман, *Топография кладов и находок единичных монет*, în *Археологическая карта Молдавии*, 8, Кишинев, 1976

Полевой, *К топографии* = Л. Л. Полевой, *К топографии кладов и находок монет, обращававшихся на территории Молдавии в конце XIII-XV вв.*, în *ИМФАН СССР*, 4 (31), 1956

*

CN = *Cercetări numismatice*, București

MBR = G. Buzdugan, O. Luchian, C. Oprescu, *Monede și bancnote românești*, București, 1977

MemAntiq = *Memoria Antiquitatis*, Acta Musei Petrodavensis, Piatra Neamț

MCA = *Materiale și cercetări arheologice*, București

SCIV = *Studii și cercetări de istorie veche*, București

Suceava = *Suceava*, Anuarul Complexului Muzeal Bucovina

*

АИМ = *Археологические исследования в Молдавии*, Кишинев

MOLDAUISCHE MITTELALTERLICHE MÜNZEN IN DER PRIVATSAMMLUNGEN DER REPUBLIC MOLDAU (IV) (Zusammenfassung)

Der vorliegende Bericht stellt eine weitere Sammlung mittelalterlicher moldauischer Münzen des 15. Jahrhunderts dar. Die Münzsammlung befindet sich im Privatbesitz und besteht aus neuen Exemplaren: sechs Münzen von Alexander I. (1400-1432), eine Münze von Stefan II. (1433-1435; 1436-1442, 1442-1447) und zwei Stücke von Stefan III. (1457-1504), welche in der Zwischenströmung Prut und Dniester in der letzte Jahren entdeckt wurden.

VIOREL M. BUTNARIU

GROSSUS ARGENTEUS TRIPLEX ÎN MOLDOVA (I)

Monedă de argint de valoare medie, a fost la origine o emisiune polono-prusiană denumită trojaki sau Dreigröschler. De la sfârșitul secolului XVI a devenit un model pentru alți emitenți, cu denominarea hârmă garas, krucierz, III grossetti, artluk; în actele interne ale țărilor române a fost menționată „potronic” (Moldova) și „costanda” (Țara Românească)¹.

Difuziunea monedelor polono-lituaniene în Moldova rămâne și azi o temă de actualitate, chiar dacă până în prezent nu s-a bucurat de o tratare specială. Există o bogată literatură numismatică consacrată predilect descoperirilor monetare, ce a permis elaborarea primelor studii asupra tipologiei și datării emisiunilor moldovenești. Dar, ținând seama că, de la sfârșitul secolului XIV și până târziu, la începutul veacului XVIII, principalul partener comercial al Moldovei a fost Polonia, rămâne încă de lămurit *când* (în ce împrejurări) și *cum* (pe ce cale) au pătruns primele monede poloneze în Moldova. În această ordine de idei, am reținut încercarea de datare a începuturilor ei cel mai devreme în timpul domniei lui Ștefan III (cel Mare)² sau la începutul secolului XVI³. În ce ne privește, estimăm că în cele două țări române moneda poloneză lipsește cu desăvârșire din descoperirile arheologice și mențiunile documentare până în ultimul deceniu al secolului XVI⁴ ori până în anii '80 ai aceluiași veac⁵, prilej cu care am vorbit despre modificări survenite în peisajul monetar din Moldova, provocate de apariția aici, pentru prima dată, a trojaki-lor.

Nu dorim să insistăm asupra motivelor care ne-au determinat să revenim cu observații noi asupra acestei monede. Subliniem numai că, în ce privește Regatul Poloniei, rămâne prima monedă a cărei batere s-a înscris în spiritul reformator al epocii, a deschis calea modernizării sistemului monetar al Coroanei și, totodată, a lansat înfăptuirea uniunii monetare polono-prusiană. Totodată, *grossus argenteus triplex* apare, în număr considerabil, în unele tezaure descoperite în ținuturile istorice românești.

¹ Al. Constantinescu, *Moneda în evul mediu românesc. Dicționar numismatic*, în *SAI*, 29, 1975, p. 105 [costanda]; *SAI*, 33-34, 1976, p. 200 [potronic]; O. Iliescu, *Istoria monetei în România. Glosar numismatic*, în *SMIM*, XIX, 2001, p. 303 [costanda], 313 [potronic].

² A. A. Нудельман, *К вопросу о составе денежного обращения в Молдавии в XIV в начале XVI вв.*, în *Карпато-Дунайские земли в средние века*, Кишинев, 1975, p. 196-197.

³ E. Oberländer-Târnoveanu, *Componenta pontică în circulația monetară moldovenească din vremea lui Ștefan cel Mare*, în *RevMuz*, XL, 2004, 1-2, p. 78, nota 84 și p. 81 nota 2 (în continuare, Oberländer-Târnoveanu, *Componenta pontică*).

⁴ Viorel M. Butnariu, *Moldova între „spații monetare” și „rațiuni de stat”. Anii 1574-1612*, în *SCN*, XII (1997), 1998, p. 171.

⁵ Idem, *Transilvania în relațiile internaționale. Interferențe politice și monetare (1526-1714)*, Iași, 2004, p. 149; în continuare, Butnariu, *Transilvania (1526-1714)*.

Rezumându-ne la cazul Moldovei, unde a pătruns în condiții politice și militare excepționale, a devenit curând nominalul mediu cel mai stabil și ușor de acumulat, apoi a dispărut din circulație în condiții rămase până acum puțin lămurite. De aceea, se pare că aici, asemenea altor „importuri”, a urmat același curs, însă traiectul a fost diferit.

Încercăm azi să reinvestigăm sursele numismatice pornind de la o bibliografie completată de unele descoperiri inedite. Pe această bază, am alcătuit un repertoriu al tezaurilor din secolele XVI și XVII provenite din Moldova – care cuprind și triplii groși – ca un eșantion reprezentativ pentru unele evaluări, fie de ansamblu, fie pe specii monetare. Din păcate, așa cum s-a subliniat în repetate rânduri, tezaurele nu oglindesc efectivul monetar real din epocă, ci doar acumulări parțiale care, cel mai adesea în cazul de față, au fost recuperate parțial. Acest fapt restrânge unele posibile încheieri doar la câteva observații generale pe care le dorim verificate și prin apelul la informația scrisă (acte interne, tratate).

Pentru a duce la bun sfârșit demersul nostru, păstrând controlul asupra întregului care se prezintă foarte diversificat și, totodată, clar structurat pe etape și regiuni istorice, în consonanță cu dinamica relațiilor internaționale din epocă, am estimat amploarea și durata raporturilor derulate în epocă între diferite nominaluri grupate astfel:

I. denarii ungurești și asprii otomani – numerarul mărunț rămas în circulație până la sfârșitul secolului XVI;

II. talerii – piese mari care au pătruns aici în veacul următor, „germane” și olandeze;

III. șilingii ca monede de război suedeze;

IV. szelagi, pólgrosze, grosze, trojaki, orty sunt principalele emisiuni polono-lituanieni identificate în tezaure pe durată lungă – de la Władysław II Jagiełłończyk (1386-1434) până la Jan III Sobieski (1674-1696). Altele sunt extrem de rare și considerăm că nu au jucat un rol cât de cât important în Moldova.

În ce privește repartizarea monedelor din tezaurele însumate în Repertoriu, am putut distinge mai multe faze corespunzătoare acelor reforme monetare și crize financiare majore, legate de unele evenimente militare destabilizatoare și inițiative diplomatice decisive, fără să admitem o posibilă corespondență între intervalul când au fost emise și *terminus post quem* de când au fost acumulate și ascunse.

Atragem atenția și asupra intenției noastre de a urmări – pe cât posibil, paralel și sincron – situația de pe continent (în sens geografic), în relativă concordanță cu datele furnizate de „spațiile monetare” vecine – otoman, polono-lituanian, maghiar, la care le-am raportat pe cele înregistrate în voievodat.

Astfel, cititorul își va da lesne seama că orice încercare de a porni excursul istoric numai de la datele cunoscute pentru Moldova, fără a ține seama de situația de ansamblu, nu va permite înțelegerea schimbărilor survenite în statutul juridic al Moldovei. În veacurile XVI și XVII, acestea au decurs mai cu seamă din evoluția raporturilor confesionale, economice și militare dintre adepții contractualismului european și ai exclusivismului coranic otoman. Credem că legislația și materialul numismatic o indică convingător.

*

După descoperirea Lumii Noi, noua generație de reformatori și restauratori ai ordinii interne a utilizat moneda ca instrument al gândirii și practicii politice: o expresie a suveranității și voinței autorității centrale, un veritabil manifest al rațiunilor de stat. Cum sursele de venit s-au dovedit de-a lungul timpului a fi și surse de putere, banii au rămas prioritar în atenția suveranilor potrivit tradițiilor locale și aspirațiilor „naționale”

ori universaliste care le-au impus principii și norme pentru reglementarea masei monetare aflate în circulație. Astfel, dacă în a doua jumătate a secolului XV asistăm la tentative de introducere a monedei de argint cu valoare permanentă⁶, lansarea Reformei, afirmarea principiului statismului și libertatea de conștiință individuală au făcut imperios necesară și reformarea vechilor sisteme monetare prin introducerea unor monede mari, de valoare stabilă, cu milesim și efigia suveranului.

După realizarea uniunii dinastice a Castiliei cu Aragonul și încheierea Reconquistei, Ordonanța monetară de la Medina del Campo (13 iunie 1497) a pus aici bazele sistemului monetar unitar⁷. În 1514, după experiența lombardă când a bătut monedă în calitate de duce de Milano, Ludovic XII a emis testoni, primele monede franceze care poartă pe avers efigia suveranului. Nominalul s-a bucurat de popularitate și a rămas unica piesă de argint din regat până la 1577, când tentativa Parisului de stabilizare a livrei de Tours s-a soldat cu un grav eșec. Urmând inițiativa antecesorilor în tronul imperial, în 1515, Maximilian I a organizat Münzbezirke / Münzkreise („Regiuni / Cercuri monetare”), în număr de 10, cărora le-a revenit, până la 1804, jurisdicția delictelor monetare și controlul asupra conținutului de metal fin al emisiunilor. Totuși, Imperiul Sacru romano-german a rămas lipsit de un sistem monetar unitar – dificultate ce s-a adăugat problemelor religioase –, la care s-au căutat soluții de rezolvare prin edicte monetare impuse de împărat cu prilejul unor diete. În 1519, contele Schlick von Bassano a emis la Joachimstal („Valea lui Joachim”), în Boemia, primele specii mari de argint, Guldengroschen, pe care contemporanii le-au transmis posterității sub denumirea taleri, nominal pe care contele Mansfeld l-a lansat în Imperiu la 1521. În 1526, Henric VIII a inițiat reformarea sistemului monetar englez prin reducerea titlului la monedele de aur și baterea testonului de argint (shilling) cu efigia emitentului în calitate și de rege al Irlandei⁸. Alte reglementări din epocă, prin care s-a asigurat tranziția de la emisiunile medievale la cele moderne, s-au datorat lui Frederik I în Danemarca (1524) și lui Gustav I Waza în Suedia (1534), precum și deschiderea primei monetării în Lumea Nouă (Mexico, la 1536).

La începutul secolului XVI, în „spațiul polonez” funcționau trei sisteme monetare reprezentate de emisiunile Coroanei, Lituaniei și Prusiei care circulau în teritoriile pentru care au fost emise la un curs unic forțat⁹. Aici, sistemul monetar, edificat treptat și anevoios, a parcurs în veacurile XVI-XVII mai multe etape.

Între anii **1507-1526**, a fost pregătită reforma prin renunțarea la vechile modele. Din 1507, s-a înscris milesimul pe monede, în 1511 s-a hotărât sistarea emiterii jumătăților de groși de Coroană după sistemul monetar moștenit de la suveranii anteriori și a fost închisă monetăria de la Cracovia¹⁰, în 1516 dieta de la Piotrków a decretat retragerea lor din circulație și emiterea primei serii de groși mari, numiți groși cu coroană.

⁶ E. Oberländer-Târnoveanu, *Emisiunile monetare bătute pe teritoriul Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare – o analiză critică*, în CN, IX-XI (2003-2005), 2005, p. 318 sqq (în continuare, Oberländer-Târnoveanu, *Emisiunile monetare*).

⁷ Arthur Engel, Reymond Serrure, *Traité de numismatique moderne et contemporaine. Première partie. Époque moderne (XVIe-XVIIe siècles)*, Paris, 1897, p. 489 (în continuare, Engel, Serrure, *Traité*).

⁸ Idem, *Traité de numismatique du Moyen Âge. Tome troisième. Depuis l'apparition du gros d'argent jusqu'à la création du thaler*, Bologna (reprint), p. 1184-1186.

⁹ J. Rutkowski, *Histoire économique de la Pologne avant les partages*, Paris, 1927, p. 201; Andrzej Mikolajczyk, *Einführung in die neuzeitliche Münzgeschichte Polens*, Łódź, 1988, p. 11-20 (în continuare, Mikolajczyk, *Einführung*).

¹⁰ Marian Gumowski, *Handbuch der polnischen Numismatik*, Graz, 1960, p. 34-35 (în continuare, Gumowski, *Handbuch*).

În intervalul **1526-1548**, a fost creat noul sistem¹¹ bazat pe specii de argint mari și primele monede de aur, măsură ce echivala cu introducerea bimetalismului pe baza relației 1:12 conform propunerilor formulate de Nikolaus Copernic. După înfăptuirea uniunii monetare cu Prusia (17 iulie 1526), la 15 octombrie s-a decis ca emisiunile ducatului să aibă același conținut și mărime cu ale Coroanei. Seria noilor emisiuni a fost lansată prin Ordonanțele regale din 17 februarie 1528 (pentru Coroană) și 10 mai 1530, (pentru Prusia) când a fost bătută prima oară și pentru fiecare aceeași monedă de argint – trojaki / Dreigröschler – în greutate de 2,67 g (2,33 g AR sau XIV loți). Spre deosebire de emisiunile Coroanei, pe care apare chipul suveranului polon încoronat spre stânga, în legenda **SIGISMUNDUS PRIM(us) REX POLONIE** (av) – pajura albă în legenda **MONETA• REGNI•POLONIE** și milesimul (rv), același nominal bătut pentru domeniile vasalului Albrecht I. v. Hohenzollern reda efigia regelui fără coroană spre stânga, în legenda **SIGISMUNDUS PRIMUS REX POLONIE DOMINUS** (uneori, **TOCIUS**) **PRUSSIE** (av) – **III / GROSSUS / ARGENTE(us) / TRIPLEX / PRUSSIE** / milesim (rv). Atragem atenția asupra reversului primei emisiuni pentru Prusia care a constituit, totodată, și prototipul pentru *grossus argenteus triplex*, bătut ulterior în Regat cât și de alți emitenți. Mai precizăm că, potrivit statisticilor, pentru intervalul 1528-1535 oficinele de la Cracovia și Toruń au produs doar 145.180 exemplare la care se poate adăuga un număr încă neprecizat de emisiuni ale orașelor Gdańsk și Elbląg din anii 1535-1540 și 1546¹².

Fig. 1. Trojaki de Coroană și pentru Prusia (Dr. M. Gumowski, *Podręcznik numizmatyki polskiej*, Kraków, 1914, tabl. XXII, nr. 575 și tab. XXIV, nr. 618)

Întrucât Zygmunt II August Jagiełłończyk a închis atelierele Coroanei, în anii **1548-1577**, producția monetară s-a concentrat la Wilna, Tykocin, Gdańsk și Elbląg unde a continuat emiterea de trojaki pentru intervalul 1556-1558, apoi 1562-1566, având 3 g (2,65 g AR).

Sistemul monetar lituanian a rămas multă vreme diferit de cel al Coroanei (4 grosze lituanieni echivalau cu 5 grosze de Coroană). După prima tentativă de unificare, potrivit actului de la Mielnik (1501), eforturile regale de a realiza uniunea monetară au întâmpinat rezistență din partea aristocrației locale. Momentul decisiv l-a constituit înfăptuirea Uniunii de la Lublin (1569) ce prevedea, în materie de finanțe, unificarea celor două sisteme monetare, polon și lituanian, prin emiterea monedelor cu același titlu și în același sistem de calcul, dar erau păstrate administrația, legislația și atelierele proprii. Hotărârea a fost pusă în aplicare de Stefan Báthory prin Ordonanța monetară din 24 aprilie 1578, ce stabilea un titlu de argint mai ridicat la principalele emisiuni, măsură ce a consolidat și stabilizat noul sistem, modificat cu puțin la 5 ianuarie 1580.

¹¹ M. Grażyński, *Reformy monetarne w polsce w latach 1526-1528 i ich geneza*, în „Przegląd Historyczny”, XVII, 1913, p. 38-66, 171-195, 279-299; W. Terlecki, *Reformy monetarne Zygmunta I*, în *WNum*, VII, 1963, p. 43-59.

¹² Mikołajczyk, *Einführung*, p. 26.

Etapa **1578-1604** a rămas distinctă în economia Republicii Nobiliare și unanim apreciată „de avânt a sistemului monetar polonez”¹³. Fără îndoială, reforma înfăptuită de Stefan Báthory, ce a relansat producția de trojaki de Coroană (1579), pentru Lituania (1580) și orașul Riga¹⁴ (1581), a fost în bună măsură susținută în urma confiscării, în beneficiul regelui, a tezaurului Moldovei cu care lăncu Sasu se refugiase la Lwow în 1582, estimat la 125.500 ducați¹⁵. La 1580, *grossus argenteus triplex* a fost coborât la XIII½ loți (2,44 g, din care 2,059 g AR), valoare rămasă constant aproape un sfert de veac când a fost emis în număr apreciabil. În continuare, prezentarea producției în procente și pe ateliere este cât se poate de sugestivă. Un total de 64,28% pentru Coroană, din care: 22,49% Poznań, 11,36% Bydgoszcz, 8,49% Olkusz, 6,95% Lublin, 5,62% Wschowa, 4,47% Malbork, 1,10% Cracovia; 21,94% orașul Riga și 13,78% Wilna pentru Lituania¹⁶.

Etapa **1604-1627** a debutat cu rezoluția Comisiei trezoreriei din 1604 prin care s-a ordonat ajustarea greutateii la grosze, trojaki (2,19 g, din care 1,85 g AR) și szóstaki. Un deceniu mai târziu, atelierul Bydgoszcz a emis primele monede de inflație (półtoraki), iar la 1616 aceeași Comisie varșoviană a recurs la o nouă devalorizare la nominalurile medii de argint. În 1619, măsura a fost aplicată la półtoraki, în 1620 la taleri, pentru ca Ordonanța din 13 martie 1623 să stabilească reducerea titlului de argint la toate piesele. Expresie a apogeului atins de criză în acel an, statistic atelierul Bydgoszcz se situează în topul producției de półtoraki cu 312.578.157 piese¹⁷, în vreme ce *grossus argenteus triplex* a coborât la VII¼ loți (1,97 g, din care 0,90 g AR)¹⁸, apropiindu-se astfel de categoria pieselor de billon (aliaj cu AR sub 500‰). Inflația a căpătat proporții fără precedent după ocuparea orașelor Riga (1621) și Elbing (1626) de suedezi care au emis aici Skilling (szelagi) și Dreipölker (półtoraki). De aceea, la 1627 a fost suspendată baterea monedelor de argint sub valoarea talerilor – măsură respectată până în primii ani ai domniei lui Jan II Kazimierz Waza. Între 1629 și 1633, a fost interzisă circulația pieselor suedeze în orașul Gdańsk, apoi pe teritoriile Prusiei și ale Coroanei.

Pentru intervalul **1627-1650**, acapararea comerțului polonez de olandezi sub controlul suedez a provocat scăderea excedentului comercial polonez în Baltica, de la 52% în anii 1565-1585, la 8% între 1625-1649; după 1650, balanța a devenit deficitară¹⁹.

În anii **1650-1658**, pe baza Ordonanței din 16 mai 1650 a fost relansată baterea monedelor divizionare în vederea refacerii sistemului de la începutul secolului. *Grossus argenteus triplex* a revenit la XIV loți, dar cu greutatea diminuată la 0,93 g (0,82 g AR), măsură aplicată pentru toate nominalurile mici și, pentru prima dată, au fost emiși szelagi de aramă la cursul 1 gosz AR = 4 szelagi AE²⁰. Începerea Războiului Nordic și invadarea țării de trupe suedeze, rusești și transilvane au blocat aplicarea reformei.

¹³ *Ibidem*, p. 50-51.

¹⁴ Orașul a intrat sub suzeranitate polonă în 1561, odată cu Livonia, și își păstrează multe din vechile privilegii, inclusiv dreptul de a bate monedă. Din 1581, când a fost obligat să renunțe la sistemul monetar livonian, a emis monedă după cel polonez (Gumowski, *Handbuch*, p. 39, 43).

¹⁵ Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*, București, 1940, p. 60; P. P. Panaitescu, *Tezaurul domnesc. Contribuție la studiul finanțelor feudale în Țara Românească și Moldova*, în „Studii. Revista de istorie”, XVI, 1961, 1, p. 75.

¹⁶ Mikolajczyk, *Einführung*, p. 61.

¹⁷ *Ibidem*, p. 72.

¹⁸ *Ibidem*, p. 64; Gumowski, *Handbuch*, p. 210.

¹⁹ H. Vitols, *La Mer Baltique et les Etats Baltes*, Paris, 1935, p. 178; Ph. Dollinger, *La Hanse (Xe-XVIIe siècles)*, Paris, 1964, p. 447.

²⁰ Mikolajczyk, *Einführung*, p. 79.

Etapa **1659-1763** s-a caracterizat prin stagnarea sistemului monetar în Republica Nobiliară, a cărei debut a stat sub semnul baterii monedelor mici de aramă în ateliere de la Cracovia și Ujazdow arendate de monetari italieni²¹. După 1669, în condițiile când producția monetară a scăzut dramatic, Ordonanța din 1677 a stabilit pentru *grossus argenteus triplex* un titlu de VI loți (1,68 g, din care 0,68 g AR), ce îl apropia de groșul imperial (Dreikreuzer, Keisergroschen sau Landgroschen)²² emis de Casa de Austria de la mijlocul secolului XVI și îl includea acum în categoria pieselor de bilon.

*

De la sfârșitul veacului XVI și până la marea devalorizare suferită după Războiul Nordic (1656-1660), *grossus argenteus triplex* s-a bucurat de o largă răspândire, adesea pentru susținerea politicii, fie de uniune monetară, fie numai de uniune personală pe care prima trebuia să o garanteze.

În ducatele Curlanda și Semgalia, vasale Coroanei polone, emiterea acestui nominal a fost lansată de Gothard Kettler, ultimul Mare maestru al Ordinului Livonian²³. Dreigröscher au fost emiși și în ducatul de Teschen, sub Adam Wenzel din bransa locală a Piaștilor, în scopul realizării aceleași uniuni monetare dorită de Polonia.

Fig. 2. Dreigröscher de Curlanda & Semgalia și Teschen
(tezaurul de la Cordăreni, jud. Botoșani; MJBotoșani, inv. 2840/8, 2839/4)

Potrivit fostei uniuni personale transilvano-polone sub Stefan Báthory, ori tentativei de înfăptuire a celei polono-suedeze de către Zygmunt III Waza, principele Báthory Zigmund și-a manifestat intenția realizării uniunii personale transilvano-moldo-valahă prin convertirea prerogativelor politice ale voievozilor români în funcții strict administrative. Termenii în care prințul ardelean – se pare de origine germană – și-a exprimat ascendentul politic dobândit asupra țărilor române îi regăsim și pe emisiunile hărmas garas, între 1594 și 1598, pe talerii de tip jubiliar și piesele de aur din 1597 și 1598²⁴: SIG(ismundus) D(ei) G(ratia) TRAN(sylvaniae) MOL(daviae) WAL(achiae) S(acri) R(omani) I(mperii) P(rinceps); trebuiau să sugereze un singur corp politic, aflat sub autoritatea de drept și absolută a unui principe al Imperiului²⁵.

Nemulțumită de rescriptul imperial de confiscare a domeniilor, în septembrie 1604, nobilimea din Transilvania s-a răsculat sub conducerea lui Bocskai István, împrejurări când fostul partizan credincios al împăratului Rudolf II a devenit *primul principe național ales de dietă și confirmat de sultan*²⁶. Consecvent idealului refacerii

²¹ C. Moisil, *Bănăria lui Dabija-vodă*, în *BSNR*, XII (1915), 24, p. 53-79; I. Țabrea, *Originea și activitatea monetăriei lui Dabija-Vodă din Suceava*, în *CNA*, XIII, 1938, 112, p. 125-139.

²² Fr. v. Schrötter, *Wörterbuch der Münzkunde*, Berlin – Leipzig, 1930, s.v. *Dreikreuzer*, *Keisergroschen*.

²³ William D. Craig, *Germanic Coinages (Charlemagne through Wilhelm II)*, 1954, p. 113.

²⁴ Adolf Resch, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart*, Hermannstadt, 1911, p. 39, nr. 184, p. 43-46, nr. 214-216, 219-233, 247-251 (în continuare, Resch, *Siebenbürgische Münzen*).

²⁵ Corneliu Secășeanu, *Monetele lui Sigismund Bathory cu titlu de principe al Moldovei și Valahiei*, în *BSNR*, XXIV-XXXVI (1935-1942), 83-90, p. 210; Butnariu, *Transilvania (1526-1714)*, p. 136 sqq.

²⁶ *Ibidem*, p. 144.

unității Regatului „de către un rege unic maghiar” ce trebuia încoronat în Ungaria²⁷, Bocskai a acceptat inițial să primească firmanul de domnie cu titlul *rege al Ungariei de Mijloc* („Orta Macar kralı”). În această calitate, a emis hármas garas care, chiar și după extincția sa prematură, exprima clar programul politic al prințului maghiar.

Fig. 3. Hármas garas (tezaurul de la Cordăreni, jud. Botoșani; MJBotoșani, inv. 2839/6, 2931)

Ultimele emisiuni hármas garas, numite și novenarius, au fost emise de principele Bethleen Gábor, la Kőrmöcbánya numai în 1623, pentru ducatele Oppeln și Raciborz²⁸.

Grossus argenteus triplex a circulat și pe piața levantină sub forma imitațiilor bătute de ducatele Modena, Corregio, Urbino²⁹ și ale orașului Ragusa, emise de la 1627 cu denominarea *tre grossetti* sau *artiluk*³⁰.

Fig. 4. Artiluk (tezaurul de la Criuleni, r. Criuleni, MNAIM Chișinău, inv. 12816)

În cazul Moldovei, sunt necesare unele clarificări privitoare la așa-zisele emisiuni monetare moldo-polone³¹ atribuite lui Ștefan Răzvan și Ieremia Movilă.

Primul a fost înscăunat la 24 aprilie 1595, în urma intervenției prințului Báthory Zsigmond, care și-a rezolvat parțial interesele subordonând ambițiilor personale revolta militară a voievozilor români. N. Iorga caracteriza această stratagemă drept „Dacia sub hegemonia ungurilor din Ardeal”³². Este greu de acceptat că, în cele patru luni de domnie, Ștefan Răzvan a bătut „două tipuri de monede în sistemul groșilor, și anume monede de argint cu valoarea nominală de 3 groși, similare monedelor poloneze din acea epocă”, așa cum ne încredințează autorii „Catalogului”³³.

²⁷ L. Makkai, *Histoire de la Transsylvanie*, Paris, 1946, p. 209; Köpeczi Béla, *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, Budapest, 1979, p. 301.

²⁸ Resch, *Siebenbürgische Münzen*, p. 102, nr. 230-232.

²⁹ A. Mikolajczyk, *Polish factor in the Balkan Monetary Affairs on the Late 16 and 17 Century*, în „Zeischrift für Balkanologie”, XXII/1, 1986, p. 62-63.

³⁰ Engel, Serrure, *Traité*, p. 485.

³¹ C. Moisil (C. Bănar), *Documente. 3 costande*, în BSNR, XXIII (1928), 65-66, p. 54-55; idem, *O monedă inedită de la Ștefan Răzvan, domnul Moldovei*, în CNA, X, 1934, 17, p. 33-34; R. Gassauer, *Un nou tip de monedă moldo-polonă*, în CNA, X, 1934, 17, p. 35-36; idem, *Monedă polonă cu legendă moldovenească*, în CNA, XI, 1935, 103-104, p. 189-192; Simicel D. Simionescu, *Monete polone de la Sigismund III, bătute de domnii moldoveni și munteni în sec. XVI-XVII*, în CNA, XV, 1940, 119-120, p. 289; Ilie Țabrea, *O monedă moldo-polonă din anul 1580*, în CNA, XV, 1940, 119-120, p. 290; Elena Isăcescu, *O nouă monedă moldo-polonă*, în CNA, XIX, 1945, 133-134, p. 6-7; C. Moisil, *O monetă curioasă: Costanda (sau potronicul)*, în CNA, 13, 1945, 133-134, p. 8-14; 135-136, p. 56-59; P. P. Panaitescu, *Date noi despre falsificatori de monete polone în Moldova*, în BSNR, XXVII-XXVIII (1933-1934), 83-90, p. 64.

³² Iorga, *Istoria românilor*, V: *Vitejii*, București, 1937, p. 386-387.

³³ MBR, p. 91-92.

Suntem nevoiți a ne referi la aceeași ilustrație cunoscută din anii '30, alte exemplare nu au mai fost publicate, și atragem atenția că aceste informații trebuie folosite cu multă prudență. Ținând seama de cursul evenimentelor din primăvara-vara 1595, nu a fost timp pentru organizarea unei monetării locale care, presupunând că ar fi existat, trebuia să emită după modelul principelui Báthory, ca suveran, și nu după cel al adversarilor poloni.

Fig. 5. Falsuri după trojaki atribuite voievodului Ștefan Răzvan (MBR, p. 91-92)

În august 1595, Moldova a intrat sub ocupația trupelor poloneze care au sprijinit înscăunarea lui Ieremia Movilă. Noul domnitor s-a văzut însă lipsit de veniturile vămilor, destinate întreținerii garnizoanelor instalate chiar și în mănăstiri. Prin actul de confirmare, voievodul primea dreptul de a bate monedă la fel ca cele polone, după titlu și greutate, dar, potrivit raportului nunțului papal din Varșovia din 29 martie 1597, Senatul polon respinge propunerea cancelarului Jan Zamoyski³⁴.

Suntem de părere că autorilor pretinsului „Catalog” le-a revenit mai întâi sarcina verificării atente a informațiilor și nu preluarea lor *ad litteram*, ceea ce a dus la perpetuarea confuziei, pe cât de regretabile pe atât și de grave, între imitații după piese polono-lituaniene din epocă produse de diverși emitenți, așa cum s-a arătat mai sus, și unele falsuri executate în epocă.

*

1. Etapa 1504-1527

Evenimente majore petrecute în acest răstimp au produs schimbări notabile și în echilibrul de forțe de pe continent. Avem în vedere lichidarea statului mameluc și extinderea stăpânirii otomane asupra lumii arabe din Orientul Apropiat, până la Gurile Nilului, în vreme ce succesul reputat în bătălia de la Pavia (25 februarie 1525) a permis împăratului să devanseze Franța în Cadrilaterul lombard. La 15 noiembrie 1525, regele polon a prelungit armistițiului cu Poarta³⁵, apoi a încheiat tratatul de la Kraków (10 decembrie 1525), prin care stăpânirile Ordinului teutonic au fost secularizate și transformate într-un stat laic feud al branșei protestante francone de Hohenzollern, sub suzeranitate polonă. Alte complicații în planul relațiilor internaționale au decurs și din

³⁴ „De moneta ab eodem Principe sub titulo et figura regis cudenda etc, questo non ha voluto in senato concedere” (cf. C. Iosipescu, *Documenti inediti della fine del cinquecento*, în *AARMSI*, s. II, t. XI, 1929, p. 73).

³⁵ Ven. Ciobanu, *Țările române și Polonia. Secolele XIV-XVI*, București, 1985, p. 133 (în continuare, Ciobanu, *Țările române*).

Mohácsi vész („pieirea de la Mohács” la 29 august 1526), soldată cu dispariția monarhului și ocuparea Ungariei Superioare de imperiali.

Șirul evenimentelor diplomatice și militare s-a aflat în strânsă legătură cu măsuri întreprinse de suveranii Jagielloși și în plan monetar. Sistarea emiterii jumătăților de groși (pólgrosze) de Coroană după vechiul sistem monetar, la 1511, și demonetizarea lor după 1516, l-au determinat pe II. Lajos să recurgă la o măsură extremă, care a provocat tulburări economice, conflicte grave și război vamal ce a culminat cu închiderea graniței polono-maghiare.

Între anii 1392 și 1526, orașul silezian Schweidnitz a aparținut Coroanei Boemiei. În această calitate, în 1517, regele maghiar a autorizat orașul să bată jumătăți de groși (félgaras) după prototipul celor polonezi, măsură aplicată până în 1526, chiar dacă ultimele emisiuni datează un an mai târziu. Pe revers, piesele purtau stema și denumirea orașului în legendă, dar aveau numai 0,93 g (din care 0,29 g AR)³⁶, astfel că prezența pajurii albe pe avers – ca însemn de familie – i-a indus în eroare pe cei neștiutori de carte, fenomen larg răspândit în epocă. De aceea, emisiunile de Swidnica au fost considerate falsuri. În tezaurele ardelen, cel mai timpuriu la 1588 – Răstolț (j. Sălaj)³⁷ –, apar în număr redus însoțite permanent de nominalurile similare polono-lituaniene până la 1601 – *terminus post quem* pentru Panticu (j. Cluj)³⁸ și Șieu III (j. Bistrița-Năsăud)³⁹. Mai apar, în aceeași proporție, din 1609 – Berchez (j. Maramureș)⁴⁰ –, până cel târziu în 1629 – Iacobenii (j. Cluj)⁴¹.

O altă inițiativă a suveranului maghiar în materie de finanțe, „renovatio monetae”, a afectat sistemul monetar tradițional bazat pe raporturi de schimb fixe și permanente. La 1520, vechile parități – 1 florin aur = 20 groși = 100 denari = 200 oboli – s-au prăbușit, ceea ce a relansat, între 1521 și 1525, tentativa de modificare a parametrilor metrologici la denarul reformat⁴².

Politica monetară a urmașilor lui Ștefan III (cel Mare) a decurs, în bună măsură, din evoluția relațiilor comerciale ale țării cu vecinii. Cursul evenimentelor legate de privilegiul liovean – de liberă circulație prin Moldova și de depozit absolut pentru mărfurile din Moldova – pe care Kazimierz IV Jagiełłończyk și urmașii săi l-au apărut permanent, a dovedit că vecinul de la nord a urmărit rezolvarea intereselor avute la Dunărea de Jos în mod direct, prin excluderea Moldovei ca intermediar comercial în raporturile avute cu partea otomană⁴³. Chiar dacă lichidarea suzeranității polone asupra Moldovei, în ultimul deceniu al veacului precedent, nu a dus la anularea privilegiilor comerciale amintite, în mod cert acestea au încetat să funcționeze. Abia prin pacea încheiată cu Polonia în 1510, care a întrerupt conflictul pentru Pocuția, Bogdan voievod

³⁶ F. Friedensburg, *Schleisien Münzgeschichte in Mittelalter*, II, Breslau, 1888, p. 252-262; idem, *Münzkunde und Geldgeschichte der Einzelstaaten des Mittelalters und der Neuere Zeit*, Muenich – Berlin, 1926, p. 82.

³⁷ E. Chirilă, V. Lucăcel, *Tezaurul feudal de la Răstolțul Mare*, în *AIAC*, IX, 1966, p. 211-230.

³⁸ V. Pintea, *Tezaurul de monede feudale de la Panticu, secolele XV-XVII*, în *Apulum*, XI, 1973, p. 351-374.

³⁹ E. Chirilă, Șt. Dănilă, *Al treilea tezaur de la Șieu, sec. XV-XVII*, în „File de Istorie”, IV, 1976, p. 217-231.

⁴⁰ E. Chirilă, A. Socolan, *Tezaurul monetar de la Berchez, sec. XV-XVII*, în *Tezaure și descoperiri monetare din colecțiile Muzeului Județean Maramureș*, Baia Mare, 1971, p. 9-13.

⁴¹ E. Chirilă, Z. Milea, *Tezaurul de la Iacobenii*, în *Apulum*, VI, 1967, p. 289-307.

⁴² Oberländer-Târnoveanu, *Emisiunile monetare*, p. 318.

⁴³ M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefăniță voievod (1517-1527)*, Iași, 1943, p. 515; pe larg, Ș. Papacostea, *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei (secolele XIV-XVI). Drum și stat*, în *SMIM*, X, 1983, p. 9-56.

se angaja să permită libera trecere a negustorilor poloni prin Moldova. Ulterior, evenimente au dovedit interzicerea ei.

Un alt factor ce a contribuit la încordarea relațiilor Moldovei cu Polonia a fost reforma monetară înfăptuită de Bogdan III care a dispus revenirea la sistemul monetar din prima jumătate a secolului XV. În acest fel, voievozii Bogdan III și Ștefan IV au emis groși cu submultipli de argint, billon și aramă pe care reapare capul de bour însoțit de numele emitentului, respectiv, a fost introdus scutul german („écu échancé”) pe ambele fețe ale monedelor. Este foarte probabil că asemenea piese⁴⁴ au circulat și în afara țării, până în Polonia unde, urmare a măsurilor decretate în dietele de la Cracovia (1511) și Piotrków (1516), se resimțea acut lipsa nominalurilor mărunte și devalorizate cu care populația era obișnuită. Totodată, Bogdan III a mărit taxele vamale cu șase aspri peste vechea datină și a interzis pătrunderea în țară a monedelor „litvane și polone”⁴⁵.

Pentru Moldova, în aceste decenii, mai remarcăm larga răspândire și acumulare a denarilor „reformați” pentru care s-a estimat, cu temei, că „primele sosiri masive [...] au loc numai după 1480”, dar ne exprimăm îndoiala că poate fi vorba de „loturi compacte, care și-au păstrat structura *transilvăneană* [sic!], fără modificări survenite pe piața monetară de la est de Carpați (s.ns.)”⁴⁶. Descoperirea de la Țifești (j. Vrancea) a rămas în stadiu de semnalare și, asemenea celei de la Suceava – b^{ca} Sf. Dumitru (j. Suceava), conține și piese otomane, iar în lotul provenit de la Dancu (j. Iași) se păstrează și un exemplar polonez. Deocamdată, tezaurul de la Suceava – cartier Mihai Viteazul (j. Suceava) rămâne un caz izolat prin conținutul păstrat. Privitor la moneda otomană de argint, se pare că până la 1512 și-a menținut titlul la cote înalte de peste 900%⁴⁷.

2. Etapa 1527-1548 / 1552

Peisajul monetar din Regatul Ungariei sub dinastia Szápolyai reflectă trecerea de la epoca denarilor reformați, care sunt retrași din circulație, la cea a denarilor imperiali emiși îndeosebi la Kremnitz-Bergstadt și temporar la Baia Mare⁴⁸. Fac dovada depozitul de la Sălciva (j. Hunedoara)⁴⁹ și cele de la Beregsăul Mare (j. Timiș), Marghita II (j. Bihor), Enciu (j. Bistrița-Năsăud), Iara (j. Cluj) și Marghita I (j. Bihor)⁵⁰ alcătuite în proporții absolute, peste 95%, din emisiunile regelui Mátyás.

Reorganizat în anii 1542-1544, pe baza sistemului politic tripartit, legiferarea caracterului pluriconfesional și desființarea autonomiilor locale⁵¹, Regatul dinastiei Szápolyai a traversat ani grei, de cumpănă. Datele numismatice de care dispunem sunt modeste și rămân atribuite primei etape, când poziția lui Szápolyai János era sigură în Regat, fără să cunoaștem, deocamdată, acumulări produse ulterior păcii de la Oradea.

⁴⁴ MBR, p. 85-87; Katiușa Pârvan, *Un tezaur de groși de la Bogdan al III-lea descoperit la Iași*, în *Simpozion (Chișinău, 26-28 noiembrie 2003)*, 2005, p. 149-156.

⁴⁵ Hurmuzaki, *Documente*, II/3, p. 13, 66; I. Marinescu, *Bogdan cel Orb (1504-1517)*, București, 1910, p. 101.

⁴⁶ E. Oberländer-Târnoaveanu, *Componenta pontică*, p. 81 nota 4.

⁴⁷ Idem, *Emisiunile monetare*, p. 321 și nota 83.

⁴⁸ Ioan Sabău, *Despre monetăria de la Baia Mare în secolele XV-XVII*, în „Anuarul Marmăria”, III, 1977, p. 35-70.

⁴⁹ Gh. Anghel, I. P. Albu, *Tezaurul medieval de la Sălciva (secolele XV-XVI)*, în „Sargetia”, Muzeul Județean Hunedoara, Deva, X, 1973, p. 193-201.

⁵⁰ Butnariu, *Transilvania (1526-1714)*, p. 337, nr. 1-5.

⁵¹ Hurmuzaki, *Documente*, II/4, p. 289-292, 333-335, 338-339, 364-366; Viorel M. Butnariu, *Legitimare și inovație în statutul juridic al Regatului maghiar. Anii 1526-1570*, în *AIIX*, XXXII, 1995, p. 43 nota 36.

În 1528 și 1530, două Ordonanțe regale au deschis calea modernizării sistemului monetar al Coroanei polone. Au fost create specii de argint mari (trojaki și szóstaki) și, respectiv, prima emisiune de aur (zloty) pe baza cărora a fost înfăptuită uniunea monetară cu Prusia. Independent de noile emisiuni, sistemul monetar al Coroanei a păstrat nominalurile mărunte – denar, ternar (trei denari), półgrosz și grosz (doi półgrosze).

Față de escaladarea conflictului habsburgo-otoman în Ungaria, suveranul polon a manifestat multă prudență diplomatică, atât prin refuzul apropierei de Viena în vederea unei colaborări militare, cât și asumarea nedeclarată a rămâne garantul preponderenței otomane asupra Moldovei. Aici, trebuie de avut în vedere natura raporturilor polono-otomane și schimbările survenite în regimul politico-militar din arealul Gurile Dunării - limanul Nistrului pe care datele de mai jos le jalonează suficient de clar.

La 1453, odată cu angajarea în războiul de 13 ani cu Ordinul teuton, pentru dobândirea accesului liber în zona Mării Baltice⁵², Polonia și-a asigurat ascendentul politic dobândind până atunci asupra Moldovei, consimțind *de jure* ca țara să fie tributară și Porții⁵³; ceea ce semnifică „acceptarea exercitării aici a unei *suzeranități paralele* cu cea otomană, în dauna celei maghiare (s.ns.)”⁵⁴.

Germenii antagonismului polono-otoman datează din 1484, când Moldova a pierdut Chilia, care-i asigura accesul la Gurile Dunării, și Cetatea Albă, ce îi permitea un control la limanul Nistrului. Dar evenimentele militare desfășurate ulterior în bazinul Dunării de Mijloc l-au convins pe regele polon să opteze pentru apropierea de Înalta Poartă, prin încheierea unei „păci veșnice” căreia padișahul i-a preferat un tratat de pace perpetuă, însă numai pe durata vieții celor doi suverani. Încheiat la 15 ianuarie 1533, tratatul de pace polono-otoman stipula angajamentul părților să nu atingă granițele Regatului dinspre Hanatul Crimeei sau Moldova, respectiv, să recunoască *de jure* situația politică din fostul Regat Apostolic⁵⁵.

Neutralitatea Poloniei și loialitatea voievozilor români față de Înalta Poartă au rămas constant două din preocupările majore ale padișahului, subsumate asigurării securității Imperiului Otoman la Dunărea de Jos. Or, starea de conflict din Ungaria – unde imperialii au recurs la presiuni militare, la care domnul Moldovei și-a dat concursul⁵⁶, odată cu instrumentarea monedelor ca mijloc de coerciție economică și de manifest politic⁵⁷ –, a provocat neliniște la Poartă, mai cu seamă când s-au aflat, printr-un spion polon, suficiente informații despre încheierea, în secret, a tratatului de la Oradea (24 februarie 1538)⁵⁸. Acceptat de ambele părți pe baza principiilor *uti possidetis* și *vita durante*, tratatul oferea regelui roman temeiul de drept asupra moștenirii regelui Szápolyai János în vederea refacerii fostului Regat Apostolic sub egida Vienei.

⁵² M. Cazacu, *À propos de l'expansion polono-lituanienne au nord de la Mer Noire aux XIVe-XVe siècles. Czaniograd, la „Cité noire” de l'embouchure de Dniestr*, în CMRS, XIII, 1972, 3, 118-119.

⁵³ Idem, *L'impact ottoman sur les pays roumains et ses incidences monétaires (1452-1504)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, București, XII, 1973, 1, p. 176-177; idem, *Du nouveau sur le rôle international de la Moldavie dans la seconde moitié du XVe siècle*, în RER, XV, 1981, p. 36-39.

⁵⁴ Viorel M. Butnariu, *Monedele lui Ștefan cel Mare*, în *Ștefan cel Mare la cinci secole de la moartea sa*, ed. Petronel Zahariuc și Silviu Văcaru, Iași, 2004, p. 69.

⁵⁵ Hurmuzaki, *Documente*, II/1, p. 97-98; Ciobanu, *Țările române*, p. 161.

⁵⁶ R. Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș. Relații politice și militare (1527-1546)*, București, 1978, p. 85-87.

⁵⁷ În acest sens, a se vedea decretul emis de Ferdinand I la Viena, la 19 februarie 1529 (cf. A. Aldásy, *I. Ferdinand 1529-iki pénzrendeleite*, în NumK, III, 1904, p. 1-3).

⁵⁸ Gooss, *Österreichische Staatsverträge*, p. 65-85.

Fără îndoială, campania sultanului asupra Moldovei în 1538 a vizat securizarea Gurilor Dunării față de pericolul reprezentat atunci de înțelegerea dintre voievodul Rareș și Ferdinand I ca rege al Ungariei Superioare. Chiar dacă acțiunea în forță a sultanului, soldată cu îndepărtarea voievodului de la Suceava, a fost salutăată de regele polon, ocuparea Tighinei și organizarea Bugeacului au fost percepute la Cracovia ca baze militare de presiune și control îndreptate de otomani spre Polonia⁵⁹.

Sub domniile lui Petru Rareș și ale fiilor săi, care au marcat finalul „epocii ștefanienă”, țara a renunțat la sistemul monetar propriu și a continuat să folosească din plin, atât denarul reformat care se dovedise stabil – chiar dacă volumul emisiunilor a scăzut continuu înaintea de a înceta baterea lor – cât și asprul produs în sistemul monetar otoman, ce se bucura de un meritat prestigiu. Cele două nominaluri de argint au circulat în paralel având paritatea stabilă, 1 aspru (akçe) = 2 denari (denároi). În multe cazuri, pentru acumulările în care emisiunile ungurești sunt cele mai numeroase, se poate vorbi de loturi gata constituite pe piața Regatului și venite aici după 1484.

Judecând astfel, în prima jumătate a secolului XVI, piața Moldovei pare să fi rămas închisă și relativ „apărată” față de noile emisiuni ungurești (denarii imperiali) precum și de jumătățile de groși polono-lituanieni (pólgrosze) ale căror valori intrinsece i-au situat permanent sub valoarea legală⁶⁰. Vasul-pușculiță de la Ipatele (j. Iași), cu doar 16 pólgrosze păstrați, rămâne deocamdată descoperirea cea mai timpurie din lungul șir de loturi (și) cu emisiuni polono-lituaniene recuperate parțial.

3. Etapa 1552-1574

Alungat vremelnic din țară (1551-1556), II. János Zsigmond Szápolyai a pierdut cetățile Timișoara și Agria – transformate în eyalele, apoi comitatele Bihor, Solnocul de Mijloc, Crasna și Maramureș anexate de imperiali la Ungaria Superioară. De altfel, toate eforturile depuse în vederea recunoașterii intitulăției *Ioannes Secundus Dei Gratia electus rex Hungariae* de împărat au eșuat, întrucât Curtea de la Viena și Stările de la Preßburg îl numeau „fiul regelui Ioan” sau „duce”. De aceea, pe emisiunile din 1558, 1559 și postumele din 1560 a fost înscrisă legenda IOHAN(nes) SIGISM(undus) R(ex) VNG(ariae) S(ic) F(ata) V(olunt) ce se continuă pe revers cu ISAB(ella) D(ei) G(ratia) REG(ina) VNG(ariae)⁶¹. După 1559, când a survenit decesul reginei-văduvă, prințul maghiar a emis numai piese de aur, având pe avers scutul unguresc scartelat, în care cartierul de onoare a fost alcătuit, prin sfășiere, sub forma unei steme de pretenție și legenda IO(hannes) SECUN(dus) D(ei) G(ratia) ELEC(tus) R(ex) VN(gariae)⁶².

Interesat în redobândirea comitatelor din *Partium* și contractarea căsătoriei cu o prințesă de Bayern sau Jülich, succese care ar fi asigurat domniei un plus de legitimitate și prestigiu, *Ioannes Secundus* a consimțit la aplanarea diplomatică a conflictului cu Viena. În pofida protestelor Stărilor, nemulțumite de nerecunoașterea Regatului de imperiali și temătoare de modificarea frontierelor, negocierile au început, la 22 mai 1570, la Praga⁶³, și s-au încheiat la 26 august odată cu perfectarea tratatului de la Speyer. Ultimul descendent din familia Szápolyai a renunțat la titlul de „rege ales” și

⁵⁹ Corfus, *Documente XVI*, p. 49-50, nr. 35; M. Maxim, *Teritorii românești sub administrație otomană în secolul al XVI-lea*, în „Studii. Revista de istorie”, XXXVI, 1983, 8, p. 809-810.

⁶⁰ Oberländer-Târnoveanu, *Emisiunile monetare*, p. 317.

⁶¹ Resch, *Siebenbürgische Münzen*, p. 9-11.

⁶² *Ibidem*, p. 11-17.

⁶³ Gooss, *Österreichische Staatsverträge*, p. 186-189.

primea pe cel de *Serenissimus princeps* al Imperiului și membru al Coroanei maghiare⁶⁴. La începutul anului următor, înainte de a se stinge din viață, prințul a emis denari de tipul tradițional cu legenda **IOHANNES R(ex) VNGA(riae)** pe avers⁶⁵.

În 1545, când era mare duce al Lituaniei, Zygmunt August Jagiełłończyk și-a făcut cunoscut proiectul de închidere a monetăriei de la Cracovia, măsură aplicată din 1548, când a încetat baterea monedelor în teritoriile Coroanei, cu excepția oficinei de la Wschowa, unde au fost emiși numai denary. Sub noul suveran, producția monetară este oglindită de o mare varietate de nominaluri de argint – de la pöldenary (obole) la talary – și de aur (dukaty și portugaly) produse în officinele de la Wilna, Tykocin numai în 1566, Elbląg și Gdańsk. În cazul pieselor *grossus argenteus triplex* lituaniene observăm atât o continuitate, cât și o ruptură în redarea aversului și alcătuirea legendei de pe revers. Continuitatea o găsim pe emisiunile din 1546, 1547 și 1556, care respectă prototipul lansat cu Dreigröschler de Prusia în 1530, dar efigia regelui are coroană. Ruptura apare pe emisiunile târzii din 1565-1566 care redau călărețul lituanian cu nominalul III înscris dedesubt și legenda **SIGIS•AVG•REX•POL•MAG•DVC•LIT** (av) – deviza **QVI / HABITAT IN / COELIS IRRI / DEBIT EOS** / monograma regelui încadrată de milesim (rv). Credem că acest tip de emisiune aduce în atenție o chestiune de mare complexitate, a cărei discutare solicită unele nuanțări. Fără îndoială, este vorba de un verset evanghelic – întâlnit deseori pe monedele provenite din medii cu populație protestantă –, ce ne oferă o dovadă peremptorie că suveranul jagellon a intenționat să adopte calvinismul.

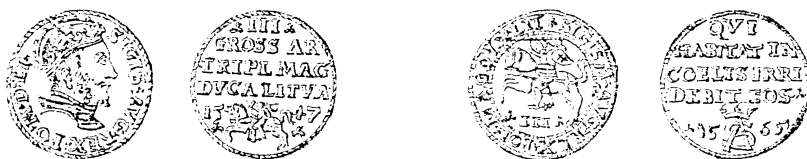

Fig. 6. Trojaki de Lituania (Dr. M. Gumowski, *Podręcznik numizmatyki polskiej*, Kraków, 1914, tabl. XXVI, nr. 700, 705)

În iunie 1553, Zygmunt II August s-a căsătorit cu Catherina de Austria; curând, după octombrie 1554, regele s-a adresat Sfântului Scaun pentru anularea mariajului. Întrucât Înalțul Pontif a refuzat să-i autorizeze divorțul, suveranul polon a sprijinit Reforma în Polonia, prin tolerarea socianismului care a înregistrat mari progrese.

În acele împrejurări, bancherii evrei nemulțumiți de vexațiuni și abuzuri au refuzat să sprijine efortul de război al regelui Filip II. Bancruta spaniolă de la 1557 a antrenat în sfera fenomenului de criză pe toți cei care își legaseră prosperitatea de ascensiunea Spaniei în acea primă jumătate a secolului XVI, denumită și „perioada aurului” sau „epoca Fuggerilor”: Italia de Nord, sudul Imperiului, Portugalia, orașele Lyon, Anvers și Cracovia. Ruinată, burghezia poloneză a fost înlocuită în afaceri de italieni, armeni și evrei, iar dobândirea puterii, aici, de către nobilimea funciară a grăbit revenirea la catolicism.

Fără îndoială, marele crach de la 1557 a semnat ruperea unui echilibru monetar bazat pe raritatea relativă a argintului, ce a tins să se pună în raport cu aurul în pofida unor disensiuni și chiar rivalități între negustorii iberici și bancherii evrei, care controlau piața metalului alb. Locul celor din urmă a fost luat de bancherii genovezi care au mizat

⁶⁴ *Ibidem*, p. 189-199.

⁶⁵ Resch, *Siebenbürgische Münzen*, p. 17, nr. 94.

pe argint, aur și scrisorile de schimb și i-au asigurat regelui Spaniei venituri regulate, pornind de la surse neregulate (financiare și argintul american).

Pentru Regatul Poloniei, triumful Contrareformei și impunerea nobilimii imunitare în viața politică, în detrimentul șleahței și burgheziei ruinate, au grăbit întoarcerea la economia agrară⁶⁶, iar regularizarea transportului pe Vistula⁶⁷ și creșterea apreciabilă a producției la cereale au atras în circulație o cantitate uriașă de monede de argint mari și devalorizate, venite mai cu seamă din Țările de Jos. Urmările nu au întârziat a se face simțite, de la nord spre sud. Primele tezaure cu taleri devalorizați apar în regiunea Prusiei ducale, iar prețurile au sporit considerabil de la nord spre sudul țării. De aceea, suveranul reformator a găsit de cuviință să convoace dieta la Piotrków, unde dezbaterile s-au încheiat cu adoptarea Proclamației regale publicate la 14 iunie 1567. În document se făcea distincția între „talerii vechi și valabili de 33 groși” și cei „răi și nevalabili taxați între 25,03 și 31,17 groși”. Textul era însoțit de planșe pentru 60 tipuri monetare din care 47 erau la valoarea de 24, 28 și 30 Stuivers (Stüber) a căror primire era interzisă⁶⁸.

Alte semnale sosesc din *dominium Maris Baltici*, unde evenimente militare și diplomatice majore denotă interesul unor competitori în dobândirea supremației prin lichidarea hegemoniei Hansei. În această ordine de idei, Danemarca a urmărit refacerea Uniunii de la Kalmar – edificată de regina Margareta (1397) și destrămată în urma ieșirii Suediei (1523) – în înțelegere cu Moscova și orașul Lübeck. La rândul ei, după închiderea casei de comerț de la Novgorod (1494), Rusia moscovită s-a dovedit interesată de dobândirea accesului la Baltica ca spațiu comercial și de legătură cu statele germane de unde putea să recruteze specialiști artizani, medici și arhitecți⁶⁹. Competiția a fost relansată în 1557 prin deschiderea „problemei livoniene”.

După ce Lituania a forțat Ordinul livonian (călugării gladiferi) să colaboreze în cadrul unei alianțe militare împotriva Rusiei lui Ivan IV, la sfârșitul anului, trupe de tătari și ceremuși au invadat țara, au ocupat portul Narva și l-au făcut prizonier pe marele maestru Wilhelm v. Fürstenberg. A urmat secularizarea Ordinului (tratatul de la Wilno, 1561), ce a determinat dieta livoniană să ceară protecția lui Zygmunt II August în calitate de mare duce al Lituaniei. Tot acum, Riga a devenit oraș imperial liber până la sfârșitul domniei ultimului arhiepiscop Wilhelm v. Brandenburg.

Ascendentul dobândit de suedezi în golful Finlandei și restricționarea privilegiilor Hansei prin interdicția intrării în portul Narva au convins Copenhaga de imperativul colaborării militare și comerciale cu Rusia. După ce a cumpărat Episcopatul de Saaremaa (1560), regele Frederik II a încheiat la Mojaïsk (1562) tratatul de alianță contra Suediei și Poloniei la care, un an mai târziu, a aderat orașul Lübeck.

Războiul de șapte ani al Nordului (1563-1570), denumit și „Războiul celor trei Coroane”, când alianța polono-daneză din 1563 a fost schimbată cu cea polono-suedeză la 1568, a ruinat comerțul orașelor germane din nord, ceea ce a consacrat decăderea definitivă a Lübeckului și a asigurat supremația puterii navale daneze. Continuarea războiului cu Rusia, ce amenința, deopotrivă, interesele nobilimii polone și lituaniene, a impus semnarea Uniunii de la Lublin⁷⁰, compromis ce a unit Regatul polon cu Marele

⁶⁶ Imm. Wallerstein, *Sistemul mondial modern. Agricultura capitalistă și originile economiei mondiale europene, 1600-1750*, trad. D. Abraham, I. Bădescu, M. Ghibernea, 1, București, 1992, p. 222.

⁶⁷ J. Rutkowski, *op. cit.*, p. 192.

⁶⁸ Mikolajczyk, *Einführung*, p. 44-46.

⁶⁹ H. Vitols, *op. cit.*, p. 88.

⁷⁰ J. Bardach, *L'Union de Lublin: ses origines et son rôle historique*, în *ActaPH*, 21, 1970.

Ducat al Lituaniei într-un singur stat, Republica celor Două Națiuni (*Rzeczpospolita Obojga Narodów*), fundamentat pe principiile *liberum veto* și *pacta conventa*.

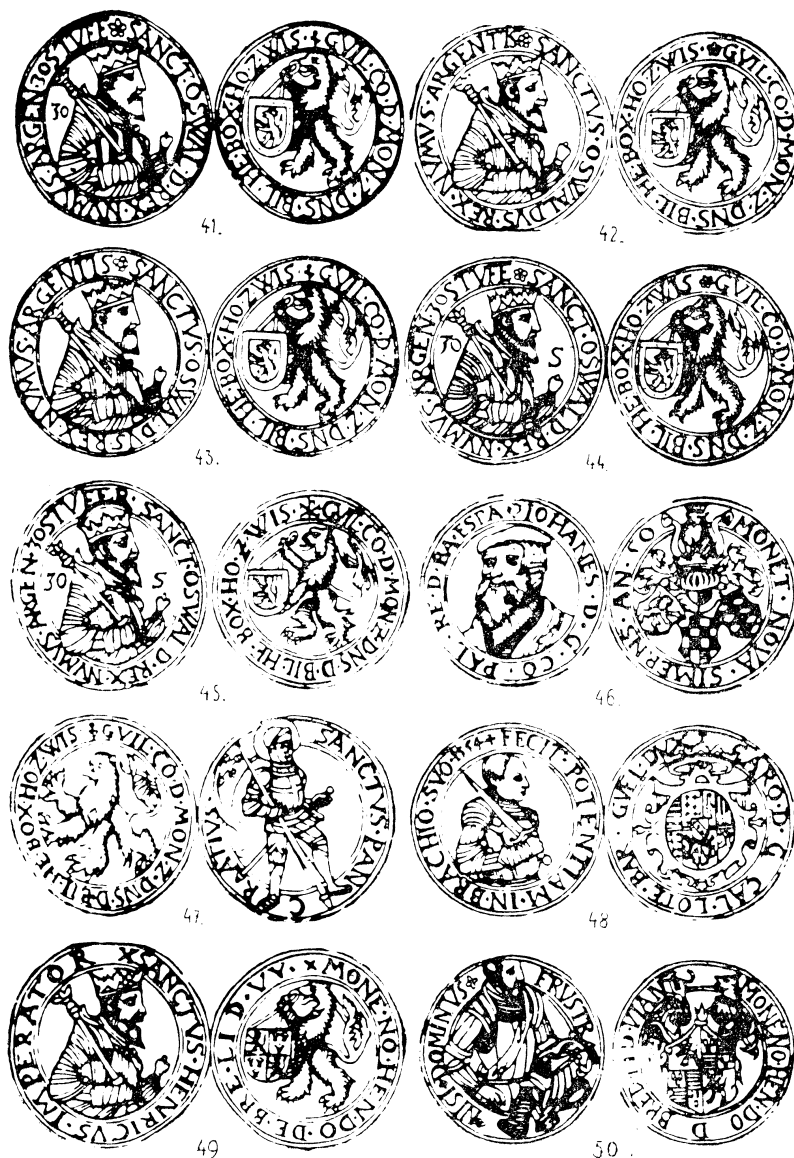

Fig. 7. Filă din Proclamația regală din 1567 cu taleri devalorizați (Mikolajczyk, *Einführung*, p. 45)

Corespunzător acestor ani, când energiile Regatului au fost absorbite de conflictul pentru Inflant, raporturile cu Înalta Poartă s-au păstrat pe linia celor derulate anterior prin sprijinirea lui II. János Zsigmond în reluarea tronului (1556), medierea negocierilor dintre regina Isabella și voievodul Lăpușneanu în chestiunea restituirii Ciceului și

Cetății de Baltă⁷¹ și a celor începute de regele maghiar la Praga, prin Adam Kornaski episcop de Poznań (mai 1570)⁷². În cazul Moldovei, maniera în care au fost reînnoite pactele cu Poarta fac dovada că raporturile polono-otomane au devenit tot mai sinuoase, în vremea lui Süleyman I, până la tensionare după venirea lui Selim II. La demonstrația solului Piotre Zborowski la Constantinopol că aducerea lui Alexandru Lăpușneanu, apoi a lui Iacob Heraclide, în Moldova a fost tratată la Poartă ca un drept recunoscut al polonilor, Sokollu Mehmed pașa a afirmat teza apartenenței efective a Moldovei la Imperiul Otoman⁷³, așa cum, într-o scrisoare din 6 octombrie 1564, padișahul prezenta instalarea lui Alexandru Lăpușneanu ca pe un act de supunere și cucerire a Moldovei „cu sabia noastră”⁷⁴.

Lichidarea dură a succesiunii rareșizilor în Moldova de o fracțiune a boierimii locale a deschis calea spre Scaunul domnesc a familiei Lăpușnenilor. Domnia voievodului Alexandru Lăpușneanu, întreruptă episodic între 1561 și 1564, a stat sub semnul efortului combaterii convergenței de interese comerciale otomane și polone, garantate diplomatic la 3 august 1553⁷⁵, apoi în decembrie 1554, prin care era vizat deopotrivă și Regatul dinastiei Szápolyai⁷⁶.

O preocupare majoră a domniei în acești ani a fost refacerea tezaurului pe care țara îl pierduse în 1538. În acest scop, un rol de seamă a revenit comerțului cu vechii și principalii parteneri, Lwów și Brașov, care mijloceau legăturile Moldovei cu Europa Centrală. La începutul domniei, voievodul a acceptat, prin jurământul vasalic depus în fața solilor poloni la Bakota (5 septembrie 1552) și Hârlău (22 iunie 1553), să recunoască pe regele polon unic suveran, fără știrea căruia nu se va încheia „nici o înțelegere și nici o hotărâre și nici o alianță și omagiu de vasalitate cu nici o persoană de orice stare și demnitate ar fi ea”, să îngăduie libera intrare, trecere și întoarcere în Moldova a *tuturor negustorilor* și solilor, să întărească și să confirme privilegiile anterioare⁷⁷. Tratatul a fost întărit la 19 august, la Cracovia, prin cartea de jurământ a regelui care lua „Țara Moldovei în bună înțelegere și în pace și în bună vecinătate și sub sfânta Coroană polonă” și garanta libera trecere a „negustorilor noștri [poloni] în țara Moldovei și în Turcia, pe străvechile drumuri”⁷⁸. Din aceleași surse, aflăm că, mai târziu, Alexandru Lăpușneanu a deschis iarmaroace la hotar, ceea ce a produs o abatere a drumului spre Snyatin și Cernăuți în dauna negustorilor poloni (27 iulie 1558)⁷⁹.

Neputându-se opune prin măsuri directe colaborării comerciale polono-otomane dăunătoare Moldovei, domnul i-a opus ca alternativă intensificarea relațiilor cu Bistrița⁸⁰. Chiar dacă schimbul de mărfuri în această direcție era îngreunat de dreptul de depozit de mărfuri (Stappelrecht) acordat orașului la 19 iulie 1523 de regele maghiar⁸¹, este limpede că s-a preferat orientarea comerțului țării îndeosebi spre Ungaria. Era în spiritul tradiției inaugurate de Ștefan III, satisfăcând totodată cerințele de argint pe care minele de la Rodna le asigurau Moldovei din vremea lui Petru Rareș.

⁷¹ Hurmuzaki, *Documente*, II/5, p. 447.

⁷² Gooss, *Österreichische Staatsverträge*, p. 186-189.

⁷³ Corfus, *Documente XVI*, p. 308-309, nr. 155.

⁷⁴ Hurmuzaki, *Documente*, Supliment, II/1, p. 245.

⁷⁵ Corfus, *Documente XVI*, p. 182-183, nr. 86.

⁷⁶ M. Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, II, 1965, p. 17.

⁷⁷ Corfus, *Documente XVI*, p. 172-177, nr. 84.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 186-187, nr. 87.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 195-196, nr. 96.

⁸⁰ M. Dan, S. Goldenberg, *Bistrița în secolul al XVI-lea și relațiile ei comerciale cu Moldova*, în *SUBB*, series historia, fasc. 2, 1964, p. 23-83.

⁸¹ Hurmuzaki, *Documente*, II/3, p. 458-459; *ibidem*, XV/1, p. 290-291.

O altă modificare în politica comercială a domniei a fost imitarea, pentru prima oară, a denarului unguresc. În 1558, a fost bătută în Moldova o variantă a denarului la care scurtul scartelat păstrează trei grinzi (1°) și crucea dublă (2°), capetele de pantere (3°) și leul boemian (4°) fiind înlocuite de trei rozete, respectiv, de trei flori de crin; *sur le tous*, cap de bour afrontat și legenda **ALEXANDER•D•G•W•MOL•1558** (av) – Madona încoronată cu Iisus în mâna stângă, în părți **S – M** și legenda **PATRONA• MOLDAWI** (rv).

Denarul emis de Alexandru Lăpușneanu, extrem de rar întâlnit în descoperiri izolate și necunoscut în tezaurele din Moldova, a rămas insuficient studiat din unghiul politicii monetare a domniei. Pentru a desluși resorturile ascunse a măsurii luate de voievod, atragem atenția asupra unei alte grupe de tezaure din Moldova care, după emisiunile acumulate, o departajăm în patru subgrupe distincte. Primele două sunt alcătuite numai din monede otomane – Bârlești (j. Iași), Semeni (r. Ungheni), Echimăuți (r. Orhei) și Stahnaia (r. Rezina) –, respectiv, aceleași piese otomane apar asociate cu denarii reformați – Bălești (j. Vaslui), Cotu Morii (j. Iași), Brătușeni (r. Edineț), Buhăeni și Frenciugi (j. Iași), Leușeni-Cărpineni și Onești (r. Hîncești). A treia subgrupă înscrie descoperirile de la Căușeni (r. Căușeni), Voroteț (r. Orhei) și Cănești (j. Vrancea) alcătuite, se pare, exclusiv din denari imperiali. Excepție face depozitul provenit de la Carbolia (r. Vulcănești), în care s-au păstrat denari ante și post 1526; totuși, prezența aici și a unor piese mari emise în spațiul german și spaniol face puțin probabilă încheierea acumulării până la 1574. Ultima subgrupă înregistrează numai loturile provenite de la Ștefan cel Mare (j. Neamț) și Ișnovăț (r. Criuleni), pentru care știm că pól grosze lituanieni de la Alexander la Zygmunt II August Jagiełłończyk sunt piese recuperate, ceea ce face puțin probabilă încheierea acestor acumulări în etapa la care ne referim.

Așadar, piața Moldovei a păstrat aceeași monedă mărunță de argint cu valoare permanentă, reprezentată prin denarii reformați, ajunși aici mai cu seamă în ultimul sfert al veacului precedent, și piese otomane care, judecând după natura relațiilor moldo-otomane, au pătruns permanent și relativ constant în deceniile următoare. Locul secund în tezaure, mult departe, îl ocupă denarii imperiali în număr redus și cotați oficial sub valoarea celor reformați.

Structura meșteșugărească a Bistriței și cea îndeosebi agrară a Moldovei au făcut ca cele două economii să fie complementare⁸². Și aici, acordările de credit și zărfia au rămas aceleași vechi ocupații aducătoare de profit. Stau dovadă atât descoperiri monetare care oglindesc numerarul de bază circulat în Regat sub II. János Szápolyai, cât și documentele vremii care ne informează asupra naturii tranzacțiilor comerciale în care sunt menționate monede de cont și cele reale la efectuarea plăților.

Mai întâi, în temeiul datelor oferite de tezaurele⁸³ de la Panticeu (j. Cluj), Ohaba Streiului (j. Hunedoara), Satu Mare (j. Satu Mare), Dumbrăvița (j. Hunedoara), putem accepta că aici, după 1538, denarul reformat a fost înlocuit total și definitiv de cel imperial, care a devenit predominant în circulația monetară.

Apoi, numerarul de calcul și cel curent în tranzacții apare clar precizat în documentele bistrițene. Florinul de aur a rămas atât monedă de cont, cât și reală; denarii și oboliile asigurau numerarul mărunț de plată. Referitor la acesta din urmă, unele izvoare mărturisesc că în numeroase tranzacții efectuate la Bistrița apăreau *denari bani albi* [denarii imperiali] și *denari bani vechi* [denarii reformați] între care exista o diferență valorică oficială prin raportarea la florinul de aur (1 fl = 100 denari reformați = 160

⁸² M. Dan, S. Goldenberg, *op. cit.*, p. 33.

⁸³ Butnariu, *Transilvania (1526-1714)*, p. 338, nr. 8-10.

denari imperiali). Ținând seama de aceste raporturi și având în vedere că negustorii moldoveni plăteau la Bistrița în denari reformati, care nu mai circulau pe piața maghiară, se înțelege că schimbul la paritate era forțat și detrimentul celor care trebuiau să dea 160 *denari bani vechi* la 1 fl.

Luând act de pagubele suportate de negustorii moldoveni, la 1 ianuarie 1561, Alexandru Lăpușneanu îi asigura pe bistrițeni că pot veni în Moldova cu *denari bani albi* ce putea fi moneda comună între cele două țări⁸⁴. Dar, așa cum am văzut, la 1558 domnul a emis un nou tip de denar, în a cărui legendă de pe avers lipsea semnul crucii. Dacă socotim pierderile înregistrate până atunci în comerțul cu bistrițenii – probabil reduse la nivel de individ, dar cu siguranță majore pentru economia țării prin plecarea monedei bune în afară – credem că Alexandru Lăpușneanu a recurs, pentru prima dată, la emiterea unei monede fiduciare destinată plăților pe piața ardeleană.

În acele împrejurări, când voievodul fusese desemnat de padișah să susțină interesele puterii suzerane în Regat⁸⁵ prin intervenția militară în ajutorul lui „Stephani regis Ungariae Transilvaniaeque”⁸⁶, Curtea de la Viena a socotit oportună „izolarea Transilvaniei”⁸⁷ cât și subminarea convergenței de interese polono-otomane⁸⁸, prin instalarea lui Jacob Heraclide (Ioan Despot) în Scaunul de la Suceava. Fără îndoială, lovitura de stat produsă a devenit un episod notoriu în istoria țării, a cărei tradiție dinastică era acum încălcată de sultan prin recunoașterea noului domn⁸⁹. În septembrie anul următor, acesta a depus jurământ de credință față de solii regelui, în termenii prevăzuți în tratatele încheiate de Alexandru Lăpușneanu, cu angajamentul că „nu vom îndepărta nici un pământ din voievodatul Moldovei și Țării Românești, [...] și dacă a fost îndepărtat ceva, îl vom dobândi după putința noastră”⁹⁰.

Unele izvoare ale vremii consemnează că Ioan Eraclid Despot a bătut monede⁹¹ comițând sacrilegii, precum topirea candelabrului mănăstirii de la Slatina⁹² și „vasele de argint și aur [...] din toate mănăstirile”⁹³, altele amintesc de prezența la curtea domnului a meșterului aurar Wolfgang, originar din Brașov, pomenit Lupu Sasul în cronicile moldovenești. Emisiunile grecului din Samos ajuns voievod al Moldovei le găsim clar ilustrate tipologic în același „Catalog” cu denominarea mangări, denari, orși, taleri și ducați⁹⁴, însă datele referitoare la locul de păstrare lipsesc ori sunt insuficiente. Variația nominalurilor bătute și cantitatea pusă în circulație, greu de definit dacă judecăm după durata scurtă a domniei, exprimă atât nevoia de bani, inclusiv stingerea unor datorii mari și plata mercenarilor „din neamurile spaniol, german, maghiar și croat”⁹⁵,

⁸⁴ Hurmuzaki, *Documente*, XV/1, p. 566.

⁸⁵ N. C. Bejenaru, *Politica externă a lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, 1935, p. 48-49; Ven. Ciobanu, *Țările române și Polonia. Secolele XIV-XVI*, București, 1985, p. 87-88.

⁸⁶ Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești. Acte și scrisori. I (1527-1572)*, ed. A. Veress, București, 1929, p. 159.

⁸⁷ Ciobanu, *Țările române*, 1985, p. 92.

⁸⁸ Butnariu, *Transilvania (1526-1714)*, p. 110.

⁸⁹ Veress, *op. cit.*, p. 207, 210; Corfus, *Documente XVI*, p. 204, nr. 107.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 216-220, nr. 114.

⁹¹ *Călători străini despre țările române*, II, ed. Maria Holban ș.a., București, 1970, p. 298-299.

⁹² Gheorghe Șincai, *Opere*, II, ed. Florea Fugariu, București, 1969, p. 282.

⁹³ *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI*, publ. de Ioan Bogdan, ed. revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 143; Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. a II-a, îngrijită de P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 180-181.

⁹⁴ *MBR*, p. 88-90, nr. 785-798.

⁹⁵ *Documente turcești privind istoria României. I (1455-1774)*, ed. de Mustafa A. Mehmed, București, 1976, p. 58; în continuare, *Doc. turcești (I)*.

cât și intenția de a susține politica imperialilor care intenționau să refacă unitatea Regatului maghiar sub egida Vienei. Spre deosebire de denarii lui Alexandru Lăpușneanu, nominalurile mărunte – mangării și denarii – de la Despot Vodă apar în unele tezaure, precum Bălești (j. Vaslui), Buhăeni (j. Iași), Leușeni-Cărpineni (r. Hîncești), Costuleni (r. Ungheni)⁹⁶, Budești (j. Bacău)⁹⁷ și Bolotino (r. Glodeni)⁹⁸.

După răscoala din ianuarie 1563, marii boieri din sfatul domnesc au pus la cale o conjurație la care a fost atras și fostul pârcălab de Ciubărciu, orheianul Ștefan Tomșa. Ales voievod de boieri (august 1563) și sprijinit de bistrițeni cu contingente de luptă, cositor și praf de pușcă, la cererea expresă a regelui II. János Zsigmond⁹⁹, Tomșa l-a constrâns pe domnul uzurpator să se refugieze în Cetatea de Scaun și, după un asediu de trei luni, l-a ucis (noiembrie 1563).

Ștefan Tomșa s-a bucurat de încrederea și sprijinul boierilor moldoveni care, în toamna lui 1563, au cerut sultanului să-i recunoască alegerea în domnie¹⁰⁰. Mai aflăm, din scrisoarea trimisă de Hasan Beg din Thighina la 1 noiembrie 1563 regelui polon, că „împăratul [...] a pus pe Ștefan voievod în Țara Moldovei”¹⁰¹, ce a fost aclamat ca domn de populație¹⁰². Intervenția lui Alexandru Lăpușneanu la Poartă, unde a căpătat domnia în schimbul unor sume mari de bani, a înclinat balanța în defavoarea voievoedului ales de boieri. După o încercare disperată de rezistență, în ianuarie 1564, acesta s-a retras la Lwów, unde i s-a confiscat averea constând în tezaurul Moldovei, luat în refugiu și evaluat la 300.000 ducăți¹⁰³. Apoi, în urma somațiilor adresate de otomani regelui polon¹⁰⁴, a fost decapitat la 26 aprilie 1564.

Din vremea domniei lui Ștefan Tomșa, meteorică și zbuciumată, ne-a rămas dovada continuării baterii monedei mărunte de argint¹⁰⁵ după modelul denarului unguresc. O întâlnim întâmplător și în număr extrem de redus în acumulările de la Bălești (j. Vaslui) și Buhăeni (j. Iași).

Nu se cunosc emisiuni monetare de la Alexandru Lăpușneanu după revenirea în Scaun. Acum domnul s-a arătat preocupat mai cu seamă de asigurarea stabilității domniei prin pedepsirea trădătorilor care l-au sprijinit pe Despot și să recupereze „tezaurul nostru ajuns de la Despot la Tomșa”¹⁰⁶. Așa cum se va vedea, problema tezaurului confiscat la Lwów a întreținut acum o stare de tensiune și de neîncredere reciprocă între Moldova și vecinul de la nord.

Demersurile voievoedului au provocat nemulțumirea regelui care, în răspuns la solia padișahului, arăta că, „după tratatul nostru [...], n-am fi fost îndatorați să pedepsim cu capul, nici să extrădăm pe acei creștini care au venit la noi, [...] totuși, [...] având în vedere liniștea Țării Moldovei [...] pentru că am văzut cererea mare a M. S. împăratului

⁹⁶ Нудельман, *Топография*, p. 98, nr. 10; idem, *Находки монеты эпохи феодализма из раскопок и сборов 1974-1976 гг. в Днестровско-Прутском регионе*, în *АИМ (1974-1976)*, 1981, p. 187-188.

⁹⁷ Al. Artimon, Ion Mitrea, *Un tezaur din secolele XV-XVI descoperit la Budești-Plopana, jud. Bacău*, în „Carpica”, Complexul Muzeal „Iulian Antonescu Bacău”, XI, 1979, p. 213-326; Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV - XVI)*, p. 60, nr. 18.

⁹⁸ Нудельман, *Топография*, p. 94-95, nr. 3; Berciu-Drăghicescu, *op. cit.*, p. 59, nr. 13; Viorel M. Butnariu, Raisa Tabuica, Vera Paiul, în *TezChișinău*, p. 30 - 32, nr. 10.

⁹⁹ Hurmuzaki, *Documente*, XV/1, p. 583-586.

¹⁰⁰ *Doc. turcești (I)*, p. 58-59.

¹⁰¹ Corfus, *Documente XVI*, p. 229, nr. 119.

¹⁰² Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 94, 97; *ibidem*, XI, p. 62, 66-67.

¹⁰³ E. D. Tappe, *Documents concerning Rumanian History*, London, 1964, p. 38.

¹⁰⁴ Corfus, *Documente XVI*, p. 231-232, nr. 121, p. 232-233, nr. 122.

¹⁰⁵ *MBR*, p. 90, nr. 799.

¹⁰⁶ Corfus, *Documente XVI*, p. 241, nr. 126.

în această privință, am făcut aceasta [...], tot așa și M. S. împăratul [...] fiind recunoscător bunăvoinței noastre, să ne răsplătească și el aceasta, nouă și supușilor noștri, cu prietenia sa, ca să poruncească să se păzească pacea și buna vecinătate cu noi, iar pe acei care n-ar păzi-o, să-i pedepsească, și mai ales să poruncească aceasta acestui Alexandru, voievodul Moldovei”¹⁰⁷. Regele a insistat asupra așa-zisei concesi făcute otomanilor și, din instrucțiunile date solului Jerzy Jazłowiecki, aflăm că acesta trebuia să-l determine pe sultan, „pentru păstrarea unei păci mai sigure din amândouă părțile [...], să binevoiască să dea totdeauna voievod în Moldova la recomandarea și cu acordul nostru”¹⁰⁸.

Decesul lui Süleyman I, survenit la asediul cetății Szeged (6/7 septembrie 1566), a impus diplomației polone să pregătească trimiterea unei delegații solemne la Poartă unde, pe baza pactelor și jurămintelor avute cu Despot Vodă, Petru Rareș și Alexandru Lăpușneanu¹⁰⁹, să se încheie un nou tratat cu sultanul Selim II. În vederea obținerii salvconductului, a fost trimis la Poartă solul Nicolas Brzeski care, din ordinul voievodului Lăpușneanu, a fost arestat și ținut captiv¹¹⁰. În urma reproșurilor adresate de rege prin solul Bystrykowski și a plângerilor la Poartă, voievodul i-a chemat pe tătari, cărora le-a dat călăuze să jefuiască Podolia. El îl acuza pe suveran de sprijinirea lui Albert Łaski, de înțelegere cu împăratul german împotriva sa și de primirea pribegilor din Moldova; mai mult, la 10 aprilie 1567, îi amintea că „inimicus noster Tomscha totum thesaurum nostrum una cum omnibus quae Despotus ex templis et monasterys nostris unquam abstulerat in Polonia sibi fugam consulens traduxit. Quod non solum nos verum et olim praedecessores nostri principes Moldaviae monasterys in ornamentum praebeuerant, nunc in erarium Leopoliense deposita sunt omnia”¹¹¹.

Raporturile s-au normalizat în scurta domnie a lui Bogdan Lăpușneanu, când Moldova a avut o orientare clar propolonă, ceea ce a provocat nemulțumirea marelui vizir Mehmed Sokolli. Cum eforturile militare ale otomanilor erau absorbite de înăbușirea răscoalei din Arabia, ocuparea Tunisului și războiul din Cipru, nu era cu putință luarea unor măsuri radicale în Moldova. Abia după plecarea voievodului în Polonia, pentru a o vizita pe viitoarea lui soție, când a fost arestat de nobilul Kristof Zborowski și eliberat în schimbul unei mari sume de bani, sultanul a intervenit indirect în disputa dintre partidele boierești rivale – filopolonă și cea adversară – prin sprijinirea înscăunării unui nou domn, Ioan Vodă.

Ioan Vodă a fost ultimul domn moldovean din secolul XVI care a emis monedă. Denominată acce (fig. 8), era o monedă mărunță de aramă atestată destul de rar și numai în descoperiri izolate. Probabil că această piesă s-a înscris în sistemul monetar otoman din acea vreme „practicat [...] în teritoriile anexate imperiului”¹¹².

Sfârșitul tragic al domnului, lichidarea oricărei rezistențe militare, distrugerile fără precedent care au redus resursele economice la limita inferioară de supraviețuire, pierderea tezaurului și încălcarea caracterului dinastic al domniei, când a fost instalat

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 245, nr. 128.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 251, nr. 129.

¹⁰⁹ Precizarea fost adăugată de Brzeski la instrucțiunile soliei în care actele de care era „nevoie urgentă” sunt prezentate în această ordine (Corfus, *Documente XVI*, p. 276, nr. 141).

¹¹⁰ Lucia Dumitrescu, *Date noi despre solia lui Nicolae Brzeski în Imperiul otoman (1566-1567)*, în „Studii. Revista de istorie”, 1970, 3, p. 610.

¹¹¹ Corfus, *Documente XVI*, p. 287, nr. 148.

¹¹² Mihaela Blascó, Eugen Nicolae, *Contribuții la studiul monedelor de cupru otomane din sec. XV-XVI*, în *BSNR*, LXXVIII-LXXX (1983-1985), 131-133, p. 298-302.

„întâiul Basarab pe tronul Mușatinilor”¹¹³, au deschis în istoria Moldovei o etapă de tranziție. Pe fondul general al perturbărilor provocate de blocarea temporară a circulației argintului de revoluția olandeză și de fluxul aurului pe piața levantină, după 1580, s-a produs reactivarea politicii Poloniei la Dunărea de Jos. Din factor de echilibru în politica europeană a Porții, Regatul, orientat acum spre colaborare cu Viena, a devenit elementul principal de presiune asupra pozițiilor otomane.

Fig. 8. Acces (MJVaslui, inv. 2030)

*

Repertoriu

Tezaurele monetare și, în unele cazuri, cu podoabe, accesorii vestimentare și utilități sunt prezentate cronologic, după *terminus post quem*, cu date succinte pentru împrejurările descoperirii, colecția în care se află și referiri bibliografice de natură să-l orienteze pe cititor. Pentru fiecare „spațiu monetar” ne-am rezumat la menționarea nominalurilor în ordine crescătoare.

Țițești, c. Țițești, j. Vrancea; 1912. La replantarea viei, în scobitura unei pietre de râu acoperită cu o altă piatră, la cca -0,50 m adâncime, a fost descoperit un tezaur cu 384 monede emise de Imperiul Otoman (akçe) și Regatul Ungariei (denár), podoabe (verigi de tâmplă, pandantive) și accesorii vestimentare (nasturi). [1500 / 1502] În col. MNIR.

C. Moisil, *Monete și podoabe de la sfârșitul veacului al XV-lea (Tezaurul de la Țițești, jud. Putna)*, în *BSNR*, XIII, 27, ian.-mar., 1916, p. 3-16 și tab. 1; Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (secolele XIV-XVI)*, p. 90, nr. 144.

Dancu, r. Hâncești, R. Moldova; 1971. Lucrări agricole în împrejurimile localității. Tezaurul descoperit cuprindea 218 monede din care au fost recuperate opt emisiuni: Regatul Poloniei (pólgrosz) și Regatul Ungariei (denár). [1502 / 1506] În col. MNAIM.

A. A. Нудельман, *Монеты из раскопок и сборов 1971-1972 гг.*, în *АИМ*, III (1972), 1974, p. 222-223, nr. 2-12; idem, *Топография*, p. 99-100, nr. 14; Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (secolele XIV - XVI)*, p. 65, nr. 40; Viorel M. Butnariu, Ana Niculiță, în *TezChișinău*, p. 17, nr. 1.

Suceava, cartier Mihai Viteazul, j. Suceava; 1967. În timpul lucrărilor de excavare, a fost găsit un tezaur cu 69 monede ungurești (denár). [1506] În col. CMBSuceava.

Gr. Foit, în „Zori noi”, nr. 6222, 17 decembrie 1967; Gr. Foit, *Un tezaur de denari din secolul al XV-lea descoperit la Suceava*, în „Suceava”, VI-VII (1979-1980), p. 121-127; *ibidem*, în *SCN*, VII, 1980, p. 167-170; Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV - XVI)*, p. 86, nr. 130.k.

¹¹³ Gh. David, *Întâiul Basarab pe tronul Mușatinilor*, în *MI*, 1982, nr. 7, p. 9-11; nr. 8, p. 14-17; idem, *Petru Șchiopul (1574-1577, 1578-1579, 1582-1591)*, București, 1984.

Suceava, b^{ca} Sf. Dumitru, j. Suceava; 1967-1968. Cu prilejul cercetărilor arheologice efectuate în zona turnului de NV construit la 1561 a fost descoperit și un mic tezaur compus din 15 monede: Imperiul Otoman (akçe), Regatul Ungariei (denár). 1521? În col. CMBSuceava.

Al. Artimon, *Un tezaur monetar din secolele XV-XV descoperit la Suceava*, în „Carpica”, II, 1969, p. 343-348; Mircea D. Matei, M. Rădulescu, Al. Artimon, *Bisericile de piatră de la Sf. Dumitru din Suceava*, în SCIV, 20, 1969, 4, p. 451-465; Al. Artimon, *Cronologia mormintelor și a descoperirilor monetare din complexul arheologic medieval de la biserica Sf. Dumitru din Suceava*, în „Suceava”, III, 1973, p. 14, 154-155, nr. 44-58; Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV-XVI)*, p. 87, nr. 130.I.

Ipatele, în punctul „Petrești”, c. Ipatele, j. Iași; 1961. În timpul lucrărilor agricole efectuate cu soldați, a fost descoperit un vas-pușculiță care conținea 270 monede. Căpitanul Gh. Maftei de la Poliția din Negrești a recuperat vasul cu 16 monede poloneze (pólgrosz). 1547 În col. IAIași.

RAJI, 2, p. 428, nr. LXXXI, 3B; Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV-XVI)*, p. 80, nr. 104.

Ștefan cel Mare – fost Șerbești, în punctul „Livada de la conac”, c. Ștefan cel Mare, j. Neamț; 1966. Un mic tezaur alcătuit din șapte monede de argint poloneze (pólgrosz). 1562 În col. CMJNeamț.

Elena Isăcescu, *Tezaurul de monede medievale de la Șerbești (jud. Neamț)*, în MemAntiq, III, 1971, p. 499-504; Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV-XVI)*, p. 88, nr. 134.

Bălești, j. Vaslui; 1936?; Numărul total al pieselor descoperite nu se cunoaște cu precizie, nici anul descoperirii. Materialul numismatic recuperat este alcătuit din emisiuni otomane (akçe), ale Moldovei (mangâr, denar), Patriarhatul de Aquileia (soldo da 12 bagatini) și ale Regatului Ungariei (denár). 1564? În col. MNIR (918) și IABucurești (otomane).

O. Iliescu, *Însemnări privitoare la descoperiri monetare (II)*, în SCN, II, 1958, p. 459 (32); RAJV, p. 109 (XXII); Constanța Știrbu, Ana-Maria Velter, *Tezaurul de la Bălești, jud. Vaslui și importanța lui istorică*, în CN, V, 1983, p. 97-127; Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XI-XVI)*, p. 58, nr. 9.

Căușeni, r. Căușeni, R. Moldova; 1970. În timpul lucrărilor de construcție, s-a descoperit un tezaur din care se păstrează două monede: Imperiul Sacru romano-german (denar). 1565

A. A. Нудельман, *Монеты из раскопок и сборов 1972-1973 гг.*, în АИМ, IV (1973), 1974, p. 223, nr. 18; idem, *Топография*, p. 127, nr. 62.

Ișnovăț, r. Orhei, R. Moldova. Se păstrează informații pentru 61 monede poloneze (pólgrosz). 1565 În col. MNAIM.

Informație, Adelaida Chiroșca (MNAIN).

Bârleși, c. Erbiceni, j. Iași; 1962. Lucrări agricole efectuate pe terenurile fostului CAP Totoești. Din tezaur au fost recuperate 58 emisiuni otomane (akçe). 1520 / 1566? În col. MUIași (20) și IAIași (38).

RAJI, 1, 1984, p. 147, nr. XXVI.6.c.

Cotul Morii, c. Popricani, j. Iași; 1958. Tezaur descoperit pe teritoriul fostului I.A.S. Popricani, la cca 100 m S de podul Cotul Morii, pe malul stâng al Jijiei, în apropierea șoselei Iași-Sculeni. Conține 181 monede emise de Hanatul Crimeei (aspru), Imperiul Otoman (akçe) și Regatul Ungariei (denár), împreună cu podoabe (inele, verigi de tâmplă) și accesorii vestimentare (aplice, cataramă, nasturi), la care se adaugă nouă

fragmente; au fost achiziționate parțial de la localnici, restul recuperate în timpul cercetărilor efectuate la fața locului. Nu se cunoaște dacă piesele au fost sau nu depozitate într-un vas, deși odată cu primul lot de monede au fost primite și câteva fragmente ceramice. [1520 / 1566] În col. MNIR.

Eugenia Neamțu, *Obiecte de podoabă din tezaurul medieval de la Cotul Morii, Popricani (Iași)*, în *ArhMold*, I, 1961, p. 282-293; *RAJI*, 2, 1985, p. 444, nr. LXXXV.1.D; Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV-XVI)*, p. 63, nr. 29.b (CÎRPIȚI).

Semeni, c. Zagarancea, r. Ungheni, R. Moldova; 1978. Se pare că lotul de monede descoperite a fost mai numeros. Arheologul Ion Hîncu a adus la muzeu cinci exemplare (akçe). [1520 / 1566] În col. MNAIM.

Ana Niculiță, Raisa Tabuica, Ana Boldureanu, *Asprij otomani din secolul al XVI-lea din tezaurul de la Comrat și Semenii, jud. Ungheni*, în *Simpozion (Chișinău, 28-30 mai 2000)*, 2001, p. 151-152.

Echimăuți, r. Orhei, R. Moldova; 1978. Nu se cunosc date cu privire la locul și condițiile de descoperire. Au fost recuperate 48 emisiuni otomane (akçe) + fals (akçe). [1551 / 1566] În col. MNAIM.

Ana Boldureanu, Ana Niculiță, *Tezaurul de asprji otomani de la Echimăuți, jud. Orhei (sec. XVI)*, în *Simpozion (Chișinău, 13-15 mai 2001)*, 2002, p. 195-202.

Stahnaia – fostă loc. suburb., or. Rezina, r. Rezina, R. Moldova; 1966. Lucrări agricole. Au fost achiziționate 257 monede otomane (akçe). [1555 / 1566] În col. MNAIM.

Нудельман, *Топография*, p. 95, nr. 4 (787 monede Mehmed II – Süleyman I); Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV-XVI)*, p. 84-85 nr. 127; Ana Boldureanu, în *TezChișinău*, p. 17-18, nr. 2.

Voroteț, r. Orhei, R. Moldova; 1971. Lucrări de construcție efectuate la fostul colhoz „Prietenia”. Tezaur alcătuit din „monede de mărime mică” din care se păstrează un exemplar: Imperiul Sacru romano-german (denar). [1567] În col. MNAIM.

A. A. Нудельман, *Монеты из раскопок и сборов 1971-1972 гг.*, în *AHM*, III (1972), 1974, p. 223, nr. 19; idem, *Топография*, p. 96, nr. (doi Denari, anii 1567 și 1576); Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV-XVI)*, p. 91, nr. 149; Viorel M. Butnariu, Ana Niculiță, în *TezChișinău*, p. 18, nr. 3.

Carbolia, r. Vulcănești, R. Moldova; 1957. Descoperit la săparea unui șanț, tezaurul este alcătuit din 24 monede: Regatul Spaniei (bourgondische rijksdaalder), Regatul Ungariei (denár), Imperiul Sacru romano-german (Denar, Taler). [1568]

Нудельман, *Топография*, p. 101 nr. 17.

Cândești, în punctul „Domneasca”, c. Dumbrăveni, j. Vrancea; 1972. La plantarea viei. Din tezaur au fost recuperate 31 monede emise în Imperiul Sacru romano-german (denar) + fals (Denar) împreună cu podoabe (inele, verigi de tâmplă), accesorii vestimentare (aplice, nasturi) și un suport din piatră pentru prelucrarea nasturilor. [1571] În col. CMJVRancea.

Victor Bobi, *Tezaurul medieval de monede și podoabe descoperit la Cîndești-Vrancea*, în *StComVrancea*, III, 1980, p. 111-126.

Brătușeni, fost s. Sărata Albă, r. Edineț, R. Moldova; 1957. Lucrări de amenajare la digul din preajma localității. Din tezaur au fost recuperate 10 monede: Imperiul Otoman (akçe), Regatul Ungariei (denár) împreună cu podoabe (verigi de tâmplă). [1566 / 1574?] În col. MNAIM.

П. П. Бырня, А. А. Нудельман, Т. Ф. Рябои, *Два монетно-вещевых клада XVI и XVII вв.*, în *AHM* (1985 гг.), 1990, p. 239-243; Eugen Nicolae, Ana Niculiță, Vera Paiul, Viorel M. Butnariu, în *TezChișinău*, p. 18 - 19, nr. 4.

Buhăieni, c. Andrieșeni, j. Iași; 1965. În grădina unei locuințe a fost descoperit un vas de lut cu monede, podoabe și accesorii vestimentare. Au fost recuperate 6159 monede: Imperiul Sacru romano-german (Denar), Moldova (denar), Patriarhatul de Aquileea (soldo da 12 bagatini) și Regatul Ungariei (denár) împreună cu podoabe (verigi de tâmplă, inele) și accesorii vestimentare (aplice, nasturi). 1566 / 1574 În col. MNIR; în col. BNR (40 otomane): alte piese au intrat în diverse colecții private.

B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie, 1975 (XIX)*, în *Dacia* (N.S.), XX, 1976, p. 291; Constanța Știrbu, Carmen-Maria Petolescu, Paraschiva Stancu, *Un tezaur din sec. al XVI-lea descoperit în satul Buhăieni, com. Andrieșeni, jud. Iași*, în *CN*, I, 1978, p. 42-82; B. Mitrea, în *BSNR*, LII-LXXIV (1976-1980), 124-128, p. 602-603; *RAJI*, I, 1984, p. 36, nr. II.2.H; Viorel M. Butnariu, *Tezaure monetare din secolele XV-XVII descoperite în Moldova (I)*, în *AIIAI*, XXV/1, 1988, p. 269 nota 12; Virgil Mihăilescu-Bîrliba, Viorel M. Butnariu, *Descoperiri monetare din Moldova. I*, în *ArhMold*, XII, 1988, p. 319, nr. 57; Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV-XVI)*, p. 60-61, nr. 19.a, b.

Frenciugi, c. Șcheia, j. Iași; înainte de 1960. Cercetări de teren. Un vas de lut smălțuit cu monede. Vasul s-a pierdut, din monede au fost recuperate șapte piese: Imperiul Otoman (akçe), Regatul Ungariei (denár). 1566 / 1574 În col. profesor Aurel Rusu, Iași.

A. Rusu, *Cercetări arheologice de suprafață în Podișul Moldovenesc, Valea Stavnicului și a Velnei (jud. Iași)*, în *CI*, XII-XIII (1981-1982), p. 213, nr. 9b, fig. 33/1-6; Viorel M. Butnariu, *Tezaure monetare din secolele XV-XVII descoperite în Moldova (I)*, în *AIIAI*, XXV/1, 1988, p. 269-270 (fig. II); Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV-XVI)*, p. 67, nr. 52.

Leușeni – Cărpineni, r. Hîncești, R. Moldova; 1968. Lucrări hidroameliorative, pe vechea albie a Prutului, între localități. Din tezaur au fost achiziționate 923 monede emise de Imperiul Otoman (akçe), Moldova (denar), Rusia moscovită (kopeika) și Regatul Ungariei (denár). 1566 / 1574 În col. MNEIN.

A. A. Нудельман, *Монеты из раскопок и сборов 1972-1973 гг.*, în *АИМ*, IV (1973), în *АИМ* (1973), 1974, p. 214, nr. 6; idem, *Топография*, p. 99, nr. 13 (LEUȘENI); Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV-XVI)*, p. 73, nr. 71; Eugen Nicolae, Ana Boldureanu, Viorel M. Butnariu, Raisa Tabuica, Vera Paiul, în *TezChișinău*, p. 19-21, nr. 5.

Onești, r. Hîncești, R. Moldova; 1954. Lucrări agricole desfășurate la 2,5 km NE de sat. Din tezaurul descoperit au fost recuperate 291 monede: Imperiul Otoman (akçe), Imperiul Sacru romano-german (Daalder, Taler), Rusia moscovită (kopeika) și Regatul Ungariei (denár), odată cu podoabe (inele, verigi de tâmplă) și accesorii vestimentare (nasturi). 1566 / 1574 În col. MNEIN.

Нудельман, *Топография*, p. 98-99, nr. 12 (293); Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV-XVI)*, p. 78, nr. 96; Eugen Nicolae, Ana Boldureanu, Viorel M. Butnariu, Raisa Tabuica, Vera Paiul, în *TezChișinău*, p. 21-24, nr. 6 (inclusă o piesă emisă de Timurizi care nu aparține tezaurului – vezi Ana Boldureanu, Raisa Tabuica, în *Simpozion (Chișinău, 26-28 noiembrie 2003)*, 2005, p. 157-162).

*

Abrevieri

Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV-XVI)* = Adina Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul descoperirilor monetare de pe teritoriul Moldovei (secolele XIV-XVI)*, în „Caietul seminarului special de științe auxiliare ale istoriei. Opuscula bibliologica, genealogică, numismatică”, București, II, 1990

Corfuz, *Documente XVI* = Ilie Corfuz, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele Poloniei. Secolul al XVI-lea*, București, 1979

Gooss, *Österreichische Staatsverträge = Österreichische Staatsverträge. Fürstentums Siebenbürgen (1526-1690)*, Bearbeitet Roderich Gooss, Wien, 1911

Hurmuzaki, *Documente* = *Documente privitoare la Istoria Românilor*, ed. Eudoxiu de Hurmuzaki ș.a., București

Hurmuzaki, *Fragmente* = *Fragmente din istoria românilor. Secolul XVII*, ed. Eudoxiu de Hurmuzaki, București

*

Нудельман, *Топография* = А. А. Нудельман, *Топография кладов и находок единичных монет (Археологическая карта Молдавской ССР, 8, 1976)*, Кишинев

*

RAJ = V. Chirica, M. Tanaschi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, 1-2, Iași, 1984-1985

RAJV = Ghenuță Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București, 1980

MBR = G. Buzdugan, O. Luchian, C. Oprescu, *Monede și bancnote românești*, București, 1977

Simpozion (Chișinău, 28-30 mai 2000), 2001 = *Simpozion de numismatică dedicat împlinirii a patru secole de la prima unire a românilor sub Mihai Viteazul. Chișinău, 28-30 mai 2000. Comunicări, studii și note*, București, 2001

Simpozion (Chișinău, 13-15 mai 2001), 2002 = *Simpozion de numismatică organizat în memoria martirilor căzuți la Valea Albă, la împlinirea a 525 de ani (1476-2001). Chișinău, 13-15 mai 2001. Comunicări, studii și note*, București, 2002

Simpozion (Chișinău, 26-28 noiembrie 2003), 2005 = *Simpozion de numismatică dedicat centenarului Societății Numismatice Române (1903-2003). Chișinău, 26-28 noiembrie 2003. Comunicări, studii și note*, București, 2005

TezChișinău = *Tezaure din muzeele orașului Chișinău. Secolele XVI-XVIII*, coord. Viorel M. Butnariu, Chișinău, 1994

*

Apulum = *Acta Musei Apulensis*, arheologie, istorie, etnografie, Muzeul din Alba Iulia

ArhMold = *Arheologia Moldovei*, Institutul de (Istorie și) Arheologie, Iași

BSNR = *Buletinul Societății Numismatice Române*, București

Carpica = *Carpica*, Complexul Muzean „Iulian Antonescu” Bacău

CI = *Cercetări istorice. Serie nouă*, Iași

CN = *Cercetări numismatice*, Muzeul Național de Istorie a României, București

CNA = *Cronica numismatica și arheologică*, București

Dacia (N.S.) = *Dacia, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne (N.S.)*, București

MemAntiq = *Memoria Antiquitatis*, Acta Musei Petrodavensis, Piatra Neamț

RRH = *Revue Roumaine d'Histoire*, București

Sargetia = *Sargetia*, Muzeul Județean Hunedoara, Deva

SCIV = *Studii și cercetări de istorie veche*, București

StComVrancea = *Studii și comunicări*. Complexul Muzeal Județean Vrancea, Focșani

Suceava = *Suceava*, Complexul Național Bucovina Suceava

WNum = *Wiadomości Numizmatyczne*, Warszawa

*

АИМ = *Археологические исследования в Молдавии*, Кишинев

*

BNR = Banca Națională a României

CMBacău = Complexul Muzeal „Iulian Antonescu” Bacău

CMBSuceava = Complexul Național Bucovina Suceava

CMJNemaț = Complexul Muzeal al Județului Neamț, Piatra Neamț

CMJVrancea = Complexul Muzeal Județean Vrancea, Focșani

IABucurești = Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București

IAIași = Institutul de Arheologie Iași

MIMIași = Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași

MJBotoșani = Muzeul Județean Botoșani

MNAIM = Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei, Chișinău

MNEIN = Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală, Chișinău

MNIR = Muzeul Național de Istorie a României, București

MUIași = Muzeul Unirii Iași

*

GROSSUS ARGENTEUS TRIPLEX EN MOLDAVIE (I)

(Résumé)

Mots clés: grossus argenteus triplex, l'union monétaire, espaces monétaires, imitations, contrefaçons

Monnaie d'argent de valeur moyenne, grossus argenteus triplex a été à l'origine une émission polonaise-prussienne appelée trojaki ou Dreigrösch. À partir de la fin du XVIe elle a été adoptée en tant que modèle par des autres émetteurs sous la dénomination hármas garas, krucierz, III grossetti, artluk; dans les actes internes des Pays Roumains il y avait les mentions (Moldavie) et costanda (Valachie).

Pour le Royaume de Pologne c'était la première monnaie dont la frappe a été circonscrite à l'esprit réformateur de l'époque, a ouvert le chemin de la modernisation du système monétaire de la Couronne et, en même temps, a lancé l'achèvement de l'union monétaire polonaise-prussienne. Dans les pays historiques roumains, cette monnaie apparaît dans de nombreux trésors. En Moldavie, elle a pénétré dans des conditions militaires et politiques exceptionnelles et elle est devenue bientôt le nominal moyen le plus stable est le plus facilement à accumuler, mais elle est disparue de la circulation dans des conditions moins claires.

Nous essayons aujourd'hui de réinvestiguer les sources numismatiques en partant d'une bibliographie complétée par certaines trouvailles inédites. Sur ce fondement, nous avons réalisé un répertoire des trésors du XVIe et du XVIIe siècle de Moldavie – qui comprennent aussi les *grossus argenteus triplex* – comme un échantillonnage représentatif pour certaines évaluations, soit d'ensemble, soit sur espèces monétaires. Malheureusement, les trésors ne reflètent pas l'effectif monétaire de l'époque, mais seulement d'accumulations partielles qui, le plus souvent dans ce cas-là, ont été partiellement récupérées. Ce fait limite quelques possibles conclusions à certaines observations générales, contrôlables, selon nous, par l'appel à l'information écrite (acte internes, traités).

Afin de finir notre démarche, en gardant le contrôle sur le total qui se présente très diversifié et, en même temps, clairement structuré par étapes et par régions historiques, en accord avec la dynamique des relations internationales de l'époque, nous avons estimé l'ampleur et la durée des rapports déroulés dans ce temps entre nominaux divers groupés ainsi:

I. les deniers hongrois et les *aspri* ottomans – le numéraire mineur resté en circulation jusqu'à la fin du XVIe siècle;

II. les *talers* – des grosses pièces qui ont pénétré ici au siècle suivant, surtout „allemands” et hollandais;

III. les schillings comme monnaies de guerres suédoises;

IV. *szelagi*, *pólgrosze*, *grosze*, *trojaki*, *orty* sont les principales émissions polonaises-lituanienes identifiées dans des trésors à longue durée – de Władysław II Jagiełłończyk (1386-1434) à Jan III Sobieski (1674-1696). Les autres émissions sont extrêmement rares et nous considérons qu'elles n'ont pas joué une rôle important en Moldavie.

En ce qui concerne la repartition des monnaies des trésors du Répertoire nous avons distingué plusieurs phase correspondant à ces reformes monétaires et crises financières majeures liées par certains événements militaires qui ont destabilisé la situation politiques et par des initiatives diplomatiques décisives, sans admettre une possible correspondance entre l'intervalle d'émission et le *terminus post quem*, lorsqu'ils ont été accumulés et cachés.

Nous attirons l'attention sur notre intention de suivre – dans la mesure du possible, d'une manière parallèle et synchronique –, la situation sur le continent (dans le sens géographique), en relative concordance avec les données fournies par les „espaces monétaires” avoisinés à la Moldavie, ottoman, polonais-lituanien, hongrois, que nous avons rapportés aux celles enregistrés dans le voievodat.

Ainsi, le lecteur se rendra compte que tout essai de démarrer l'exposé historique en partant seulement des données connues pour la Moldavie, sans tenir compte de la situation d'ensemble, ne permettra pas le savoir en détail et la compréhension correcte du spécifique local.

Il ne faut pas ignorer que les changes survenus dans le statut juridique de la Moldavie aux XVIe et XVIIe siècles ont dérivé surtout par l'évolution des rapports confessionnels, économiques et militaires entre les protagonistes du contractualisme européen et de l'exclusivisme du Coran ottoman. Nous pensons que la législation et le matériel numismatique l'indiquent d'une manière convaincante.

(Traduit par *Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba*)

PETRONEL ZAHARIUC

**„NU AM TRECUT CU VEDEREA”.
CÂTEVA HRISOAVE DE DANIE ALE DOMNILOR MOLDOVEI
PENTRU MĂNĂSTIREA XENOFON DE LA MUNTELE ATHOS***

În istoria legăturilor dintre Țările Române și mănăstirea Xenofon de la Muntele Athos, capitolul referitor la Moldova nu este foarte consistent, cuprinzând doar ajutoarele date de Alexandru Lăpușneanu și soția sa, Ruxandra, în vreme ce capitolul privitor la Țara Românească este foarte amplu, cuprinzând multe și felurite danii, pe temeiul cărora s-a adunat o bibliografie bogată¹. Până acum, despre hrisoavele pe care le publicăm se știa foarte puțin, fiind cuprinse doar în diferite liste cu descrierea arhivei mănăstirii² sau într-un „registru hronologic de actele ce se află la Muntele Athosului”, publicat de Cezar Boliac și republicat de Theodor Codrescu³.

Mănăstirea Xenofon nu a avut în Moldova metoace și nu a primit danii în bani (obroace) până în ultimul deceniu al veacului XVIII. Primul hrisov de danie a fost dat mănăstirii de Alexandru Ipsilanti în 1787, care i-a dăruit o sumă de bani din vama domnească și din exploatarea ocnelor de sare⁴; dania a fost obținută în urma străduințelor egumenului athonit, aflat în căutare de resurse financiare pentru refacerea întregului complex monahal. Mănăstirea Xenofon s-a aflat, ca și alte mănăstiri athonite, într-o

* Acest studiu face parte dintre rezultatele proiectului de cercetare CNCIS-UEFISCSU, PNII-IDEI, nr. 75/2008.

¹ Florin Marinescu, Ieromonah Ieronim Xenofontinos, *Relațiile Mănăstirii Xenofon cu Țara Românească și Moldova. Prezentare preliminară*, în *Ἀγιον Όρος. Πνευματικότητα. Ορθοδοξία. Τέχνη* (B' Διεθνές Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 11-13 Νοεμβρίου 2005), Salonic, 2006, p. 175-194 (în limba greacă); Petre Ș. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leur relations du milieu du XIVe siècle à 1654*, Roma, Pont. Institutum Orientalium, („Orientalia Christiana Analecta”, 227), 1986, p. 259-267; Teodor Bodogae, *Ajutoarele românești la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, București, 1940, p. 269-276; Virgil Căndea, *Mărturiile românești peste hotare. Mică enciclopedie*, I (Albania – Grecia), București, Ed. Enciclopedică, 1991, p. 533-537; Ioan Moldoveanu, *Contribuții la istoria relațiilor Țărilor Române cu Muntele Athos (1650-1863)*, București, 2007, p. 233-238; Petronel Zahariuc, *Câteva documente din prima jumătate a veacului al XVII-lea păstrate în arhiva Mănăstirii Xenofon de la Muntele Athos*, în RA, 1-2, 2008, p. 123-149; idem, *Câteva date despre legăturile Țărilor Române cu Mănăstirea Xenofon de la Muntele Athos (sfârșitul sec. XV – mijlocul sec. XVII)*, în vol. *Ideologii politice și reprezentări ale puterii în Europa*, Studii reunite de Alexandru-Florin Platon, Bogdan-Petru Maleon, Liviu Pilat, Iași, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009, p. 191-207.

² Damian P. Bogdan, *Despre daniile românești la Athos*, București, 1941, p. 32-33; T. Burada, *O călătorie la Muntele Athos*, Iași, 1884, p. 85-86; Virgil Căndea, *Mărturiile românești peste hotare. Mică enciclopedie*, I (Albania – Grecia), București, Ed. Enciclopedică, 1991, p. 534.

³ *Uricariul*, vol. XVII, ed. Theodor Codrescu, Iași, 1891, p. 113-114; aici sunt amintite doar cu data de an, numele domnului și al mănăstirii, hrisoavele din 1792, 1796, 1800, 1803 și 1820.

⁴ Iulia Gheorghian, Ileana Leonte, *Documente istorice. Mănăstirile: Sf. Ioan – Focșani, Jghiabu, Jitia și Roaba, Măgureanu – București, Mamu, Mărcuța și Mărgineni*, București, 1958, p. 115, nr. 253.

situație foarte dificilă la mijlocul secolului XVIII, fiind chiar în pericol să se dărâme. Prin strădania unui vrednic egumen, Paisie, așezământul monahal s-a redresat încetul cu încetul. La această reînviere a contribuit transformarea mănăstirii în „chinovie” cu viață mai aspră, fapt petrecut în 1784 prin hotărârea patriarhului ecumenic Gavril⁵. Astfel, metocul din Țara Românească, mănăstirea Roaba, din județul Dolj, a fost mai bine administrat, făcând să curgă în vistieria lavrei athonite sume importante de bani. Totodată, egumenii athoniți au reușit să obțină de la domnii Țării Românești scutiri de darea vinăriciului și sume de bani rezultate din venitul domnesc al ocnelor.

După hrisovul din 1787, amintit mai sus, mănăstirea Xenofon a primit întărire, aproape de la fiecare domn, pentru a lua cinci sute de lei pe an: trei sute de lei din venitul ocnelor domnești și două sute de lei din venitul mării vămi domnești, care se strângea de la „carvasaraua” domnească. Astfel, la 21 octombrie 1792, mănăstirea a primit întărire de la Alexandru Moruzi voievod, pentru această sumă, deoarece altfel nu avea cum să se ridice din datorii; trebuie remarcat faptul că domnul Moldovei laudă transformarea mănăstirii în chinovie cu viață de obște. Actul a fost înnoit, fără mari schimbări, de Alexandru Calimah, la 5 februarie 1796, și de Constantin Ipsilanti, la 17 septembrie 1800. După câțiva ani, Alexandru Moruzi voievod, venit în Moldova cu a doua domnie, schimbă întrucâtva dania, hotărând ca mănăstirea să primească, în loc de bani, 500 de bolovani mari de sare de la ocnele domnești. Astfel, mănăstirea avea un venit mai sigur, putând să arendeze exploatarea acestei cantități de sare sau să o vândă, la gura ocnei ori aiurea. Această schimbare a daniei s-a făcut după o amănunțită cercetare, atunci când domnul a aflat că „această mănăstire nu are nici un venit, altul aice în pământul acesta, spre agiutoriu hranii părinților de acolo, după cum au celelalte mănăstiri a Sfetagorei și a Sfântului Mormânt, cum și alte mănăstiri de la alte părți”, precum și că viețuitorii din lavra athonită „nu încetează rugându-să pentru buna petrecere și stare opștii și folosul și mântuire sufletilor noastre”. Alexandru vodă Moruzi a sperat că monahii vor continua „să să roage neîncetat și mai ferbînté pentru buna stare și fericire aceștii țări”.

În această nouă formă, hrisovul a fost întărit de Scarlat Calimah, la 30 iunie 1813, și de Mihail Suțu, la 12 aprilie 1820. Din actul de întărire, dat de ultimul domn fanariot, aflăm că cei 500 bolovani mari de sare cântăreau 40.000 de ocale, cantitate pe care mănăstirea Xenofon o putea arenda sau o putea vinde prin intermediul unui călugăr trimis la fața locului și pentru care trebuia să plătească un impozit de „douăzeci de parale la suta de ocale”. Toate aceste documente se găsesc în arhiva mănăstirii Xenofon de la Muntele Athos și vor face parte din volumul de documente și mărturii românești păstrate în această mănăstire athonită, pe care l-am pregătit împreună cu Florin Marinescu.

După 1821, datorită schimbării intervenite în regimul exploatarei salinelor⁶ și dificultăților apărute între Moldova și Muntele Athos, privitor la administrarea bunurilor din țară, această „milă” anuală nu a mai fost luată de către mănăstirea Xenofon. Chiar dacă această sursă de venit a secat, cei 500 de lei și apoi cei 500 de bolovani de sare, luați în fiecare an, au contribuit din plin, vreme de peste trei decenii, la refacerea zidurilor mănăstirii Xenofon și la dezvoltarea vieții monahale în această chinovie de la Sfântul Munte.

⁵ Teodor Bodogae, *op. cit.*, p. 274-275.

⁶ Dumitru Vitcu, *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă*, Iași, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1987, p. 44-57.

1. 1792 octombrie 21, Iași

Cu mila lui Dumnezeu, noi, Alecsandru Costandin Moruz voievod, domn Țărei Moldaviei. Înștiințare să faci cu acest hrisov al domniei mele pentru mănăstire, ce să numești Xenofontu, din Munteli Athonului de la Sfeta Gora, întru care mănăstire se cinstești și să prăznuiești hramul Sfântului Mare Mucenic Gheorghe, de a cărie stare ne-am pliroforisât domnie me că din întâmplările vremilor au căzut la gre sarcină de datorii, încât și toate averili sale au fost puse amanet. Și neavând alt chip de a să mai țină mănăstire aceasta, fiind părinții călugări lipsiți de hrana vieții lor, cugetat-au dar cuvioșii părinți la agiutoriu pravoslavnicilor creștini de la carii puțin agiutându-să s-au mai ușurat din greutate sarcinii datorii lor, cum și soborul de acolo s-au așezat de urmează viața de obște. Spre care sfânta mănăstiri, și domnie me, cu multă râvnă fiind îndemnat din sânghur al noastră bunăvoințe către agiutoriu și înpodobire svintelor lui Dumnezeu lăcașuri, biserici și mănăstiri, n-am lipsit a întări hrisovul de miluire și agiutoriu ce-au avut de la cei mai dinnainte luminați domni din această bine credincioasă țară.

Și iată, prin acest al nostru domnesc hrisov rânduim și hotărâm ca să se de pe tot anul milă câte trii sute lei din venitul ocniei și câte doi sute lei din vama ce mare gospod la cel ce va fi triimis vechil de la chinovie aceștii sfinte mănăstiri, spre agiutoriu hranii sfinților părinți petrecători de acolo. La care, poroncim domnie me dumneavoastră cămărași de ocna¹ vameși de carvasara să aveți a urma întocmai, dându-să mila aceasta pe tot anul netrămutat, cum să arată mai sus. Poftim dar domnie mea cu dragoste și pe alți frați luminați domni ce vor fi în urma noastră la domnie aceștii creștinești țeri se nu surpe sau să strămute această puțină milă, care cu toată cuviința s-au făcut de către domnie me cu această sfântă mănăstire, ce mai vârtos adăogând să întărească și să miluiască, pentru al domniilor sale sufletească mântuire și vecinică pomenire, precum nici domnie me n-am surpat milile altor luminați domni.

Scrisu-s-au hrisovul acesta la scaonul domnii meli, în orașul Iașii, întru ce dintâi domnie al noastră la Moldavie, de credincios boierul nostru Șarban Botescu biv vel sulger, în anul dintâi, la anii 1792 octombrie 21 dni².

Alexandru Costandin Moruz voievoda <m. p.>³.

Nr. I. Orig., hârtie, cerneală neagră, intitulăția, inițiala (cu o coroană deschisă deasupra), litere și cuvinte în text și paragraful final cu chinovar, sigiliu domnesc mijlociu, aplicat în chinovar, având în câmp stema Moldovei, din care se observă doar bourul, și legenda, din care se poate citi doar anul: „1792” (fig. 1).

¹ Slavonism: „și”.

² Slavonism: „zile”.

³ Semnătură cu litere grecești.

2. 1796 februarie 5, Iași

Cu mila lui Dumnezeu, noi, Alexandru Ioan Calimah voievod, domn al Țării Moldaviei. Înștiințare să faci cu acest hrisov al domnii meli pentru mănăstire, ce să numești Xenofontu, din Munteli Athonului de la Sfeta Gora, întru cari mănăstiri se cinstești și să prăznuiești hramul Sfântului Marelui Mucenic Gheorghe, de a cărie stare ne-am pliroforisit domnie me că din întâmplările vremilor au căzut la gre sarcină de datorie, încât și toate averili sale au fost puse amanet. Și neavând alt chip de a să mai țină mănăstire aceasta, fiind părinții călugări lipsiți de hrana vieții lor, cugetat-au dar

cuvioșii părinți la agiutoriu pravoslavnicilor creștini de la cari puțin agiutându-să s-au mai agiutorat din greutate sarcinii datorii lor, cum și soborul de acolo s-au așăzat de urmeazi viața de obștii. Spre cari sfânta mănăstiri, și domnie me cu multă râvnă, fiind îndemnat din sângură al noastră voință către agiutoriu și înpodobire svintelor lui Dumnezeu lăcașuri, biserici și mănăstiri, n-am lipsit a întări hrisovul de miluire și agiutoriu ce-au avut de la cei mai dinnainte luminați domni din această bine credincioasă țară.

Și iată, prin hrisovul aceasta rânduim și hotărâm ca să se de pe tot anul milă câte trii sute lei din venitul ocnii și câte două sute lei din vama gospod la cel ce va fi triimis vechil de la chinovie aceștie sfinte mănăstiri, spre agiutoriu hranii sfinților părinți petrecători de acolo. La care, poroncim domnie me dumneavoastră cămărași de ocnă i vamiși de carvasara să aveți a urma întocma, dându-să mila aceasta pe tot anul netrămutat, cum să arată mai sus. Poftim dar domnie mea cu dragoste și pe alți frați luminați domni ce vor fi în urma noastră la domnie aceștii creștinești țări se nu surpe sau să strămute această puțină milă, care cu toată cuviința s-au făcut de către domnie me cu această sfântă mănăstire, ce mai vârtos adăogând să întărească și să miluiască, pentru a domniilor sale sufletească pominire, precum nici domnie me n-am surpat milile altor luminați domni.

Scrisu-s-au hrisovul acesta la scaunul domnii meli, în orașul Eșii, întru cea dintâi domnie a noastră la Moldavie, în anul al doile, la leat 1796 februarie 5.

Noi Alexandru Calimahi voevoda <m. p.>¹.

Nr. II. Orig., hârtie, cerneală neagră, intitulăția, inițială, litere și cuvinte în text și paragraful final cu chinovar, sigiliu domnesc mijlociu, aplicat în chinovar, având în câmp un scut, încărcat cu capul de bour, din care ies spada și buzduganul; scutul este timbrat cu o coroană deschisă, este înconjurat de două ramuri, iar dedesubt se găsește anul: „1796”; de jur-împrejur, legenda: „† Io Alexandru Ioan Calimah voievod, cu mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovii” (fig. 2).

¹ Semnătură cu litere grecești.

3. 1800 septembrie 17, Iași

Cu mila lui Dumnezeu, noi, Costandin Alexandru Ipsilanti voievod, domn Țării Moldaviei. Să faci știră cu acest hrisov al domnii mele pentru mănăstirea, ce să numește Xenofont, din Muntile Athonului de la Sfeta Gura, unde să cinstești și să prăznuiești hramul Sfântului Marelui Mucenic Gheorghe, că prin jaloaba ce au dat către domnie mea au arătat că din întâmplările vremilor au căzut numita mănăstire la grea sarcină și datorie, încât și toate averile sale au fost pusă amanet. Și spre oareșcare agiutoru, având cuprindere de milă prin hrisovul domnii sale, Alexandru Ioan Calimah voievoda, ca să ia pe tot anul câte 500 lei milă, însă 300 lei din venitul ocnii și 200 lei din vama gospod, au făcut rugămintă ca să i să întărească mila aceasta, asemenea și de către noi.

Deci după jaloaba ce ne-au dat, făcând domnie mea cercetarea și adeverindu-ni că această numită mănăstire să află la foarte proastă stară, răzămând agiutoriu hranii părinților călugări ce sînt petrecători acolo numai la mila pravoslavnicilor creștini și vâzându-să și din hrisovul pomenitului mai sus domnu că au avut această cuprindere de milă, n-am trecut cu viderea rugămintă ce ne-au făcut, ce după cum pe alte sfinte

dumnezeiești lăcașuri, bisărici și mănăstiri, le-am agiutorat cu milile ce s-au socotit, asămine și asupra aceștii mănăstiri milostivindu-ne.

Iată, prin hrisovul acesta întărim și hotărâm ca pe tot anul să să dea milă câte cinci sute lei din venitul ocnii, cămărașii gospod, la cel ce va fi triimis vechil de la chinovie aceștii sfinte mănăstiri, spre agiutoriul hranii părinților petrecători de acolo. Pentru care porocim domnie mea, dumilor voastre, cămărași de ocnă să aveți a urma întocma, dând mila aceasta pe tot anul nestrămutat. Poftim dar domnie mea cu dragoste și pe alți frați luminați domni ce vor fi în urma noastră la domnie aceștii creștinești țări să nu surpe sau să strămute această puțină milă, că mai vârtos adăogând să întărească, pentru a domniilor sale vecinică pomenire.

Scriu-s-au hrisovul acesta la scaonul domniii mele, în orașul Eșii, întru cea dintâi domnie a noastră la Moldavie, în anul al doile, la anul 1800 săptemvrie 17.

Noi Costantin Alexandru Ipsilanti voievoda <m. p.>¹.

Nr. III. Orig., hârtie, cerneală neagră, intitulăția, inițiala, litere și cuvinte în text și para-graful final cu chinovar, sigiliu domnesc mijlociu, aplicat în chinovar, având în câmp un scut oval, încărcat cu capul de bour, din care ies spada și buzduganul; scutul este timbrat de o cască cu lambrechini, este înconjurat de două ramuri, iar dedesubt se găsește anul: „1799”; de jur-împrejur, legenda: „† Io Costantin Alexandru Ipsilanti voievod, cu mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovii” (fig. 3).

¹ Semnătură cu litere grecești.

4. 1803 mai 8, Iași

Cu mila lui Dumnezeu, noi, Alexandru Costantin Muruz voievod, domn Țării Moldaviei. Facim știre cu acest hrisov al domniei mele pentru mănăstire chinovios, ci să numește Xenofont, din Muntile Athonului de la Sfeta Goră, undi să cinstește și să prăznuiește hramul Sfântului Marelui Mucenic Gheorghe, că prin jaloaba ce au dat cătră domnie me călugării petrecători de acolo au arătat că din întâmplările vremilor să află numita mănăstire căzută la gre sarcină de datorie, încât toate averili sale au fost pusă amanet. Și spre oareșcare agiutor, având cuprindere de milă prin hrisoave gospod de la luminații domni de mai înainté ca să ia câte cinci sute lei pe tot anul milă din ocnă gospod au făcut rugăminté ca să i să întărească mila aceasta și de cătră domnie me.

Deci după jaloaba ce ne-au dat, făcând domnie me cercetare și încredințându-ne că această mănăstire nu are nici un venit, altul aice în pământul acesta, spre agiutoriul hranii părinților de acolo, după cum au celelalte mănăstiri a Sfetagorei și a Sfântului Mormânt, cum și alte mănăstiri de la alte părți, și părinții ce să află cu lăcuința la această mănăstire, petrecând după canoanele săbornicești a Sfinților Părinți, nu încetează rugându-să pentru buna petrecere și stare opștii și folosul și mântuire sufletilor noastre, pentru ca să le înlesnim pitrecere lor cu folosul milei ce au de la domnie aceasta și ca să să roage neîncetat și mai ferbinté pentru buna stare și fericire aceștii țări, am socotit mai cu cuviință și de folos ca să să de, spre în loc de bani. Deci în locul acestor bani, ci să da pără acum, hotărâm prin acest al nostru domnesc hrisov ca să ia această sfântă mănăstire câte cinci sute drobi mari de sare pe tot anul milă din ocnă gospod, cari sare ori în credință sau în vânzare de va fi slujba ocnii să să de nesmintit pe tot anul la cel ce va fi triimis vechil de la chinovie aceștii sfinte mănăstiri, ca să fie spre agiutoriul hranii părinților petrecători de acolo.

Pentru care, poruncim domnie mea dumneavoastră cămărași de ocnă să aveți a urma întocma, după cum prin hrisovul acesta al domniei mele să hotărăște, dând sare aceasta pe tot anul nestrămutat. Poftim dar domnie mea cu dragoste și pe alți frați luminați domni, pe cari Sfântul Dumnezeu îi va orându-i în urma noastră la domnie aceștii țări, să nu strice nici să strămuté acest puțin ajutoriu de milă, ce mai vârtos să adaogă și să întărească, pentru a domniilor sale cinste și vecinică pomenire.

Scrisu-s-au hrisovul acesta la scaonul domnii mele, în orașul Eșii, întru a doa domnie a noastră la Moldavie, în anul dintâi, la anul 1803 mai 8.

Noi Alexandru Costantin Muruz voievoda <m. p.>¹.

Nr. IV. Orig., hârtie, cerneală neagră, intitulăția, inițiala, litere și cuvinte în text și paragraful final cu chinovar, sigiliu domnesc mijlociu, aplicat în chinovar, având în câmp un scut, încărcat cu stema unită, acvila Țării Românești la dextra și bourul Moldovei la senestra, din care ies spada și buzduganul; scutul este timbrat de o coroană deschisă și este înconjurat de două ramuri; de jur-împrejur, legenda: „† Io Alexandru Costantin M<uruz voievod, cu mila lui Dumnezeu>²ău, domn al Țării Moldovii” (fig. 4).

¹ Semnătură cu litere grecești.

² Fragment lipsă în fotografie.

5. 1813 iunie 30, Iași

Cu mila lui Dumnezeu, noi, Scarlat Alexandru Calimah voievod, domn Țării Moldaviei. Facem știre cu acest hrisov al domnii mele pentru mănăstirea chinovios, ce să numește Xenofontu, din Muntele Athonului de la Sfeta Gură, unde să cinstește și să prăznuiește hramul Sfântului Marelui Mucenic Gheorghe, că prin jalobă ce au dat către domnie mea călugării petrecători de acolo au arătat că din întâmplările vremilor aflându-să această numită mănăstire căzută în grele datorii, încât toate averile sale au fost pusă amanet. Spre oareșcare ajutor, luminații domni de mai înainte au făcut milă ca să aibă a lua pe tot anul câte 500 lei din ocnă gospod, iar în vremea domnii aceștii din urmă a luminatului domn, fratelui nostru, Alexandru Muruz vodă, în locul acestor bani, pentru ca să poată mănăstirea mai multă mai multă folosântă, au hotărât ca să ia câte 500 drobi mari de sare din ocniile gospod pe tot anul, făcând cerire și rugămintă ca să i să întărească și de către domnie mea această miluire.

Deci încredințându-ne domnie mea asupra arățărilor acestora ce ne-au făcut și văzând și hrisovul ce are mănăstirea de la luminatul domn, procatohul¹ nostru, pe această milă, nu am trecut cu vederea rugămintea părinților, ce iată prin acest hrisov al domnii mele întărim și hotărâm ca să aibă a lua această mănăstire și de aice înainte nestrămutat pe tot anul câte cinci sute drobi mari sare din ocniile gospod a domniei aceștie, care sare ori în credință sau în vânzare de va fi slujba ocniilor să de nesmintit pe tot anul la acel ce să va arăta vechil triimis de la chinovios a mănăstirii, pentru ca să fie spre ajutoriu și înlesnirea părinților petrecători de acolo.

Pentru care, poruncim domnie mea, dumneavoastră, cămărași a ocniilor ca să fiți întocmai următori. Poftim dar domnie mea cu dragoste și pe alți frați luminați domni, cari din pronie dumnezeiască să vor orându-i la domnie aceștii țări, nu numai să nu strice această milă, ce mai vârtos să întărească și să adaogă, pentru a domniilor sale cinste și vecinică pomenire.

Scrisu-s-au hrisovul acesta la scaonul domnii mele, în orașul Eșii, într-o domnie a noastră la Moldavie, în anul dintâi, la let 1813 iunie 30.

Noi Scarlat Alexandru Calimah voievoda <m. p.>².

Nr. V. Orig., hârtie, cerneală neagră, intitulăția, inițiala, litere și cuvinte în text și paragraful final cu chinovar, sigiliu domnesc mijlociu, aplicat în chinovar, având în câmp un scut, încărcat cu capul de bour, înconjurat de un mare număr de trofee și timbrat cu un glob cruciger; scutul este așezat pe un mantou, timbrat cu o coroană deschisă; de jur-împrejur, legenda neclară (fig. 5).

¹ Grecism: „predecesorul”.

² Semnătură cu litere grecești.

6. 1820 aprilie 12, Iași

Cu mila lui Dumnezeu, noi, Mihail Grigoriu Suțul voievod, domn Țării Moldaviei. Să face știre cu acest hrisov al domnii mele pentru mănăstirea chinovios, ce să numește Xenofont, din Muntele Athonului de la Sfeta Goră, unde să prăznuiește hramul Sfântului Marelui Mucenicu Gheorghie, că prin jaloabă ce au dat către domnie mea părinții petrecători de acolo au arătat că din întâmplările vremilor, aflându-să această numită mănăstire căzută în grele datorii, încât toate averile sale au fost pusă amanet. Spre oareșcare agiutor, luminații domni de mai înainte au făcut milă ca să aibă a lua pe tot anul câte cinci sute drobi mari de sare din ocnile gospod pe tot anul, pentru care pururea au luat câte 40.000 ocă sare pe an, făcând rugămintea ca să i să întărească și de către noi această miluire.

Deci încredințându-ne domniia mea asupra arătatilor acestora ce ne-au făcut și văzând și hrisoavele gospod de miluire aceasta ce are mănăstirea, care cu adevărat, precum ne-am pliorforisit, în toată vremea au luat câte 40.000 ocă sare pe tot anul, nu am trecut cu vederea rugămintea ce ne-au făcut, ce iată prin acest al nostru domnesc hrisov, întărindu-i miluirea, hotărâm ca să aibă a lua mănăstirea pe tot anul câte patruzeci mii ocă sare din ocna gospod, care să o ia în drobi din măgle¹, dându-să nesmintit pe fiștecare an sarea aceasta sau în vânzare, de vor fi ocnile sau în credință, de să vor căuta pe fiștecare an; însă ce va lua sarea aceasta va plăti și mănăstirea analogos hotărât al casei răsurilor, câte douăzeci parale la suta de ocă, după hotărârea opșteștii anaforale.

Poruncim dar domniia mea dumneavoastră cămărași de ocna să aveți a urma întocma după hotărârea hrisovului acestuia al domnii mele, iar pe luminații domni, frații noștri, carii din proniia cerească ce vor orându-i în urma noastră ocârmuitorii pământului acestuia, să nu strămute această miluire, ce mai vârtos să o întărească și să o adaogă, pentru a domniilor sale vecinică pomenire.

S-au scris hrisovul acesta la scaonul domnii mele, în orașul Eșii, într-o domnie a noastră la Moldavie, în anul dintâi, la let 1820 aprilie 12.

Noi Mihail Grigorie Suțul voievoda <m. p.>².

Nr. VI. Orig., hârtie, cerneală neagră, intitulăția, inițiala, litere și cuvinte în text și paragraful final cu chinovar, sigiliu domnesc mijlociu, aplicat în chinovar, având în câmp un scut, încărcat cu capul de bour, înconjurat de un mare număr de trofee și de stemele ținuturilor și este timbrat cu un glob cruciger; scutul este așezat pe un mantou, timbrat cu o coroană deschisă; de jur-împrejur, legenda neclară (fig. 6).

¹ Grămezi de sare, așezate la gura ocni.

² Semnătură în limba greacă.

Fig. 1

Fig. 2

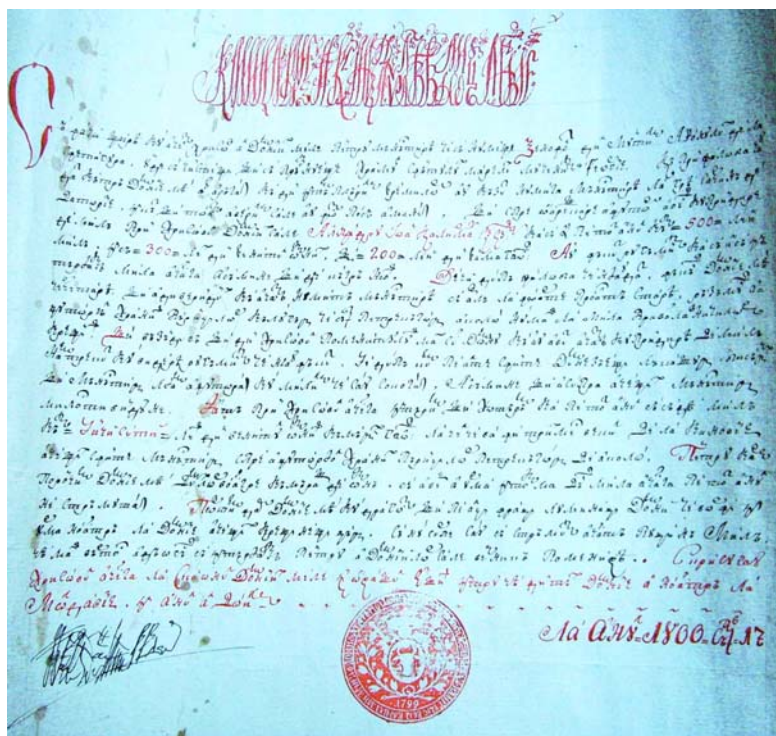

Fig. 3

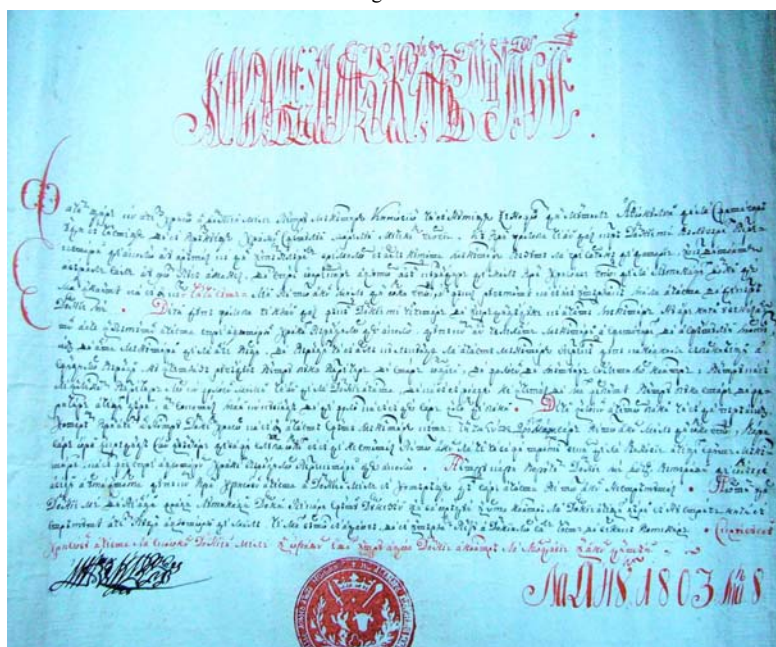

Fig. 4

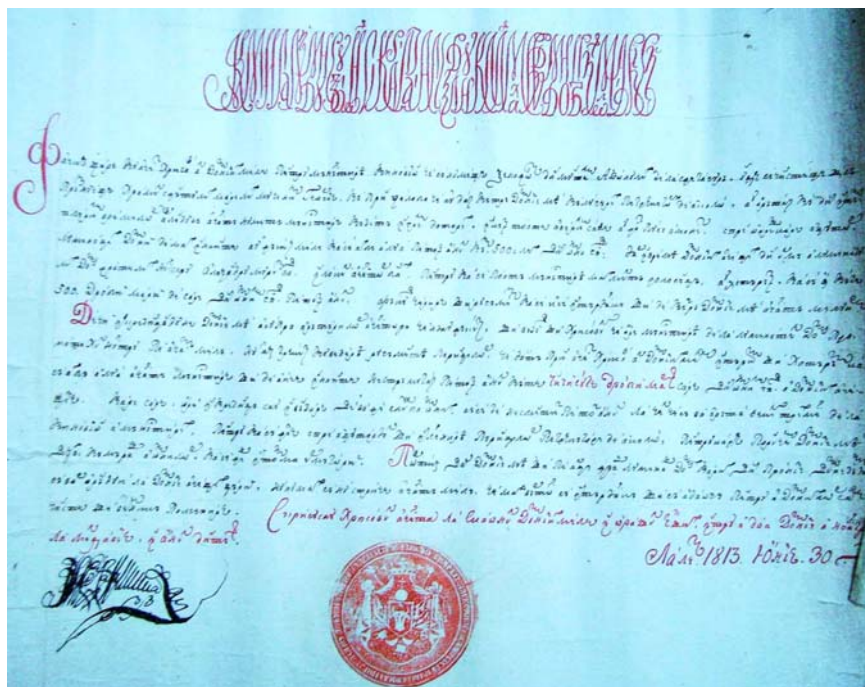

Fig. 5

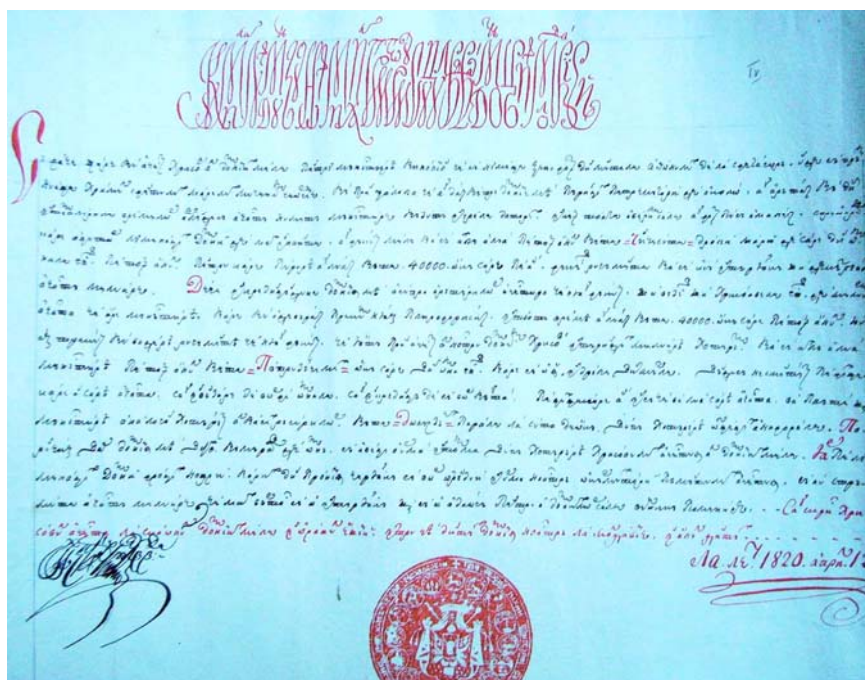

Fig. 6

MIHAI-ȘTEFAN CEAUȘU

NOI CONTRIBUȚII DOCUMENTARE PRIVITOARE LA ANUL REVOLUȚIONAR 1848 ÎN MOLDOVA

Referitor la revoluția de la 1848 în Principatele Române s-au publicat până acum un impresionant număr de lucrări monografice sau colective, memorii, volume de documente, precum și o mulțime de studii apărute în diferite periodice de specialitate, care au elucidat aproape toate aspectele privitoare la premisele interne și externe ce au condus la izbucnirea revoluției române, la desfășurarea acesteia sau la consecințele sale imediate, dar și viitoare, asupra devenirii istorice a celor două principate românești, pe calea modernizării și a edificării unității statale și naționale. Și cu toate acestea, mereu apar noi mărturii documentare pe masa istoricului, care are datoria de a le semna confrăților de breaslă și marelui public. Acesta este și cazul celor cinci documente inedite pe care le publicăm acum, pe care, în mare parte, l-am depistat cu mai mulți ani în urmă, în investigațiile întreprinse în fondurile documentare păstrate în depozitele Direcției Județene a Arhivelor Naționale din Suceava. Patru dintre ele provin din rândul actelor ce alcătuiesc fondul personal Teodor Balan, fiind copii după originalele germane ce se păstrau în perioada interbelică la Arhivele din Cernăuți, în fondul Administrația districtului Bucovina (Bukowiner Kreisamt), care astăzi ne sunt prea puțin accesibile. Cel de-al cincilea document, raportul consulului prusian Richtofen, provine de la Zentrales Staatsarchiv din Merseburg (Germania), fiind depistat de noi și adus sub formă de xerocopie, în anul 1981, în urma unui stagiu de documentare în arhivele germane.

În general, documentele conturează unele detalii din tabloul cunoscut al începutului revoluției în Moldova, din perspectiva rapoartelor înaintate de șeful Administrației Bucovinei, Gheorghe von Isăcescul, pe baza informațiilor primite din diferite surse locale, către autoritatea ierarhic superioară, reprezentată de Guvernământul provinciei Galiția. Rapoartele dovedesc interesul manifestat de noul cabinetul liberal austriac, instalat în urma revoluției din martie 1848, de la Viena, de a afla cât mai multe informații privitoare la situația din Principatul Moldovei și la atitudinea Rusiei, nu numai de la consulul austriac din Iași, ci și din alte surse.

Cele patru relatări ale lui Isăcescul despre evoluția evenimentelor din Moldova, în preajma și după celebra întrunire din 27 martie / 8 aprilie 1848 a revoluționarilor moldoveni de la Iași, aduc mărturii noi și interesante privitoare la amploarea agitațiilor revoluționare premergătoare, la modalitatea în care s-a desfășurat adunarea de la Hotel de Petersburg, la punctele din „Petițiunea proclamațiune a boierilor și notabililor moldoveni”, sau la reprimarea mișcării revoluționare de principele domnitor Mihail Sturdza. În prezentarea faptelor și a personajelor implicate, rapoartele lui Isăcescul

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. XLVII, 2010, p. 363–376

prezintă versiuni oarecum diferite față de amintirile lui George Sion¹ sau memoriile târzii ale logofătului Nicolae Suțu², ce merită a fi examinate cât mai atent. Totodată, ele confirmă aserțiunile formulate deja în istoriografia română³ privitoare la simpatia arătată de o parte a boierimii și a clasei de mijloc față de transformarea Austriei într-o monarhie constituțională, în urma revoluției din martie 1848, precum și faptul că, acțiunile revoluționarilor au fost temperate de teama nutrită de moldoveni față de permanenta amenințare a unei posibile intervenții a trupelor rusești, dincolo de Prut, pentru a înăbuși orice tulburare a ordinii instituite.

Situat în același registru, amplul raport înaintat în iunie 1848 de consulul prusian din Iași, Emil von Richtofen, adresat contelui Perponcher, ambasadorul Prusiei la Constantinopol, oferă numeroase informații, de primă mână, privitoare la situația politică tensionată existentă în Moldova după înfrângerea revoluției, ce putea genera oricând în noi tulburări, la politica dusă de Rusia față de Principatele Române, la afirmarea ideii de unitate națională a românilor, precum și la motivele ce i-au determinat hotărârea de a face un gest neobișnuit, anume de a accepta să trimită pe cale diplomatică în capitala Imperiului Otoman memoriul celor mai notabili boieri și clerici moldoveni adresat puterii suzerane și marilor puteri europene.

Documentele au fost transcrise respectându-se ortografia și punctuația originală, iar pentru a înlesni utilizarea cu maxim de profit a informațiilor conținute am optat pentru traducerea lor în limba română. De menționat este faptul că data documentelor este exprimată după calendarul gregorian sau stilul nou, adoptat de țările din centrul și vestul Europei.

1. 1848 aprilie 6, Cernăuți. *Raportul lui Isăcescul, administratorul districtului Bucovina, către Prezidiul provinciei Galiția, referitor la starea de spirit revoluționară din Moldova și Bucovina.*

Czernowitz, 1848 April 6.

Bericht des Buccoviner Kreishauptmannes
Landes-Präsidium !

Nach den aus der Moldau eingelangten Nachrichten hat sich die Aufregung unter der Bevölkerung zu Iassi gelegt.

Diese forderte über Einflüsterungen mehr der größten Bojaren die Entfernung der vom moldauischen Fürsten Stourdza aufgenommenen Arnauten Garde und der Minister, dann die Auflösung der Deputierten-Kammer.

Der Fürst sicherte dem Volke die Einföhrung aller dieser Wünsche zu, und dasselbe beruhigte sich.

¹ G. Sion, *Suvenire contimpurane*, București, 1888.

² *Mémoires du Prince Nicolas Soutzo grand Logphète de Moldavie. 1798-1871*, publié par Panaioti Rizos, Vienne, 1899, apărute și traducere în limba română: *Memoriile principelui Nicolae Suțu*, traducere, introducere, note și comentarii de Georgeta Penelea Filitti, București, 1997.

³ Gh. Platon, *Moldova și începuturile revoluției de la 1848*, Chișinău, 1993, p. 310 și urm.

Viel mag hiezu auch die Besorgniss gegen das Einrücken russischer Truppen beigetragen haben, und welcher dem Volke bei neuen Aufrühre gedroht wurde.

Seit der Verkündigung einer Konstitution in den österreichischen Staaten, sind die meisten Größten <Bojaren> und auch die Mittelklasse in der Moldau für die Vereinigung mit diesem Staate gestimmt, von welchem sie das Glück des Landes erwarten.

Die von mehreren Gutsbesitzern in den benachbarten gallicyschen Kreisen den Unterthanen offen zugesicherte Robottsfreyheit hat auch hierkreises hie und da die Unterthanen darauf aufmerksam gemacht, ob sie nicht gleichfalls auf eine ähnliche Begünstigung Anspruch machen dürften.

Eine besondere Aufregung wurde unter derselben noch nicht wahrgenommen.

In der Kreisstadt beabsichtigten die Studierenden die Abhaltung eines Seelenamtes für die in Wien gefallenen Studierenden; es wird aber ganz unaufsichtig dahin eingewirkt, damit dies möglichst verschoben werde.

Gestern verbreitete sich hierorts nach Lemberger Briefen das Gerücht, daß Rußland mit den Vorgängen in Österreich unzufrieden die Absicht habe, Galizien zu besetzen.

Dies veranlaßte einige Aufregung unter den Stadteinwohner, welche aber bald größtenteils wieder aufhörten.

Die Bürgerschaft rechnet noch immer mit der Bewilligung zum Errichtung der Nazionalgarde in Czernowitz, um bei einer etwaigen anderen Verwendung des hierorts befindliches Militärs den inneren Dienstversehen zu können.

Sie bemerkte, daß vor der Hand wenigstens ein Waffenvorrath hierher gesendet worden sollte, um die Nazionalgarde bei eintretender Nothwendigkeit gleich damit versehen können.

Dieselbe würde einstweilen zu Geduld verwiesen.

Gestern Nachts wurden dem Polizeioberkommissär Kaminobrodzki wieder mehrere Fensterscheiben an seiner Wohnung durch unbekannte Thäter eingeschlagen, und derselbe wird wohl selbst bald zur Einsicht gelangen, daß er unter den Czernowitzern Einwohnern auf Sympathien nicht rechnen darf, in der Buccoviener Adel gehaßt wird, der es sich nicht mehr lassen will, daß Kaminobrodzki stets die Treue und Anhänglichkeit der Buccowiner Einwohner an die österreichisches Regierung, durch Verwendung im geheimen Wege zu verdächtigen, bemüht war.

Sonst ist durchaus keine Ruhestörung bisher eingetreten.

Iseczeskul, m.p.

*
* *

Cernăuți, 1848 aprilie 6

Raportul administratorului districtului Bucovina
Prezidiului Provincial!

După știrile provenite din Moldova s-a produs agitație în rândurile populației din Iași.

Aceasta cere, prin intrigile mai multor mari boieri, îndepărtarea gărzii de arnăuți ridicată de principele moldovean Sturdza, precum și a miniștrilor, apoi dizolvarea Camerei Deputaților.

Principele a asigurat poporul să împlinească toate aceste cerințe și acesta s-a liniștit.

Mai degrabă la aceasta a contribuit îngrijorarea față de intrarea trupelor rusești, cu care a fost amenințat poporul la o nouă tulburare.

De când cu anunțarea unei constituții în statele austriece, majoritatea marilor <boieri> și chiar și clasa de mijloc din Moldova este dispusă pentru unirea cu aceste state, de la care așteaptă fericirea țării.

Slobozenia clăcii, promisă public de mai mulți proprietari de moșie în districtele galițiene vecine, a făcut atenți la aceasta, pe ici pe colo, chiar și pe clăcașii din acest district, dacă nu ar avea și ei dreptul să facă revendicări pentru o favoarea asemănătoare.

O agitație specială printre aceștia nu a avut încă loc cu adevărat.

În capitala districtului studenții intenționează să țină un parastas pentru studenții căzuți la Viena, deoarece s-ar exercita prin aceasta o influență pe deplin neloială aici, acest lucru va fi amânat pe cât este posibil.

Ieri s-a răspândit zvonul aici, după scrisorile liovenilor, că Rusia, nemulțumită cu evenimentele din Austria, are intenția să ocupe Galiția.

Aceasta a produs ceva agitație printre locuitorii orașului, care însă, în mare parte, deja au încetat cu aceasta.

Totalitatea cetățenilor ia mereu încă în considerare aprobarea pentru înființarea Gărzii Naționale în Cernăuți, ca la o eventuală altă utilizare a militarilor aflați aici, să poată executa serviciul militari în interior.

Ei observă că pe de altă parte, cel puțin un stoc de arme ar trebui să fie trimise înapoi, pentru ca Garda Națională să poată fi dotată cu acestea în caz de necesitate.

Aceștia au fost îndemnați deocamdată la răbdare.

Ieri noapte, comisarului șef de poliție, Kaminobrodzki, iarăși i-au fost sparte mai multe ochiuri de geam de la ferestrele locuinței sale, de făptași necunoscuți și acesta a ajuns deja pe deplin la înțelegerea că el nu se mai bucură de simpatie printre locuitorii din Cernăuți. Este urât de nobilimea bucovineană, care nu va mai permite ca Kaminobrodzki, prin folosirea căilor secrete, să se ostenească continuu a bănuî credința și atașamentul locuitorilor Bucovinei față de regimul austriac.

Afară de aceasta nu s-a întâmplat până acum nici o tulburare a liniștii.

Isăcescul, m.p.

Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Suceava, fond personal Teodor Bălan, pachet V, doc. nr. 2/1848, f.1-2. Copie germ.

2. 1848 aprilie 12, Cernăuți. *Raportul administratorului districtului Bucovina, Isăcescul, către Prezidiul provinciei Galiția referitor la înăbușirea acțiunii revoluționarilor moldoveni.*

Czernowitz, 1848 April 12.

Bericht des Buccoviner Kreishauptmanns.
Landespräsidium!

Am 9. d<ieses> M<onats> traf eine bedeutende Anzahl moldauische Bojaren, die zur Opposition gegen den Fürsten gehören und sich – kurz vorher von Iassi entfernt

hatte, unvermuthet in Begleitung von mehreren Hundert Bewaffneten dort nieder ein und versammelten sich am folgenden Tage zu einer Berathung im Hotel de Petersburg, wozu der regierende Fürst den Minister des Innern absendete.

Es strömte viel Volk herbei und es entstand eine solche Aufregung, dass der Fürst das Hotel durch die Miliz, welche den Eid der Treue erneuern mußte, umzingeln ließ. Es fielen mehrere Schüsse, die Miliz gewann aber die Oberhand und der Bojar Aleco Mavrocordato wurde mit 5 andern gefangen genommen.

Der moldauische Fürst übernahm die verfaßte Petizion und versprach das Möglichste, die Aufregung war aber noch immer groß, da selbst der moldauische Metropolit sich der Opposition anschloß.

Der russische Vice Konsul drohte mit der Herbeirufung russische Truppen zur Herstellung der Ruhe und Ordnung; dies Schein zu wirken, ohne daß aber die Aufregung ganz behoben wurde.

Dies wird ehrfurchtsvoll zur hohen Kenntnis gebracht.

Iseczeskul, m.p.

*
* *

Cernăuți, 1848 aprilie 12

Raportul administratorului districtului Bucovina
Prezidiului Provincial!

Pe 9 a acestei luni soseau un important număr de boieri moldoveni, care aparțin opoziției potrivnice domnului și care, cu puțin înainte fuseseră îndepărtați din Iași, însoțiți în mod surprinzător acolo jos de mai multe sute de înarmați și s-au întrunit în ziua următoare la un consiliu în Hotel de Petersburg, la care principele domnitor a trimis pe Ministrul de Interne.

S-a revărsat mult popor încoace și s-a iscat o astfel de agitație, încât domnul a dispus să fie înconjurat hotelul de către Miliție, care a trebuit să reînnoiască jurământul de credință. S-au tras mai multe împușcături, miliția însă a biruit și boierul Alecu Mavrocordat împreună cu alți cinci au fost luați prinși.

Domnul moldovean a primit petiția semnată și a promis să facă tot ce-i stă în putință. Agitația era însă tot mai mare, căci însuși mitropolitul moldovean s-a alăturat opoziției.

Viceconsulul rus a amenințat cu chemarea trupelor rusești pentru a restabili liniștea și ordinea. Aceasta face impresia că se va produce, fără ca agitația însă să fie înlăturată pe deplin.

Aceasta se aduce la înalta cunoștință, cu deplin respect.

Isăcescul, m.p.

Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Suceava, fond personal Teodor Bălan, pachet V, doc. nr. 3/1848, f. 1-2. Copie germ.

3. 1848 aprilie 16, Cernăuți. *Raportul administratorului districtului Bucovina, Isăcescul, către Prezidiul provinciei Galiția referitor la arestarea la Iași a mai multor boieri și exilarea lor în Turcia, la acțiunea consulului Rusiei etc.*

Czernowitz 1848 April 16.

Bericht des Buccoviner Kreishauptmanns.
Landespräsidium!

Bei dem am 10. d<ieses> M<onats> in Iassi stattgefundenen Zusammenstoß der moldauischen Miliz mit der bewaffneten Begleitung der im Hotel de S<ank>t Petersburg versammelt gewesenen Bojaren, sind viele Schüsse von beiden Theilen gefallen, dabei aber nur 3 Personen verwundet wurden.

Die Miliz behielt die Oberhand und es wurden die zur Opposition gehörigen moldauischen Bojaren Aleco Morusi, Aleco Mavrocordato, 4 Bruder Raducanu-Rosset, 2 Gika, Vater und Sohn und Kostaki Sturdza mit mehreren Bojaren der 2ten Klasse verhaftet.

Die beide Gika und Kostaki Sturdza wurden von regierenden Fürsten begnadigt, die übrigen aber, 22 an der Zahl, wurden in gemeinsam Kosaken-Kleidung gesteckt und unter starken Begleitung gebunden über die Donau gesendet.

In Iassi verlautete, daß der Bruder des zum Transporte über die Donau bestimmten Bojaren Morusi eine bedeutende Menge von Bauern bewaffnet, diese Transport auf dem Wege nach Gallatz überfallen und sämtliche Gefangenen befreit haben soll.

Ist dies wirklich der Fall, so wird die in Iassi noch fortdauernden Gablung sehr gesteigert werden, und es zu unerwarteten Auftritten kommen.

Der Iassier Erzbischof hatte sich der Opposition angeschlossen und erhielt vom regierenden Fürsten die Weisung die noch übrige Fastenzeit so wie die Feiertage im Kloster Slatina zuzubringen.

Der Schauspieler Poni hat an dem Aufzuge vom 10. d<ieses> M<onats> thätig Theil genommen und erhielt auf Befehl des Fürsten 100 Streiche auf die Fußsohlen (Falangi).

Der russische General Consul von Kozebue ist im Iassi eingetroffen, und man erwartet von seiner energischen Einwirkung, daß es ihm gelingen wird, die Ruhe in Iassi wenigstens zum Theile herzustellen, da die moldauischen Einwohner den Einmarsch russischen Truppen sehr befürchten.

Vor einige Tage wurde in der Nacht an der Gränze bei Novoselitz Trommelschläge von abwärts marschierenden Truppen gehört, die man durch mehrere Stunden gehört haben soll.

Man glaube, daß dies russische Truppen waren, welche die Bestimmung haben, die Unruhe in der Moldau zu dämpfen.

Die von den moldauischen Bojaren dem Fürsten übergeben Petition enthält 29 Punkte.

Sie forderte insbesondere, daß:

- a. Die Juden aus der Moldau abgeschafft;
- b. Geschworenen Gerichte eingeführt;
- c. Der jüngere Sohn des Fürsten, welche sich in der Moldau viele Eigenmächtigkeiten ungestraft erlaubt hatte, aus der Moldau entfernt;

- d. Pressefreiheit gestattet;
- e. Die Kapitalien des Fürsten in Lande gegen 7 Procent angelegt;
- f. Deputierte vom Volke gewählt;
- g. Eine Nationalgarde errichtet;
- h. Die Unterthanen die Steuer für 3 Jahre nachgesehen; und den Beamten durch 3 Monathe kein Gehalt erfolgt werde.

Die im Dienste gestandenen Bojaren haben bis auf 8 ihre Ämter niedergelegt und der Fürst befindet sich wegen ihrer Wiederbesetzung in nicht geringer Verlegenheit.

Das bringe ich ehrfurchtsvoll zur hohen Kenntnisse.

Isseczeskul

*
* *

Cernăuți, 1848 aprilie 16.

Raportul administratorului districtului Bucovina
Prezidiului Provincial!

În ciocnirea care a avut loc la 10 ale acestei luni în Iași, între miliția moldovenească, cu suita înarmată a foștilor boieri adunați la Hotelul Sankt Petersburg, s-au tras multe focuri de armă de o parte și de alta, la aceasta însă numai trei persoane au fost rănite.

Miliția deținea superioritatea și au fost încarcerați boierii moldoveni aparținând opoziției: Alecu Moruzi, Alecu Mavrocordat, patru frați Răducanu-Rosseti, doi Ghica, tatăl și fiul și Costachi Sturdza, cu mai mulți boieri din a doua clasă.

Cei doi Ghica și Costachi Sturdza au fost grațiați de principele domnitor, restul însă, în număr de 22, au fost îmbrăcați în haine căzăcești, de rând și au fost trimiși peste Dunăre sub o puternică escortă.

În Iași se zvonește că fratele boierului Moruzi, destinat transportului peste Dunăre, ar fi înarmat o importantă masă de țărani, că ar fi atacat acest transport pe drumul spre Galați și ar fi eliberat pe anumiți prizonieri.

Dacă așa este cu adevărat situația, atunci răspântia existentă încă în Iași va fi mult intensificată și se va ajunge la ridicări neașteptate.

Arhiepiscopul de Iași s-a alăturat opoziției și a primit de la principele domnitor dispoziția de a petrece restul perioadei Paștelui, ca și sărbătorile în mănăstirea Slatina.

Actorul Poni a luat parte la mișcarea de pe 10 ale acestei luni și a primit din porunca principelui 100 de lovituri la falange.

Consulul general rus von Kozebue a sosit la Iași și se așteaptă din acțiunea sa energetică că va reuși să instaureze în Iași liniștea, cel puțin parțial, deoarece locuitorii moldoveni se tem foarte tare de intrarea trupelor rusești.

Câteva zile mai înainte s-au auzit în noapte la graniță, la Novoselița, bătaii de tobă ale trupelor mărșăluind în jos, care s-ar fi auzit timp de mai multe ore.

Se crede că aceste trupe rusești ar fi cele care ar avea menirea să înăbușe tulburările din Moldova.

Petiția înmănată de boierii moldoveni principelui conține 29 de puncte. Ei cer în principal ca:

- a. evreii să fie alungați din Moldova,
- b. să se introducă Curtea cu jurați,

- c. fiul mezin al principelui, care a făcut mai multe samavolnicii în Moldova, fără a fi pedepsit, să fie îndepărtat din Moldova,
- d. libertatea presei să fie îngăduită,
- e. capitalurile principelui să fie plasate în țară contra unei dobânzi de șapte procente,
- f. deputații să fie aleși de popor,
- g. să fie înființată o Gardă Națională,
- h. să fie verificate impozitele supușilor pe trei ani și să fie plătiți funcționarii, care trei luni nu au primit salariu.

Boierii aflați în serviciu au demisionat până la 8, însă principele nu se află nici în cea mai mică încurcătură din cauza opoziției lor.

Aceasta o aduc eu plin de respect la înalta cunoștință.

Isăcescul

Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Suceava, fond personal Teodor Bălan, pachet V, doc. nr. 4/1848, f.1-2. Copie germ.

4. 1848 aprilie 27, Cernăuți. *Raportul administratorului districtului Bucovina, Isăcescul, către Prezidiul provinciei Galiția referitor la revoluționarii trimiși peste Dunăre, la acțiunile principelui Sturdza etc.*

Czernowitz 1848 April 27.

Bericht des Buccoviner Kreishauptmanns.
Landes-Präsidium!

Seit der Verhaftung und Wegführung der Haupttheilnehmer an dem zu Iassi am 10. d<ieses> M<onats> stattgefundenen Cravalle ist die Ruhe daselbst, so wie überhaupt in der Moldau nicht gestört worden.

Der nach Bassarabien geschaffte Bojar Kostaki Stourdza ist von den russischen Behörden ohne Anstand übernommen, und mit Achtung behandelt worden. Das Schiff, welches die nach Gallatz abgeführten Gefangenen auf das rechte Donauufer stoßen sollte; soll von einem Sturmwürde nach Ibraila verschlagen worden seyn, wo die Gefangenen die Schiffsmannschaft überwältigte und im englischen Konsulats Hotel Schutz suchten.

Das Volk lief zusammen und forderte mit Ungestüm dies Ausfolgung der Flüchtlinge unter der Drohung, daß diese widrigens mehr Gewaltanwendung abgeholt werden.

Von den Gefangenen kehrten 16 auf das Schiff zurück und an ihrer Besteigung auf das rechte Donauufer gebracht, wo sie gute Aufnahme gefunden haben sollen. Nur einer der Gefangenen soll in Ibraila als Bedienter verkleidet und unterstützt vom englischen Konsulatssekretär entkommen sein.

Der moldauischen Fürst Stourdza hat das moldauische Volk unter dem 12 dieses Monats zur Ruhe und Ordnung ermahnt, und diese Ermahnung blieb nicht ohne Erfolg.

Das Verboth gegen diese Einlandsfremder Reisenden in das moldauischen Gebieth wurde von der moldauischen Regierung dahin modificiert, daß nur

verdächtigen Personen sowie den wegen Theilnahme an der letzten Unruhe zu Iassi sich aus dem Lande gefluchte stehen Bojaren der Eintritt in der Moldau versagt werde.

An der Gränze verlautet es, daß eine zusammengesetzte russische-ottomanische Kommission in Iassi erwahrt wird, um die Beschwerden des Landes gegen dem Fürsten Stourdza zu untersuchen.

An Bassarabien wird ein Freikorps für Russland errichtet, und es sollen sich schon über 400 Mann dazu gemeldet haben.

Dies beuge ich ehrfurchtsvoll zum Hohen Kenntniss.

Isseczeskul

*
* *

Cernăuți, 1848 aprilie 27

Raportul administratorului districtului Bucovina
Prezidiului Provincial!

De la întemnițarea și transportarea majorității celor ce au luat parte la revolta din Iași de pe 10 a acestei luni, liniștea acolo, ca și peste tot în Moldova, nu a mai fost tulburată.

Boierul Costachi Sturdza, trimis în Basarabia, a fost luat fără ezitare de autoritățile rusești și a fost tratat cu atenție. Corabia ce trebuia să alinieze pe malul drept al Dunării prizonierii transportați la Galați, ar fi fost abătută din drum la Brăila de o furtună, unde, prizonierii ar fi învins echipajul și ar fi căutat protecție în hotelul consulatului britanic.

Poporul se strângea în fugă și cerea cu nemulțumire predarea fugarilor, sub amenințarea că, în caz contrar, aceștia vor fi luați printr-o mai mare folosire a forței.

Dintre arestați, 16 s-au cățarat înapoi pe corabie și după urcare au fost duși pe malul drept al Dunării, unde s-ar fi bucurat de o primire bună. Numai unul dintre arestați s-ar fi deghizat în servitor și ar fi scăpat sub protecția secretarului consulatului britanic.

Principele moldovean Sturdza a îndemnat poporul moldovean pe 12 ale acestei luni la liniște și ordine și acest avertisment nu a rămas fără urmări.

Interdicția împotriva călătorilor străini ce călătoresc prin zona Moldovei a fost modificată de guvernul moldovean în sensul că se va interzice intrarea în Moldova numai persoanelor suspecte ca și acelor boieri aflați fugiți din țară din cauza participării la ultimele tulburări de la Iași.

La graniță se spune că s-ar aștepta în Iași o comisie comună ruso-turcă, pentru a cerceta reclamațiile țării contra principelui Sturdza.

În Basarabia s-a format un corp de francotirori pentru Rusia și ar fi intrat voluntari în acesta deja peste 400 de oameni.

Acesta o supun plin de respect spre înaltă știință.

Isăcescul

Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Suceava, fond personal Teodor Bălan, pachet V, doc. nr. 6/1848, f. 1-2. Copie germ.

5. 1848 iunie 21, Iași. *Raportul consulului prusian, Emil von Richtofen, adresat ambasadorului Prusiei la Constantinopol referitor la situația din Moldova, la politica Rusiei etc.*

Iassy den 21^t Juny 1848

An dem königl<ichen> Preussichen Geschäftsträger bei den hohen Pforte,
Herrn Grafen Perponcher Hochgeboren, in Pera.

Seit der Austreibung eines großen Theiles der moldauischen Bojaren aus der Hauptstadt des Landes nach ihren Landgütern und dem Auslande, seit der Einsperung eines anderen in die Klöster und Landesgefängnisse, so wie seit der Exilirung gerade der Edelsten und Geneigtesten unter ihnen nach der Türkei, hat Entsittlichung und dem Drucke den Volksmasse, der Bestechlichkeit und der Berufsuntreue der Beamten sich zugleich eine solche immer kühner hervortretende Grausamkeit in Ausübung der unter russische Schutzherlichkeit von dem Hospodaren Fürsten Michael Sturdza mit dem raffiniertesten Scharfsine seit 14 Jahren Praxis gesetzten Aussaugungssystems gelten gemacht, daß alle Klasse der Bevölkerung, die Fremden mit eingeschlossen sich in einer fast fieberhaften Spannung befinden.

Jedermann fühlt hier, daß es physisch und moralisch unmöglich ist, das die Sache so fort gehen kann.

Die hiesigen Bojaren, seit lange von der hohen Pforte an Rußland gewiesen, und Füllen, wo sie sich an die suzeräne Macht wendeten, durch die fruchtbarsten Verfolgung bestraft, haben bis jetzt gehofft, daß Rußland endlich ihren gerechten Klagen nachgeben werden, und lediglich die begründete Furcht, daß, wie bisher, jeder Schritt, den sie bei der hohen Pforte wegen, nächsten, nur zu einer Vergrößerung der russischen Einflusses und zum Nachteil des Landes und ihrer Personen gereichen werden, hat sie bis jetzt abgehalten da die abhülfe ihrer Beschwerden und selbst die Freigebung ihrer gefangenen Brüder (welche mit ihnen nichts, als die Vollziehung der von der hohen Pforte gegeben, von dem Hospodaren aber gänzlich mißachteten organischen Gesetzgebung verlangt haben) zu erbitten, wo sie am natürlichsten zu erbitten gewesen wäre, nämlich bei ihrem Suzerän.

Die jüngste Anwesenheit des kaiserl<iche> russischen General Konsuls von Kotzebue hierselbst, welchen wenn gleich vergeblich, wenigstens eine Fraktion für den Fürsten hat bilden wollen, hat indessen Jedesmal belehrt, daß von russischer Seite nichts für eine Abänderung des Zustandes zu hoffen ist. Rußland will es durch die einwirkung seiner Konsulen und durch die seinen Plänen völlig ergebenen Person des Hospodaren dahinbringen, daß die Grenzen des Czaarenreiches statt bis an der Pruth, bis an den Sereth reiche und faktisch ist dieser Zustand bereits seiner Konsolidierung nahe.

Unter solcher Umständen, und weil außer dem Untergange des Allgemeinen, auch Jede den Verlust seines Privatvermögens vor Augen siehet, haben die notabelsten Bojaren und die angesehensten Grundbesitzer des Landes, die hohe Geistlichkeit mit dem Mitropoliten an der Spitze, gleichsam als letztes Mittel, einen Schritt gewagt, den ihnen unter anderen, wieder dringenden Umständen die bisherige Erfahrung zu thun abgerathen hätte. Sie haben eine Eingabe an den Groß Wisir verfaßt, worin sie ihre Leiden seit 14 Jahren darstellen, ihr bitten sie zur Kenntnis des Sultan zu bringen, und um kräftige Maßregeln zur Abhilfe, und Freilassung ihrer gefangenen Landsleute flehen.

Diese Eingabe hat mir eine Deputation der notabelsten Bojaren und des Klerus mit Anträge übergeben, sie durch einen eigenen Kurier an E<eure> Ex<cellenz> zu senden, und dieselben zu bitten, sie auf dem angemessensten Wege und unter möglichsten mündlicher Befürwortung und Darlegung des Sachverhältnisses in die Hände des Groß Wisirs gelangen zu lassen, da ihnen keine Pässe nach Türkei verabreicht werden und kein sonstigen sicheres Mittel ihnen zu Gebote steht.

Ich habe keinen Anstand genommen, diesem Wunsche nachzugeben und den meiner Kanzlei attaschirten Unteroffizier Schurich von der G<eneral> Art<illerie> Brig<ade> mit dieser Sendung beauftragt, welcher heute mit diesem Berichte an E<eure> Ex<cellenz> abreiset, und die Weisung hat, sobald als Sie es für angemessen erachten, die Rückreise hierher unverzüglich anzutreten.

Zur Motivierung der Sache an und für sich, so wie meines Eingehens auf Antrag der Bojaren ist wenig zugefügt. Die Sache spricht sich selbst.

Selbst feige und entartete Völker können zur Verzweiflung gebracht werden, und ist dieses einmal der Fall, sind sie aus dem Gebiete des Rechtes lediglich in das der Tatsachen gewaltsamer Weise gedrängt; so ist die Grenze nicht abzusehen; denn so kurze Zeit auch die Donaufürstenthümer erst in den Entwicklungsgang der europäischen Ideen eingeweiht sind, so hat doch auch sie der Gärungsprozesse nationaler Strebungen bis ins Innerste ergreifen. Freiheit den Institutionen, ungestörte Entfaltung des Volkslebens, und vor allem Integrität aller romanischen Stammgenossen, sind die Losungsworte, die bei der Volksversammlung zu Blasendorf von die 1.200.000 Wallachen in Sibenbürgen, von den der Wallachen in der Bukowina unaufhörlich ihre Stammgenossen in der Moldau und Wallachei zugerufen werden. Die Verzweiflung wird die Moldauer treiben, diesen Ruf zu hören wenn sie anderweit keine Rettung aus dem Raubsystems des Fürsten erwarten können. Dann aber kann es sich ein mehr handeln, ob die hohe Pforte noch ferner einen Einfluß in diesen Ländern haben wird, sondern nur darum, ob sie russisch werden oder nationale Selbständigkeit gewinnen. Dieser Punkt würde dann zu einer Zeit zu Frage kommen, die für Deutschland und die Pforte gleich Nachtheilung wäre. Die verlangte Entsendung des Fürsten, als eine einfache administrative Maßregel würde dagegen in der Moldau die Ruhe unverzüglich herstellen, und die hauptsächlichste Veranlassung zu jenen weiter gehenden Plänen würde augenblicklich wegfallen.

In der Wallachei, wo ei gerechter und weiser Fürst sich den russischen Zudringlichkeiten nach Möglichkeit zu entziehen gewußt hat, wird derselbe, wenn er sieht, daß die hohe Pforte einen gewissen schützenden Einfluß wieder erhält, wie er sich durch Entsetzung des gänzlich russisch gesinnten Fürsten Sturdza manifestiren würde, mehr Kraft gewinnen, das Land einer bessere Entwicklung zuzuführen.

Von speziellen Standpunkte der deutsche Interessen ist noch hinzuzufügen, daß die hiesige zahlreiche deutsche Bevölkerung, von jenem Raubsysteme nicht minder bedrückt, als die Indigenen, und energischer, als diese, auf des Äußerste gefaßt ist; sie berathet bereits zu ihren persönlichen Schutze eine allgemeine Bewaffnung und scheint entschlossen der Willkühr des hiesigen Gouvernement Gewalt entgegen zu setzen. Der jüngere Sohn des Fürsten Sturdza, Gregor, hat vor seiner kürzlich Statt gehabt Abreise nach Rußland zwei österr<eichischen> Banquierhäuser hierselbst um 18.000 #¹ betrogen. Die Konsulate können kaum mehr beschwichtigen.

Schreitet die hohe Pforte nicht ein, benutzt sie nicht diese schöne Gelegenheit hier wieder Einfluß zu gewinnen, so ist ihre Herrschaft auch nominell hier für immer verloren.

Mein Pflicht war es, im Sinne der mir höhere Orts entheilten Instruktionen der hohen Pforte zur Wiedergewinnung dieses Einflusses die Gelegenheit abzunehmen. Dies ist durch die vorliegenden Manifestationen geschehen.

Das diese in Constantinopol angemessen und kräftig benutzt werde, dafür wird E<eure> Ex<cellenz> Weisheit und kräftiger Einfluß im Verein mit den ein gleiches Interesse habenden Österreichs, England und Frankreichs sorgen.

Richthofen, m.p.

*
* *

Iași la 21 iunie 1848

Către însărcinatul cu afaceri ale Curții prusiene pe lângă
Înalta Poartă, ilustrul domn conte Perponcher, în Pera

De când cu expulzarea unei mari părți a boierimii moldovene din capitala țării către moșiile lor și în străinătate, de când cu închiderea alteia în mănăstirile și închisorile țării, precum și de la exilarea chiar a celor mai nobili și rafinați dintre ei în Turcia, a ieșit în relief corupția și apăsarea maselor populare, venalitatea și incorectitudinea funcționarilor, la fel o tot mai semeată cruzime a sistemului de exploatare, legalizat în practică de 14 ani, sub protectoratul rusesc, cu cea mai rafinată ingeniozitate de către domnitor, prințul Mihail Sturdza și că toate clasele populației, inclusiv străinii, se află într-o foarte febrilă încordare.

Fiecare simte aici că este imposibil, fizic și moral, ca lucrurile să poată continua așa mai departe.

Boierii de aici, de mult îndrumați de la Înalta Poartă către Rusia și pedepsiți prin cele mai îngrozitoare persecuții când se adresau puterii suzerane, au sperat până acum ca Rusia în sfârșit va ceda plângerilor lor justificate.

Numai teama justificată că, la fel ca până acum, fiecare pas pe care-l vor îndrăzni pe lângă Înalta Poartă, va duce numai la o creștere a influenței rusești și va fi în defavoarea țării și a persoanelor lor, i-a reținut până acum să ceară Porții, adică suzeranului lor și de la care ar fi cel mai natural să o ceară, remedierea greutăților și însăși eliberarea fraților lor închiși (care și ei au cerut numai îndeplinirea legislației organice dată de Înalta Poartă, însă disprețuită de domn).

Prezența mai nouă a consulului imperial rus von Kotzebue chiar aici, care, cu toate că în zadar a vrut să construiască cel puțin o fracțiune pentru principe, a lămurit în acest timp pe oricine, că din partea rusească nu se poate nădăjdi nici o modificare a situației. Rusia vrea să convingă, prin influența consulilor săi și prin persoana domnului, supus întru totul planurilor sale, că granița imperiului țărilor în loc de Prut este efectiv pe Siret și că această situație este deja aproape de consolidarea sa.

În aceste împrejurări și deoarece, în afară de decăderea generală, chiar și fiecare vede în fața ochilor pierderea averilor personale, boierii cei mai notabili și cei mai stimați stăpâni de pământ, clerul înalt, cu mitropolitul în frunte, ca o ultimă posibilitate au îndrăznit să facă un pas, pe care, între altele, experiența lor de până acum l-ar fi deconsiliat. Ei au conceput o petiție către marele vizir, în care au înfățișat suferința lor timp de 14 ani, rugându-l să o aducă la cunoștința sultanului și implorând pentru unele măsuri eficace, pentru remedierea și eliberarea compatrioților închiși.

Această petiție mi-a predat-o o deputație compusă din cei mai notabili boieri și prelați, cu propunerea să o trimit excelenței voastre printr-un curier propriu și roagă de a

o lăsa să ajungă în mâinile marelui vizir, pe drumul cel mai potrivit, prin recomandarea verbală cea mai acceptabilă și prin expunerea situației reale, deoarece lor nu li se dă nici un pașaport către Turcia și nici un alt mijloc sigur nu le stă la dispoziție.

Eu nu am stat la îndoială să cedez acestei dorințe și am însărcinat cu această misiune pe subofițerul Schurich, atașat cancelariei mele de la brigada generală de artilerie, care astăzi pornește la drum cu acest raport către excelența voastră și are indicație ca, îndată ce Dumneavoastră confirmați de primire, să pornească imediat pe drumul de întoarcere aici.

Pentru motivarea faptului propriu zis, ca și pentru consimțirea mea la moțiunea boierilor sunt puține de adăugat. Lucrurile vorbesc de la sine.

Însăși popoarele lașe și degenerate pot fi aduse la exasperare și dacă s-a ajuns până aici, acțiunile lor sunt împinse din domeniul dreptului, în cel al faptelor și metodelor violente a căror limită nu poate fi întrevăzută. Cu toate că în Principatele Danubiene ideile europene și modul de dezvoltare a acestora au pătruns numai de puțin timp, efervescența aspirațiilor naționale i-a cuprins și pe ei și i-a mișcat până în străfunduri. Libertatea instituțiilor, desfășurarea netulburată a vieții naționale și înainte de toate, integritatea tuturor membrilor aceleiași familii române, sunt lozincile care, la Adunarea Națională de la Blaj, au fost strigate neconținut de 1.200.000 de români din Transilvania, de românii din Bucovina, confrăților lor din Moldova și Țara Românească. Disperarea va împinge pe moldoveni să audă această chemare dacă din altă parte nu pot să se aștepte la nici o izbăvire de sub regimul de jaf al principelui.

Atunci însă nu va mai putea fi vorba dacă Înalta Poartă va avea mai departe o influență în aceste țări, ci numai dacă ele vor deveni rusești sau vor dobândi independența națională. Acest punct ar fi luat în considerare apoi într-un timp care ar fi dezavantajos la fel pentru Germania, ca și pentru Poartă. Destituirea principelui cerută ca o simplă măsură administrativă, din contră ar așeza aici în Moldova neîntârziat liniștea și cauzele principale, în raport cu planurile lor de perspectivă, ar fi înlăturate pentru moment.

În Țara Românească, în care un principe drept și înțelept a știut să se ferească, în măsura posibilităților, de insistența rusească, aceasta va câștiga mai multă putere de a conduce țara spre o mai bună dezvoltare, atunci când va vedea că Înalta Poartă capătă din nou o anumită influență ocrotitoare, care se va manifesta prin destituirea principelui Sturdza, cel cu convingeri depline rusești.

Din punctul de vedere special al intereselor germane mai este de adăugat că, numeroasa populație germană de aici nu mai puțin apăsată ca populația indigenă, se așteaptă la orice de la acel sistem spoliator. Mai energici ca localnicii, ei au chibzuit deja o înarmare generală pentru apărarea lor personală și par a fi hotărâți să se opună bunului plac al autorităților guvernamentale de aici. Mai tânărul fiu al principelui Sturdza, Grigorie, deunăzi a escrocat încă două case bancare austriece de aici cu 18.000 de galbeni, înainte de plecarea sa în Rusia. Consulatele abia mai pot să calmeze lucrurile.

Dacă Înalta Poartă nu intervine și nu se folosește de această frumoasă împrejurare, ca să își câștige aici din nou influența, atunci stăpânirea ei aici, chiar și nominală, este pierdută pentru totdeauna.

A fost de datoria mea ca acționând în spiritul instrucțiunilor date de înaltele locuri să înlesnesc prilejul pentru recâștigarea acestei influențe de Înalta Poartă. Aceasta s-a făcut prin manifestarea de față.

Pentru ca aceasta să fie folosită în mod potrivit și eficace la Constantinopol veți avea grijă Excelența Voastră, în înțelegere cu reprezentanții Austriei, Angliei și Franței, care nutresc aceleași interese.

Richtofen, m.p.

Ediții: Vasile Miron, Mihai-Ștefan Ceașu, Gavril Irimescu, Sevastița Irimescu (ed.), *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente. 1393-1849*, București, 1983, p. 632-633, nr. 2013, rezumat.

Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Suceava, colecția Documente, pachet XXV, document nr. 53/1848, xerox copie după orig. germ. aflat la Zentrales Staatsarchiv, Merseburg, Sign. 2.4.1., Abt. I, Nr. 7314, f. 1-6.

NEW DOCUMENTARY CONTRIBUTIONS
REGARDING THE 1848 REVOLUTIONARY YEAR IN MOLDAVIA
(Summary)

Keywords: German documents, Bukovina Administration, suzerain power, great European powers, Moldavian revolutionists'

The five published German documents refer to the 1848 Revolution from the Principality of Moldavia. Four of them are the Bukovina Administration chief's accounts, addressed to the superior forums from Lemberg. The fifth is the June 1848 account, belonging to the Prussian Consul in Iași, addressed to Prussia's Ambassador from the Ottoman Empire's capital, whereby the most notable Moldavian boyars' and clerics' memoir was forwarded to the suzerain power and the great European powers.

The documents bring new information concerning the evolution of events from Moldavia near, during and after the famous March 27th / April 8th 1848 Moldavian revolutionists' assembly from Petersburg Hotel, in Iași, dwelling on the repressive measures drawn towards the revolutionary movement by the ruling prince, Michael Sturdza, as well as the permanent threat of intervention by the Russian troops beyond the Pruth, designed to choke any disturbance of the institutional order.

DUMITRU VITCU

VALOAREA ISTORICĂ A UNUI DOCUMENT STATISTIC DIN ANUL 1858

În colecția de documente aflată în custodia Direcției Județene Suceava a Arhivelor Naționale, sub cota de inventar XXIV/32, s-a păstrat o lucrare statistică deosebit de interesantă, datând din anul imediat premergător Unirii Principatelor, intitulată *Lista proprietarilor și <a> moșiilor lor cu venitul lor anualnic*. Chiar dacă a fost întocmită cu foarte puțin timp înaintea alteia, mult mai cuprinzătoare și, cel puțin parțial, cunoscută specialiștilor¹, între cele două izvoare documentare se pare că nu există o relație de cauzalitate. În lipsa necesarelor repere informaționale care să limpezească, ori numai să înlesnească, cunoașterea împrejurărilor istorice imediate, a motivației și a finalității sau utilității demersului, prima dintre surse, respectiv *lista*, rămasă până astăzi inedită, presupunem că reprezintă o ultimă evidență centralizată a proprietarilor funciari (mari și mici) din Moldova, dictată și realizată la comanda autorităților politico-administrative provizorii, acea Căimăcămie sau Comisie interimară de trei², din rațiuni nu neapărat fiscale. Marea majoritate a celor cuprinși în ea poartă însemnul rangului boieresc, care îi făcea imuni la „sarcinile și cheltuielile statului”, lăsate exclusiv – potrivit art. 84 din cap. III al Regulamentului Organic³, încă în vigoare – pe seama „treptelor dajnice” ale populației țării. Or, poate că invocarea acelui rang boieresc era necesară tocmai în și din perspectiva desființării tuturor privilegiilor, clamată în proiectele reformatoare și impusă prin articolul 46 al Convenției de la Paris din 7/19 august 1858, de vreme ce elaborarea *listei* a fost ulterioară intrării în vigoare a normelor cuprinse în acest nou act cu caracter constituțional pentru Principatele Unite ale Moldovei și Valahiei.

Dincolo însă de orice speculație posibilă, în lipsa precizărilor oficiale sau a informațiilor certe privitoare la rațiunile determinante ale întocmirii unui asemenea document statistic, se cuvine a sublinia perfectă lui complementaritate cu acel veritabil ultim recensământ al Țării Moldovei, realizat din inițiativa lui Ion Ionescu de la Brad, înainte

¹ *Din lucrările statistice a Moldovei. Capit

ul II – Populațiunea pe <anii> 1859 și 1860*, Podul Vechi, Tipografia lui Adolf Bermann, no. 287, Iași, 1862.

² Căimăcămia, sau Comisia interimară de trei, era alcătuită – în conformitate cu prevederile Regulamentului Organic și în temeiul art. 49 al Convenției de la Paris din 1858 – din președintele Divanului Domnesc, marele Logofăt și, respectiv, ministrul de Interne, aflați în exercițiul funcțiunii sub cel din urmă domnitor al Moldovei, Grigore Al. Ghica (vezi, în acest sens, G. Petrescu, D. A. Sturdza și D. C. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria renascerii naționale a României*, vol. VII, București, 1892, p. 315-316; *Românii la 1859. Unirea Principatelor Române în conștiința europeană*, Documente externe, coord. Ion Ardeleanu ș.a., București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 260, 289.

³ *Regulamentul Organic al Moldovei*, ediție integrală realizată de Dumitru Vitcu și Gabriel Bădăraș, cu sprijinul lui Corneliu Istrati, Iași, Editura Junimea, 2004, p. 189.

de cuprinderea acesteia – și din punct de vedere administrativ – în noua entitate național-statală. Nu este exclus, ba chiar foarte posibil, ca *lista* să fi fost concepută, dacă nu și realizată, ca parte integrantă a recensământului efectuat în următorii doi ani, având în vedere țintele sau reperele urmărite, extrem de utile, dar de negăsit în cuprinsul aceluia demers. Absența lor din catagrafia finală s-ar putea explica, fie prin independența inițiativei organelor administrative centrale, care vor fi avut, probabil, altă motivație generată de împrejurările politice specifice momentului istoric (ca, de pildă, integrarea administrativă a județelor sud-basarabene în trupul țării, după recuperarea lor de la Rusia, în cursul anului 1857 – urmare directă a deciziei Congresului de la Paris din anul anterior), fie prin insuficiența ori superficialitatea datelor cuprinse în dreptul unor ținuturi, precum Putna, Roman, Suceava, Vaslui, Cahul și Ismail. Obiectivele fiind urmărite segmentar, catagrafia devenea inutilizabilă în faza definitivării lucrării statistice generale.

În sfârșit, din calculul probabilităților nu poate fi exclus, ba poate chiar invocat cu sporit temei și perfectă credibilitate, momentul istoric preelectoral în care se afla Moldova, ca de altfel și Țara Românească, când aceleași autorități politico-administrative provizorii aveau nevoie – în perspectiva iminentelor alegeri pentru Adunarea Electivă a țării – de evidența cât mai exactă a cetățenilor cu drept de vot, în condițiile menținerii *censului*, legitimant, pentru accesul locuitorilor la urne. În asemenea eventualitate, desigur, lista reprezenta pentru autorități un reper nu doar util, ci indispensabil.

În pofida oricăror imperfecțiuni, determinate de multitudinea de factori obiectivi sau subiectivi (precum: precaritatea evidențelor ori lipsa informațiilor certe pentru unele localități sau ținuturi, superficialitatea, neglijența sau nepriceperea funcționarilor implicați în acțiune, capacitatea de mobilizare redusă pe fondul provizoratului politic și al diminuării autorității organelor administrative centrale și locale, timpul prea scurt alocat colectării datelor, etc.), *lista* pe care o reproducem în cuprinsul paginilor următoare are o netăgăduită valoare istorică. Reprezentând o sinteză, gen *stop-cadru*, a situației fiecăruia din cele 15 ținuturi, câte avea Moldova în anul premergător Unirii, din perspectiva valorică a fondului funciar și a aparținătorilor acestuia, documentul cel puțin sugerează, dacă nu și dimensionează, potențialul economic al categoriei sociale care alcătua clasa dominantă (*upper-class*) în țară și distribuția nominală a acestuia, cu minusurile, imperfecțiunile sau inadvertențele strecurate pe durata și cu instrumentarul specifice unor asemenea operațiuni.

În *listă* nu sunt cuprinse decât proprietățile boierești, nu și cele bisericesti sau mănăstirești, iar în cazul târgurilor și orașelor Huși, Focșani, Tecuci, Galați și Roman sunt consemnate doar numele proprietarilor și valoarea (exprimată în galbeni) a imobilelor deținute, fără precizarea locului sau a naturii proprietăților lor. Dealtfel, pentru târgul Cahul și orașul Ismail, precum și pentru orașul-capitală a țării, Iași, lista este și mai săracă, cuprinzând doar numele proprietarilor, nu și reperele valorice ale proprietăților deținute. Incompletă, precum se va putea vedea, este și situația statistică încheiată pentru ținutul Vaslui, unde prima rubrică, rezervată evaluării proprietăților mari și mici, a rămas în integralitate „curată”.

Alăturată și coroborată însă cu lucrarea statistică din anii imediat următori, îndeosebi cu segmentul ei numit „Lista satelor împreună cu numărul sufletelor”⁴ din fiecare ținut al Moldovei, segment care ne-a și înlesnit identificarea unor toponime mai greu descifrabile sau parțial ilizibile din documentul de față, *Lista proprietarilor și <a> moșiilor lor cu venitul lor anual* din 1858 constituie, fără nici o îndoială, o sursă

⁴ Din *lucrările statistice...*, p. 115-148.

informativă de incontestabilă valoare pentru uzul analiștilor profesioniști, al cercetătorilor preocupați de reconstituirea, comentarea și încadrarea aspectelor economice, sociale și demografice în ansamblul procesului evolutiv al societății românești ajunsă la o răspântie a destinului.

Fără a avea dimensiunea, consistența și, în bună măsură, probitatea sau acuratețea datelor cuprinse în seria izvoarelor statistice ale modernității românești, dintre care nu puține au fost scoase la lumină în ultimii ani, la Iași, printr-un pilduitor efort, asociat competenței și acribiei profesionale investite cu generozitate de puținii specialiști ai domeniului⁵, actuala *listă* poate fi relaționată cu oricare altă sursă de aceeași natură și din aceeași perioadă istorică, completând, nuanțând ori numai întărind (sau contestând) informații menite, laolaltă, să contribuie la extinderea și aprofundarea cunoștințelor într-un domeniu nicidecum epuizat istoriografic.

În privința transcrierii documentului, am respectat normele academice specifice unei asemenea operațiuni, utilizând – unde a fost cazul – semnele grafice consacrate întregirilor, ori pe cele deja existente în text, sugerând repetiția titlului de boierie sau a toponimului.

⁵ Se cuvin nu doar menționate, ci evidențiate și popularizate, spre știința potențialilor utilizatori de azi și de mâine, mai întâi, seria celor 10 volume de *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, inițiată de reputatul medievist Ioan Caproșu și tipărită (la primul volum avându-l colaborator pe Petronel Zahariuc) la Editura „Dосоftei” din Iași, între anii 1999 și 2009; apoi, recent, au văzut lumina tiparului, în aceeași îngrijire, *Sămile Vistieriei Țării Moldovei*, vol. I (1763-1784) și vol. II (1786-1798), în colecția „Biblion” a Casei Editoriale Demiurg, Iași, 2010. Un proiect asemănător ca anvergură a început să prindă viață odată cu apariția primului volum, în două părți, din *Catagrafiile Vistieriei Moldovei (1820-1845)*, I, *Ținutul Romanului*, partea I-a (1820), având ca editori pe Lucian Valeriu Lefter și Silviu Văcaru, iar partea a II-a (1832), pe Silviu Văcaru și Mircea Ciubotaru, la Editura StudIS din Iași, în anii 2008 și, respectiv, 2009. Acestora li se adaugă strălucitele contribuții în domeniu ale venerabilului istoric Corneliu Istrati, care – aflat parcă într-o veritabilă competiție cu timpul – ne-a oferit în ultimii ani, succesiv, mai întâi, *Condica lui Constantin Mavrocordat*, vol. I-III, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2008; apoi, *Catagrafia fiscală a Moldovei din anul 1831*, apărută în 2009, urmând ca în acest an să fie tipărită și *Condica liuzilor din anul 1803*, la aceeași prestigioasă editură. Iar proiectele Domniei sale, parțial materializate, nu se opresc aici.

**Lista proprietarilor și <a> moșiilor lor cu venitul lor anualnic
Anul 1858**

Ținutul Fălciu

Proprietăți mari galbini	Proprietăți mici galbini	Numile proprietarilor	Numirea moșiilor
-	500	Log<o>f<ăt> Necolai Milu	Hilița
3000	-	Aga Lascarache Roset	Cozia
2000	-	Spat<ar> Costachi Roset Solescu	Bazga
3500	-	Vornicu Lascăr Roset	Răducăneni
3200	-	Aga Dimitrii Roset	Bohotin
	900	Post<telnic> Caligari	Isaia
1000	-	Post<elnic> Gheorghe Prăjăscu	Gura Bohotinului
	800	Hatman Necolai A. Mavrocor<dat>	Colțu Cornii
2000	-	Vornicu Scarlat Roset	Băhneștii și Gădișenii
2000	-	Beizade Grigori Sturdza	Duda
2500	-	Spat<a>r Dimitri Castroian	Pogăneștii
	500	Vor<ni>c Mihail Kogălniceanu	Râpile
	300	Comisu Petrachi Vrabie	Dolheștii
	100	Clucer Vasile Zaharia	Tot în Dolhești
1000	-	Post<elnic> Gheorghe Iamandi	Gura Idriciului
	400	Aga Gheorghe Costachi	Botenii
1500	-	Spat<ar> Vasile Panopol	Roșienii
	100	Spat<ar> Gheorghe Săulescu	Vladnicu
	500	Banu Costachi Vidrașcu	Rădiu
6000	-	Vor<ni>c Petrachi Mavrosi	Târzii cu Unitile
	500	Pah<arni>c Mihail Lari	Zgura
	100	Com<i>s Dimitrii Mardare	În Curteni
1000	-	Spat<ar> Dimitri Castroian	Budeștii
	200	Com<<i>s Gavril Butucea	În Leuști
2000	-	Vor<ni>c Scarlat Roset	Plopri Stroești și Roșiori
	200	Clucer Vasile Ioan	În Valea Sacă
	300	Clucer	Nicolai Bosie
		împreună cu frații dum<i>s<ale>	În Averești
	750	Aga Dinu Catargiu	Brăițanii cu celilalte
	700	Aga Lascarachi Costachi	Micleștii
	150	Serd<a>r Ioan Scarlat	În Stoișăști
1000	-	Aga Scarlat Mavroeni	Stoișăști
2500	-	Colonelul Alecu Milu	Băsăștii
	100	Poroș<ni>c A. Tutovanu	În Grumezoaia
1800	-	Vor<ni>c Nicu Catargiu	Urlații
	500	Aga Neculai Cocrin	Gușăști
	900	Vor<ni>c Lascăr Roset	Popoenii
1500	-	Aga Alecu Cuza	Bărboșii
	500	Aga Neculai Tulbure	Baia Sărbii
1000	-	Nobilul Alecu Catargiu	Plotuneștii
	200	Gheorghe Costachi	Talaba

	850	Aga Scarlat Lambrino	Gugești
	700	Vor<ni>c Lascăr Catargiu	Ivănești
3500	-	Log<ofă>t Iordachi Beldiman	Hocenii cu celilante
	700	Vor<ni>c Iordachi Costache	Giurcanii
	100	Sluger Gheorghe Râșcanu	În Harbuji
3000	-	Colonelul Neculai Iamandi	Epurenii cu Cârja
	500	Aga Grigori Drăghici	Voinescu cu celilante
	100	Vor<ni>c Dimitrii Mardari	Săratu
	200	Ștefan Denișu	Cioricești
	100	Sluger Grigor Gălușcă	Tulești
1000	-	Log<ofă>t Iordachi Beldiman	Pojorâni
	400	Vor<ni>c Scarlat Roset	Todirenii
	300	Spat<ar> Petrachi Roset	Răghilești
	600	Aga Dimitrii Ralet	Stuhulețu
	300	Maior Dimcea	Balta
	800	Aga Grigori Costachi	Târgu Fălciului
	500	Serd<a>r Iordachi Peiu	Bogdana
	500	Aga Gheorghe Tulbure	Tot în Bogdana
	800	Colonelul Necolai Boteanu	Raiul
	100	Șăt<rar> Panaite Tăutu	Căpotești
	100	Pit<ar> Costachi Gălușcă	Tot în Căpotești
	100	Aga Anastasii Fătu	În Guzari
	100	Grigori Butucea	În Buzăști
	200	Aga Iancu Iamandi	Mușata
	200	Aga Toadir Iamandi	-----
	400	Aga Alecu Donici	Balta

Târgul Huși

3000	-	Căminar Dimitrii Berea
2000	-	Pah<arni>c Mihail Laru
1000	-	Sluger Ioan Mârza
1000	-	Serd<a>r Costachi Buzdugan
2000	-	Aga Costachi Șendrea
1000	-	Aga Grigori Butucea
1000	-	Pit<a>r Vasile Petrov
1000	-	Clucer Ioan Gheorghiu
1000	-	Sluger Mihalachi Late
1000	-	Serd<a>r Mihalachi Jomir
1200	-	Pit<a>r Tudurachi Danilescu
3700	-	Serd<a>r Daniil Hristodor
1200	-	Sluger Iancu Aftanasu
4000	-	Serd<a>r Eni Holban
1600	-	Clucer Marin Dobrea
1500	-	Stol<ni>c Stoian Dobrea
1300	-	Pahar<ni>c Petrea Dobrea
1200	-	Serd<a>r Gheorghe Ghibănescu
1000	-	Clucer Tudurache Frim
2000	-	Pit<a>r Enachi Micle
1000	-	Gheorghe Dimitriu
1000	-	Spat<a>r Dimitrii Castroian
1000	-	Ioan Coroivan
1200	-	Toadir Curuivan

Ținut Bacău

Proprietăți mari galbini	Proprietăți mici galbini	Numirea proprietarilor	Numirea proprietăților
	280	Căm<i>n<a>r Costachi Capșa	Viforării de Sus
	800	Spat<a>r Toader Brăescu	Viforării de Gios
1200	-	Trii frați Legulești: Enachi, Gheorghe și Dumitru	Dealul Mare
	200	Răzășu Toader Sposolă	Mileștii
	480	Aga Vasile Basie	Vălenii
1800	-	Banul Anastasii Ioan	Târg Părincea
	400	Căm<i>n<a>r Iordachi Pascal	Gălișăști
	300	Com<is> Gheorghe Negel	Dăineșu
1000	-	Comis Costachi Lupașcu	Gura Răcătău
	160	Serd<a>r Dimitrii Zdrobiș	Răcătău
3160	-	Log<o>f<ăt> Costachi Sturdza	Giosăni
1100	-	Panaite Docan	Tamașii
	700	Pah<arni>c Ioan Giuscă	Rușii lui Giuscă
	400	Spăt<a>r Costachi Murguleț	---,,--- lui Murguleț
	400	Serd<a>r Costachi Brăescu	Idem
	200	Căm<i>n<a>r Petrachi Goroviu	Radomireștii de Gios
	600	Spăt<a>r Ioan Istrate	Radomireștii de Sus
	150	Iancu Perju	Osăbiții Flocii
	400	Pah<arni>c Iordachi Popovici	Șărbăneștii
	120	Căm<i>n<a>r Alecu Anastasie	Căneni
	400	Frații Morțunești: Alecu, Grigori și Dumitru	Cotuna Izvoarele
	200	Banu Iorgu Anastasiu	Osăbiții Clejii de Gios
	200	Medel<ni>cer Costachi Popovici	Găștenii
	800	Com<i>s Petrachi Brăescu	Găștenii Brăescului
2600	-	Log<o>f<ăt> Răducănași Roset	Căiușu Popenii ot Pralea
1500	-	Post<elnic> Vasile Alicesandri	Pătrășcanii
3500	-	Hatman Alecu Aslan	Oneștii
1000	-	Aga Dimitrii Paraschiv	Slobozia Mihului
	500	Com<i>s Manolachi Crupenschi	Tisăștii
3500	-	Vor<ni>c Lascăr Bogdan	Grozăștii
	150	Serd<a>r Manole Apostoliu	Bahna
	120	Spăt<a>r Iancu Csante	Filipeștii
	100	Spat<a>r Enacache Mărzacu	Jăvrenii
1000	-	Aga Costachi Roseti	Tețcani
	300	Căm<i>n<a>r Iordachi Forăscu	Brătila
1000	-	Spăt<a>r Petrachi Cozmiță	Brătila de Gios
1000	-	Căm<i>n<a>r Lucachi Vinieriu	Bărsănești
1000	-	Spăt<a>r Costachi Crupenschi	---,,---
1000	-	Aga Grigori Drăghici	Caraculău
	450	Banu Iancu Lascăr	Brăteștii
	100	Aga Costachi Crupenschi	Helegiu
	800	Nobilu Costin Roset	Orășa Mare
		Grogoriță Roset	---,,---
2000	-	Aga Iancu Donici cu	
		frații săi Neculai și Manolachi	Rădeana
	500	Spăt<a>r Săndulachi Sturdza	Săndulenii
	700	Aga Dimitrii Crupenschi	Stăneștii și Poiana
	200	Pit<a>r Neculai Tisăscu	Bereștii

	120	Serd<a>r Manolachi Galer	În Iliești
	400	Spăt<a>r Sandu Chiriac	Scorțanii lui Chiriac
	500	Dv. Dimitrii Rafailă, Toma Rafailă,	
		com<i>s Mihalachi Rafailă	Boșotenii
	450	Med<elni>cer Gheorghe Botez	Boșotenii
	200	Com<i>s Costachi Bibere	Enăcheștii
	800	Com<i>s Dimitrii Secară	Verșăștii
	500	Spăt<a>r Iancu Pandlea	Năsoeștii
	500	Aga Dimitrii Strat	Băhnășanii
	600	Comisu Petrachi Pandlea	Băsăștii boierești
	800	Banu Dimitrii Gorgos	Slobozia lui Gorgos și cu părți în alti hotare
	200	Banu Alecu Dimitriu	Osăbiții Prohozăști
	100	Maior Alecu Ioachim	În Vermești
	100	Med<elni>cer Dragomir Chiriac	În Șesuri și alte hotare
	100	Enachi Chiriac	Cornitu și alte hotare
	150	Com<i>s Necolai Sacară	Cornitu și alte hotare
	100	Vasile Botezatu	În Petrimănești și alte hotare
3000	-	L.S. Beizade Costachi Sturdza	Săuceștii
1000	-	Aga Hristodor Exarhu	Schinenii
	400	Spăt<a>r Matei Crupenschi	Chitcenii
	200	Spăt<a>r Vasile Istrati	În Șărbești
	100	Dv. Iorgu Eni	Idem
	400	Leitnant Mihai Botez	Glodurile
	100	Aga Necolai Boghici	Zigura
	150	Căm<i>n<a>r Iancu Sion	Comanul
	250	Serd<a>r Iancu și Toader Lupașc	Sălăvestrii și Luncanii
	400	Stol<ni>c Vasile Condurat	Săcuenii
	150	Aga Toadir Codrescu	Bărbencenii
	100	Clucer Răducanu Manoliu	Hertioana
	120	Serd<a>r Iancu Ianone	Slobozia Luncanii
	120	Aristidi Fornorachi	Comanu sau Găidari
	100	Clucer Dimitrii Velisari	În Fundeni
	100	Șetr<ar> Costachi Ciocan	În Băimacu
	200	Sluger Costachi Petri	În Berești
4000	-	Vor<ni>c Vasile Sturdza	Răcăciunii
	120	Sluger Dimitrii Ciuchi	Băimacu
	200	Pit<a>r Panaite Popovici	Osăbiții Mărgineni

Ținut Dorohoiului

Proprietăți mari galbini	Proprietăți mici galbini	[Numirea proprietarilor]	[Numirea proprietăților]
	300	Post<elnic> Grigori Tufăscu	Godineștii
	150	Mihalachi Mintici	Osăbiții din Locovița de Gios
	300	Sărd<a>r Dimitrie Chiriac	Locovița de Gios
	150	Clucer Alixandru Budachevici	Mămornița
1000		Post<elnic> Mihalachi Holban	Buda de Sus
1000	-	Aga Necolai Chiriac	Molnița cu Eștii din Molnița
	250	Comis Nicolai Holban	Fundoaia
	250	Toader Vasilcov	Asemine
	100	Iancu Iliescu	Băceștii cu Deosăbiții
	120	Stol<ni>c Grigori Braha	----
	100	Gheorghe Stârcea	-----

	100	Clucer Ilie Galer	-----,-----
	100	Polc<o>v<nic> Vasile Florea	-----,-----
	120	Iordachi Herțanu	Movila Herțanu
	400	Banu Iordachi Popovici	Oroftiana de Gios
	300	Cornet Costachi Frunzăți	Asemine
	150	Dv. Dimitrii Buznea	Abuznii
	500	Spăt<a>r Enacachi Cristea	Dămilenii
3000	-	Post<elnic> Alixandru Sturdza	Târnauca și Proboteștii
	600	Cornetu Iorgu Manole	Mlenăuții din Deal
	600	Post<elnic> Mihalachi Gherghel	Mlenăuții din Vale
	500	Gheorghe fon Gafencu	Cordărenii
1500	-	Spăt<a>r Iordachi Ciolacu	Conceștii și Ghiteații
	140	Dimitrii Cristea	Popenii lui Vârgolici
	260	Spăt<a>r Manolachi Mavrodin	Popenii
	130	Iancu Mironescu	Asemine
	120	Aga Iordachi Ciornei	Popenii Ghinghioaiei
	400	Spăt<a>r Nicolai Sofian	Livenii zăt Suciului
3000	-	Log<o>f<ăt> Anastasii Bașotă	Pomârla cu Popenii și toate cotunurile, Lișna cu Șfărcăuți
	700	Aga Vasile Miculescu	Comăneștii din Vale
3600	-	Log<o>f<ăt> Teodor Balș	Darabanii cu Corneștii, Bagiura din Deal și din Vale
1200	-	Banul Manolachi Mișogli	Mileanca
	900	Stol<ni>c Nicolai Mișogli	Tătărașanii
	600	Aga Alixandru Sturdza	Odaia Gârbenii
	500	Căm<i>n<a>r Enacachi Lipan	Bivolu
	800	Aga Alecu Grigoriu	Coțușca
	700	Căm<i>n<a>r Teodor Pisoțchi	Ichimenii
	700	Spăt<a>r Grigori Safta	Odaia Ichimenii
	280	Vor<ni>c Grigori Crupenschi	Odaia Hătcăuții
1500	-	Vor<ni>c Alecu Vintura	Mitocu și Hătcăuții
	500	Dv. Iorgu Curt	Ghirenii
1000	-	Aga Nicolai Miculescu	Crasnaleuca Nichitenii
	400	Comis Ioan Tăutu	Odaia Ghirenii
1500	-	Banu Alecu Suțu	Hudeștii Mici
1200	-	Maior Iorgu Sturdza	Rădăuții
1000	-	Banu Gheorghe Baltă	Horodiștea cu Cuzlău
1800	-	Costachi Negrea	Săvenii
1600	-	Colonelul Iorgu Stratulat	Vlăsineștii
	800	Aga Sturdza	Hăneștii
1000	-	Spăt<a>r Gheorghe Codrescu	Drăgușenii
	700	Aga Alecu Jîianu	Plopenii cu Dumenii
	700	Comis Scarlat Greceanu	Tăuteștii cu Simioneștii
	800	Pah<arni>c V. Pisoțchi	Nichitenii
	400	Clucer Iancu Panăitîu	Domoșenii lui Flondor
	600	Colonel Gheorghe Stroici	Volovătu
	800	Căp<i>t<an> Manoli Stroici	Asămine
	400	Nicolai Timuș	Teșcurenii Răzeși
2000	-	Log<o>fiteasa Hie. Milu	Avrămenii și Teșcurenii
	400	Pah<arni>c Sacară	Zahorenii
	200	Pah<arni>c N. Marcu	Borole
	120	Pit<a>r Gheorghe Grasu	Borole din Vale
	100	Enacache Corneli	Asămine
	550	Aga Costachi Vârnav	În Hilișău și Liveni
	550	Scarlat Vârnav	Asămine

		400 Dv. Alecu Curt	Hilișăului
	600	Post<elnic> Mihalachi Gherghel	Șândricenii
	800	Aga Costachi Cerchez	Șândricenii
	600	Post<elnic> Costachi Gherghel	Șândricenii banului Gherghel
	250	Nobilul Gheorghe Gherghel	Bosia
4000	-	Alecu Plagino	Broscăuții și Cobâla
1600	-	Cneaz A. Moruz	Trestiana și Horlăcenii
	500	Nobilu Teodor Ghițăscu	Prelipca
	700	Vor<ni>c P<etrache> Mavroeni	Saucenița
	300	Aga Lupu Botez	Parte din Saucenița
	350	Tudurache Gherghel	Prăsăteștii
1500	-	Vornic Petrachi Mavroeni	Văculeștii
	600	Mihăiță Danu	Brăeștii lui Ghilime
	600	Sărd<a>r Ghilime	Asămine
1200	-	Vor<ni>c Ilie Gherghel	Brăeștii
	500	Aga Iancu Docan	Mateenii
	400	Comis Costachi Haretu	Vlădenii cu Mateenii
	120	Gheorghe Borcea	Tot în Vlădeni
1500	-	Aga Iancu Docan	Dămăchenii
	500	Spăt<a>r Iancu Anastasiu	Miclăușanii
	475	Spăt<a>r Manolachi Gavril	Carasa
	120	Pit<a>r Co<s>tin Stroici	În Horlăcenii
2200	-	Fost domn Mihai Sturdza	Pârâu Negru
1000	-	Post<elnic> Pavăl Stoianovici	Derța
	800	Post<elnic> M. Holban	Lozna
	400	Post<elnic> M. Holban	Călineștii
	180	Spăt<a>r Iosif Uhrinovschi	Talpa
2000	-	Cneaz P. Moruz	Dobracăuții și Vârful
			Câmpului i Ionășanii
	800	Aga Gheorghe sân Jorje	Ionășanii Bogzii
	150	Iordachi Nacu	----- „-----
2000	-	Frații Silionesti	Hănțăștii din Deal și din Vale
	200	Dv. Vasile Calmuțchi	Bereștii
3500	-	Cneaz A. Moruz	Parti din Berești, Bănești,
			Șerbănești cu toți cotunurile
	160	Teodor Chiriach	Rușii lui Chiriach
	350	Spăt<a>r Costachi Ciomârtan	Rușii lui Ciomârtan
	250	Costachi Ciornei	Botoșănița
	180	Alecu Stârcea	Rudeștii
	120	Clucer Iordachi Ciomârtan	Osăbiții din Ruși

Ținutul Putnei

Prințul N. Conachi Vogoridi	Domneștii și Nămoaloasa
Beizade N. Suțu	Faurii
Log<o>f<ăt> Alecu Balș	A<d>giudul Nou
---- Costachi Catargiu	Mărășăști
Vor<ni>c Iordachi Pruncu	Varnița și altile
Post<elnic> Dimitrii Sturdza	Boloteștii
Aga Ștefan Dăscălescu	Câmpurile
----- Costachi Dăscălescu	Vitaneștii
----- Teodor Guță	Găvanile și altile
----- Ioan Valeriu	Căpoteștii și altile
Spăt<a>r Vasile Adămachi	Sascutul
----- Panaite Iacov	Bereștii

----- Costandin Gâță	Găvanile și altele
Frații Burghelești	Coțofăneștii și Uriceștii
Pah<arnic> Asanachi Panfile	Floreștii și altele
Aga Hristodor Exarhu	Călienii și Mirceștii
Cneaz Dimitrii Cantacuzin	Bizighești
Filip Banu	Găgeștii
Mihai Gaiță	Asămine
Gheorghei Arlanda	Pătăști
Necolai Stoica Cristea	Jaru
Necolai Faur	Odoheștii
Dumitru Ilie	
Gheorghei Grigori	
Dumitrachi Valeriu	
Gheorghei Valeriu	
Clucer Ghiță Petrovici	
Vasile Avram	
Ghiță Ivașcu	
Serd<a>r Gheorghei Ghindar	
Comis Iancu Vârgolici	
Serd<a>r Costachi Buzdugan	
Vasile Pătrășcanu	
Spăt<a>r Nicolai Dimitrescu	
Dimitrii Dăscălescu	
Comis Scarlat Bontăș	
Șetr<ar> Manolachi Nacu	
Costandin Dămian	
Nicolai Berbecea	
Polcovnic Dinu Culeriu	
Nicolai Olteanu	Suraia
Dinu Murgulețu	
Pit<a>r Ghiță Gotinștean	
Pit<a>r Costachi Ciornei	
Șetr<ar> Petrachi Neculau	
Serd<a>r Ioan Neculau	
Necolai Blănariu	
Sluger Alecu Stamati	
Clucer Vasile Vidrașc<u>	
Dv. Mihalachi Tacu	
Spăt<a>r Nicu Cotescu	
Comis Tachi Valeriu	
Spat<a>r Costachi Dimitrescu	
Comis Iordachi Angonescu	
Polc<ovnic> Iancu Solovan	
Comis Ioan Langa	
Căm<i>n<a>r Ioan Gâță	
Pit<a>r Tiodor Neagu	
Serd<a>r Costachi Neagu	
Polc<o>v<nic> Ioniță Șerban	
Ioniță Taftă	
Dumitru Taftă	
Ioan Mircea	
Ioan Stoica	
Radu Nicoară	
Nicolai Curvei	
Toadir Petrea	

Ioan Tudurachi
 Toadîr Brânzoiu
 Costandin Hagiu
 Nicolai Ghiurea
 Nicolai Bichiu
 Gheorghe Călugăru
 Andrunachi Boacăna
 Ștefan Căzuiu
 Ioan Roșioru
 Gheorghe Chiușman
 Lupu Huigăru
 Eni Bercucin
 Lupu Necula
 Ioan sin Toadîr Popa
 Maftei Apostu
 Vasile Cherciu
 Apostu Cherciu
 Guzu Necula
 Ivan Andoniul
 Apostu Țurlea
 Nicolai Aret
 Vasile Costin

Orașul Focșani

Spăt<a>r Iancu Lupu
 ----- Ghiță Dimitriu
 Cămin<a>r Gheorghe Corbu
 Serd<a>r Luca Toader
 ----- Nicolai Cerchez
 ----- Pavăl Dimitriu
 ----- Gheorghe Burlan
 Clucer Nicu Giurgea
 ----- Nicu Gaicu
 Sluger Dimitrie Gheorghiu
 Nastasă Tatovici
 Teodor Mandrea
 Costandin Gheorghiu
 Necolai Curlea
 Hagi Necolai Călin
 ----- Dimitriu
 Gheorghe Ilie
 Costachi Lăgner
 Costandin Stoian
 Ioan Gheorghiu
 Eni Bulea
 Toadîr Mihai
 Ghiță Gheorghiu
 Danu Petrea
 Zlatcu Necolai
 Ivanciu Coliu
 Gheorghe H. Petcu
 Trifan Bosi
 Nicolai Barna
 Nicolai Spiridon
 Gheorghe Jacu

Ținut Tutovii

Proprietăți mari galbini	Proprietăți mici galbini	Numirea proprietarilor	Numirea proprietăților
2000	-	Leitinant Alecu Catargiu	Popenii de Sus și de Gios
	600	Comis Iordachi Lambrino	În Banca
1000	-	Vor<ni>c Alecu Mavrocordat	Ghermăneștii
3500	-	Vor<ni>c M. Costachi Epureanu	Epurenii
	700	Aga Ștefanachi Sturdza	Lățăștii
6000	-	Log<o>f<ăt> Alecu Sturza	Murgenii cu siliștele ei: Pogane, Mirenii și Berzani
	500	Maioru Iordachi Dimcea	Cârja de Sus
1700	-	Aga Iorgu Radu	Obârșenii și Dealu Mare
	650	Log<o>f<ăt> D.Cantacuzino Pașcanu	Vinderei boierești
	700	Vor<ni>c Lascăr Catargiu	Docăneasa
	400	Serd<a>r Vasile Chiru	Miroasa
	700	Spăt<a>r Iordachi Popa	Din Cărlomănești, Oancea și Rădești
5000	-	Vor<ni>c Dimitrii Mavrocordat	Ghidițanii și Cioreștii
	900	Nobilu Dimitrii Cuza	Criveștii
	700	Aga Costachi Costăchescu	Ciortolomul
	700	Post<elnic> Gheorghe Iamandi	Sălcenii de Gios
	900	Spăt<a>r Iordachi Giurgea	Sălcenii de Sus
1200	-	Aga Alecu Romalo	Pochidei
	850	Aga Iordachi Gane	În Dragomirești, în Dracsânii Vechi, în Micești și Vulpășani și în Berezăni
2500	-	Vor<ni>c Grigori Suțu	Băloșăști
	450	Doctoru Ste<e>ge	Tăplăoanii
	700	Pah<ami>c Iancu Coroiu	Coroeștii de Gios
2000	-	Aga Necolai Drosu	Iveștii sau Mărginenii
	900	Comis Iancu Cuza	Fichiteștii și din Putredeni
1300	-	Spăt<a>r Scarlat Miclescu	Ghiscanii și din Cristești
	450	Căp<i>t<an> Costachi Oatu	Tăbăceștii
	500	Pit<a>r Necolai Mircea	Ițcanii
	450	Nobil Nicolai Docan	Poiana Petrii
1000	-	Serd<a>r Iordachi Romașcu	Popeștii Tuleștii, Rădenii și altele
1500	-	Căm<i>n<a>r Dimitrii Cerchez și serd<a>r Gheorghe Cerchez	Voineștii, Bubucenii, Știubeenii, Rătești, Cristeștii din Deal și parte din Gănești
	600	Stol<ni>c Costachi Armagu	Din Mărășăști, din Lunca, din Lungașa, Andrieștii și altele
	450	Post<elnic> Andrunachi Donici	Sinițaneștii
1500	-	Ban Costachi Vidrașc	Rușii lui Vidrașc cu siliștile
	500	Post<elnic> Costachi Donici	Stănișăștii cu parte din Gălțăști
2500	-	Vor<ni>c Todirașc Palade	Perienii de Gios și Drăjești
1200	-	Post<elnic> Panaite Radu	Polițanii
	600	Colonelu Neculai Boteanu	Gura Ezărului
	450	Aga Alecu Dia	În Cristeștii de Gios
	500	Vor<ni>c Costachi Emandi	Cernații
1500	-	Aga Gheorghe Costachi	Pătrășcanii
1200	-	Vornic Ioan Greceanu	Pleșanii cu celilante
1500	-	Aga Manolachi Paladi	Mânzații boierești cu alti hlizi

3000	-	Aga Iancu Paladi	Susânii cu siliștile lor și Ghicani
	450	Serdar Pavăl Apostoliu	Ibăneștii
	600	Stol<ni>c Gheorghe Popescu	Bucureștii, Costeștii și altele
3000	-	Vor<ni>c Lascăr Bogdan	Unțăștii și Bucureștii
	400	Serd<a>r Gheorghe Mogâldea	Tunsăștii de Sus
	450	Nobilu Costachi Ciucă	În Putredeni
	450	Căm<i>n<a>r Vasile Ioan	În Gârbovățu și Brădești
	500	Comis Costachi Iamandi	Vizurenii
1000	-	Pah<arni>c Hristodor Juvară	În Cârlomanești
	800	Aga Vasile Iamandi	Bărlăleștii
	100	Nobilu Iordachi Lambrino	În Fedești
	150	Comis Ioan Ignat	În Vinderiei răzăși
	300	Med<elni>cer Dimofți Dragomir	În Lungești și Gârbovățu
	150	Sluger Vasile Dabija	În Bălăbănești
	100	Serd<a>r Petru Costandin	În Cucuești
	100	Post<elnic> Costachi Chicuș	În Cerțăști
	200	Spăt<a>r Simion Bontăș	În Cerțăști și Bosâncioaia
	350	Serd<a>r Petrachi Mitrea	În Cârlomanești
	200	Med<elni>cer Vasile Mitrea	Asămine
	150	Serd<a>r Petrachi Macovei	Asămine
	300	Serd<a>r Vasile Buță	În Blăgești
	100	Căp<i>t<an> Iordachi Trenchi	Asămine
	100	Serd<a>r Gheorghe Buță	În Docani și Lungești
	300	Clucer Gheorghe Bugeacu	În Pupăzeni
	250	Comisu Vasile Virgolici	În Cărpăcești
	250	Stol<ni>c Ioan Angheluță	În Stiețăști
	150	Comis Dimitrii Petrovici	Păcurăreștii
	100	Sluger Vasile Ghelțu	În Căbești
	150	Med<elnice> Iordachi Cal-alb	În Polocin și Priponești
	150	----- Costachi Cal-alb	Asămine
	150	Dv. Toadir Albu	Chilienii și alti
	150	Sluger Nicolai Dămienescu	În Prisăcani și Tăbăcești
	100	Dv. Scarlat Filipide	În Tăbăcești și Căbești
	250	Căm<i>n<a>r Iordachi Prangati	În Călienii
	100	Iorgu Gâlcă	În Zbogomești
	100	Gheorghe Gâlcă	Asămine
	200	Ștefănică Gâlcă	Asămine
	200	Căm<i>n<a>r Ioan Cihoreanu	Valea Dornenilor
	100	Pit<ar> Simion Gheucă	În Budești
	200	Șet<rar> Vasile Sălean	Asămine
	350	Maior Pavăl Dorobățu	Tuleștii
	100	Ioan Tiron	În Botoiu
	110	Vasile Brânză	În Gănești și Rădeni
	200	Serd<a>r Ioniță Vrabie	În Avrămești
	200	Stol<ni>c Gheorghe Romașcu	În Popești
	250	Spăt<a>r Alecu Tudure	Croitori
	100	Dv. Grigori Răducanu	În Corodești
	100	Clucer Vasile Huibevici	Oneștii din Călimănești și Chipireni
	100	Med<elni>cer Costandin Merăuță	În Călimănești și Glodeni
	200	Șet<rar> Ioan Popa	Fulgu
	150	Sluger Grigori Negruțu	În Vlădești
	120	Postel<ni>c Neculai Țiple	Rădeștii

100	Nobil Iordachi Cotruță	Sârbii
200	Pah<arni>c Ioan Oprișanu	Giurăneștii cu Ulii
350	Spăt<a>r Iancu Avrănescu	În Cerțăști și Coroiștii
200	Gheorghi Buță <și>	
200	Nedelcu Buță	În Bogdana de Gios
100	Poroș<ni>c Scarlat Balaban	În Bălăbănești
100	Nobilu Ioan Popa	În Blăjești și Popeni
100	Post<elnic> Ioan Cozma	În Sărețeni

ȚinutTecuicului

Proprietăți mari galbini	Proprietăți mici galbini	Numirea proprietarilor	Numirea proprietăților
x 7000 ¹	-	Beizade Vogoridi	
3000	-	Log<o>f<ăt> Alecu Balș	Poinarii sau Homocea
3000	-	----- Costin Catargiu	Ionășăștii
3500	-	----- Alecu Sturdza	Cernicarii
1800	-	Vor<ni>c Alecu Mavrocordat	Puțanii
2000	-	----- Vasile Sturdza	Blânzii
2000	-	----- Grigori Suțu	Slobozia Umbrărești
1000	-	----- Alecu Ghica	Podolenii
x 6000	-	Post<elnic> Panaite Balș	Blăjării de Sus cu Iveștii și Torceștii
x 1200	-	Căm<i>n<a>r Alexa Anastasiu	Brehoaia
	400	Aga Iordachi Miclescu	Lăeștii Miclescului
	400	Post<elnic> Alecu Teriacu	Slobozia Cornii
x 3000	-	Vor<ni>c Costachi Ghica	Șerbăneștii și Lungociu
x 2000	-	Aga Hristodor Exarhu	Mereștii
x 4000	-	Spăt<a>r Iordachi Giurgea	Șărbăneștii și Lungociu
	400	----- Iancu Buzdugan	Răspochii
	500	Ștefanachi Abaza	Milișcanii
1400	-	Aga Petru Ciucă	Itu și Lichitișenii
x 1200	-	Post<elnic> Grigori Roșeti	Filipenii
	500	Todirică Paladi	Șăndreștii
	500	Colonel Iorgu Strătuț	Hurueștii
	400	Med<elni>cer Andrii Ignat	Ochenii
x 1000	-	Spăt<a>r Necolai Bontăș	Rogoazile și cotunul Vitorogi
	500	Spăt<a>r Costandin Sturdza	Drăgeștii și Cernicarii
1400	-	Vor<ni>c Iorgu Razu	Cornii
	500	Căm<i>n<a>r Toadiri Sturza	Costișa și Ungurenii
1200	-	Spăt<a>r Alecu Vidrașcu	Gherdana
x 1000	-	Sluger Ioan Crețu	Medelenii Noi de Sus
x 1000	-	Serd<a>r Gheorghi Vidrașc	Coloneștii
x 1200	-	Nobilu Dimitri Iamandi	Sârbii și Dămăcușa
x 1000	-	Spăt<a>r Ștefan Iamandi	Pod Turcului și Dămăcușa
	400	Comis Petrachi Veisa	Sârbii
	400	Clucer Costachi Gheucă	Giurgioana
	500	Post<elnic> Ioniță Coroiu	Chișcanii
	400	Polc<ovnic> Neculai Ghilțu	Buciumii, Sârbii și Dobrinești

¹ Asterisc în document, fără vreo precizare sau motivație.

300	Banu Vasile Ursachi	Slobozia Tălpigii
150	Aga Costachi Negruțu	Tălpigii
100	Clu<cer> Șerban Avram	Corodu
100	Dv. Dumitru Varlaam	Asămine
350	Banu Petrachi Șendrea	Poiana
300	Colonel Manolachi Frunză	Asămine
200	Dv. Iancu Similache	Buciumenii de Sus și de Gios
300	Serdar Costachi Corban	-----,,-----
300	Dv. Iancu Corban	-----,,-----
300	D. Alecu Corban	-----,,-----
150	Ioan Ifrim	-----,,-----
200	Dv. Necolai Tacu	-----,,-----
150	D. Costachi Ifrim	-----,,-----
150	Pah<arni>c Iancu Șendrea	-----,,-----
150	Dv. Tudorachi Șendrea	-----,,-----
200	Stol<n>c Ioniță Ghelți	-----,,-----
100	Serd<a>r Costachi Caracaș	Vitorogi și altele
100	Sluger Costandin Lupașcu	Sârbii
150	Pah<arni>c Alecu Vârlănescu	-----,,-----
150	Dv. Alecu Barbu	-----,,-----
350	Pah<arni>c Dimitrii Frunză	-----,,-----
150	Sluger Nicolai Niculiță	Grădeștii
100	Dv. Gheorghi Cuza	Milișcanii
120	Vasile Iconomu	Glodurile
100	Post. Iordachi Breahnă	Oțaleștii
100	Costachi Breahnă	Asămine
150	Aga Dimitrii Lupu	Găleștii
200	Serd<a>r Manolachi Galeri	Floreștii
120	V. Ioniță Volcescu	Condrăceștii
100	Pit<ar> Ștefan Beldiman	Idem
100	----- Vasile Beldiman	Idem
100	----- Gheorghi Beldiman	Idem
100	Ioan Florescu	Idem
150	Comis Șerban Boteanu	Hărliceștii
100	Med<elni>cer Costachi Cocriș	Rogoazi
100	Dv. Dimitrii Vasiliu	Medelenii Noi
100	Dv. Ioan Măcărescu	Idem
100	----- Petrachi Tacu	Idem
120	Ioan Luchianu	Idem
200	Pah<arni>c Ioachim Vasiliu	Unceștii
200	Dv. Teodor Vasiliu	Idem
200	Vasile Coroiu	Idem
100	Șet<rar> Ioniță Țarlungă	Idem
100	Grigori Chiriac	Idem, cotunu Gunoaia
100	Mihai Cărlan	Idem
100	Neculai Lupescu	Idem
150	Serd<a>r Chiriac Bontăș	Salahoru
100	Postr. Miron Botezat	Crăeștii
200	Clucer Iancu Zota	Oprișăștii
150	-----Dimitrii Motăși	Burdusacii
200	Serd<a>r Grigori Motăși	Motășanii
150	Dv. Alecu Chiriacu	Idem
300	Stol<ni>c Lascăr Moldovanu	Perjoasa

	300	Sluger Dimitrii Velicu	Sălcuța
	200	Serd<a>r Anastasii Anastasiu	Brăhășăști
	150	Nobilu Nicu Vârlănescu	Gura Berheciului
	300	---- Necolai Turculeț	Poiana și Dobârnești
15000	-	Prințul Necolai Vogoride	Țigăneștii, Fondenii și Privalul

Târgul Tecuci

1000	-	Spăt<a>r Costandin Iacovachi
2000	-	Spăt<a>r Scarlat Motăș
3000	-	----- Iordachi Șerban
2000	-	Maior Iancu Diamandescu
3000	-	Banul Teodor Moisă
1000	-	Banu Alecu Baiardi
3000	-	Com<i>s Petrachi Anastasiu
1500	-	Com<i>s Alecu Vucitici
3000	-	Com<i>s Iordachi Dimitriu
1000	-	Căm<inar> Costandin Boteanu
1000	-	----- Costachi Iacovachi
1000	-	----- Gheorghe Neculeanu
3000	-	----- Grigori Iosifescu
1000	-	----- Panaite Cihoreanu
2000	-	Serd<a>r Tanasă Stoinescu
1000	-	----- Ștefanachi Aftanasiu
2000	-	----- Ioniță Hrisante
1000	-	Med<elni>cer Costachi Cihoreanu
1000	-	Andonii Brăiliță
1000	-	Costachi Panaitescu
3000	-	Toadir Săndulescu
1000	-	Clucer Iancu Nicolau
1500	-	----- Costachi Popovici
1000	-	----- Costachi Groza
1000	-	Sluger Gheorghe Hâncu
1000	-	----- Costachi Mironescu
1000	-	----- Tanasă Vasiliu
1500	-	Pit<a>r Miron Atanasiu
3000	-	Pit<a>r Manolachi Neculau
3500	-	Nobilul Costachi Racoviță
1000	-	----- Iordachi Popovici
1000	-	----- Sirie Ivanovici
1000	-	Polc<o>v<nic> Vasile Dimitrescu
2000	-	----- Șerban Radovici
1000	-	----- Gheorghe Manea
1000	-	----- Mihalachi Sărea
1000	-	----- Neculcea Petrovici
1000	-	----- Costandin Radovici
1000	-	----- Ilie Popovici
1500	-	----- Gheorghe Palade
2000	-	----- Iftime Ureche
1500	-	----- Ioan Vasiliu
1000	-	----- Lupu Pelin
2000	-	----- Dumitrache Ioan
1000	-	----- Iacomii Dimitriu

3000	-	----- Alecu Bordianul
1000	-	----- Toadir Băltan
1000	-	----- Adrunachi Batoșanu
2000	-	----- Ioan Țuguu
1500	-	----- Gheorghi Caprariu
1000	-	----- Stoian Donciu
1000	-	----- Toadir Gheorghiu
1000	-	----- Filip Diciu
1000	-	----- Ștefan Lupu
1000	-	----- Strătulat Vasăliu

Țânut Eșii

Proprietăți mari galbini	Proprietăți mici galbini	Numirea proprietarilor	Numirea moșiilor
6500	-	Vor<ni>c Lascarachi Cantacuzin	Totoeștii, Erbicenii, Pod Iloai, Popești cu cotuna Mădărjaci și Doroșcanii
2000	-	Spăt<a>r Teodor Aslan	Cârjoaia și Horodiștea
1500	-	Post<elnic> Costachi Luca	Cucutenii
	700	Spăt<a>r Dimitrii Borș	Dădeștii
4500		- Post<elnic> Panaite Balș	parti din Cepliniță cu cotunurile
	700	Petrachi Asachi	Trăistenii
2000	-	Vor<ni>c Teodor Ghica	Oneștii
	800	----- Alecu Catargiu	Vlădenii și Lunganii
	800	Spăt<a>r Gheorghi Stati	Hălčenii
	200	Pah<arni>c Mihalachi Bădărău	parti din Rădeni
	150	Serd<a>r Neculai Bădărău	parti din Bădărăi
	300	Căm<i>n<a>r Neculai Stroescu	Rășcanii
	400	Vor<ni>c Gheorghi Cucioreanu	Solonețul
	300	Spăt<a>r Gheorghi Stroescu	Găurenii
1000	-	Log<o>f<ăt> Toader Balș	Păulenii
	800	Serd<a>r Dimitrii Pastia	Căueștii
2000	-	Fost Domn Mihai Sturza	Perienii
2000	-	Vor<ni>c Iordachi Beldiman	Cărnicenii și Potângenii
	800	Post<elnic> Dimitrii Cornea	Cărnicenii
2000	-	Post<elnic> Costachi Carp	Căminărești
	400	Spăt<a>r Vasile Bogonas	Vladomira
	800	Căminar Ioan Ivașcu	Trifeștii lui Păun
1000	-	Vor<ni>c Costachi Negruț	Trifeștii Veisii
1000	-	----- Mano Hrisoverghi	Băltenii
	300	Spăt<a>r Ioan Stroescu	Capul Dealului
1000	-	Maior Lionida Mavrodin	Gropniță i Forăștii
	800	Spăt<a>r Dimitrii Cozadin	Izvoarele
	600	Iorgu Miclescu	Singerii
	800	Serd<a>r Nicolai Andoniu Larga	
	500	Log<o>f<ăt> Costachi Sturza	Movilenii
2400	-	----- Dimitrii Cantacuzin	Popricanii și Tăuteștii
1000	-	Vor<ni>c Mihalachi Kogălniceanu	Mărzăștii și Horleștii
	700	Vor<ni>c Costachi Rola	Moimeștii
	100	Sluger Gheorghi Codrescu	parti din Zahorna
3000	-	Colonel Alecu Mavrocordat	Cristeștii și Țuțora

	500	Lionida Ghica	Cotu lui Ivan
	300	Serd<a>r Petru Voinescu	Sirca
	300	Aga Dimitrii Ghilime	Șândrenii
1000	-	Vor<ni>c Teodor Palade	Coadă Stâncii
1500	-	Log<o>f<ăt> Alecu Balș	Poenile
	300	Căm<i>n<ar> Costachi Neculau	Poiana cu Cetate
	500	Comis Costachi Ene	Mânjăstii și Budeștii
	500	Post<elnic> Panaite Radu	Vacoteștii
	400	Spăt<a>r Dimitrii Burduja	Lunganii
	900	Aga Manolachi Palade	Prosilnicii
	900	Serd<a>r Ioan Livescu	Corneștii
2000	-	Spăt<a>r Alixandru Beldiman	Miroslava
1500	-	Post<elnic> Ioniță Coroiu	Lețcanii Vechi cu Brătuleștii
1500	-	Imanoil Arghiropolu	Dumeștii
	700	Post<elnic> Manolachi Codrescu	Holmul
3000	-	Hat<man> N. Alixandru Mavrocordat	Hârpeștii, Bozâia și Draga
3000	-	Vor<ni>c Alecu Ghica	Păușăștii și Păușasca cu Dealu Mare
	250	Sluger Vasile Poroiman	Bojila
	900	Aga Neculai Miclescu	Obrijăanii
2500	-	Beizade Iorgu Suțu	Goeștii
	800	Colonel Mihail Mavrodin	Lunganii
2000	-	Beizade Alixandru Moruz	Brăeștii, Albeștii și Scorțăștii
1000	-	Spăt<a>r Teodor Vasiliu	Cristeștii
	200	Comis Iancu Anastasiu	Muntenii Jorii
2000	-	Aga Iorgu Voinescu	Prigoreni
	400	Comis Mihalachi Costin	Făcuții
1400	-	Aga Vasile Bosie	Sirca i Mădârjasca
2400	-	Fii<i> răp<o>s<atului> log<o>f<ăt> Necolai Cantacuzin	Hoisăștii și Scobâlțanii

Ținut Covurlui

Proprietăți mari galbini	Proprietăți mici galbini	Numirea proprietarilor	Numirea proprietăților
1000	-	Prințul Alecu Moruz	Pechea
1000	-	Post<elnic> Iancu Iamandi	Măgișenii
1000	-	----- Panaite Malaxa	Cornii
1000	-	Spăt<a>r Hristodor Alicesandri	Mânjina
1000	-	----- Necolai Lafari	Urleștii, Bălțații și Meteștii
	400	Post<elnic> Dimitrii Cornea	Șendrenii
	400	Serd<a>r Costachi Caracaș	Asămine
	400	Aga Gheorghe Costandin	Movilenii
	400	Med<e>l<nice>r Costin Chebac	părți în Cudalbi
	400	Spătar Gavril Stamatin	Gorneștii
	400	Pah<arni>c Eni Șarban	Odaia Pochii
	400	Post<elnic> Gheorghe Vârlan	părți în Cudalbi
	100	Poroș<ni>c Gheorghe Vârlan	Tot în Cudalbi
1000	-	Hat<man> Gheorghe Ghica	În moșiile Frumușita și altele
1000	-	Căp<i>t<an> Iancu Alicesandri	Folteștii și Fântâneli
1000	-	Vor<ni>c Lascăr Catargiu	Golășăi
1000	-	Aga Mihalachi Chicuş	Răscanii
1000	-	Post<elnic> Iancu Fotea	Braniște

1000	-	Comis Grigori Codreanu	Chiroftia
	400	Clucer Ștefanachi Gheorghiu	Odaia Manolachi
	100	Ban Lupu Pangrati	Mosc <u><u></u> și Vârlezii
	100	Med<e>l<nice>r Costandin Onu	Oneștii
	100	Stol<ni>c Gheorghii Cernat	În Vârlezi și Umbrărești
	100	Căm<i>n<a>r Nicolai Cernat	Asămine
	400	Serd<a>r Mihalachi Botez	Vârlezi și Tăbloiu
	100	Nobilul Gheorghii Plesnilă	-----
	100	Comis Gheorghii Bălăban	Jorăștii și Umbrăreștii
1000	-	Aga Vasile Greceanu	Drăgușenii și Oncanii
1000	-	Banu Sculi Logofeti	Diocheții și Comăneștii
	400	Spăt<a>r Costachi Miclescu	Pașcanii
	400	Banu Teodor Atanasii	Bereștii
	400	Nobilul Iordachi Miclescu	Pașcanii
	100	Serd<a>r Lupu Budișteanu	Oancia
	100	Comis Haralamb Macri	Slob<ozia> Băneasa
	100	Serdariu Ioniță Coroiu	Gropenii
	100	----- Vasile Chiru	Ponosăștii
	100	Clucer Gheorghii Buțean	Lupeștii
	100	Jig<ni>cer Iordachi Smiceanu	Croeștii
	100	Serd<a>r Ioan Macri	Asămine
	100	----- Ionică Plesnilă	Câșla Tăblii
	100	Comis Costachi Codreanu	Rușii
	100	Spăt<a>r Iordachi Popa	Huleștii
	100	Triti log<o>f<ăt> Hristu Gheorghiu	Șipotu
	100	Căm<i>n<a>r Vasile Hermeziu	Bălințeștii
	150	Gheorghii Bălcu ----	
	150	Dimitrii Bălcu ----	
	150	Iordachi Bălcu ----	
	150	Nedelcu Călin ----	
	150	Anton Călin ----	

Orașul Galații

6000	-	Colonelul Neculai Steriadi
6000	-	Alecu Cuza
6000	-	Ioan Duca
6000	-	Vor<ni>c Grigori Suțu
6000	-	Post<elnic> .[ilizibil]
6000	-	Panaite Malacsa
6000	-	Iancu Fotea
6000	-	Aga Gheorghii Costandin
6000	-	Mihalachi Străjescu
6000	-	Petrachi Străjescu
6000	-	Spăt<a>r Mihalachi Chicuș
6000	-	Alecu Frangu
6000	-	Hristodor Alicsandri
6000	-	Grigori Boțan
6000	-	Banu Iancu Adamide
6000	-	Sculi Logofeti
6000	-	Toader Atanasii
6000	-	Căm<i>n<a>r Nicolai Balaban
6000	-	----- Haralamb Macri

3000	-	Comis Gheorghe Mantu
3000	-	----- Mihalachi Rusovici
6000	-	----- Enachi Mitoc
6000	-	----- Manti Rusu
6000	-	----- Iancu Panaitescu
3000	-	----- Grigori Samanca
6000	-	----- Gheorghe Balaban
3000	-	----- Serd<a>r Gheorghe Mălinescu
6000	-	----- Nicolai Zisu
6000	-	----- Vasile Panaite
6000	-	----- Gheorghe Dimitriu
3000	-	----- Gheorghe Stanciu
3000	-	Stol<ni>c Costandin Bahace
3000	-	Med<e>l<ni>cer Dimachi Balaban
3000	-	----- Gheorghe Balaban
6000	-	----- Alicesandru Ioan
6000	-	Clucer Iordachi Balaban
6000	-	Costachi Popovici
3000	-	Pitar Vasile Madușălcu
3000	-	Șătr<ar> Ștefanachi Vasiliu
6000	-	----- Panaite Candapula
3000	-	Ilii Cărbuș
3000	-	Arsăni Toader
3000	-	Ivanachi Iancu
3000	-	Iancu Vasiliu
6000	-	Serd<a>r Vasile Panaite
6000	-	Căm<i>n<a>r Enachi Mitachi
3000	-	Ianachi Franghe
3000	-	Nicolai Filipu
3000	-	Iancu Dimitriu
3000	-	Alecu Gheorghiu
3000	-	Ioan Bănceanul
3000	-	Stanciu Caramfil
3000	-	Necolai Crețu
3000	-	Costandin Mustață
3000	-	Iancu Dragnea
3000	-	Mihalachi Sandovici
3000	-	Post<elnic> Cara Costandin
3000	-	Soare Ioan
3000	-	Baraban Ivanov
3000	-	Ivan Hagi Hristea
3000	-	Poliz. Papadopolu
3000	-	Ioan Vlad
3000	-	Necolai Grigoriu
3000	-	Ioan Gheorghiu
3000	-	Vasile Viorica
3000	-	Costachi Hagi Ioan
3000	-	Alecu Sârbu
3000	-	Hriste Copcea
3000	-	Mihalachi Drăgoiu
3000	-	Ioniță Costandin
3000	-	Iordachi Atanasiu
3000	-	Hagi Nicolai Pastramă

3000	-	Manolachi Neculau
3000	-	Dumitru Chebac
3000	-	Paraschiv Stoean
3000	-	Iancu Gheorghiu
3000	-	Grigori Covalgiu
3000	-	Nicolai Chiriac
3000	-	Costachi Vasiliu
3000	-	Vasile Brăniștean
3000	-	Gavril Moisă
3000	-	Panaite Moisă
3000	-	Gheorghii Ciocoiu
3000	-	Dragan Alecsa
3000	-	Ivan Neculau
3000	-	Stamati Alicesandri
3000	-	Hr. Manolachi Neculau
3000	-	Dimitrii Popoi

Ținut Romanului

Proprietăți mari galbini	Proprietăți mici galbini	Numirea proprietarilor	Numirea proprietăților
		Log<o>f<ăt> Ștefan Catargiu	Tupilații, Muncelu de Sus, Simioneștii și Bârjoenii
		Log<o>f<ăt> Nicolai Milu	Vovrieștii, Holmu, Poienarii, Pânceștii și Crăieștii
		Log<o>f<ăt> Gheorghii Sturza	Dulceștii
		----- Costachi Sturdza	Șcheia și Oborocenii
		Vor<ni>c Alecu Catargiu	Cărligii i Ruptura Porceștii și Hărmaneștii
		----- Mihăiță Mihalachi	În Găcești
		----- Alecu Rusu	Tețcanii
		----- Manolachi Manu	Dagâta
		----- Dimitrii Miclescu	Drăgeștii
		Cneaz Alicesandru Moruz	Hălăuceștii
		Post<elnic> Lascarachi Mihalachi	În Băcești și Băbușă
		----- Iancu Iamandi	Băra, Căușenii și Petreștii
		----- Alecu Miclescu	Răcea de Gios și Icușăștii de Sus
		----- Diumitrii Drăghici	Giurgenii
		----- Vasile Alicesandri	Mirceștii
		Aga Enachi Burchi	Bătrâneștii și Fundu Șăstariului
		----- Iordachi Hermeziu	Dămieniștii
		----- Dimitrii Stepano	Onicenii
		----- Costachi Balaiș	Cotu Grosului
		----- Iorgu Ghica	Trifeștii
		----- Gheorghii Scorțăscu	Boghicea
		----- Dimitrii Stan	Boteștii
		Post<elnic> Grigori Hermeziu	Călugărenii
		Spăt<a>r Costachi Petrovici	Giuleștii
		Grigori Vârnav	Giuleștii, Sofrăceștii și Nisporeștii
		Spăt<a>r Costandin Vârnav	Săcuienii
		----- Neculai Negruți	Buciumii
		----- Ioan Stroescu	Bahna

----- Iorgu Arghiropul	Bozienii răzăși
----- Alecu Scărțăscu	Hăbășăștii
Banu Neculai Delimarcu	Pădurenii
Comis Iordachi Teodoru	Cuciulații și Porceștii
----- Costachi Eni	Onicenii
Căm<i>n<a>r Gavril Cilibiu	Iuganii din Deal
----- Alecu Mateeș	Mărmurenii
Pah<arni>c Costachi Roată	Galbinii și Tuleștii
Serd<a>r Dimitrii Ioan	Mirceștii i Lăzăști
Stol<ni>c Șerba<n> și Gheorghe Boteanu	Poiana lui Iurașc<u>
Clucer Ioniță Onuțu	Pânceștii
Sluger Ioan Stroi	Tălpălăii
Șetr<ar> Iorgu Dimitriu	În Brănișteni
----- Ilie Giosanu	Negușenii
----- Dv. Dimitrii Cuza	Cucii
Zamfirachi Carp	În Todireni

Orașul Roman

2500	-	Aga Enachi Burchi
2000	-	----- Gheorghe Mardare
2000	-	----- Dimitrii Strat
2000	-	----- Ioan Botez
1000	-	Spăt<a>r Grigori Hermeziu
2000	-	----- Grigori Vârnăv
1000	-	----- Costachi Petrovici
1000	-	----- Dimitrii Poliz<u>
2000	-	----- Grigori Mardare
1000	-	Banu Iancu Fabian
1000	-	Comis Teodor Gheorghiu
1000	-	----- Dimitrii Avram
2000	-	Căm<ina>r Ioan Cihoreanu
1000	-	Căm<ina>r Gavril Cilibiu
2000	-	----- Vasile Macarovici
1000	-	----- Grigori Giosanu
1000	-	----- Alecu Mateeș
1000	-	----- Pah<a>r<ni>c Vasile Iordachi
1000	-	Serd<a>r Tanasă Gheorghiu
1000	-	Med<e>l<ni>cer Nicolai Naum
1000	-	Sluger Manolachi Cilibiu

Ținut Neamțului

Proprietăți mari galbini	Proprietăți mici galbini	Numirea proprietarilor	Numirea proprietăților
5500	-	Log<o>f<ă>t Petrachi Roset	Cârligii și Căciuleștii
1000	-	----- Ștefan Catargiu	Negoieștii, Bolceștii și Borșeștii i Totoeștii
	900	----- Gheorghe Sturza	Românii
4000	-	Vor<ni>c Iancu Cantacuzin	Podolenii
3000	-	----- Grigori Balș	Bozienii i Ruginoasa
2500	-	----- Ioan Grecianu	Buhușul
2400	-	----- Răducanu Roset	Mărginenii
2200	-	----- Iancu Cantacuzin	Hârtopu Mare

2000	-	----- Alecu Cantacuzin	Șerbeștii
1500	-	----- Costachi Catargiu	Dobrenii
1200	-	----- Alecu Crupenschi	Polobocu
	470	----- Grigori Crupenschi	Vădurelile
	300	----- Alecu Donici	Socii de Sus
8000	-	Post<elnic> Iorgu Roset Roznovanu	Roznovu cu cotunurile
2500	-	Poste<lnic> Alecu Catargiu	Negrești
2000	-	----- Mihail Jora	Siliștea
2000	-	Aga Ioan Botez	Țibucanii
1500	-	Lascarachi Costachi	Șerbeștii lui Talpă
1200	-	Aga Alecu Jora	Hoisăștii
1200	-	----- Iancu Eni	Măstacănu
	500	----- Dimitrii Radu	Parte de Uscăți
	400	Spăt<a>r Iordachi Crupenschi	Bolceștii i Cotreanța
	300	----- Manolachi Crupenschi	Bețăștii
	300	----- Costachi Angonescu	Faurii de Gios
	200	----- Iorgu Dimitriu	Zbereștii
	250	----- Manolachi Calino	În Cornii i Strâmbii
	200	Vasile Zaharia	În Bicaz
	300	Căm<i>n<a>r Alecu Mățieș	În Itrinești
	100	----- Ioan Ciornei	Homicienii
	100	Serd<a>r Petrachi Liciu	În Obârșia și Negoești
	250	Stol<ni>c Mihai Ioga	În Cornii Strâmbi
	130	Clucer Gheorghe Crivăț	În Rădiu
	120	----- Vasile Gherasim	În Căndești
	200	Sluger Ioan Heisu	Parte din Căndești
	110	Pit<a>r Nicolai Gherasim	În Căndești
	120	Șetr<ar> Costandin Jâpa	Bălanu
	250	Nobilul Nicu Calino	În Cornii Strâmbi
	150	----- Alecu Urechi	În Căndești
	100	Mihai Ciupercă	În Mastacâni
	100	Iordachi Postolachi	În Rădiu
	620	Maior Iorgu Roset Roznovanu	Ivăneștii

Ținut Sucevii

Proprietăți mari galbini	Proprietăți mici galbini	Numirea proprietarilor	Numirea proprietăților
		Prințul Mihail Sturdza	
		Log<o>f<ă>t Alecu Balș	
		Vor<ni>c Iorgu Vârnav Letean	
		----- Iancu Prăjăscu	
		----- Alecu Botez Forăscu	
		----- Alecu Sturdza	
		Post<elnic> Nicolai Istrati	
		Aga Costandachi Neculau	
		----- Iancu Botezu	
		----- Lupu Botezu	
		Comis Nicolai Albu	
		Leitenant Mihai Botez	
		Post<elnic> Matei Ganea	
		----- Iordachi Vârnav	
		----- Dimitrii Borș	
		Aga Dimitrii Radu	

----- Ștefan Botez
 ----- Costachi Botez
 ----- Grigori Răhtivanu
 ----- Lupu Răhtivanu
 ----- Manolachi Morțun
 ----- Costandin Peșescu
 Spăt<a>r Alecu Mile
 ----- Costachi Ciudin
 Banu Iancu Borș
 ----- Vasile Dimitriu
 ----- Costachi Ghițăscu
 Gheorghe Peșăscu
 Comis Gheorghe Brânză
 ----- Dimitrii Codreanu
 Căm<i>n<a>r Petrachi Safta
 ----- Dimitrii Mârza
 Pah<arni>c Ioniță Sacară
 Serd<a>r Necolai Gonciu
 Sluger Necolai Marcovici
 ----- Costachi Gheorghiu
 Stol<ni>c Lascăr Răhtivanu

Ținut Botoșanii

Proprietăți mari galbini	Proprietăți mici galbini	Numirea proprietarilor	Numirea moșiilor
1500	-	L.S. beizade Alecu Moruz	Bobuleștii i Băicăcenii
1200	-	----- Alecu Ghica	Stăucenii
1500	-	Log<o>f<ă>t Anastasie Bașotă	Cucorăanii
1800	-	----- Grigori Crupenschi	Feredienii
1200	-	-----Neculai Milu	Guranda
3500	-	Vor<ni>c Lascăr Cantacuzin	Vorona, Tudora, Salcea și Plopenii
2000	-	----- Dimitrii Mavrocordat	Storeștii
3500	-	----- Teodor Ghica	Delenii și Macsutu
1800	-	----- Dimitrii Raletu	Bucecea
2500	-	----- Alecu Ventura	Jăvirtenii, Ripicenii și Movila Ruptă
2500	-	----- Costachi Cislănu	Călugărenii și Mihălășanii
4000	-	Hat<man> Nicu Mavrocordat	Ștefăneștii și Stâncă
1500	-	Post<elnic> Iordachi Goian	Curteștii
1200	-	----- Alecu Mavrocordat	Vlădenii
1000	-	----- Nicu Vârnav	Pitulușanii
1200	-	----- Iorgu Aslan	Onțanii
1500	-	----- Neculai Canano	Cornii
1200	-	Aga Iancu Fotea	Brătenii
1000	-	----- Alecu Soroceanu	Costineștii de Gios și parte din Levărda
1600	-	----- Iancu Raletu	Băneștii și Cotârgacii
1200	-	----- Vasile Arapu	Costineștii cu Dragomăneștii și parte din Levărda
1000	-	----- Costachi Miclescu	Băloșanii
1000	-	----- Vasile Canano	Honcea și Corocăești
1200	-	----- Panaite Cazimir	Dobârcenii
1000	-	Colonel Iacovachi Raneti	Rădenii
1000	-	----- Iancu Brănișteanu	Dorneștii

1400	-	Spăt<a>r Iorgu Miclescu	Călineștii
1500	-	----- Dimitrii Gavrilăș	Ionășanii
	700	Alecu Cristescu	Parte din Cristești
1000	-	Aga Lascăr Iamandi	Șoldănești
1200	-	Comis Emanoil Sălceanu	Vicolonii
1500	-	----- Vasile Stârcea	Cișmăneștii și Silișcanii
1000	-	----- Teodor Buzilă	Dămidenii
1000	-	----- Alecu Maghistan	Odaia Lehneștii
1000	-	Pah<arni>c Gheorghi Clopoțal	Talpa
	120	Colonel Costin Vârnav	Parte din Pitulușeni
	300	----- Dimitrii Fotea	Tomeștii
	150	Aga Iorgu Caruz	Asămine
	250	Spăt<a>r Ioniță Herescu	Soroceni
	130	----- Teodor Gherghel	Parte din Silișcani
	250	----- Nicu Vasiliu	Ungureni lui Jian
	180	Ban Gheorghi Hasnaș	Broștenii
	100	Comis Ioan Tăutu	Parte din Zăicești
	180	----- Ioan Ciulei	Ungureni
	150	Căm<i>n<a>r Ioan Radu	Starosâlța lui Adamachi
	200	----- Costachi Maghistan	Silișcanii
	130	----- Gheorghi Iminovici	Parte din Ipotești
	300	Serd<a>r Vasile Musteață	Vorona lui Lupașcu
	125	----- Iancu Stavri	Starosâlța
	140	----- Petru Bobeică	Socrujării
	230	----- Grigori Soroceanu	Bârșăneștii
	180	Stol<ni>c Costachi Jianu	Ungureni
	250	----- Costachi Timuș	Șătrărenii i Crăciuneni
	200	----- Nicolai Maghistan	Silișcanii
	200	Sluger Costachi Ciugole	Șătrărenii i Crăciuneni
	230	----- Hurmuzachi Tăutu	Petreștii
	120	----- Neculai Filipovici	Parte din Starosâlța
	250	Dv. Alecu Cuza	Viforării
	140	----- Dimitrie Cristu	Cobiceni
	120	----- Petru Maicanu	Parte din Bârșănești
	100	----- Toadir Maicanu	Asămine
1000	-	Aga Iancu Fote	Brătenii
1000	-	Alecu Maghistan	Odaia Lehneștii
1000	-	Spăt<ar> A. Cristescu	Cristeștii
1000	-	Alecu Calimah	Stănceștii
1000	-	Toader Calimah	Cătămărăștii
1000	-	Pah<arnic> Gheorghi... [indescifrabil]	

Ținut Vaslui

Proprietăți mari galbini	Proprietăți mici galbini	Numirea proprietarilor	Numirea proprietăților
		Medelniceriu Mihalachi Dospinescu	Blaga
		Log<o>f<ăt> Alecu Balș	Dumitrești
		----- Neculai Milu	<----->
		Pit<a>r Iordachi Gârle	<----->
		Log<o>f<ăt> Nicolai Milu	Poiana Cârului cu cotunul Pocreaca
		Scarlat Roset	Ciorțeștii
		Spăt<a>r Săndulachi Miclescu	Șerbeștii
		Aga Costachi Miclescu	Micleștii

Post<elnic>Dimitrii Cornea	Tăoștii i Bălțații
Aga Timistocli Bastachi	Moara Grecilor și Muntenii de Sus
Spăt<a>r Ștefan Angheluță	Bahnarii i Chițocu
Post<elnic> Iancu Adamache	Dracsânii și Șărboteștii
Spăt<a>r Grigori Mardare	Tufeștii
Spăt<a>r Vasile Panopolu	Dămăcușânii
Post<elnic> Grigori Tufăscu	Bodeștii
Căm<i>n<a>r Anastasii Petrino	În Focșasca
Comis Costachi Marcu	Asămine
Căm<i>n<a>r Gheorghi Lazarache	Potropeștii Vasiliului
Vor<ni>c Gheorghi Sturdza	Tăcuta sau Bumbăteștii
Aga Gheorghi Racoviță	Șorăneștii de Gios
Post<elnic> Ilie Burche	Rădiu lui Burche
Log<o>f<ăt> Vasile Ghica	Codăeștii
Vor<ni>c Grigori Cuza	Ghergheleu
Vor<ni>c Iorgu Ghica	Fereștii
Aga Dimitrii Roset	Moara Domnească
D. Aga Nicolai Chiriac	În Ciofenii
Comis Nicu Racoviță	În Telejna
Aga Costachi Balaiș	Tufeștii de Gios
Post<elnic> Costachi Voinescu	Gârbeștii
Căminar Toadir Carp	Tungujăi i Recea
Serd<a>r Ioan Bandacu	Grieștii
Spăt<a>ri Neculai și Petrachi Carp	Țibăneștii cu Glodenii
	și Jigoreni
Cămin<a>r Ioniță Cernat	Schinetea
Spăt<a>r Ștefan Handoca	Răceștii
Serdar Dimitrii Rizu	Todireștii Rizului
Hat<man> Nicolai Mavrocordat	Negreștii, Rediu Mogăldii,
	Căzăneștii
Căm<i>n<a>r Nastasii Costandin	Slobozia Mogoșăștii
Spăt<a>r Iorgu Gane	Șândrenii
----- Răducanu Botez	Frânciugii
Post<elnic> Teodor Râșcanu	Drăgușânii
Maior Gavril Pangrati	În Tatomirești
Toadir Cuza	Asămine
Aga Gheorghi Ciurea	Șcheia i Găunoasa
Căm<i>n<a>r Petrachi Ciurea	Găunoasa
Căm<i>n<a>r Alecu Ciurea	Șcheia i Pojorăștii
Spăt<a>r Dimitrii Luca	Căueștii lui Leon
Serd<a>r Costachi Voinescu	În Ciocârlești
Ban Ștefan Scânteii	Asămine
Post<elnic> Alecu Râșcanu	Grajdurile i Cărbunarii
Spăt<a>r Neculai Anghelini	Crăciuneștii
----- Costachi Milea	Căntălăreștii
Serd<a>r Costachi Caracaș	Buhăeștii de Gios
	și Munteneștii
Aga Nicolai Chiriac	Călugărenii Vechi
Alecu Cuza	Răduștii
Aga Manolachi Paladi	Brodocol
Pah<a>r<ni>c Costandin Sion	În Oșăști
Aga Iacomii Marcopolu	Pungeștii cu cotunurile
Sluger Nicolai Vasiliu Lipova	Valea Caselor

Comis Dimitrii Sacară	---,--- Moșneagului
Pah<arni>c Costandin Sion	Fund Racovii cu părțile din Lipova și Slobozia lui Sion
Căm<i>n<a>r Dimitrii și serd<a>r	
Gheorghi, frați Cercăzești	Obârzanii
Spăt<a>r Alecu și comis Nicu,	
frați Străjăști	Poenestii Străjăscului
Pah<arni>c Ioniță Sion	Hârsova lui Sion
Post<elnic> Costachi Mavrodi	Doaga lui Mavrodi cu părțile din Lipova
Spăt<a>r Teodor Sion	În Stoenestii și Broșteni
Căp<i>tan Costachi Duca	În Lipova răzășască
Căm<i>n<a>r Scarlat Herescu	Delenii
Sluger Panaite Călin	Asămine

Ținut Cahulului

Proprietăți mari galbini	Proprietăți mici galbini	Numirea proprietarilor	Numirea proprietăților
2586	-	Beizade Costachi Ghica	Borceagu și Chiosălia Mică
3330	-	----- Alecu Ghica	Tatar-Baurci și Chiosălia Mare
2884	-	----- Iancu Ghica	Ciucurmești și Cuetu
1120	-	Vorn<i>c Iancu Cantacuzin	Cisbaurea de Salce
	730	Eni Cambole	Musa-Mârza
	420	D. Chibici	Balaban
1000	-	Comis Haralamb Macri	Aluatu
1300	-	Chirilă Calciu	Părți din Aluat
	800	Eni Făclieriu	Acbotă
1670	-	Nedu Cole	Tartaul de Salce
	370	Serd<a>r Vasile Cesteacli	Jigălboaia
		Penciu Grazauci	Asămine
	550	Serd<a>r Ioan Caramfil	Costangalia Bejănari
1000	-	Mihail Topolenco	Budăiu
1300	-	Hagi Marcov	Cazaclie
1470	-	D-lui Bușteiu	Pelinii Moldovani
3270	-	Ilie Maragle	----- Bulgari, Moscoveiu
2000	-	Prințul Costachi Moruz	Manta și Vadu Isac
1600	-	D. Crăciunescu	Cherhana
	200	Hagi Ivan	Paicu
		D. Hortescu	Mosaitul și Găvănoasa
	100	Iridov	Grecenii
2000	-	Eni Ditotopul	Ciomaia
3786	-	Spăt<a>r Dimitrii Caravasăli	Cahul și Roșu
	575	Ioan Ciolacu	Boeștii
1785	-	Spătar I. Pruncu	Baimaclul Mare
1800	-	----- Ioan Moș	Haragaju și Enichioiu
	430	Vișcoveni	Noua Capaclia
4000	-	Aga Grigori Costachi	Tartaul, Epurenii și Țiganca
1920	-	Dimitrii Spiru	Goteștii și Ciobalacia de Larga
	530	Spăt<a>r A. Camarilonschi	Ialtol
2100	-	Dv. Ahanov	Tigheciu
1330	-	----- Ioan Botezatu	Teocenii și Leca

	600	Vasile Cristea	Pepircanii
	260	Boeriul Roset	Borzăștii
		Spăt<a>r Costachi Gheorghiu	Cârjăștii
	800	----- Exarh Hariz	Capcui
2000	-	Cheșcu	Călmățui
1000	-	Spăt<a>r Alicsandru Plachida	Frumusani
	240	Serd<a>r Toma Matasariu	Tochilile
6000	-	Manul Beiu	Ceadărlu, Oracu, Cohurlui
			Sărățica și Siretenii
2000	-	Stefanache Libidov	Cazangicu

Târgul Cahulului

Polc<o>v<nic> Panaite Pavlov
 Banul Vasile Buță
 Mihail Dobrovolschi
 Fote Blohinu
 Timofeiu Socolov
 Petru Șițov
 Timofeiu Climov Macarencu
 Ignat Cozicov
 Pavel Orel
 Andrii Grăbianu
 Feodor Ivliev
 Enachi Casiadi
 Stepan Egorovici

Ținut Izmail

Proprietăți mari	Proprietăți mici	Numirea proprietarilor	Numirea proprietăților
		Aga Teodor Tulceanov	
		Maior Pavăl Aftanasie	

Orașul Izmail

Aftanasie Mihailov
 Spăt<a>r Dimitrii Cara Vasilie
 ----- Gherasim Mihailovici Vergati
 Petre Climovici Caracalet
 Condrat Ivanovici Arutin
 Larion Grigorovici Filipov
 Aga Teodor Stepanov Tulceanov
 Filip Cardole
 Nechita Bilasov
 Spăt<a>r Garabet Hr. Marcarov
 ----- Nicolai Iliade
 Căp<i>t<an> Alicsandru Pavel Pascalovici
 Fiodor Cecel
 Serghei Emilianov Maslincov
 Piropont Mihailovici Pașcenco
 Mihail Avramov
 Costandin Condopolu
 Tanasă Mitrici Sapune
 Spăt<a>r Ioan Dispotopolu
 ----- Dimitrii Anastasopol
 Vasile Manail

Vasile Popasale
 Gheorghe Sideri
 Pavel Ghesiha
 Eani Crasa
 Neculai Ghedidov
 Serd<a>r Dimitrii Jiga
 Aristidi Chilodigo
 Spăt<a>r Alicesandru Alicesăndridu
 ----- Ioan Camburoglu
 Banu Ioan Chisilevici
 Căm<i>n<a>r Feodosie Cardeli
 Serd<a>r Alicesandru Zahariadi
 ----- Atanasie Curieri
 ----- Atanasie Sandulov
 ----- Marcar Marcarov
 Stepan Agomolev
 VasileBiloiv
 Luca Biloiv
 Chivor Popov

Capitalia Eșii

Proprietăți mari	Proprietăți mici	Numirea proprietarilor
		<i>Despărțirea 1-a</i>
		Hat<man> Nicolai Mavrocordat
		Log<o>f<ăt> Teodor Balș
		----- Gheorghe Sturdza
		L.S. Beizade Iorgu Suțu
		Vorn<i>c Scarlat Roset
		----- Alecu Ghica
		----- Petrachi Mavro<gh>eni
		----- Iordachi Beldiman
		----- Lascarachi Bogdan
		Post<elnic> Panaite Radu
		----- Costachi Carp
		----- Costachi Negruți
		----- Necolai Istrati
		Aga Iorgu Miclescu
		Colonel Petru Schileti
		Post<elnic> Dimitrii Grigoriu
		Aga Vasile Bosie
		----- Gheorghe Dulcescu
		Med<elni>cer Costachi Panaitescu
		<i>Despărțirea a 2-a</i>
		Fost Domn Mihail Sturza
		Log<o>f<ă>t Răducanu Roset
		Vor<ni>c Dimitrii Mavrocordat
		Aga Necolai Donici
		Serd<a>r Iancu Costandin
		Cornet Necolai Burghilea
		Căm<i>n<a>r Ioan Măcărescu
		Nicolai Docan

Despărțirea a 3-a

Log<o>f<ă>t Ștefan Catargiu
 ----- Petrachi Roset Bălănescu
 ----- Costachi Catargiu
 ----- Alecu Mavrocordat bătrânu
 ----- Dimitrii Cantacuzin Pașcanu
 ----- Iancu Prăjăscu
 ----- Alicesandru Costachi Sturza
 ----- Iancu Cantacuzin
 ----- Alecu Cantacuzin
 ----- Neculai Docan
 ----- Costachi Rola
 ----- Mihail Kogălniceanu
 ----- Alecu Catargiu
 ----- Dimitrii Manu
 Hat<man> Nicolai Alicesandru Mavrocordat
 Vist<iernic> Lascăr Cantacuzin
 Colonelu Evghenie Alcaz
 ----- Iorgu Strătulat
 ----- Lionida Mavrodin
 Post<elnic> Costachi Luca
 ----- Iorgu Voinescu
 ----- Panaite Balș
 ----- Pavăl Stoianovici
 ----- Spiridon Baldovici
 Beizade Iancu Ghica
 Aga Iancu Cațichi
 ----- Dimitrii Cozadin
 ----- Vasile Pogor
 Aga Grigori Rizu
 ----- Grigori Schileti

Despărțirea a 4-a

Log<o>f<ăt> Alecu Balș
 ----- Nicolai Milu
 ----- Anastasie Bașotă
 Post<elnic> Emanoil Codrescu
 ----- Temistocli Bastachi
 ----- Iacovachi Roset
 Vor<ni>c Todiriță Ghica
 Aga Emanoil Zaharie
 ----- Panaite Papazoglu
 Căm<i>n<a>r Ioan Panaitescu
 Comis Mihalachi Stamatiu
 Căm<i>n<a>r Ioan Ivașcu

Despărțirea a 5-a

Colonelu Fotea
 Serd<a>r Costachi Dimitriu
 Aga Costachi Balaiș
 Serd<a>r Costachi Munteanu
 D. Ioan Pânzariu

CĂTĂLIN TURLIUC

TINERETUL „ROMÂNIEI DEMOCRAT-POPULARE”: REZISTENȚĂ ȘI CONFORMISM SOCIAL

Experiența trăită de generația tânără a anilor '50 din secolul trecut este una care epitomizează destinul tragic al întregii societăți românești din acei ani, tineretul fiind poate barometrul cel mai fin al profundelor schimbări sociale pe care le-a cunoscut comunitatea românească. Sovietizarea și stalinismul, Congresul al XX-lea al P.C.U.S cu demascarea parțială și politic motivată a crimelor regimului defunctului dictator I.V. Stalin, Revoluția maghiară, afirmarea „dejismului” și a liniei naționale a politicii P.M.R., retragerea trupelor sovietice din țară, șantierele tineretului și migrația internă, cooperativizarea și industrializarea țării, primul plan cincinal etc. sunt numai câteva dintre jaloanele care au marcat acei frământați ani și care au determinat rezistență sau conformism social din partea tinerilor. Dacă socotim că cei care reprezentau tânăra generație în anii 1950 au ajuns la maturitate în plină epocă de dictatură personală a lui Nicolae Ceaușescu și, mai mult, au condus și supravegheat îndeaproape interminabila și dureroasa noastră tranziție – ce a debutat în anii '90 ai veacului precedent – vom înțelege că orice lumină aruncată asupra anilor lor de formare și asupra modelului paideic urmat ne va lămuri mai bine asupra cauzelor profunde ale „poticnelilor” societății noastre actuale pe drumul, atât de firesc, spre „normalitate”. Pornind de la o asemenea aserțiune, am selectat patru documente inedite din depozitele budapestane ale Open Society Archives (OSA), pe care le-am considerat elocvente pentru a ilustra deopotrivă rezistența – atâta câtă a fost – dar și conformismul social și ideologic al primei generații românești postbelice. Considerăm că astfel de documente, de un interes limitat poate, pentru cei care se ocupă în exclusivitate de „istoria politică” se dovedesc a fi „suculente” surse pentru cei cu preocupări în domeniul istoriei sociale, antropologiei politice și culturale, domenii tot mai frecventate astăzi de breasla celor care investighează câmpul social. O serie de precizări și considerații preliminare se impun înainte de a lăsa documentele să ne deoaleze o secvență cronotopică, nu numai interesantă prin dinamismul ei, ci relevantă prin transformările profunde și traumatice pe care le-a produs în țesutul intim al societății românești.

Primul document intitulat „Atitudinea și starea de spirit a tineretului din R.P.R.” este înregistrat la OSA ca Item No. 2610/62, EB Dec 21 Z-9975 și este considerat *reliable* de evaluatorii serviciilor Europei Libere. El este redactat în iulie 1962 și face o interesantă și amplă retrospectivă. De altfel, datele și informațiile oferite pot fi cu ușurință coroborate cu surse românești de arhivă și, firește, cu periodice din epocă. Punctul central îl reprezintă Revoluția maghiară din 1956 și consecințele ei asupra tineretului din România.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. XLVII, 2010, p. 407–416

Cel de-al doilea document este intitulat „Starea de spirit din R.P.R” și este redactat în luna ianuarie a anului 1962. El este înregistrat ca Item No 1341/62, LL July 7 Z-9847/F de către aceeași arhivă. Ca și primul document, el este o radiografie pertinentă asupra societății românești și, în special, asupra tineretului, care ocupă un loc central în prezentare. Autorul lui este un intelectual român refugiat în Occident și profund preocupat de avansul treptat pe care ideologia comunistă îl înregistrează în rândul tineretului „orbit” de propaganda regimului.

Al treilea document, prezentat parțial, vizează organizațiile controlate de P.M.R. Am selectat din documentul înregistrat ca Item No. 2662/59 H June 30 XI-2500/S partea care se referă la Uniunea Tineretului Muncitoresc, relevantă în raport cu subiectul nostru. Autorul acestei analize este un etnic grec din România, emigrant în Occident, care descrie realitățile anului 1958.

În fine, al patrulea document este un fragment dintr-un chestionar la care a răspuns un tânăr refugiat politic român (student) în anul 1958 și care descrie, uneori pătimaș, o realitate perfect cunoscută lui. Este vorba deci de o mărturie directă a unei surse exploatare informativ de angajații serviciilor Europei Libere. Documentul se află înregistrat ca Item No 2384/1959 H June 9 IV-8001/I la aceeași arhivă sus-menționată.

Cele patru documente selectate de mine creionează, într-o manieră veridică cred eu, „starea” tineretului român din anii '50 ai secolului trecut. Cu speranța că ele vor fi de folos celor interesați de istoria noastră recentă, îmi exprim gratitudinea față de cei care mi-au facilitat accesul la aceste documente și firește față de OSA, depozitarul lor.

1

Atitudinea și starea de spirit a tineretului din RPR

Anul 1956 aduce, în general, o profundă modificare în atitudinea și mentalitatea tineretului. Până în 1956, indiferent de poziția adoptată față de concepțiile marxiste, tineretul (ca și celelalte pături ale populației) nu credea nici în soliditatea regimului, nici în șansele lui de prelungire. Un indiciu în acest sens îl reprezintă atitudinea tineretului în mediul universitar. Ca fenomen concret se înregistrează asaltarea facultăților tehnice. Se evită facultățile ideologice, nu atât din antipatie față de cele predinate (e vorba de drept, litere, filozofie) cât din teama că diploma obținută ar deveni inutilă în momentul unei schimbări. În anul școlar 1955-56 programul și metoda de predare în facultățile ideologice suferă serioase modificări, fapt ce atrage din nou tineretul spre aceste studii, dar până atunci clientela acestor școli se recruta mai cu seamă din facultățile speciale muncitorești și din cei căzuți la examenele de admitere din facultățile tehnice; ultimii se prezentau ulterior la examenele de admitere ale facultăților ideologice, ce aveau loc mai târziu, spre a scăpa de armată, groaza tineretului. În aceeași perioadă, tineretul țărănesc este angrenat cu întreaga țărănie într-o încercare de rezistență pentru a păstra proprietatea privată asupra pământului, grav amenințată de cotele excesive impuse de regim.

Cu ocazia revoluției ungare se constată că tineretul, indiferent de apartenență socială, nu este atașat regimului, fapt dovedit și de atitudinea armatei unde se discută problema neintervenției împotriva studenților a căror activitate dă mult de lucru organelor securității. Această atitudine, din punct de vedere ideologic, este pusă pe seama slăbiciunii educației marxiste a tineretului, astfel că deciziile ulterioare prevăd o întărire a educației ideologice în mediul tineretului; ca măsuri speciale se întărește supravegherea tineretului universitar și se aplică cu mai mare restricție eliminarea elementelor „nesănătoase”. Atitudinea aceasta este dictată și de necesitatea crescândă de cadre tinere de încredere, căci nu trebuie uitat că tot ce a fost recrutat între anii 1948-53 reprezintă în general un eșec din punct de vedere al pregătirii și posibilităților intelectuale.

Dar noua politică inaugurată după evenimentele din 1956 nu cunoaște succes mai mare. În perioada stalinistă, îndocrinarea reprezintă o parte importantă a activității partidului în rândurile tineretului. Prin caracterul extrem de rigid și dogmatic al învățământului de partid, și ținând seama de timpul consacrat acestui învățământ, se poate afirma că în perioada 1948-53 munca de educație politică este chiar mai importantă decât cea de după 1956. Se putea desigur afirma că educația făcută în perioada 1948-53 se adresa unui tânăr ce cunoscuse alt regim. În realitate, acest tineret avea în 1948 vârsta între 9 și 14 ani, așa că cu greu se poate afirma că el cunoscuse efectiv regimul trecut; era greu să se admită o influență politică cu caracter general a fostului regim. Și tocmai acesta era tineretul studențesc ce stărnise panică în rândurile guvernului.

Noul învățământ politic adresat tineretului își pierde din caracterul său dogmatic, nu din cauza unei schimbări a concepțiilor conducătorilor de partid asupra utilității dogmelor, ci din cauza frecventelor modificări ideologice și interpretative ce stărnesc confuzii în rândurile celor angrenați în munca de educație politică și celor dispuși să accepte concepțiile marxiste ca valabile și infailibile. Totuși, modificarea de mentalitate este evidentă. Aceasta nu poate împiedica să se constate că România este țara în care marxismul a prins cel mai puțin. De la bun început trebuie stabilit că nu se pot da cifre procentuale asupra răspândirii marxismului în sânul populației. Marxismul este și el o formă de gândire, iar gândirea nu poate fi exprimată în procente. Dar se poate afla ce gândește tineretul grație manifestărilor sale exterioare ce prezintă un caracter politic.

S-a spus de multe ori că una din puținele țări socialiste în care tineretul nu s-a mișcat în 1956 este România; s-ar putea deci deduce că tineretul este cu deosebire îndocrinat, dar această explicație nu ține seamă de faptele reale. În 1956, mișcarea de tineret din RPR se afla doar la început iar evenimentele petrecute în timpul revoluției maghiare au tăiat acestui tineret posibilitățile de dezvoltare. În măsura în care tineretul român s-a manifestat, mișcarea a fost determinată numai de o solidaritate cu caracterul anticomunist al revoluției ungare. Și tocmai aici trebuie văzută una din principalele cauze ale neputinței aparente a tineretului universitar român. Mișcarea din Budapesta a avut ca inițiatori tineri marxiști, din care o bună parte au acționat ca „revizionisti” încercând să găsească o mai bună aplicare a marxismului. Pe câtă vreme în România tineretul se arăta net antimarxist, respingând întreaga doctrină în bloc. În celelalte țări marxiștii doreau liberalizarea regimului, în timp ce în RPR, poate din nefericire, nu existau marxiști convingși. Existau doar elemente tinere, promovate artificial prin facultăți muncitorești, cu o poziție economică relativ bună și care se cramponau cu noua lor situație. Elite marxiste care să caute modificări ale sistemului nu existau în RPR. Dacă în Ungaria organizarea tineretului s-a putut face chiar pe scheletul organizațiilor de tineret oficiale, același lucru nu era posibil în RPR. Conducătorii UTM-ului, impuși tineretului, nu aveau nici o platformă politică. Toate acestea pot explica de ce mișcările revoluționare din Ungaria și Polonia nu au avut aparent ecou în România.

În comparație cu alte țări, fenomenul de rezistență față de marxism ar apărea atunci inexistent în ochii unui observator superficial. Dar dacă se aruncă o privire mai îndeaproape, se observă că peste 60% din deținuții politici sunt sub 30 de ani. Din ceilalți deținuți, în vârstă, un mare procentaj aparține categoriei foștilor demnitari politici condamnați pentru fapte săvârșite înainte de 23 august 1944. Dacă se ține seama că foarte multă lume se afla în închisoare de peste 15 ani, și deci a fost arestată când avea mai puțin de 30 de ani, se vede că procentajul tineretului arestat de actualul regim pentru motive politice este încă și mai mare. Care este compoziția socială a acestui tineret? Elementul cel mai dinamic și multă vreme majoritar îl constituie studenții de apartenență socială foarte diferită. Alături de ei sunt tinerii muncitori, mai rar fii de țărani. Soldații se găsesc în număr destul de redus, pentru aceștia existând un alt mijloc de represiune: „batalioanele disciplinare” unde pedeapsa corporală este oficială, iar regimul extrem de sever.

Cum deviaționismul efectiv nu exista în România, prezența unui număr atât de mare de tineri în închisori are o altă explicație, de rezistență împotriva regimului, rezistență ce îmbracă diferite aspecte. Unul dintre cele mai importante aspecte îl constituie activitatea culturală. Nu trebuie uitat că revoluția ungară a început de la cercul Petofi și ca urmare a activității culturale din Polonia și Ungaria. Occidentul vedea o apropiere a acestor două țări față de linia sa de gândire, linie considerată ca deviaționism de cealaltă parte a Cortinei de Fier. Ori această poziție

ideologică iese din cadrul marxismului. Marxismul, ideologie rigidă și dogmatică, se prăbușește de îndată ce apare o idee nouă, chiar din sânul lui. Orice contribuție adusă marxismului tinde să-l răstoarne; de aceea opoziția față de deviaționism este justificată pentru adevărații ideologi marxiști. Nu trebuie însă uitat că „deviaționiștii” nu sunt niciodată adversari ai marxismului. Dacă se exceptează conducătorii comuniști – la care acuzația de deviaționism e de cele mai multe ori un pretext – membrii de rând acuzați de deviaționism sunt marxiști sinceri ce au asimilat aceste concepții cu unele rezerve, căutând să găsească o cale mai bună de aplicare a acestei doctrine.

Pe baza acestor considerațiuni teoretice, într-un anume sens și considerând situația actuală, se poate afirma că tineretul român a greșit când a adoptat de la bun început o atitudine refractară totală față de marxism, neîncercând defel să-l înțeleagă. O mare parte din acest tineret nu cunoaște deloc marxismul, de aceea discuții pe marginea marxismului, cum ar fi normal să se întâmple, nu există. Este vorba desigur de discuții individuale și nu organizate. Această atitudine a lăsat tineretul dezarmat în fața marxismului. În primul rând tineretul nu are o suficientă argumentație antimarxistă, iar elementele vieții materiale ce-l înconjoară nu sunt suficiente pentru a răspunde unor argumente teoretice. În al doilea rând, necunoscând marxismul și fiind în goană după informații, ca orice tineret dezinformat, el se arată foarte ușor penetrabil la ideile și informațiile comuniste inexacte.

Această situație permite să se definească 3 categorii de tineret în RPR. Prima, destul de importantă, se ferește de calificarea de marxist sau comunist, considerând-o ca o rușine, dar care, prin unele laturi ale gândirii sale, e destul de apropiată de marxism. A doua categorie, majoritatea absolută a tineretului, a rămas și rămâne total indiferentă față de marxism. A profesat multă vreme o netă antipatie pentru această doctrină, sperând într-o grabnică schimbare a regimului. De la înăbușirea răscoalei din Ungaria, acest tineret s-a resemnat la perspectiva de a trăi în comunism, se ferește de a discuta politica propriu-zisă, lucru considerat periculos, nu discută ideologia marxistă ce nu-l interesează și se lasă angrenat în viața practică de toate zilele. El manifestă dorința de a pleca în Occident, ale cărui realizări tehnice și standard individual îl atrag irezistibil. Nu mia speră într-o occidentalizare, ci doar într-o eventuală plecare individuală peste graniță. Întreaga sa luptă o duce pentru câștigarea unei poziții bune care să-i permită eventual plecarea în Apus. El apreciază totuși multe din realizările RPR-ului ca pozitive, neavând nici un fel de informații și deci termene de comparație.

Un alt aspect principal al pătrunderii propagandei comuniste în rândurile acestui tineret, insuficient pregătit să reziste din motivele expuse mai sus, îl constituie aprecierea negativă a trecutului. Dacă tineretul se arată revoltat de represaliile exercitate împotriva fotului aparat de stat și ai membrilor partidelor politice din trecut, în schimb se adâncește tot mai mult în el convingerea că în România de dinainte de război se trăia mizerabil, sub regimuri necinstite și profitoare. Ar fi foarte greu să fie convins de contrariul deoarece, în mod paradoxal, mulți oameni în vârstă, ce cunoșteau realitățile dinainte de 23 august, au acceptat și acreditat propaganda comunistă scoasă, ce-i drept din polemica politică a vremii, destul de bogată în calomnii.

O a treia categorie de tineret, foarte puțin numeroasă, este cel cultural ce are un important contingent studentesc. În acest grup circulă cele câteva idei, ceea ce îi dă o importanță mai mare decât numărul său, dar îi asigură și o importantă supraveghere din partea regimului. Nici nu e de mirare: intelectualii mai în vârstă, cu trecut politic și încadrați, ce nu au priceput niciodată marxismul, l-au luat ca atare și nici unul nu a fost capabil să-i aducă schimbări. Dar mediul mai tânăr este în continuă efervescență. Deși lipsit de informațiile necesare, ajunge pe căi lăaturalnice la ideile occidentale și îmbrățișează viața apuseană cu tot entuziasmul, indiferent de poziția și convingerile politice respective, lăsând drum liber ideilor antimarxiste. Nu trebuie uitat de altfel că în privința producțiilor artistice cenzura este mai greu de exercitat, fiind vorba de interpretări nu tocmai ușoare întotdeauna.

Mai trebuie menționată și o a patra categorie de tineret, cei care sunt în slujba regimului și securității. Aceștia nu sunt numeroși dar atașați regimului, iar revoluția din Ungaria i-a convins că securitatea lor personală este în funcție de stabilitatea regimului. De altfel, acesta este și sensul presiunilor exercitate de securitate asupra multor tineri pentru a-i recruta ca informatori. Șantajul exercitat este extrem de puternic: în afara șantajului personal rămâne riscul concedierii, arestării și

altor neplăceri. Aceste presiuni sunt deosebit de mari în ultima vreme și se întind în cercuri tot mai largi. Fără îndoială că acceptarea tezelor marxiste apare o soluție comodă. Dar pe măsură ce tânărul respectiv se ridică mai sus pe scara socială, chiar și pe linie profesională, el este mai expus solicitărilor compromițătoare și greu de refuzat.

În concluzie, pe baza celor expuse mai sus, la ora actuală, atitudinea tineretului este pasivă, fără înclinare spre acțiuni revendicative sau revoluționare. Interesele unei mari părți se îndreaptă către posibilitățile materiale existente în condițiile regimului comunist. Concepțiile marxiste intră cu greu în mintea tineretului; reușita regimului în acest domeniu constă mai mult în denigrarea trecutului și aprecierea pozitivă a realizărilor regimului. Mirajul occidentului constituie însă o colosală atracție pentru tineret, cu toată lipsa totală de informații și legături culturale cu apusul. Un pericol de deviaționism nu poate veni decât din micul mediu al intelectualilor și artiștilor de tot felul.

2

Starea de spirit din RPR

De aproape 18 ani România se găsește în orbita sovietică, adică tocmai timpul necesar creșterii unei noi generații și trebuie ținut seama de acest fapt atunci când se analizează starea de spirit din RPR. În decursul acestor 18 ani s-au săvârșit schimbări adânci, fundamentale, sub aspect politic, social și cultural, încât se poate vorbi de o adevărată revoluție, silită, impusă, dar reală. Forțele care au aruncat la pământ vechea orânduire sunt forțe din afară oricât ar încerca regimul să arate că a fost o revoluție spontană. Răsturnarea însă s-a produs și timpul a servit noii stăpâniri care, cu fiecare an, și-a întărit pozițiile și a luptat statornic pentru a distruge orice rezistență. În acest răstimp, generația ce are astăzi între 40 și 60 de ani a suferit cel mai mult: morți la război, dispăruți în URSS, lichidați sau deținuți în închisori, fugiți peste graniță. Există un adevărat gol în rândul bărbaților din această generație ce a suferit direct atacul forțelor comuniste de distrugere. Astăzi există în țară o generație tânără, o generație intermediară ce își mai amintește de trecut, adică a mai apucat câțiva ani de școală și viață sub fostul regim și, în fine, o lume nouă, rezultat al priticirii societății, urmărită de casta conducătoare, și care constituie un fapt real și de netăgăduit.

Aceasta fiind zise, și în ciuda eforturilor neîncetate făcute de conducătorii comuniști pentru a înregimenta și dirija spiritele, paralel cu instaurarea unei noi societăți, starea de spirit din țară a scăpat și scapă și astăzi într-o bună măsură încercărilor de înregimentare; este vorba desigur de starea de spirit reală, nemărturisită în public. În evoluția ei, până la starea de astăzi, se pot observa mai multe faze. Oamenii au sperat cu îndârjire și au reușit să-și salveze speranța de mai multe ori. Au sperat în alegerile americane din 1948, crezând că va fi ales Dewey și că el va face război rușilor. Au sperat că războiul din Coreea va fi începutul unui război de eliberare. Au sperat la alegerea lui Eisenhower, văzând în el un general luptător pentru libertate. Au sperat la moartea lui Stalin; apoi la încheierea tratatului de pace cu Austria. În fine, și mai presus de toate, au sperat în revoluția din Ungaria. Se poate afirma că în acele zile toată țara a ascultat și urmărit evenimentele, cu speranța și convingerea că America și țările apusene vor interveni pentru a salva Ungaria. Atunci au avut loc mișcări în toată țara și în toate straturile populației. Muncitorii, ca și studenții sau țărânimea, au văzut speranța eliberării de sub jugul rusesc; drept care, după nimicirea revoluției ungare, închisorile din RPR s-au umplut din nou cu mii de oameni ce speraseră în eliberare și a căror fapte și cuvinte trădaseră această speranță. De la revoluția maghiară încoace, măsurile de siguranță luate de regimul comunist din RPR au fost și sunt atât de drastice – iar pe de altă parte descurajarea este în sfârșit atât de profundă – încât se poate afirma că oamenii nu mai cred astăzi că Occidentul îi va salva.

Prin termenul „oameni” înțelegem mai întâi cei ce analizează fenomenele politice, adică intelectualii. Ei sunt cei ce au sperat în mod conștient, de-a lungul anilor, argumentându-și prevederile și bazându-se pe date reale economice, politice, etc. Cu timpul, datorită prigoanei statornice îndreptate împotriva lor, numărul intelectualilor conștienți a scăzut. Cei rămași au îmbrățișat părerile oficiale, alții s-au retras în tăcere, în descurajare. Astăzi, intelectualii au pierdut

nădejdea în ajutorul apusului. Conștient și logic, ei nu mai întrevăd posibilitatea eliberării României de sub dependența sovietică decât numai în cazul unui eventual război mondial. Ei nu mai cred în superioritatea incontestabilă a USA-ului asupra URSS-ului, ci sunt convinși că timpul a jucat și joacă în favoarea Rusiei a cărei metode politice, bazate pe cinism și lipsa de scrupule, s-au dovedit – politic vorbind – puternice și eficiente. În schimb oamenii simpli, adică cei ce judecă afectiv și subiectiv, mai cred și azi că o să „vină americanii”.

Muncitorii sunt nemulțumiți în general din cauza salariilor prea mici, a nedreptăților și abuzurilor la care se dedau cei dintre ei care sunt membri de partid, precum și șicanelor politice la care sunt expuși. Ei nu au însă preocupări politice propriu-zise. Nemulțumirile lor sunt de ordin material, ei neridicându-se până la nivelul ideilor. Același lucru se poate spune despre țărani: compania de colectivizare s-a făcut în rândul țărănimii, cu metode sălbatice. S-a recurs la nevoie la adevărate asedii armate, cu tunuri și mitraliere. Țăranii au opus o rezistență dărză și disperată pentru apărarea pământului. Ostilitatea țărănimii față de regim este im fapt incontestabil și permanent. Țăranii sunt nevoiți, ca și restul populației, și poate și mai mult, să se încline în fața puterii zdrobitoare a statului, rămânând însă profund și organic ostili stăpânirii. Despre politică ei nu pot avea vederi conștiente; din instinct însă speră și astăzi că va veni cineva, „o putere din afară care să ne scape de ăștia”.

Dar în afară de aceste categorii mai rămâne pe de o parte tineretul, iar pe de altă parte lumea nouă ridicată în ultimii 15 ani. Tineretul educat și crescut în ultimii 18 ani a fost crescut în mentalitatea și după principiile marxiste. În școală și universitate, educația comunistă constă în a prezenta faptele exclusiv în lumina interpretării marxiste. Nu există nici o libertate de gândire sau informație. Manualele și bibliotecile pun la îndemână numai și numai un material selecționat cu grijă, însoțit la fiecare pas de comentarii materialist-istorice. Trecutul și prezentul sunt analizate din punct de vedere al teoriei marxiste, literatura este o ilustrare a acestei teorii, artele sunt în slujba ei. Științele sunt o unealtă menită să confirme adevărul marxist, filmele și teatrele prezintă spectacole din care se pot trage întotdeauna concluzii în favoarea dogmei marxiste. După ce pășește în „câmpul muncii”, tineretul continuă să fie îmbibat de marxism-leninism. Cu toate acestea, în ciuda propagandei politice active, la fiecare pas, starea de spirit a tineretului se caracterizează prin nemulțumirea sa față de regim. Tineretul se opune prin fire părerilor impuse, încât cu toată vigilența și strășnicia metodelor de îndoctrinare el se arată rebel. Această rebeliune se traduce printr-un scepticism general față de catehismul oficial. Că nu există alegere posibilă, că fiecare este silit să accepte jugul statului, că nimeni nu poate face altceva decât să lucreze în slujba statului, aceasta este o necesitate cruntă și tot atât de inevitabilă ca și necesitatea de a mânca în fiecare zi. Noțiunea de „colaboraționist” este un non-sens într-un regim de dictatură comunistă. Toată lumea muncește în slujba statului, căci nu există alternativă decât aceea de a muri de foame sau de a intra la pușcărie. Tineretul este nemulțumit și sceptic, dar ignoranța în care a fost ținut – adică pseudo-cultura în care a fost crescut – îl împiedică de a avea o vedere clară și bine întemeiată asupra realităților istorice. Din cărțile citite pe furiș, din educația făcută cu ajutorul emisiunilor de radio occidentale (pentru cei ce cunosc o limbă străină), a contactului cu oamenii din vechea generație rămași credincioși ideilor lor, dar mai ales dintr-un instinct și o sete de cultură caracteristice, tineretul din RPR năzuiește după libertate, după altceva decât existența înrobătată statului ce i-o oferă actualul regim. Acest tineret este însă lipsit de orientare. El năzuiește și crede în altceva, dar rebeliunea lui nu poate lua o formă organizată. A crede contrariul înseamnă a nu cunoaște realitățile vieții din RPR. Tineretul vrea și caută altceva; ochiul partidului este însă asupra lui și pornirile neconformiste ale tinerilor sunt observate și studiate. Până și ținuta exterioară și modul de a dansa sunt reglementate. Reprezentatul UTM-ului este întotdeauna prezent în mijlocul tinerilor – în școli sau la locul de muncă – astfel că tinerii sunt încadrați și supravegheați îndeaproape; nu există nici urmă de asemănare între organizațiile studentești din țările socialiste și cele din occident. Tineretului i se taie aripile grație metodelor drastice cu care procedează comuniștii. Abaterile de la canoanele oficiale se pedepsesc cu eliminarea din școală sau concedierea din serviciu.

Asigurarea viitorului pentru un tânăr depinde nu de capacitatea lui ci de calitățile sale politice. Factorul politic este decisiv, atât în școala care pregătește în vederea specializării, cât și

în munca propriu-zisă. Un tânăr cu origine socială sănătoasă, cu însușiri mediocre, va fi preferat unui tânăr capabil dar cu origine „putredă”. De aici decurge pe de o parte ambiția tânărului de a pune de partea lui ceea ce se poate obține prin muncă: maximum de note și efort de memorizare și disciplină, apoi de supunere la învățământul politic, iar pe de altă parte un fel de fatalism, de indiferență, provenind din convingerea că efortul este în ultimă instanță inutil din moment ce există un fel de predestinație: factorul politic, ce predomină. Dacă se ia ca exemplu cazul tânărului „tehnician” de rând, cu origine socială burgheză sau muncitorească, ce a absolvit școala medie și a făcut o școală tehnică de 2-3 ani, se observă că deși nimic nu se opune carierei lui, totuși el este nevoit, ca să-și păstreze postul, să fie bine văzut de „cadre” al căror șef deține dosarul fiecărui salariat, dosar care începe să fie constituit din școala medie, adică din intrarea în clasa a 8-a. Cu alte cuvinte, tânărul depinde de controlul politic. Orice notă proastă privind mai cu seamă o atitudine greșită din punct de vedere politic îi poate compromite locul de muncă și întreg viitorul; același lucru pentru un denunț sau legătură de familie, căci totul este consemnat la dosarul ce-l va urmări pretutindeni, ca umbra lui, până la sfârșitul vieții. Teama aceasta elementară de a-și pierde pâinea este de altfel o trăsătură comună tuturor oamenilor din țările cu regim de democrație populară. Statul fiind singurul stăpân la care te poți angaja, el este acela ce ține în mână soarta fiecăruia; din mâna lui mănâncă fiecare cetățean. Este adevărat că tinerii beneficiază de o anumită îngăduință și șansele de a-și răscumpăra păcatul originii sociale sunt mai mari decât acelea a unui om din generația precedentă cu aceleași scăderi la dosar. Totuși, îngăduința statului nu-i scutește defel de sancțiunile ce-l lovesc fără deosebire pe oricine păcătuiește voluntar sau involuntar împotriva stăpânirii partidului.

Tânărul știe că fără serviciu este pierdut. Ca să existe trebuie să muncească, neexistând altă alternativă de venit și de trai, decât bineînțeles... pușcăria care de altfel i-a scutit pe mulți să se mai preocupe de problema actuală a „câmpului muncii”. Necesitatea și importanța muncii este sădită de timpuriu în sufletul și mintea fiecărui tânăr, băiat sau fată. Ea este arătată ca o datorie de onoare a fiecărui cetățean, ca însăși scopul vieții și singura justificare a omului în fața statului și a colectivității. Când tânărul ajunge în câmpul muncii, el se trezește „încadrat” la propriu, adică înregimentat și nevoit să muncească nu pentru a se realiza pe sine ci pentru a realiza „planul”. Toate acestea tânărul le descoperă tocmai bine pentru a-și da seama că este prea târziu ca să meargă să facă altfel. Deci, în acel moment, pentru a-și păstra serviciul, tânărul în slujba statului social-democrat va fi mai mult sau mai puțin dispus să facă concesii, în funcție de caracterul său. Căci fiecare știe că fără calificări politice nu poate face o carieră fie ea cât de modestă. Prin aceasta se înțelege că este vorba de exigențele partidului ce pretinde supunere și ascultare de la fiecare, și cu atât mai mult de la cei crescuți sub oblăduirea lui. Este deci foarte greu pentru un tânăr să-și păstreze libertatea de gândire în asemenea condiții. În funcție de ambiția lui și de ocupația ce o exercită, concesiiile vor trebui să fie mai mult sau mai puțin importante. Cu cât este munca mai apropiată de sectorul „ideologic” (învățământ, mediu universitar, gazetărie, justiție, armată, etc.) sau postul mai important, cu alte cuvinte cu cât răspunderea este mai mare, cu atât mărturisirile de supunere vor trebui să fie mai explicite.

Și totuși, în ciuda ignoranței și a pervertirii politice în care a fost crescut și în care este ținut, tineretul din RPR astăzi crede și năzuiește după libertatea simbolizată de occident al cărui prestigiu continuă să-și exercite atracția asupra tinerilor. Mașinile străine în jurul cărora se strâng tinerii, muzica ascultată la radio, moda zărită în reviste au devenit semnele exterioare ale unei libertăți după care tânjește tineretul din RPR. Măsurile de vigilență politică sunt însă atât de severe încât este imposibilă alcătuirea unei mișcări de opinii în rândul tineretului. Părerile neputând fi exprimate deschis, ele se exprimă numai în mod indirect și timid prin adoptarea, de pildă, a unei mode de inspirație occidentală, prin preferință acordată unei limbi străine occidentale, prin dispariția imediată de pe piață a publicațiilor occidentale de orice gen ce reușesc să treacă de strașnica barieră a cenzurii, prin năvălirea tineretului la orice fel de manifestări culturale (expoziții, spectacole) pe care regimul RPR-ist le îngăduie din când în când cu zgârcenie.

Cât despre oamenii regimului, de la cei mari până la cei mărunți, care au profitat de pe urma regimului, cărora stăpânirea comunistă le-a dat slujba, leaflă specială, locuința, adesea călătoria în străinătate (favoarea cea mai apreciată și cea mai dorită), ei sunt în ultimă instanță

niște oportuniști în care nu există nici urmă de convingere sau de lealitate față de regimul comunist. Cu ocazia evenimentelor din Ungaria s-a dovedit în mod evident că regimul nu putea conta nici pe proprii săi oameni, lucru ce a alarmat în mod deosebit pe conducătorii CC-ului. Prin instalarea de microfoane în aparatul telefonic s-au făcut atunci, după înăbușirea rebeliunii, sondaje a căror rezultat a pus pe gânduri stăpânirea și au dus la instaurarea erei de teroare începută în 1957-58. Această eră de teroare mai continuă și azi. Ea se desfășoară sub semnul articolului 209 din Codul Penal, prin care delictul de „agitație” și propaganda se pedepsește cu închisoarea de la 5 la 15 ani.

3

Uniunea Tineretului Muncitoresc

Din această organizație face parte din oficiu tot tineretul țării ce a depășit vârsta de 15 ani până când contează în organizația pionierilor. De îndată ce a împlinit această vârstă i se înaintează de către organizația pionierilor fișele, fiecărui tânăr la UTM unde este chemat a se prezenta; i se pune la dispoziție un chestionar pentru completare cu toate datele referitoare la genealogia familiei spre a se face dovada că are origine sănătoasă; se duce munca de lămurire prin organizația de bază a școlii dacă este elev, sau prin org. de bază a UTM din întreprindere, după care, dacă corespunde datele și satisface cerințele statutelor UTM se procedează la primirea adeziunii depuse de cel în cauză.

PMR deține toată puterea și are toată influența politică și organizatorică în conducerea, organizarea și îndrumarea UTM. Se dă o deosebită atenție acestei organizații de mase de unde se recrutează elementele necesare la organizarea și conducerea instituțiilor statale, întreprinderilor comerciale, a partidului, etc. Aici se face selecționarea elementelor din masele largi ale poporului care au calități alese, sunt alese și trimise mai departe a-și completa studiile pentru care au aptitudini și înclinație. Putem spune că organizația UTM este o instituție bine dotată cu personal ce are misiunea specială de a verifica pe teren fișele tuturor tinerilor ce fac parte din organizație, a lua măsuri de o cât mai bună a lor selecționare, având chiar putere ca prin referate directe a dispune trimiterea celor vizați în școli de specialitate, pe contul întreprinderilor unde au lucrat și care întreprinderi suportă întreținerea în școli, când după terminarea studiilor se înapoiază luându-și serviciul la instituția de unde a plecat.

UTM duce și în viața particulară a membrilor săi munca educativă și îndrumare formând echipe sportive, de teatru și dansuri din rândurile elementelor cu aceste aptitudini, unele din aceste echipe au ajuns cu renume în țară și în străinătate.

Organizația UTM are filiale la absolut toate localitățile țării, iar concentrarea datelor se face cu regularitate matematică prin rapoarte chenzinale de activitate și realizări.

Salarizarea personalului se face prin angajări permanente la birourile centrale ale UTM. În întreprinderi posturile sunt onorifice.

UTM-iștii au avantaje deosebite din toate punctele de vedere. La angajări sunt ajutați a fi plasați în muncă prin organizații UTM, sunt preferați și au prioritate în întreprinderi unde la salarizare sunt încadrați mai bine ca cei ce nu sunt UTM; au reduceri la anumite reprezentații, de asemenea în școli sunt primiți cu prioritate; de asemenea se organizează tabere speciale de vară UTM unde sunt trimiși loturi mari din diferite întreprinderi și în toate regiunile pitorești ale țării unde se găsesc condiții de cazare și alimentație cu nelipsite biblioteci, săli de lectură bogat amenajate, terenuri de sport, excursii etc. Se face totul a fi cât mai plăcut și mai bogat pentru o cât mai hotărâtă captare și convingere a tineretului pentru PRM. Obligațiunile luate de șefii UTM din regiunea Constanța pentru sprijinirea planului la ultima plenare se referă pe primul plan la înființarea crescătorilor de iepuri de casă, care au dat rezultate foarte frumoase, de asemenea s-au luat angajamente pentru plantare de puieți pe marginea șoselelor și a drumurilor comunale, de asemenea plantarea străzilor la orașe și sate cu material săditor pus la dispoziție din pepinierele de stat ca și formarea de perdele silvice în jurul orașelor. Grație propagandei intense duse de organele UTM la orașe și sate, angajamentele au fost din plin și la timp executate.

4

...28) Tineretul: atitudinea, moralul și moralitatea sa

Principiul călăuzitor al sursei l-a moștenit de la părinți: lupta continuă pentru dreptate și punerea în fapte a idealurilor românești. Educația comunistă nu l-a atins, căci nu atinge decât foarte puțin marea masă a tineretului. Moralitatea comunistă este o absurditate căci ea privează omul de personalitate. Principiile sursei și le-a însușit prin cunoașterea vieții, așa cum s-a petrecut ea sub regimul comunist: ele sunt o reflexie a oprimărilor la care a fost supus și accentuează tendința sa de a lupta continuu pentru a-și păstra personalitatea. Principiile sale morale de bază sunt: munca, lupta pentru ideal, bunătatea, înțelegerea omenescului și prietenia. Idealul său este strâns legat de oamenii pe care îi iubește: familia și țara sa. El dorește să devină inginer atomist pentru a fi o mândrie pentru familia sa și un pion puternic în lupta țării sale pentru drepturile ei.

Idealul său a fost întotdeauna același dar a și avut crize morale destul de multe. După doi ani de facultate, de exemplu, îndopat cu marxism, a stat la cumpănă și a înclinat chiar să creadă că dezvoltarea economică concepută de comuniști este cea bună. El nu avea criterii de comparație și nu avea în cap decât ideea învățată la școală. Nu putea spune de ce teoria comunistă nu este bună căci nu cunoștea una mai bună. Aceasta este marea tragedie a tuturor tinerilor căci le lipsesc complet informațiile din apus.

Tinerii sunt cei ce au nevoie de judecată în păreri, nu se pot lăsa numai pe seama sentimentelor. Sursa cere deci, cu tărie, să se realizeze la maxim emisiuni pentru tineret, pentru a-i informa și a le da criterii de comparație, a-i educa în așa fel încât să-și dea seama că lumea e mare, oamenii mulți și teoriile și realizările lor sunt diferite; că nu există doar teoria comunistă.

Dar criza morală cea mai însemnată, cea ce m-a făcut să-mi risc viața pentru a ajunge în lumea liberă, a fost moartea tragică și inexplicabilă a tatălui meu, precum și eliminarea mea din ultimul an de studii al Facultății de Fizică din București. Această criză m-a făcut să-mi dau seama că tinerii ca mine sunt sortiți pieirii în țară și că nu vom putea fi de folos țării decât dacă ne riscăm viața și ne arătăm oameni hotărâți. Tineretul din țară pe care-l cunosc are aproape aceleași trăsături ca acela care le-am descris pentru mine.

Însă marea majoritate a tineretului român s-a transformat într-un fel de turmă. Puțini mai au o personalitate și o credință, doar speranța le-a mai rămas.

29) Huliganismul

Această noțiune de huliganism trebuie privită astfel: orice manifestare tinerească ieșită din cadrul stabilit de partid este privită și calificată drept huliganism. Prin aceasta se caută să se înăbușe în fașă orice spirit de inovație, în orice domeniu, a tineretului. Orice copiere a occidentului este huliganism: dans, modă, literatură, excentricitate. S-au înființat așa-zise gărzi de tineret ce umblă pe străzi și caută huligani. Acești huligani sunt tineri ce adoptă o coafură sau o îmbrăcăminte mai modernă. Ei sunt duși la securitate, bătuți sau trimiși la „stuf”.

30) Studenții

Orele ce-l ocupă pe un student pot fi împărțite în mai multe categorii. În general, are loc o conferință sau ședință pe lună (în fabrici una pe săptămână) obligatorie. Conferințe cu diverse subiecte au loc de 2-3 ori pe săptămână și țin câte două ore fiecare. Mai există 8-10 ore de laborator pe săptămână. Drumurile depind de fiecare student și se fac de obicei cu tramvaiul. Mesele se iau obișnuit la cantinele studentești ce sunt proaste și insuficiente. Pentru studii particulare studentul are prea puțin timp liber; de obicei învață cursul predat în școală și atât. Lecturi generale sunt puține și doar ce cade ocazional prin mâini. Venitul studentului se rezumă la bursă, pentru cei ce o au. În acest caz, din cei 270 de lei el dă 210 la cantină, 40 la cămin și 20 de lei îi rămâne de buzunar, adică mizerie totală.

Majoritatea familiilor nu au posibilitatea să-și ajute copilul în facultate, nu există venituri secundare așa că studentul este omul fără bani, prin excelență: trăiește și se distrează cum poate. El locuiește fie la cămin, fie în gazdă, fie în cadrul familiei. La cămin e groaznic de locuit, la gazdă este scump așa că numai în familie găsești camera ta de învățat și un confort relativ. La cămin se stă de la 8 până la 40-50 într-o cameră, iar la gazdă câte 2 până la 4. Serviciul militar este obligatoriu iar dacă ești membru în UTM, trebuie să iei parte la ședințele organizate de i.

Toți studenții participă obligatoriu la defilări sau diferite meetinguri. În plus, se mai adaugă așa-zisa muncă voluntară.

31) Ocupații și profesii

Profesiile cele mai preferate sunt ingineria și medicina, căci în acest fel ești mai independent, ai o situație mai sigură și bani mai mulți, deci, preocupări pur materialiste.

Meșteșugurile sunt considerate ca neplăcute căci cel mai prost o duc muncitorii, atât material cât și uman. Piedicile pentru adoptarea acestor două profesii sunt: originea nesănătoasă și sărăcia familiei.

32) Controlul și educația de partid

Prin toate publicațiile și bibliotecile partidul își exercită puterea și dorința de a educa tineretul în spiritul comunist. Se publică numai cărți aprobate de organe speciale. Despre religie nu se vorbește deloc, sau li se spune că-i mai bine să nu poarte cruciulițe ori medalioane la gât, că „Ce-i aia?”

Cei ce nu sunt membri în UTM sunt lăsați în pace, adică nu li se țin cursuri speciale de educare; ei au însă neplăceri în cursul întregii școlarități și apoi la ocuparea unui post. Toate manifestările culturale sunt politicate, inclusiv filmele, teatrele și jucăriile.

33) Sovietizarea tineretului

Reacția tineretului nu este fătășă dar sursa e convinsă că aproape toți tinerii nu sunt comuniști și nici nu pot fi. Mulți tineri privesc cu teamă infiltrarea URSS-ului în alte țări și nu înțeleg cum se poate acest lucru. Teamă aceasta le poate chiar forma convingerea că URSS este o forță și că comunismul va cuceri lumea. Patriotismul tineretului se manifestă prin răceala lui față de toate chemările așa-zise patriotice ale comuniștilor. Tineretul păstrează o atitudine de gheață, exprimând clar voința de a fi lăsat în pace.

34) Atitudinea față de comunism

Tinerii privesc UTM-ul ca o calamitate, ca un fel de rău necesar și inevitabil. Toți secretarii utemiști sunt tineri incult și nu sunt simpatizați de ceilalți. Ședințele UTM sunt adevărate torturi și toți caută să fugă de ele, găsind pentru aceasta diferite pretexte. Se vorbește de UTM în termeni de zeflema și nimeni nu ascultă de glasul organizației. Tineretul nu știe ce să creadă despre realizările științei sovietice, cum ar fi de exemplu satelitul. El admiră desigur această cucerire sovietică. Tinerii nu numai că nu știu nimic despre Rusia și celelalte țări europene, dar nu știu precis nici ce se întâmplă la ei în țară, fiind complet neinformați.

35) Atitudinea față de lumea liberă

Tineretul are o singură speranță: Lumea liberă. El o iubește prin afinitatea lui sufletească deși nu o cunoaște deloc. Prin propaganda comunistă, ceea ce învață și aude tineretul despre țările occidentale sunt lucruri inumane: rasism, crime, hoții, mizerie, foamete, tineri de bani gata, rock and roll, baruri, femei și prostituate, capitaliști, bancheri, patroni, muncitori în mizerie, degradare umană, supraproducție, colonialism etc. El nu le crede, dar nici nu cunoaște adevărul.

RECENZII

SILVIU VĂCARU, *Diecii Țării Moldovei în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, Iași, Editura Junimea, 2006, 405 p.

Cartea lui Silviu Văcaru, intitulată *Diecii Țării Moldovei în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, a apărut la editura Junimea în anul 2006, în colecția „Historia Magistra Vitae”, însumând un număr de 405 pagini. Lucrarea reprezintă teza de doctorat a autorului, susținută la Universitatea „Al. I. Cuza” în anul 1999, sub îndrumarea prof. univ. dr. Ion Toderașcu.

Fiind un cunoscător al muncii cu documentele, atât din activitățile proprii de cercetare, cât și ca editor în cadrul colectivului ce lucrează la colecția *Documenta Romaniae Historica*, autorul a avut posibilitatea să observe că, din aceste mărturii ale trecutului, s-au extras doar informațiile de natură economică, politică sau socială, prea puțini fiind cei care s-au apropiat prin cercetările lor și de persoanele care au făcut ca aceste informații să treacă peste timp.

Lucrarea ce face obiectul acestei intervenții analizează, așa cum o anunță și titlul, situația diecilor din Moldova primei jumătăți a secolului XVII, perioadă pe care autorul o consideră ca fiind apogeul acestei slujbe, dată fiind schimbarea majoră ce caracterizează acest interval, anume trecerea treptată la utilizarea limbii române. Actuala contribuție este prefăcută de o serie de articole ale autorului ce tratează aceeași temă, însă în alte perioade: *Scriitori de acte din cancelaria domnească a lui Ștefan cel Mare* în vol. *Ștefan cel Mare – cinci secole de la moartea sa*, dar și în intervalul cronologic avut în vedere în prezenta lucrare: *Activitatea diecilor din cancelaria domnească a Moldovei din prima jumătate a secolului al XVII-lea* (AIIAI, XXX, 1993), *Dieci moldoveni în prima jumătate a secolului al XVII-lea: alianțe matrimoniale* (Arh Gen, IV, 1997), *Rolul diecilor în cultivarea limbii române* („Arhivele Moldovei”, III-IV, 1996-1997), *O familie de pisari moldoveni: Corlat* (ArhGen, II, 1995); o parte a acestora din urmă au fost incluse, cu unele modificări și întregiri documentare, în cartea la care ne referim.

Încă din introducerea lucrării se încearcă familiarizarea cititorului cu problematica studiată, autorul prezentând pe scurt stadiul actual al cercetărilor și chiar câteva dintre concluziile la care a ajuns, pentru a stârni și mai mult interesul față de istoria diecilor moldoveni din prima jumătate a secolului XVII. Tot în cele câteva pagini introductive, autorul își mărturisește dorința de a redescoperi scriitorul de acte în relația cu contemporanii săi și de a demonstra rolul acestor învățați în cadrul înnoirilor de la nivelul societății.

Pentru realizarea obiectivelor menționate, Silviu Văcaru își structurează lucrarea în două părți ce cuprind, la rândul lor, câteva capitole și subcapitole.

În partea I, autorul reunește sub forma unor considerații generale, în primul rând câteva lămuriri de ordin terminologic privitoare la dieci. Considerăm că ar fi fost util dacă acestora li s-ar fi alăturat și unele explicații etimologice și mai ales o definiție mai precisă a raportului dintre dieci și uricari, acest din urmă aspect fiind realizat abia la paginile 144-145 ale lucrării. Astfel, termenul diac provine din limba slavă veche, *dijakŭ*, în timp ce termenul uricar s-a format prin adăugarea sufixului *-ar* la cuvântul uric, ce își are originea în ungureșul *örök*. Urmează apoi câteva aspecte privitoare la originea etnică și socială a diecilor, după care autorul își concentrează atenția asupra analizării diecilor din cancelaria Țării Moldovei, sub raportul relațiilor familiale și al stăpânirilor funciare. Bazându-se pe sursele arhivistice, dar și pe documentele publicate în edițiile deja cunoscute, și împrumutând metode de lucru din genealogie, statistică și chiar sociologie, autorul analizează traseul urmat de diecii cancelariei în activitatea lor de scriere a documentelor, ca stăpâni funciari și ca reprezentanți ai boierimii mijlocii, cuprinși într-o complicată rețea a relațiilor de rudenie.

Plecând de la informația strânsă prin analiza cazurilor particulare a diecilor de cancelarie, spre finalul capitolului autorul prezintă concluziile pe care le-a putut desprinde, reușind crearea unei imagini mai exacte asupra diacului și realizând un portret social al acestuia. Silviu Văcaru observă astfel că uricarii și diecii erau laici, ei reprezentând, în opinia sa, cel mai permeabil și

activ segment al populației la vremea respectivă. Erau nevoiți adeseori să lupte pentru poziția socială pe care o dețineau, prezența lor în cadrul multor procese pentru pământ sau falsificarea documentelor dovedind acest fapt.

Tot în această primă parte a cărții, autorul prezintă câteva aspecte privitoare la două categorii de dieci. Este vorba, în primul rând, de diecii aflați în serviciul domnului și ai doamnei. Dacă în cazul așa-ziselor dieci ai domnului este relativ greu de stabilit o diferență între aceștia și diecii de cancelarie, în ceea ce-i privește pe diecii doamnei situația este mult mai precisă. Cele câteva documente privitoare la această categorie de dieci, ce au făcut nu de mult și obiectul cercetării domnului Sorin Iftimi, sunt destul de concludente pentru a creiona rolul acestora la curtea doamnei. La acestea se mai adaugă diecii marilor boieri și cei din cancelariile dregătorilor. Printr-o analiză amănunțită a acestei din urmă categorii, autorul a dorit să scoată la lumină aspecte importante privind rolul diecilor în procesul de tranziție de la Evul Mediu la epoca modernă.

În cel din urmă capitol al primei părți, Silviu Văcaru analizează pregătirea „intelectuală” a diecilor. Autorul realizează mai întâi o prezentare a celor două opinii principale privitoare la acest subiect, reprezentate de Gh. Ghibănescu, ce susținea că Polonia era sursa cea mai importantă pentru diecii de cancelarie, respectiv C. Cihodaru, C.C. Giurescu și P.P. Panaitescu ce vedeau școlile de pe lângă mănăstiri ca principalul loc de formare a diecilor și uricarilor. Această ultimă opinie este de asemenea susținută și de unii istorici ai Bisericii și ai literaturii. Contrar acestora, autorul își precizează propriul punct de vedere, susținând că majoritatea diecilor ar fi învățat scrisul și cititul nu între zidurile mănăstirilor, ci în școli cu caracter precumpănitor laic sau în familie. Argumentele sale constau în unele informații furnizate de călătorii străini, ce menționează existența unor astfel de școli și în faptul că scrisul multor dieci este apropiat până la identitate de unele particularități întâlnite la diecii anteriori, ceea ce ar demonstra existența unor „școli” pe lângă cancelarie. De asemenea, pentru a conferi și mai multă consistență afirmațiilor făcute, autorul oferă și o mărturie documentară care ar arăta că absolvenții unor astfel de școli laice erau angajați în diferite dregătorii; numai că acest document e datat 1 ianuarie 1828, ceea ce face destul de nesigură invocarea unei continuități preț de două secole. Dacă însă autorul își va continua efortul de cercetare a arhivelor ieșene, și nu numai, nu este exclus ca pe viitor să descopere argumentele care să transforme actuala ipoteză într-o certitudine.

În cea de-a doua parte a lucrării, autorul își concentrează atenția, într-o primă fază, asupra raporturilor dintre scriitorii de acte și logofeți, adeseori schimbarea acestora din urmă antrenând și înlocuirea uricarilor, dar și a legăturilor dintre aceștia și domni. Își însoțeau stăpânii în peregrinările prin țară, iar în unele cazuri chiar și la părăsirea tronului, continuându-și activitatea ca scriitori de documente sau ca tâlmaci.

De asemenea, în același capitol, autorul insistă asupra participării diecilor ca martori la diferite tranzacții, la cercetarea cauzelor în cazul anumitor neînțelegeri sau la strângerea de biruri. Ne întrebăm însă dacă rolul acestora nu se rezuma, în majoritatea cazurilor, doar la simpla redactare a diferitelor hotărâri, doar rareori ei bucurându-se de atribuții sporite. Cert este că pentru toate aceste slujbe aduse domniei erau răsplătiți cu moșii, însă interesant este faptul că principalele lor surse de venituri nu veneau din administrarea acestor moșii, ci rămăneau sumele obținute din scrierea de zapise pentru diverse persoane. De aici derivă și dubla perspectivă în care era privită activitatea de diac: fie ca un început pentru un *cursus honorum* al unui fiu de mare boier, asigurându-i astfel intrarea în viața publică, fie ca activitatea de o viață, ce reprezintă în același timp și o sursă importantă de venit.

Mult mai mult interes suscită însă cel de-al doilea capitol, în care autorul dorește să evidențieze rolul jucat de dieci în viața culturală a țării. Este urmată astfel linia cercetărilor întreprinse de Gh. Ghibănescu și Emil Vîrtosu, susținători convinși ai contribuției aduse de scriitorii de documente în răspândirea limbii române, autorul nefiind întru totul de acord cu alți istorici, care sporesc importanța rolului jucat de factorii politici și economici. De asemenea, respinge și opinia că în mănăstiri s-ar fi modelat regulile noii ortografii, susținând că vocabularul activ al limbii, îmbogățit prin scrierile particulare și oficiale, permitea evoluția spre crearea unei limbi literare.

Autorul consideră că se pierde din vedere rolul învățaților vremii, aceia care, potrivit lui Andrei Pippidi, ar fi realizat „revoluția culturală” reprezentată de pătrunderea limbii române în cancelarie. Numai că opinia lui Andrei Pippidi pare a fi oarecum scoasă din context, afirmația sa

din articolul privind construirea identității naționale și culturale românești vizând mai curând realități ale celei de-a doua jumătăți a secolului XVII și mai ales ale primei jumătăți a veacului următor. Pentru a fi mai convingător în cele afirmate, domnul Văcaru propune o serie de motivații statistice, exemplele prezentate subliniind bogăția informației oferite de dieci în documente și modul în care puteau ele contribui la răspândirea limbii române. Toate acestea au fost făcute din dorința de a demonstra că miile de documente românești, emise de cancelariile domnești sau orășenești – dar și zapisele particularilor –, au avut rolul lor în dezvoltarea limbii române.

Un alt rol al diecilor, minimalizat oarecum de istorici, este scos la lumină de autor în paginile referitoare la moștenirea documentară și contribuția acestor cărțurari la transmiterea unor informații politico-militare. Extrăgând din documentele analizate o serie întreagă de informații din intervalul cuprins între domniile lui Despot vodă și Constantin Duca, autorul demonstrează concordanța acestora cu informațiile furnizate de cronici. Mai important se dovedește rolul acestora în unele cazuri, când doar documentele pot suplini absența mărturiilor din cadrul vechilor letopisește. Este de netăgăduit că informațiile oferite de documente completează imaginea istoricului asupra epocii pe care o cercetează.

La cele prezentate se adaugă concluziile autorului, succinte și la obiect, ce nu fac decât să întărească ipotezele expuse pe parcursul lucrării. Urmează abrevierile și o vastă bibliografie menită să demonstreze, o dată în plus, caracterul amănunțit al cercetării întreprinse de Silviu Văcaru. Alcătuită după normele științifice de redactare, bibliografia se remarcă dintru început prin numeroasele fonduri de documente și manuscrise cercetate în cadrul Arhivei Istorice Centrale și a filialelor Arhivelor Naționale de la Iași, Suceava și Bacău. Acestea sunt urmate de o serie întreagă de documente editate, atât în colecțiile bine cunoscute *Documente privind istoria României*, *Documenta Romaniae Historica*, *Catalogul Documentelor Moldovenești*, *Documente bucovinene*, *Documente bărlădene*, cât și în reviste și alte lucrări de specialitate. Acestora li se adaugă instrumentele de lucru și un număr impresionant de lucrări generale, studii și articole care în mod cert l-au ajutat pe autor la conturarea unei imagini de ansamblu asupra intervalului istoric studiat.

Pentru a veni în sprijinul cititorului, autorul realizează și un foarte complet indice, indispensabil într-o lucrare caracterizată, cel puțin în prima sa parte, printr-o asemenea abundență de nume proprii și nume de locuri. Iar pentru ca lucrarea să poată fi folosită și ca un bun instrument de lucru pentru istoricii ce se vor apropia de acest subiect, autorul ne oferă și trei anexe în care îi înfățișează pe diecii cancelariei Țării Moldovei din prima jumătate a secolului XVII (dintr-o greșeală tipografică în volum apărând secolul XVIII), împreună cu moșiile pe care le-au stăpânit; prezintă apoi aceiași dieci și perioada pentru care sunt atestați documentar, adăugând și o serie de înscrisuri, semnături oficiale și private, sigilii ale uricarilor și diecilor din aceeași epocă, acestea din urmă putând fi observate în facsimilele din cea de-a treia anexă.

Apropiindu-ne de finalul acestei prezentări, trebuie să apreciem că lucrarea lui Silviu Văcaru este una binevenită în peisajul istoriografic destinat mai ales istoriei primei jumătăți a secolului XVII, putând fi un veritabil punct de plecare pentru lărgirea ariei de cercetare și, în același timp, un sprijin pentru specialiștii apropiați de acest interesant și plin de schimbări veac al XVII-lea.

Fiind o lucrare bine întocmită, bazată pe o amplă documentație, ce conferă mai multă consistență acestei contribuții, punând în lumină o serie de documente inedite și conținând judecăți de valoare, cartea realizează un tablou viu al societății primei jumătăți a secolului XVII și nu doar o prezentare cantitativă, așa cum poate ne-am fi așteptat după titlu.

Cu toate că în cercetarea istorică rareori poți realiza o analiză exhaustivă a unui subiect, ambele note în care autorul își argumentează afirmațiile ne asigură că măcar materialul care i-a fost la îndemână a fost analizat cu multă minuțiozitate, ceea ce face ca încheierile sale să fie cu atât mai pertinente și mai greu de contestat. Chiar dacă în unele pasaje ale lucrării autorul folosește o serie de termeni relativ actuali pentru a desemna realități ale acelor vremuri (diacul prezentat în ipostaza de politician și intelectual) sau se referă la realități asupra cărora nu s-a ajuns încă la un deplin consens între istorici (feudalismul românesc), acestea au fost folosite, după cum însuși autorul menționează uneori, pentru a evidenția mai bine unele realități și caracteristici ale intervalului studiat.

Intervenția noastră nu s-a vrut a fi decât o trecere în revistă, însoțită de invitația de a parcurge lucrarea, care, deși este redactată după toate normele științifice, se citește cu ușurință,

înlănțuirea sugestivă a documentelor privitoare la scriitorii de acte nefiind în fond altceva decât proiecția unui nou fascicul de lumină spre acele vremuri din trecutul Moldovei. Așadar, chiar dacă diecilor Țării Moldovei nu le va fi recunoscut în curând statutul preeminent în raport cu marii domni ai țărilor române, așa cum susținea Gh. Ghibănescu, lucrarea lui Silviu Văcaru va contribui în mod sigur la o mai bună cunoaștere a acestora și a rolului jucat de ei în societatea moldovenească a primei jumătăți a veacului al XVII-lea.

Sorin Grigoruță

CONSTANTIN HLIHOR, *Politica de securitate în mediul internațional contemporan*. vol. I, Domeniul energetic, Iași, Institutul European, 2008, 182 p.

Autor prolific și binecunoscut în mediul academic românesc, dar și internațional, profesorul Constantin Hlihor semnează în seria „Studii strategice și de securitate” a Editurii Institutul European din Iași, un prim volum dedicat problematicii energetice din perspectiva studiilor de securitate contemporane. Trebuie să menționăm, încă de la început, că problema securității internaționale este una de strictă actualitate în lumea contemporană, aflată într-un stadiu accentuat cinematic, amplificat de procesul globalizării. Multilateralismul mult clamat, care după sfârșitul erei Războiului Rece a tins să înlocuiască bipolarismul sistemului internațional, a adus în siajul său noi și variate provocări la adresa securității. Desigur, securitatea a fost și trebuie privită în binom cu insecuritatea prin prisma unui referențial care comportă elemente ce țin de morală, etică, filosofie, religie și, nu în ultimul rând, de ideologie. Amploarea dilemelor de securitate din lumea în care trăim este dovedită și de producția istoriografică, din ce în ce mai consistentă, care vizează domeniul mai larg al relațiilor internaționale în care, de mai multă vreme, s-au implicat cu succes și istoricii. Constantin Hlihor pornește în demersul său de la premisa că energia va fi atât la nivelul societăților consumatoare sau producătoare, cât și al mediului internațional, cea care va genera cele mai mari și cele mai grele probleme de rezolvat pentru asigurarea securității în viitorul imediat. Preocuparea pentru controlul asupra surselor energetice, a culoarelor de transport ale acestora, a devenit în anii din urmă o constantă majoră a alianțelor de securitate și politico-militare, a organismelor și organizațiilor internaționale, a unor reuniuni la nivel înalt cu semnificație globală.

Volumul, cu o arhitectură armonioasă, cuprinde patru capitole cu întindere relativ egală și este centrat pe trei direcții principale. Prima dintre ele, care constituie substanța primului capitol al lucrării, vizează trecerea în revistă, din perspectiva teoriei relațiilor internaționale, a principalelor școli și curente de gândire care au fost preocupate de problema securității și au încercat formularea de politici coerente în acest domeniu. O a doua direcție urmărită de autor și căreia îi este consacrată cel de-al doilea capitol al lucrării vizează analiza politicilor de securitate în încercarea de a defini elementele care dau consistență acestor politici ce devin instrumente pragmatice în domeniul securității. Cea de-a treia direcție este dedicată analizei strategiei de securitate energetică și reprezintă conținutul ultimelor două capitole ale lucrării. În opinia noastră, această ultimă direcție constituie și contribuția originală cea mai semnificativă a autorului la tema abordată.

Fin cunoscător al principalelor paradigme formulate în teoria relațiilor internaționale, bine informat cu cele mai recente achiziții în domeniu, Constantin Hlihor dovedește pe parcursul întregii lucrări o abilitate desăvârșită în a pendula între analiză și sinteză, între narativitate și rigoare, între metoda deductivă și cea inductivă. Modul în care autorul înțelege securitatea în binom cu insecuritatea și o analizează într-o triplă perspectivă (realitate obiectivă, realitate construită sau imaginată și politică și strategie) constituie, din punct de vedere metodologic, un model cu adevărată valoare euristică. Aparatul critic al lucrării dovedește orizontul larg al informării și documentării autorului și ne dă speranța că viitorul volum va fi însoțit de o necesară și binevenită bibliografie.

Oferind o interesantă grilă de lectură în observarea și cercetarea problematicii securității energetice ca realitate concretă a mediului internațional contemporan, lucrarea dovedește apetența autorului pentru perspectiva constructivistă dezvoltată în domeniul teoriei relațiilor internaționale. Suntem în deplin acord cu autorul atunci când el afirmă: „Energia a devenit nu numai un câmp

geopolitic extrem de disputat după marile șocuri petroliere ale secolului trecut, ci și un factor important în aprecierea stării de securitate a societății contemporane atât la nivel intern, cât și internațional. Pentru prima dată din (*sic!*) istoria umanității, energia a împărțit spațiul politic în amici și inamici, iar petrolul a substituit cu tot mai mult succes armele clasice în confruntarea dintre state sau alte tipuri de actori de pe eșichierul internațional. (...) În aceste condiții, consumatorii și furnizorii de energie nu se mai raportează doar la respectarea regulilor și principiilor economiei de piață, ci și la înțelegerile / constrângerile politice” (p. 175).

Conchidem, alături de prefătorul lucrării, reputatul specialist în relațiile internaționale Teodor Frunzeti, că lucrarea profesorului Constantin Hlihor nu reprezintă doar un consistent demers științific, solid documentat și bine elaborat, ci, mai ales, un instrument valid de informare atât pentru specialiștii avizați, cât și pentru publicul interesat de realitățile și controversele lumii contemporane.

Cătălin Turliuc

SORIN IFTIMI, *Cercetări privitoare la istoria bisericilor ieșene*, Iași, Editura Trinitas, 2008, 306 p. + XVI p. planșe

Cartea lui Sorin Iftimi, *Cercetări privitoare la istoria bisericilor ieșene*, a apărut la începutul verii anului 2008, la Editura „Trinitas”, în contextul manifestărilor prilejuite de împlinirea a șase sute de ani de la prima atestare documentară a orașului Iași. Sub acest titlu, autorul pune la dispoziția „pasionaților de istorie” un număr de 15 studii și trei recenzii scrise în ultimii 15 ani. Multe dintre acestea erau deja cunoscute specialiștilor, deoarece au făcut obiectul unor comunicări prezentate în cadrul unor simpozioane ori au fost publicate în anii din urmă, în diverse volume de specialitate.

În introducerea volumului, autorul ține să ne reamintească faptul că în Iași obiectivele de arhitectură civilă mai vechi de două veacuri sunt foarte puține și că, din această cauză, bisericile sunt singurele monumente care „oferă o imagine palpabilă a trecutului”. Doar datorită bisericilor, consideră autorul, Iași sunt singurul oraș unde poate fi studiată evoluția arhitecturii românești din ultimii cinci sute de ani. În afară de aceasta, cercetarea atentă a istoriei lăcașurilor de cult de pe cuprinsul Iașilor ne poate aduce la informații prețioase, cu privire la relațiile sociale din Iașul veacurilor trecute, geografia străzilor, extinderea orașului de-a lungul timpului etc.

Studiile reunite în acest volum sunt grupate tematic, pe cinci secțiuni. Astfel, în prima secțiune, intitulată *Lăcașuri în slujba curții domnești*, este formată din două studii inedite, referitoare la istoria a două lăcașuri de cult aflate în Evul Mediu în slujba curții domnești. În primul caz, autorul prezintă discuțiile din epocă în legătură cu controversata restaurare a bisericii Sfântul Nicolae Domnesc, ctitoria lui Ștefan cel Mare din anii 1491-1492, sub îndrumarea arhitectului Lecomte de Nöuy, cel care a condus lucrările de restaurare nu mai puțin controversate la biserica mănăstirii Sfinții Trei Ierarhi. Restaurarea a constat, de fapt, în demolarea și apoi reconstruirea bisericii „Sfântul Nicolae” Domnesc, aproximativ după modelul original al bisericii lui Ștefan cel Mare. În cel de-al doilea studiu al acestei părți, autorul reia o problemă istoriografică încă nerezolvată, vechimea și statutul bisericii doamnei de pe lângă curtea din Iași. Astfel, acesta consideră că nu poate fi vorba de un paraclis al doamnei sub forma unei anexe a „caselor despre Doamna”, cum s-a crezut o vreme, ci putem vorbi de o biserică în toată regula, construită pentru prima dată, se pare, de Vasile Lupu.

Odată cu secțiunea a doua, intitulată metaforic *În umbra Trei Ierarhilor*, intrăm în miezul cărții. Primul studiu – *O ipoteză privitoare la biserica mănăstirii „Sfinții Trei Ierarhi”* – pune în circuitul științific o ipoteză plauzibilă, anume că fastul decorului exterior al bisericii acestei mănăstiri ne duce cu gândul chivoturile bogat decorate, construite special pentru a adăposti moaștele unor sfinți. Pornind de la această idee și luând în considerare că în biserica Sf. Trei Ierarhi au fost depuse moaștele Sf. Parascheva, în ziua de 13 iunie 1641, când au fost aduse la Iași de Vasile Lupu, autorul consideră că biserica a fost construită pentru a deveni un „chivot” de mari dimensiuni. Doar Vasile Lupu, ale cărui ambiții imperiale sunt cunoscute, putea să construiască o „biserică de valoarea Trei Ierarhilor”.

În continuare, autorul rămâne în preajma Trei Ierarhilor, supunându-ne atenției câteva referințe privitoare la rolul pe care l-au avut moaștele Cuvioasei Parascheva în istoria Moldovei. Reținem doar faptul că respectivele relicve pot fi considerate moaște de Patriarhie, în sensul că aceste relicve au fost găzduite, în mod succesiv, de patru orașe care au fost sediul a trei Patriarhii: Târnovo, Krușevaț, Belgrad și Constantinopol. Acest aspect, plus câteva acte simbolice, printre care candidatura mitropolitului Varlaam la scaunul de patriarh ecumenic, în 1639, organizarea sinodului de la Iași, prepararea de către patriarhul de Ierusalim, Teofan, a Sfântului Mare Mir la Iași în 1643 constituie, în opinia istoricului, argumente suficient de întemeiate pentru a-l „suspecta” pe Vasile Lupu nu doar de dorința de a-i copia pe împărații Bizanțului, ci chiar de intenția de a ridica Mitropolia Moldovei la rangul de Patriarhie.

Ultimul studiu inclus în această secțiune este o scurtă povestire a solemnităților organizate cu ocazia repatrierii din Rusia a osemintelor domnului cărturar Dimitrie Cantemir în iunie 1935. În finalul studiului, autorul, cu acribia și curiozitatea care îl caracterizează, readuce în atenție cele două pietre funerare aflate la Complexul Muzeal „Moldova” Iași, care ar fi aparținut lui Dimitrie Cantemir și soției sale, fiind restituite de guvernul sovietic în 1935. Autorul, analizând stema reprezentată pe aceste pietre tombale, reia o idee mai veche a regretatului Alexandru Andronic, potrivit căreia pietrele în cauză nu ar fi de pe mormântul lui Dimitrie Cantemir și al soției sale.

Turnurile mănăstirilor Trei Ierarhi și Sf. Spiridon fac obiectul celor două studii care formează cea de-a treia secțiune a cărții, intitulată: *Vechile turnuri și zorii modernității*. În primul studiu, autorul ia în discuție semnificațiile alegerii lui Vasile Lupu de a pune în anul 1640 orologiul în turnul mănăstirii Trei Ierarhi și nu în turnul de la poarta curții domnești. În opinia sa, acest gest ține de modul cum percepea domnul timpul, ca pe un timp al lui Dumnezeu și nu ca pe un timp secularizat; de aceea, orologiul trebuia pus în turnul unei mănăstiri, care alta decât Trei Ierarhi, ctitoria sa? Mai mult, turnul se afla perpendicular pe ulița Podului Vechi, ulița negustorească a Iașilor. Prin urmare, tot negustorii erau cei care beneficiau de timpul măsurat de orologiu, ei fiind singurii care, în acea epocă, prin modul lor de viață, percepeau timpul în sens modern (p. 104-105). Despre un alt turn cu ceas, dar care a supraviețuit timpului, este vorba în studiul: *Turnul bisericii „Sf. Spiridon” un monument între două lumi*. Cu o arhitectură specifică, asigurată de sistemul de boltire, care imită – după autor – culionul Sf. Spiridon, patronul bisericii pe care o străjuiește, și de cele două cișmele, construite în 1765 de Grigore III Ghica, acest turn a cunoscut cel puțin trei etape de construire pentru a lua forma în care se găsește astăzi. Ținem să precizăm că turnul a fost ridicat inițial de Constantin Cehan Racoviță în 1757, iar forma actuală a acoperișului datează din 1862.

Secțiunea a patra este cea mai întinsă, cuprinzând cel mai mare număr de studii: șase. Acestea oferă informații importante referitoare la istoria unor biserici precum Buna-Vestire sau biserica Toma Cozma, la pomelnicele mănăstirii Golia și ale bisericii Sfinții Teodori, interesante sub raport tipologic. În fine, această parte cuprinde informații de ordin genealogic cu privire la diverse personalități care au jucat un rol important în primele decenii ale secolului XIX: vornicul Ion Tăutu, banul Toma Cozma, logofătul Iordache Catargiu, doamna Smaranda Callimachi, soția lui Scarlat Callimachi etc.

Ultima secțiune nu se distinge neapărat prin unitate tematică, ea cuprinzând trei studii, din care ultimul, *Glose privitoare la istoria și arhitectura bisericilor ieșene*, este format din trei recenzii întocmite de Sorin Ifțimi la trei lucrări semnate de Aurora Fechei, Viorel Ierhan și V. D. Vasiliu. Celelalte două studii privesc istoria Episcopiei armene din Iași și povestea unei minorități religioase: scapetii. Aceștia s-au refugiat de pe teritoriul Rusiei în primele decenii ale secolului XIX, stabilindu-se, de regulă, la Iași, unde ulterior s-au ocupat cu birjăritul, formând, împreună cu moldovenii care practica acest meșteșug, o breaslă care a continuat să existe și după introducerea *Regulamentului Organic*. În final, dorim să remarcăm faptul că lucrarea domnului Sorin Ifțimi pune la dispoziția cititorilor interesați de istoria orașului Iași și a celor mai reprezentative biserici ale acestui oraș un volum de informații apreciabil referitoare la arhitectura, ctitorii slujitorii și enoriașii acestor monumente. Nu lipsesc nici referințele la realitățile sociale și culturale din Iași veacurilor trecute. Apreciem stilul plăcut și sobru în care autorul înfățișează cititorului informații de cea mai bună calitate, cântărite și analizate cu rigurozitate și onestitate.

Mihai Mârza

UTE SCHMIDT, *Bessarabien. Deutsche Kolonisten am Schwarzen Meer*, Potsdam, Deutsches Kulturforum östliches Europa e.V., 2008, 420 p., imagini, tabele, hărți

Istoria comunităților germane din Europa de Est reprezintă, de mai mult timp, un domeniu de mare interes pentru istoricii din Germania și nu numai. În acest sens, nu constituie o excepție nici trecutul coloniștilor germani din sudul Basarabiei. Și aceasta în ciuda faptului că, prin numărul mic, prin perioada relativ scurtă în care au locuit în stepele Bugeacului și prin impactul aproape neglijabil asupra „diasporei” germane din Est, ei nu se pot compara cu etnicii germani din Transilvania, spațiul baltic, Rusia (germanii de pe Volga), Bucovina. Fără a insista aici asupra producției bibliografice referitoare la această comunitate (în acest sens: Flavius Solomon, *Identitate etnică și minorități în Republica Moldova. O bibliografie*, Iași, Fundația Academică „A. D. Xenopol”, 2001, p. 107-125; Olga Schroeder-Negru, *Bibliographie zur Geschichte und Kultur der Bessarabiendeutschen 1918-1940*, Essen, Klartext-Verlag, 2001), vom spune că, dintre toate grupurile etnice din Basarabia, germanii s-au bucurat, de departe, de cea mai mare atenție din partea istoricilor, geografilor, lingviștilor și etnografilor.

Cartea de față urmează unui alt volum semnat de aceeași autoare (a se vedea recenzia noastră din *AIX*, tom XLIII-XLIV, 2006-2007, p. 745-747), în care istoria comunității germanilor din Basarabia a fost trecută prin filtrul amintirilor unor persoane strămutate în 1940 pe teritoriul Reich-ului. Prin modul de abordare și prezentare a informațiilor, cartea se adresează mai degrabă unui public larg decât unor cititori foarte avizați.

De această dată, autoarea încearcă o privire de ansamblu asupra regiunii istorice Basarabia în ultimele două secole, având ca repere momentele importante din istoria comunității germane de aici. De loc întâmplător, primele două capitole (Kolonisten – Umsiedler – Flüchtlinge / coloniști – strămutați – refugiați, p. 9-20; Zweistromland am Schwarzen Meer / Mesopotamia de la Marea Neagră, p. 37-54) cuprind informații de bază privitoare la originea coloniștilor germani din Bugeac și la condițiile geografice și politice în care aceștia au trebuit să se exprime. Tot de cadrul general, ține, fără îndoială, și capitolul Russische Kolonisationspolitik im Schwarzmeergebiet zu Beginn des 19. Jahrhunderts / Politica de rusă de colonizare în spațiul Mării Negre la începutul secolului XIX (p. 55-64). Urmându-i pe alți autori, U. Schmidt remarcă, pe bună dreptate, că așezarea unor țărani germani în Basarabia în prima jumătate a secolului XIX s-a înscris într-un cadru mai larg al interesului autorităților țariste pentru forță de muncă din afara Imperiului. Este bine știut faptul că, din timpul lui Petru cel Mare, țarii ruși au încercat, cu destul succes, să acopere goluri din diverse domenii cu ajutorul străinilor. Dacă la început au fost privilegiați mai ales negustorii, meseriașii, medicii, arhitecții, profesorii, din a doua jumătate a secolului XVIII ținta predilectă au devenit țăranii, inclusiv din spațiul german. Atrăși prin diverse stimulente de ordin economic și administrativ, aceștia urmau să pună umărul la valorificarea potențialului agricol apreciabil al unor teritorii slab populate ale Imperiului: regiunea Volgăi, Novorusia, sudul Basarabiei. Pe de altă parte, autoarea nu uită să observe că decizia unor grupuri de țărani germani de a încerca un nou început departe de locurile natale a fost determinată de diverse cataclisme politice, economice sau militare, așa cum a fost și situația coloniștilor stabiliți în Basarabia (p. 65-84).

Cea mai mare parte a cărții este consacrată unor aspecte distincte ale istoriei germanilor basarabeni în contextul general al provinciei dintre Prut și Nistru, de la începuturi până la strămutarea în Germania nazistă. Pornind de la primele experiențe ale coloniștilor pe pământ basarabean (p. 85-100), U. Schmidt se oprește asupra unor aspecte ca: organizarea internă și autonomia locală (p. 101-114); viața bisericească (p. 115-140); școala (p. 145-166); agricultura (p. 167-184); meșteșugăritul, industria și comerțul (p. 185-204); arhitectura rurală și organizarea satelor (p. 205-226); obiceiurile și cultura populară (p. 227-246); evoluțiile demografice și structura socio-profesională a populației (p. 247-256); contactele cu alte grupuri etnice din Basarabia (p. 257-276); statutul comunității în ultima parte de existență a Imperiului rus (p. 277-288) și în timpul administrației românești (p. 289-308); strămutarea, fuga din teritoriile poloneze ocupate în timpul războiului și integrarea în societatea germană postbelică (p. 309-348). Cartea se încheie cu o perspectivă generală asupra evoluțiilor din Basarabia de după părăsirea acesteia de către coloniștii germani (p. 349-378).

Cititorul va avea plăcuta surpriză de a găsi un număr impresionant de imagini, cu referință atât la istoria propriu-zisă a comunității germanilor din Basarabia, cât și la aceea a întregii regiuni. La o mai bună orientare servesc și cele câteva hărți, tabelele statistice, tabelul cronologic (p. 386-395), bibliografia (p. 396-403) și indicele de nume (p. 404-416).

Impresia generală pe care o lasă cartea este una pozitivă. Totuși, nu pot fi trecute cu vederea și unele carențe ce țin de bibliografie, prezentarea statisticilor și a aparatului ilustrativ. Chiar dacă bibliografia este una foarte generală, din aceasta nu ar fi trebuit să lipsească și lucrări în limbile română și rusă, care pot ajuta la o mai bună înțelegere atât a istoriei propriu-zise a Basarabiei, cât și a trecutului germanilor de aici. Statisticile demografice și imaginile nu sunt însoțite de trimiteri la surse, fapt care îngreunează desigur efortul de verificare a veridicității acestora.

Dincolo de aceste și alte observații posibile, cartea încununează reușit un efort lăudabil de a prezenta istoria germanilor basarabeni în toată complexitatea sa.

Flavius Solomon

UNIUNEA POLONEZILOR DIN ROMÂNIA (ed.), *We wspólnocie narodów i kultur. W kregu relacji polsko-rumuńskich. Materiały z symposium / Comunitatea popoarelor și culturilor. În lumea relațiilor polono-române. Materialele simpozionului* <din anul 2007>, redactare și corectură de Stanislava Iachimovschi, texte în limba română, și Elżbieta Wieruszewska, texte în limba polonă și Cuvânt introductiv, Suceava, Tipografia Grup Mușatinii, 2008, 407 p.

Cea de-a zecea ediție a Zilelor Culturii Polone, sub deviza cunoscută „Mai aproape unii de alții”, în organizarea Uniunii Polonezilor din România, cu sediul la Suceava, a avut loc în zilele de 25-27 iulie 2008. Pe parcursul acestor zile, s-au desfășurat mai multe manifestări, devenite tradiționale: simpozionul științific internațional închinat relațiilor polono-române de-a lungul timpului, cu titlul *Polonia și România – de la vecinătatea istorică la parteneriatul European; vernisarea expoziției de fotografii Portrete de polonezi din România; spectacolul ansamblului „Harnam” din Łódź – Polonia; vizita într-o comunitate poloneză, anul acesta fiind aleasă localitatea Solonețu Nou.*

În cea de-a doua zi, la sfârșitul simpozionului, după concluziile finale, a avut loc lansarea noilor publicații editate de Uniunea Polonezilor din România. Între acestea, ca în fiecare an, foarte așteptat a fost volumul, al nouălea, ce reunește lucrările participanților la simpozionul de anul trecut, din cadrul aceluiași Zile ale Culturii Polone.

În cele ce urmează, vom face câteva observații cu privire la conținutul acestui ultim volum. Purtând titlul simpozionului din anul trecut, volumul cuprinde 39 de referate grupate în patru secțiuni: *La 60 de ani de la repatriere și 165 de ani de la așezarea muntenilor polonezi în Poiana Micului; În lumea istoriei; În lumea literaturii și culturii; În lumea problematicei minorităților naționale.* Ca și în cazul volumelor anterioare, toate problemele de redactare și corectură au fost rezolvate de neobositele doamne Stanislava Iachimovschi (președinta organizației locale a polonezilor) și Elżbieta Wieruszewska (reprezentanta statului polonez în Suceava). În *Cuvântul introductiv*, d-na Elżbieta Wieruszewska face succinte observații cu privire la: conținutul referatelor cuprinse în secțiunile enunțate, prezentate la simpozionul „(...) în cadrul Zilelor Culturii Polone care popularizează în România cultura polonă, legăturile multiseculare polono-române și ideea apropierei polono-române în zilele noastre, dar și imaginea și realizările comunității poloneze din România”; la felul în care problematica chestiunilor dezbătute s-a lărgit, cu timpul, atrăgând atenția multor specialiști, cum a fost, anul trecut, cazul istoricilor de la Universitatea „Mikołaj Kopernik” din Toruń, veniți pentru prima oară la simpozionul organizat la Suceava; și secțiunea comunității poloneze s-a extins, căpătând denumirea „de secțiune a problematicei minorităților naționale”, depășind cadrele Bucovinei și chiar ale României.

Autorii referatelor (istorici, filologi, istorici de artă, sociologi, etnografi) provin din România, Polonia, Ucraina, Cehia și Republica Moldova; mulți dintre ei, profesori universitari, cercetători, diplomați, precum Mihai Mitu, Veniamin Ciobanu, Nicolae Mareș, sunt nume

binecunoscute celor interesați de lumea relațiilor româno-polone. Sigur, domeniile abordate sunt variate și ne este greu să ne pronunțăm și asupra noutăților aduse de fiecare comunicare în parte, atunci când acest lucru nu reiese chiar din titlu. Prezentăm, în continuare, titlurile comunicărilor susținute, însoțite de numele autorilor, în ordinea în care au fost incluse în volum, în conformitate cu apartenența la secțiunile enunțate mai sus: *Migrațiile polonezilor bucovineni în anii 1939-1950*, de Jan Bujak, Cracovia; *Repatrierea polonezilor din partea de sud a Bucovinei*, de Daniel Hrenciuc, Suceava; *Poiana Micului și bucovinenii*, de Krzysztof Nowak, Katowice; *La 60 de ani de la repatrierea din România în Polonia. Cazul unei familii din Cacica*, de Marcin Marynowski, Wieliczka; *Rolul polonezilor în istoria bisericii catolice din Moldova*, de Franz Pieszczocho, Siret; *Unele fragmente din viața privată a Movilencelor Maria și Anna*, de Lilia Zabolotnaia, Chișinău; *Moneda poloneză în cadrul circulației monetare în secolele XVI-XVII la Suceava*, de Monica Dejan, Suceava; *Contribuții privind Periferia Răsăriteană a Poloniei – locul pribegiei boierilor moldoveni în secolul al XVII-lea*, de Tatiana Cojocaru, București; *Războiul pentru succesiune la tronul Poloniei: cauze și implicații asupra situației internaționale din Europa Centrală și de Est (1733-1737)*, de Veniamin Ciobanu, Iași; *Polonezii din Bucovina în perioada stăpânirii austriece*, de Constantin Ungureanu, Chișinău; *Urme românești în Pomerania Gdańsk-ului. Soldații români în lagărele germane de prizonieri localizate în Pomerania Gdańsk-ului, în perioada octombrie 1916 - noiembrie 1918*, de Zbigniew Karpus, Mariusz Wołos, Toruń; *Formațiuni militare poloneze în România (1917-1919)*, de Waldemar Rezmer, Toruń; *Poziția României față de războiul polono-ucrainean din Galiția (Małopolska) Răsăriteană în anii 1918-1919*, de Michał Klimecki, Toruń; *Polonezi în primul parlament al Basarabiei – Sfatul Țării (1917-1918)*, de Mihai Tașcă, Chișinău; *Rolul României în timpul războiului polono-sovietic*, de Paweł Rutkowski, Toruń; *Imaginea României și a românilor în presa poloneză interbelică*, de Grzegorz Jaroński, Varșovia; *Portrete de presă: despre Ion I. C. Brătianu și Józef Piłsudski în Statele Unite ale Americii în perioada interbelică*, de Emanuel Ploeanu, Târgoviște; *„Blăstămul conducătorilor de samă”*. Portrete ale mareșalului Józef Piłsudski în opera lui Nicolae Iorga, de Florin Anghel, Constanța; *Nicolae Titulescu și relațiile româno-polone*, de Ion Constantin, București; *Internarea guvernului polonez în România – 18 septembrie 1939*, de Agnieszka Kastory, Cracovia; *Raporturi româno-polone în anii 1939-1948*, de Ion Alexandrescu, București; *Câteva considerații despre școala polonă din Ploiești și Craiova în anii 1939-1945*, de Bartłomiej Szymon Szmoniewski, Cracovia; *Din istoria contactelor polonezilor din România cu Polonia, înainte de 1989*, de Krzysztof Nowak, Katowice; *Stan Velea – un polonist de anvergură europeană*, de Nicolae Mareș, București; *Bogdan Petriceicu Hasdeu – polonistul. La 100 de ani de la moartea sa*, de Mihai Mitu, București; *Un manuscris din Lvov în Arhivele Naționale din Bacău*, de Olimpia Mitric, Suceava; *Muzicalitatea frazeologiei dialectului din Podiatrze*, de Maciej Rak, Nowy Targ; *Scenariu mioritic în cântece poloneze*, de Ion Filipciuc, Câmpulung Moldovenesc; *Un episod românesc din viața lui Julian Tuwim în timpul refugierii în America, în 1939*, de Jadwiga Marynowska, Wieliczka; *Paradigma spațiului geografic și fabular în opera „Călătorind spre Babadag” a lui Andrzej Stasiuk*, de Cristina Godun, București; *Călătoria lui Andrzej Stasiuk la Babadag*, de Wojciech Kudyba, Nowy Targ; *Un ziar „nu de fiecare zi” al polonezilor din Bucovina*, de Jan Bujak, Cracovia; *Comunicarea interculturală – concepția occidentală în realitățile bucovinene*, de Krystyna Jendrzey-Gawlicz, Wrocław; *Fenomene lingvistice selectate care apar în denumirile religioase ale muntenilor Cădca din Bucovina*, de Joanna Gorzelana, Zielona Góra; *Instituționalizarea subiectivității minorităților naționale din România*, de Robert Rajczyk, Katowice; *Câteva date despre divorțurile polonezilor din Republica Moldova (2001-2005)*, de Alina Felea, Chișinău; *Țiganii în România (din istoria problematicei în sec. XV-XIX)*, de Ewa Kocój, Paweł Lechowski, Cracovia; *Importanța limbii și bisericii în formarea identității naționale a românilor din Regiunea Cernăuți (Ucraina)*, de Wojciech Jankowski, Varșovia; *Uniunea Poloneză de Cultură și Educație din Republica Cehă la 60 de ani*, de Roman Kaszper, Teschen.

Textele comunicărilor sunt publicate în limba în care au fost prezentate și conțin, la sfârșit, rezumate în limbile română sau polonă. De altfel, potrivit opiniei organizatorilor, din experiența acumulată, aceasta este soluția cea mai avantajoasă.

Și de data aceasta, imaginea de pe prima copertă a volumului (semnată de Ștefan Calistru) este una simbolică, comentată chiar de d-na Elżbieta Wieruszewska, în încheierea cuvântului introductiv: „Ferestrele larg deschise ale unei tradiționale case bucovinene de pe coperta volumului să simbolizeze deschiderea fără de care cunoașterea reciprocă n-ar fi posibilă. Ele să fie, totodată, o invitație la următoarele întâlniri”.

Olimpia Mitric

GH. CLIVETI, *Prolegomene la studiul relațiilor internaționale. Epoca modernă*, București, Editura Academiei, 2009, 349 p.

Istoria Relațiilor Internaționale, în descifrarea căreia s-au angajat, de-a lungul timpului, numeroase condeie, a rămas însă un domeniu a cărui epuizare este departe de a se putea întrevădea. Și aceasta, datorită complexității și dinamicii sale care reclamă mijloace și metode de investigare capabile să permită sesizarea și explicarea interacțiunii factorilor care le-au guvernat pe cele din epocile mai vechi sau pe cele curente.

Este vorba, deci, în primul rând de producerea unor instrumente de lucru adecvate, dar care să fie accesibile, atât celor care se ocupă cu investigarea lui, dar, în același timp, să fie înțelese și de beneficiarii rezultatelor unor astfel de cercetări științifice, ca o condiție esențială a valorificării lor. Or, în această categorie de instrumente de lucru, cu dubla valență enunțată, s-a îmbogățit, prin punerea recentă în circuitul științific a acestei lucrări de analiză și sinteză, semnată de un bine cunoscut istoric și cadru didactic universitar, anume Gheorghe Cliveti, prof. dr. la Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași și director adjunct științific al Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, tot din Iași.

O scurtă privire asupra *Cuprinsului* este suficientă pentru ca cititorul sau, mai exact, utilizatorul acestui instrument de lucru să se încredințeze că are la dispoziție posibilitatea de a înțelege mecanismele care au pus în funcțiune și legile care au guvernat dinamica relațiilor internaționale în epoca modernă. Deoarece, autorul s-a axat, pe de o parte, pe investigarea *Conceptiilor istoriografice* (p. 19-224), iar pe de alta, pe evidențierea „materiei prime”, din prelucrarea căreia au rezultat acele concepții istoriografice, și anume *Publicarea surselor documentare* (p. 225-317).

Conceptiile istoriografice sunt abordate, în primul rând din perspectiva *Istoriei tratatelor*, deoarece, așa cum precizează autorul, „dintre perspectivele istoriografice asupra devenirii relațiilor internaționale în epoca modernă, prima care s-a conturat a fost istoria tratatelor” (s.n.)” (p. 23), adică sursa principală a dreptului internațional care a evoluat „din dreptul natural al ginților” și care constituie, de altfel, o „temă orientativă” pentru studierea tratatelor. Căci, „acele acte” nu au fost interpretate numai „în sensul lor juridic”, ci și ca „documente-mărturie despre trecut”. Astfel încât, „istoria tratatelor a tins mereu să dea expresie concentrată, intens relevantă, dreptului internațional (s. n.)” (p. 25).

Creșterea accelerată a „complexității fenomenelor și a indivizilor de sub suveranitatea lor” a impus o nouă perspectivă de abordare a istoriei relațiilor internaționale, și anume cea a *istoriei diplomatice*, care este însă, constată autorul, o *istorie duală*. Adică, istoria diplomației – care „a tins spre relevarea unui anumit instrument, cu valențe deopotrivă de artă și de știință, aflat în serviciul politicii externe a statelor pentru stingerea divergențelor între acestea și asigurarea «păcii generale»” (p. 57), și *istoria diplomatică*, propriu-zisă, care are ca obiect studierea devenirii raporturilor politice dintre state ori, mai nou spus, devenirea politicii internaționale (s.a.)” (p. 56-57). Or, pentru a „surprinde similitudini, dar și delimitări disciplinare”, între *istoria diplomației* și *istoria diplomatică*, Gh. Cliveti le-a investigat separat.

O primă constatare, în ceea ce privește *istoria diplomației* ar fi aceea că „devenirea istorică a diplomației a cunoscut două mari etape, prima, corespunzătoare Antichității și Evului Mediu”, adică cea „a «misiunilor temporare, solemne, dar strict ocazionale», iar a doua străbătută de gândirea și practicile politico-juridice moderne, a „misiunilor permanente, coordonate de guverne, prin intermediul departamentelor speciale», adică al „ministerelor de resort” (p. 57). Cea de a

doua etapă a fost divizată în subetape, „una până la Congresul de la Viena din 1814-1815, for unde au fost reglementate «rangurile diplomatice», o alta, a congreselor și conferințelor internaționale”, care durează până în anul 1918, și cea din urmă, „marcată de «mari organizații internaționale, tensiunea problemelor globale»” (p. 57-58).

Diplomația, prin însăși esența sa, reprezintă, însă, „doar un *instrument* pentru raporturile internaționale și nu măsoară atotcuprinzătoare a devenirii acestora. O asemenea măsură a putut-o, ori o poate da suma politicilor externe ale statelor, ca *politică internațională* (s.a.)”. Iar „prin natura ei, politica a exprimat nu doar acorduri negociate, formale ori tacite, ci și înfruntări între state” (p. 85). Deci, „politica externă suscită, într-un grad mai mare decât în cazul diplomației, rațiunea de stat. Pentru ea actorul de preferință nu este diplomatul, ci *omul de stat* (s.a.)” (p. 85).

Studiul textului politic a generat, însă, o altă concepție, „ce avea să poarte denumirea de *istorie diplomatică*, denumire «venind» de la surse pe care le producea *diplomația* și pe care «se așeza» cu totul scrierea istoriei diplomației” (p. 86). În schimb, pentru redactarea *istoriei diplomatice* a fost necesar „să fie utilizate surse documentare atestând, pe de o parte, raporturile de putere între state și, pe de altă parte, determinarea puterii executive, cu miniștri de externe, în interiorul fiecăruia dintre state. O istorie care, nu întâmplător, avea să prindă un tot mai clar contur disciplinar, pe măsura devenirii *sistemului modern de state*, numit *sistemul internațional*, ca mediu solicitant de înfruntări de putere între entitățile din componența lui (s.a.)” (p. 86).

În scrierea *istoriei diplomatice* s-au evidențiat câteva școli, prima dintre acestea fiind „școala franceză de istorie diplomatică” care „s-a afirmat, într-un timp de două secole, ca primă și principală, comparativ cu «oricare alta»”. Deoarece, „la «curtea Franței a fost exersată cu mai mult talent și cu stil mai elevat decât oriunde altundeva», pe timpul monarhiei absolute «arta negocierilor»” (p. 109).

Ca urmare, autorul a trecut în revistă câteva din sintezele de *istorie diplomatică*, din „perspectiva franceză”, începând cu cea a contelui de Flassan (p. 110-119). Urmează, apoi, prezentarea școlii „anglo/ britanică-americană (p. 19-126), precum și a altora, care nu au avut, însă, anvergura celor dintâi menționate, precum școala germană, cea rusă, cea italiană, spaniolă, suedeză, poloneză și, chiar, japoneză” (p. 126-132).

Istoria relațiilor internaționale este ultimul capitol al primei părți a lucrării (p. 132-224). „Capul de afiș” al acestui capitol îl constituie analizarea, în detaliu, a noii *concepții istoriografice* lansată în studierea istoriei relațiilor internaționale, prin intermediul monumentalei sinteze, în opt volume, intitulată *Istoria relațiilor internaționale*, ultimul volum apărând în anul 1958, la Paris, elaborată sub direcția lui Pierre Renouvin. Acestuia îi revine meritul de a fi fondatorul noii concepții, pe care a expus-o în *Introducerea generală* la această sinteză. „Noua concepție – notează Gh. Cliveti – apăsă categoric delimitată de «concepția tradițională», ce plasa în primul plan al studiului de specialitate «relațiile între guverne», explicate, acestea, «după interesele politice ale statelor» și printr-o plusare «a relevanței actelor sau gesturilor provenite din exercițiul diplomației» (p. 133). „Înregistrarea curentă a acelor «acte sau gesturi» – continua el ideea lui Renouvin – a căror curentă înregistrare a îngroșat mult «dosarul diplomatic», studiul acestuia permițând cunoașterea detaliată «a rolului unor oameni, de la șefi de state și miniștri, la colaboratori ori agenți ai acestora», tot și toate «într-un orizont prea restrâns», anume cel al «cancelariilor diplomatice». Un mai larg orizont putea fi acela în care «actele acelorași oameni cu responsabilități calificate» să fie raportate la «jocul forțelor profunde», de la cele materiale, precum factorii geografici, condițiile demografice, tendințele economice, la cele spirituale, precum sentimentul național, sentimentul pacifist etc.” (p. 133-134).

Cât de important este acest concept pentru ilustrarea noii concepții istoriografice este relevat de subcapitolul intitulat *Forțele profunde* (p. 156-190). Între aceste „forțe profunde” un rol important l-au avut factorii geografici. Căci, potrivit concepției lui Renouvin, „studiul relațiilor internaționale” trebuie „să țină cont de influențele mediului fizic, ce sunt aproape întotdeauna sensibile în comportamentul popoarelor, în contactele comerciale sau politice și în puterea statelor” (p. 156). Se face, însă, precizarea că influența „forțelor profunde” a fost controlată, totuși, de *om*, mai ales din poziția „înaltele responsabilități publice” (p. 157). Aceste influențe au vădit, așadar, „importanța poziției geografice a statelor, după caz, «cu acces la mare ori continentale», ca și importanța apartenențelor, după caz, la una sau alta dintre zonele climatice ori de relief” (p. 157).

Așadar, „reverberau, în concepția renouviană, progresele *geografiei istorice*, implicit ale *geografiei umane*. Totodată, validau amendarea exceselor *determinismului geografic al puterii statelor*, excесе produse cu deosebire de «specialiști germani» ori, mai larg spus, «anglo-saxoni», continuatori reali sau doar preținși ai școlii «Ratzel», ai cărei exponenți au dat, încă spre finele secolului al XIX-lea, «o orientare nouă, atunci, cercetărilor», în sensul realizării sintezei între *geografie*, de o parte, *istoria și știința politică*, de o altă (s.a.)” (p. 157).

Renouvin a inclus între „forțele profunde” și „*forțele economice*, ca și *cele financiare*”, pe care le-a supus „poate mai mult decât altele unor noi exigențe conceptuale și metodologice” (p. 166). Totuși, potrivit concepției lui Renouvin, „mai mult decât alte «forțe profunde», *sentimentul național* și *naționalismele* au orientat însuși cursul istoriei moderne, implicit al *relațiilor internaționale* (s.a.)” (p. 177). „S-a considerat”, pe drept cuvânt, „că pentru epoca modernă, cel puțin, «națiunea este realitatea centrală care însumează toate aspirațiile firești ale indivizilor și de la care pornesc nu spre o altă ființă, ci spre un nou plan de relații, toate manifestările internaționale»” (p. 177).

În această ordine de idei, este explicat și rolul *omului se stat*, sintagmă care desemnează „*afaceri de stat la dimensiunea umană* (s.a.)” (p. 190).

Au fost trecute, apoi, în revistă, cu un evident spirit analitic, cele mai importante contribuții la istoria și teoria relațiilor internaționale, precum cele ale lui Jean-Baptiste Durozelle (*Tout empire perira*, cu subtitlul *Theorie des relations internationales*), care pune a accent deosebit pe rolul evenimentului ca fiind „indispensabil obiectului istoriei” (*l’histoire ne traite que des événements*), „valorificat, însă, după riguroase criterii metodologice” (p. 203), Edward Hallet Carr (*The Twentieth Year’s Crisis 1919-1939*, Londra 1946) și Hans J. Morgentau căruia, așa cum apreciază autorul, îi revine „meritul capital în fundamentarea noii discipline de *relații internaționale*, prin cartea *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace*, cu o primă ediție în 1848 (s.a.)” (p. 212). Acestora li se adaugă, bineînțeles, și alte contribuții.

În sfârșit, în cea de a doua parte a impresionantei sale investigații, Gh. Cliveti se ocupă de *Publicarea surselor documentare* (p. 225-317). În acest cadru, Domnia Sa și-a propus să recurgă „doar la o trecere în revistă a categoriilor de surse documentare specifice *istoriei relațiilor internaționale*”, surse care „*într-un sens mai strict al accepțiunii lor*” sunt, însă, „*proprii și istoriei diplomatice*” (s.n.) (p. 227).

Colecțiile de documente diplomatice sunt prezentate pe țări, după criteriul amplitudinii și importanței lor științifice (Franța, Germania, Marea Britanie, Austria, Italia, Rusia, Belgia, SUA, Japonia, China și chiar România). Nu a fost omisă nici acea categorie specială de documente privind relațiile internaționale, numită *Cărțile colorate*.

Câteva concluzii (*Încheiere*), *Rezumatul*, tradus în limbile franceză și engleză, și un amplu *Indice* (p. 331-359) încheie acest *impresionant* efort de cercetare a istoriei și teoriei relațiilor internaționale. *Impresionant*, atât din punctul de vedere al bazei documentare pe care a investigat-o, de o *diversitate* și *complexitate* care corespund substanței acestui demers istoriografic, cât și al interpretării faptelor și fenomenelor istorice care au configurat relațiile internaționale în epoca modernă. Astfel încât autorul și-a îndeplinit întru totul angajamentul, formulat în *Introducere*, de a pune în circuitul științific un „instrument de lucru” care să răspundă „interesului special al cercetătorilor în domeniul istoriei *relațiilor internaționale* (s.a.)” (p. 18). În același timp, „poate servi și ca îndreptar pentru lectura epocii moderne, cu deosebire din perspectiva celei mai tensionate și complexe părți a acesteia. Fiindcă – mai precizează autorul – rămâne dincolo de orice îndoială că *relațiile internaționale* au dat cea mai înaltă expresie devenirii Modernității (s.a.)” (p. 18).

Este vorba, așadar, de un „instrument de lucru” care îl situează pe autorul acestuia în categoria celor mai avizați cercetători ai domeniului.

Veniamin Ciobanu

ȘTEFAN LEMNY, *Les Cantemir: L'aventure européenne d'une famille princière au XVIIIe siècle*, Éditions Complexe, 2009, 368 p.

Ștefan Lemny este unul dintre puținii istorici care, în ultimele decenii, nu au încetat să se ocupe de viața și opera lui Dimitrie și ale lui Antioh Cantemir. Interesul său pentru aceste două personaje excepționale nu este nou: el a comentat în mai multe rânduri, în calitate de specialist în istoria literară a secolului XVIII, rolul acestor două personalități în viața intelectuală și politică a epocii lor¹. În prefața cărții, istoricul Emmanuel Le Roy Ladurie își mărturisește interesul deosebit pentru cei doi Cantemir, „personaje ignorate prea multă vreme de Occidentul modern” (p. 16).

Scrierea apărută recent este divizată în două părți, fiecare dedicată unuiia dintre cei doi prinți: Partea întâi, *D'Istanbul à Saint-Petersbourg: Démétrius Cantemir* (p. 27-173), și Partea a doua, *De Russie en Occident: Antiochus Cantemir* (p. 175-335). Astfel împărțit, textul urmărește traiectoria complicată a vieții tatălui și apoi a celui a fiului. *La naissance d'une maison princière* (p. 29-42), *L'apprentissage d'un Dauphin moldave* (p. 43-51) și *Orient et Occident au bord du Bosphore* (p. 53-71) prezintă începutul carierei lui Dimitrie ca diplomat și savant. Operele sale majore sunt abordate în capitolele 4 și 7, *Dans le miroir des premiers écrits* (p. 73-86) și *Le Prince à sa table de travail* (p. 127-149). Figura omului de stat, politician și diplomat, este evocată în capitolele *Sur la scène du pouvoir* (epoca otomană, p. 87-103), *Dans la Russie de Pierre le Grand* (p. 105-125) și *La dernière aventure* (despre participarea la campania caucaziană a țarului Petru I, p. 151-160). După o secțiune biografică în capitolul 9 – *Un jeune prince à l'aube des Lumières russes* (p. 177-191), Antioh² este prezentat ca diplomat – *Un ambassadeur russe à Londres et à Paris* (p. 205-235). Capitolul *Écrire et traduire: en quête d'un chemin littéraire* (p. 193-203) evocă începuturile activității sale de scriitor, în vreme ce evoluția raporturilor sale cu societatea culturală europeană se regăsește în următoarele trei capitole, îndeosebi în *Dans la République des lettres* (p. 253-270). În capitolul *L'homme des lettres* sunt descrise și comentate în detaliu operele lui Antioh tipărite sau încă aflate în manuscris. După ce discută despre *Vie sentimentale, fin de vie* (p. 293-303), Ș. Lemny îi evocă în fine pe *Ultimii Cantemirești* (*Les derniers Cantemir*). Capitolul final, *L'aventure européenne de L'HISTOIRE DE L'EMPIRE OTTOMAN* (p. 305-319), reface traseul operei celei mai celebre a lui Dimitrie Cantemir, scrisă în 1716 și tipărită postum în 1735, grație tenacității fiului său Antioh.

Această carte demonstrează faptul că pentru a reprezenta în mod adecvat imaginea Cantemireștilor, tată și fiu, exegetul trebuie să se dovedească un bun specialist al istoriei epocii, inclusiv al istoriei literare – ceea ce nu i-a creat nici un fel de probleme lui Ș. Lemny. Misiunea istoricului nu este ușoară, așa cum remarcă autorul cu privire la biografia lui Dimitrie: „Putem oare încerca să-i ghicim personalitatea profundă plecând de la aceste informații sumare? Am dori să-i sondăm sufletul în profunzime, dar obstacolele sunt de neînvins” (p. 56). Cu toate acestea, excelența cunoaștere a lucrărilor cantemiriene, la care Ș. Lemny face referire constant, i-a permis să descopere în adâncimea textelor ceea ce biografia ascunde uneori – a se vedea, de exemplu, interpretarea pe care o dă Lemny comentariului din *Divan* despre ispitele tinereții, pe care îl pune în legătură cu evenimente din viața sentimentală a lui Dimitrie (p. 57).

Mai multe episoade ni s-au părut prea interesante pentru a nu fi evocate aici.

Subiectul originilor familiei Cantemir se bucură în cartea lui Ș. Lemny de cel mai amplu comentariu pe care în cunoaștem (p. 33 și urm.). Autorul consideră că „dacă înruditarea Cantemireștilor cu Timur Lenk pare de domeniul fanteziei, originile tătarăști nu sunt deloc de neconceput”. Faptul că Dimitrie îl înfățișează pe „Diavolul schiop” în termeni pozitivi, nu surprinde deloc în vremurile noastre, când întemeietorii de imperii sunt reconsiderați rând pe rând: Șah ‘Abbas, care a uzurpat tronul Persiei, ocupat de tatăl său, și a cucerit prin luptă teritorii întinse, sprijinit de armenii și georgienii convertiți la Islam cu forța, este celebrat azi ca un prinț

¹ Între altele, în bibliografia sa *Românii în secolul XVIII* (vol. I, Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, 1988) a înregistrat exegezele majore ale operelor celor doi prinți Cantemir, iar în 1990 s-a aplecat din nou asupra lor în volumul *Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc* (București, Ed. Meridiane).

² Al cărui prenume, același cu al fratelui lui Dimitrie, este explicat la p. 45 cu prea multă discreție, între paranteze.

credincios și generos, mare Mecena al artelor și al literelor³. Viziunea genealogică a lui Dimitrie Cantemir inspiră comentarii mai actuale decât s-ar putea crede: acela al prezenței tătare în Moldova și Dobrogea, unde tătarii constituie de multă vreme o comunitate numeroasă și perfect integrată. El însuși, petrecând aproape două decenii la Istanbul, „întrupează o voință excepțională de asimilare culturală” (p. 67). Mai multe dintre scrierile lui Dimitrie Cantemir se referă la popoarele orientale – să fie oare acesta un semn de nostalgie pentru linia Cantemireștilor din Crimeea, creștinați în vremea lui Ștefan cel Mare, glorios domnitor al Moldovei? Pe de altă parte, faptul că primul care a purtat numele *Cantemir* a fost Constantin, tatăl lui Dimitrie, ar putea să reflecte, după părerea noastră, o opțiune a generației anterioare, opțiune pentru care fiul nu a făcut decât să aducă argumente savante, așa cum confirmă Ș. Lemny. În orice caz, locul etniilor în Moldova timpului său ni se pare o temă demnă de un studiu care să includă toate scrierile sale referitoare la istoria românilor, studiu care ar putea conduce la concluzii importante pentru cercetătorii mozaicului etnic al Europei moderne.

Evocând o pleiadă de cărturari care au citat *Istoria Imperiului Otoman* înainte de 1800, Ș. Lemny prezintă un tablou complet al influenței acestei scrieri celebre a lui Dimitrie Cantemir asupra bibliografiei istorice a unui întreg secol. Inventarul pe care îl propune cu privire la ecourile *Istoriei* în Europa este surprinzător, dacă ținem seama de diversitatea de opinii pe care lucrarea le-a suscitată: **pentru** la Voltaire, Abatele Prévost, Edward Gibbon, *La grande Encyclopédie*, Jean-Antoine Guer, contele Charles-Marie de Salaberry, William Eton și William Jones, **împotriva** la Joseph de Guignes, Jean-François de la Croix și Joseph de Hammer-Purgstall (p. 312-316). Unul dintre episoadele cele mai captivante este acela al folosirii unui citat din *Istorie* pentru a susține o pledoarie în timpul ședinței din 22 aprilie 1788 a Parlamentului britanic, cu prilejul procedurii de *impeachment* inițiată împotriva lui Warren Hastings, guvernatorul general al Bengalului (p. 316-317).

Se cunosc puține lucruri despre biblioteca lui Dimitrie, împrăștiată în decursul vieții sale tumultuoase⁴. Cu toate acestea, reflectând interesul lui Ștefan Lemny pentru cărți⁵, paginile pe care le-a consacrat bibliotecii lui Antioh (*Parmi les livres*, p. 264-269) și cărților pe care le împrumuta prietenilor (p. 207-208) sunt captivante. Autorul aduce numeroase argumente care susțin faima acestui „personaj deosebit de reprezentativ cât privește pasiunea pentru lectură proprie secolului Luminilor”. Faptul că „literatura franceză constituie ea singură o întreagă bibliotecă printre cărțile sale” dovedește importanța pe care a avut-o limba franceză nu numai pentru Antioh, ci pentru multe generații de intelectuali din Europa de est, marcate de influența formatoare a culturii franceze. Inventarul lucrărilor menționate aici amintește de catalogul colecției lui John Locke⁶, ale cărui preocupări intelectuale și curiozitate științifică se regăsesc la cei doi principii Cantemir. De altfel, așa cum Ș. Lemny amintește la p. 272, Antioh îl menționa în *Satirele* sale pe John Locke printre modelele sale.

Cartea lui Ștefan Lemny depășește cadrul strâmt al unei biografii a celor doi principii. Comentariul său asupra „marjei de libertate în interiorul lumii otomane”, care „explică în parte de ce erau numeroși aceia care simțeau tentația de a pătrunde în intimitatea societății otomane și de a se iniția în obiceiurile și în cultura ei” (p. 67), confirmă opinia istoricilor care au văzut în atitudinea românilor față de turci un efort de supraviețuire, și nu unul de integrare. Argumentul ne amintește de opinia lui Răzvan Theodorescu (*Regards d'historien*, București, Ed. Enciclopedică, 2009, p. 142-143) care remarcă faptul că D. Cantemir s-a referit în *Istoria hieroglifică* (1705) la „ascultarea cerută pentru a-l împăca pe dușman”. Așadar, acest efort de adaptare s-a născut din dorința de a supraviețui uraganelor istoriei, precum „firele de trestie [ce] se pleacă în vânt, se îndoie și se ridică din nou...”, și nu dintr-o intenție de a îmbrățișa pentru totdeauna religia și cultura popoarelor dominante.

³ A se vedea catalogul expoziției *Shah 'Abbas: the Remaking of Iran (February 19 to June 14, 2009)*, Londra, British Museum, 2009.

⁴ Vezi Virgil Cândea, *Dimitrie Cantemir bibliofil*, în *Bibliophilie au Pont Euxin*, Bibliothèque Municipale de Constanța, 1973, p. 160.

⁵ Născut în România, Ștefan Lemny este astăzi responsabilul colecțiilor de istorie ale Bibliotecii Naționale a Franței (BnF, Paris).

⁶ Vezi *The Library of John Locke*, de John Harrison și Peter Laslett, Oxford, Clarendon Press, ed. I, 1965, ed. II, 1971.

Viața intelectuală și literară a Rusiei, Franței și Angliei este prezentată, într-un stil seducător, în mai multe capitole: a se vedea mai ales *Échanges académiques*, p. 245-248; *L'ambassadeur des Églises*, p. 250-252; *Les salons et les amitiés littéraires*, p. 256-259. Alături de interesul evident pe care această carte îl prezintă pentru istoricii Europei de est și pentru specialiștii din domeniul literar, ea este importantă pentru toți cei preocupați de istoria diplomației (politice și culturale) și de dialogul între Marile Puteri europene ale secolului XVIII (a se vedea, între altele, *À la cour de sa Majesté britannique*, p. 208-209; *Tâtonnements russo-français*, p. 213-216; *La guerre des images: la Russie et ses empereurs*, p. 237-245).

În pregătirea noii sale lucrări, Ștefan Lemny a consultat o bibliografie impresionantă, mai vastă chiar decât aceea evocată în finalul cărții, cu referire la Dimitrie Cantemir, ca „un număr enorm de articole și de cărți publicate cu privire la el” (p. 323)⁷. El a parcurs desigur toate edițiile și comentariile cunoscute de care dau seamă bibliografiile *Cantemir*, din 1756 (*Essai sur l'histoire générale...* al lui Voltaire) până în 2006, anul predării manuscrisului acestei cărți la editură. Totuși, ținând seama de locul important pe care l-a acordat în cartea sa *Istoria Imperiului Otoman* (p. 136-141, 305-319, *passim*), ediția și traducerea manuscrisului latin regăsit în 1984 la Biblioteca Houghton (Universitatea Harvard, SUA), chiar dacă încă incomplete, meritau un comentariu mai detaliat. Evident, Ștefan Lemny nu și-a propus să urmărească soarta studiilor cantemiriene în vremurile noastre⁸. Cu toate acestea, cititorul ar fi avut de câștigat dacă autorul ar fi trecut rapid în revistă cercetările actuale cu privire la opera celor doi principii. Pe lângă mai multe teze de doctorat dedicate Cantemireștilor în ultimii ani, câteva puncte de vedere inedite au fost exprimate la Sankt Peterburg în octombrie 2008 cu prilejul colocviului dedicat lui Dimitrie și Antioh Cantemir, organizat de Biblioteca Națională a Rusiei împreună cu Institutul Cultural Român din București⁹. Lista scrierilor lui Dimitrie Cantemir ar fi putut fi completată cu câteva titluri importante: *Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei*, ediție critică (latină – română) de Dan Slușanschi, București, Institutul Cultural Român, vol. I, 2006 și vol. II, îngrijit de Andrei și Valentina Eșanu, 2007, ori *Loca obscura in catechisi quae ab anonymo authore slavono idiomate edita et intitulata est*, traducere și comentariu de Teodor Bodogae („Biserica Ortodoxă Română”, 1973, XCI, 9-10, p. 1063-1111). În lipsa unei difuzări adecvate, puțini cercetători cunosc traducerea engleză contemporană a mai multor fragmente din *Istoria Imperiului Otoman* în *Dimitrie Cantemir, Historian of South East European and Oriental Civilizations, Extracts from „The History of the Ottoman Empire”*, ediție de Alexandru Duțu și Paul Cernovodeanu, introducere de Halil Inalcik, București, 1973. De asemenea, lista manuscriselor citate (p. 339) ar putea fi completată prin consultarea catalogului manuscriselor țarului Petru I păstrate în Rusia, întocmit de N. Lebedeva, *Biblioteka Petra I. Opisanije rukopisnikh knig*, Sankt-Peterburg, 2003 (p. 251-252).

Cu excepția câtorva erori de tehnoredactare (repetiții: *dans tout dans l'Orient musulman* – p. 68, 1925 1925 – p. 161, 1958 1958 – p. 162; litere sau cuvinte lipsă: *[s]oigneusement* – p. 316, *la connaissance d'[un] autre maître de la dite académie* – p. 164), volumul este exemplar pentru calitatea cărților publicate de Éditions Complexe. Nu putem decât să regretăm lipsa ilustrațiilor, îndeosebi în paginile dedicate portretelor Cantemireștilor (Dimitrie – p. 54-56, 127-128, doamna sa, Cassandra – p. 58, Antioh – p. 207).

Compoziția echilibrată a acestei monografii, prezentarea excelentă a unui bogat material documentar și scriitura plăcută contribuie în a face din ea o sursă bibliografică importantă și o lectură agreabilă pentru orice cititor interesat de Cantemirești¹⁰. Impresia generală care rămâne în

⁷ A se vedea, de asemenea, articolul *Dimitrie Cantemir* compus de Virgil Cândea împreună cu autoarea acestor rânduri pentru *Enciclopedia culturii române vechi*, ediția CD-ROM, coordonator Dan Horia Mazilu, București, Institutul de istorie și teorie literară „George Călinescu” al Academiei Române, 2008. (Ediția tipărită este în curs de elaborare.)

⁸ Și, de altfel, nici soarta urmașilor contemporani: de pildă, actrița britanică Helen Mirren, născută Illiana Lydia Petrovna Mironova, descendentă din familia Bantisch-Kamensky, căreia i-a aparținut mama lui Dimitrie Cantemir, născută Bantăș, după exilul său în Rusia (vezi Ș. Lemny, *Les Cantemir*, p. 39, p. 45, p. 162 – n. 30 și p. 302).

⁹ Lucrările acestui colocviu sunt în curs de editare.

¹⁰ Versiunea românească a acestei cărți se află în pregătire la Editura Polirom din Iași.

urma lecturii este că, aplecându-se multă vreme, cu consecvență, asupra vieții și operei celor două personaje excepționale din familia Cantemir, Ștefan Lemny împărtășește cu ei câteva trăsături distinctive: curiozitatea intelectuală, metodele de cercetare riguroase, erudiția și puterea de înțelegere.

Nu se putea face mai mult, în aceste vremuri de uitare a trecutului, pentru a-i readuce pe Dimitrie și Antioh Cantemir în memoria mediilor științifice europene, precum și în memoria marelui public iubitor de istorie.

Ioana Feodorov

MIHAELA-ELENA CIOCOIȚEI, *Valori universale ale operei lui Dimitrie Cantemir*, Braïla, Muzeul Brăilei, Editura Istros, 2009, 432 p.+ 6 p. ill.

Tematica discursului științific este nouă în cercetarea românească de specialitate și reprezintă o noutate absolută abordarea particulară a discursului istoric. În teza de doctorat prezentată de Mihaela-Elena Ciocoiței, prin mijlocirea discursului sunt descifrate și interpretate, într-o suită inedită de 15 „probleme cheie”, valorile universale ale scrisului cantemirian, în perspectiva noilor abordări istorice, politice și științifice. Interesul pentru cunoașterea operei cantemiriene a existat și înainte de Programul Academiei pe care autoarea l-a înregistrat, după cum de-a lungul celor 140 de ani de la crearea Academiei Române cercetările, în afara programului acestei venerabile instituții, reprezintă achizițiile importante ale cunoașterii operei lui Dimitrie Cantemir¹. Autoarea a studiat toate edițiile apărute până acum și le-a folosit pentru a ilustra diferitele faze de receptare de către istoriografia românească a scrisului cantemirian.

Lucrarea de față contribuie cu o largă și înnoitoare viziune asupra subiectului. O temă de mare complexitate a fost studiată cu deplină stăpânire a mijloacelor epistemologice de investigație și de interpretare. Orizontul cunoștințelor lui Cantemir din diferitele științe umane este pus în lumină de metodologia interdisciplinară folosită în analiza textului². Toate aceste premise creează elementele articulatorii ale unei teze integral inedite, cerință, de altfel, obligatorie pentru această categorie de lucrări.

În lucrarea de față a fost cercetat și analizat discursul în opera unuia dintre marii mînuitori ai unui canon care depășea secolul său și prezenta, pentru literatura română în ansamblu, o tratare singulară. Discursul lui Dimitrie Cantemir nu pornește de la modele, ci reprezintă o sinteză într-o viziune proprie a lucrărilor de până atunci și o devansare a lor printr-o depășire a timpului și a spațiului pe care l-a locuit. Dovada o face universalitatea receptării operei sale în cercurile foarte selecte ale lumii savante europene, exclusivistă, dedicată, prin etică și moravuri, unei prețuiri bazată eminamente pe criterii riguroase de apreciere a valorilor ei.

Autoarea își propune și reușește să degajeze elementele *definitorii* ale acestor valori și caracterizează într-un mod original, cu instrumente ale științei din secolul XXI, strategiile de diversificare culturală a preocupărilor lui Dimitrie Cantemir și a soluțiilor propuse de el, ca o provocare, lumii timpului său. Citez câteva dintre aceste noi valențe (dintr-o serie de peste 20 identificate de autoare): Cantemir ne-a lăsat prima analiză politică a unui eveniment istoric; prima mențiune a Dunării drept „culoar al civilizației”, primele discuții economice despre axa atlantică și un manual de economie politică, primul model de discurs istorico-filosofic problematizat religios; prima scriere de lingvistică, dialectologie și semiotică (bine înțeles „avant la lettre”), prima enciclopedie a civilizației islamice etc.

De la început trebuie să remarc că autoarea tratează subiectul de la egal la egal cu cei mai avizați specialiști, cu politețe pentru contribuțiile lor, pe care nu le socotește însă exhaustive și nici definitive. Este conștientă că mai este loc destul pentru o revigorare și înnoire a studiilor cantemiriene, căci cercetările interdisciplinare sunt abia la început. Lucrarea face dovada

¹ Considerăm că nu poate fi un argument „gradul de incultură a poporului” (p. 13) în enumerarea cauzelor „dezinteresului în promovarea operei integrale a lui Dimitrie Cantemir”.

² „Viziunea holistică devine idealul promovat actualmente în metodologia istorică” (p. 12).

cunoașterii și înțelegerii adânci a textului cantemirian și a științei degajării unor înțelesuri însă nerelevante de alți cercetători. Este evidentă siguranța analizei și a caracterizărilor, care vădese un îndelungat exercițiu al judecății de valoare, bazat atât pe o bibliografie extraordinară, asimilată prin filtrare cât, mai ales, printr-o pătrundere, prin intermediul cunoașterii adânci a operei, în intimitatea universului cantemirian, ceea ce îi permite să intuiască mobilurile și strategiile creatorului. Nivelul elevat al abordării subiectului odată identificat, să observăm mai îndeaproape mijloacele de analiză ale autoarei. O vom face oprindu-ne cu deosebire la aspectele care au în vedere metode și interpretări ale teoriei textului (a discursului), în care ne ghidează pregătirea și contribuțiile proprii în domeniul antropologiei culturale.

Structurarea lucrării în patru capitole împarte logic mersul argumentației: I. *Discursul istoric și conexiunile sale în opera lui Dimitrie Cantemir*; II. *Valorile. Forme de universalitate. Modelul cantemirian*; III. *De la tradițional la modern. Punctele cardinale ale operei cantemiriene*; IV. *Dimitrie Cantemir – atitudini. Viziunile unui cărturar*.

În cadrul fiecărui capitol se enunță problemele de categoria A, analizate în dimensiuni categoriale, apoi acestora li se subsumează încrângăturile derivate pe palierele a^1/a^2 , la rândul lor trimițând la problematica secundară de tip B, care antrenează o altă rețea derivațională. Structura lucrării apare astfel, în pofida unei complexități maxime, foarte clară, deoarece este ordonată după principii esențiale, fiecare în parte cu încheieri elocvente.

Analiza discursului este abordată ca domeniu de graniță, interdisciplinar, cu puternice componente de natură socio-politică și psihologică. Revalorificarea, din perspectiva stadiului actual al lingvisticii discursului și al domeniilor de interfață cu acesta, a elementelor încă valide, propuse de cercetători care experimentau empiric semnificațiile lui, sugerează vastitatea ariei de aplicabilitate a conceptelor din teoria comunicării. De altfel, prin atenționarea cititorului asupra corespondenței dintre realitățile imediate (persoane, evenimente etc.) și ficțiune, principiile-cărturar anticipase, el însuși, o teorie a comunicării (p. 170). El a folosit des termenii *adevăr*, *adevărat*, *adeverință*, *drept* etc., ceea ce induce că totul se baza (iarăși, *avant la lettre*, ca orice nouitate din opera sa) pe teoria semnului, adică pe semiotică (idem).

Capitolul I, *Discursul istoric și conexiunile sale în opera lui Dimitrie Cantemir*, face evidentă coerența domeniului, dincolo de diferențele dictate de epocă sau adresabilitate a textului. Din acest punct de vedere, tabloul „reconstituit” al manifestărilor cantemiriene în domeniu diferă de cel prezentat (aproximativ în aceeași parametri) în studiile anterioare (foarte puține la număr, de altfel). Analiza „de gen” optează, în teoria comunicării, pentru un cadru teoretic modelat pe *psihologia cognitivă* (teoria schemelor) îmbogățit și nuanțat cu elemente din teoria comunicării prin genuri discursive guvernate de convenții sociale și culturale. Fără să se preocupe în mod special de departajarea domeniului non ficțional / ficțional, autoarea ajunge la demonstrarea faptului că între genul literar și cel neliterar (istoric, filosofic, moral, religios mitologic etc.) există o scară graduală pe care se plasează genurile discursului mixt, cu proprietăți (convenții, structură internă etc.) combinate și cu grade de „ficcionalitate” variabile. Am insistat asupra acestui aspect teoretic original al contribuției autoarei, deoarece reprezintă coloana vertebrală a demonstrației. De exemplu, perenitatea mesajului era asigurată de responsabilizarea auctorială prin formularea *revoltei față de falsul istoric*; prin *semnalarea erorilor* antecesorilor, fără anularea tuturor realizărilor acestora; prin *disocierea clară* de pseudoistorici și prin *ironia retorică* la adresa pseudoistoricilor sau a propagandiștilor răuvoitori ș.a.

Mihaela-Elena Ciocoiței dovedește o cunoaștere pertinentă a principiilor teoretice pe care le valorifică în descifrarea mesajului scrisului cantemirian. De exemplu, discursul istorico-filosofic al lui D. Cantemir este analizat în următoarele elemente: limbajul uneori esoteric, referința explicită (mai rar implicită) la știință și/sau la artă, legitatea și valorile, concepția deistă, binomul dinamic / static. Având în vedere aceste elemente, autoarea stabilește corelația dintre discurs și tipul de lucrări. Ea ține seama și de dichotomia diacronie / sincronie care conduce la configurarea unui „tablou comparativ”. În acest fel, ea relevă „armonia dintre tipurile de discurs și modelele istoriografice, evidențiază valorile luate în considerare de principiile-cărturar”.

Principiile de taxonomie ale autoarei sunt corecte și ea manifestă suficientă prudență în avansarea unor caracterizări definitorii, deși terminologia folosită este îndrăzneță, în sensul

modernității ei totale: Cantemir a realizat cărți „virtuale”, indicele cu cuvinte-cheie reprezentau adevărate „motoare de căutare” (pentru că ținea să pună la îndemâna cititorului unelte pentru o informare rapidă), el poate fi caracterizat drept „analist politic”, care releva „ciocniri ale civilizațiilor” etc.

În capitolul II, observarea corespondenței dintre modele și valori este pertinentă pentru că permite lectura operelor cantemiriene într-o cheie interpretativă mai largă („înregimentarea într-un model are efectul unui nemeritat prizonierat”, p. 153 și nota 10), iar demersul axiologic al lui Cantemir impunea „mobilitatea modelelor” (p. 156). Este descifrată perspectiva cantemiriană a așa-numitelor „monarhii cardinale” (p. 197) care accesa spațiul și timpul într-o teorie a ciclității fenomenului imperial, recuperabilă în plan imaginar sau ideal, cu o schemă sugestivă a autoarei (p. 198). Formulările autoarei sunt apodictice; faptul că ele se sprijină generos pe textele cantemiriene le face decisive. Ea a alcătuit și o schemă elocventă pentru demonstrația corespondenței dintre valori, termeni-cheie și modele (p. 184).

În capitolul III, *De la tradițional la modern*, aspectele evidențiate de opera lui Cantemir pe cinci planuri, incluzând: politica, economia, socialul, cultura și mentalitatea, sunt situate de autoare în contextul mai larg al istoriei Europei și a lumii islamice. Autoarea enumeră printre privilegiile „modernității” – libertatea de a filosofa și considerațiile despre limba română din *Istoria ieroglică*. Ele se extind atunci când sunt supuse privirii prin lupă atitudinile și viziunile lui Dimitrie Cantemir. Analizele de caz (din capitolul IV) se opresc asupra a trei teme abordate de Cantemir: 4.1. Lumea dacică; 4.2. Ștefan cel Mare și 4.3. Constantin Brâncoveanu. Noutatea interpretării Mihaelei-Elena Ciocoitei a determinat ca două dintre aceste capitole să fie deja tipărite în reviste istorice de prestigiu.

Autoarea utilizează cu acribie toate regulile demonstrației științifice și își acordă stilul cu cel pe care îl analizează. Ea însăși bazându-se pe respectarea acestui deziderat când se caută adevărul, considerăm că formularea de la p. 391, care impută tradiției universitare perpetuarea „modelului de acribie științifică”, care ar fi „arid în conținutul său”, ar putea să ia în considerație o dichotomie diacronică de tipul: „acumulare de cunoștințe vs. logică navigațională în informație”. Și idealul pedagogic al omului de succes ar pune pe primul loc „știința de a se informa” decât informația ca atare, care nu rezidă în cantitate. Analiza SWOT (folosită în management) (p. 391-394) pare fiabilă în cazul dat, deși dublează deducțiile pe baza altor factori. Propunerea dr. Mihaelei-Elena Ciocoitei de înființare a unui „Institut internațional de studii interculturale și interdisciplinare”, care să poarte numele principelui-cărturar, este de susținut prin toate mijloacele, de către instituții și persoane abilitate. Ar fi, într-adevăr, un cadru de continuare a cercetărilor referitoare la valorile universale ale operei sale, pe lângă perspectivele noi pe care le-ar oferi cercetării din secolul XXI.

Lucrarea Mihaelei-Elena Ciocoitei este o lucrare complexă prin interdisciplinaritatea și transdisciplinaritatea metodologiei, prin ideile originale ale autoarei, prin informațiile de tip enciclopedic pentru susținerea oricărei afirmații. Aceasta determină numărul foarte mare de note, dar ele sunt necesare și, judicios alese, nu sufocă textul. Observăm doar că autoarea a reprodus textele cantemiriene tipărite la sfârșitul secolului XIX fără să ia în considerație normele academice astăzi în uz, care presupun interpretarea grafiei, pe atunci în curs de fixare, astfel că Ios. *Hodosiu* ar fi trebuit scris *Hodoș* (așa cum se pronunța, de fapt, în epocă), cf. *Dicționarul general al literaturii române*, Ed. Univers enciclopedic, 2005, s.v., ca și respectarea normelor pentru alte forme grafice. Bibliografia cu aproximativ 200 de titluri, indicele de nume istorice, rezumatul în limba engleză și șase ilustrații completează configurația contribuției științifice.

Lucrarea reprezintă analiza și proiectarea în contexte inedite a problematicii istoriografiei românești de acum 300 de ani.

Zamfira Mihail

Pr. IOAN CANCIUC, *Protopopiatul Darabani. Contribuții monografice asupra așezărilor, bisericilor și învățământului*, Iași, Ed. Trinitas, 2009, 372 p.

Cartea preotului Ioan Canciuc vine în continuarea unei lucrări anterioare, ce a văzut lumina tiparului în anul 2005 și a reunit contribuții monografice asupra așezărilor, bisericilor și învățământului din protopopiatul Săveni. Urmând aceeași schemă metodologică, doar că de această dată aplicată asupra părții de NE a județului Botoșani, unde a luat naștere protopopiatul Darabani, autorul ne propune o serie de micromonografii ale satelor ce formează în prezent parohiile protopopiatului.

Prefața cărții – realizată de prof. univ. dr. Ioan Caproșu – și paginile introductive ale autorului au rolul de a ne familiariza cu problematica studiată și cu modul în care a fost întocmit istoricul celor opt comune și al orașului Darabani, care formează împreună protopopiatul cu același nume. Autorul rezervă câteva pagini unei prezentări de ansamblu asupra acestei unități administrativ bisericești, intermediară din punct de vedere ierarhic între mitropolie, arhiepiscopie, episcopie și parohii. Insistă asupra istoricului protopopiatului Darabani și mai ales a protopopiatului Dorohoi din a cărui moștenire istorică se revendică și mai nou creată unitate administrativ bisericească de la Darabani. În forma și cu rosturile apropiate zilelor noastre, protopopiatul Darabani a fost reînființat în anul 1995, dată la care cuprindea 27 de parohii, pentru ca în cei paisprezece ani ce au trecut de atunci numărul parohiilor să ajungă la 48. Satele care compun aceste parohii au fost analizate de pr. Ioan Canciuc, urmărindu-se, acolo unde a fost posibil, prezentarea succesiunii stăpânirii moșiilor de la cea dintâi atestare până la începutul secolului XX. Pentru fiecare sat s-a încercat oferirea unei explicații pentru originea numelui, furnizarea de informații privind caracterul stăpânirii (domnească, boierească, mănăstirească sau răzeșească), acolo unde documentele au permis autorul prezentând chiar înșiruirea stăpânilor moșiilor și modul în care acestea au fost obținute: prin moștenire, cumpărare, căsătorie.

Fiecare dintre aceste sate este localizat în funcție de satele învecinate și principalele elemente de relief și cursuri de apă din zonă, evoluția lor istorică fiind profund influențată de acești factori. Din analiza documentelor prezentate pentru fiecare sat în parte se observă cum câteva familii boierești și-au împărțit stăpânirea în zonă, dintre membrii acestora amintind pe Miron Barnovschi, logofătul Gavrilaș Mateiaș, marele vistiernic Iordache Cantacuzino, logofătul Lupu Balș și logofătul Teodor Balș. Fără ca autorul să insiste asupra acestor încrângături genealogice, alăturarea sugestivă a documentelor permite cititorului să observe strânsele legături de rudenie ce au unit de-a lungul timpului stăpânii moșiilor din zona Darabanilor.

Un alt plan al analizei s-a axat asupra bisericilor din satele respective, pornindu-se de asemenea de la primele atestări, urmărind apoi evoluția parohiei și enumerarea preoților care au slujit în aceste lăcașuri și nu în ultimul rând realizând scurte descrieri arhitectonice ale acestora, completate de materialul ilustrativ ce însoțește analiza fiecărei comune. Informațiile referitoare la existența bisericilor în aceste sate sunt în general foarte rare și de cele mai multe ori incomplete, documentele epocii medievale amintindu-le doar tangențial în unele descrieri de hotar sau prin menționarea preoților parohi ca martori la diverse hotărâri.

Cea de-a treia componentă a schemei metodologice aplicată de autor satelor studiate urmărește situația învățământului în zona Darabanilor. Cu toate că pentru majoritatea cazurilor analizate stabilirea cu precizie a începuturilor învățământului este relativ greu de realizat din cauza puținelor mențiuni păstrate, se pare totuși că primele școli din vecinătatea Darabanilor au apărut chiar la începutul secolului XIX, făcând parte din ansamblul de măsuri luate de domnie și Biserică pentru încurajarea învățământului. Acestora li s-au adăugat inițiative ale boierilor, fie ei mari sau mici, care, în funcție de posibilități au înființat școli în satele ale căror moșii le stăpâneau. În marea majoritate a cazurilor activitățile s-au desfășurat pentru început în case din paianță, puse la dispoziție de localnici, învățătorii prezentând în cele mai multe rânduri un caracter itinerant.

Autorul alocă un spațiu relativ egal analizei celor opt comune, insistând poate mai mult asupra moșiei Darabani, fapt pe deplin justificat dacă ținem cont de importanța în zonă a viitorului târg. Darabanii par să fi cunoscut o dezvoltare accentuată în perioada în care s-a aflat sub stăpânirea marelui logofăt Teodor Balș, el fiind cel care a obținut hrisovul domnesc pentru

înființarea târgului Darabani în 1837, tot lui datorându-i-se și construcția noii biserici din cărămidă pe temelii de piatră cu hramul Sf. Ierarh Nicolae, marii mucenici Teodor Tiron, Teodor Stratilat și Nașterea Maicii Domnului, pentru ca, la un an de la finalizarea lucrărilor la biserică, în 1841 să fie înființată și școala din Darabani.

Insuficiența materialului documentar și caracterul adeseori lacunar a celui existent au influențat în mod hotărâtor reconstituirea istoriei zonei. Urcând spre zorii epocii moderne, iar apoi mai aproape de epoca contemporană, informațiile cu privire la satele din componența proto-popiatului Darabani începând să se înmulțească, catagrafiile și apoi recensămintele realizate din porunca autorităților autohtone sau străine furnizând detalii noi și mult mai concludente. Poate fi astfel observată evoluția numărului locuitorilor, dar și transformările din punct de vedere administrativ pe care le suferă unele sate, trecerea lor, temporar sau permanent, în componența unor alte comune, respectiv apariția și dispariția unor așezări.

Contribuția părintelui Ioan Canciuc poate fi îndreptățit considerată ca fiind o continuare și chiar o completare a *Notelor la monografia bisericilor parohiale și filiale din județul Dorohoi*, scrisă acum un veac de C. Ciocoiu. Cu toate că, potrivit propriilor mărturii, autorul evită uneori formularea unor încheieri ferme în cazul în care între unele documente apar deosebiri semnificative, acest fapt nu ar fi trebuit să-l împiedice ca în finalul lucrării să evidențieze câteva aspecte cu caracter concludiv, care în mod sigur au fost desprinse în urma consultării unui atât de vast material documentar, atât editat cât mai ales inedit, cules din filialele județene ale Arhivelor Naționale de la Botoșani și Iași. De asemenea, dată fiind multitudinea informațiilor furnizate, numărul mare de nume de persoane și de locuri întâlnit de-a lungul cărții, ar fi fost utilă poate întocmirea unui indice care, nu doar ar fi ușurat efortul cititorului, dar cred că ar fi evidențiat și mai bine evoluția stăpânirilor funciare din zona Darabanilor.

Cu toate acestea, lucrarea părintelui Ioan Canciuc are meritul de a readuce în atenția istoricilor noi aspecte ale istoriei locale, adeseori neglijată și chiar eclipsată de marea istorie politică, actuala contribuție dorindu-se a fi un ghid în realizarea unor monografii complete pentru satele din zonă, mai ales în condițiile în care unele dintre acestea sunt astăzi dispărute iar altele în pragul dispariției. Urmează astfel ca anii ce vor veni să ne dovedească dacă numele părintelui Ioan Canciuc se va impune în listele bibliografice alături de mai cunoscuții Ion Ionescu, N. Filipescu Dubău, C. Ciocoiu, autori care au adus contribuții semnificative la reconstituirea istoricului acestor zone. Suntem însă încredințați de acest fapt și avem convingerea că eforturile sale se vor bucura de cuvenita apreciere.

Sorin Grigoriuță

MIHAI COJOCARIU, *Zimbrul și Vulturul. Cercetări privitoare la unirea Principatelor*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2010, 242 p.

Din motive foarte speciale, aprecierile sau observațiile pe care le-am încercat asupra noii cărți a colegului Mihai Cojocariu consacrate perioadei sale predilecte de studiu nu au prea avut cum să urmeze firul unui solilocviu, ele ținând de resorturi profunde ale dialogului străbătător al mai fiecărei etape a devenirii noastre profesionale. De la stagii simultane de doctorat, asumate într-o strânsă conexiune tematică, sub aceeași conducere științifică asigurată de Profesorul Gheorghe Platon, și concretizate de cărți – *România și puterile garante, 1856-1878; Partida națională și constituirea statului român, 1856-1859* – premiate de Academia Română, și până la împărtășirea de cursuri și seminarii de istorie modernă, am avut dese ocazii de a schimba opinii, de a confrunta idei, chiar rezultate ale cercetărilor pe care le-am întreprins.

Cartea *Zimbrul și Vulturul. Cercetări privitoare la unirea Principatelor* reunește tematic studii realizate de autor într-un decurs de cincisprezece ani de la publicarea primei sale cărți, *Partida națională și constituirea statului român*. Ambele cărți, cea de-a doua rezultând din aprofundări sau completări secvențiale ale celei dintâi, impun, cu deplin temei, aprecierea că ele conțin, comparativ cu ce s-a mai scris „la noi și aiurea”, cea mai densă în date și interpretări reconstituire istorică a acțiunii interne, naționale, pentru unirea Principatelor. Reușita științifică a

fost permisă de asidui investigații documentare, de lecturi strâns adecvate tematicii de studiu și nu în ultimul rând de un deosebit talent narativ. Noua carte a rezultat, cum însuși autorul semnalează în *Introducere*, din preocuparea de a fi lămurite „aspecte ale excepțional de «durei» confruntări lăuntrice” implicate de înfăptuirea Unirii, mai ales acele „aspecte [...] înțepenite în stereotipii [...], aparținând fie epocii, fie posterității istoriografice”, nu puține „clișee” rezistând vremurilor, ca și „scenariul” permis de „însumarea lor”. Pentru mai fiecare „lămurire” a fost urmat din aproape „textul primar” al faptelor și împrejurărilor, cu accentul pus pe „reconstituiri” și „judecăți”, prin luarea unei distanțe salutare față de „păcatul” rigidei „despărțiri a realității” (doar reconstituibilă, fiind „trecută”) de „legendă” (nu întotdeauna obnubilabilă de percepțiile „pozitive” ale oponentei ei). Din chiar necesitatea „lămuririi” unor „aspecte de fond”, a fost relevat rostul avut în determinarea „cursului istoriei” de „datele biografice ale personajelor”, de „ceștiunile de persoană”, de încrengături genealogice, matrimoniale. A putut fi redată, astfel, dimensiunea profund umană a actelor unirii Principatelor.

Dintre cele douăsprezece studii de caz câte cuprinde cartea, primele două – *Exilul politic de după 1848 și „chestiunea română”: din perspectiva lui Dimitrie Bolintineanu* (p. 11-19); *Unirea Principatelor în viziunea lui Nicolae Iorga* (p. 21-30) – s-ar putea lesne și împreună regăsi într-o parte preliminară a unei tratări monografice a *epocii Unirii*. „Cazul” Bolintineanu, al unei personalități, e drept, de plan secund a „exilului politic românesc după 1848”, dar cu o „prezență” semnificativ simțită „în anii războiului Crimeii”, în cei ai „acției pentru Unire” și ai domniei lui Cuza, prin scrieri, de la broșuri și articole de presă până la „memoriale”, ca și prin „gesturi”, mai ales de pe poziția de „apropiat al alesului națiunii”, a fost elucidat ca unul sintetizant al felului ori măsurii în care „trăirile” unui om s-au conectat la „imperativele” schimbătoare ale „vremurilor”. Iar dacă Bolintineanu a trăit și a scris întru *facerea actelor Unirii*, Iorga avea să scrie în ton de *reflecții* asupra acelorasi *acte*, un ton, la rândul-i, marcat de trăirile unei „vieți de om, așa cum a fost”. În ceea ce Iorga a scris, „mult și mai ales variat”, despre unirea Principatelor, s-au „regăsit”, desigur, un înalt *spirit* și un intens *patos*. Și s-au „regăsit” cu deosebire în părțile de scris referitoare la „jertfa Moldovei” pe „altarul” Unirii, la rolul precumpănitor al personalităților de la nord de Milcov în realizarea „actului național”. Deplin inspirată apare, în cuprinderea *studiului de caz* rezervat lui Iorga, analogia „de spirit și patos” între „frumoasa cârticică” de la 1909, *Unirea Principatelor (1859) povestită românilor*, și *Istoria lui Ștefan cel Mare*, „ieșită cu cinci ani mai devreme”, „cârticele” pe care autorul lor le-a vrut și le-a reușit ca unele de „învățătură a neamului său”. Admițând că „marele pontif” a scris frumos și adevărat despre Unire, rămâne totuși discutabilă considerarea *de plano* a posterității lui ca nedreaptă, prin „ciudățeniile ei” („*Posteritatea lui N. Iorga a avut, după cum se știe, ciudățeniile ei. Prea mare pentru a fi ignorat cu desăvârșire, cărțile sale au fost totuși ascunse cu grijă de ochii publicului. Din viața lui, pilduitoare în multe privințe, s-a reținut mai degrabă sfârșitul tragic, «corespunzător», ca să spunem așa, principiilor unei ideologii maniheiste. Din opera sa au fost evidențiate – dacă au fost – mai ales erorile și nicidecum ceea ce era defînitiv: înălțimea concepției dublată de capacitatea de a vedea în istorie oamenii vii, de a reînvia trecutul și de a lumina legăturile acestuia cu prezentul și viitorul*” – p. 23). Oricât de ridicat ar putea să pară gradul de bunăcredință și de veridicitate al unor asemenea cuvinte, el pălește la confruntarea cu nu mai puținul adevăr că Iorga însuși a vădit de-a lungul vieții sale și nu în puține părți ale operei sale, chiar și în acelea privitoare la Unire, „curiozități” pe măsura măreției sale de om și de savant. Posteritatea s-a arătat nedreaptă față de Iorga cam pe timpul unui pătrar de veac de la moartea lui tragică, tot mai puțin după aceea, ținând seama că opera sa, mai mult decât a oricărui alt istoric român, face obiectul unui program de reeditare, după repere bibliografice bine controlate, demarat cu ceva vreme înainte de 1989.

Un „grupaj” de studii din cartea *Zimbrul și Vulturul* privește „anul crucial”, 1857, pentru acțiunea unionistă, când aceasta s-a confruntat până la limita anihilării ei, mai ales în Moldova, cu intrigi sau gesturi separatiste. În studiul *O lansare de carte în 1857: Manolachi Drăghici, Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani* (p. 31-45), gesturi de felul menționat s-au acoperit chiar și cu împrejurarea unui „act cârturăresc”. Dacă în privința valorii „lucrării întârziatului cronicar” au fost subscrise „rezervele” formulate încă „din epocă” și confirmate, cu timpul, de specialiști, noutatea studiului de referință aici constă în surprinderea „mizei separatiste”, atât prin „lista

prenumeranților”, cât și prin momentul însuși al „lansării *Istoriei Moldovei*”, în august 1857. Apoi, nu departe de intrigi separatiste au fost surprinse și unele „derapaje atitudinale” din mediile intelectuale, „ieșiri” polemice, numai până la un anumit punct contrariante, „inamiciții personale” între nume altfel sonore ale istoriei noastre, precum August Treboniu Laurian, Alexandru Papiu Ilarian și Simion Bărnuțiu, toate acestea într-un studiu de excepție: „*Răscoala*” („*revoluția*”) *elevilor din Iași, 1857-1858* (p. 73-92). Aprecieri ce se cuvin și cu referire la studiul „*Problema evreiască în contextul luptei pentru unirea Principatelor*” (p. 93-107), unul excelând prin deslușiri ale înțelesurilor și începuturilor „problemei evreiești”, prin dezvăluiri ale resorturilor sentimentelor antiunioniste ale „conlocuitorilor evrei”, îndeosebi ale celor din Moldova. După cum se cuvin, într-un mod chiar mai aparte, și asupra celor două studii consacrate unor „aspecte” ținând de preliminariile și momentul pronunțării românilor în privința „viitoare organizări a Principatelor”: *Un aspect puțin cunoscut din istoria Adunărilor ad-hoc – adunările preparatorii* (p. 47-60); *Mihail Kogălniceanu în Adunarea ad-hoc a Moldovei* (p. 61-72). Liantul de fond pentru cele două demonstrații de forță analitică și artă discursivă l-a constituit relevarea faptului că exponenților partidei naționale din Moldova le-a revenit primatul în direcționarea liniei politice unioniste, în consacrarea programului unionist. Un fapt, în temeiul celor cuprinse de ambele studii menționate, de necontestat, însă nu și exclus posibilității de a suporta unele observații; mai întâi, că apare prea aspră „judecarea” implicațiilor „triumfului” liberalilor radicali în Adunarea ad-hoc a Valahiei, de vreme ce, dincolo de excesul de ambiții, de „manevre riscante” probat „la vârf” de un C.A. Rosetti, punctul lor de vedere asupra sensului pronunțării românilor la 1857 avea să fie confirmat de consolidarea statului român modern, ei suferind „aruncarea în opoziție” doar pe timpul domniei lui Cuza, nu „pentru aproape două decenii”, fiindcă la 1866 liderii lor au contribuit decisiv la reușita „aducerii prințului străin și adoptării Constituției”, iar în anii 1867-1868 au guvernat autoritar România; apoi, că sublinierea meritului de *fac-totum* al lui Kogălniceanu în Adunarea ad-hoc a Moldovei, merit culminat de luminoasa „citire” a *Dorințelor țării asupra viitoare organizații a Principatelor Române*, nu poate rezista până acolo încât să se atribuie „liderului moldovean” întâietatea concepției și argumentării „dorințelor cele mai mari ale nației”, acestea regăsindu-se, cu „deslușiri”, în texte programatice ale unioniștilor „valahi” încă prin vara anului 1857, când principatul de la nord de Milcov a suportat „criza fraudării alegerilor” și când „cei de la București”, „orientați” de articolele unor „juriști” precum Vasile Boerescu, au etalat o mai nuanțată înțelegere a implicațiilor externe ale „pronunțării forurilor reprezentative ale nației”.

Alte trei studii – *Un candidat la tronul Moldovei (1858-1859): Petre P. Mavrogheni* (p. 109-129); *„Ipoteza masonică” cu privire la alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca domn al Principatelor Unite* (p. 131-144); *Alexandru Ioan Cuza: câteva aspecte privind alegerea și primele zece zile de domnie* (p. 145-154) – „limpezesc”, am spune deplin convingător, tensionate „cestiuni de persoană”, „piste” pe care au perseverat denaturări de date și interpretări ținând de Unirea de la 1859. Prin asemenea studii a ajuns practic superfluă considerarea „marei act național” ca rod al unor „combinații de culise”, al implicării unor „forțe oculte”. În direcția dezlegării unor foarte tensionate „cestiuni de persoană”, ca și a unor malversațiuni nutrite de nume cu sonoritate de regulă pozitivă pentru scrierile consacrate *epocii Unirii* s-au plasat și ultimele două studii – *Primul proces de presă în Moldova: Mihail Kogălniceanu împotriva lui Dimitrie Danu* (p. 155-181); *Al doilea proces de presă în Moldova: Jean Alexandre Vaillant împotriva redacției jurnalului „Steaua Dunării”* (p. 183-221) –, vădind contribuții de reală noutate, susținute și de documente inedite, nu atât la un anumit capitol de istorie a presei, cât la redarea atmosferei și a trăirilor omenești din anii Unirii. Sugestia că în privința comportamentului lui Victor Place, chiar și în cea a lui J.A. Vaillant, mai ales după Conferința de la Paris din 1858 și până la „îndoita alegere” a lui Cuza, să se țină seama și de instrucțiunile primite cel puțin de consul de la Paris ar putea conduce la elucidarea unor foarte interesante implicații ale raportului între considerentul „personal” și exigențele „formale” la nivelul celei mai prodigioase „misiuni consulare” în Principate.

Dincolo, însă, de orice observație sau sugestie, în spiritul dialogului colegial, asupra cărții *Zimbrul și Vulturul*, valoarea acesteia nu poate fi pusă sub semnul nici celei mai înfime îndoieli, la fel și locul ei de cinste între contribuțiile istoriografice asupra epocii Unirii Principatelor Române.

Gheorghe Cliveti

NOTE BIBLIOGRAFICE

LIVIU PILAT, *Între Roma și Bizanț. Societate și putere în Moldova (secolele XIV-XVI)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2008, 603 p. (+ 15 ilustrații)

Această carte rupe ceva din monotonia cercetărilor de istorie românească medievală. Subiectul, deopotrivă important și ispititor, aștepta de multă vreme o abordare energică, capabilă să-i dezvăluie atât liniile de forță, cât și articulațiile cele mai mărunte. Așteptarea s-a încheiat prin cercetarea întreprinsă de dl Liviu Pilat. Autorul este un tânăr cercetător, care s-a remarcat printr-o bogată activitate științifică, publicând un frumos și interesant volum privitor la viața comunității catolice din Moldova în secolele XVII-XVIII, precum și o serie întreagă de studii cuprinse în cele mai importante reviste de specialitate din țară. Cartea de față, hrănită cu substanța contribuțiilor mai vechi ale autorului, bine primite de medievistica românească, urmărește evoluția societății moldovenești aflată la granița celor două mari arii de civilizație europeană. Importanța subiectului este copleșitoare, dar dl Liviu Pilat, preluând „uneltele” metodologice ale raționalismului critic, așa cum au fost ele elaborate și folosite de medievistul francez Alain Guerreau, a reușit să ofere o imagine de ansamblu, prin cercetarea unor aspecte fundamentale din istoria Moldovei, puțin sau rău cunoscute până acum.

Fiind un cercetător cu experiență, în *Introducere*, dl Liviu Pilat își înfățișează cu claritate „uneltele” muncii științifice, își definește termenii asupra cărora va zăbovi (societatea, Puterea) și își delimitează cadrul temporal pe care îl va supune investigației. Cu aceste metode, cu acești termeni și într-un cadru temporal centrat pe „epoca ștefaniană”, autorul a lucrat trei întinse capitole, pe care le-a pus sub titluri pe deplin lămuritoare: *Voievodatul Moldovei și Respublica Christiana*, *Voievodatul Moldovei și lumea bizantină* și *Ideologia Puterii și imaginarul social*. Pe întreg parcursul lucrării, dl Liviu Pilat a încercat și a reușit să arate care este „locul românilor în istoria universală” (N. Iorga), așezând Moldova la răscrucea dintre Occident și Orient, dintre Catolicism și Ortodoxie.

În primul capitol, autorul a atacat probleme dificile, cărora, cu o inteligență scripitoare, le-a găsit rezolvări înnoitoare sau a propus rezolvări îndrăznețe, ce nu vor putea fi ocolite de istoriografia românească și de cea străină, interesată de evoluția societății românești. Astfel, din seria de evenimente spirituale și politice fondatoare ale statului și societății moldovenești înregistrăm, fără a intra în amănunte, următoarele: înființarea Episcopiei de Siret, „certificatul de naștere” al Moldovei în cadrul *Christianitatis*; omagiul suzerano-vasalic de la Liov (septembrie 1387), ca revelator al „entităților” politice care au intrat în compunerea Moldovei și al raporturilor dintre voievozii Moldovei și conducătorii lituanieni; căsătoria și „divorțul” dintre Alexandru cel Bun și Ringala, sora marelui duce lituanian Vitold, văzute în contextul disputelor confesionale și „propagandistice” ale vremii; misiunea franciscanilor observați în Moldova și clarificarea convertirii la catolicism a lui Petru Aron, precum și a izgonirii lor de către Ștefan cel Mare; „cruciada târzie”, implicarea lui Ștefan cel Mare în această mișcare politică europeană și „bulele de cruciadă” emise de papa Sixt al IV-lea; Moldova „poartă a Creștinătății”, sintagmă care „nu este o figură de stil inventată de Ștefan cel Mare, ci o misiune politico-religioasă pe care domnul Moldovei și-o asumase și în care fusese investit de Suveranul Pontif”; tratatul de la Hârlău (1499) și recunoașterea Moldovei drept „zid de apărare” al Ungariei și Poloniei.

Și în capitolul al doilea, informarea solidă și inventivitatea, atribute proprii unui cercetător de calitate, au făcut ca multe ghemuri cu necunoscute să se deșire și să se înlănțuie pentru a explica „raporturile dintre Biserică și Putere, în interiorul societății moldovenești”. Astfel, interesante și importante pentru istoria Moldovei și a întregii zone est-central europene sunt ipotezele privitoare la identitatea celui dintâi mitropolit al Moldovei, Iosif, și posibila sa înrudire cu „casa” marilor duci ai Lituaniei, la integrarea vieții ecleziastice moldovenești pe făgașul care lega Constantinopolul de Moscova, la înființarea Mitropoliei de Roman în contextul tulburărilor din interiorul Moldovei, dar și al marilor dispute ecleziastice generate de Conciliul de la Forența. O

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. XLVII, 2010, p. 439–455

altă ipoteză, care a iscat deja o spumoasă polemică, este cea privitoare la „autocefalia” Bisericii Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare; discuțiile care au apărut în istoriografia noastră, dovedesc că dl Pilat a scris o carte „vie”, plină de idei interesante, care vor avea darul să ducă la progresul științei istorice românești. Ni se pare că acest fapt constituie unul dintre meritele principale ale cercetării întreprinse cu mare pasiune de către dl Liviu Pilat.

Capitolul al treilea este consacrat lămuririi „unor aspecte legate de ideologia puterii și impactul acesteia asupra imaginarului social, domeniul principal de interes fiind constituit de legitimitatea puterii”. Astfel, sunt analizate, pornind de la principiul raporturilor de dominare, unele ritualuri ale puterii (transferul puterii, omagiul), pentru ca, în partea finală a cărții, să fie discutate amănunțit și înnoitor câteva modele culturale și mituri politice (modelul vetero-testamentar, modelul constantinian, cultul Sfintei Cruci și semnificația anului 7000).

Cartea se încheie cu ample concluzii (traduse și în limba franceză), cu o listă bibliografică impresionantă, cu un indice impecabil întocmit și cu 15 ilustrații, bine alese și excelent reproduse. De altminteri, prin strădania autorului și a Editurii Universității „Alexandru Ioan Cuza”, cartea este pe de-a-ntregul o reușită: frumoasă, bine scrisă, corect tehnoredactată. O mențiune aparte merită stilul scriiturii: cursiv, bine ponderat și inventiv. În concluzie, considerăm că dl Liviu Pilat a reușit să scrie o lucrare importantă atât pentru mediistica românească, cât și pentru istoriografia românească în întregul ei.

Petronel Zahariuc

G. MIHĂILĂ (ediție îngrijită, traducere, studiu introductiv și note de), *„Letopisețul de când s-a început Țara Moldovei” – Letopisețul lui Ștefan cel Mare* –, București, Editura Academiei Române, 2006, 91 p., facsimile și reproduceri color

Nu mult după comemorarea a 500 de ani de la moartea voievodului Ștefan cel Mare, academicianul G. Mihăilă (din bogata bibliografie se poate ușor constata că nu este la prima întâlnire cu acest text) ne-a pus la dispoziție, în acest volum, o nouă ediție științifică a celei mai vechi scrieri istoriografice românești în limba slavonă, mai exact, a versiunii celei mai apropiate de originalul pierdut al Letopisețului, realizat la curtea marelui voievod și a fiului său, Bogdan. Titlul original este cuprins în primele rânduri: *Letopisețul de când s-a început, cu voia lui Dumnezeu, Țara Moldovei*, iar cel convențional, prescurtat, este: *Letopisețul lui Ștefan cel Mare*. După cum se știe, a fost introdus în circuitul științific, pentru prima oară, împreună cu alte izvoare narative, de către Ioan Bogdan, în anul 1895, în volumul *Cronici inedite atingătoare de istoria românilor*, București, 1895. Dată fiind importanța lor, cronicile au fost reeditate, cu completarea contribuțiilor ulterioare, de P. P. Panaitescu (în anul 1959) și de istoricul F. A. Grecul, din Republica Moldova (în anul 1976).

Textul Letopisețului, reproduș cât mai fidel, cu unele simplificări (p. 33-42), este precedat de un Studiu introductiv: *Cea mai veche scriere istoriografică românească* (p. 5-32), constituit din cinci părți: 1. *O remarcabilă descoperire* (sunt prezentate detaliat contribuțiile deosebit de importante în descoperirea și publicarea istoriografiei moldovenești din secolele XV și XVI, cu impresante ecouri în epocă, ale filologului și istoricului Ioan Bogdan); 2. *Manuscrisul* (Letopisețul a fost descoperit în Biblioteca Clubului bulgar de la Tulcea, într-un Sbornic – a cărui circulație este reconstituită de editor, în baza însemnărilor marginale ulterioare – ce cuprinde, de fapt, trei manuscrise; în stilul meticolos, binecunoscut, al profesorului G. Mihăilă, ni se prezintă cuprinsul celui de-al treilea manuscris, ce conține și Letopisețul lui Ștefan cel Mare, la f. 237-246v., precedat de un alt text deosebit de important în istoriografia bizantino-slavo-română, *Cronica lui Constantin Manasses*. Studiul filigranelor a permis, pentru prima oară, o încadrare cronologică mai sigură, cca 1518-1574. „Prin urmare – conchide editorul – copia de față este mai apropiată în timp de originalul pierdut decât s-a considerat până nu de mult”); 3. *Textul. Ediția de față* (după precizări în legătură cu limba Letopisețului – slavona românească – și greșelile ce apar în cuprinsul textului, divizat în patru părți și scris de doi copisti, urmează cele referitoare la modalitățile de transcriere cu caractere chirilice și la traducerea textului, în comparație cu edițiile precedente);

4. *Structura și valoarea documentară a Letopisețului* (în momentul de față – precizează editorul – în raport cu celelalte variante cunoscute, toți cercetătorii, istorici și filologi, care i-au urmat lui Ioan Bogdan și ale căror argumente sunt acum reluate și amplificate, au stabilit că Letopisețul a început a fi scris în timpul lui Ștefan cel Mare, nu mai devreme); 5. *Notele explicative* (sunt specificate principalele monografii și sinteze istoriografice folosite în notele bogate, ce însoțesc textul original și traducerea).

Textul transcris al Letopisețului este urmat de: traducere (p. 43-50), câteva reproduceri din multe ctitorii ștefanieni, facsimile color (p. 66-84), un Indice (p. 85-89) și o hartă a Țărilor Române, în secolele XIV-XVI.

De remarcat calitatea facsimilelor color și, ca în cazul fiecărei cărți a profesorului G. Mihăilă, este de admirat scrupulozitatea în reliefarea oricărui amănunt (în aparență) legat de contribuțiile anterioare, de descrierea și transcrierea textului, de stabilirea filiației și, mai cu seamă, de redactarea notelor.

Olimpia Mitric

NICOLAE SABĂU, *Metamorfoze ale barocului transilvan*, vol. II, *Pictura*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2005, 613 p., cu 357 ilustrații alb-negru și color

Acest al doilea volum dedicat picturii baroce din Transilvania face parte dintr-un ambițios proiect de cercetare închinat barocului transilvănean. Primul volum a abordat sculptura, iar ultimul are în vedere arhitectura care, în final, „va da un contur întregitor a ceea ce poate să însemne trilogia barocului transilvan”, după cum mărturisește autorul în *Argumentul* ce prefațează cartea.

Format la școala marelui istoric de artă Virgil Vătășianu, căruia i-a fost student și apoi doctorand, Nicolae Sabău este astăzi, alături de Marius Porumb, urmașul maestrului la catedră, dedicându-și cele peste patru decenii de activitate științifică cercetării artei baroce în Transilvania. Zecile de studii și cele două volume – acesta pe care îl prezentăm și *Sculptura barocă în România*, București, Editura Meridiane, 1992 – stau dovadă în acest sens.

Cartea constituie o primă sinteză a picturii baroce din Transilvania, întemeiată pe îndelungi cercetări proprii de teren, în biserici, muzee, colecții publice sau particulare, în arhive etc., dar și pe o impresionantă bibliografie. Istoric de artă, dar și istoric, Nicolae Sabău încadrează fenomenul artistic evoluției economiei sociale și politice din Imperiul Habsburgic al secolului XVIII, de manifestare a absolutismului luminat, cu primele semne încă de la sfârșitul domniei Mariei Tereza.

În economia lucrării, pilonii de rezistență ai acesteia sunt capitolele privind *Pictura religioasă a sașilor transilvăneni* (p. 37-101), *Pictura sacrului european în bisericile catolice din Transilvania* (p. 102-220), *Prolegomena la pictura murală laică din Transilvania în secolele XVII-XVIII* (p. 285-318) și *Introducere în portretistica barocă din Transilvania* (p. 325-391).

Revigorată prin transplantarea picturii religioase din Austria și Bavaria de către unii meșteri străini, precum Jeremia Stranovius și Johann Hermann, apreciați drept precursorii picturii baroce transilvănene, noul stil își găsește, treptat, numeroși aderenți, formându-se în ambianța săsească meșteri autohtoni renumiți, precum Martin Stock, autorul decorului pictural al bisericii evanghelice din Veseud (Zied, jud. Sibiu), Georgius Philippi sau cele trei generații de pictori Valepaghi: Johann Adolf Valepaghi (1698-1754), Stephan Adolf Valepaghi (1729-1798) și Josephus Valepaghi. Contemporan cu cel din urmă, Valepaghi a fost pictorul anonim al bisericii evanghelice din Ruși (jud. Sibiu), a cărei creație profesorul Nicolae Sabău o cercetase încă din anul 1996, pe care-l numește „până la eventuala revelație a numelui său, *Maestrul de la Ruși*” (p. 63).

Recunoscând contribuția altor istorici de artă ca H. Medeleanu, Marius Porumb, D. Pârvulescu și V. Țigu în relevarea picturii religioase baroce din mediul românesc ortodox sau greco-catolic din Transilvania, precum în cazul lui Ștefan Tenețchi, „format într-un centru cultural ce avea la bază tradiția artei post-bizantine care a receptat și elemente caracteristice picturii occidentale, tipice unui pictor tardiv și care a avut un rol important nu numai în dezvoltarea artei românești din Transilvania și Banat, ci și a artei sârbești” (p. 75), profesorul Nicolae Sabău îmbogățește

patrimoniul creației autohtone cu creația deloc neglijabilă a lui Mathias Veress, născut în Cluj. Acesta a fost autorul unor decorații laice la castelul Haller din Coplean (jud. Cluj, 1771), Cetatea de Baltă (jud. Alba, 1775), Almașu (1776), Sânpaul (1776) și clădirea sfatului orașului Cluj decorată cu figuri alegorice. Popularitatea acestuia s-a datorat, îndeosebi, lucrărilor cu caracter religios care decorează altarele unor biserici de cult catolic din Odorhei (1780-1781), Dumbrăveni (1787-1790), Racoșul de Jos (jud. Brașov, 1794) și Lelicieni (jud. Harghita, 1794). În anul 1796, pictorului i se încredința de către conducerea orașului Cluj catedra de caligrafie (disciplină pe care în învățământul public din Iași o întâlnim abia la jumătatea secolului XIX, C. Rojniță fiind unul dintre titularii acesteia, prezent la mai multe gimnazii din capitala Moldovei).

Portretul a avut o lungă tradiție în Transilvania, începând cu ctitoriile religioase, continuând cu cele de la curțile episcopale și princiare, pentru ca portretul baroc să-și lărgască mult sfera de cuprindere în rândul nobilimii și, chiar, orășenimii, apărând la sfârșitul secolului XVII galeriile de portrete princiare, adevărate colecții. Efigiile împăraților habsburgi trec din colecțiile Guberniale și episcopale în saloanele castelelor și ale conacelor nobiliare odată cu „pacificarea” Transilvaniei după mișcările antihabsburgice de la începutul secolului XVIII.

Acestui capitol se încadrează și creația pictorului sibian Johann Martin Stock, cu studii temeinice la Viena, Leipzig și Bratislava, autorul a zeci de portrete executate în timpul peregrinărilor sale la Sighișoara, Mediaș, Brașov, Cluj și Sebeș, între care și cele ale cancelarului Samuel Teleki și guvernatorului Samuel Brukenthal. Profesorul Nicolae Sabău refuză paternitatea lui J.M. Stock asupra portretelor după natură ale triumvirilor răscoalei de la 1784 pentru simplul, dar temeinic motiv, că între 1784-1786 „când ar fi existat oportunitatea să realizeze portretele „pe viu” pictorul era menționat la Bratislava” (p. 373).

Rezumatul impresionantă sinteză în limbile germană, franceză, engleză și italiană, cele peste 300 de ilustrații color și alb-negru, indicii onomastic și topografic întregesc în mod fericit lucrarea profesorului Nicolae Sabău, îmbogățind bibliografia temei, devenind obligatorie pentru oricare cercetător preocupat de istoria barocului.

Ion I. Solcanu

MIHAI-ȘTEFAN CEAUȘU, *Un iluminist bucovinean: boierul Vasile Balș (1756-1832)*, Iași, Editura Junimea, 2007, 461 p.

Prezentarea sau recenzarea unei cărți presupune trei actori, prieteni sau neprieteni, după caz, autorul, cartea și prezentatorul sau recenzentul. Autorul, în acest caz, este Mihai-Ștefan Ceaușu, „prieteni” apropiat cu subiectul cărții și prieten sau neprieten, după caz, cu prezentatorul cărții. Subiectul cărții nu este, de această dată, doar o idee, un grup de idei sau o teorie, ci un om în carne și oase, care s-a întâlnit cu o idee mare din veacul XVIII, „luminile”, în ipostaza ei practică, iluminismul iozefin, astfel că triada de mai sus se îmbogățește cu un nou personaj – acel om, Vasile Balș.

Autorul a privilegiat în cercetarea sa pe iluministul Vasile Balș, a aruncat doar câteva „ancore” spre boierul Vasile Balș și l-a menținut în uitare pe omul Vasile Balș, cu luminile, dar și cu umbrele, cam multe și cam grele, pe care le-a purtat pe chip sau care i-au fost agățate de alții, atunci sau de atunci încolo. Autorul este un „prieteni” al lui Vasile Balș și în această calitate îi explorează și îi înfățișează exemplar viața și cariera; prezentatorului, căruia i-a rămas încă în minte una dintre puținele informații pe care le avea despre Vasile Balș, înainte de citirea acestei cărți, anume jurământul de credință depus față de împăratul austriac la 1/12 octombrie 1777, nu-i este defel simpatic personajul. Vă veți întreba și sigur vă veți da răspunsuri adevărate, ce caută sentimentele în judecarea și scrierea faptelor istorice. Răspunsul meu, ocolit ce-i drept, se hrănește din tăcerea cu care a fost înconjurat acest nume în istoriografia românească, asemănătoare cu aceea care încă plutește în jurul numelor lui Gavril Bănulescu-Bodoni, ale boierilor din familia Krupenski, a lui Aurel Onciul și altele asemănătoare. Tăcere care, în contextul flăcării care se zbate să nu se stingă la Chișinău și Cernăuți, este oarecum de-nțeleș. Liniștea istoriografică în care a stat cufundat personajul a fost evocată și spartă, fără intruziuni sentimentale, și

de genealogistul Mihai Dimitrie Sturdza în marea sa *Enciclopedie*, unde i-a schițat un interesant și bine desenat portret, acestui „baron reformator”¹.

Monografia realizată de Mihai-Ștefan Ceașu are drept osatură, cum însuși mărturisește, „documentul de arhivă, adunat cu trudă și migală, pe parcursul mai multor ani de cercetări în arhive și biblioteci”. Principalul fond documentar explorat se află la Viena, iar autorul l-a cercetat metodic, beneficiind de faptul că este și un excelent paleograf de limbă germană; fără această abilitate științifică, oricine se apropie de aceste documente nu face decât să le scuture de praf!

Acest bogat studiu monografic a crescut în ani, începând cu ultimul deceniu din secolul trecut, atunci când Mihai-Ștefan Ceașu a publicat primele pagini din biografia lui Vasile Balș, în „Arhiva Genealogică”, publicație aflată sub auspiciile Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigi-lografie a Academiei Române. Studiul a crescut sănătos și datorită faptului că Mihai-Ștefan Ceașu a publicat o serie întreagă de articole și cărți privitoare la istoria Bucovinei, care îl așază în fruntea istoricilor români care se ocupă de acest segment al istoriei românești, în intervalul în care acest colț de țară românească a stat sub stăpânire austriacă.

Cartea începe cu un capitol despre familia, ascendența și orizontul intelectual și politic al lui Vasile Balș. Credem că opiniile lui Vasile Balș despre vechimea familiei sale ar fi trebuit corectate, ținând seamă și de cercetări mai noi, mai cu seamă cele ale Mariei Magdalena Székely; în schimb, în ceea ce privește biografia personajului, folosirea scrierilor acestuia, corelate cu lucrările, mai vechi și mai noi, referitoare la ambianța culturală din Imperiul habsburgic din veacul XVIII, au dus la alcătuirea unei schițe biografice credibile. Capitolul al doilea a fost consacrat începuturilor stăpânirii habsburgice în Bucovina și implicării lui Vasile Balș în viața politică; prima parte a capitolului rezumă câteva dintre contribuțiile mai vechi ale autorului pe această temă și aduce la zi informația privitoare la ruperea unei părți din Moldova, pe care austriei au botezat-o, aproape instantaneu, Bucovina, iar a doua parte arată cum a intrat Vasile Balș în viața politică a noii provincii, intrare facilitată și de faptul că boierul moldovean ajunsese tocmai acum la vârsta prielnică obținerii unor demnități publice. Având o bună educație și ducând cu sine faima marii case boierești al cărei nume îl purta, boierul moldovean a devenit repede unul dintre reperaile vieții politice bucovinene. Astfel, la 13 noiembrie 1780, Vasile Balș a înfățișat autorităților austriece două memorii privitoare la starea Bucovinei și la modul în care putea fi bine guvernată în viitor. Mihai-Ștefan Ceașu a comentat echilibrat ambele memorii și le-a integrat în istoria ideilor politice din Imperiul habsburgic.

Partea a treia a cărții este privitoare la serviciul public îndeplinit de Vasile Balș la Cernăuți și Viena, precum și la boala, care l-a lovit, și la dizgrația, în care a căzut. Interesante sunt paginile scrise de autor despre misiunea diplomatică la Iași, efectuată de Vasile Balș în 1781, cu scopul de a contribui la descălcirea încurcatelor afaceri legate de proprietățile imobiliare ale moldovenilor, împărțite acum între două provincii, precum și subcapitolele închinat rolului avut de protagonistul cărții în organizarea Episcopiei Bucovinei și a școlilor din provincie, în restrângerea drastică a numărului mănăstirilor din provincie și în desființarea domeniilor mănăstirești. Tot în acest capitol, autorul a cercetat atent suspiciunile de trădare care au plutit deasupra capului înaltului funcționar austriac, ce păstra legături de familie cu Bălșeștii din Moldova, precum și legăturile cu masoneria, în special cu Ordinul Iluminaților, înființat în 1776, în Bavaria. După câțiva ani de suferințe fizice și psihice, în care a fost înlăturat din viața politică, Vasile Balș s-a întors în viața publică în 1790, începând o amplă campanie de memorii adresate Curții de la Viena, în care prezenta istoria Moldovei întregi, starea de lucruri din Bucovina și propuneri pentru organizarea viitoare a provinciei. Toate acestea, frumos rânduite și clar explicate, au fost cuprinse de Mihai-Ștefan Ceașu în capitolul al patrulea. Drept răsplată pentru serviciile aduse împărăției habsburgice, Curtea din Viena i-a acordat lui Vasile Balș titlul de baron al Imperiului, la 9 august 1791, pentru ca, în 1792, să fie numit în funcția de căpitan al districtului Bucovina. La cumpăna dintre veacuri, Vasile Balș a început să coboare scara ierarhiei politice bucovinene și austriece, însă

¹ *Familii boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. I (Abaza – Bogdan), coordonator și coautor Mihai Dim. Sturdza, București, Ed. Simetria, 2004, p. 269-275.

cariera lui a mai pâlpaît o vreme: s-a amestecat, cu destul profit, în afacerea vânzării moşiiilor clerului bucovinean aflate în Moldova, şi a primit titlul de şambelan al Curţii din Viena, în 1818. Firul vieţii i s-a curmat la 3 februarie 1832, în vârstă de 76 de ani, fiind înmormântat în cimitirul vienez Sf. Marxer. Vasile Balş a murit fără urmaşi, astfel că nu a avut cine să se îngrijească de mormântul său, de aceea osemintele i s-au risipit după un număr de ani.

Foarte folositoare sunt memoriile lui Vasile Balş, pe care autorul le-a cuprins în anexe, cu text german curat şi cursiv transcris şi cu traduceri exacte şi potrivite epocii. Aceste documente au fost pe larg comentate în text, dar prin publicarea lor integrală vor constitui un bun temei pentru cercetarea gândirii politice a boierului moldovean şi nobilului austriac, Vasile Balş, precum şi pentru istoria generală a Bucovinei.

Cartea se încheie cu un rezumat german şi cu un indice bine întocmit; credem că, chiar dacă nu s-a păstrat un portret al lui Vasile Balş (sau încă nu a fost descoperit), în text şi-ar fi putut afla locul câteva fotografii din Cernăuţi şi Viena sfârşitului de secol XVIII şi primei treimi din secolul al XIX-lea.

În încheiere, putem spune că monografia închinată de Mihai-Ştefan Ceauşu boierului Vasile Balş, scrisă într-un stil clar („nemţesc”) şi excelent documentată, este o contribuţie ştiinţifică de mare valoare pentru cunoaşterea activităţii unuia dintre cei mai importanţi oameni politici români din istoria Bucovinei şi pentru înţelegerea felului în care această parte a Moldovei a fost integrată în cuprinsul Imperiului habsburgic. Totodată, această carte vine să consolideze înaltul prestigiu ştiinţific de care se bucură domnul Mihai-Ştefan Ceauşu în rândul istoricilor români şi să-i întărească deplin poziţia de „întâi stătător” printre istoricii români care se ocupă de istoria Bucovinei.

Petronel Zahariuc

ALEXANDRINA IONIŢĂ, *Cartea franceză în Moldova până la 1859*, partea I şi partea a II-a, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 2007, 369 p.+127 p.

Lucrarea pe care ne propunem să o prezentăm în rândurile următoare a constituit subiectul tezei de doctorat cu care doamna Alexandrina Ioniţă a obţinut titlul de doctor în Istorie, la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iaşi. Este, fără îndoială, cea mai completă contribuţie la cunoaşterea circulaţiei cărţii franceze în Moldova, din perspectivă bibliologică: sunt stabilite sursele de provenienţă (Paris, Bruxelles, Leipzig, Berlin), căile de pătrundere şi de răspândire (librăriile şi cabinetele de lectură, consulatele, instituţiile de învăţământ, relaţiile interpersonale); sunt analizate domeniile acestor cărţi, pe baza principiilor Clasificării Zecimale Universale, un sistem de clasificare general recunoscut.

Conceput în două părţi, volumul a apărut cu sprijinul Autorităţii Naţionale pentru Cercetare Ştiinţifică, în colecţia Biblion a editurii conduse cu mult profesionalism, dacă ne ghidăm numai după titlurile şi aspectul grafic al volumelor editate, de către însăşi autoarea.

Prima parte a volumului este judicios structurată în cinci capitole. În capitolul I, *Interferenţe bibliologice româno-franceze până în 1833* (p. 37-68), plecându-se de la datele deja existente (cuprinse, de pildă, în cataloagele de librărie), se prezintă o detaliată şi pertinentă trecere în revistă a interferenţelor culturale româno-franceze, ce coboară până în secolul XVI; se continuă cu primii traducători din limba franceză şi primele informaţii despre constituirea bibliotecilor particulare în componenţa cărora intra şi cartea franceză, până la începutul secolului XIX, mai exact până la 1833, de când datează documentele inedite valorificate de autoare: facturile (listele cărţilor) emise de librăriile şi cabinetele de lectură ieşene şi predate Secretariatului de Stat al Moldovei, în scopul exercitării cenzurii, conform Legii. Păstrate la Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale – Filiala Iaşi, în Fondul Secretariatului de Stat, facturile atestă importul de carte străină, inclusiv cea franceză, din anii 1833-1858, în cadrul librăriilor şi a cabinetelor de lectură din Iaşi.

În capitolul II, *Sistemul cenzurii şi impactul asupra importului de carte franceză în perioada regulamentară* (p. 69-88), urmează o amplă analiză a complicatelor şi intermitentelor mecanisme ale cenzurii dictate de un păienjeniş de interese, în paralel cu prezentarea căilor de

intrare ale cărții și periodicelor străine în Moldova și, totodată, a încercărilor de sustragere de la aplicarea cenzurii.

În baza materialului arhivistic inedit, în capitolul III (*Carte franceză în librăriile și cabinetele de lectură ieșene*, p. 89-196), sunt prezentate, cronologic, Librăriile Tănase Gani, Gavril Mirovici, Dimitrie Nica („primul librar din Moldova”, al cărui catalog, atestat documentar, se publică abia în anul 1836), Librăriile și Cabinetele de lectură Fr. Bell, Adolf Hennig, Ioan Bogusz (prin tradiție, primul cabinet de lectură din Iași, ce a funcționat în perioada 1830-1843), Librăriile Alexandru Emanuel, Heinrich Hemschieg, Librăria și cabinetul de lectură Gh. Căliman. Alte librării ieșene. Librării din provincie (Focșani, Galați, Bârlad). Comentariul autoarei privind prezența cărții franceze importate în Moldova de firmele Fr. Bell și Adolf Hennig, cele mai mari cabinete de lectură și librării de carte franceză din perioada regulamentară, prezintă multe aspecte inedite; în special firma Bell, funcționând mai bine de 20 de ani, a avut o activitate impresionantă în răspândirea miilor de volume franțuzești și germane din cele mai variate domenii.

Alte modalități de achiziție (p. 197-229) constituie titlul următorului capitol, la fel de incitant. Sunt detaliate următoarele modalități de aducere a cărților: prin relații interpersonale, prin intermediul comenzilor pentru instituțiile de învățământ, pentru Societatea Medico-Naturalistă (prima societate științifică din Moldova, înființată în 1833, după modelul societăților apusene), prin consulate.

Utilizând facturile depuse de librării Bell și Hennig, cum am specificat, documente originale și inedite, în ultimul capitol (*Radiografia cărții franceze din Moldova din perspectiva Clasificării Zecimale Universale*, p. 231-328), autoarea își propune și, din fericire, a reușit „o analiză precisă a autorilor și titlurilor de carte franceză care au circulat în original, nu în traducere” (p. 235). Apreciem, în mod deosebit, efortul Alexandrinei Ioniță de a identifica autorii și deseori titlul complet al operelor, întrucât datele bibliografice din facturi sunt mai totdeauna incomplete. Analiza acestor facturi (în câteva rânduri, ni se atrage atenția că nu s-au folosit toate facturile depuse de librării pentru a fi supuse cenzurii, ci numai acelea păstrate în fondul cercetat, al Secretariatului de Stat al Moldovei, ele putând să mai existe și în alte fonduri arhivistice din Iași sau București), după principiile Clasificării Zecimale Universale, a evidențiat, pentru prima oară, că volumele conținute, într-un număr mare și diversificat, „din toate sau aproape toate domeniile cunoașterii umane, pe care știința și cultura franceză le înregistraseră până la mijlocul secolului XIX, intrau în sfera interesului de lectură al societății moldovene” (p. 327). Astfel, satisfăcută de rezultatele investigațiilor, doamna Ioniță este îndreptățită să anunțe momentul renunțării la sintagmele cu caracter general, de tipul: „se citea mult”, „se aducea carte didactică”, „se citeau romane facile”, etc.” (p. 333).

Pe parcursul volumului, când este cazul, autoarea atrage atenția asupra unor obiective care ar trebui să stea în atenția bibliologilor din țara noastră: o sinteză a comerțului de carte pentru spațiul românesc; publicarea integrală a cataloagelor de biblioteci; redactarea unei istorii a bibliotecilor din Moldova.

În partea a doua a volumului, „baza de date”, cum inspirat o numește, în *Prefață*, istoricul Dumitru Ivănescu, sunt transcrise cronologic, însoțite de câteva reproduceri, facturile din Librăriile și Cabinetele de lectură cele mai mari, ale lui Fr. Bell și A. Hennig, precum și din Librăria Codrescu & Petrini. *Indicele de nume proprii și Bibliografia selectivă* încheie cartea Alexandrinei Ioniță, pe care-o dorim continuată de alte contribuții (anunțate chiar în acest volum, spre sfârșitul concluziilor), aflate deja în stadii avansate ale cercetării.

Olimpia Mitric

GEORGE CRISTEA, *Regi și diplomați suedezi în spațiul românesc. Secolele XVII-XX*, Cluj-Napoca, 2007, 273 p. + 16 p. ilustrații

Autorul, George Cristea, cetățean suedez, de origine română, este cunoscut, deja, în România, datorită numeroaselor lucrări de istorie, etnografie, beletristică, dedicate unor aspecte mai mult sau mai puțin cercetate din istoria relațiilor suedo-române, desfășurate de-a lungul timpului, contribuind, astfel, la o foarte bună cunoaștere a Suediei în România și a României în Suedia. Publicist, literat și cercetător în domeniul istoriei culturii, membru al Uniunii Scriitorilor

din Suedia și a celei din România, pune în circuitul științifică o nouă și utilă contribuție, rezultat al unor vaste investigații bibliografice și de arhivă, îndeosebi în cele din Suedia.

Volumul însumează „note de drum, documente, cronici și comentarii scrise de/sau referitoare la călători, diplomați și regi suedezi care, mânați de destin, în misiuni oficiale sau chiar în vizite private, au ajuns prin părțile noastre” (p. IX). De remarcat este faptul că autorul a întreprins și o scurtă trecere în revistă a celor mai vechi mărturii atestate despre contactele dintre suedezi și români (p. 4-6). Informațiile despre contactele dintre suedezi și români se înmulțesc, însă, începând din secolul XVII. Deoarece, devenită mare putere europeană, în prima jumătate a acestuia, Suedia a fost nevoită să-și diversifice legăturile diplomatice, în căutare de noi aliați, „atât pentru a-și menține, cât și pentru a-și întări statutul la care parvenise” (p. 9). Cum una din direcțiile de deplasare a suedezilor o reprezenta Constantinopolul, ei au traversat și teritoriul extracarpatic, locuit de români. Așa se explică faptul că în relatările călătorilor suedezi au fost inserate și informații despre români. În această ordine de idei, autorul a ținut să facă o precizare care înlesnește înțelegerea politicii suedeze de apropiere de Imperiul Otoman și, deci, a coordonatelor pe care s-a desfășurat, ulterior, politica orientală a Suediei, adică în secolele XVIII-XIX. Și anume că, „*dușmanii potențiali ai Turciei erau aceiași cu ai Suediei*” (s.n.), adică Imperiul Habsburgic și Polonia, în secolul XVII (p. 21), iar din secolul XVIII, am adăuga noi, s-a remarcat, în această „calitate”, îndeosebi Rusia.

Un loc aparte între cei care au intrat în contact cu românii în secolul XVIII a fost acordat regelui Carol al XII-lea, precum și relatărilor din diverse surse, relative la acea perioadă (p. 46 și urm). Urmează, apoi, informații din surse diplomatice suedeze despre răscoala lui Horea (p. 143-170), *Mărturii ale legăturilor dintre regii suedezi și români la catedrala Cavalerilor din Stockholm* (p. 171-175), relatări despre vizita în România a prințului moștenitor Oscar Gustaf Adolf, în anul 1879, a regelui Oscar II și a reginei Sofia, în 1855, a regelui Gustaf V, în anul 1910, și a prințului regent Gustaf Adolf, în anul 1937 (p. 177 și urm.). În sfârșit, în ultimul capitol al cărții sunt trecute în revistă diferite aspecte ale raporturilor diplomatice dintre Suedia și România (p. 239 și urm.).

Lucrarea mai cuprinde numeroase ilustrații, în text și separat, o bibliografie selectivă, precum și indicele, constituind o foarte utilă sursă de informare, datorită acurateței stilului și a valorii bazei sale documentare, sprijinită, îndeosebi pe arhivele din Stockholm, pentru toți cei interesați de istoria relațiilor româno-suedeze.

Veniamin Ciobanu

CLAUDIU-LUCIAN TOPOR, *Germania, România și războaiele balcanice (1912-1913)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2008, 323 p.

Apărută în 2008, în cadrul colecției „Historica” a Editurii Universității „Alexandru Ioan Cuza”, lucrarea lui Claudiu-Lucian Topor reprezintă, ne permitem a spune chiar de la început, o contribuție importantă și cu substanță pentru demersurile ce-și focalizează atenția pe evoluția politico-diplomatică a Balcanilor în secolul XX, dar și pe relațiile dintre Berlin și București. Bun cunoscător al limbii germane și format ca istoric la Universitatea din Iași, autorul a pus la dispoziția celor avizați, dar și a marelui public, o lucrare ce prezintă în formă șlefuită rezultatul cercetărilor doctorale, dar și al stagiilor în țară și în Germania. Cartea vine în continuarea firească a preocupărilor sale, legate de istoria relațiilor germano-române la începutul secolului trecut, reflectate în studiile și articolele publicate în reviste de specialitate, precum „Analele Universității Alexandru Ioan Cuza din Iași. Istorie” sau „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»”. Ne aflăm, așadar, în fața unei cercetări asupra căreia Claudiu-Lucian Topor a avut răgazul necesar să reflecteze și pe care a documentat-o utilizând o gamă variată de izvoare: de la cele inedite, sub forma documentelor și microfilmelor din Arhiva Ministerului Afacerilor Externe și Arhivele Naționale Istorice Centrale, la cele editate, precum colecțiile germane *Die grosse Politik der europäischen Kabinete 1911-1914*, britanice *British documents on the origins of the war 1898-1914*, franceze *Documents diplomatiques français* sau românești *Cartea Verde. Documente diplomatice*.

Evenimentele din Peninsula Balcanică. Acțiunea României. Septembrie 1912 – august 1913, pentru a enumera doar câteva.

Autorul se dovedește a fi și un bun cunoscător al istoriografiei temei sale. Se raportează la cele mai noi contribuții științifice și deține controlul asupra unei importante părți a preocupărilor germane pentru istoria Balcanilor și a raporturilor politico-diplomatice din perioadă. De altfel, analizează cu multă atenție această infrastructură informațională și interpretativă oferită de istoriografie în cadrul *Introducerii* (p. 11-25) și se plasează, cu modestie, într-un raport de continuitate față de încercările anterioare de scriere a unei istorii a relațiilor politico-diplomatice româno-germane la începutul secolului XX. Autorul afirmă, la pagina 11, că „ne-am permis a redeschide o temă ce, în ultimii ani, pare a fi fost abandonată: relațiile dintre Germania și România în perioada premergătoare Marelui Război”. Fără să forțăm nota, am putea spune că maniera în care Claudiu-Lucian Topor concepe subiectul și face demonstrația nu „redeschide”, ci trasează o posibilă direcție de cercetare, ce derivă din abordările deja clasice ale temei. Autorul se ferește să prezinte subiectul din perspectiva unei istorii a Triplei Alianțe, așa cum s-a mai făcut până acum, ci își concentrează analiza pe raporturile germano-române din timpul războaielor balcanice, pe imaginea reciprocă a celor doi factori de putere, fără să neglijeze însă contextul și implicațiile la nivel european. Obiectivul clar formulat de la început, de a realiza o cercetare „despre rolul și importanța României în proiectele balcanice ale diplomației de la Berlin”, o cercetare făcută „în lumina documentelor germane, pornind de la imperativele politice germane”, trasează clar direcția urmată de autor și ne indică intenția de a se raporta la perspectiva germană asupra evenimentelor studiate.

O astfel de temă și o asemenea abordare implică dificultăți inerente, de care autorul este conștient. Prima dintre ele ține de lipsa unor colecții de documente consacrate raporturilor dintre cele două state, de preponderența izvoarelor în limba germană și de necesitatea analizei unor surse colaterale, pentru conturarea unei imagini credibile. O a doua categorie de dificultăți ține de analiza în sine și de construcția discursului. O temă de acest gen se poate lesne „topi” într-o cercetare mai amplă asupra originilor primului război mondial, însă autorul a reușit să-și concentreze atenția pe tot parcursul textului, asupra relațiilor germano-române, în perioada 1912-1913, realizând un „joc” abil între studierea acestor relații și fixarea contextului internațional. De altfel, pe parcursul celor 258 de pagini de text propriu-zis, Claudiu-Lucian Topor alocă spații generoase raporturilor germano-austro-ungare și felului în care animozitățile dintre București și Viena s-au reflectat la Berlin. Autorul nu a evitat să se raporteze la jocul diplomatic european al vremii, plasându-și demersul în împrejurările complicate ale inițiativelor franceze, britanice sau ruse, ce vizau și afectau direct sau indirect legăturile germano-române și strategia diplomatică a celor două state. S-a apropiat, totodată, de zona Balcanilor, pe care a dorit s-o înțeleagă mai întâi pentru a o comenta și a încercat cu succes să țină cont de diversitatea de interese și de perspective a statelor din regiune.

A realizat un necesar prim capitol dedicat evoluției raporturilor germano-române la începutul secolului XX și a făcut o radiografie a relațiilor politice, economice și spirituale dintre cele două spații: german și român. Capitolele ce tratează efectiv problema de fond: Germania, România și primul război balcanic 1912-1913, România și al doilea război balcanic 1913, Pacea de la București. Interferențe politico-diplomatice româno-germane sunt dense în prezentarea unor evenimente – unele puțin cunoscute – dar și în analiza relațiilor bilaterale și a contextului în care s-au produs. Autorul și-a concentrat atenția atât pe factorii de putere europeni, cât și pe cei balcanici, încercând, totodată, să înțeleagă mecanismele și resorturile în luarea deciziilor politice. Își valorizează astfel cunoștințele despre formația intelectuală, politică și afinitățile factorilor de decizie germani și români. Lucrarea tratează cu atenție aspecte ale relațiilor interbalcanice, ce ar putea părea periferice temei centrale. Sunt pagini consistente, alocate evoluției tensionate a alianței balcanice, disputelor cu substrat istoric și național dintre Bulgaria și România sau divergențelor sârbo-greco-bulgare pe tema destinului Macedoniei (vezi paginile 75-76).

Concluziile lucrării sunt la fel de consistente ca și conținutul, punctând clar o teză pe care autorul o susține și o demonstrează pe tot parcursul textului: evenimentele din 1912-1913 au redimensionat raporturile germano-române. Perioada războaielor balcanice a demonstrat că poate

exista un parteneriat politico-diplomatic între cele două state, însă *contextul*, după cum susține autorul, a fost determinant în evoluția diferită a României și Germaniei, pe durata Primului Război Mondial. „Intrigile” Austro-Ungariei și interesele divergente ale Vienei și Bucureștilor au amplificat, în parte, neputința României de a se substitui dublei monarhii ca partener de bază al Germaniei în Tripla Alianță.

Cartea se adresează atât specialiștilor – prin analiza istorică amănunțită, cât și publicului larg – prin maniera cursivă a scriiturii, care îndeamnă la lectură și oferă o imagine veridică a relațiilor germano-române și a războaielor balcanice, din care nespecialistul poate rămâne cu concluzii pertinente. În plus, existența unui rezumat în limba germană oferă șansa celor interesați, din spațiul istoriografic german și nu numai, să vină în contact cu o temă necesară și de interes.

Ionuț Nistor

I. CAPROȘU și E. CHIABURU (ed.), *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei. Un Corpus*, volumul I (1429-1750), volumul II (1751-1795), Iași, Casa Editorială Demiurg, 2008, I-XXX, 665 p. + I-XXIV, 667 p.; volumul III (1796-1828), Iași, Casa Editorială Demiurg, 2009, I-XXIV, 749 p.

Cu prilejul apariției primelor trei volume din colecția de *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*, ne alăturăm satisfacției domnului profesor Ioan Caproșu cu atât mai mult, cu cât știam că domnia sa avea de multă vreme volumul I dactilografiat și pregătit pentru tipar, iar activitatea de identificare și adunare a însemnărilor a început în urmă cu vreo cinci decenii, după propria-i mărturisire. În acest scop, s-a bucurat de sprijinul, în special pentru activitatea meticuloasă de tehnoredactare computerizată, mai tinerei colaboratoare, a fostei studente și doctorande, Elena Chiaburu. De asemenea, un rol important în realizarea acestui demers l-a avut Alexandrina Ioniță, care a acceptat tipărirea acestor volume în colecția Biblion, a Casei Editoriale Demiurg, pe care o conduce cu mult profesionalism și dăruire.

O scurtă dar densă *Prefață* (la primul volum), *Bibliografia*, un grupaj de *Sigle* și *Prescurtări*, preced ediția însemnărilor. Importanța însemnărilor marginale, ca surse narrative, varietatea informațiilor cuprinse în ele, fie de interes general, fie de interes local, aspecte ale circulației cărții, proveniența și vechimea însemnărilor, un scurt istoric al cercetării și publicării lor, numele unora dintre primii editori, detalii privind regulile de editare, constituie conținutul Prefetei, la care vom face referire și în rândurile următoare.

În Moldova, primii care au publicat însemnări în diferite reviste istorice au fost editorii de izvoare diplomatice, începând cu Gheorghe Ghibănescu. Mihai Costăchescu a intuit necesitatea publicării lor într-un corpus, iar de la Nicolae Iorga ne-a rămas memorabila sintagmă „istoria țării prin cei mici”, exprimând, ca nimeni altul, în stilul său, unicitatea și importanța însemnărilor pentru reconstituirea vieții cotidiene, pentru studiul mentalităților. După modelul său, în perioada interbelică, s-au și alcătuit câteva corpusuri regionale de însemnări, din care unele au rămas în manuscris. Mai târziu, în planul vast inițiat de Academia Română de publicare a tuturor izvoarelor istorice, alături de colecțiile Documente privind istoria României / Documenta Romaniae Historica, Cronicile medievale ale României, Inscriptii medievale ale României, a fost prevăzută și colecția de Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi, ca o firească completare a corpusului diplomatic.

Acest corpus de Însemnări, inițiat de profesorul Ioan Caproșu, unul din cei mai de seamă specialiști în istoria medievală a României și atât de cunoscut ca editor de documente medievale, cuprinde „cvasi-totalitatea”, după aprecierea editorilor, însemnărilor de pe filele cărților și manuscriselor de origine sau cu circulație în Țara Moldovei, în intervalul cuprins între 1429 martie 13 (data celei mai vechi însemnări) și în anul 1859, indiferent de limba în care au fost scrise. Aceste prime trei volume cuprind însemnările sistematizate cronologic, după cum urmează: volumul I (1429-1750), volumul II (1751-1795), volumul III (1796-1828). În cazul manuscriselor mai vechi, au fost reproduse și colofoanele, care în lipsa foi de titlu cuprind informații deosebit de prețioase (numele copistului, al comanditarului, locul și data / datele copierii sau traducerii, prețul, numărul de coli folosite etc.). Așa ne explicăm de ce, pentru manuscrisele mai noi, s-au reprodus și foile de

titlu. În treacăt, atragem atenția că, în noianul de însemnări (în volumul II, p. 51), s-a strecurat și cunoscuta notă tipografică (*Înștiințare pentru moaștele Sfântului și Marelui Mucenic Ioan cel Nou de la Suceava. Cu ce pricină s-au luat de la Moldova și la această vreme unde se află*), tipărită de Iacov Putneanul, mitropolitul Moldovei, în Antologhionul de Iași (1755).

A fost folosită o bibliografie impresionantă, constituită, în primul rând, din cataloagele de manuscrise și cărți vechi, colecțiile de periodice românești, dar și din volume de documente, inventare arhivistice, lucrări de istorie, filologie etc. Unele erau risipite în diverse publicații mai puțin aflate la îndemâna cercetătorilor; de asemenea, au fost cercetate și unele colecții de manuscrise din biblioteci și arhive publice sau particulare din țară și străinătate.

Indispensabil unei lucrări de asemenea factură, *Indicele general* alfabetic, de la sfârșitul fiecărui volum, completează firesc și necesar lucrarea, și-i sporește valoarea științifică.

În ceea ce privește criteriile de editare, s-au adoptat cele folosite în colecția Documenta Romaniae Historica (pentru textele slavone) și în Monumenta linguae dacoromanorum. Biblia 1688 (pentru textele în limba română).

Desigur, n-au fost puține greutățile cu care s-au confruntat editorii. Avem în vedere, în primul rând, datarea însemnărilor (întrucât nu toți editorii anteriori s-au încumetat să dateze și însemnările fără dată), apoi, unificarea, atât cât s-a putut, a normelor de transcriere.

În încheierea prezentării noastre, dorim profesorului Ioan Caproșu puterea și timpul necesar pentru a găsi calea potrivită în vederea publicării altei colecții, pe care, fără îndoială, o dorește începută, cea a Inscricțiilor medievale românești. Știm, de asemenea, că volumul I, *Inscripțiile medievale ale României. Țara Moldovei (până la 1859)*, este parțial dactilografiat.

Felicitări, deopotrivă, Casei Editoriale Demiurg pentru curajul de a publica o lucrare atât de complexă, în condiții grafice foarte bune.

Olimpia Mitric

ELENA CHIABURU, *Carte și tipar în Țara Moldovei până la 1829*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005, 402 p.

Ne aflăm în fața unei prețioase lucrări de doctorat, elaborată sub îndrumarea prof. univ. dr. Ioan Caproșu, susținută, în anul 2003, la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, și acum publicată, în editura aceluiași prestigios centru universitar.

Volumul semnat de doamna Elena Chiaburu este rezultatul unei munci de documentare imense, începută cu mulți ani în urmă, și dublată de o adevărată pasiune pentru cartea veche românească. Folosind o bogată bibliografie de specialitate, precum și importante documente de arhivă, autoarea reconstituie parcursul deloc simplu al unei cărți vechi, de la manuscrisul ce ajunge într-un atelier tipografic la cartea tipărită din mâinile cititorilor. Problemele abordate sunt valabile pentru toate provinciile românești, cu dese referiri și la alte țări europene. De asemenea, când situația o cere, se depășește limita cronologică indicată în titlu. Sunt paragrafe întregi care impresionează prin meticulozitatea cu care sunt comentate și analizate în mod critic aspecte ale diverselor activități specifice sau cum sunt explicați / explicate, deseori prin intermediul documentelor de arhivă, termeni, fenomene des întâlnite în literatura de gen, precum: tiraj, școala tipografică, distribuție, circulație, colportaj etc.

Supusă atenției specialiștilor și cititorilor interesați de vechiul tipar românesc, cartea de față este structurată pe opt capitole, după cum urmează: *Tehnica tipografică și legătoria de carte* (p. 27-51); *Organizarea activității tipografice* (p. 52-87); *Prețul și valoarea cărților* (p. 88-110); *Acte și Foi volante imprimate* (p. 111-142); *Distribuția cărților* (p. 143-179); *Aria de răspândire a cărților tipărite în Moldova* (p. 180-205); *Meșteri și meșteșug* (p. 206-248); *Relațiile dintre tipar, biserică și școală* (p. 249-298).

Prin urmare, autoarea începe chiar cu începutul, adică cu prezentarea detaliată a tehnicii tipografice (de la obținerea matrițelor, a literelor, a elementelor de ornamentică și ilustrația de carte, a cernelurilor, până la mănuierea teascurilor, operațiuni greoaie, care, fără îndoială, cereau îndemânare din partea tipografilor) și a legătoriei de carte. Este adevărat, toate aceste chestiuni de

tehnică tipografică trebuie cunoscute de orice cercetător al cărții vechi, pentru că numai așa va putea descrie și evalua corect o carte veche.

Prezentarea într-un capitol separat a Actelor și Foilor volante a fost inspirată, ele formând o categorie specială de tipărituri, a căror importanță a fost bine reliefată de autoare.

Apreciem, în mod deosebit, diplomația de care a dat dovadă doamna Elena Chiaburu în prezentarea activității complexe, în mai multe capitole, a unei personalități atât de controversate, cum a fost tipograful, gravorul și legătorul de cărți Mihail Strelbițchi.

De asemenea, de mare importanță este *Anexa* lucrării (p. 307-326), ce cuprinde Lista celor 270 foi volante, imprimate în Moldova, cunoscute autoarei, inclusiv din cercetări proprii în arhive.

Lucrarea mai este însoțită de o *Bibliografie* siglată (p. 13-26) și de un util *Indice general* (p. 325-400).

Atestând o serioasă documentare și o deosebită probitate științifică, fără îndoială, prin contribuțiile aduse, volumul Elenei Chiaburu umple un gol în literatura de specialitate. Îi așteptăm cu interes contribuțiile următoare.

Olimpia Mitric

CORNELIU ISTRATI (ed.), *Catagrafia fiscală a Moldovei din anul 1831*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009, 228 p.

Despre utilitatea consultării documentelor cu caracter statistic, fiscal, datând din prima jumătate a secolului XIX, s-a amintit de fiecare dată când au fost abordate subiecte legate de studierea trecutului demografic, a structurii sociale, ocupaționale, etnice sau confesionale a populației din Moldova în zorii modernității. Volumul mare de informație conținut de registrele care se păstrează în fondul Visteria Moldovei de la Direcția Județeană Iași a Arhivelor Naționale este descurajant pentru cel care speră ca aceste surse să fie vreodată editate integral. Din acest motiv, până în prezent, acele documente au fost publicate doar secvențial, cel mai adesea în cuprinsul unor volume dedicate istoriei unor localități sau comunități etnice.

Necesitatea de a introduce în circuitul științific informațiile conținute de acest gen de acte a stimulat și efortul lui Corneliu Istrati de a edita *Catagrafia fiscală a Moldovei din anul 1831*. Alegerea nu a fost întâmplătoare, de vreme ce ne aflăm în fața unui document important: un martor care surprinde felul în care se întocmeau recensămintele până la instituirea sistemului catagrafilor periodice prin Regulamentul Organic. În perioada regulamentară se petrece o renaștere a fiscalității după criterii diferite de practicile anterioare care reflectau statutul juridic al țării în raporturile cu puterea suzerană otomană. În șirul actelor din perioada pre-regulamentară amintim sămile (liste, evidențe cu veniturile și cheltuielile țării) din secolul anterior, apoi *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772-1773 și 1774*, întocmite de dregători numiți de Divanul Moldovei pe vremea administrației militare rusești în Moldova și Țara Românească, în contextul războiului ruso-turc din anii 1772-1773, și recensămintele alcătuite în 1803, 1814, 1816, 1820 și 1821.

În privința catagrafiei din 1831, lucrurile se petrec diferit. Timpul în care a fost elaborată coincide cu o reorganizare fiscală din care vor rezulta recensăminte mult mai riguroase față de cele anterioare. După culegerea pe teren a datelor necesare întocmirii catagrafiei fiscale a urmat prelucrarea și verificarea lor de către Vistierie. Astfel, în 1832, au fost alcătuite situațiile definitive. Această operațiune de centralizare a datelor în mod statistic reprezintă o noutate față de perioada anterioară, iar materialele statistice sunt reproduse în lucrarea editată acum de Corneliu Istrati. Sunt redate tabele conținând numărul locuitorilor orașelor și târgurilor în urma statisticii din 1829, care a premers catagrafia din 1831; situația numerică a contribuabililor supuși la plata impozitului direct și a celor scutiți din Moldova, la 1828 (tabel în limba franceză); documentul intitulat *Extractul (total) așezării birului după noul așezământ*, datat 26 martie 1832, ce ilustrează primele rezultate ale catagrafiei din 1831, cu oamenii repartizați în noile categorii fiscale; *Extractul regularisirii dajnicilor și nedajnicilor pe anul 1832*, conținând rezultatele finale ale verificării efectuate de către cârmuire, după ce s-au corectat inexactitățile strecurate cu prilejul înscrierii oamenilor și apoi, în fața de prelucrare a datelor catagrafiei, în vederea noii impuneri la

plata capitației, *Extractul așezării negușitorilor și meșterilor patentari de prin târguri și calfele lor*; o situație generală finală, *Adunare, 1832*, ce conține evidența ȝiganilor statului, împărțiți pe ocoalele speciale pentru administrarea lor de către cărmuire, cu numărul cetelor din cuprinsul fiecăruia din aceste ocoale; *Extractele* alcătuite pe ținuturi și ocoale, după verificarea din 1832, ce acoperă partea principală a lucrării, adică materialul documentar privitor la catagrafia din 1831. Aceste statistici au avut în vedere toate categoriile (treptele) sociale și fiscale ale epocii, așa cum se constituieră în Moldova de cel puțin jumătate de veac. Aceste situații ne determină să considerăm documentul publicat acum o piatră de hotar care marchează trecerea de la perioada prestatistică la cea statistică. Prin urmare, pentru a oferi acces mai rapid la informația abundentă cuprinsă în volum, editorul a întocmit și un indice de nume și de locuri.

În concluzie, considerăm că lucrarea lui Corneliu Istrati se înscrie în seria celor amintite la începutul acestei prezentări, atât de necesare înlesnirii accesului cercetătorilor la sursele statistice. Fără asemenea mărturii, înțelegerea și interpretarea fenomenelor complexe care au însoțit modernizarea societății românești nu pot fi corect interpretate. În ciuda impedimentelor ce țin de volumul mare al materialului care ar merita să fie editat, un proiect inițiat în anii din urmă de un grup de cercetători coordonat de Mircea Ciubotaru începe să-și arate deja roadele. În egală măsură, el indică necesitatea cooptării în acest efort editorial a cât mai mulți cunoscători ai primei jumătăți a secolului XIX, precum și a paleografiei chirilice, în care au fost scrise documentele acelui timp.

Cătălina Chelcu

BARRY BUZAN, RICHARD LITTLE, *Sistemele internaționale în istoria lumii. Reconfigurarea studiului relațiilor internaționale*, + glosar, bibliografie și indice, traducere de Simona Soare, Iași, Editura Polirom, 2009, 469 p.

În colecția *Collegium. Relații internaționale*, coordonată de Lucian-Dumitru Dîrdală și Andrei Miron, a părut, în traducere românească, la Editura Polirom din Iași, monografia cu titlul enunțat, semnată de Barry Buzan și Richard Little.

Barry Buzan este profesor de relații internaționale la *London School of Economics*, profesor onorific la *Universitatea din Copenhaga*, redactor șef la *European Journal of International Relations*, iar Richard Little, profesor de politică internațională la *British University* și fost președinte al *British International Studies Association*. Ambii sunt cunoscuți ca autori ai unor contribuții în domeniul teoriei relațiilor internaționale intrate, deja, în circuitul științific.

Punctul de plecare în elaborarea acestei lucrări îl constituie, așa cum mărturisesc autorii în *Prefață*, „premise că nu poate exista o dezvoltare sistematică sau coerentă a unei mari teorii în relațiile internaționale decât dacă încorporează deopotrivă dimensiunile sistemice și istorice ale subiectului” (p. 15). Prin urmare, „țelul acestei cărți este să dea subiectului acea formă pluralistă teoretic și metodologic, oferind o privire de ansamblu atât asupra subiectului de interes, cât și asupra modalităților în care poate fi studiat” (p. 15). Așa încât, „lucrarea combină o relatare foarte generalizată a sistemelor internaționale în istoria lumii cu un set de instrumente ale teoriei dominante a R[elațiilor] I[nternaționale]” (p. 15). Deci, poziția autorilor în raport cu subiectul lucrării „este una sintetizantă: istoria și teoria au nevoie una de cealaltă, așa cum schimbarea și continuitatea nu pot fi înțelese separat” (p. 15).

Aceștia sunt, așadar, parametrii în care a fost structurată tematica abordată, divizată în cinci mari secțiuni, 19 capitole, fiecare având subcapitole. Și iată titlurile secțiunilor: 1. *Sisteme internaționale. Istoria lumii și teoria relațiilor internaționale* (p. 35-126); 2. *Sistemele în istoria lumii preinternaționale* (p. 129-177); 3. *Apariția și interconectarea multiplelor sisteme internaționale în lumea antică și clasică* (p. 181-254); 4. *Instituirea și evoluția unui sistem internațional global* (p. 257-357); 5. *Speculații, presupuneri, reflecții* (p. 361-427).

Este dificil ca, într-un spațiu tipografic relativ restrâns, să întreprindem, fie chiar și o sumară trecere în revistă a conținutului celor 19 capitole ale cărții. De aceea, ne vom limita la a reproduce alte două puncte de reper, indicate de autori, care îl pot ghida pe cercetător în înțele-

gerea complexității tematică a cărții, precum și a metodologiei aplicate în dezvoltarea ei. Anume că, probabil, „cea mai mare diferență dintre această carte și alte studii despre R[elațiile] I[nternaționale] este faptul că, în loc să datăm începutul sistemului internațional contemporan în urmă cu 350 de ani, la Tratatul de pace din Westphalia din 1648, data utilizată în mod convențional în teoriile dominante în R[elațiile] I[nternaționale] pentru a marca originile acestui sistem, ... punctul nostru de plecare îl reprezintă anul 3500 î. Hr., când orașele state sumeriene au început să interacționeze în zona dintre Tigru și Eufrat... *Din perspectiva noastră, astfel de orașe-state au fost cele ce au constituit primul sistem internațional cunoscut*” (s.n.) (*Introducere*, p. 19). Celălalt punct de reper pune în evidență faptul că „lucrarea este construită pe baza a trei premise fundamentale. Prima este că nici una dintre conceptualizările existente în R[elațiile] I[nternaționale] ale sistemului internațional nu poate descrie și analiza modul cum au apărut și au evoluat sistemele internaționale de-a lungul istoriei lumii. A doua este că nivelul înțelegerii teoretice în cadrul R[elațiilor] I[nternaționale] a fost stăvilit de nereușita examinării sistemelor internaționale dintr-o perspectivă istorică mondială. Cea de a treia premisă este că sistemul internațional constituie unitatea cea mai eficientă atât pentru dezvoltarea istoriei lumii, cât și pentru sprijinirea specialiștilor în domeniul științelor sociale de a avansa o macroanaliză a realităților sociale” (*Introducere*, p. 21).

Așa cum am menționat, lucrarea se încheie cu un *Glosar* al termenilor și sintagmelor utilizate (p. 429-432); o amplă, ca număr de titluri consultate, și diversificată, din punct de vedere tematic, *Bibliografie* (p. 433-457) și un *Index* (p. 459-469). De asemenea, textul este însoțit de „figuri”, *hărți* și *tabele*.

Așadar, atât prin tematică, cât și prin metodologie, *Sistemele internaționale în istoria lumii* reprezintă un excelent instrument de lucru la care pot face apel, cu indiscutabile rezultate pozitive, nu numai cercetătorii domeniului relațiilor internaționale, ci și alte categorii de cititori. Este și motivul pentru care semnalăm apariția ei în versiune românească, la prestigioasa Editură Polirom.

Veniamin Ciobanu

ION AGRIGOROAIEI, *România în relațiile internaționale 1916-1918*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2008, 214 p.

La împlinirea a 90 de ani de la încheierea primei mari conflagrații mondiale și de la realizarea României întregite, reputatul profesor și istoric ieșean Ion Agrigoroaiei oferă specialiștilor și publicului larg un util și interesant volum consacrat unei pagini dramatice, extrem de dense în evenimente, a istoriei naționale. Temeinicul studiu se constituie într-o benefică și necesară actualizare a unei problematice adesea frecventată în istoriografia noastră, dar care solicită mereu reveniri și completări, ca și o contextualizare mai acurată în mediul internațional al epocii. Bogată în sugestii și, mai ales, în fine și necesare nuanțe, analiza întreprinsă de autor pe parcursul celor cinci secțiuni ale lucrării este dovada peremptorie a vastei experiențe de cercetător și profesor deținute de istoricul Ion Agrigoroaiei. Scriitura sobră, cantitatea și calitatea surselor de documentare folosite, rigoarea expunerii și coerența metodologică sunt evidente pe tot parcursul lucrării. În 80 de pagini, format academic, autorul sintetizează perioada neutralității României din debutul primei conflagrații mondiale, participarea țării noastre la război alături de Antantă, armistițiul și pacea separată precum și reîntrarea noastră în război. Este evident pentru cititorul avizat că numai o foarte bună cunoaștere a epocii și problematicei poate îndemna la un asemenea efort de sintetizare susceptibil oricând de a fi acuzat de reduționism sau superficialitate. Calitatea analizei și pertinenta încheierilor la care a ajuns autorul dovedesc faptul că nu există subiecte „epuizate” istoriografic. Devoalându-și intențiile, autorul mărturisește în „Cuvânt înainte” că: „Textul de față reprezintă, de fapt, o încercare de a prezenta, în sinteză câteva coordonate absolut necesare înțelegerii amplului efort românesc, depus într-un complicat context internațional, cu factori favorabili și nefavorabili, cu modificări – de multe ori – imprevizibile, în strânsă legătură cu mersul operațiilor militare. Reluând unele aspecte deja tratate, insistând pe altele numai semnalate în studiile de specialitate, aducând noi argumente pe baza informațiilor din arhive și din

presă, ne-am propus să punem la dispoziția cititorului un instrument util pentru înțelegerea acestui capitol dens de acțiune diplomatică românească” (p. 9).

Alături de studiul extins dedicat României în relațiile internaționale în perioada 1916-1918, volumul conține și o interesantă crestomație cuprinzând 39 de documente care vin să întărească aserțiunile autorului. Documentele reunite în volum nu sunt inedite, dar oferă o perspectivă interesantă cititorului în acord cu viziunea autorului asupra problematicii abordate.

Conciziunea și sobrietatea stilului, acribia abordării și relevanța încheierilor la care a ajuns autorul ne fac să afirmăm că lucrarea prezentată nu este una de „serviciu” și că îndelungata experiență de profesor și cercetător a autorului transpare cu evidență în cuprinsul studiului său.

Cătălin Turliuc

DUMITRU CERCEL, *Sovietization in Romania. Political Opposition to Communist Power, 1944-47*, Saarbrücken, VDM Verlag Dr. Müller Aktiengesellschaft & Co. KG, 2009, 228 p.

În peisajul caleidoscopic al literaturii de specialitate vizând perioada imediat postbelică din istoria României găsim nu numai o pleoră de lucrări de întindere și valoare inegală, ci și volume cu o seamă de nuanțe – multe dintre ele cu un vădit background ideologic – referitoare la modul cum s-a produs și orchestrat ceea ce un reputat istoric britanic numea „the communist takeover”. Istoriografia preocupată de a explica modul în care țările satelite URSS-ului au evoluat în perioada în care au fost conduse de regimuri comuniste s-a aplecat cu grijă asupra perioadei incipiente a acestei etape, în încercarea de a identifica filiații și cauzalități, particularități și specificități. Pentru mulți dintre cititorii avizați și familiarizați cu această literatură, latura evenimentială nu mai ascunde multe secrete, în timp ce interpretările nuanțate constituie adevăratele falii care determină judecățile critice la adresa acestei producții istoriografice. În linii generale și fără intenția unei taxonomii laborioase, distingem clar între lucrările publicate înainte de 1989 în istoriografiile din fostele țări comuniste și cele de după acest an, care a marcat transformările profunde și structurale ale acestor țări, între literatura occidentală și cea autohtonă dedicată temei, precum și între lucrările istorice puternic motivate ideologic care au văzut lumina tiparului pe parcursul întregii perioade. Cazul României a fost și el în atenția unei întregi pleiade de istorici de la noi sau de aiurea.

Cartea asupra căreia ne-am oprit în rândurile care urmează este scrisă de un autor român, născut în 1957, absolvent al unui liceu ieșean și care, refugiat în Occident începând cu 1982, a absolvit în anul 1992 Facultatea de istorie a University of California din Los Angeles, al cărei doctor a devenit în 2002. Aceste detalii biografice pot lumina mai bine cititorul lucrării asupra interesului și motivației autorului în alegerea și dezbaterăa acestei teme atât de „vizitate” în perioada post 1989. De fapt, lucrarea reia în conținutul său disertația doctorală a istoricului româno-american intitulată *Political Opposition to Communist Power in Romania 1944-1947*.

Structura lucrării cuprinde cinci capitole precedate de o introducere și urmate de fireștile concluzii, o anexă cu note biografice și bibliografie. Deducem chiar din introducere că autorul și-a propus să descrie și să analizeze opoziția față de preluarea puterii de către comuniști în România, ca urmare a ocupării țării de către Armata Roșie începând cu vara anului 1944. În ceea ce privește sursele folosite de autor pentru atingerea obiectivului pe care și l-a propus în cursul cercetării, observăm că acestea provin atât din arhivele românești, cât și din cele străine, fiind completate cu jurnale și memorii ale unor contemporani ai acelei perioade. Remarcăm că domină sursele editate din spațiul anglofon și cel românesc. Firește, un loc aparte ocupă producția istoriografică străină și română dedicată secvenței cronotopice investigate. Autori anglofoni, precum Hugh Seton-Watson, Adam Ulam, Zbigniew Brzezinski, Henry L. Roberts, Paul D. Quinlan, Keith Hitchins ș.a., nu lipsesc dintre cei citați. Istoriografia română este prezentă și ea prin nume precum Apostol Stan, Șerban Rădulescu-Zoner, Gh. Onișoru, Vlad Georgescu, Dinu C. Giurescu ș.a. Nu sunt amintite lucrări ale lui Gh. Buzatu, Valeriu Florin Dobrinescu, Florin Constantiniu și a altor istorici români cu contribuții considerate semnificative în domeniu. Nu putem să nu subliniem că,

în documentarea sa, autorul a folosit cu predilecție doar surse și contribuții istoriografice provenind din spațiul românesc și cel anglofon.

Primul capitol, intitulat *Background: From Versailles to Moscow*, trasează în linii generale principalele evoluții din viața politică a României interbelice cu necesare incursiuni în politica externă a statului nostru. Este de remarcat cursivitatea narațiunii și capacitatea de sinteză de care dă dovadă autorul în prezentarea momentelor semnificative din viața politică a țării din această perioadă. Desele referințe și citate din cunoscuți specialiști ai perioadei reliefează o anume „precauție” a autorului în ceea ce privește interpretările personale referitoare la materialul investigat. Într-o firească continuitate, următorul capitol, intitulat *Political Evolution*, se centrează pe analiza politică în context istoric general a evenimentelor conexe actului de la 23 august 1944. Cu celeritate autorul prezintă evoluția complexă a evenimentelor încadrând peisajul politic autohton în „politica mare” a lumii spre sfârșitul celei de-a doua mari conflagrații. Ar fi fost de mare interes pentru cititorul român dacă preparativele și tratativele care au însoțit realizarea păcii cu foști aliați ai Germaniei în Europa ar fi fost discutate „pe îndelete”, în vederea luminării mai precise a unor atitudini ale marilor puteri învingătoare față de România. Activitatea opoziției, *The Activity of the Opposition*, cel de-al treilea capitol al lucrării, vizează prezentarea modalităților în care opoziția anticomunistă din România și-a conceput și desfășurat, în condițiile specifice ale vremii, activitatea politică în încercarea de a preveni subjugarea totală față de Moscova a vieții politice românești. Autorul a surprins în liniile sale esențiale mecanismul prin care s-a produs preluarea puterii de către comuniști și aliații lor vremelnici într-o Românie măcinată de o multitudine de probleme. *The Opposition and the Great Powers* reprezintă unul dintre cele mai consistente capitole ale lucrării în ceea ce privește cantitatea și calitatea surselor folosite, ca și analiza autorului. Ultimul capitol este dedicat represiunii la care forțele democratice ale țării au fost supuse ca urmare a preluării puterii de către noul regim aflat sub umbrela Moscovei. Concluziile sunt pertinente și în acord cu tonul întregii lucrări. Notele biografice de la finalul volumului, 15 la număr, sunt binevenite pentru cititorul neinițiat în istoria contemporană a României, aducând necesare precizări legate de biografia unor personaje centrale ale acelor timpuri.

Pornind de la premisa că lucrarea este dedicată cititorilor anglofoni ale căror cunoștințe despre România și istoria ei sunt relativ reduse, nu putem conchide decât că autorul a realizat o utilă sinteză, o carte în care folosind metode tradiționale ale istoriei evenimentiale prezintă cu multă celeritate o perioadă încă controversată din istoria imediat postbelică a României. Apelul la numeroase citate și fragmente din documente vine să completeze conținutul analizei autorului și, pe lângă faptul că întăresc credibilitatea acesteia, oferă cititorului și ceva din parfumul – adesea pestilențial – al epocii. Cu certitudine, lucrarea semnată de Dumitru Cercel este o contribuție așteptată și binevenită în peisajul literaturii istorice dedicată înțelegerii mai exacte de către cititorii anglofoni a traiectoriei urmate de România în siajul celui de-al Doilea Război Mondial.

Cătălin Turliuc

SERGIU MUSTEAȚĂ (coord.), *Predarea istoriei. Îndrumar metodic pentru profesori*, Chișinău, Pontos, 2010, 407 p.

Lucrarea, coordonată de istoricul Sergiu Mustăță – susținut în efortul de cântărire a calității textelor publicate de Pavel Cerbușcă, Ion Negrei și Maia Dobzeu –, analizează predarea istoriei în școlile basarabene, subliniind problemele apărute ca urmare a politizării excesive a învățământului. *Introducerea*, semnată de Sergiu Mustăță, este elocventă în acest sens, arătând gravitatea situației și propunând unele remedii: „Desele intervenții ale politicianului în predarea istoriei nu au permis edificarea unei culturi istorice calitative în rândul cetățenilor. De aceea, pentru reconcilierea societății în problema conținutului și predării istoriei în Republica Moldova sunt necesare un șir de acțiuni concrete în toate direcțiile, care să înceapă cu evaluarea complexă a politicilor educaționale în domeniul istoriei, pentru a stabili clar erorile produse până acum în elaborarea și promovarea curriculumului, standardelor educaționale și manualelor școlare conforme cu stan-

dardele europene. Ca mai apoi să se inițieze un proces democratic și transparent pentru reformarea învățământului istoric la nivel național” (p. 7). Într-o contribuție a aceluiași autor, sunt înfățișate pe larg: evaluarea stărilor de lucruri și stabilirea perspectivelor de dezvoltare a învățământului istoric; elaborarea curriculumului privitor la predarea disciplinei istorice; manualul și sursele didactice necesare în procesul de predare-învățare a istoriei; politica editorială; rolul și comportamentul profesorului. Toate sunt, în viziunea istoricului, căile de atac pentru atingerea scopului propus. Ca modele sunt aduse în discuție procesele similare petrecute în România, Ucraina și Bulgaria. De altminteri, lucrarea de față este legată de tema Școlii de Vară de la Vadul lui Vodă, desfășurată între 5 și 11 iulie 2009 – *De la manipularea istoriei spre o educație europeană: lecții de la vecini* – sub egida Asociației Naționale a Tinerilor Istorici din Moldova, împreună cu Asociația Istoricilor din Moldova, Centrul Educațional *Pro Didactica*, Chișinău și Centrul Educația 2000+, București, având sprijinul financiar al Programului Est-Est: Parteneriat fără Frontiere al Fundației Soros-Moldova. Dezbaterile problemelor cu care se confruntă învățământul istoric din acest spațiu constituie un punct de plecare în soluționarea dilemelor și a controverselor artificiale născute din ingerințele politice în studierea trecutului. Astfel, cadrul metodologic al evaluării curriculumului la disciplina istorie, predarea acesteia în regiunea separatistă nistreană și felul în care este reflectată Marea Unire din 1918 în manualele școlare din Republica Moldova (pentru clasele a IV-a, a VIII-a și a IX-a) sunt câteva din subiectele asupra cărora specialiștii trebuie să-și îndrepte atenția.

Apoi, salutăm apariția acestei lucrări pentru contribuțiile științifice, majoritatea lor propunând soluții pentru problemele enunțate în partea introductivă. Implicarea elevului în alcătuirea unor lucrări de către profesor, impunerea calității în procesul instructiv-educativ, aspectele teoretice și practice prezente în planificarea lecției, multiperspectivitatea și multiculturalitatea în cadrul educației istorice, interpretarea documentelor în procesul studierii istoriei, eseul istoric, conceperea diferitelor teste pentru istorie ca obiect de studiu și tehnicile moderne de organizare a procesului educațional sunt câteva din subiectele abordate în acest segment al lucrării. Poate că pentru unii, fie doar prin enunțul lor, ele pot apărea desuete. Parcurgerea conținutului înlătură însă o asemenea suspiciune, pentru că specialiștii și profesorii au scris, deopotrivă, texte demne de luat în seamă.

Finalmente, considerăm benefică publicarea acestei lucrări din cauză că redă 22 de proiecte de lecție aparținând unor profesori cu activitate curentă la clasă. Ele pot fi luate drept model de orice cadru didactic pasionat de istorie. Acestea ar fi motivele pentru care am considerat că *Îndrumarul metodic pentru profesori*, publicat la Chișinău, sub auspiciile Asociației Naționale a Tinerilor Istorici din Moldova, merită evocat în „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»”. În opinia noastră, este o reușită editorială, cu o valoare academică indubitabilă, pentru care autorii merită toată aprecierea noastră.

Cătălina Chelcu

„Revista română de istorie a cărții”, III-IV, nr. 3 (2006) / 4 (2007), 328 p.

Ultimele numere din „Revista română de istorie a cărții”, urmând, ca structură, pe cele precedente, sunt deosebit de interesante, atât din punctul de vedere al tematicii, cât și din acela al valorii contribuțiilor științifice.

Au apărut, ca și până acum, sub egida celor trei biblioteci importante ale țării: Biblioteca Academiei Române, Biblioteca Centrală Universitară „Carol I” și Biblioteca Națională a României.

Materialele incluse în acest volum au fost grupate în rubricile deja cunoscute, unele adaptate, în funcție de conținutul lor (*Arta tiparului*, „Tolle, lege!” – *Cititori, lecturi, biblioteci*), altele noi, precum: *Filigran*, p. 7-15 (cuprinde cuvinte de aducere aminte la plecarea regretatului academician Virgil Cândea, semnate de către Gabriel Ștrempel și Letiția Constantin, precum și republicarea unui articol de la începutul activității sale publicistice: *Poate fi inclusă cartea lui Carra, Histoire de la Moldavie et de la Valachie, în Bibliografia Românească Veche?*), *Românica*, p. 157-172, ce include două materiale realizate de către Ștefania-Cecilia Ștefan (*Din colecția de carte veche românească a Bibliotecii Naționale a Austriei*) și Gabriela Dumitrescu (*Miron Grindea și revista Adam*) și *Restitutio*, p. 237-255, în cadrul căreia s-a retipărit studiul lui Gabriel Ștrempel (*Sprrijinul acordat de Rusia tiparului românesc în secolul al XVII-lea*), de neocolit, atunci când se vorbește despre activitatea tipografică românească din secolul XVII.

De data aceasta, din partea Colegiului de redacție, *Cuvântul înainte* (p. 5), dedicat rostului cărții de-a lungul timpului, este semnat de către prof. univ. dr. Mircea Anghelescu.

În prima secțiune *Pentru o hermeneutică a cărții* (p. 16-106), prima contribuție, („*Cărți de laudă*” pentru Petru Movilă), ce exprimă interesul permanent al urmașilor pentru faptele culturale ale marelui teolog și cărturar român, aparține regretatului academician Dan Horia Mazilu; în continuare, Ileana Dârja ne face cunoscute noi particularități ale unui exemplar cunoscut din *Palia de la Orăștie – exemplarul de la Biblioteca Națională – filiala Batthyaneum din Alba Iulia* –; în paginile următoare, Ileana Dârja mai semnează un interesant studiu, *Considerații istorice și codicologice pe marginea manuscrisului Psalterium Davidicum cum calendario (Franța: Pontigny / Sens, ante 1170) din colecțiile Bibliotecii Naționale a României, Filiala Batthyaneum – Alba Iulia*, despre cea mai frumoasă Psaltire miniată din întreg tezaurul cultural conservat în această prestigioasă Bibliotecă; *Un Tetraevanghel de la Biblioteca Sfântului Sinod* este titlul articolului semnat de Policarp Chițulescu; avem de-a face cu un frumos Tetraevanghel, din anul 1535, scris pe pergament; era dania vistiernicului Matei și a fratelui său, vistiernicul Sima, pentru mănăstirea Dobrovăț. Despre conținutul, colaboratorii, evoluția în timp a unei reviste literare cu un mare impact în epocă, și astăzi o raritate bibliografică, *Revista Luceafărul (Budapesta: 1902-1906; Sibiu: 1906-1916; București: 1919-1920)*, scrie Radu Cornelia Luminița. Date interesante despre prezența cărții românești vechi, a valorilor bibliofile, inclusiv a periodicelor românești, astăzi, în biblioteca Universității de Stat din Cernăuți, găsim în articolul Olimpiei Mitric, *Cartea românească veche în colecțiile Bibliotecii Universității Naționale „Juri Fed'koviči” din Cernăuți (secolele XVIII-XIX)*. Elena-Maria Schatz, autoarea principală, alături de Robertina Stoica, a *Catalogului colectiv al incunabilelor din România (București, Cimec-Institutul de Memorie Culturală, 2007)*, ne prezintă multe completări și observații la cuprinsul celui mai celebru dintre incunabilele germane: *Cronica de la Nürnberg (1493), expresie definitorie a umanismului german*. Ediția din anul 1582 a *Metamorfozelor* lui Ovidiu și locul ei între celelalte ediții cunoscute, din colecția de rarități bibliofile a Muzeului din Alba Iulia, ne este prezentată de către Doina Dregheciu și Gabriela Mircea: *Un exemplar renașcentist al Metamorfozelor lui Ovidiu în patrimoniul Muzeului Unirii din Alba Iulia, pretext pentru câteva rememorări culturale*. Următorul articol (*Originea Codexului Albaiulensis – Epistulae ex Ponto de Ovidiu*) semnat de către Martin Helzle aduce importante contribuții privind originea manuscrisului albaiulian; un erudit comentariu a *Trei Epistole sobornicești editate în Olanda anulului 1654*, acum păstrate în

colecțiile Bibliotecii Brukenthal din Sibiu, semnează Constantin Ittu; în ultimul articol al secțiunii (*Isaac Newton – un detaliu biografic*), Dan Lăzărescu ni-l prezintă pe savant în postura de sponsor al unor ilustrații de carte.

Secțiunea *Arta tiparului*, p. 107-156, debutează cu articolul lui Doru Bădără, consacrat dezvoltării activității tipografice din timpul lui Constantin Brâncoveanu: *Acțiune politică și demers tipografic în epoca brâncovenească*. Gabriela Mircea revine cu un alt material despre viața și activitatea unui om al cărții, zețar, tipograf și gravor totodată: *Lucrători tipografi în medalion: Ștefan Huszi (sau Hoszu), meșter al vechii Oficiner din Blaj (+ 1817)*. Articolul lui András Emödi, *Tipografia Seminarului Romano-Catolic din Oradea (1745-1804)*, constituie rezumatul volumului cu același titlu, lansat la Oradea, în anul 2004, cu prilejul organizării expoziției jubiliare a tipografiei. Luminița Kövari (în studiul *Încercare pentru o tipologie a letrinei în tipăritura veche românească de la 1508 până la începutul secolului al XVIII-lea*) realizează o atentă analiză a evoluției inițiale ornate în cărțile primelor două secole de tipar românesc; pornind de la realitatea din spațiul vest-european, propune alcătuirea unui „catalog al letrinei românești”.

Secțiunea *Tolle, lege! Cititori, biblioteci, lecturi* (p. 173-236), dedicată practicilor de lectură, circulației cărților, lecturii publice (în baza unor documente privind împrumutul de carte), marilor bibliofili, începuturilor bibliografiei românești, precum și marii literaturi europene, cuprinde lucrările semnate de către: Alexandru Ofrim (*De la lectura cu voce tare la lectura silențioasă*), Olga Cicanci (*Circulația cărților grecești în Țările Române în veacul al XVII-lea și al XVIII-lea*), Constantin Mălinaș (*Împrumutul de carte la Oradea prin anii 1784-1810*); Gabriela Mircea, Ioan Mircea, („*Umbra lui Mihai la Alba Iulia*” sau *Un aspect al problemei românești resuscitat în timpul desfășurării Conferinței regnicolare din 11-12 februarie 1861*); Doina Hendre Biro (*Bathýány o familie de magnați, o familie de bibliofili din spațiul european al secolului al XVIII-lea*); Măriuca Stanciu (*Legende și mituri călătore: Moses Gaster pe urmele Sfântului Graal*); Ileana Stanca Desa (*Un aspect al României europene la sfârșitul secolului al XIX-lea: Bibliografia Națională*); Marina Vazaca (*Ne mai interesează clasicii? – Chateaubriand în limba română*).

La rubrica *Portret* (p. 256-262), prof. univ. dr. Mihai Mitu ne aduce în prim-plan o personalitate culturală poloneză: *Un bibliolog polonez la a 90-a aniversare: Tadeusz Ulewicz*.

Rubrica *Biblion* (p. 263-276) cuprinde prezentările unor volume recente semnate de Adriana Mitu (Mitric, Olimpia. *Manuscrise românești din Moldova. Catalog*. Prefață de prof. dr. Gabriel Ștrempel. Iași: Editura Junimea, 2006, 502 p.+13 f. facsimile color), Olimpia Mitric (*Viața Cuviosului Paisie de la Neamț: manuscris românesc inedit*. Prezentare și studiu introductiv de pr. Eugen Drăgoi. Galați: Editura Partener, 2002, 28 p., [78] p. cu reproduceri), Mircea Angheliescu (Drace-Francis, Alex. *The Making of Modern Romanian Culture. Literacy and the Development of National Identity*. În: Tauris Academic Studies. London-New York, 2006, 248 p.; Cantemir, Dimitrie. *The Salvation of the Wise Man and the Ruin of the Sinful World*. Arabic Edition, English Translation. Editor's Note, Notes and Index by Ioana Feodorov. Introduction and Comments by Virgil Cândea. București: Editura Academiei Române, 2006, 381 p.), George Gană (Cugno Marco. *Mihai Eminescu: nel laboratorio di „Luceafărul”*. Alessandria: Edizioni dell'Orso, 2006, 261 p.), Doru Bădără (Twyman Michael. *L'imprimerie: histoire et techniques*. Traduit de l'anglais par Bernadette Moglia. Lyon: ENS éd.: Institut d'histoire du livre: Les Amis du Musée de l'imprimerie, 2007. Collection: Métamorphoses du livre. [1]f.: il., 114 p.: il. Color, [1]f.).

În *Agenda* (p. 277-288), Doru Bădără, Cătălina Macovei, Cristina Bădără ne prezintă tematica unor expoziții interesante, la a căror pregătire și organizare au participat ei înșiși, de la Muzeul Național Cotroceni, Biblioteca Centrală Universitară „Carol I”, Biblioteca Academiei Române, Biblioteca Națională a României. Din păcate, nu găsim nici o știre despre expozițiile organizate în provincie.

La rubrica *Note* (p. 289-301), Ștefania-Cecilia Ștefan ne pune la dispoziție lista unor titluri din categoria „*Transilvanice*” din fondul *Bibliotecii naționale a Austriei*.

În sfârșit, la p. 302-328, întâlnim *Rezumatetele* în limbile franceză și engleză a materialelor cuprinse în acest număr dublu al revistei.

Și de data aceasta, ne exprimăm speranța că acest periodic de bibliologie – singurul din țară – cu adevărat european, prin întregul său veșmânt grafic (hârtia cretată, reproduceri color, așezarea în pagină întotdeauna inspirată), prin larga deschidere europeană a conținutului lucrărilor, își va continua apariția; tocmai aceste calități, prin demersurile Redacției, trebuie să-i asigure și un loc binemeritat, în cadrul revistelor recunoscute pe plan național.

Olimpia Mitric

„Argesis. Studii și comunicări”, serie nouă, tom XVI, Pitești, 2007, 514 p.

Dominația economicului se manifestă și în ceea ce privește publicarea rezultatelor cercetării trecutului, atât de importante pentru a înțelege prezentul și viitorul. Noul tom al prestigiosului anuar „Argesis” are dimensiuni mult mai reduse comparativ cu volumul precedent, dar cele 45 de studii și articole sunt consistente prin documentare și interpretare.

Secțiunea *Arheologie, Istorie antică* are șapte studii despre trecutul îndepărtat al regiunii de la sud de Munții Carpați. Se remarcă prin rigoarea științifică *Studiul unor resturi arheozoologice descoperite în așezarea de secol VI p. Hr. de la Bălăceanca-Ecluză (județul Ilfov)* al reputatului cercetător Sergiu Haimovici.

Secțiunea *Istorie medievală* are materiale semnate de cercetători cunoscuți prin calitatea interpretărilor (Radu Vergatti, *Mormântul lui Constantin-Vodă Brâncoveanu* (p. 201-208), Maria-Venera Rădulescu, *Cahle cu decor de inspirație heraldică grifonul passant, lei rampanți-afrontați* (p. 209-228) etc.). Deosebit de interesante sunt studiile semnate de Nicolae Constantinescu despre domnia lui Basarab I sau Dragoș Ungureanu despre plătitorii de impozite din timpul domnitorului Constantin Brâncoveanu.

Secțiunea *Istorie modernă și contemporană* ocupă cel mai mult spațiu și materialele sunt semnate de cercetători cunoscuți pe plan local și național (Spiridon Cristoceă, *Școli particulare din Pitești în anul 1846* (p. 343-354); Vasile Novac, *Noi date inedite despre viața și activitatea locuitorilor din plașa Argeș, în anul 1834* (p. 297-334); Teodor Mavrodin, *Aspecte sanitare în județul Argeș în perioada 1831-1840* (p. 335-342) etc.). Istoria militară este bine reprezentată (Vasile Tudor, *Despre primii aerostieri români și luptele lor din 1917* (p. 395-402), Ionel-Claudiu Dumitrescu, *Două mituri ale celui de-al Doilea Război Mondial* (p. 425-429) etc.).

Secțiunea *Istoria culturii, Personalități* cuprinde șapte articole și se remarcă *Grija față de om în filosofia lui Aristotel* de Constantin Alin Ionescu, Mădălina-Adela Ionescu (p. 457-462) sau *Maria a României, regina soldat și artist* de Octavian Ungureanu (p. 479-482).

Rubrica *Addenda* cuprinde două materiale semnate de reputații istorici Constantin Rezachevici și Nicolae Constantinescu, excelente exemple de criticism și spirit polemic.

Prezentul tom se impune în peisajul istoriografiei contemporane prin calitatea informației și a interpretărilor științifice și nu trebuie să lipsească din bibliotecile instituțiilor de cultură.

Ionel-Claudiu Dumitrescu

„Buletinul Muzeului Militar Național *Regele Ferdinand I*”, serie nouă, tom 5, București, 2007, 336 p. + 16 planșe.

Istoria militară reprezintă o parte importantă a trecutului umanității și descifrarea eforturilor depuse pentru înțelegerea fenomenului războinic înseamnă un pas înainte în cunoașterea mentalităților.

Actualul volum se caracterizează prin articole documentate despre evoluția înzestrării armatei române cu echipament modern și organizarea de sisteme de fortificații greu de străpuns în teorie (Ioan Scafeș, *Capul de pod Turtucaia*, p. 115-125). N-au fost uitate rolul armatei române în războiul de la 1877 sau activitatea lui Aurel Vlaicu în punerea bazei aviației militare. Secțiunea de *Istorie contemporană* cuprinde un consistent material despre *Pregătirea politico-ideologică în armată între 1964-1965* de Mihaela Georgescu (p. 232-236). Istoricul Florentin Breazu combate

argumentat mitul invincibilității liniei de cazemate Focșani-Nămoloasa-Galați în anul 1944, sistemul fiind incomplet pregătit chiar și împotriva atacurilor de infanterie prin lipsa sârmei ghimpate (p. 212). Colonelul Mircea Tănase prezintă o interesantă analiză asupra activității trupelor aerportate în anii ultimului război mondial (p. 243-251). O secțiune consistentă a tomului a fost rezervată studiilor despre tehnicile de conservare a obiectelor de patrimoniu.

Tomul a mai oferit spațiu tipografic pentru rubricile *Colecții muzeale*, *Agenda*, *Recenzii și semnalări*.

Volumul, realizat în condiții grafice deosebite, reprezintă un demers istoriografic important și trebuie să fie mai bine popularizat prin rețeaua de biblioteci și muzee.

Ionel-Claudiu Dumitrescu

„Cahiers du Monde russe. Russie, Empire russe, Union soviétique, États indépendants”, XLVIII (1), 2007

Spațiul rusesc a stat mai tot timpul în atenția istoricilor din mai multe țări, interesați de studierea evenimentelor din această zonă. Fie că a fost vorba de Imperiul Rus sau de Uniunea Sovietică, politica externă a Rusiei a fost urmărită îndeaproape de celelalte Mari Puteri. Dar au interesat, în același timp, și transformările de ordin cultural, social și economic de pe plan intern.

Alături de alte reviste precum „Slavic review”, „Russia in Global Affairs”, „Russian review”, revista „Cahiers du Monde russe. Russie, Empire russe, Union soviétique, États indépendants” este consacrată istoriei rusești, dar și celei a URSS-ului ori a republicilor componente. Revistă internațională, interdisciplinară, trilingvă – cu apariții în limba franceză, engleză și rusă –, pune accentul, totodată, pe studiul practicilor de putere în perioada sovietică, iar aproape o treime din articole sunt dedicate fostelor zone ale URSS: Caucaz, Asia Centrală, Tatarstan și Crimeea.

„Les Cahiers du Monde Russe” este o revistă trimestrială, publicată de „Editions de l'EHESS” împreună cu Centrul Național de Cercetare Științifică și de Centrul Național de Carte, din Paris. De la 1959 și până la 1993, revista s-a numit „Cahiers du Monde russe et soviétique” pentru ca, începând cu 1994, să fie cunoscută sub denumirea de „Cahiers du Monde russe. Russie, Empire russe, Union soviétique, États indépendants”. De-a lungul timpului, în paginile revistei s-au regăsit și articole ale unor istorici români, precum Mihai Dimitrie Sturdza, Matei Cazacu, Mihnea Berindei¹. Cu un comitet de redacție din care fac parte, printre alții: Alain Besançon, Wladimir Berelowitch, Olivier Roy, Richard S. Wortman, revista franceză este una dintre cele mai importante publicații dedicate istoriei fostului „Imperiu de la Răsărit”.

La fel ca majoritatea numerelor revistei, cel la care ne vom referi în cele ce urmează este unul tematic, fiind dedicat emigrației de la începutul secolului XX și nu numai. Pe lângă articolele ce fac referire fie la asociații de studenți ruși sau la contactul dintre emigrația rusească și elitele culturale franceze la începutul anilor '20, revista mai cuprinde și articole ce surprind percepția diplomaților francezi din Rusia în deceniile șase-șapte ale secolului XIX asupra măsurilor luate de țarul Alexandru al II-lea pentru desființarea iobăgiei. Cei interesați de studiul politicilor culturale din Uniunea Sovietică vor urmări, cu maxim interes, în paginile revistei o analiză asupra rolului glumelor și anecdotelor în conturarea opiniei publice sovietice pe fondul propagandei anti-americane.

Articolul care ne-a atras nouă atenția este cel al lui Boris Cerny, referitor la Asociația studenților ruși din Paris la începutul secolului XX. Articolul se bazează pe un fond bogat de arhivă, în care autorul urmărește să surprindă profilul „candidatului” rus la o universitate din străinătate, mai ales în Franța, precum și organizarea internă a asociației. Astfel, AER, asociație apolitică, a fost fondată în anul 1883 și se înscrie într-un fenomen nu tocmai întâmplător. La

¹A se vedea în acest număr articolele: Mihai Dimitrie Sturdza, *Bibliographie d'un réquisitoire. La Russie vue par la presse parisienne, juillet 1848 - juillet 1859*, IX (3-4), 1968, p. 386-436; idem, *La Russie et la désunion des principautés roumaines, 1864-1866*, XII (3), 1971, p. 247-285; Matei Cazacu, *À propos du récit russe Skazanie o Drakule voevode*, XV (3-4), 1974, p. 279-296; idem, *Familles de la noblesse roumaine au service de la Russie (XVe-XIXe siècle)*, XXXIV (1-2), p. 211-226; Mihnea Berindei, *Contribution à l'étude du commerce ottoman des fourrures moscovites. La route moldavo-polonoise, 1453-1700*, XII (4), 1971, p. 393-409; idem, *Règlements fiscaux et fiscalité de la province de Bender-Aqkerman, 1570*, XXII (2-3), 1981, p. 251-328.

sfârșitul secolului XIX, au luat ființă la Paris mai multe asociații de studenți: Comitetul franco-american, Asociația franco-scandinavă, permițând o sociabilitate între studenți, precum și integrarea celor străini în mediul universitar francez. În ceea ce îi privește pe studenții ruși, aceștia au reușit să urmeze cursurile universităților franceze și datorită unei „liberalizări” petrecute după Revoluția din 1905. De asemenea, autorul surprinde faptul că a existat o importantă corespondență între studenții de la universitățile din Rusia și cei aflați la Paris, în care sunt surprinse motivele ce îi determinau să părăsească Rusia și să studieze în străinătate. Emigrarea studenților ruși a fost influențată și de politica discriminatorie a statului rus față de minorități, și mai ales față de evrei, în contextul evenimentelor din 1905. În ceea ce privește structura internă a asociației, aceasta era condusă de un comitet compus din 25 de membri, iar bugetul era asigurat în mare măsură din cotizații, ajungând la suma de aproximativ 100-200 de franci. Există un contact permanent între AER și alte asociații, mai ales cu cele din Germania, care își aveau sediile la Freiburg, Leipzig, Berlin. Într-unul dintre cele mai importante congrese ale studenților ruși a avut loc la Karlsruhe, în anul 1913. Se poate observa, în rândurile acestui articol, faptul că emigrația rusească de la începutul secolului XX a fost conectată la realitățile țării de origine, marcată de câteva evenimente importante, cum ar fi Revoluția rusă și adoptarea primei Constituții. Studenții ruși aflați la Paris au fost mai mereu informați de viitorii candidați cu privire la ceea ce se petrecea în Rusia, stabilindu-se astfel contacte și schimburi permanente de idei. O parte din cei ce au studiat în străinătate, veniți cu dorință de a schimba, de a inova, s-au confruntat cu unele probleme de adaptare în societatea rusă, dat fiind și mediul instabil ce nu corespundea provocărilor secolului XX. Din punctul nostru de vedere, revista „Cahiers du Monde russe. Russie, Empire russe, Union soviétique, États indépendants” se numără printre cele mai importante reviste dedicate Imperiului Rus. În paginile revistei, se regăsesc articole de referință pentru cei interesați atât de studierea politicii interne, cât și a celei externe a Rusiei, în diferite etape ale istoriei sale.

Adrian-Bogdan Ceobanu

„Museum. Studii și comunicări”, VIII, Golești – Argeș, 2008, 357 p.

Noul tom al revistei argeșene a oferit un generos spațiu tipografic pentru 50 de demersuri istoriografice, cele mai multe având drept temă trecutul județelor Argeș și Muscel, dar apar și interesante studii de istorie națională și universală.

Secțiunea Istorie cuprinde, cum era și firesc, opt articole despre familia Goleșcu cu subiecte deosebit de interesante (Radu Vergatti, *Boierii Golești și acțiunea masonică prepașoptistă din Valahia*, p. 27-30). Alte materiale surprind aspecte privind ocupațiile locuitorilor din zona Argeș – Muscel și trecutul unor localități din regiune.

Secțiunea Istoria Culturii cuprinde 13 materiale deosebit de utile pentru înțelegerea rolului culturii și a religiei în formarea mentalităților de-a lungul timpului (Dragoș Nicolae Miu, *Simbolistica crucii – repere istorico-etnografice, culturale și spirituale*, p. 163-170; Andreea Șchiopu-Pally, *Geneza metaforei și sensul culturii la Lucian Blaga*, p. 155-158 etc.). O analiză deosebit de interesantă din punct de vedere științific combate mitul atât de răspândit al ciumei lui Pericle, epidemia antică fiind o agresivă manifestare a rujeolei (Ionel-Claudiu Dumitrescu, *Boala copilăriei distruge măreția unei cetăți*, p. 233-235).

Secțiunea Muzeologie cuprinde materiale cu teme foarte diferite, de la situația școlii românești (Nicoleta Elena Pascu, *Eșecul școlar din perspectiva reformei învățământului*, p. 345-349), restaurarea unor obiecte de patrimoniu (Iuliana Popescu, *Conservarea și restaurarea ceasului cu cadran pictat din gospodăria Sârbova, județul Timiș*, p. 307-317) la istoria ocupațiilor (Valentina Popa, *Repere ale practicii unor meșteșuguri argeșene în etapa actuală*, p. 253-261).

Volumul este un instrument util pentru formarea studenților și a profesorilor de istorie, iar cercetătorii pot afla interesante puncte de vedere asupra temelor analizate.

Ionel-Claudiu Dumitrescu

„Buletinul Muzeului Militar Național *Regele Ferdinand I*”, serie nouă, tom 6, București, 2008, 499 p. + 47 planșe color

Publicația militară reprezintă o plăcută apariție în peisajul istoriografiei contemporane prin calitatea articolelor și varietatea temelor propuse. Sunt 53 de materiale și un cuvânt înainte al directorului muzeului. Ilustrațiile de la sfârșit sunt un model într-o epocă în care claritatea lasă mult de dorit.

Studiile incluse în acest tom generos prin spațiu au fost împărțite între mai multe secțiuni. Secțiunea Studii de istorie se deschide cu un articol despre un gladiator din Scythia Minor și se încheie cu cel referitor la procesul de aderare a României la NATO. Se remarcă analiza realizată de Ioan Scafeș asupra organizării unităților de mitraliere din cadrul armatei germane în anii primului conflict mondial, arma care a prelungit luptele până în 1918 prin tăierea elanului ofensiv al forțelor Antantei. Dr. Ion Râșnoveanu prezintă memoriile generalului bulgar Toșev referitoare la luptele de la Turtucaia și se poate observa că trupele române au luptat destul de bine în condițiile lipsei de experiență, pierderile inamicului ajungând la 25% din efectivele angajate. Din păcate, s-a demonstrat că defensivă nu ridică moralul unei armate, iar o înfrângere amplifică dezastrul.

Secțiunea de muzeografie cuprinde materiale interesante despre istoricul uniformelor în armata română (Luminița Giurgiu, Teodora Giurgiu, Emil Boboescu), obuzierul Krupp de calibrul 210 mm, model 1888/1918 (Cornel Scafeș), armamentul alb (Horia Vladimir Șerbănescu) sau tunurile antiaeriene germane păstrate la muzeul din Constanța (Vochițu Andrei).

Trecerea timpului de care se teme în realitate chiar și piramidele afectează grav exponatele realizate din materiale perisabile sau expuse în spații neprotejate împotriva factorilor de mediu. Metodele de restaurare sunt prezentate în cinci materiale, remarcabil fiind cel despre refacerea unei armuri tip Maximilian (p. 452-473).

Trebuie să remarcăm în mod deosebit implicarea Muzeului Militar Național în opera de educație a tinerei generații, activitățile desfășurate fiind amintite de Ioana Iuga și Valeria Bălescu. Personalul muzeului nu s-a izolat într-un turn de fildeș al rigorii științifice și a reușit să atragă elevii prin manifestările privind reconstituirea unor epoci istorice greu de imaginat chiar și prin utilizarea ultimelor realizări informatice.

Inimosul colectiv al muzeului trebuie să ofere și pe mai departe noi realizări istoriografice de înalt nivel intelectual.

Ionel-Claudiu Dumitrescu

„Acta Bacoviensia”. Anuarul Arhivelor Naționale Bacău, III, 2008, 315 p.

Ajunsă la a treia apariție, „Acta Bacoviensia”, singura publicație viabilă a unei Direcții județene a Arhivelor Naționale din Moldova, încearcă să-și găsească drumul între revistele profesionale și cele de specialitate. Tematic, revista este împărțită în două secțiuni distincte: una de *Istorie*, care ocupă o parte importantă din lucrare (19 studii și articole, 274 de pagini), și una de *Arhivistică* (patru articole, 28 pagini). La sfârșit sunt înserate două recenzii, mai corect spus două prezentări de carte.

Majoritatea articolelor cuprinse în acest număr sunt comunicări ținute la simpozionul ce are loc anual la arhivele din Bacău. Diversitatea preocupărilor științifice precum și posibilitățile de documentare a participanților se reflectă în mod direct și în calitatea materialelor publicate. Pentru unii dintre ei, lipsa unor biblioteci locale care să le ofere șansa de a avea la îndemână măcar o parte din cărțile publicate constituie un obstacol în calea întocmirii unor studii valoroase. În aceste condiții, colegiul de redacție are dificilă misiune de a selecta materiale după valoarea lor și nu după faptul că autorul a participat la simpozion, ceea ce nu prea se observă în sumarul anuarului.

O parte din lucrări sunt legate de orașul și ținutul Bacău. Anton Coșa deschide partea de istorie cu o mai veche preocupare a sa legată de *Menirea centrului istoric al orașului Bacău* (p. 7-23). Pornind de la premisa că „factorul instituțional ecleziastic catolic în apariția și consolidarea vieții urbane din Bacău” a fost determinant, autorul face o scurtă prezentare a evoluției arhitectonice a orașului până în zilele noastre. Momente din istoria școlii din județul și orașul Bacău sunt tratate în

articolele Elenei Ungureanu, *Școala primară băcăuană până la Primul Război Mondial* (p. 154-163), și Cornelinei Cucu, *Învățământul primar băcăuan în perioada 1864-1918* (p. 220-241), acesta din urmă putând fi baza unei lucrări dedicată învățământului primar din județul Bacău.

Un alt grupaj de articole are în vedere relațiile dintre Moldova și Transilvania între secolele XVII și XIX. Seria este deschisă de Ioan Lăcătușu, *Documente privind relațiile dintre Transilvania și Moldova, cu referire la scaunul Treiscaune și ținutul Bacău (sec. XVII-XVIII)* (p. 59-84). Autorul prezintă pe scurt o serie de fonduri documentare aflate în păstrarea Arhivelor Covasna, cu referire la relațiile dintre scaunele secuiești și Moldova. Datorită faptului că sunt scrise în limba maghiară sau latină, aceste documente sunt puțin cercetate de istoricii români, deși în ele se regăsesc numeroase informații privind, de exemplu, delimitarea graniței dintre Transilvania și Moldova în zona Carpaților de Curbură; organizarea și activitatea punctelor vamale și paza graniței; relațiile economice, activitatea negustorilor și organizarea târgurilor de la Brețcu, Ilienii, Sf. Gheorghe și Tg. Secuiesc; mișcarea migratorie (moldoveni stabiliți pe moșiile groșilor din Treiscaune, emigrarea iobagilor, a militarilor români și secui din regimentele grănicerești în Moldova) etc. Considerăm că acest gen de articole, care pun în valoare informații de primă mână, aflate în fonduri care la prima vedere nu prezintă importanță sau despre care cercetătorii nu au cunoștință, sunt utile și reprezintă pentru arhiviști un mod elegant de a prezenta aplecarea lor către cercetarea științifică. Vasile Stancu cu *Acte românești referitoare la legăturile secuilor cu Moldova* (p. 85-94) și Silviu Văcaru cu *Bejenari transilvăneni în Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea* (p. 119-127) se înscriu cu noi contribuții privind pendularea unui însemnat număr de oameni de o parte și de alta a Carpaților Orientali.

Istoria locală face obiectul mai multor articole, printre care amintim: Stela Giosan, *Documente privind începutul sistematizării orașului Botoșani* (p. 128-133); Mariana Delia Pohrib, *Considerații privind unitățile spitalicești gălățene la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX* (p. 134-153); Adrian Pohrib, *Poliția gălățeană în perioada Rezidenței Regale a ținutului „Dunărea de Jos”* (p. 164-196); Mihai Liviu Adafini, *Panciu – ad urbe condita* (p. 197-204); Ionela Nițu, *Din trecutul stațiunii balneo-climaterice Băile Govora* (p. 242-250) etc. Folosind în mare parte doar documente de arhivă și mai puțin bibliografia aferentă temei pe care o abordează, articolele de mai sus sunt de folos doar celor care urmăresc informații punctuale referitoare la o anumite evenimente din viața unei localități.

Lipsa arhiviștilor cu o anumită experiență în domeniu și cu aplecare către cercetarea arhivistică se resimte din plin și prin numărul mic de materiale prezent la secțiunea de *Arhivistică*. Preocuparea pentru destinul arhivelor se pare că a rămas doar în grija celor ajunși deja în prag de pensie sau pensionaților și nu a tinerilor „cercetători” arhiviști. Credem că teme precum cele abordate de Raluca Andronic și Ioan Lăcătușu, *Din preocupările Arhivelor Naționale Covasna pentru perfecționarea activității de îndrumare și control la creatorii și deținătorii de arhive* (p. 297-302) și Florin Alexandru Duță, *Perfecționarea inventarelor fondurilor arhivistice create de sfaturile populare raionale* (p. 281-287) rămân în continuare de actualitate. La rândul ei, Rodica Iftimi face o analiză a modului de perfecționare a evidenței fondurilor și colecțiilor din Arhivele Naționale Iași, iar Stela Giosan prezintă *Colecția de Manuscrise de la Arhivele Naționale Botoșani* (p. 274-280).

Considerăm că lărgirea Colegiului de redacție și constituirea unui Colegiu științific, care să-și dea girul asupra calității materialelor propuse spre publicare, pot elimina diferențele mari între materialele publicate și, în același timp, pot atrage noi colaboratori.

Silviu Văcaru

„Historia Urbana”, XVI, 2008, nr. 1-2, 286 p.

Cel de-al XVI-lea tom al anuarului Institutului de Cercetări Socio-Umane de la Sibiu și al Comisiei de Istorie a Orașelor din România, din cadrul Academiei Române, este structurat pe câteva paliere tematice, care ilustrează preocupările actuale din acest domeniu.

În primul grupaj sunt reunite trei articole al căror obiect de cercetare îl reprezintă problema îndelung dezbătută a genezei urbane. Laurențiu Rădvan propune câteva *Considerații istorice*

privitoare la evoluția orașelor din regatul Ungariei, Gheorghe I. Cantacuzino înfățișează *Unele considerații privind începuturile orașului Câmpulung și ale curții domnești*, iar Denis Căprăroiu își îndreaptă atenția *Asupra începuturilor orașului Câmpulung*.

Monumente și fortificații este titlul celei de-a doua secțiuni a revistei și cuprinde două studii: acela al Paraschivei-Victoria Batariuc, *De l'histoire de l'église Sfântul Dumitru de Suceava* și unul colectiv, intitulat *Fortificațiile orașului medieval Târgoviște. Contribuții arheologice*, la care au contribuit Petru Diaconescu, Gheorghe Olteanu și Tiberiu Musca. Acesta din urmă reprezintă o bună ocazie pentru a repune în discuție un aspect important și controversat al istoriei urbane românești, cel al caracterului deschis, lipsit de un sistem de apărare al orașelor din spațiul extracarpatic. În schimb, studiul Paraschivei-Victoria Batariuc se întemeiază pe rezultatele cercetărilor arheologice desfășurate în deceniul al șaptelea al secolului trecut în perimetrul actualei biserici Sfântul Dumitru din Suceava. El reprezintă o recapitulare a principalelor teorii referitoare la datarea și apartenența edificiilor din spațiul respectiv, anterior construirii acestui lăcaș, în timpul domniei lui Petru Rareș. De asemenea, pe baza mărturiilor narative și documentare, sunt rememorate momentele mai însemnate din trecutul acestui monument, încercându-se identificarea modificărilor care s-au adus de-a lungul vremii clădirii inițiale. Autoarea amintește că, uneori, restaurările moderne inițiate încă din perioada interbelică și care, cu întreruperi, continuă și astăzi, nu s-au făcut întotdeauna respectându-se principiile de bază ale acestui tip de intervenții.

Paul Niedermaier își propune să deslușească *Semnificația planului orașului*, printr-un studiu comparativ, întemeiat pe analiza evoluției spațiale a cinci orașe din Transilvania, Țara Românească și Moldova. Încheierile propuse în acest studiu au pornit de la interpretarea structurii planimetrice și a texturii parcelare a orașelor Sighișoara, Târgoviște, Suceava, Sebeș și Câmpulung, reconstituite și publicate în *Atlasul istoric al orașelor din România*. Din aceste planuri, autorul constată o tendință spre forme mai puțin regulate în orașele din afara arcului carpatic, o trăsătură pusă pe seama raportului dintre oraș și puterea centrală. Dimpotrivă, în Transilvania se constată o persistență a formelor mai bine organizate de parcelare, care s-ar datora faptului că regele, voievodul, respectiv principele au avut o posibilitate limitată de a se implica în treburile interne ale orașelor. Cauza părăsirii texturii regulate în cazul orașelor din Moldova și Țara Românească ar reprezenta-o puterea limitată pe care au avut-o organele de autoconducere ale orașelor extracarpatic. Același fenomen este explicat și prin amestecul dintre populația mai veche, obișnuită cu așezări neregulate, și populația nouă, ce locuia în zone amenajate organizat. Acestor posibile explicații ale lipsei de organizare a tramelor stradale din orașele Țării Românești și Moldovei i-am putea adăuga, pentru perioada în care influențele sud-dunărene devin vizibile, și contaminarea cu un anumit model de locuire urbană specifică orașelor din Balcani, de unde provin o parte din noii locuitori ai orașelor. De altfel, de la început, autorul încadrează orașele din interiorul arcului carpatic în sfera culturală central-europeană și, implicit, zonei culturii occidentale, iar pe celelalte în sfera culturii bizantine, peste care s-au suprapus, ulterior, și influențe otomane. Alături de studiul lui Paul Niedermaier din paragraful *Istoria urbanismului* mai face parte și cel al Gabriellei Olasz, care ne îndreaptă atenția spre *Orașele secuiești din Transilvania*.

Simboluri, identitate și modernizare reprezintă un alt grupaj tematic al volumului. El cuprinde studiile alcătuite de: Marius Păduraru, *Cele mai vechi sigilii ale orașului Pitești, imprimate pe două acte inedite din prima jumătate a secolului al XVII-lea*, Mihai-Aurelian Cărunțu, *Un adept al modernizării Sucevei la cumpăna dintre două veacuri. Franz Ritter von Des Loges (1846-1914)*, fost primar al Sucevei, de numele căruia se leagă dezvoltarea urbanistică a orașului după modelul celor apusene. Din acel efort modernizator au făcut parte reorganizarea unui nou centru administrativ, construcția unor edificii școlare și de sănătate publică, precum și o serie de măsuri edilitare. În cadrul aceleiași secțiuni, Mariana Șlapac ne prezintă înfățișarea unor „Orașe noi” din *Basarabia*. Autoarea a insistat asupra localităților Ismail, Cahul și Bolgrad, acolo unde, în cazul primelor două, din inițiativa autorităților centrale, iar în cel din urmă datorită coloniștilor bulgari, spațiul urban a fost amenajat urmând modele geometrice bine definite. Tot acolo, linii prestabilite au fost impuse și în privința înfățișării și dimensiunii clădirilor în funcție de poziția pe care acestea o ocupau pe harta „noilor orașe”, în centru sau periferie. Cazul celor trei localități este semnificativ, pentru că au fost întemeiate pe teritorii libere, neconstruite, iar

intervențiile constructive s-au făcut fără a ține seamă, ca în alte cazuri, de o locuire urbană anterioară. Pornind de la cadrul în care au apărut „orașele noi”, Mariana Șlapac propune, de la începutul studiului, o clasificare a localităților urbane basarabene din perspectiva raportării la așezările preexistente. Astfel, menționează cazuri în care aceste intervenții au presupus restructurări serioase ale osaturii urbane anterioare, cu păstrarea fragmentară a acesteia, așa cum s-a petrecut la Cetatea Albă și Bălți. Alteori, ca în cazul Chișinăului, Sorociei și Hotinului, s-au practicat extinderi ale vechilor așezări sau au apărut orașe cu planuri noi, care ignoră evoluția anterioară, astfel petrecându-se la Bender și Chilia.

În finalul grupajului *Simboluri, identitate și modernizare*, Teodora Bonteanu indică legătura dintre *Ideea dinastică și identitate națională în Imperiul Austro-Ungar 1880-1919. Expresii ale artei publice*. Șerban Dragomirescu și Radu Săgeată încearcă să dea răspuns unei situații apărută în deceniile din urmă, *Statutul de municipiu – o necesitate obiectivă, o modă a perioadei de tranziție sau o încercare de reabilitare a unor așezări urbane fără perspective de dezvoltare?*

Rubrica *Recenzii, Note bibliografice* reunește semnalările și observațiile asupra unor publicații recente, în care au fost abordate subiecte de istorie urbană. Iar la final, Anton Coșa semnează *In memoriam Alexandru Artimon (1939-2008)*, arheolog și istoric recunoscut pentru contribuția la cunoașterea trecutului localităților urbane din fostele ținuturi Bacău și Trotuș, stins din viață în anul apariției acestui număr al revistei.

Marius Constantin Chelcu

„Studii și materiale de istorie medie”, XXVI, 2008, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, Editura Istros, 2008, 477 p.

Urmărind sumarul acestui număr al revistei Institutului de Istorie „N. Iorga” din București, tipărită la Editura Istros din Brăila, descoperim, așa cum ne-am obișnuit în ultimii ani, o ordonare a materialelor în cadrul unor teme actuale de cercetare a medievalității și pre-modernității românești.

Primul grupaj este alcătuit din trei contribuții adunate sub titlul *Elites et réseaux commerciaux*, fiind semnate de Benoît Joudiou, *La fortune et le pouvoir: le modèle byzantin de l'enrichissement*, Bernard Doumerc, *Intellegentie pecuniae querendo, l'enrichissement du patriciat vénitien au quinzième siècle* și Gheorghe Lazăr, *„De la boutique à la terre”. Les marchands „grecs” et leurs stratégies d'insertion sociale (Valachie, XVIIe siècle)*. Cele trei studii sunt rezultate ale unui proiect de cercetare derulat prin colaborarea dintre Institutul de Istorie din București și Universitatea din Toulouse, intitulat *Elites, échanges et réseaux commerciaux de l'Adriatique à la Mer Noire, XVe-XVIIIe siècle*. Asupra ultimului studiu vom insista dintr-o rațiune subiectivă, preocupările similare cu cele ale autorului trezindu-ne interesul pentru acest text. Chestiunea negustorilor greci, a condițiilor în care s-a desfășurat activitatea acestora în spațiul românesc, precum și felul în care ei reușesc să depășească barierele etnice și sociale au atras atenția specialiștilor. O reevaluare și o privire proaspătă asupra acestui domeniu, așa cum încearcă de ceva vreme Gheorghe Lazăr, o considerăm binevenită din perspectiva diversității opiniilor și a metodelor de abordare ale temei. Dacă în sens politic schimbarea stăpânului Strămtorilor a afectat poziția elementului grecesc în zona balcanică, din perspectivă economică modificarea s-a dovedit benefică. După căderea zidurilor Constantinopolului, negustorii greci, favorizați de rolul ce le-a fost acordat în politica economică a sultanilor, au profitat de noua situație. În acest context, ei au preluat poziția pe care o deținuseră anterior negustorii italieni în comerțul levantin, devenind, în secolele XV și XVI, o prezență foarte activă. Expansiunea rețelelor de comerț grecești spre Europa Centrală va cunoaște apogeul în secolul XVII. Poziția privilegiată recunoscută acestui grup, în egală măsură, de otomani și de factorii politici din țările române, precum și activitățile specifice în care solidaritatea juca un rol important au condus, în timp, la formarea unei conștiințe proprii negustorilor greci. Această situație a avut și urmări mai puțin plăcute, generând din partea grupului majoritar sentimente de respingere care, uneori, în secolele XVII și XVIII, vor căpăta forme violente. Pornind de la acest context, Gheorghe Lazăr urmărește, pe baza unor studii de

caz, surprinderea strategiilor de inserție socială ale negustorilor greci. Între metodele folosite de unii dintre ei, cu scopul pătrunderii în rândul boierilor, apropierea de puterea politică (domnia) a reprezentat, de regulă, primul pas al acestei tentative de ascensiune socială. Un alt mijloc aflat în continuarea celui dintâi l-a reprezentat ocuparea unor funcții în Sfatul domnesc. Nu întâmplător, având în vedere preocupările economice anterioare, cel mai adesea acestor oameni noi li se încredințează dregătoriile de căminar sau vistiernic. În șirul acelorași strategii, au mai fost identificate cele matrimoniale, cât și investițiile funciare, acestea din urmă acordând legitimitate și consolidând legătura cu categoria boierilor. Astfel structurat, studiul „*De la boutique à la terre*”. *Les marchands „grecs” et leurs stratégies d’insertion sociale (Valachie, XVIIe siècle)* este convingător, venind în sprijinul aprofundării unei teme vechi și dificile, aceea a căilor de pătrundere a grecilor în țările române.

Cel de-al doilea paragraf din cuprinsul volumului este construit în jurul observării raportului *Putere seculară – putere spirituală* și este alcătuit din două contribuții. Prima este cea a Violetei Barbu, o continuare a studiului *Dreptul de protectorat al puterii seculare asupra misiunilor și comunităților catolice din țările române în secolul al XVII-lea*, prilej pentru a analiza statutul pe care l-au avut locuitorii catolici ai unor țări ortodoxe aflate sub autoritatea unei puteri islamice într-un veac în care tensiunile religioase au atins limite extreme. Cel de-al doilea studiu, intitulat *Contextul închinării mănăstirii Mărgineni la Muntele Sinai*, este o contribuție a Marianei Lazăr, prin care fenomenului închinării mănăstirilor românești la Locurile Sfinte din Orient i se mai adaugă o nuanță. Închinarea acestui lăcaș, ctitorie a Cantacuzinilor, la Muntele Sinai, nu s-a făcut, inițial, cu acceptul ctitorilor, ci prin voința domnească a lui Nicolae Mavrocordat. Prezentarea acestei situații excepționale, precum și publicarea a două acte prin care boierii Cantacuzini vor recunoaște, ulterior, ceea ce inițial fusese un abuz aduc, așa cum aminteam, noi perspective atât în domeniul studierii fenomenului închinării mănăstirilor, cât și în privința examinării relațiilor dintre două componente ale puterii politice din trecut, anume domnia și boierimea.

Un alt paragraf al revistei reunește studiul lui Ioan-Aurel Pop, *Numele din familia regelui Matia Corvinul – de la izvoarele de epocă la istoriografia contemporană* și o primă parte a celui semnat de Radu Lupescu, *Istoriografia română și maghiară referitoare la Ioan de Hunedoara*. Cele două contribuții sunt incluse în paragraful *Corvineștii: istorie și istoriografie*.

În continuare, sub titlul *Secolul XV: Mărturii documentare*, Petronel Zahariuc publică *Patru documente inedite din secolul al XV-lea privitoare la istoria Țării Românești*. Dintre acestea, două sunt necunoscute, celelalte două fiind știute doar pe baza unor scurte rezumate. Actele au fost descoperite în arhivele mănăstirii Simonopetra de la Muntele Athos și se referă la mănăstirea Bolintin și la stăpânirea unor sate. Studiul *Chilia și Cetatea Albă în vara anului 1484. Noi documente din arhivele Italiene* constituie, pentru Alexandru Simon, prilejul de a repune în discuție, pe baza unor surse descoperite în arhivele din Milano, problema pierderii de către Moldova a cetăților pontice.

Secțiunea *Varia* reunește studiul lui Matei Cazacu, *Niko de Frastani ou Nica de Corcova: Un épirote au service des princes de Valachie (c. 1560-1618)*. Studiul este interesant fiindcă oferă un exemplu de eșec al integrării sociale pentru o familie de greci stabilită în Țara Românească. Cunoașterea destinului ei dramatic, în plan social și economic, arată că succesul unor familii precum Cantacuzino, Ghica, Catargi, Rosetti ș.a. nu a fost obținut ușor, ci urmând, pas cu pas, generație după generație, un proiect de integrare socială ale cărei coordonate au fost schițate într-un alt studiu din cuprinsul acestui număr al revistei, cel al lui Gheorghe Lazăr. În același grupaj al intervențiilor pe teme variate a fost inclusă și cea a Ilenei Căzan, „*Moștenirea*” lui Mihai Viteazul: *Datoriile Habsburgilor față de Nicolae Pătrașcu*, din cuprinsul căreia aflăm care a fost originea sumelor pe care Casa de Austria le datora lui Mihai Viteazul și, în consecință, după moartea acestuia, fiului său, Nicolae Pătrașcu, precum și modalitățile prin care s-a încercat, timp de douăzeci și șase de ani, rezolvarea acestei probleme. Ștefan Andreescu îl prezintă pe *Octavio Sapiencia: Un cleric sicilian la Istanbul și pe Marea Neagră la începutul secolului al XVII-lea*. Experiența acumulată vreme de 12 ani în Imperiul otoman a fost redată de acest preot catolic în lucrarea *Nuevo tratado de Turquía*, tipărită la Madrid în 1622 și reprezintă o mărturie de primă mână privitoare la situația Imperiului otoman în primele decenii ale secolului XVII.

Aceeași secțiune mai cuprinde studiul lui Tüdös S. Kinga, „*Trăiau după legi și reguli distincte*”: *Datinile de moștenire ale secuilor*, ce urmărește unul din elementele care au conferit identitate acestei comunități, și *Note cu privire la terminologia urbană medievală din Moldova (termenul Miasto)* alcătuit de Laurențiu Rădvan. Autorul celui din urmă studiu, după o succintă recapitulare a opiniilor istoriografice apărute în legătură cu termenii care au desemnat în trecut orașul, își îndreaptă atenția asupra celui de *miasto*, prezent în sursele care s-au păstrat din veacul XV și introdus în limbajul cancelariei pe filieră polonă. Analizând situațiile în care apare acest termen, în paralel cu cel mai des folosit de *târg*, existând și cazuri în care cele două cuvinte sunt prezente în același act, Laurențiu Rădvan ajunge la concluzia că aceștia nu se suprapun deplin în privința înțelesului. Este o concluzie care diferă de opinia lui C. Giurescu, pentru care utilizarea lor ținea doar de formația pisarului.

Rubrica *Discuții* cuprinde o vastă recenzie semnată de Dan Ioan Mureșan intitulată *Bizanț fără Bizanț? Un Bilanț pe marginea lucrării Între Roma și Bizanț. Societate și putere în Moldova (secolele XIV-XVI)*, Iași, 2008, al cărui autor este Liviu Pilat. Paginile de față aparțin unei polemici care durează între cei doi de câțiva ani, o dezbatere având ca miez problema statutului pe care l-a avut Mitropolia Sucevei în relațiile cu Patriarhia ecumenică de la Constantinopol. Autocefalia existentă sau doar pretinsă a Bisericii Țării Moldovei a născut o dispută care, pe alocuri, a depășit teritoriul științific al cântăririi detașate a argumentelor oferite de cealaltă parte, păreri contrare fiind prea grabnic respinse, iar dialogul devenind, din păcate, imposibil. Nădăjduim ca autorii care împart același domeniu de specializare să nu se mai întâlnească pe terenul cercetării ca pe un câmp de luptă, ci să ajungă la un armistițiu și la un *bilanț* care să fie rodul unei judecăți mai așezate.

Completările și îndreptările lui Șerban Papacostea, Ștefan Andreescu, Alexandru Ciocîltan, Alexandru Simon, Lidia Cotovanu, Constanța Vintilă-Ghițulescu, Maria Coman și Victor Spinei pe marginea unor teme variate se regăsesc în rubrica *Addenda et Corrigenda*. Revista se încheie cu paragraful *Recenzii și notițe bibliografice*, în care sunt semnalate și comentate noile apariții editoriale.

Marius Constantin Chelcu

„Buletin Istoric”, nr. 9 (2008), Iași, Editura „Presa Bună”, 2008, 290 p.

Așa cum ne-am obișnuit deja, la sfârșitul fiecărui an, Departamentul de Cercetare Științifică de pe lângă Episcopia Romano-Catolică de Iași publică un „Buletin Istoric” în care sunt adunate cele mai noi cercetări în domeniul istoriei catolicilor din Moldova, întreprinse de preoți și cercetători în domeniu.

Cuprinsul, de această dată puțin modificat față de precedentele numere, are ca structură următoarele rubrici: „Repere culturale”, „Din viața Diecezei de Iași”, „Din istoria rezistenței anticomuniste” și „Varia”, cărora li se adaugă un număr de zece recenzii.

Volumul se deschide cu un *Cuvânt înainte* scris de preotul Ștefan Lupu, urmat de discursul rostit de Excelența Sa Petru Gherghel, Episcop de Iași, la simpozionul *Text și discurs religios*, intitulat *Contribuția catolicilor români la traducerea textelor sacre*, în care sunt prezentate eforturile Bisericii Catolice de a pune în variantă românească textele sacre, „în special *Noul Testament* sau a unor cărți din acesta”. Un astfel de text este prezentat de Traian Diaconescu: *Revelația manuscriselor. Silvestro Amelio da Fogia, Conciones Latinae-Muldo, Iași, 1725*. Autorul consideră că orice predică scrisă românește de Silvestru Amelio da Fogia are o valoare multiplă. „Din punct de vedere istoric, atestă cultivarea limbii române, pe lângă limba latină, în cultul catolic din Moldova și faptul că enoriașii catolici erau românofoni, chiar dacă unii dintre ei vorbeau încă limba lor vernaculară în viața cotidiană. Din punct de vedere lingvistic, predicile redactate de Silvestro Amelio sporesc cunoștințele noastre despre graiul moldovenesc de la începuturile secolului al XVIII-lea, iar din punct de vedere teologic, oglindesc o etapă din viața confesiunii catolice și a omileticii creștine pe teritoriul românesc”. La rândul său, preotul Antonel Aurel Ilieș, în studiul său intitulat *Pr. Gaspere Malandrino sa noto: frate minor conventual*,

misionar în Moldova, și „posibila” sa traducere în limba română a Catehismului cardinalului Bellarmino, se ocupă de o încercare de a transmite cuvântul Domnului în limba română, încă de la jumătatea secolului XVII.

Ca de obicei, studiile ce se regăsesc în rubrica „Din viața Diecezei de Iași” dau consistență Buletinului, tratând în manieră științifică diverse aspecte ale istoriei catolicilor de la est de Carpați. O scurtă și concisă biografie a unui episcop de Iași ne este prezentată de Fabian Doboș în articolul său *Episcopul Dominic Jaquet (1843-1931). Aspecte Biografice*. Având avantajul de a fi cercetat fonduri din mai multe arhive europene, autorul aduce informații inedite despre viața și activitatea lui Dominic Jaquet înainte de numirea sa ca episcop (preot paroh la Cerneux-Pequinot, profesor la Colegiul „Sfântul Mihail” din Fribourg) și după demisia din funcția de episcop de Iași (perioada romană și reîntoarcerea la Fribourg). La rândul său, Emanuel Imbrea ne prezintă un moment din *Viziia canonică în Dieceza de Iași a episcopului Nicolae Iosif Camili* și anume parohiile Grozești, Dormănești, Bacău, Luizi-Călugăra, Valea Seacă și Faraoani.

Așa cum afirmam și cu alt prilej, multe dintre studiile referitoare la comunitățile catolice din Moldova, publicate în cuprinsul *Buletinului*, pot sta la baza unor viitoare monografii. În acest cadru se înscrie și studiul preotului Cornel Cadar, *Catolicii din Horgești până în pragul sec. al XX-lea*, care încearcă să găsească originile catolicilor din satul natal. O întreprindere greu de realizat datorită lipsei din arhive a documentelor de la începutul secolului XIX, moment în care se așează cei dintâi catolici în Horgești. Cert este că prima mențiune sigură a unor credincioși de rit latin în această localitate este de la începutul anului 1819, iar de atunci comunitatea și-a păstrat existența până în zilele noastre.

Studiind *Proprietățile Bisericii catolice din Iași*, Silviu Văcaru prezintă mai multe documente inedite prin care Biserica Catolică cumpără un teren situat între șesul Bahluiului și drumul Copoului, pe care urma să se amplaseze cimitirul catolic. O parte din acesta, 142 de stânjeni, era donat municipalității, la 23 aprilie 1835, pentru a se înființa Grădina Publică. Acest teren „s-a dăruit de veci în folosul publicului orașenilor, fără a să pretindirisi de la stăpânire vreo plată”.

Două studii consistente se ocupă de rezistența preoților catolici la represaliile regimului comunist. Continuând o mai veche preocupare despre martirii Bisericii Catolice în anii de început ai prigoanei comuniste, pe baza „unor ample investigații în arhivele românești – atât ecleziaști, cât și în cele ale organelor de represiune”, Dănuț Doboș și Sebastian Doboș reușesc în studiul lor, *Biserica Romano-Catolică din România în anii regimului comunist (1948-1989)*, să aducă noi clarificări în încercarea regimului de a dezbină Biserica de rit latin. La rândul său, Wilhelm Dancă prezintă, în *Testamentul spiritual al episcopului Anton Durcovici*, ultimii ani din viața episcopului de Iași, ani petrecuți în închisoare. Declarația dată în fața anchetatorilor este un adevărat testament lăsat credincioșilor laici, pe care-i invită să „creadă și să trăiască adevărurile credinței”.

Rubrica „Varia” cuprinde mai multe articole dintre care remarcăm doar pe cele ale lui Cristinel Farcaș, *Relația dintre Principatele Române Unite și Vatican referitor la Legea secularizării din anul 1863* (citind materialul credem că în loc de Principatele Române Unite mai corect era România), și Petru Ciobanu, *Aspecte ale pontificatului papei Benedict al XV-lea (1914-1922)*.

În mod cu totul surprinzător, în acest număr al *Buletinului* nu apar studii care să aibă la bază documente aflate în posesia arhivei Episcopiei de Iași. Publicarea lor ar scoate la iveală noi informații deosebit de utile privitoare la comunitatea catolică.

Revista se încheie cu mai multe „Recenzii”, făcute unor cărți apărute la editurile Episcopiei Romano-Catolice din Iași și ale Arhiepiscopiei Romano-Catolice din București, dar și la alte edituri, toate având însă ca temă centrală comunitatea catolică.

Silviu Văcaru

„Acta Moldaviae Septentrionalis”, VII-VIII, 2008-2009, Muzeul Județean Botoșani, Editura Quadrata, 2009, 313 p.

Acest număr al periodicului Muzeului din Botoșani reunește contribuții științifice acumulate timp de doi ani. Volumul însumează peste treizeci de articole ce au fost ordonate cronologic și tematic în cuprinsul a șase secțiuni.

Primul paragraf al volumului a fost dedicat împlinirii a 570 de ani de la atestarea orașului Botoșani. În preambul, Ioan V. Prăjinaru invită la o rediscutare a problemei originii oiconimului „Botoșani”. Pornind de la enunțarea opiniilor, adesea divergente, apărute de-a lungul vremii în jurul acestui subiect, autorul propune o nouă modalitate de interpretare a genezei numelui localității. Abordarea nu este, însă, în întregime nouă, fiind, mai degrabă, o dezvoltare a opiniei lui N.A. Constantinescu, potrivit căruia Botoș provine de la cuvântul „boț”, iar Botăș de la „botă”. Autorul crede că purtătorul poreclei de Botăș ar fi fost un localnic devenit lider al obștii, combătând, astfel, ipoteza originii maramureșene a întemeietorului. Dacă în privința poreclei de la care vine numele celui care dat denumirea orașului putem fi de acord, în privința originii localității nu dintr-un sat ci, așa cum propunea V. Tufescu, dintr-un iarmaroc, este greu de argumentat în lipsa altor indicii în afară de amplasarea geografică, pe un platou, la distanță de o sursă de apă sau de configurația tramei stradale a târgului vechi. Mai mult, supoziția lansată de Ioan V. Prăjinaru, precum că acest Botăș autohton, român sau chiar armean, cum susține autorul, ar fi fost nu stăpânul unui sat, ci al locului de târg, este greu de susținut de vreme ce dăruirea de către domnie a veniturilor unor târguri către mănăstiri sau boieri reprezintă un proces mai apropiat timpurilor moderne, neexistând dovezi pentru asemenea cazuri în vremea întemeierii statului medieval. Statutul de târg al doamnelor Țării Moldovei pe care îl capătă Botoșanii reprezintă, într-adevăr, o situație specială, dar diferită din perspectivă juridică de cea din a doua jumătate a secolului XVIII, atunci când cele mai multe târguri vor fi dăruite de domnie unor particulari.

Într-un alt studiu din această primă secțiune de istorie urbană, Daniel Botezatu abordează tema evoluției ocolului domnesc al Botoșanilor. Este un studiu bine documentat și structurat în funcție de moșiile care au făcut parte din respectiva unitate economică și administrativă. Trecutul acestor moșii a fost urmărit până în momentul dezmembrării din voință domnească a ocolului, în urma daniilor oferite unor așezăminte bisericești sau unor boieri.

În același registru al istoriei orașului, Alexandru Pînzar încearcă să reconstituie topografia unei zone din vechiul târg al Botoșanilor, de la sfârșitul secolului XVIII. Considerăm reușit demersul autorului din perspectiva metodei folosite, aceea de punere la lucru a tuturor surselor disponibile pentru a redescoperi aspectul tramei stradale din urmă cu două veacuri. Ultimul studiu al primei secțiuni, semnat de Nicoleta Delia Vieru și Paul Narcis Vieru, abordează sub titlul *Zonele funcționale ale municipiului Botoșani* o temă de geografie și morfologie urbană.

Cea de-a doua secțiune, *De la antichitate la modernitate*, reunește nouă contribuții. Dintre acestea, cele având ca obiect punerea în circulație a informațiilor dobândite în timpul unor campanii arheologice desfășurate în cuprinsul județului Botoșani sau în spațiile învecinate le apreciem cele mai valoroase: urme materiale ale trecutului, începând de la datele preistoriei comunicate de Aurel Melniciuc, *Un fragment de vas cu motive antropomorfe din așezarea de fază Cucuteni A-B de la Ripiceni-Holm (județul Botoșani)*, apoi *Așezările umane în Câmpia Jijiei Superioare în secolele II-IV d. Hr.*, asupra cărora s-a aplecat Daniel Ciucălău, încheind cu studiul *Corsajul de rochie descoperit la Mănăstirea Probota – Un reper în istoria costumului medieval românesc* întocmit de Eugenia Sidorciuc.

În cea de-a treia secțiune sunt reevaluate științifice sursele numismatice: o rubrică cu tradiție în această revistă, continuată, în paginile numărului de față, cu publicarea unor contribuții mai ample. Prima, intitulată *Note numismatice*, a ajuns la numărul VII și are ca obiect prezentarea tezaurului monetar descoperit în anul 1965 la Cordăreni, județul Botoșani. Cele 617 monede de argint din cuprinsul tezaurului păstrat în depozitul Muzeului Județean au fost clasificate și descrise de Viorel M. Butnariu, împreună cu Eduard Setnic. Lidia Dergaciova publică cea de-a doua parte a prezentării *Monede medievale moldovenești din colecții particulare din Republica Moldova*. Ambele contribuții sunt utile cunoașterii circulației monetare din acest spațiu în perioada medievală.

Următoarea secțiune conține șase studii reunite sub titlul *Secolul al XIX-lea – Căile modernizării*, alcătuite de Claudiu Neagoe (*Sfârșitul domniilor fanariote și restaurarea domniilor pământene în Țara Românească și Moldova, 1822*, Dan Prodan (*Etapele Bibliografiei binomiale Al. I. Cuza – Unirea din 1859*), Ioan Onofrei, Sorin Nistorică, Ioan Mihai (*Liceul Laurian din Botoșani în perioada 1859-1989*), Mihai Cornaci (*Pagini cultural-identitare din istoria zonei*

Botoșani – a doua jumătate a secolului al XIX-lea), Vasile Adăscăliței, (*Evoluția demografică a orașului Dorohoi, 1864-1919*), Ionel Bejenaru (*Mari personalități ale Botoșanilor în Europa*). Se remarcă, în acest grupaj, preocuparea pentru teme de istorie locală, o aplecare firească din partea unei instituții culturale reprezentative a județului Botoșani.

Subiectele de istorie locală domină și ultimul paragraf al revistei. Cea de-a cincea secțiune însumează treisprezece articole și se intitulează *Secolul al XX-lea – Pace, război, cultură*. Amintim aici contribuțiile lui Gheorghe Median, *Un document inedit referitor la căpitanul Grigore Ignat* și, ca o continuare a acestuia, pe cel semnat de Sergiu Balanovici, *Personalități botoșănene în războiul de întregire a româniei (1916-1919)*, apoi Steliana Băltuță, *Colecții muzeale sătești din zona Botoșani*, Violeta Budăi-Damaschin, *Valorificări patrimoniale la Casa Memorială Nicolae Iorga-Botoșani* și Lucia Pârvan, *Expoziție permanentă de artă plastică redeschisă la Botoșani după 12 ani*.

Volumul este încheiat prin comemorarea unor personalități botoșănene trecute de curând în „lumea dreptilor”, doi foști dascăli, profesorii de istorie Aurel Dorcu și Doru Vilhem.

Structura echilibrată și respectarea rigorilor științifice și grafice pe parcursul celor peste trei sute de pagini ale acestui număr al revistei apărute sub patronajul Muzeului Județean Botoșani se datorează, de bună seamă, redactorilor Dan Prodan și Eduard Setnic.

Marius Constantin Chelcu

„Acta Bacoviensia”. Anuarul Arhivelor Naționale Bacău, IV, 2009, Onești, Magic Print, 500 p.

Revista, editată de Direcția Județeană Bacău a Arhivelor Naționale și Asociația Generală a Arhiviștilor din România – Filiala Bacău, a ajuns la cel de-al patrulea număr datorită strădaniei unui colegiu de redacție care și-a propus, de câțiva ani, să ofere un spațiu de manifestare preocupărilor de istorie locală, dar și unor dezbateri pe teme arhivistice.

Cuprinsul revistei este ordonat în interiorul a patru paragrafe tematice. Primul reunește studii de istorie. Dintre acestea, au atras atenția contribuțiile bazate pe surse arhivistice: Silviu Văcaru, *Populația târgului Bacău în anul 1820*, unde este subliniată importanța datelor cuprinse în izvoarele cu caracter statistic din prima jumătate a secolului XIX, fiind editată *Catagrafia târgului Bacău*. Autorul publică și un fragment al dosarului 13/1920 din fondul Visteria Moldovei de la Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Iași, ce conține recensământul populației din ținutul Bacău. Pe baza aceluiași informații de ordin arhivistic este alcătuit, de Rodica Ifțimi, studiul *Doctorul Gheorghe Cuciureanu și stema familiei sale*. Pornind de la o notiță din inventarul arhivistic al fondului „Secretariatul de Stat al Moldovei”, existent la Iași, autoarea a reușit, adunând, clasificând și interpretând informațiile documentare și bibliografice, să recompună destinul unuia din fondatorii școlii românești de medicină.

Sub titlul *Bacăul de la rural la urban (Străzile și numerotarea caselor în secolul al XIX-lea)*, Eugenia Mărioara Mihalcea valorifică surse de arhivă și dezvoltă un subiect de topografie urbană înfățișând etapele trecerii, în a doua jumătate a secolului XIX, de la vechile denumiri ale zonelor și arterelor orașului la nomenclatura modernă. Formularea *de la rural la urban*, din titlu, o considerăm nepotrivită, fiindcă sugerează, pentru acea localitate, o existență urbană care s-ar fi aflat în secolul XIX abia la început. Nici folosirea termenului *rural*, pentru a sublinia diferența dintre vechiul sistem de numire și acela introdus în a doua jumătate a secolului XIX nu se justifică, deoarece numirile vechi ale mahalalelor și ulițelor nu este un fapt specific localităților rurale, ci corespunde tipului urban existent în spațiul din afara arcului carpatic înaintea modernității. Acestea sunt motivele pentru care credem că mai inspirat ar fi fost titlul *Bacăul de la medieval la modern*. Dincolo de acest neajuns, studiul este bine structurat, fiind folosite informații de arhivă consistente, a căror utilizare este convingătoare și utilă pentru cunoașterea procesului de modernizare a Bacăului.

Urmează două studii dedicate unor frânturi din trecutul învățământului: *Școlile de băieți din orașul Bacău până la Primul Război Mondial* este subiectul dezbătut de Cornelia Cucu; iar

Din istoria școlii Horgești, alcătuit de Dănuț Doboș, prezintă câteva pagini despre o localitate în cuprinsul căreia trăiește o însemnată comunitate catolică, preocuparea autorului pentru astfel de așezări fiind cunoscută; cel de-al doilea studiu este construit pe baza documentelor din fondul arhivistic *Școala Generală Horgești*, care se păstrează la Direcția Județeană Bacău a Arhivelor Naționale. Cele 305 unități arhivistice reprezentând cataloage, matricole, registre de inspecții școlare, ordine și circulare primite de la forurile superioare, situații statistice, rapoarte de activitate, date monografice privind istoria satului au făcut posibilă redescoperirea unor personalități și a unor momente importante din trecutul școlii și al localității băcăuane în perioada 1890-1954. În același număr, același autor, utilizând actele cuprinse în același fond arhivistic, ne descrie activitatea Căminului Cultural din Horgești, de la înființarea acestuia în 1916 și până la confiscarea instituției de cultură de către regimul comunist, în 1948.

În același registru al recuperării faptelor culturale, Anton Coșa dezvăluie *Un manuscris uitat al lui Dumitru Mărinaș*. Textul intitulat „Sergentul Iosif Mărinaș” i-a fost încredințat editorului de către părintele Ștefan Erdeș, reprezentând un omagiu adus de autor, Dumitru Mărinaș – care în 1919 era student al Facultății de Litere din Iași –, fratelui său, erou în Războiul Reîntregirii.

O altă secțiune a revistei reunește studii diverse, pe teme de *Arhivistică*, precum cele ale lui Adrian Pohrib, *Considerații generale privind managementul în Arhivele Naționale*, Alexandru Florinel Duță, *Propuneri pentru perfecționarea activităților de ordonare și inventariere a colecțiilor de planuri și hărți*, Ina Chirilă, Paul (Pavel) Gore – *prezentare de fond*. Asupra celei din urmă contribuții vom insista, considerând-o importantă din perspectiva informațiilor pe care autoarea le oferă în urma inventarierii unui fond arhivistic aflat în păstrarea Arhivelor din Iași. El conține documente din perioada 1766-1927, majoritatea în limba rusă, reunite în patru pachete. Întârzierea cu care a fost luat în evidență, abia în 1997, în condițiile în care intrase în depozitele Arhivelor din Iași încă din timpul directoratului lui Sever Zotta, 1912-1934, prieten al patriotului și omului de cultură basarabean Paul Gore, a fost cauzată de constrângerile ideologice din perioada comunistă. După semnalarea existenței respectivului fond au apărut, așa cum menționează autoarea, câteva studii care fructifică parțial conținutul celor patru dosare. Cu toate că informațiile au început să pătrundă în circuitul științific, inventarierea fondului era necesară pentru ca documentele conținute să-și poată dezvălui pe deplin valoarea. Ina Chirilă mai presupune, credem cu temei, că documentele scrise în limba slavonă, română și câteva în limba rusă, aflate acum în cuprinsul colecției *Documente* de la aceeași arhivă – cele românești purtând chiar mențiunea provenienței din arhiva Paul Gore –, au fost desprinse din acest fond personal la o dată ulterioară sosirii sale la Iași. Aceeași proveniență o au și câteva piese arhivistice din colecția *Stampe și fotografii*. După această înfățișare a destinului pe care l-a avut arhiva Paul Gore până la proaspăta reinventariere, autoarea ne prezintă conținutul fiecărui pachet, descriere ce oferă indicii pentru viitoarele cercetări privitoare nu doar la redescoperirea și evocarea personalității lui Paul Gore, dar și pentru studierea altor aspecte din trecutul Basarabiei.

Acest număr al revistei se încheie cu recenzarea unor apariții editoriale și cu un *In Memoriam* închinat de Adrian Pohrib arhivistului Alexandru Florinel Duță.

Marius Constantin Chelcu

„Studii și materiale de istorie medie”, XXVII, 2009, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, Editura Istros, 2009, 433 p.

În deschiderea celui mai proaspăt număr al revistei găsim studiul lui Șerban Papacostea, *Orientări și reorientări în politica externă românească: anul 1359*. Prin interpretarea datelor istorice și a contextului politic internațional, anul 1359 este indicat ca un moment de răscruce în care Țara Românească se va fi integrat deplin în spațiul spiritual bizantin.

Următoarele cinci contribuții sunt reunite sub titlul *Moldova urmașilor lui Petru Rareș*. Primul studiu din această serie aparține lui Ștefan Andreescu și are ca subiect *Presiune otomană și reacție ortodoxă în Moldova urmașilor lui Petru vodă Rareș*. Un studiu consistent din perspectiva informațiilor oferite și binevenit datorită identificării cauzelor care au generat prigoana religioasă

din timpul domniei lui Ștefan Rareș. În aceeași notă se încadrează și studiul „*Belicâne*” – *Legendă și realitate*, o dilemă la care răspunde, pe baza unor informații noi, Andrei Pippidi, care identifică personajul legendar, acuzat de cruzime și intoleranță religioasă față de catolicii din Moldova, cu Ștefan cel Tânăr, și nu cu Ștefăniță Rareș, așa cum s-a întâmplat până acum. Matei Cazacu, în articolul *La conversion à l'Islam du prince Iliș Rareș. Un nouveau temoignage*, din cuprinsul unei scrisori adresate ducelui Albert al Prusiei de către Bernard Pretwicz, staroste de Bar, în vara anului 1551, aduce noi informații privitoare la modul în care s-a produs convertirea la islamism a fiului lui Petru Rareș, precum și reacția fratelui și a boierilor moldoveni la aflarea acestei vești. Ovidiu Cristea, în *Si e fatto Turcho: Di ricco povero, di signor schiavo. Bailul venețian Bernardo Navagero despre turcirea lui Iliș Rareș*, surprinde același episod, așa cum a fost înregistrat de către diplomatul venețian în cuprinsul a șase scrisori redactate în perioada iulie-august 1551. Nagy Pienaru rotunjește această imagine prezentând *Un act otoman privitor la convertirea voievodului Iliș (30 mai 1551)*.

Următorul capitol al revistei, denumit *Neamuri, înrudiri, destine*, cuprinde studiul lui Lucian-Valeriu Lefter, *Neamuri și înrudiri la boierii lui Ștefan cel Mare* și continuă cu lămurirea de către Ștefan S. Gorovei a unei controversate ivite în jurul „doamnelor” lui Bogdan al III-lea. După un bilanț al ipotezelor apărute în legătură cu acest subiect, autorul afirmă că Ruxandra, fiica lui Mihnea cel Rău, cea cu care s-a însoțit Bogdan al III-lea, a fost singura soție a acestui voievod. Totuși, ea nu a fost și mama copiilor acestui voievod, dinastia continuând prin fiii născuți de două țitoare, Stana și Anastasia.

Maria Magdalena Székely se întreabă *Cui a aparținut mormântul din pronaosul Dragomirnei?*, descoperit în anul 1964 dar lipsit de o piatră tombală care să-i arate apartenența. Până acum, pe baza examinării fragmentelor de costum descoperite în acel sit, mormântul a putut fi încadrat cronologic, cu aproximație, la mijlocul secolului XVII. Persoana înhumată acolo a rămas însă necunoscută. În ciuda aparențelor puțin încurajatoare, autoarea, străbătând calea genealogică, a reușit să afle că acele rămășițe îi aparțin *Mariei, fiica lui Ionașco Stroi, nepoata lui Luca Stroi, soția postelnicului Draco și a vornicului de poartă Mihalcea Tăban, fiica duhovnicească a preotului Eremia de la biserica Sfântul Dimitrie Balș din Iași, crescută ca orfană în casa lui Miron Barnovschi și moartă fără copii la mai puțin de 34 de ani*.

Portretul unei doamne transilvănene: Sara Bulcești (1655-1708) este realizat de Violeta Barbu împreună cu Tüdös Kinga, având ca suport conținutul testamentului celei născute în Țara Românească dintr-un tată român, Preda Buicescu, și o mamă unguroaică, Ana Szalanczi. Faptele acestui personaj feminin dezvăluie celor doi autori modalitățile de manifestare ale sensibilității baroce. Ne este prezentată o femeie activă în domenii diverse, precum susținerea Bisericii, a educației, capabilă să conducă afaceri sau să-și exprime opțiuni politice. Iar peste toate acestea, pornind de la inventarul cuprins în testamentul publicat acum în traducere din limba maghiară, reiese înclinația Sarei Bulcești spre lux și strălucire.

Următorul paragraf *Izvoare și istoriografie* începe cu observațiile lui Alexandru Ciocîltan asupra notelor de călătorie ale lui *Martin Gruneweg prin Moldova, Țara Românească și Dobrogea*. Germanul originar din Danzig, angajat ca scrib și contabil la familia negustorului armean Aswadur din Liov în anii sfârșitului de secol XVI a însoțit, pe drumul către Istanbul, caravanele organizate de armenii din orașul galițian. Astfel, el a trecut prin Moldova de șase ori în perioada 1582-1586. Între alte fapte de viață surprinse de acest agent al casei de comerț liovene în trecerea sa prin țările române, îi datorăm o detaliată prezentare a înfățișării materialelor de construcție, planimetriei și amenajării interioare a unei case socotite de călătorul german, tipică pentru acest spațiu. Veridicitatea acestor detalii pot fi probate prin comparație cu vestigiile arheologice sau cu informațiile documentare. Oricum, evidentă este asemănarea între această descriere și cea făcută de Niccolo Barsi tehnicii de construcție practicate la ridicarea caselor din Iași la mijlocul secolului XVII.

Actul de întemeiere al colegiului lui Vasile Lupu de la Mănăstirea Trei Ierarhi din Iași este publicat și comentat de Petronel Zahariuc. Documentul original, purtând data de 9 mai 1640, a fost descoperit în arhiva mănăstirii Ivir de la Muntele Athos. Publicarea de față i-a prilejuit editorului realizarea unui bilanț al tuturor părerilor zămisnite în jurul înființării și funcționării școlii de

la Trei Ierarhi. Pe temeiul acestui act fondator, autorul recompune imaginea unui moment deosebit de important din istoria culturală moldovenească. Totodată, Petronel Zahariuc are prilejul de a răspunde la întrebări vechi care, în lipsa unor mărturii sigure, păreau greu de dezlegat.

Noi puncte de vedere privind începuturile orașelor medievale ale Moldovei reprezintă contribuția lui Laurențiu Rădvan la o temă larg dezbătută în istoriografia dedicată trecutului urban din acest spațiu. Interpretările mai vechi și mai noi, precum și sursele privitoare la acest subiect sunt readuse în discuție în dorința de a pune ordine și a oferi noi căi de cercetare.

În același grupaj este publicată și o a doua parte a studiului *Istoriografia română și maghiară referitoare la Ioan de Hunedoara*, semnat de Radu Lupescu. Volumul se încheie cu rubricile *Addenda et Corrigenda* și *Recenzii și notițe bibliografice*, în cuprinsul cărora întâlnim opinii ale lui Andrei Pippidi, cele aparținând lui Ștefan Andreescu și ale lui Liviu Pilat, precum și observații pe marginea aparițiilor editoriale recente.

Marius Constantin Chelcu

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE „A.D. XENOPOL” ÎN ANUL 2009

Activitatea științifică desfășurată de către membrii Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” a urmat și în anul 2009 coordonatele specifice cercetării academice, confirmate și consacrate în ultimii ani prin rezultate deosebite. Astfel, programele și proiectele de cercetare asumate, elaborarea, editarea ori coordonarea unui număr consistent de volume, câștigarea și participarea la granturi interne și internaționale, publicarea a numeroase studii și articole de specialitate, bine primite în lumea academică, patronarea unor periodice consacrate sau participarea la diverse schimburi interacademice dovedesc, o dată în plus, calitatea și continuitatea eforturilor de cercetare ale membrilor Institutului ieșean, confirmă împreună un efort științific susținut în anul 2009.

Principala coordonată a activității științifice la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” o constituie programele și proiectele, fiecare dintre ele cu o durată de execuție ce variază în raport cu tema asumată și numărul de cercetători implicați. Rezultatele cercetărilor sunt valorificate prin intermediul studiilor și articolelor, a comunicărilor prezentate la diverse manifestări științifice sau prin tipărirea unor volume.

Programul I.a., *Izvoarele Evului Mediu Românesc și Istorie Socială*, coordonat de dr. Petronel Zahariuc, CS II, cuprinde un proiect:

1. *D.R.H., A., Moldova*, vol. XXIX (1647-1648), editat de dr. Petronel Zahariuc, CS II, dr. Silviu Văcaru, CS II, drd. Marius Chelcu, CS III, drd. Cătălina Chelcu, CS III, Sorin Grigoruță AC.

Programul I.b., *Repertoriul numismatic românesc. 1822-1859/1867*, coordonat de dr. Viorel Butnariu, CS I, cuprinde un proiect:

1. *Repertoriul numismatic românesc. 1822-1859/1867*, dr. Viorel Butnariu, CS I, termen final 31 decembrie 2010.

În cadrul acestor programe au apărut volumele XXVII din *DRH*, seria A, Moldova (ed. Petronel Zahariuc, Silviu Văcaru, Marius Chelcu, Cătălina Chelcu, Dumitru Ciurea și Nistor Ciocan), 2005, Ed. Academiei, București, 750 p., și XXVIII din *DRH*, seria A, Moldova (ed. Petronel Zahariuc, Silviu Văcaru, Marius Chelcu, Cătălina Chelcu), Ed. Academiei, București, 2006, 970 p. De asemenea, au mai fost publicate o serie de studii monografice, volume de documente și culegeri de studii, precum: Petronel Zahariuc, Florin Marinescu și Ioan Caproșu, *Documente românești din arhiva mănăstirii Xiropotam de la Muntele Athos. Catalog* (I), Ed. Univ. Al. I. Cuza, Iași, 2005; Flavius Solomon, Alexandru Zub, Marius Chelcu (ed.), *Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea*, Ed. Trinitas, 2005; Mihai-Ștefan Ceaușu, Marius Chelcu, *Domeniul mănăstirilor din Bucovina în secolele XIV-XVIII. Inventar de documente*, Iași, Ed. Universității „Al. I. Cuza”, 2007; Marius Chelcu (ed.), *Statisticile populației Moldovei. Ținutul Bacău, ocolul Troțuș, 1832*, Ed. Junimea, Iași, 2007; Cătălina Chelcu (ed.), *Statisticile populației Moldovei. Ținutul Bacău, ocolul Tazlăul Sărat, 1832*, Ed. Junimea, Iași, 2007; Silviu Văcaru, *Diecii Țării Moldovei în prima jumătate a secolului XVII*, Iași, Ed. Junimea, 2006; idem, *Dumeștii Vasluiului*, Ed. Panfilus, 2006; Silviu Văcaru, *Catagrafiile Vistieriei Moldovei (1820-1845). Ținutul Romanului. Partea 1 (1820)*, Ed. SudIS, 2008, 356 p., Silviu Văcaru, Aurelia Ichim, *Monumentul. Cercetare, proiectare, conservare*, vol. VI, Ed. Trinitas, 2005; vol. VII, Ed. Trinitas, 2006; vol. VIII, Ed. Fundației Axis, Iași, 2007; Petronel Zahariuc ș.a., *Depotestate. Semne și expresii ale puterii în Evul Mediu românesc*, Ed. Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2006; idem, *De la Iași la Muntele Athos. Studii și documente de istorie a Bisericii*, Ed. Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2008, 302 p. (+ ilustrații); idem, *Documente*

românești din Arhiva Mănăstirii Xenofon de la Muntele Athos, în colaborare cu Florin Marinescu, Iași, Ed. Universității „Al. I. Cuza”, 2008, 400 p.; Viorel Butnariu, *Monnaies et parures du Musée Départemental „Ștefan cel Mare” de Vaslui*, Iași, 2007.

Programul II, Stat și societate în perioada modernizării și construcției naționale românești, secolele XIX-XX, coordonat de dr. Mihai-Ștefan Ceașu, CS I, cuprinde cinci proiecte:

1. *Societatea românească la est de Carpați în tranziția spre modernitate. Orizont politic și cadru juridic (1821-1859)*, dr. Dumitru Vitcu, CS I, (1/2 normă), termen final 31 decembrie 2010.

2. *Evoluții etno-demografice în Bucovina habsburgică. Implicații economico-sociale, politice și naționale (sfârșitul secolului XVIII - începutul secolului XX)*, dr. Mihai-Ștefan Ceașu, CS I, termen final 31 decembrie 2010.

3. *Mutații demografice și minorități etnice la est de Carpați, 1774-1866*, dr. Dumitru Ivănescu, CS I, termen final 31 decembrie 2010.

4. *Minoritățile naționale în România interbelică. Evoluția cadrului juridic și instituțional*, dr. Cătălin Turliuc, CS I, termen final 31 decembrie 2010.

5. *Grupări, personalități și tendințe în viața politică românească în primul deceniu de după obținerea independenței României*, dr. Liviu Brătescu, CS III, termen final 31 decembrie 2009.

În cadrul programului au fost elaborate mai multe volume tipărite în edituri din țară și străinătate. Din rândul lor amintim: Dumitru Ivănescu, Sorin D. Ivănescu, *La Roumanie et La grande Guerre*, Iași, Ed. Junimea, 2005; Ion Agrigoroaiei, Dumitru Ivănescu, Sorin D. Ivănescu, Silviu Văcaru, *Stări de spirit și mentalități în timpul marelui război*, Iași, Ed. Junimea, 2005; Dumitru Ivănescu (ed.), *Unirea Principatelor. Momente, fapte, protagoniști*, Iași, Ed. Junimea, 2005; Dumitru Ivănescu, Marius Chelcu, *Istorie și societate în spațiul est-carpatic, secolele XIII-XX*, Iași, Junimea, 2005; Mihai-Ștefan Ceașu, Marius Chelcu, *Domeniul mănăstirilor din Bucovina în secolele XIV-XVIII. Inventar de documente*, Iași, Ed. Universității „Al. I. Cuza”, 2007; Mihai-Ștefan Ceașu, *Un iluminist bucovinean: boierul Vasile Balș. 1756-1832*, Iași, Ed. Junimea, 2007, 330 p.; Dumitru Ivănescu, Dumitru Vitcu (ed.), *Congresul de pace de la Paris (1856). Prefaceri europene, implicații românești*, Iași, Ed. Junimea, 2006; Dumitru Vitcu, *Lumea românească și Balcanii în reportajele corespondenților americani de război (1877-1878)*, Ed. Junimea, 2005; Dumitru Vitcu, Gabriel Bădăraș, *Regulamentul Organic al Moldovei*, Iași, Ed. Junimea, 2005; Dumitru Vitcu (ed.), *Constantin C. Angelescu. Scrieri alese*, Iași, Ed. Junimea, 2005; Flavius Solomon, Krista Zach, Cornelius R. Zach, *Migration im südöstlichen Mitteleuropa. Auswanderung, Flucht, Deportation, Exil im 20. Jahrhundert*, München, IKGS Verlag, 2005; Cătălin Turliuc, I. Agrigoroaiei, O. Buruiană, Gh. Iacob (ed.), *România interbelică în paradigmă europeană*, Iași, Ed. Universității „Al. I. Cuza”, 2005; Gh. Iacob, I. Agrigoroaiei, C. Turliuc (coord.), *Iași. Memoria unei capitale*, Iași, Ed. Universității „Al. I. Cuza”, 2008, 538 p. De asemenea, numerele IX/2005 și X/2006 din *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae*, cuprind mai multe contribuții ale cercetătorilor implicați în acest program.

Programul III, Cultură și modernizare în România: secolele XIX-XX, coordonat de acad. Alexandru Zub, cuprinde șase proiecte:

1. *Demosthene Russo și contemporanii săi. Corespondență inedită*, dr. Leonidas Rados, CS II, termen final 31 decembrie 2010.

2. *Monumentul public în epoca modernă. Geneză, interpretări, finalități*, dr. Andi Mihalache, CS II, termen final 31 decembrie 2009.

3. *Duel, masculinitate, insultă. O perspectivă asupra capitalului social în România modernă*, scadentă la 31 decembrie 2009, dr. Mihai Chiper, CS, termen final 31 decembrie 2009.

4. *Legislația – factor al modernizării Bisericii Ortodoxe Române (1873-1928)*, drd. Monica Marjincu, AC.

5. *Manualele de istorie în România secolului XX: proiecte, polemici, tendințe*, dr. Cătălina Mihalache, CS III, termen final 31 decembrie 2009.

6. *Învățămintul în Moldova în prima jumătate a secolului XIX*, drd. Alexandru Istrate, CS, termen final 31 decembrie 2010.

La acest program au fost elaborate mai multe studii, tipărite în publicații din țară și străinătate. Revista „Xenopoliana” a consacrat numere speciale unor teme de mare interes, precum: A

scrie și a face istorie. Practici, simboluri, tipuri de lectură, ed. Cătălina Chelcu, Andi Mihalache, coord. Alexandru Zub (XII, 2004); *Liberalismul românesc. Tendințe, structuri, personalități*, ed. Liviu Brătescu, Ovidiu Buruiană, coord. Alexandru Zub (XIII, 2005); *Ritualuri politice în România modernă*, ed. Andi Mihalache, Adrian Cioflâncă, coord. Alexandru Zub (XIV, 2006); *Conservatorismul românesc. Personalități, tendințe și guvernări*, ed. Liviu Brătescu, Mihai Chiper (XV, 2007). De asemenea, autorii proiectelor au definitivat mai multe volume tematice: Andi Mihalache, *Pe urmele lui Marx. Studii despre comunism și consecințele sale*, Iași, Ed. Alfa, 2005; idem, *Mănuși albe, mănuși negre. Cultul eroilor în vremea dinastiei Hohenzollern*, Cluj-Napoca, Ed. Limes, 2007; idem, *In medias res. Studii de istorie culturală*, Iași, Ed. Universității „Al. I. Cuza”, 2007 (în colab. cu Adrian Cioflâncă); Leonidas Rados, *Preocupări de bizantinistică în România până la 1918*, București, Ed. Omonia, 2005; idem, *Școlile grecești din România (1857-1905). Restituții documentare*, București, Ed. Omonia, 2006; Cătălina Mihalache, *Școala și artizanatul. Interpretări culte ale artei populare*, Cluj-Napoca, Ed. Limes, 2007; Mihai Chiper (ed.), *Conservatorismul românesc. Origini, evoluții, perspective*, Iași, Ed. Pim, 2008; Alexandru Zub, *Mihail Kogălniceanu, arhitect al României moderne*, Iași, Institutul European, 2005; idem, *Clio sub semnul interogației: idei, sugestii, figuri*, Iași, Polirom, 2006; idem, *Romanogermanica. Secvențe istoriografice*, Iași, Ed. Universității „Al. I. Cuza”, 2006; idem, *Pe urmele lui Vasile Pârvan*, București, Ed. Institutului Cultural Român, 2005; Alexandru Zub, Adrian Cioflâncă, *Cultură politică și politici culturale în România modernă*, Iași, Ed. Universității „Al. I. Cuza”, 2005.

Programul IV, Public și privat în România secolului XX, coordonat de dr. Cătălin Turliuc, CS I, cuprinde patru proiecte:

1. *Metodele de lucru ale Securității în timpul regimului comunist*, dr. Sorin D. Ivănescu, CS III, termen final 31 decembrie 2009.
2. *Eliberarea deținuților politici la sfârșitul regimului Gheorghiu-Dej (1962-1964)*, dr. Dorin Dobrințu, CS III, termen de finalizare 31 decembrie 2009.
3. *Activitatea de propagandă și spionaj a Legației R.P.R. din Washington, pe teritoriul Statelor Unite ale Americii (1946-1955)*, dr. Paul Nistor, CS III, termen final 31 decembrie 2009.
4. *Organizațiile de tineret comuniste și rolul lor în angrenajul totalitar din România (1945-1965)*, drd. Adrian Cioflâncă, CS III, termen final 31 decembrie 2010.

Mai multe studii și articole, publicate în reviste academice și volume tematice, comunicări științifice la manifestări din țară și străinătate și elaborarea a mai multor volume reprezintă contribuția cercetătorilor angajați la acest program. Din ultima categorie fac parte următoarele lucrări: *Raport final* al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, de Alexandru Zub, Dorin Dobrințu, Adrian Cioflâncă ș.a., București, Ed. Humanitas, 2007; Dorin Dobrințu, Constantin Iordache, *Țărâtimea și puterea: procesul de colectivizare a agriculturii în România*, Iași, Ed. Polirom, 2005; Dorin Dobrințu, *O istorie a comunismului din România. Manual pentru liceu*, Iași, Ed. Polirom, 2008 (coautor împreună cu Mihai Stamatescu, Raluca Groșescu, Andrei Muraru, Liviu Pleșa și Sorin Andreescu); Dorin Dobrințu (ed.), *Listele morții. Deținuți politici decedați în sistemul carceral din România potrivit documentelor Securității, 1945-1958*, Iași, Ed. Polirom, 2008; Cătălin Turliuc, Alexander Rubel, *Totalitarism, ideologie și realitate socială în România și RDG*, Iași, Ed. Universității „Al. I. Cuza”, 2006; Paul Nistor, *Înfruntând Vestul. PCR, România lui Dej și politica americană de îngrădire a comunismului*, București, Ed. Vremea, 2006; Paul Nistor (ed.), *Relații internaționale. Lumea de ieri, lumea de mâine*, Iași, Ed. Pim, 2007; *Public și privat în România regimului de democrație populară*, editat de Cătălin Turliuc, Iași, Ed. Junimea, 2007, 350 p.; și Sorin D. Ivănescu, *Securitatea în perioada 1948-1958. Organizare, obiective, metode*, Ed. Junimea, 2009.

Programul V, România în relațiile internaționale (secolele XIX-XX), coordonat de prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti, CS I, cuprinde patru proiecte:

1. *Europe and the Porte. New Documents on the Eastern Question*, Volume VIII, *Swedish Diplomatic Reports 1814-1820*, dr. Veniamin Ciobanu, CS I, termen final 31 decembrie 2009.
2. *Români și ordinea europeană (1815-1859)*, prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti, CS I, termen final 31 decembrie 2011.
3. *Relațiile româno-ruse în a doua jumătate a secolului XIX - începutul secolului XX: implicații identitare*, dr. Flavius Solomon, CS II, termen final 31 decembrie 2011.

4. *Repercusiuni târzii ale Chestiunii Orientale. Marile puteri și problema Balcanilor în ajunul celui de-al Doilea Război Mondial*, dr. Bogdan Alexandru Schipor, CS III, termen final 31 decembrie 2009.

Mai multe studii publicate în reviste românești și străine, comunicări susținute la manifestări științifice naționale și internaționale, două volume de documente din arhive germane și suedeze (Veniamin Ciobanu, *Europe and the Porte. New documents on the Eastern Question*, vol. III, *Swedish Diplomatic Reports, 1799-1808*, Iași, Ed. Junimea, 2006, 550 p., și vol. IV, *1791-1796*, Iași, Ed. Junimea, 2006, 456 p.; volumul VI: *English and Swedish Diplomatic Reports, 1792-1814* (în colaborare), Iași, Ed. Junimea 2008), precum și cinci volume de studii (Veniamin Ciobanu, *Statele nordice și problema orientală (1792-1814)*, Iași, Ed. Junimea, 2005; idem, *Raportul putere centrală – factori politici interni, reflex al statutului juridic al Principatelor Române în secolele XVII-XVIII*, Iași, Ed. Junimea, 2005; idem, *Evoluții politice în Europa centrală și de est (1774-1814)*, Iași, Ed. Junimea, 2007; Liviu Brătescu și Ovidiu Buruiană (ed.), *Xenopoliana* (XIII, 2005): *Liberalismul românesc. Tendințe, structuri, personalități*, Iași, Ed. Junimea, 2005; Liviu Brătescu, Mihai Chipper, *Conservatorismul românesc. Personalități, tendințe și guvernări*, 2008); Bogdan-Alexandru Schipor, *Politica Marii Britanii la frontiera de vest a Uniunii Sovietice, 1938-1941*, Iași, Ed. Junimea, 2007, constituie rezultatele celor implicați în acest program.

O altă coordonată importantă a activității științifice, una care conferă și demonstrează atât valoarea individuală a cercetătorilor, cât și calitatea colaborărilor a constituit-o, ca de obicei, editarea de volume de specialitate, fie ele lucrări de autor, culegeri de studii ori ediții critice.

a. Volume de autor:

– Veniamin Ciobanu, *Problema orientală (1856-1923)*, Iași, Ed. Junimea, 2009, 259 p.

– Gheorghe Cliveti, *Prolegomene la studiul relațiilor internaționale. Epoca modernă*, București, Ed. Academiei Române, 2008, 375 p.

– Dorin Dobrinu, *O istorie a comunismului din România. Manual pentru liceu*, ediția a II-a revăzută, (coautor împreună cu Mihai Stamatescu, Raluca Groseșcu, Andrei Muraru, Liviu Pleșa și Sorin Andreescu), Iași, Ed. Polirom, 2009, 192 p.

– Sorin D. Ivănescu, *Securitatea în perioada 1948-1958. Organizare, obiective, metode*, Iași, Ed. Junimea, 2009, 523 p.

– Petronel Zahariuc, *Mănăstirea Hadâmbu – 350 de ani de istorie și spiritualitate*, Iași, Ed. „Doxologia”, 2009: capitolele *Istoria mănăstirii Dealul Mare (Hadâmbul) – de la întemeiere la începutul veacului al XVIII-lea*, p. 3-99 și *Muzeul mănăstirii Hadâmbul. Catalog*, p. 255-306 (acest capitol în colaborare cu Daniela Livadaru).

– Petronel Zahariuc, *Monografia comunei Luizi-Călugăra*, (în colaborare cu Antonel-Aurel Ilieș (coord.), Daniela Butnaru, Anton Coșa, Ioan Dănilă, Anton Despinescu, Ion Ilieș), Roman, Ed. „Serafica”, 2009: capitolul *Evoluția istorică a satului Călugăra. Contribuții*, p. 45-111.

– Petronel Zahariuc, *Mărgineni – un sat la porțile Bacăului*, (în colaborare cu Dănuț Dobos, Daniela Butnaru și Anton Coșa), Iași, Ed. „Sapientia”, 2009: capitolul *Evoluția istorică a satului Mărgineni. Contribuții*, p. 15-90.

– Alexandru Zub, *Impasul reîntregirii*, ed. a III-a, revăzută și adăugită, Iași, Ed. Timpul, 2009, 273 p.

b. Volume editate și coordonate:

– Veniamin Ciobanu, Leonidas Rados, Alexandru Istrate (editori), *Europe and the Porte. New Documents on the Eastern Question*, Volume VII: *Swedish Diplomatic Reports 1811-1814*, Iași, Ed. Junimea, 2009, 268 p.

– Gheorghe Cliveti, Victor Spinei (editori), *Historia sub specie aeternitatis. In honorem magistri Alexandru Zub*, București, Ed. Academiei Române ș.a., 2009, 472 p.

– Gheorghe Cliveti, Mihai Silviu Claudiu (editori), *Vasile Russu. Studii de istorie modernă*, Bacău, Editura Casei Corpului Didactic, 2009, 707 p.

– Dorin Dobrinu, Constantin Iordachi (editori), *Transforming Peasants, Property and Power. The collectivization of agriculture in Romania, 1949-1962*, Budapest, New York, Central European University Press, 2009, 530 p.

- Dorin Dobrinu, Șerban Marin (coordonatori), *Arhivele Naționale ale României. Raport de activitate – 2008*, Arhivele Naționale ale României, 2009, 128 p.
 - Dorin Dobrinu, Mihnea Berindei, Armand Goșu (editori), Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Istoria comunismului din România. Documente. Perioada Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945-1965)*, București, Ed. Humanitas, 2009, 848 p.
 - Andi Mihalache, Alexandru Istrate (editori), *Romantism și modernitate. Atitudini, reevaluări, polemici*, Iași, Ed. Universității „Al. I. Cuza”, 2009.
 - Andi Mihalache (coord.), *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”*, tom LXVI, 2009, 500 p.
 - Dumitru Ivănescu, Cătălina Mihalache (editori), *Patrimoniu național și modernizare în societatea românească: instituții, actori, strategii*, Iași, Ed. Junimea, 2009, 338 p.
 - Ionuț Nistor, Paul Nistor (coordonatori), *Relații internaționale. Lumea diplomației. Lumea conflictului*, Iași, Ed. Pim, 2009, 332 p.
 - Ioan Ciupercă, Bogdan-Alexandru Schipor, Dan Constantin Măță (coordonatori), *România și sistemele de securitate în Europa, 1919-1975*, Iași, Ed. Universității „Al. I. Cuza”, 2009, 390 p.
 - Flavius Solomon, Krista Zach, Juliane Brandt (Hrsg.), *Vorbild Europa und die Modernisierung in Mittel- und Südosteuropa*, Münster, LIT Verlag, 308 p.
 - Dumitru Vitcu (coord.), *Prin labirintul istoriei. Stat, societate și individ în perioada construcției naționale (secolele XIX-XX)*, Iași, Ed. Junimea, 2009, 448 p.
 - Petronel Zahariuc (coord.), *Contribuții privitoare la istoria relațiilor dintre Țările Române și Bisericele Răsăritene în secolele XIV-XIX*, Iași, Ed. Universității „Al. I. Cuza”, 2009, 446 p.
- În afară de programele și proiectele individuale, cercetătorii de la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” au obținut sau au participat în anul 2009 la un număr de 17 granturi, dintre care 6 internaționale:

a. naționale:

- Adrian Cioflâncă, titular al proiectului de cercetare, *Complicitate, indiferență și solidaritate în timpul Holocaustului. Atitudini ale contemporanilor față de pogromurile din România*, susținut de Institutul Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”.
- Adrian Cioflâncă, membru în grant CNCIS, 2008-2011, obținut pentru proiectul *Populism și neopopulism în Europa Centrală și de Est*, director de proiect Michael Shafir.
- Dorin Dobrinu, coordonator (împreună cu Dănuț Mănăstireanu) – sub egida Centrul de Istorie a Protestantismului din România / Societatea Academică a Românilor Evanghelici – al proiectului *Persecuția Bisericii în România comunistă. Cazul Evanghelicilor. Istorie orală*, 2009-2011.
- Dorin Dobrinu, coordonator (împreună cu Dănuț Mănăstireanu) al proiectului *Omul evanghelic. O explorare a comunităților protestante românești*, 2007-2009, în care sunt implicați cercetători din România și străinătate: Peter Kuzmic, Octavian Baban, Radu Gheorghiuță, Emil Bartoș, Mihai Curelaru, Dănuț Jemna, Silviu Rogobete, Dan Lungu, Jozsef Kovacs, Mari Blaj, Vilmos Kis, Marin Marian Bălașa, Nicoleta Sălcudean, Mircea Păduraru, Alin Cristea, Augustin Ioan, Daniel Barbu, Andrei Ivan, Emanuele Conțac, Nicolae Geantă.
- Alexandru Istrate, director de proiect, grant TD-CNCIS, *Cultura istorică a societății românești în tranziția spre modernitate*, 2008-2009.
- Andi Mihalache, Cătălina Mihalache, Alexandru Istrate, proiectul de cercetare *Repertoriul fișelor analitice ale monumentelor istorice din Municipiul Iași*, parte din *Programul Național de Implementare a unui Sistem Informațional Geografic (Gis) pentru Protecția Patrimoniului Cultural Național Imobil (Arheologie și Monumente Istoric) Egispat*, conform *Normei metodologice din 18/04/2008 de clasare și inventariere a monumentelor istorice*, publicată în „Monitorul Oficial”, Partea I, nr. 540 din 17/07/2008; finanțat de Direcția pentru Cultură, Culte și Patrimoniul Cultural Național Iași.
- Cătălin Turliuc (director de proiect), Mihai-Ștefan Ceașu, Dumitru Ivănescu, Dumitru Vitcu, Sorin D. Ivănescu, Bogdan-Alexandru Schipor, grant CNCIS, PN2. Program IDEI, Proiect ID-1646/ 2009-2011, *Dilemele conviețuirii în procesul modernizării societății românești. Identități multietnice și mutații demografice la est de Carpați în secolele XIX-XX*.

– Flavius Solomon (director de proiect), Liviu Brătescu, Paul Nistor, Lucian Nastasă, Lorand Madly, Andrei Cușco, grant CNCIS, PN2. Program IDEI, Proiect ID-816/2009-2011, *Discurs istoric și diplomație: românii din Transilvania și Basarabia în politica externă a României (1877-1947)*, proiect de cercetare exploratorie, CNCIS, 2009-2011.

– Petronel Zahariuc (director de proiect), Cătălina Chelcu, grant CNCIS, din cadrul PN II, Proiecte de Cercetare Exploratorie, 2008-2010, cu tema *Istorie românească în Arhivele de la Muntele Athos*.

– Petronel Zahariuc, membru în grantul CNCIS, din cadrul PN II, Proiecte de Cercetare Exploratorie, 2008-2010: *Tezaur documentare și artistice românești în Bulgaria și Orientul Apropiat (Ierusalim și Sinai)*, director de proiect conf. dr. Maria Magdalena Székely.

– Laurențiu Rădvan (director de proiect), Petronel Zahariuc, grant CNCIS, din cadrul PN II, Proiecte de Cercetare Exploratorie, 2008-2010: *De la schimbătorii de bani la băncile moderne. Impactul activității financiare asupra dezvoltării urbane din Moldova (secolul XVI - prima parte a secolului XX)*.

b. internaționale:

– Adrian Cioflâncă, 2009, titular al proiectului *Mass Graves in Popricani (Iași, 1941). Testimonies of Witnesses*, proiect susținut de *United States Holocaust Memorial Museum din Washington*.

– Adrian Cioflâncă, ian.-iul. 2009, bursă Tziporah Wiesel la *The Center for Advanced Holocaust Studies* al *United States Holocaust Memorial Museum din Washington*, cu proiectul *Indifference, Complicity, and Solidarity during the Holocaust in Romania: Social Attitudes towards the Pogroms in Bucharest, Iași, and Dorohoi*.

– Andi Mihalache, Cătălina Mihalache, Adrian Cioflâncă, *Remembering Communism: Methodological and Practical Issues of Approaching the Recent Past in Eastern Europe*, coordonat de prof. Maria Todorova (University of Illinois at Urbana-Champaign, USA) și prof. Stefan Tröbst (University of Leipzig, Germania), 2006-2009.

– Andi Mihalache, coordonator al proiectului *Trends and Ideas in Recent Historiography*, finanțat de CHP Course Development Fellowships (CEU-OSI Comparative History Project, 2009-2010).

– Flavius Solomon, membru în grantul *Handbuch der historischen Regionen Südosteuropas*, coordonator prof. dr. Oliver Jens Schmitt, Institut für osteuropäische Geschichte der Universität Wien.

În anul 2009, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”, în afara ședințelor de comunicări bilunare, ce au continuat cu regularitate, a organizat, singur sau prin colaborare, mai multe manifestări științifice, naționale sau internaționale:

a. naționale:

– 23 ianuarie 2009, simpozionul *Vârstele Unirii. 150 de ani de la Unirea Principatelor Române*, organizat de către Academia Română, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” și Primăria Municipiului Iași. De la Institutul „A. D. Xenopol” au participat acad. Alexandru Zub, dr. Dumitru Ivănescu, dr. Mihai-Ștefan Ceașu, dr. Cătălin Turliuc, dr. Dumitru Vitcu, prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti.

– 26 martie 2009, masa rotundă intitulată *Mass-media, lumea universitară și relațiile internaționale*, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”.

– 18 septembrie 2009, dezbaterile *Dilemele conviețuirii în procesul modernizării societății românești*, organizată de Institutul „A.D. Xenopol” în cadrul *Zilelor academice ieșene*. De la Institut au participat dr. Mihai-Ștefan Ceașu, dr. Dumitru Ivănescu, dr. Sorin D. Ivănescu, dr. Bogdan-Alexandru Schipor, dr. Cătălin Turliuc, dr. Dumitru Vitcu.

– 22 septembrie 2009, masă rotundă organizată de Institutul „A.D. Xenopol”, intitulată *România în relațiile internaționale în perioada Războiului Rece*.

– 20 octombrie 2009, simpozionul *Alexandru Zub la a 75-a aniversare*, organizat de Filiala Iași a Academiei Române și Institutul „A. D. Xenopol”. De la Institut au participat acad. Alexandru Zub, prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti.

b. internaționale:

– 16-17 ianuarie 2009, simpozionul *Unirea Principatelor – 150*, organizat de către Academia Română, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Universitatea „Al. I. Cuza” – Facultatea de Istorie, Complexul Muzeal Național Moldova – Muzeul Unirii – Iași. De la Institutul „A. D. Xenopol” au participat acad. Alexandru Zub, prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti, dr. Dumitru Ivănescu, dr. Veniamin Ciobanu, dr. Mihai-Ștefan Ceașu, dr. Leonidas Rados, dr. Flavius Solomon, dr. Liviu Brătescu.

– 4-5 iunie 2009, colocviul internațional *La politique extérieure de Napoléon III*, organizat de Centrul Cultural Francez Iași, Universitatea „Al. I. Cuza” – Facultatea de Istorie, Academia Română, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”. De la Institut au participat prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti, dr. Mihai-Ștefan Ceașu, dr. Veniamin Ciobanu, dr. Dumitru Ivănescu, Bogdan Ceobanu.

În afara manifestărilor științifice mai sus menționate, cercetătorii Institutului au susținut numeroase comunicări la diverse simpozioane, seminarii, congrese ori conferințe, naționale sau internaționale:

a. naționale:

– Liviu Brătescu, *Mihail Kogălniceanu, un protagonist al Unirii Principatelor. Ipostaze ale memoriei*, la simpozionul organizat de Muzeul de Istorie Roman, 24 ianuarie 2009; *Romanul la 1900. Reflecții în presa locală*, la simpozionul organizat de Muzeul de Istorie Roman, 30 martie 2009; *Congresul de la San Stefano și Berlin*, la simpozionul organizat de Muzeul de Istorie Roman, 9 mai 2009; *Grupări, lideri și tensiuni politice în România. De la Independență la Proclamarea Regatului*, la simpozionul organizat de Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva, 11-13 iunie 2009; *Carol I și politica externă a României (1878-1883)*, la simpozionul organizat de Muzeul Național Cotroceni, Vălenii de Munte, 12 iulie 2009; *Elemente ale discursului istoric în acțiunile diplomației românești vizavi de Transilvania și Basarabia (1878-1918)*, la workshopul organizat la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, cu tema *Discurs istoric și diplomație. Românii transilvăneni și basarabeni în politica externă a României (1878-1947)*, 30 iulie 2009; *Monarhia – o instituție reper în istoria politică a României*, conferință susținută în cadrul dezbaterilor periodice organizate de Mișcarea pentru Regatul României, Iași, 8 noiembrie 2009; *Politică și diplomație în România (1876-1888)*, la simpozionul național organizat de Muzeul de Istorie Națională, Vaslui, 18-19 noiembrie 2009; *Politica externă a României (1866-1888). Etape, obiective și acțiuni politice*, la simpozionul organizat de Muzeul de Istorie Națională Alba Iulia, 25-26 noiembrie 2009.

– Viorel Butnariu, *Tezaurul de la Boșoteni, com. Berești-Tazlău, jud. Bacău (2009)*, comunicare susținută la simpozionul național „Vasile Pârvan” (2-3 octombrie 2009), Complexul Muzeal „Iulian Antonescu” Bacău.

– Mihai-Ștefan Ceașu, *Austria și Unirea Principatelor*, la simpozionul „Vârstele Unirii. 150 de ani de la Unirea Principatelor Române”, organizat de Primăria Municipiului, Iași, 23 ian. 2009; *Evoluții etno-demografice în Bucovina habsburgică (sf. sec. XVIII - începutul sec. XX)*, la dezbaterile „Dilemele conviețuirii în procesul modernizării societății românești”, organizată de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași, 18 septembrie 2009.

– Bogdan Ceobanu, *N. Kretzulescu și problema sudului Basarabiei la 1878*, comunicare susținută în cadrul sesiunii naționale organizate de Universitatea Mihail Kogălniceanu, Iași, 15-16 mai 2009.

– Marius Chelcu, *O scrisoare din târgul Pietrei de acum două veacuri*, în cadrul ședințelor de comunicări de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, 12 noiembrie 2009; *Boieri și negustori din orașele ținutului Bacău la sfârșitul secolului al XVII-lea*, în cadrul simpozionului organizat de Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Bacău, împreună cu Muzeul Județean Bacău, 19 nov. 2009.

– Veniamin Ciobanu, *Tentative de „integrare” a Europei Orientale în „structurile” Europei Occidentale în primul sfert al secolului XVIII*, la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași, 26 februarie 2009.

– Adrian Cioflâncă, *Pogromul de la Iași. Surse și interpretări*, comunicare susținută în cadrul Sesiunii Anuale de Comunicări Științifice a Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, București, 7 octombrie 2009; *Căderea comunismului în*

interpretarea foștilor membri ai nomenclaturii, comunicare susținută în cadrul conferinței „După 20 de ani. Perspective asupra căderii comunismului în România: cauze, desfășurare, consecințe”, organizată de IICCR, Centrul de Studii asupra Comunismului și Postcomunismului și Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza”, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza”, 12-13 noiembrie 2009.

– Gheorghe Cliveti, *Alexandru Ioan Cuza – omul de stat*, la colocviul științific *Unirea Principatelor – 150*, organizat de Muzeul „Ștefan cel Mare” și Societatea de Științe Istorice, Vaslui, 17 martie 2009; „Școli” de istorie diplomatică. *Argumente pentru o dezbatere istoriografică*, la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”, 11 iunie 2009; *Alexandru Zub – opera istoriografică*, la simpozionul *Alexandru Zub la a 75-a aniversare*, organizat de Filiala Iași a Academiei Române, 20 octombrie 2009.

– Dorin Dobrințu, prezentarea comunicării *Rezistența armată anticomunistă din România, între istorie și memorie*, 6 martie 2009, București, Institutul de Cercetări Politice al Universității din București, cu prilejul lansării website-ului www.tomaarnautoiu.ro, organizat de Ioana-Raluca Voicu-Arnăuțoiu (a mai fost invitat Neagu Djuvara); 10 iunie 2009, susținerea comunicării *Introducere în istoria evanghelicilor din România. Perioada comunistă*, Iași, Centrul de Istorie a Protestantismului din România / Societatea Academică a Românilor Evanghelici, workshopul *Persecuția Bisericii în România comunistă. Cazul Evanghelicilor. Proiect de istorie orală*; 16 iulie 2009 susținerea conferinței *Politică, istorie recentă și arhive în România după 1989*, Mamaia, România, *Cursurile de perfecționare pentru cadre didactice care predau în limba română în țările din jurul României, ediția a 18-a*; 12-13 noiembrie 2009, prezentarea comunicării *De la documentele puterii la puterea documentelor. Arhivele românești în postcomunism*, Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Centrul de Studii asupra Comunismului și Postcomunismului, din cadrul Facultății de Istorie, conferința *După 20 de ani. Perspective asupra căderii comunismului în România: cauze, desfășurare, consecințe*.

– Alexandru Istrate, *Gheorghe Săulescu și Mihail Kogălniceanu. Două repere, două vârste în istoriografia pașoptistă*, comunicare susținută la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași, 29 octombrie 2009.

– Dumitru Ivănescu, *Personalitatea lui Al. I. Cuza*, la simpozionul național *Vârstele Unirii – 150 de ani de la unirea Principatelor Române*, Iași, 23 ian. 2009; *Al. I. Cuza la 150 de ani de la Unirea Principatelor Române. O retrospectivă*, sesiune națională organizată de Societatea de Istorie din România, Bărlad, 20 martie 2009; *Un fondator al României moderne: Al. I. Cuza*, sesiunea națională a muzeelor, Vaslui, 17 martie 2009; *Informații demografice privind evreii din orașele și târgurile Moldovei, 1774-1859*, la Zilele academice, 18 sept. 2009; *Evreii din orașele și târgurile Moldovei în prima jumătate a secolului XIX*, la conferința organizată de Departamentul de relații interetnice al Guvernului României, București, Institutul N. Iorga, 29-31 oct. 2009.

– Sorin Ivănescu, *Rețeaua informativă a Securității în perioada 1948-1958*, în cadrul ședințelor bilunare ale Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași, 28 mai 2009.

– Paul Nistor, *Supravegherea coloniei române din America și a exilului românesc de către diplomația guvernului Groza (1947)*, la sesiunea științifică anuală *Modelul european și evoluția juridico-instituțională a României*, Universitatea „Mihail Kogălniceanu” Iași, 15-16 mai 2009; „Pericolul” monarhic și România comunistă, susținută la Colocviul Național de Istorie, Istoria Artei Decorative, Restaurare-Conservare și Relații Publice, ediția a XIV-a, Muzeul Național Cotroceni, Vălenii de Munte, 27-30 mai 2009; *Atentatul de la Berna (1955) și efectele sale imediate asupra diplomației românești. Cazul american*, la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” Iași, 20 iunie 2009; *Imaginea inamicului în caricaturile politice ale Războiului Rece*, la Zilele Universității „Al. I. Cuza” Iași, 22-23 octombrie 2009; *Discurs istoric și diplomatie. Sărbătorirea Marii Uniri în Polonia (1928)*, la Simpozionul Național al Muzeului Județean Vaslui, 19-20 noiembrie 2009.

– Leonidas Rados, *Un proiect de restituție istoriografică: Ariadna Camariano-Cioran*, Institutul „A.D. Xenopol”, Iași, 12 feb. 2009; *Un proiect interbelic eșuat: Mélanges Russo (1929-1930)*, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”, Iași, 15 octombrie 2009; *File de istorie socială: pătrunderea studentelor în Universitatea din Iași la sfârșitul secolului XIX*, Muzeul Județean „Ștefan cel Mare”, Vaslui, a XXXII-a Sesiune Națională de Comunicări Științifice, 19-20 noiembrie 2009.

– Bogdan Schipor, participant la dezbaterile intitulate *Dilemele conviețuirii în procesul modernizării societății românești*, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, 18 sept. 2009, cu o intervenție purtând titlul *Repatrierea germanilor din Bucovina și Letonia la începutul celui de-al doilea război mondial. Aspecte comparative*.

– Flavius Solomon, *Mișcarea națională din Basarabia în context imperial rus*, la simpozionul internațional *Despre Basarabia și Marea Unire*, Iași, Muzeul Unirii, 27 martie 2009; *Urbanizarea în guberniile de vest ale Imperiului Rus (sfârșitul secolului XIX – începutul secolului XX)*, la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, 30 aprilie 2009; *Identitate regională și națională*, în cadrul dezbaterii *Basarabia și dilemele sale istorice*, Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza”, Iași și Societatea de Studii Istorice din România (SSIR), 7 mai 2009; *Rușii din Basarabia și Republica Moldova. Evoluții demografice și organizare*, la simpozionul *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Istorie și Patrimoniu, 12-14 noiembrie 2009.

– Cătălin Turliuc, *Sărbătorirea Zilei naționale la Chișinău*, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” Iași, 11 decembrie 2008; *Alexandru Ioan Cuza. Personalitate și înfăptuiri*, la simpozionul național *150 de ani de la Unirea Principatelor Române*, Focșani, Teatrul Pastia, 16-17 ian. 2009; *Alexandru Ioan Cuza și înfăptuirea României moderne*, conferință individuală la Muzeul Literaturii Române Iași, Societatea Junimea, 22 ianuarie 2009; *Opera reformatoare a lui Alexandru Ioan Cuza. Statutul dezvoltător al Convenției de la Paris*, la simpozionul național *Vârstele Unirii – 150 de ani de la Unirea Principatelor Române*, Sala Mare a Primăriei Iași, 23 ianuarie 2009; *Alexandru Ioan Cuza – Omul și epoca*, conferință, Palatul Copiilor, 23 ianuarie 2009; *Politică și administrație în România contemporană*, la dezbaterile GDS, Hotel Astoria, Sala „M. Eminescu” Iași, 7 februarie 2009; *Fotografia ca sursă istorică în contextul societății iconice*, la Masa rotundă internațională *Refractări – Spații vizuale românești 1924-1944*, Muzeul Unirii, 16 februarie 2009; *Declarația Schuman – Ziua Europei*, conferință la Universitatea Tehnică „Gh. Asachi” Iași, 9 mai 2009; *Politica energetică europeană*, comunicare la a XVII-a ediție anuală a sesiunii științifice a Universității „Mihail Kogălniceanu” – *Modelul european și evoluția juridico-instituțională a României*, 15-16 mai 2009; *Aboliționismul și legislația cu privire la Țigani din România în secolul al XIX-lea*, comunicare la Universitatea „Al. I. Cuza”, Facultatea de Drept, 18 mai 2009; *Corectitudinea politică și instrumentalizarea ei ideologică*, la dezbaterile *Cultură și corectitudine politică* în cadrul Zilelor Academice, Biblioteca Academiei Române Iași, 17 septembrie 2009; *Paradigma modernizării*, la dezbaterile *Dilemele conviețuirii în procesul modernizării societății românești*, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”, 18 sept. 2009.

– Silviu Văcaru, *Considerații privind catolicii din Moldova (1750-1850)*, comunicare susținută la Institutul „A. D. Xenopol” Iași, 26 martie 2009; *Un proiect în curs de realizare. Editarea cataografiilor catolicilor din Moldova (cu referire la mișcarea migratorie a populației între Transilvania și Moldova)*, Colocviul Național I. Rusu, Sf. Gheorghe, 26-27 iunie 2009; *Biserica Sfinții Mihail și Gavril din Tătărași*, simpozionul național *Monumentul. Tradiție și viitor*, Iași, 2 octombrie 2009; *O nouă ipoteză cu privire la „originea” ceangăilor din Moldova*, Sesiunea Națională de Comunicări Științifice *Românii din sud-estul Transilvaniei. Istorie, cultură, civilizație*, Sfântu Gheorghe, 3 octombrie 2009; *Bejenari transilvăneni în ținuturile Bacău și Roman (prima jumătate a secolului al XIX-lea)*, conferința *Minoritățile etnice în România în secolul al XIX-lea*, București, 29-31 octombrie 2009, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”; *Emigrația transilvăneană la începutul secolului al XIX-lea în ținutul Bacău*, simpozionul național *Vasile Pârvan*, Bacău, 18-19 octombrie 2009.

– Dumitru Vitcu, *Unionism / Separatism în Moldova. Ipostaze și mijloace publicitare*, cu prilejul sesiunii omagiale *Unirea Principatelor Române – 150*, organizată de Academia Oamenilor de Știință și Complexul Muzeal Național „Moldova” – Iași, 22 ianuarie 2009; *Un moment crucial în lupta pentru Unirea Principatelor: anul 1857*, la simpozionul *Vârstele Unirii. 150 de ani de la Unirea Principatelor Române*, Sala de Consiliu a Primăriei Municipiului Iași, 23 ianuarie 2009; *„Chestiunea evreiască” – instrument de presiune diplomatică asupra României la sfârșitul secolului XIX*, la simpozionul național *Minoritarii din România în secolul XIX*, organizat de Departamentul Relații Interetnice al Guvernului României, la Institutul de Istorie „N. Iorga” –

București, în zilele de 29-31 octombrie 2009; *Izvoare documentare ale modernității timpurii: Condica lui Constantin Mavrocordat* la sesiunea științifică anuală „Alma Mater Sucevensis”, ediția a IX-a, Suceava, 7 martie 2009; *Dileme și controverse privitoare la evenimentele din aprilie 1866 de la Iași*, la sesiunea științifică „Bucovina – File de istorie”, organizată de Muzeul Bucovinei și Facultatea de Istorie-Geografie a Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, în zilele de 26-26 noiembrie 2009.

– Petronel Zahariuc, *Din nou despre relațiile româno-ruse la mijlocul secolului al XVII-lea (solia mitropolitului Ghedeon)*, comunicare la ședința din aprilie 2009 a Institutului de Istorie „A.D. Xenopol” Iași; *Un sigiliu, o stemă și un posibil ctitor (mănăstirea Sf. Sava)*, comunicare la ședința din mai 2009 a Comisiei de Genealogie, Heraldică și Sigilografie, Iași; *Actul de întemeiere al Colegiului lui Vasile Lupu din mănăstirea Trei Ierarhi din Iași*, comunicare la sesiunea lunară de comunicări a Institutului de Istorie „N. Iorga”, București, iunie 2009; „*Vodă, da, și Hâncu, ba*”. *Contribuții la istoria războaielor din 1671-1672*, comunicare la simpozionul anual al Institutului „N. Iorga”, București, decembrie 2009.

– Alexandru Zub, *Unirea în perspectivă serială*, la Primăria Iași, ianuarie 2009; *La Academia Română: Basarabia, din nou Basarabia*, simpozion ianuarie 2009; *Independența de stat a României: o perspectivă istoriografică*, la simpozion tematic, Iași, 9 mai 2009; *Constantin Noica: o întâlnire memorabilă*, la simpozionul C. Noica – centenar, Academia Română, 4 iunie 2009; 1989, după douăzeci de ani. *O perspectivă istoriografică*, la Școala de Vară de la Memorial Sighet, 14 iulie 2009; *Eminescu și identitatea națională*, la simpozionul *În căutarea absolutului lui Eminescu*, Fundația Credință și Creație, Putna, 19-21 august 2009; *Corectitudinea politică în istoriografie*, la dezbaterile *Cultură și corectitudine politică*, Academia Română – Filiala Iași, 17 septembrie 2009; *Biblioteca, dinăuntru și dinafară*, la simpozionul *Biblioteca Centrală Universitară – 170 de ani de continuitate*, la BCU-Iași, 6 noiembrie 2009.

b. internaționale:

– Liviu Brătescu, *I.C. Brătianu și Unirea Principatelor Unite Române*, 17 ianuarie 2009, la simpozionul organizat de Facultatea de Istorie și Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”; *Un subiect delicat pe agenda clasei politice românești 1877-1878: Sudul Basarabiei*, 27 martie 2009, la simpozionul organizat de Facultatea de Istorie Iași; *Actori și strategii politice în România (1871-1876)*, la simpozionul internațional organizat de Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, septembrie 2009.

– Viorel Butnariu, *Tezaure transilvane*, comunicare susținută la al X-lea simpozion de numismatică (11-15 noiembrie 2009), Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei din Chișinău.

– Mihai-Ștefan Ceașu, *Un militant pentru Unirea Principatelor: Constantin Hurmuzaki*, la simpozionul național *150 de ani de la Unirea Principatelor Române. 1859-2009*, organizat de Institutul de Istorie, Muzeul Unirii și Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, 16 ianuarie 2009; *Rapprochements et éloignements dans les politiques extérieures de l'Autriche et de la France à l'égard du Sud-Est de l'Europe (1853-1859)*, la simpozionul internațional *La politique extérieure de Napoléon III*, organizat de Centre Culturel Français și de Centrul de Istorie a Relațiilor Internaționale de pe lângă Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 4-5 iunie 2009; *Eudoxiu Hurmuzaki versus Alexandru Petrino. Constituționalism versus federalism (1861-1871)*, la conferința științifică internațională *Identitate și multiculturalitate în Bucovina. Convergențe culturale*, organizată de Institutul „Bucovina” din Rădăuți, cu Universitatea din Cernăuți și Bukowina Institut din Augsburg, Rădăuți, 1-3 octombrie 2009.

– Bogdan Ceobanu, iunie, 2009, comunicarea *L'exil et la patrie allégorique: les Roumains en deuil à la mort de Napoléon III*, în cadrul simpozionului *La politique extérieure de Napoléon III*, Colloque international à Iași, Roumanie, Musée de l'Union, Iași, 4 et 5 juin 2009.

– Veniamin Ciobanu, *Diplomația suedeză și Unirea Principatelor Române*, simpozionul internațional *Unirea Principatelor – 150*, Iași, 16-17 ianuarie 2009; *Considerații istoriografice privind implicațiile Războiului Crimeii asupra statutului juridic al Principatelor Române (1853-1856)* la colocviul internațional *La politique extérieure de Napoleon III*, Iași, Muzeul Unirii, 4-5 iunie 2009; *Conjunctura politică internațională în ajunul și după anexarea Bucovinei*, simpozionul

româno-polon *Relații polono-române în istorie și cultură*, Suceava, 3-5 septembrie 2009; *Evolution du problème orientale de la fin du XVIIIe siècle au début du XIXe siècle*, sesiunea Comisiei Mixte de Istorie Polono-Română, Târgoviște, 10-11 septembrie 2009; *Poarta și problema polonă (1792-1799)*, sesiunea științifică internațională *60 de ani de la înființarea Catedrei de limbi și literaturi slave moderne la Universitatea din București*, Facultatea de Limbi și Literaturi Străine, București 2-3 septembrie 2009.

– Adrian Cioflâncă, *Political Debates before the Union of the Romanian Principalities (1859). Between Nationalism and Parochialism*, comunicare susținută la a paisprezecea Convenție Mondială Anuală organizată de „The Association for the Study of Nationalities”, în cadrul panelului *Romania from Parochial Nationalism to National Parochialization (19th Century to Present)*, 25 aprilie 2009, Columbia University, New York (SUA); *Categories of Perpetrators in the Iași Pogrom (June 1941)*, comunicare susținută la *United States Holocaust Memorial Museum*, 13 mai 2009, USHMM, Washington D.C. (SUA); *Embellishing the Evil. Narratives of Deculpabilization in the Memoirs of Former Members of the Romanian Nomenclature*, comunicare susținută în cadrul conferinței *Remembering Communism. Theoretical Approaches to the Memory of Communism*, organizată de Universitatea din Leipzig și Volkswagen-Stiftung, București, Muzeul Țăranului Român, 2 octombrie 2009.

– Gheorghe Cliveti, *Unirea Principatelor Române și Concertul European*, la simpozionul *Unirea Principatelor Române – 150*, organizat de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Universitatea „Al. I. Cuza” – Facultatea de Istorie, Muzeul Unirii, Iași, 16-17 ianuarie 2009; *La politique rennane de Napoléon III et la candidature Hohenzollern au trône de la Roumanie*, la simpozionul *La politique extérieure de Napoléon III*, organizat de Centre Cultural Français, Universitatea „Al. I. Cuza” – Centrul de Istorie a Relațiilor Internaționale, Iași, 4-5 iunie 2009.

– Dorin Dobrințu, 15 mai 2009, București, Arhivele Naționale ale României, workshopul „Trecutul care nu trece” – istorie contemporană, memorie, educație și justiție în România și Germania după 1989, colaborare între Arhivele Naționale ale României și Bundesstiftung zur Aufarbeitung de SED-Diktatur, Berlin, prezentarea comunicării *Regimul comunist din România sub semnul stalinismului*; 4 august 2009, Philadelphia, Statele Unite ale Americii, 29th IAJGS International Conference on Jewish Genealogy, organizată de International Association of Jewish Genealogical Societies și de The Jewish Genealogical Society of Greater Philadelphia, susținerea conferinței *Archival sources pertaining to the history of Jewish in Romania. The case of National Archives of Romania*.

– Dumitru Ivănescu, *Costache Negri și Unirea Principatelor Române*, la simpozionul internațional organizat de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza”, Complexul Muzeal Moldova din Iași, în 16-17 ianuarie 2009, intitulat *Unirea Principatelor Române – 150 ani; Franța și constituirea statului român modern*, simpozion internațional intitulat *Politica externă a lui Napoleon al III-lea*, organizat de Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza”, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Complexul Muzeal Moldova din Iași, 4-5 iunie 2009.

– Sorin Ivănescu, *Securitatea și minoritatea maghiară din România în perioada regimului de „democrație-populară”*, 10 septembrie 2009, în cadrul Institutului de Istorie al Academiei Ungare de Științe din Budapesta.

– Andi Mihalache, *Trends and Ideas in Romanian Recent Historiography*, la workshopul *Teaching Comparative History in Eastern Europe*, Budapest, Central European University, 9-13 March 2009; *Remembering the Luxury of Common People. Reflections on the Private Display of Decorative Things in the 1980s*, la simpozionul internațional *Theoretical Approaches to the Memory on Communism*, București, 1-5 octombrie 2009, organizat ca parte a proiectului *Remembering Communism (2007-2009)*, coordonat de Maria Todorova (University of Illinois at Urbana-Campaign) și Stefan Tröbst (University of Leipzig), finanțat de Fundația Volkswagen.

– Cătălina Mihalache, *Talking Memories of the Socialist Age. School, Feelings, Regime*, la simpozionul internațional *Theoretical Approaches to the Memory on Communism*, București, (1-5 octombrie 2009), organizat ca parte a proiectului *Remembering Communism (2007-2009)*, coordonat de Maria Todorova (University of Illinois at Urbana-Campaign) și Stefan Tröbst (University of Leipzig), finanțat de Fundația Volkswagen.

– Leonidas Rados, *Relația dintre „Școala nouă” de istorie și Demosthene Russo*, în cadrul conferinței internaționale *Integrarea europeană între tradiție și modernitate*, ediția a III-a, 22-23 octombrie 2009, Universitatea „Petru Maior” din Tg. Mureș.

– Bogdan Schipor, participant la simpozionul internațional *Relațiile polono-române în istorie și cultură*, organizat la Suceava, în perioada 3-5 septembrie 2009, de către Casa Polonă din Suceava și Ambasada Republicii Polonia din România, cu o comunicare intitulată *Agresiunea sovietică asupra Poloniei, 17 septembrie 1939. Consecințe asupra României*.

– Flavius Solomon, *Considerații privind începuturile organizării Bisericii ortodoxe la români (implicații externe)*, la simpozionul internațional *Creștinismul românesc și organizarea bisericească în secolele XIII-XIV. Știri și interpretări noi*, organizat de Comisia română de istorie și studiu al creștinismului, Brăila, 28-29 septembrie 2009; *Sursele istoriei Moldovei în secolele XIII-XIV: documente scrise și vestigii arheologice*, la conferința foștilor bursieri DAAD, Chișinău, 13 octombrie 2009; *Etnicitate și politică în Republica Moldova: 1988-1991*, la simpozionul internațional *20 de ani de la Căderea Zidului din Berlin: Influențe și Consecințe asupra Europei de Est*, organizat de Universitatea Liberă Internațională din Moldova, Chișinău 5-7 noiembrie 2009.

– Cătălin Turliuc, *Emigranți români în Italia și dificultățile conservării identității lor etnice*, în colaborare cu Maria Nicoleta Turliuc, la coloctivul internațional *Identitate românească în contextul identității europene*, Cluj-Napoca, 28-30 noiembrie 2008; *Mediul academic ieșean și Marea Unire*, la conferința științifică *Realizarea idealului de unitate națională a românilor*, Chișinău, Republica Moldova, 1 decembrie 2008; *Electoral Process and the New NATO Strategy in Afghanistan*, la conferința internațională *NATO's Capabilities. Budgeting for a Credible Defense in Europe*, organizată de NATO Public Policy Division, Conflict Prevention and Early Warning Centre, Colegiul Național de Apărare, București, Cercul Militar Național, 18-29 iunie 2009; *Identitatea națională în România și Republica Moldova*, susținută la Moldova Institut Leipzig, Universitatea Leipzig, 9 septembrie 2009.

– Dumitru Vitcu, participant la simpozionul *Unirea Principatelor Române – 150*, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, 16-17 ianuarie 2009, cu o comunicare intitulată *Moldova anului 1857. O perspectivă poetică*.

– Alexandru Zub, *Unitatea românească în viziune serială*, la simpozionul *Unirea Principatelor Române – 150*, Iași, 16-17 ianuarie 2009; *Unirea Principatelor Române – 150*, susținută în cadrul unui simpozion desfășurat la Chișinău, Uniunea Scriitorilor, 22 ianuarie 2009; *Quelques reflexions sur l'historiographie constitutionnelle*, la Table ronde internationale, Universitatea „M. Kogălniceanu”, 15 mai 2009; *Intégration européenne et solidarité régionale. Approche historique*, susținută la simpozionul internațional *Penser l'Europe. Educația și învățământul în Europa de azi*, Academia Română, 2 octombrie 2009.

În cadrul unor manifestări științifice internaționale sau al schimburilor interacademice desfășurate în anul 2009, un număr de șapte cercetători de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” au efectuat deplasări în Cehia, Germania, Federația Rusă, Republica Moldova, Suedia, Statele Unite ale Americii, Marea Britanie și Ungaria. Aceste deplasări au facilitat completarea unor colecții de documente, investigații în arhive și biblioteci, documentări în vederea realizării și concretizării la un nivel științific ridicat a proiectelor de cercetare în care sunt implicați cercetătorii Institutului „A. D. Xenopol”:

– Veniamin Ciobanu, Suedia, 10-30 august 2009, în cadrul schimburilor interacademice dintre Academia Română și Academia Regală de Litere, Istorie și Antichități a Suediei.

– Adrian Cioflâncă, Statele Unite ale Americii, ianuarie-iulie 2009, bursă Tziporah Wiesel la *The Center for Advanced Holocaust Studies* al *United States Holocaust Memorial Museum* din Washington, cu proiectul *Indifference, Complicity, and Solidarity during the Holocaust in Romania: Social Attitudes towards the Pogroms in Bucharest, Iași, and Dorohoi*.

– Dorin Dobrinu, Republica Cehă, Praga, 23-24 aprilie 2009: *19th meeting of the European Board of National Archivists (EBNA)*, reprezentant al Arhivelor Naționale ale României; Statele Unite ale Americii, Philadelphia, 4 august 2009, participare la *29th IAJGS International Conference on Jewish Genealogy*, organizată de International Association of Jewish

Genealogical Societies și de The Jewish Genealogical Society of Greater Philadelphia; susținerea conferinței *Archival sources pertaining to the history of Jewish in Romania. The case of National Archives of Romania*; Suedia, Lund, 13-14 octombrie 2009, *20th meeting of the European Board of National Archivists (EBNA)*; reprezentant al Arhivelor Naționale ale României.

– Sorin Ivănescu, Ungaria, 3-14 septembrie 2009, deplasare la Institutul de Istorie al Academiei Ungare de Științe, în cadrul schimburilor interacademice.

– Andi Mihalache, Ungaria, Budapesta, 9-13 martie 2009, participant la workshopul *Teaching Comparative History in Eastern Europe*, Budapesta, Central European University.

– Flavius Solomon, Germania, München, 31 mai-7 iunie 2009; Federația Rusă, Moscova, 14-27 septembrie 2009, Institutul de Slavistică și Balcanistică al Academiei Ruse de Științe, în cadrul schimburilor interacademice; Republica Moldova, Chișinău, 9-15 octombrie 2009, Conferința foștilor bursieri DAAD; Republica Moldova, Chișinău, 3-7 noiembrie 2009, la simpozionul internațional *20 de ani de la Căderea Zidului din Berlin: Influențe și Consecințe asupra Europei de Est*, organizat de Universitatea Liberă Internațională din Moldova; Germania, München, Regensburg, 23 noiembrie-3 decembrie 2009.

– Cătălin Turliuc, Republica Moldova, 1-2 dec. 2008, Chișinău; Germania, 7-11 sept. 2009, Universitatea Leipzig, Moldova Institut; Marea Britanie, 18-23 oct. 2009, UCL, School of Slavonic and Eastern European Studies.

Din inițiativa președintelui României, s-a constituit o comisie pentru studierea regimului comunist din care fac parte și cercetătorii acad. Alexandru Zub, dr. Dorin Dobrințu și drd. Adrian Cioflâncă de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași. Comisia a tipărit un *Raport final*, prima ediție în 2006 și o alta, revăzută și îmbunătățită, în 2007, Ed. Humanitas, 896 p. Programul se continuă până în 2009. Totodată, drd. Adrian Cioflâncă face parte și din Comisia internațională pentru studierea Holocaustului, constituită, de asemenea, din inițiativa președintelui României.

Nu în ultimul rând, trebuie menționat că o bună parte dintre rezultatele muncii de cercetare depuse de membrii Institutului de Istorie „A.D. Xenopol” în anul 2009 a văzut lumina tiparului în periodicele consacrate care sunt scoase sub egida instituției – „Anuar”, „Xenopoliana”, „SAHIR” ori „Strabon” –, dar și faptul că șase dintre cercetători sunt îndrumători de doctorat – Alexandru Zub, Dumitru Vitcu, Dumitru Ivănescu, Gheorghe Cliveti, Mihai-Ștefan Ceașu și Veniamin Ciobanu.

Bogdan-Alexandru Schipor

ABREVIERI

AARMSI	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
AARMSLit.	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
AB	= Arhivele Basarabiei
AHR	= The American Historical Review
AIAC	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
AIAI	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
AIIC	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
AIINC	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
AIIX	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
AISC	= Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
AM	= Arheologia Moldovei
AMAE	= Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, București
AMB	= Arhivele Municipiului București
AMN	= Acta Musei Napocensis
AMP	= Acta Musei Porolissensis
AnM	= Analele Moldovei
ANI	= Arhivele Naționale Iași
ANIC	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
ANRM	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova
AOSPRM	= Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova
APR	= Analele Parlamentare ale României
AR	= Arhiva Românească
ArhGen	= Arhiva Genealogică
ARMSȘ	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Științifice
ARMSI	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice
ASB	= Arhivele Statului București
ASB, AN	= Arhivele Statului București. Fond Achiziții noi.
ASB, Doc. ist.	= Arhivele Statului București. Fond Documente istorice (fond provenit de la Academia Română)
ASBc	= Arhivele Statului Bacău
ASBt	= Arhivele Statului Botoșani
ASC	= Arhivele Statului Cluj
ASG	= Arhivele Statului Galați
ASI	= Arhivele Statului Iași
ASMh	= Arhivele Statului Mehedinți
ASO	= Arhivele Statului Oradea
ASRI	= Arhiva Serviciului Român de Informații, București
ASTm	= Arhivele Statului Timișoara
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza”, Iași
AT	= Arhivele Totalitarismului, București
ATMI	= Arhivele Tribunalului Militar Iași
AUB	= Analele Universității București
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. XLVII, 2010, p. 489–490

BCU	= Biblioteca Centrală Universitară
BIFR	= Buletinul Institutului de Filologie Română „A. Philippide”
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BRV	= Bibliografia românească veche
BS	= Balkan Studies, Thesaloniki
CC	= Codrii Cosminului
CG	= Cuget românesc
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CMRS	= Cahiers du Monde Russe et Soviétique
CvL	= Convorbiri literare (ambele serii)
DAD	= Dezbaterile Adunării Deputaților
DI	= Dosarele istoriei, București
DIR	= Documente privind istoria României
DR	= Dacoromania, Freiburg I. Br.
DRH	= Documenta Romaniae Historica
FHDR	= Fontes Historiae Dacoromaniae
GB	= Glasul Bisericii
IN	= Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal Iași.
JGO	= Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
LR	= Limba română, București
MA	= Mitropolia Ardealului
MB	= Mitropolia Banatului
MI	= Magazin Istoric, București
MMS	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
MO	= Mitropolia Olteniei
MOF	= Monitorul Oficial, București
MSSIA	= Memoriile secției de științe istorice și arheologie a Academiei Române, București
NedH	= Nouvelles Etudes d'Histoire, București
NRR	= Noua revistă română, București
RA	= Revista arhivelor
RdI	= Revista de istorie, București
RER	= Revue des Études roumaines
RESEE	= Revue des Études Sud-Est Européennes
RFR	= Revista Fundațiilor regale
RHSEE	= Revue Historique du Sud-Est Européen, București
RI	= Revista istorică
RIR	= Revista istorică română
RITL	= Revista de istorie și teorie literară, București
RMM	= Revista Muzeelor și Monumentelor
Rsl	= Romanoslavica
SAHIR	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
SAI	= Studii și articole de istorie, București
SCIA	= Studii și cercetări de istoria artei, București
SCILF	= Studii și cercetări de istorie literară și folclor, București
SCIVA	= Studii și cercetări de istorie veche și arheologie
SCN	= Studii și cercetări numismatice
SCSI	= Studii și cercetări științifice. Istorie, Iași
SEER	= The Slavonic and East European Review
SMIM	= Studii și materiale de istorie medie, București
SODF	= Südostdeutsche Forschungen, München
SOF	= Südost-Forschungen, München
SRdI	= Studii. Revistă de istorie
SUBB	= Studia Universitatis Babeș-Bolyai
TD	= Thraco-Dacica, Institutul Român de Tracologie, București
VR	= Viața Românească